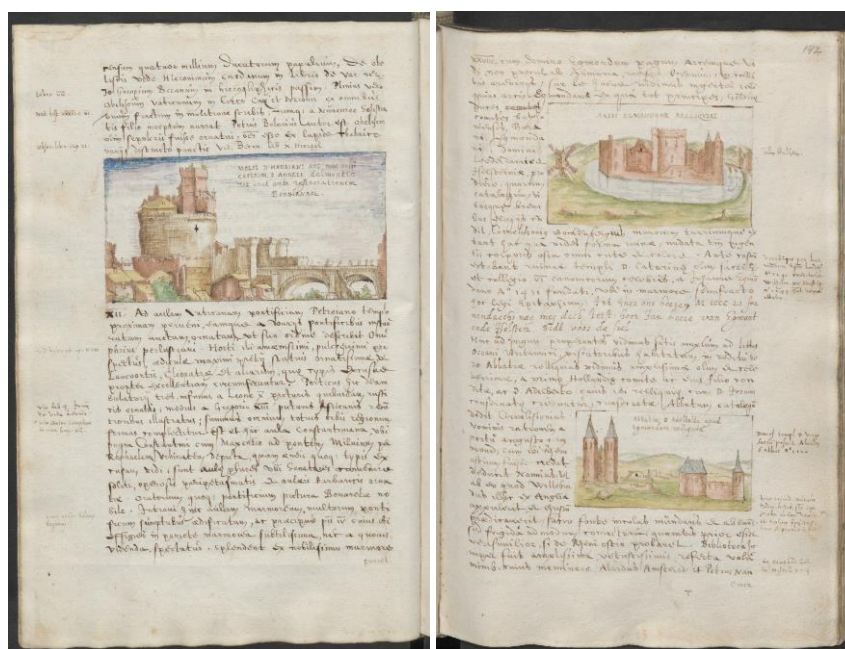

Arnoldus Buchelius Commentarius (Diarium) deel II

Commentarius rerum quotidianarum ...
Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hs. 798 (6 E 15*)

Editie door Kees Smit

in samenwerking met Margreet Blok, Gisela Gerritsen-Geywitz en Bart Jaski

eindredactie: Bart Jaski

Digitaal facsimile van het handschrift via:

<https://utrechtuniversity.on.worldcat.org/oclc/965407851>

Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 2020

Universiteit Utrecht

Universiteitsbibliotheek

INHOUDSOPGAVE

Iter Italicum: korte inleiding	p. 2-3
Verantwoording	p. 3
Gedichten	p. 4
Rondreis door Italië, van dag tot dag	p. 4-5
Rome, drie maanden van dag tot dag	p. 6
Artikelen van Jan de Jong en Sjef Kemper	p. 7
Editie	p. 8-434
Index tekeningen	p. 435-436
Index boektitels Diarium deel I en II	p. 437-460
Index persoonsnamen	p. 461-502

Iter Italicum: korte Inleiding

Arnoldus Buchelius (Aernout van Buchell) maakte in de wintermaanden van oktober 1587 tot begin april 1588 een reis door Italië. Hij beschreef die reis in deel II van zijn ‘dagboek’ *Commentarius* of *Diarium*, fol. 1r-91r, en zette er de titel ‘Iter Italicum’ boven. De heenreis door Duitsland tot aan Adige / Etsch, nu Italië, beschreef hij in deel I van het dagboek, waarin ook zijn reis naar Douai en Parijs was opgenomen. De terugreis door Duitsland begint bij weer Bolzano / Bozen, de toenmalige grens, en niet bij de Brennerpas die nu de grens met Italië vormt.

Het reisverhaal van Buchelius werd door de archeoloog Rodolfo Lanciani als *Iter Italicum* uitgegeven in het tijdschrift *Archivio della R. Società romana di Storia Patria*, in 1900-1902 in drie afleveringen. Lanciani vertelt in zijn inleiding, dat mr. S. Muller in 1898, als secretaris van het Historisch Genootschap te Utrecht, het verzoek gedaan had om de *Iter Italicum*¹ te publiceren in *Archivio*. Het was immers een interessante bron voor de beschrijving van Rome aan het eind van de zestiende eeuw. Dit verzoek werd door de Presidenza van de Società Romana gunstig ontvangen, des te meer omdat de Società sinds 1883 dergelijke onbekende documenten had uitgegeven. Er werd afgesproken, dat dr. L.A. van Langeraad zou zorgen voor de tekst en een inleiding over Buchelius, en wat verder van belang zou kunnen zijn voor de publicatie. De Società van haar kant zou zorgen voor de toelichting van de tekst met biografische, bibliografische en topografische voetnoten.

Het reisverhaal verscheen in de jaargangen 23 (1900), p. 1-66; 24 (1901), p. 49-63; en 25 (1902), p. 103-135, en daarna als overdruk in boekvorm als A. Buchellius, *Iter Italicum*, Roma 1902. De naam van Lanciani stond in dit boek alleen onder de inleiding, de ‘Cenni preliminari’, op p. 10. Het jaartal 1902 staat op de omslag, terwijl op de titelpagina abusievelijk 1901 staat. Het boek is doorlopend gepagineerd p. 5-142. De elf afbeeldingen van Buchelius zijn in een verkleinde vorm zwart-wit opgenomen. De voetnoten van Lanciani staan vooral bij het gedeelte over Rome, of, zoals hij het aanduidt, vanaf de aankomst van Buchelius in Umbrië bij de Furlo-pas (fol. 21r).

Na zijn reisverhaal vermeldt Buchelius in deel II nog op meerdere plaatsen particuliere verzamelingen in Italië. Het betreft antieke of exotische curiositeiten, beelden en schilderijen, boeken en handschriften. Aan het handschrift te zien deed hij dat op dezelfde dag op plaatsen waar nog wat ruimte was. Vermoedelijk haalde hij zijn informatie uit één bepaalde bron. Op

¹ Ik gebruik het lidwoord *de* omdat we ons in het Nederlands niet altijd storen aan het geslacht in de oorspronkelijke taal. Zo zeggen we *het* liber amicorum en *de* Brandenburger Tor.

fol. 87r vermeldt hij een verzameling in Florence, 88v en 91r in Bologna bij Julius de Velis, 91v bij Tiberio Ceuli, bankier in Rome; in Ferrara in het St. Anna hospitaal een reuzenskelet, 93v handschriften in de Vaticaanse bibliotheek, en beelden van keizers in het Palazzo Farnese in Rome, 97r bij Giambattista della Porta in Rome antiquiteiten, 101v in Ferrara bij Hippolitus Boschus, en bij de genoemde Della Porta in Rome kunstwerken, 106v in Ferrara bij Augustus Mustus en de hertog van Ferrara, 107r in Ferrara bij de hertog, 108v in Rome bij Alphonsus Ciacconius, 109r bij dezelfde, 110v in Rome bij de hertog van Toscane en in Rome bij Fulvius Ursinus.

In april 1597 vertelde Buchelius' zwager Everard Vorstius over Calabrië, en wij danken aan hem een interessante bijdrage over dit deel van Zuid-Italië (fol. 217v-218r). Op 18 augustus 1597 liet hij een gekleurde kaart van de Tarentijnse golf (fol. 220v) zien, en een gekleurde kaart van de monding van de Po (fol. 221r). Buchelius kopieerde de kaarten, en noteerde wat hij van Vorstius hoorde. Deze had in Italië gestudeerd, en werd in 1598 tot buitengewoon hoogleraar in Leiden benoemd.

De *Diarium*-uitgave van 1907 meldt op p. 229: 'I.m. (in de marge) met rode inkt: qui transtulit flores Granatensis Lud.' Het betreft dl. II, fol. 119v (p. 244), en het is een van de vijftien aanvullingen die Buchelius vermoedelijk kort na de voltooiing van zijn dagboek met rode inkt toevoegde. In deel I is het er maar één, op fol. 254v (p. 512) bij het laatste deel van zijn grote reis voordat hij Italië bereikte. In deel II zijn er veertien, meestal van een paar woorden, alleen op fol. 71r (p. 147) staat een wat langere aanvulling.

Verantwoording

In de inleiding van deel I staat al een uitgebreide verantwoording, hier volgt er nog een in verkorte vorm, meer gericht op de Italiaanse reis.

De editie van Lanciani, die tot nog toe in diverse publicaties werd gevolgd, is geheel losgelaten. Fouten van Lanciani (in feite meestal van Van Langeraad) worden slechts sporadisch vermeld.

Hoofdletters en interpunctie volgens modern gebruik.

Hoofdletters: Italicus i.p.v. italicus.

Johannes i.p.v. Iohannes (bij namen en maanden).

Arabische cijfers achter de naam van een vorst of een paus zijn vervangen door Romeinse cijfers, Johannes 23 wordt dus Johannes XXIII.

Vergissingen van Buchelius zijn stilzwijgend opgelost, maar wel met cursief aangegeven bijvoorbeeld est in plaats van et, of met vierkante haken.

Afkortingen zijn vaak aangevuld, soms met vierkante haken.

Achter Romeinse cijfers (boven 31) staat het getal of het jaartal in Arabische cijfers: MDLI (1551).

Boven elke datering van de reis staat de datum op een moderne manier: [20-03-1588].

De afstanden in mijlen, in de marge, zijn weggelaten.

De aanvullingen, vaak literatuurverwijzingen, in de marge, zijn tussen ronde haken gezet en in de tekst zelf opgenomen, zonder de vermelding 'in de marge'. Daarentegen zijn de ronde haken die Buchelius zelf vaak gebruikte, meestal vervangen door komma's.

De duizenden literatuurverwijzingen van Buchelius, vaak sterk afgekort, worden niet in de voetnoten verduidelijkt. In plaats daarvan is er een Index boektitels achterin.

Kees Smit, 2 maart 2020

Gedichten

Buchelius schreef zo'n dertien gedichten rond zijn Italiaanse reis, die te vinden zijn in *Farrago poematum juvenilium*, 'Verzamelde jeugdgedichten', fol. 1-103, Utrecht, Universiteitsbibliotheek (UB), Hs. 836 (7 E 5), Epigrammatum liber primus, fol. 18r-44v:

148.	Votum pro itu et reditu in Italiam (Bremen, 1587) (dl. I, fol. 256r)	fol. 38r
149.	Ad Arnoldum Creisserium Hessum (Spiers, 1587)	fol. 38v
150.	De itinere Italico	fol. 38v
151.	Epitaphium Martiae, puellae dulcissimae	fol. 38v
152.	De Magdalena Aretini amica D.M.	fol. 39r
153.	De candida	fol. 39r
154.	Epitaphium Aretini ex Italico	fol. 39r
155.	Jan Rusio (Keulen, 1587)	fol. 39r-v
156.	In tabulam Ruth (Utrecht, 1586)	fol. 40r
157.	De anno MDLXXXVIII (Rome, 1588)	fol. 40r
158.	De reditu in patriam ex Italia (Rome, 1588)	fol. 40r
159.	De itinere Napolitano (Napels, 1588)	fol. 40r
160.	Iter Italicum (Rome, 1587)	fol. 40r-v

Rondreis door Italië, van dag tot dag

(Zie Diarium I: 16 okt. 1587 passeerde Buchelius Innsbruck en Matrei am Brenner, en hij kan die dag nog de Brennerpas overgestoken zijn. Ofwel de volgende ochtend, want 17 okt. was hij in Vipiteno / Sterzing [14 km], Bressanone / Brixen [30 km]. Daarna Chiusa / Klausen [10 km], Bolzano / Bozen [30 km], en dan Isarco / Eisack [5 km], Adige / Etsch. Dan komt hij pas in Italië volgens de toenmalige grens), Trente [65 km].

Diarium II

19 okt. 1587. Vanaf **Trente**, aan de Adige, volgt B. de bergbeek de Fersina oostwaarts naar Pérgine Valsugana, tussen het Lago di Léxico, en de beboste berg door, langs wat nu de Strada Provinciale 228 is. Dan volgt hij het riviertje de Brenta, naar Primolano [65 km] op de grens tussen Trentino-Alto Adige en Veneto.

20 okt. Zuidwaarts naar Bassano del Grappa [30 km], waar het vlakke land begint, nog steeds langs de Brenta naar

21 okt. **Padua** [40 km], en verder naar

26 okt. **Venetië** [25 km].

28 okt. Het eiland Cuxanum of Cusanum, met het stadje Clodia of Clugia, nu [45 km], in het Venetiaans Chioza, ten Z. van Venetië aan de Lagune.

29 okt. Langs de Adriatische kust naar **Ravenna** [100 km].

2 nov. Cervia, Cesenatico, Rimini [50 km], Cattolica en Pesaro, naar Fano [45 km] (Fanum Fortunae).

5 nov. Vanaf Fano volgt B. de Via Flaminia om de Apennijnen over te steken, langs Fossombrone [30 km].

6 nov. Langs deze oude Romeinse weg [nu No. 3] door Acqualagna [18 km], alsmar zuidelijk naar Cagli [15 km], Cantiano 10 km], Sigillo [25 km], Gualdo Tadino [12 km], Nocero Umbra [15 km], Foligno [25 km], Spoleto [30 km], Terni [27 km], westelijk naar Narni [12 km], met de oude ponte Cardona. [samen 160 km!].

8 nov. Zuidelijk naar Otricoli [15 km], waar B. de Tiber oversteekt; naar Civita Castellana [20 km] en Castelnuovo di Porta [20 km].

9 nov. **Rome** [25 km] is bereikt en bij de Milvische brug is B. de Tiber opnieuw overgestoken. (zie hierna **Rome, drie maanden van dag tot dag**)

7 feb. 1588. B. verlaat Rome, en op weg naar Napels volgt hij de Via Appia: Velletri [25 km], Sermoneta 25 km], Priverno [25 km] (om Pontijnse moerassen heen), naar Terracina [25 km] (aan de kust).

10 feb. Vanuit Gaeta [30 km], op een schiereiland aan de Golf van Gaeta, bezoekt B. Sperlonga (Spelunca) [12 km], Fondi [25 km] en Itri [10 km].

11 feb. Langs Mola, Formia, Scauri gaat B. naar Minturno [15 km], waar hij de rivier de Garigliano (de grens tussen Lazio en Campania) oversteekt.

12 feb. Het volgende riviertje is de Volturno [25 km], die B. oversteekt bij het vestingstadje Capua [30 km], ooit het einde van de Via Appia.

13 feb. Aversa is het laatste oponthoud voor **Napels** [30 km].

18 feb. De terugreis leidt langs de Golf van Napels westwaarts, over Chiaia?, Posilippo, Mergellina, (de Vesuvius ligt ten oosten van Napels), Pozzuoli [20 km].

20 feb. Naar Baia en het schiereiland van B acoli. Miseno is de punt van het kleine schiereiland; het kratermeer Lago di Averno en het kleinere Lago di Lucrino liggen bij Pozzuoli. Er zijn veel grotten, o.a. die van Traconaria. Iets noordelijker liggen de ruines van Cumae. Antro della Sibilla ligt dichtbij de Sito Archeologico di Cuma; Stagnum Anianum.

21 feb. De Volturno [25 km] zag Buchelius al op de heenweg, op 12 febr.

24 feb. Hij steekt de Garigliano [25 km] over, dan passeert hij Fondi [35 km] en

25 feb. Terracina [20 km], om langs de Via Appia

29 feb. Rome [130 km] te bereiken.

7 mrt. Na Rome gaat de reis via Monterosi [45 km], (Sutri en Gr.),

8 mrt. Ronciglione [15 km],

9 mrt. Van San Martino Al Cimino [16 km] bij het Lago di Vico naar Viterbo [7 km].

10 mrt. Van Viterbo trekt B. noordwaarts naar Montefiascone [15 km] aan het Lago di Bolsena,

11 mrt. San Lorenzo Novo [25 km] en Acquapendente [10 km], en

12 mrt. verder noordwaarts San Quirico d'Orcia [55 km], dan naar het NW, Buonconvento [20 km] aan het riviertje de Ombrone, en via Lucignano d'Arbia [10 km]

13 mrt. naar Siena [20 km], en via Cassano (San Casciano in Val di Pesa) [65 km] naar

15 mrt.? **Florence** [20 km].

19 mrt. Van Florence en Fiesole [10 km], via Scarperia e San Piero [35 km]

20 mrt. Firenzuola [25 km], noordwaarts over de bergpas Il Giogo, halverweg langs Pietramala [10 km] met het kasteel la Rocca, en 'Scarga del Asino' (?) aan de voet van een berg, dan naar Anconella [20 km], en tenslotte langs 'fanum Raphaelis' naar

21 mrt. **Bologna** [30 km], waar de Povlakte begint.

26 mrt. Ferrara [50 km].

27 mrt. Via Francolino [10 km] naar Rhodigium of Rhodogium, nu Rovigo [25 km].

28 mrt. Padua [45 km].

z.d. Bolzano [150 km].

(17 apr. Pasen in Ettal, gem. Oberammergau, en 20 apr. Schongau op weg naar Mainz).

Rome, drie maanden van dag tot dag

9 nov. 1587. Aankomst
10 nov. Campo de' Fiori
11 nov. Engelenburcht, kerken in Trastevere, Sint Pieter, St. Pietersplein
12 nov. De Vaticaanse paleizen
13 nov. Circus van Nero
14 nov. Janiculus
15 nov. Santa Maria in Trastevere, Janiculus
16 nov. ---
17 nov. Colosseum
20 nov. Ponte Sisto, Aventijn
21 nov. Aventijn, Joodse wijk
22 nov. Santa Maria dell' Anima, Pasquino
23 nov. Pantheon
24 nov. Santa Maria sopra Minerva
25 nov. Capitool, Santa Maria in Aracoeli, Forum

1 dec. Forum van Trajanus, Marsveld
2 dec. Mons Rossus
4 dec. Stoet van Sixtus V
5 dec. Zuil van Trajanus
6 dec. Pinciano
7 dec. Quirinaal, Via Salaria
8 dec. Kerken van St. Bonifacius en Alexius
9 dec. Archief en bibliotheken
10 dec. Sant' Agnese fuori le mura
16 dec. Esquilijn
18 dec. De Boog van Gallienus
22 dec. Santa Maria Maggiore
24 dec. Capitool
25 dec. Capitool
27 dec. Thermen van Diocletianus, Aqua Claudia-aqueduct
28 dec. Santa Maria Maggiore
29 dec. Esquilijn, tuin van Maecenas
30-31 dec. ---

1 jan. 1588
2 jan. Monte Celio, Sint Jan van Lateranen
4 jan. Carnaval
6 jan. Santo Stefano Rotondo
7 jan. Bocca della verità, piramide van Cestius
9 jan. Paus Sixtus V
11 jan. Oever van de Tiber
16-29 jan. ---

1 feb. Sint-Paulus buiten de Muren
3 feb. Tibereiland
5-6 feb. ---
7 feb. Porta Campana.

Artikelen van Jan de Jong en Sjef Kemper

Rond het jaar 2000 ontdekte Jan de Jong, kunsthistoricus in Groningen, het reisverslag van Buchelius. Sindsdien schreef hij een reeks artikelen over Italiaanse kunst waarin hij de beschrijvingen van Buchelius opnam en becommentarieerde. Hij werkte daarbij samen met de Groningse classicus Sjef Kemper. Deze artikelen zijn te downloaden vanaf 'zijn' pagina op de academia.edu site (google op zijn naam Jan L. de Jong + academia.edu).

Jong, J.L. de, 'An art loving Dutchman in Florence: observations on Aernout van Buchell's appreciation of contemporary works of art in the "Pulchra et florente Hetruviae urbe", 1588', in: A.W.A. Boschloo e.a. (eds.), *Aux quatre vents: a festschrift for Bert W. Meijer* (Florence, 2002), p. 263-266.

Jong, J.L. de, 'The painted decoration of the Sala Regia: intention and reception', in: T. Weddigen, e.a. (eds.), *Functions and decorations: art and ritual at the Vatican Palace in the Middle Ages and the Renaissance* (Rome, 2003) p. 153-168.

Jong, J.L. de, en S. Kemper, 'Historiam hanc diu quaesitam invenire non potui. Aernout van Buchel bij de Engelenburcht en op het Capitoool', in: M. van Egmond, B. Jaski en H. Mulder (eds.), *Bijzonder onderzoek: Een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht*, Utrecht, 2009, p. 48-55.

Jong, J.L. de, 'Iacet in colle ... Siena in een beschrijving van Aernout van Buchel (1588)', *Frons* 30.3 (2010), p. 41-52.

Jong, J.L. de, en S. Kemper, '"Where the gate drips near the Vipsanian Columns": Aernout van Buchel gathering information on the culture and history of Rome: the Pantheon', *Fragmenta, Journal of the Royal Netherlands Institute in Rome* 5 (2011), p. 63-100.

Jong, J.L. de, en S. Kemper, 'La visione di Roma dell'olandese Arnoldus Buchellius (dicembre 1587)', *Studi Umanistici Piceni* 31 (2011), p. 187-198.

Jong, Jan L. de, 'Bezoekers van de eeuwige stad: kennis, gidsen en beschrijvingen van Rome in de vroeg moderne tijd', *Amore Romae* 14/15 (2011-12), p. 7-31.

Jong, J.L. de, 'Responding to tomb monuments: meditations and irritations of Aernout van Buchel in Rome (1587-1588)', In: Celeste Brusati e.a. (eds.), *The authority of the word: reflecting on image and text in Northern Europe, 1400-1700* (Leiden, 2012), p. 533-558.

Jong, J.L. de, en S. Kemper, 'Aernout van Buchel in Napels', in: *Incontri* 27.1 (2012), p. 3-20.

Jan L. de Jong, *The power and the glorification: papal pretensions and the art of propaganda in the fifteenth and sixteenth centuries* (Penn State University, PA [2013]).

Kemper, Sjef, '"Met vier witte paarden": De triomfboog van Alfonso in het Castel Nuove te Napels', in: Zweder van Martels (ed.), *Oefenschool der Muzen, werkplaats der wetenschap: De stichting van de Groninger Academie in 1614* (Hilversum, 2014), p. 47-70.

Jan L. de Jong, 'De sepulcro Laurentii Vallae quid veri habeat: Tracing the tomb monument of Lorenzo Valla in St. John Lateran, Rome', in: *QFIAB (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken)* 94 (2014), p. 94-128.

Jan L. de Jong, 'Aernout van Buchel's Description of Italy, 1587-88', *Print Quarterly* 33.2 (2016), 123-134.

Commentarius
II, fol. 1r (p. 7)

ITER ITALICUM

Italiam vidi fatis ringentibus aegram,
Vidi ruinam gentium.
Tam variis erat illa malis plenissima morbis,
Ut vinceret vim pharmaci.
Impietas miseram turpisque libido premebat
Et fastus hanc infecerat.
Naturam violans adeo scelus opprobriumque
Nunc ultimum corruperat.
Sic vidi, opstupui, medicis ars nulla relictæ est,
Redii, dedit reditum Deus.

A. Buchellius fecit

II, fol. 1v (p. 8)

Trente

[18-10-1587]

Anni MDLXXXVII, XV kalend. novembr.

Hoc tempore, Italiae appropinquare incoepimus, Tridentinasque² videre Alpes, ac ipsum tandem ad Athesim, rapidissimum flumen, Tridentum, olim a Sennonis Galliae, vel, ut Ptolomeus vult, Germaniae Sueviae populis conditum oppidum. Meminit et Tridentinorum Strabo (lib. IV), praeterea Plinius (lib. III, cap. 18), et Trogius Pompeius (lib. XX), vel eius abbreviator Justinus. De nominis vero etymo, a tribus torrentibus, vel a tribus altissimis turrium instar montibus, an a Neptuni tridente, vide Joannem Pyrrhum, Mantuanum, (*De gestis ducum Tridentinorum*); et plene hanc urbem describentem Leandrum Albertum, (*Descriptio Italiae*, in Marchia Tarvisina). A Theodorico inde Gotthorum rege muro cincta, ut autor est Blondus (decad. I, lib. III).

Estque civitas episcopalis, mediocris, Italico-Germanica, paretque praesuli sub Austriacorum principum defensione. Concilio nuper pontificiorum celebris (concilio peculiari), de quo vide Carolum Molinaeum, i.e. clarissimum. (Inscriptiones antiquas huius loci dat Smetius).

De hac quoque civitate sic canit Scaliger pater (*Libro de urbibus*):

Nobilis Italico quae prima urbs imminet orbi
Ausoniis miscet Norica verba sonis.
Romanum ingenium est, animus Germanus, acerba
Ultio, si obducta est nube serena fides.
Accipere a Veneto cuius pars milite leges
Haec potuit, si non et valet ipsa dare.

Habet arcem aulamque episcopalem sumptuosam, de qua Georgius Fabritius (*Itinere Chemnicensi*):

Praebuit hospitium depressa in valle Tridentum.

² Tridentum – Trente; Athesis – Adige.

Vidimus hic amplam profusi praesulis arcem,
Artificumque manus multorum, operumque laborem
Et luxum in tectis.

Praesulem nunc habet Ottonem Madruccium; habuit Christophorum Madruccium, Briscianonis,³ ut Cardanus vocat item episcopos, et Romanae ecclesiae cardinales. Meminit Paulus Diaconus (libro XVIII *Hist.*) Angeli, episcopi Tridentini. Fuere quoque Hugo Candidus et Bernardus Clesius, ambo cardinales Romani. Caeteros vide apud Joannem Pincium, qui eorum vitas XII libris conscripsit. Christophori meminit Paulus Jovius (*Histor.* lib. XLII), et Leander Albertus, digno elogio (in *Descriptio Italiae*, in Marchia Tarvisina). Antistes hic subest patriarchae Aquileensi; numeratur cum Brixinensi inter Austriae episcopatus a Munstero, et Salzburgensis archipraesul in hos dicitur habere imperium. Habuit Tridentum olim duces Langobardici sanguinis, et historiae Alachisi meminerunt sub Cuniberto XVI rege Langberdorum, vide Johannem Pyrrhum.

II, fol. 2r (p. 9)

Inscripties

Lingua hic utuntur tam Germanica quam Italica, numerantque miliaria Italica, quorum V unam efficiunt leucam Germanicam; horas quoque more Italico numerant, et a prima noctis incipiunt usque ad sequentis diei finem, diemque ita XXIV includunt. De horis Italicis videri possunt C. Plinius (lib. 2, cap. 77), Caecilius Plinius,⁴ Censorinus (*De natali die*).

Hic primum gustavi mustum Italicum et ominis veteris causa, 'vetus / novum vinum bibi, ut veteri / novo morbo mederer', de quo Festus et Terentius Varro (lib. III, *Lingua Latina*).

Iam quae viderim monumenta addam. Aedes hic depictas plurimas forinsecus ac illas non invenusta manu, quas Franciscus de Vicentia⁵ fecerat nobiles, spectavi.

Hinc summum ingressus templum, aliquot illustrium virorum monumenta et epitaphia vidi, ac imprimis, ex marmore rudi, Roberti Sanseverini, qui a Sigismundi Austriaci praefectis in fugam versus, in Athesi submersus ac Tridenti sepultus est, IV id. augusti.⁶ (De tumulo Georgii Fronspergii⁷ vide Nathan Chytraeum,⁸ et Scraederum, lib. I, meminit *Italiae*).

Epitaphium tale legitur: (Vide Marullum, *Epigrammata*, lib. 2).

Italiae victor Severina stirpe Robertus
Sigmundum Australem sensit in arma ducem.
Ter proceres Veneti bello petiere Tridentum,
Ter victi, hic victus ecce Robertus adest.

Obiit anno MCCCC LXXXVII (1487). Hanc pugnam, inepta oratione, describit Conradus Wengerus, Brixienensis canonicus. Meminere quoque Sabellicus (1 Lib. VIII *Enneadis X*) et Sabinus (*Hodoeporicon Italici itineris*). Michael autem Marullus epitaphium ei non indoctum fecit.

Item: Petri Alexandrini, i.u.d. et canonici summi templi.

³ Ze waren bisschop van Trente/Trento en Brixen/Bressanone.

⁴ Gaius Plinius Caecilius Secundus, pleegzoon van Plinius.

⁵ Franciscus Verlus de Vicentia, schilder begin 16^e eeuw.

⁶ Roberto Sanseverino (1418-1487) condottiere voor Venetië, verloor de slag bij Calliano tegen Sigismund van Habsburg.

⁷ Georg von Frundsberg of Fronsberg (1472-1528) begraven in Mindelheim, legeraanvoerder onder Karel V, streed in Noord-Italië in de slag bij Pavia 1525.

⁸ Nathan Chytraeus (1543-1598) Duitse theoloog en dichter; zijn beschrijving van Parijs werd samen met die van Buchelius in 1900 uitgegeven door A. Vidier. Hij noteerde in allerlei landen Latijnse opschriften.

In sacello divae Annae hi leguntur versiculi:

Hic santi corpus parva iacet aede Simonis
Martyrio Haebraea gens inimica dedit.

Hunc puerum Judaei morte affecerant, anno christiano MCCCC LXXV (1475), cuius historiam vide apud Munsterum.

Ad chori quoque latus, in aere, hi versiculi sculpti leguntur, goticis literis exarati de templi fabrica:

Hoc opus Egidius fabrice lapicida magister
Vigili fecit quo non fuit alcior alter
Mille tricentinos pondebat limite cures
Ter quinque dabat annos totidemque per ortus
Hoc altare strui statuit cum nempe benigna, etc.

Fuit etiam sepulcrum Uldarici a Lichtestain, Tridenti praesulis et principis; et quod sequitur talem habet inscriptionem:

‘L. Romulus Pincius Mantuanus, i.u.d., pluribus honoribus sub imperatore Ferdinando et cardinale Bernardo Clesio Tridenti functus, quicquid a terra accepit huic sepulcro reddidit.’
(Nathan Chytraeus).

II, fol. 2v (p. 10)

D.O.M. Bernardo Clesio, S.R. Ecclesiae. tit. s. Stephani in Caelio monte, cardinali presbitero, episcopo Tridentino, administratori Brixienti, ob inclyta magnaque in hanc ecclesiam merita aeterna memoria digno, positum. Obiit anno MDXXIX (1529).

Adalbertus legitur fuisse episcopus Tridentinus anno 1086. L. Corvinum, episcopum Tridentinum, nominat Pontanus. Fuit Tridentinus Antonius de Prato i.c. Cum olim Longobardis pareret, suos habuit duces, invenio nempe Alachim. Vide Cassiodorum, *Variarum* lib. V, epist. 9, et Paulum Warnofridi filium, in libris *De gestis Langobardorum*, (*Baiarum* II;⁹ *Platinam* in *Benedicto* II; *Becanum*, lib. V, *Hermathena*).

De rivo exiguo quidem sed saepe muris Tridentinis damnosus e Phersena¹⁰ descendente.

Vertrek uit Trente¹¹

[19-10-1587]

XIX. Portam Aquileensem egredientes, per viam saxis asperam et difficilem, valedicto Joanne Francisco Romano, pervenimus ad pagum Persingen, ubi via intra montem et lacum profundissimum, calli perangusta atque difficili. Sunt in monte castanearum arbores plurimae. Hinc Lemga pagus occurrit, latior hic campus, in via ruinosarum turrium aliquot fundamenta, quae fortean tempore belli ad regionis defensionem fuerint excitatae. Sequitur Primulanum, primum Venetae ditionis castellum, arce in scopulo posita munitum, qua paucis praesidio transitum Alpium hac parte defendere possunt. Erat autem in dura rupe excisum castellum,

⁹ Mogelijk: Joannes Elisius, *Opusculum de balneis Puteolorum, Baiarum, et Pithecurarum*, 1591.

¹⁰ Het riviertje de Fersina, in het dialect van Trente ‘La Fersena’, zorgt regelmatig voor wateroverlast.

¹¹ Vanaf Trente, aan de Adige, volgt B. de bergbeek de Fersina oostwaarts naar Pergine Valsugana, en vermoedelijk niet langs het Lago di Caldonazza maar oostelijk tussen het kleinere, iets diepere Lago di Léxico, en de beboste berg door, langs Lemga (?), waar nu de Strada Provinciale 228 loopt. Dan volgt hij het riviertje de Brenta, naar Primolano op de grens tussen Trentino-Alto Adige en Veneto. Dan zuidwaarts naar Bassano del Grappa, waar het vlakke land begint, nog steeds langs de Brenta via het ronde vestingstadje Citadella naar Padua, en verder naar Venetië.

quod nisi funibus ingredi non posset. Veri hi erant petrones, in duris habitantibus petris. Columna erat cum insigniis divi Marci Venetorum, et solvebatur tributum pro capite, solidus Venetus. (Dominos debere vias tutare, si vectigal exigant, trad. gad., 2 abs. 64).

Bassano del Grappa

[20-10-1587]

XX. Oppidum inde Venetorum Bassianum ad Brentam, sive Maduacum fluvium, origine Carrariensium, Patavii olim principum, inclytum. Jovius vocat Augustam Battienorum antiquo nomine, in *Vita Leonis X, pont. Rom.*, lib 11.

De familia Carrariensium inter alios videndus est Raphaël Volaterranus, lib. *Geographia* IV, cap. de Venetia. Meminit Bassiani, oppidi nobilis et opulenti, Leander [Alberti] in *Marchia Tarvisina*, fol. 745. Est et inscriptio, inter *Epigrammata antiqua* Smetii, fol. 172, nescio an de hoc: ‘L. Luceio L. f. / Camil. Aprili / Aug. Bad.’

Veneti hic suum habent praetorem annalem, ‘potestatem’ vocant, quemadmodum in reliquis sibi subiectis urbibus et oppidis, quorum ibi nomina ad praetorium legebantur, inter quos memini Aloisii Contareni, Marini Soriani. Ex hoc oriundus Lazarus (Bonamicus), cognomento Bassiniatis, vir Graecis Latinisque literis eruditissimus, pictorem quoque primum sui temporis, Jacobum Bassanum, cuius ibi XII menses, insani laboris opus spectantur, orbi dedit. Ex hoc quoque originem ducit Antonius Magius i.c., Patavensis (sepultus Patavii, vide Scraeaderum,¹² lib. 1, fol. 18; Franciscus Niger Bassianatus).

II, fol. 3r (p. 11)

Brentae originem quidam iuxta Tridentum constituunt, cuius ego lacum esse puto, cuius supra memini, de quo Fabritius (*Itinere Chemnicensi*):

Rursus stagnantia flumina noti
Medoaci occurrunt: cui Nereus et pater ipse
Oceanus nymphaeque assurgunt aequoris omnes
Quem propter magnus Patavina Lazarus orbe
Aonios aperit fontes, divinaque morum
Ac vitae praecepta docens dignissima Phoebos
Et Venusine tuos aequans cantando libellos, etc.

Vide praeterea plenius de hoc disserentem Leandrum Albertum (in *Descriptione Italiae*, Marchia Tarvisina).

Erant mihi literae commendatitiae ad N. d’Avittati, cui ducta erat uxor, filia Johannis Calvi (Calvi sono a Milano); sed, cum e via nostra habitaret Cremonae, eum non adii, nec Scottos, Placentiae habitantes.¹³

[21-10-1587]

Urbem egressus XXI die, duas in via publica pyramides erectas vidi, hac inscriptione: ‘Michael Quirinus prae[...] praef[ectus] que Bassiani fieri curavit anno MDL (1550).’
In altera:

Pestis ut Italiam et Venetas invaserat oras
Hos quoque laetifero polluit ore locos.
Hinc illam eiecit coelo aspirante Quirinus
Et lapis hic omni tempore testis erit.

¹² Laurentius Schraderus.

¹³ Cremona en Piacenza liggen bij Milaan.

(Vide Ogerium Ferrier, in suo libello *De peste*, Gallice edito 1562, et Sabellicum, *Hist. Ven.* lib. 33). Meminit huius pestis Johannes Fernellius, *De abditis rerum causis*. Egregiam vero horrendae Atheniensium pestis descriptionem fecit Lucretius, cuius etiam meminit Thucidides, lib. 2, et cum eo Manilius (lib. VI in fine; lib. I in fine; vide Leandrum, fol. 744), Virgilius. Ingentis quoque pestilentiae descriptio extat apud Agathiam, lib. V, vide Bodinum in *Methodo*, cap. V, 174.

Sequitur Citadella, oppidulum Venetum, hinc Brenta sive Maedoacus amnis traicitur: ‘Brenta per Euganeos¹⁴ quae labitur advena campos.’ (Jac. Boisart, in *Epist.*, lib. 1, p. IIII). In annotationibus ad Dantis cantum 15 d’*Inferno*, Brenta passa per Padova, et nasce in Chiarentana montagna posta nell’Alpi, etc.¹⁵

Padua

Circa vesperum, intravimus Patavium, urbem veterem et amplam, ditionis Venetae, quae Antenorem conditorem habet, testes Livius (lib. 1, *Rom. hist.*), Virgilius (*Aeneidis*, lib. I), Pomponius Mela, Solinus. Unde porta Veneta, quae et Omnium Santorum vocatur, nuperrime restaurata, hanc habet inscriptionem:

‘Hanc antiquissimam urbem, literarum omnium asyllum, cuius agrum fertilitatis sumen¹⁶ natura esse voluit, Antenor condidit, anno ante Christi adventum MCXVIII (1118); Senatus autem Venetus his belli propugnaculis ornavit, anno Christi MDXVIII (1518) Marco Antonio Lauredano, praefecto.’ (Nathan Chytraeus)

Antenoris quoque sepulcrum marmoreum, ante aediculam ad viam publicam, ostendunt Patavini.¹⁷ Sed goticis literis conscriptum epitaphium, unde in conditoris

II, fol. 3v (p. 12)

memoriam tantum esse coenotaphium constat; est autem tale (Nathan Chytraeus):

Inclitus Antenor¹⁸ patriam vox nisa quietem
Transtulit hic Henetum Dardanidumque fugas
Expulit Euganeos Patavinam condidit urbem,
Quem tenet hic humili marmore caesa domus.

(Vide Becanum, 9 *Originum*, fol. 980).

Dictis vero Cretensis (*Hist. Troian.*, lib. V) dicit, Anthenorem ab Aenea regno pulsum, cum suis ad mare Hadriaticum pervenisse, et civitatem ibi Corcyrem Melonam condidisse. Alii quoque non hoc in loco, ubi nunc Patavium Antenoris fuisse volunt, inter quos Sabellicus, sed paulo inferius (lib. 2, dec. 2, *Hist. Venet.*).

Nominis etymon alii a Padi vicinitate deducunt, Paduam vocantes, sed vulgus, omnes nempe scriptores, Patavium vocant; alii απο του πεθεα, id est volando; quod captato augurio dicitur condita, avemque volantem Anthenor telo petiverit.

De Patavio sic Strabo (libro V): ‘Patavium cunctas eius regionis urbes excellens. Nuper quidem in ea censi sunt quingenti equestris ordinis viri, antiquis autem annis C et XX

¹⁴ Euganea vallis, Valle Sugana, het Sukanadal.

¹⁵ Dante vergelijkt de dijk langs de Phlegeton met die van de Vlamingen bij Brugge en die bij Padua als in het voorjaar de sneeuw in het gebergte smelt, en de Brenta een woeste rivier wordt.

¹⁶ Uier (van een zeug).

¹⁷ Antenor was in de *Ilias* een wijze raadsman van Priamus, ook in de *Aeneis* komt hij voor. In Padua is zijn vermeende tombe nog steeds te zien.

¹⁸ Van deze onbegrijpelijke regel bestaan meerdere versies.

(120.000) militum milia misisse constat. Quam vero civitas ipsa virorum probitate et artium bonitate floruerit, magnitudo cum aliarum rerum maximo apparatu Romam missarum, tum vero pannorum et vestimentorum omnifaria mercatura declarat. A mari sursum habet navigationem fluvio per paludes delato CCL (250) a magno portu stadia. Portus autem eodem quo fluvius nomine vocatur Moedoacus.’ Hactenus Strabo.

(Vidi apud *Chytraeum*: episcopum Longolii, T. Lovatii, Fr. Curtii i.c., Jac. Veneti, p. Castr., Fr. Cassani, med., Gabr. Fallopii, med., R. Fulgosii i.c., Leonici Thomei, Ba...erii, Arsendii i.c., Fr. Roberti L., philosophi, Lazari Bonamici, Hieronimi Cagnoli, Petri Aponi, Marini Zabarelli, aliique multi).

Atque hic status Patavii ante Venetias conditas, atque tempore florentis imperii. Venetiarum vero progressus, cum iam ceterae urbes Venetae a barbaris vastatae iacerent, Patavinorum ad haec usque tempora ruina. (Minorem ante non ita multos annos fuisse Patavium ex integris adhuc passim veteris orbis vestigiis constat). Licet nempe ager totius Italiae fertilissimus, et quemadmodum hoc loco Strabo: ‘Felix admodum campus et fructuosis collibus varius, quamvis hodie planus nisi circa Vincenzam, quem medium fere Padus dividit’. Tamen, ut est vulgare verbum, ‘Boloigna la grassa, Padua la passa, ma Vinetia vicina la guasta’.

[22-10-1587]

XXII. Erat nobis hospitium in ‘Sole’, ubi XXX solidis Venetis coenavimus, vinumque nobis apponebatur purpureum, quod nigrum vocant, et creticum (Clemens Alexandriae suave vocat creticum, lib. 2, cap. 2 *Paedagogi*), quod vulgus malvaticum, optimum, veteres quoque pramnum et protropon, ut Discorides dixere; vide Bellonium (in *Observationibus*, cap. XIX).

II, fol. 4r (p. 13)

Vidi moenia, fossas et urbis munimenta, propugnaculum Venetorum terrestre diceres (vide Petrum Lotichium II, *Elegiarum* lib. III, eleg. VI). Moenia una parte magno aggere aucta. Ac ingens ibi tumulus, ex mortuorum e peste corporibus congestus, cuius meminit quoque pyramis Bassiana. Pestis vero descriptionem qualis haec fuit, vide apud Thucididem et Lucretium.

Tempore pestis, hic, Tridenti, Oeniponti¹⁹ scedula, quae sanitatis dicitur, a curatoribus itinerantium sumitur, sine qua nemo, capitis poena transgressoribus constituta, progredi potest. Urbs nempe in qua pestis, ex communi caeterarum societate excluditur, tantisper donec pestilentia evanescat, nec cuiquam egredi civitatem permittitur, sin secus fecerit, ilico poenas suspendio luit. Vicinae urbes, merces, ad vitam necessarias, ad urbis limites extra deponunt, sine pretio, quod in scriptis referunt, et cum morbus cessaverit, repetant.

Arcem praeterea vidi goticam, quam Antenoris imperitum vulgus appellat. Minorem autem fuisse ante annos aliquot urbem, ex integris antiquae urbis muris ostenditur.

Vastata haec urbs quam saepe a barbaris, variisque subiecta principibus fuit: Atthila nempe, ut superiora et Romanum imperium spectantia obmittam, Hunnorum rex, penitus vastavit, ac ita sine moenibus per LX (60) amplius annos iacuit, ad tempora Theodorici Ostrogotorum regis, inde a Longobardis cremata, tandem et sui iuris sub Othone, primo Germanorum imperatore, effecta, Carotio fabricato, praetore creato, deinde ab Actiolino oppressa, inde iterum in libertatem restitutam occupavit Marsilius Carrariensis, in cuius familiae potestate diu remansit, donec ea potitus est Joannes Galeatius, vicecomes Mediolanus, quo a Carrariensibus iterum pulso, a Venetis occupatur. Postremo vero in potestatem Maxaemiliani, imperatoris, venit. A quo tandem per Venetos receptum, in quorum adhuc potestate manet, qui praetore misso regunt. Haec breviter et summarie a me narrata, prolixius prosequuntur Paulus Diaconus, Blondus, Sabellicus, Merula, Corius, Aequicola, Volaterranus, Leander Albertus, Naugerius.

¹⁹ Trente, Innsbruck.

II, fol. 4v (p. 14)

Beroemde mannen

[23-10-1587]

XXIII. Urbs haec multos variis scientiis claros in lucem edidit viros, ac inter primos lumen illud Romanae eloquentiae, Titum Livium, cuius ibi santa etiamnum memoria, ac ante portam vetustissimi pretorii, et quod mirum nullis trabibus sustentati, haec eius extat cum effigie simulata inscriptio: ‘Ossa T. Livii Patavini. Unius omnium mortalium iudicio dignissimi, cuius prope invicto calamo, invicti populi Romani res gestae conscriberentur.’

Porticus hic totus paene marmoreus, multorum praetorum continens insignia, et doctorum virorum simulachra. In aula vero palatii est T. Livii antiquum simulachrum, ni fallor, cum alio artificio Hieronimi Campaigni, Veronensis, et hoc veteri epigrammate: ‘V.F. | T. Livius Liviae T. f. | quartae L. Halus | concordiae ... | Patavi sibi et suis | omnibus.’ (Vide plures inscriptiones Livii Pauli i.c., C. Valerii, poetae, Q. Asconii Stellae, poetae, apud Nathan Chytraeum); (Paullo aliter Sigonius, *De nominibus Romanis*, et Smetius 171 et N. Chytraeus). Est et porta Liviana, et domus quae vulgo Livii vocatur, variis referta statuibus antiquis et inscriptionibus.

Produxit quoque Thrasaeam Petum,²⁰ constanti animo virum, de quo Tacitus exemplo digna in *Annalibus* (*Annal.* XV, XVI) reliquit, et Pacuvium, comicum, Stellam et Valerium Flaccum, poetas, ac Paulum i.c., Jacobum Alvarotum i.c., (M. Mantua i.c.), Asconium Pedianum, qui vixit circa Neronis imperium, Volusium, *Annal.*, carmine conditorem, Franciscum Zabarellum i.c.

Academia etiam Patavina a Frederico instituta, Bononiensibus ademptis privilegiis expugnatis (Platina, in *Caelestino* IV). Scola porticibus marmoreis restaurabatur. Medica ars hic praecipua. Estque hortus omnium herbarum etiam exoticarum refertissimus, quem, non exiguo sumptu, ad publicam, imo communem utilitatem, alit Senatus Venetus; habuitque Hieronimum Mercurialem, qui iam Bononiam evocatus erat, virum doctissimum, et Jacobum Menochium, iuris consultorum Italicorum hoc tempore facile principem. (Vide Augustinum, *Confessiones*, lib. V, cap. 8 de Cathaginensibus).

(Rubenius ad Lipsium, anno 1602. Praeter medicinam hic caeterae disciplinae insuper habentur, haec autem mirum in modum excolitur ad huius exactam scientiam in *πολλα και γυναια εφοδια*. Professores nempe egregii sane sunt, ac scriptis plerique noti, quodque ante omnia est, profectus discipulorum studiosi, quippe quos ad aegros una secum ducere solent, illisque praesentibus inter se de causis morborum atque remediis dissertare. Amplius crebra spectacula anatomica, tum hortus publicus. In quo *tamen* non genus omne plantarum).

Nusquam maior studiosorum insolentia, si quid vero animadversione dignum deliquerint, potestati sive praetori, qui singulis XV mensibus ex Senatu Veneto mittitur, subsunt. Sica etiam et pistolezza, arquebusi genus insidiosum, interdicta. Raro in aestate, propter calorem, legitur et praecipuae in hyeme lectiones.

[22-10-1587]

XXII. Leovardiae, Frisiae civitate, celebratae sunt nuptiae Wilhelmi Nassovii, Johannis filii, et Annae Nassoviae, Wilhelmi filiae ac Mauritii Nassovii sororis.

Fuit hic professor Franciscus Robertellus,²¹ qui et hic sepultus.

II, fol. 5r (p. 15)

[24-10-1587]

²⁰ Publius Clodius Thrasea Paetus (geb. Padua, gest. 66 n.Chr.), filosoof.

²¹ Franciscus Robertellus (1516-1567) humanist, hoogleraar aan universiteit van Padua.

XXIV. Invitati hoc die a Joanne Baptista Supperio, populari nostro,²² apud eum pransimus, ubi puella quaedam, vestitu sumptuoso, more gentis ornatissima, mensae inserviebat, gratia videndi hospites, ut arbitror. Erat haec ex iis, quae pudori iam valedixerant, quas aulicas vocant, Veneris puto quod inserviant aulae, et procul ab illis, quas commendat Plinius Nepos (*Epistolae*, lib. 1, epist. ad Mauricum). Italicus autem est mos castitatem vi comprimens, ne exeant temere mulieres, et virorum externorum omne iis prohibitum consortium, secundum *Ecclesiastici* praeceptum (capit. XXVI, [10]), qui sic scribit: ‘In filia non advertente se, firma custodiam, ne inventa occasione abutatur se’. Verum propter studentum insolentiam, ac maritorum zelotypiam, nemo, qui castitatis famam suis illaesam servare cupit, hos intra limites recipiet, ita ut sibi hospitia mulierum parum probatae pudicitiae quaerere, velint, nolint, cogantur.²³

Moneta, qua utuntur, est Veneta et vulgaris: gazeti, soldi, marquetti, bessi, librae, denari.

Episcopus huius urbis suffraganeus est patriarchae Aquileensis.

(Inscriptiones huius loci XIX dat Smetius).

De hac urbe vide: Jacobum Sluperium,²⁴ *Epist.* lib. I, ep. 9.

Familiae hic sunt celebres: Dottorum, Capedivacca, Frigemelicorum, Gallinarum, Obizorum.

Vide Bernardinum Scardeonium, *De antiquitate Patavinis*.

Monumenten

[25-10-1587]

XXV. Nunc monumenta quae viderim, referam doctorum illustriumque virorum. In templo divae Virginis, ni fallor, Fichardus ‘Servitarum’ vocat, satis pulcro, vidi epitaphium cum simulachris marmoreis Pauli de Castro i.c., clarissimi, ac eius filii Angeli, item i.c., quod Nicolaus, Pauli N. Angeli filius, parentibus posuit, et extat apud Johannem Fichardum (lib. *De vitis iureconsultorum modernis*).

In templo divi Antonii Paduani, pulcherrimo et multis istius divi celebratum miraculis, sacellum est marmoreum, rebus gestis Antonii coelatis ornatissimum. (De hoc Antonio vide *Martyrologium* Usuardi, fol. 22, et Gabrielem Barrium, *De antiquitate Calabriae*, lib. 2, 1044; vide Scraderum). Egregiorum quoque virorum praeclara spectantur ornamenta, ut Petri Bembi, Musarum parentis, cuius obitum non indocto carmine olim deflevit Romulus Amazeus et infiniti alii summi viri altum celebrarunt ingenium. Addito eius marmoreo simulachro (apud Augusti sepulcrum est Marci Mantuae Bonavidi),²⁵ et Alexandri Contareni, Veneti, praeterea Raphaelis Fulgosii, Placentini i.c., Reineri de Forolivii i.c., Jacobi Alvaroti i.c., Christophori etiam Longolii,²⁶ Belgae, ac oratoris clarissimi, cuius epitaphium, Francofurti typis excusum, legi.²⁷ Alvaroti quoque legitur apud Fichardum, qui vitas aliorum iureconsultorum descripsit breviter. Monumentum inde Bitinae, filiae Johannis Andreae i.c., et uxoris Johannis de San Georgio,

II, fol. 5v (p. 16)

item i.c.

Templum hinc divae Justinae,²⁸ admodum sumptuosum, quod a fundamentis iam restaurabatur; diva autem Justina Venetis summo in honore est, ob devictos eius die et, ut

²² Een onbekende landgenoot.

²³ Zie J. Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam, 2000), p. 85.

²⁴ Jacobus Sluperius (1530-1602), Vlaamse priester die Latijnse gedichten publiceerde. *Epistolae* onbekend.

²⁵ Chiesa degli Eremitani, mausoleo di Marco Mantua Bonavides.

²⁶ Christophorus Longolius of van Langerak (1488/89-1522) jurist, humanist.

²⁷ De Jong 2016, p. 126.

²⁸ Basilica abbaziale di Santa Giustina.

arbitrantur, auspitiis, magna caede Turcas, navali apud Naupactum praelio,²⁹ ita ut in memoriam eius victoriae argenteum eius simulacro signent, hoc addito epigrammate: ‘Memor ero tui, Justina virgo’. Est mole et architecturae ratione nulli secundum, pavimento marmoreo, Jovi olim sacrum errore gentilium ferunt fuisse.

(Monachorum collegia hic XXIII, virginum XVIII, templa civium, parechias vocant, XXVI, vide Scradatum, lib. 1, item Barnardum Scardaeonium).

Patavini SPQR contra Antonium suppetias tulere, vide *Philippicam* Ciceronis XII.

De bibliotheca illustri Vincentii Pinelli Genuensis, vide Angelum Roccam.

Marco Oddo, med., Oddo de Oddis, med., Joh. Ant. Maginius, Joh. Paulus Pernumiae, Caesar Barbettus, Mus., et Amabel Patav.

[26-10-1587]

XXVI. Antiqua monumenta, Romani aevi, praeter Liviana, quae iam memoriae mandavi, vidi ad antiquae urbis portam egregium de expiatione fulminum marmor. Cuius literas iam fugientes (vide Nathan Chytraeum) revocavit ab instanti morte Andreas Naugerius, vir doctissimus, qui ob id aeream ibi meruit effigiem suam collocari. Extat eius pars apud Ludovicum Carrionem (*Lib. Emendationum*, II cap. 3.), vide et *Ortographiam* Aldi, in voce Juppiter.

Ad coemiterium Summi templi quoque duos lapides sepulcrales antiquos vidi. Aedes vero pontificiae illisque coniunctum templum restaurabantur, opera Frederici Cornelii, cardinalis et episcopi Patavini.

Est hic quoque marmoreum triclinium vetus in aedibus Rhamnusianis, post curiam urbis praefecti, in vico patriarchae ad divum Petrum, cuius meminit Hieronimus Mercurialis (*Lib. V Gymnii certamin.*, cap. XI).

Rhamnusiana³⁰ vero familia nobilis hodie Patavina, ex qua celebrat [Aldus] Manutius Paulum, patrem, Johannem Bapt. et Hieronimum, filios, et Paulum, alterum Baptistae filium.

Huius elogium non fictum pro omnibus unus dat hoc Scaliger pater:

Huc antiqua Deum domus Ilium, et inclyta bello

Robora Dardanos exposuere Lares. (Vide Andream Lymvicum, Cambrum in *Itinere*)

Decepti patrias non victi amisimus oras.

Perpetuis res est Graeca valere dolis,

Qui vicere suos ideo amisere penates:

Ast nova sunt profugis regna parata viris.

Arma decent Teucros, vafros³¹ sapientia Graios,

Victis Euganeis pectus utrumque dedi.

Regna vides Veneto Phrygiis maiora ruinis,

Atticaque a Patavo pectore terra sapit.

Venetis cunctis prima origo Phaëtontea est, ut inquit Cato (*Origines*, fragm.), quae Graecis occasionem mentiendi de Phaëtonte et Eridano praebuit; posterius mixta his nobilis stirps Troiana, a quibus Patavium, etc.

II, fol. 6r (p. 17)

Extra urbem, non procul, Ateste est oppidulum, sepulcro et monumento Francisci Petrarchae celebre, ni fallor, nam Leander Albertus Arquatum Montanum vocat (in *Descriptione Italiae*, regio Tarvisina; Petrus Lotichius II, *Eleg.*, lib. 3, elegia 4).³²

²⁹ De slag bij Lepanto, 7 okt. 1571.

³⁰ De familie Ramnusi.

³¹ Listig.

[26-10-1587]

Hoc die, Lugduni Batavorum, Jacobus Volmarius, Cosmas Pescarengius et Nicolaus Mauldius, Anglicanae factionis homines, quod ipsam urbem, conspiratione facta, invadere tentassent, capti et capite puniti sunt, Ordinum legatis ipsoque Nassovio subscribentibus.³³

Venetie

Circa vesperum huius diei, navim ingressus sum et noctis fere medio ad officinam Leucæ³⁴ perveni, ubi gravi machina navis e flumine in stagnum deducta fuit, et hora circiter octava Venetias intravi. Praetium erat ordinarium XVI solidorum Venetorum.

[27-10-1587]

XXVII. Venetiae civitas tam ampla, potens, populosa, dives, ut prima totius Europae, magnam partem originis suae Paduanis referre debet. Vastante nempe Athila Italiam ac Aquileiam obsidente, Patavini sacra et supellectilem praetiosam cum imbelli multitudine in Rivum altum, quae maior pars est Venetiarum, contul[erunt],³⁵ iuventute tantum ad tutanda moenia retenta. Diruta vero urbe, plurimi in paludes suae ditionis, quo et praetiosa miserant bona, habitatum iere; author Blondus (decad. 1, lib. III).

Venetorum nomen a tota gente in unam urbem magni tamen populi instar redactum. De his sic scribit Strabo (lib. V *Cosmographia*): ‘De Venetis duplex est sermo, quidam nempe a Gallis eiusdem appellationis oceani accolis colonos esse memoriae prodiderunt’. De quibus vide Quintum Curtium (lib. III *Hist. Alexandri*). Nonnulli e Venetis qui post bellum Troianum cum Antenore salutem assequuti, huc e Paphlagonia cursum tenuere descendisse affirmant, etc. Posteriori huic opinioni adhaerent C. Julius Solinus (capite LVI), Trogus Pompeius (libro XX), Cornelius Nepos apud Plinium avunculum (*Hist. Natur.* lib. VI, cap. II). Ptolomeus Sarmatarum gentem Venetos scribit maximam, quae ad sinum usque Balticum pervenit. Qui nunc Veneticus, Hebraeis autem denotat vagabundus, quod late processerit.

Venetos etiam Ciantes appellatos, autor Blondus (lib. 2 dec. 1 in principe), et apud eundem Laurentius monarchus urbis fundamenta VII aprilis anno salutis CCCCXXI (421) iacta esse. Quod ipse falsum esse (lib. 3, dec. 1, in fine) ostendit, ad annum christianum CCCCLVI (456) natales urbis refert, post deletam ab Athila Aquileiam. Crevit autem cito quod multarum urbium opes eo simul congerebantur. Libellus tamen vulgaris Laurentio assentio, ac XXV martii circa meridiem urbis initium ponit, tribus ad opus consulibus constitutis, Alberto scilicet

II, fol. 6v (p. 18)

Falerio, Thoma Candiano, et Zenone Dauilo. Et his consulatu defunctis, substitutis Luciano Gavila, Maximo Lucio, et Ugone Fusto. Haec ex archivio Patavino desumpta, huic astipulatur (lib. 4 urbe condita) Volaterranus, contrarium cum Blondo, sustinet Sabellicus (lib. 1 decad. 1 *De rebus Venetis*). Horum tamen diversitates sic componere, et recte mea quidem sententia, studet Leander Albertus, qui urbis huius descriptionem (circa finem *Descriptionis Italiae*) edidit amplam, quod habitari coepta sit Venetarum insularum pars, anno CCCCXXI (421), anno vero CCCCLVI (456) secundo fundata, auctave, vel in urbis formam redacta.

Deinde quomodo aucta ample describunt Sabellicus, *Historia Veneta*, Leander (vide lib. 1, *Hist.*, circa principium), Munsterus, Pontanus, Contarenus, Bembus, Franciscus Sansovinus. De hac sic Cassiodorus (in *Epistolis*): Venetiae praedicabiles quondam plenae nobilibus ab

³² Het graf ligt in het dorp Arquà Petrarca, niet in Ateste dat nu Este heet.

³³ Vgl. o.a. Wagenaar, *Vaderlandsche historie* vol. 8 (1753), p. 258 v.v.; Dusseldorpius, *Annales* (ed. Fruin, 1893), p. 218.

³⁴ Leucas, het Griekse eiland, viel onder het Venetiaanse gezag.

³⁵ Hs. abusievelijk: contulit.

austro Ravennam Padumque contingunt, ab oriente iocunde Ionii littoris perfruuntur. Ubi alternus aestus egrediens, modo claudit, modo aperit faciem reciproca inundatione camporum. Hic vobis aquatiliam avium more domus: est namque terrestris, modo cernitur insularis, ut illic magis existimes Cyclades, ubi subito locorum facies respicis immutatas. Earum quippe similitudine per aequora longe patentia domicilia videntur sparsa, quae non natura protulit, sed hominum cura fundavit. Viminibus flexis illigatis, terrena illic soliditas aggregatur; et maritimo fluctui tam fragilis munitio non dubitatur opponi, quando vadosum littus moles nescit eiicere undarum, et sine viribus fertur, quod altitudinis auxilio non iuvatur. Habitatoribus una copia est, ut solis piscibus expleantur; paupertas ibi cum divitibus sub aequalitate convivit, unus cibus omnes reficit, habitatio simul universa concludit. Nesciunt de penatibus invidere, et sub hac mensura degentes evadunt vitium, cui mundum constat esse obnoxium; in salinis autem exercendis tota contentio est, etc.

Stadsbestuur

Primus huius urbis magistratus fuere tribuni, qui usque ad annum urbis conditae CCLXXXII (282) duravit, ac tum demum creati duces, quorum primus fuit Paulutius Anafestus. (In Eraclea creatus vocatur et Paulus Lutius). Fuere autem numero LXXXVII (87) usque ad annum praesentem, cum ducatus titulum possideret Pascalius Cinoga [Cicogna]. Horum vitas conscripsere Petrus Marcellus, Venetus, Silvester Girellus, Urbinas, et Henricus Kelnerus, Francofurtiensis. Multa quoque de caeremoniis, urbis regimine et moribus conscripsere suprascripti Sabellicus, Leander, etc., Stephanus Pigius, Sleidanus, *De quattor imperiis*, lib. 2, P. Bembus, Simon Gabriel, Bernardus Justinianus, A. Barlandus, Caspar Contarenus, Franciscus [Lucius] Durantinus, Henricus Dandulus, Guerinus Piso. Vide Boisart, *Poemata*, epist. 2.

II, fol. 7r (p. 19)

Ducis potestas mixta; eligitur nempe ex senatoribus, nec haereditario iure possidet; nil autem is sine consilio senatorum agit, aut illi sine autoritate ducis. (Ad exemplar fere Lacedaemon, ex Lycurgi instituto). Ea scilicet est Veneta aristocratia et monarchia ita temperata, ut nec magistratus summi sine ducis sententia praesentiaque, nec vicissim ille quicquam propria ausit potentia statuere, adeo ut ne progredi quidem tuto tempore belli in medium possit, sine capitis periculo, nisi sex viros regionum ut minimum comites habuerit.

Blondus (lib. 1, decad. 2) narrat, Nicephorum, imperatorem Graecorum, occupato iam imperio cum Carolo, Romanorum imperatore, pacem constituisse, et inter foedera cautum fuisse; ut Veneta urbs Italiae finitima utrumque re verita imperatorem, propriis uteretur legibus, et sive bello sive pace nullarum partium censeretur, atque *αυτονομίαν* retineret. Qua libertate adhuc utuntur, et praeclaris legibus conservant et augent. Quomodo deinde orientis insulas subiecerint, Constantinopolim expugnarint, Genuensium fregerint vires, Blondus aliique abunde narrant.

Officiorum ordinem et magistratuum, brevitatis causa omitto, quum libello vulgari contineatur, et aliorum scriptorum diligentia notus sit. Legum tantum quarundam breviarium addam; nempe de vestitu, de epulis, sumptuarias edidere leges, quibus omnibus unus vestitus togatus, decensque antiquitate venerandus et immutabilis, certus quoque famulorum numerus constitutus. Creati quoque magistratus, quemadmodum apud Athenienses olim *γυναικόνομοι*, qui circa mundum muliebrem constitutas leges observarent; *sancitum* nempe erat, ne ulla patritii sanguinis mulier aut puella in publicum veste serica induta prodiret, nisi nuptiarum die, et quibus nuptiis conviviisque solemnibus adesse moris est. Leges hac de re latae, annis post Christum natum 1400, 1403, 1442 et anno ante 1334: ne cingulum superaret sex ducatos, et quae huic appensa more Germano, ut vagina, cultellus, cochlear, etc., V (5) ducatos; item

ne aureum gemmis distinctum torquem, gemmasque in annulis gestaret; alterum nempe horum tantum eligere necesse est. Sumptuariae autem leges, ne solemnia agerent convivia, nisi certis statutisque temporibus, ut circa ferias divi Michaelis, et Bacchanalia, anno 1335, et ne coenam ultra tertiam noctis horam

II, fol. 7v (p. 20)

protraherent, anno 1356. Praeterea videndus Postellus, de ratione (*De magistratibus Atheniensium*) ambitus in deligendis magistratibus: De modo dotis praescripto: De duum-viris Farinariis, quos vulgus providadorios appellat: De electoribus magistratum, ut forte fiant: De iudicandi forma: De novem-viris navaliorum: De XL (40)-viris causarum capitalium. De magnis comitiis: Qua arte regionem suam magna furum ac nebulo[rum] turba liberaverint; De trierarchis: de vigilum praefectis et longe plenius omnia ad rempublicam Venetam pertinentia, describens Caspar Contarenius.

De more autem annulum in mare proiciendi, originem habente ab Alexandro, papa; apud Venetos latente propter Frederici, imperatoris, in ipsum odium, anno 1177, non. kal. aprilis, ipso Ascensionis dominici festo. (Aliam ac plane novam de hoc ritu originem adfert Becanus, lib. 9 *Originum*). Aliis item quamplurimis vulgaris libellus; et passim apud dictos authores reperietur. Senatus togis purpureis indutus, princeps aureo, senatores omnes aetate prudentia et gravitate reverendi.

Dichters over Venetië

Verum cum mei instituti non sit urbem tam amplam et variam describere, ubi ‘ingens orbis in urbe fuit’,³⁶ ut Nasonis utar, ad elogia veniam quorundam, ne fatigatus materiei magnitudine, oneri succumbam. Ac imprimis vere de ea dici potest, quod Flavius Vopiscus de Alexandria olim (in *Vita Saturnini*): ‘Opulentam, divitem, faecundam esse, in qua nemo viveret otiosus’. Petrus Curtius sic canit:

Unde urbem Romam Veneta spectamus in urbe?
Haec ruit heu, crescit fluctibus illa suis.

De Venere etiam, relicta Cypro, sedem Venetiis deligente, vide Molsam.³⁷ (Vide Becanum in *Originibus*; Sannazarium, *Elegia* 13 in principio). Scaliger pater (*De insignibus urbibus*, epigr. 2) hanc hoc celebravit carmine:

Pervia barbaricis tellus Oenotria turmis
Pertulit impositi pondera dura iugi
Ipsa suos flevit populares Roma quirites:
Sensit et indomitae noxia tela manus.
Haud tulit hoc Genius: cuius fatalibus ausis
Tutior in medio Roma renata mari est,
Clara virum virtus animo: insatiata cupido
Imperii: vastae non numerantur opes.
Iuppiter, haud temere tua sunt ita dissita coeli
Moenia, si possunt tangere parte cares.

³⁶ Ovidius, *Ars amatoria*, I, 174.

³⁷ Mogelijk de dichter Francesco Maria Molza (1489-1544) of zijn nicht, de dichteres Tarquinia Molza (1542-1617).

Vide Jacobum Zannazarium, lib. 3 *Eleg.*, et *Epigr.* libb. 1 et 2. Vide alibi *Travaiglia*, comedia d'Andrea Calmo, l'atto 2, scena 1. Boisartum, *Epistolas*, libro 2, epistolam 1 et 3. Georgium Fabritium, in *Itinere Romano*, ad Antonium Carchesium; Chytraeum, in *Ven. Itin.*; *Itinera Andraeae Lymvici*.

Dice un libro volgare che miravigliaria grandemente che questi signori vollero armare il popolo loro, et non più tosto della propria militia servirsi. Vide Novium, *Discours VIII*, fol. 233.

II, fol. 8r (p. 21)

Pulcrum est et hoc Gallicum, quamvis invidia plenum:
Sonet 125 des *Regrets* de Bellay, contenant la description de Venize:

Il fait bon veoir, Magny, ses coions magnifiques,
Leur superbe Arcenal, leur vaissaux, leur abordz,
Leur S. Marc, leur pallais, leur Réalte, leur portz,
Leur changes, leur proufitz, leur bancques, leur trafiques.

Il fait bon veoir le bec des leurs chapprons antiques,
Leur robbes à grand manche, à leur bonnet sans bord,
Leur parler tout grossier, leur gravité, leur port,
Et leur saiges advis aux affaires publicques.

Il fait bon veoir, de tout leur sénat balloter,
Il fait bon veoir, per tout leur gondoles flotter,
Leur femmes, leur festin, leur vivre solitaire.

Mais ce que l'on doibt le meilleur estimez,
C'est quand ce vieux coqus vont espouser la mer,
Dont ils sont les maris, et le Turq l'adultère.

(De Venetis dici posset, quod Cicero de Romanis, odit privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit, *Pro Murena*. Vide et Becani 'Venetica', *Origines*, libro ultimo et V; Scaliger, Julius, *Exercitationes C*, cap 3).

Jean Straparole dict: 'Venise est une cité très noble veu le bon ordre des magistrats et abondance des gens estranges', etc. (*Aux nuicts facetiuses I*, tab. V).

Marchio Vastiae Alphonsus, Caroli V imperatoris exercitus dux, intrans armamentarium Venetum, illic mansit usque ad vesperum, detentus varietate armorum et copia, et addidit se hunc apparatus bellicum quatuor Italiae urbibus praeferre.

Venetae meretrices, vere Seirenes, olim suas habebant aedes in via vulgo Rampanorum, usque ad annum MCCCCXXI (1421), nec sine legibus vivebant. Habentes praepositam matronam custodem aerariae meretriciae, cui dabatur pecunia ex tam turpi quaestu, quae deinde hanc dividebat aequaliter singulis mensibus. Nunc vero libere magis incautis insidiantur. (Lactantii de hoc instituto sententiam, vide lib. 6, cap. XXIII).

Venetos ab imperio liberos esse ex privilegio, dicit Bartholus i.c. Idemque approbat Jason Mainus et in bulla aurea se vidisse, scribit Albertus de Rosatis. (In *Lege Hostes*, de cap. L, Cunctos pop., col. 3).

Froisart dit ainsy que nous l'avons expérimentez, que Venise est l'une des chers villes du monde pour les estrangers.

De lingua Venetorum, quae rudior, ita quidam scribit: ‘Gli Venetiani si vogliono accoppiare et accombinare tutte le lettere insieme, come sogliono li fanciulli qui apprendono a legere.’
Vide quoque Pontanum in *Dialogo Suppatii et Herrici*.

In libello volgare si legge che in questo mare di Venetia sono pesci più saporiti, che in qualunque altro luogo, benchè minori, perchè molti fiume ivi concorrono.

II, fol. 8v (p. 22)

Cives, etiam nobiles et patritii mercaturae, admodum sunt studiosi, cum Italiae nobilitas malit ea sibi acquirere, unde vivat seque alat, quam aliena diripiendo, vanum nudumque nobilitatis nomen, more Gallico, ut ait Postellus (*De magistratibus Atheniensium*), vel etiam Germanico praetexere, multasque inde opes acquirunt. Lipsius (*Politica*, lib. 3, cap. 6 et notatis) parum idoneum hoc genus hominum ad rempublicam esse putat, quamvis et admittat ab exemplo. Vilis nostratibus mercatura, non olim Plutarcho (in *Solone*), qui ait dignitatem fuisse, ut quae commoda ex regionibus barbaris afferret, amicitias cum dynastis conciliaret et ad multarum rerum peritiam conferret.

Sermo Venetus rudis et ab elegantioribus Italiae populis irrisus.

Veneti, teste Neandro, e solo vectigali, quotannis vicies centena ducatorum milia capere dicuntur.

Belangrijke families

Nunc ad praecipuas Venetorum familias transgrediar:

YPATIA, ex qua duces³⁸ Ursus III, Theodatus filius Ursi IV, praeter infradictas familias nobiles et has invenio: Mulorum, Beneditorum, Baldorum, Bassadonorum, Barocorum, Bernardorum, Valeriorum, Rayneriorum, Magnorum, Hemorum, Marinorum, Cuiranorum, Gargoniorum.

ANTHENORIA, ex qua dux Obelerius cui collega Beatus frater, hic Valentinus minor natu frater; qui deinde solus ducatum obtinuit.

Massalorum familiae ultimus Laurentius obiit 1556.

Sunt praeterea in urbe nobiles: Fisii, Bizamani, Natalii, Gabriellii, Gerardi, Avantii, Pontetremoli, Commendeni, Madazi, Severiani, Fenii, Bataii, Canasii, Salomonii, Manolesci. PARTITIPATIA,³⁹ ex qua duces Angelus cui collega filius Joannes, quo abdicato Justinianus filius et ex eo nepos Angelus suffecti, fuit Angeli prioris quoque filius Ursus XIII dux; cui successit filius Joannes, huic frater Petrus collega. Quo defuncto Ursum filium natu minorem assumpsit, filius vero Joannis maior ut videtur a Comactiensibus captus et occisus, Badoarius nomine. Videntur hi tandem Badoarii assumpsisse cognomen (Badoarii patritii nostrum Corippus in *Justino*, lib. 2), ex quibus Ursus et Petrus filius fuere duces. Manasses vixit sub Michaele Vitali II, Jacobus 1476, Sebastianus, Hieronimus.

TRADONICA. Petrus dux ex Pola hanc familiam traduxit, filiumque Joannem collegam assumpsit; haec postea Gradonica, ex qua Joannes 966. Marinus classis praefectus, Marcus X triremium praefectus et deinde XXIII. Petrus dux XLVIII (48). Bartolomeus dux LII (52); Joannes LV (55) dux. Joannes Marcus dux Cretae. Joannes, legatus ad Ludovicum Pannoniae, Paulus 1503. Aloysius, Fredericus.

CANDIANA. Petrus Candianus XV dux fuit, Petrus huius filius dux XVIII, huius filius N. Candianus dux 20, post quem Petrus filius successit, qui cum filio infante trucidatus ob tyrannidem; Vitalis Petri filius 23 dux. Volaterranus meminit alius Petri, interfecti, filius praesulis Gradensis.

³⁸ Dux – doge.

³⁹ Partizipazio, Angelo, Orso e.a.

II, fol. 9r (p. 23)

URSEOLA, ex qua Petrus Urseolus sub Candiano classis praefectus, qui deinde videtur fuisse dux XXII, cui filius unicus forte an Petrus 25 dux; collegam habuit filium Joannem et successorem Othonem filium, cui frater Ursus infeliciter imperium tentavit, Dominicus consanguineus.

MAUROCENA inter primarias numerata. Anno Christi 980 cum magnas inimicitias cum Coloprina gerebat, ex qua Dominicus a Coloprinis occisus. Hoc quoque tempore Joannes vixit; Stephanus legatus ad Henricum imperatorem sub Ordelapho Faledro. Eodem tempore vixit Marinus legatus, Dominicus dux 36; Marinus dux 43, Tomasina uxor Stephani Pannoniae regis, Agneta antistes 836, Thomas patriarcha Constantinopolitanus, Roger praefectus in Genuam, Michael praetor Jaderae,⁴⁰ Andreatius, Marcus legatus, Nicol., Michael dux 60.

CALEPRINA, primaria, ex qua Stefanus ad Otthonem secundum discedens, imperatorem contra Venetos irritavit. Tres huius filii a IV Maurocenis trucidati.

CAPELLA, ex qua prodire viri illustres Franciscus Vodarinus et Matheus, cuius meminit Coriolanus [Cepio], ac Antonius procurator, cuius [meminit] Ferronius, 27, Albanus ad imperatorem Fredericum III excipiendum missus; Joannes qui Lutetiae obiit legatus 1559; Petrus huius filius, Vincentius imperator, et eius filius 1541 Victor pater, Andreas, Ludovicus, Paulus filii.

LAUREDANA, celebris anno 900 familia, Marcus sub Francisco Daniele, Paulus praefectus Tarvisinae, Aurius in Cretam missus. Petrus contra Tergestum⁴¹ praefectus, Ludovicus legatus Pisani. Alouisius muniit muro Isthmum. Jacobus imperator maris, Antonius imp. maris, Andreas navium praefectus, Leonardus dux LXXIV (74). Franciscus triremium praefectus, Bernardus Andreae filius orator, Petrus LXXXIII (83) dux.

CONTARENA, ex qua Dominicus dux 29, Jacobus dux 46, Henricus classis praefectus 1097. Jacobus dux XLVI (46). Stephanus bello contra Ligures cecidit sub Andrea Danielis (Justus apud Fredericum Barbarossum, vide *Monumentorum Schraderi*). Andreas legatus ad Pannoniae regem, dux LIX (59). Nicolaus legatus Clugiae. Zacharias legatus ad Ludovicum, Pannoniae regem. Antonius ad Jaderam praefectus, Franciscus ad Croiam legatus milit. (Leonis meminit Modius, *Pandectae triumph.*, tom. I, lib. 5, cap. X) Angelus legatus milit., Hieronimus classis imp., Laurentius vir eloquens, M. Carolus Contarenus praefectus triremium. Thomas legatus; Alexander, Franciscus, Marcus, Gasparus, etc.

SILVIA, ex qua Dominicus dux XXX. Post hunc neminem hoc cognomine in Veneta historia repperi, nisi aliud sibi posteris assumpserint.

FALERIA sive Faledra, ex qua Vitalis 31 dux. Ordelaphus 33 dux,⁴² Vitalis legatus ad Henricum imp., Nicolaus 1340, Marinus LIII (54) dux, capite plexus.

DANDULA. Dominicus legatus anno 1072. Henricus dux 40. Marcus qui Gallipolim tenuit. Rainerius Venetae classis contra Genuenses praefectus, Gilibertus 32 triremium praefectus contra Graecos, Jacobus eodem tempore classis praefectus. Joannes dux 47. Andreas classis praefectus contra Genuenses. Henricus ad Emanna legatus, Franciscus, Andreas, duces. Carolus, Simeon, Marcus i.c., Matheus eius filius. Livia 1566 ducissa.

MICHAELIA, ex qua Andreas legatus sub Vitali Falerio, et Vitalis dux 32. Dominicus dux XXXIV (34), (Petrus, lib. 16 *Epist.*, Bembus 3.2) Bonfilius Michael qui primus Venetus canonicum dogma assumpsit. Vitalis secundus 37 dux, Joannes praetor Constantinopolitanus et deinde Jaderae, Marcus XVIII trire-

⁴⁰ Jadera, nu de havenstad Zadar in Kroatië, eertijds constante bedreiging voor Venetië, later onderdeel van de Republiek.

⁴¹ Tergestum, Triëst.

⁴² Ordelaffo Falier.

II, fol. 9v (p. 24)

mium praefectus. Stefanus ad Arragonum regem legatus. Dominicus classis praefectus. Fantinus legatus ad Jaderam, Melchior legatus in Corciram. Vitalis patriarcha Venetus, Johannes ad Henricum Poloniae regem missus.

JUSTINIANA, ex hac legatus ad Pannoniae regem, Ursatus, quem idem esse puto cum Urso, quem Marcellus paulo ante ad Henricum, imperatorem, missum scribit (in *Vita Ordelaphi Phaledri*);⁴³ fuit celebris anno iam 800. Sub Michaeli Vitale II, fraude Emanuelis omnis pene haec familia extincta bello, excepto uno sacris initiato, a quo restaurata. Laurentius miraculis clarus. Leonardus Bernardusque filius senatores oratoresque. Pantaleon patriarcha Constantinopolitanus, Beletus XXVII triremium praefectus contra Graecos. Justinianus XV triremium praefectus, Pancratius qui Justinop[olitanos]⁴⁴ deficientes reduxit. Marcus praefectus Zancatus in Craeta occisus. Nicolaus legatus in Cretam, Thadaeus Tergestum oppugnavit praefectus Petrus Ursatus leg. ad Sfortiam. Federicus ad Chalcidium, Antonius consil. Leonhardus Laurentii filius, orator, Petrus [Bembus], *Hist. Venetae*, Laurentius patriarcha.

POLANA, ex qua Petrus, dux XXXV, cui frater Joannes et filius Rainerius, classis contra Hemanuelem praefecti; Joannes episcopus. Dominicus, Marino et Francisco patri et fratri poss. Triphon[ius], Bernardus et Bernardinus 1566. Nicolaus Venetae classis praefectus captus a Genuensibus. (Vide *Volaterranum*, lib. 4)

ZIANA, ex qua dux 38 Sebastianus; huius filius Petrus 41 dux, qui secundam coniugem habuit Tancredi Siciliae regis filiam. Andreas legatus in Craeta. Hieronimus triremium praefectus. Theophilus praetor Constantinopolitanus anno 1571. Bello contra Selimum navali fuit summus imperator Hieronimus Zaneus, eodem bello triremis praefectus fuit Petrus Zaneus.

MASTROPETRA, Aurius,⁴⁵ legatus Constantinopolim missus ad Hemanuelem; hic cum in eum omnium voces inclinarent, quod esset singulari in patriam pietate, ut utiliore patriae eligerent constanter adhortatus est; tandem tamen dux 39 creatus; Paschalis legatus ad Sfortiam, dux LXV (65). Marinus Petri Mocenici legatus et Stephanus. Dominicus maris imperator, Franciscus patriarcha Venetus. Ludovicus, Dominicus, Francisci filius, obiit 1513. Marcus patriarcha 53. Nicolaus Brixinianorum praefectus.

ZENIA, Marinus praetor Constantinopolitanus ex Venetis primus anno circiter 1206. Raphael praefectus Craetensis militaris, Theophilus praetor Constantinopolitanus, Rainerius XLV (45) triremium praefectus qui post dux 44. Andreas praefectus Cretensis, Joannes legatus Cretae, Carolus praefectus XIII triremium, Catarinus legatus ad Persarum regem. Jacobus Feltrii episcopus. Joannes Baptista cardinalis. Simon apud quem magna antiquitatum copia; Petrus classis praefectus sub Antonio Dandulo. Rutilius episcopus s. Marci, apud Bembum *Epist.* 5., Antonius anno 1390 ad Frislandiae regem, Bert. 636.

Viri ex hac urbe docti prodire multi; ex Bembis, Barbaris, Naugeriis, etc. Item Brunor a Sole i.c., Joannes Andraeas a Cruce, med., Antonius Polus, Hieronimus Niger, Joannes Baptista Benedictus, Joannes Baptista Bernardus, Nicolaus Contarenus, Joannes Gabrielis filius, Polus Lauredanus, Natalis de Comitibus; Nicolaus Erichtraeus i.c., Nicolaus Suprantius.

⁴³ Marcellus, Petrus, e.a., *De vita, ... ducum Venetorum*, 1574.

⁴⁴ Justinopolis (Caesarea, Anazarbus, nu Anavarza), vestingstad in Cilicië, door de kruisvaarders op de moslims heroverd, in 1374 verwoest.

⁴⁵ Orio Mastropiero.

II, fol. 10r (p. 25)

TRIVISANA, ex qua Joannes IX navium contra Genuenses praefectus sub Petro Ziano, Nicolaus, legatus in Craetam, Leonardus Dominicus, legatus ad Romanorum regem, Melchior, legatus militaris, Angelus, classis Padi praefectus, Stephanus ad pischeriam muniendam praefectus, Marcus Antonius, dux LXXIX (79), Johannes, patriarcha Venetus, Andreas, eques aureatus, Hieronimus, episcopus Cremonensium, Zacharias, vir doctissimus, et huius filius eiusdem nominis, patri similis, Camillus, I. Pannoniae, Aloysius, filius Dominici, Paulus, Franciscus, Ludovicus, Marcus.

TEPULA,⁴⁶ Jacobus, Craetae praefectus ducaria potestate, qui deinde dux creatus 42, Andreas filius, Laurentius, 45 dux, Baiamon, de occupanda tyrannide cogitans, a suis oppressus. Stephanus, III triremium praefectus, Paulus, huius filius, ad Catharinam, Ferdinandi, Romanorum regis, filiam, legatus. Nescio an is Stephanus, Benedicti filius, qui *Libros X Academiae contemplationum* lib.⁴⁷ composuit, editos Basileae anno 1590, Nicolaus, Rodigii praetor, ad quem Coelius lib. 6 *Bello Turcico*, anno 1571, fuere triremium praefecti Donatus et Almorus.

LIPPOMANIA, ex qua Aloysius Veronensis antistes, vir doctus, Marcus utraque lingua doctus, Hieronimus, apud Mamit, Joannes, praefectus Tervisinus, Petrus, Veronensis episcopus, Johannes, praefectus Brixianus episcopi factus.

QUIRINA, Dominicus, in Cretam legatus, Paulus, Cretensium praefectus ducarius, Leonardus classis praefectus contra Graecos, Andreas classis Venetae praefectus, Dominicus patriarcha Bartholomaeus, patriarcha Venetus XL (40), Hieronimus, patriarcha, Laurus i.c., Tadeus i.c., 24 annorum, anno Domini 1452, Ismenus, pater Hieronimi, Johannes Andreas, praefectus Cerigii 1551.

GRITTIA, Joannes, Cretae dux militaris, sub Petro Ziano conspiratore Cretensi caesus, Laurentius, Triadamus, imperator maris, Andreas, legatus militaris et LXXVI (76) dux, Franciscus triremium praefecti, Laurentius, Andreae filius, legatus ad Solimannum, Aloysius, legatus militaris, Ludovicus, filius nothus Andreae, ducis, summae apud Turcam autoritatis; huic filius fuit Antonius, episcopus Quinque Ecclesiensis⁴⁸ in Hungaria. Est et Johannes antiquitatis amator. Anno 1571, bello quod contra Turcam gestum est cum pontifice et Hispano, fuit triremium praefectus Hieronimus Grittus.

CORNARIA, ex qua Andreas, ad pontificem Romanum legatus anno 1340, Marcus, ad Pannoniae regem legatus, dux 58; caesus in Craeta Andreas; Petrus, legatus contra Patavinos, Franciscus, ad Jaderam recipiendam praefectus, Antonius, ad Pannoniae legatus, Paulus, ad Philippum, Mediolanensem ducem legatus, Marcus, cuius filia Jacobo, Cyprio regi, nupta, huius patris; Jacobus et Andraeas, Fredericus, legatus militaris, Severius, Georgius, Catharinae, reginae Cypriorum, frater; Angelus, pontifex Romanus Gregorius XII, Gregorius, patriarcha Venetus, Marcus, cardinalis, Franciscus, cardinalis, Johannes, ad caesarem legatus. BEMBIA, ex qua anno circiter 1340 bello Genuensi occubuit Benenatus. Alovissius, legatus Petri Mocenici, Marcus a Cypriis occisus, Bernardus Bembus, ad papam Innocentium orator, Franciscus Bembus, patriarcha Venetus, Petrus, cardinalis, vir doctus, Torquatus Petri Bembi, ex Morosina, filius. Franciscum Rodigii, praetorem nominatum, Coelius. (Jovius, *Hist.* 37, meminit Johannis Mathei Bembi, praetoris).

⁴⁶ Tiepolo.

⁴⁷ Abus. 2x lib.

⁴⁸ Pécs (Duits: Fünfkirchen).

II, fol. 10v (p. 26)

CONDELMERIA familia dedit Johannem in Chalcidensi obsidione legatum, Alexandrum navis praefectum, de quo in *Vita Gritti*,⁴⁹ Gabrielem, cardinalem, qui factus pontifex Romanus, Eugenii IV nomen assumpsit, Angelum, huius patrem, Franciscum, cardinalem, Andream, patriarchae Venetum qui fuit 1459.

GRIMANA, ex qua Marinus, legatus in Pannoniam anno circiter 1350, Antonius, classis praefectus, et inde LXXV (75) dux, Marcus, classis 36 triremium imperator et patriarcha Aquileensis, Victor, procurator et orator ad Henricum, Gallorum regem II, Hieronimus, orator ad pont. Paulum III, Hieronimus, Victoris pater, Dominicus Grimani, cardinalis, Marinus, Dominici nepos, patriarcha Aquileensis, et cardinalis Johannes, eius frater, patriarcha cardinalis, Marcus Antonius, Petrus, Vincentius, fratres Aloysius, Octavianus.

VENERIA, ex qua conspiratione Craetensium caesus Gabriel 1566 vel circa, Antonius, LXI (61) dux, Leonardus, legatus Mediolanus, occ[isus], Jacobus, triremium praefectus, Franciscus, legatus ad Mathiam, Pannoniae regem, Marcus Antonius, ad pontificem Romanum Julium III legatus, Franciscus, dux LXXX (80), Sebastianus Venerius, dux classis Venetae contra Turcas, LXXXV (85) dux. Thomae Mioparonum Venetorum praefecti, *Bello Gallico* meminit Ferronius (lib. IX). Andreas, anno 1452, ab imperatore Frederico equestri ordine donatus; Vincentii meminit Bembo in *Epistolis*, nomine Leonis X, papa, conscriptis, lib. 3 ep. 23; fuit Marinus praetor anno 1583 Patavinus, Cristophorus Franciscus, qui obiit 1556, Daniel, qui obiit 1557, Johannes Jacobus, cardinalis 1480.

PASQUALICIA, ex qua Calergi, Cretensis fraude, periit Marinus et Laurentius anno circiter 1366, Nicolai, praetoris Cypris, meminit Coriolanus⁵⁰ (*Rerum Ind.* lib. II), Petrus, legatus ad Emanuelem, Lusitaniae regem fuit teste Osario, Ludovicus non ita pridem vixit Andreas.

ZOPRANTIA, meminit Coriolanus [Cepio], Victoris, legati Mocoenici, imperatoris, Benedictus et Johannes, imperatori Faederico III et Eleonorae, *coniugi* eius, obviam cum aliis missi; Benedictus, patritius Romae apud Minervam sepultus, Franciscus, filius Jacobi, anno 1551 mortui.

MOCOENICA, ex qua Petrus, legatus in Cretam missus anno circiter 1367; Joannes, Clugiae legatus, Leo, ad Jaderam recuperandam legatus, Thomas, dux LXIII (63), Petrus, maris imperator, dux LXIX (69), Leonardus Petri, ducis pater, eloquens senator, Joannes LXXI (71), Petri frater, ut et Nicolaus, Thomas, classis imperator, Lazarus, ad Alphonsum, Ferrarii ducem, legatus, Aloysius, LXXXIV (84) dux, Andreae meminit Ferronius, fol. 99, et videndi Cepio Coriolanus; Marcus Antonius, episcopus Cenetensis, tempore Sixti V, Ludovicus, Marcus Antonius.

BARBIA, ex qua Pantaleon, legatus ad comprimendos in Craeta Graecos 1387, Joannes Barbus, patriarcha Venetus 44, anno 1349, Paulus, vir insigniter doctus, Nicolaus, vir magni ingenii, Paulus Secundus, pontifex Romanus, Barbarus, Petrus, Ludovicus, abbas d. Justinae Patavii, Leonardus, Veronae sepultus, Pancratius, primarii praefectus ad Padum 1270. (Franciscus Barbarus, *De re coniugali*).⁵¹

MOROSINA, ex qua Thomas, patriarchus Constantinopolitanus, Nicolaus, episcopus Venetus, et bello contra Selymum⁵² navali anno 1571, fuere Andreas, Jacobus et Marcus Antonius Moresini navium praefecti, quorum meminit Contarenus, in vulgaribus poematis Bembi sunt *Sonetti* d.m. Benedicto Moresino.

⁴⁹ Niccolò Barbarigo, *Andreae Gritti, principis Venetiarum vita*.

⁵⁰ Mogelijk Coriolanus Cepio, *De bello Asiatico*.

⁵¹ Bedoeld is *De re uxoria*.

⁵² Süleyman.

II, fol. 11r (p. 27)

TRONIA, ex qua Donatus, Tergestinus⁵³ praetor, anno circiter 1380, Joannes, ad Calchidem oppidum, Nicolaus, dux LXVII (67), cui filius Philippus,⁵⁴ ad Julium III, papam, orator, bello christiano contra Turcas, ducibus Austriaco, Columna et Venerio, anno 1571, fuerunt triremium praefecti Hieronimus, Franciscus et Andreas Troni, Sanctus Tronus eodem bello fuit condemnatorum praefectus, eodem tempore Hector Jaderae episcopus et comes.

FOSCARIA, ex qua Franciscus ad Pannoniae regem Sigismundum legatus 1410, dux LXIV (64), Aloysius ad Philippum Mediolani legatus, Paulus, patriarchae Venetus 45, Marcus, summi consilii vir, Ludovicus i.c., Jacobus, qui classis imperator, et ad Henricum Poloniae regem legatus, vide I. Pannonii, Hieronymus, episcopus Torcellarum.

DONATIA, Jacobus ad Florentinos legatus, Hermolaus, legatus militaris, Franciscus LXXVIII (78) dux, Joannes, orator eloquens, Thomas, patriarchae Venetus, Hieronimus et Ludovicus, praeclari prudentesque sentores, Nicolaus, patriarcha Aquileensis 85, Bernardus anno MCCCCLII (1452) legatus ad imperatorem Fredericum III, Venetias intrantem, Joannes, qui praefectus festo apparatus in honorem Henrici Valesii facto fuerat, Mancius apud divi Antonii sepulcrum Patavii, Bartolomaeus et eius filius Andreas, ordinis eq. vir, Petrus, praesul Patavinus.

MARCELLA, Jacobus Antonius, ad recipiendam Rhavennam missus, Nicolaus, LXVIII (68) dux, Petrus, legatus militaris, filius Jacobi Antonii, Jacobus, imperator maris, Franciscus praefectus Veronensis, Hieronimus, legatus militaris, Ludovicus, navium contra Turcas praefectus, Alexander, dux militaris, Petrus; historicus, vide Jani Pannonii, *Panegyryn*, ad Jac. Antonium Marcelli; Petrus, Jacobi frater, episcopus Patavinus, Jacobus, cuius celebris iam biblioteca, Cristophorus, Jacobi pater, Ludovicus nepos.

ERIZIA, Paulus, praetor Chalcidis, Antonius agrariae legis praefectus, Caspar, cui egregii sunt horti, Sebastianus, cuius egregia biblioteca, Andreas, divi Marci procurator, qui obiit 1366, Marcus Antonius Erizzo, caput, decemvirorum anno 1599.

BARBARA, ex qua Zacharias, Venetiae contra Turcas legatus militaris, Hermolaus, ad Maxaemilianum, Romanorum regem legatus, Franciscus, agrariae legis praefectus, Victor, cohortium praefectus, Marcus, patriarcha Aquileensis 84. (Eius vitam vide apud abbatem Spanhemensem et Jovium), cui successit Hermolaus; Daniel, patriarcha XC (90), Andreas, Marci patrem, (Sabellicus, *Hist. Venet. Lib. 20*), Andream vocat Franciscus Barbarus (*De re uxoria*, 1, cap. 2); Marcus Antonius, ad Zelymam [Süleyman] anno 1569 legatus, Josaphath, qui vixit anno 1470 et *Itinerarium Tanense ac Persicum* conscripsit; Antonius, qui anno 1580 d. Marci procurator, Leonardus Aloysius, qui obiit 1485 (*De re uxoria*, 1, cap. 2), Daniel, legatus in Angliam anno 1551, cuius biblioteca a Scradero laudatur; anno 1571 bello contra Turcas fuit Dalmatiae praefectus Franciscus, is qui Zachariae pronepos scribitur in *Epit.*, apud Scradereum 300.

BARDAICA, Augustinus Bardaicus, Patavii praefectus, 75 dux, Marcus LXXII (72) dux, Augustini frater, Augustinus, praefectus classis contra Turcas, Franciscus, consilio maximus; huius filius Hieronimus, Facius XII, Nicolaus, Veronae praefectus; Jacobus, qui obiit bello Peloponesiaco 1466. ([Silvius], *De rebus gestis Alphonsi regis*).

II, fol. 11v (p. 28)

PRIULIA, ex qua Nicolaus, praefectus Roverensis, Franciscus, classis imperator, Laurentius dux LXXXI (81), Hieronimus huius frater natu maior LXXXII (82) dux,⁵⁵ Vincentius, maria

⁵³ Tergestum, Triest.

⁵⁴ Abus. weemaal.

⁵⁵ Lorenzo en Girolamo Priuli.

explorator, ad Turcam missus, Famaugusta obsessa anno 1570,⁵⁶ Aloysius, cardinalis, Polo admodum familiaris, Franciscus anno 1580, procurator s. Marci, Jacobus Nicolai pater, Dominicus praefectus Catharensis.

LANDA, ex qua Petrus, dux LXXVII (77), cui pater Joannes, filios habuit Joannem et Franciscum, Marcus, patriarcha, Venetus 1416, Vitalis i.c., Franciscus 52 patriarcha 1416, Marcus Antonius Landus et Aloysius, praefecti triremium bello Turcico anno 1571. Sunt praeterea nobiles et celebres familiae, quarum quaedam iam periere, Anafestorum, Tagalianorum, Leonum, Cornicularum, Mastalitarum, Cepariorum, Fabratorum, Monegariorum, Galbaiorum, Trasimundorum, Mauritiorum, Ortianorum, Bolanorum, Baxegiorum, Barbolanorum, Sevoliorum, Seliorum, Tribuniorum, Auriorum, Flabanciorum, Gussomorum, Viariorum, Sanutorum, Carceriorum, Praemarinorum, Longorum, Navigaiosiorum, Betanicorum, Tonistiorum, Suprantiorum, Basiliorum,⁵⁷ Buzanorum, Celsiorum, Abramiorum, Bragadinorum, Fontanorum, Emorum, Stenorum, Lombardorum, Caravelliorum, Fundatorum, Galbiorum, Molinorum, Cochiorum, Vendraminorum, Bolanorum, Legiorum, Diediorum, Miniorum, Grassiorum, Pisauriorum, Zancaniorum, Goriorum, Polanorum, Corneliorum, Avogariorum, Naugeriorum, Valaresiorum, Victuriorum, Pasooligiorum, Surianorum, Pontiorum, Geniorum, Amidiorum, Bonorum, Soranciorum, Foscoliorum, Cinogiorum, Pisanorum ex Pisa (Munsterus in *Pisis*), Maurorum, Canaliorum, Capellorum, Marcellorum.

Ex his plurimae duces habuere, quas minio notavi, ut discernerentur a caeteris. Ducum vero nomina et vitas refert Petrus Marcellus et Girellus.⁵⁸ Episcoporum sive patriarcharum catalogum dat Leander, qui et viros eruditione illustres memoriae aeternae consecravit. Subditis provinciis dant ex Senatu praefectos ad XV menses, cum nihil tam utile esse quam brevem potestatem, quae magna sit, arbitrentur.

Pracht en praal

Oderunt Veneti, ut de Romanis olim Cicero (*Oratio pro Lucio Murena*) scripsit, privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligunt, etc.

Dice et Solis: ‘Sono li Venetiani generalmente belli huomini di molta honestà e di poche parole et oltre cio molto civili. Le lor donne al incontro non son men’ vaghe che belle, e vestono superbamente.’

Dice cossy: ‘Che ha più pesce vivo Venetia sola in un mese, che Roma o Napoli in un anno. Et che ha munitione tanto e artelleria con i forniti ornamenti d’ogni sorte, d’armare ducento milia persone in un sol’ giorno.’

II, fol. 12r (p. 29)

Palatium Venetum,⁵⁹ quam magnificum quamque ornatum picturis staturisque rarioribus, vulgari libello particulariter narratur. Meminere huius Leander et Stephanus Pigijs, cui contiguum divi Marci templum sumptuosissimum, marmoreum, sed obscurius ob antiquitatem, pavementum omne ex opere tesserulato varium; superficies et parietes musiveo constabant, opere laboriosissimo. (Vide de hoc templo, eius autore et ornatu Petrum Justinum, lib. 2 *Historiae Venetae*, pag. 28).

Narses, teste Blondo, hic aediculam posuerat divo Theodoro martyri sacram, cuius quoque opus oratorium sanctis Menae et Geniani. Habet porticum, in quo sepulcra quaedam ducum

⁵⁶ Famagusta op Cyprus, in 1571 veroverd door de Turken.

⁵⁷ Eenmaal doorgestreept.

⁵⁸ Petrus Marcellus, Sylvester Girellus, Heinrich Kellner, *De vita, moribus et rebus gestis omnium ducum Venetorum*, 1574.

⁵⁹ Het dogenpaleis.

spectantur cum epitaphiis, quae in *Vitis* eorum videre licet. In vestibulo vero templi, quatuor ex aere deaurati equi, qui olim Roma, ex arcu Titi, Constantinopolim translati dicuntur, unde a Venetis occupata et Francis urbe Constantinopolitana Venetias traducti. Reliquiae hic plurimae, ut corpus divi Marci, ex Asia anno DCCCXXVII (1327) advectum. Hic quatuor etiam columnae translucidae. Item corpus divi Isidori, martyris, ex Chio insula translatum, anno MCXXV (1125). Legi item in quadam inscriptione, tunicam Christi a Bessarione Venetis dono datam. Scaliger ad Cardanum (*Exercitatio*, 136): ‘aiunt Venetiis patinam esse insigni magnitudine solidam e smaragda’.

Ambitus urbis VIII milia passuum, palatia in ea 110, fontes publici 148, statuae marmoreae 164, aeneae 24.

Thesaurus quoque divi Marci monstratur, infiniti pretii, de cuius translatione vide *Vitam Justiniani Partitiati*, a Marcello descriptam.

Il[lustro] Julio Caesare de Solis in suo libro volgare dice cossí: ‘Che egli e de inestimabil valore, il qual consiste in dodeci corone regali, con dodeci petzi di fino oro, circondati con gran numero di smeraldi, crisoliti, topasii e rubini con perle di smisurata grandezza, se vedeno anco avanti l’altare di San Marco, che in questo luogo si mostra il Tesoro, tre corni di licorno, con molti grossi carbonchi, agate, giaspe, calici d’oro, e tra altri ve n’è uno di disusata grandezza tutto adornato de gioie richissime; vi è un grossissimo rubino, incensieri, croci d’oro, candelieri, et altri vasi sacri d’incredibil valore. Il corno del dogue è di costo cinquecento milia scudi, con un carbonchio d’inestimabil prezzo. (Vide *Scradaerum*, lib. 3, *Monum.*)

Vide hic Pigii, *Herculem Prodicium*, foll. 272 et seq., qui et templum ipsum describit. Vulgari lingua a Julio Caesare de Solis sic depictum: ‘La chieza di san Marco è tutta incrostata di marmi, dentro e di fuori, etc. Ha di marmo con V (5) porte di bronzo una superba facciata adornata di più di 350 colonne di porfidio, serpentino, etc.’

II, fol. 12v (p. 30)

Ante templum est forum rerum venalium amplissimum, omnigenis mercibus exoticis, ludicris, necessariis refertissimum.

Inscriptiones antiquas, aliunde ut arbitror allatas, huius urbis, exscripsit Smetius numero V. Et Nathan Chytraeus recentiores collegit inscriptiones et epithaphia, ut [Marci] Antonii Coccei Sabellici, Pierii Valeriani, Sebastiani Foscarini, Thomae Philologi, med., Lancini Curtii, poetae, Nicolai Crassi, Antonii Colb, Norimbergensis.

Pontifices ex hac urbe Romanos dati, Gregorius XII, Eugenius IV, Paulus Secundus.

De templo Charitatis et reliquiis Donati, vide *Vitam domini Michaelis*; aede Clementis in *Vita Polani*; coenobio Virginis, quod Crucigeri tenent, et aede Mathaei, apostoli, in *Vita domini Mauroceni*; ponte Rivalti in *Vita Sebastiani Ziani*; diversorio divi Marci in *Petri Urseoli vita*.⁶⁰

Venetam bibliothecam, quam libris tam Graecis quam Latinis instructissimam habent, instituit Bessarion Nicaenus, vir doctissimus et clarissimus, cardinalis et patriarcha

Constantinopolitanus, ac reipublicae Venetae donavit. De qua donatione exstat eiusdem epistola apud Angelum Roccam.

Est hic turris marmorea artificiosissima, cum aedicula item marmorea, egregiis statu is aereis Jacobi Sansovini,⁶¹ optumi artificis, ornata, qui etiam colosseas fecit statuas Mercurii et Neptuni ad gradus palatii ex marmore.⁶² (Vide *Vitam domini Mauroceni*, 36. *ducis*).

⁶⁰ Verwijzingen naar Petrus Marcellus, Sabellicus e.a.

⁶¹ Jacopo Sansovino (1486-1570) architect en beeldhouwer.

⁶² Zie De Jong en Kemper 2011, p. 193.

Sunt et duae columnae ingentes marmoreae, versus Canalem ex Altino translatae, tertia in ripa demersa, erectae per Lombardum quendam architectum, qui impetravit eo ut alea ibi ludere liceret, infami et vetito aliqui ludo. Fitque hic plerumque malefactorum supplitium, columnae, uni superimposita divi Marci insignia leo alatus, alteri eiusdem divi Marci statua humana. Sunt etiam tres pini, quorum bases aerae, his inscriptionibus: ‘Optumo principi Leonardo Lauredano, duci Venetum,⁶³ anno eius IIII, procuratore Paulo Barbo, MDV (1505). Credo, diebus feriatis et solemnibus vela ad hos insigniorum Venetorum erigi, quemadmodum Romae in castro divi Angeli fieri vidi. Est hic templum antiquissimum, de cuius restauratione hoc legitur in frontispicio epigramma: ‘Hanc urbis aedem non vetustissimam solum sed et augustissimam, senatus Venetus antiqua religione obstrictus magnificentius pecunia publica aedificandam curavit. Anno MDLVII (1557) summa Benedicti Massini, antistitis, cura.’

II, fol. 13r (p. 31)

Navalia deinde Venetorum vidi, cuius descriptionem videre licebit apud Pighium; est ad portam marmoream inscriptio haec:

‘Victoriae navalis monumentum, duce inclyto Pascali Maripetro,⁶⁴ anno ab urbe condita MXXXVI (1036), anno Domini MDLXXI (1571).’ (1038).

Kerken

Sunt praeterea templa Virginis, miraculorum insignium, Zachariae, pulcrum pavimento columnisque marmoreum, consecratum anno MDXLIII (1543) ab episcopo Johanne Lucio Staphilaeo, ubi beati Zachariae corpus quiescit, et sancti Gregorii Nazianseni, ex Constantinopoli translatum. (Vide *Vitam Angeli Partitipatii*).

In templo sancti Theodori, eius divi corpus ex Samo insula, et divorum Pancratii, Sabinae, Thrasii, Lazerii.

In templo sancti Petri in Castello, corpora divorum Sergii et Bacchii quiescere dicuntur.

In templo sancti Danielis, corpus sancti Joannis Alexandrini, ducis.

(Vidi xenodochium cum hac inscriptione: ‘Thomas Philologus Ravennas, physicus, aere honestis laboribus parto, aedes primum Paduae virtuti, post haec senatus permissa pietati erigi fecit, illas animi, hanc etiam corporis mon[umentum], urbe condita anno MCXXXIII (1134), Christi anno MDLIII (1554).)

In templo sancti Antonini, corpus sancti Sabbae, abbatis.

In templo sanctae Trinitatis, corpus divi Anastasei.

In templo sancti Laurentii, Pauli, episcopi et martyris, Leonis Bembi et divi Platonis corpora venerantur.

In templo sancti Marini, eius corpus, ex Graetia translatum, visitur.

In templo sancti Juliani, corpus divi Pauli, primi heremitaе, ostenditur.

In templo sanctae Mariae Formosae, corpus Nicodemi obdormit.

In sancti Rochi aede, corpus eius custoditur.

In templo sanctae Marcuolae, digitus sancti Johannis Baptistae, quo, videns Christum, eum monstraverit, dicens: ‘Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi’, servatur.

In divi Apollinaris templo, corpus Jonae, prophetae, hospitium sumpsit.

In divi Simeonis aede, eius corpus, Constantinopoli allatum, in honore est.

In fano divae Helenae, matris magni Constantini, imperatoris, eius corpus quiescit.

In sancto Georgio, sancti Stephani corpus habetur.

⁶³ Lees: Venetorum. Leonardo Loredan (1436-1521) bekend door zijn portret door Giovanni Bellini.

⁶⁴ Pasquale Malipiero, doge 1457-1462.

In templo sanctae Crucis, relliquiae Athanasei, Alexandrini episcopi, monstrari dicuntur. Atque hae sunt relliquiae Venetarum, de quibus potui cognitionem habere praecipuae. Primum templum factum ex voto Entinopi Cretensis, architecti, qui primus insulam habitare coeperat, nam cum magnum ibi incendium, vovit, si cessaret illud, se domum suam in aedem sacram conversurum, quod et factum. Quae divo Jacobo, apostolo, consecrata, anno 421, existente Romae episcopo Zosimo et imperatoribus Honorio ac Theodosio, a 4 pontificibus, Severiano Patavino, Hilario Altino, Jucundo Trevisiano et Epodo Udensi.⁶⁵ Forum tribunorum olim, ubi nunc templum Apostolorum, ubi portae extant.

II, fol. 13v (p. 32)

In templo divorum Joannis et Pauli, quod maxima ex parte est marmoreum, plurima vidi illustrium virorum monumenta, ut Jacobi et Laurentii Theupolorum, ducum, quorum epitaphium legitur in *Vitis*.⁶⁶

Leonardo etiam Prato, militari duci, statuam equestrem deauratam cum epitaphio posuit senatus Venetus; ex aere item deaurato vidi alteram ex senatusconsulto positam Nicolao Ursino, Petiliani et Nolae principi, qui obiit anno Domini MDIX (1509), aetate LXVIII (68). Epitaphium et monumentum Marcini Caballi, ducis fortissimi, ubi quoque vidi simulachrum Bernhardi Donati, hoc addito elogio: ‘Nunquam mihi, sed semper patriae’.

Monumentum ibidem ex marmore et aere nobile, ducis Joannis Mocaenici, cum epitaphio, quod vitae eius additum, et Petri Mocenici, ducis, cum hoc elogio: ‘Ex hostium manubiis’.⁶⁷ Huius res gestas conscripsere Petrus Marcellus in *Vitis ducum*, et Coriolanus Cepio,⁶⁸ qui tribus libris res eius maritimas, ante ducatum gestas, complexus est.

In coemiterio est statua ex aere deaurato equestris, in cuius marmorea basi haec inscripta: ‘Bartholomeo Coleono Bergomensis,⁶⁹ ob militare imperium optime gestum statua S.C.’ Meminere Coleoni: Sabellicus, Facius (lib. X), Corius, Pigijs (in *Hercule Prodigio*), Leander (*Descriptio Italiae*, in Lombardia Transpadana), Petrus Marcellus in *Cristophoro Mauro*.

Gondels enz.

Viae urbis lapidibus planissimae (quaedam tamen nimis angustae) stratae, equos nempe aut currus propter aquarum abundantiam non habent, sed utuntur navibus aut cymbis exiguis, ‘gondolas’ vocant, quarum ultra 8.000 esse privatorum, feruntur.

Palatia et illustrium familiarum aedes infinitae, templa quae quoque plurima, quorum nomina et incessus principis solemnibus in urbis delineatione expressus.

Pictores, quorum opera palatium, divi Marci et alia, tam privata quam publica, aedificia illustrata sunt, fuere Paulus Farnesius, Jacobus Tintarettus, Jacobus Palma Bassanus Jacobus de Ponte, Bernardinus et Franciscus Succari, fratres, primi sui temporis.⁷⁰ De pictura, vide ‘Disputationem Apollonii’ apud Philostratum (I lib. 2 de *Vita Apollonii*, cap. X), Plinium avunculum, Paterculum Velleium (libro I in fine).

Supra aedes multis in locis sunt viridaria, id est loca virentibus herbis et graminibus arbustisque consita, quae etiam cum aedificia patiantur servitutum ne quid altius tollatur, tamen supra eam altitudinem haberi possunt (L. aedificia ff. de ser. urbis praedictae).

⁶⁵ Lanciani: Vidensi.

⁶⁶ Petrus Marcellus, *De vita, ... ducum Venetorum*.

⁶⁷ Het beroemde grafmonument van doge Pietro Mocenigo (1406-1476), in de basilica di San Giovanni e Paolo, opgericht ‘met de vijandelijke buit’.

⁶⁸ Coriolanus Cepio, *Petri Mocenici, imperatoris*, 1477 (opdracht aan Marco Antonio Mauroceno).

⁶⁹ Bartolomeo Colleoni (1395-1475), condottiere, zijn ruitersstandbeeld staat voor de basiliek.

⁷⁰ B. noemt o.a. Paolo Veronese, Jacopo Tintoretto, Jacopo Bassano en Jacopo da Ponte.

V (5) in hac urbe celebriora collegia: Charitatis, Misericordiae, Rochianum, Marcianum, Zebedorum, etc.

II, fol. 14r (p. 33)

Cives in urbe censi ICCC. ICC MMMM CCC XLIX, id est 59.349;

Mulieres EX ICC MMD XXXI, id est 67.531;

Pueri ICCC ICC MMM CDXII, id est 58.412;

Monachi MMCXXCIII, id est 2.183;

Vestales et moniales MMLXXXIX, 2.089;

Judei MCLVII, id est 1157, purpureis hi pileis a christianis distincti.

Pontes in urbe CD (400), templa praeter oratoria CXC (190), inter quae sunt parochiae LXXII (72), gondoles VIII^M (8.000).

Erat nobis hospitium in ‘Campana’. Hospes vero nos ad palatium deducebat, ut nomina scribae daremus, nam iis iniunctum, ne quis extraneus ignotus pernocket, poena transgressoribus lege constituta.

Chioggia

Circa vesperum sabbathi, navem conduxì Anconam, IV libris Venetis, petituram, plurimasque praetervectus insulas, media nocte Fossam Clodianam appulimus.⁷¹

[28-10-1587]

XXVIII. Visa nobis et pellustrata insula, Giozzam vocant. Oppidum praetorem habet Venetum et episcopum (Clugiae Jun., vide Gregorium Fabritium).

Diu ante Venetias conditas, Romanis hic locus cognitus Fossae Clodiae nomine, ubi et Padi ostium, teste Plinio (*Hist. nat.*, lib. III?, cap. XVI), meminit huius quoque Ptolomeus.

Oppidum conditum putat Volaterranus (lib. IV, cap. V) a Clodio, Albanorum duce; Sabellicus (lib. III, *De situ Ven.*) tamen ab Atestinis (vide Marcellum, in *Vita Ordelaphi Faledri*).

Obscuris uterque autoribus, a quibus restauratum potius credidit Leander, quem exactius insulam describentem videre licet. Templum vidi mediocre, ubi pictura Bassani egregia spectabatur: ‘Pluvium mannae’ et ‘Sepulcrum Christi’. (De Clodia insula vide Sabellicum, *Venet. hist.*, lib. 16 in ps).

Ad parietes templi exteriores antiquum lapidem hac inscriptione: ‘Aelio Lent. Phidi f... | F. L. Lib. libertabus q ... | ... suis omnibus ex | T ... Hs XIII.’

Ad littus inde maris delatus mille circiter passus, templum Nostra Dona de Gratiis intravi, non ita diu restauratum, et hac inscriptione notatum:

‘Templum hoc deiparae Virginis maximis innumerisque miraculis conspicuum, ab Italiae exterisque populis summa in veneratione habitum, anno MDLXXIII (1574) pia fidelium ope, studio ac labore Gabrielis

II, fol. 14v (p. 34)

Flammae, episcopo, Joannes Legii Andreae, procuratoris, numeris omnibus absolutum est. Civitas Clodiensis ingenti beneficio aucta et ornata, ut antistiti et praetori beneficentissimis, omnibusque fidelibus grati animi signum ostenderet, monumentum hoc erigi curavit. Operi praeerant Nordius et Antonius Bassi.’

Erat hoc votis peregrinantium et miraculis plenum. Tabulae illic votivae a summo ad imum omnes parietes occupant, his aut similibus verbis conceptae: ‘Vodo fato per mi, Agnilo di Urbino,⁷² fui liberato del pregione, lui e tre suoi figliuoli per gratia della Madona.’

⁷¹ Het eiland Cuxanum of Cusanum, met het stadje Clodia of Clugia, nu Chioggia, in het Venetiaans Chioza, ten zuiden van Venetië aan de Lagune.

Qui modus iam ab ethnicorum olim sacris dimanavit. (Vide de votis Aegyptiacis, Diodorum Siculum, lib. 2, cap. 4; *Apophthegmata* Erasmi, lib. 6, fol. 276; Juvenalis, *Sat.* 12 in principio; Ovidium, *Fastos* 3). Inventae tales tabellae in insula Romana, Apollini dicata, quae extant apud Mercurialem. Meminit quoque Albius Tibullus hoc disticho:

Te dea nunc succurrere, precor, nam posse mederi
Multa docet templis picta tabella tuis
Me tabula sacer.

(Strabo, lib. 8, pag. 242),
et Horatius (*Carmina*, lib. I, ad Pyrrhum; *Sat.* 2, in principe):

Votiva paries indicat, humida
Suspendisse potenti
Vestimenta maris Deo.⁷³

Nautis relligio erat, festo navigare die, iurare, blasphemiam dicere, schortari, vix inter vitia referebant. (Vide *Macaronica* 15, pag. 11. Quia singulis urbibus praecipuum, vide *Macaronica* 2, pag. 96).

Vidi hic primum funus in Italia. Efferebatur cadaver vestitum solempni veste, lectulo quasi dormiret iacebat, calceos indutum novos, ob itineris credo longitudinem. Erat in templo cavea subterranea ingens velut spelunca, cui unum tantum ostium lapide munitum. Hoc aperiebatur, et cadaver funibus demittebatur. Hic vulgaris funerandi modus.

Hinc circa meridiem solvimus. Erant nobiscum in navi Cretenses milites et Judaeus christianismum professus. Iuvenis is erat et Romam, ad sacerdotium optinendum proficiscebatur. Meo quidem iudicio non pietatis gratia, sed liberius et licentiosius vivendi, cum corrupti ingenii signa in ipso non exigua vi-

II, fol. 15r (p. 35)

derim. His igitur sociis mare Hadriaticum circa littus navigavimus, ob Turcarum pyratarum metum.

Mare vero Adriaticum nunc Superum, vulgo etiam La Golfo di Vinetia, Ionici Maris pars, de qua sic Strabo (*Geogr.* lib. II): ‘Sinus Ionius eius pars est quod Adriaticum hoc tempore vocatur. At huius positum a dextro latus regio facit Illyrica, sinistrum vero Italia usque ad intimos Aquileae recessus, etc.’ Idem alio loco (libro V): ‘Adriam inclutam civitatem fuisse memoriae proditum est, a cuius nomine modica transpositione sumpta est sinus appellatus Adriaticus.’ Huic opinioni astipulatur Trogus (libro XX, in principio), et dicit, Graecam urbem Illirico mari proximam. Adriae tanquam castelli meminit Pomponius Mela (lib. II, cap. IV), sed inter Picanos collocat. Plinius (*Nat. Hist.* lib. III, cap. XVI) nobilem portum esse oppidi Tuscorum Atriae, a quo Atriatum mare antea, quod nunc Adriaticum. Adrianum mare videtur appellare Cicero *In L. Pisonem*, ni corrupta ibi lectio.

Maximianum Cremensem, episcopum Clodiensem,⁷⁴ anno 1561 interfuisse concilio Tridentino, narratur. Franciscanum fuisse, legi.

Clodiensis fuit Josephus Latinus, qui *De anni forma* librum in lucem emisit, anno 1580.

⁷² Lees: Voto ... Agnolo di Urbino.

⁷³ The sacred wall with its votive tablet shows that I have hung up my wet clothes to the god who has power over the sea.

⁷⁴ Chioggia.

Dionisius, *De situ orbis*, versu 92: Ἀδριαὸς ἄλμη, id est ‘Adrium salum’ vocat mare Adriaticum.

De Beltrando, episcopo Adrianae ecclesiae, vide epistolam Bembi nomine Leonis X, pontificis Romani, conscriptas, lib. 2 (vide Cassiodorum, *Variarum* I, epist. 14).

Prope Veronam est inscriptio, similis quae superiori folio Italica, talis: ‘Deo magno aeterno / L. Staius Diodorus, / quod se praecibus / compotem fecisset / V.S.L.M.’ (Ex iis quae veteribus Christianis adscribi possunt).

Chiozza, alio nomine Clugiae, Genuensium Venetias obsidentium clade,⁷⁵ et hospitio Frederici III, imperatoris, celebre oppidum. Incolae piscatu, hortorum cultura et salinis exercendis, quae passim circa oppidum, vivunt.

Des Vénétiens, ita Simeon Gabriel⁷⁶ epistola Franco-Gallica 6: ‘Car ces messieurs-là n’ont point accoustumé de se servir en leurs affaires publiques des estrangers, comme ceulx qui sont contens de ne croistre plus avant leur domaine.’

De fonte Fapono salubrium aquarum, vide Cassiodorum, *Variarum*, lib. III, epistola 39; Claudianum in *Epigrammatibus*. Est autem in agro Pataviensi, sub dominio Venetorum. Vide ample vires et naturas balnearum, quae in agro Patavino, describentem Gabrielem Falloppium, medicum Patavinum, et qui de balneis scripserunt apud Juntos.

II, fol. 15v (p. 36)

Ravenna

[29-10-1587]

XXIX. Festo Simonis et Judae, Rhavenna, non procul, appellentes, portum Pirotolon⁷⁷ vocatum, intravimus, nescio an sit Padusa, ubi Padi brachium mare intrat,⁷⁸ vel porto di Rhavenna, non inde procul, Messanicum olim dictum.

Rhavennam pedibus infausto tamen omnino falsa nautae accusatione intravimus.⁷⁹ Est vero urbs antiqua et olim potens, unde mare Adriaticum Rhavennatum dictum Dioni, his verbis (in *Nerone Xiphilini*): ‘Amitam sustulit, et bonis eius, quae Bais et in mare Rhavennati erant ablatis, etc.’ Nisi paludes Rhavennatum, de quibus etiam Herodianus (libro VIII) et alii, nescio quo exemplo ita appellaverit. De ea sic Strabo (libro V): ‘Rhavenna a Thessalis condita perhibetur. Cum autem Tuscorum iniurias ferre nequirent, umbros quosdam ultro assumpserunt, qui et hoc in tempore urbem inhabitant, ipsi vero domum rediere. Haec autem maiori ex parte paludibus ita continetur, ut inundationes habeat.’ (Vide Pancirolum ad *Notitia Imperii*, fol. 142; et Zosimum, lib. V, *Historiarum*, pag. 99).

Unde Silius (libro VIII, *Poenicis*) cecinisse videtur:

Lenta paludosae proscindunt stagna Rhavennae.

Paulo post Strabo Umbrorum Coloniam vocat, sed Roma nos inquilinos accepisse, quin etiam olim antiquitatis famam obtinuerit, teste Claudiano (*VI Honorius consulatu*), ubi canit:

Antiquae muros egressa Rhavennae
Signa movet

⁷⁵ Chioggia werd van 1379-1380 belegerd door Genua.

⁷⁶ Simeoni Gabriele (1509-1575).

⁷⁷ La Bassa del Bardello, di origine storica nota come ‘Bassa del Pirotolo’.

⁷⁸ Laguna antica del Po nominata Padusa (1568).

⁷⁹ Zie Pollmann 2000, p. 74.

Rhavennae in *Octaviano* meminit Suetonius, ubi classem Romanam in hibernis egisse narrat, his verbis: ‘Classem Miseni et alteram Rhavennae ad tutelam Superi et Inferi maris collocavit.’ Tacitus (lib. IV *Annales* et II *Historiae*) etiam Rhavennae classem fuisse Superi maris tempore Tiberii, meminit. Augustus hanc muro cinxit, teste Livio (libro II). Meminere quoque huius Mela, Plinius, qui ante urbem conditam, Rhavennam Sabinensium oppidum fuisse, et primum incrementum sub caesare Octaviano, ut iam memini, classem ibi distribuyente habuisse, scribit (lib. *Annales* 1 et 2).

Hic quoque Maroboduus, Suevorum rex, servatus, et Arminii filius educatus, autore Tacito. Maioranus apud Rhavennam caesar ordinatus est, volente Leone, imperatore, Constante et Rufino, consulibus, ut Marcellinus Comes, scriptum reliquit (*Chronicis*). Muris et portis novis hanc muniisse Claudium, imperatorem, testatur marmoreus titulus portae, quam Auream seu Spetiosam vocant,⁸⁰ qui talis: ‘Tiberius Claudius, Drusi filius, Caesar Augustus Germanicus, Pont. Max., Tr. Pot. consul II, Des. III, imp. III pp. dedit.’

II, fol. 16r (p. 37)

Ostrogoten

Medio autem tempore, declinante iam imperio Romano, ipsaque Roma a Gotthis aliisque barbaris vastata, Valentianus, imperator, moenia ampliavit, nam magnam ibi vitae imperiique partem egerat, quare et Joanni, episcopo, duodecim civitates subiecit. Quae deinceps exarchatui⁸¹ fuerint subditi: nempe Ariminum, Caesenam, Forum Livii, Forum Popillii, Faventiam, Forum Cornelii, Brintium, Bononiam, Mutinam, Rhegium, Parmam, Placentiam. Eumque pallio ex candida lana confecto, quo tunc solus imperator induebatur, uti iussit (Blondus, decad. I, lib. II). Unde et Rhavennates pontifices fastu elati cum Romanis episcopis contendere, donec Phocas Romanae ecclesiae principatum adiudicarit. Post haec Theodoricus Gothus, quem Germani Veronensem vocant, devicto occisoque Odoacre, hic habitavit (Blondus, decad. I, lib. II), vir Romano coelo dignissimus, nisi quod in catholicos christianos Arriani dogmate infectus crudelior (Paulus Diaconus, lib. XVI), Symmacho et Boetio interemptis (Paulus Diaconus, lib. XVII).

Haberetur huius [Theodorici Gothi] corpus sive cineres diu in porphyretica urna conservati, quae adhuc in Foro extat a militibus, aurum conquirentibus, disrupta, longa pedes VIII, alta IV, cum operculo ex aere Corinthiaco, signis et emblematis decorato ab Amalasantha, ut creditur, posita. Addita nunc haec inscriptio legitur: ‘Vas hoc porphyreticum olim Theodorici, / Gotorum imperatoris, cineres rotundo apice / recondens translatum hoc in loco a Petro / Donato, praefecto, in memoriam antiquitatis, anno MDLXVIII (1568).’ (Nathan Chytraeus, sed paullo aliter, ut et Scradaeus). (1564).

Tenuerunt deinceps illam Ostrogothi ultra annos LXX (70), donec a Narsete, Justiniani imperatoris, praefecto, Italia pellerentur. Post Narsetem habitantibus Constantinopolim imperatores exarchos (ἐξάρχος, id est eximius vel praecipuus princeps) in Italiam miserunt, qui imperatorio nomine praessent. Plerisque tamen urbibus a Longobardis occupatis, tantum civitates tenuerint, quae postea exarchatus nomine contentae fuere, atque hi Ravennae sedem habuere (tempore Justinii II). Primus fuit Longinus, qui Romam nunquam venit, cuius tempore Romam consules desiire. Secundus fuit Smaragdus (lib. VIII, decad. 1, Blondus), tertius Romanus, quo in exarchatu mortuo, Gallinicus suffectus est; qui cum etiam Rhavennae obiisset, ei secundo Smaragdus successit. Huic a Phoca, imperatore, Joannes

⁸⁰ Gebouwd anno 41, afgebroken in 1582. De inscriptie (CIL XI, 4) wordt bewaard in het Museo Nazionale.

⁸¹ Het Exarchaat van Ravenna was een door de Byzantijnen gecontroleerd deel van (Noord-)Italië, van de tweede helft van de zesde eeuw tot 751, toen de laatste exarch ter dood werd gebracht door de Longobarden (Wikipedia).

II, fol. 16v (p. 38)

Lemigius, suffectus, qui, cum crudelius regeret, a Rhavennatibus interfectus, post hunc exarchatui praefuit Eleutherius, patritiae gentis cubicularius, et rei bellicae clarus, cui cum continuaretur magistratus ab Eraclio, imperatore, regem Italiae sese declaravit. Sed Romam petens a suis militibus est interfectus. Quem in exarchatu sequutus est Isaacius, patritius Constantinopolitanus. Ea tum exarchis potestas erat, ut pontif. Rom. non posset coronari, nisi ab eis fuisset confirmatus, ut qui vices imperatorum gererent. Quare Romam veniens, templum Lateranense omnibus divitiis spoliavit. Hoc mortuo, Eraclius Theodorum Calliopam eo misit. Huic successit Olimpius, Constantii imperatoris cubicularius. Hinc Calliopa, secundo exarchatum rexit, quo mortuo, Joannes Platina exarchus effectus est. Post hunc Theophilactus, quem insequutus Eutyclus, et ultimus inde Paulus, a populo interfectus. Post quem Rhavenna ab Aistulpho Lombardo capta, et tandem Romanis pontificibus tradita esse, desierunt, cum gubernassent annos CLXX (170), vel ut Blondus CLXXV (175). Bononienses urbem quoque tenuerunt, et post hos nobilis Polentanorum familia, ex qua Ostasius urbis principatum occupavit. Cuius posteri tenuere annos CXL (140). Tum demum Veneti, acto in exilium Ostasio ultimo, illam suo sibi iure habere coepere. Anno vero MDIX (1509) a Ludovico XII, Francorum rege, Romano pontifici restituta. Veneti tamen anno deinde MDXXVII (1527) recepere et ad 1530 tenuerunt. Vide auctius haec describentes, totiusque urbis antiquitatem et originem progressumque perscrutantes, Desiderium Spretum libros de urbe Rhavenna et Joannem Petrum Ferettum, et passim haec tangentes Leandrum Albertum, (et in Romanula *Italiae suae*), Munsterum, Pigium. Nunc urbs mediocris et munita satis, pontificiae ditionis. Nomen olim fuisse Navennam, quidam a 'navibus' arbitrantur, quo autore nescio, quibus astipulatur Jacobus Voraginis, et vidi illic nympham ad urbis portam depictam, cum navi in manu, hoc epigrammate: 'Navenna'. (Silvester Giraldus, 'Ravensb.' appellatam, primum et quartum tradit in *Topographia Hyberniae*, pag. 728).

Beroemde mannen

Ex hac urbe oriundi viri docti: Cassiodorus, cuius meminit Paulus Diaconus (lib. XVIII), Petrus Ferettus, episcopus Miliensis, Guillelmus, medicus insignis, Joannes Grammaticus, qui primus in Italia eloquentiae artem restauravit, Desiderius Spretus. Episcopi vero Rhavennates fuere, qui apparitione columbae creati dicuntur, divus Adericus, Eleucadius, Calocerus, Martianus, Proculus, Probus, Datus, Liberius, Agapitus, Marcellinus et Severus. Alii quoque archipraesules fuere Apollinaris, vir pius, natus in hac urbe ac proinde divus tutelaris, cui in foro statua colum-

II, fol. 17r (p. 39)

nae marmoreae imposita, cum epigrammate: 'Apollinari Rhavennates pro voto posuerunt'. Joannes cuius iam memini, Leo 41, Ursus, Petrus, Joannes, Exuperantius, Ecclius, Maximianus, Felix, Marianus, Damianus, Sergius, Michael, Gregorius, Johannes, Guibertus (vide Angelum Roccam, fol. 71 *Bibl. Vaticana*), Philippus, Fontanensis, Anselmus, tempore Barbarossae, Theodorus anno 681, qui interfuit concilio Constantinopolitano III,⁸² Cosmatius, Melioratus, inde Innocentius VII, papae Romani, Petrus Chrysologus (conscriptus homilogiarum opus) ante 1100 annos.

Alii praeterea pii viri hinc prodire, ut divi Vitalis, Gervasius, Protasius, Petrus Fori Cornelii, episcopus, Barbaeranus Anthiochenus, presbiter, Ursinus, medicus, s. Romualdus,

⁸² Het derde Concilie van Constantinopel III (680).

Camaldulorum pater, Joannes XVII, pont. Rom.; Petrus Damianus, episcopus, cardinalis, inde eremita, vir doctus, qui multa scripsit; Celsus Mancinus, qui de somniis librum edidit; Hieronimus Rubens, medicus, Jacobus Arrigonii, med., Petrus de Ravenna i.c., Nicolaus Ferettus, M. Fabius Calvus, med., Aspasius Demetriani filius sophista, de quo vide *Sudam* et Philostratum, *De sophistis*, lib. 2, ad finem.

De restauratione templi Herculis vide Cassiodorum, *Variae*, libro I, epist. VI; lib. 3, ep. 10. Concilium hic celebratum sub symmacho papae Rom., vide de palude Rhavennatum Sidonium, in epistola ad Candidianum.

Monumenten

[30-10-1587]

XXX. Antiquas Rhavennae reliquias et monumenta ex vetustate existentia vidi, ut ingentis palatii deformes ruinas, Theodorici fuisse putatur, Herculis quoque Horarii sive potius Astrologi statuam non ineruditam, cuius explicationem Stephanus Vinandus Pigijs (in *Hercule Prodigio*) dedit. Erat autem ex marmore facies corrosa, brachium hominum iniuria et temporum disruptum. Inscriptio, quae erat in fronte basi incisa noviter, haec est: ‘Hieronimus Donatus, praefectus, Herculis Horarii reliquias, ex Herculanae regionis Angiportu in forum transtulit, et Rhavennatum antiquitati dedicavit.’

Pars postica hanc veterem habet inscriptionem: ‘Q. Venerius / Q.f. Quiri Fastus / vixit annos XVII, / menses XI, dies VIII. / Q. Venerius Q.f. / Quirinus Manlius / Achaicus, frater, / et Publicia Priscilla, / heredes fecerunt.’

Ab uno latere erat ‘Sotiricus’ cum lepore; ab altero ‘Cut ... sius’ cum cane. (De hac statua vide, quae disserit Puteanus, *Promulsis epist.* 42. Alias inscriptiones num. 4 dat Smetius, libro *Antiq. inscriptionum*).

Ante franciscanorum aedes est aedicula marmorea, Danti, illustri Hetruriae vati, consecrata, in qua eius cum viva effigie sepulcrum, cui tale inscriptum epithaphium (Nathan Chytraeus):

S.V.F.

Iura monarchiae superos Phlegetonta lacusque
Lustrando cecini, voluerunt fata quousque.
Sed quia pars cessit melioribus hospita castris,
Actoremque suum petit felicior actus,

II, fol. 17v (p. 40)

Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris;
Quem genuit parvi Florentia mater amoris.

Virtuti et honori s[acrum]

(Leander dicit esse coenobium d. Mariae in porticu canonicorum regularium Frisonariae familiae).

Et ad dextrum latus haec leguntur:

Exigua tumuli Dantes hic sorte iacebas
Squallenti nulli cognito pene situ.
At nunc marmoreo subnixus conderis arcu,
Omnibus et cultu splendidiore nites.
Nimirum Bembus Musis incensus Etruscis
Hoc tibi quem inprimis hae coluere dedit.

‘Anno salutis MCCCCLXXXIII (1483), VI. kal. jun. Bernardus Bembus, praetor, ex aere suo posuit.’ (83 Nathan Chytraeus).

Ad hunc Bembum extat carmen Angeli Politiani. De Dante vero, cui cognomen Aligerius, ex antiquissima familia anno Christi MCCLX (1260) nato, in Florentinorum historiis mentio fit. Meminere praeterea eius Paulus Jovius, Marullus, quanto etiam amore literarum flagraverit, Aeneas Silvius. (In *Elogiis* docti viri Marulli epigramma III, commentarius ad Panormitam).

In coemeterio huius templi, monumentum Hieronimi Rugini, i.u.d., vidi.

Sunt templa praeterea, a Galla Placidia Augusta posita, divis Gervasio et Protasio, variis marmoreis sepulcris celebre, et divo Joanni Evangelistae, ubi in cripta marmorea antiqua haec legebantur:

‘D.O.M. Sub inferiori fornice quas conspicis / aras divus Johannes Evangelista / orantibus constituentibusque / Galla Placidia Augusta, beatoque / Barbatiano consecravit. / D. Theseus Aldobrandinus, Bononiae / abbas V in hanc pulcherrimam formam / reduxit, anno MDLXIX’ (1569).

Erat hic quoque tumulus Joannis Arragonii, medici. In pariete vero, qui viam publicam respiciebat, erat marmor antiquis his inscriptionibus:

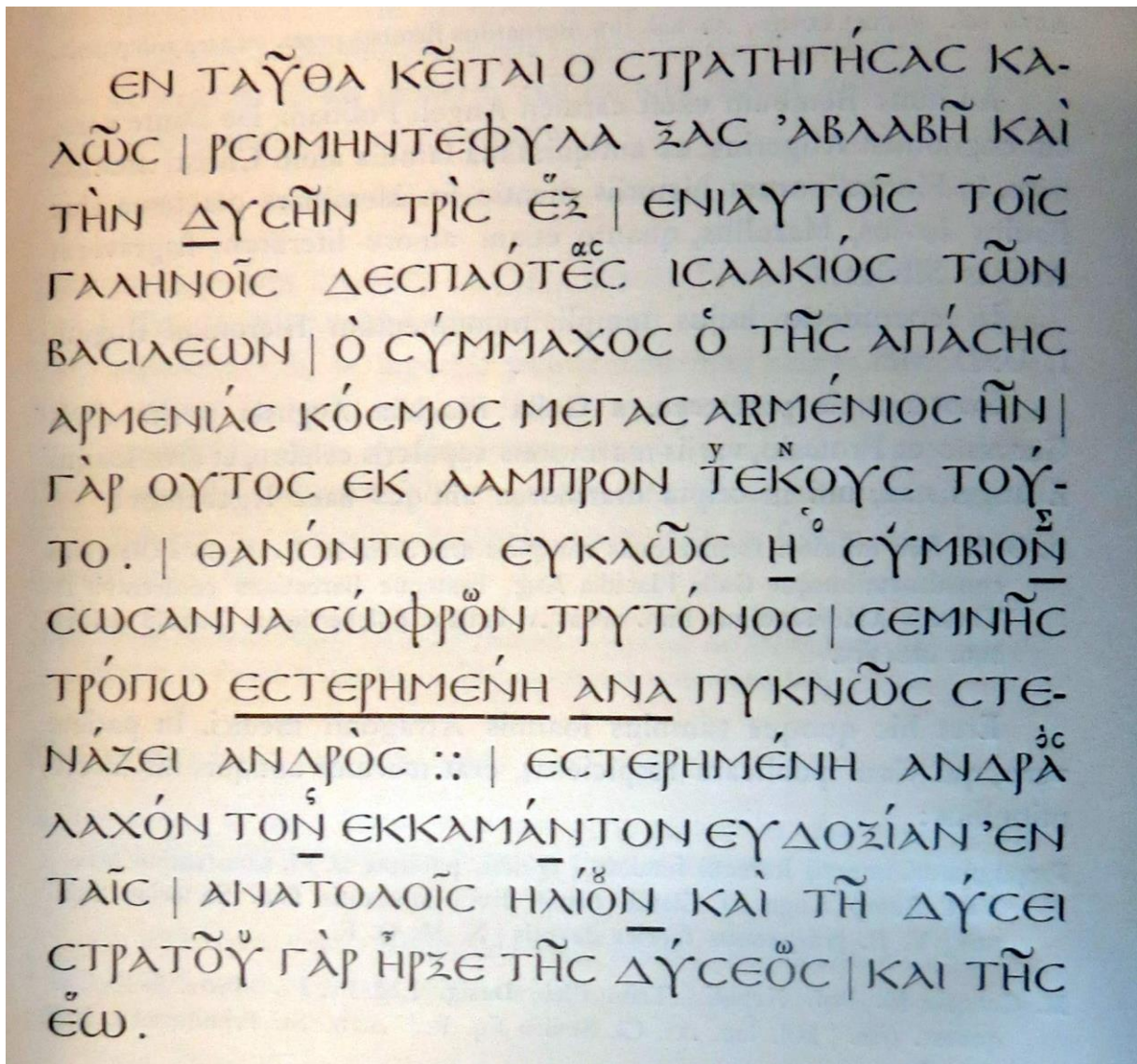
‘Propugnatori Imperii Romani fundato, / Quietis publicae D. fil. Constantino Max. / Vict. Semper August., D. Claudii, nepoti, divi / Constantis filio. Sertorius Silianus / V. P. praepositus fabricae devotus / N.M.Q. E. (Numini maiestatique eorum) (Pro) M. Cocceio Mart. Polonii nepoti /

II, fol. 18r (p. 41)

Trib. Pleb. Desig. Leg. pr. pr. / Prov. in Siciliae quaest. trib. / Mil. Leg. XI. Cl. Seviro eq. R. / XVII St. Primitivus L...VI-vir’.

Vidi quoque templum, nescio an divis Protasio Gervasioque sacrum, cuius iam memini; rotundum erat vario marmore splendidum, pictura hic in coelo praecipua extremi iudicii, autoribus Jacobi Bertulii et Julii Tondutii, egregiis pictoribus facta, spectantur passim varia antiquorum marmorum fragmenta; unum nempe continens sacrificium taurile, cum quatuor integris personis, simulantibus imperatoris, laureatique viri seminudi et duarum foeminarum; aliud quoque genii alati, numum in manu tenentis, et alios pueros, item alatos, draconem custodientes. Ad templi ingressum, est tumulus marmoreus cum Graeco epitaphio, in anteriori parte erant tres magi sculpti, sua munera Deo offerentes; et hac in veteri sculptura animadverti non coronatos, ut hodie vulgo videri magos. (Divi Vitalis, ut Nathan Chytraeus). Epitaphium erat in operculo marmore tale:

[Lange inscriptie in het Grieks:] Ἐν ταῦθα κεῖται (etc.). [Zie Lanciani 1902, p. 30]:

In pariete, lapidem marmoreum sepulcralem integrum vidi. Erat a dextris feminae simulacrum, a sinistris viri cum ara tanquam sacrificantis, hoc in medio legebatur epigramma: ‘Oliae P.f. / Tertullae, / vixit annos XV, menses VIII, dies X, / Olius Tertullianus / filiae pientissimae et sibi.’

(In alio loco coemiterii vidi antiquae inscriptionis fragmentum: ‘Philon vixit annos XX, menses VI, dies ...’).

In templo divae Mariae Maioris, ni fallor, hanc in pavimento inscriptionem legi: ‘Rapidia L.f. / Prima / C. Ca... Celeris.’

In franciscanorum templo est hoc sepulcrum recentius: D.O.M.

II, fol. 18v (p. 42)

‘Nicolao Soderino, equiti Florentino, exuli innocentissimo, filius in memoriam posuit, anno MCCCCLXXIII (1474).’

Vidi et templum cum monasterio, quod Jacobus Morandus i.c. suo aere posuit, mirabili genere nostris oculis cucullatorum. Vidi sepulcrum satis antiquum Pignatorum, et aliud Quirini Trivilei, imperatoris Rhavennatum, et de sancto Romualdo hoc epigramma:

‘Sanctus Romoaldus Ravennas, ex ducum stirpe, vixit annos CXXI (121), quibus coenobita tribus, eremita XCVII (97) annos fuit.’

Sunt praeterea templa divae Agnetae, d. Vitalis, splendidum olim et marmoreum, d. Apollinaris, quod olim d. Martini in coelo aureo vocabatur, a Theodorico, Gotorum rege, conditum, marmore multo splendidum.

Archipraesul huius urbis, qui magnis olim privilegiis a Valentiniano fuit donatus, adeo ut de principatu cum Romano et Constantinopolitano certare ausus fuerit, sub se tredecim habet suffraganeos, inter quos Cerviensem, Cesenatensem et Bononiensem.

Hic memorabile accidit prelium inter Gallos et Hispanos, hi victi a Gastone Foxio. (1512).⁸³ [31-10-1587]

XXXI. In domo civili hi versiculi status recentioribus inscripti legebantur:

Ut fueram multis quondam decorata tropheis
Et simul Adriacis / gloria prima locis, (prima Rhavenna locis)
Nunc quoque magnorum renovantur gesta virorum
Grandia temporibus conspice facta tuis.

Sub altera legebatur:

Nomina Caesareae fuerant celeberrima terrae
Contulerant claros moenia nostra duces,
Quod tamen hic valuit, nocuit cariosa vetustas
Occulit en nostros herbida terra focos.

De Rhavenna sic canit egregius Scaliger Julius:

Prima per Aemathias quondam vetus edita silvas
Adriacum secuit Thessala prora sinum
Desertumque solum, tristisque informe palude
Muniit, atque urbis nomen habere dedit.
Haec belli sedes, gelido cum miles ab axe
Proruit, et Graios expulit inde duces.
Hinc sedet Illyrici prospectans proelia Nerei,
Ionius reduci cum tumet aestus aqua.
Hinc oculus superique maris, terraeque iacentis
Excubat: hinc duris utraque meta viris.
Si iungas solidae liquentia marmora terrae,
In medio tanquam cor metuenda iacet.

II, fol. 19r (p. 43)

November

[01-11-1587]

I. Eo quod propter falsam delationem scelestissimi nautae, qui nos tanquam profugos apud urbis praetorem, peregrinis satis iniquum, ac eo nos nomine multarat,⁸⁴ accusarat. Cum vel ultra dimidium iusti pretii nos circumvenisset, et multo plus aequo iam ante accepisset, multis molestiis implicaremur. Verum illud Catonianum praeceptum serius intellexi, ‘Quo pedibus perveniri posset, navi non incipiendum iter.’ (In *Hecuba* Euripidis, v. 607: ναυτική

⁸³ Gaston de Foix-Nemours sneuvelde bij Ravenna.

⁸⁴ Waarschijnlijk een schrijffout, lees: *ut* eo nos nomine multaret.

τ' ἀναρχία κρείσσων πυρον. Vide et Cragium, *De Laced.*, lib. 4, cap. V. Vide Plutarchum in eius *Vita*). Et, cum ille penituit: 'Sentii littorale et nauticum hoc genus hominum durum et inhumanum, ab inclementis elementi inspiratione'. (Vide Ciceronem, *Lege agraria contra Rullum*; et Stuckium in *Periplum Ponti Euxini*, pag. 32):

Dicebam Italiae mores mentita benignos
Decipis incautos infida terra viros,
Blandities tibi fronte scatent, sunt aurei ocelli
Sub quibus aeternas fraus parat insidias.

(Vide Boisartus, *Epigr.*, lib. I, [Ausonius]. 'In Zoilum', fol. 10; De asparagis Rhavennae, Martialis 13.21).

Moneta hic cursum habet papalis, julii, pauli, quadrini, boloignezi. Julius valet hic 44 quadrinos, Romae tantum 40; boloigneza VI quadrinos, VII boloignezi julium (78 quadrini libram Venetam).

De hisce hominibus duris et ex elemento barbaris, hoc verum esse arbitror, quod Cicero (in *Oratione pro lege agraria contra Rullum*) 'non ingenerari hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci et vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus', scribat (vide Bodini, *Methodus* 192).

Adriatische kustweg

II. Rhavenna Cerviam pervenimus.⁸⁵ Oppidulum est non adeo vetus, quamvis sint qui olim [02-11-1587]

Philocolim dictum putent. Est nunc sub papatu, habetque episcopum ac eundem cardinalem. Cathedrale autem rusticanae aedis est instar templum, licet satis opulentum. Cives sunt plerique salarii, salis nempe hic magna copia. Plura de hoc oppido vide apud Leandrum (in *Romanula*, *Descr. Ital.*). Episcopum habuit divum Hierontium, martyrem. Vide et Scradaerum.

Hinc Cesenam, hodie Cisnatico, oppidum antiquum sed vetustate pene collapsum exiguumque. Olim veteribus (Antonini *Itinerarium*) Curva Cesena dictum, Boiorum in Flaminia oppidum. Huius meminere Plinius (lib. III, *Nat. Hist.*, cap. XV) in octava regione Italiae, Strabo (libro V), Procopius (lib. 2 et 3, *De bello Gotico*), Ptolomeus. In *Vita divi Mauri*, eius episcopi, legitur Flaviam Curvam Papiam antiquitus dictam. Est in via Aemilia, ad pedem collis, ubi fluvius Sapis Plinio, Isapis Straboni, cui etiam Silius (lib. VIII *Poenico*) meminit: 'Hoc Aesis Sapisque lavant.' (Vide Epist. Q. Ciceronis, in fine *Epist. fam.*, lib. 16). In ponte erant erectae duae columnae, cum insigniis Gregorii XIII, pontificis, qui restaurasse quaedam videbatur. (Inscriptiones antiquas huius loci dedit inter alias Smetius). Fuit diu etiam Longobardorum temporibus sub Romano imperio. (Vide Manutium, *Ortographia*, in voce Caesinus). Hinc Bononienses habuere dominos, inde eius principatum occupavit Ordelauffus, post haec Malatestae possederunt, donec in potesta-

II, fol. 19v (p. 44)

tem pontificum rediret. Plura vide apud Leandrum in *Romanula*. (Ex hac oriundi Darius et Antiochus Tibertes, viri eruditione clari, Carolus [Sebastianus] Berardus). Non magni olim nominis fuit, ut ex Cicerone cognoscere licet *Epist.* ult. lib. 16.

Non procul hinc est coenobium divi Mauri, cuius monachi observant regulam Benedicti. In templo antiquum est marmor sepulcrale Seiae Marcellinae,⁸⁶ quod apud Leandrum descriptum

⁸⁵ Langs de Adriatische kust trekt B. via Cervia, Cesenatico, Rimini, Cattolica en Pesaro, naar Fano (Fanum Fortunae).

invenitur. Coenobium quoque hic est franciscanorum fratrum, ubi bibliothecam splendidissimam condidit Malatesta Novellus.⁸⁷

Rimini

[03-11-1587]

III. Inde Ariminum equites petivimus. Praeter alios amnes Rubiconem, notissimum Romani imperii, transvecti. Hic quondam finis, ut ait Plinius, (lib. III *Hist. Nat.*, cap. XV), Italiae, ad quem exercitum deponere solebant Romani imperatores, ante Julium Caesarem, cuius formula extat apud Crinitum (*Honesta disciplina*, lib. XII, cap. V). Meminere huius praeterea veterum Strabo, Ptolomaeus, Livius, Caesar, Plutarchus, Appianus (lib. 2), Lucanus (lib. *Pharsalia*), Silius, Vibius Sequester, Suetonius. Hodie Pissatella vocatur, cuius meminere Leander Albertus, Munsterus, Pigijs. Scradaerus Pisaere vocat.

Ariminum vero vetus oppidum, cuius plerique Veterum meminere (vide Ciceronem, *Pro Cecina*), et ex recentioribus descripsere Munsterus et Leander. Item Pigijs, Laurentius Scradaerus, *Monum. Ital.* 3.

Est civitas mediocris pontificum Romanorum, in cuius ponte antiquissima haec erat inscriptio maioribus literis: ‘Imp. Caesaris divi f. Augustus pont. max. cos. XIII. / Imp. XX tribun. potest. XXXVII pp. / Ti. Caesar d. Augusti f. divi Julii nepos Aug. pont. max. / cos. IIII, imp. VIII tr. pot. XXII dedere.’ (XIII Smetius 145; Onuphrius; Appianus).

Umbrorum coloniam vocat Strabo (lib. V). Romani vero eo coloniam deduxere post bellum Picentium, consulibus Publio Sempronio et Appio Claudio, ut autor est Eutropius (lib. II; et Velleius, lib. I). Fuit etiam civilibus bellis III-virorum in praedam militibus data. Livius (lib. VII, dec. III) inter colonias vocat, quae secundo bello Poenico fidelem operam Romanis dederint. Portum habet, et eiusdem nominis amnem (hodie Maretia).⁸⁸ A Gotis est capta, a Narsete recepta, autore Blondo; diu quoque Malatestas dominos habuit, ut plenius apud Leandrum videre est. (Haec familia originem habet a quodam Germanico feudis nonnullis ab Ottone 3, imperatore, donato, ut Sigonius in *Italiae*, lib. III).

Aritinus quoque nonnulla huius urbis descripsit in *Epistolis*. Arcum hic posuit Domitianus triumphalem, portumque restauravit.

Ad forum urbis hoc legi vetus epigramma: ‘C. Caesar Augusti f. / consul / vias omnes Ariminis / erexit ... (Herni?)’. (Smetius ex Onophrio, fol. 145; Inscriptiones antiquae 3 sunt apud Smetium).

Haec Suetonius in *Octaviano* (cap. 29) his verbis probat: ‘Quo autem facilius urbs adiretur, desumpta sibi Via Flaminia Ariminotenus munienda’; cui assentit Julius obsequens. (Et duo numi argentei Augusti apud Erizium).

Ad basilicam senatoriam in marmore haec est goticis literis

II, fol. 20r (p. 45)

inscriptio: ‘Anno MCC (1200), tempore divi Madii, Arimini presulis, opus hoc factum est.’

Ibidem nova haec inscriptio:

‘Mantii Francisci regis Bungi Michaelis Protasii / Arimanorum regis, ac Bartholomaei, Omurae principis, / Julianique Martinique, comitum, ab Japonorum remotissimis / insulis, ad divum Gregorium XIII, legatorum III, ut iam susceptam Christi fidem profiterentur

⁸⁶ De Romeinse sarcofaag in de crypte van de abdij van Santa Maria del Monte, mogelijk ooit hergebruikt als graf van St. Maurus, voordat hij overgebracht werd naar de kathedraal van Cesena.

⁸⁷ De beroemde ‘kettingbibliotheek’ van Cesena (een van de drie nog bestaande naast Zutphen en Hereford) telt 300.000 boeken, waarvan 1753 met de hand geschreven. Domenico Malatesta ‘Novellus’ (gest. 1461) was heer van Cesena, Pisanello maakte in 1445 een beroemde medaille met zijn portret.

⁸⁸ Marecchia.

optatissimam, / Ariminum adventui XVI kl. julii publico sumptu / maximaque laetitia
hospites. / MDLXXXV (1585), Sixto V, P.O.M.R., sedente S.P.Q.Ar.D.’
De hac urbe ita Scaliger cecinit:

Prisca fui quondam civilis meta furoris,
Sed non fortunae meta futura sui.
Non tunc arma togae, non cessit laurea linguae,
Caesaris est facere, haud sub Cicerone loqui.

Habet Ariminum episcopum, Romano immediate subiectum.

[01-11-1587] o.s.

Circa initium huius mensis, templum Salvatoris Ultraiecti venundatum in Summo templo, ac
lunae die sequenti, confringi coepta; quamvis plurimum pro eo conservando laborassent
canonici frustra; dicente Prouingio, consule, periculum esse, ne tam vicinum Martiniano
gravidaretur.

[03-11-1587] n.s.

Fuere Ariminenses Renatus Melioratus, Robertus Ursus, iurisconsulti clarissimi, Aurelius
Augurellus. Legimus et Mauritium ducem fuisse Ariminensem, olim e Longobardis Matheus
Brunius i.c., Vincentius Manzinus i.c.

Verder langs de kust

[04-11-1587]

IV. Inde Arimino exeuntes equites, pluvio nubiloque coelo Catolicon pervenimus. Exiguum
est oppidulum, vici instar, tabernis tantum diversoriis visundum. Duae hic portae iampridem
extractae, una Vercellensis, Gregoriana altera. Non procul hinc, in mare, urbis Conchae
submersae quandoque spectantur reliquiae. (Solvimus pro equis singuli II julios, erant vero
cavalli di ritorno).

Hinc Picentes incipiunt, in quibus Pisaurum, hodie Pesaro, sub imperio Urbinensis reguli.

Antequam ad oppidum perveniremus, vidi in pago hanc veterem inscriptionem:

‘M. Sextius ML. / Stabilio sibi et / M. Sextilio M. f., / patrono, / et M. Sextio M.L. / Philargo
... / fratri, / ex testamento.’

(Amatus Lusitanus⁸⁹ in *Observationibus*, cap. 6: ‘Pisaurum venimus, urbem antiquam de qua
Catullus dixerat, sedes moribunda Pisauri. Nunc pro aere salubri et clementi fruitur ob
exsiccata paludes. Caeterum ita fructibus abundat et ad usum hominis necessariis omnibus,
ut hodie totius Italiae portus dicatur).

Erat ibidem schulptura duorum in rudem percutientium, ut fabros ferrarios dixisses.

De urbis huius sat amplae et populosae natalibus apud Solinum aut Strabonem nil inveni, nisi
Picenum sit, cuius et meminit

II, fol. 20v (p. 46)

Mela (lib. 2, cap. 4) cum Pisauro. Pisaurum quidam ab amne, quo alluitur, Isauro dictam
volunt. Servius vero ab auro Gallis appenso pro Capitolio, per Camillum recuperato,
nominatam credit. In Umbris collocat Plinius, in Senonibus Ptolomaeus. Meminere eius
saepe Livius et Procopius. Velleius, lib. I, *Miletus*, Romanos urbis conditores facit, anno urbe
condita DCXXXIII (633), ac inde coloniam effectam cum Mutina et Parma.

⁸⁹ Lanciani leest abus. lusit (‘dicht’), en geeft het proza van Amatus weer alsof het versregels zijn.

Quae de magistratu ac dominis huius urbis scripsit Leander (in *Piceno*), sufficient. Portum habet vadis arenisque obstructum, ita ut ab agasonibus⁹⁰ magis quam nautis frequentetur, est tamen mercatoribus celebris. Vidi quoque plures in foro inscriptiones antiquas. (Smetius dat VIII inscriptiones antiquas huius loci. De salubri huius loci aere contra antiquorum opinionem, vide Amatium Lusitanum, med., *Curationum medicinalium centuriae*. V, cur. 69).

Velleius Paternus, Cl. Pulcro et L. Porcio Licinio consulibus, quadriennio post Bononiam coloniam effectam, scriptum reliquit. De hac sic Scaliger:

Hic Romae fulsit primum spes ultima victae,
Unde loco, atque urbi nomina ducta canunt.
Dum Gallus Romana actis imitatur avitis
Arma, premens arma Romula victor adest.
Postquam e sollicita posuit discrimina mente,
Torpuit occulto dextra soluta metu.
Ah! Quid agis soboles priscorum invicta deorum?
Rerum, non auri summa petenda tibi est.

(Hic se Hieronymus Magius vidisse Georgii Castriotae⁹¹ ensem in ducis Urbinatum armentario, scribit). Episcopum habet haec urbs immediate pontifici Romano servientem. Viri eruditione inlustres ex hac orti: Pandolphus Collenucius, Guido Posthumus, Simon de Praetis i.c., Accius antiquissimus poeta, (Santes de Arduinis).⁹² Urbis ad portam hoc legi ducis elogium: ‘Guido Ubaldus,⁹³ pavor et terror hostium’.

Fano, Fossombrone

Sequitur Fanum Fortunae, oppidulum ad mare Hadriaticum antiquum, hodie Fanei, Melae Phanestris colonia; alii quoque Fanum Piceni et Umbriae dixerunt. Coloniam ibi deductam ab Augusto putat Pigijs (in *Hercule Prodigio*), dicitque a Constantini Magni filiis restauratam. Fanum Fortunae vocat Plinius (*Nat. Hist.* III, cap. XIV), quo nomine et Strabo (lib. V) vocat ac Aurelius Victor, apud quod victor in praelio fuit Aurelianus imperator (in *Aureliano*) et Tacitus (lib. XIX).

Episcopus habuit (Cosmum Gerium), Hieronimum Capilupum,⁹⁴ viros doctos, , nescio etiam an hinc orti Gaurici Lucas ac Pomponius, eruditione varia clari, et Jacobus Taurellus, cuius meminit Angelus Rocca in *Bibl. Vaticana* de literis Etruscis, Joh. Babbista Flavius Fanestris, Martinus de Fano i.c., Octavius Cleophilus (Jacobus Laelius ex Taurelliis i.c.; Seb. Ammianus, theologus).

In inscriptione, quae ibi est in ambitu augustinianorum et apud Smetium, fol. 76, legitur, est: ‘Colonia Julia Fanestris’ et in alia ‘Colonia Julia Fano Fortunae’ (Scradaeus, lib. 3). Inscriptionum variarum huius loci meminit num. XI Martinus Smetius, inscriptio vero Pisarenensis fol. 76, Fanestras. Faeminae huius loci commendantur.

II, fol. 21r (p. 47)

[05-11-1587]

⁹⁰ Voerlui.

⁹¹ De schrijver Hieronymus Magius en Giorgio Castriota Scanderbeg (1405-1468), die een Albaanse verzetsheld en condottiere in Italië was, streden beiden tegen de Ottomanen.

⁹² Santes de Arduinis of Arduino van Bologna, werkz. 1515, schilder en graveur.

⁹³ Guido Ubaldi (1540-1601), graaf van Urbino.

⁹⁴ Bedoeld zijn: Cosimo Gherio en Ippolito Capilupi, bisschoppen van Fano.

V. Forum Sempronii intravimus.⁹⁵ Meminit Foro Sempronensium Plinius, in sexta regione oppidum, Straboni (lib. III, cap. XIV), Ptolemaeo, Antonini *Itinerario* notum; hodie Fossompron vulgo. Pendet ex montis radice non procul ab Apennini iugis. Habet quoque episcopum, quamvis sub dominio Urbinatum principum esse, credam. Vide Leandrum de hoc in *Piceno*. Episcopus huius urbis immediate Romano pontifici subest. Habet flumen Metaurum. Ex hac civitate oriundus: Benedictus de Vadis i.c., Franciscus Morus, saracenus. Thomas Actius. Episcopus fuit Paulus Germanus, Middelburgensis,⁹⁶ vir doctus, de quo in *Epist.* II Bembi, ep. 18.

Inscriptiones VIII huius loci inter suas dat Smetius. Episcopus quoque fuit Johannes Guidoccionus. Foro Sempronii fuit quoque Hyeronimus Gigantis i.c.

Via Flaminia

Hinc per dorsum Apennini iter arripuimus, et Viam Flaminiam, cuius multis in locis apparere vestigia, cum eam Gregorius XIII, pontifex Romanus, ante paucos annos restaurari fecerit, calcavimus.

De Via Flaminia sic Strabo, lib. V: ‘Eodem in consulatu M. Lepidus et C. Flaminius collegae fuere, victores autem Ligurum stravere. Hic quidem Flaminiam e Roma per Tusciam et Umbriam usque Ariminum, alter reliquum porro usque Bononiam’. (Vide Cassiodorum, *Chronicon*).

Forum Sempronii multa habet antiquitatis vestigia praeter aquaeductus, nempe vias silicatas, columnas, plurima item marmora disiecta cernuntur.

Erat ibi porta ex rupe cavata longitudinis L (50) passuum,⁹⁷ supra quam legebatur literis tamen paene fugientibus haec inscriptio:

‘Imp. Caesar Augustus / Vespasianus dom ... n... / ... imp. XVII. ... / po cos. ... / C.F.C. ac uno Dacus’. (Meminit huius Blondus, ut refert lib. 3 *Monum. Ital.*, Scraedaerus).

Aurelius Victor in *Vespasiano* huius rei sic meminit: ‘Tunc cavati montes per Flaminiam sunt prono transgressu’. Vide Cassiodorum, *Variae* 12, ep. 18.

Apenninus vero mons dictus videtur, quod media sua latitudine Poenini iuga contingat, vel ab Api prisco duce, qui totam devicit Italiam; perpetuum montis huius iugum instar est Italiae dorsi. De hoc Strabo (lib. II, 257): ‘Sunt nempe isti montanum dorsum, per longitudinem totius Italiae innatam a septentrionibus ad meridiem, desinensque ad fretum Siculum, nempe promontorium Leucopetram. Extenditur vero in longitudinem ad 7.000 stadiorum. Latitudo est inaequalis. Et Plinius (lib. III, cap. V) de eo in haec verba: ‘Apenninus mons Italiae amplissimus, perpetuis iugis ab Alpibus tendens ad Siculum fretum’. Et Polybius (lib. III): ‘Apenninus mons paulo supra Inferum mare ab Alpibus oritur, moxque se magis atque magis ab illo disiungens, recto dorso

II, fol. 21v (p. 48)

in Superum mare fertur fere usque ad Senam, unde rursus ad dextram flectens per mediam Italiam in Siculum fretum discurrit’.

Dionisius, *De situ orbis*, versu 339 et seqq.:

Media autem ambarum panditur, Ausonia tellus
Longe extenta: quam quidem mediam mons bifariam secat.
Post hos autem sagax gens est illustrium Latinorum.

⁹⁵ Vanaf Fano volgt B. de Via Flaminia om de Apennijnen over te steken, langs Fossombrone (bij Urbino).

⁹⁶ Paulus Germanus (1455-1534) van Middelburg, mathematicus, kalenderhervormer, bisschop van Fossombrone.

⁹⁷ De beroemde Furlo-pas.

Italië

Nunc de Italia pauca dicam, de cuius nomine multi multa, et in primis Goropius Becanus: 'olim quoque appellata dicitur Oenotria, Janicula, Camisena, Saturnia, Salembroa, Apennina, Taurica sive Vitulia, Hersperia, Ausonia.' Eius formam recte pedi assimilaveris, quamvis Plinius 'querno folio similem' dicat. Peninsula est, teste Ptolomeo, quam maria tribus lateribus alluunt, Alpesque fronte muniunt, Polybius latius describit, quemadmodum Strabo et alii. Agrum habet optimum nunc, ut et olim, teste Dionisio Halicarnaseo. Fructibus abundat omnis generis, sunt aprici vitiferique colles, herbarum suaves odores, pascuum felix fertilitas, amnes navigabiles quamplurimi, saltus innoxii, salubres scaturigines, fontesque cristallini, metallorum omnium grava viscera, etc. Unde Petrarca patriae suae laudibus incensus cecinit:

Salve chara Deo tellus santissima, salve.
Tellus tuta bonis, tellus metuenda superbis,
Tellus nobiles multum generosior oris, etc.

(Vitiae Italiae sic exprimit Boisardus:

Nempe quod irarum sit nimis illa tenax
Plena, quod et fastus et avara obnoxia lucro
Fucato mentem tegmine dissimilet).

(De hospitibus, quam importune advenas invitant imo trahunt ad se, vide Aretinum, *Jornate* 3, 2, 163, et *La Comedia: Les Abazals*, pag. 40; Passeratii⁹⁸ praefatio in *Oratione Ciceronis pro lege Manilia*, pag. 93).

Mos iste apud Gallos usitatus et iam in Italia invaluit, ut cum peregrinus quispiam, qui dignitatem prae se ferat aliquam, oppidum ingreditur, tubicines, postquam tuba eum salutaverint, donari se expectent.

Novitate gaudentem Italiam, dicit Aeneas Silvius in *Commentario Alphonsi dictis [et] factis*, et nihil habere stabile, nullum in ea vetus regnum, ut facile ex servis reges videas. Ubi parum laudat Nicolaum Picininum, Ianionis filium, sed ducem militarem egregium.⁹⁹

De Italiae etymo ex Cymbrica lingua deducto, vide Becanum, librum de *Vertumno*, circa finem. Vide de Italia, Tuscia, Hetruria, Umbria ac earum etymis Isidorum, *Originem*, lib. 14, cap. IV et *Campania*.

De longitudine et latitudine Italiae, videndi Solinus, Strabo, lib. 6, Trogus Pompeius, lib. 4, Virgilius, lib. V *Aeneidis*, Diodorus Siculus, lib. V, Gabriel Barrius, de *Calabria*, Thomas Fasellius, *Hist.*, lib. I, cap. 3, Aleander¹⁰⁰ de *Italia*, et alii recentiores historici, ut Munsterus:

Ubi Italarum filii in continente habitant,
A Jove Ausonii semper longe lateque dominantes.

(Dionisius, vers. 77; vide *Annales Caroli Magni* scriptorum, lib. 5).

Petrarcha quaedam de Italia, cantus XVI, quod externis militibus utatur in suam perniciem.

II, fol. 22r (p. 49)

Loreto

⁹⁸ Jean Passerat.

⁹⁹ Nicolao Piccinini (1490-1540), zoon van een slager, werd veldheer van de hertog van Milaan.

¹⁰⁰ Fasellius, lees Fazellus; Aleander, lees Leander.

Occurrebant passim qui relligionis ergo peregrinarentur, et ad divam Virginem Loretanam¹⁰¹ voti causa proficiscerentur, quales describuntur his versibus:

Cur manus est armata pedo, cur fibula vestem
Nectit, et incluso cono tegit ocrea suras,
Qui due sibi hirsuto iam vult coma tecta galero?

(De penula scortea qua utuntur, vide Martialem, ultimo 130).

Haec superstitio adeo invaluit, ut caeci mortales muneribus votisque idolum, quod nomine Virginis matris falsissime et cognomine Loretanae appellant, honorantes, ab omni fortuna adversa se redemptos iri, et consequuturos aeternam salutem sperent. Non ego hic contemno, absit, purissimam Virginem deiparam, sed hoc audeo asseveranter dicere, omnem illum honorem sibi impensum, Deoque ablatum, si humanis afficiatur, ipsi in merorem converti. Vixit olim inter mortales mortalis, humilitate conspicua et veneranda, nunc post mortem aeterna fruitur quiete, nec ambitione ducitur, ob partum tam inaestimabile editum, nec fastu attollitur, cum omnia divinae gratiae adscribat, non suae virtuti.

Exempla idololatriae huiusmodi habemus passim in historiis plurima, externis ridenda, christianis vero hominibus deploranda, ut illud quod sic enarrat Froisardus (Lib. 3, cap. ...).

‘L’an 1388 le duc de Gueldres avec peu de gens déconfit les Brabançons, et avoit voué à Notre Dame de Nimwegen, de quoy avec sa compagnie sans tourner aultre part, vint tout droit à l’église, où celle image en laquelle il avoit grand fiance, est, et en la chapelle se désarma, de toutes ses pièces, et se mist là en pourpoint, et donna toutes ses armes à l’église, en l’honneur de Notre Dame, la remerciant et regraciant de la belle journée qu’il avoit eue. Et là furent mis les pennons des chefs et signeurs, qui ce jour furent pris en bataille, devant l’image Notre Dame.’ Idem Froisardus et historicorum maxima pars similia infinita posteris relliquere, et nos ipsi vidimus pluries quam vellemus.

De lingua Italica, quam sit corrupta, ex omni barbarie, qua tamen ipsi mirum se blandiuntur, Itali magis illam quotidie deturpantes, vide Becanum, in praefatione lib. VI, *Origines*. (Vide et Scaligerum, *De causis linguae Latinae*).

II, fol. 22v (p. 50)

Via Flaminia

Hinc Caia et Aqualania,¹⁰² vici occurrunt ignobiles et campus, in quo pugna Narsetis cum Totila, Gotorum rege.¹⁰³

Post quos Cantianum, oppidum cum arce in colle, et fluvio eiusdem nominis, conditum ob urbis Luceolorum non procul olim hinc existentis ruinam; cuius meminit in *Piceno* Leander et Volateranus, lib. 6, qui Franciscum Cantiani principem nominat.

[06-11-1587]

VI. Ad oppidulum pontificium Sigellum perveni, Perusini agri, quod sequitur Gualdum Appennini, oppidum a Longobardis conditum. (Meminit Gualdi et Nucerni, frustra ab Ursino Virginio tentati, Jovius, I lib. *De Leone V, papa*; Dante, canto XI, *Paradiso*;¹⁰⁴ Blondus, lib. 8; vide Campani in *Vita Brachii*, 2).

¹⁰¹ B. heeft Loreto, aan de Adriatische kust bij Ancona, niet bezocht, maar vermeldt deze bedevaartplaats vaak in zijn handschriften.

¹⁰² Langs de Via Flaminia komt B. door Caia, Acqualagna, Cagli, Cantiano, Sigillo, Gualdo Tadino, Nocero Umbra, Foligno, Spoleto, Terni, Narni. Lanciano (p. 37) merkt op: ‘Questa parte dell’ itinerario pende evidentemente dal Biondo, *Ital. illustr.* ed Tor. 1527, p. 80.’

¹⁰³ De slag bij Taginae (552) bij het huidige Gualdo Tadino. Lanciano: ‘anche la nuova edizione di *Procopio* curata dal Comparetti, III, 319, e le autorità citate dal Comparetti stesso.’

Deinde civitas Nuceria mediocris. Huius meminit Strabo (lib. V), ad Viam Flaminiam, et dicit ibi vasa lignea fabricari solita, et Ptolomeus. Plinius Nuceros Favonienses memorat, lib. III, (cap. XIII), ad differentiam caeterarum civitatum hoc nomine dictarum. Habet episcopum immediate Romano subiectum. Leander (fol. 134) cum Blondo, Alfateniam a Livio nominatam esse, putat. Fuligno item mediocris civitas amoena in valle. Fulgineum vocat Cato (in *Originibus*), Appianus vero Fulcinium meminit, et Silius: ‘Parvoque iacens sine moenibus arvo / Fulginea.’ (Inscriptiones antiquas huius loci dat Smetius, III; vide Scradaerum, lib. 3, *Monum.*).

Plinius (libro III, cap. XIII) Fuliginates ponit in sexta regione Italiae; Blondi vero opinionem de hac et aliorum vide apud Leandrum in *Umbria Italiae*. (Isidorus Clarius huius oppidi episcopus, vir doctus).

Est iam Spoletini ducatus, habetque episcopum, qui immediate Romano subest. Fulginatium meminit Cicero in *Oratione pro L. Corn. Balbo*. Fulgineae officinae sunt chartaceae, ubi charta conficitur praestantissima. Silvester Telius vir doctus fuit Fulginas.

Spoletto

Circa vesperum Spoletum pervenimus. Civitas est in monte antiqua et celebris. Fuit colonia Romanorum in Umbria, inter fideles populo Romano, bello Poenico II, numerata a Livio (lib. XXVII). Meminere huius Strabo, Plinius, Florus, Appianus, Cato, (*De originibus*). Et vide ante omnes Leandrum in *Umbria*.

Viri eruditione clari ex hac oriundi, C. Melissus, celebris grammaticus, cuius vitam descripsit Suetonius, P. Cornutus, orator insignis, teste Cicerone (*De claris oratoribus*), Ludovicus Pontanus i.c., Petrus Leonius, medicus.

Frustra Spoletum, magnaue suorum clade oppugnasse Annibalem, tradit Livius (lib. XXII); vide et in *Hannibale* Plutarchi, et in huius agro Pompeius et Crassus, Sullae praetor. Triginta milia ex exercitu Carbonis occidere, teste Appiano, lib. 1, *Bella civilia*. Florus de eo miserabilem refert casum, in quem incidit, bello tyrannico inter C. Marium et L. Sullam gesto, his verbis (lib. III, cap. XXI): ‘Municipia Italiae splendidissima sub hasta venierunt, Spoletium, Interamnium, Praeneste, Fluentia, quando colonia Romana effecta, vide Velleium, libro I, Ciceronem in *Oratione pro L. Balbo*, vide Guntheri *Ligurinum*, lib. IV.

Livius dicit hic virum ex muliere factum, vide Scradaerum, lib. 3.

II, fol. 23r (p. 51)

Medio tempore duces habuit ex stirpe Langobardorum et Gotorum. Guidonum ex stirpe Lombardorum et nobilem Romanum Spoletanum ducem creavit Carolus Calvus, imperator. Fuit etiam Remoldus, dux, sub Frederico II, imperatore, Trasimundus sub Zacharia I, pont. Rom. (Platina).¹⁰⁵ Quo deposito, fit Agrandus, eius nepos, dux, Vinigisus dux hic quoque, Theodoricus Gothus, nobile praetorium extruxit; anno 1165 vixit Guelpho, dux Bavariae et Spoleti, ac Corsicae marchio.

Viri docti Spoletini fuere Wilkinus de Spoleta, Thomas Griphus, Justulus Spoletanus, poëta. Leandrum, episcopum Spoletanum se novisse, scribit Gregorius, lib. 3, cap. 31.

De thermis Curasi Spoletii, vide Cassiodorum, *Variarum* lib. 4, epistola XXIV.

Habet hodie antiquitatis Romanae quaedam monumenta, sed pauca, et inscriptiones.

Estque satis etiamnum populosa, sed propter ascensum et descensum incommode sita.

Quietem sumpsimus in suburbio, ubi more Germanico excepti laute, vinumque Spoletinum, a Martiale [13, 120] commendatum his versibus:

¹⁰⁴ Vs. 47-48 ‘... e di dietro le piange per grave giogo Nocera con Gualdo.’ (achter [de berg] wenen onder het zware juk [de dorpen] Nocera Umbra en Gualdo Tadino).

¹⁰⁵ Bartolomeo Platina 1421-1481, *Vitae pontificum*, 1479.

De Spoletinis quae sint cariota lagenis
Malueris, quam si musta Falerna bibas

bibimus. Aderat hic nobis monachus ex eorum numero, qui se minores vocant, ex Belgia redux. Hic mira narrabat, et dubito an credenda (vide simile de Molino, apud Boisartum in *Poematis*). Tandem aderat et hospes, is Ungariam viderat, monachus noster et eandem se vidisse et perambulasse asserebat, et loca quaedam enumerare satis barbare incipiebat. Contradicit hospes, monachus repraehensionis impatiens pugnis certat, non verbis respondit. Hospes ut acceperat, reddit. Tum monachus exclamare, iurare, dicere, apud pessimos se hereticos versatum, ubi nihil tale unquam sibi acciderat, quod hic in media regione Italiae, imo in ipsius pontificis maximi regno. Statim cucullam exuere, ibique plane militem gladio armatum vidisses; nos qui socii aderamus, placare hominem conati sumus. Idem famuli hospitis, frustra, nam cum vindicare ut vellet se non posset, nocte media abiit, irarum plenus, nec unquam nobis deinde visus.

(Jovius scribit, Sfortiam in scriptorio munere usum cucullatis, quo genere ad speculandum nihil aptius ac securius esse asserebat).

Episcopum habet haec civitas immediate Romano pontifici subiectum, ex quorum numero fuit Jacobus Camplo, sub Martino V, pontifice Romano.

Inter antiquas Smetii inscriptiones IX huius loci inveni.

Extra urbem templum est antiquissimum Concordiae.

In palatio Theodorici, a Narsete restaurato, ius dicunt septem-viri, quibus in consilio adsunt alii LX (60) consiliarii, summa tamen potestas est penes praefectum pontificium. De templis et monumentis recentioribus Scradaeus.

II, fol. 23v (p. 52)

Terni

[07-11-1587]

VII. Via, quae Ternos ducit, partim aspera et montosa, oleastris circumdata, qui salicum instar crescunt tanta copia, ut integras easque amplas silvas efficiant; parte ubi oppido propior, planior commodiorque.

Terni vetus oppidum, Interamna Nahartis sive Nartis, ut apud Plinium (lib. *Nat. hist.* III, cap. XIII) corrupte, ad differentiam alterius ad Lyrim.

Fuit ex coloniis Romanorum, quae militiam contra Annibalem, bello Poenico II detrectarunt, ut Livius (lib. VII, dec. III) autor est, unde a Romanis cum caeteris impunita non mansit, ut idem scribit (lib. IX, dec. III). Meminere et huius Strabo (lib. V), Ptolomeus, Florus (lib. III, cap. XXI), C. Tacitus (lib. 1 *Annalium*, in fine). Et vide Pigium (in *Hercule Prodigio*), Leandri et meam hic opinionem repraehendentem.

In medio foro vidi columnam marmoream antiquam, hanc item inscriptionem veterem in tabella marmorea:

‘A Pompeio A. f. | Clu.que, patrono municipi | interamna Nahartis | quod eius opera | iniversum municipium | ex summis periculis | et difficultatibus | expeditum | et conservatum est. | Ex testamento Licini fecerunt. | Statua statuta | est.’

(In aliis inscriptionibus, ut Romae, quae apud Smetium 66, 74: ‘Interamnatum Nartium’, in alia ‘Hadrianus imp. eleg. Interamn. Nahar[tis]’. Est ibidem in loco haec inscriptio: ‘Genio municipi anno post Interamnam conditam DCCIII (704) ad Cn. Dometium Ahenobarbum, consulem’, apud Lipsium in auct. 17).

(‘Municipes intelligendi sunt, qui in eodem municipio nati sunt, L. CCVIII (208), D. de verborum significatione, L. I D. ad municipalem lib. L.’. Vide Smetium, *Inscriptiones*, fol. 74).

Est et ibi basis marmorea cum Neptuni simulacra insculpto atque hoc epigrammate antiquo: ‘Neptuno sacrum | L. Valerius Nicri lib. Menander | portitor Ocrisiae.’ (Vide Smetium, *Inscriptiones*, fol. 36).

In utroque latere navigantes conspiciuntur, in postica parte basis sacrificans.

In templo dominicanorum *vidi* lapidem sepulcralem, Constantino divo Constantino Neophito positum.

Non procul hinc imperator Gallus cum filio Volusiano ab exercitu suo occisi, ut refert Victor. Episcopus huius urbis Romano tantum pontifici subiacet, caeteris exemptus. Johannes XIII, pontifex, episcopus fuit.

Nomen habet, quod inter amnes est constituta, teste Varrone. Ab Hadriano VI factus episcopus huius oppidi Franciscus Cheregatus; cuius meminit Erasmus libb. 12 et 19 *Epistolarum*. Johannes Fonsalida, Hispanus, episcopus 1495.

Facta colonia Romanorum, anno post captam a Gallis urbem. CCCCXV (415) secundum Velleium, lib. 1. Lucam Antonium Thomasonium hinc ortum, virum re militari in Galliis prestantem, legi (Onuphrius in *Pio IV*).

II, fol. 24r (p. 53)

Narni

Posthaec ad Narnos sive Narniam perveni, Nequinum olim vocitatum, Plinio (lib. III *Nat. Hist.*, cap. XIV) teste, et incolae Nequinates. Coloniam hic Romanam deduxit Q. Flaminius, ut author est in eius *Vita* Plutarchus (vide librum *Colon.*).¹⁰⁶ Meminit huius quoque Livius (lib. XXVII), inter colonias Romanas quae militiam contra Annibalem detractaverint. Tacitus (*Annales* 3) quoque, et Martialis necnon Claudianus hoc versiculo (lib. VII, epigr. XCII):

Celsa dehinc patulum prospectans Narnia campum.

Habet Narem fluvium, unde nominis, ut videtur, origo, qui hinc paulo post supra Otriculum,¹⁰⁷ exiguis navigabilis navigiis, Tyberim influit (Strabo V). Alterius fluminis eiusdem nominis meminit Mela, qui ex monte Scardo in mare Adriaticum se exonerat. Florentibus Langobardorum in Italia rebus a Spoletinorum duce capta, Leonis imperatoris imperio.

Narniensis episcopus immediate pontifici Romano subest.

Fluvius Nar sulphureo odore gaudet, ex fontibus, ut credo, unde proveniat, quod indicatur hoc versu: ‘Nar vitiatum odore sulphureo.’ (Vide Ausonium, *De mon[te] deorum*). E Ficello monte defluere, tradit Spiegelius.

Inscriptiones huius loci sunt II, apud Smetium.

Templum habet summum divo Juvenali dicatum, martyri et episcopo.

Pontem habet antiquissimum summae altitudinis, cuius partem *vidi* temporis iniuria conlapsam.¹⁰⁸ Solebat haec duos praealtos montes coniungere subterlabente flumine. Hunc ab Augusto constructum, narrat Procopius, haud unquam arcus pontis excelsiores a se visos, scribens. Martialis huius pontis quoque hoc disticho meminit, lib. VII, 92:

¹⁰⁶ Plutarchus beschrijft in zijn *Vitae* o.a. T.Q. Flaminius.

¹⁰⁷ Lanciani abus.: Periculum. Het heet nu Otricoli.

¹⁰⁸ De ponte Cardona bij Narni, in 1826 geschilderd door Corot. Het is de grootste brug die de Romeinen ooit gebouwd hebben.

Sed iam parce mihi nec abutere Narnia Quinto
Perpetuo liceat sic tibi ponte frui.

(Ridiculum est, quod Perottus narrat, Narnienses usque adeo Cochleae effigie territos fuisse, ut ad Heno arcendum pulcherrimum illum pontem confregerint, in *Cornucopia*).

Quaedam etiam de hac civitate Stephanus Pigijs, quemadmodum et de Otriculis, in *Principe* suo rettulit.

Oriundus hinc Nerva imperator, teste Aurelio Victore; Galeotius quoque Martius, vir eruditione clarus; et Gattamelata, vir belli gloria illustris, sepultus Patavii.

Pene dirutum hoc oppidum a caesareanis, cum Roma sub Carolo V expugnaretur.

Inter Narniam, Otriculum, Spoletum ac Romam, apud pontem Sanguinarium ab eius caede dictum, Aemilianus in Mesia imperator creatus, a suis occisus, quemadmodum apud Interamniam Gallus et Volusianus, paulo ante, a suis fuerant trucidati. (Victor in *Viris*, Gallo). Est inscriptio apud Smetium, 90: 'C. Coruncani Otriculae leg. XXI rapacis mil.'

V inscriptiones huius oppidi dat Smetius in suis *Antiquitatibus*.

Narniensis dicitur fuisse Joannes XIII, papa Romanus.

De Cassio, Narniensi episcopo, vide *Dialogi* 3, cap. 6, Gregorii, pontificis, de Fulgentio autem Otriculano, cap. XII. Fuit et Marius Arcas Narniensis i.c. Inter scriptores suo tempore illustres, celebrat Jovius in *Elogia*. Galeotum Martium u.d. In *Martyrologio* Usuardi est Juvenalis, Narniensis episcopus et confessor, 63.

II, fol. 24v (p. 54)

Otricoli, de Tiber

Circa vesperum ad Otriculum perveni.¹⁰⁹ Oppidulum est perobscurum cum arce in colle, est autem pervetus. Cuius meminere Strabo (3 lib., tab. 6), Plinius, Livius, Ptolomeus, *Itinerarium Antonini*. Non longe hinc veteris oppidi plurimae spectabantur reliquiae, inter quas et amphitheatri ampla vestigia.

Flaminea via olim continentibus aedificiis ab Otriculis Romam usque adeo saepta erat, teste Ammiano Marcellino (lib. XVI), ut ibi prima urbis initia crederentur. De hac via celeberrima et saepius restaurata, vide Marlianum, lib. VII, cap. XIII.

[08-11-1587]

VIII. Hinc post iter planum flumen Tiberis traieimus, trium baiocorum¹¹⁰ pretio. Tiberis olim Albula, unde poeta 'Albula pota Deo', a Tyberino, Latinorum rege, in hoc demerso, nomen habet, ut autor est Eutropius (libro primo). Diversas tamen opiniones adfert Varro (*De lingua Latina*). Ex Apenninis montibus effluit, atque pluribus augetur fluminibus, ac per Heturiam, Umbriam, Sabinos, Latinos excurrit in mare Tirrhenum (Strabo, lib. V). Ab albo colore olim appellatam, refert Festi abbreviator. Vide Aethici *Cosmographiam*, Θυμβριν appellat Dionisius (*De situ orbis*, vers. 35, et seqq.; Virgilius, lib. 5).

Sequitur Castellum sive Cività Castellana oppidulum, Tiphernum antiquitus dictum, putant. De quo vide Plinium. Quidam putant Fescennium fuisse, de quo Vergilius (VII, 695, *Aeneidis*): 'Hi Fescenninas acies equitesque Faliscos.'

Typherni dominium diu tenuit gens Vitellia, nobilis et bellicosa, unde prodiere Nicolaus, Camillus, Paulus, Vitellotius, Alexander, Capinus. (Videntur defferre quamvis in eadem

¹⁰⁹ Bij Otricoli stak B. de Tiber over, om via Civita Castellana en Castelnuovo di Porta tenslotte Rome te bereiken en de Milvische brug over te steken.

¹¹⁰ Baiocco, munt in Midden-Italië, vooral Latium.

Flaminia Cività Castello, quod est Tifernum, et Cività Castellana oppidum Faliscorum in ruinis Faleriae conditum, quod hoc nostrum).¹¹¹

Castrum Felicitatis dictum, putat Platina, et inde ortum Celestinum II, pontificem Romanum. Habet hodie episcopum, Romano tantum pontifici subiectum.

Non procul aperte viae Flaminiae apparebant reliquiae, iussu Gregorii XIII, pontificis, purgatae, ut indicabat hoc epigramma:

‘Clarax Columna viam Flaminiam sentibus et terra
obrutam purgari fecit, iussu papae Gregorii XIII.’¹¹²

Qui hanc viam multis, ut ante dixi, locis perpurgavit, quod et iam ante Pium VIII, pontificem, tentasse accepimus. Apparent autem vestigia illa tot seculis terra et sentibus¹¹³ obruta, quae omne opus novum longe post se relinquunt magnanimitatis simul et potentiae Romanorum iudicia. Sunt nempe viae illae stratae, - quemadmodum Appia, Campana, Aemilia, Latina et reliquae, quarum hodie plurima extant vestigia - lapidibus magnis rotundis aequalibus, eo ordine, ut vix incommodum ullum sentiant euntes. Latera marmoreis lapidibus munita sunt ne luto conspargantur. Varii ex ordine aquaeductus adsunt, quibus pluvialis aqua omnis statim defluat. Eam in rem montes fuere planati, valles aggeribus aequatae communi terrae, ut omne incommodum tolleretur, in quantum humanae vires patiebantur et ingenia, imo ut iam vulgus a geniis olim factas fabuletur.

II, fol. 25r (p. 55)

Inde ad Primam Portam pervenimus, et reliquias priscae aevi videre coepimus. Infinita nempe circa viam mortuorum pallatia conspeximus, cum olim in more positum fuisse, constet, extra urbem corpora sepelire. Idque propriis in praediis,¹¹⁴ quod et iam olim a patribus fidelibus antiquissimis saeculis factitatum, legimus. Haec vero via Flaminia quemadmodum et Latina utrimque perpetui instar vici aedificiis sepulcralibus occupabatur; testes veteres scriptores, et alludit hoc versu Iuvenalis (*Satyra* prima):

Experiar quid concedatur in illis
Quorum Flaminia tegitur cinis atque Latina.

Et alia quaedam monumenta, quorum usus temporis iniuria et barbarorum deformata nos fugiebat, et in praecipuum in colle semidirutum nescio deorum an hominum monumentum, variis ambagibus religiosum. Hic, nescio an fabula, auri cupiditate conficta, genios apparuisse, et grande thesaurum latere indicasse ferunt. Iam Romani, qui semper inexplebili avaritia torquentur, fallacibus geniorum dictis, vel falsis quorundam nebulonum figmentis, an pueri delirio fidem habent, et terrae sedulo scrutantur viscera. Tum nescio quid marmoris invenerunt, qua spe refecti magnum se thesaurum consequuturos credunt.

¹¹¹ Lanciani wijst erop dat B. deze twee plaatsen verwart, maar hij heeft kennelijk deze opmerking in de marge niet onder ogen gehad.

¹¹² Op de steen (in Castelnuovo di Porta) staat: ‘Clarix Columna Anguillaria viam Flaminiam antea deviam spinis et terra alte obrutam ... purgatam aperuit iussu Greg. XIII ... MDLXXX’ (1580); zie ook Fabrizio Vistoli, ‘La Via Flaminia antica più vicina a Roma: stato dell’arte e prospettive future’, in idem (ed.), *La riscoperta della Via Flaminia più vicina a Roma: storia, luoghi, personaggi* (Rome, 2010), p. 16-25, op p. 16-17, waar deze hele passage is vertaald.

¹¹³ Doornstruiken.

¹¹⁴ Praedium, stuk grond; Lanciani leest abus.: podiis.

Aankomst in Rome

[09-11-1587]

Tandem pontem Milvium transgressi,¹¹⁵ olim tempore Neronis illecebris nocturnis celebrem (Tacitus, XIII *Annales*), suburbium intravi, variis sumptuosisque aedificiis spectandum ac ipsam denique urbem Romam, V eidus novembr. (L. II π *De verborum sign[ificatu]*)¹¹⁶ Quae muris continetur, cuius ante multos annos summo desiderio flagrabam, iam me felicem etiam in summa inopia putabam, cui contigisset calcare hoc orbis caput. ‘O, inquam, oculi beati, qui tot heroum vestigia, tot regum, tot consulum, tot imperatorum perpetua monumenta vident, tot sanctorum martyrum suppliitii theatra, eorumque a piis viris collectos cineres, qui Phidias, Praxitelis, Glyconisque manus pellustrant. O, felix lingua, quae haec tuis enarrare poteris.’

Schrijvers over Rome

Haec igitur urbs Roma occulto sacrorum nomine Valentia, ut scriptores tradunt, cum sit urbium princeps, ac totius olim fuerit caput orbis; quae tot viros illustres et coelo dignos protulit, merito omnes fere totius orbis scriptores,

II, fol. 25v (p. 56)

ad se exornandam, invitavit. Graecorum hanc illustrarunt Halicarnassaeus Dionisius, Plutarchus, Strabo, Aristides, et infiniti pene Latinorum. Quidam a Roma muliere, alii a Graecis originem deducunt, sed maior pars a Troianis authoresque Romulum et Remum facit. Quam opinionem affirmant T. Livius (libro primo), Crispus Sallustius (*De bello Catelinae*, in principio), Sempronius, sive is verus sive falsus. Ut credit Becanus, *De divisione Italiae*, qui Romam, anno II olympiadis VII conditam, id est CCCCXXX (430) aut circiter anno post adventum Aeneae in Italiam. Fabius Pictor, *De aureo seculo*, C. Solinus, in principio sui operis, ubi varias opiniones Romanae originis refert, Eutropius (libro primo).

Strabo vero, author Graecus diligentissimus, huius urbis originem, situm et ornatum plenissime descripsit. Hic, postquam originem a Romulo deduxerat, addit, opinionem quae de Graeca origine ferebatur relaturus: ‘Haec quidem urbis Romae creatio est, quae maxime fidem vindicat’. In Palatino Roma primum incepta, deinde Tarpeius mons, in quo Capitolium, adiectus, Coelium Tullius addidit, Aventinum et Janiculum Ancus [Martius]; Servius vero reliquos tres, Quirinalem, Viminalem, Aesquulinum, adiunxit. Idem muros et cloacas ac fossas circa muros fecit. De pomerio veteri nonnulla Tacitus (lib. *Annales*, XII). Melanthon natalem urbis collegit ex verioribus historiis XXI aprilis, quum palilia celebrantur, anno mundi 3212, VII Olympiadis, 1° Achaz X, et ante Christum natum 750.

Aurelium, imperatorem, quoque urbis pomerium et muros dilatasse, Vopiscus author est (in *Vita Aurelii*). Varias de nomine ac conditione Romae opiniones enarrat Sextus Pompeius, Festus in voce Romulus.

Plinius suo tempore XX millia (20.000) passuum Romam fuisse in ambitu, Vopiscus vero L milia (50.000). Nostro autem tempore, eius ambitus vix XIII milia (13.000) passuum implet, ut refert Marlianus; instaurata moenia ab Honorio et Arcadio, imperatoribus, indicat vetus marmor ad portam Portuensem:

‘Imperatoribus caesaribus DD. NN., invictissimis principibus Arcadio et Honorio, victoribus et triumphatoribus semper augustis, ob instauratos muros et turre, egestis immensis rudibus et suggestionibus V.C. et inlustris militis et magistri utriusque militiae ad perpetuitatem nominis eorum simulacra constituit’.

¹¹⁵ De Milvische Brug, aankomst in Rome: 10 november, zie zijn *Rapiarium*, UB Utrecht, Hs. 761, fol. 128r.

¹¹⁶ Verrius Flaccus of Festus, Sextus Pompeius (abbreviator), *De verborum significatu*.

Sunt qui Belisarium inde instaurasse muros credunt. Vide etiam Julium Caesarem de Solis, vulgari lingua, quaedam de hac urbe vera falsaque referentem, in libro qui inscribitur *L'origine di molte città del mondo*. De Tiberio Claudio extat inscriptio ad sanctae Luciae cloacam:

‘Ti. Claudius / Drusi fil. Caesar / Aug., Germanicus / pont. max. trib. pot. / VIII imp., cos. III. / censor PP. / Auctis populi Romani / finibus, pomerium / ampliavit terminavitque.

II, fol. 26r (p. 57)

Campo de' Fiori

[10-11-1587]

Postero die, in Campo Florae,¹¹⁷ cum hospitium ibi nobis esset sub insigni ‘Galli’, profestum divi Martini more patrio hilariter celebravimus,¹¹⁸ aderatque nobis vinum Cerellum. Nescio an Coecubum olim veteribus commendatum, Romanum item et Albanum, nam exultatio animae et corporis vinum moderate potatum, et illud in iucunditatem creatum est, non in ebrietatem (*Ecclesiasticus*, cap. XXXI).

In hoc Campo aedes Ursinorum, in ruinis theatri Pompeiani extractae, nomenque videtur locus habere a Flora (Plutarchus, in *Vita* eius), quae fuit nobile scortum Pompeio adamatum. Theatrum hoc Pompeius uxoris amori deditus, teste Plutarcho, condidit. Meminere huius quoque Plinius (libro VII, cap. III) et Xiphilinus (in eius *Vita*). Erat ei superimposita aedes Veneris, ut refert Suetonius (in *Claudio*, cap. XX), idem author est, Caium restaurasse.

Tacitus (lib. III *Annalium*, circa finem) Tiberium Pompei theatrum fortuito igne haustum, se extracturum pollicitum fuisse, scribit (Tacitus): primum vero omnium mansurum extractum, cum antea subitariis gradibus ad tempus fieret. Habebat et porticum et curiam vicinam, ut meminit Appianus (*Bella civilia*, lib II), in qua occisus C. Caesar, ut testatur Suetonius; vocaturque etiamnum is locus hodie Satrium. Vide Marlianum, lib. VI, cap. V (Arsit iterum tempore Philippi, imperatoris, seculares ludos celebrantis).

Feris Martinalitiis regem hic sorte fabae quae placentis includitur, quemadmodum in Galliis in profesto regum fieri solet, creari moris est, ut et annotat in Pontano, Petrus Summontius (Pontanus, *Eridanus*, lib. 1).

Engelenburcht

[11-11-1587]

XI. Urbis partem Transtiberinam novam sive Vaticanam, quae hodie urbs Leonina vocatur, pellustrare coepi;¹¹⁹ olim pene aedificiis vacua erat. Ad montem tamen Vaticanum circus erat Vaticanus sive Neronis. Tacitus nempe autor est, Neronem clausisse in valle Vaticani spatium, in quo equos regeret. Hic quoque legimus eundem hortos suos ad varia Christianorum tormenta edenda obtulisse.

Ad Tyberim, quo pontes duo, Triumphalis, cuius in aquis extant vestigia, et non procul Aelius, ab Aelio Hadriano,¹²⁰ prope sepulcri sui molem factus, nunc pons Castelli vel pons Sancti Angeli. Fornices habet IV: Spartianus fecit, inquit, et sui nominis pontem et sepulcrum iuxta Tyberim.

¹¹⁷ Deze bloemen- en fruitmarkt was omringd door logementen. Ook werd hier in 1600 Giordano Bruno verbrand.

¹¹⁸ ‘Hij vierde de feestdag van Sint-Maarten met zijn mede-Utrechters in Rome’, zie Pollmann 2000, p. 97.

¹¹⁹ Vanaf of na 11 november (St Maarten): wandelingen door Vaticaan en Trastevere.

¹²⁰ a. De pons Neronianus, later Triumphalis, na de 15^e eeuw verdwenen; b. de Engelenbrug,

Continua est moles Hadriani,¹²¹ nam teste Dione sepultus is iuxta pontem Aelium, ubi monumentum sibi fecerat. Duos habuit ambitus et duplicem columnarum ordinem, primus quadratus ex solidis lapidibus fuit, interior moles oblonga et praealta, ex Pario marmore;¹²² fuit et olim commune¹²³ Antoninorum sepulcrum, ut ex inscriptionibus colligitur extantibus. Describunt Onuphrius, Georgius Fabritius, Marlianus (lib. VII, cap. XII), Andreas Fulvius. Habentur et ibidem varia marmora sepulcralia cum epigrammatis. Nunc firmissima arx, a Crescentio, consule Romano, qui imperium assumpsit tempore Othonis III, munita, et diu arx Crescentii appellata, nunc Castellum Sancti Angeli, ab angeli simulacro, quod ibi positum, ob memoriam angeli istius, ut quidam nar-

II, fol. 26v (p. 58)

rant, qui tempore pestis olim Romae singulas domos circuiret et morituros notaret. Historiam hanc diu quesitam, invenire non potui.

Instauravit Alexander Sextus, addita turri marmorea rotunda, in qua haec leguntur:

‘Alexander VI, pont. max. gente Borgia, natione Hispanus, patria Valentinus, Calixti III nepos, hanc molem vetustate collabentem restauravit, propugnacula, aggeres, fossas.’

Et paulo infra: ‘Alexander VI Borgia, papa anno MCCCC LXXXV’ (1495).

Hodie perpetuo praesidio tenetur, et omnia hic tormenta bellica, maioribus feriis vel intrante aliquo cardinalium aut principum explodi solita conservantur. Thesaurus quoque suos pontifices habent. Intranti hoc occurrit epigramma:

E Lybia advenit Romanas victor ad arces

Caesar, et in niveis aureus ivit equis.

(Carolus V, imp.)

Ille triumphavit, sed plus tu, Paule, triumphas,

(Paulus III, papa)

Victor nempe tuis oscula dat pedibus.

Pontificali superbiae dignum hoc epigramma, et vero Antichristo, tantum abest ut Christi vicario.

Urbs Leonina nomen habet a Leone IV, a quo sex annis fuit absoluta, a Nicolao V vero muniri incepta, a Paulo III perfecta; vide Platinam in *Vitis pontificum*.

Portas habet VII: Sancti Angeli sive Castelli, Sancti Petri, porta Pertusa et Vaticana, Porticella, porta Cavalliferi,¹²⁴ porta Cunionis, Sancti Spiritus.

Kerken in Trastevere

A mole Hadriani, duae viae ad Vaticanum palatium et templum divi Petri ducunt, vulgo Borgo Novo et Borgo Vechio dictae.

Templum hic vidi divae Mariae Transpontinae,¹²⁵ quod cum iam ruinam minaretur, et Castro Sancti Angeli proximum esset, instauratum est pene a fundamentis. (In hac aede columna ad quam verberibus caesum divum Petrum perhibent. Angelus Rocca, *De bibl. Vaticana*).

Templum quoque divi Michaelis,¹²⁶ de quo vide Cornelium Kempium in sua *Frisia* (lib. III, cap. XIX).

¹²¹ De latere Engelenburcht. Zie voor een vertaling en bespreking van het gedeelte over deze burcht en de tekening ervan op fol. 30v, De Jong en Kemper 2009, p. 48-51.

¹²² Id. p. 48: de binnenste was cirkelvormig en heel hoog, en was van Parisch marmer.

¹²³ Lanciani abus.: cognomine.

¹²⁴ Lees: Cavalleggeri.

¹²⁵ Santa Maria in Transpontina.

¹²⁶ Santi Michele e Magno.

Templum Sancti Spiritus in Saxia,¹²⁷ quod illic scholae Saxonum, nosocomium habet celeberrimum ac locupletissimum. Scolarum Saxonicarum meminit Platina (in *Vita Leonis IV*), scribitque: ‘Conditum hoc hospitale ab Innocentio III, pontifice Romano (in *Innocentio III*), proventibusque auctum quibus peregrini, aegroti et vulgo concepti alerentur’. (Vocant i.c. Brephetrophium, vide Brissonium, lib. 19, *De verborum significatione*, in verbo ‘venerabiles’).

Sixtus deinde Quartus, eodem authore, magnifice restauravit, ibique vitae suae seriem caelari voluit. Dicit vulgus, reditus unius diei ad XVI milia (16.000) ducatorum pervenisse, mihi tamen incredibile et plane fabulosum. In porticu, ad locum ubi infantes exponuntur, depicta haec vi-

II, fol. 27r (p. 59)

debat historia: piscatores infantes a se retibus expiscatos e lacu pontificali deferentes. Quae dicitur *exitisse* causa huius foundationis, qua provisum est ut pueri de nocte hic exponerentur potius, quam immani crudelitate ab immisericordibus matribus necarentur. (Vide Festum in ‘Lactaria’).

Sunt hic praeterea aedes cardinalium magnificae, ut Caesii, Rusticutii, Madrutii, Boromaei. Domus etiam sanctae Inquisitionis a Pio V constructa, ut haec supra ferream portam inscriptio habet:

‘Pius V, pont. max., Congregationis sanctae Inquisitionis domum hanc qua haereticae pravitate sectatores cautius coercerentur a fundamentis in augmentum catholicae religionis erexit MDLXIX’ (1569). (Nathan Chytraeus).

Est carcer in medio Borgi Novi, ubi funibus duos, vinctis in tergum manibus, summa vi demittere vidi, quod tormenti genus Italis familiare, crassioribus alioqui et corpulentis periculosum, vulgo vocant ‘donnar le corde’.

De via Triumphali, cuius adhuc reliquiae hic passim, vide Modium in *Pandectis triumphalibus* (tom. I, lib. I, cap. 24).

Sint Pieter

Hinc augustissimum toto orbe terrarum occurrit templum Vaticanum, divo Petro apostolo dedicatum, olim a Constantino Magno, imperatore, conditum (vide Cassiodorum, XII, ep. 26), deinde ab aliis aliisque restauratum, auctum et ornatum, nunc vero sub Paulo III, ex artificiosissima Michaelis Angeli Bonarotae delineatione architectica a fundamentis instaurari coeptum; cui nondum nec multos post annos ultima, ut arbitror, manus imponetur. (Julius, papa, eius restaurationem incoepit, Jovius in *Vita Leonis IV* lib., et Onuphrius in *Julio II*, ubi Bramantem architectum nominat, in fine).

Anno 1544, mense februario, cum fundamenta huius templi foderentur (Laurentius Zurius in *Chron.*), inventa est marmorea arca, longitudinis pedum VIII, latitudinis VI, in qua conditum olim corpus Mariae Honorii, imperatoris, coniugis desponsatae, ac Stiliconis filiae; corpore vero absumpto, dentes, capilli et quaedam ossa supererant, praeterea vestis et pallium, quibus tantum auri erat intertextum, ut ex his combustis auri librae XXX collectae fuerint, gemmae praeterea, annuli, et alia magni pretii. Honorius I, papa, aereis tegulis ex Quirini, ut Blondus (lib. IX, decad. I), vel ex Jovis Capitolini, ut Platina (in *Vita Honorii I*) narrat, cooperuit. Quae vero ad pleniorum huius descriptionem faciant, vide apud Onuphrium, summum urbis Romanae illustratorem, in libello *De VII urbis ecclesiis*.

¹²⁷ Santo Spirito in Sassia.

De Vaticani nomine videndus Cato in *Originibus* (A. Gellius, lib. 16, cap. 17): ‘Regionem Vaticanam, id est Vagicanam dictam, quod ibi Janus quasi in cunis natam, primumque vagientem Italiam exceperit’. Vide *Paulum* ex Festo.

II, fol. 27v (p. 60)

Oratorium hic fecit Gregorius XIII, pontifex, in quo sepulturae suae locum elegit, plane id marmoreum politissimi splendidissimique coloris, coelum opere mosaico splendidum auro varioque distinctum marmore, simulachraque ostendit eiusdem operis Ambrosii, Augustini, Chrisostomi, Gregorii. Sunt qui credunt Gregorium Nazianzenum Venetorum dono huc translatum, sed non vidi. Pavimentum quoque est marmoreum. Nunc epitaphia quaedam et inscriptiones, quas apud alios non legi, addam. Ac in primis in novo restauratoque templo est sepulcrum cum aereo simulacro Pauli III, papae, cum duabus statuīs faemineis marmoreis, opus, ut indicat inscriptio, Guilielmi de la Porta,¹²⁸ Mediolanensis. Vulgaris erat fama, nescio an vera, statuarum harum formam a concubinis pontificiis desumptam; erat ea nudissima papillis caeterisque membris. Paulo infra aureis literis notabatur: ‘Paulo III, pontifici maximo Fernesio’.

Sunt et ibi aliquot vitinae¹²⁹ ex candidissimo marmore columnae. Vulgus Jerosolimis translatas ex templo Salomonis credit (vide Tacitum, *Hist.*, cap. V), quemadmodum et hanc cancellis ferreis a vulgi attactu defensam, hac inscriptione (meminit Jovius in *Vita Pompeii Columnae*):

‘Haec est illa columna in qua dominus noster Jesus Christus appodiat, dum populo predicatur,¹³⁰ et Deo patri preces in templo fundat, adherendo stabat. Quae una cum aliis undecim circumstantibus de Salomonis templo in triumphum huius basilice hic locata fuit. Demones expellit et ab immundis spiritibus vexatos liberos reddit, et multa miracula cottidie facit. Per reverendum patrem et dominum cardinalem de Ursinis ornata, anno Domini MCCCC XXXVIII (1438).’

Onuphrius vero dicit, Constantinum posuisse XII columnas vitineas elegantes ante altare divi Petri, e Graetia translatas. Ad hoc altare creditur requiescere caput divi Petri apostoli, et Petrum Romae a Nerone necatum, scribit Eutropius (lib. VII, in *Nerone*). Paulus Diaconus (lib. 17) author est, Belisarium, post multas victorias Romam venientem, divo Petro crucem auream C (100) librarum, praetiosissimis gemmis exornatam, optulisse. Lactantius (*Lib. inst.* 4, cap. 21), Petrum Paulumque Romae praedicasse, scribit. Tertullianus, libro *De praescriptione haereticorum* (X, cap. XV, Tertullianus), eosdem Romae necatos tradit, approbat Spiegelius. Isidorus Petrum et Paulum sub Nerone necatos scribit, *Origines*, lib. V, cap. 44. Vide et lib. I, cap. ‘De summa Trinitate’, M. Velsorum, lib. 6, *Aug. antiq.*, Onuphrium ad Platinam, Palladium in *Vita Philoromi*.¹³¹ (Cassiodorus [*Variarum*] lib. XI, ep. 13, et in *Chronicis*, Egesippum, lib. 3, cap. 2., Hieronymum, *Irenaeum*, lib. 3, cap. 1, cap. 3). De templo Vaticano iam restaurato, vide *Descriptionem bibliothecae Vaticanae Angeli Roccae*, in principio. Effigies vero in eiusdem libri fine conspiciuntur.

II, fol. 28r (p. 61)

Grafschriften in de St. Pieter

In pavimento est hoc epitaphium antiquius sed literis rudibus:

¹²⁸ Giacomo of Guglielmo della Porta. Voor het grafmonument van Paulus III in de St. Pieter liggen, blijkens foto's, een geklede vrouw en een halfnaakte man.

¹²⁹ Gedraaid.

¹³⁰ Lees: predicabat.

¹³¹ In *Historia Lausiaca*, cap. 113.

‘T. Flavius Constans posuit sibi et suis libertis | libertabusque posterisque eorum | Servius inchoavit et Flavii Sabinus et Chrestus | liberti et heredes eius ... usum consummarunt.’

Item hoc:

‘Benemerenti in pace Proclo, qui vixit annos XVI, di. positus VI eidus octobris DD. NN. Honorio Augusto VIII et Theodosio V, consulibus.’

In veteri templo, monumenta sepulcralia pontificum sunt Nicolai V, Piorum II et III, Eugenii IV. Et marmoreo in monumento hoc legitur Pauli II epitaphium:

‘Paulus II, Venetus, pontifex maximus, e vetusta Barborum familia, praeclaris naturae dotibus avunculo Eugenio III non inferior, pietatis, iustitiae divinarumque ceremoniarum cultor religiosissimus, ecclesiasticae libertatis maiestatisque defensor constantissimus, praecipuo pacis servandae studio et singulari omnis generis munerum abstinentia, formidanda etiam lege magistratibus indicta, clarissimus in principes munificentia, in pauperes misericordia insignis; annonae copiam Urbi dedit, patrimonium beati Petri, erratis populi indulgentissime parentis affectu emendatis, conservavit et auxit; furentes armis hereticos repressit: et quod per difficilem rerum temporumve conditionem perficere non poterat, matura cunctatione saluberrime disposuit. Vixit annos LIII (53), menses V, dies III; sedit annos VI, menses X, dies XXVI. M. Barbus, cardinalis s. Marci, patriarcha Aquileensis, consanguineo B.M.P. Anno Salutis MCCCC LXXVII (1477).’

In choro veteri, in pavimento sepulcrum est ex aere artificiosum, cum septem artibus liberalibus aliisque quamplurimis ex eadem materia simulachris hoc epitaphio:

‘Xisto III,¹³² pontifici maximo, ex ordine minorum, Turcis Italia submotis, autoritate Sedis aucta, Urbe instaurata, templis, ponte, foro, viis, bibliotheca in Vaticano publicata; iubilaeo celebrato, Liguria servitute liberata; cum modice ac plano solo condi se mandasset. Julianus, cardinalis, patruo beatae memoriae maiori pietate quam impensa fieri curavit.

Creaverat hic XX cardinales, inter quos et hunc Julianum ad sanctum Petrum ad vincula. Obiit 1483, mense augusto, pontificatus sui anno XXIII.’

Est aliud ad parietem Innocentii VIII, papae, ex aere cum statua ac hoc ex Davide versiculo:¹³³ ‘In innocentia mea ingressus, redime me, Domine, et miserere mei.’

‘Obiit anno MCCCC XCII (1492), pontificatus anno VIII, XXVI julii. Huius vide a Balaeo *Vitam* descriptam sceleribus plenam, et adde Marulli versus.

II, fol. 28v (p. 62)

Spectantur hic quoque monumenta ex cocto lapide gypso superinducto aequalia, Calixti III, Alexandri VI, Julii III, Marcelli II, Pii V.

Est ibidem Bonifacii IV statua, qui a Phoca, imperatore, impetravit Pantheon Agrippae, et omnibus santis ac virgini Mariae, perpuratum ab idolorum simulacris, dicavit. Sedit hic annos VI, menses VIII, dies XIII, et pontifici Bonifacio III immediate successit. (Paulus Diaconus in *Phoca*).

Epitaphium rithmicum ibi legitur literis goticis tale:

Gregorio ortus iacet hic Bonifacius almus,
Huius qui sedis fuit aequus rector et aedis,
Tempora qui Focae templum cernens fore Romae
Delubra cunctorum fuerant quae demonorum
Hoc expurgavit, etc.

¹³² Sixtus IV (1414-1484). Zie over zijn graf en dat van Paulus II, en B.’s opmerkingen erover: De Jong 2012, p. 539 e.v.

¹³³ Psalm 25, 11. Zie over dit graf en B.’s opmerkingen erover: De Jong 2012, p. 541 e.v.

Quae libris *Epitaphiorum* habentur.¹³⁴

Astat statua equestris sed muta, nullo epigrammate. Legitur et Innocentii VII Sulmonensis epitaphium, quod est apud Platinam.

In pavimento, non procul ab Innocentii VIII sepulcro, hoc est epithaphium:

‘D.O.M. Francisco Cibo Napolitano, Innocentii VIII, pont. max., nepoti Anguillo, Ferentilia S.R.E. gubernator generalis, vixit annos LXVIII (68), obiit anno MDXVII’ (1517).

‘Magdalenae Laurae (Laurentiae forte legendum) Medices filiae, Leonis X, pont. max., sororis | Clementis patruelis Francisci Cibi uxori. Vixit annos XLV (45) | Albericus Cibo, Sacri Romani imperii et item Massae princeps, | avo et aviae posuit, Salutis anno MDLXXIII (1573)’.

Altare sanctorum Philippi et Jacobi ornatur tabella excellenti, ablationem Christi de cruce exprimente, ubi in parietis angulo obscuriore haec leguntur: ‘Hoc opus fecit Arnolphus, architectus’.

Ad dextram vero parietis partem, ubi plurima pontificum monumenta spectantur et porphyreticum antiquum nullo tamen epigrammate notatum, ubi proximae marmoreae tabellae antiquae, in quarum una haec leguntur (Nathan Chytraeus, sed paulo aliter):

‘C. Asinia [Laure]rentia H.f., | in qua fuit inimitabilis castitas | improbissima verecundia incompara- | bilis innocentia perpetua quiescat | in pace, quae vixit annos XVIII, menses XI, dies XXI. | Carius Victor coniugi benemeritae, die XII kal. aug.’

In pavimento, sequentia ex variis marmoribus notavi epitaphia: ‘Karola, Hierosalemi, Cipri et Armenii regina’, et: ‘Johannes Franciscus de Tubaldiscis, s. Sabinae presbiter, cardinalis,’ etc.; obsoleta.

II, fol. 29r (p. 63)

Epitaphium Petri Balbi, episcopi Tropiensis, est in libris meis *Epitaphiorum*. Sunt et haec:

‘D.O.M. Diplomatum signatori religioso viro / Matheo, Leonis X, piae memoriae, alumno, MDXXXIII (1524),’ et: ‘D.O.M. Francisci Ban[dini] Piccolomini, archiepiscopi Senensis, ossa / resurrectionem hic expectant’, et: ‘C. Julio Felici ... / hic sita Honoratius Caietanus / coniugi ...’.

Ante aram Corporis Dominici, ut vocant, templi medio, sunt bissina aureaque plurima ornamenta, cum epigrammatis et emblematis Clementis VII, papae, Candor illaesum cum aquila, alio epigrammate ‘Semper’. Suspensa ibidem signa diversa, ac unum cum aquilae pictura et hac inscriptione:

‘Aquila, urbs princeps Samnitum, nullum metropolitanum praeter Rom. pont. agnoscens, missis huc religionis causa primariis civibus, hoc pietatis suae monumentum dedit. Sedente Gregorio XIII, papa, anno iubilaei MDLXXV’ (1575).

In sacello beatae Mariae Visitationis est statua aenea, nescio an olim Jovis egregia, nunc divo Petro attributa. Erant pedes tam duri metalli ex osculorum, ut narrabant, multitudine et assiduitate detritae. Erat ibidem effigies Servatoris¹³⁵ ac Virginis matris a Jote,¹³⁶ Florentino egregio olim pictore, deliniatae cum hac inscriptione:

‘Instinctu pietatis hanc Dei eiusque genetricis imaginem, quam Jotus pinxit, ex huius parietis templi ruinis disiectam, eripuit atque in hoc sacellum Nicolaus Accialus, i.u. cons., patritius Florentinus, pariterque ex privilegio olim eius ab avo concessio insigni equiti Donato Accialo, huius almae urbis tum senatori, Romanus Civis, posuit sibi posterisque suis, sedente Paulo III, pont. max., MDXLIII (1543).’

¹³⁴ In de *libri epitaphiorum* van B. zelf.

¹³⁵ i.e. Salvatoris, Christus de Verlosser.

¹³⁶ Giotto.

Hoc loco, ante paucos annos, quidam Anglus, sumpta ex manibus sacrificis celebrantis missam hostia, eam pedibus conculcavit, statimque arreptus et multotiens de catolica Romana religione et facti atrocitate admonitus, nihil respondit aliud, quam se martyrem mori voluisse, sic tandem variis tormentis laceratus periit.

In templo restaurato varia iacebant simulachra ex marmore, et statuae, quae sepulcris olim, ut videbatur, servierant,

II, fol. 29v (p. 64)

nunc turbatae, verum usum abscondebant. Erat marmoreum sepulcrum pontificis maximi alicuius simulacro et aquilae insignis ignotum. Puto his etiam absoluto templo restaurationem deberi. Huic vicinum est aliud hoc notatum epigrammate:

‘Antoniotus, cardinalis s. Praxedis, mortem prae oculis semper habens, vivus sibi posuit, anno MDI (1501).¹³⁷ (Nathan Chytraeus).

Bronzen deuren, mozaiek

Habet hoc templum valvas, aere obductas, media insigni, ut tempora ferebant, sculptura nobilis Antonii de Florentia.¹³⁸ Hic sunt celatae muscae, quas vulgus vocat muscas divi Petri, minutissimae, quas longo tempore frustra nisi attentus quis quaesiverit, unde Romam non vidisse vulgariter dicitur, qui has non fuerit perscrutatus, quemadmodum de Petro Coniето in urbe Parisiorum iam dixi.¹³⁹ Spectabantur hic res gestae Eugenii IV, pontificis, cum effigie cuius sumptibus erat facta. Erat autem vir magni animi ex gente Condemerorum Veneta,¹⁴⁰ curavitque hos insculpi versus:

Ut Graeci, Armeni, Aethiopes, hic aspice ut ipsa
Romanam amplexa est gens Jacobina fidem.
Sunt haec Eugeni monumenta illustria quarti
Excelsi haec animi sunt monumenta sui.

Huic contigua est porta marmorea, Jerosolimis, ut fama est, huc translata. Hanc Santam vocant, estque lapidibus obturata, et singulis iubilei annis aperitur, ipso pontifice malleo primum lapidem labefactante. Lapidum vero fragmina supersticiosum vulgus ilico summa devotione colligit, adeo ut nihil maneat reliquum. XXV-quennalibus finitis clauditur, quo antea modo. (Vide de iubileo Dante, canto 18 del *Inferno*; Isidorum, lib. V, cap. 27).

Hic aureis hoc inscriptum literis legebatur:

‘Hanc portam santam, clausam,¹⁴¹ a Julio III, anno MDL (1550) apertam. Et clausam aperuit et clausit anno iubilei MDLXXV (1575) Gregorius XIII.

De origine iubiliaei a Judaeis desumpta, vide ample scribentem Stephanum Pigium (in *Hercule Prodicio*).

In area templi est cymba illa asarotica¹⁴² discipulorum Christi, ubi Petrus per mare ad Christum in littore deambulanti perperat (Onuphrius, *De VII ecclesiis*). Joti¹⁴³ opus esse quidam arbitrantur (vide *Itinera*, Andreae Lymvici, ‘Cimbri’). Crinitus tamen aliter de ea

¹³⁷ Zie De Jong en Kemper 2011, p. 193. De Jong 2012, p. 534: In 1587 B. ‘saw the monument in the nave of old St Peter’s among various other discarded tombs and sculptures, which indicates that the monument was indeed moved from its original spot but never put ‘in storage’.

¹³⁸ Antonio Filarete ofwel Antonio di Pietro Averlino (1400-1469).

¹³⁹ Zie deel I, fol. 172r.

¹⁴⁰ Zie deel II, fol. 10v.

¹⁴¹ Doorgehaald.

¹⁴² Het scheepje in mozaiek.

¹⁴³ Giotto.

scribit in haec verba (*Honesta disciplina*, lib. XXII, cap. I): ‘Notum vero est omnibus, quod ipsa musiva e vitreis tessulis et sectilibus crustis vario multiplicique colore constructa sunt. Cuiusmodi adhuc Romae visuntur multis in locis (vide Fornerii, *Notas ad lib. 7 Variae Cassiodori*, ep. 5), tum in propilaeo basilicae Petri nobilis illa et fluitans navis, quam Joannes, pictor, cognomento Cimabovis,¹⁴⁴ mirifico artificio atque diligentia traditur perfecisse.’ De reliquis vero ornamentis, ut pinea aenea et sepulcris Othonis II, Honorii et Valentiani, vide Onuphrium (in *VII urbis ecclesiae*), et de pinea Paulinum in *Epistolis*. Ad gradus marmoreos, a Constantino ut creditur factos, sunt statuae marmoreae apostolorum Petri et Pauli, ab Aenea Sil-

II, fol. 30r (p. 65)

vio, ut habet inscriptio, positus. Est namque in basi marmorea alterius inscriptum: ‘Pius II Paulo vasi electionum’.

St. Pietersplein

In area vero Vaticana, praeter fontes incuria pene collapsos et siccatos, ab Alexandro VI, ut indicant insignia, olim erectos. Sixtus V, papa, iampridem e Campo Santo, ubi olim circus Neronis vel Vaticanus, magnis labore et sumptibus traduxit, pulcherrimum sane opus, obeliscum Vaticanum.¹⁴⁵ In cuius summitate erat pomum ex aere deaurato, quo cineres Augusti Caesaris hactenus fuere conservati. Estque is ex Aegyptiaco marmore, carnei coloris splendidissimus, altitudinis in integritatis summae, suis iam peristyllis ornatus. Incumbit IV leonibus deauratis. In summitatis autem apice, praeter pomum aereum, sunt V colles aurei, pontificia insignia, et crux deaurata, antiquitus haec fuere inscripta: ‘Divo Caesari, divi Julii f. Aug. | Ti. Caesari divi Augusti f. sacrum.’

(Vide *Biblioth. Vaticanam* Angeli Roccae, ubi inscriptiones diversae, et Modium, *Pand. Triumphales*, tom. I, lib. I, cap. 39; vide Antonium Cicarellam, in *Vita Sixti V*; Smetium, fol. XI).

Sixtus, post instaurationem, has inscriptiones aureis literis inscripsit:

In fronte: ‘Sixtus V, pont. max. | obeliscum Vaticanum, | dis gentium | impio cultu | dicatum | ad apostolorum limina | operoso labore transtulit.’

In lateribus: ‘Christus vincit, | Christus regnat, | Christus imperat, | Christus ab omni | malo plebem suam defendat.’

‘Sixtus V, pont. max., | Cruci invictae | obeliscum Vaticanum, | ab impura superstitione | expiatum, iustius | et feliciter consecravit. | Anno MDLXXXVI (1586) pontificatus II.’

In peristyllo haec legebantur, artificis nomen indicantia: ‘Dominicus de Fontana, ex pago Mili, agri Novocomensis, transtulit et erexit’. Hunc ob operam navatam, cum ab aliis fuisset frustra tentatum, Sixtus equitem creavit, deditque

II, fol. 30v (p. 66)

censum quatuor millium ducatorum papalium. De obeliscis vide Hieronimum Cardanum in libris *De varietate rerum*, Johannem Goropium Becanum in *Hieroglyphicis* (libro VII) passim.

¹⁴⁴ Cimabue.

¹⁴⁵ In 1586 (een jaar voor B. in Rome was) liet Sixtus V de obelisk verplaatsen naar het midden van het nieuw aangelegde Sint-Pietersplein. De verhuizing werd uitgevoerd door de architect Domenico Fontana (uit Melide, Zwitserland). Op de obelisk stond oorspronkelijk een koperen bol, die volgens een middeleeuwse legende de as van Julius Caesar zou bevatten. De bol werd bij de verhuizing vervangen door een kruis. Op de nieuwe voet werd een inscriptie geplaatst, die aan de verhuizing herinnert. De obelisk lijkt op de voet te worden gedragen door vier bronzen leeuwen, die samen met de ster en drie heuvels in de versiering bovenop, symbolen zijn van het wapenschild van Sixtus V (ontleend aan https://nl.wikipedia.org/wiki/Vaticaanse_Obelisk).

Plinius (*Nat. Hist.* XXXVI, cap. XI) vero obeliscum Vaticanum in circo Caii et Neronis ex omnibus unum fractum in molitione scribit; eumque a Nuncoreo, Sosostratis filio, inceptum narrat. Petrus Belonius (*Observ.* lib. 2, cap. 21) autor est, obeliscos olim sepulcris fuisse ornatui; omnes esse ex lapide Thebaico, variis distincto punctis. Vide Becanum, lib. X *Hierogl.*

([Tekening van de Engelenburcht]: Molis d. Hadriani Aug., nunc vulgo Castrum sancti Angeli, delineatio, ut erat ante restaurationem Borgianam).¹⁴⁶

De Vaticaanse paleizen

[12-11-1587]

XII. Ad aulam Vaticanam pontificiam Petreiano templo proximam perveni, eamque a variis pontificibus instauratam, auctam, ornatam, ut suo ordine describit Onuphrius (vide *Inscript.*, apud Nathan Chytraeum), perlustravi. Horti ibi amoenissimi, pulcherrimi prospectus, aediculae maximi pretii status ornatissimae, ut Laocoontis, Cleopatrae et aliarum, quae typis excusae, propter excellentiam circumferuntur.¹⁴⁷ Porticus hic deambulatorii tres, infimus a Leone X picturis quibusdam rusticis ornatus (vide lib. 4 Jovii, *De vita Leonis*), medius a Gregorio XIII picturis Africanis recentioribus illustratus (vide Antonium Cicarellam, in *Vita Gregorii XIII*), summus omnium totius orbis regionum formas complectitur.

Est et hic aula Constantiniana, ubi pugna Constantini cum Maxentio ad pontem Milvium per Raphaelem Urbinatem depicta, quam aeneis quoque typis excusam vidi.¹⁴⁸ Sunt aulae plures, ubi senatores convenire soliti, operosis peripetasmatis et aulaeis barbaricis ornatae. Oratorium quoque pontificium pictura Bonarotae¹⁴⁹ nobile.

De Sala Regia

Intravi hinc aulam marmoream (quam vocant Salam Regiam), multorum pontificum sumptibus aedificatam, ac praecipue Pii IV, cuius ibi effigies in pariete marmorea subtilissima, nec a quovis videnda, spectatur. Splendent ex nobilissimo marmore

II, fol. 31r (p. 67)

parietes, fulget aureum lacunar,¹⁵⁰ pavimento non uno colore marmoris nitet. Hinc occurrunt suis locis artificiosissimae pontificiorum trophaeorum picturae. A Paulo III incepta est, a Gregorio vero XIII absoluta. In pavimento, ad quatuor angulos est draco, insigne Gregorii tessellatis epigrammatibus. (Vide de asaroticis pavimentis,¹⁵¹ Statium [et] Silium Italicum,¹⁵² in Manlio Vopisco Tiburtino¹⁵³). Volanti¹⁵⁴ nempe haec ascripta leguntur: ‘Felix praesagium’, sedenti super lapidem, ‘Non commovebitur’, alio, ‘Vigilat’ (annum Aegyptiis notabat Isidorus, lib. V 265), ultimo circulo imposito: ‘A quo ad quem’. Supra portam est nigrum in marmore aureis literis:

‘Aula haec Pauli III, pont. max., iussu ornari coepta, et Piorum postea Quarti et Quinti¹⁵⁵ studio aucta, anno Gregorii XIII primo ad finem perducta, anno MDLXXIII (1573).’
Picturae sunt variae, et singulae suis inscriptionibus notatae ut sequitur.¹⁵⁶

¹⁴⁶ Zie Langereis 2001, p. 72, De Jong en Kemper 2009, p. 49, en De Jong 2016, p. 125,

¹⁴⁷ De Jong 2016, p. 127,

¹⁴⁸ Zie De Jong 2003, p. 153; 2016, p. 126.

¹⁴⁹ Michelangelo Buonaroti.

¹⁵⁰ Cassetteplafond.

¹⁵¹ Mozaiekvloeren.

¹⁵² Statius was een tijdgenoot van Silius Italicus.

¹⁵³ (Publius Manlius) Vopiscus Tiburtinus had een villa aan de Tibur, de villa Tiburtina.

¹⁵⁴ Boven de deur.

¹⁵⁵ De pausen Pius IV en V.

Reeks schilderijen in de Sala Regia

Tabula I.¹⁵⁷ (Nathan Chytraeus)

‘Petrus Arragonius rex, ad urbem profectus, Innocentio III, pontifici maximo, regnum defert, constituta annui tributi perpetua pensione, obedientiam simul et defensionem Sedis Apostolicae pollicitus.’

Hanc historiam diu quaesitam, hoc modo non potui invenire, et, quod miror, Platina nihil meminit, Petrum vero Arragonium, a Martino IV excommunicatum, eiusque regnum occupantibus expositum scribit, et Gerundiae cum illam civitatem contra Franco-Gallorum regem defenderet, ex vulnere obiisse sub Honorio IV refert, quae omnia ex Blondo (decad. 2, libro 8) habere videtur. Nec Martinus longe ab iis discedit.

Tabula II.¹⁵⁸ (Nathan Chytraeus)

‘Alexander papa III, Frederici primi, imperatoris, iram et impetum fugiens, abdidit sese Venetis. Cognitum et a senato perhonorifice susceptum, Ottone, imperatoris filio, navali praelio a Venetis victo captoque, Fredericus pace facta supplex adorat, fidem et obedientiam pollicitus, ita pontifici sua dignitas Venetae reipublicae beneficio restituta, anno MCLXXVII (1177).’

Hanc historiam Blondus, lib. VI, decadis secundae, et ante eum Martinus, ac ex eo Platina, necnon Venetarum rerum scriptores ut [Petrus] Marcellus (in *Seb. Ziano*), Sabellicus et alii describere; sed superbiam, imo petulantiam Alexandri, in conculcando tanti viri capite, ac superbis eius dictis: ‘Super aspidem et basiliscum ambulabis’.¹⁵⁹ Cui respondit imperator: ‘Non tibi sed Petro me submitto’; ad quae papa: ‘Et mihi et Petro’. Pontificii illi parasiti omiserunt. (Vide Petrum Justinum, lib. 2 *Historiae Venetae*, pag. 27).

Tabula III.¹⁶⁰ (Nathan Chytraeus)

‘Sedis pontificiae Romam Gregorium XI Lemovicensem,¹⁶¹

II, fol. 31v (p. 68)

Avenione ex Galliis reductio.’ Quemadmodum in eius epitaphio, quod est in s. Maria Nova, et a me in *Epitaphiorum* libris descriptum habetur, videre est. ‘Hanc fecit Georgius Onacharius Aretinus’, ut Graeca habet inscriptio.¹⁶²

Tabula IV.¹⁶³ (Nathan Chytraeus)

‘Carolus Magnus in Patrimonii possessionem Romanam Ecclesiam restituit.’

Hic nempe, precibus Hadriani I, pontificis, Desiderium, Langobardorum regem compescuit, qui Patrimonium, ut vocant, Petri, magna ex parte occupaverat, circiter annum christianum DCCC (800). Vide latius Martinum [Polonium], Blondum, (lib. I, decad. II) et Platinam.

¹⁵⁶ De Engelse vertaling van deze inleiding (vanaf Intravi) staat in De Jong 2013, p. 119. Hoofdstuk 6 (The pope and secular power, muslims and heretics, p. 119-161) van dit boek is gewijd aan Buchelius’ beschrijving van deze zaal. De onvertaalde tekst, van Intravi tot Tabula XIV, staat op p. 159-161.

¹⁵⁷ Zie De Jong 2003, p. 156; 2013, p. 129-130.

¹⁵⁸ Zie De Jong 2003, p. 158, 2013, p. 130-135.

¹⁵⁹ Psalm 91, 13.

¹⁶⁰ Zie De Jong 2013, p. 143.

¹⁶¹ Afk. uit Limoges.

¹⁶² Bedoeld is Georgio Vasari. Zie De Jong 2013, p. 119-120.

¹⁶³ Zie De Jong 2013, p. 135-139.

Tabula V.¹⁶⁴ (Nathan Chytraeus)

‘Gregorius II, Germaniarum magna parte ad veri Dei cultum traducta, Arithperti, Longobardorum regis, donatione per Luithprandum successorem confirmata, anno sui pontificatus XVII discessit.’

De Germanis, per Bonifacium ad religionem christianam traductis, meminit Martinus, caeterum de Langobardorum donatione nil dicit. Sedit, ut ipse vult, annos XVI, menses VIII, dies XX. Sub Joanne VII hanc primum Arithperti donationem factam, scribit Blondus (libr. X, decad. I); ille nempe Coctias Alpes, in quibus Genua est, ad Galliarum partes zelo religionis adductus, divo Petro obtulit, circa annum christianum DCCX (710); paulo post Luithprandum eandem confirmasse sub hoc Gregorio innuere videtur. Platina, sine auctore, hanc vulgi famam esse, scribit, Gregoriumque sedisse annos XVI, menses IX, dies XI.

Tabula VI.¹⁶⁵ (Nathan Chytraeus)

‘Gregorius VII Henricum, imperatorem, male de Ecclesia merentem, postea supplicem et poenitentem absolvit.’

Hanc historiam Martinus et Platina describunt, sed Blondus, lib. 3, secundae decadis, paulo aliter narrat, nempe Gregorium ab Henrico Romae obsessum, et a Guiscardo Normanno liberatum, non diu post obiisse. Incidit nempe hic Henricus post reconciliationem denuo in excommunicationem eiusdem Gregorii, quem Martinus Alemannum, Platina Etruscum dicit, fuitque circa annum MLXXV (1075).

Tabula VII.¹⁶⁶ (Nathan Chytraeus)

‘Otho primus, imperator, devictis Berengario et Rodulfo, eius filio, tyrannis, provincias ab illis occupatas Ecclesiae restituit.’

Huius rei meminit Martinus, nihil tamen de filio capto addit, regnasse autem hunc Berengarium cum filio Alberto, scribit III annos, anno Christi DCCCCXLI (941). Blondus vero et Platina scribunt, Othonem, Agapithi II papae precibus, Berengarium cum filio Alberto regno deturbasse, et deinde paucis adeptis ac eos pontifici reconciliatos restituisse.

II, fol. 32r (p. 69)

Tabula VIII.¹⁶⁷ (Nathan Chytraeus)

‘Gregorius IX, Frederico, imperatori, Ecclesiam oppugnante, sacris interdicat.’

Hic omnes excommunicationis ceremoniae terribiliter et ad horrorem incutiendum erant depictae. Historiam describit Martinus, qui Fredericum hunc secundum ab Honorio prius excommunicatum dicit, circa annum MCCXV (1215). Deinde Gregorium circa annum MCCXXV (1225) fulmen excommunicationis in eum confirmasse, quod contra Turcas non processisset. Blondus (lib. VII, decad. II) et Platina eadem affirmant.

Tabula IX.¹⁶⁸ (Nathan Chytraeus)

‘Carolus V, imperator, Tunetum,¹⁶⁹ a Turcis occupatum, pari virtute ac felicitate recepit, Paulo III, pontifice maximo, MDXXXV (1535).’

Hoc bellum praeterquam quod sit in memoria hominum, et a plurimis descriptum, Paulus Jovius *Historiarum* lib. XXXI ample enarrat.

¹⁶⁴ Zie De Jong 2013, p. 133-135.

¹⁶⁵ Zie De Jong 2013, p. 139.

¹⁶⁶ Zie De Jong 2013, p. 135.

¹⁶⁷ Zie De Jong 2003, p. 165; 2013, p. 139-143.

¹⁶⁸ Zie De Jong 2013, p. 144.

¹⁶⁹ Tunis.

Tabula X.¹⁷⁰ (Nathan Chytraeus)
'Caspar Colignius olim ammiralius, accepto vulnere, domum defertur Gregorii XIII, MDLXXII (1572).' ¹⁷¹
Haec historia recens et apud Zurium ac recentiores historiarum Gallicarum scriptores repetitur.

Tabula XI. (Nathan Chytraeus)
'Colignii et sociorum caedes.'

Tabula XII.¹⁷²(Nathan Chytraeus)
'Rex Colignii necem probat.'
Haec caedes, vulgo Lutetiaca, facta est die Barptolomei, sub rege Carolo IX, executore Henrico Valesio, tum Alanzonii duce, regis fratre.

Tabula XIII.¹⁷³ (Nathan Chytraeus)
'Hostes perpetui christianae relligionis Turcae, diuturno victoriarum successu exultantes, sibique temere praefidentes, militibus, ducibus, tormentis, omni denique bellico apparatu, ad terrorem instructi, ad Echinadas insulas,¹⁷⁴ communi classe, praelio post hominum memoriam maximo, perspicuo divini Spiritus ope, profligantur, anno MDLXXI (1571).'
Huius historiae viva adhuc est memoria, ducibus Joanne Austriaco, pontifice et Veneto sociis, eo pene loci, quo Octavianus Antonium et Cleopatram proelio navali superavit, die Justinae sacro gestum proelium.

Tabula XIV.¹⁷⁵
Classes oppositae Turcarum una, christianae societatis altera, inter Pium V, pontificem maximum, Philippum, Hispaniarum regem, et Venetam rempublicam, inito iam foedere, ingentibus utrimque animis concurrunt.
(Vide inscriptionem quae est in sacello Sixtiano, apud Angelum Roccam).
Pius V eo miserat Marcum Antonium Columnam, Romanum, qui, post victo-

II, fol. 32v (p. 70)

riam reversus, publica laetitia civium Romanorum exceptus est. Veneti vero Sebastianum Venerium, imperatorem, adiunxerant. Vide Joannem Petrum Contarenum, hanc navalem pugnam cum bello Cyprio ample describentem.¹⁷⁶

Egredeunti hinc, occurrit a Pio III, papa, muro portaque clausus locus, ubi habitant Helvetii milites, praesidiarii pontificis.

In hortis Vaticanis hoc legitur epigramma vetus, marmori inscriptum (Smetius):

Ἵπερ σωτηριας και διαμονης / του κυριου αυτοκρατορος / Κομμοδου Σεβαστου / οι ναυκληροι του πορευτικου / Ἀλεξανδρεινου στολου.

¹⁷⁰ Zie De Jong 2003, p. 163; 2013, p. 144-145.

¹⁷¹ Bij een aanslag raakte de protestantenleider De Coligny lichtgewond, maar dit was toch de aanleiding tot de Bartholomaeusnacht, waarbij met instemming van Karel IX duizenden hugenoten vermoord werden. De paus gaf Giorgio Vasari opdracht om drie wandschilderingen te maken van deze overwinning.

¹⁷² Zie De Jong 2013, p. 145-149.

¹⁷³ Zie De Jong 2013, p. 149.

¹⁷⁴ Eilandengroep in de Ionische Zee, waar de slag bij Lepanto in 1571 plaatsvond.

¹⁷⁵ Zie De Jong 2013, p. 149-150.

¹⁷⁶ Tot hier de transcriptie in De Jong 2013, p. 161.

Id est:

Pro salute et incolunitate / domini imperatoris / Commodi Augusti / Naucleri ultro citroque
commeantes / Alexandrinae classis. (Vide Lampridium).¹⁷⁷

Circus van Nero

[13-11-1587]

XIII. In circo Neronis,¹⁷⁸ ad laevam templi Vaticani, est templum Teutonicorum, cum
coemiterio, quod vocant Campum Santum,¹⁷⁹ cuius terra fabulatur vulgus e Jerosolimitana
regione traducta. Hic obeliscus, nuper Vaticanus, terra magna ex parte obrutus iacuit; circum
sunt ossuaria, quam variarum regionum et civitatum relliquiae. (Vide Petri Binsfeldi librum
De confessionibus maleficorum, de corruptione huius terrae).

Institutum hic, nescio a quo pontifice, piissimum, ut singulis diebus, XII peregrinis
pauperibus prandium detur, quorum deinde manus praefectus e pontificia familia, postquam
laverint, purissimo lino siccatur et abstergit.

De circo Vaticano nonnulla Tacitus scribit, lib. *Annales* XIV. Statua Laocoontis, cuius tertio
abhinc supra folio [30v] memini, in hortis Vaticanis inventa, non procul a thermis Titi, in
vinea Felicis, civis Romani, anno christiano MDVI (1506), ea spetie, qua a Virgilio II
Aeneidis describitur. De hac sic Plinius: 'Laocoon in Titi, imperatoris, domo, opus omnibus et
picturae et statuariae artis praeponendum, ex uno lapide, etc., fecere summi artifices
Agesander ac Polydorus et Athenodorus Rhodii.'

[14-11-1587]

XIV. Portam Sancti Spiritus egressus, varia vidi munimenta, vallem quoque Inferni,¹⁸⁰ ut
vocant, ubi figulorum domus et officinae, praeterea templum divi Onuphrii, in colle
Janiculi,¹⁸¹ ubi olim templum Jani, quem ibi olim consedissee narrant.

De Bibliotheca Vaticana, quam Sixtus V, pontifex, mirum in modum ornavit et instruxit, vide
librum singularem fratris Angeli Roccae, Camerini augustiniani,¹⁸² editum Romae anno 1591,
ubi haec inscriptio, marmoris incisa, legitur:

'Sixtus V, pont. max. bibliothecam aedificavit, porticus (construxit)¹⁸³ coniunxit anno
MDLXXXVIII (1588), pontificatus III.' (Vide huius descriptionem, Scradaeri in *Monum.
Italiae*, fol. 292).

II, fol. 33r (p. 71)

Santa Maria in Trastevere

[15-11-1587]

XV. Pars urbis Transtyberinae veteris, quatuor olim portas habebat, Valeriam, Septimianam,
Aureliam, et Portuensem. Hunc igitur diem in explorandis Transtyberinis monumentis
consumpsi, ac portam Fontinalem sive Septimianam ingressus, vidi sanctae Mariae Transty-
berinae basilicam,¹⁸⁴ ubi olim tabernam meritoriam fuisse, ferunt, et olei fontem fluxisse,

¹⁷⁷ Aelius Lampridius, een van de zgn. zes schrijvers van de *Historia Augusta* (4de eeuw).

¹⁷⁸ Het Circus van Nero, gebouwd door Caligula, maar berucht geworden door de christenvervolgingen van Nero. Het liep parallel met de oude en nieuwe St. Pieter. In het circus stond de obelisk die later naar het St. Pietersplein verplaatst werd.

¹⁷⁹ Het Campo Santo Teutonico, is een begraafplaats die toebehoorde aan het Heilig Roomse Rijk. De bijhorende kerk Santa Maria della Pietà of Santa Maria in Campo Santo Teutonico werd in 1501 gebouwd.

¹⁸⁰ Vallis Inferni, ten noordwesten van het Vaticaan, voorbij de porta Vaticani en de porta Pertusa. Hier woonden de figuli, de pottenbakkers.

¹⁸¹ Chiesa di Sant'Onofrio al Gianicolo.

¹⁸² Monnik in het augustijnerklooster van Camerino.

¹⁸³ Doorgehaald.

¹⁸⁴ De Basiliek van Santa Maria in Trastevere.

tempore nativitatis Christi. Author est Eutropius (libro VII), cui astipulatur Orosius. Et hi versiculi, aureo penicillo restaurati, supra portam in navi posteriore indicant:

Dum tenet emeritus miles, sum magna taberna,
Sed dum Virgo tenet me, maior nuncupor et sum.
Tunc oleum fluo, signans magnam pietatem
Christi nascentis, nunc trado petentibus ipsam.

Est in parvo lapide, non procul a porta, obscuro in loco, simplex epitaphium Innocentii II, papae, goticis literis iam pene fugientibus signatum, quod est tale:

‘Hic requiescunt venerabilia ossa santissimae memoriae domini Innocentii II, papae, de domo Papparascorum, qui praesentem ecclesiam ad honorem Dei genetricis Mariae, etc.’

Quae legi vix poterant (MCXL, 1540), sed ex Platina, Martino, et Blondo facile suppleri. Fuit is ex Transtyberina regione Romanus, moritur pontificatus anno XIII, mense VII, fornices huius templi opere musiveo ornavit.

Scribit Antoninus, episcopus Florentinus (tit. XXII, cap. IV, § XV, sum. III), hic, ni fallor, imaginem esse divae Mariae a beato Luca depictam. Eodem in templo est epitaphium Francisci Armellini Medices,¹⁸⁵ cardinalis, et eius patris. Item Stanislai Hosii, Poloni, cardinalis, viri doctissimi, qui concilio Tridentino, nomine papae, praefuisse dicitur, et de controversiis religionis quaedam edidit. Epitaphium est in *Epitaphiorum* meorum libro, ubi et aliud est Roberti ab Altaemps, Galesii ducis.¹⁸⁶

Ad sepulcrum Hosii hoc habetur dignum, tam valido pontificiae causae defensori elogium: ‘Catholicus non est qui a Romana Ecclesia in fidei doctrina discordat’.¹⁸⁷ Si de vetere, verum, si de hac corrupta, minime. Lactantius Firmianus (in fine lib. 4)¹⁸⁸ veram catholicam ecclesiam hanc esse, scribit, in qua est religio, confessio et poenitentia, quae peccata et vulnera, quibus est subiecta imbecillitas carnis, salubriter curaret. Restant haec in Romana Ecclesia etiamnum vocabula, sed longe distat effectus.¹⁸⁹

Mihi narratum, Henricum Stephani,¹⁹⁰ olim ad bibliotecam Vaticanam admissum, ut ei exscribendi quaedam copia fieret, cumque crederetur scribere, summa dexteritate cultello clam librum integrum excidisse, et coperculo vacuo, ne fraus pateret, relicto, abstulisse.

II, fol. 33v (p. 72)

Janiculus

Inde ad Montorium, Janicularis montis partem, perveni, habetque templum divi Petri in Monte Aureo,¹⁹¹ in quo sepulcrum cardinalis Montorii, qui quondam, ut fertur, Julio III in delitiis fuerat, et pictura excellentissimi Urbinatis.¹⁹²

Hunc montem si descenderis in planitie, iuxta muros, est coemiterium Judeorum. Philon autor est, Judaeos olim magnam partem Transtyberinae regionis tenuisse, in hac quoque viliora et sordidiora quaeque opificia fiebant. (Putant hunc campum ex bonis Tarquiniorum Marti sacratum).

¹⁸⁵ Francesco Armellini Pantalissi de’Medici, geboren als Francesco Pantalassi (1470-1527).

¹⁸⁶ Roberto Altemps, hertog van Gallese.

¹⁸⁷ Stanislaus Hosius (1504-1579) kardinaal. Deze uitspraak staat op een gebeeldhouwd boek (foto p. 548) op het grafmonument, zie daarover De Jong 2012, p. 545-554.

¹⁸⁸ Lactantius, *Divinae institutiones* IV: *De vera sapientia et religione*, 30, 13.

¹⁸⁹ De Jong 2012, p. 554.

¹⁹⁰ Henri Estienne (Parijs 1531-1598 Lyon), beroemde protestantse boekdrukker en filoloog.

¹⁹¹ De San Pietro in Montorio op de Janiculus.

¹⁹² Rafaël, uit Urbino.

Hinc iter est per portam Januensem,¹⁹³ nunc Sancti Pancratii, via Vitellia ad mare, cuius viae meminit in *Vitellio* (capite primo) Tranquillus. Hinc ambulantes iuxta Tyberim, vidimus reliquias pontis Sublicii in medio flumine apud Navalia extantes, ad radices fere Aventini. In hoc olim Horatius Cocles impetum hostium solus sustinuit, donec demoliretur, ut Romanarum rerum scriptores abunde posteritati reliquere. Hic factus per Ancum Martium, IV Romanorum regem, ligneus, ex lapide inde restauratus per Aemilium Laepidum, et dictus Aemilius, deinde ab aliis imperatoribus, et tandem ex marmore per Antoninum Pium, ‘marmoreus’ que appellatus.

Circa vesperum pontem olim Palatinum et Senatorium, hodie Sanctae Mariae, transivimus, et hospitium, quod tum erat in ‘Aethiope’, repetivimus. Habebat vero is pons hanc inscriptionem marmoream:

‘Ex autoritate Gregorii XIII, piae memoriae. S.P.Q.R. Pontem Senatorium, cuius fornices vetustate collapsos et iam pridem refectos, fluminis impetus denuo deiecerat, in pristinam firmitatem et pulcritudinem restituit; anno iubilaei MDLXXV (1575).’

Janiculum dictum, quod per eum populus Romanus primitus transierit in agrum Etruscum, tradit Festus. Virgilius a vetustissimo oppido Jani, VIII *Aeneidis*, derivat nomen, vide Georgium Fabritium, *De antiq. urbis Romanae*. Hic Numam¹⁹⁴ esse sepultum, author est Paulus Diaconus in Festum, in verbo ‘Numae’. Hunc pontem Divae Mariae Aegyptiacae a vicina aede nunc appellatum, volunt. In eo inscriptionem antiquam esse, scribit Marlianus. Quae dubito an iam exstet, cum vi et impetu fluminis anno MDLVII (1557) deiectus fere medius fuerit, ac deinde a S.P.Q.R., tempore Pii VIII, pontificis maximi, anno scilicet MDLXI (1561), ex lineis machinelis, reficere curavit. Sed cum opus iam absolutum esset, perfracto uno ex validioribus rudentibus, praecipit in Tyberim proruit, quassata mole et abrupta, sicque usque ad tempora Gregorii XIII, papae, anno MDLXXIV (1574) mansit, cum tempore iubilaei iterum restauratur, architecto Matheo Typhernate, cuius tum sumptus ad LIV milia (54.000) nummorum aureorum ascendit.

II, fol. 34r (p. 73)

[16-11-1587]

XVI. Olim, tempore Plinii, Roma XXXIV (34) portas habuit, nunc vero minor XX tantum habet, quarum nomina et authores vide apud Solinum, Victorem et Neotericos,¹⁹⁵ Onuphrium, Marlianus, Blondum, Fabritium, Albertum Leandrum, Martinum Polonum. Muros habet et turres ex cocto lapide, fossas aut aggeres nullos, nisi forte in Leonina urbe. Turres nunc habet CCCLX (360) et tempore Martini Poloni (lib. I *Cronices*), qui dicit circuitu esse 22 milia, praeter Transtyberinam regionem et Leoninam; vide etiam *Itinerarium Benjaminum*,¹⁹⁶ fol. 20.

De antiquitatibus romanis scripsere: Benedictus Aegius, Andreas Fulvius, Mapheus Vegius, M. Fabius Calvus, Pyrrhus Ligorius, Jacobus Boisartus.

Colosseum

[17-11-1587]

XVII. Amphiteatrorum quoque tum oculis meis occurrebat pergratum spectaculum. Quis nempe Titi molem non mirabitur, a tam longo aevo, et post varias urbis vastationes exstantem, quam ‘Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis’¹⁹⁷ abolere potuit. Cuius formam et

¹⁹³ Deze poort heette voorheen Porta Aurelia.

¹⁹⁴ Numa Pompilius, de tweede koning van Rome.

¹⁹⁵ Neoterici, ‘Nieuwlichters’, een groep Latijnse dichters uit de tijd van Cicero.

¹⁹⁶ Door Benjamin van Tudela.

¹⁹⁷ Ovidius, *Metamorphoses* XV, 871.

descriptionem vide amplam apud Lipsium (vide Calpurnium, *Eclogae* 7). Vocatur hodie Colliseum, quia colossus, cum capite Neronis in vicinia, ut Dion (libro *De amphitheatro*) autor est. Scribit quoque Tranquillus, Vespasianum colossi refectorem magna mercede donasse (in *Vespasiano*, cap. XIX). Graeci vocant θέατρον κωνηγετικόν, id est theatrum venatorium, ab eius usu. Vespasianus, Suetonio (cap. X) teste, fecit in urbe media, ubi destinasse compererat Augustum, non perfecit, sed Titus filius, qui et dedicavit, ingentibus editis muneribus, ut meminere Xiphilinus (in *Vita Titi*) et Suetonius (cap. VIII *Titi*). De hoc mirabundus Martialis canit:

Barbara pyramidum sileant miracula Memphis,
Assiduus iactet nec Babilona labor, etc.
Omnis Caesareo cedat labor amphitheatro,
Unum pro cunctis fama loquatur opus.

Est hodie informi forma, cum praeter Gothorum aliorumque barbarorum iniurias, tempore Leonis X magna pars sit demolita, ad vicecancellarium extruendum, et hic Sixtus V dicitur quoque hinc voluisse sumere lapides ad structuram templi Vaticani. Sed a Romanis, antiquitatis suae monumenta conservari cupientibus, impeditus, abstinuit.

Est et aliud amphitheatrum, quod Castrense¹⁹⁸ vocant, sed non eius magnitudinis aut pulchritudinis, qua prius, maiori ex parte ruinis consumptum id conspicitur, intra portam Naeviam et Coelimontanam, moenibus contiguum, cui inaedificatum templum s. Crucis in Hierusalem, autor eius incertus, quamvis Lipsius putet Tiberium, qui castra non procul con-

II, fol. 34v (p. 74)

struxerat. Theatri tantum unius exstant reliquiae, ubi hodie palatium clarissimae gentis Sabellae, ab Augusto quondam in honorem Marcelli, ut author Suetonius (in *Augusto*, cap. XXVIII), conditum, iuxta quod erat porticus Octaviae. De huius dedicatione videndus Plinius (*Hist. Nat.*, libro VIII, capite XVII, lib. VII, cap. XXXVI), qui et huic impositam pietatis aedem narrat, ac cum eo Suetonius (in *Vespasiano*, cap. XX), restauratum per Vespasianum indicans. Est vero in monte Aventino, plurimisque gradibus ascenditur, ad portam hoc legitur distichum:

Amphiteatra prius, mox propugnacula, rursus
Diruta restituit clara Sabella domus.

Statuas hic antiquas, undique collectas, quam plurimas vidi. Sculpturae autem usus Romae incoepit post Syracusas a Marcello captas (Plutarchus, in *Vita*). Sunt hae ut sequitur: duodecim Caesarum marmorea, item deorum simulachra ex marmore candidissimo: Bacchi, Apollinis, Mercurii, Martis, Herculis cum Caco pugnantis, Veneris, Cereris, Pomonae. Hominum vero: Hadriani imperatoris, Cleopatrae morientis statua (huius expressa apud me forma extat, vide Martinum [Polonum], lib. ult., 174) etiam plane faeminea, sed vestes elevans virilia ostendit, Hermaphroditi arbitrantur. (Chromatius dicit, peccata in nos genuisse Hermaphroditos). Porphyretica virilis togata, cuius effigies et manus pedesque ex candido marmore restaurati, cum altera nondum restaurata, manibus, pedibus, capite mutilata. Et videbantur fuisse senatorum Romanorum, pleraeque enim Graecorum statuae nudae. Lapis porphyreticus, cum sit durissimus, eius usus sculpendi vel pene vel penitus interiit. Spectabantur et ibidem tumbae marmoreae, suis simulacris ruditer ornatae, quaedam etiam

¹⁹⁸ Anfiteatro Castrense, van baksteen gebouwd.

elegantiores. Harum statuarum plurimas aeneis typis excusas vidi, quemadmodum et ipsum Marcelli theatrum.¹⁹⁹

Prope hoc theatrum olim carcer Tullianum²⁰⁰ fuit, de quo Livius (lib. XXIX) a Tullio pars in publico carcere facta; vide Festum in ‘Tulliano’, (Varro, *Lingua Latina*).

In Aventino fuit olim aedis Junonis reginae, in qua duo signa deae Cupresseae, de quibus quaedam Livius (lib. XXVII). Habeo et ego numisma argenteum Faustinae ubi haec inscriptio: ‘Junoni reginae’.

Fuit et aedes Minervae Aventinae, Livii Andronici, donariis celebris, cuius et meminit Ovidius (*Fasti*, VI, 728): ‘Coepit Aventina Pallas in arce coli.’

Libertati aedem in Aventino T. Gracchi pater ex multata pecunia faciendam curavit dedicavitque (Livius, lib. 24), in qua Gracchus simulachrum festivitatis militum Beneventi post victoriam contra Poenos Brutiosque intrantum depingi iussit.

Hodie adhuc in usu mos antiquus cuius olim meminit Martialis commutandi vitra confracta pro sulphure, lib. I, epigr. 98.

‘Romam in montibus positam, et convallibus coenaculi sublatam atque suspensam non optimis viis, angustissimis semitis,’ scribit Cicero (*Pro lege agraria, contra Rullum*).

II, fol. 35r (p. 75)

Ponte Sisto, Aventijn

[20-11-1587]

XX. Pontem Januensem transivi, nunc Sixtum, ubi haec in marmore inscriptio:

‘Xystus IIII, pontifex maximus, ad utilitatem populi Romani peregrinaeque multitudinis ad iubilaem venturae, pontem hunc quem merito ruptum vocant, a fundamentis magna cura et impensa restituit; Xystumque suo de nomine appellari voluit.’

Ab altero pontis latere hoc legebatur:

‘MCCCC LXXV (1475). Qui transis Xysti quarti beneficio Deum roga, ut pontificem optimum maximum diu servet incolumem.’ Caetera caeno²⁰¹ obducta legere non potui.

Iuxta hunc pontem pontifex Sixtus V insigne xenodochium pro mendicis, debilibus et invalidis fecit, ac XV coronarum millibus perpetuo censu dotavit. Aedes vero tam sunt spatiosae ut bis mille homines commode capiant. (Vide Angelum Roccam, embl. XII, *Bibl. Vaticana*).

[21-11-1587]

XXI. In Aventino, nomen habente ab Aventino, Latinorum rege ibidem sepulto (Eutropius, lib. I), templa aliqua vidi antiqua, ruinisque proxima, ubi et aedificium turris instar rotundum, quod Solis fuisse volunt (vide Varronem, *De lingua Latina*). Aurelianus Soli templum fecit, ut testes Vopiscus (in *Vita Aureliana*) et Eutropius (libro IX), sed non ausim de hoc affirmare.

Sunt et hic antiquae aedes in christianum usum translatae, s. Alexii olim Herculis victoris (vide Becanum, *Vertumnus*), non procul a porta Trigemina, quam olim mulieres ingredi non poterant. Quem morem Romani etiamnum in plurimis observant, vide Georgii Fabritii, *Romam* (fol. 84). Fuit et alia eiusdem aedis nunc s. Priscae, s. Sabinae, olim Dianae Aventinae, s. Mariae Aventinae, olim Bonae Deae.

Non procul hinc oppidum Judaeorum; hos nempe Pius V muro et portis a reliqua urbe clausit, eorum numerus M (1.000) superat. (Non expellendos probat Osorius, *Rerum Judicarum*, I). Vestes et supellectilem semitritas vendunt; immobilia nulla possident. Habent suas nundinas in foro Agonali. (Paulus IV instituit, ut crocei coloris pileo uterentur ad christianorum differentiam).

¹⁹⁹ De Jong 2016, p. 126.

²⁰⁰ Het Tullianum was de onderste ruimte van de Mamertijnse gevangenis, aan de voet van het Capitool.

²⁰¹ Vuil.

Hinc per forum Judeorum ad piscarium pervenimus, ubi ichtiopolae plerique habitant, ubi templum d. Angeli in pescaria vulgo olim Mercurio attributum, a Severo vel conditum vel instauratum, ut habet vestibuli marmorei inscriptio. Est adhuc cum porticu satis integrum. Tum per viam satis longam ad forum vel campum Florae, in quo haeretici comburuntur, et famuli conductores dominos quaerunt, olim maior, nunc domibus hinc inde occupatur. Et pars forum ducale dicitur, la Piacce del duce, in quo duo vasa marmorea colore serpentino, ex balneorum usu translata. Aedes hic habet amplissi-

II, fol. 35v (p. 76)

mas necdum tamen perfectas Alexander Farnesius, cardinalis et vicecancellarius, ex lapide Tyburtino et marmore summae pulcritudinis, et sumptibus immensis. (Has Paulus III ante pontificatum architecto Antonio Sangallo, inchoaverat, teste Onuphrio in eius *Vita*). Sunt quadratae formae, ut typis excusae habentur, magno antiquitatis thesauro refertae; ibi nempe quicquid antiquitatis Paulus III collegerat, conservatur. Sunt in porticu inferiore Hercules duo, ex Graecorum officina, eximiae artis, autore Glycone Atheniensi, quod nomen clavo insculptum legitur. (Vide Smetium, *Inscriptiones*, fol. 24, Γλυκῶν Ἀθηναῖος ἐποίησεν). Sunt Commodi marmorei duo nudi, unus puerum a se occisum manibus tenens, alter pugionem, et dea florum. Reliquae statucae non omnibus patent, inter quas historia sive fabula Dirces tauro alligatae, a filiis Antiopes, Zetho et Amphione (Apollodorus, lib. III, *Bibliotheca*). Cuius in haec verba meminit Plinius (*Nat. Hist.*, lib. XXXVI, cap. V): ‘Zetus et Amphion et Dirce et taurus vinculumque, ex eodem lapide a Rhodo advecta, opera Apollonii et Taurisci.’ Fasti quoque Capitolini ab Alexandro Farnesio e foro eruti, de quibus epigramma non indoctum Flamini. Vidi et hic bases marmoreas Graecis Latinisque epigrammatis titulisque notatas, ex quibus haec notavi (vide Smetium, *Inscript.*, 50 fol.): ‘Paci aeternae | domus | imp. Vespasiani | Caesaris Aug. | liberorumque eius.’ ‘Victoriae | imp. caes. Vespasiani | Augusti | sacrum | Trib. suc. corp. Juliani | C. Julius Hermes Mensor | Bis Hon. incurat functus et nomine | C. Julii Regilli fil. de suo fecit, | cui pop. eius corporis immunitatem | sex centuriarum decrevit.’ (Fol. LII (52), Smetius). ‘Fortunae reduci | domus Augustae | sacrum | trib. suc. corp. foederat, etc.’. Eodem in loco est archicancellariatus cum aede d. Laurentii in Damazo, quae iam restauratur a Farnesio. (A Raphaelae Riario hae aedes conditae, qui in templo sepultus, anno 1521, epitaphum Petri Mazli). Ubi et forum omnis generis fructuum refertum, ubi ad domum angularem haec legitur de viis ampliatis inscriptio: ‘Alexander VI, pontifex maximus, post restitutam Hadriani molem has vias latiores

II, fol. 36r (p. 77)

fecit, anno MCCCC LXXXVII (1497).’

Piazza Navona

Hinc ad forum Agonale²⁰² perveni amplum formamque circorum egregie exprimit; habet duos fontes marmoreis ornamentis lympidissimos et templum d. Jacobi cum hospitali Hispanorum (vide Marcellum, lib. 6, cap. 8). Hi fontes restaurati anno IV pontificatus Pii IV, anno vero Christi MDLXIII (1563) deducta in urbem aqua Salonica, quam quidam Alsietinam, alii Appiam credunt, ut Ferrutii *Additiones ad Marlianum*, lib. IV, 22.

²⁰² Nu Piazza Navona.

[22-11-1587]

XXII. E Campo Florae ad pontem Aelium festinans, plateam Juliam transiundo perlustravi, ubi ad pontem Xystum,²⁰³ xenodochium fieri curat Sixtus V, ubi pauperes omnis generis alantur, et certis operibus exercentur pro membrorum et valetudinis qualitate, nemini enim mendicare licet.²⁰⁴ Est et collegium et templum Anglorum. Item carcer Sabellianum, cuius meminit Boisartus (*Epist.* lib. II ad Aemilum) hoc versu: ‘Et quotquot duri vinxit domus alta Savelli’.

Templum archiconfraternitatis Mortis, plurima etiam alia aedificia et templa; et non procul a ponte Triumphali, fundamenta ingentis aedificii, in quo ex Juliis, papis,²⁰⁵ omnes notarios urbis Romae includere destinasse videtur, sed morte impeditum opus. Huic vicinum palatium a Cosmo Mediceo exaedificatum. Ubi pictura Joannis Medices, gesta militaria referens, addito hoc elogio: ‘Militiae parens, qui pro libertate et gloria Italiae adversus Germanos, animum efflavit’.

Tum ad pontem Angelicum perveniens, locum vidi supplitiis destinatum, et ab utroque latere statuas marmoreas divorum Petri et Pauli inscriptas hoc elogio:

‘Hinc humilibus venia / Clemens VII, pontifex / maximus, anno MD / XXXIII (1534),
pontificio X, / Divis Petro et Paulo, / Urbis patronis. / Ut relligio loci / conservaretur / duobus
sacellis, / vi bellica et / fluminis dirutis, / statuas ponendas curavit’.

Inde per plateam, Banco vocant, ubi notarii et collibistae seu nummularii habitant. Hic occurrit templum Juliani et Celsi, sequitur Perione, ubi publicorum instrumentorum scriptores et notarii plurimi habitant. Hinc locus quem vocant Montem Jordani, a nobilissima Ursinorum familia, quorum et ibi palatium, ubi Paulus Jordanus iam pridem mortuus Patavii, dicitur habitasse. Habet hic aedes suas cardinalis Joiosius, Gallus, apud quem est Leoncurtius,²⁰⁶ cardinalis Gallus. Hic olim fuit villa publica.

II, fol. 36v (p. 78)

Post haec phrygionum qui acu pingunt officinae et templa varia, inter quae: Apollinii Germanorum, ubi et habent suum collegium, et templum cum coenobio Augustini, ubi sepulcrum Monicae, matris, ut fertur, divi Augustini, cum hoc epitaphio (vide Usuardi *Martirogium*, fol. 50):

Hic Augustini santam venerare parentem,
Votaque fer tumulo quo iacet illa sacro
Quae quondam gnato, toti nunc Monyma mundo
Succurit precibus prestat opemque suis.

(Vide Augustini lib. IX *Confessiones*, capp. X, XI, 8, 9. Hoc templum tempore Sixti 4, a Guillelmo Estoutevilla, cardinale Ostiensi, exstructum).

Ibidem nigro in marmore aureis literis est coenotaphium Onuphrii Panvinii, viri in omni antiquitate doctissimi, cum effigie. Inscriptio est in libris meis *Epitaphiorum*.

Est et hic Guillielmi Durandi i.c. sepulcrum cum epitaphio.

Santa Maria dell’Anima

Ad dextrum flectentes latus est templum d. Mariae Animarum cum hospitali Teutonicorum. In choro sunt sepulcra Adriani VI, Ultraiectensis, pontificis maximi, ex marmore, cum simulacro

²⁰³ Pons Janiculus, sinds 1475 pons Sixtus of ponte Sisto.

²⁰⁴ Zie Pollmann 2000, p. 97.

²⁰⁵ Lanciani: ex Julio, papa.

²⁰⁶ François de Joyeuse (1561-1615) en Philippe de Léoncourt (1527-1592).

ut typis excusum habeo,²⁰⁷ quod Encofortius, Derthoniensis episcopus,²⁰⁸ et cardinalis unicus ab eo creatus Belga, gratitudinis ergo fieri curavit, hoc addito Pliniano elogio (Lib. VII, cap. XXVIII): ‘Heu quantum refert in quae tempora virtus cuiusque incidat’. Huc ex d. Petro translatum corpus.

Obiit, vix II pontificatus annum ingressus. Cardinalis vero Guilielmus Encofortius, qui et episcopus Ultraiectensis post Henricum Bavarum LIX (59), sepulcrum ad dextrum arae summae sibi posuit, Adriani oppositum. Est totum quoque marmoreum sepulchrum Caroli, ducis Guilielmi Clivensis filii, qui summo Gregorii XIII et multorum Romanorum dolore obiit Romae. De cuius peregrinatione, morbo et obitu amplius Stephanus Vinandus Pighius (*De Hercule Prodigio*).

(Hic sepulti Valerius Cordus, Bartolomeus Sadoletus et Georgius Sauromannus, vide Nathan Chytraeum. Vide quoque eleemosynarum institutiones, quas vocant ‘monte del pietà’, Concilii Tridensis sessio 22).

Curam hospitalis huius habent sacerdotes Belgae, qui et sacra celebrant, licitumque Germanis quorum iam pecunia deficit, triduum manere,²⁰⁹ vino, pane, et lecto gaudere. A quo conditum, ignoro, quamvis multa Hadrianum nostrum addidisse constet, Germanum tamen conditorem facile agnovi, ex Teutonicis rithmis supra portam lapidi incisus:

(Gewalt, gelt und gunst
Bricht recht, trew und kunst).²¹⁰

Contiguum est templum pulcherrimum, multis marmoreis sepulcris ornatissimum, a Xysto IIII, pontifice, d. Virgini eiusque paci dicatum.

Tum templum d. Ludovici Francorum pulcherrimum, vicinumque palatium legati Francici, ubi ut passim varia epitaphia, quae apud Schraderum extant.

II, fol. 37r (p. 79)

Pasquino

Non procul hinc statua mutilata naso auribusque, nescio an Martis olim aut Romuli, certe est armata, nunc Pasquinum vocant: huicque solent probrosa carmina famosique libelli affigi, qui hinc ‘pasquilli’ vulgo dicuntur. Hieronimus Ferrutius in *Supplemento ad Marlianum* dicit, quosdam credere gladiatoris aut militis cuiusdam esse simulacrum ferire volentis, eo nempe gestu spectatur, et ex marmoreo fragmento cui incumbit, constat cum alio dimicasse. Nonnullos vero credere, idem putat, esse simulacrum unius ex ducibus Alexandri Magni, nomine etiam Pasquini; in tantum quidam se torquent in nugis ne quidquam ignorasse videantur.

Videtur vero ut idem testatur cum aedibus ipsis hoc loco erecta, ducentis ab hinc annis, quando Franciscus Ursinus, Urbis praefectus, ut ex epigrammate in ostii supercilio²¹¹ legitur, has aedes fieri curavit. Refert Jovius (in *Vita Adriani*), quod cum Adrianum VI, pontificem, varii versus lascivi huic affixi lacerarent, illud voluisse in Tyberim deiicere. Inde ad scholas Romanas, Sapientiam vocant, a Gregorio nuper XIII, et nunc Sixto V restauratas, ubi omnium artium praelectiones quotidie fieri solent. Gymnasium Romanum Leo X instauravit, accitis undequaque praestantissimis professoribus: Augustino Nipho,²¹² philosopho, Cristophoro

²⁰⁷ De Jong 2016, p. 127.

²⁰⁸ Willem Enckevoirt was bisschop van Tortosa, en na Hendrik van Beieren de 59ste bisschop van Utrecht.

²⁰⁹ Lanciani abus.: munere.

²¹⁰ N. Chytraeus, *Iter Italicum*, p. 72.

²¹¹ Supercilium, wenkbrauw, boog.

²¹² Agostino Nifo (1473-1538 of 1545).

Aretino, medico, Hieronimo Butigella i.c., Lano Parrhasio, Basilico Chondile Graecarum hic, ille Latinarum literarum professore.

Ex hoc prodire docti viri: Virginius de Boccatiis i.c., Guilielmus Giscaferius, medicus, Salustius Salvianus, medicus, Julius Caesar Stella, poeta, Nicolaus Valla, Paulus de Roma, augustinianus, Leonardus Fortius, qui scripsit de re militari, Ludovicus Pontanus i.c., Horatius Mandosius i.c., Marius Salomon Albertiscus i.c., Thadaeus Romanus.

Lingua vero Latina, inclinante iam imperio, in pretio haberi coepta, a tempore enim Justiniani contractus a tabellariis, eo fere sermone quo nunc utuntur, perscribebantur. ([Gulielmus] Fornerius, in *Notis ad Cassiodorum*, lib. 10, ep. 7).

Pantheon²¹³

[23-11-1587]

XXIII. Visum pellustratumque ivi pulcherrimum integerrimumque ex antiquitate opus, templum olim matri deorum Cybeli consecratum, quod hodie, propter circularem formam, s. Mariae Rotundae nomen possidet, d. Virgini et omnibus santis a Bonifacio III dicatum. Jovi quoque Ultori, Marti et Veneri, Romae conditoribus sacratum fuisse, videtur. (Plinius, lib. XXXIII (34), cap. III, lib. XXXIX (39), cap. XIX; vide *Festum Novidii*, lib. XII). A Marco olim Agrippa conditum, ut inscriptio vestibuli talis: 'M. Agrippa L.f. cos. tertium fecit', indicat. Restauratum per Septimium Severum et Aurelium Antoninum, ut haec indicat semirasa inscriptio:

II, fol. 37v (p. 80)

'Imp. Caes. L. Septimius Severus Pius Persicus Arabicus Britannicus Parthicus ... pont. max. Tr. Pot. XII consules ... p.p. proconsul.

Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Pius Felix Aug. cons., P ... Ant ... vetustate ... cultu restaurarunt.' (Vide integram inscriptionem apud Marlianum et Smetium, fol. 5).

Tegulas aereas deauratas Constantino III, imperatore,²¹⁴ detractas, cum omnibus fere aereis ac marmoreis stauis ad ornatum urbis pertinentibus, navi impositas abstulit, ut Paulus Diaconus (lib. XVIII in *Constantino*) autor est. Hic autem, ut referunt Blondus (lib. IX, decad. I, in *Vitaliano*) et Platina, plus octo diebus ornamenti Romae detraxit, quam barbari totis ducentis quinquaginta octo annis; cuius etiam meminit Martinus.

Restituere Nicolaus V, pontifex, et Innocentius VIII, estque nunc altum pedes CXLIV (144), totidem latum, contignationes aeneis trabibus canalium modo compactae, pedes XL (40), ut testis est Baptista Leo. Valvae item ingentes ex aere Corinthiaco; lithostratum varii marmoris, arae duae maximae marmoreae, sex marmoratae. Nullam habet fenestram, sed lumen recipit per sphericum foramen, quod est in medio tecti, ad quod XL (40) gradibus plumbeis adscenditur, vide Georgium Fabricium (in *Urbe Romana*). Quare tempore aestivo valde frigidum, et caveae instar. Parietes olim marmore incrustati, nunc lateritii, aediculae tamen adhuc ex marmore, in quibus statuae deorum olim locatae videntur. Inter quas Pallas eburnea, opus Phidii, et Venus aurea, ornata unione illa notissima Cleopatrae, cuius meminisse videtur Dionis abbreviator, cum dicat: 'Augustum post victoriam Actiacam Romam reversum, ornamenta Cleopatrae in templo posuisse', et ample Plinius Maior, qui scribit, hanc unionem unicum fuisse naturae miraculum (lib. VIII).

Habet nunc varia sepulcra et epithaphia, ut Taddaei Zuccari, pictoris excellentis, et Raphaelis Santii *Urbinati*, quorum epithaphia in meis libris *Epitaphiorum*. (Vide epitaphium Raphaelis

²¹³ Over B.'s bezoek aan het Pantheon, met toelichting en een bijna volledige vertaling zie De Jong en Kemper 2014, p. 14-19. De transcriptie met een Engelse vertaling en gedetailleerde toelichting gaven zij eerder in 2011, 'Where the gate drips', p. 70-74.

²¹⁴ Constantijn III (keizer 407-411), voortdurend strijdend tegen de Germanen, was in 410 korte tijd in Rome.

apud Baltasarem Castalionum, lib. *Carminum*,²¹⁵ Nathan Chytraeum, vide Caelium Calcagninum, *Epistolas*, lib. 7).

Ad aram cum statua d. Virginis ac infantis Jesu, est epitaphium Mariae Bibiennae, Antonii filiae, Raphaelis sponsae, quae virgo, ut continetur epitaphio, obiit. Sunt et alia, Bartholomei Baronini, architecti celebris, cum simulachro marmoreo, Rufinorum item, Marii pontificis Melpomitensis et Aurelii ac Alexandri.²¹⁶

Porticus olim XVI habuit columnas, quarum adhuc XIII summae crassitudinis marmoreae extant. Meminit harum Martialis lib. IV, epigr. XVIII, qui ubi viam ad hortos suos demonstrat, plura urbis loca describit, lib. I, ep. 144:

II, fol. 38r (p. 81)

‘Qua vicina pluit Vipsanis porta columnis.’²¹⁷

Templi huius forma aeneis circumfertur typis, et est in numismatibus antiquis apud Caulaeum, qui Romanorum veterum religionem studiose perscrutatur ex nummis et antiquis monumentis.²¹⁸ In area huius templi, quae hodie olitorum videtur forum, est labrum porphyreticum: et duae *sphinges* ex ophite, quae ex Aegypto translatae videntur, ex literis sacris sive hieroglyphicis quibus notantur. (Vide Becanum, *Hermathena*, libro VI, et *Hierogl.* 12). Cur vero olim sphinges ante templa, explicavit in *Emblematibus* (embl. XIII) Junius. Nunc Sixtus, pontifex, ad restaurationem aquaeductus veteris, non procul a thermis Diocletiani, eiusque usum transtulit. Pictura labri est apud Caulaeum, *De balneis antiquis*. Extant hic amplae reliquiae thermarum Agrippinarum retro Pantheon, quarum usum populo per annum gratis concessit, teste Dione (in *Augusto*), ubi hodie fons lavandarum vestium destinatus.²¹⁹

Vicinae sunt aedes Mapheorum, iam restauratae, habitatae ab episcopo Patavino et cardinale, ubi bases marmoreae quamplurimae in via, nescio an noviter inventae, ex quibus duas has descripsi inscriptiones:

Τιβεριωι Κλαυδιωι / Κουιρειναι / Μενεκρατει ιατρωι / Καισαρι και ... / λογικης εναργους / ιατρικης κτετηιειμ / βιβλιοις πν... αιων / ετειμηθη υπο τον εν / λοπμων πόλεων ψηφισ / μασιν εντελε ξιοι γνωριμοι / τοι εαυτον χιρε / σιαρχηι το ήρωον.

(Smetius 96).

‘Praesentibus | Juvenio Corneliano et | Julio Felicissimo | D. Neronis | Quinquennialibus | Claudio Quintiliano et | Plutio Aquilino, | curatoribus | Aelio Augustale et | Antonio Vitale et | Claudio Crispo.’

‘Jovi O.M. | et Deae Suriae | et Genio Venalatio | C. Granius Hilarus | cum Lissia Sabina | v.v.’ (Exscripsit illud Lipsius, 32, *Auctuarii*, paullo tamen aliter).

Epitaphia quae nullo ordine collegit Nathan Chytraeus haec: Honorae Quinteriae, Alexandri Pavonii, Demetrii Cabacii Rhalli, Nicolai Sudorii, mus., Jacobi Mentebonae, Guidonis Pisani, Eduardi Carni, Johannis Francisci Poggii, Andreae de Castro.

II, fol. 38v (p. 82)

Santa Maria sopra Minerva

[24-11-1587]

²¹⁵ Baldassare Castiglione, *De morte Raphaelis pictoris*.

²¹⁶ Mario, bisschop van Amalfi, en Aurelio en Alessandro, allen van de familie Rufini (De Jong en Kemper 2014, p. 16).

²¹⁷ Waar het regent bij de poort dichtbij de zuilen van Marcus Agrippa (ibidem p. 16).

²¹⁸ De Jong 2016, p. 127.

²¹⁹ Tot hier de vertaling van De Jong en Kemper 2014, p. 15-16, en 2011, p. 70-74.

XXIV. Ingressus templum d. Mariae ad Minervam, dominicanorum collegio celebre, plura notavi epitaphia. Olim hic Minervae fanum exstitisse, et nomen, et reliquiae, tum veterum monumenta probant; in quo breviarium rerum in Oriente a Pompeio gestarum. De quo vide Plinium Maiorem (lib. *Nat. Hist.*, XXVI, cap., lib. VII). Apud Dionis abbreviatorem (in *Juliano*) haec leguntur: ‘Consul nos convocat in templum Minervae, quod nomen traxit ab exercitatione eorum qui in eo erudiuntur. Pompeius vero ex manubiis dedicavit.’

In hoc templo Calixtus III Borgia sepultus, teste Platina, et horum legi epitaphia, vidi sepulcra:

Anastasei de Pessatis, cum simulacro;

Francisci Marii, cum marmorea effigie;

Antonii Carafellae, cohortium praefecti;

Lactancii Noncionii, Pisani;

Detissalvi Neronis filius, Florentini equitis, cuius meminit Facius lib. X (vide Jovium, lib. I, *Leonis X*);

Joannis Baptistae Guillini, Pisani;

Bernardi Nicolini, Florentini, cum simulachro;

Antonii Castalionis;

Hieronimi Butigellae i.c., Papiensis, cum effigie;

Hieronimi Caenae, cum effigie;

Benedicti Charae, Veronensis;

Francisci Tornaboni, Florentini;

Vincentii Macaroni, Romani, cum effigie;

Cherubini Bonanni;

Portiorum familiae, Antonii Francisci et Julii, cuius hoc lapidi inscriptum distichum:

Patria Roma fuit gens Portia, nomen Julius.

Mars puerum instituit, Mars puerum rapuit.

Et hoc:

Augustinus Maphaeus, Plumbiarum, fisci III-vir, aliisque honoribus egregie functus, bonarum literarum custos, in quo fortunae non cessit virtus, heic situs est. Vixit annos LXV (65), MDXXV (1525).

Huius nisi fallor meminit Politianus in *Epistolis*.

Paulo Manutio Aldi filio | Aldus filius, ex test. | F.C. | Natus prid. id. junii MDXIII (1513), | obiit IIX id. april. MDLXXIV (1574).

Dicitur hic conservari pars praesepe Christi. Sequitur arcus Gordiani, quem nescio an alii Camilli putent.

Vicinum huic²²⁰ templum d. Stephani in Caco, ubi olim antrum Caci fuisse volunt, cuius Ovidius (*Fastorum*, lib. I) et Virgilius meminere, nunc restaurabatur. Sunt qui dubitant an sit s. Maria in Inferno. Sed ego haec aliis relinquo discutienda, cum mihi tantum otii in urbe Roma non fuerit. Non procul ab arcu, pes iacet marmoreus ingens, colosseae alicuius, ut videtur, statuae.

II, fol. 39r (p. 83)

Deinde ad collegium Romanum novum pervenimus, et hinc ad templum jesuitarum pulcherrimum, totum ex lapide Tiburtino, opera et impensis Alexandri Farnesii, cardinalis, qui huic nundum manum imposuit ultimam, ubi haec legebatur in frontispitio inscriptio:

²²⁰ Abus. tweemaal.

‘Alexander Farnesius, cardinalis, S.R.E. (St. Rom. Eccl.) vicecancellarius, Pauli III, pontificis maximi nepos, cuius autoritate Societas Jesu recepta primum fuit, et decretis amplissimis ornata, templum hoc suae monumentum et religionis et perpetuae in eum ordinem voluntatis, de fundamentis exstruxit, anno iubilaei MDLXXV (1575).’

Sunt jesuitae duplicis generis, Theatini a Petro Theatino, episcopo Caraffa, qui Paulus IV, pontifex, et Farnesiani a Paulo III ante²²¹ approbati.

Capitool

([tekening van het Capitool in Rome] Domus Conservatorum. Area Capitolina).²²²

Haec delineatio Capitolii est hodierna, cuius pars dextra versus templum Aracoeli dictum, nondum est absoluta, quamvis in libellis Marliani, anno 1588 auctis, quarundam rerum meminit; delineationibus, ut perfecta spectatur cum operi maxime conveniat.

Hic olim templum fuit Jovis Capitolini, in quo ara Victoriae, cuius meminit Symmachus in *Oratione pro diis gentilium*. Nunc vero est templum divae Mariae in Aracoeli vocatum.²²³ [25-11-1587]

XXV. Per viam Conservatorum ad Capitolium perveni, a barbaris disiectum, inde restauratum, olim rupes Tarpeia, nomen, Livio, Plutarcho, aliisque Romanae rei scriptoribus notum, et ab Arnobio (lib. VI, vide Canterum, *Var.* I, cap. XI) explicatum (vide Varronem, *De lingua Latina*, lib. IV); Priscus Tarquinius (Eutropius, lib. I) inchoavit regni sui XXXVII (37) anno; sub Sulla conflagravit fortuito et ignoto incendio (Appianus, *Bellum civile* I), anno quadringentesimo postquam fuerat conditum. Eandem fortunam sub Vitellio tulit, restauratumque Pentilitio marmore per Domitianum fuit. Sub Tacito (vid. Tac., lib. 19 et 20) hinc, imperatore, restauratum, autor Vopiscus.

Ascenditur aliquot gradibus ad dextrum, utrimque statuae marmoreae virorum equos ducentium, Castoris et Pollucis putant, in basi addita haec inscriptio:

‘S.P.Q.R. / Simulacra Castorum rudibus in theatro Pompeio egestis reperta, restituit et in Capitolium posuit.’²²⁴

(Vide Martinum Polonium, Fabritium).

In areae medio, ubi olim Asylum fuisse existumant, statua equestris aenea deaurata Marci Antonii vel Aurelii, ut creditur,

II, fol. 39v (p. 84)

insignis, quam Sixtus IV, pontifex, in area Lateranensi ex antiquitate superstitem erexerat, ubi basis marmorea cum titulo. In hunc vero locum iussu Pauli III translata. Est in eadem area statua Minervae marmorea, hoc notata epigrammate:

‘S.P.Q.R. / Signum Minervae de parietinis²²⁵ urbis erutum, et in Capitolium, Paulo III, pontifice maximo, translatum. In illustriore areae loco Gregorio XIII, pont. max, posuit ac restituit. Octavio Guidotto et Joanne Baptista / Altovita, consulibus.’²²⁶

Utrisque adiacent simulacra marmorea Tyberis et Nili. In ipso vero Capitolii aedificio sunt variae statuae antiquae, inter quas una Marii togata, cum hoc titulo: ‘S.P.Q.R. Mario VII consule.’ Praeterea Florae, Hadriani, reliquiae et colossi marmorei, a quo fortean amphitheatrum Titi nomen mutavit, digiti pedis erant longitudine pedis cum dimidio,

²²¹ Abus.: ante III.

²²² Zie voor een vertaling en bespreking van het gedeelte over het Capitool en de tekening ervan: De Jong en Kemper 2009, p. 51-55.

²²³ Vgl. fol. 40v.

²²⁴ Op het beeld staat: ‘in Capitolio posuit’.

²²⁵ De ruïnes.

²²⁶ Op het voetstuk in het museum ontbreekt de laatste regel (foto www.museicapitolini.net).

monstrabaturque caput integrum summae magnitudinis; quemadmodum et aeneum alterum.

Tum in pila marmorea hanc legi inscriptionem:

‘Ossa | Agrippinae M. Agrippae f., | divi Augusti neptis, | uxoris | Germanici Caesaris | matris
C. Caesaris Aug. | Germanici principis.’ (Smetius, fol. 49, qui etiam Germanici eadem forma
exhibet. Tres recentiores inscriptiones Capitolii exhibet Nathan Chytraeus).

Sunt et antiquissima monumenta trophei victoriae navalis C. Duellii contra Poenos.

(Inscriptiones veteres Lipsi in *Auctione ad Smetium*). Quae victoria contigit anno V belli Poe-
nici primi, cui tum erat collega Cornelius Asina, ut authores sunt Eutropius (Lib. 2 *De viris
illustribus*) et Plinius.

Item aenea lupa, lactantesque Romulus et Rhemus. Lex etiam regia in aere, praeterea antiqua
tabula marmorea quae sic incipiebat: ‘Imperatore Caesare Augusto, P. Helvio Partinace II,
consule, ordo corporatorum lenunculariorum, tabulariorum, auxiliariorum Ostiensium,’ etc.

Item statuae Junonis et Uraniae, ac Deae unius larvam tenentis, tum Constantini triumphantis.
In aula Capitolina sunt pontificum quorundam statuae positae, ut marmorea Pauli III,
pontificis, hoc elogio:

‘Paulo III pontifici maximo. Quod eius iussu auspitiis atque aere conlato Urbem, situ et
diverticulis viarum deformem, atque imperviam, disiectis male positis aedificiis, in meliorem
formam redegerit, viis, areisque cum

II, fol. 40r (p. 85)

veteribus directis et ampliatis, tum novis constitutis auxerint ornaverintque Latinus Juvenalis,
Marmectus, Hieronimus Maphaeus, curatores viarum, Urbe instaurata offitii et memoriae ergo
statuam in Capitolio optimi pontifici posuere. Anno Christi MDXLIII (1543).’

Inde ad statuam marmoream, opus Pauli Oliverii, haec legebantur:

‘Gregorio XIII, pont. max., optimo principi, Hugoni Boncompaigno, Bononiensi, qui per
Romae magistratus, et ecclesiasticas dignitates, iustitiam et pietatem colens, ad pontif. sedem
evectus, universam rempublicam christianam, summa prudentia et charitate moderatur,
S.P.Q.R.’ (Aliam inscriptionem habet Antonius Cicarella in eius *Vita*).

‘Gregorio, ob farinae vectigal sublatum, Urbem, templis et operibus magnificentissime
exornatam, sestertium octingenties singulari beneficentia in egenos distributum.’

Ad Leonis X item marmoream hoc additum est elogium:²²⁷ ‘Optimo principi Leoni X,
Medices Joanni, pont. max., ob restitutam instauratamque Urbem, aucta sacra, beneficia²²⁸
(bonasque) artes, ascitos patres, sublatum vectigal, datumque congiarium, S.P.Q.R. P.’²²⁹
(vide Nathan Chytraeum).

Ad aereum Xysti V simulachrum haec leguntur:

‘Xysto V, pont. max., ob quietem publicam, compressa sicariorum exulumque licentia,
restitutam, annonae inopiam sublevatam, Urbem aedificiis, viis, aquaeductu illustratam,
S.P.Q.R.’

Sequitur hinc statua antiquior Caroli Siculi regis, qui olim senator Urbis a Clemente IV, papa,
declaratus, et Hierosolimorum ac utriusque Siciliae rex, cum fuisset Andegaviae²³⁰ comes, et
Ludovici, Francorum regis, consobrinus, et vixit anno circiter MCCLX (1260). Cuius Italiae
res gestas conscripsere Blondus (decad. II, lib. VIII) Platina (in *Clementio IV*). Ad hanc hi
versiculi leguntur restauratam:

²²⁷ De inscriptie staat op het voetstuk van zijn standbeeld in de Aracoeli-kerk.

²²⁸ Doorgehaald.

²²⁹ Hs. abus. S.P.Q.R. / D.

²³⁰ Anjou.

Ille ego praeclari tuleram qui sceptrum senatus
Rex Siculis Carolus iura dedi populis,
Obrutus heu iacui saxibus fumoque dederunt
Hunc tua conspicuum tempora, Sixte, locum.
Hac me Tuscanus posuit Matheus in aula
Et patriae et gentis gloria magna suae:
Is dedit et populo post me bona iura senator,
Insignis titulis dotibus atque animi.

Santa Maria in Aracoeli

Ad dextrum Capitolii est templum olim Jovis Feretrii sive Capitolini, quod condidit Superbus, licet Suetonius auctor sit, Augustum

II, fol. 40v (p. 86)

Jovi Tonanti in Capitolio aedem fecisse, illudque postea per Vitellianos²³¹ incensum et Vespasianum restauratum scribat (Suetonius, in *Octaviano* cap. XVIII, et in *Vitellius* XV, in *Vespasiano* IX), in quo ara Victoriae, cuius meminit Symmachus, *Oratione pro gentiliū religione*, et Prudentius ac Ambrosius in eius refutatione. Nunc vero restauratum et franciscanis fratribus concessum, vocaturque Aracoeli, estque pulcherrimum. Ad quod ex platea Conservatorum centum pluribus gradibus marmoreis, ex Quirini, ut creditur, templo translatis, adscenditur.

In hoc oratorium marmoreum, in quo haec sepulcra epitaphiaque:

‘Rodulphi, Carporum principis²³² et cardinalis, cui Pius V monumentum hoc posuit. Vixit annos LXIII (64), natus MDVIII (1508), obiit MDLXIII (1564), VI non. maii.’ Et:

‘Ceciliae Ursinae, Alberti Pii, Carporum principis, uxoris, quae obiit anno aetatis LXXXII (82). (Nathan Chytraeus dat epitaphia Perini Organi, Florentini, Cytharis et Camilli Ursini, Manupellae, Larinatium etc. reguli).

Sunt ibidem ad templi parietes duae statuae marmoreae, Constantini, imperatoris, et fragmenta leonis, equum devorantis.

Retro Capitolium, si ad forum Boarium pergas, locus est, ubi olim lacus Curtius, de quo variae opiniones, et Varro *De lingua Latina* quarto, tres inter se pugnantes Porcii, qui in eo loco dehisce terram. Et ob id ex senatu consuluisse haruspices, relatum esse responsum deum manium: postulare civem fortissimum eo mitti; tum Curtium quendam armatum ascendisse equum, et in eo praecipitatum (quem sequuntur Festus, Livius, Valerius Maximus) tradidit. Pisonis in *Annalibus* scribentis, Sabino bello quod fuit Romulo et Tatio, virum fortissimum Metium Curtium, Sabinum, cum Romulus cum suis ex superiore parte impressionem fecisset, in locum palustrem, qui tum fuit in foro antequam cloacae sint factae, secessisse, atque ad suos in Capitolium se recepisse, ab eo lacum invenisse nomen. Cornelii et Lucei, qui scriptum reliquere, eum locum fulguratum esse, et ex senatusconsulto septum, idque a consule Curtio, cui Marcus Genutius fuit collega, ab eoque Curtium appellatum. Vide Plutarchum in *Romulo*.

In area Capitolina ante introitum templi Arae Coeli, tempore Georgii Fabritii erat sepulcrum Blondi Flavii cum epitaphio. Vallarum vero est in templo Nicolai, Bartolomaei, Petri, Philippi, Andreae, item Jacobi Buccabellae, poetae; Ludovici Grati Murganii, mathematici, Seraphini Oductii, philosophi, Manilii Britanorii, factorum praescii.

Sunt in Capitolio adhuc statuae, praeter iamdictas, aeneae duo stantis servi habitu, et sedentis curvato corpore e planta pedis spinam evellentis.

²³¹ Soldaten van keizer Vitellius.

²³² Rodolfo Pio (1500-1564), vorst van Carpi bij Modena, kardinaal.

II, fol. 41r (p. 87)

In descensu Capitolii carcer Romanus,²³³ hodie crypta s. Petri in Carcere, ubi divos Petrum et Paulum fuisse incarceratos, narrant. Est autem ad pedem Capitolii cum hodie sit carcer in ipso Capitolio: in vestibulo legebatur: ‘C. Vibius, C.f. Rufinus, M. Cocceius (M.f. Nerva), consules ex senatusconsulto’ (Smetius, *Inscriptiones*, fol. XII).

Puto primum hunc et unicum olim carcerem Romanum, de quo satyricus (Juvenalis, sat. III):

Felicia dicas

Saecula, quae quondam sub regibus atque tribunis
Viderunt uno contentam carcere Romam.

Sub Capitolio extant plurimae columnae marmoreae, ubi olim porticus et templum Concordiae, teste Appiano, post C. Gracchi necem Senatus sibi in foro aedem Concordiae erigi mandavit. Tiberius quoque Caesar hinc Concordiae aedem dedicasse scribitur. (*Bellorum civilium* I; Suetonius, in *Tiberio*, cap. 21). Plutarchus vero author est, Camillum, post reconciliationem plebis cum patribus, ex voto Concordiae templum posuisse. At Livius bello Poenico secundo, duumviros creatos narrat (lib. 22), ad aedem Concordiae in arce faciendam, quam L. Manlius, praetor in Gallia, vovisset. Huius meminit saepius Cicero in *Oratione*. Alterius vero, cuius sunt VIII illae columnae, meminit Plutarchus supra, et habet hanc inscriptionem: ‘Senatus Populusque Romanus incendio consumptum restituit’ (Vide Smetium, fol. 8).

Forum Romanum

Hinc inter Capitolium et Palatinum, forum occurrit Romanum, in quo ad Capitolii radices, arcus Septimii Severi, imperatoris, marmoreus, cuius forma cum inscriptione aere incisa extat. (Vide Modium in *Pand. Triumph.*, tom. I, lib. I, capp. 27, 28, 29, 30, et sequentes; de omnibus vide Smetium, *Inscriptiones* fol. X). Huic adiacent varia marmora, inscriptionibus notata, ex quibus excerpti sequentes:

‘Restauratori / urbis Romae adque / orbis et extinctori / pestiferae tyrannidis / D. N. Fl. Ful. Constantio, / victori et triumphatori / semper augusto, / Neratius Cerealis,²³⁴ V.C. / praefectus’ (Smetius, fol. 57).

(De fragmento columnae, a C. Duellio positae, vide Lipsium, *Antiq.* 2, cap. 14).

‘Neratius / Cerealis V.C. / cons. ord.’ (De schola Capitolina, vide Tit. 18, Cod. lib. XI).

‘Conditor / Balnearum / censuit’.

(In Capitolio): ‘Deo Herculi invicto / C. Julius Pomponius / Pudens / Severianus / V.C., praefectus Urbis’ (Smetius).

II, fol. 41v (p. 88)

In foro quoque olim conspiciebatur templum Castoris et Pollucis, a Tiberio suo fratrisque nomine de manubiis²³⁵ dedicatum, quod demolitus est Caligula (Suetonius, cap. 21; Xiphilinus). Nero statuas Castoris conflavit (Suetonius in *Nerone*, 32).

Fuit et huic vicinum templum Jovis possessoris, in quo Bibulus ab amicis deductus, propter vim Caesarianorum. (Appianus, *Bellorum civilium*, lib. 2; Suetonius, cap. 20 et 21). Templum Augusti, quod incoeptum a Tiberio, perfecit Caius, intra Palatinum et Capitolinum montes

²³³ De Mamertijnse gevangenis.

²³⁴ Hs. abus.: Cerellus.

²³⁵ Oorlogsbuit.

fuisse videtur; cum Suetonius author sit, Caium super templum divi Augusti ponte transmissio Palatium Capitoliumque coniunxisse, cuius dicuntur hodie, quae extant columnae marmoreae. Vicinum Romano fuit forum Caesaris, a Julio Caesare de manubiis inchoatum. (Suetonius in *Julio*, cap. 26; Appianus, libb. 2 et 3). Cuius area constitit supra sestertius millies, in quo porticus et templum divi Antonini et Faustinae, hodie s. Laurentii in Miranda (vide Marlianum, lib. 3), iuxta quod olim arcus Fabianus, cuius meminit Trebellius Pollio (in *Galieno Salonino*), fuit. Ante porticum vero fuit turris rotunda, quam putant Palladis fuisse aedem, quae a Paulo III, pontifice, demolita.

Sant' Adriano

Non procul hinc, nescio an in Foro Romano, templum antiquum, rotundum, valvis aeneis; quod credunt fuisse Saturni (Plutarchus in eius *Vita*), in quo aerarium instituit Publicola.²³⁶

Condidit hoc L. Munacius Plancus ex manubiis, ut habet inscriptio Caietana:

‘L. Munatius Plancus f.L. n.L. pron. Plancus, V consul censor imp., iterum VII-vir, epulo, triumphator, ex Rhoetis aedem Saturni fecit de manubiis, etc.’ (Appianus, lib. I).

Hic censores olim iurare mos; incensum fuit. Meminit huius Suetonius in *Claudio*, qui curam aerarii Saturno reddidit. Idem in *Othone*, aedem Saturni in foro esse scribit (cap. V). Legitur in antiquis monumentis, si quis aut testamenta corrupisset, aut violasset sepulcra, mulctam inferret aerario populi Romani, aut aerario Saturni, quin et acta quae susceptis liberis parentes faciebant. In eodem conservabantur etiam omnium civium Romanorum nomina. Erant et magistratus, ut praefectus aerarii, curatores aerarii, scribae aerarii, quaestores item et tribuni. Saturnus nempe, quem et alii Janum vocant, primus aereum nummum fecit, vide Canterum. Apud Romanos vero Servius primus aes signavit, vide Lipsium. (Eutropius, lib. I; In fragm., Athenaeus, *Dipnosophistarum*, lib. 15; Macrobius, *Saturnalia* III; Varro, lib. 2, cap. 23; *De re pecuniaria Rom.*, cap. I).²³⁷

Hodie vocatur templum divi Hadriani in Tribus Foris. Platina ab Honorio Primo, pontifice Romano, hoc templum aedificatum, scribit, in reliquiis veteribus potius excitatum, credo. Livius ab A. Sempronio et M. Minutio, consulibus, ait esse dedicatum, a Planco vero restitutum. Vide Sextum Pompeium et Plutarchum in *Proble[matibus]*, et Macrobius, Cyprianus, Ciceronem, etc.²³⁸

II, fol. 42r (p. 89)

([tekening] Templum olim Saturni, nunc Hadriani in Tribus Foris).

Non procul a Saturni aede versus clivum Capitolinum, sunt tres columnae marmoreae, ubi fuisse creditur templum Veneris genetricis; in quo, ni fallor, aurea Cleopatrae effigies fuit (Dion., in *Augusto*). De pictura huius templi multa Plinius (*Nat. hist.* lib. VII, cap. 38). Fuit et hic aedes Veneris Capitolinae, cuius meminit Suetonius in *Caligula* (cap. VII) et *Galba*; Livius, lib. XXIX.

His duobus foris tertium addidit Augustus, Suetonio teste. De tribus foris his Martialis, lib. V; epigramma LXXXVIII (88): ‘Atque erit in triplici par mihi nemo foro’.

Contiguum est pallatium, quod vulgo Maius vocant, fabulis multis celebratum, opus, ut eius indicant ruinae, stupendum, vixque humani ingenii. De nomine pallatii (vide Varronem, *De lingua Latina*, lib. 4) sic Dionis abbreviator: ‘Porro regiae palatia appellantur, non quod sint ita casu aut fortuito nominatae, sed quod Caesar habitabat in pallatio, ubi et Romulus domum habuit, etc.’ In palatio templum Apollinis fecit Augustus, cuius meminit iudex Anticyranus,

²³⁶ Zie De Jong 2016, p. 124-125, met name over de tekening van de kerk van Cosmas en Damianus op het Forum Romanum, niet van Hadrianus, zoals B. schrijft.

²³⁷ Leonardus Portis, Johannes Aquila, *De re pecuniaria antiqua*, 1551.

²³⁸ Volgens Lanciani verwisselt B. de s. Adriano met de ss. Cosma e Damiano.

qui extat apud Andream Schottum in *Annotatis* in Aurelium Victorem, ab aeterna oblivione per clarum heroem Augerium Gislenum Busbequium redemptus: ‘Templumque Apollinis in palatio et porticus’; addidit nempe aulam cum porticu et bibliothecam famosissimam, quam Gregorius V, pontifex, dici-

II, fol. 42v (p. 90)

tur igne corrupisse, summo mehercule rei literariae dammo. Defendit Gregorium Platina, et quae ipsi obiiciuntur, negat. Tempa praeterea in Palatino olim, Victoriae, Cereris, Junonis Sospitae, matris deum, Libertatis, etc., quae apud Marlianum, lib. III.

Palatium tempore Augusti incendio consumptum, scribit Dion. Adsunt et horti Palatini Farnesiorum celeberrimi. In Palatino quoque olim theatrum Tauri; quod incendio illo Neronis famoso deflagravit (Xyphilinus, in *Nerone*). Porticus etiam Liviae²³⁹ hoc in loco erat, et domus Pollionis, quam Augustus propter eius crudelitatem, quamvis sibi legatam, delevit (Xyphilinus, in *Augusto*). Praeterea domus Crassi, oratoris, Hortensii, Ciceronis, L. Annaei Senecae, de qua ipse lib. 7 *ad Lucillum epist.* 57 (Plinius 17 et 35) et horti Varroneani, aedes Magnae Matris, ut Livius tradit, lib. 29; (Vopiscus in *Aurelio*); aedes Victoriae, ut idem refert eodem. Formam hortorum Palatinorum in *Additamentis* Hieronimi Ferrutii ad Marlianum.

Tempio della Pace

Contiguum foro Augusti templum Pacis, a Vespasiano, imperatore, conditum (in *Vespasiano*, cap. X), ut testis est Suetonius Tranquillus in haec verba: ‘Fecit et nova opera templum Pacis foro proximum’ et Sextus Aurelius Victor ‘Capitolium, aedem Pacis, Claudiique monumenta reparavit’ (*Nat. hist.* lib. 35); Dion, Vespasiano VI et Tito IV, consulibus templum Pacis dedicatum, scribit. Plinius (*Hist.* libro I) inter mirabilia Urbis posuit. Incensum id tempore Commodi, quod in haec verba, ut transtulit Politianus, narrat Herodianus: ‘Totum de improvise templum Pacis consumptum incendio est, quod unum scilicet opus cunctorum tota Urbe maximum fuit, atque pulcherrimum. Idem templorum omnium opulentissimum egregieque munitum multoque or-
([gekleurde tekening]: Relliquiae templi Pacis) (vide Fabritium, Martinum Polonum).

II, fol. 43r (p. 91)

natum auro atque argento. Quippe universi ferme suas illuc divitias quasi in thesaurum congerebant, etc.’

Ruinae huius extant ingentes, qua iam posui forma, ac columna quaedam marmorea summae pulcritudinis, cuius spirae summae latitudinis ex solido, ut videtur, lapide, tantae crassitudinis ut tribus ulnis vix amplectatur. Vide Josephum,²⁴⁰ Hieronimum, Juvenalem, Marlianum lib. III.

Proximum est coenobium s. Mariae Novae, quod et Oliveti nomen habet. In hortis duo fornices vetustate collapsi, e regione inter se positi conspiciuntur, quos Victor videtur Isidis et Serapidis dicere, cuius porticum fecerat Domitianus, imperator (Eutropius, lib. VII).

Marlianus vero relliquias putat templi Solis et Lunae; quae tamen diversis nominibus conveniunt eodem significato. Pomponius Laetus ‘Aesculapii et Salutis’ dicit; Poggius²⁴¹ ‘Castoris et Pollucis’ (vide Lactantium, lib. 4, cap. 27). Hic exorcismata peraguntur et daemones immundi, ut narrant, eiiciuntur, cuius rei vide prologum cum epilogo. Est et hic ex

²³⁹ Lancianus abus.: Lunae.

²⁴⁰ Waarschijnlijk Flavius Josephus.

²⁴¹ Poggio Bracciolini (1380-1459), humanist, hij herontdekte o.a. Lucretius, *De rerum natura* (in 1417).

candissimo marmore restauratum sepulcrum cum epitaphio Gregorii XI Lemonicensis, papae, qui ex Avenione sedem Romam reduxit. Quod vide in meis *Epitaphiorum* libellis. Hinc arcum Titi Vespasiani, imperatoris (Smetius, *Inscriptiones*, fol. X), cuius sculptura excellens apud Caulaeum (in lib. *De la religion des Romains*) videre est, et passim typis aeneis circumfertur expressa. Transiens, statim eius principis amphiteatri apparent amplissima vestigia, cui is et addiderat thermas, quarum meminere Suetonius et Aulus Gellius (in *Tito*, cap. VII, lib. III, cap. I). Appiae quoque aquae nonnullae reliquiae, quam Cl. Appius Caecus primus in urbem invexit, ut populo rem gratam faceret, per VIII vel X milia sine Senatus auctoritate et invita nobilitate. Cuius originem et formam vide apud Frontinum (*De aquaeductibus*, lib. I), qui addit et hanc ab Agrippa restauratam, quod et Dion in *Octavio* videtur innuere, cursumque Aventinum et Tyberim versus deflectit. Circa hortos Mariae Novae versus amphitheatrum fuere busta Gallica, qui locus nunc vulgo dicitur Portogallo. De carinis, quae prope Telluris aedem et Pompeiorum domibus, quae circa Capitolium videndi Victor, Marlianus, Laetus (in *Lenaeo*) et Suetonius in lib. *De inlustribus grammaticis*. Arcum inde Constantini marmoreum pulcherrimum.²⁴² (Smetius, fol. XI; vide [Velserum], *Antiq. Aug.* 4, [Agostini] *Dial. de medagli*, num. X). Cuius forma cum elogio typis excusa habetur, transivi. Ubi ad viam Novam est monasterium d. Gregorii, cui est opposita pars Septizonii, cuius descriptionem vide apud

II, fol. 43v (p. 92)

Georgium Fabritium (in *Roma*), qui dicit Severi sepulcrum esse, fuitque septemplex columnarum altitudine, ex qua populus Romanus mare prospicere poterat. Meminit huius Spartianus (in *Severo*) et Platina (in *Gregorio VII*), quamvis duo fuisse videatur, et alterum ab altera loco distinctum. Meminit namque Suetonius (in *Tito*, in principe) et Septizonii apud quod natus fuit Titus, diu ante Severi imperium, estque illud in Roma Ligorii prope Circum Maximum, ut hoc nostrum, cum Severi fuerit non procul thermis Antonianis. Si post d. Gregorium ascendas, stabit ob oculos templum divorum Joannis et Pauli, quo titularis fuit cardinalis Adrianus, popularis noster, eius nominis VI pontifex Romanus, et post eum Enckefortius, episcopus Traiectensis. Huic vicinum templum d. Mariae in Dominica, in cuius area est navis marmorea, cuius rei symbolum nescio, hinc cognomen Navicellae adeptum.

San Pietro in Vincoli

Nec longe abest templum d. Petri ad Vincula,²⁴³ ubi cathenae, quibus ille dicitur vinctus in carcere, ut in *Apostolorum actis* legitur, reservantur. (Hic epitaphium Jac. Sadol[ini], apud Nathan Chytraeum). Item pars clavis Domini, et reliquiae Machabeorum fratrum. Sepulcrum hic quoque Julii II, pontificis maximi, eximiae sculpturae marmoreum Michaelis Angeli Bonarotae, manu artificiosissima factum monstratur.

Sunt in Urbe duo turre, gotticis vel germanicis saltem temporibus erectae, et, ut videtur, factiosorum civium propugnacula, Comitum una, Militiae altera dicta fuit, non procul a foro olim Nervae, cuius extant adhuc hae reliquiae.

Forum van Nerva

([tekening van ruïne:] Reliquiae fori Nervae, imperatoris)

Inchoaverat id, teste Suetonio, Domitianus (cap. V in *Domitiano*; vide ibidem Torrentium), perfecitque Nerva. Vide Pausaniam, Spartianum in *Alexandro Severo*. Vulgus vocat hic locus pro arcu Nervae, ‘arca Nohe’, errore in multis usitato. Vicus Cyprius qui et Sceleratus dictus,

²⁴² De Jong 2016, p. 127.

²⁴³ Zie een grafschrift in deze kerk op fol. 45v.

ab impio Tulliae facinore, non procul a clivo olim fuisse, qui nunc ad templum d. Petri, cuius supra XX ab hinc linea memini,²⁴⁴ in Vinculis ducit. Vide Marlianum libro III *Antiq. Rom.*, cap. XXIV.

II, fol. 44r (p. 93)

December

Exul Hyems Latium trepidans vix intrat in orbem,
Romaque Vestali tuta sat igne calet.

Forum van Trajanus

[01-12-1587]

Kal. Descedens Capitolium, ad radicem ubi nunc sunt horti virides, inter aedem s. Hadriani in Tribus Foris, olim Saturni, a Pascali II, pontifice Romano, consecrati et templum Basilii, optimi imperatoris Nervae fori reliquias, calcavi, quod a Domitiano inchoatum puto (cap. V, Suetonius). Et ad forum Traiani perveni, quod ut miraculum mundi celebrat Cassiodorus (in *Epist.*), et gigantaeis operibus comparatur a Marcellino. Formam ex nummo aureo dat Gabriel Simoneus,²⁴⁵ Florentinus, in *Dialogis*. Vopiscus (in *Tacito, imperatore*) praeterea author est clarorum virorum statuas, quemadmodum et in Augusti (Suetonius in *Octaviano*, cap. 28) foro, fuisse collocatas. In huius medio columna stat ex Pario marmore mirabilis, artificiosissima manu et sculpturae et architecturae rationibus illustris, cuius forma typis excusa fertur. De hac sic Xyphilinus: 'In foro suo columnam maximam collocavit partim sepeliendi sui causa, partim ut opus quod ipse circa forum fecerat, posteris ostenderet. Nam eum locum montosum quanta est altitudo columnae perfodit, forumque eo pacto complanavit.'

Statuam huic superimpositam scribit Victor, ac sub eo sepultum Traianum. Eutropius (libro VIII) hunc solum in Urbe, an vere nescio, sepultum tradit in urna aurea, columnamque altam dicit CXL (140) pedes. Quem sequitur Platina (in *Evaristo I, papa*); Marlianus vero CXXVIII (128), alii CXXIII (123) pedes faciunt. De qua plura vide apud Georgium Fabritium, aliosque Romanae urbis illustratores, Marlianum, Flavium,²⁴⁶ etc., Angelum Roccam (*De bibl. Vaticana*; Smetius, *Inscriptione*, fol. XI), Modium *Triumph. pandect.* tom. I, lib. I.

Vicinum est templum rotundum novum, quod sodalitas Loretana condidit, a quo ad pallatium divi Marci, ut vocant, a Veneto pontifice Romano extractum, deveni.²⁴⁷ Cui adstat templum aliquod, ubi vidi sepulcra Fregepanorum, Marii Francisci aliorumque eiusdem familiae, ac epitaphium Petri Gillii,²⁴⁸ multis peregrinationibus illustris, quod est in *Epitaphiorum* meorum libellis.

Marsveld

Hinc per viam Flaminiam, quam nunc Curtiam, a Bacchantium cursibus, vocant, ad Campum olim Martium veni. Nam post exactos reges, populus direpta domo regia (Plutarchus, in *Publicola*), agrum Tarquiniorum Marti sacravit, qui inde dictus Campus Martius, fuitque extra urbis portas, ut videtur innuere Appianus (*Bellorum civilium*, lib. I); de quo plura apud Strabonem (libro V). Vocatus fuit et Tyberinus a flumine cui adiacet. Incipiebat ubi nunc s.

²⁴⁴ Zie hierboven: Nec longe abest ...

²⁴⁵ Lees: Simeonis.

²⁴⁶ Flavius Philostratus (?)

²⁴⁷ Lees: inveni?

²⁴⁸ Petrus Gyllius of Pierre Gilles (1490-1555) geograaf, reisde o.a. naar de Oriënt.

Laurentii aedes in Lucina, et ad pontem usque

II, fol. 44v (p. 94)

Milvium protendebatur. Fiebant in eo exercitia quaeque ludicra, de quibus Horatius (*Carmina*, lib. I, Od., 8):

Cur apricum

Oderit campum patiens pulveris atque solis, etc.

In eundem Julius Caesar locum effodit et naumachian edidit, ubi post templum Martis quantum nusquam esset, fecit (Xyphilinus, in *Julio*). Huius naumachiae putant reliquias extare, non procul a monte Trinitatis, olim collis Hortulorum (Suetonius, in *Julio*, cap. 45). Hic quoque tribus vocabantur ad comitia, ad novos magistratus creandos, virorum quoque illustrium cadavera cremabantur, ut de Sylla Appianus (libro I) scribit, et hic funera imperatorum in divorum numerum referendorum ecferebantur, ut late apud Herodianum et Lipsium in *Saturnalibus*. In hoc etiam loco, Sulla quatuor hominum milia ut Florus, vel IX milia, ut author *Virorum illustrium*,²⁴⁹ et ut Valerius Maximus quatuor legiones Marianas, contra fidem publicam, trucidari iussit.

Tribunal in Campo Martio fuisse, refert Vopiscus in *Taciti vita*. Ad septa campi Martii, columna est coclidis Antonini, a qua haec regio nomen habet, altitudine CLXXVI (176) pedum, cum interiori cochlea et gradibus CIV (104), fenestellis CLVI (156) (vide Angelum Roccam). Iuxta septa olim via Lata usque ad Capitolium, cuius reliquiae hodie extant in platea Sciarrae. (De statu e Capitolio hic translatis, vide Suetonium, in *Caio*, cap. XXXIV). Fuit et hic via Fornicata ad usum militum.

Templum olim Lucinae, de quo supra [fol. 44r], sacellum habet capellanorum, ubi olim basis illa nominatissima et horologium quod superioribus annis effossum, miraculi instar fuit. Huic prope est Arcus Domitiani, qui nunc vulgo Tripolii et Portugalli, quod Lusitanorum habitationes hic fuerint. ([Velserus], *Ant. Aug. Claudii* putat, [Agostini], *Dial.* 4, num. X *de numis*; Xyphilinus, in *Nerva*). Dionis abbreviator: 'Fuere', inquit, 'arcus triumphales quos ei, Domitiani, plurimos fecerant, disturbati'. De hac Martialis:

Stat sacer edomitis²⁵⁰ gentibus arcus ovans.

Vide de hoc Fabritium in *Roma*, et Marlianum (Lib. *Epigr.* 8).

Non procul hinc legi in marmore hanc inscriptionem sepulcralem: 'Dis manibus / Ceroniae L.f., / Thaidis, / uxoris optimae / Agatho, Aug. lib.'

Hinc templa d. Augustini et s. Jacobi Incurabilium, cum nosocomio miserabilium conspiciuntur. Circum haec loca et versus collem Hortulorum habitant mulieres publicae, quemadmodum in Esquilis olim et ad Circum in cellis antrisque subterraneis, ut autores sunt (in vario) Lampridius et Ju-

II, fol. 45r (p. 95)

venalis.

Proximum est templum s. Rochi, ubi ruinae mausolei Augusti Caesaris sepulturae destinati, in quo plerique omnes Caesarianae familiae conditi. Nam Suetonius scribit (Suetonius in *Octaviano*, circa finem): 'Caium matris fratrisque cineres mausolaeo condidisse', quod et in

²⁴⁹ Aurelius Victor, Eutropius of Facius?

²⁵⁰ Hs.: et domitis.

carminē ad Liviam innuit quisquis fuerit author; quin et successores imperatores eo condi solere, indicare videtur Xyphilinus. Qui dicit Adrianum molem suam sepulcralem eo extruxisse, quod mausoleum iam esset plenum. Hoc ad exemplum Cariae regis, Augustus VI consulatu fecerat, circumiectasque silvas et ambulationes in usum populi iam tum publicarat, unde miror quid Xyphilinus, Dionis epitomator, scribat, Liviam et Tiberium ei in Urbe sepulcrum aedificasse, idque Senatus decreto. Occupabant eius nemora totam planitiem, quae est inter Tyberim et s. Mariam Populanam. Descriptionem huius vide apud Fabritium (in *Roma*, et Strabo, libro V). Obeliscus hic alter latet, alter vero qui diu ante templum in multas confractus partes iacuit, in area d. Mariae Maioris erectus conspicitur.²⁵¹

Santa Maria del Popolo

Cum pergerem ad portam Flaminiam, templum huic fere contiguum s. Mariae de Populo, a quo et porta hodie nomen habet, intravi, ubi plurimas votivas tabellas suspensas vidi, et marmor quo Sixtus III hoc plurimis privilegiis ornat. Quem eius nominis Quintus [Sixtus V], pontifex hodiernus insecutus, in locum d. Sebastiani extra muros substituit, et patriarchali honore celebravit.

De nomine Populi haec narrantur: hic olim populum ingentem stetisse, Neroni dicatam, quam postea quidam pontifex, quod ex ea daemon christianos praetereuntes saepe laederet, sustulit et templum in honorem d. Virginis Matris fecit. In hac aede Jacobus Sansovinus fecit ex marmore duo sepulcra illustri artificio:

‘Ascanio Mariae Sfortiae et Hieronimo Savonensi, cardinalibus.’

Hic quoque sepulcrum cum epitaphio:

‘Hermolai Barbari, Veneti, viri clarissimi doctissimique, Pius IV, pontifex, portam Flaminiam aperuit,’ ut refert Ferrucius in *Additamentis ad Marlianum*, et viam Flaminiam stravit, multisque in locis renovavit, ac ipsi portae imposuit marmor hoc epigrammate:

‘Pius III, pontifex maximus, portam in hanc amplitudinem extulit, viam Flaminiam stravit, anno III.’²⁵²

Sixtus V ante templum d. Mariae Populanae erigi curavit obeliscum, ex Circo Maximo traductum et literis hieroglyphicis notatum, altum CVI (106) palmas, citra basim, in qua antiqua inscriptio: ‘Augusti Caesaris, imperii XII, consulatus XI, tribunatus pot. XIV.’ Extat haec apud Angelum Roccam, lib. *De bibl. Vaticana* et in appendice.²⁵³

II, fol. 45v (p. 96)

Via Aemilia

Eodem die Urbem egressus porta Flaminia, per pontem Milvium ultra mille passus ab Urbe distantem, et a M. Scauro, Sullae temporibus primum factum, deinceps multotiens ruptum restauratumque, ut indicant vestigia, transiens, iter Florentiam versus arripui (Via Cassia 2° ab Urbe miliario). Ubi V (5) ab Urbe lapide, iuxta viam Aemiliam, vidi marmoreum sepulcrum, emblematis ornatum et epigrammate, quod vix legere potui. Credo tamen ab aliis, cum sit publicum, lectum et collectum. (Vide Smetium *Inscriptiones*, fol. LXIX; et *Ortographiam*, Aldi [Manutii] in herede). Quare ne frustra laborarem, hoc tantum principium descripsi:

‘D.M.S. | C. Vibi P.f. Mariani etc. | Reginae maximae matri | karissimae.’

Paulum progresso occurrebat Alexander Farnesius, cardinalis, diu in Urbe expectatus.

In vinea Carpeni est inscriptio, cuius meminit Smetius, fol. 23. Huic addita sculptura Herculis contra Geriones, tres viros armatos pugionibus et galeis pugnantes.

[02-12-1587]

²⁵¹ De obeliscus ligt er nog.

²⁵² Zie De Jong en Kemper 2011, p. 191.

²⁵³ Zie De Jong en Kemper 2011, p. 196.

II. Aliquot vicos ignobiles praetergressus, ad Montem Rossum²⁵⁴ perveni, ubi cum ex spina pedes laesissem, ac inde ulcus natum esset, de reditu cogitavi.

Summa olim Romae fuerit cloacarum largitas, necesse est, cum Dionis epitomator dicat, Neronem media nocte per cloacam in Tiberim navigasse.

De martyrum cultu qualis olim fuerit, testatur Cyprianus, meminit Marcellinus, ethnicus author, his verbis (lib. XXVII): ‘Quorum memoriam apud Mediolanum colentes nunc usque Christiani, locum ubi sepulti sunt ad Innocentes appellant’, et quae paulo post (Spartianus, in *Severo*).

Nescio an Montem Rossum dicam Saxa rubra esse, quorum meminit Cicero in *Philippicis* 2, et Livius, lib. 2. Rosuli fit mentio in fragmento *Ital. antiq.* In ponte Milvio legati Allobrogum cum literis ad Catilinam depraehensi traduntur a Cicerone. Hic nocturnas lascivias exercuit Nero. Ad hunc pugna Constantini Magni cum Maxentio contigit.

Supra, secundo ab hinc folio [43v], ubi de templo s. Petri ad Vincla ago, hoc addendum epitaphium, quod in antiqua tabula pavimenti exstat:

‘Joannes II, p.R. Salbo, papa nomine Johanne, cognomento Mercurio,²⁵⁵ ex sanctae Ecclesiae Romanae presbiteris ordinato ex tit. S. Clementis ad gloriam pontificalem promotus beato Petro apostolo, patrono suo, a vinculis eius Severus presbyter offert et item P.C. Lampadi et Orestis VV CC Urbiclus Cerdinus est.’²⁵⁶

Est in vinea Carpens*i*, cuius hoc folio supra memini, Herculis statua Hydram crinibus tenentis, quae usque ad pubem tota foemina est, pedibus in angues duos desinentibus.

II, fol. 46r (p. 97)

Stoet van Sixtus V

[04-12-1587]

IV. Per viam Cassiam, non procul a monte Mario, in quo olim Marianus exercitus, priusquam Urbem intraret se continuit, porta Petri Romam reversus sum. (Viae Cassiae meminit Cicero in *Philippica*, 12, et inscriptiones apud Victorium, *Var. lect.*, lib. 32, cap. 12). Quo die tria haec vidi: Sixtum V cum suo comitatu ad templum d. [Virginis] Maioris pergentem, hoc ordine: praecedebant cardinales multi suis lecticis et vehiculis, cum omni famulatu sequebantur insidentes mulis episcopi, galeris viridi colore fimbriatis. Inde familia pontificia in equis, purpureis vestimentis conspicua; post hos ipse pontifex in lectica holoserica, familiari habitu, duobus mulis portabatur, et facto digitis primis signo crucis, circumstanti populo benedicere videbatur, ad cuius adsp^{er}ctum genua in terram flectebantur. Circuibant lecticam corporis custodes Helvetii milites, tergumque claudebat ala equitum lanceatorum saga purpurea (coccinea)²⁵⁷ in signis.

In oppido hinc Leonino, genus supplitii Italis familiare, quod vocant ‘la corde’ condemnatus vinctis in tergum manibus inverso ordine, fune ex alto violenter demittebatur ad terram usque, qua vi brachiorum iuncturae rumpebantur.

Et circa vesperum funus cardinalis Sabelli. Iacebat in lectulo cadaver habitu solemni cardineo, dormire credidisses, mortis ignarus; praecedebant taedae²⁵⁸ innumerae; sequebantur atrati ex familia cuncti.

Cum Itali herbarum plurimis utantur ferculis, lactucisque saepius vescerentur, Henricus noster Lonius semper eiusmodi lautitias recusabat, negans se estate herbas edere velle, ne hyeme faeno cogeret^{ur} vesci. Similis iocus est apud Boisart, fol. 28.

²⁵⁴ Monterosi.

²⁵⁵ Paus Johannes II (533-535) heette eigenlijk Mercurius.

²⁵⁶ Deze inscriptie is ‘pessimamente trascritta’ door B.

²⁵⁷ Scharlaken.

²⁵⁸ Fakkels.

[05-12-1587]

V. Pontifex cum statuam aeream d. Petri columnae Traiani imposuisset, tormentis bombardariis ex mole Hadriani explosis aliisque ceremoniis dedicavit.

Pictor erat Romae tum Scipio Caietanus,²⁵⁹ qui verissima similitudine vivas exprimebat imagines, inemendabilis in ea arte, quare etiam centum saepe coronatos pro unaquaque capiebat.

Taddei Zuccari²⁶⁰ frater iam in Hispania est, sed fratris non attingit genium, longe ipso inferior. Quemadmodum olim pro locis infamibus habita diversoria, cauponae, etc., ut multis explicat P. Faber, *Agonisticon*, lib. 3, cap. 27 (fol. 656). Ita etiam hodie in Italia ac praecipue Romae. Theodoricus Rhenessius mihi narravit se vidisse Romae lapidem antiquum, in quo mentio fiebat 'Magistri synagogae Campi et Ballionum'. Unde constaret olim plures ibi fuisse Judaeorum synagogas.

II, fol. 46v (p. 98)

[06-12-1587]

VI. Hoc die tractum Urbis versus portam Collatinam, quae simul cum via Collatitia, ab oppido Collatia non procul Urbe denominata fuit, nunc vero Pinciana,²⁶¹ a Pinciano, senatore, dicta, perambulavi. Circa hanc, Sulla gravissimo praelio contra Marianos duces confligit (Eutropius, lib. V). Mons hic Pincius, qui et collis Hortulorum, ubi templum Trinitatis, fratrum franciscanorum, liberalitate regis Francorum aliorumque piorum, non ita dudum restauratum, pulcherrimaque pictura ornatum. Sub hoc templo locant quidam naumachiam Augusti, cuius supra [fol. 44v] memini, et extant fornicum reliquiae et multa concavitas. Iuxta hoc templum sunt horti Mediceorum pulcherrimi, ubi leones, aliaque animalia exotica servantur. Nec procul hinc, ad montis radicem est collegium templumque Graecorum, a Gregorio XIII, pontifice Romano, conditum.

Sixtus V, anno MDLXXXVIII (1588), templum Hieronimianum, aedicula fuerat vetusta, cuius tutelaris fr. Felix de Montealto, cardinalis, a fundamentis erexit.

Ferrutius Romanas statuas montis Quirinalis simulacra esse Alexandri Magni credit, idque indicare eius effigiem, quae in numismatis, refert.

Quirinaal

[07-12-1587]

VII. Per forum olim Suarium iuxta palatium Columnensium, recta via tetendi in montem Quirinalem. Forum hoc iam maxima ex parte hortis est occupatum.

Mons vero Quirinalis nunc Caballinus, ab equis marmoreis, quos sessores pedites frenis retinent, vocatur. (Vide plenius disserentem de his statuis Angelum Roccam, lib. de *Vaticana Bibl.*, 254). Opus hoc Praxitelis et Phidii celeberrimorum sculptorum, dicunt, a Tiridate, Armeniorum rege, Romam delatum. Quirini nomen a templo Quirini defluxisse refert Varro (*De lingua Latina* 4), cui adstipulatur Ovidius (*Fastorum*):

Templa Deo faciunt, collis quoque dictus ab illo est.

Xyphilinus tamen scribit, Augustum templum Quirini extruxisse, LXXVI (76) columnis, quot annos vixerat, nisi hanc restorationem dixeris. Huius quaedam vestigia extare dicuntur, quemadmodum et peramplae reliquiae thermarum Constantiarum.

²⁵⁹ Scipione Pulzone, il Gaetano (1544-1598) maniërist.

²⁶⁰ Taddeo Zuccari (1529-1566) schilder, broer van Federico Zuccari (1539-1609) maniërist.

²⁶¹ De Porta Pinciana, vanaf het noorden de tweede stadspoort in de Aureliaanse muur. Porta Collatina was waarschijnlijk een vergissing voor Porta Collina.

Festi abbreviator, Diaconus, montem Quirinalem Aegonis dictum, refert, a sacrificiis Agoniis, vide in Agonium.

Palatium hic suum habet pontifex aestivale, ob aurae frigidioris lenimentum, multis arboribus hortisque cultissimis insigne. Est et hic turris, quam ex ornamentis Soli attribuunt. Est item²⁶² aedes s. Vitalis, quam olim Salutis fuisse credunt, a C. Junio Bubulco dicatam, et a Fabio, pictore, coloribus ornatam.

Via Salaria

Hinc versus portam Salariam unde via Salaria extra Urbem (vide Strabonem, lib.), a sale, quod e Sabinis adveheretur, dictam, olim etiam Quirinalis et Agonalis, nunc Collina. Extant vestigia

II, fol. 47r (p. 99)

hortorum Salustianorum in valle profunda, vulgo Salusticum vocant, cui adhaerebat forum Salustii, inter templum s. Susannae et portam Salariam. Hoc emit Salustius post praeturam Africanam cum hortis, de quibus Plinius (*Lib. Hist. VII, cap. 16*) et Vopiscus (in *Tacito, imperatore*). Nec procul ab hoc fuit templum Veneris, ubi ingens proelium dubia victoria inter Sullam et Marianos accidit, ut Appianus (*Bellorum civilium, lib. 2*) author, qui et portam crate iam tum ferrea munitam refert.

Prope hunc templum fuit Veneris Erycinae, ut docet Ovidius 2, *De remediis amoris*, quod vovit Fabius Maximus, bello Poenico II (Livius, lib. 22).

Inscriptiones huius Almae urbis circiter MD (1.500) typis excusas, dedere Smetius et Lipsius, tum suis formis Boisartus.

[08-12-1587]

VIII. Vidi Ugonem Lobencum Alvernum,²⁶³ magnum Rhodiorum magistrum, Romam quam plurimis comitatum sacris equitibus Melitanis intrantem, occurrentibus purpurei Senatus in mulis dominorum famulis, galeris cardineis in tergum pendentibus ornatis. Ubi in Capitolium perventum esset, variis musicis instrumentis, quibus iterum ad molem Hadriani pontemque Aelium exceptus fuit.

Kerken van St. Bonifacius en Alexius

Quo tempore templum divorum Bonifacii et Alexii perlustrando, vidi Alexii, ut mystagogi narrabant, corpus; dicebaturque d. Virginis imago, quae in Edissa urbe locata fuerat, ibidem conservari. Huius fabulae velut mihi videtur ab imperitis hominibus confictae historiae meminerunt legendae. Non a quibusvis legendae, istiusmodi superstitiosis prodigiis plenae, et testatur *Chronicon* Martinianum,²⁶⁴ eiusmodi nugis refertum.

In pavimento hoc legebatur mediae antiquitatis epitaphium:

Heu scelus elusae verbis fallacibus Evae
Quo quasi fermento solvitur omnis homo,
Forma venusta nimis putris est sub marmore pulvis,
Squallet et in tenebris forma venusta nimis,
Dum steterat solido producta genimine claro,
Clarior ipsa quidem vicerat ore diem
Faemina dives opum, dives quoque faemina morum,
Ubertim binis accumulata bonis

²⁶² Abus. tweemaal.

²⁶³ Hugues Loubenx de Verdalle (1531-1595) kardinaal en grootmeester van de johannieterorde (1582-1595).

²⁶⁴ Martinus Polanus.

Quae miserans multis, multum dispersit egenis,
Non abigens Christi membra minora Dei.

Santa Croce in Gerusalemme

Domum rediens praeterivi templum Crucifixi; quod est pulcris inventionis s. Crucis picturis ornatum, in cuius vestibulo legebatur:

Santissimi Crucifixi / amplissima sodalitas. /

II, fol. 47v (p. 100)

Alexandro et Ranutio / Farnesiis / S.R.E. episcopis, / cardinalibus, patronis, / adiuvantibus, / Oratorium hoc exstruxit et / ornavit anno MDLXVIII (1568).

De sigillis, quae a pontifice lustratur diebus Veneri sacris.

Haec epitaphia habent apud Nathan Chytraeum: Roberti Pechani, Angli, Bernardini Corbulo, pont. max., Petri Ciaconis, Caroli Celsi, Julii Sadoleti, Caroli Friderici, ducis Clivi, Alexandri Junii, Seraphini Oductii, med., Philippi de Levis, cardinalis, Ubaldini Bandinel, Pauli IV, papae, Antonii Castalii, Laurentii Florentii, sculptoris.

Archief en bibliotheken

[09-12-1587]

IX. Ut in praxi Romana me exercerem paululum, conveni, intercedente Philippo Hurnio, Buscumducensi, amanuensi, cum Antonio Guidotto, Romani archivii notario, de dando ei scribendo operam.²⁶⁵ Fuerat hoc archivium, non ita nuper a Celesio, Franco-Gallo, e variis scribarum officinis, in unum, pontificis autoritate, collectum.

Romae bibliothecae praeter Vaticanam et canonicorum s. Petri, illustriores sunt in coenobio santi Dominici, supra Minervam, a fratre Joanne de Turricremata, cardinale,²⁶⁶ erecta. In coenobio s. Mariae de Aracoeli, in aedibus Augustinianis, in aedibus sanctorum Duodecim Apostolorum, Farnesiana, Sfortiana, Lancelotiana, Bonelliana sive Eremica, Columniana, Latiniana, Ursiniana. (Vide Angelum Roccam, *De bibliothecis quae nunc*).

[10-12-1587]

X. Per altam semitam a thermis Constantinianis et dorso Quirinali, ad portam Viminalem, ob viminum,²⁶⁷ propinquus in locis frequentiam sic dictam olim, perveni. Quae et Figulensis, quod extra eam primo essent figulinae, et Nomentana, ut nunc d. Agnetis, et Pia vocabatur. Nomen ultimum, a restauratore Pio IV, papa, possidet, ut ex marmore ibi collegebatur: 'Pius IIII, pontifex maximus, portam Piam sublata Nomentana exstruxit, viam Piam aequata alta semita duxit.'

Sant'Agnese fuori le mura

Hinc via Nomentana ad primum milliare, ingressus sum templum, satis pulchrum, variis ex marmore columnis musiveisque picturis ornatum, quamvis longa vetustate gravatum, restauratore opus habeat. Dicitur Agnetae virgini dicatum. Aliquot ad hoc gradibus ascenditur monasterium, vero huic additum, ruinis iam proximum, desertumque pene videtur. Honorius I, pontifex, condidisse fertur, Blondo (decad. I, libro IX) et Platina (in *Vita pontificum*) testibus. In eius septis, turris est rotunda sanctae Constantiae, divi Constantini filiae, dicata. Dicitque Platina, cui adstipulatur in frontispicio marmor, ab Alexandro IIII, pontifice, templum hoc testudineum redditum, et ad cultum di-

²⁶⁵ Zie Pollmann 2000, p. 74.

²⁶⁶ Juan de Torquemada ofwel Johannes de Turrecremata, dominicaan, kardinaal (1388-1468).

²⁶⁷ Manden.

II, fol. 48r (p. 101)

vinum translatum. Qui, et suis manibus, Constantiae aram dicavit, cuius corpus, ad Urbem translatum ab imperatore Gallo, et in suburbano viae Nomentanae post primum lapidem sepulcro maiorum illatum est, ut author est Pomponius Laetus (*Rom. hist. compendium*). Bacchi hoc templum fuisse antiquariorum omnium consensus est, duplici ordine columnarum varii marmoris ornatur, sepulcrumque Constantiae porphyreticum ibi spectatur, etiamnum pulcherrimum, pueris uvas ferentibus et pavonibus ornatum; quare vulgus imperitum Bacchi sepulcrum vocat.

In hoc templo papa feriis d. Agnetae solet conficere et consecrare lanam, ex qua pallia episcoporum fiunt, hoc modo: cum in missa canitur Agnus Dei, super altare ponuntur duo agni candidi, qui hinc traduntur subdiaconis s. Petri, hi mittunt illos in pasqua, suoque tempore tondent, ex qua lana permixta reliquae lanae quum in filum deducta fuerit, parantur pallia, latitudinis 3 digitorum, ab humeris propendunt in pectus, atque renes, ad extremum sunt laminae plumbeae tenues eiusdem latitudinis. Ad hunc modum contexta deferuntur ad corpora Petri et Pauli, ac certis ibi precibus expeditis, relinquuntur per noctem unam. Altera die subdiaconi recipiunt et honesto loco reponunt, quousque quis archiepiscopus opus habet, qui vel per procuratorem vel per se dari petit, traditis autem multis cum caeremoniis deferentibus mandatur, ne supra noctem unam, si modo fieri possit, in eodem loco subsistant. Ceremoniae hae cum nugarum instar videantur, et si puritatem christianae fidei inspicias, certissima censura, alia ratione nec argumento maiori probatas iri, arbitror, quam hac Livii sententia: ‘Eludant nunc licet religionem Romani, quid enim est si pulli non pascentur, si ex cavea tardius exierint, quid si occinerit avis? Parva haec sunt; sed parva ista non contemnendo, maiores nostri maxumam hanc rempublicam fecere’.

De potentia signi crucis quod eo daemones fugiant adiurati, etc., nonnulla Lactantius (*Lib. Inst.*, lib. 4, cap. 27) Prudentiusque (Augustinus, lib. 1, *De confessionibus*, cap. XI) asserunt. Unde patet antiquam esse hanc quae iam vulgo opinione, quamvis in nimiam superstitionem dilapsam, haec tandem, degenda tam adspexerimus. (Vide Corippum, lib. 2). Vide lib. 26, cap. De episcopis et clericis; vide etiam fragmentum *Conversionis divinae Afrae*, quod in lucem edidit Velselus cum *Antiquitatibus* collatis suis *Augustanis*.²⁶⁸ De picturis vero et memoriis martyrum, vide quaedam literata apud Petrum Fabrum, *Agonisticon*, lib. 2, cap. 21.

En humilitatem pontificiam in ea constitutione Sixti V, qua decrevit, ne ab ullis principibus missae literae reciperentur, quae debitis titulis carerent. Idem varia instituit festa celebranda, ut Antonius Cicarella in eius *Vita* plenius descriptum reliquit.

II, fol. 48v (p. 102)

De Esquilijn

[16-12-1587]

XVI. Obambulans in Exquiliis,²⁶⁹ ubi Propertius olim habitasse dicitur, qui has vocat aquosas (libro III, elegia VIII) hoc versu:

Disce, quid Exquillas hac nocte fugarat aquosas,
Cum vicina meis turba cucurrit agris.

Post varios viarum amphractus, intravi locum, vulgo ‘Septem sale’ dictum, a Fl. Vespasiano, ut creditur, ad usum pontificum factum. Quod videtur indicare marmor ibidem repertum, hac

²⁶⁸ Augsburgs.

²⁶⁹ Esquiliae, de Esquilijn, de grootste van de zeven heuvelen van Rome.

inscriptione: ‘Imperator Vespasianus Augustus / pro collegio pontificum / fecit.’²⁷⁰ (Vide Marlianus, lib. V, cap. XI, paulo aliter).

Cum tamen sit vicinum thermis Titianis, ex eius reliquiis putarem. Sunt cubiculi oblongi IX, quorum VII intravi. Singuli erant longi CXXXVII (137) pedes, largi XVII, alti XII, erantque fornicato et reticulato opere pulcherrimi, et ostia dexterrime collocata ad invicem spectantia, ita, ut quocunque oculos diverteres, idem ordo et numerus ostiorum conspiceretur.

De Exquiliis in hanc sententiam olim Livius: Consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad 1200 erant media urbe transire. Exquilias inserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum rati.

San Martino ai Monti

In reditu templum d. Silvestri ingressus, Diomedis Caraffae, cardinalis, qui multis hoc ornaverit monumentis, vidi sepulcrum. Et hanc de fundatione templi inscriptionem:

‘Templum hoc beatus Silvester in praedio Exquiliis extruxit, vasis aureis honestavit, eisdemque nec non fructibus Constantinus, imperator, copiose dotavit. Symmachus, pontifex, diruptum restituit, a Sergio Iuniore in hanc formam redactum illustratumque sanctorum reliquiis, sanctorum Martini, papae, et Silvestri, item pontificis, sub Leone III picturis ornatum.’ (Est templum s. Martini in montibus in Coelio).

Sanctorum hic praeterea corpora conservari dicuntur pontificum Fabiani, Stephani, Soteris, Innocentii, Anastasei; episcoporum vero Leonis et Quirini.

In pavimento hoc est antiquo in marmore epitaphium (vide Smetium, fol. 44, Aldum, *Ortographia*, in ‘Colera’):

‘C. Camerius / Crescens / Archigallus Matris Deum / Magnae Ideae ... / Attis ... populi Romani, /

II, fol. 49r (p. 103)

vivus sibi fecit et / Camerio Eucratiano, / libero suo, ceteris / autem libertis utrius- / que sexus loca singula / sepulturae causa H.M.H.E.N.S.’ Id est: ‘Hoc monumentum heredes eius non sequitur’.

Est et hoc: ‘Positus est hic Leontius, presbiter olim Stiliconis, consulis II.’

Tum per radices Esquiliarum via quae olim *Suburra*, impudicis mulieribus et foro rerum furvarum famosa (Horatius, *Sat.* I, Propertius; Petronius), ad portam Laurentianam olim Esquilinam. Metiam quoque dictam putat Fabritius (in *Roma*), eandemque Praenestinam Procopius, Tiburtinam Fulvius et alii vocant. Taurinam etiam dictam ob tauri caput, quod etiamnum in prima eius facie celatum videtur, putat Leander (in *Latio*). Pervenit, extra quam de nocentibus supplitium sumptum olim indicant Tacitus (II *Annales Rom.*), Plautus (in *Casina*), Horatius (*Epode* V).

Hic formas aquaeductus Martii vidi, quae sunt extra muros via Tiburtina (Strabo, lib. V).

Aqua autem Martia ex Fucino lacu post Appiam et Anniensem, anno ab urbe condita DCVIII (608) a Marco Titio, praetore, in Urbem ex senatusconsulto deducta, et in Capitolium delata, ut latius Frontinus refert. Inde per Augustum et Marcum Aurelium, imperatores, restaurata est. Extat et apud Dupois nummus Martii Philippi, hac inscriptione: ‘Aqua Mar[tia].’

Non procul hinc in *Roma* Ligorii est templum divae Bibianae,²⁷¹ quod sacrum Aesculapio fuisse quidam volunt. (Ant. Piso, Gallus qui scripsit *De numis antiquis*, Gallice).

De nomine Exquiliarum et *Suburrae* videndus lib. IV, seu, ut nunc extat, I *De lingua Latina*, Varro. In foro Esquilino Marianos profligavit Zulla, ut author est Appianus, *Bellorum civilium*, lib. I. Horatius salubres vocat, *Sermones* I, *Sat.* 8, hoc versu: ‘Nunc licet Exquiliis

²⁷⁰ Pessimamente trascritta.

²⁷¹ Santa Bibiana, nel Rione Esquilina.

habitare salubribus.’ Erat pars Esquilinae regionis mons Cispius, a Cispio quodam sic dictus, ut testis est Festi abbreviator, in ‘Cispus’.

[18-12-1587]

XVIII. Romanus pontifex maximus Sixtus V, ante pontificatum Felix de Monte alto ex Sabinis, ordinis franciscanorum generalis, octo in Senatum purpureum allegit, presbiteros VI, diaconos duos, nempe Fredericum Boromaeum, iuvenem adhuc, Mediolanensem, et Ugonem Lobencum Alvernum,²⁷² Melitensium equitum praefectum, tum Schipionem Gonzagam, patriarcham Alexandrinum, Petrum Gondium, Florentinum, episcopum Parisiensem, Johannem Mendozam, Hispanum, archiepiscopum Genuensem, et Gabrielem Paleotum, monachum.

II, fol. 49v (p. 104)

Cardinalium vero nomen iis iniunctum, exemplo civilium magistratum, in Libro nempe officiorum Theodosii, praefecti ‘cardinales’ appellantur, praefecti praeter Asianae diocesis, et praefecti Africae, quod essent maiores caeteris. Apud Vitruvium vero scaphi cardinales leguntur. Vide Thomam Naogeorgium *De regno papistico* lib.; et Angelum Roccam, *Bibl. Vaticanam*, fol. 162; Martinum Polonum, lib. 2, (Onuphrium, *De 7 ecclesiis*).

De Boog van Gallienus

Arcus Galieni²⁷³ ex tiburtino est lapide, nullis ornamentis insignis, in quo legitur, teste Marliano (lib. V, cap. XIII), hic titulus, quem Crinitus ad sepulcrum Galeni apud Circeum castrum diu servatum, nescio quo autore, rettulit (lib. XVII, cap. 2):

‘Galieno, clementissimo principi, cuius invicta virtus sola pietate superata est Marcus Aurelius, victor dedicatissimus numini maiestatique eius.’ (Vide Smetium, fol. X)

[22-12-1587]

XXII. Arcum Galieni, imperatoris, transiens, in dorso Esquilii, prope templum d. Viti in Macello, templum d. Praxedis²⁷⁴ intravi, pulcrum sic satis et ornatum, in quo MMCCC (2.300) martyrum reliquiae conservari, dicuntur. Estque ibidem oratorium quod faeminis intrare non permittitur; ubi columna quaedam marmorea, huius qua hic delineatur forma. [Tekening].²⁷⁵ Ad quam flagellatum Christum Servatorem a Judeis ferunt, Hierosolymisque per Johannem Columnam, cardinalem, translata, pontifice Honorio III sedente, anno christiano MCCXXIII (1223). Templi vero huius caetera memorabilia ab Onuphrio Panvinio (in lib. *De 7 urbis basilicis*) satis enarrantur.

(Antonius Augustinus, IV *Dialogo de medagli*, ‘è bianca e nera e longa un palmo, o poco più. E grosso come un braccio d’huomo,’ et vult nomine dedisse familiae. Vide Jovium, in *Vita Pompeii Columnae*, circa principium. Fr. Brocardus scribit partem colomnae Hierosolimi ostendi, et vixit anno 1280).

Santa Maria Maggiore

Hac quoque iter ad s. Mariam Maiorem ad praesepe, ubi praesepe Servatoris nostri summa religione servari, creditur. Cuius oratorium candidissimo politissimoque marmore restauravit Sixtus V, pontifex maximus, in eoque sepulcrum sibi et Pio V, papae, facit. (De hac vide Platinam, in *Sixto III*; vide Angelum Roccam). Addita statua certa cum rebus ab ipso olim vivo gestis, ex marmore expressis, ac praecipue bellum Gallicum et Turcicum. Epitaphii vero hoc est caput:

²⁷² Hugues Loubenx de Verdalle (1531-1595) kardinaal en grootmeester Johannierorde (1582-1595).

²⁷³ De Boog van (keizer) Gallienus, van blokken travertijn, aan de Via di S. Vito naast de gelijknamige kerk.

²⁷⁴ De basilica di Santa Prassede.

²⁷⁵ Zie De Jong 2016, p. 125: B. kopieerde deze tekening niet uit een boek.

‘Pio V, pont. max., / ex ordine praedicatorum, / Sixtus V, pont. max., / ex ordine minorum, grati animi monumentum.’

‘Pius V, gente Gisleria, Bosci in Liguria natus, theologus eximius, etc.’ (dictus Antonius di Paolo Ghislerio). Vide Angelum Roccam, librum de *Vaticana bibliotheca*. Fuerat Sixtus in cardinalitium ordinem per Pium hunc lectus. Italia, ut tradit Blondus, habet 264 episcopos, quem tamen ego numerum deinde auctum, crederem.

II, fol. 50r (p. 105)

In eodem templo sepulcrum marmoreum elegantis sculpturae Martini V, pontificis, ex familia Columnensium. Alexandro quoque Sfortiae, cardinali, monumentum inveni. Caetera ample apud Onuphrium.

In huius templi area Sixtus V, papa, erexit obeliscum, ex Augusti mausoleo transvectum, cuius iam memini [fol. 45r]. Color est ut Vaticani, minor vero est nec integer, quamvis vario artificio coniunctus.

(Obeliscos ex Aegypto Romam translatos, author est Suetonius in *Claudio*, cap. XIX).

(De via per Gregorium 13 ab hoc templo ad Lateranum strata, vide Ferrutium in *Annotationes ad Marlianum*).

(Vide de hoc obelisco Angelum Roccam, lib. de *Vaticana bibliotheca*, embl. XV).

(Andreae Austriaci,²⁷⁶ cardinalis, Belgarum olim gubernatoris, monumentum in templo s. Mariae Animarum, spectatur. Ibidem est et divae Gertrudis imago, manu excellentis artificis Theodrico, Belgae, efficta. Haud procul hinc hospitale Germanorum, ubi anno 1600 hospitatus est Henricus Cuyckius, Ruremundus episcopus,²⁷⁷ et diversorium habent tenuiores Belgae triduanum ibique comode tractantur).

Huic quae sequuntur inscripta nigro colore leguntur:

‘Christum Dominum, / quem Augustus / de Virgine / nasciturum / vivens adoravit, / seque deinceps / dominum / dici vetuit, / adoro.’

‘Sixtus V, pont. max., / obeliscum / Aegypto advectum / Augusto / in eius mausoleo / dicatum, / eversum deinde, / et in plures confractum / partes, / in via ad sanctum / Rochum iacentem / in pristinam faciem / restitutum, / salutiferae cruci / feliciter hic erigi iussit, anno Domini / MDLXXXVIII (1588), pontificatus II.’²⁷⁸

Christus / per invictam / crucem / populo pacem / praebuit (‘praebuit’ alii). Qui /

II, fol. 50v (p. 106)

Augusti pace / in praesepe nasci / voluit.’

‘Christi Dei / in aeternum viventis / cunabula / laetissime colo. / Qui mortui / sepulcro Augusti / tristis / serviebam.’

Non procul hinc templum Antonii, ubi pridem Antoniana temptatio depicta conspicitur, iuxta quod olim lucus Junonis Lucinae. Est et ibidem in domo privata statua quaedam marmorea, nescio an Commodi Antonini, et antiquum marmor quod Fabritius extra portam Collinam via Salaria inventum tradit, quod hoc ordine ibi legitur inscriptum :

‘Imp. Caesar M. Aurelius / Antoninus Augustus / Germanicus Sarmaticus et / imp. Caesar L. Aurelius / Commodus Augustus / Germ. Sarmat., etc. /, hos lapides constitui iusserunt / propter controversias quae inter / mercatores et mancipes / ortae erant, uti finem /

²⁷⁶ Andreas van Oostenrijk (1558-1600) kardinaal-deken en plv. gouverneur-generaal van de Zuidelijke Nederlanden. In de Santa Maria dell’Anima ligt hij begraven, evenals paus Hadrianus VI en kardinaal Willem van Enckenvoirt.

²⁷⁷ Hendrik van Cuyk (1546-1609), bisschop van Roermond, ging op pelgrimsreis naar Rome in 1600.

²⁷⁸ Heeft B. deze obelisk nog gezien? Blijkbaar niet op deze dag, eind 1587.

demonstrarent vectigali / Fovencularii et Ansurii / Promercialium secundum / veterem legem semel dun- / taxat exigundo.’

(Statua erat laureata, habitu imperiali, pomum manu gestans).

Ultra Esquilias locus erat olim Puticuli vocatus, ubi commune sepulcrum erat miserae plebis, a corporum putredine sic dictus, quamvis ex sepulcrorum ornatu, ut Marlianus vidisse se, testatur, posterioribus temporibus et divites illic fuerint sepulti. (Horatius: ‘Hic miserae plebis stabat commune sepulcrum’, vide lib. VII).

[24-12-1587]

XXIII. Apophoreta mittuntur, et in Capitolio tribus ac tribuni dulcibus et ientaculis excipiuntur.

[25-12-1587]

XXV. Statua Marfori quam Maris fluvii antiquitus fuisse credunt, famosis libellis vulgo celebris, quae diu in angulo quodam retro Capitolium iacuerat, loco mota, ubi et inventum labrum marmoreum summae magnitudinis, ac deinde ad Capitolium translata, ut fonti serviret, quem eo pontifex non exiguo sumptu deduxerat, unde sumpserant quidam occasionem, ut querentem de vini caritate Marforium inducerent.

(Sportulae darentur more veteri, cuius meminit lex *Si sponso* 5, de donatione inter vivos; et Novidus in *Fastis sacris*, libro ultimo).

II, fol. 51r (p. 107)

Thermen van Diocletianus

[27-12-1587]

XXVII. Ingressus thermas Diocletiani circa templum s. Susannae,²⁷⁹ cuius Pollio (in *Pisone*) Vopiscus (in *Probo*), Laetus, Victor, Marlianus et alii ample meminerunt, tanti operis ruinas obstupui, et vix lacrimas tenui ob temporum rerumque tam variam vicissitudinem. ‘Quid ne non consumitis anni?’

Certe Roma olim non hominum sed immortalium potius deorum videtur fuisse habitaculum. Extant vestigia tubarum, vasorum, fistularum, oppidi instar. In ruinis coenobium cartusiorum monachorum exstructum, cum olim aedes s. Crucis inhabitarent, ut testatur Onuphrius.

(Eutropius, Decium lavacra fecisse, refert, lib. IX; vide Marlianum, lib. cap. 20).

Nunc templum amplum ex muris thermarum, auspitiis Pii III, pontificis, exstruitur: cuius nomen a s. Maria Angelorum²⁸⁰ sumptum. Epitaphia hic leguntur Pii IV Medices, pontificis maximi, et Alciati, cardinalis, quae in *Epitaphiorum* meorum libellis extant. Pictura quoque conspicitur venusta Julii Parmensis et Pauli Palmalinensis, clarorum pictorum.

Iuxta has thermas est monasterium d. Bernardi, a Sixto V, pontifice Romano, exstructum, ad cuius frontispicium haec legitur inscriptio:

‘Sixto V, Pont., Opt. Max. Quod pauperibus virginibus viduisque servandis conservandisque monasterio collegio atque instituto aedes donavit; sodalitas divi Bernardi p. MDLXXXVII (1587).

Sunt etiam in ipsis thermarum ruinis granaria Romana hoc epigrammate notata:

‘Gregorius XIII, pontifex maximus. Adversus annonae difficultatem subsidia praeparans, horreum in thermis Diocletiani exstruxit, anno iubilaei MDLXXV (1575), pontificatus III.’

Aqua Claudia-aqueduct

Sixtus vero V ad thermas deduxit et restauravit aquam Claudiam,²⁸¹ opere nondum adhuc perfecto, ad cuius ornatum Sphinges, quae ante porticum Agrippae, eo transtulit. Hanc

²⁷⁹ Santa Susanna alle Terme di Diocleziano.

²⁸⁰ Santa Maria degli Angeli e dei Martiri.

²⁸¹ Een van de aquaducten die Rome van water voorzagen.

Claudius,ⁱ imperator, teste Frontino, primus in Urbem ex fontibus Curtio et Cerulio deduxit. Suetonius a Caio (in *Caio*, cap. XX) inchoatum et Claudio (in *Claudio*, cap. XIX) perfectum eius aquaeductum scribit. De hac haec legitur ibi inscriptio:

‘Tiberius Claudius, Drusi fil.,²⁸² Caesar Aug., etc., / aquas, Claudiam ex fontibus qui vocabantur, / Ceruleus et Curtius anno mill.²⁸³ XXXXV (45), item / Anienem²⁸⁴ novam, etc., impensa sua in Urbem / perducendas curavit.’

Vespasianus inde et Titus, caesares, collapsas restaurarunt,

II, fol. 51v (p. 108)

ut ex epigrammatibus huius urbis colligitur, et iis quae ad portam Neviam extant. Sixtus V hunc aquaeductum suo nomine Felicem dixit, de quo videndus Ferrutius, *Ad Marlianum* (libro IV, cap. 22). Et exstat inscriptio ad portam s. Laurentii arcui ipsi erecto insculpta. Qua continetur Sixtum, pontificem, aquaeductum Felicem subterraneo rivo millium passuum 13, substructione arcuata VII, suo sumptu extruxisse, anno 1585, pontificatus I.

Santa Maria Maggiore

[28-12-1587]

XXVIII. Ad portam s. Mariae Maioris ambulando deveni, quam olim Neviam, propter vicinam silvam Neviam; a Plinio vero Labicanam, ab aliis Radusculam et Arcuariam, diversis opinionibus, dictam, tradunt. Quam cum viis restauravit Sixtus V, pontifex, opera condemnatorum, ubi in arcu marmorea haec legitur inscriptio:

‘Sixtus V, pontifex maximus, vias utrasque ad santam Mariam Maiorem et ad s. Mariam Angelorum, ad populi commoditatem et devotionem longas latasque sua impensa stravit, anno Domini MDLXXXV (1585), pontificatus I.

Revertens deinde via ad s. Mariam Maiorem, vidi trophaea C. Marii de Cimbris satis integra, (de his aliter sentit Ligorius) de quibus Suetonius ad haec verba (in *Julio*, cap. XI; et Velleius, lib. 2): ‘Trophaea C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris atque Teutonis olim a Sulla disiecta restituit’. Et aquae Virginis aquaeductum, hanc nunc Triviam²⁸⁵ vocant (vocatur locus hodie Ad Encibrum), quam M. Agrippa, C. Sentio, et Sp. Lucretio consulibus, ex agro Lucullano Romam traduxit. Nomenque habet a virguncula quae venas monstraverit, ut scribit Frontinus, et Claudius, imperator, restituit, quemadmodum ultimo Julius II, pontifex maximus, cum hoc epigrammate ‘Publicae commoditati’ meminit. Huius quoque Martialis.

Fecit et Sixtus viam Felicem ex suo nomine dictam, de qua haec inscriptio:

‘Sixto V, pontifici maximo, quod viam Felicem aperuit, stravitque, pontificatus sui anno I, MDLXXXV (1585).’

Pontifex circa hoc tempus solet imagunculas quasdam effingere, in formam agni, ex alba caera oleo delibuta. Has affirmat de collo suspensas peccata hominum aequae purgare ac Christi sanguis, etc., ut in libro *Caeremoniarum pont.*²⁸⁶ I, (sect. 7) scribitur:

Balsamus et caera munda cum chrismatis unda
Conficiunt agnum; quod munus do tibi magnum.
Fonte velut natum per mystica santificatum,
Fulgura de sursum depellit, omne malignum
Peccatum frangit, ut Christi sanguis et angit,

²⁸² Keizer Claudius (keizer 41-54).

²⁸³ Millesimo is hier ondenkbaar.

²⁸⁴ De Anien, nu de Aniene, zijrivier van de Tiber.

²⁸⁵ De Trevi-fontein.

²⁸⁶ Zie *Officium et caeremoniae*.

Praegnans servatur simul et partus liberatur, etc.

De his quoque scribit Henricus Corn. Agrippa, lib. III *Occultae philosophiae*, cap. 63, quales ex donatione Cuyntretorvii non superstitionis, sed demonstrationis ergo habeo.

Quas vias pontifices nuper in urbe straverunt, restaurarunt Pius IV, Gregorius XIII, Sixtus V, vide in *Additionibus Marliano* additis per Hieronimum Ferrutum, *Romae*, lib. 4, cap. 24.

II, fol. 52r (p. 109)

[29-12-1587]

XXIX. In Esquilinis obambulans hortos vidi Maecenatis, in quibus olim privatus adhuc Tyberius habitavit, teste in eius *Vita* Suetonio (cap. XVI): ubi et turris illa Maecenatis, ex qua Nero incendium Urbis famosum spectasse (Suetonius in *Nerone* cap. 38), et Ilii excidium exultans cecinisse, legitur. In reditu vidi hortos quos magnificos prope aedem d. Mariae Maioris exstruit pontifex, et iam ante privatus senator purpureus incoeperat, supra facultatum magnitudinem.

Et ferunt, Gregorium Boncompagnum ante hunc pontificem Romanum obambulantem, hos inspexisse et interrogasse cuius essent? Eique redditum, cardinalis de Montealto, respondisse Gregorium, pontifice dignum opus, et supra vires pauperis senatoris. Praesagio, ut quidam interpretaebantur, futurorum. Verum siqui sibi hac pontificiorum pompa plaudunt, Cyprianum adversus Novatianum scribentem, de simplicitate praelatorum legissent. Mecum non tam improbarent quam prorsus damnarent omnium nostrorum antistitum fastum, regiae vitae imo tyrannidi, quam pontificiae verae proximiorum.²⁸⁷ Vide Sinesium²⁸⁸ episcopum, in *Epistolis*.

Stadsbestuur

[30-12-1587]

XXX. De regimine Urbis, pauca addam. Loco consulum nunc sunt duo conservatores; sunt praetores item duo et gubernator unus, qui ius reddunt et res Urbis curant praeter minorem magistratum.

Iudices rerum causarumque civilium sunt multi, qui auditores vel iudices referendarii dicuntur. Horum collegium Rotae nomine notatur (vide Octavianum Vestrium), his pontifex ad quem omnes primum supplicationes et libelli diriguntur, causas controversas committit, et ab eorum sententiis ad eundem appellatur. Horum iudicum officia sunt pontifici lucrosa admodum, venduntur enim aliquot millibus ducatorum. Ex his quoque saepenumero cardinales creantur, qui nescio cuius instituto, vel nobiles vel doctores esse solent.

Lorarii qui Italici 'isbirri'²⁸⁹ dicuntur, magno ab hoc pontifice numero aucti, ad reprimendam exulum licentiam, qui grassando infestam totam tenent Italiam. Hos vero optumo, olim a Venetis excogitato commento, comprimit Sixtus V, pontifex, tribus publicatis edictis, primo veniam delictorum poenitentibus indulget; secundo praemium occisoribus promittit; tertio, impunitatem et praemia multaque privilegia pollicetur. Quo

II, fol. 52v (p. 110)

postremo mutuam ipsis diffidentiam et metum sociale inculcit. (Vide legem Syllae de capitibus exulum et delatorum praemiis, apud Plutarchum, in *Sulla*, et Appianum, lib. 1 *Bellorum civilium*.)

²⁸⁷ Zie De Jong 2012, p. 555.

²⁸⁸ Synesius van Cyrene.

²⁸⁹ Dienders.

Leges Romanae de servis olim fugitivis latae adsimiles, nam cavent, ne fugitivi admittantur in saltum, nec protegantur a villicis aut procuratoribus possessionum, et mulctam statuunt, qui magistratui exhibuisset veniam in anteactum dedere aditumque militi vel pagani aperuere, ad investigandum in praedia vel senatorum vel paganorum (lex ff., *De servis fugitivis*).

Paus SixtusV

[31-12-1587]

XXX. Hic pontifex Romanus Sixtus V, ante pontificatum Felix de Montealto, summus franciscanorum praefectus, et haereticae pravitatis inquisitor, cuius posterioris munus infeliciter in Venetos tentavit, cum ibidem quemdam ex senatorio ordine virum suspectae relligionis reum fecisset, eumque propria autoritate custodiae tradidisset; cuius rei tanquam insolitae senatus Venetus impatiens, nihil obstante pontificia autoritate, hominem tradita caerea ante eius exitum e finibus Venetis decedere iubent. Obscuris admodum natalibus ortum fama publica probat, et pauperculi villici e Montealto, oppido in Brutiis - cuius imperium cum titulo ducatus filio suo notho dedit Ferrandus, primus Arragonius rex Neapolitanus – filium. Qui cum oves paternos pasceret admodum puer, a fratribus franciscanis assumptus ob indolem et educatus fuit. Quamvis non desint, qui falsissime a ducibus Montealtanis eius originem deducant. (Forte hic fallor in loco synonymo, vide infra H III verso [fol. 56v]).

Initio pontificatus, cum Urbs inopia frumenti laboraret, naves et mercatores qui Anconam appulerant detineri Romamque deduci curavit, tanta nempe fuerat annonae inopia, ut Romae cum pontifici acclamaretur more solito, hae voces audirentur: ‘patre sante fatte la paniotte grande’. Eoque facto, populi favorem sibi demeruit, quamvis alioqui vir austerus et senectutis vitio morosior haberetur.

(In fine huius anni coronatus Cracoviae Sigismundus III, vide descriptionem quae apud me est).

Quaedam enim ab initio severitatis edidit exempla; Henricos Borbonios, Navarraeum scilicet et Condaeum, excommunicavit, cuius exemplar apud me habeo. Etiam per Hotomannum oppugnatum, Pauloque Jordano Ursino ad se venienti, et de pontificatu gratulanti, veniamque anteactorum iam condonatorum, cum eius consilio Corambonus pontificis sororis maritus a fratre Ursino fuisset trucidatus, petenti respondit: ‘Cardi-

II, fol. 53r (p. 111)

nales facile vindictam remittere’. Quo ille responsu nil pacatum ab ipso exspectans, cum familia Patavium discessit. Edidit quoque bullam Pii V, de filiis presbiterorum, quam Gregorius iam improbaverat et multi adhuc, ut iniquam, damnant. Edictum praeterea contra validos mendicantes edidit, et invalidos condito collegio congessit, quibus necessaria tribuit. In consanguineos et amicos fuit summe liberalis; ex sorore nepotes unum fecit Romanae urbis gubernatorem; alterum cardinalem, ac Bononiae, nomine pontificio, rectorem. Neptem etiam pauperculae et extremae sortis mulieris, quae linteamina purgare erat solita, filiam, ut principem mulierem observari iussit, nec nisi esseda et multo famulatu in publicum procedere voluit, ac pro ea ducum filios matrimonii causa sollicitavit. (Duas neptes, alteram Columnio, alteram Ursino uxores dedit). Aeternitatis fuit admodum avidus, et famam etiam operibus publicis perennem quaerere studiit, eamque ad rem profusissimae liberalitatis fuit; caeterum privatus rei videbatur attentior.

Cum quodam die Farnesius pro captivo precaturus pontificem adiisset, idque ipse suspicaretur, cuidam ex sua familia in aurem dixit, ut statim captivo laqueo vita adimeretur. Ac tum audiit cardinalem mortemque captivo deprecanti, reddidit, se id eius precibus concessurum si viveret. Gratias egit pontifici Farnesius, et subito ad carcerem properans, strangulatum invenit. Quare iratus, monachi hanc esse gratiam dixit; quod ad pontificem

deferens carceris custos, misit qui Farnesium accerserent. Qui, cum de more ad eius pedes procumberet, sic sinit per mediam horam iacere, ac causam admirantem, hoc responso dimisit: 'Haec monachi est iam gratia, quem si iterum irritaveris, poena pontificia in te insurrecturum noveris'.

De osculando pedes pontificis, vide Erasmus in *Apophthegmatibus*, lib. 6, ubi dicit, Maximinum seniore nonnunquam ad oscula pedum quemquam admisisse. Vide Lipsium, *Electa* 2, cap. 6.

Sixtus, inter alia quae suo pontificatu statuit, vetuit ne cardinalium numerus septuagesimum excederet, item nullos nisi mense decembri creandos, certos etiam cognationis gradus expressit, in quibus constituti duo cardinales esse non possent.

II, fol. 53v (p. 112)

Annus christianus MDXXCVIII (1588).

(Consules Traiectini: Petrus Ruysch III, Gerardus Pruning Daventrius II).

Hunc variis lacerat vulgus discursibus annum.

Da, Deus, infaustum longius omen eat.²⁹⁰

Januarius

Me Janus veteri Romana vidit in urbe.

[01-01-1588]

Kal. Novi urbis Romanae magistratus creati, qui in habitu solemniori ordine ante pedes pontificis procumbentes, ex more iuramento praestito, inaugurati sunt, deinde circa vesperum tormenta bellica ex arce summo tonitru explosa.

Syphridus Grovesteinus, canonicus Martinianus, duxit in uxorem Henricam Vuytten Bomgart, cum qua hactenus consueverat. Eodem tempore Theodoricus Tielmannus, eiusdem collegii canonicus, suam duxit Hildegondam Petri filiam.

Monte Celio

[02-01-1588]

II. Perambulavi Coelium montem, olim Querquetulanum a silva, inde a Coele Vibenna, duce Etruscorum, teste Tacito, sic dictum (vide Becanum, *Vertumnum*), et a Tiberio qui hunc ab incendio deformatum restaurarat, Montis Augusti nomenclatura indigetatum. (*Annales* IV, et ibi Lipsius; Varro, *De lingua Latina*). In quo templum Claudii, ab Agrippina incoeptum, a Nerone funditus eversum et Vespasiano restauratum (Suetonius, cap. X, in *Vespasiano*). Et Lateranensium aedes, quarum olim percelebris familia, meminit Lateranensis cuiusdam senatoris Appianus (lib. III, *Bellorum civilium*; Cicero, *In Vatinius*; et *Pro Plancio*).

Fasti praeterea consulares,²⁹¹ Julius Capitolinus, Tacitus, Hieronimus, Aurelius Victor, Rufus Lateranenses numerant, et Juvenalis in *Satyris* (satyra X). 'Et egregias Lateranorum obsidet arces'.

Sint Jan van Lateranen

Ubi nunc a Constantino, ut volunt, templum s. Salvatoris vel d. Joannis Lateranensis, multis celebre reliquiis (vide fabulosas Martini Poloni nugas), de quibus videndus Onuphrius, qui

²⁹⁰ Ook in UB Utrecht, Hs. 836, Arn. Buchelius, *Farrago*, nr. 157 (Rome, 1588), fol. 40r.

²⁹¹ Zie Carolus Sigonius.

peculiarem *De septem Urbis basilicis* edidit libellum. Vulgus imperitum nescio quid fabuletur de rana Neronis, quae ibi latuerit, unde nomen deducit. Est in hoc templo sepulcrum Laurentii Vallae, aliorumque tam virorum doctorum, quam pontificum. Porticum novo opere restaurat pontifex Sixtus V, et palatium purgata eius area exstruit. Ibidemque obeliscum ex Circo Maximo advectum, et in plures confractum partes, hyeroglyphicis literis venerandum, adunatis fragmentis, erigi curat. Hic olim statua illa equestris quae nunc in Capitolio, cuius adhuc basis conspicitur. (De quo vide Marcellum, libro XVII; vide Becanum, lib. 2 *Herm.*; vide 2 *Hyerogl.* et Lucanum, 161).

Tum quoque libuit Santa Sanctorum, qui locus admo-

II, fol. 54r (p. 113)

dum religiosus, visitare, ubi magnae indulgentiae donabantur. Intrare hunc mulieribus non licet, nisi certo tempore. Ante ostium hoc est distichon:

Circumcisa caro Christi sandalia clara
Ac umbilici viget hic praecisio chara.

(Vide Calvinum, lib. *De reliquiis sanctorum*).

(Antwerpiae olim de praeputio²⁹² quod servatum ferunt, sed Coster nunc sublatum putat). In monte Coelio fuere olim quoque aedes Tetrici, tyranni (Pollio in *Tetrico iuniore*),²⁹³ in quibus pictura musea admodum egregia. Hinc ad portam Coelimontanam, quae et Asinaria olim, nunc vero Lateranensis, et Latina. Vidi oratorium non adeo magnum, quod ingressus, hos versus parieti inscriptos legi:

Martirii calicem bibit hic athleta Joannes²⁹⁴
Principii verbum cernere qui meruit.
Verberat hic fuste proconsul, forcipe tondit,
Quae fervens oleum laedere non potuit.
Conditur hic oleum, dolium, cruor atque capilli
Quae consecrantur, inclyta Roma, tibi.

(Videndus Johannes Calvinus, in libello *De reliquiis*).

(Epheli²⁹⁵ hoc contigisse refert Abd as Babil, lib. V; vide Tertullianum, *De praescriptione haeticorum*).

Deinde praeterivi ruinas veteris palatii et monasterii, quibus est contiguum xenodochium aegrotantium s. Mariae, et in colle templum cum coenobio Quatuor Coronatorum,²⁹⁶ ab Honorio, pontifice Romano, eius nominis Primo, fundatum, ubi olim castra peregrina, inde per emporium quod olim fuit inter Amphitheatrum et santam Mariam Novam,²⁹⁷ cuius pars hortis eius monasterii occupatur, domum properavi.

Mirabar ego infantes duorum vel trium annorum cucullatos conspici; sed respondebant parentes, se ex voto hoc facere, cum filium nasciturum certis de causis Deo vovissent, forte an

²⁹² Het praeputium Domini, of de voorhuid van de Heer was door Godfried van Bouillon naar Antwerpen gebracht, en werd tot de reformatie als reliek vereerd.

²⁹³ Tetricus sr, gouverneur van Gallië, riep zich uit tot keizer, hij werd door Aurelianus verslagen, maar kreeg toch met zijn zoon Tetricus jr. de rang van senator terug.

²⁹⁴ St. Jan de Evangelist.

²⁹⁵ Ephelis, een huidziekte.

²⁹⁶ De Santi Quattro Coronati (Vier gekroonde heiligen), op de Palatijn.

²⁹⁷ Tussen het Colosseum en de Santa Maria Nova.

exemplo veterum Iudeorum, ut Bibliae testantur sacrae, iustam tamen aetatem requirunt canones cap. ‘ad nostram’, cap. 31 Decret. de regularibus.

In Laterano, die jovis, ante festum Pascatis, pontifex execratur omne genus humanum, propter ingratitude[m] erga Christum; cuius vide formulam apud Sleidanum, lib. III, [Jovius?] *Historiarum sui temporis*, in principio.

Innocentius II, in Laterano curavit depingi Lotharium, imperatorem, quasi vasallum ad ipsius pedes prostratum, et imperii coronam ab eo accipientem, hoc versu addito (vide Gunterum, *Ligurinum*, lib. 6):

Rex venit ante fores, iurans prius Urbis honores
Post homo fit papae: sumit quo dante coronam.²⁹⁸

II, fol. 54v (p. 114)

Carnaval

[04-01-1588]

IV. Pontifex legem tulit de bacchantium insolentia comprimenda, ne mulieres nuda[e] aut personatae discurrerent, ne larvati telis armarentur, ne sacris diebus in publicum procederent, diebusve veneris. (De sacris personatis vide Leonici, *Variam hist.*, lib. 2, cap. 2).

Ab hoc nempe tempore incipiunt, equites, pedites, in curribus, in vehiculis, in mulis, in asinis, exotico et quam maxime barbarico habitu, per omnes urbis vicos et compitas discurrere, hi tum summa in quosque licentia verborumque petulantia uti, comoedias agere, instrumentis ludere, disputare, ad amicarum fenestras plangere, lamentari, et similia facere solent tanta copia, ut viae quotidie occupentur totae, ac praecipue Flaminia quae et Curtia, cum ultimo bachinaliorum ibi variis cursibus certetur, quod fortean originem habeat a Paulo II, papa. (Quales Trigodaemones veteres appellari comperibus; vide Porsium in *Poematibus*, pag. 76, 97).

De quo ita Platina: ‘Paulus ad otium conversus, populo Romano ad imitationem veterum ludos et epulum instituit: ludi erant pallia octo, quae cursu certantibus in carnisprivio proponebantur, singulis diebus. Currebant senes, adolescentes, iuvenes, Judaei ac seorsim pastillis primo pleni, ut tardiores in cursu essent; currebant equi, equae, asini, bubali, tanta cum omnium voluptate ut prae risu, ut inquit poeta, vix ilia ferrent’.

Videtur olim Iudeis Mosaica lege id prohibitum, cum legatur in *Deuteronomio* (cap. 22): ‘Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste faeminea, abominabilis enim apud Deum est, qui facit illud’.

Nunc de sede marmorea perforata quae est in Laterano, cuius meminere Onuphrius et Platina (Nauclerus, 2 part. *Gentium* 29), et vulgo fertur olim pontificem hic collocari recenter creatum solitum, cuius pudenda ab ultimo cardinalium, ne deceptioni locus foret, attrectari. In libro vero *Caeremoniarum*²⁹⁹ haec leguntur. (Johannes Pierius Valerianus, *De sacerdotum barbis*). Pontifex creatus ducitur a priore et canonicis ecclesiae Lateranensis ad marmoream sedem, quae ‘stercoraria’ appellatur, et ibi eum sedere faciunt, qui ita tamen sedet ut magis iacere videatur. Ad quem mox accedentes cardinales elevant eum honorifice, dicentes: ‘Suscitatus de pulvere egenus et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus et solium gloriae teneat’.³⁰⁰ Tum surgens, accipit de gremio camerarii quantum pugno potest complecti pecuniarum, ubi tamen nihil auri aut argenti, ac spargit in populum dicens: ‘Argentum et aurum non est mihi, quod autem habeo hoc tibi do’.

²⁹⁸ Zie De Jong 2013, p. 162 in vertaling, en noot 1 en 2.

²⁹⁹ *Officium et caeremoniae*, etc.

³⁰⁰ Psalm 113, 7-8.

II, fol. 55r (p. 115)

Santo Stefano Rotondo

[06-01-1588]

VI. Ex mole Hadriani, cum essent Epiphaneorum feriae, tormenta explosa sunt; tum etiam epulum regale in multos dies datur.

Ad portam Capenam seu Triumphalem quam et olim Appiam, cum ibi sit initium viae Appiae, quae Roma Capuam usque, 126 mil. ab Appio Caeco deducta fuerat, nunc d. Sebastiano sacram, ut basilicam d. Sebastiani extra Urbem viderem, perveni. Sed cum serius esset, redii, et in via intravi templum, ornatum recenti pictura martyrum multorum, tormenta secundum imperatorum ordinem exprimente. Erat rotundum columnis aliquot marmoreis sustentatum. Olim Fauni Capreoli aedem fuisse constat, et terno ambitu quasi porticibus ut ex vestigiis apparet amplissimam. Huius cura incumbit collegio Germanico.

Dicebantur aliquot millia Turcarum ab exercitu imperatorio in Ungaria ex improvise caesa.

Dies hic sunt breviores aestate quam in nostra provincia, et in hyeme longiores. De horis vero Italicis, vide Ruscillum *Ad Ptolemeum* (lib. I, pag. 25).

Non procul a porta Capena olim fuit aedes Honori et Virtuti a Marcello bello Gallico vota, et dedicata bello Poenico fervente Annibale, duce, ut author est Livius (lib. XXVII). Hanc quidam divi nunc Sixti arbitrantur, Fabritius (in *Roma*) dissentit; in via Appia ponit Marlianus, lib. IV, cap. XXIV.

Bocca della verità

[07-01-1588]

VII. Sixtus V tres currus, auro onustos, ad castrum vehi curavit, et scrinia thesaurarii ampliora fecit.

Ex Capitolio descendens versus Tyberim ad forum Boarium deflexi, quod olim maxumum. In hoc templum d. Gregorii in Velabro,³⁰¹ ubi dicunt apud rudera Palatini draconem quendam olim totam Urbem pestilenti flatu affecisse, quem Gregorius fugavit.³⁰² Videturque ibi ante aliquod templum caput marmoreum, quod vulgo ‘bocca della verità’ collocatum, de quo mira fabulantur, ut periurii vindice. Nec hinc procul arcus marmoreus, variis sacrificantium sculpturis circum ornatus. Ad hunc argentarios et negotiantes convenire solitos, ex inscriptione, Severo dedicata videtur (vide Smetium, fol. X), quae talis: ‘Imp. L. Septimio Severo Partinaci,’ etc.

II, fol. 55v (p. 116)

‘Argentarii et negotiantes boarii huius loci dederunt’

De hoc arcu eiusque sculpturis quaedam apud Caulaeum in *Relligione Rom. ant.*; et Marlianium ac Fabritium.

Prope in Velabro scaturit fons aquae Juturnae (vide Varronem), quam Turni sororem, fabulatur Virgilius. Haec olim faciebat lacum in foro, iuxta templum Vestae, ubi nunc Silvestri aedes in lacu, quae hodie, detorto aquaeductu, hic scaturit fonte profundo, sed ad usum lavandi tantum.

Est et ibi arcus marmoreus quadratus, nulla inscriptione; credunt olim templum fuisse Jani quadrifrontis, de quo vide Martialem (lib. X *Epigr.* XXVIII) et Ovidium. Vicinus ac palatio contiguus videtur fuisse Circus Maxumus,³⁰³ inter Aventinum et Palatinum medius (Varro, *De lingua Latina*), cuius magna etiamnum exstant vestigia. Longus erat 3 stadia, latus unum.

³⁰¹ San Giorgio in Velabro.

³⁰² Lees: d. Georgii ... quem Georgius.

³⁰³ Circus Maximus.

Claudius, imperator, in hoc carceres fecit marmoreos et metas auratas, ut author est Suetonius (in *Claudio*, cap. XX), restauravitque Domitianus (in *Domitiano*, cap. V). Vide Angelum Roccam, lib. *De bibl. Vatic.*, embl. XI.

Iuxta Circum aedes Liberi, Liberae et Cereris, quas A. Posthumius, dictator, voverat, dedicavit Tiberius (Tacitus, *Annales* II), quemadmodum et Florae aedem a L. et M. Publiciis, aedilibus, constitutam.

Tum ad montem Testaceum sive Doliolum,³⁰⁴ qui a testis et fragmentis fictilium in tantam magnitudinem excrevit, ut iusti montis sit instar, deveni. In eo ambitu tabernas figulinas constitisse perhibetur. (Vide Festum, in *Doliola*).

De Piramide van Caius Cestius

Hinc non procul in ipsis moenibus, apud portam d. Pauli, olim Ostiensem et Trigeminam, est pyramis ex quadratis lapidibus, sepulcrum C. Cestii, VII-viri epulonum (Remi sepulcrum fab. Martinus Polonus vocat), ut hae indicant literae:

‘Opus absolutum diebus CCCXXX (330) ex testamento C. Cornelii tr. pleb. septemviri epulonum.’ (Sic habet Crinitus, ni fallor; Smetius, fol. XI, et Boisartius 2 part. *Antiq.*).

Hanc apertam ingressam se, mihi narravit Theodorus Rhenessius, variis picturis antiquis adhuc ornatam sacrarii cuiusdam mortuarii instar. (Et P. Marelius, pictor, se in criptis ad divum Sebastianum vidisse Orpheum depictum, narravit).

Apud Marlianum (libro V), Ferrutii cura postremio editum, inscriptio longe alia est, ubi legitur C. Cestii nomen non Cornelii et absolutum fuisse CCCXXX (330) diebus, arbitrato Ponti P.F. Clamelae heredis, vide Boisartius, lib. 2.

II, fol. 56r (p. 117)

Paus Sixtus V

[09-01-1588]

IX. Pontifex Sixtus V festum instituit hunc diem, in translatione Pii V, pontificis maximi, cuius cadaver ex Vaticano ad s. Mariam Maiorem transtulit, inque sepulcro a se condito collocavit (vide Angelum Roccam, embl. XIV).

Statuas aereas divis Petro Pauloque pontifex fecit, et columnis Traiani ac Antonini imposuit, ac dedicavit (vide Ang. Roccam). Testacei montis ambitum ad ipsam radicem passuum 538, id est pedum 2690 esse dicit, ex recentiore ditione Ferrucius, cum Marlianus duobus millibus pedum vix perfici tradat, altitudinemque CLX (160); formam vero cucurbitae esse similem, lib. V *Romae antiq.*³⁰⁵

Pontifex iam nuper aquaeductum ex agro Columnio in montem Quirinalem incoepit (vide Ang. Roccam, *De Vatic. bibliot.*), et 18 tandem mense, id est septembre sequenti, perfecit, contra omnium fere opinionem, qui ob sumptus reique difficultatem huic operi diffident. Expendit ducenta coronatorum milia. Fontemque ad thermas Diocletiani Felicem exstruxit.

[11-01-1588]

XI. Pontifex, astantibus cardinalibus, sacrum solemne mortuarium celebravit in aede d. Mariae Maioris, et manes Pii Quinti placavit.

Hinc obambulans ripam Tyberis, vidi reliquias navaliarum veterum, et horreorum quae olim fuere ad radices montis Testacei, et Aventini versus flumen, numero CXL (140). Vidique acutum, navis genus vulgo galera dictum, magnis sumptibus et ingentis magnitudinis extrui, ad pyratarum, ut dicebatur, excursiones reprimendas, sed credebatur a quibusdam in augmentum classis Hispanicae fieri.

³⁰⁴ Tussen Aventijn en Tiber, Campo Testaccio.

³⁰⁵ *Urbis Romae topographia*.

Pro summo munere ut olim ita et nunc alicui ob eruditionem vel singularia merita tribuunt Romani, civitatis suae ius, civemque faciunt, ut nuper Hubertum Goltzium, Paullum Melissum, Aldum Manutium, Marcum Antonium Muretum fecerunt.

De castaneis maioribus sive maroniis, et de more legendarum castanearum, vide Becani *Vertumnum*.

([twee tekeningen, links:] Arcus Jani Quadrifrontis in Boario,³⁰⁶ [rechts:] Sepulcrum Constantiae, Constantini filiae. Vide G III) [fol. 48r, p. 101].

II, fol. 56v (p. 118)

[16-01-1588]

XVI. Vidi hoc die quendam Graecum, patriarcham dicebatur vulgo Constantinopolitanus, sed falso habitu erat, simplici ac familia.

Sixtus pontifex legem tulit adversus adulteros, qua Juliam renovavit, iam penitus superioribus saeculis extinctam, et ultore gladio puniendos decrevit. Idem astrologiam iuditiariam nisi quae circa medicinam et agriculturam versaretur, sustulit.

[17-01-1588]

XVII. Divo Antonio haec dies sacra, qui hic patronus equorum audiebat, quemadmodum Duaci Elgidius, quem vulgo St. Eloy vocant.

Sixtus V, pont. max., templum Loretanum in archiepiscopatum extulit, locum moenibus cinxit, et civitatis iure donavit, vide Angelum Roccam.

Aquaeductum dulcis aquae Centumcellas hodie Civitavechia dictas, duxit, statuas Praxitelis et Phidiae illustravit.

Montemaltum patriam iure civitatis donavit, et episcopali sede ampliorem reddidit.

[18-01-1588]

XVIII. Pontifex, ut larvatorum comprimeret insolentiam, eos edicto, ut supra [fol. 54v] rettuli, coercuit.

Vidi tum temporis Academiam Romanam veterem, quam Sapientiam vocant, per Pium V, pontificem, anno 1566 restauratam, cum tum fere fuisset collapsa, eiusque proventus ab aliis occuparentur inique, hanc et hoc tempore vidi restaurari ad pristinumque nitorem reduci.

Circa hoc tempus in patria obiit Caroli Trilloi,³⁰⁷ praetoris, filia, cui in templo Civico suspendit insignia, adscripto hoc epitaphio: ‘Nobilis optumaeque spei domicella Susanna a Trello, vixit annos X, obiit anno MDLXXXVIII (1588), VI januarii.’ Verum mutato iam magistratu, aediles, quod contra statuta vetera esset, loco moverunt; quare et posthaec P. Westrenii uxoris [Gertrudis] Hardenbrokiae signum, frustra ipso contra nitente, abstulerunt.

[24-01-1588]

XXIV. Magnus Rhodiorum magister habitu cardineo cum suis urbe excessit, et versus Neapolim, ut domum reverteretur, iter arripuit.

Pontificis pronepotes sunt, quos ipse dignitate illustres fecit, Alexander Perettus, cardinalis Montaltus, post Farnesium vicecancellarius, et eius frater Michael Perettus, marchio, Burchi gubernator. ([Angelus] Rocca).

[29-01-1588]

XXIX. Cardinales Jovisius et Leoncurtius³⁰⁸ magnum hic furte thesaurum amisere.

Pontifex hoc tempore magnificentissimam in Vaticano bibliotecam aedificavit, in cuius usum antiquum quod ibi visebatur theatrum convertit, picturis intus et foris artificiosissimis ornavit, effigies doctorum virorum collocavit. Eique typographiam addidit, cuius curam dedit

³⁰⁶ De boog van Janus aan de rand van het Forum Boarum.

³⁰⁷ Carel Trillo, schout van Utrecht, zie over hem Dusseldorpius, *Annales* (ed. Fruin), p. 224.

³⁰⁸ François de Joyeuse in 1587, Robert de Léoncourt in 1583 tot kardinaal benoemd.

Dominico Bassae, viro multarum rerum claro, vide plura apud *Mercurium Belg.*, lib. 1, vide supra, E3 [fol. 32v].

II, fol. 57r (p. 119)

Beroemde mannen uit Rome

Virorum, virtute, dignitate et eruditione illustrium, illustris haec urbs orbi dedit. Pontifices, ut veteres taceam, Cletum, Alexandrum Primum, Sixtum I, Zephyrinum, Calistum I, Urbanum I, Pontianum I, Fabianum I, Cornelium I, Lucium I, Stefanum I, Felicem I, Marcellinum I, Marcellum I, Silvestrum I, Marcum I, Julium I, Liberium, Felicem II.

Viros doctos: Petrum Cursium, poetam, Marium Salmonium Albertiscum, Laurentium Vallam, Cristophorum Porsenam, Marcum Antonium Casanum, Anastasium (nescio an is Germanius cognomento, i.c.), bibliothecae Apostolicae custodem, qui vixit circa annum 850, Ascanium Valentinum, qui de Gregoriano Sacello edidit libellum.

Fuit Romae natus Joannes Baptista Castagnaeus i.c., et inde pont. Rom., assumpto nomine Urbani VII, et Antonius Gabrielus i.c., advocatus apostolicus, Antonius de Mathaeis i.c., Horatius Mandesius, Ludovicus de Ponte i.c., Petrus Dominicus, Magdalenus de Capiferreis i.c., Prosper Farinatus i.c.

Pontifices item: Syricium, Anastasium I, Bonifacium I, Sixtum III, Felicem III, Anastaseum II, Bonifacium II, Johannem II, Agapethum I, Vigilium I, Pelagium I, Benedictum I, Pelagium II, Gregorium I, Bonifacium III, Deodedit, Severinum I, Eugenium I, Adeodatum, Donum, Benedictum II, Stephanum II, Paulum I, Hadrianum I, Leonem III, Stephanum IV, Pascalem I, Eugenium II, Valentinum I, Gregorium IV, Sergium II, Leonem IV, Benedictum III, Nicolaum I, Hadrianum II, Johannem IX, Hadrianum III, Stefanum V, Stefanum VI, Romanum, Theodricum II, Joannem X, Benedictum IV, Sergium III, Anastasium III, Landus, Johannem XI, Leonem VI, Stephanum VII, Johannem XII, Leonem VII, Martinum III, Agapitum II, Johannem XIII, Benedictum V, Johannem XIII.

Non recens aut a quadringentis, ut apertum est, annis, ambitio Romanae sedis vigit, etiam diu ante Phocam, qui constituisse dicitur, ut Romanus pontifex caeteris superior esset. Marcellinus (lib. XXVII), homo ethnicus at probae fidei cruentum, Damasi et Ursicini de episcopatu certantium, ambitiosis populi votis certamen describit, addit christiano etiam censori dignum hoc epiphonema: 'Qui esse poterant beati re vera, si magnitudine Urbis despecta, quam vitiis oppugnant ad imitationem antistitum quorundam provincialium viverent. Quos tenuitas edendi potandique parcissisime utilitas, etiam indumentorum, et supercilia humum spectantia perpetuo Numini, verisque eius cultoribus, ut puros commendant et verecundos, et luctant (lib. 4 in fine). Sed ii quorum fides lubrica fuit, cum Deum nosse se et colere simularent, augendis opibus et honori studentes affectabant maximum sacerdotium.' Post Johannem XIII pontifices Romani fuere Roma oriundi: Benedictus VI, Donus II,³⁰⁹ Benedictus VII, Joannes XV, Joannes XVI, Joannes XVII, Joannes XX, Sergius IV, Joannes XXI, Silvester III, Innocentius II, Anastasius II, Clemens III, Celestinus III, Honorius III, Nicolaus III, Honorius IV, Gregorius II, Leo VIII. Gregorii XIII filium Jacobum Boncompagnum, Viniolae marchionem creatum et S.R.E. gubernatorem in titulum eius, legi.³¹⁰

II, fol. 57v (p. 120)

³⁰⁹ Op oude lijsten kwam deze paus Donus II voor door verwarring van de naam Donus met de titel 'dominus'; er is maar één paus Donus geweest.

³¹⁰ Gregorius XIII (1502-1585), geboren als Ugo Boncompagni, was de vader van Giacomo Boncompagni (1548-1612). In 1572 erkende hij hem als zijn zoon, en Giacomo werd de stamvader van het prinselijk geslacht Boncompagni-Ludovisi.

Februarius

Parthenopes me rura tenent, atque incluta longum
Audivit nostrum et flebile Roma, vale.

Sint-Paulus buiten de Muren

[01-02-1588]

Egressus porta Ostiensi, primum mihi occurrebat locus, sacello et inscriptione honoratus, ad quem narrant, Petrum Paulo occurrisset. Hinc ad primum lapidem via Ostiensi est templum cum coenobio d. Pauli, olim nobile variisque porticibus celebre, nunc ruinis proximum. Cuius initium, progressum, antiquitates et restauraciones ample descripsit Onuphrius (in libello *De 7 urbis basilicis*). Archimandrita restaurare incipit, cui pontifex, ad ornatum, dono dedit obeliscum ex Circo Maximo, nuper erutum, qui in area templi erigendus iacet. In basibus marmoreis ad chori ornatum politis, utrinque vidi simulacra et hanc legi inscriptionem: ‘P. Julio Primioni, / patri eius et (...) lectori curavit / filius pientissimus.’

‘T. Marco T. f., / Palat. / Clementiano, / scribae, aedili. / Curul.

In pavimento, literis semigothicis, legitur epitaphium Petri alicuius, nescio an Petri Leonis, potentissimi olim civis Romani (Leonis est ante portam iubilaeam), quem hic sepultum, scribit Onuphrius, quod tale:

Iudicis, en Petri recubant hic ossa severi
Tempore qui multo iura dedit populo.
Nam ... clarus meritis magna de stirpe creatus
Divitiis viguit.

In pariete intranti ad dextrum hoc est Joannis XIII, ut credo, pontificis:

Pontificis summi hic clauduntur membra Joannis,
Qui prudens pastor persolvens debita morti
Isthic praemonuit moriens sua membra locari.
Quo pietate Dei resolutus nexibus atris
Egregiis Pauli meritis conscendat in aethra (cur non Christi?)
Inter apostolicos coelorum gaudia metat.
Gaudeat, exultet sociatus coetibus almis,
Dicite corde pio relegendis carmina cuncta.

II, fol. 58r (p. 121)

In porticu templi est basis antiqua marmorea, quae olim arae inservivit, ubi haec leguntur (Lipsius, fol. 55):

‘C. Cecilius / fecit sibi et / Ceciliae, Cosmae L. cognatae, / coniugi de se bene meritae / Simphorio L., Primo L., Pisoni L., Diadumeno L., Niceno L., Syntropho L., Nicarcho L., Epaphro L., Philopatro L., Fortunato L., Eras Alexandro L., Agathonis L., Nino L., Jucundo L.’

Non procul hinc templum ad Tres Fontanas,³¹¹ vulgo dictum, III ab Urbe lapide,³¹² eadem via ubi Paulus dicitur capite truncatus, ubi ex eius sanguine, qui in terram ceciderat, tres fontes

³¹¹ Chiesa del martirio di San Paolo alle Tre Fontane.

³¹² Bij de derde banpaal.

erupisse, tradunt. In templo Paulino sunt 24 seniores [...?], opere mosaico antiquissimo, cuius meminit Hadrianus I, pontifex, ante M (1000) annos et plures confectos.

De schenking van Constantijn

De donatione Constantini Magni, quam sibi factam Romani pontifices volunt, diversae sunt sententiae pugnantes et opiniones contrariae. Angelus Rocca (lib. *De bibliot. Vatic.*) hanc probare, ait: Zosimum, Ammianum, Marcellinum, Abraham Levitam, Abben Ezram, regem Gedaliam Jachiam,³¹³ Athanasium, Damasum I, pontificem, Gelasium I, pont., Leonem IX, pont., Gregorium VII, pont., Innocentium III, Gregorium IX, Nicolaum III, Pium II, Romanos pontifices, minus idonei in sua causa testes.

Isidorum Hispalum, Adonem Viennensem, Ivonem Carnotensem, Brochardum Vormatiensem, Dominicum Torcellanum, Brixianum, Simeonem Thessalonicensem, Caesarem Costam Caprianum, episcopos; Petrum Damiani, cardinalem Hostiensem, Hieronimum Aleandrum, cardinalem (Jason, § item Serviana, num. 106, *Inst. de actione*), (Panormitanus, *Consilia*, 82, 2), Thomam Aquinatem, Augustinum Triumphum, Gennadium Scholarium, Graecum, Anselmum Lucensem, abbatem Joachimum, Emanuelem Calecam, Henricum Gandavensem, Theodorum Balsamon, Antiochiensem patriarcham, Nicolaum Lyranum, Martinum Polonum, Alvarum, Volaterranum, Albericum de Rosa, Joannem Nauclerum, Augustum Steuchum.

Falsam arguunt Laurentius Valla: inscriptiones ante C (100) amplius annos; Bremensis, cuius infra memini, Jacobus de Butrigrar, Bartoli praeceptor, (Aventinus, *Hist. Bavar.*, fol. 447; Hotomannus *Quest. illustr.*), Krantius (lib. 2 *Saxonia*, cap. 8, et *Daniae*, lib. 3, cap. 40), Hotomannus, autor *Bruti fulminis*. Bodinus, *De la république*, liv. 1, cap. 9.

Bibliae sacrae exemplar antiquissimum, olim Caroli Magni, est in aedibus s. Pauli, ut refert Angelus Rocca, *De bibliot. Vatic.*

Urbem eadem porta ingressus sum quae hodie, s. Pauli vel etiam Ostiensis, Trigeminam olim fuisse, sunt qui credunt, quamvis haec alio loco, extant enim reliquiae eius in vineto quodam iuxta Tyberim. Vide Onuphrium et Boisartum.

II, fol. 58v (p. 122)

Tibereiland

[03-02-1588]

III. Ut insulam Tyberinam perlustrarem, pontem Fabritium³¹⁴ (olim Tarpeius, et nunc Quatuor Caput) transii, ubi in arcu pontis has antiquas inscriptiones vetustate pene consumptas legi: ‘L. Fabritius M. f. faciundum curavit, / Q. Lepidus M. f., Marcellus M. f., consules.’ (Vide inscriptionem hanc in Marliano diversam; vide Smetium, fol. 3).

Hic olim templum Jovis Lychnonii, unde et insulae nomen fuit, in cuius reliquiis erectum templum d. Bartholomei,³¹⁵ cuius ibi corpus ab uno ex Ottonibus, imperatoribus, expugnato, Benevento translatum creditur. Ut et epistola imperatoris, quae ibidem servatur, indicat. (Platina in *Vita Benedicti VII*. Vide et *Vitam Bartholomei*, a Joachim Perionio, descriptam in fine). Descriptum hoc olim ab Ovidio (*Fasti*, I, [291-4]), cum Jovi sacrum esset:

Accepit Phoebo nymphaque Coronide natum
Insula, dividua quam premit amnis aqua.
Juppiter in parte est, cepit locus unus utrumque

³¹³ Gedalja ibn Jachja (1526-1587) in Italië woonachtig, uit Joods-Portugese familie.

³¹⁴ (Doorgehaald: d. Bartolomei). Ponte Fabricio (Brug van Fabricius), is de oudste brug van Rome, ook wel Ponte dei Quattro Capi (Brug van de vier hoofden) genoemd; zij verbindt het Tibereiland met de stad.

³¹⁵ San Bartolomeo all’Isola.

Iunctaque sunt magno templa nepotis avo.

In eo adhuc quatuor columnae ex ophyte, et porphyreticum labrum cum marmore ex Pario pulcherrima tabula. In area vero templi est haec in ara marmorea inscriptio:

‘Dis Manibus / Tulliae / Fortunatae, / optimae coniugi, / erga se bene- / merita fecit / C. Octavius / Clutus et / sibi et suis / posterisque eorum.’ (Smetius, fol. 127, 2)

Vicinum est e regione aliud templum, cum xenodochio d. Johannis. Collavitae fratres huius vulgo vocantur, ab exclamatione quam faciunt stypem petitori: ‘fatte ben fratelli’.³¹⁶ Originem habent, non ita nuper ab Hispano quodam, qui aedes suas et supellectilem quae ei erat reliqua, in usum pauperum aegrotantium convertit. Hic olim Aesculapii aedem fuisse videtur, de cuius adventu Livius, Ovidius, Macrobius. Fuit is sanitatis deus aestimatus, ad cuius fores aegroti iacebant, et votivae tabellae suspendebantur et arae collocabantur, quales inventas exhibet cum inscriptis Hieronimus Mercurialis, et crines aliaque sanitatis restitutae signa, ut ex Martiale, Suetonio et Aristophane notum est. (In [Fabri] *Gymnicis*; lib. XIX, epigr. 18; in *Claudio*, cap. 24; [Aulus] Corn. Celsus; Plautus in *Curculione*). Prope hoc templum in horto est navis praelonga ex tasio lapide, cuius insigne est caput tauri et a latere simulachrum serpentis.

Insula quoque ipsa in formam navis redacta olim, eo quod navi Aesculapius, cui haec sacra, advenerat ex

II, fol. 59r (p. 123)

Epidaurio. Templum et hic aliud Fauni fuisse, creditur. Insula haec ex frumento Tarquini Superbi tempore in fluvium deiecto nata, dicitur, ut ex Livio Munsterus.

In insula Aesculapio aedes facta fuit, ut refert Festus in verbo ‘in insula’, quod aegroti a medicis aqua maxime sustententur, etc.

Ab altera insulae parte ponte Cestio Transtiberinae regioni coniungitur.³¹⁷ Pons vero Cestius restauratus Gratianus dictus est, ut indicat marmor in eius medio (s. Bartolomeus hodie; vide Smetii, *Inscript.*, fol. 3):

‘Domini nostri imperatores / caesares / Fl. Valentinianus Pius Felix Maximus / victor ac triumphator semper augustus, pontifex maximus, / Germanicus Max., Alemannus Max., Franc. Max., Gothic. Max., Tr. Pot. VII, imp. VI cons. posuerunt F. / et Fl. Valens, etc. / Fl. Gratianus, etc.,

Pontem Felicis nominis Gratiani, in usum / S.P.Q.R. constitui dedicarique iusserunt.’

In marmore opposito:

‘Benedictus almae Urbis senator / restauravit hunc pontem fere dirutum.’

Vocabatur et hic olim Esquilinus, nunc vero Bartholomei, a templo vicino. Longitudinem autem passuum Italicorum sexaginta habere, dicitur, cum superior Tarpeius pons iam dictus septuaginta habeat passus.

Onbetrouwbare notarissen

Cum notariorum falsitatem et praecipue Romanensium notarem, commode incidit in manus meas non contemnendus poeta Merlinus Mantuanus,³¹⁸ *Macaronica* 8, ubi exemplar dat in Briosso.

Iste Briosus erat Nodarus vel penarolus,
Natus poltronus pro scortegiare vilanos;

³¹⁶ Het ziekenhuis van de Fatebenefratelli, in 1584 gebouwd.

³¹⁷ De Pons Cestius (Ponte Cestio) van ca. 46 v.Chr. verbindt het eiland met de wijk Trastevere in het zuiden.

³¹⁸ Pseudoniem van Teofilo Folengo (1491-1544), alias Merlinus Cocaius.

Semper habebat enim vel tres vel quinque paratos
 Ad postam falsos testes [de iure brusandos].
 Si tantas illi dextras natura dedisset
 Quantos Judeos baganaios Mantua pascit,
 Quantas Veronae corrumpit Arena puellas,
 Vel quantos piccat ladros Romagna quotannis
 Vel potius quantos habet Melita Roma Simones
 Omnes taiassent nostro de iure Briosso.
 Namque instrumentos falsos tot scripserat ille,
 Quot piscatores facit alma Vegnesia signores,
 Quot barcaroles generavit Chioza ribaldos, etc.

De templis Jovis, ab C. Servilio duum-viro dedicati VI annorum ante Gallicum bellum iam voti; et Aesculapii, quod Lucretius praetor tabulis pictis ex praeda exornavit, teste Livio; et Fauni, quod iam fluctibus cessit Tyberinis. Cuius meminerunt Vitruvius, Ovidius, **Livius**, C. Tacitus, Tranquillus, vide Marlianum, lib. VII.

II, fol. 59v (p. 124)

[05-02-1588]

V. Vidi bullam pontificis Sixti V, qua sub poena privationis beneficiorum aliarumque poenarum cavebatur, ut omnes beneficiati in locum suae residentiae intra certum tempus se reciperent, nec diutius Romae inutiliter haerent.

Cum Vallae diu frustra in Laterano, cuius fuerat canonicus, quaesivissem sepulcrum, mihi dictum fuit, sepulcro erutum ob scriptum *De falsa donatione Constantini* libellum.³¹⁹

Epitaphium eius vulgavit Fabritius in sua *Roma*, et post eum Laurentius Scraderus in lib. *De monumentis Italiae*. Vide etiam Jovium in *Elogiis*.

Romeinse families

[06-02-1588]

VI. Iam de Romanae urbis nobilioribus familiis etiamnum extantibus, pauca sunt hae:

Ursinorum, Columnensium, Fregepanorum, Sabellorum, Porciorum, Caesiorum, Crescentiorum, Cinciorum, Caesarinorum, Banderesiorum, Farnesiorum, Maphaeorum, Alberinorum, Baroncellorum, Mellinorum, Foscorum, Porcuriorum, Bufaliorum, Beccariorum. Di Capoferrutio, Matthaeorum quam olim Papparaseorum fuisse in Innocentium II, ad Platinam scribit Onuphrius, Santacruciorum, Rusticutiorum, Matheiorum.

Ursinorum illustris et potens familia, ex gente Ascania quae late in Germaniis imperavit orta, fuere et olim sed diversi ut videtur ab hac gente, nam Ursiniani meminit Vopiscus (in *Probo, imp.*) et Ausonius (*Epistolae ad Theonem*).

Inde ostentator volitat, mirentur ut ipsum
 Gedippa Ursinusque suus prolesque Jovini.

URSICINI. Laetus (in *Silvano, imp.*), et alii diaconi et competitoris Damasi Marcelli (lib. XXVII), pluriumque horum meminere plurimi: Jovius meminit in *Histor.* (Jovius, *Hist.*) Franciotti, cardinalis, lib. 25, Neapoleonis Florentii, militiaris, copiarum ducis, Valerii 35.

³¹⁹ Op 2 jan. (fol. 53v) bezocht B. de St. Jan van Lateranen al en vermeldde hij het graf van Lorenzo Valla (1407-1457), de beroemde humanist, die de schenking van Constantijn als een falsum ontmaskerd had. Hij was in deze kerk met veel eer begraven, maar kennelijk was hij later weer uit zijn graf verwijderd. Zie De Jong 2014, p. 114.

Vireni quem et Virginium 42. Francisci exulis sequae, Camilli 25, Julii, Ulissis 45. Hinc Hilarius Ursinus novissime vixit.

Joannis Caietani, Ursini pontificis, Nicolai III, Jordani eius fratris (Platina meminit), et Jordani, comitis Mediolanensis, in Honorio IV, Joannes Caietanus, in Joanne XXIII, Mathei ibidem Pauli caeculi in Bonifatio IX, Jacobi in Gregorio XII, in lib. *De vera nobilitate*,³²⁰ Petri, Pauli, Jordani, Francisci Ursi ad Johannem Ursinum Latini, et in Nicolao V, in Calixto, Neapolitano Caroli in Paulo II, Benedicti in Johanne I, Rainaldi in Clemente V, Raimondus in Urbano VI, Francisci I, (Facijs meminit) Johannis Antonii, Tarentini ducis IV, Raimundi Nolani domini V, Faversi et Neapoleonis Ursii X, Francisci, perpetui praefecti Romae, qui amplissime in Italia honor[at]us VIII, Rainaldi IX, Johannis Antonii, Taliacolii comitis. Danielis, comitis Sarnensis (Pontanus meminit), Ursi, Nolae et Atrapaldi comitis, Asculi, Lavini et Forini domini 2, cuius tumulus apud eundem in eclogis. Felicis, principis Salernitani, Gabrielis, Jacobi s. Agathae domini, Latini cardinalis, Jordani comitis Atripaldani, Neapolei, ductoris pontificii, Joannis, s. Serini comitis, et Roberti eius filii. Deque

II, fol. 60r (p. 125)

origine familiae huius quaedam in principio libri 1 *Historiarum*.³²¹ Fianciolti et gentis elogium extat apud Angelum Politianum, *Epist.* ultima, lib. X. (Polit. lib. X *Epist.* meminit). Nicolai fol. 7 (Arnoldus Ferronius meminit), Virgilio 9, Pauli 13, Caroli 14, Baptistae et Ursi 18, Virginii 38, Jordani 58, Fabii 73, Liviani 75, Joannis Antonii 101, Camilli 212, Joannis Conradi 214, Valerii 239, Livii Bartholomei filii 145. Nicolai, Manupelli domini, meminit bulla Urbani V. Rainaldus Ursinus princeps, sine liberis obiit. Manutius Horatii meminit. In Galliis quoque Ursinos inveni, nescio an huius gentis (vide [Corrozet], *Antiquitates Parisienses*), cum videantur Italicam referre originem, quorum sepulcra Lutetiae vidi Parisiorum; Joannis Juvenalis, Tramelii domini, Joannis Juvenalis, episcopi et comitis Bolonacensis, ducis Laonnensis, Joannis Juvenalis, archiepiscopi et ducis Remensis. In *Vita Pompeii Columnae*, Jovius meminit Roberti Ursini, Pauli filii, Nicolai, Jordani, Julii, Valerii.

Apud Platinam in *Gregorio XII*, Jacobus et Paulus; ad Joannem, episcopum Travensem scribit librum *De vera nobilitate*, ubi meminit quorundam huius gentis.

Spiegelius in *Commentariis ad Gunteri Ligerini*, lib. 1, dicit nullam in Italia nobilitatem quam non Germani eo advexerint.

Renzius Ursinus,³²² egregius dux militaris, ex casu equi obiit 1536. Bertoldus Ursinus, senator Romanus, a populo lapidibus legitur obrutus, quum fame laboraretur.

Vivit adhuc, ni fallor, Fulvius Ursinus, canonicus Lateranensis, vir in literaria antiquitate doctissimus.

Non ita pridem ante XV annos vixit Paulus Jordanus Ursinus, vir magnae celebritatis.

Fulvium Ursinum, empta biblioteca olim Pomponii Laetae, multum inde eruditionis adeptum, credunt, imo nonnulla Pomponii pro suis edidisse; bibliothecae eius instructissimae rarissimaeque laudes, vide apud Angelum Roccam *De biblioticis quae extra Vaticanam*.

Carolus Virginii Ursini, ex illicito concubitu filius, vir militaris, cuius in *Alexandro VI* meminit Onuphrius; Raimondi in *Gregorio XIII*, eiusque fratris Ludovici, Antonii Cicarella.

Franciscus Ursinus, eodem tempore Gravinae dux, Rainaldus, episcopus Florentinus, a Caesare Borgia e vita hic veneno, ille ferro sublatus. Fuere tum et Julius et Johannes Jordanus, Virginii filii, Fabius Ursinus, Pauli, a Borgia strangulati, filii.

³²⁰ Door Platina.

³²¹ Van Pontanus.

³²² Renzo Ursino da Ceri deed in 1527 met een Frans leger een inval in Sardinië.

Virginio Ursino, pontifex Sixtus V proneptem suam in matrimonium dedit, ut scribit Antonius Cicarella, in eius *Vitae*.

Scripsit *Historiam di casa Orsina* Franciscus Sansovinus, qui Venetiae impressus in folio, anno 1570. Helenae Ursinae inscriptionibus celebres aedes sunt Romae. Ad Johannem Jordanum scribit Leo X, *Epist.* Bembi X, epist. 19.

Ranulius Ursinus, archiepiscopus Florentinus. Raimundus, Pacentri comes, qui obiit anno MDLVIII (1559). Pardus, Manupelli comes, Guardiae marchio, Ferdinandus, Gravinensium dux, et Nerulanorum comes.

Spoletii est sepulcrum Francisci Ursini, equitis.

Marinus, archiepiscopus Tarentinus 1456.

Vide Volaterranum, multa de hac familia scribentem, lib. 22, fol. 510.

II, fol. 60v (p. 126)

COLUMNENSIUM non minus potens quam celebris multo iam tempore nomen: Platina castelli Columnae, a quo familiae cognomen ducit, meminit (in *Pascali II*). Ex qua Petrus tum pontifici Romano sese opposuit: horum insigne est columna candida in campo purpureo. Cum Sciarra Columna³²³ Romae Ludovicum Bavarum imperatorem, absente pontifice, coronaret, addita est columnae corona. (Antonius Florus,³²⁴ lib. *Titi XXI*). Petrus vero, de quo iam dixi, tempore Henrici V, imperatoris, praepotens erat in Urbe. Cum tamen incertae originis videretur Italis, nempe Germanicae; bonis multis ab imperatore, ex cuius fuerat comitatu ditatus. Vide Jovium in *Vita Pompeii Columnae* in principio. De Laurentio Columna protonotario, a Xysto IV securi percusso, Onuphrius, in *Vita Sixti*. De Vespasiano, Marcello, Ascanio, idem in *Clemente VII*, item Stefano Serra, Camillis duobus, Martio; Fabius, archiepiscopus Tarentinus fuit tempore Pauli IV, Fabritius, Marci Antonii filius, adolescens tempore Pii IV (Platina).

Meminere plurium illustrium varii authores et diversi, et Platina; Joannis sub Honorio III, Jacobi, cardinalis, tempore Nicolai, Petri, cardinalis sub Nicolao IV, Petri et Joannis sub Bonifacio VIII, et Sarrae, Joannis sub Benedicto II, Stephani sub Clemente V, Petri sub Innocentio VI, Johannis, Troiae comitis, sub Innocentio VII, et Othonis, Nicolai in *Gregorio XII*, et Luduvici in *Johanne XXIV*. Nicolai V, pontificis, fuere fratres Jordanus et Laurentius. Eodemque tempore vixit Prosperus sub Eugenio IV, Stephanus, Antonius, Laurentius. Agapethi in *Urbano VI* mem., Luduvici fit mentio (Bart. Facius) lib 1 *Histor.*, et Joannis ibidem.

Alexandri Columnae meminit [Smetius] *Inscript. antiquae* 59.

Jordani, cardinalis (Pontanus, 1); (Julii, Stefani filii, Victorius, *Var. lect.*, lib. 32. cap. 17).

Stephani (Martinus [Polonius], *Chron.*) et Agapethi in *Bonifatio VIII*. Landulfi meminit Volaterranus, lib. 1, fol. 41.

Fabritii et Marci Antonii (Coccinius meminit). Vide de hac familia Volaterranum, lib. 22, fol. 515.

Ascanii, fol. 213 (Arnoldus Ferronius) Pirrhi 242, Camilli 253, Hieronimi 127, Antonii, (Paulus Jovius, in *Historiis*) Prosperi 14. Vide Petrum Difania (?), cap. 2, in fine.

Sarrae cohortium Caesarianorum ducis Scipionis, Martii lib. 29, Camilli, praefecti veteris 30, Fabritii exulis 42, Stephani Urbani, cohortium Florentinarum ducis 28, Pompei, cardinalis, Gerardi, Straparole meminit (in *Facetieuses*).

³²³ Sciarra (Sciarillo) Colonna kroonde in 1328 Lodewijk de Beier tot keizer.

³²⁴ Lees: Julius Florus.

Guido de Columna *Bellum* descripsit *Troianum*, teste Silvio Aenea; (*De mis. curial.*) Franciscus [Columna] Poliae somnium, arcana antiquitate plenum, non indocte collegit.³²⁵ Aegidius, episcopus Bituricensis, vir doctus, anno 1280 vixit. Jovius in *Pompeii Columnae vita* meminit Prosperi, Johannis, Octaviani, fratrum Pompeii, item Martini, Hieronimi, Fabritii, Marci Antonii, Marcelli, eius filii Camilli, Stephani; Vespasiani, Prosperi filii Sarrae; Francisci, archiepiscopi Rosanensis; Johannis, Odoardi filii, cuius et fit mentio in columna quae est in Vaticano; Oddonis, cardinalis, filii Agapeti, cui fratres Jordanus, princeps Salernitanus; Serra III, Laurentius, Marforii comes; Laurentii filius Pros[peri], cardinalis, Antonius, Odoardus Amalphitanus princeps fuit, etc. Martii Ascanii, Scipionis Marci filii, Fabii Octavia filia. Petri Sarrae Platina in *Clemente VI*, Nicolai in *Gregorio XII*; Antonii et aliorum in *Eugenio IV*, Laurentii in *Eugenio IV*, Marcus Antonius Marsilius Columna, episcopus Salernitanus, i.c. Bononiensis fuit.

II, fol. 61r (p. 127)

FREGEPANICA gens illustris, produxit Cincium, cuius meminit Platina, qui multa contra Gelasium (in *Gelasio II*), papam, molitus fuit, circa anno 1090. Quo etiam tempore Leo ex eadem familia celebris. Christophori meminit Cocceius in *Bellis Ital.*, fol. 178 (in Bembi, *Epist.* lib. 9. ep. 27). Cornelius³²⁶ carmen scripsit *De Laudibus Hieronimae Columnae*. Petri in *Gregorio IX* meminit Platina. Octavius Fregepanis Myrtho Neapolitanus (De Frangipanorum familia, ut se Frederico II subdiderit, vide Urspergensis, 339), episcopus Calatensis ac inde Tricaricensis, fuit non ita pridem anno 1591, legatus apostolicus in tractu Rhenano. Est Romae domus Antonii Fregepanis (Hieronimi aedes sunt Romae). Cincius vixit anno 1570 in templo Mariae ad Minervam sepultus, cui filius fuit Hortensius. In s. Marcello sepulcra sunt Curtii, Marii, Stephani, Tasci ex Frangipanorum familia (Collenutius meminit Joannis, qui tempore Conradini Asturae imperabat). Extat Franc[isci], comitis de Frangipanibus (de Fabio et Octavio, Lipsius in *Epist. ad Gallos*, prefatione), oratio ad Carolum V, imperatorem, quem Wolfgangum vocat *Bibliotheca*, Gesnerus.

SABELLI ex veteri fortean Sabinorum gente, vel ex arce gentilitia non procul Roma oriundi, avita nobilitate clari habentur. Platina meminit Pauli in *Bonifacio IX*, Baptistae in *Gregorio XII*, Francisci in *Calixto III*, et Jacobi, cuius et Pontanus videtur lib. 1 *Histor.* meminisse. Quemadmodum et Jovius Pandulfi supplementum Martinianum (in *Martino IV, papa*), Baptistae etiam Ferronius, fol. 14. Paulus III, papa, contra Turcam, Viennam obsidentem, miserat Baptistam, rei bellicae peritissimum ducem, et Fridericum ad Carolum Germanico bello impeditum. Jovius in *Vita Pompeii Columnae* meminit Sylvii atque Traiani, qui Ursinorum auxiliis Jacobum et Troilum (*Epist.* Bembi, 423), paternis oppidis eiicere conarentur. Ubi et Antonii Sabellicus fit mentio (Jovius in *Vita Leonis II*) et Anthuni, Honorii, Lucae, Johannis Baptistae, Honorius III, pont. Rom., Syllae meminit Onuphrius in *Gregorio XIII*. Divus Gabionus. Silius apud Parrasium(?), 145.

PORTIA gens olim nobilis, et nunc alia eiusdem nominis celebris; est in s. Maria ad Minervam sepulcrum Cornelii Baptistae filius, qui bona sua ad tenuiiores puellas dotandas testamento reliquerat. In eodem loco sunt alia Portiorum monumenta, ut Bernardini iuvenis; Julii pueri, et Marii.

De Stephano item portio sive porcario vide Sabellicum, *Hist. Ven.* 27, pag. 850, et Platinam in *Nicolao V*. Vocatur autem et haec gens vulgo Porcaria. Boisartius: *Rom. antiq.*, lib. 1; meminit Metelli pag. 79 et seq. Julii.

³²⁵ Francesco Colonna (ca. 1433-ca. 1527) schreef waarschijnlijk *De droom van Poliphilo*, de zoektocht van Poliphilo naar zijn geliefde Polia.

³²⁶ Cornelio Frangipani.

CAESIA nobilis familia, ex qua videtur probus Caesius, episcopus, cuius meminit Martinus Polonius (in *Otho II, imperator*), et Paulus Caesius, cardinalis, cuius Jovius, lib. *Hist.* 25. Martii Caecii aedes in monte Quirinalis, nescio an is Paulus ad quem Alciatus sua commentaria ad I lib. *Codices*. Cuius patrem Angelum scribit fuisse iurisconsultissimum, fratrem vero Fredericum Tudertium episcopum. Joannes Baptista Fonteius in lucem edidit libros II *De prisca Caesiorum gente*, qui impressi Bononiae, anno 1583, in fol. Petrus Donatus Caesius Bononiae legatus, episcopus Narniensis fuit. Et anno 1581 Petrus Caesius legatus Castelli Franci, oppidi non procul a Bononia. Pomponius et Fredericus apud Onuphrium, hic Tudertinus, ille Intrinus episcopus. Bello navali contra Solimum, gesto a christianis anno 1571, interfuerunt Jacobus et Matheus Frangipanii. Lelius item Fabius et Dominicus de maximis Romani ex nobilissima prosapia, Leonardi Crescentii meminit *Tragica hist.*, num. 30.

II, fol. 61v (p. 128)

CESARINI illustres Romae, ex quibus Alexander, cardinalis, cuius meminit in epistolis Manutius, Johannes Georgius. In *Vita Pompeii Columnae* Jovius meminit Georgii Gabriel qui nuper orationem habuit funebrem in exequiis Alexandri Farnesii, Parmensis ducis. Julius Caesarinus, cardinalis, vixit tempore Eugenii IV, pont. Rom., Juliani cardinalis. Onuphrius in *Paulo IV* (lib. 8, in fine), Ascanii, episcopi, in *Pio IV*, meminit quoque Volaterranus Juliani Caesarini, cardinalis, qui cum Vladislao ad Varnum contra Turcas occubuit, huius quemadmodum et Alexandri meminit Onuphrius de pontifice Romano. Pandulfus Collenutius meminit quoque Julii, baronis podii s. Joannis et turris Tagliae.

ANNIBALDIORUM familia antiqua et nobilis, ex qua Petrus in supplemento Martiniano nominatus Hannibal apud Platinam in *Gregorio IX*, Richardus in *Martino IV*, Hannibal, Petri filius, ibidem. In templo Lateranensi est sepulcrum Nicolai Annibaldi. Richardi meminit Volaterranus, lib. 22, additque hanc domum, iamdiu Romae desiisse.

Scripsere de familiis Romanorum veteribus: Fulvius Ursinus, Onuphrius Panvinius, Veronensis, Antonius Augustinus, Franciscus Sansovinus. Vide etiam Volaterranum passim, lib. 22.

Ex CINCIIS olim fuere Johannes et Latinus, quorum fit mentio in *Supplemento Chronicorum Martini* (in *Martino IV*); in *epistolis* Tolomei, vulgari lingua Italica scriptis. Fit mentio Josephi Cincii, medici eccellentissimi; in *Benedicto VI* meminit Platina Cincii, potentis civis, et in *Gregorio VII*, Cincii filii Stephani, urbis praefecti, Johannis, urbis senatoris in *Gregorio IX*, Johannis in *Johanne XXIV*. Antiqua Cinciorum familia, florente Romano imperio celebris, unde et Cincia locus in Urbe, ubi Cinciorum monumentum. Anno 1195 fuit quidam cardinalis ex hac familia, vide Onuphrium, *De 7 urbium*, Basileae, fol 220, vide Volaterranum, lib. 14, fol 328.

CRESCENTIORUM familia a Crescentio Nomentano orta, ex quo Marcellus, cardinalis (vide Platinam in *Benedicto VII*), Jacobus. Leandro [Alberto] nominantur: Pascalis II, pontifex, pater Crescentius, ut scribit Platina, Gelasii item II, pater Marcellus de Crescentiis, T. 3. Marcelli, cardinalis, qui concilio Tridentino interfuit. Nomen olim fuisse simplex non autem familiae, credo, invenio nempe Crescentem Cynicum sub Antonino Pio. Crescentium lectorem Romae sub Sixto II, papa. Sunt aedes Caroli Crescentii ad Rotundum; Octavius in inscriptionibus Vatic. (Sunt et Crescentii Bononiae, quorum meminit Sigonius, *De regno Italiae*).

Familiae sint praeterea celebriores Vallarum, Capizuchiorum, Mancinorum, Bracaloniorum, Ferruciorum ex qua Bonifacius VII, papa; Corsorum, de qua videndum Platinam in *Vita Pascalis II, papa*; Vulcaminorum, Normannorum, Capociorum, Palomorum, Ricciorum, Jacobacciorum, Paluciorum, Albertoniorum, Mellinorum, Verallorum, Alteriorum,

Delfiniorum, Bucchabellae, Zambechariorum, Benzoniatorum. De Nigris, De Montibus, Rufinorum, Liliorum, Mangoniorum, Velarinorum, Cavalierorum, Cepharellorum, Maximorum quorum aedes in Circo Flaminio; Cechinorum. Sunt etiam maximorum quos a fabros oriundos arbitrantur, ut late docet, quod apud me est, fragmentum Hedanum. Horti sub rupe Tarpeia, ubi putant Fabiorum domum fuisse. Corneliorum, Palinorum, Buffalorum, Picorum; Corneliorum aedes sunt in ruinis templi Alagabuli, Bugalottorum. Sunt et ibi aedes Prosperi de Boccatiis; Lallorum, Simonis de Lentulis. Franciscus de Novellis. Cafarellorum, Perleoniorum, Sappoliporum, Capranicorum. Camilli Maximi, equitis Romani, meminit Jovius in *Vita Danuli*, lib. 1. Petrarcha, *Cant.* VI, 1 part. Mathaeorum de qua Onuphrius, *ad Innocentium II.*

II, fol. 62r (p. 129)

FARNESIA gens Paulum III, pontificem, produxit, qui deinde illustrem fecit ex se genito (de eius matre vide Balaeum, in *Paulo III*) Petro Aloisio a quo Parmenses et Placentiae duces, Octavius,³²⁷ Alexander, Rainutius (idem Parmae dux, pater Alexandri), qui nunc vivit; vixit et Octavius, dux Camerinus, cuius meminit Jovius in *Histor.* lib 37. Vidi ego Alexandrum, cardinalem Romae. Habuit et is fratrem Rainutium, item cardinalem, cuius meminit in carminibus Flaminius. Quemadmodum et Pauli, Fabii, equitis, Ierosolimitani, et Fulvii, praefecti Caesarii. Ferronius, lib. I, *Hist.*, meminit Rainutii, qui Venetis contra Carolum VIII, regem Gallorum, pugnans occubuit. Petrus Aloisius, ut trucidatus Placentiae, portentosae libidinis et crudelitatis homo, anno 1547, 10 sept., narrat Sleidanus, lib. XIX (Guicardinus, lib. 2), et eius oppida a Gonzaga occupata. Cum paulo ante Paulus Tertius celebrasset nuptias nepotis sui Horatii et Dianae, filiae nothae Henrici II, ni fallor, Francorum regis. (Hic cum esset urbis praefectus, occiditur tempore Pauli IV, ..., ut Guicardinus, lib. 2). Originem trahit haec gens ex Farnesio, Faliscorum oppido, cuius dominium Paulus III (vide Onuphrium in *Vita Pauli II*, ad principium), cum Parma Placentiaque commutavit. Victoria Farnesia, Guidobaldi II, Urbinorum ducis, uxor fuit. Nescio an Octavius fuerit Alexandri pater, cum ipsi Parma a Julio III, pont. Rom., restituta sit anno 1550. Quod et verum, nam supra erravi, cum Octavius prius Camerinus dux fuerit, et inde Parmensis. Cui nupta fuit Marguareta Austriaca (vidua Alexandri Medices, Florentiae ducis), filia notha Caroli V, imperatoris, ex qua genuit Alexandrum,³²⁸ qui ex Maria, filia Eduardi, Lusitani regis, et Johanne Bragante, Rainutium et Odoardum, cardinalem. In *Mercurio Gallo-Belgico* narratur, hanc familiam ante DC (600) annos nobilem, Romanis pontificibus militasse, unde et Farnesii tandem urbe donati sint, ac vexilliferi Romanae Ecclesiae creati. Petrus Farnesius maior sub Pascale II, pont., anno 1097 equitum praefectus Romae, qui et Cossorum coloniam Urbitellium restauravit. Petrus minor a Florentinis evocatus, Pisanorum opes una pugna attrivit. Rainutus huius filius Pauli III, pont. Rom. avus, Eugenii IV copiarum dux, multa fortiter gessit. Hic ex Johanna Caietana filium habuit Petrum Aloysium, Pauli III, pont., patrem. Onuphrius (hic nusquam meminit Horatii) in *Paulo III* honorificam huius gentis mentionem in *Monumentis Urbenetanis* ante D (500) annos extare scribit, et priscis temporibus ex Germania in caesarum comitatu venisse. Nomen tamen a Farneto, Etruriae pago, ortum, hinc eos antiquitus de Farneto dictos esse. Nominat idem Petrum Rainutii filium Peponis N., qui anno 1313 urbis veteris princeps factus, patriam a Guelforum et Gibellinorum seditione liberavit. Poponis pater fuit Prudentius, filius Petri maioris, de quo supra. Petrus

³²⁷ Horatius doorgestreept, Octavius erboven geschreven. Deze Ottavio Farnese (1547-1586), hertog van Kamerijk, en later van Parma toen hij met Margareta van Parma trouwde; hun zoon Alessandro (1586-1592) was landvoogd van de Nederlanden.

³²⁸ Rainutum doorgestreept.

quoque Ancaranus i.c. ex hac familia fuit. Victoria, Petri Aloisii filia, uxor fuit ducis Urbini Friderici Guidobaldi.

II, fol. 62v (p. 130)

[09-02-1588]

IX. Obiit, hora VI vespertina, Henricus Duistius a Voorhout, Delphensis, cum iam licentiatu titulo fuisset honoratus, ex ptysi, ut videbatur, et sequenti terrae dabatur in templo divi Jacobi, oratorio vero divi Nicolai apud Duacenses.³²⁹

Meningen over Rome

Romam sic breviter describit Cato in *Originibus*: ‘Roma principio sui pascua bobus erat. Circum Tiberim septem rupes sibi perpetuae in Hernico succedentes cavis parvis distincta erant, sub quibus alveum Tiberis quandoque egressus paludes in planitiem rupibus subsidentem inferebat. Saturnus primus incoluit Capitolium; Italus Aventinum, Roma Palatium, Caelius cum Thuscis Caelium et Viminalem, Roma Palatium. In quo quadratam Romam condidit, etiam Exquilinum tenuit ab excubiis dictum, quas illi Lucumo dedit more Tusco, duodecim lictorum et trecentorum armatorum, ad custodiam corporis simul et dignitatem, etc.’

Romam Valentiam prius vocatam, oppidulumque fuisse a Latinorum iuventute conditum. Sunt qui scribant, quod nomen Euander in Graecum mutavit, nam hi Ῥώμην robur appellant. Unde Hieronimus contra Jovium, Roma autem fortitudinis nomen est apud Graecos, aut sublimitas apud Hebraeos. Plinius (lib. 3 cap. 5) scribit eius ambitum temporibus Vespasiani, imperatoris, fuisse XIII et XX mil., Aurelianum vero ad XXX ampliasset, refert Flavius Vopiscus.

Cicero (*Oratio contra Rullum de lege agraria*) Romam in montibus positam et convallibus, caenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis dicit.

De Romae etymo vide praeterea Becanum in *Vertumno* passim; de epiteto Aeternae urbis, item quantum ex ruinis succreverit ibidem.

Georgius Merula (*Viccomites Mediolanenses*, lib. 1) de victoria Caroli contra Desiderium, Longobardorum regem, ‘Ex eo, inquit, pontifex multarum urbium dominus, et qui antea relligionis maiestate res terebat, mox imperio et potentia metuendus fuit.’

Simon Gabriel in epistola Franco-Gallica ad Dominicum Guidium i.c.: ‘Or vous m’escrives qu’estes à Rome, de quoy je suis bien fort joieux, car vous estes en lieu-là où la Fortune a tousjours le tablier ouvert, é les dés à la main pour un chascun quy veut jeuuer mal ou bien avec elle. En lieu dis-je, où quy ne trouve bientost, vault encoire moins que ce pauvre diable de Pasquin, lequel endure que tout homme luy attache un calibet sur le visaige.’

De restauratione urbis vide Cassiodorum, *Variarum*, lib. I, epistolis XXI, XXV, XXVIII, lib. II, epist. 34, lib. III, epist. 29, 30, 31, 53, lib. IV, epist. 30, 51, lib. VII, for. 6, 17, lib. X, epist. 30, lib. XI, epist. 39 et 2, ubi notas Brossei de Albula, Amene et Almone, et Dianae stagno, colle Palatino, vide Ovidium, *Metamorphoses* 14, Tibride, ibidem Numino. (De regibus Latinis et quaedam ad rem Romanam et Italicam, *Met. Ovidii*, libb. 14, 15).

II, fol. 63r (p. 131)

Lof voor Rome

Romanae urbis laudes

³²⁹ Duist behoorde tot de studenten, die met B. de reis naar Douai maakten; zie fol. 140v. Hij schreef een bijdrage in Buchelius’ Berlijnse Liber amicorum, fol. 7r, terwijl B. hem daarin herdacht op fol. 10r.

Omnia Romanae cedant miracula terrae,
Natura hic posuit quicquid ubique fuit.

Julius Caesar Scaliger

Vos septem gemini caelestia pignora montes,
Vosque triumphali moenia structa manu,
Testor, adeste, audite sacri commerciae cantus:
Et Latios animos in mea vota date,
Vobis dicturus meritis illustribus urbes,
Has ego primitias, primaque sacra fero,
Quin te unam laudans, omnes comprehenderit orbem
Non urbem, qui te noverit ille canet.

Flaminius³³⁰

Roma divum domus caput et urbium

Et i.c. Modestinus,³³¹ 'Regia, inquit, civitas communis omnium patria est.
Leges si duas § praeterea vers. quarum D. de excus. Tutor, est.'
Olim poeta 'Roma tuum nomen terris fatale regendis'.
Horatius regiam vocavit olim Romam. *Epist.* lib. 1, Ep. ad Mecaenatem.

(Aretino, *Epist.* lib. 1, fol. 237 et fol. 203 ad Giovanni Agnello:

Io non veggo andar mai alcun
dei miei amici a starsi a Roma
ch'io non piango la lor disgratia
più che s'andassero a la sepoltura,
perche nella fossa si sepeliscano
i morti, e nelle corte i vivi).

Boisardus *Epist.* lib. 1, ep. 1 de Roma.

Vidi ego tum primum lati miracula mundi
Exequanda simul tot monumenta polo
Quid reseram vastos imitantes moenia circos?
Quid sexcentenis atria porticibus?
Aut quid multiplices thermarum persequor orbis?
Quid tot millenis amphiteatra foris?
Et quid Niliacis dicam signata obeliscis
Thebaica quondam saxa revulsa petra?
Quidve triumphales arcus? Quid pontibus altis
Frenatus Tyberis, quidve Amenis aquas?
Daedalium quid opus saxorum, altosque colossos
Marmora quae Pario nata feruntur humo.

³³⁰ Marcantonio Flaminio, dichter, 1497/98-1550.

³³¹ Herennius Modestinus, Romeinse jurist ca. 250 n.C.

Zannazarius, *Eleg.* III.

Romanumque patrem sacrasque invisero sedes
Tum pontes, arcusque ducum, delubra viasque
Cumque suis cernes structa theatra foris.
Interea Vaticanas numerare per aedes
Tot signa, artificum tot monumenta luet.

M. Manilius, IV *Astronomicae*, cap. III.

Martia Romanis orbis pater induit ora
Gradivumque suum miscens bene temperat artus.

Ovidius, [*Ars amatoria*, 3, 113-114].

Simplicitas rudis ante fuit: nunc aurea Roma est
Et magnas domiti possidet orbis opes.

Praeclarum Romanae urbis elogium vide in *Variis* Cassiodori, lib. 4 epist. 6; lib. IX, epist. 17.
De moribus Romanorum vide *Poemata* Boisarti. Adde Hieronymum, *Adv. Jovin.*, lib. 2 in fine, et ad principium, pag. 118.

II, fol. 63v (p. 132)

De val van Rome

De eius interitu et declinatione.

Roma olim caput totius orbis, cum ad fastigium pervenisset, more rerum humanarum declinare coepit, et aliquoties ad ultimam fere ruinam redacta est. Vastata a barbaris non semel, ut infra eodem folio, et Platina eandem, a Guiscardo, Apuliae duce, captam ac pene eversam, in *Vita pontificis Gregorii VII* narrat. Adeo ut non sine causa hoc epigramma legatur:³³²

Urbs cecidit, de qua si dignum dicere quicquam
Moliar, hoc potero dicere, Roma fuit.
Non tamen annorum series non flamma nec ensis
Aeternum potuit hoc abolere decus.
Cura hominum potuit tantam componere Romam,
Quantam non potuit solvere cura Deum, etc.

(Extat in fine *Romae*, Georgii Fabritii).
Et Burbonius in *Nugis*:

Roma fuit, nequeo brevius te Roma perisse
Dicere, quid brevius dicere, Roma fuit.

Janus Vitalis:³³³

Qui Romam in media quaeris novus advena Roma,

³³² In de marge: Janus Vitalis, gewist.

³³³ Dit epigram 'De Roma' was een onderdeel van zijn *Sacrosanctae Romanae Ecclesiae elogia*, 1552.

Et Romae in Roma nil reperis media.
Aspice murorum moles, praeruptaque saxa,
Obrutaque horrenti vasta theatra situ.
Haec sunt Roma. Viden' vel ut ipsa cadavera tantae
Urbis adhuc spirent imperiosa minas?
Vicit ut haec mundum, nisi a se vincere: vicit
A se non victum ne quid in orbe foret
Nunc victa in Roma, Roma illa invicta sepulta est,
Atque eadem victrix victaque Roma fuit.

(Bellaius hoc carmen transtulit Gallice. Estque apud Bonefonium in fine.
(Vide et Lazarum Bonamicum).

P. Cursius in praefatione suae *Romae*. Constat urbem a Visigothis direptam, ab Herulis occupatam, ab Ostrogothis possessam, a Vandalis deformatam, a Longobardis vexatam, a Graecis spoliata, a Germanis oppugnatam, a Saracenis ferro ignique vastatam, sed nunc a caesareano exercitu ita omni calamitatum genere afflicta est, ut omnium simul nationum, omniumque seculorum avaritiam, audaciam, perfidiam, libidinem, crudelitatem superavit.

Roma tibi quondam suberant domini dominorum,
Servorum servi nunc tibi sunt domini.

(Gl[ycas?] c. quoties 7 quest 7).

Iacet tanti olim imperii sedes et eius quaeruntur vestigia, unde et Douza:

Ubi illa iam imperare sueta regibus
Superba Septimontium.

Vide etiam Lipsium in *Constantiae* libro I, capite XVI, ut Flemingii carmen in *Vertumno* Becani.

II, fol. 64r (p. 133)

Ut haec urbs regibus, consulibus, caesaribus, pontificibus in hunc diem fuerit imperata, historiae tam infiniti imperii sunt infinitae. Quare desinam tantum ea quae ibi vidi, quaedam de moribus et natura incolarum et curia Romana, in quam verae iam Harpiae, ut Alphonsus rex dicere solitus (Panormita, lib. 1), omnes convolarunt allectae nefandis pontificum moribus et scelerum permissa licentia. Unde hic versus:

Omnia cum liceant, non licet esse pium.³³⁴
et

Roma manus rodit, quas rodere non valet, odit:
Dantes exaudit, non dantibus ostia claudit.

Cum nihil quis impetrare ibi valeat nisi presente regina pecunia, qua ...
venalia nobis

Templa, sacerdotes, altaria sacra, coronae,
Ignis, thura, preces, lethum est venale Deusque.
(Baptista Mantuanus, carmelita)

³³⁴ Toegeschreven aan Battista Mantovano (1447-1516). Vgl. De Jong 2012, p. 554.

Quin olim, quid Romae, indicat Juvenalis, *Sat. III^a*:

Quid Romae faciam mentiri nescio, librum
Si malus est nequeo laudare et poscere, motus
Astrorum ignoro, funus promittere patris, etc.

Ita ut vere nobis dixisse videtur episcopus Castellanus, qui Romam venientibus duo maxime necessaria esse, aiebat: panem scilicet et patientiam.

Et quidam Germanus facete sed vere dixerit: Wer das ierste mal gen Rhom kom, sihe dem schalck und buben, tzum andertmal findet im, kompt er das tritmal dan hin, brengt er dem buben mit sich heim.

Et Gallicus hic feratur versus:

Jamais ny cheval ny homme
N'amenda allant à Romme.

De Romanis quoque papis et curia iudicia, si quis velit videre a suis quoque cultoribus profecta, adeat Albericum in lit. 'Bene a Zenone',³³⁵ num. 18, cap. *De quadam praescriptione*.

Johannes Petri de Ferrariis in *Practica*, in form. act. confess. § plenam. In form. respons. rei conventi § tanquam publice et § praescriptionis. Item in form. lib. appel. a sententia diffinit § et ad quemcumque. Item in form. quo agitur ex substit. § ex suo corpore, in praefat. *Instit.*

Johannem Faberum, Jovianum Pontanum, *Hist.* libro 1° gloss. cap. et purgabit 50 dist. super verbo a domo, gloss. super tractatum Johannis de Terra Rubea,³³⁶ 3 art. 9 in verb. a sacerdot. et plura in libello quo *Fulmen Sixti V contra Navarraeos* promulgatum refellitur,³³⁷ et Albericum de Rosatis:

Curia Romana non petit ovem sine lana.

Bernardum quoque talia scribentem (Lib. 4 *De consideratione ad Eugenium, papam*): Quem dabis mihi de tota maxima urbe, qui te in papam receperit, pretio seu spe pretii non interveniente. Hi invisibles caelo et terrae utrique iniecerunt manus, impii in Deum, temerarii in sancta, seditiosi in invicem. Adde Petrarcham (sonetto 108 della prima parte) canentem de vitiorum hac sede:

Fontana di dolore, albergo d'ira.
Scola d'errori, e tempio d'heresia,
Già Roma, hor' Babilonia falsa e ria,
Per cui tanto si piagne e si sospira.

(Adiunge sonettum 92, 106, 107: 'Secunda Babilon' vocat Fracul.?, lib. 3, cap. X. Vide Hieronymum, *Ad Asellam*, vol. 2; *Epistol. Tertulliani adv. Judaeos*, pag. 100).

³³⁵ Een wet uit de Codex van Justinianus, 7.37.3.

³³⁶ Johannes de Terra Rubea (Jean de Terrevermeille).

³³⁷ Zie Hotomannus, *Sixti V fulmen brutum*, 1585.

II, fol. 64v (p. 134)

Eten en drinken

Romani in vestitu mediocres, animo elati, victu more Italico parci. Genera vini Romae venduntur, Romanum quod calidius et inflammat iecur, Albanum optimum aestate; Caerellum olim forte Caecubum, quod Italica caetera aurea mediocritate et gustus suavitate superat; Graecum quod in monte Vesuvio et locis Neapoli vicinis crescit, fortissimum; Lachrima vinum purpureum et Manguerra vina campana. Item Belvedere ex aspectu, corsicum, asprinum et deuterium aqua mixtum. Itali respasso vocant, minimi pretii. Habent et villici vina quae cocta vocant, pestilentissima, latine defruta. Aestate carne bovina, vitulina, caprina, ovina utuntur; hyeme et suilla; praetium, ne quis decipiatur, adscriptum legitur. (Lege I, § Cura coenis ff De offic. praef. urb.)

Acetaria plurima comedunt, et intybum hortensem, andivie vocant, optimum habent, utuntur quoque iusculis et pulmentariis cibus, menestras vocant, ut andipasta, tripes, vermicelli, Siculi maquerones vocant, cauli, cichi, fasoli, brocculi Napolitani. Fructuum optimorum varia genera, ficus, uvae, castaneae, poma, pyra, nuces, amigdali, mala aurea punica, citrea, olivae. Calceos ex aluto faciunt plurimum, non coreo vaccino, ita ut pluvioso tempore facile dissolvantur.

Oleum in ascoeris conditur, et sic conservata diu integritate servatur.

Pavimenta pleraque sunt barbarica, praecipue in inferiori aedium parte, quam ut insalubrem fugiunt, et in superiore habitant.

Redditus pontificii ad millies mille aureos olim aestimati sunt, qui ita distributi sunt, ut tertiam partem in curiae Romanae usus converteret pontifex. Cardinales autem ex reliquo ad devitandas sordes viverent. Hos redditus enumerat Munsterus (*Cosmogr. de Italia*).

Le signeur de La Noue aux *Discours politiques et militaires* (discour 2): ‘Ainsi est Rome la boutique fatale, où se sont forgez les glaives d’occision, qui ont jadis tant respandu de sang, et depuis s’y sont limez les conseils de destruction très misérables pour ceulx qui les ont ensuyvis.’

De iuventutis corruptoribus, Judaeis christianis et faeneratoribus, quos Hadrianus VI, papa, punire decreverat, vide Jovium in eius *Vita* (lib. VII). Herodianus Romanam plebem ex magna variaque multitudine etiam peregrinorum constantem, longe caeteris nobiliorem, scribit.

Vide Bocacium *De casibus illustrium virorum*, lib. VIII.

Vide Frederici, imperatoris Aenobarbi, epistolam ad Adrianum IV, papam Romanum, in commentario Spiegelii ad Gunteri *Ligurinum* lib. 6.

In quodam libello vulgari lingua Italica scripto sic legitur: ‘Monstruosa cosa mi parve, che in Roma santa si comportassero tante meretrice, e in tanta stima fussere, e a tanta facultà pervenessero che paiana reine, laquale lascia sovente mendicare i vertuosi.’

II, fol. 65r (p. 135)

Vrouwen en meisjes

De faeminis pauca quoque dicenda sunt. Hae XII annum egressae domi clausae manent, raro exeunt. Nuptui collocantur ex parentum voluntate, non sua, adeo ut ignotis sponsalium saepe ingrediantur thorum. Si non ultimae conditionis vehiculis in publicum prodeunt, facies cerussata, vestes et comites saepe conducti, quod et olim egregie et vere Juvenalis, *Sat.* 6:

Ut spectet ludos conducit Ogulina vestem,
Conducit comites, etc.

Incessu spectantur elato publice, et quamvis custoditae a maritis, non tamen magis castae, natura luctantur cum pudicitia, et saepe superat non permessa libido: ‘Nitimur in vetitum semper.’ Osculare puellam virginem vel matronam nec caret suspitione nec abest periculo. Dedecus illis quod nostris honori.

Sed quid de publicis dicam, quae Veneri contumelia pudoris corpus animumque dicaverint, quas insidias faciant incautis adolescentulis? Scite eas depinxit Lipsius (*Centurio Epist.* I, epistola 22), et remedium dedit non inscitum. Tributum ab iis, olim pensum pontificibus a singulis ducatum papalem in annum, narratur, quae summa tum ad XL millia (40.000) ducatorum ascendisse, quorundam calculo notatur (Marnixius). Id tamen iam remissum a posterioribus pontificibus, constat (vide Lampridium in *Severo*). Et cum nuper nulla inter matronas et probrosas mulieres distinctio esset, Sixtus V, pontifex, exemplo Domitiani, imperatoris, courtisanis idem aulicis schortis lecticae usum ademit (Suetonius, cap. 8). Sed cum sub Pio V stupra, adulteria, masculorumque concubitus, vesanaeque lubricitates adeo, contemptis legibus, invalescerent aufererenturque, ut vix gladius ad comprimendam exosam naturae licentiam sufficeret, cautum fuit ut cultiores meretrices nudam formam venalem exhiberent, expapillataeque incederent. Et sic illice Venere irrationabile corruptae mentis destruerent desiderium. Nam Italorum plerique, certe non alio quam demonum instinctu, in aversam Venerem prona, pederastia gaudent. Commune at execrandum id vitium; quod a christiana republica omnino deberet exulare. Mirum est quam blande se in pulcri adolescentis consuetudinem insinuent, quos cum amicos credis, amatores prorsus apparent, nec tantum non compressum hoc scelus. Sed tanquam licitum suos alunt arsenocottas, etiam publica quodammodo licentia grassantur, unde et ad Pasquilli statuam olim hic versus legebatur: ‘Sed Romae puero non licet esse mihi.’

II, fol. 65v (p. 136)

Bartolus et glossator legum dicunt, ob osculum iure Italico perdi dotem, cum sit praemium adulterii (cap. ‘Tuae de procuratione’; lex *Quod ait lex [Julia] de adulteriis*. Procul illi a nostris moribus sententiam hanc seu potius frigidam zelotypis convenientem opinionem videntur sumpsisse ex hoc Nasonis:

Oscula qui sumpsit, si non et caetera sumpsit,
Haec quoque quae sumpsit perdere dignus erat.
Nostris vero convenientius hoc Theocriti:

Ne Satyrisce time rem aiunt esse oscula inanem.

Cui concordat illud vulgare:

Et facie abluto tolluntur et oscula sputo.

De luxuriosa hac urbe Romana sic olim scripsit Petrarcha in *Epistolis* [7.8]:
‘Quicquid de Assyria, Egyptia, Babilone, quicquid de [quatuor] labyrinthis, quicquid denique de Averni lumine, deque Tartareis silvis, sulphuribus legitur, huic Tartaro admotum, fabula est. Hic turrificus simul et terrificus Nimrod, hic pharetrata Semiramis, hic inexorabilis Minos, hic Rhadamantus, hic Cerberus universa devorans, hic tauro supposita Pasiphae, mixtumque genus, quod Maro ait, prolesque biformis Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae. Hic postremo quicquid confusum, quicquid atrum, quicquid horribile usquam est, aut fingitur, aspicias, et ut breviter dicam, scelerum ac dedecorum sentina.’

Et illud pervagatum carmen:

I, pudor in villas, si non patiantur easdem
Et villae vomicas, Roma est iam tota lupanar.

De curia Romana vide etiam abbatem Urspergensem in *Vita Philippi, imperatoris*, et Theodoricum Nihemium, *Tractatum* 6, cap. 37; versus quoque Joannis Monachi:³³⁸

Curia vult marcas, bursas exhaurit et arcas
Si bursae parcas fuge papas et patriarchas
Si dederis marcas et eis impleneris arcas
Culpa solveris quoque ligatus eris.

Et *Declamationem IV* ex Jacobo apostolo, nescio, an a Bernardino Ochino desumptam. Johannem Jovianum Pontanum in *Dialogo Herrici et Suppatii*,³³⁹ ubi Romanorum mores satis facete describit. At Boisartus ad Nicolaum Coladonium (*Epigr.*, lib. II) hoc modo:

Romani celebrant suam inventam
Natura fugiat quod omne furtum,
Quodque ignoscere nesciat nocenti,
Et mendatia quod pudore vitet, etc.

Vide Merlinum Cocaius, in *Macaronica*, lib. 24, in principio, in consilio ambitionis: Petrarcha scribit non satis constare Romae, qui senatorii qui plebei ordinis sint, quum omnes fere ex peregrinis et ignotis parentibus constarent.

Romam avaritiae caput, vocat Glossator ad legem Sequitur 4 ff. de usurpatione et usucaptione.

³³⁸ De volgende versregels zijn van toegeschreven aan Johannes Monachus (Jean Lemoine, 1250-1313), en B. haalde ze waarschijnlijk uit M. Flacius, *Catalogus testium veritatis: qui ante nostram aetatem pontifici Romano atque papismi erroribus reclamarunt*, 1597, II, p. 494, of een eerdere editie vanaf 1556 (vgl. fol. 113r).

³³⁹ In de dialoog *Antonius* voeren Suppatius en Erricus het woord.

ITER NEAPOLITANUM

Via Appia Nuova

(Periculosum esse a mense junio ad exitum usque aestatis, Roma Napolim proficisci,³⁴⁰ quod plures tum ibi ex calidis febribus moriantur, tradit Quercetanus).

[07-02-1588]

VII. id. februarii. Porta Campana, non procul a Laterano,³⁴¹ Urbem egressus sum, comite Vinomontano, Monfortio,³⁴² ubi varia statim antiquitatis Romanae occurrere monumenta, ut ductus aquae cui fuerat quondam Tepula nomen. Quemadmodum et aquae Claudiae, quem pontifex restaurat, novo addito, vivarii Romani, leporaria vocant Varro et Gellius (*De re rustica* 3, lib. 2, cap. 20), sepulcrorum circi. Et intra Campanam viam et Appiam, ab Appio Coeco stratam, sepulcrum est Metelli ruinosum, in quo meta sed sine apice, vulgo vocant ‘Capo del bove’, a tauri effigie. Inde in agrum Albanum pervenimus et intravimus oppidulum a Marii villa modo dictum, ut fama Marinum, quod et Blondus arbitratur, quamvis Leander non ipsum censet. (Georgius Fabritius, in *Neapolitano itinere*).

Est autem ditionis Columnensium in colle situm, habetque arcem cum insigniis Columnae familiae, et hoc epigrammate: ‘Vivimus hic tantae tuti splendore Columnae.’

Laurentius Scradaeus, lib. II, *Monumentorum Italiae*, dicit, Lamum esse vetus in Latio oppidum, ex quo Aeliorum et Muraenarum clarissimae Romae familiae. Alluit ipsum Almo fluvius quem etiam Mariano vocant. Livius (lib. 3) dicit, Romanos consules ex Algido ad Columen exercitum reliquisse bello Volsico.

Velletri

[08-02-1588]

VI. id. Velitrum intravimus, mediocre oppidum pontificium, longis et amplis suburbiis. Antiquum hoc et a multis seculis scriptoribus celebratum, Volscorum gente habitatum, cuius meminere Livius (lib. 3 et 8), Strabo (lib. 5), Ptolomeus, Plinius, Dionisius Halicarnassaeus (lib. 6 et 7), Aethicus. In hoc gens olim Octavia, quae Octavianum Caesarem Augustum Romanis dedit, teste Suetonio (in *Octavio*) in principio, cuius nutrimentorum locus in avito suburbano non procul ab oppido modicus et cellae penuariae instar diu demonstratus fuit (cap. 6); quod et Dionis epitomator (in *Augusto*) testatur. Velitris antiquitus tacta de coelo parte muri responsum est, eius oppidi civem quandoque rerum potiturum (in *Octavio*, Suetonius, cap. 94), qua fiducia Veliternini tunc statim et post saepius ad internitionem pene sui cum populo Romano belligerarunt (Plutarchus, in *Coriolano*). Coloniam quoque Romani deduxere ipsis expetentibus, quod maior civium pars peste interiisset, ultro civibus (Suetonius, circa finem). Iuxta Velitras sepultus est Otho, imperator. Vina Veliternina a Plinio (libro 14, cap. 6) laudantur, et Silio (lib. 8), his versibus:

At quos ipsius mensis seposta Lyaei
Setia, et incelebri miserunt valle Velitrae.³⁴³

³⁴⁰ Op weg naar Napels volgt B. de Via Appia, Velletri, Sermoneta, Priverno (om Pontijnse moerassen heen), naar Terracina (aan de kust).

³⁴¹ De porta San Giovanni bij de St. Jan van Lateranen.

³⁴² Gerard Wijnbergen uit Montfoort, zie dl. 2, fol. 138r.

³⁴³ Setia, whose vintage is reserved for the table of Lyaeusa himself, sent her men, and so did the valley of Velitrae well known to fame (Silus Italicus, *Punica* VIII, 376-377; vert. Loeb Classical Library vol. 277).

Habent iam Velitrae suum episcopum, qui pontifici Romano subest.
Benedictum X olim episcopum fuisse, scribunt, et Rolandum hinc Alexandrum IV, pontificem dictum.

II, fol. 66v (p. 138)

Sermoneta

Hinc per grave montis iter vidimus:

Et Sermonettae nova moenia: quam prius urbem
Ereptam dominis natae donavit avarae
Sextus Alexander.

(Georgius Fabritius, in *Itinere Neapolitano*).

Est nunc pontifitiae ditionis in monte adscensu difficili. Meminit Syrmonettae Pontanus, et Leander novi nominis esse castellum, refert, de quo Boisartus in *Epistolis*:

Liquimus ad laevam munitae valla Velitrae
Et Sarmonetti moenia culta soli.

(Benedictus Curtius, ad *Arresta amorum*, meminit Valerii Sermonetti i.c.; Vide Silium, lib. 8 *Belli Punic*).

Infra Sarmonettam sunt tabernae quaedam et vestigia veterum aedificiorum, quae Trium Tabernarum fuisse scribit Leander (in *Actis*, cap. ultimo), quarum etiam meminere D. Lucas, *Itinerarium Antonini*, et Eutropius. Hic Severum, imperatorem, a Maximiano Herculo occisum, scribit. Hic pernoctavimus haud sane commode.

Sarmineti meminit Platina in *Vita Pascalii II, pont. Rom.*, circa finem; duarum huius loci inscriptionum meminit Smetius, fol. 48, 152. Hoc oppidum suis dominis ereptum, filiae suae Lucretiae donarat Alexander Sextus, pontifex Romanus. (Jovius anno 1550, Bernardus Gud. et Jacobus Serni, in Latio reguli, hic ferro, ille veneno extincti). Volaterranus, lib. V, *Geographiae*, in Latio, scribit, Caietanorum familiam hinc paulo ante dominatam fuisse, qua sublata ab Alexandro, Lucretiae, filiae, donatum cum vicina regione.

Priverno

[09-02-1588]

V id. Ultra est hospitium maximum ‘Casa nova’, in quo ducenti amplius homines sic satis commode pernoctare possunt. Et hinc in colle Privernum, Pharetratae laude Camillae nobile, cuius et Vergilius meminit his versibus (*Aeneidis* XI [539-540] et IX):

Pulsus ob invidiam regno viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe.

Et quae eodem libro sequuntur de Camilla (lib. V, fol. 475). Vocatur hodie Piperno. Est vetus Volscorum oppidum, Straboni, Livio, Ptolomeo, Silio, Plinio, Frontino, Festo, Vibio Sequestri notum. Extat etiam adhuc nummus argenteus Upsae cum inscriptione ‘Priver[um] cepit’. Nunc pontifici paret. Estque in colle translatum, nam vestigia veteris Priverni vidimus in valle non procul amplissima, cum a Germanis et Britonibus excisum, scribat Blondus. Incolae narrabant, propter maris inundationem et ut ab hostium Turcarumve insultu tutius esset

translatum in collem, quod et in aliis oppidis Italiae ut Otricoli³⁴⁴ et Minturnis factum, vidi. Insignia Camillae memoriam conservare videntur, quae ante portam cum inscriptione vidi, sunt: leo, arbori innitens, unguibus vultum faemineum arreptum ostentans. Praest huic episcopali hono-

II, fol. 67r (p. 139)

re nomine pontificio cardinalis quidam. Plinius (lib. 14 *Histor.*, cap. 6) vina agri Privernati celebrat inter caetera.

Invenio in fragmento fastorum Capitolinorum:

‘L. Aemilium L.f. L.N. Mamercinum Privernatem, II dictatorem et in columna prima est: Aemilius L.f. P.N. Mamercinus anno CDXXIV (424) Privernas consul II de Privernatibus, kal. mart. Cui fuit collega C. Plautius Decianus, consul, contra Privernates.’

Extra oppidum in descensu fons est lympidissimus, Livius lib. 7 autor est, C. Martium consulem Privernum coepisse. Nominat Vibius Sequester Amasenum fluvium Privernatum.

Terracina

[10-02-1588]

IV. Venimus Terracinam, mediocre oppidum, quod regni sui claustrum petiit ab Eugenio, pontifice, Alphonsus Arragonius,³⁴⁵ rex Neapolitanus. Quod ille concessit, si matricem atque accumululum in Marsis oppida pontificiae ditionis faceret. Qua re probata, Nicolaus Picennimus cum praesidio illic constitutus.

Est summae antiquitatis, olim Anxur vocatum (Virgilius, *Aeneis* 7), unde et Jovis Anxuri nomen sic vocatur apud Livium (lib. VIII), qui scribit trecentos Anxur in coloniam missos (Silius, lib. 8, *Bellis Punicis*). Horatius quoque huius nominis meminit (*Sermones* I, carmen 5):

Impositum saxis late candentibus Anxur.

Et Lucanus (lib. III, 6):

Iamque et praecipites superaverat Anxuris arces.

Martialis:

Anxuris aequorei placidos, Frontine, recessus.

(Ad Frontinum et L. 10 et 5 *De thermis* Eleusc.?). Silius (libro 8): ‘Quis Circaea iuga et scopulosi verticis Anxur.’

Strabo (lib. V) Trachynam ab initio vocatam, id est asperam, propter montem saxosum in quo fuit posita. (‘Trachasque obsessa palude’, Ovidius, ult. *Metamorphoses* [XV, 717]).

Volscorum olim metropolis paludibus Pomptinis imminens. Solinus insulam fuisse scribit, immenso mari circumflam, et nunc aeno nectente continenti additam. (Extat Jovis Axuris numus aereus). Unde et Fabritius (in *Itinere Neapolitano*): ‘Nunc mons et tellus quondam maris insula Tusci.’

Meminere praeterea huius veterum Livius, Strabo, Mela, (lib. 2) Caesar, Ptolomeus, Antoninus, Polibius, Tacitus (lib. 19 et 20), Procopius (libro 1), Suetonius (in *Vita Tiberii*),

³⁴⁴ Zie fol. 24r-v.

³⁴⁵ Alfons V van Aragon (1396-1458), koning van Napels (1442-1458).

Marcus Portius Cato (*De originibus*); recentiorum Pigijs in *Hercule Prodigio*, et Leander in *Latio littorali*.

Sunt varia adhuc ex antiquitate vestigia, viarum, templi marmorei et aedium sive castrorum in monte imminente dependentium ac portus, quem ab Antonio reffectum prodidit Spartianus.

Fuit haec capta ac direpta a Vitellianis olim, teste Tacito (*Annales*, lib. 19), et posterioribus saeculis a Barbarossa Bassa, Turcarum duce,³⁴⁶ ut author Jovius (*Hist.* 33).

Terracinam Coloniam deductam anno post captam a Gallis urbem CCCCVI (406), author est Velleius (libro 1). Hinc Romanis lignum et calx praebebatur, quare et annona publica subsidiaria decreta fuit (inscriptio apud Smetium, huius loci II), ut testatur Symmachus in *Epistola ad Theod. imp.*, 39 lib. 1. Platina in *Johanne IV, pont.*, autor est. Gundibergam, Rodoaldi, Longobardorum regis uxorem, hic templum d. Johannis aedificasse.

De Circaeio promontorio herbarum medicarum secare, vide Becanum in *Hermathena*, lib. IX. (Volscos vocat ‘verutos’ Virgilius, *Georgica*, II, [168]).

Ennius apud Festum: Vulsculus perdidit Anxur, nam Volscorum erat oppidum.

II, fol. 67v (p. 140)

Gaeta

In villa, colli supposita sinistrorsum, Fundos petentibus, natus est Galba,³⁴⁷ imperator (Suetonius, in principio).³⁴⁸

Spectatur hinc non procul sinus Caietanus, qui habet C (100) stadiorum longitudinem ad promontorium eiusdem nominis, ut Strabo (libro V) author est. In huius fronte mari adiacet Caieta, a veteri loco transposita. Cernuntur enim adhuc relliquiae non exiguae. Natura arteque munitissima et firmissimo praesidio occupata Hispanorum, ita ut rarus ad eam extraneo accessus. Nomen deducunt vel a curvitate littoris, cum Lacones, cuius sunt Caietani progenies, omnia curva ‘caiettas’ vocare soleant, vel ab Aeneae nutrice ibidem secundum Virgilium sepulta (*Aeneidis* 7), cui opinioni adscribit Solinus (*Hist.* lib. 3). Facius esse eam urbem ad classis receptum tutissimo portu peroportunam (vide Ciceronem, *Oratio pro Lege Manilia*, 23), et praeter vicinitatem ad bellum Neapoli inferendum, atque adeo universo agro Campano maxime idoneam. Idem hanc urbem plenius describit libro *Historiarum Alphonsi IV*, et Leander in *Latio* de hac scribit satis late. Addam unum hoc doctissimi viri (Scaliger, lib. *De urbibus*) carmen, pro multo satis praeconio:

Te quoque cedentem naturae Aeneia nutrix
Hesperio retinent littora curva sinu.
Iusta pius fecit tumulumque sacravit alumnus
Unde tuum in nostro nomine nomen habes.
Reddere non potuit, deerat quod legibus aevi,
At data quod potuit vita secunda tibi est.

Sperlonga

Festinantes, hinc praetermisimus investigare Speluncam oppidum:

Hic quondam moles, hominum collapsa theatri
Viginti infando delevit millia casu.

³⁴⁶ Barbarossa Khair ad-Din [Caradino] Pasha (ca. 1475-1546), Turkse admiraal en kaper.

³⁴⁷ Keizer Galba, geb. Terracina 3 v.C., gest. Rome 69 n.C.

³⁴⁸ Vanuit Gaeta, op een schiereiland en aan de Golf van Gaeta, bezoekt B. Sperlonga (Spelunca), Fondi en Itri.

Est id hodie castellum insigni hac ruina celebre, cuius meminere Tacitus (lib. 4 *Annales*), Strabo (lib. 5 *Cosmographiae*), Suetonius (in *Tiberio* 38).

Via versus Fundos est dura rupe excisa patefacta, in qua numerus incisus, qui annos, ut vulgaris est fama, quibus rupes est excisa continet, CXX (120)³⁴⁹ annorum. In eius summita, arx insuperabilis praesidio perpetuo firmata, contra omnem eventum et ad tutelam orae maritimae. (De hac vide Pighium, in *Hercule Prodicio*, et Leandrum). Tum a mare paululum deflectimus et vidimus aedes vectigal recipiendas nove extractas, et terminum erectum per duces Acaili, proregem, ut vocant, Neapolitanum, in quo instaurationem Viae

II, fol. 68r (p. 141)

Appiae, regis suumque nomen titulum, et tempus inscripsit.

Fondi

Haec plana admodum et recta, Fundos usque silice strata Romana olim industria, unde non immerito cecinit poeta (Stattius, *Silvae*, 2): ‘Appia longarum teritur regina viarum,’ qui et eandem vocat saxosam et nobilem.

‘Detinet peregrinum viatorem structura sua eximia’, inquit Pighius (in *Hercule Prodicio*), verissimo elogio, et consideratione reliquiarum antiquarum. Stupet spectator admirandus rectae viae planum unius saxi pavementum, sub pedibus porrectum per passus plusminus XX (20)³⁵⁰ in longitudinem (longitudo olim CXXX (130) millia passuum, vide Bernardinum Rutilium, in *Appio*), ac III in latitudine munitum, ut Appia olim tota ab utroque latere limbis bipedali latitudine eminentioribus, qui viatori pediti viam siccam prestabant. Quibus adiecti lapides eminentiores veluti bases quaedam per X (10) quemque pedem, e quibus in vehicula vel equos scansio fieret commodior (Vide Becanum, lib. 2 *Francicorum*). Occurrebant hic nobis bubali, quibus incolae et ad agrum colendum utuntur. Comedimus etiam caseos bubulos non contemnendos. Hinc Fundi (Fabritius):

Urbs parva in plano posita pulcherrima campo,
Collibus hinc atque inde lacu simul aequore cincta,
Citria cui florent hortis et littore myrti,
Hesperidum decus et benevolentia culta Diones.

Civitas est vetus, sic Straboni (lib. 5), Melae (lib. 2, cap. 4), Silio, Ptolomeoque dicta, et Livio (lib. 8), sed Antonino Fundana. Hac oriundum quidam Tyberium caesarem existunt, certe eius avia materna fuit Fundana, ut auctor est Suetonius Tranquillus (in *Tiberio*, cap. 6).

Ferrandus, rex Neapolitanus,³⁵¹ hanc meritorum praemio donavit Prospero Columnae olim, cuius ibi sepulcrum et insignia aliorumque eius familiae vastata detractaque fuere a Caradino Barbarossa, Turcarum duce, anno 1534. Fundanis omnibus perquam luctuoso, ut Paulus Jovius et Leander Albertus (libro 33) latius prosecuti sunt historiarum libris. Oriundus ex hac Soter, pontifex.³⁵²

Vina Fundana, imprimis veteribus laudata sunt.

Et Strabo: Caecubum, Fundanum, Setinum, sicuti Falernum et Albanum (Columella)³⁵³ inter nobiliora generat haec ora; huic adstipulatur Plinius (lib. 14), acceditque Martialis aetatem tamen ferre negat Scraeae.

³⁴⁹ Lanciani abus.: DCC.

³⁵⁰ Lanciani: passus p. MXX.

³⁵¹ Ferdinand II van Aragon (1452-1516), koning van Napels (1504-1516).

³⁵² Paus Soter, gest. ca. 170/177.

³⁵³ Columella (4-ca. 70), *Re rustica* en *De arboribus*, had een boerderij in Alba.

Paruit olim suis comitibus ex nobili Honoratorum familia. (De Honorato, abbate monasterii Fundensis, vide Gregorium, lib. I, *Dialogus*, cap. I). Fundani et Formiani in civitatem recepti eo ipso anno quo Alexandria condita, anno vero post urbem a Gallis captam CCCCII (402) secundum Velleium (lib. I), quadriennio serius: ut Livius, Solinus et Cassiodorus, consules, C. Poetilio, Papirio Cursore.

II, fol. 68v (p. 142)

[11-02-1588]

III id. Exeuntes civitatem aureis nos malis citriis oneravimus quae summa hic copia proveniunt, mediaque hyeme viridibus in arboribus instar auri fulgent.

Hinc via fumosum nos Appia duxit ad Itrum,
In quo faemineis ceciderunt turpiter armis
Galli, Arragonio cum arsit Campania bello. (Fabritius)

Castrum id amoenis in collibus, via Appia, oleis, ficubus, vitibus convestitis, Hyppoliti Medicei, cardinalis et Romanae ecclesiae vicecancellarii, morte, quae accidit anno MDXXXV (1535), celebre.

Fundanus fuit episcopus Romanus, Soter I, pontifex, ut volunt XIII, quamvis tum illud nomen non agnoscerent, sed simplices episcopi ac pastores dicerentur.

Inscriptiones huius loci antiquas dat Smetius tres, in libro *Antiquarum inscriptionum*.

Non procul hinc Caecubus mons, ubi vina celebratissima apud Veteres crescunt, quorum meminit Horatius, *Epodes* X, odes 2, carmen 14, item 3, carmen 29.

Mola, Formia

Eodem die, Molam oppidum intravimus,³⁵⁴ in littore Caietano, ubi horti undecumque amoenissimi, aquis limpidissimis irrigui. Fama pulchrarum mulierum est celebre, et a Pontano (*Hist.*, lib. V) inter Campaniae oppida sive Laboris Terrae olim Leboria ponitur. Formiae Veterum creduntur hoc loco fuisse, nunc a frequentia molarum nomen possidet. Formias condidere Lacones, teste Strabone (lib. V), fuitque Lestrignonum sedes (vide Ovidium, *Metamorphoses*, 14), ut non tam poetarum figmentis, quam Plinii et Solini testimonio patet. Hic fuit Formianum Ciceronis, de quo ille in *Oratore* (libro II), cuius reliquias extare refert Panormitanus (lib. I, *De dictis Alphonsi*). Nos vero magna vestigia Veterum deliciarum vidimus, et marmorum varias inscriptiones, et in primis hanc descripsi, quod eius mentionem fecerit olim Antonius Panormita *De dictis et factis Alphonsi*, lib. I:

‘Ex testameno M. Vitruvii Mempiliae hoc mon. her. E.N.M.’. (M.L. Apellae; Smetius, *Inscr.* 139, qui et alteram huius loci dat).

Aliarum quoque meminit Leander in *Latio*. Nam ob loci commoditatem et amoenum prospectum iucundi littoris, de quo sic Martialis (*Epigrammata*, lib. 10, carmen 30):

O temperatae dulce Formiae littus, etc.

Huc primi ex Roma ad secessum confluerunt, villasque sumptuosissimas Neapolim usque extruxere. Saraceni anno DCCCLVI (856) a Christo nato, ut Blondus author, oppidum illud exciderunt. Ossa divi Erasmi, martyris, hinc delata Caietam, quo Gregorius IV, pontifex Romanus, episcopatum quoque transtulit. Ex hoc oppido Mamurrarum familia Romam venit. (Unde Mamurrarum urbem vocat Horatius I, *Serm.* V).

³⁵⁴ Langs Mola, Formia, Scauri gaat B. naar Minturno, waar hij de rivier de Garigliano (grens Lazio-Campania) oversteekt.

Non procul hinc, ad villam Scaulensem est molendinum, ubi ex cannis eius agri saccharum extrahitur.

II, fol. 69r (p. 143)

Minturno, de Garigliano

Tandem circa Traiectum,³⁵⁵ oppidum ex ruina Minturnensium in colle exortum, ad flumen Gargilianum, olim Lyrim, in antiquis theatri, ut videbatur, ruinis, apud hospitem sobrium qui ibi unicus, non sine metu pernoctavimus.

Minturnasque udas teneris loca foeta siletis
Spectamus Marii ardentis celebrata latebris.
Quas prope ductus aquae, et moles erecta theatri
In cuius pecora et scandentes saxa capellae
Gramina nunc carpunt.

(Ovidius, XV *Metamorphoses*, graves Minturnas vocat).

Minternae, celebris civitas, C. Marii latebra insignis, cuius meminere Solinus (cap. 40); Livius (lib. 77); Appianus (lib. I); Plutarchus (in *Vita Marii*). Paludosus fuit ut etiamnum est ager, unde Juvenalis (*Sat. X*):

Exilium et carcer Minturnarumque paludes.

Et Solinus: 'Post Minturnenses paludes C. Marii fuit latebra'. Varus quoque, consularis vir, a triumviris proscriptus et in paludibus latens, a Minturnensibus pro latrone captus, triumvirorumque satellitibus occisus fuit (Appianus, *Bella civilia*; libro 3).

Minturnarum quoque Veterum fere omnes meminere Strabo (lib. V); Mela (lib. 2); Ptolomeus, Plinius, Tacitus, Antoninus, Velleius. Amphiteatri lateritii hic reliquiae supersunt, nonnullarumque aliarum antiquitatum, quae solae memoriam conservant loci tam celebrati.

Minturnas Coloni missi a Romanis Fabio V et Q. Decio Murena IV consulibus. Vide Godelaevum, *Ad Livium*; [Frontinum], *De colon. Roman.*, et Onophrium, *De imp. Rom.* [12-02-1588]

Prid. id. Lyrim amnem traiecimus, quem Glavium quoque nominatum, refert Plinius. Circa hunc olim lucus sacer Minturnis incumbens, ubi templum Maricae, nimphae, de qua Claudianus (*De consulatu Olibrii* I):³⁵⁶ 'Flavaeque tenens querceta Myricae Lyris'. Iuxta hunc etiam Rutilius, consul, a Vectio Catone cum exercitu caesus. (Horatius 3, od. 17; Silius, lib. 4). De eo sic Martialis:

Caeruleus nos Lyris amat quem silva Maricae
Protegit.

(Et Horatius de Lyri, *Carmina*, od. 31).

Gargiliani vero nomen a Gauro monte profectum credidisse quosdam, scribit Leander, in *Campania*, fol. 241, ubi eius ortum latius prosequitur et cursum. (*Lex Uxorem* 41, §

Felicissimo 3. D. de legat. III). Ego Gargiliani nomen Scaevolae i.c. notum invenio, cum fundi Gargiliani meminerit. Liris Livio quoque nominatus, et Vibio Sequestri (lib. 26).

De salictis Minturnensium Gauro monte, et via Herculeana, vide Ciceronem, *De lege agraria, contra Rullum*, apud pop.

³⁵⁵ Minturno heette vroeger Traetto, en lag op een heuvel op 140 m hoogte.

³⁵⁶ Cassiodorus vermeldt Olibrius als christenvervolger.

Ad Lirim prope Minturnas Saracenos magna clade affecerunt Joannes pont. (Platina, in *Vita Joannis XI*) et Albericus, Hetruriae marchio.³⁵⁷

Smetius, fol. 140, dat inscriptionem huius loci, quae est in turri sepulturae antiquae.

Sunt hic adhuc aqueductus non contemnendi reliquiae. Vide Volaterranum lib. VI de Latio et Volscis ac Oscis.

De Liri sic Virgilius: ‘Et umbrosa Liris per regna Maricae,’³⁵⁸ et Horatius, *Carmina* 3, od. 17, et quae ibi notantur.

II, fol. 69v (p. 144)

Campania

Viam palustrem ingressi, vicos aliquot ignobiles praeterivimus, donec fines Campaniae felices attingeremus. Ager hic planus et omnium fertilissimus, adeo ut ternos uno in loco fructus optimos: triticum, vinum, oleum etiam bis in anno proferat. Vidi legumina circa hoc tempus ad maturitatem properantia. De hoc Eutropius (lib. 2): ‘Omnium siquidem non modo Italiae tantum, sed pene toto orbe terrarum pulcherrima Campaniae plaga est’ (cap. 8).

Solinus ‘Amoenissimi’, inquit, ‘Campaniae tractus,’ Florus (lib. 1, cap. 16): ‘Nihil mollius caelo, denique bis floribus vernat, nihil uberius solo: ideo Liberi³⁵⁹ Cererisque certamen dicitur’. Silius etiam (lib. 8):

Iam vero quos dives opum quos dives avorum
Et toto dabat ad bellum Campania tractu.

Strabo in fine V libri in haec verba loquitur; ‘At Campanis ob loci ubertatem idem bonorum ac malorum usus evenit; Eo nempe deliciarum proveci sunt, ut gladiatorum paria depugnatorum convivas invitarent ad coenum’, etc. Vide praeterea Plinium, *Historiarum natur.* lib. 3 cap. 5 et 12; vide Leandrum in *Campania*, vide Pighium in *Hercule Prodicio*, Livium.

Campanis data est civitas, teste Velleio (lib. 1), anno post captam a Gallis urbem CCCXCIX (399). Livius vero equitibus Campanis civitatem datam, scribit (libro VIII) consulum L. Furii et G. Maenii 1, 4 ante.

(In s. Maria de Capua, ubi reliquiae veteris urbis):

‘L. Billienus Marathus / ... Corneliae / ... et sibi’,
aliud:

‘Fabia L.f. Sabina / testamento fieri iussit.’

Capua aan de Volturno

Deinde, via multo marmore strata, circa vesperum Capuam Novam (XII a mari mil.) ponte intravimus,³⁶⁰ quae

Ad rapidum flavi Vulturni condita flumen, (Fabritius)
Pulcra quidem, sed vix priscorum aequanda ruinis; (XII a mari millia)
Antonine tuo signatum nomine pontem
Adspicimusque viae, quam gens dedit Appia partem.
Sunt Aegyptiacae murum intra templa iuvencae (Isidis)

³⁵⁷ Alberico, markies van Toscane, en paus Johannes X versloegen in 915 bij Minturno een Saraceens leger.

³⁵⁸ Lucanus, *Pharsalia*, II 424; niet van Vergilius.

³⁵⁹ Bacchus.

³⁶⁰ Het volgende riviertje is de Volturno, die B. oversteekt bij het vestingstadje Capua, ooit het einde van de Via Appia.

Quae nunc relligio meliores vertit in usus.
Quis tamen illius sit conditor urbis ac auctor
Incertum est; cives non mutavere superba
Pectora luxuriamque nepos imitatur avorum.

Fugientes passim in marmoribus literas et inscriptiones mutilas repperi. In ipso vero ponte legitur marmor, nominibus Antoninorum, unde et ponti nomen datum creditur, inscriptum (vide Smetium, fol. 1).

Huius moenia Conradus, Frederici II, imperatoris, filius, deiecit (anno 1251), urbemque ingenti clade direptam (Blondus 17) affecit. Aliam non minorem sustinuit a Gallorum exercitu, per Ludovicum XII misso, quo benigne (vide Joannem Saxonium, *Ad 22 librum Livii*) licet suscepto rapinis, stupris, caedibus, ab eo est lacerata. Memorabilem quoque refert Sabellicus casum huius urbis, quo plures, praecipuae

II, fol. 70r (p. 145)

nobilitatis, virgines in flumen se praecipitaverint, cum ita vim irruentium furore libidinis militum inuito concilio praecavendam, castitatemque egregio, mehercle, exemplo potioem turpi vita habendam decrevisset.

In archiepiscopatum hanc erexit Joannes XIII, pont. Rom., causis apud Blondum et Platinam narratis. Habuit suos principes, inter quos Pandulphus, quo per Jofredum, Campaniae comitem, perempto, in libertatem se recepit. Antistites vero celebriores Germanum, cuius meminit Paulus Diaconus (lib. 17 in *Justin.*) Victorem, virum disertum. Nicolai Schomberger meminit Jovius. Habuit et (in *Vita Alphonsi Ferrarii*) Nicolaum Saxonium, monachum dominicanum et cardinalem, virum eruditum.

Archiepiscopus Capuanus sub se habet novem suffraganeos, claros praeterea ingenio viros. Edidit Raimundum, praefectum XXIII, ut vocant generalem dominicanorum, cuius libri extant, non indocti ratione temporum. Joannem Antonium Campanum, praesulem Aprutinum, ut Leander (in *Campania*), vel Interamnatium, ut Jovius, qui eius meminit in elogio. Jacobum de Graffiis u.i.d., Bartolomeum de Capua i.c., Thomam de Capua.

De Capua sic scribit Facius (*Hist.*, lib. 4): Capuam opulentam urbem permagnam, haud dubie momentum ad totum regnum vindicandum in sua manu esse. De hac Julius Scaliger in *Urbibus*:

Flammea si valeat superare superbia fastum,
Pinguem luxuriam delitiosus amor;
Hoc mollem pinges Capuam Capuaeque colonos
Et quae aliis visa est nec sibi meta fuit.

Praeterlabitur hanc Vulturinus, quem ‘rapidum’ a velocitate vocat Claudianus in *Consulatu Olibrii*. (Vadosum vocat Virgilius, lib. 7 [729], *Aeneidis*, non procul a fine). Vetus vero Capua non procul hinc aberat, cuius ruinae ingentes cernuntur iuxta d. Mariae Gratiarum aedem, utpote portarum urbis, theatri, aquaeductus, aliaeque moles templorum, porticum, thermarum, aediumque amplissimarum, de quibus videndi Pigijs (in *Hercule Prodigio*) et Leander (in *Campania, Cumana*). At unum praecipuum est marmoreum amphitheatrum, constructum ‘marmore et amplis / porticibus, ferroque intus plumboque coactum.’

Illud magnificentum et e solido marmore scribit Lipsius (in lib. *De amphitheatris quae extra Romam*). Zannazarius³⁶¹ quoque epigrammate celebrat non indocto (lib. 2 *Epigrammatum*).

³⁶¹ Lanciani abus.: Laimasarius.

Nunc de nominis origine, pauca videamus et Strabo ab agro Campestri appellatam tradit, cui assentire secundum Pighium videntur Maro, Tullius,³⁶² Livius. A falconis augurio (vide Festum), quem Tusci Capyn vocant, Servius, Virgilius quoque Lucanus. Silius aliique poetarum a rege Capy vel a Capy, Troiano Aeneae socio, a duce Capuo, Livius (lib. 4). Eam tenere Ausones, Osci, Cumani, Hetrusci, Romani, qui C. Caesaris con-

II, fol. 70v (p. 146)

sulatu muro clausam coloniam fecit, teste Julio Frontino (libro 1°). A Capy Silvio, Latinorum rege denominatam, scripsit Eutropius (libro 2 cap. 4). A Tuscis conditam, author est Mela. De quibus latius videndus Leander Albertus (in *Campania Cumana*). Floruit autem summe Romano incipiente imperio, a quo demum suppressa multa, ut aemulatione Romani imperii steterit, memoriae reliquit de ea Livius. Strabonis (lib. V *Cosmographia*) hoc extat elogium: 'Intra mediterraneum autem urbium mater vere caput est Capua, reliquas enim si ei compares castella quaedam sentias.' Et Flori (lib. 1 cap. 16) aliud: 'Ipsa caput urbium Capua quondam inter tres maximas, Romam, Carthaginem numerata.' De hac quoque Ausonius cecinit in *Urbibus illustrioribus*:

Nec Capuam pelago, cultuque, penuque potentem,
Delitiis, opibus, famaque priore silebo;
Fortuna variante vices, quae freta secundis
Nescivit servare modum: nunc subdita Romae,
Aemula tunc; fidei memor, an infida, senatum
Sperneret an coleret, dubitans, sperare curules
Campanis ausa auspiciis, unoque suorum
Consule, ut imperium divisi attolleret orbis, etc.

Tiberius, teste Suetonio (cap. 39), Capuae capitolium dedicaverat, ibique ludi celeberrimi edebantur, quibus Campani ob soli fertilitatem luxuriantes maxime erant dediti, hinc nempe (Eutrophius, lib. 6) Spartacus gladiator, effractis carceribus cum sociis, aufugiens in Vesuvium montem evasit, Romanoque exercitui formidabilis congregata fugitivorum turba effectus est. Haec deinde cum nonnullis illustribus Italiae (Appianus, lib. 4 *Bellorum civilium*) civitatibus militibus a triumviris concessa. Et (Laetus, fol. 265) tandem a Gensericis militibus capta, hinc ab Ostrogothis occupata, postremumque a Longobardis excisa atque deleta fuit. Capua quando a Tuscis condita, discutit Velleius, ac Catonis ea de re improbat sententiam. Cicero in *Oratione de lege agraria contra Rullum*: 'An obliti estis, Italico bello amissis caeteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis', etc. Quae sequuntur ad finem usque, ubi et Campanos semper superbos, bonitate agrorum, et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione pulchritudine, scribit (in *Oratione post reditum in senatu*). Item Capuam esse domicilium superbiae et sedes luxuriae, etc. Isidorus a capacitate dictam, inter alia scribit, lib. XV.

Inter Smetii *Antiquas inscriptiones* XXIV huius loci inveni plures quod parietibus privatis includuntur temporis et ineruditi vulgi iniuria abolentur. Amphiteatri descriptionem vide apud Scradaeum, lib. II, *Monumentorum Italiae*, in fine.

³⁶² Misschien bedoelt B.: Marcus Tullius Cicero.

II, fol. 71r (p. 147)

Aversa

[13-02-1588]

Idibus. Per agrum Stellatem, inde camposque Leborinos, Aversam pergimus. Narrabatur nobis quod minus hic locus tutus propter exulum, ‘bannitos’ vocant, multitudinem. Nos tamen absque adversa fortuna, Adversam venimus. Est id oppidum inter Capuam et Neapolim medium, sic appellatum, ut scribit Collenucius (lib. 3 *Hist. Neap.*), quod ibi olim castra Robertus Normannus cum Neapolitanum regnum invaderet, in ruinis Attellae veteris munierit, adversus Neapolim Capuamque, ut duarum potentium urbium vires disiungeret. (Vide et Pontanum in *Lyriceis*, et in *Suidam* de Sebetha). Attella vero fuit antiquissimum Oscorum oppidum, a quo dictae Atellanae fabulae, iocis salibusque conditae. Cuius meminere Veterum Ptolomeus, Strabo, Silius (lib. XI). Fabulae Atellanae³⁶³ memorantur apud M. Varronem, A. Gellium, Macrobius, Juvenalem, Livium (lib. 7). Anversam vocavit Facius Italicus (lib. 3, cant. I) scriptor rithmicus, dicitque dirutum a Carolo Primo, Neapolis rege, ob Rebusae gentis rebellionem. Leander (in *Campania Cum.*) ex Collenutio Pandulpho (lib. 5 *Hist. regum*). Nunc est illustribus aliquot palatiis suburbanisque praetoriis nobilium Campanorum exculta, et nundinis annalibus frequens.

Est et hac via Deliolum fons hortique Delioli ab Alphonso, Calabriae duce, sumptuosis aedificiis exornati, hodieque vocantur ‘pogium regale’,³⁶⁴ priori nomine abolito, meminit horum non semel Pontanus (ut lib. 1 *Hesperidum horti*).

Ab Avella nuces dictas Avellanas, putat Becanus in *Vertumno*.

Napels

Tum³⁶⁵ ad ipsa suburbia Neapolis properavimus, villis praetoriisque sumptuosissimis ornatissima, et ipsam hora pomeridiana tertia intravimus urbem, ingressique tabernam comedimus farcimina Neapolitana, vinumque optimum cuius ager Campanus, ut iam dixi, fertilissimus, cumque essemus saturi, iubemur more Neapolitano, nobis quaerere aliud hospitium ad quiescendum.

Invenio divum Guitmundum, archiepiscopum Aversanum, qui scripsit *De veritate corporis et sanguinis in eucharistiae* sacramento; Victorinum ab Aversa, monachum Cavensem, virum doctum et theologum.³⁶⁶

Inscriptiones et epitaphia quaedam videnda apud Nathan Chytreum, ut Antonii de Alexandro i.c., Galeacii Caraccioli, Nicolai Antonii, eius filii, vici-marchionis divi Ladislai, Scipionis Sumae, Caroli, ducis Calabriae, Joannis Boot, Antwerpiani, Antonii Amabilis; Jacobi Sanseverini, Sigismundi et Ascanii, trium fratrum veneno interemptorum; Guidonis Ferramuscae comitis Mignani, Piscarii marchionis, Portiae Caracciolae, Constantini Castrioti, Araldi dei Montibus, G. Clarae, Antonii Corradii; Pauli Fontanae, theologi, Mariae reginae Hierusalem, Siciliae, etc.; Gumberti, marchionis Brandenburgensis, etc., Petri Navarrae Cantabri, Odetti Fuccii, Lautrechii Angelipapacodae, Petri a Toletto, Joviani Pontani, Actii Sincerii, Raimundi Ursini, Pacentri comitis, Jo. Ant. Cararccioli, Mathaei de Afflictis i.c., Pyrrhi Pestii i.c., Jo. Cabaniglis, Troiae comitis, Hugonis Pepuli, comitis Bononiae, Joannis Caraccioli, Avellini comitis, Bernardini Caraffae, episcopi et comitis Theatini, regum Arragonensium.

³⁶³ Kluchten die door Tiberius uiteindelijk verboden werden, maar voortleefden in de Commedia dell’arte.

³⁶⁴ Podium Regale, vulgo Poggio Reale (Koningsheuvel) in Delioli.

³⁶⁵ Zie voor een inleiding bij B.’s bezoek aan Napels: De Jong en Kemper 2012, p. 3-20, met een gedeeltelijke, op Lanciani gebaseerde, transcriptie op p. 12-14 en vertaling op p. 14-19. Van de voetnoten worden er hier enkele overgenomen.

³⁶⁶ In rode inkt geschreven alinea.

II, fol. 71v (p. 148)

[14-02-1588]

XIV. Neapolis antiqua sane civitas et illustris. Solinus (cap. VIII) ‘Parthenope’, inquit, ‘a Parthenopes Seirenis sepulcro, quam Augustus postea Neapolim esse maluit.’ (Meminit huius Ovidius, 14 *Metamorphoses*, et 15). Lycophron tamen, qui ante Augustum vixit temporibus Ptolomei Philadelphi, Neapolitanos singulis annis ad tumulum Parthenopes faces tulisse refert, a Cumanis conditam, ac de Parthenopes sepulcro ibidem invento nominatam. Qui deinde veriti, ne propter eius frequentiam Cumae desererentur, diruerunt, sed pestilentia vexati compulsi fuere restaurare, unde eam Neapolim ut novam civitatem vocavere.³⁶⁷ Strabo (lib. V) etiam post Dicaearcham scribit, Neapolis est Cumanorum, postea vero et Chalcidenses incolere et ex Pithacuis Athenisque venientes, unde et nova civitas appellata fuit; ubi Parthenopes, unius ex Seirenibus, sepulcrum ostenditur, et gymnicum Agona iubente oraculo celebrabatur; orta deinde seditione, quosdam inquilinos³⁶⁸ admisere Campanos, et inimicissimis perinde ac amicissimis uti coacti sunt, quandoquidem coniunctos, alienatos haberent. Pontanus (lib. VI, *Hist.*, in fine) dicit Seirenes ibi imperitasse, et ad historicam fidem refert ea, quae fabulantur de Seirenibus, de quibus vide et Pigium. Livius tradit, duas fuisse urbes, unum populum (libro 12). Silius de hac cecinit:

Sirenum dedit una tuum memorabile nomen
Parthenope, muris Acheleias, aequore cuius
Regnavere diu cantus, etc.

Cum Campania subiugaretur a Romanis, haec inter liberas atque foederatas est recepta, permansitque fidelissima et difficillimis temporibus, ac desperatis fere rebus Romanis. Fuit tamen ab ingratis Sullanis per prodicionem noctu capta, omnibus fere civibus occisis et triremibus abductis (Appianus, lib. 1). Temporibus hinc imperatorum studio philosophico, et hinc ludicro valde fuit celebris (Cicero meminit Staseae, philosophi Neapolitani, V *De finibus*, et extat libellus Marini Neapolitani, *De Procli vita*). Plurimum ibi Nero inter cantantes versabatur, ut Suetonius (cap. 40) testatur, ubi et nuncium accepit Gallias defecisse. Deficiente imperio Romano, a Belisario (Diaconus, lib. 17) cum excluderetur, capta et direpta est. Hanc quoque Conradus, Frederici II, imperatoris, filius, octavo mense vi captam solo aequavit. Pulsa inde nobilitate, tempore quo et Capuam delevit; post ab Alphonso Arragonio capta est, et deinde (1442, 8 id. jun., Spigelius in *Annotationibus ad Panormitam*, lib. 2) aliquoties variante fortuna, nunc Arragonum regibus, nunc Gallo-Francorum paruit. Hodie est urbs nobilis ad mare Tyrrhenum, Regnique caput, quam Aeneas Sil-

II, fol. 72r (p. 149)

vius (lib. 2 *Ad Panormitam*) sic describit: ‘Neapolim vidi, urbem splendidam, salubritate aeris, portu, templis, aedibus equis, armisque apud Italos nulli secundam, arcem regiam quam Novam vocant, amplitudine formaque cunctas superantem; multasque raras magnitudinis naves, et sacrum divi Januarii cruorem, quem modo concretum modo liquatum ostendunt, quamvis ante MCC (1200) annos, pro Christi nomine sit effusus. Coelum nusquam est mollius aut clementius in Italia, bis floribus annue vernans; ager undecunque fertilissimus et varietate fructuum, fontium aquarumque salubrium copia abundans; fuere et hic delicatuli hortuli: ‘Delioli Gallo vastati milite et armis, etc.’ (vide supra [fol. 71r]).

³⁶⁷ Zie voor een vertaling en annotatie van deze passage: Kemper 2014, p. 63.

³⁶⁸ Importburgers.

Obiit Neapolii Narses,³⁶⁹ belli dux fortissimus.

Pontanus hospitale divae Mariae hic esse refert amplissimum in quo ipse uno tempore 900 vidit educari puellas ut infra dicemus. De Stefano, episcopo huius urbis, ex laico ad episcopatum ordinato, vide Platinam in *Stefano III, episcopo Romano*:
Dionisius de situ *urbis* versu 357 ex interpretatione Stephani:

Post hanc autem Campanorum pingue solum, ubi domicilium
Castae Parthenopes spicarum onustum maniplis.

(Neapolim otiosam vocat Horatius, *Epod.*, od. V).

Inscriptiones in hac urbe, quarum meminit Smetius XLVI (46). Bibliothecae hic sunt, inter quas praecipua s. Dominici, in qua libri multi Johannis Pontani, ab Eugenia, eius filia, dicati, ubi pulpita plena LXV (65). Vide Laurentium Scradaeum, *De monum. Ital.* lib. 2.

[15-02-1588]

XV. Interea tota lustramus in urbe,

Quicquid erat dignum spectatu, maxime templa,
Inter quae sacra est Laedaeis fratribus aedes.³⁷⁰

De templo Castorum marmoreo quaedam scripsit Pighius (in *Hercule Prodigio*) ubi et Graeca inscriptio quae indicat temporibus Tiberii exstructum. Inscriptio vero Graece est facta, quae popularis Neapolitanorum lingua, quare et in fragmento Petroniano vocatur Graeca urbs. Est non procul templum Laurentianum, cui adstat forum, in quo famuli prostant dominumque quaerunt, veniuntque proxenetae et conquisitores famulorum et ad dominos deducunt expectantes, ac de salario agunt. Sunt praeterea templa d. Clarae, d. Dominici et Summum cum d. Mariae Annunciatae,³⁷¹ quae ut celebriora, per Pighium (et Leander, fol. 277) sunt descripta, quemadmodum hospitium d. Mariae templo proximum amplissimum. In quo et puellae educantur expositae, quae tandem honesta cum dote nuptui collocantur (Pontanus, *De liberalitate*), quarum ultra 900 se vidisse refert Spigelius:

Inspicimus veterum sedem et penetralia regum,
Quattuor excelsis munitam turribus arcem
Aeratasque intus inscriptas carmine valvas,³⁷²
Hostem ut Troianis Fernandus fuderit arvis.

II, fol. 72v (p. 150)

Castel nuovo

Castrum Novum ante trecentos amplius annos exstructum est, fratre divi Ludovici, Francorum regis, Carulo Primo, Neapolis rege et Andium comite. Instauravit Alphonsus Arragonius, quemadmodum ille et expurgavit fontes publicos, dispersosque reduxit, vias convulsas nigra silice stravit (Panormita, lib. I). Hoc vero nunc inter fortissima totius Italiae propugnacula

³⁶⁹ Narses (478-573) en Belisarius waren twee generaals van Justinianus I van Byzantium.

³⁷⁰ Deze 'tempel van de Castores' [Castor en Pollux] was ten tijde van B.'s bezoek in ombouw tot een kerk, S. Paolo Maggiore. De inscriptie verwijst niet naar keizer Tiberius, zoals B. denkt (zie noot 17 in De Jong en Kemper 2012, p. 15).

³⁷¹ De Chiesa dell'Annunziata.

³⁷² Zie de toelichting in De Jong en Kemper 2012, p. 16, noot 22 en 23).

numeratur. Est et Capuanum ad portam eiusdem nominis in fine viae Laurentianae,³⁷³ nunc conciliis habendis attributum, vulgo Vicariam vocant, a Carolo, ni fallor, V imperatore, in hunc est usum translatum. Adstat carcer publicus, sed est et alius prope Castrum Novum recentior. Praeterea aliud est Ovi nominatum a forma, id scopulo cui Myagra³⁷⁴ nomen impositum olim a Guilielmo III, Normanno, unde et Normannicum deinde vocatum fuit. Praeter haec castellum Santemerense (a Roberto, rege, exstructum ante annos 270), in rupe moenibus urbis imminente, a Carolo V munitum. Quod superiori anno, mense decembrio, fulmine, quod pulverem tormentarium incenderat, totum conflagravit. Totius civitatis ingenti metu, quod terra dehiscere videretur, absumptis non paucis praesidiariis militibus; nunc denuo restauratur. Tria haec castra perpetuo praesidio Hispanico tenentur. Cultiores ego milites, si arma, si vestes moresque militares inspicias, non vidi.³⁷⁵ Jovianus Pontanus domum suam habuit in celebri urbis regione, quae ad Arcum dicitur, in qua turris est quadrata, urbem undique totam despectans, cuius meminit Pontanus in *Pompeii Lepidina* IV:

... en hic e turribus altis
Fistula dependet, saevi monumenta doloris.

Praeter infinita alia principum palatia, sunt horti eccellentissimi marchionis del Vico; Gartiae et quae vocantur Ciaia idem Achaici. De quibus vide Angelum Roccam.
[16-02-1588]

XVI. Hinc concessus Neapolitanae nobilitatis, Leander (in *Campania*) curias vocat, et quattuor has enumerat: Capuanam, Nidensem, Montanam, divae Gregorii. Facius (lib. 7 *Hist.*) vero quinque esse, refert, quo principes, duces, marchiones, omnesque caeteri ordines ad consultandum communiter de rebus publicis conveniunt. Dein vidimus insignem portum, tot navibus aptum. Hic portus amplissimus, a tempestate est praemunitus aggere latissimo, per quingentos plus minus a littore passus, in mare brachii in curvi forma procurrente. Per medium aggerem fons aquae dulcis ab urbe tubis subterraneis deductus, in capite molis solet erumpere: cuius crater est marmoreus. Hic naves omnis generis infinitae stabant, ubi videre erat ingens numerus nauticorum servorum, a barbaris captorum. Aderant et alii qui ob malefi-

II, fol. 73r (p. 151)

cium ad remum damnati dicebantur, nonnulli etiam stipendio ad opus nauticum conducti erant. Servorum plerique in facie erant notati, ne fugerent, quod legibus tamen nostris per Constantinum, imperatorem, prohibitum. Quo facies, quae ad similitudinem pulchritudinis est coelestis figurata, minime maculetur. (*Lex Si quis in metallis*,³⁷⁶ cap. de poenis. Vide hunc morem veteris usurpatum, apud Lipsium, *Electa* 2, cap. 15). Fugitivi etiam compedibus ferreis vinciebantur.

Sed ne sim longior, tantum quae ab aliis scripta sunt monstrabo. Et Pigijs de Neapolis antiquitate, soli fertilitate, situ, erga populum Romanum fidelitate, schola philosophica, doctorum virorum concursu, restauratione, antiquis reliquijs, templis d. Clarae, d. Dominici, Oliveti Montis, Summi, d. Mariae,³⁷⁷ carthusianorum, castris, portu, promontorijs, nauticis rebus, equilijs, hortis, suburbanis, aquis affatim, quorum etiam Leander amplam facit men-

³⁷³ De Via dei Tribunali.

³⁷⁴ Deze klip heette in het Grieks Megaris, later Meagro (ibidem noot 27).

³⁷⁵ Zie voor een vertaling van deze passage: Kemper 2014, p. 63-64.

³⁷⁶ Lees: Si quis ex metallis [caesarianis].

³⁷⁷ S. Chiara, S. Domenico (Maggiore), Monte Oliveto (S. Anna dei Lombardi), de Dom, S. Maria Annunziata (Chiesa dell' Annunziata), en de kartuizerkerk Certosa di S. Martino. Zie De Jong en Kemper 2012, p. 17.

tionem. Aedes prae ceteris amplissimas vidi ducis Gravinensis, palatiaque nobilium principum infinita, unde non sine ratione vocatur vulgo La Gentile. Urbem irrigat Sebethrus fluviolus,³⁷⁸ qui vicatim per urbis vias transcurrens, omnes fere usus Neapolitanis praestat. Huius meminere Virgilius, Stadius, Columella, et marmor antiquum ibi repertum, quod tali notatur epigrammate: ‘P. Mevius Euty chius aediculam restituit / Sebetro.’ Est via Toletana, larga longaque, ad cuius caput ad Castrum Novum est area planissima, ubi hisce bacchanaliis vidi summam circulatorum copiam. Hi larvati comoedias agebant, ridiculosque ludos quibus populum convocabant, ut melius suas quisquillas, pasallos, aquam odoriferam et similia nugamenta venderent.

Cardanus in urbibus condendis consideranda haec preponit; situm, aedificia, instituta, et quae sequuntur; frequentia hominum, opulentia, bonarum artium cultus situm exigere duo, securitatem et decorem, quod propterea necessaria, maris vicinitas, flumen navium patiens, colles fructiferi, ager faecundus, aer saluberrimus, quae omnia hic convenire si flumen Adimas videbis.

Est Neapoli Labulla nunc dictus, nescio an idem cum Sebetho fluviolus, per cuniculos miro opere in urbem inductus; sic dictus a Labro ut vult Pontanus, sive ut alii a Bulliando. Est quoque fons piscasis, in declini urbis regione, Pontano celebratus.

Butine vicus est ubi varii generis obsonia venduntur, Ulmia alius prope arcem Novam.

II, fol. 73v (p. 152)

[17-02-1588]

XVII. Cum praeter aedes Carafforum ad viam Laurentianam properarem, de hac celeberrima familia quaedam addere volui. Dedit enim haec maximos viros, inter quos Paulum IV, pontificem Romanum, qui Joannes Petrus Theatinus ante pontificatum dictus. Qui Marcello II successit, natus III kal. quintilis anno christiano MCCC LXXVII [30-07-1477]; dimidia hora ante tertiam matutinam, cuius obitus multa infamia laboravit; a suis nempe subditis, diris versibus ad inferos usque denotus fuit, ex quibus unum addam:

Errantem et profugum patria, te coepit asylum
Romaque Tarpeio colle dedit statuam,
Utrum servatos ob cives? Anne tyrannum
Horreret quod te Roma locavit opus?
Crederet hac etenim cuperet te Roma necatum
Qua posita est capiti luce corona tuo.³⁷⁹

Diomedis Caraffae, cardinalis, tumulum vidi Romae in d. Silvestri aede. Bernardini, episcopi Antiochensis, meminit Crinitus, et Oliverii, cuius et Onuphrius. Alphonsi (in *Epistolis*), Antonii, marchionis, Caroli et Johannis Manutius, Antonii Malitiae, legati Johanna, reginae, ad pontificem, Johannis Caraffae, Capuanae arcis pro Renato praefecti, Thomae Turris, oppidi praefecti, qui expeditione in Venetos mortuus est, Caraffellae, legati regis Alphonsi ad diversos. Barptolomeus Facius Jacobi, ductoris Arragonii; Pontanus Vincentii, cardinalis, et Montis Sacri reguli. Jovius (*Hist.* lib. 25): Carolus Caraffa, cardinalis, in carcere Aeliano Romae periit anno 1561. Antonius Carafa, presbiter cardinalis, a Sixto V bibliotecarius creatus anno 1584. Johannes Aloysius Caraffa, Statilianus princeps, qui interfuit coronationi Caroli V, imperatoris. Ex Germania hanc familiam ortam et primum Pisis consedis, scribit Onuphrius. Pauli vero III patrem fuisse Joannem Antonium, avum vero Diomedem, Matalunae comitem, Joannes Montonii comes fuit eodem tempore, quem ducem Palianum

³⁷⁸ Tegenwoordig de Maddalena (ibidem p. 18).

³⁷⁹ Dit hekeldicht op Paulus IV staat ook in het album van Johan Radermacher (1560-1620).

fecit Paulus IV, Antonium, huius fratrem, marchionem Montisbelli, ac Diomedem, filium eiusdem ducis, marchionem Cavensem, Johannes qui scripsit tractatum de simonia. Fuere et Caraccioli, nobilis et illustris gens, horum meminit Facius; Johannes Antonius. Et Marini, cuius et Zannazarius cum Pontano; qui Troiaeni, Othini, Camilli, Joannis, ducis Melphitani, Jacobi, Avellinensis comitis, quoque mentionem facit. Galeatii, Zannazarius; Johannes Cole Caraccioli, et Francisci, Jovius. Traiani, Feronius; Francisci quoque, pontificis in Baianis, id est Maria Caracciolus, episcopus Cataniensis, et Epicurus in libello Italico nominatur, Marinus, cardinalis a Paulo III Farnese creatus. Pasqualius³⁸⁰ qui patria lingua scripsit, *La gloria del cavallo*. Aloysius, episcopus Hyerosolimitanus, Caraffa. Candolorum quoque familia fuit insignis; ex hac Jacobus Relingerius, Antonius, Joannes Antonius, cardinalis, Raimondus Restainus, apud Facium in *Historia Neapolitana* veniunt. Sunt et aliae illustres familiae quamplurimae; Caietanorum, Campobassorum, Galeottarum, Pignatellarum, Cavallacciorum, Brancaleoniorum, Tomacellorum, de qua vide Onuphrium in *Innocentio VIII*.

II, fol. 74r (p. 153)

Est hic academia celebris, ab imperatore Frederico Secundo instituta (anno 1226 in odium Bononiensium; Sigonius). Produxit autem haec civitas omni tempore viros ingenio claros, inter quos fuere: Stadius Pampinius, poeta nobilis; Jacobus Zannazarius,³⁸¹ qui et Actius Sincerus, Montisdraconis regulus, poeta tam vulgari quam Latina lingua cultissimus, cui uxor fuit Cassandra, summae virtutis et eruditionis; Junianus Maius, de quo abbas Spanheimensis,³⁸² Alphonus Villagut i.c., Alexander ab Alexandro i.c., Caesar de Visillis i.c., Carolus Tapia i.c., Marinus Frecia, Matheus de Afflictis; Thomas Grammaticus i.c. (Petrus Summuntius, Porcellius, poeta, Sergius Vesonius i.c., Nicolaus de Spinellis i.c., Paris de Puteo i.c., Petrus Follerius i.c., Stephanus de Caieta).

Summi quoque viri hinc orti: Bonifacius IX, pont. Rom., ex nobili Tomacellorum familia; Joannes XXIII, pont. Rom., ex Cossarum illustri familia; Paulus IV, pont. Rom., Caraffa; Andreas Mathesius Palmerius; Antonius Sanseverinas; Johannes Vincentius Aquavivanus, cardinalis; Simon Porcus; Marcus Antonius Falconius, philosophi. Urbanus VI, pont. Rom., Donatus Antonius ab Altomari, medicus, Paulus Tuca, medicus, Johannes Marrianus. Archiepiscopatus hic suffraganeos habet Alversanensem, Puteolanensem, Cumanensem praesules.

De regimine urbis pauca addam, ab initio libera urbs, dein socia fidelis Romani imperii, quo deficiente a Gothis primum capta, a Belisario recepta, ut author est Procopius (Lib. 1, *Hist. Got.*). Sub Phoca, imperatore, vel potius eo mortuo, anno christiano 612, Johannes Campsinus eius occupavit imperium. Quo per Eleutherium occiso, in imperatorum potestatem rediit. Anno a Christo nato 829 a Saracenis occupata, quibus per Albericum Tusciae marchionem fugatis, post annum fere XXX, quam tenuissent ad ecclesiae Romanae ditionem, pertinere coepit. Tandem ab Innocentio II°, pont. Rom., Rogerius Secundus eius imperium accepit, quem insecutus Rugerius III, huius vero filius Guilielmus IV ab Hadriano IV, pont. Rom., rex utriusque Siciliae dictus est. Guilielmus V cognomento Bonus et Neapolis primus rex appellatus fuit. Quem sequuti sunt: Henricus VI, imperatoris Frederici Aenobarbi filius, anno christiano MCXCI (1191), qui Constantiam, Rugerii IV filiam, vestalem quinquagenariam, duxit uxorem, ex qua susceptus Fredericum II, etiam imperatorem, post quem Conradus,

³⁸⁰ Pasquale Caracciolo.

³⁸¹ Jacopo Sannazaro (1458-1530) schreef een bundel Italiaanse herdersdichten, *Arcadia* (1504); hij werd ook Actius Sincerus genoemd.

³⁸² Johannes Trithemius (1462-1516), abt van Sponheim, schreef een *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum* (1494).

Frederici filius, Manfredus, frater nothus, Carolus, Angolemensis dux, divi Ludovici, regis Francorum, frater, Carolus II filius, Robertus filius, Joanna neptis, Carolus III, Ladislaus, regis Pannoniae, Caroli filius, Joanna soror, Alphonsus adoptatus Arragonius, Ferdinandus filius nothus, Alphonsus filius, Ferdinandus filius, Fredericus patruus, Ferdinandus, Arragoniae rex, Carolus nepos, Philippus filius. Atque hi principes ad hunc diem praefuerunt Neapoli.

Nunc pauca de moribus dicenda. Et imprimis Neapolitanorum praecipua est nobilitas, equis armisque dedita, at familiari victu parca; plerique nempe nobilium equos alunt praeferoces antile-

II, fol. 74v (p. 154)

nis et postilenis praetiosissimis ornatos, famulorum praeterea magnum numerum, caeterum friget focus in culina, hoc superbo apparatu ambiunt comitum ducumque titulos. Nefanda quoque masculorum libidine plurimum gaudent, et irrationabilia mire animalia pro delitiis ducunt. Hispanici vero sanguinis, qui illic agunt in faeminas proniores sunt. Hi quicquid queant congerere ultra soliti fastus expensas id omne meretricibus impendunt, ex quibus etiam olim vectigal pendebatur ut et ex alea, quod turpe lucrum ex aliena quaesitum miseria, Alphonsus rex olim sustulit. Sed properando ad caetera mei itineris, adscribam doctum immortalis viri carmen:³⁸³

Parthenope varii statuit discrimina mundi,
Quae tria diverso tempore secla dedit;
Aurea Pythagoras communis commoda vitae,
Et docuit Sophiae Graetia magna procos.
Altera succedens studiorum mollior aetas
Admisit Musas debiliore sono.
Tertia vulnifici quaesivit praemia ferri,
Atque equitum potuit sola tenere decus.
Sic ex privata et serva, regina supersum.
Roma, quod es, fueram: quae modo sum, quod eras.

Vide carmen Johannis Joviani Pontani ad Antinianam Nympham,³⁸⁴ *De laudibus Neapolis* in *Lyriceis*, et Cassiodori *Variarum* lib. 6, epist. 23 et seq.

Optume conveniret Neapolitanis, quod dicit apud Rabliesium frère Jan l'Antomeurs:³⁸⁵ 'Hé, que servent tant de belles tours, galleries, chambres, salles et cabinets; veu que les marmites sont si froides et les caves si vuides.' Incultae nempe parsimoniae sunt in iis quae ad victum, adeo ut naturae vix tribuant necessaria; in externis vero ornamentis aedibus, equis, vestimentis, ad prodigalitatem usque abundant.

Neapoli sunt bibliothecae celebriores s. Sanseverini, quam in pulvere neglectam iam iacere, scribit Angelus Rocca; et in aediculis augustinianorum Pausilypi³⁸⁶ a Simone Porcio, philosopho, instituta.

De Gymnicis aliisque certaminibus magno concursu in hac olim urbe fieri ac celebrari solitis, videndus Petrus Faber *Agonisticon*, cap. 26 lib. 3.

Neapolis hoc tempore prorex erat nomine Philippi Austriaci Hispaniarum regis, Perafannus de Ribera, dux Alcalae.

³⁸³ Scaliger: gedicht op Napels uit zijn *Urbes*.

³⁸⁴ Misschien een *Dialogus* tussen de Patulcidis nympha en de Antiniana nympha?

³⁸⁵ Frère Jean des Entommeurs, een levenslustige jonge monnik in de *Gargantua* van Rabelais.

³⁸⁶ De martelaar Pausilippus, vgl. de gelijknamige kaap, nu Posilippo, zie fol. 75r.

Fuit Neapolitanus Pyrrhus Ligorius, de quo sic Antonius Augustinus, *Dialogo IV de li medagli*: ‘grande antiquario e pittore, il quale seaza saper Latino ha scripta più de 40 libri de medagle d’edifitii e d’altre cose.’

Mulieres urbis sunt deformes, sparso ore, et magnis nasis. Hospitia vilia et incommoda, equorum magna cura, et nobilium ingens concursus.³⁸⁷

II, fol. 75r (p. 155)

Terugreis naar Rome

[18-02-1588]

XII kal. mart. Exeuntes urbem,³⁸⁸ vidimus, non procul, montem Vesuvium, morte C. Plinii celebratum, variisque incendiis luctuosum. Summanum quoque vocatum, a summa vini nobilissimi atque optumorum fructuum abundantia, ut vult Pigijs, qui hunc plenius describit, quemadmodum et Leander ac Munsterus, et ante hos uterque Plinius. (Vide Platinam, lib. 23, Solinum, cap. 8, Melam, lib. 2, Statium, [*Silvae*] 4, Silius *ad Marcellum Martium*, lib I, epist. 124, Philosophum, lib. V, cap. 6, Florum, lib. 1, cap. 26 et lib. 3, cap. 20, Dionem, Xiphilinum, in *Tito victore*).

Posilippo

Deinde suburbium Achaicum praetergressi, ad primum ab urbe lapidem venimus ad montem Pausilippum, qui pertusus ad passus mille, via quae per fodinam illam subterranea, lata pedes XII, totidemque alta, qua, teste Strabone, duo plaustra contraria simul transire possunt. Speluncamque vocat, in haec verba: ‘Extat et his in locis intra montem effossa spelunca in Dicoearchiae Neapolisque medio, sicut altera Cumas tendens facta, a superna autem parte montis excisis multifariam fenestris lumen in profunditatem infunditur’. Hodie vero nullae sunt, quemadmodum et Senecae temporibus fuisse, videtur, quamquam Alphonsum regem hanc purgasse et ampliasset, referat Pontanus.

Vide plura apud Leandrum (in fin. lib. 6) Pigijsque. Authorem facit Paulum Cocceium (vide Pontanum, *De magnificentia*) Strabo: alii magnum opus et magni monumentum insigne Luculli (vide Velleium lib. 2) putant. Hic mons fuit olim Ovidii Pollionis, qui eum moriens Augusto reliquit, ut author est Xiphilinus. In huius summitate sepulcrum est quod Virgilii dicitur; Plinius Nepos videtur id innuere cum scribat (*Epist. 3 ad Camillum Rufum*), Neapoli solitum Silius Italicum monumentum Virgilii ut templum adire, unde et Flaminius cecinit:

O utinam ille suo me sistat numine santo
Ad fortunati littora Pausilippi,
Littora divino quondam celebrata Maroni.
Et patrio Minci flumine cara magis.

(Rubenius):

(Hunc circa tumulum non carduus aut caprificus
Sed tantum clario laurus amata deo.
Haec viget, et quamvis excisa repullulat usque
Esse sacros vatis quis neget hic cineres).

³⁸⁷ Op fol. 96r (p. 197) schrijft B. nog wat opmerkingen in het Italiaans: Napoli è chiamata gentile (etc.).

³⁸⁸ De terugreis leidt langs de Golf van Napels westwaarts, over Chiaia?, Posilippo, Mergellina (de Vesuvius ligt ten oosten van Napels), Pozzuoli, naar Baia en het schiereiland van Bacoli.

Vulgus hanc cryptam vocat Virgilii speluncam, magicisque artibus factam suo more fabulatur. Alludit *Ecclesiastes* [21, 11] sententia: Via peccantium complanata lapidibus et in finem illorum inferi et tenebrae et poenae.

Ad radices huius montis est villa Mergillina, quam Actius Sincerus³⁸⁹ Frederici regis munere possedit, cuius saepe idem meminit, quemadmodum Pontanus.

In Vesuvio crescit vinum illud optimum quod Graecum vocat vulgus, quod et flagrans illud Italicum arbitror, cuius meminit Alexandrinus Clemens, paedagogus, lib. 2, cap. 2 (meminit Lex *Ultima* § cui dig. de tritico, vino, oleo legatis).

Videndus de hoc loco Scradaeus, lib. II, *Monumenta Italiae*. De Phytectusis, Inarime et Prochyte, vide Ovidium, *Metamorphoses*, Cuma item Avernus et Sybilla idem (lib. 14).

II, fol. 75v (p. 156)

Pozzuoli

[19-02-1588]

XI kal. mart. Puteolos pervenimus, ibique pernoctavimus. Antiquum et celebre oppidum Campaniae maritimum in monte situm. Hic Jovis antiquum vidi templum marmoreum, christiano usui dicatum. Hoc cum pene terremotu illo terribili, quo mons Tripergulanus in planitie exortus est, corruisset, a praesule loci restauratum fuit. (Apud Smetium 8 huius loci *Inscript. antiquae*). Puteolos Cumaeorum emporium scribit fuisse Strabo, et vel a puteorum multitudine vel ab aquarum putore denominatum. Bello vero Poenico secundo Romanos frequentibus illud accolis habitatum reddidere. (Varro, *De lingua Latina*; vide Livii lib. 24). Fuit et olim Dicoearchia vocata a iustitia gubernationis. Tacitus quoque multa (*Annal.* XIV, vide et ibi Lipsium) scribit de Puteolis, ibique ait coloniam deductam eamque de nomine Neronis vocatam. In huius littore fuit insignis conventus trium principum: Octavii Caesaris, Marci Antonii, et Sexti Pompeii, teste Appiano (lib. V, *Bellorum civilium*). Fuitque occupatum villis praetoriisque magnificentissimis, primi nempe Romanorum valitudinis et secessus gratia hic soliti erant habitare (Plutarchus in *Cicerone*). Sed cum ipsa tellus infinitis scateat miraculis, omnis namque tractus a Cumis Siciliam usque est sulphureus, et eo cavernosus, ut author est Strabo (lib. V). Unde Pindarus his locis sepultum Typhonem cecinit, aliud extra ordinem addidit ipse Oceanus: Delphinus nempe a Bais Puteolos per mare puerum admatum (Solinus, cap. 22) vehere solitus fuit, pueroque mortuo aut non revertente, ipse paulatim merore contabuit, eoque loci mortuus repertus fuit. Magnae olim aestimationis fuisse urbem etiam inde patet, quod scribit Suetonius (in *Octaviano*, cap. 52), senatorem quendam frequenti consessu per celeberrimos ludos non fuisse admissum. Naturam huius loci non ineleganter describit Xyphilinus in *Augusto*: Hinc vidimus pontem, quem inter Puteolos et Baulos per mare fecisse dicitur Caius,³⁹⁰ cuius magnae etiamnum extant (in *Caligula*, cap. 28) reliquiae. Eiusque rationem enarrat Suetonius cernuntur etiam Puteolis amphitheatri lateritii ruinae, ostenduntque incolae dirutas aedes, quas Virgilii scolam vocant, et ruinas villae Ciceroniana.

Festi abbreviator Puteolos olim minorem Delum fuisse vocatos autor est, ad quam rem probandam adfert versum Lucilii. Inde Dicearchum populos; Delumque minorem in verbo Minorem Delum.

De certaminibus Piis in honorem Antonini Pii ibi institutis, vide Petrum Fabrum, lib. 3 *Agonisticon*, cap. 26.

³⁸⁹ Jacobus Sannazarius, bijnaam Actius Sincerus.

³⁹⁰ Caius Caesar Caligula bouwde hier een schipbrug naar het nabij gelegen Baiae bij Bauli (nu Baia in de gemeente Bacoli).

II, fol. 76r (p. 157)

Baia

[20-02-1588]

X kal. Hinc Baias visum ivimus, cuius nomen ab Ulissis socio, deducit Strabo. Hic thermae aquae calidae ad multos morbos utilissimae. Quae hic viderim miracula oculos turbabant, et ingenium multitudine magnitudineque sui obruebant, terra, mare, ventus, quis plures ederet insolitus partus certabant, nec defuerant mortalium ingenia, quorum opera vix mortalia; obticuit lingua maluitque credere vix credenda, quam curiosa mente ingenium incasso labore defatigare. Multus hic Leander, multus Pigijs, quaedam non tacuit Munsterus. (Vide quae de balneis scripserunt Alcadinus Siculus et [Joh.] Elysius latent in lib. de balneis scripserunt). Nudam ego propono loci faciem, et levi brachio miracula numeramus. Lucrinus sinus, lacus et in eo Avernus, hic Stygis ferventes aquae, Phlegetontis inamabile flumen, et celebrata poetis olim inferna regio. Lucrinum sinum ostreis uberrimum cecinit Martialis, (lib. X):

Ostrea Baiarum quam non liventia testis.

Et Solinus (lib. X) ‘tepentibus’, inquit, ‘fontibus Baias,’ quas laudat non inani elogio Martialis (lib. *Epigr.* XI):

Littus beatæ Veneris amoenum Baias,
Baias superbae blanda dona naturae, etc.

Circum Baias, quarum lavacra calida delicatis hominibus studio et voluptati erant, mulieres lascivas et impudicas habitasse, volunt Pulmannus et Turnebus (*Advers.* XI, cap. 23), easque ‘ambubaias’ vocitatas, quasi circum Baias versarentur. Lucrinum lacum³⁹¹ quidam putant sic dictum a lucro piscium hinc provenientium.

Miseno

Misenum promontorium, a Phrigio milite nomen habere, volunt Virgilius (lib. VI, [234]) et Mela. Nero a Miseno ad Avernum lacum piscinam inchoavit contectam, porticibusque conclusam. Hic quoque est crypta Traconaria, in qua ostiis 4 aqua pluvia fuit excepta. Est hic locus non procul, centum cameras seu cellas vocant, mire tortuosus et labyrinthi instar, olim aquis conservandis et ad balneorum usum pertinuisse credibile est.

Propertius: ‘Humida Baiarum stagna tepentis aquae.’ (lib. III, 17).

De calidis amarisque fontibus, earumque causis, vide Pontanum, *Meteorum* lib., plus minus lib. II *Naturalis historiae*, Pontanum, lib. 2 *Amor*, [Elisius], in libris *Baiarum*. Vide Cassiodorum, *Variae* IX, ep. VI.

Cernuntur non procul a Baiis ruinae portus et rotunda moles quae appellatur vulgo il Truglio, quod templum Solis fuisse nonnulli suspicantur. Paulo post alia rotunda multo maior fornice concamerato, a qua non procul abfuisse villam sumptuosam Pisonis, nonnulli autores sunt. De Cumarum ruinis, Sannazarius, (*Elog.* II lib.).

II, fol. 76v (p. 158)

Cumae

Tum Cumanas reliquias inspeximus. ‘Vetustissimum’, inquit Strabo (lib. V), ‘Chalcidensium et Cumaeorum edificium, antiquitate nempe cunctas Italiae urbes antecellit, in Campo

³⁹¹ Miseno is de punt van het kleine schiereiland; het kratermeer Lago di Averno en het kleinere Lago di Lucrino liggen bij Pozzuoli. Er zijn veel grotten, o.a. die van Traconaria. Iets noordelijker liggen de ruïnes van Cumae.

Phlegraeo conditum, in quo de gygantibus divulgatae sunt fabulae'. Monstrantur etiamnum Puteolis ossa quaedam humana vastissimae magnitudinis, hoc Pomponii Laeti carmine celebrata:

Huc quicumque venis stupefactus ad ossa gygantum
Disce, cur Hetrusco sint tumulata solo.
Tempore quo domitis iam victor agebat Iberis
Alcides captum longa per arva pecus.
Colle Dicharcheae clavaque arcuque Typhones
Expulit, et cessit noxia turba Deo;
Hydruntum petiit pars altera, et altera Tuscos,
Interiit victus terror utroque loco:
Hinc bona posteritas immania corpora servat,
Et tales mundo testificatur avos.

Cumas Chalcidensium vocat Plinius (lib. 3 cap. 5), at Solinus ab Euboensibus conditas refert (cap. 8); a fluctibus quibus immineret nominatas volunt Κυμμαία nempe fluctus denotant. 'Ibidem Sybillae sacellum est', inquit Solinus, 'sed eius quae rebus Romanis quinquagesima Olympiade interfuit', etc. Huius meminit libro VI *Aeneidis* Virgilius, et Ovidius (*Metam.* 14) vivacem vocat:

Et loca foeta palustribus undis
Littora Cumarum, vivacisque antra Sybillae.

Exstat adhuc antrum quod Sybillae vocant,³⁹² in eoque eam sacris operatam credunt, quod in haec verba e vulgari translata, describit Leander. Antrum est opere non minus admirabili quam sumptuoso in saxum effossum, etc., quae diligentissime eleganterque describit (fol. 257). Huius meminit Virgilius (*Aeneidis*, lib. VI, 9-11):

At pius Aeneas arces quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sybillae
Antrum immane petit;

ut paulo infra latius.

Describit hoc quoque non inscite Justinus Martyr, libro suo *Contra gentes* circa finem. Sed iam ad Cumas revertar, cuius ampliorem descriptionem dabant Leander et Pigijs: In portu Cumano celebris olim pugna navalis contigit inter Pompei et Augusti duces, quam describit Appianus (lib. V, *Bellorum civilium*). Hic etiam Annibal a Sempronio Gracho (Plutarchus in *Hannibale*) multis suorum amissis, foedere fugatus est, cum frustra (Livius, dec. 3 lib. 3) totis viribus urbem oppugnasset.

II, fol. 77r (p. 159)

([tekening van:] Templum Apollinis [en] Arcus Felix).³⁹³

Apud Cumas, in villa sua, deposita dictatura, privatus obiit Sulla, ut refert Appianus, lib. I. Plutarchus etiam scriptum reliquit, qua poena soleant Cumani afficere in adulterio

³⁹² Antro della Sibilla dichtbij de Sito Archeologico di Cuma.

³⁹³ Zie De Jong 2016. B. kopieerde deze tekeningen niet uit een boek.

deprehensos (in *Quaestionibus Graecis*). Iam Cumarum relliquias spectandas propono,³⁹⁴ templorum, turrium, aquaeductuum. Et hinc non procul, in alto monte, Arcus conspicitur vulgo Felix vocatus, altitudinis stupendae, fornices e cocto lapide eveci in sublime, uti per eos via plana inter duos montium vertices pateret, cuius do hic formam.

Nunc, caeteris omissis, de monte Tripergulano, antrisque et scrobibus Charoneis pauca referam. Ac inprimis mons iste a vico Tripergulano denominatus, ex imis terrarum penetralibus excitus, anno christiano MDXXXVI (1536), ut Leander autor est, quamvis Pigius in annum XXXVIII (1538) referat, mense septembri, die qui Michaeli Archigenio festus, tam terribili mugitu fremituque, coelo sereno, ut universa mundi machina ruere atque dissipari videretur, saxa tanto cum impetu ad coelum eiiculabantur, ut intuentes prorsus obstupescerent.

Cineres undique venti erumpentes quam latissime dispergebantur, praecipue versus Puteolos et Neapolim, ad oppidum Sanseverinum³⁹⁵ usque, quod a Napoli XXIII millia passuum abest, cum animalium et agrorum maxima clade et calamitate. Tripergulanum vicum amplum cum celeberrimis balneis penitus absorbit, et lacus duos Lucrinum Avernumque vicinos magna ex parte saxis, cineribus et terra complevit; crater in eius cacumine circularis, per quem flammam eructavit, interdum fumantem adspexi; et nares sulphureo odore complevit; altus est mille amplius passus, et maris fluctus cum littore toto passus fere CC (200) submovit; causam quare montes ardeant refert Apollonius apud Philostratum,³⁹⁶ et Plinius ac Lucretius (lib. V, cap. 6) scriptis su-

II, fol. 77v (p. 160)

is explicavere. De huc cecinit Cythraeus in *Itineribus* (Rom. 2):

Quid tibi iam celsi memorem fastigia montis
Tempore qui nostro, viginti et quattuor horis
Planitie in lata, terram quatiente tremore
Exsiliit, vastam iactans ad sidera molem.

Et Fabritius (in *Itinere Romano secundo*, ubi longius describit eius ortum):

Informem quem cernitis undique montem
Fumare et clauso auditis gemere intus ab igne
Campus agerque fuit, Baccho, Cerere atque Minerva
Fertilis, oppidulo thermis, clarusque teatro, etc.

Stagnum Anianum

Prope stagnum Anianum, quam paludem Agnanam vocat Fabritius piscibus orbam, cuius

Obsessa malis ripa omnis aditur ab hydris,

sunt antra, admodum gravi pestilentique vaporis. Unum vulgo vocant Grotte di cane, quod in rupem modice excavatum nec latum profundumve multum, cuius fauces amplae duos vel plures in ingressu simul admittunt; sed sensim declivi in arctum testudine desinit, ubi e profundo per saxi poros invisibiles ferventes exhalat spiritus. Est hoc antrum posito signo praemunitum, ne quis eo propius accedat; nam animalibus saepe compertum fuit, iniecta

³⁹⁴ Lanciani abus.: propero.

³⁹⁵ Onduidelijk, Mercato San-Severino ligt ten O. van de Vesuvius.

³⁹⁶ Philostratus, *Leven van Apollonius van Tyana*.

quaeque exanimari. Quae si protinus educantur, aspergine ex stagno aquae vitales spiritus recuperant. Quod Leander se vidisse testatur, et Pighius, qui tamen se introivisse simul cum Antonio Amstelio et Arnaldo Niveldio scribit, absque ullo malo, non parum admirantibus incolis, *cumque* magicae artis adminiculo id facere dicentibus. Est aliud antrum quod vocant Grotte di frate, quod monachum, temere progressum in eo, suffocatum putent. Plinius (*Nat. Hist.*, lib. 2, cap. 93) Charonaeas scrobes mortiferum spiritum exhalantes dicit.³⁹⁷

Descripserunt haec loca fusius, ut iam dixi, Phigius et Leander, apud quos de fontibus calidis eorumque causis, de sudatorio s. Germani, de fontibus sulphuriis et ignibus subterraneis; pulvere Puteolano; fonte aquae dulcis in mari ebulliente; amphiteatro, castellis aquarum; thermis hypocaustisque medicis, antro Tragonario in promontorio Miseni, piscina mirabili, villis item; L. Luculli; Q. Hortensii; Domitiae; C. Pisonis, C. Julii Caesaris; Pompei Magni, M. Tullii, M. Varronis, Servilii Vatae. Apud Puteolos est sepulcrum, vulgo Agrippinae dictum, quod Vingius ex forma odaeum fuisse arbitrabatur.

II, fol. 78r (p. 161)

His in locis Cimmericos olim habitasse literis proditum est, quos antris more ferarum ac subterraneis specubus vixisse, Strabo (lib. *Cosmographia* V) ex Ephoro³⁹⁸ atque Homero refert.

Nomenclaturam Cimmericorum, Cumarum, Puteolorum, Baiarum, ex Cimbrica lingua dedit Becanus, quem vide in *Vertumno* et *Hispanica*, lib. 4.

De lacu Tripergulae hodie ab oppido vicino, olim Avernus est veteribus cantatissimus; vide Scraeum, lib. II *Monumenta Italiae*, qui plura de aquis calidis Sybillae antro, Cumis, novo monte Puteolano, Villa Ciceronis, Monte Christi, Puteolis, ubi mulieres caeteris forma praestare dicit, et templo ibidem Augusti nunc divi Proculi; officinis sulphurariis, ponte Caligulae, theatri, labyrinthi, monumentis sepulcrorum antiquorum, aqua ebullienti, sudatorio balneo, Charonaeis scrobibus scribit.

De antro Sybillae eiusque cubiculo, coloribus et pictura mosaica, ut vocant, adumbrato, duobusque aediculis cum aris nonnulla, refert Tevetus, lib. 17 suae *Cosmographiae*.

[21-02-1588]

IX kal. mart. Cumis relictis, Viae Domitiae, egregio Statii carmine (*Silvarum* IV) celebratae, passim reperimus sed tenues reliquias, vidimusque ingentes pontis Caesarei, in Vulturno positi, ruinas, et Linterni veteris (Varro, *Lingua Latina* 4), ubi nunc specula in littore posita, quam vulgo 'turrin patriae' vocant, coloniae Romanorum P. Scipionis Africani maioris secessu et sepulcro celebris, ut carmen vetus testatur.

De Vulturno en de Garigliano

De Vulturno,³⁹⁹ nobili Romanorum colonia, hodie vulgo Castelamaro del Bertono,⁴⁰⁰ Scraeum in *Monum. Italiae*, et Onuphrius in libro *De imperio Romano*, et Livius, Strabo, Valerius Maximus indicant (Linterninum Scipionis secessum). Annaeus quoque Seneca in LXXXVII (87) *ad Lucilium Epistola* villam Scipionis satis depinxit; epitaphium eius refert Livius (libro 38), et ex eo Leander.

Noctu quievimus in pago ignobili, cuius mihi nomen excidit. Terrebant nos incolae quod gladiis liberis incederemus, addebantque vaginae debere alligari, ne facile evaginari posset, alias latronum more suspectos futuros.

³⁹⁷ Vgl. fol. 77r.

³⁹⁸ Ephorus (ca. 405 v.Chr.-330 v.Chr.) Griekse historicus.

³⁹⁹ De rivier de Volturno zag B. al op de heenweg, op 12 febr.; vervolgens steekt hij de Garigliano over, dan passeert hij Fondi en Terracina, om langs de Via Appia Rome te bereiken. Ook de Linternus is een riviertje.

⁴⁰⁰ Castel Volturno (Castellamare ligt op Sicilië).

Iuxta ea, ut arbitror, quae a Jasone dicuntur ad versiculum ex malefitiis, num. 81, titulo institut. de actionibus.

Tevetus, quamvis autor minus probus, scribit, Puteolanos⁴⁰¹ singulis fere diebus urbem exire ad colligendum sulphur, quod lapidibus (rupium) ex vapore et exhalatione nocturna adhesit, saccari instar candidum, quo ieiuni vescantur sanitatis ergo; et optimum experiuntur remedium. De thermis vero Alcadinum, poetam Siculum, et scriptores *Balnearum*, apud Juntas Venetiae excusos, videre poteris.

II, fol. 78v (p. 162)

[24-02-1588]

VI. Kal. Cum fluctus ob ventorum vim vehementiores, navim qua traiceremur Gargilianum, verberaret, longe ultra solitum pretium exigere a nobis nautae, licet frustra contenderemus, et ad marmor transvectorium appelleremus. Nec enim erat qui nobis ab illorum iniquitate defenderet. Longius in colle existente oppido Traiecto,⁴⁰² quod Prospero Columnae Ferdinandus Arragonius, Neapolitanus rex, ducatus titulo dono dedit.

Fondi

Hinc Fundos intravimus, quod oppidum, ab Othone, imperatore, ingenti apud Tornacum proelio victo, ecclesiae Romanae, testamento cum attributis relictum. Autor est Michael Ritius, *De regibus Siciliae*, libro secundo. Gregorius, *Dialogo* 3, cap. 7, meminit Andreae episcopi Fundani, et 1 *Dialogo*, Honorati, abbatis Fundensis.

[27-02-1588]

XXVII et sequenti. Dordraci apud Batavos mulier enixa est quatuor filios, quibus indita nomina Abraham, Isaac, Jacob, Samuel; maritus huic erat sutor, nomine Jacobus Willemi filius. Vide Capitolinum in *Pio*, 100, et Eutrapel, *Narr.*, 465. (*Annales Colmarienses*, part. 1). (Vide Tranquillum, lib. 2, cap. 32, et *Tib.* cap. 8; Appianum IV; Vellei, *Annot.* pag. 69. Vide Stephani, *Dialogus Dicaearchi* 49, et Arriani *Epictetus*, lib. 4, cap. 13).

[25-02-1588]

V. Cum a Tarracina essemus digressi, quidam nobiscum cucullatus iter ingreditur. Hic, cum nos Belgas ex habitu cognosceret, aggreditur dicens se mirari quod tuto per Regnum nobis liceret peregrinari, cum omnes passim viatores ad remum cogentur. Tandem tamen illud privilegii loco Germanis Belgisque a Carolo Austriaco, imperatore, concessum addebat, ut libere per totum Regnum vagare liceret. Posthaec multa de Hispanorum crudelitate, Albanique in Belgio tyrannide narrabat, tacentibus nobis, cum suspectum nobis redderet sermonem invisa vestis; quare ad primum diversorium diutius morati, tam importunum evasimus socium, quem postea ex lorariis unum cognovimus exploratorem. (Meminit Tertullianus, *Apologeticus ad gentes*, cap. 2, militarium stationum per provintias ad inquirendos latrones).

Cum vero iam Via Appia Romam reverteremur, media fere nocte, memini me in via vidisse monumentum ex tyburtino lapide sphaerica forma, vulgo Caput bovis, quod ibi simulacra capitum bubulorum caelata videntur, vocatur. Sepulcrum Metellae, C. Crassi uxoris, fuisse, hoc videtur indicare epigramma: ‘Caeciliae Q[uinti] Cretici f. / Metellae Crassi’, et Cicero, *Tusculanarum questionum*, primo extra portam Capenam sepulcra Collatin[orum], Scipionum, Serviliorum, Metellorum fuisse, scribit. Formam monumenti ruditer delineati hic do: ([tekening:] Sepulcrum metellae nunc Capo di Bove).⁴⁰³

⁴⁰¹ Inwoners van Pozzuoli.

⁴⁰² Minturno heette vroeger Traetto, en lag op een heuvel op 140 m hoogte.

⁴⁰³ Villa Capo di Bove langs de Via Appia is genoemd naar de ossenkoppen op het graf van Caecilia Metella, dat tegenwoordig in het Palazzo Farnese staat.

II, fol. 79r (p. 163)

Terug in Rome

[29-02-1588]

Prid. kal. mart. Romam reversus sum, ubi aliquot dies moratus, quaedam adhuc annotavi; ut in fano divi Antonii Portugallorum sepulcrum Martini ab Asplicueta,⁴⁰⁴ doctoris Navarraei, ante duos annos mortui, amator hic summus Belgarum et osor Hispanici nominis, edidit nonnulla in iure canonico scripta.

Quae sequuntur, supra, ultimo fol. G verso [46v], collocari commodius deberent, Sixtus V ex Circo Maximo hoc tempore obeliscum maximum, sed in plures confractum partes, ad Lateranum transtulit, ibique in area erigi curat, ut est inscriptio, Constantio fuit dicatus (CXC (190) palmorum VIII, vide Angelum Roccam in *Bibl. Vaticana*).

Leguntur autem in quatuor lateribus cippi⁴⁰⁵ hi versus:

Versus austrum:

Patris opus munusque suum tibi Roma, dicavit
Augustus toto Constantius orbe recepto;
Et quod nulla tulit tellus nec viderat aetas
Condidit ut claris exaequet dona triumphis (Pater Angelus falso)
Hoc decus ornatum genitor cognominis Urbis
Esse volens, caesa Thebis de rupe revellit.

Versus orientem:

Sed gravior divum tangebatur cura vehendi
Quod nullo ingenio nisuque manuque moveri
Caucaseam molem discurrens Fama moneret:
At dominus mundi Constantius omnia fretus
Cedere virtuti, terris incedere iussit
Haut partem exiguum montis pontoque tumentis.

Versus septentrionem:

Credidit et placido vecta est velocius Euro,
Litus ad Hesperium populo mirante carinam
Interea Romam Taporo* vastante tyranno
Augusti iacuit donum studiumque locandi
Non fastu sprete sed quod non crederet ullus
Tantae molis opus superas consurgere in auras.

*(Id est Magnentio, vide Roccam et Mercatum, *De obeliscis*); (In ..., III V).

Versus occidentem:

Nunc veluti rursus rufis avulsa metallis
Emicuit, pulsataque polos haec gloria dudum,
Auctori servata suo cum caede tyranni,
Redditur atque aditu Romae virtute reperto,
Victor ovans ubique locat sublime trophaeum
Principis, et munus condignis usque triumphis.

⁴⁰⁴ Martín de Azpilcueta (1491-1586) Baskisch theoloog, begraven in de kerk van San Antonio de' Portoghesi.

⁴⁰⁵ Spitse zuil, obelisk.

Longitudo eius ceu altiudo est CXII (112) pedum, Sanctae vero Cruci dedicandam destinavit, erigitur autem ingenio ductuque Dominici Fontanii,⁴⁰⁶ architecti e pago Milii, etc.
II, fol. 79v (p. 164)

Martius

Me Mavors patria timidum depulsit ab Urbe,
Nunc me Mars patriam cogit adire meam;
Namque meis nimium semper contraria votis
Roma fuit, redeo patria, Roma vale!

Relliquias Septizonii Severi hoc tempore demolitus est Sixtus V, columellas et marmora ad ornatum sui oratorii traduxit, ut ex amphiteatri parte Paulus II, palatia 2 marci ante fecerat.
[05-03-1588]

V. Obiit in Fano Johannis Anglicani oppido, non procul a Santorum(?) portum, princeps Condaeus Henricus Bourbonius, optume de relligione meritus, cui natus postumus filius Henricus Borbonius, 1 septembr. 1588.⁴⁰⁷ (Ex veneno a domesticis praebito; Rochelle vulgo). Vide Texerum in *Genealogia Borbonia*.⁴⁰⁸

Vertrek uit Rome

[07-03-1588]

Non. Romam reliqui, optatam mihi diu urbem, cuius desiderio non modice flagraveram, acceptilabam primum; sed necessitas omnem iucunditatem illius urbis aspernebat. Haec nempe me iam natum prosecuta fatorum adversitas, ut velle illius meum nolle sequeretur, meum velle invicta fata oppugnarent et perverterent.

Comitabantur ultra pontem Milvium, Gerardus Vinomontanus⁴⁰⁹ et Johannes Vadanus.⁴¹⁰ Quibus valedictis, ignobiles aliquot vicos pertransiens, ad Montem Rossum,⁴¹¹ oppidulum, Antonino Rosulum nominatum, perveni, cui propinquus est lacus profunditate notabilis, quem accolae Montis Rosei vocant. Hunc falso Vadimonis arbitratus est Blondus, quemadmodum Leander (in *Tuscia*) ostendit.

Hic hospitis uxorem vidi scitulam nec invenustam, quod in Italia rarum; sed quam curiosus mariti oculus continuo observaret. Noctu in eodem quo ego cubabam loco, duo Itali in alio lecto simul dormiebant, hos, cum me dormire putarent, multa nefandi amoris stratagemata narrare aure exulcerata audivi. Gemebam tam nobilis provinciae, cui sol, omniaque elementa divino favore tam larga, corruptam infectamque gentem, et: 'o Sodoma', inquam, 'o Gomorra prae huc'.⁴¹²

Est hic secunda ab urbe statio veredariorum versus Hetruriam,⁴¹³ quorum institutionem ad celeritatem itineris commodissimam Cyro debemus, ut Xenophon, lib. VIII (*Cyropaedia*, fol. 129).

[08-03-1588]

VIII id. Roncilionum perveni oppidulum, id Alexandri Farnesii, cardinalis Romani, ut eius insignia et inscriptiones indicabant. Hic propter pluvias ingentes quievi. Situm id est in colle

⁴⁰⁶ Domenico Fontana (Melide, ten zuiden van Zürich, 1543-Napels 1607).

⁴⁰⁷ Henri de Bourbon-Condé (1552-1588) overleed in Saint-Jean d'Angély (nabij La Rochelle) op 5 maart 1588. Zijn zoon Henri werd postuum geboren op 1 sept. 1588.

⁴⁰⁸ Joseph Texera, *Explicatio genealogiae serenissimi Henrici II Condaei*, 1596.

⁴⁰⁹ Gerard Wijnbergen uit Montfoort, die met B. naar Napels geweest was.

⁴¹⁰ Johannes Vadanus (Jean du Gué?) deze naam heeft B. kennelijk later ingevuld.

⁴¹¹ De reis gaat via Monterosi, (Sutri en Gr.), Ronciglione, San Martino Al Cimino, Lago di Vico, Viterbo.

⁴¹² Zie De Jong en Kemper 2011, p. 197-198.

⁴¹³ Koeriers naar Toscane.

inter Sutrium et Graphalicam, vini bonitate commendatum. Huius meminit Fabritius in *Itinere Patavino*. Atque aliud nomine Roncilionum, vidimus oppidulum prope quod sunt moenia Sutri Antiqui, etc.

Viterbo

[09-03-1588]

VII. Praeteriens Cimini cum Monte Lacum, et Sutrium, circa vesperum Viterbum ingressus sum. Civitas est ampla ad radicem montis, pontificiae ditionis, ubi multorum pontificum Romanorum sepulcra, cum ibi sedem, tumultuantibus

II, fol. 80r (p. 165)

Romanis transtulissent, ut Johannis XXII Hispani, qui ex ruina cubiculi quod in palatio fecerat, obiit, Hadriani V Genuensis, qui in coenobio franciscanorum iacet, Clementis IV Narbonensis qui apud dominicanos sepultus. Hic etiam in templo divi Silvestri fuit occisus Richardus rex Angliae per Guidonem Monfeltrium⁴¹⁴ (*Annotationes ad Dante, caput 12 del Inferno*). De Viterbi etymo multa Annius Viterbinus refert sed inepta (*Quest. Viterb.* 3, 16, 20), cum Rhenani sit verisimilior coniectura, Germanicam esse dictionem, amplamque structuram denotare. Constat nempe, Desiderium Langobardum fuisse Gemanum, qui tria oppida, Longolam, Vetuloniam et Volturnam sub uno muro cingi totamque urbem adiectione sua Viterbon appellari iussit, quod etiam probat Fabritius (in *Itinere Patavino*) his versibus:

Praecipiti ingredimur positum sub monte Viterbum
Germanum quod habet non prima ab origine nomen.

Leander amplectitur Arcadis episcopi sententiam, sed minime veram; habet et insignia Germanica, nempe (vide Arnoldum Ferronium, lib. 1 *Hist.*) leonem cum hoc versu Leonino: 'Non timeo verbum, Leo sum, qui signo Viterbum'. Primus episcopum dedit Celestinus III, pontifex Rom. Tenuere huius imperium Vici, donec ab Egidio Caryla cardinale erant pulsati. Eo tamen mortuo, iterum principatum urbis recepere, et tenuere ad Eugenii IV, papae Rom., tempora, cum Franciscus Vicus, Urbis Romanae praefectus, a patriarcha Vitellesco confossus,⁴¹⁵ Joannem Gattum habuit successorem. Ille principalem filium, qui Viterbum reversus insidiis inimicorum interiit. Post quem Johannes Gattus II principatum urbis suscepit; quo caeso, Columnenses Magancesios Gattorum inimicos magno numero obruncant, aedesque diripiunt, hinc Ursini Gattos vicissim eiiciunt, Magancesiosque crudeliter habent: atque hae partes vicissitudine quadam imperantes totam urbem ruinis impleverunt. Viros doctos in lucem edidit: Petrum Antonium, episcopum Signanum, theologum excellentem; Annum Viterbinum, fratrem dominicanum et sacri palatii magistrum, antiquitatibus variisque linguis eruditum, ediditque plurimos libros quos enarrat Leander (in *Tuscia*, 115). Becanus tamen, ut malae fidei, authorem dire flagellat. Aegidium, cardinalem, eruditione praestantem sacra, episcopum habuit virum doctum Petrum Crassum, ex cuius biblioteca multum aucta Farnesiana. Volateranus credit Longulam fuisse veteribus ex descriptione Livii, lib. 9, de Papirio, dictatore,⁴¹⁶ vide eundem, lib. V, in cap. de rebus Pisanis, in fine.

⁴¹⁴ Guido da Montefeltro, in *Inferno*, canto 27, heer van Urbino, valse raadgever.

⁴¹⁵ Giovanni Vitelleschi (gest. 1440) kardinaal patriarch en condottiere, aanvoerder van het pauselijke leger. Eugenius IV vertrouwde hem niet, en liet hem in de Engelenburcht opsluiten, waar hij overleed. De Di Vico's en Gatti's waren belangrijke families in Viterbo. Francesco Castelli di Vico (1350-1387) was prefect van Rome (er staat 'confossus', 'doodgestoken').

⁴¹⁶ Lucius Papirius Cursor (325 v.Chr.) een Romeinse generaal, was tweemaal dictator.

II, fol. 80v (p. 166)

[10-03-1588]

VI id. mart. Per vallem pulcherrimam Viterbensium transiens, vidi balnea calidae aquae. Refert Sipontinus, se deduxisse aquas in agro Viterbiensi quae lethargicos, hydropicos et colicos curant, luxatos sanant, scabiem, vitiliginem, lichnem tollunt, famem inducunt, foecunditatem mulieribus afferunt, venerem debilitatam excitant, calculorum vitia discutunt. Quin et Strabo (lib. V, *Cosmogr.*) olim Tuscia inquit, ubi Romae propinquior est, ubertatem aquarum calidarum habet, nec minus abundat quam Baiae, quae reliquas omnes nobilitate praecellunt.

Montefiascone, Bolsena

Hinc ad Montem Phiasconum perveni,⁴¹⁷ oppidum praecelso in colle, Teutonibus celeberrimum (vide Scradarum), ut inquit Leander, gratissimumque propter vini Apiani cum albi tum vermiculi suavitate. Strabo (lib. V) Phaliscum vocat, Plinius Coloniam Phaliscam, quam Alesus Argivus condidit, ut autor est Ovidius in *Fastis*. Festenniam vocat Junius, meminit et huius Florus (lib. 1 cap. 12), additque historiam memorabilem his verbis: Falisci cum obsiderentur mira visa est fides imperatoris, nec immerito, quod ludimagistrum urbis proditorem cum his quos adduxerat pueris, vinctum sibi (at urbi) ultro remisisset, meminerunt huius historiae Livius (lib. V), Valerius Maximus (lib. VI cap. 5), Plutarchus (in *Vita Camilli*), Claudianus (in *Gildonem*) etiam his versibus:

Ductosque Camillus
Trans murum pueros obsessae reddidit urbi.

Et Plinius, cap. 23, *De viris illustribus*. Cato Apollini sacrum Montem Phaliscum tradit. (*De originibus*).

Tum ad Lacum Vulsinensium maximum et piscosum accessi, huicque appositam Bolsenam, oppidum id mediocre, vestigiis antiquae urbis Vulsinensium, quae ex Hetruriae XII primis una fuit, inaedificatum, cuius veteres scriptores saepius meminerunt. (Inscriptiones antiquas huius loci dat Smetius). Colunt corpus eius incolae d. Christinae, virginis, cuius etiam vestigia pedum lacus conservare dicitur, in quem cum christianae religionis causa praecipitaretur, salva evaserit. Antiquissima hic reperiuntur marmora et inscriptiones insignes. De Vulsinensibus Florus (lib. 1 c. 22). Postremi Italicorum mansere in fide Volsini opulentissimi Hetruscorum; Strabo inter mediterraneos Hetruscos ponit. Plinius (libro V) tantae felicitatis agrum eius esse perhibet, ut oleae ibi post primum statim, quo satae annum faecundae sint: Tacitus (in initio lib. 4 *Annales*) Aelium Seranum hinc originem suam ducere testatur, ut conspiratione fuerit occupata servorum, et Decio Murena Roma liberata, narrat Livius, vide Becanum in *Vertumno*, fol. 40.

De miraculo eucharistiae quod in templo d. Christinae contigit, quaedam Onuphrius ad Platinam, in *Urbano IV*.

II, fol. 81r (p. 167)

Addam Scaligeri, Coronidis loco, carmen doctissimum:

⁴¹⁷ Van Viterbo trekt B.noordwaarts naar Montefiascone aan het Lago di Bolsena, verder naar San Lorenzo Novo en Acquapendente, en ver noordwaarts San Quirico d'Orcia, dan naar het NW, Buonconvento aan het riviertje de Ombrone.

Hetrusci imperii priscum caput, aurea sedes,
Magna una atque eadem perdita mole ruit.
Fecit opes virtus, opulentam evexit ad astra;
At opibus tumidus luxus ad ima ruit.
Obfuit alta quies, servosque obiecit inertī.
Enervant rigidas otia lenta manus.
Quos amat, his iusto condit Deus acta labore,
Sic mala dura vivant, sic bona blanda nocent.

Priusquam oppidum accederem, in ripa lacus fugiente iam die obambulans, mirum quanta ranarum multitudo, magnitudinis ingentis; ad lacum properaret, adeo ut insolito spectaculo fere terrerer. In hoc lacu duae sunt insulae, in quarum una Amalasintha, filia Theodorici, Gothorum regis, faemina doctissima, a Theodato, consobrino, relegata et occisa est (Blondus, decad. lib 3).

Tempore Caroli Octavi Italiam occupantis Galli Phaliscos et Laurentanos expugnare, ob negatum comeatum, ut vult Ferronius, *Hist.*, lib. I. Frontinus vocat Phaliscam Junoniam Romanam coloniam, cuius etiam ex Catone meminit Plinius, lib. 3, cap. 5. Vide et Volaterranum, lib. V.

Acquapendente

[11-03-1588]

V id. Per Fanum d. Laurentii in colle iuxta Vulsinensium lacum oppidulum, ad Aquapendentem oppidum veni, quod Volaterranus Aquilam a Ptolomaeo designatam esse iudicat (Aguasenses Plinio). Ubi prandio sumpto, per planum arenosum inter aspreta⁴¹⁸ durissima multa, iam nocte, iuxta Paliam amnem, inveni vilia loca et cauponum lustra tabernas, ibique haud commode pernoctavi; vocabant 'Casa de la Palia'. Plinii Prillam, putat Volaterranus.

Ex Aquapendente oriundus Franciscus Bencius, jesuita, vir doctus, qui varia scripsit opuscula, et Nicolaus, monachus augustinianus, qui varia scripsit theologica, quae enarrat Gesnerus in *Bibl.*

[11-03-1588]

IV id. Fanum Quirici oppidulum perveni, Anno Umbronem, sed Leander (in *Tuscia*) tradit, a Zenobio Landerici filio conditum, et a divi Quirici aede, quam is posuerat, denominatum. (Vide Platinam, in *Pascali II*; Scradereus, lib. I).

Hinc, Bonconventum oppidum ingressus sum, in quo Florentinorum dolis Henricus VII, imperator, a dominicano monacho, sub spem Eucharistiae sumendae, veneno necatus dicitur. (Blondus, lib. 9, decad. 2; in *Itinere Patavensi*; vide Vecerium, *De vita imperatoris Henrici* 7). Quod his versibus testatur Fabritius:

Tellus crimen habet Germani morte notata
Caesaris Henrici; quem quando vincere ferro
Impia non valuit, violare est ausa veneno,
Nec scelus hoc potuit monachi nisi fraude patrari.

Iuxta hoc, Arbia flumen in Umbronem se praecipitat et eius

⁴¹⁸ Ruwe steenachtige gebieden.

II, fol. 81v (p. 168)

aquis miscetur, Almam vocat Volaterranus (libro V). Hinc, in oppido Luciano pernoctavi. Id a Zenobio, Landerici, senatoris Romani filio, conditum, putat Volaterranus.

Et ex eo Leander vulgo vocatur Lusignanum castellum, estque sub principatu Florentini ducis.

Siena

[13-03-1588]

III id. Senam,⁴¹⁹ celebrem Hetruriae urbem, intravi, quae diu pro libertate cum Florentinis vario eventu decertavit, sed nunc adversantibus fati succubuit, et mortuo iam pridem, cum essem Romae, Francisco Mediceo, Hetruriae magno duce, Ferdinandum, eius fratrem tertium ducem agnoscit. Nam cum esset libera imperii urbs, Carolus V, imperator, Philippo Austriaco, filio suo, ducatus titulo dedit, qui, cum esset in aere Medicaeorum, ipsis tradidit possidendam. De hac sic canit Chytraeus in *Itinere Rom.* I:

Altera lux Senae celebrem nos duxit in urbem
Virtutum eximiam doctrinarumque magistram
[Nec reliquis quoque magnifico splendore minorem],
Atria Musarum, ceu templi marmora spectes;
Pauperibusque datas immensis sumptibus aedes.
Cui licet in clypeo patulo lupa fulgeat ore,
Insigni tamen externos dignatur amore (honore),
Et iuvat officiis. Eius laudare puellas,
Blandinis quibus ora rosis, et lumina stellis
Certant: et nitidis hebetatur crinibus aurum:
Colla manusque nivem superant: vox plectra sonora.

Plinius Coloniae Senensis meminit et cum eo Tacitus. Senam quoque Ptolomeus, Antoninusque in Mediterraneis Tusciae urbibus collocant. Polybius eius initium ad Gallos Senones referre videtur, quod confirmat Gotifredus in *Libris memoriarum*. Idemque scribunt Polycarpus in *Chronicis*, [Frontinus] *Liberque coloniarum*, ex quibus antiquitas huius urbis eiusque conditoris patet, nempe Brennus Gallus, anno, ut quidam volunt, ante Christum natum CCCLXII (362). Blondus tamen, in sua *Italia*, novam urbem arbitratur. Nos vero facile credimus olim non fuisse tantae magnitudinis et aliquoties restauratam, ut aliae urbes plurimae in Italia. Iacet in colle, praecelsis cincta crepidinibus tophinis, frequentia nobilium aedificiorum nitens, e quibus aedes maxima d. Virgini sacra, tota marmorea.⁴²⁰ Est item amplissima hospitalis, sunt fontes, inter quos

II, fol. 82r (p. 169)

Branda, nitentibus aquis in foro insignis, cuius meminit Dantes in *Inferno* [canto 30,78]:

Per fonte Branda non darei la vista.

Vocatur vulgo Sena la Vechia, uti etiam versiculus sigillo civitatis inscriptus habet talis:

Salve virgo, Senam veterem quam cernis amoenam.

⁴¹⁹ Van Lucignano trekt B. naar Siena, en via San Casciano in Val di Pesa naar Florence. Zie De Jong 2010, p. 41-52. Transcriptie op p. 49-51.

⁴²⁰ Ibidem p. 44.

Mulieres Senenses a pulcritudine et libertate celebrantur. Episcopum habet Romano pontifici subiectum. De hac republica quaedam Pontanus, lib. I, *Historiarum*, et Munsterus in *Cosmographiae* libro; adde Scradaeum et Leandrum, et Caesarem Orlandum i.c.

Beroemde mannen

Habet gymnasium omnium disciplinarum celeberrimum, unde multos eruditione illustres viros produxit, inter quos Ambrosium Blanconium,⁴²¹ ordinis praedicatorum fratrem doctissimum, Ugonem, philosophum et medicum, Fredericum Petruccium i.c., Thomam Domum, quem grex literarius veritatis doctorem appellat (Diecium? vocat Sal. Albelliscus ?? in L. Gallus); Marianos Socinos duos, poetam, philosophum ac oratorem unum, iurisconsultum alterum, Bartholomeum prioris filium i.c., Augustinum Dathum, eloquentiae gloria insignem, Petrum Ochinum⁴²² summae eloquentiae virum, qui reformatam religionem approbans, Genevae suas edidit *Conciones*, anno christiano 1547. Fredericum Senensem i.c., Petrum Andreum Matheolum, medicum insignem, Franciscum Sixtum Senensem, dominicanum, theologum profundissimum, Nicolaum Aurificum, carmelitam, Alexandrum Trentacinquium, (*Turannium* i.c.), Augustinum Spannocchium i.c. Pontifices dedit Alexandrum III et duos Pios, Secundum et Tertium, ex familia Picolhominea, ex qua fuere viri illustres, Joannes Picolhomineus, Pii Tertii nepos, cardinalis, Silvius, Aenaeae Silvii pater, qui in templo franciscanorum cum Victoria, uxore, marmoreo in tumulo quiescit, cui adscriptum hoc epitaphium:

Silvius hic iaceo, coniux Victoria mecum,⁴²³
Filius hoc clausit marmore, papa Pius.

Francisci Picolhominei, cardinalis, exstat ad Politianum scripta epistola (lib. VIII *Epist*). Alphonsi Picolhominei, Amalphitani principis, meminit Jovius (lib. 19 et 35). Alexandri Flaminius et Bartholomei Tegio, Antonii Pontanus in *Historiis* (lib. 2). Fuit Alphonsus Picolhominaeus, comes montis Marciani banditorum sive exulum princeps, sub Gregorio XIV⁴²⁴ a duce Florentino captus et supplitio extremo affectus; Archangelus Picolhomineus Ferrariensis medicus; Hieronimus.

De Sena sic Petrus Lotichius II *Elegiarum*, lib. 4, eleg. III

Inclita sublimi qua surgit vertice Sena
Arbiaque Umbronae limpidus auget aquas,
Sena, domus quondam Phoebi, nunc turbine Martis
Triste sub Hetrusci principis acta iugum.

(Vide apud Scradaeum in *Monumentis Italiae* plura de hac urbe et familia).

Viri eruditione illustres ex hac civitate praeterquam supra nominatos, prodiere Marcus Antonius Bardus i.c., Antonius de Petruccia i.c., Seraphinus de Seraphinis i.c., Silvius Spannochius i.c., Franciscus patritius, Minus Celsus, Caesar Orlandus i.c., qui de origine urbis Senae scripsit. Vide et Marullum, *Epigrammatum* lib. 3.

⁴²¹ Waarschijnlijk Ambrogio Sansedoni, ibidem p. 46.

⁴²² Lees: Bernardinum Ochinum.

⁴²³ Zie De Jong 2010, p. 46, het graf was in de San Francesco.

⁴²⁴ Gregorius XIV (paus 1590-1591).

II, fol. 82v (p. 170)

Petruciorum quoque nobilis et illustris Senae familia, ex qua Pandulphus principatum urbis tenuit, cuius tamen filius Borgesius urbe pulsus est a civibus. Habuit et is filium alterum Alphonsum, cardinalem, a Leone X, in quem conspiraverat, male habitum.

Fuit et Fabius Petruccius Senensium apud Florentinos exul. Vixere praeterea Raphael, cardinalis, et Fredericus i.c. Sunt praeterea familiae Saracenorum, Venturiorum, Salviorum, Amadeorum, Bellagiorum, Crudeliorum.

Primus Christum docuit Senenses divus Ansanus, Tranquilli Romani filius. Genuitque postea viros, pietate celebres, divum Bernardinum,⁴²⁵ Johannem Columbinum, authorem instituti jesuatore, quos a jesuitis, qui authorem habent Ignatium Laiolam Cantabrum, differre puto, et Catarinam Senensem. Concilium hic egit Nicolaus II, pont. Romanus, CXXX (130) episcoporum, et Joannes XXIV.

Senenses ab humanitate plurimum commendantur ergo extra, unde Guazzus, ‘Li Senesi’, inquit, ‘par fare maggior honore a forasteri fanno comparar lora manzi la moglie come la piu cara cosa,’ et id veteri Persarum more. Sed iam pergam doctissimi viri addito epigrammate:

Cum premere invictis vicinas viribus urbes
Martius imperii sollicitaret amor:
Abstinui et iustam colui sub pace quietem
Summaque iudicii maxima nolle fuit,
Quot nam oblita sui, quae regna aliena petebant?
Ut mea sim pro me sit potuisse satis.

Anno 1558 Sena ab Hispanorum rege Florentino duci donata est, in cuius potestate iam est. Cognoscit nempe Ferdinandum ex Medicaeis tertium ducem. De laudibus Senae vide Marullum, III *Epigrammata*.

De hac urbe vulgares hi versus cantantur non adeo falsi:

Zena se lode de quatre cose,
Di torre, e di campane,
Di bardasse, e di putane.

Porcelius, poeta, in opere suo *Isotta*,⁴²⁶ epistola Martis ad Phoebum, vocat Senas vanas praecipitesque; cui adstipulatur Dantes, canto 29 dal *Inferno*.⁴²⁷

Pontanus in *Dialogis* inquit ‘Fui Senae studiorum fama ductus, ibi mirificum hoc vidi, in maximo populo, in urbe quam ipsi veterem agnominant, vix unum atque alterum senem esse, qui autem rem publicam administrarent, plerosque adulescentulos esse, adeo vetus Sena vix quicquam habet, quod senile ducas.

Sunt tamen qui cum nihil ibi antiquitatis inveniri videant recentiore faciant, et Carolo Martello eius originem adscribunt. Blondus vero iuniorem adhuc facit conditoremque dicit Joannem XVIII.

⁴²⁵ Hier eindigt de transcriptie van De Jong 2010, die grote delen weggelaten heeft.

⁴²⁶ Basiano Basini (1425-1457), humanist, schreef het episch gedicht *Liber Isottaeus*. Niet Porcellius.

⁴²⁷ ‘Was er ooit volk zoo wuft als dat van Siena?’ (v. 121).

II, fol. 83r (p. 171)

Florence

Noctem egi in oppidulo Cassano, et sequenti die Florentiam ingressus sum, pulcram et florentem Hetruriae urbem, ex Faesulanorum⁴²⁸ ruinis conditam (ex coloniis quas Sulla constituit; Cicero, *Catilina*, 2). Aedibus magnificis et templis superbis splendidam, quam mediam Arnus dividit.

Politianus antiquam sane facit et triumvirorum coloniam (*Epistolae*, lib. 1; epistola 2), Pliniumque, Ptolomeum, Paulinum, Procopium testes citans, cui adstipulatur Volaterranus (lib. V, cap. V). Carolum vero Magnum conditorem dicit Bozzolus Gallus, apud Jovium (lib. XXV *Hist.*). Ego restauratorem putarem. Plures pugnantes opiniones vide apud Leandrum (in *Tuscia*). Tacitus Flumentinorum, nisi corruptus, meminit (*Annales* 1, et Cato in *Origine*).

Duomo en Baptisterium

Templum ex antiquitate unum restat, rotundum, pulcherrimum, Marti olim sacrum, nunc divo Joanni Baptistae dicatum, in quo est Baptisterium, ex marmore pretiosissimo conspicuum.⁴²⁹ (Ubi ludi annales, vide Pontanum, *De magnificentia*). Valvas habet ex aere fusili, opere tam raro artificio factas, ut in reliqua Europa vix similes esse credatur. In hoc sepultus Balthasar Cossa, Neapolitanus, pontifex Romanus, nomine Johannes XXIII,⁴³⁰ concilio Constantiensi depositus. Proximum huic est fanum, totum ex marmore crustatum cum hemispherio stupendi operis, d. Mariae Floridae.⁴³¹ Vestibulum nondum erat perfectum. In hoc sepulcra aliquae doctorum, illustriumque virorum, ut Marsilii Ficini, philosophi platonici, Jocti,⁴³² pictoris excellentissimi. Cuius hic legitur apud Angelum Politianum epitaphium (de quo vide Pontanum, *De prudentia librum*):

Ille ego sum, per quem pictura extincta revixit,
Cui quam recta manus tam fuit et facilis.
Naturae deerat nostrae quod defuit arti.
Plus licuit nulli pingere, nec melius.
Miraris turrem egregio sacro aere sonantem?
Haec quoque de modulo crevit ad astra meo.
Denique sum Joctus, quid opus fuit illa referre?
Hoc nomen longi carminis instar erat.

(Vide alias inscriptiones apud Nathan Chytraeum).

San Lorenzo

Dantis quoque, Ravennae sepulti, coenotaphium spectatur. Iuxta hoc templum turris item tota marmorea. Est item aedes d. Mariae Novellae fratrum dominicanorum, nobilis basilica d. Spiritus, exactis architecturae legibus facta, fanum artificiosum d. Laurentii,⁴³³ a Mediceis conditum, ubi Cosmus et Laurentius sua habent sepulcra magnifica, non solum nobili marmore et aere, sed etiam mirabili opere perfecta, et Cosmi hoc inscriptum elogio:

⁴²⁸ Fiesole.

⁴²⁹ Zie De Jong 2002, p. 263.

⁴³⁰ Hs. abus. III.

⁴³¹ Santa Maria del Fiore.

⁴³² Giotto.

⁴³³ De Campanile, Santa Maria Novella, Santo Spirito, San Lorenzo.

II, fol. 83v (p. 172)

‘Decreto publico patri patriae’. Est Petri Medicei filii tumulus. Oratorium etiam in hac aede splendidum cum rara bibliotheca Clementis VII,⁴³⁴ voluminibus Graecis Latinisque referta. Cosmus etiam coenobium fecit d. Marci,⁴³⁵ amplitudine et elegantia singulari, cum bibliotheca raris pretiosisque codicibus utriusque linguae plena. Est insuper templum d. Mariae Annuntiatae, celeberrimum per totam Italiam, et miraculis, ut volunt, clarum, ubi infinitae statuae et votivae tabulae; adeo ut ad primum ingressum cadaverorum campum crederes. Sunt nempe illae statuae et simulachra, quibus templum est plenissimum, ad vivi hominisque veri magnitudinem, lignae, lapideae, cereae.

Spectabantur illic Leonis, Clementisque pontificio habitu, regumque ac principum nonnullorum suspensa simulachra, circum aliae militares statuae, item togatae, equestres, pedestres, armatae, etiam veris armis, hic gladii pendebant rubigine pene consumpti, illic galeae, lanceae, arcus, tela, omne denique genus armorum. Alio in loco cernebantur vulnerati, suspensi, tormentis debilitati, naufragi, incarcerati, aegrotantes, puerperae iacentes in lectis et simulachris expressi. (Vide Pontani, *Charon, dialogus*, VIII).

Graf van Michelangelo

Vidi etiam quodam templo sepulcrum Michaelis Angeli Bonarotae, cum epitaphio.⁴³⁶ (Nescio, an Francisci sculptura est ipsius Bonarotae). Erat id totum ex marmore candidissimo ornatum tribus status faemineis: Picturae, Architecturae et Statuariae; et eius in medio simulachrum. Fecit hic egregium hoc opus Extremi Iudicii, quod est in oratorio Vaticano Romae, cui adscriptum verum hoc elogium:

‘Michael Angelus Bonarota, Tuscorum flos delibatus, duarum artium pulcherrimarum humanae vitae vicariarum picturae statuariaeque, suo penitus seculo extinctarum, alter inventor faciebat.’

Legitur et hoc eius inter caetera epitaphion :

Qui sim nomen habes satque est, nam caetera, cui non
Sunt nota, aut mentem non habet aut oculos.⁴³⁷

Alio in templo vidi Baccii,⁴³⁸ egregii statuarii et equitis d. Jacobi sepulcrum cum epitaphio et sculpturam Ablationis Christi e cruce. Sunt et templa d. Mariae Capitolinae, Mariae Maioris, d. Pancratii, d. Petri Consultoris, d. Miniati. Et ut summatim agam, XLVIII (44) parochiae

II, fol. 84r (p. 173)

in urbe numerantur, prioratus XII, collegia virorum mulierumque LXXVI (76), puerorum collegia IX, fraternitates infinitae. Portae sunt d. Petri, Humana, Santa Rubra, d. Mariae. Turres 150 altitudine ulnarum C (100). Situs eius est in valle Arni, ab oriente ac septentrione collibus amoenissimis et arboribus fructiferis vestitis cingitur, occidentale latere pulcrum spectat planitiem. Caetera a Leandro et Aretino latissime describuntur.

Pontificem habet, Romano tantum subiectum, quamvis et hunc quidam archiepiscopum putent. Stefani IX, pontificis Romani, sepulcrum hic esse scribit Martinus; episcopus tum ibi

⁴³⁴ De Bibliotheca Mediceo-Laurenziana, gesticht door paus Clemens VII (1478-1534), geb. Giulio de' Medici.

⁴³⁵ Het San Marco-klooster, en de Santissima Annunziata.

⁴³⁶ In de Santa Croce, in een door Vasari ontworpen praalgraf. Zie De Jong 2002, p. 263, en 2016: deze inscripties stonden niet op het graf, wel op prenten.

⁴³⁷ De Jong 2016, p. 132.

⁴³⁸ Baccio Bandinelli (1493-1560).

Gerardus post Nicolaum II, pontificem Romanum. Fuit et Antoninus episcopus, quem in numero divorum rettulit Adrianus VI. Vide quoque Scradrum in *Ital. monum.* lib. 1.

Piazza della Signoria

[15-03-1588]

Idib. mart. Apud forum vidi palatium Mediceorum, ubi est fons aquae limpidissimae, marmoreis Neptuni eiusque equorum simulachris, Baccii manu faberrime factis, ornatus.⁴³⁹ Stabat et in porticu Germanorum praetorianorum,⁴⁴⁰ praeter Justitiae aliasque statuas, egregium opus candidissimo ex marmore, Raptus Sabinarum, tres erant statuae ad vivi hominis magnitudinem, vir nudus, qui brachiis in altum nudam faeminam elevabat, ad cuius pedem alter, terrae genibus innixus, eum deicere conabatur, dicebatur unus et solidus lapis. In basi ipsa historia plenius ex aere sculpta spectabatur. Id erat Joannis Bononii,⁴⁴¹ Duacensis, qui summo a Mediceis semper in honore habitus fuit. Hanc statuam duplici forma expressit Andreas Andreanus.⁴⁴²

Arnus fluvius limpidissimus urbem secatur, pontibusque amplissimis ornatur. Eius meminere Veterum plurimi: Livius, Arnus *Bello Poenico II* (dec. III lib. 2) magis solito inundasse, scribit: quemadmodum et post hoc tempus saepius, ut anno 1284 et tum ante XVI annos. De hoc canit Pontanus, lib. V. In mare solvitur Arnus

Clarus opum, felixque operum, atque insignis honorum,
Aurea quem gemino iungit Florentia ponte.

Idem in *Dialogis*.

Veni post Florentiam in qua quod mulieres formae nimium studerent, quosdam ab iis aliquanto alieniores animadverti una mihi civitatis eius mirum in modum, disciplina placuit quod singulis in domibus singulas stateras videbam appensas, eos autem qui magistratus gererent duplici etiam statera uti, altera nempe civitatis, altera Italiae res expendit. Ad portam palatii maiorem sunt statuae duae marmoreae, Herculis una, Bandinelli⁴⁴³ manu sculpta, Davidis altera Michaelis Angeli, divina arte perfecta. Hoc palatium plene describitur per Julium Caesarem de Solis in libro vulgari idiomate composito, qui de civitatibus illustrioribus totius orbis, qui et ibi laudat aedes hortosque Pittiorum,⁴⁴⁴ quos dicit cum hortis pontificiis Belvederiis qui Romae certare de palma posse.

II, fol. 84v (p. 174)

Karakter van de Florentijnen

Ingenia Florentinorum acria et subtilia, unde tot dissentiones exortae. Omnem nempe servitutem exosi,⁴⁴⁵ primum ad libertatem conservandam, deinde ad imperium vicinorum consequendum, enixe laborarunt, varioque eventu consecuti sunt. Mutuis tamen odiis ne primi essent in Italia perdiderunt; nec ullus externus hostis tam nocuit quam diversae partes Gibellinorum et Guelphorum, Alborum et Nigrorum, ut latissime descripsere Leonardus

⁴³⁹ De Fontana del Nettuno (1575) voor het Palazzo Vecchio, niet van Bandinelli maar van zijn leerling Bartolomeo Ammannati (1511-1592).

⁴⁴⁰ De Loggia dei Lanzi.

⁴⁴¹ Giambologna (Douai 1529-Florence 1608) ook wel Jean Boulogne of Giovanni da Bologna genoemd, beeldhouwer en één van de belangrijkste maniëristen. Zijn 'Sabijnse Maagdenroof' staat in de Loggia dei Lanzi.

⁴⁴² Andrea Andreani (1540-1623), graveur. Zie over dit beeld en deze prent De Jong 2016, p. 131-132.

⁴⁴³ 'Hercules en Cacus' van de beeldhouwer Baccio Bandinelli (1493-1560) rechts voor de ingang van het Palazzo Vecchio, als tegenhanger van de 'David' van Michelangelo.

⁴⁴⁴ Palazzo Pitti.

⁴⁴⁵ Exosus, hatend.

Aretinus, divus Antoninus, archiepiscopus Florentinus,⁴⁴⁶ Nicolaus Machiavellus, Poggius.⁴⁴⁷ Vide et Laurentium Scradatum, lib. 1 *Monum. Ital.* (De Guelphorum et Gibellinorum factis, vide Cuspinianum, in *Friderico II*, qui scriptores de ea scribentes enumerat).

Naturam Florentinorum turbidam describit in *Historiis* (libro 25) Jovius; et Dantes (in *Inferno* 6 et 8) pluribus in locis in eos invehitur. Nobiles ut mercaturam exercent, Lipsius (in *Politica* 3); quaedam etiam de eorum republica Pontanus (*Hist.* libri, in principio).

Forma eius aliquoties mutata ut Antoninus diligenter annotavit, qui capitaneorum institutionem et causam refert (tom. 3 tit. 19, 1, 5; tit 20, cap. 1, cap. 4). Item de XXXVI-virorum officio (tit. 20, c. 1), priores artium quando creati (cap. 4), ut et vexilliferi iustitiae quae eorum potestas (cap. 7), de XII-potestatibus, (cap. 8) de XX-societatibus (cap. 9), quando magistratus per sortes electus (tit. 21 cap. 6 § 3 a cap. 7), cum antea per suffragia, de X-viris colligendae pecuniae, de VIII-viris bellis procurandis, creatis anno a Christo nato 1371 (tit. 22 cap. 1), et aedibus publicis octo-virorum (Politianus in *Epigr.*, cap. 2 § 2). De monitoria lege et eius abrogatione.

Anno christiano MCCLII (1252) Florentini post victoriam Montis Falconensem⁴⁴⁸ de Senensibus habitam, primam auream monetam cudendam curarunt (Antoninus, tom. 3 tit. 19 cap. 6); cum antea tantum argentea fuissent usi. Erat autem nummus aureus quem 'florenum' vocant, quorum octo erant ponderis unius unciae.

De Florentinis vulgaris fertur hic versiculus, verior quam vellem:

Con cortesia e fede poca, va a Fiorenza vender loca.

Florentinos ab imperio exemptos et sui iuris scribit Panormitanus (*Cons.* 92 vol. 1 col. 5) quod libertatem emerint a Rudolpho, imperatore, VI millibus ducatorum.

De Florentinis sic scribit Danthes Aligieri al *Inferno*, canto XVI et VI, XV, XXVI.

'La gente *nuova*, e sùbiti guadagni
Orgoglio, et dismisura han generata
Fiorenza in te, sì che tu già ten piagni'.

Vide eundem canto XV del *Inferno* et vide etiam Andream Lymvicum in *Itineribus*.

A Rudolpho, imperatore, libertatem olim redemerunt Florentinis 6.000 ducatis.

'La bellezza', inquit Julius Caesar di Solis, 'consiste in questo: che essendo posto en piano par al mezo passa l'Arno sopra il quale sono quatre bellissimi ponti, le strade son dritte e large, e salicate tutte di pietre e polite al possibile', etc.

Turris dicitur habere ad summum DXXV (525) gradus, eodem authore, e fatta l'anno 1470.

II, fol. 85r (p. 175)

De familie de' Medici

Sed cum inter omnes Italiae populos Tusci ingeniosiores habeantur, reliquos longe Florentini superant, unde innumeram illustrium et eruditione clarorum virorum dedit cohortem, et inprimis Medicaea gens, ab exiguis initiis, parvo tempore multum inclaruit.

Primus e vulgari faece extulit caput quidam Carbonarii filius, medicus, a quo nomen et insignia genti. Et nomen Silvestri primum innotuit seditione populari (Averardus et Joannes, patritii), qua plebs eum contra patritios ducem elegerit. (De hac gente plura Sleidanus, *Hist.* lib. 9, et Onuphrius in *Leone X* et *Pio IV*). Deinde usuris, mercatura et praecipue adiuti opibus

⁴⁴⁶ St. Antoninus Florentinus (1389-1459).

⁴⁴⁷ Poggio Bracciolini (1380-1459) herontdekte een groot aantal klassieke Latijnse teksten.

⁴⁴⁸ In 1252 werd op de Montefalcone een fort gebouwd door Lucca.

Balthasaris Cossae, maximas divitias brevi tempore congregarunt, quibus liberaliter usi Laurentius et Cosmus (Verius Medices, 1490), temporibus Alphonsi regis Arragonii primi, Mediceam gentem illustrem reddidere; et principibus quoque Italiae, vel acceptam vel metuendam, prout partium favor aut odium ferebat (Stefanus Joaninensis *De familia Medicea* librum edidit). In sua quoque republica principes privato habitu fuere. Ex hac tres pontifices Leo X, Clemens VII, Pius IV prodire. (De Malatesta et Guidone Medicis, vide *Epist.* Bembi, lib. 8, epist. 30. De Zenobio, lib. 9, epist. 26, de Raphaele, lib. X, epist. 30).⁴⁴⁹ Primus vero magnus Hetruriae dux ab imperatore Carolo Austriaco creatus Alexander. Is a suo gentili proditorie occisus (cui uxor Johanna Austriaca, haec uxor fuit Franciae ducis, at Alexandri fuit Marguareta Permae hinc ducis). Cui successit Cosmus, hunc sequuti Franciscus, Ferdinandus, filii. Cosmus duxerat uxorem Eleonoram Petri Toletani, Neapolitani vicarii filiam, Sixti meminit Manutius (*Epist.* 3): Petri, Ludovici, Johannis, et Jacobi; Ferronius (lib. 38, cap. 42): Angeli et Baptistae; Jovius: Bernardi; Facius (libro 9). Mulieres Magdalena, Laura et Catharina ultra sexum se gessere. (Janus, qui sepultus Lucae 1341, vide Scradrum).

Bocatii temporibus nullius fuisse famae Mediceos, credibile est, cum ipse in familiis illustrioribus horum nihil meminerit. (Dantes meminit Petri de Medicina cap. 28 *Inferno*). Petri et Laurentii meminit Politianus (in *Epistolis*). Laurentius hic nullis sumptibus pepercit, ut liberos ab interitu vindicaret, doctos semper fovit ipse doctus, de eius obitu idem, in 4 *Epistolarum* in principio, fuit ei Cosmus avus (Cosmus fuit a Pio V papa declaratus magnus Etruriae dux) et Petrus filius, quorum iam memini. (Antonius Rhavennae castri praefectus, vide *Epist.* Bembi, lib. 5, ep. 13); Petri filius fuit Laurentius iunior. Johannis etiam Medicis fortissimi ducis res gestae typis aeneis excusae circumferuntur. Julianus conspiratione Pactiana in templo occisus; Octaviani et Hippoliti, cardinalis, et belli Turcici a Clemente legati, meminit Jovius (libb. 25 et 30); ut exacti Medicei sub Clemente, ut iterum reducti, idem narrat (libb. 25 et 29): Cosmi magni filius etiam fuit Carolus, ut testatur Leander (vide de his Onuphrium in *Pio IV*).

In Agro Mediolanensi sunt quoque Medicei Mussii domini, ex quibus Johannes Jacobus Francisco Sfortiae duci bellum intulit anno circiter MDXXXI (1531), (vide Gal. Capellam; Munsterus in *Mediolano*). Ex his quoque Pius IV papa originem ducit, sed utrum Florentinis sanguine attingant, ignoro. Vide Munsterum in *Florentia* (Herculis ducis militaris, in Antonfrancesco Cirni, de Tripoli). Johannes, cardinalis, et Don Gorgio, mortuus 1562, filii Cosmi II, ducis Florentini.

II, fol. 85v (p. 176)

Beroemde burgers

Sunt praeterea illustres et antiquae familiae (vide Dantem, canto 14, *Purgatorio*, et *Paradiso* 16): Adimariorum, Puciorum, Cavalcantium, Soderinorum, Aldobrandinorum, Salviatorum, Strozzaeorum, Latinorum, Ricciorum, Ubertorum, Rusticutiorum, Gaddorum, (Palealorum, de quibus vide Bembi *Epist.* 31, lib. 8) Bondelmartiorum, Amideorum, Machiavellorum, Pacium, Guicardinorum, Alamannorum, Albertorum, Altonitorum, Bertorum, Frescobaldorum, Gambacurtiorum, Caponorum, Martellorum, Carneseccorum.

Ingenio vero illustres et eruditione infinitos orbi dedit, inter quos pietate quoque insignes: Joannem Gualbertum, sodalitatis Vallis Umbrosae conditorem,⁴⁵⁰ Bernardum Umbertum, eiusdem ordinis magistrum et cardinalem; Antoninum archiepiscopum; Joannem Dominicum, cardinalem, Albertum Albertum, Alemannum Adimarium, Franciscum Soderinum,

⁴⁴⁹ Zenobius van Florence (337-390 of 419), bisschop, patroonheilige van Florence. Rafael (1483-1521) kunstschilder, geb. in Urbino, leerde van 1504-1508 het vak in Florence.

⁴⁵⁰ Stichter van een kloosterorde in Vallombreuse in het bisdom Fiesole, in 1030.

Laurentium Pucium, episcopum Praenestinum; Nicolaum Pandulphinum; Aloisium Rubrium, Robertum Pucium, Nicolaum Ardingellum, Joannem Salviatum, Nicolaum Rodulphum, (Cosmum Pactium, episcopum Florentinum),⁴⁵¹ Nicolaum Gaddum, omnes cardinales. Angelum Accienolum, antistitem Florentinum, Simonem Saltarellum, episcopum Orvietanum, Aldobrandinum Cavalcentem, antistitem Pisanum, Aloysium Marsilium, Marsilium Ficinum, summos philosophos; Barptolomeum Lapacium, Leonardum Statium, theologos, Robertum Bardum, Dinum Garbium, Theodoricum Tarrisanum, Janetum Manetum, Leonem Albertum, Paulum Mathematicum, Dantem Aligerum, Franciscum Petrarcham, Guidonem Cavalcantem; Colutium Salutatum, Leonardum Datum, Donatum Accienolum, Matheum Palmerium, Lapum Castilionium, Nicolaum Nicolaum, Pallantem Strozzam, Andream Floccum, Christophorum Landinum, Facium Ubertum, Joannem Carolum, Alemannum Rinuccium, Petrum Crinitum, (Marcellus Virgilius, de quo Jovius et Jacobus Angelus),⁴⁵² Barptolomeum Scalum, Zenobium Accievolum, Bernardum Rucellarium, Lippum Rainutium Benevenum, Nicolaum Machiavellum, historicos; Albertum Vesputium,⁴⁵³ cosmographum; Accursium, iuris interpretem famosissimum, Franciscum, eius filium, et Laurentium Rudolphum i.c.¹⁰⁸,

Kunstenaars

Pictores praeterea statuariosque insignes Jotum, Masum, Johannem Camburium, (Cossi de Cimaboue, vede il Dante, canto XI, *Purgatorio*), Stephanum Scimiam, Thaddaeum Gaddum, Johannem, monachum dominicanum, Philippinum Bartolomaeum, item dominicanum, Laurentium Vincium, Dominicum Girlandum, Alexandrum Boticellum, Philippum Brandulanum, Michaellem Angelum, qui postremus statuarius insignis, quemadmodum et Masius Philippus, carmelitanus, Arion, Paulus Ucellus, Praeselus Praeselinus, Donatus in opticae arte,

II, fol. 86r (p. 177)

omnes excellentes. Statuaria excellere Donatellus, Antonius Rosellus, Laurentius Cion, Desiderius Lucas Rubeanus, Andreas Verrucius, Antonius et Matheus Pullarii, Andreas Sansovinus, Antonius Pontesevaeus. Quos omnes Leander in *Tuscia* enarravit.

Viros etiam genuit Florentia, bellica virtute claros, Bonaguisum Bonaguisium, qui in expugnatione Damiatiae primus cum sua manu in urbem irrupit. Philippum Scalarem, imperatoris Sigismundi ducem, Joannem duosque Petros Strozzas, Petrum Caponium et Franciscum Ferutium.

At haec satis, sistam et florido claudam florentem urbem versu (Scaligeri):⁴⁵⁴

Parva fluentisonis aggesta Fluentia ripis
 Mollia de nitido nomina flore capit
 Faesula regnabat: verum meliora sequutus
 Martius antiquas detulit amnis opes.
 Divitias Hera (Juno): Mercurius discrimina linguae,
 Mercurius varias ire, redire vias:
 Ambitiosa ferox, bellacia, flammea, Mavors
 Pectora: magnificam docta Minerva manum:
 Juppiter ostendit caelestes mentibus aulas:
 Sirenum tribuit dulcis Apollo sonum.

⁴⁵¹ Cosimo Pazzi (1508-1531).

⁴⁵² Jacobus Angelus de Scarparia (1360-1460), humanist.

⁴⁵³ Amerigo Vespucci (1454-1512).

⁴⁵⁴ Uit: Julius Caesar Scaliger, *Poemata*, Heidelberg 1574, p. 593-594.

Vera vetus Romae soboles, aliena requiris:
Mutua quae proprias vertis ad arma manus.

Numerantur etiam inter aedes illustriores, praeter iam dictas, palatium Stroziorum⁴⁵⁵ ex nigro marmore illustre, palatium del Barigello vulgo dictum 'maximum', est quoque nominatissimus carcer le Stinche; duoque stabula principis in quibus singulis ultra 150 equi aluntur continuo.

Anno 1304. Ultra mille septingenti aedes Florentiae igne consumptae sunt. Natus Cosmus dux 1519.

De Florentia vulgaris et hic fertur versiculus:

Florida florenti floret Florentia flore.

Concilium in hac urbe contra simoniacos olim sub Leone IX pont. Romano celebratum, legi, et sub Nicolao V, in quo facta est unio Graecorum.

Sebastiani Medicis Florentini libros theologicos Florentiae excusos, legi in catalogo librorum nundinis Francofurti exhibitorum annis 1575, 1580, 1592 in foliis minoribus; nescio an is ex familia principum. Fuit is sane eques s. Stephani et protonotarius apostolicus; fuit praeterea celebris i.c. Florentinus Johannes Baptista Asinius.

In *Inscriptionibus antiquis* est illud apud Smetium, fol. 89. Grantanii Scaptiae Macri, militis Florentia. Simile est aliud Neapolitanum, fol. 93. Sunt et apud eundem 2 huius loci; est aliud apud Petrum Victorium, marmoreum, quod meminit Florentiae *Var.* 32, cap. 12 et 32, cap. 11.

II, fol. 86v (p. 178)

Fiesole

[19-03-1588]

XIV kal. april. Portas Florentiae egressus versus Bononiam.⁴⁵⁶ In colle vidi Fesularum reliquias, de quibus Politianus et Leander. Diu Florentini cum Phesulis belligerarunt, donec noctu obscuro captas everterent, translatis Florentiam colonis et insigniis commixtis. Praecipuum hic restat aedificium abbatia canonicorum regularium, quam in veteribus ruinis erexit Cosmus Magnus Medices. De his canit Fabritius:

Urbs a coelifero quae condita fertur Atlante
Haec avium exposuit linguas et fulguris ignes.
Nunc eius curvo sulcatur collis aratro
Divitibus plumbi qui venis intus abundat,
Inque brevi spatio quae sunt effosia reponit.

Cicero, *In L. Catilinam II oratio*: Hi sunt homines ex his coloniis quas Fesulis Sylla constituit, quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio etc.

Dux Florentinus in suo thesauro conservat inter alia caput pomi magnitudine ex Erano sive Turchesa.

Circa vesperum vicus aliquot ignobiles praetergressus, Scarpiariam oppidum Florentinorum ingressus, ibique noctem egi. Id a scarpis,⁴⁵⁷ id est calceis, nomen habere videtur, cum multi

⁴⁵⁵ Palazzo Strozzi; Bargello; Carcer delle Stinche.

⁴⁵⁶ Van Florence en Fiesole gaat B. via Scarperia e San Piero naar Firenzuola, noordwaart over de bergpas Il Giogo, halverweg langs Pietramala met het kasteel la Rocca, en 'Scarga del Asino' aan de voet van een berg, dan naar Anconella, en tenslotte langs 'Fanum Raphaelis' naar Bologna, waar de Povlakte begint.

⁴⁵⁷ It. scarpa – schoen.

illic calcearii habitent. A Florentinis conditum anno Christi MCCCVII (1307), scribit Blondus (dec. V, lib. 9), cum prius ibi essent tabernae. Hoc terraemotu prostratum fere Cosmi temporibus, antequam Barbarussa Massiliam appulisset,⁴⁵⁸ author est Jovius (*Historiarum*, lib. 43; et in *Vita Donati*, Kelnerus). Huius meminit Fabritius his versibus:

Hinc parva intrata est fabris urbs plena molestis
Passa malum et motu quassata prioribus annis
Terraе terribili. Anno 1542.

Ex hoc oriundus Jacobus i.c., Angeli doctissimi iurisconsulti filius. Crevit ex ruinis Actiani Castelli, Ubaldinae gentis a Florentinis demolito sub Clemente V, pont. Romano.

[20-03-1588]

XIII kal. april. Occurrebat primum Florentiola, novum oppidum, elegans et lautum, a Florentinis conditum, quibus paret, vulgo Fiorenzola. Hic Florentinorum limites. Erat in portis edictum, ne vagantes aut mendices intromitterentur, quod ii saepe morbos adferrent, quibus plerique ob incommoda quae paterentur, et cibos insalubres quibus vescerentur, laborarent. De hoc Fabritius sit canit:

Huic dedit exiguum mater Florentia nomen
Veraque si memorant olim Fidentia dicta est.
Hic aptum hospitium qui quaerit fallitur, etc.

De monte fumante qui est in via Bononiam versus, facit mentionem Laurentius Schradaerus, in *Monum. Ital.*, lib 1.

[Johannes] Werckhovius⁴⁵⁹ narrabat, se vidisse in musaeo clavem ferream ex parte tamen auream, arte chymica, ut dicebat, conversam.

II, fol. 87r (p. 179)

Hinc montem vidi fumantem, cuius meminit Fabritius, et in summate collis est pagus El Giogo. In medio Petramala castellum origine nobilis familiae Petramalarum, Aretinae inclytum, ubi descensus difficilior. Ad radicem vero est vicus vulgo Scarga del Asino dictus. Dein in pago Anconella pernoctavi.

Florentiae spectantur memorabilia, zebethi felis,⁴⁶⁰ tygris vivi, item cornu rhinocerotis, Alexandri Magni caput pulcherrimum, Julii Caesaris caput, molossi duo ex marmore, aper, Apollo Bonarotae,⁴⁶¹ Jovii et Alexandri Medices imagines.

Bologna

[21-03-1588]

XII. In descensu alpium Apenninorum quae mediam acuto dorso dividunt Italiam, occurrebant vici plurimi, ac ultimo Fanum Raphaelis. Hinc Boloniam ingressus sum. Civitas est ampla, situ amoena, antiqua, potens, sub pontificia ditione, quam cum plenissime descriptam dederit Leander, exterioribus tantum lineis depingam. Est ad radicem Apennini amplis aedificiis et ambitu, in planitie fertilissima, unde et vulgo 'la Grassa' dicta, olim Felsina, dehinc Bononia a

⁴⁵⁸ Barbarossa Khair ad-Din Passa (ca. 1475-1546), Turkse admiraal en kaper, koerste in 1543 naar Marseille als bondgenoot van Frankrijk, en plunderde Nice en andere Italiaanse steden.

⁴⁵⁹ Werckhovius (ca. 1570-1619) studeerde rechten te Leiden 1587 en Padua 1591, werd advocaat in Utrecht 1595, correspondeerde met B. in 1599.

⁴⁶⁰ Civetkat.

⁴⁶¹ De Apollo (David) van Michelangelo, onvoltooid beeldhouwwerk.

Boiis Gallis conditoribus. In hanc colonia Latina a Romanis deducta fuit, M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulstone consulibus, unde et Mela Romanorum coloniam vocat. Meminerunt eius praeterea Strabo, Plinius, Ptolomaeus, Catullus, (Velleius I; lib. 2; lib. V), Tacitus quoque dicit (*Annales* II), Bononiensibus, cum civitas igne fuisset exhausta, subventum centies florenos largitione, orante Nerone sub imperatore Claudio (Suetonius in *Nerone*, cap. VII); Fabius etiam Valens sub Vitellio hic spectaculum gladiatorium edidit, post victoriam Bebriacam (Tacitus XVIII). Post bellum Viriaticum in agro Bononiensi fructus in januario maturos collectos, ceu faecunditatis, ceu prodigii instar refert Eutropius (libro IV). Prope hanc urbem in insula Rheni triumvirorum crudelis inita in Romanam libertatem conspiratio (Silius, lib. 8, parvique Bononia Reni). In huius quoque agro sepultus Censorinus, unus ex XXX tyrannis, ut testis Pollio.

Nunc academiam habet celeberrimam et frequentissimam, cuius scola non ita pridem quadrato lapide et variis insigniorum picturis ornatior facta. Habet ac habuit doctores lectoresque ingenio claros quamplurimos, inter quos medicum nunc a Patavio accersitum, Hieronimum Mercurialem. Produxit in auras luminis aeterna memoria dignos, quorum catalogus folio verso [fol. 87v] habetur.

Cum in foro obambularem et campanula pulsaret horam circa sextam, protinus omnes in genua procumbebant, qui mos a Calixto III, pontifice Romano, defluxit, ut author est Antoninus, episcopus Florentinus, anno 1456 (part. 3, tit. 22, cap. 14).

II, fol. 87v (p. 180)

Jacobus Spiegel, *Commentarius in Gunterum Ligurinum*, nomen eius vel a bonitate coeli vel agri, vel Bono, Hetruriae duce, certis authoribus deducit; quamvis nec mihi Sempronius is certus (lib. 3).

Displicuit mihi hic summopere studentium insolentia, quibus doctores pene risui, tantum abest ut debito honore prosequantur, et puduit ac poenituit petulantiae istorum, qui a vulgo moribus honestis non licentia solum diversi esse deberent. Hinc apud honestos quosque cives suspectissimi habentur, ut hospitem nisi lenonem aut prostratae pudicitiae mulierem vix inveniant, et sic ignis igni et corruptio corruptioni additur. (Vide Augustinum, librum *Confessionum* 5, cap. 8).

Vidimus praeterea templum d. Petronii marmoreum, sed nondum absolutum, foro vicinum, ubi et palatium in quo legatus pontificius Bononiae praefectus habitat, servaturque praesidio Helvetico. Ante portam est inscriptio literis deauratis, ut Carolus V, imperator, coronam suscepturus (hic coronatus Carolus IV, imp.), e fenestra in fanum Petronium, ponte sublicio, cum Clemente VII, pontifice Romano, ad immensam populi concurrentis multitudinem evitandam, profectus sit, quod plenius a Jovio describitur (*Hist.* XXVII). Hinc vidi coenobium dominicanorum amplissimum, in quo marmoreo in tumulo ipse pater Dominicus sepultus, creditur.

Iurisconsultorum vero plurima sepulcra ibidem spectantur, ut Dini Mugellani, iurisconsulti, Cyni i.c., Johannis Andreae i.c., Bartholomei Saliceti i.c., Petri de Ancherano i.c., Alexandri de Tartagnis i.c., Joannes Tabianus, eiusdem ordinis monachus, qui summam de casibus conscientiae conscripsit et hic sepultus fuit anno christiano MDXXI (1521). Entius quoque, Frederici imp. filius, cuius epitaphium legitur apud Cuspinianum (vide N. Chytraeum), in *Frederico II*, hic sepulcrum optinuit.

Hoc in coenobio est biblioteca nobilis, in qua Esdrae libri in corio involuti sua ipsius manu (ut Angelus Rocca, libri *De bibl. Vaticana* author) conscripti, quod ego non credo. Altera est biblioteca excellens in eadem civitate apud canonicos regulares s. Salvatoris, a Peregrino Fabretto, cive Bononiensi, primo instituta, de qua idem in appendice plura, fol. 396.

Bononiensis fuit i.c. Gabriel Paleotus, nescio an is qui archiepiscopus inde et cardinalis, item Guido a Barso, archidiaconus Bononiensis, Johannes Boloignettus i.c., Laurentius de Pinu i.c., Constantius Varolius, med., Georgius Silvester, med., Joh. Bapt. Bononiensis, med., (Joh. Guidettus, musicus), Julius Caesar Arantius, med., Alphonsus Ferius, med., hic est Neapolitanus Joh. Franciscus Rota, med., Joh. Garzonis, Alexander Pomelius, Lud. Buccaferrea, Joh. Bapt. Pelegrinus, Marcus Ant. Mareschalcus, Sebastianus Serlius, Joh. Thomas Lambertinus, musicus.

II, fol. 88r (p. 181)

Est et divi Francisci, nobili artificio, constructum, in quo sepulcrum Alexandri V, pontificis Romani. Item Accursii, iurisconsulti ac glossatoris, eiusque filii Francisci, etiam iurisconsulti. Sunt praeterea passim sepulcra quae apud Nathan Chytraeum: Gratiani Clusini i.c., Joh. Platei, Joh. Crotti i.c., Marci Antonii Flavi, Hieronimi Prividelli i.c., Mart. Suliman i.c., Alex. Achillini, prof., Augusti Zanetti i.c., Joh. Gozadini, i.c.

Inscriptiones huius loci antiquas dat Smetius II.

Ostenduntur vetusta Longobardorum aedificia turres quadratae et spissae, in summam altitudinem obeliscorum quasi forma, nisi quod sensim in acutum non desinant, evectae. Inter quas celsissima quae Asinellorum vulgo vocatur, et vicina Garisenda, nescio an a familia Garisendorum. Ex qua Joannes Andreas, orator praestantissimus, prodiit, sic dicta, inclinata nonnihilo arte, ne an casu dubium, quamvis vulgus imperitum suo more hic fabulas spargere non desinat, et genios artifices adducere miris somniorum miraculis.

Familiae illustriores Bentivolorum, qui aliquandiu urbis tenuere imperium: Pepulorum, Canedulorum, Marescotorum, Malvetiorum. De factione Canedulorum et Bentivolorum quaedam narrat horrenda Munsterus, in sua *Cosmographia*, Marsiliorum, Armorum. Vide de Bentivolis: epist. 28, lib. 2, *Epist.* Bembi. Fantuteorum, ep. 43, meminit et Blancorum, lib. V ep. 12.

Viri eruditione illustres ex hac prodire: Philippus Beroaldus Odofredi i.c., Beneventani, hic professoris et sepulti posteritas, ut Albertus, filius, Dominicus, nepos N pronepos N, abnepos Dominicus. Atnepos Laurentius, trinepos⁴⁶² Irnerius i.c., Azo i.c., Joannes Calderinus i.c., Antonius de Butrio i.c., (Achilles Bocchius), Joh. de Anania, Antonius Panormita, ex Beccadella illustri familia genitus; Bartolomeus Cocles, Alexander Achillinus, Lucius II, pont. Rom., Florianus a S. Petro i.c., Guido Bononiensis i.c., Guilhelmus Bononiensis, Ludovicus Bologninus i.c., Petrus Andreas Gambarus i.c., (vide Mar. Sol..., lib. V, *De legibus*), Gratianus Monachus, compiler decretalium, Alexander Stiatricus i.c., Ferrans Gorgiareus i.c.

Fluvius Bononiensium Rhenus, sive ut quidam Rhena, cuius meminit Guntherus. Excipit exiguo perfusa Bononia Rheno. Oritur in Apennino, teste Spiegelio, producitque iuxta Bononiam calamum, quo nullus sagittis aptior, ut scribit Plinius.

Vina hic nobilia admodum Trebiana vulgo dicta, de quibus sic Petrus Lotichius II, poeta, Germanorum ocellus, lib. 3, el. 8.

Vina puer gelidis Trebiana refrigerat undis
Felsinius nobis illa ministrat ager.

De epitome privilegii, a Theodosio, imperatore Bononiensi, concessi, marmor est in templo Petroniano, sed quam id verum quilibet facile indicabit, vide Nat. Chytraeum, et Scradrum, *Monumenta Italiae*, lib. 1.

⁴⁶² Kleinzoön in de vijfde graad (pronepos – achterkleinzoön).

II, fol. 88v (p. 182)

De hac sic Fabritius:

Visae nobiliumque domus et templa deorum
Nec tam tecta animos capiunt quam moribus atque
Iustitia et rectis fundatae legibus urbes,
Inter quas meritam tenet alta Bononia palmam.
Sceptra Theodosius sua cui submitit, et esse
Virtutis iussit doctrinarumque magistram.
Hic est Germanos inter mos optumus illos
Quis Heluoniades amor et solatia Phoebus
Ut sua dent uni qui praesit nomina seque
Auxilia obstringant ad mutua opemque ferendam.
Inde vigent moresque boni et concordia felix
Crescit honor patriae, laus genti et fama paratur.

(Aretino, *Epist.* 1 lib. LI (51):

‘Bologna ancilla de i preti, non è città che più havesse in practica la natura prelatesca. Ardisco dire che se il legno d’India cognoscessa li andari del mal Francioso, come ella entende il procedere de i reverendissimi, ognun patria accociarla al putanesca senza avotirzi a Grebbe’).

Pigius huius moris meminit, refertque Carolum, Cliviae principem, a natione Germanica, patronum academiae creatum, ab eoque petitum ut a pontifice Romano vetera privilegia, ob iuvenilem quorundam studiosorum errorem, ab infenso quodam urbis praefecto suppressa et abrogata, restitui impetraret. Bononiam quoque matrem, ut est in numismate, studiorum, sic celebrat Chytraeus:

Aemiliae princeps populosa Bononiae terrae
Inclyta rectorum studiorum mater et altrix
Puraque Felsinei sunt proxima flumina Rheni:
Hic, si nobilium sedes, praecinctaque latis
Atria porticibus, si celsa palatia musis
Structa recens, laudare velim: si tollere summo;
Doctrina et virtute viros: Sigonius inter
Quos nitet, ingenioque senex Cardanus acuto, etc.

Et hoc valde placuit Bononia, quod aedes perpetuis porticibus cinctae, ambulantes per urbem ab aere et pluvia defendant.

Episcopi huius urbis fuere: Thomas, cardinalis, qui deinde pontifex effectus Romanus Nicolai V nomen assumpsit (Facius, lib. IX); Johannes de Casa infanda venere infamis; Petronius tempore Theodosii imp., Johannes qui inde Ravennus archiepiscopus et pont. Rom. eius nominis X, ut Onuphrius tradit, et hoc tempore cardinalis (Gabriel) Paleotta est archiepiscopus.

Ulixes Aldroandus,⁴⁶³ Bononiae professor botanicus, opus habet apud se confectum, at nondum bene dispositum exoticarum observationum. Quod se editurum nescio, an tantum pelliceatur. (*De avibus* iam edidit 1600).

⁴⁶³ Ulisse Aldrovandi of Aldroandi (1522-1605) oprichter van de botanische tuin in Bologna.

Apud Julium de Velis, antiquarium Bononiensem praeter alia infinita, sunt globi bini plumbei oblongi utrinque acuminati, cum hac inscriptione: FERT, quibus funditores (-is?) iacere solebat. Reperiuntur et cum litteris FERI. C. et FERI. P., id est Caesarem et Pompeium.

II, fol. 89r (p. 183)

[23-03-1588]

X. kal.⁴⁶⁴ Cum sermo mihi incidisset cum Italo quodam de Belgis, quos Fiamengos⁴⁶⁵ vocabat, multa de eorum laudibus rettulit, quibus adiunxit, damnum esse maximum, gentem tam candidam et humanam, Christum verum non agnoscere. Iis nempe persuasum pontificiis tantum placitis christianum alligari, et horum adminiculis ad veram cognitionem perveniri posse.

Iam ad iter properando institutum Scaligeri addam carmen:

Post diras rerum clades, Fatigue superba
Imperia, et Martis quae fera iussa tuli,
Hic primum meque atque alios cognoscere coepi,
Deposuique animi barbara sceptrum mali.
Et didici, quam non fueram, quam deinde futurus;
Quem bona abortivum sic tuerere parens.
Quae caussas, quae cunctarum primordia rerum,
Quae divini operis prima elementa doces.
Caelestesque plagas et santa commoda vitae,
Et si qua e numeris nata figura latet.
Cum reliquas superes divinis legibus urbes:
Non sulci omnigeno germine cedit honos.
Arma viris connata: animus conterminus astris:
Atque ardens vitae stat melioris amor.
Si cives dederas, si magna Hetruria leges,
Accipe, quae possis discere, reddo lubens.

A Lotario, imperatore, urbs haec anno christiano 840 capta incensaque fuit; sed rursus a suis civibus restaurata, paulatim ad eam potentiam pervenit, ut anno 1271 triennale bellum cum Venetis gesserit, cum illi liberam ipsis navigationem in mare Hadriatico impedire conarentur. Quod tandem bellum sedatum, liberaque navigatio concessa fuit. Inde civilibus discordiis eo pervenit quod Bentivolorum dominio primum, et tandem pontificio subiiceretur.

Muri qui nunc sunt facti, non ita nuper, anno scilicet 1565. Dice il Sole che li citadini sono affabile e civile, perchè non erre il Boccato nel verso che dice:

O singular' dolcezza del sangue Bolognese!

E ch'elle è tanto grande comme Fiorenze, ben che me piena de case.

Hic non ita nuper collegium Picentium commoditati erexit Sixtus V, pont. Rom., et redditibus opulentis ditavit. Fuere Bononiae eruditione prestantes Thuras de Castello, M. Silvester de Prierio, Ulpianus de Zanis i.c.

⁴⁶⁴ Lanciani abus.: V. kal.

⁴⁶⁵ Id. abus.: Framengros.

II, fol. 89v (p. 184)

[26-03-1588]

VII kal. april. Inveneram hic popularem meum Joannem Axelium,⁴⁶⁶ iuvenem, in iure Romano doctissimum. Apud quem cum pernoctarem, monstravit mihi scedulam medici, qua ob valetudinem carnibus vesci, tempore a pontificibus Romanis prohibito, concedebatur, quo et ego tum privilegio usus sum.⁴⁶⁷ Nam pars macelli in carnisprivio aperta manet, admittunturque medicorum autographis approbati.

Quo tandem valedicto acceptisque in patriam literis pergebam, et circa diei medium ad Francolinum vicum perveni, olim propugnaculum ad limitum tutelam a marchionibus Atestinis conditum, ut Volaterranus (lib. 4, cap. V) author est. Nunc nullo opere munitus, quamvis antiquum amplumque ibi adhuc exstet aedificium, Johanni Mariae Salano, nobili, ab Alphonso Atestino olim concessio.

Hic Padum traieci maximum totius Italiae flumen, de origine huius Plinius. Quidam Eridanum vocarunt, et ad hunc casum Phaetontis, de quo Ovidius in *Metamorphosi*, poetae referunt. Strabo tamen nusquam terrarum Eridanum existere scribit, cum vicinus Pado dicatur (vide Isidorum, lib. 13 cap. 21).

Ferrara

In huius insula Ferraria nobilis urbs et ampla, suis paret ducibus ex familia Atestina (Lombardorum sanguine), qui tamen supremum principem agnoscunt pontificem Romanum. Principatum urbis tenuere Albertatius, Azonis I filius. (Vide Sigonium, *De regno Italiae*, lib. 7). Azo II Ugonis filius, Aldobrandinus, Anconae regulus anno a Christo nato MCCXX (1220) ab Innocentio III, pont. Rom., creatus; Azo III, vicarius Ferrariae nomine pontificio. Opizo Remaldi filius, Azo IV, Opizonis filius, Opizo Aldobrandinus, Opizonis filius, Nicolaus Opizonis f., Albertus Opizonis f. Nicolaus, nothus Alberti f., vir prudens et magnanimus, qui regnum suae ditionis fecit. Uxores habuit tres, primam Patavini reguli filiam, secundam ex gente Malatestarum, ex quibus liberos non suscepit, ex tertia vero, de marchionibus Salassis, procreavit Herculem et Sigismundum; nothos etiam habuit Leonellum, Metradutium, Borsum et Albertum. Statua ei equestris ex aere posita, quae etiamnum pro porta curie spectatur. Leonellus Nicolai nothus filius, Borsus Nicolai nothus filius, et is venustus, liberalis, animosus, ac virtutibus maximis ornatus; (primus dux) Hercules Nicolai filius. Hic filios reliquit ex Leonora Ferdinan-

II, fol. 90r (p. 185)

di, Neapolitani regis, filia Alphonsum, Ferdinandum, Hippolitum, cardinalem, et Sigismundum. Beatricem Ludovico Sfortiae, Mediolani, et Isabellam Francisco Gonzagae, Mantuae duci nuptas; Julium praeterea nothum. Alphonsum patri successit, qui ex uxore secunda Lucretia Borgia, de qua Pontani hoc legitur carmen:

Hoc iacet in tumulo Lucretia nomine sed re
Thais Alexandri filia sponsa nurus.

Liberos sustulit mares Herculem II, Hippolitum, Franciscum et Alexandrum. Qua mortua duxit Lauram Ferrariensem, obscurae quidem originis (hanc concubinam dicit Jovius in *Vita*

⁴⁶⁶ Axelius (ca. 1565 Utrecht - na 1635 Rome) was sinds 1591 in Rome als advocaat gevestigd, en steunde zijn landgenoten. Hij publiceerde: *Iuris totius canonici compendium*, Keulen, 1630. Via zijn neef Van Blanckendael zocht B. in 1634 weer contact met hem.

⁴⁶⁷ Buchelius achtte zich dus toen praktisch nog gebonden aan de voorschriften van de katholieke kerk.

Alphonsi Alesti). Sed acerrimi ingenii summaeque prudentiae feminam, ex qua duos Alphonsos creavit. Patri in principatu successit Hercules II, qui ex uxore Reneria, Ludovici XII, Franco-Galliae regis, filia, filios sustulit Alphonsum et Aloysium. De Atestinorum origine ut et urbis multa Leander (in *Romanula*), Pigius (in *Hercule prodicio*) a Smaragdo, exarcho Mauritii, imperatoris, temporibus muro cinctam, ex Blondo ac Volaterrano tradit. Nunc inter primas Italiae numeratur, adeo ut de eius laudibus non fecte eleganterque cecinerit Scaliger:

Inclyta quae coelo fruitur Ferrarra claro
Reginas rerum limine ditat aquas;
Aurea nobilitas; studiorum nobilis ocii
Ingenia, audaci pectore prompta manus,
Magnanimique duces, genus alto a sanguine divum;
Perfugium profugis moenia santa viris, etc.

(Duas huius loci inscriptiones antiquas dat Smetius).

Alphonsus dux patri successit.

Gymnasium habet a Frederico II, Bononiensium in contumeliam, instituto, ex quo multi summa eruditione viri prodire, et ipsam inprimis urbem illustrarunt, Antonius Beccarius,⁴⁶⁸ Scidraeus episcopus, vir doctus; Felinus Sandaeus, episcopus et sacri palatii Romani auditor, Hieronimus Savonarola, Franciscus Silvester, dominicanus; Joh. Maria Riminaldus i.c.; Peregrinus Priscianus, qui patriae historiam conscripsit; Ludovicus Ariostus (vide Bembum, lib. X, ep. 40); Caelius Calcagninus, cuius vitam descripsit Jovius; Lilius Gregorius Giraldu; Ludovicus Bigus; Alexander Guarinus; Gasparus Sardus, historicus Atestinorum; Hercules Strozza; (Joh. Verratus, carmelita); Johannes Manardus, Petrus Ferrariensis i.c.; Lud. Sardus i.c., (Alexander Sardus), Franciscus Alumnus; Hadrianus Finus, (Sigismundus Trottus, musicus, vid. Bembum, *Epist.*, lib. 20, ep. 37).

Familias hic esse legi: Contrariorum, Frascorum, Trottorum, Malaspinarum, Malatestarum, Bevilacquiorum, Fruttorum, Olorum, Cestarnoli, Recalcorum, Cnocorum, Piorum, Riminaldorum, Zerbinatorum, Forzatellorum, Rangoniorum.

Monimenta plura huius urbis describuntur a Scradero, lib. 1 *Monum. Ital.*

II, fol. 90v (p. 186)

Bibliotecam principis describit Pigius in *Hercule suo prodicio*.

Urbem suis quoque his verbis celebrat Fabritius (in *Itinere Italico*):

Tum procul apparet latis Ferraria campis,
Non tam coctilibus quibus est circumdata muris,
Non domibus, templis, non arce viisque superba.
Quam vatum ingenio natiqque patrisque duorum,
Quos patria pulsos gremio sic fovit amico (Strozas)
Dicere ut esse suos nequeat Florentia cives.
Herculis hic structum ducis est Estensis asylum,
Nomine quem statua populus decoravit equestri
Deluos hic vates quoque Thespiadesque puellae
Perpetuis sacris et festa fronde coluntur;
Insula ab Eridani sinuoso cingitur amne

⁴⁶⁸ Antonio Beccari (1315-1373) dichter.

Urbis opus ducis Alphonsi laetissima sedes.

(De episcopo 1° Mariano per Vitalianum facto tempore Ariperti Longobardorum regis, vide Sigonium, *De regno Italiae*, 2).

Platina (in *Stefano II*) pontifici Romano, Ferrariam pulso per Carolum, Desiderio, scribit, restitutam. Alii dictam a Ferrifodinis, alii ex eo quod tributum penderetur, hinc Rhavennati ecclesiae ferrum tradunt. Fuit muro cincta anno DCC (700); primum Rhavennatibus inde Romanis pontificibus paruit, deinde variis dominis. Etiam Henrico, imperatori, subiecta ad annum usque 1100, quando Mechtilda, comes, coepit, et inde pontifici reddidit. Ac post CXXI (1121) Estenses regnare ibi coeperunt, qui pontificem Romanum etiam hodie supremum agnoscunt, et 1.000 ducatos tributi nomine pendunt annuos.

Ad trigesimum ab urbe lapidem⁴⁶⁹ versus mare fuit olim Adria, cuius adhuc vestigia Pado submersa cernuntur, vulgoque Ari dicuntur. Atriam vocat Ptolomeus, Trogus Pompeius (libro 20), Adriam, cuius et meminere Tacitus (lib. *Annales*, 19), Strabo (lib. V), Livius, Polybius (lib. 4), Plinius, Sextus Aurelius, qui eo Hadrianum, imperatorem, ortum scribit. Haec mari nomen dedit.

Ferraria praeter supra numeratos viros doctos dedit, Johannem Cephalum i.c., Thomam Cananum i.c., Prosperum Pasetum i.c., Omnibonum Ferrarium, med., Pium Aeneam Caprillium, med., (Antonius de Montecatino, Paulus Ferrarius, musicus; Paulus Isuardus, musicus).

Rovigo

[27-03-1588]

VI. kal. april. Per agrum Ferrariensem, planum et vini frumentique feracem, Rhodogium in peninsula Padi ([et] Athesis)⁴⁷⁰ oppidum perveni, quod paret iam Venetis. Ortu id suo illustrarunt Bartolomaeus Roverella, Ravennatum archiepiscopus, et Ludovicus Coelius, cuius hoc legitur epitaphium:

Ludovicus ille Coelius domi et foris,
Graecae Latinaeque omnium doctissimus
Vivet perennis, quodque paucis contigit,
Vixit suaeque aeternitati interfuit.

Quo id captum, vide in *Vita Johannis Mocaenici, ducis*,⁴⁷¹ eiusque epitaphio. Ex hoc quoque originem ducit Antonius Riccobonus i.c., Johannes Thomas Minadous Rhodoginus, med. Paruit aliquamdiu Ferrariensi, cuius nomine ibi praefuit Titus Stroza, quem vide libro II *Aeolosticon ad Zachariam Barbarum Venetum*, ubi eleganter hunc locum describit.

II, fol. 91r (p. 187)

Noctu obscuriore, cum iter prosequi non possem, in villici cuiusdam domo divertere coactus sum, ubi panem ex castaneis confectum, insolitum mihi cibum, comedi. Erat is dulcior sed male coadunatus.

[28-03-1588]

Sequenti die Patavium ingressus sum.

⁴⁶⁹ De dertigste banpaal.

⁴⁷⁰ Rhodogium of Rhodogium, nu Rovigo, ligt tussen de Po in het zuiden de Adige in het noorden, halverwege Ferrara en Padua.

⁴⁷¹ Coriolanus Cepio, *Petri Mocenici, imperatoris, gestorum*, 1477; latere edities heten *De bello asiaticus* (geen Johannes M. gevonden).

Itali admodum stricta religione observant ieiunium quadragesimale sive carnisprivium, quando nec caseos nec ova comeduntur. Cum vero non procul a Patavio mihi apponerentur, quid facerem ignorabam, tentandi ne id gratia faceret hospes. Unde quaesivi, cum moris me ignarum simularem, num liceret hoc tempore comedere ova? ‘Et quis’, inquit ille, ‘vetaret? Quae habemus vescimur iisdem, nec tanta nobis ciborum abundantia, ut piscibus senatorum instar luxuriemur’.

Et legi ipse veteri canone, quo Telesporus, Romanus episcopus, ieiunium indixit quadragesimale, clericis illud iniungi. IV disc[iplinae?]. cap. statuimus, quod et Alciatus docet *Parergon*, lib. VI, cap. XX. Palladius quoque, divi Evagrii discipulus, episcopus Capadociae, in *Epistola ad Lausum* sic scribit: ‘Nec amplius vituperes aut laudes materiam cibi aut potus, sed beatam vel miseram iudices mentem eorum, qui recte vel male utuntur materia.’ De differentia vero ciborum, et quare Iudaei a suilla carne abstinerent, rationem, vide apud Clementem Alexandrinum, *Stromateis*, lib. VII.

Apud Julium Velium Bononiae antiquitates, praeter globulos plumbeos est spongia petrifica in Alcagro allata; phalli aheni, fibulae antiquorum, annulus aereus deauratus characteribus Aegyptiacis inscriptus; quibus apud Aegyptios mortuorum digiti indui solent; largior est crassiorque, parte cui gemma inferi solet vacua. Iris crystallinus plumbo innatus, lucerna antiquissima figulina duplex, id est cui utrimque lychnya aptari posset. Homeri e numismate antiquo vera effigies.⁴⁷²

Bolzano

Cum Bolsanae pervenissem, ibi nundinae celebrabantur, erantque frequentes. Vidi autem, ex sterili Alpium versus Piemontiam regione, fumarios magno numero ibi congregatos, qui hinc diversas regiones, velut divisa inter se Europa, petebant, Germaniam, Italiam, Franco-Galliam, vicinasque provincias. (Vide Belonium, *Observations*, 1°, cap. 64).

Cum linguarum quaedam hic esset mixtio, et utramque plerique linguam callerent Italicam Germanicamque, Germani tamen Wallicam vocabant alteram, quasi exoticam et falsam. Cassiodorus, lib. VII, *Variae*, ep. 4, ubi formulam ducatus Retiarum describit, haec addit: ‘Retiae namque munimina sunt Italiae et claustra provinciae’, etc.

Estensium familiam⁴⁷³ Aeneas Vicus, in praefato libro I *Numis imperatorum*, ab Atiis, unde maternum Augusti genus, deduxit, primum nempe Atiam dictam. Inde ab Ateste, oppido municipii Patavini, olim imperii sui sede, mutato antiquo nomine Estensis appellata. Quod et asserit in sua *Ferrariensium historia* vir eruditissimus Hieronymus Faletus.

II, fol. 91v (p. 188)

Aprilis

[00-04-1588]

Multa narrabantur de magorum potentia et coniurationibus; sed nihil ego puto verba signaque plerumque vana, inania aut obscoena posse. Agrippam legi *De occulta philosophia* librumque huic additum vanissimum, nihil tamen eo posse perpetrari compertum habeo. Et veram credo Gilberti Cognati narrationem (in praefatione *Tragicarum Narrationum*); nam si absit eiusmodi fides et cum cacodaemone foedus, praecipuum et principium istiusmodi hominum male feriatorum opus, nihil caetera virium sunt habitura.⁴⁷⁴ Huic meae opinioni astipulantur quotquot de hac materia scripserunt, et nuper Benedictus Pererius, jesuita, qui 3 libros *De vanitate magorum* edidit. Et nullam verborum vim esse astipulatur Becanus.

⁴⁷² Hier eindigt strikt genomen de Iter Italicum, want Bolzano was Oostenrijks. In het handschrift is er geen duidelijk einde.

⁴⁷³ De familie d’Este, genoemd naar Este, voorheen Ateste, stadje bij Padua.

⁴⁷⁴ Zie Pollmann 2000, p. 119.

[12-04-1588]

XII. Ordinum edictum sive potius lex publicata, quibus conditionibus Leicesterius praefecturam gesserit Belgicarum Provinciarum Confoederatarum, et quomodo eandem deposuerit.⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ Pas in april 1588 is de verklaring, die 17 december al door Leicester was opgemaakt over het neerleggen van zijn landvoogdij, officieel ter kennis gekomen van de Staten-Generaal.

Terugreis door Duitsland

Korte inleiding

De terugreis vergde drie maanden. Medio april 1588 trok Buchelius over de Brennerpas, en dwars door Zuid-Duitsland via Maulbronn naar Bruchsal, maar hij besteedt weinig woorden aan dat traject. Op 2 mei reisde hij verder langs de Rijn via Speyer, Worms, Mainz en Bonn naar Keulen. Na een verblijf van ruim een maand in die stad reisde hij 20 juni verder langs de Rijn: via Neuss, Düsseldorf, Duisburg, Rheinberg en Wesel. Hij maakte een omweg langs Xanten, en ging toen via Kleef en Emmerik naar Lopik. Op 4 juli was hij in Utrecht terug. Pas een jaar later had hij een baan, op 27 juni 1589 bij Walraven van Brederode (fol. 123v (p. 252)). Bijna twee jaar later, op 5 mei 1591, ging hij in dienst bij Johan de Hornes, en op 18 juni 1591 begon zijn tweede reis naar Duitsland.

II, fol. 91v (p. 188)

Ettal, Schongau

[17-04-1588]

XVII. Paschatis festum celebravi cum socio meo Antonnacensi⁴⁷⁶ in monasterio Estallensi.⁴⁷⁷ In Alpibus hisce omnia rigebant niveque erant convestita, cum ante mensem vix solis ardorem in Italia tulissem; tanta loci mutatio.

Apud Tiberium Ceulum⁴⁷⁸ spectantur haec notatu digna. Julii Caesaris II signa velata, Cleopatrae item Tiberii et Claudii Neronis barbati, quod rarum, Aelii Caesaris, Hadriani, imperatoris, e nigro marmore Severi, Antonini Caracallae, pulchrum, Scipionis Africani e nigro marmore, Marcellini, Alexandri Augusti duo, Clodii Albini, imperatoris Pertinacis, pulcherrimum, Annibalis paeni; utriusque Faustinae Gordiani nepotis, imperatoris. De Estallensis monasterii fundatione vide *Annales* Hendrici Rebdorf, anno 1333, pag. 425. Ferrariae in xenodochio s. Annae spectatur sieletos⁴⁷⁹ gigantis eximiae magnitudinis.

[20-04-1588]

XX. In pago quodam extra Scongaviam Bavariae parochus loci large nos exceperat, adeo ut ipse se primum vino praecipitaret. Habebat is concubinam et ancillam, aetate ambo formaque integras. Hae ceu vini calore, ceu naturali lascivia incensae, nos iam itineris molestia somno magis quam Veneri addictos obscoenis verbis factisque excitabant. Stabant seminudae et membra quaeque libidini dicata patebant contactui; invitabant stimulabantque somnolentos; tandem revocat invitas ac iratas heri vox. Tum ego ad socium: 'In medio videor hic esse lupanari, non parochi domo. Italiam libidinosus faeminis abundare credimus, at quis haec in Germania exspectasset, ni vini virtus mulierculas deceperit.' Certe maxumum pudicitiae hostem vinum esse, quod claustra

II, fol. 92r (p. 189)

pudoris aperiat omnemque animi integritatem ac famam prostituat, notum est, ut optumo exemplo olim Romanis matronis vini potus strictissime prohibitus videatur. Hic vidimus veritatem illius versiculi Ovidiani:

Vino saepe suum nescit amica virum.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Mogelijk: uit Andernach.

⁴⁷⁷ De terugreis ging over de Brennerpas, en via Ettal, gem. Oberammergau, en Schongau naar Mainz.

⁴⁷⁸ Tiberio Ceuli, bankier in Rome.

⁴⁷⁹ Lees: sceletus.

⁴⁸⁰ Propertius, *Elegiae* II, 33b, 12.

Multi tum Germani ex bello Franco-Gallico male gesto occurrebant, in quos illud ecclesiae optime conveniebat. Conturbatus est in visu cordis sui, veluti qui evaserit in die belli. Junius in suo nomenclatore Auspurgum putat olim Augustam Drusi seu Drusomagum fuisse, cum ruinae Augustae Vindelicorum exstent ad Isaram prope Wolfertshausen. Apud principem praeter iam memorata spectantur memorabilia, et inprimis ex vario marmore statuae ac imagines quae sequuntur: Tygranis regis ex marmore pario. Juliae, Severi uxoris, Lucillae L. veri, Sabinae ex marmore Pontalesio, maculis nigris. Tauri caput ex marmore Cretico, L. Ceion verus, L. verus. Hercules, Faunus antiquus, Minerva, Aesculapius ex marmore Chalcidonensi, maculis nigris, albis et purpureis. Socrates ex marmore pario, Silenus biceps, Lycias orator, Cleanthes, Homerus, Palaphatus, Protheus, Aratus, Moschionis effigies duae. Orpheus, Platonis III capita, Hippocratis caput oblongum, Theucididis caput, Euripides ex marmore Niliaco, ex eodem marmore Isis, Sappho, Pompeius Magnus, Augustus, Antoninus Pius, Tiberius, Polyphemus, Pietatis simulachrum, Hercules imberbis (Hercules, Cacum pedibus antro extrahens), marmor Lacedaemonium viridi, albo, et purpureo colore, marmor Tyberiacum, maculis viridis, albis et nigris. Cuneus antiquus cum effigie Neronis et templo Junonis mediocris magnitudinis. Statua Gordiani Aphricani, Asello rudenti duo impositi hymenaeum celebrantes, Polycletis tabula inscripta Χαρνε Πολυκκλητης (enz.). Melanthon ex patre Georgio Zwarzerdt⁴⁸¹ anno 1497, XVI februarii, in oppido Bretta natus, quod est Palatinatus, ubi is erat magister armorum principum Palatinensium, matre vero Barbara, Johannis Reuteri, Brettani civis, filia.

Cum Moguntiam pervenissem,⁴⁸² mihi narratum fuit de Judeo, Franconefurti proximis nundinis supplitio affecto crudeli admodum et inhumano ob furta. Suspensus nempe erat ex pedibus, capite demisso intra duos canes, quorum morsibus vexabatur, pendebatque vivus ad septimum diem, quando mortuus est. Gentiles Judaei 200 florenos Rhenenses magistratui obtulerant, ut christianorum more suspenderetur ad collum, quod ipsis negatum fuit. Vide *Annales Colmarienses*, pag. 30.

Vulgaris fama est, Carolum Magnum Ingelheimiae natum esse, quam Aventinus refellit, apud Bavaros eundem natum asserens (lib. 4 *Annalium*).⁴⁸³ Carlsburgi meminit Ingelheimiae annalium scriptor antiquus, *De vita Caroli Magni*, lib. V.⁴⁸⁴

Ingelenhem dictus locus est, ubi condidit aulam,
Aetas cui vidit nostra parem minime, etc.

II, fol. 92v (p. 190)

Maius

[02-05-1588]

II. Bruxellas perveni,⁴⁸⁵ Bruremiae olim ducatus caput, de quo videndus Munsterus, lib. III, cap. 256 *Cosmographiae*. Est autem sub dominatu episcopi Spirensis non contemnendum oppidum, non procul a Bretta. Rudolphus Agricola Sueviae oppidum dicit, quamvis hodie lingua utantur non Suevica.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Philipp Melanchton (Bretten 1497), zoon van Georg Schwarzerdt en Barbara Reuter.

⁴⁸² B. kwam pas later in Mainz, dit verhaal hoorde hij daar.

⁴⁸³ *Bayerische Chronik*.

⁴⁸⁴ Mogelijk *Annales Caroli Magni*. Karlsburg ligt bij Paderborn.

⁴⁸⁵ Via Maulbronn kwam B. in Bretten en Bruchsal (voormalige hoofdstad van Brurhein of Bruchrain), en reisde verder langs de Rijn via Speyer, Worms, Mainz, Bacharach, Boppard en Bonn naar Keulen.

⁴⁸⁶ Zwabisch / Schwäbisch.

Van Speyer naar Keulen

Civitates Rhenenses iam maiori praesidio tenebantur propter obsidionem Bonnensem et Hispanorum metum.

Villici Rhenani in collibus Ripuariis Rheni tum vites ablaqueabant, cum in ipsarum spe omnes illorum constant divitiae, quae si forsitan non maturescant, extrema fere damna miseri patiuntur.

[03-05-1588]

III. Obiit Helmstadii in academia, a Julio Brunswicensi nuper erecta, Joachimus Minsingerus a Frundeck i.c.,⁴⁸⁷ vide carmen Henrici Meibomii,⁴⁸⁸ eius observat praefixum.

Legi Wormatae concilium ecclesiasticum celebratum sub Stephano IV, pontifice Romano.⁴⁸⁹

[10-05-1588]

X, quae erat prima maii stilo non correcto. Baccharacum veniens, a militibus, qui extra oppidum triplici ordine viatores observabant, arreptus, ad praefectum ducor. Is unde veniam et quo tendam, interrogat literasque a me petit. Tradidi quas in Hollandiam ferrem, meque Batavum profiteor. Ille, qui etiam Batavus, acceptis inverso ordine literis, tanquam legeret, reddidit et iter meum ut persequeretur, iussit. Hinc fuit oriundus Winandus de Stega, v.d.⁴⁹⁰ Tum Bodobrigam perveni, vetusti nominis oppidum, ubi praefectum militum balistariorum consedissem meminit *Index dignitatum orientis* antiquus; quemadmodum praefectus militum defensorum Confluentibus, et praefectus militum Acinsensium Antoniaci collocatus, ex eodem indice Hadriani, ut creditur, temporibus confecto monstratur.

Priusquam Bonnam venire, variis difficultatibus implicabar. Confluentini terrebant me tristibus narrationibus, dicebantque, ne me paganis, militum rapinis irritatis, committerem; varios nempe ab iis iam tanquam milites occisos fuisse. Quare in monte Bodebrigano fagum excavatam inveniens, in ea quievi et sequenti die iter meum prosequer. (Quo remotius a Castris hoc suspectius incaedebamus, militibus usquequaque discurrentibus). Hic iterum me villici multa tristia narrabant addebantque, nihil magis arduum quam tuto Coloniam pervenire, se iam quotidie ab equitibus discurrentibus et vias occupantibus spoliari; tandem tamen navim mercatorum

II, fol. 93r (p. 191)

nactus, cum iis castra Regiorum, qui duce (Carolo) Chymaio Bonnam obsederant,⁴⁹¹ adii et solus, nemine quicquam dicente, viam, quae extra ambitum castrorum ducere videbatur, ingressus. Clausam illam munitamque inveni; quare non sine dolore reversus paululum ad dextrum deflexi ibique aedes rusticas desertas inveni, ubi in stramine somnio me dedi. Postero die exporrectus, vidi pueros circum me militares foenum equis suis quaerentes. Surgo protinus et tanquam miles hos alloquor et iis comitatus, media in castra perveni. Hactenus successerat audacia, donec a stationario milite Italo aggrederer.

Is statim paganum invenit negatque transitum, ni prius praefectum Barlamontium adirem, causamque mei adventus proferrem; ad cuius tentoria cum diu expectassem, dimittor. Iam securior pergebam; sed ecce ab alia cohorte invador et explorator ac e civitate hostili speculator dicor. Nego licentiamque prioris praefecti allego, nihil ago. Statim corona militum circumdor et praefectum dormientem expectare iubeor. Hic ego medius variis diceris

⁴⁸⁷ Joachim Mynsinger von Frundeck (1514-1588) schreef Latijnse gedichten.

⁴⁸⁸ Heinrich Meibom (1555-1625) natuurkundige.

⁴⁸⁹ Het concilie van Worms was in 868 tijdens Adrianus II, paus in de periode 867-872. Stephanus IV was paus van 816 tot 817.

⁴⁹⁰ Winand van Steeg (1371-1453) priester en jurist (utriusque [iuris] doctor).

⁴⁹¹ Het beleg van Bonn door de Spanjaarden duurde zes maanden, en eindigde 24 sept. 1588 met de overgave aan prins Karel van Chimay.

minisque impetitus, prioris praefecti adventu dimittor. Tum praepropere pergens, ne in aliud malum inciderem, ad tabernas mercatorum notum quendam inveni, cum quo sequenti die Coloniā ingressus sum.⁴⁹²

[15-05-1588]

Hoc mense (id. maii). Henricus Valesius rex eo quod de Guisii ducis conatibus diffideret, Lutetia aulaque relicta ad Chastres se recepit. Henricus nempe Lotharenius Guisius exercitum contra Genuenses et hugenotos evangelicos contrahens in Picardia haerebat contra voluntatem regis. Quapropter rex praesidiarios auxerat, et sibi iam metuere incipiebat, tum etiam quod plebi invisior quotidie fieret, cum contra Guisii autoritas plurimum cresceret, cuius nomen palam audiente et frendente rege laudibus efferebant, regemque plebaea libertate sugillabant. Guisius nihilominus ad leniendum regem omnemque suspicionem tollendam, sui fretus et populi fiducia XIII nobilibus tantummodo comitatus ipsum adiit, seque excusavit. Sed eam quae iam regis animum semel occupaverat, diffidentia delere nisi morte sua non valuit, quam auxit tumultus Parisiorum contra praesidium regium excitatus. Quem describit *Mercurius Gallo-Belgicus* in principio.⁴⁹³ Obtulit tum operam suam praefectus praesidiariorum Scotorum, Cossus, regi contra Guysium, qua postea usus est in interficiendis Guysiis.⁴⁹⁴

II, fol. 93v (p. 192)

Junius

[00-06-1588]

In bibliotheca Vaticana libri sunt minus vulgares: Chinenses, Medici duo, Vergilius et Terentius, maiusculis manuscripti, volumen hieroglyphicum Mexicanum, Galenus, *De simplicibus medicinis*, Graece cum iconibus in margine depictis, opus Theodori Prodrumi et Porphyrii in *Odyseam* Homeri, Psellus, *De cibis et potionibus*, Marcus monachus,⁴⁹⁵ *De pulsibus*.

Keulen en verder

Cum vexarer scabie, balneum Coloniense sudatorium ingressus sum, ut humores noxios elicerem; audio tamen, naturalia saniora et haec artificialia saepe noxia.

Circa hoc tempus. Wilhelmus Schot, praefectus collegio sagittariorum, Ultraiecti sedilia ex templo Brigidiano in hortum profert, eumque usui sagittariorum aptat.

In aedibus sculptoris Farnesiani Romae⁴⁹⁶ sunt signa VI, Curiati et Horatii, Marii, Caracallae, Iulii Caesaris, a Traiano restitutum, naturae mammosae pulcherrimum.

[20-06-1588]

XX. Colonia Agrippina relicta,⁴⁹⁷ navi Rhenum descendere coepi, sed ob multitudinem vectigaliorum et munimentorum a Regiis in Rheni ripa erectorum, iuxta quae haerendum nobis esset, tardius processimus. Prima die praeternavigavimus Mullemum, pagum Bergensis ducatus, et Sunicos oppidulum, nunc Suntz, Coloniensis ditionis, ubi primum vectigal pendimus. Sunicorum meminit Tacitus (lib. *Hist.* IV) in haec verba: ‘Civilis societate Agrippinensium auctus, proximas civitates affectare, aut adversantibus bellum inferre statuit, occupatisque Sunicis et iuventute eorum per cohortes composita’, etc.

⁴⁹² Zie Pollmann 2000, p. 74.

⁴⁹³ *Mercurius Gallobelgicus*, halfjaarlijkse periodiek in het Latijn.

⁴⁹⁴ Op 23 en 24 dec. 1588 werden Henri de Guise en zijn broer, kardinaal Louis de Guise vermoord door koning Hendrik III.

⁴⁹⁵ Lees: Mercurius monachus.

⁴⁹⁶ Het palazzo Farnese in Rome.

⁴⁹⁷ Na een verblijf van ruim een maand in Keulen reist B. verder langs de Rijn: via Mülheim (Suntz?), Neuss, Düsseldorf, Kaiserswerth, Ruhrort, Duisburg, Orsoy, Rheinberg, Büderich, Wesel.

[21-06-1588]

Sequenti die ad sinistrum paululum a Rheni ripa vidimus Novesium. (Hic amplum monasterium, divo Quirino dedicatum, in quo nobiles tantum puellae recipiuntur canonissae). Nussiam hodie urbem olim imperii celebrem, sub imperio antistitis Agrippinensis, bello ultimo Coloniensi a Parmensi captam et incensam.⁴⁹⁸ Huius meminit aliquoties Tacitus (*Histor.*, lib. 4), et extat in *Itinerario* quod Antonini nomine circumfertur.

Hinc pervenimus Dusseldorpium oppidum, ubi Dussela defertur proprii sub nominis urbem. Hic dux Clivensis habet aedes amplissimas; sunt etiam scholae triviales celeberrimae. Aliquandiu propter Regios morati sumus, nam XIII tormenta murifragia obvia habuimus, quae magno praesidio equitum et peditum ad Bonnam, a Regio exercitu obsessam, adverso flumine deferebantur.

[23-06-1588]

XXIII. Caesaris Werdam, id est Insulam Caesaream, oppidum Coloniensis ditionis, quod praesidio Regio tenebatur, appulimus. Pickheimerus Coloniam Traianam putat, cuius meminit *Itinerarium*; aliud sentit Nuenarius. (Swigbertus hic templum fundasse creditur divae Virginis;⁴⁹⁹ vide Emmii, *Frisicarum*, lib. 4).

[24-06-1588]

Sequenti die duo munimenta Regionum praeternavigavimus et circa vesperum Rurordam, quasi ostium Rurae oppidulum, nau-

II, fol. 94r (p. 193)

tarum patriam, appulimus. Pertinet ad ducem Clivensem, sed a Martino Scenckio occupata arx, occasionem dedit Regiis eam recuperandi. Praefectus Joannes, dominus a Milendonck, me laute excepit, ubi varia de Italicis rebus confabulati; eius literis tandem munitus discessi. (Joannem, dominum Miledoncensem, invenio hastiludio 1179 interfuisse).

Navi hinc itur Dusburgum, adverso fluvio Rura, de cuius in montibus Abnobicis⁵⁰⁰ origine et progressu videndus Bernhardus Mollerus (lib. V. *Rheni*). Dusburgum antiqua Francorum sedes, mediocris nunc civitas, sub defensione ducis Clivensis, incolae religionem profitentur reformatam, quemadmodum et Vesalienses inferiores. Non procul ab hac saltus Teutoburgensis, de hac alibi latius. (Teutoburgum, vide Junium; Becanum, lib. 3 *Franc.*)

[21-06-1588]

XXI. stilo veteri. Autore Rhinero ab Aswijn,⁵⁰¹ incepta quotisatio contra villicos, qui frumentum in urbem non detulissent. Quare pagum suum Aggerenses Martiniani⁵⁰² contra vim Brakelii munierunt, ipsumque ignominiae causa saccum farinarium appellarunt. (Dicere solitus: 'De boeren te weesen gelijk de meelsack; hoe men die meer clopten, hoe die meer uuytgaff').

[26-06-1588]

XXVI. Praeternavigavimus Orcoy,⁵⁰³ oppidum Clivensis principis, quod Regii tenebant, incensum prius a civibus. Hinc appulimus castra Regia in insula Rheni ante oppidum Berck, quod ditionis Coloniensis, sed nunc a Belgis Confoederatis tenetur. Tiberiacum⁵⁰⁴ veteribus dictum, putat Nuenarius.

⁴⁹⁸ Neuss was kort tevoren, in 1586, door Parma verwoest.

⁴⁹⁹ Swigbertus of Switbertus, metgezel van Willibrordus, stichtte een abdij in Keizersweert.

⁵⁰⁰ Abnobius – de Donau.

⁵⁰¹ Reinier van Aeswijn, heer van Brakel.

⁵⁰² Inwoners van Maartensdijk.

⁵⁰³ Orsoy, nu stadsdeel van Rheinberg.

⁵⁰⁴ Rheinberg (Rijnberk).

[27-06-1588]

Sequenti die. Burichium, parvum oppidulum, quod etiam Regii tenebant, praeternavigavimus, a quo non procul a classariis Regiis, quod vela non possemus in tempore demittere, invadimur et unus nautarum plumbea glande in gutture vulneratur. Hinc praefecto satisfacto, Vesaliam appulimus, nautamque Burichium profectum ad Verdugium. Qui (Johannes Baptista) Taxi⁵⁰⁵ suffectus ad tempus fuerat, globo tormentario iam pridem ad oppidum Bonnae occiso, nautisque gratissimo praefecto, exspectavimus.

Wesel

Vesalia mediocris civitas aliquoties aucta, ut moenia vetera indicant (Strabo, lib. 7), sub defensione Clivensis. Ad cuius moenia Luppia, nominatissimus Tacito fluvius, Rheno se miscet, unde Vesaliam tempore Caroli Magni, imperatoris, Lippiaemundam vocatam, scribit Nuenarius (*Commentariolus de Gallia Belgica*). Hic fluvius quoque nobilis, quod prope hunc clades Variana accidit,⁵⁰⁶ ut Mollerus (lib. V *Rheni*) large describit ex Tacito (*Annales* 7, lib. 2) et Velleio Paterculo. Lipsius (*Annot. ad 2 Annales Taciti*) Vellei Alisenem et Ptolomei Ἀλτισομα Vesaliam nostram esse putat. Populosa est, munita ac mercimoniis frequens. Vide de Luppia diversa sentientem Spiegel in lib. XI *Austriados Bertholini*.

II, fol. 94v (p. 194)

[29-06-1588]

XXVIII. Ad Gravam, celebre olim monasterium,⁵⁰⁷ CC (200) fere passus infra Vesaliam, nunc Regium monumentum validissimum, ex quo saepe urbs petita, appulimus ac praefecto vectigal pendimus. Cui adversa in ripa aliud item monumentum oppositum Eggerum. Hinc ad castrum Becam, Clivense, sed praesidio Regio munitum, venimus.

Xanten

Hinc, relicta navi, pedites Sanctum⁵⁰⁸ ex nomine fabulosum Clivensis ducis oppidum, ivimus. Vulgus nempe maximam hic olim urbem Xanti Troiam fuisse, cuius etiamnum vestigia in Rheno appareant, narrat. Nuenarius vetera hic castra fuisse autumat, quorum amplissima apud Tacitum (lib. *Hist.* 4) mentio. Santem vero hodie ob reverentiam martyrum e Thebaea legione, qui a Maximino Caesare hic trucidati fuerunt sub duce Victore, dictum. Helena autem, Constantini Magni mater, hic basilicam magnificentissimam construxit, quae canonicorum collegio nunc celebris est. Inter quos Stephanus Pigius, vir doctissimus scolasticus, adhuc vivit, qui amplam huius oppidi et Clivensium principum facit mentionem in *Hercule* suo *prodicio*, ubi vitam Caruli, Cliviensium ducis Wilhelmi filii, doctissime descripsit; aliaque non minus docta quam utilia edidit scripta, ut *Annotationes* ad Valerium Maximum, Themin, etc.

Vetera⁵⁰⁹ quoque inter Batavorum oppida numeratur a Ptolomeo. Veterum meminit *Itinerarium*, ponitque inter Coloniam Traianum et Calonem, Pickheimerus certum esse nunc Santem in Veteribus conditum, scribit. Ego non dubito, quin Castra Vetera, si non hoc loco saltem vicina fuerent, tot Romanae antiquitatis reliquiae quotidie inveniuntur, numismata, testae variorumque instrumentorum fragmenta.

⁵⁰⁵ De Spaanse overste Johannes Baptista de Taxis, die bij het beleg van Bonn sneuvelde.

⁵⁰⁶ De slag bij het Teutoburgerwoud, de Varusslag, in 9 n.Chr

⁵⁰⁷ Hertog Adolf I stichtte in 1417 een kartuizerklooster op Grav-Insel. In 1590 werd het klooster om militair-strategische redenen door de burgers van Wesel verwoest.

⁵⁰⁸ Gravum / Grav-Insel in Wesel, Beca / Beek, nu stadsdeel van Sanctum / Xanten.

⁵⁰⁹ Grote Romeinse legerplaats, dicht bij Xanten.

Memini superiori folio [94r] Taxis occisi obsidione Bonnensi, et Coloniae apud franciscanos sepulti. Nescio is Johannes Baptista fuerit, cum hos omnes magnae autoritatis apud Regios inveniam, ut credo fratres Johannem Baptistam de Taxis, aulae magistrum Joannis Austriaci et post in Franciam legatum, Lamoralum Veredariorum praefectum et Leonardum praefectum militarem cum Petro. Sunt hi omnes Germano-Hispani, utriusque gentis affinitate coniuncti.

II, fol. 95r (p. 195)

Kleef

Julius

[01-07-1588]

Primo huius. Rhessiam oppidum Clivensemque urbem cum arce vidi.⁵¹⁰

([Gekleurde tekening met verbleekt bovenschrijf]: Arcis Clivensis vera et exacta delineatio). Clivensis vero urbs olim celebris etiam temporibus Romanorum, ut ex Eunemio, rhetore, probare conatur Pigius. Vocatque Coloniam Clivensem, de qua multa ille in *Hercule prodicio*. (Colloni Antonini(?), secundum Junium). Principum quoque Clivensium originem, vulgo fabulosam, ipse detexit. Qui iam rerum potiuntur, originem habent ex antiquo stemmate comitum ab Altena, qui temporibus Henrici Aucupis, imperatoris, Adolpho procurante, primum Clivensi comitatu, ab imperatore deinde in ducatum translato, potiti veterum comitum, prosapia extincta, et post ducatum Juliacensem, primum marchionatum, inde in comitatum a Luduvico Bavaro auctum, ducibus morte absumptis, acquisiverunt. Carolus vero IV Wilhelmum in ducem Juliaci erexerat.

Joannes Clivensis, cum moreretur anno christiano 1539, Conradum Heresbachium⁵¹¹ reliquit Wilhelmo pedagogum. Anna vero eius filia Henrico VIII, Angliae regi, nupsit cumque iam ad pubertatis annos pervenisset.⁵¹² Guilielmus anno 1541, procurante Gallorum rege ut aleret vicinum Austriacis et foveret hostem, ipsi desponsata filia sororis, reginae Navarrae,⁵¹³ sacraque solempnia Ambosiae cardinalis Turnonius celebravit. Interim, cum Geldriae ducatum invasisset, nec imperatori optemperasset, expugnata fuit Dura deditaque Ruremunda,⁵¹⁴ nec posset tam potenti caesari resistere in castris de Venlo, veniam petiit. Intercedentibus Brunsvicensi et Coloniensi, ubi certis conditionibus in gratiam receptus fuit, ut narrat Sleidanus. Inde cum Navarraeam frustra diu exspectasset anno 1546, Ratisponae celebravit nuptias cum Maria, Austriaci Ferdinandi filia, ita ut falsum sit quod traditur de repudiata Navarraea, et nuptiis coactis cum Austriaca.

II, fol. 95v (p. 196)

Emmerik

[03-07-1588] n.s.

III. Embricam appulimus. Est civitas mediocris ducatus Clivensis. Hic religio exercetur catolica romana, ubi scola iam pridem fuit florentissima, cui praeerat Henricus Uranius.⁵¹⁵ Ex

⁵¹⁰ Langs Xanten, Wesel, Rees, Kleef, Emmerik naar Lopik. In het aan de zuidkant liggende nu Duitse Schenkenschanz (gem. Kleef) was de middeleeuwse burcht Vossegat zojuist in 1586 door Maarten Schenk tot een moderne vesting uitgebouwd. Het was, vlak voor de splitsing van Rijn en Waal, de toegangspoort van de Republiek.

⁵¹¹ Konrad Heresbach (1496-1576) calvinist, humanist, vriend van Erasmus

⁵¹² Hendrik VIII trouwde in 1540 met Anna van Kleef (1515-1557), maar scheidde in hetzelfde jaar.

⁵¹³ Willem IV de Rijke (1516-1592) tr. 1. 1541 Johanna koningin van Navarra, tr. 2. 1546 Maria van Habsburg.

⁵¹⁴ (Thorn en) Roermond werden in 1543 veroverd door Karel V, gevolgd door Venlo; het hertogdom Gelre verdween. Doorgehaald: ac in castris Venlonis.

⁵¹⁵ Werkzaam tussen 1540 en 1575, schreef over maten en gewichten en over het Hebreeuws.

hac oriundus Tilmannus Bredenbachius, theologus Ingolstadiensis, Arnoldus Possenbruch, qui scripsit *Panopliam Christiani militis*. Huius meminit Mollerus in *Rheni descriptioni*, lib. VI.

Urbs nimium felix Rheni seiuncta procellis
Fluminis ad laevam subtrahit illa lares.

Quidam Embricam Asciburgum⁵¹⁶ fuisse putant, inter quos Aquilius et Mursius, sed parum ut ego iudico vere, cum Dusburgo fuerit propior. Fuit olim Geldriae principis, deinde oppignorata, Geldrensi,⁵¹⁷ sub eius adhuc imperio manet.

De theloneo Lobedensi,⁵¹⁸ quod olim fuit Arnhemiae, deque eius translatione plures apud me sunt literae imperatorum Frederici II, Henrici VII,⁵¹⁹ Wilhelmi, Alberti.

[10-07-1588] n.s.

(VI. non. julii). Circa hoc tempus. Post discessum meum a Roma, pontifex Sixtus rettulit in numerum divorum quendam Hispanum Diegum (Didacus Complutensis, franciscanus, vide Angelum Roccam), ante seculum mortuum et miraculis, ut credebatur, clarum. Cuius hypoteosim celebrare, Gregorius XIII semper negaverat. In qua solemnitate cum papa, cardinales et caeteri principum legati pedites caereas taedasque praeferrent, ambitiosa seditio orta est inter Hispanum et Gallum. Hispanus primum sibi locum concedi postulabat, negabat id Gallus, antiquissimum simulque christianissimum Franciae regem dictitans. Pontifex vero, ne seditio aut tumultus in tanta solemnitate oriretur, Hispanum manere iussit.

[04-07-1588] o.s.

IV. Ad divortium Rheni, nunc Vossegath vulgo, id est Hiatus vulpis, ubi munimentum Scenkianum, paulum morati, vidimus Vahalim ex Rheno descendere et arcem telonariam ducis Clivensis. Hinc vidimus ad dextrum montem Altinium,⁵²⁰ virginum monasterio celebrem, insulam Geldrensem et Zevender oppidulum; ad laevum oppidum Hussenium Clivense cum arce, et pagum Malburgum, ac tandem Arnhemum,⁵²¹ ubi apud Fredericum Diemaem, VIII dies moratus, non sine periculo, II-bus navibus ante oculos captis, domum reversus sum. Tum vidi angues magno numero ex Velavia in Bethaviam Rhenum tranantes, quod rusci⁵²² florem ferre non possent. Quemadmodum et fraxinum, teste Plinio (lib. XVI, cap. 13, cap. 34), cum contra ipsis amicissima haedera patriae amor semper quem stimulat, nec admodum potest placere peregrina vita, id optume expressit Euripides in *Phoenissis*. Quamvis alia sit philosophorum opinio, haec tamen humanior.

⁵¹⁶ Asciburgium lag in Moers-Asberg, en was een Romeinse garnizoensplaats.

⁵¹⁷ Onduidelijk; de stad werd in 1355 verpand aan de graaf van Kleef.

⁵¹⁸ Lobith.

⁵¹⁹ Dit zal moeten zijn: Hendrik IV.

⁵²⁰ Achter Lobith ligt de Eltenberg met de in 980 gebouwde vrouwenabdij, het St. Vitusstift.

⁵²¹ Malburgen, nu een wijk tegenover Arnhem, viel toen nog onder het Kleefse Huissen.

⁵²² Muizendoorn, een soort brem; fraxinus, een es.

In Utrecht terug

II, fol. 96r (p. 197)

[04-07-1588] o.s.

XIV, id est stilo nostro non correcto IV. Mursiacus cum Brakelio, armata manu, pagos Westbroeck et Aggerem Martinianum invasit. Villici, qui superiori mense se munierant, se defendere conantur. Incenduntur domus nonnullae et utrimque pauci caeduntur; tandem non sine invidia ambo in urbem rediere.

[21-07-1588] n.s.

XXI julii. Edictum unionis inter regem et catholicos romanos eius subditos publicatum, vide *Mercurium Belg.*

Napoli è chiamata gentile, perchè è piena de gentilhuomini, sono VIII principi, XXXII duchi, L (50) marchesi, LX (60) conti, et più baroni (vide la mia carta Napolitana). A Napoli nissun padrona si fida, e nissun servitor è fidato, poco conte de parentela solamente in parole non in fatte.

[11-07-1588] o.s.

XI. De exercitio religionis catholicae romanae prorsus tollenda actum.

XI. Edictum de concubinariis, focariis, lenonibus et suspectis mulieribus promulgatum, quo concubinarii cohibentur et meretrices urbe eiiciuntur, unde non modicus quaestus praetoribus.⁵²³

Hoc mense. Cum in Brabantia Anglici Belgicique legati cum Regiis de pace agerent, subito classis Hispanica intra Angliam et Belgiam apparuit.⁵²⁴ Erat ea CXXXV (135) navium et IV ingentium (galeasses vocant) ex Hispania, Italia, Sicilia variisque Maris Mediterranei insulis congregata, apparatu militari infinito, ex quibus primo conflictu periere, cum nimia mole premerentur, IV triremes apud Ediston, prope portum Plemouthensem in Anglia, cum alia navi praesidiaria; in quibus erant milites et nautae MDXXII (1.522). Capta navis praetoria una, in qua Petrus Valdesius⁵²⁵ et milites CCCCXXII (422); incensa oneraria Cantabrica, in qua milites CCLXXXIX (289); ex galeassis una Neapolitana in littore Calesiorum disrupta, in qua occisus Hugo de Moncada et milites DCLXXXVI (686) periere.

Vlissingenses duas galeones, unam S. Philippi, alteram S. Mathei vi ceperunt, in posteriori captus Jacobus Piemontelius, et navim his additam onerariam Cantabricam, in quibus erant milites DCCCC XXIX (929); Cantabrica alia periit in littore Ostendae, quemadmodum et alia prope Portum Gratiae,⁵²⁶ ad ostium Sequanae. Naves Venetae duae post prelium submersae sunt, in quibus erant socii nautici et militares DCCC XCIII (893). Omnes naves numero XV (15), viri MMMMDCC XCI (4.791). Comprobavit hoc factum sententiam Vegetii:⁵²⁷ 'Frequentius conventionum pacisque simulationem credulis quam arma nocuisse.'

II, fol. 96v (p. 198)

Augustus

[00-08-1588]

Iam pridem respublica nostra declinare incoeperat et ad magnam quandam mutationem properabat. Causam ex apta Lipsii similitudine video, cum dicat: 'Ut in quam domum vespillones veniunt, signum est funeris, sic reipublicae labentis, ad quam fulciendam adhibentur peregrini' (in *Not. ad lib. III polit.*, cap. 4).

⁵²³ Zie dl. II, fol. 96r.

⁵²⁴ De Spaanse armada.

⁵²⁵ Pedro Valdés, Hugo de Moncada, Diego Pimentel.

⁵²⁶ Le Havre, aan de Seine.

⁵²⁷ Vegetius, *De re militari*.

[04-08-1588] o.s.

IV. Robertus Dudleus, comes Leicestrius, praefectus Belgarum, cuius iam autoritas vilescere incoeperat, quod paucorum arbitrio rem administrare videretur, in Anglia obiit;⁵²⁸ quidam violenta morte putabant. Fuerat occulta quaedam inter ipsum et Nassovium aemulatio, et indignabantur Batavi libertatem paulatim eripi, pro qua conservanda primum arma sumpserant. Spargebantur in vulgus varii rumores, quibus invisior in dies reddebatur. Vidi quoque libellum Gallice editum, ubi atheus et patriae Belgiaeque proditor audiebat. Aderant exempla: Daventria eius culpa perditā, Zutphania obsidione liberata, Lugdunum Batavorum occultis insidiis petita.

[19-08-1588] o.s.

XIX. Cives Traiecti lustrati in Summo templo.

Legatus, ex Anglia rediens, magistratum in annum sequentem continuatum, dixit, et de Leicestriae obitu nuncium attulit quibusdam non gratum.

Hoc mense mirum quid accidit: ciconiae nempe, qui iam more consueto abierant, maximis copiis revertere visae sunt.

Erat in classe Hispanica Thomas Perenotus, cardinalis Granvellani cognatus et heres, qui magnam ipsius cardinalis suppellectilem veterum nummorum, librorum aliarumque rerum memorabilium, summo studio et sumptu conquisitam, attulerat, qui etiam cum navi periit.

[21-08-1588] o.s.

XXI. Florentius Gruneveltius, equitum alae praefectus, cum praedam ex Monasteriensibus et Clivensibus maximam egisset, circa eam cum signifero suo Antonio Mauro Aethiope dissentire coepit.⁵²⁹ Quare in pago Boeckholt ab eo proditorie gladio traiectus, ex vulnere paulo post periit, cum Mariam Zulenam, iam pridem sibi desponsatam, uxorem fuisset ducturus. Maurus vero, a famulo Gruneveldii securi occisus, ibidem obiit. Cadaver Gruneveldii, Traiectum translatum initio mensis sequentis, more militari cum armis in templo Servatiano sepelitur, magna exsequiarum pompa. Atque ita praeda parum iusta suis autoribus infortunium dedit.

II, fol. 97r (p. 199)

September

[01-09-1588] o.s.

Martinus Scenckius turrim Becanam⁵³⁰ prope Xantenses ad Rhenum, a Regiis occupatam, recepit. Idem initio huius mensis comitatum Cukiensem⁵³¹ depo[pu]latus est, sed advenientibus Regiis fugatus, et in dextro brachio sclopeto vulneratus est.

Parmensis Montem Limbiensem vel Zomium,⁵³² oppidum munitissimum, obsidione cinxit, sed nihil egit.

Apud equitem Portam Romae⁵³³ sunt vasa ex aere Corinthiaco e domo Neronis erutae, lampas ex aere quam Caulaeus⁵³⁴ expressit, Cupidinis arcem tendentis signum.

[16-09-1588] n.s.

XVI. Dissensum in senatu: Nuenarius cum quibusdam extraneos e senatu pellendos censebat, consistoriantes retinendos iudicabant.

[19-09-1588] n.s.

⁵²⁸ Leicester stierf 4 september 1588 [o.s.].

⁵²⁹ Floris van Groeneveld, ritmeester, door zijn cornet doodgestoken.

⁵³⁰ De toren van Beek bij Xanten.

⁵³¹ Het graafschap Cuyk.

⁵³² Bergen op Zoom.

⁵³³ De beeldhouwer en verzamelaar Giambattista della Porta (1542-1597), die als cavaliere (ridder) werd aangeduid.

⁵³⁴ Guillaume du Choul.

Circa hoc tempus. Bonna Regiis dedita, 19 stilo novo (24 conditiones dictae sunt, quae apud me habuntur).

[07-09-1588] o.s.

VII. Ex classe Hispanica nostris se dedit navis, in qua LXXX (80) adhuc milites et nautae. Et [10-09-1588] o.s.

X eiusdem. Perit alia maior, in qua simul submersi princeps Asculanus, Michael Oquendus,⁵³⁵ rei nauticae peritissimus, Villafranca de S. Sebastiano, dux militaris, Matuta, peditum dux, Suvarez, capitaneus, et homines quingenti; et aliae item duae submersae cum DCC (700) militibus praeter CL (150), qui capti sunt. Praeterea XII (18) naves in freto Irlandico, in quibus erant plus quam quinque milia hominum, quos omnes mare deglutiit. (Martinus Scenckius comitatum Cukiensem depopulatus, advenientibus Regiis fugatur, ac in brachio dextro sclopetti ictu vulneratur).⁵³⁶

Romae nuper tres erant concionatores celebriores, suis singulis dotibus praediti, P. Lupus, capusinus, movere dicebatur, Panigarela⁵³⁷ delectare, Toletus docere.

[25-09-1588] o.s.

XXV. Tumultuatum inter cives (26, 's mergens).⁵³⁸ Erant nempe iamdudum duae in urbe factiones, una Anglicana Consistoriantium, altera liberorum. Consistoriantes reipublicae praeerant, et ut factionem suam confirmarent, extraneos in senatum plurimos allegerant, eiectisque qui contradicerent urbeque, ut iam dictum est, pulsus, omnia turbabant. Extranei e Brabantia Flandriaque exules, utilitatem publicam minimum curantes, ex civium dissidiis ipsorum, res auctas iri putabant; ob id discordiarum fomites occulte augebant. Cum vero iam mutato proposito, incoeptis ipsorum se opposuissent Cornelius Gisbertus Culem(burgensis), Johannes Griphonius aliique nonnulli, hos capiendos decernunt. Adit praetor ipsorum

II, fol. 97v (p. 200)

aedes et frustra repugnantibus manum iniicit. Disposita fuerant iam ante ubique praesidia, excubiae auctae, stabantque milites in armis; interim tota urbe vagatur rumor, Consistoriantes exitum urbi moliri, augeturque metus rerum incertitudine et noctis obscuritate. Ad arma conclamatur, concurritur ad basilicam episcopalem, ubi habitabat Mursiacus. Consistoriantes vero, turbato consilio, vel quod se proditos viderent, vel quod inopinato civium armatorum concursu consternerentur, deficientibus ab ipsorum parte plerisque, fuga dilabuntur.

Clerhagius, militum praefectus, a Rineveldio vulneratur; milites eius, qui se iuxta aedes consulis Prouningii in coemeterio Mariano tenebant, aliquid triste ausuros verebatur. Sed et ipsi, ducis sui casu consternati, pacate abiere. Tum capti dimissi, et qui ipsos coeperant quaesiti atque in carcerem deducti: Carolus Trillous, praetor, qui se in turri prope horologium praetorii occultaverat, Gerardus Prouningius Deventrius, consul, Franciscus Gerardi filius Bogerus, rei militaris VIII-vir, qui se in foeno occultaverat. Unde extractus a furenti, parum abfuit quin occideretur, quod durius plebem tractasse, diceretur. Regnerus Veremius et Joannes de Meteren, VIII-viri, fuga elapsi sunt.

[27-09-1588] o.s.

Sequenti die. Brakelius et Joannes Montanus, canonicus Martinianus, ob literas quasdam inventas apprehensi, sed paulo post dimissi. Hinc omnes suspecti suis privantur officiis.

[29-09-1588] n.s.

⁵³⁵ Miguel de Oquendo e.a., met de Armada verdronken.

⁵³⁶ Doorgehaald.

⁵³⁷ In *Purpura docta*: Panicarola.

⁵³⁸ Vgl. Bor, *Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen*, 4 dl (1679-1684), III, p. 343.

(Hoc 29 sept. Coloniae quidam Philips Eich, pistor, a quibusdam nebulonibus, mercatorum habitu, corbe exportandus erat, nisi illi oportune proditi fuissent. Est apud me descriptio impressa).⁵³⁹

[27-09-1588] o.s.

XXVII. Exules qui anno MD LXXXVI (1586) erant urbe eiecti,⁵⁴⁰ revocantur. Nicolaus Zulenus praeturam recipit, ut et paulo post Florentius Thinnius, syndicus Traiectinus, et Adrianus Burchius, primarius scriba Curiae Traiectinae, qui pristino statui restituti.

[26-09-1588] o.s.

XXVI. Robertum Dudleium Leicestrium obiisse, fama est, variusque de eo rumor spargebatur, et meo iudicio mendax: cadaver eius in quatuor partes dissectum ob conspiracyem detectam, cuius ipse particeps inveniretur. Caeterum nihil post audivi quod confirmaret rumorem tam infamem. Multus tamen de eius et in Deum et in homines impietate sermo; plurimae vulgo quaerelae et maledictae, scriptis etiam libellisque editae extant.

Mercurius Belg. non sine veneni suspitione obiisse, scribit, et acrostichon addit, Lib. I, ubi et quaedam de eius origine et familia:

GarterII soCIVs praeCeLLens Marte RobertVs
AngLICVs e VIVIs fVnere Carpit Iter.⁵⁴¹

II, fol. 98r (p. 201)

October

[00-10-1588] o.s.

Consules creati, abrogato veteri senatu: Theodorus Canterus et Theodoricus Goyer; XII-viri: Arnoldus Theodoricus Leidenus, Daniel Leemputius, Petrus Ruyschius, Loevius Antonius Everdingius., Gerardus Wilhelmus Plosius, Timannus Slotius, Joannes Sprutius, Cosinus Jacobus, Joannes Gochius, Matheus Hensbergius, Bartholomeus Wedius., Roetardus Lanscronius (Vide *Epist. cent. 2, 81 ad Canterum*, Lipsii).

Questores: Gisbertus Antonius Voorstius, Nicolaus Sombeckius;

VIII-viri rerum militiarum: Cornelius Bothius, Johannes Grifonius, Vincentius Vincentii, Jacobus Calvius, Gerardus Ernestus (van Mervelt), Wilhelmus Tomasius Wellius, Cornelius Gijsbertus Culemburgensis, Wilhelmus Wedius., In locum tamen Vincentii, quod is minus gratus, successit paulo post Joannes Florentius Weimannus. Bothii signifer fuit Fredericus Cornelius Verbeeck, vicarius Gerardus Johannes, sartor; Wedii signifer anno '89 fuit Theodorus Werckhovius; Merveltii signifer magister Petrus Woerdus, chyrurgus, anno '89, quo anno Wellii fit signifer Cornelius filius Philippi, drossardi castris Pacis.

Brakelius dimissus urbe ab Ordinibus prohibetur, contradicente Mursio.

[08-10-1588] o.s.

VIII. Publico edicto exules revocantur, probata ipsorum causa.

[(09-10-1588] o.s.

(9. octobris. Ordines Traiectenses per provisionem suspenderunt collegium, enz...

Sequenti vero die. Ad petitionem Adriani Verburchii).⁵⁴²

[10-10-1588] o.s.

X. Brakelius dicitur, Scenkianos ac Figianos⁵⁴³ milites in Traiectenses concitare.

⁵³⁹ Zie verder fol. 98v.

⁵⁴⁰ Zie dl I, fol. 212v.

⁵⁴¹ Garterii socius, praecellens Marte, Robertus Anglicus e vivis funere carpit iter.

⁵⁴² Deze twee alinea's staan abusievelijk na 23 nov., fol. 100v, en zijn daar later door B. ingelast.

⁵⁴³ Het krijgsvolk van Maarten Schenck en de Tielse bevelhebber Figius (Dirk Vijgh).

Circa hoc tempus. Ordines duos praefectos vigilum fecerunt, Cornelium Vitulinum et Joannem Florentium Weimannum, qui deinde, ut suo loco dicemus, aucti duorum numero, frustra frendente populo et inutilem sumptum improbante.⁵⁴⁴

[28-10-1588] o.s.

XVIII. Parmensis, qui obsederat oppidum Bergen op Zoom, speraverat proditione praefecti Werdenburgii (Balfortii Scoli), ni fallor, illud capere; sed ab eo deceptus, multos suorum perdidit, infecta re.

Caesis fratre ducis Sabaudiae notho et regis Hispaniae secreto filio.

Ab hoc tempore respirare coepere catolici romani et ii, qui sacris ipsorum initiati; nam sequenti mense remota Camera, ut vocant, directoria,⁵⁴⁵ qua libertas eorum coarctabatur, et ab imminente ruina defensa templa Pauliana et Petreiana.

Carolus Trillous, hoc tempore e carcere dimissus, paulo post Angliam petiit.

[25-10-1588] o.s.

XXV. Dicebantur Consistoriantes ad malum reipublicae congregati, ad quos disturbandos alius pene fuisset exortus tumultus.

Vidi circa vesperum Mursiacum cum Oversteinio iunctis consulibus ad concessum Ordinum properantes.

Vidi donatum praefecto Teutonicorum equitum Amerongio nummum argenteum, Antwerpiae cusum, postquam ea urbs a Parmensi fuisset recepta. Erat in eo effectus pons iste mirabilis, quo Alexander Farnesius Scaldim clauserat; hunc evertere nequicquam conabatur satyrus; hoc epigrammate: 'Concepta

II, fol. 98v (p. 202)

est certa spes'.

[26-10-1588] o.s.

XXVI. Omnes milites, qui duce Brackelio castris quibusdam praesidio erant, exautorati sunt. Castrum Batavodurense, aedificium pontificum Traiectensium Davidis et Philippi Burgundiorum fratrum, episcoporum opera multum auctum, iam vero ruinam minitans, restauratur, vallis aggeribusque munitur. Pictura excellentis pictoris Jenne Maubusae, quae hic erat a Georgio Egmondano, antistite, collocata, nunc translata cernitur ad franciscanos in Ordinum aula.⁵⁴⁶

[31-10-1588] o.s.

Ultimo huius mensis. Cum vereretur, ne novus tumultus ob captivos detentos exoriretur et milites suspectarentur, Amsterodamenses cohortem suorum militum Traiectinis praesidio miserunt.

[20-12-1588] o.s.

Circa hoc tempus. Wachtendonck,⁵⁴⁷ oppidulum Geldriae, principi Chymayo nomine regis Hispaniarum tradita (post decemb.).⁵⁴⁸

[09-10-1588] o.s.

Hoc etiam mense. Coloniae Agrippinae facinus audax a quibusdam perditis nebulonibus, sed malo genio, incoeptum. (Vide folio praecedente ad marginem).⁵⁴⁹ Erant ii ex militibus Belgicis, qui praedandi animo omnia loca circumeunt et nullum periculum extimescunt, modo quod praedentur inveniant. Hi ex suis miserunt ad quendam praedivitem mercatorem, qui

⁵⁴⁴ Vgl. fol. 122r.

⁵⁴⁵ Deze 'Camera directionis' werd spottend ook 'Camera direptionis' genoemd.

⁵⁴⁶ De Statenzaal, het vroegere minderbroederklooster aan het Janskerkhof.

⁵⁴⁷ Stadje over de grens bij Venlo.

⁵⁴⁸ Deze zin hoort eigenlijk op fol. 103r (zie aldaar).

⁵⁴⁹ Daar, fol. 97v, leest men 'Hoc 29 sept. Coloniae quidam', enz.

nunciaret advenisse mercatores plurimumque frumenti attulisse, quod si ex aequo vellet mercari, veniret tali hora ad hospitium ‘Solis’, quod non procul a loco, qui dicitur Egelstein. Qui credulus venit, ducitur in granarium, ubi ei statim manus pedesque ligantur et os pila obturatur; sic corbe impositus domo exportatur in locum solitarium, non procul a monasterio Corporis dominici, iuxta quod vineae hortique plurimi, vix paucae casae villicorum. Hic solvunt coguntque se redimere MM (2.000) thaleris, scribuntque ad eius uxorem literas, nuntio tantum certa de causa numeraret, eumque subscribere curant. Mittitur cum his literis eiusdem farinae homo, qui maritum extra urbem captum indicat, tantamque summam pro redemptione promississe. Illa conturbari, clamare et certi quid de ea re se scire velle, respondit, nec ita pecuniam numerare posse. Unde ille ad suos reversus, proditus socios prodidit, ex quibus tres in rotam sublatis sunt, alii evaserunt. Ecquid ab hisce insidiis tutum? Non desinebat Vernherus Helmichius,⁵⁵⁰ concionator vehemens in magistratum, in plebem multa dicere, quam iniuste detinerent captos, et ut plateatim incederent, qui plura deliquissent; unde citatus, ut causam diceret.

II, fol. 99r (p. 203)

November

Summe Deus et aeternae puritatis fons, munda cor meum et cogitationes ab omni turpitudine purga. ‘Aufer a me ventris concupiscentias, et concubitus concupiscentiae ne apprehendant me.’ (*Eccl.* 13).⁵⁵¹

[06-11-1588] o.s.

VI. Primas hac nocte excubias egi, cum die sequenti, qui divo Wilibrodo, Batavorum apostolo, sacer, in porta Catariniana. Hoc eodem die quidam cameram consistorialem in Summo templo vi aperuerunt, omnesque literas ad senatum detulerunt.

Fama est, Parmensem obsidionem Montis Limbi⁵⁵² solvisse.

Dux Esparnaus dicitur ad regis Navarrae⁵⁵³ partes transisse et rigida romanae relligionis inquisitio Lutetiam introducta, qua duae iampridem puellae igne consumptae sunt.

Dominus de Turre, ex Hornana familia, iamdiu de comitatu Hornensi vel eius parte cum comite Hochstratense iure contenderat, cuius ius iamnuper improbatum est.

Cum Parmensis propter maris impetum et imbrium magnitudinem, adeo ut nullum munimentum, quo urbis (Bergen op Zoom) ingressus nostris prohiberetur, facere posset, castra moveret, multos ex urbe avidius ipsum nempe sequentes coepit.

[10-11-1588] o.s.

X. In profesto divi Martini solebant pueri faculis ardentibus per urbem discurrere, qui mos vetus et e Romanorum olim relligione ortus videtur. Hoc annis praeteritis prohibitum fuerat, quemadmodum et ne campanorum sonitu patronus ille urbis celebraretur; sed nunc revocatum.

Veteri instituto singulis diebus bis mane et vesperi naves vectoriae Amsterodamum V florenorum pretio navigare coguntur; hac vero noctu a Regiis capta et spoliata fuit.

[07-11-1588] o.s.

VII. (X) Effracta est camera consistorii, et monumenta ibi consistentia inde ablata et in manus magistratus deposita sunt.

[13-11-1588] o.s.

⁵⁵⁰ Helmichius, Wernerus, geb. Utrecht 1551, pred. Frankfurt 1574, Utrecht 1578, politiek afgezet 1589, pred. Delft 1590, Amsterdam 1602, gest. 1608. Van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816*, 2 vols (Dordrecht 1996), p. 92.

⁵⁵¹ Jezus Sirach 23, 6. Zie Pollmann 2000, p. 80 over dergelijke verzuchtingen.

⁵⁵² Bergen op Zoom.

⁵⁵³ De hertog van Épernay (Hendrik de Guise) en Hendrik IV, toen koning van Navarra.

XIII. Hoc die iuvenis quidam propter caedem, violenter inter Amersfortium et Traiectum commissam, in loco commissi delicti fuit capite truncatus.

[14-11-1588] o.s.

XIV. Milites, qui parti oppressae favere dicebantur, Ordinum decreto extra urbem alio missi sunt.

Regina Angliae in favorem captorum literas ad senatum dedit. Civitas iam nostra est plena advenis ex Flandria, Brabantia et Geldria profugis, inter quos non exiguus numerus validorum mendicantium.

Hoc tempore. Exautoratus Hermannus Modettus concionator,⁵⁵⁴ et contractum etiam reliquis eius confratribus stipendium ac minutum.

[06-11-1588] o.s.

VI huius mensis, stylo Traiectensi. Obiit in Zelandia Jacobus de Villadolyt, dominus Sonbekensis, ex febris marina, 'de Zeeusche coorts' vocant. Huius familiae origo Hispanica ex civitate Vallisoletana, academia nobili.⁵⁵⁵

II, fol. 99v (p. 204)

Nostrates faeminae variis superstitionibus sunt deditae ex naturali sexus curiositate, ex quibus hic quaedam addam. Setis porcinis amatoriam hanc faciunt probationem: in loco admodum ferventi, vel medio in foco duas ponunt; utraque nomen iuvenis vel puellae, de cuius amore quaeritur, gerit. Et cum e calore se incipiant movere, observant, utrum se invicem amplectantur an vero aufugiant, et inde *omen* matrimonii et coniunctionis capiunt.

In profesto etiam divi Willebrodi et hoc curiosi amoris faciunt spectaculum: puella, quae vult videre, quem aliquando virum sit habitura, camisiam suam ponet ante focum; tum nuda retrorsum quaedam murmurans, lectum intrabit et nescio quae ad rem a Wilibrodo precabitur. Hoc interim cavebit, ne crucis faciat signum. Quibus peractis phantasma eius, quem virum habitura sit, venit, camisiamque aliorum vertit. Habet illud signa sui muneris vel officii artisve, item ingenii pravi an boni. Si sal in terram cadat, infortunium portendere autumat.⁵⁵⁶ Vide de his superstitionibus Petrum Binsfeldium, *De maleficis*, Ludovicum Lavaterum, *De spectris*. Item de tinnitu aurium, vide Josephum Scaligerum in *Ausonio*, lib. 1, cap. 6, *Suidam* in O.

[18-11-1588] o.s.

XVIII. Obiit Petrus a Wijck, abbas divi Laurentii in Oostbroeck.

Vidi instrumentum non absimile testudini, in quo eodem fere modo ludebatur, nisi quod fidibus aereis sonaret acutius. Pandoram vocant, mirum an sit pandura Varroni nominata, nisi is locus corruptus, qui ad haec verba librum *Analogiae* primo scribit.⁵⁵⁷ Cur non a cithara et psalterio et pandura dicamus citharicem, etc. Pandoriam quoque instrumentum musicum invenio apud Isidorum Hispaliensem, lib. 3, *Origines*, cap. 20.

Disputabamus animi causa Gerardus Rumpstius et ego, ut melius insomnem noctem traduceremus, de animi immortalitate. Ego animam mortalem videri hoc argumento, dicebam, quod anima sit creatura Dei, omne vero creatum habeat principium a suo creatore. Quod habuit principium, et finem habiturum est, unde consequenter animae mortalitas constaret. Ipse animam quidem creatam non negabat, sed ad imaginem Dei, id est immortalem, creatam. Immortalitatem vero veram Dei esse imaginem, dicebat.

⁵⁵⁴ Herman Moded, geb. Zwolle ca. 1520, pred. o.a. Utrecht 1580-1585 en 1586-1587, agent van de Staten van Holland 1589, begraven Middelburg 1603. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 169.

⁵⁵⁵ Valladolid in NW-Spanje.

⁵⁵⁶ Zie Pollmann 2000, p. 115.

⁵⁵⁷ Varro.

Plato alio argumento utebatur ad probandam eius immortalitatem, nempe quod a seipso moveretur, cum dicat (in *Phaedro*) Πάσα ψυχή αθάνατος το γάρ αεικίνητον [αθάνατον (etc.)]. Communis etiam ethnicorum opinio immortalitatem animae tribuit, sed fragilibus argumentis, ardua magis materia quam ut nostris cogitatibus comprahendatur (Cicero, *Leg.* 1°), sola hic sufficit

II, fol. 100r (p. 205)

fides.⁵⁵⁸ Sed quid de ipsa philosophi?

Plato essentiam se moventem dixit, Xenocrates vero numerum moventem, Pythagoras harmoniam, Possidonius ideam, Asclepiades V (5) sensuum exercitium sibi consonum, Hippocrates spiritum tenuem, per corpus omne dispersum, Heraclites lucem, Zeno concretum corporis spiritum, Democritus insertum spiritum atomis, Hipparchus ignem, Anaximenes auram, Empedocles sanguinem, Parmenides ex terra et igne, Xenophanes ex terra et aqua, Epicurus speciem ex igne et aere et spiritu mixtum.

Mortalem hanc et cum corpore perire crediderunt Epicurus, Plinius, omnem sensum animi post hanc mortem tollentes iisdem (Lib. VII, cap. LX), quibus ille iam ante argumentis fuerat usus Lucretius (Lib. III). Nempe, si anima cum corpore nascatur, cum eadem necesse esse perire; animam vero cum corpore nasci, et cum corpore in utero matris creari, probavit olim Sinodus Constantinopolitana tempore Justiniani. Animam autem corpoream tenui ac aere circumdatam, amictu videtur sentiisse Tertullianus. Vide tu magistrum sententiarum.

Idem Rumpstius se maxime dubitare dicebat una de re, de qua nunquam solutionem potuerat veram nancisci: quomodo angeli, spiritus immortales, nullis corporeis molestiis impediti et in coelo ante ipsam maiestatem divinam versantes peccare potuerint. Inde nempe posse colligi, in coelo etiam peccare posse angelos, quemadmodum olim potuerint et tanto magis homines. Hunc diem, cum mihi fuerit lis et pugna cum decurione, inter nigros rettuli et ex numero vitae delevi, more Cretensibus usitato, qui laetos tantum dies, quos in vita agebant, numerare solebant albisque calculis notare, ex quibus vitae tempus metiebantur.

Nescio, quanta sit vulgi temeritas in divulgandis falsis saepe rumoribus, adversa hostium aut prospera suorum mentientis, ‘cum stulta dissimulatione remedia potius malorum’, ut scribit Tacitus (*Hist.* III), ‘quam mala differant’. Vulgatas nempe iam vidi typis epistolas de dolore regis Hispaniarum et pontificis Romani ob amissam dispersamque classem tam pueriles nugacesque, ut vix septennes pueri talia effutirent. Taceo stylum et titulum apertissimae falsitatis.

Sparguntur etiam quaedam de motu Danico contra Hispanos, cum Daniae regem Fredericum II ante festum Paschae die veneris obiisse constet, filiumque eius Christianum IV, regni successorem, XXIII circiter annorum adolescentem, studiis incumbere. Regnum vero modeste per paternos amicos gubernat, qui patri nuper consilium dederant, ne Belgicis turbis se implicaret aut Hispanum irritaret.

II, fol. 100v (p. 206)

[21-11-1588] o.s.

XXI. Cum de Alexandro Farnesio, Parmae ac Placentiae duce, mentio incidisset, quidam haec de eo narravit: eum Hispanos ex natura odisse, causa quod eius avus Petrus Aloysius ipsorum insidiis periisse credatur. In consilio Belgas Batavosque praecipue adhibet; ipse in agendo circumspectus et cautus, et more gentis simulator, magnas hoc bello divitias congregavit, quibus verisimile esse potest, potentissimum adhuc Italiae principem, nisi fata impediunt,

⁵⁵⁸ Zie Pollmann 2000, p. 98 (vertaling), ‘de verwijzing is naar Plato, *Phaedrus*, 245 d-e.’

futurum. In delitiis habet Francisquinam pulcram puellam, comitis Rensii, ni fallor, privignam.

Hoc anno. Plurima portenta visa, de quibus vide plene *Mercurium Belg.* lib. 1 circa finem; ut quinque soles in Dithmarsia. Xiphius⁵⁵⁹ piscis, gladium, variis literis et signis notatum, gerens, Gryphisvaldiae⁵⁶⁰ in Pomerania captus. Rupis Culmerbergensis⁵⁶¹ prope Salsfelt prodigiose sese aperiens diripta, panes in cineres et sanguinem conversi, etc.

[22-11-1588] o.s.

XXII. Praeterita nocte, divae Elisabethae sacra, cognatus meus patruelis Martinus Buchellius proximus fuerat magno periculo, Amsterodamo a Victore Eustachio, qui eius sororem duxerat, rediens, ita ut occurrente navi maiori pene cum sua submergeretur. Habet is uxorem Clementiam Steenhusam, viduam Jan de Rovere, ex qua genuit filium, qui iam quinquennalis, Emondum Buchellium et filiam Elisabetham, deinde filium alterum. Post haec tempora, Gerardum, anno 1609, superstitem et Gisbertam. Emundus vero obiit Traiecti anno 1597.⁵⁶² Eodem tempore. Quidam in pago Assendelft pignus deposuit, se navim sua manu uno die facturum, qua Traiectum solus iret rediret per fluvium 't IJe et Rheni reliquias lacusque, et intra V diem rediret. Quod etiam, ni fallor, fecit. Navis erat tantum *ex* tabulis quibusdam colligatis, nullam certam referens formam saltem solidam.

Audio etiam, quendam Danswicum ex Hollandia per mare Germanicum petiisse coreacea navi, ibique illam ad memoriam temeritatis humanae collocatam.

[23-11-1588] o.s.

XXIII. Angliae regina ad bellum Lusitanicum et Antonii Portugalli reductionem a Batavis petiisse dicitur XL (40) naves bellicas et sex milia militum classiariorum. Additurque, Fessae barbarum Aphricae regem Antonio magnum equitum numerum comparare. Sed nimis haec fama praepropera, cum belli consilia occulta esse deberent.

[09-10-1588] o.s.

9 octobris. Ordines Traiectenses per provisionem suspenderunt collegium directorium bonorum ecclesiasticorum cum suis quaestore et a secretis.

[10-10-1588] o.s.

Sequenti vero die. Ad petitionem Adriani Verburchii, scribe primarii Curiae provincialis, eidem archivii restituerunt scrinea cum cassatione iniustae depositionis, ut ex nulla sive iniqua causa factae, ac ius tribuerunt propria autoritate illud officium administrandi.⁵⁶³

II, fol. 101r (p. 207)

[26-11-1588] o.s.

XXVI. Mauritius Nassovius cum aliis Angliae Bataviaeque proceribus contra Schenckium, Phigium⁵⁶⁴ et Brakelium arma parat. Hi nempe paulo ante munimentum ad confluentiam Mosae et Vahalim propria autoritate incoeperant, ut vel invitis Ordinibus vectigal extra ordinem a navibus, tam Mosam quam Vahalim navigantibus, extorquerent. Sed post paucos dies, cum ob imbres et hyemis tempestates perficere non possent, Phigii filius, qui huic praesidio erat, se tradere militesque albis virgis, quod ultimae necessitatis signum, exire coacti

⁵⁵⁹ Xiphias gladius, zwaardvis.

⁵⁶⁰ In Greifswald, stad aan de Oostzee, werd in 1588 een reusachtige steur gevangen.

⁵⁶¹ Colmar-Berg (Lux.) (?)

⁵⁶² Hieruit zou moeten worden afgeleid, dat Buchelius dit schreef in of na 1609. Uit het handschrift blijkt duidelijk, dat het geen toevoegsel is aan iets wat vroeger geschreven werd. Hij vorderde dus zeer langzaam met de volledige afwerking van zijn *Diarium*.

⁵⁶³ Deze twee alinea's staan hier abusievelijk na 23 nov., en zijn in de *Diarium* 1907 op p. 180 (fol. 98r) te lezen.

⁵⁶⁴ Dirk Vijgh, vgl. fol. 98r.

sunt. Sic inter se digladiandum est. Scenkii uxor, virilis animi mulier, irata praefecto militari Scrickio, nihil cunctata, acynace⁵⁶⁵ ei brachium vulneravit.

[27-11-1588] o.s.

XXVII. Supplicationes publice indictae, ut Deo gratiae agerentur ob classem Hispanicam dispersam.

Esparnaus Metensem urbem⁵⁶⁶ pro Navarraeo tenens, de hoc se apud regem Francorum excusaverat, quod non ad laedendum eius regnum, sed ne Guisiis contra regem serviret, occupasset. (Vide 6. partem *Mémoires de la Ligue*, 396). Is ex privato nulliusque aestimationis aut auctoritatis homine, adeo se regis gratiae insinuaverat, ut plus solus apud eum quam caeteri omnes regni principes posset; quod id praesidio fecerat, dubium, certe nec formae nec morum aut prudentiae. Sunt qui credunt, eum annulum quendam habuisse magicis artibus adfectum, a patre donatum haereditatis loco, quem plus valere fratris natu maioris haereditate, dicebat. Avum habuerat sartorem, qui inde militiae nomen dedit ubi Martis favore primus suae familiae fundamentum iecit.

Hoc anno editus libellus Gallica lingua ‘Contre ceulx de la Ligue qui taschoient persuader au roy de rompre l’alliance qu’il a avec l’Angleterre, etc.’

[28-11-1588] o.s.

XXVIII. Fui ad nuptias Guilliemi Kempii vocatus et interfui, sine repotiis tamen. Assidebam puellae, facie quidem non deformi, sed anima foetidissima; maximum adeo malum, ut olim divortio dederit causam. Oscaedo haec venit vel ex stomacho corrupto vel gingina putrefacta nec purgata. Hic ad saltandum invitabant et negantem ridebant; quare abire malui, quam id quod nec possem nec vellem facerem. Et mehercle, nescio qui iuvenes puellaeque vanis istis gesticulationibus tantum gaudeant, ut nullam voluptatem sine iis perfectam putent, praesertim cum Christo nomen dederint pseudo-christiani. Ethnici morum honestiorum incorruptiores observatores omnem saltationem damnarunt, ut Cicero (*Pro L. Murena*) dicere non sit veritus, neminem sobrium saltare; imo infames non inmerito

II, fol. 101v (p. 208)

huiusmodi ludicra habebantur. Est nempe haec nostra, ut verum dicam saltatio impudicorum adfectuum obscoena ostentatio morum vitae integritatis pestilentissima corruptio.⁵⁶⁷ At olim exercitii tantum causa saltatio erat instituta, unde pyrrhyca quae et armata a Pyrro, Epirotarum rege,⁵⁶⁸ militibus admodum utilis, sic et Socratem saltasse ad tuendam valetudinem, refert Laertius, de qua vide Mercurialem, *De Gymnicis*, certam, et Lucianum, *Dialogus de saltatione*.

[29-11-1588] o.s.

XXIX. Canis Marci citharoedi doctissimus ex vermiculo obiit, ille vero veneno consumptum putabat, sed falso. Vermiculus ille Latinis vocatur litta, hic si catulis eximatur, nec rabiem patiuntur, nec fastidium sentiunt.

Ferrariae apud dominum Hippolitum Boschum, inter plura spectatu digna est imprimis, sphaera marmorea ophitidis odore olei nardini; et sceletos capitis hippopotami.⁵⁶⁹

[30-11-1588] o.s.

XXX. Sabaudiae dux duo oppida Carmagnola et Salustio Franco-Gallis ademit, partim vi, partim astutia ex improvise, dicebat, haec a Francisco, olim primo rege, maioribus suis erepta. Erant autem munitissima et oportune sita, et aditum ex Galliis Mediolanum prohibebant. Non

⁵⁶⁵ Acinaces, kromzwaard; *Diarium* 1907 abus.: armare.

⁵⁶⁶ Le duc d’Épernay, de stad Dijon.

⁵⁶⁷ Pollmann 2000, p. 84-85 (vertaling).

⁵⁶⁸ Koning Pyrrhus van Epirus.

⁵⁶⁹ Over andere verzamelingen in Ferrara, zie fol. 106v en 107r.

dubito, quin id consilio Philippi Catolici fecerit, qui insidiarum aliquando in Mediolanum conceptarum aditum per generum praeripere voluerit.

Cum ipse mecum reputo humanam conditionem, satis eius miseriam ac inconstantiam admirari non possim. At quid sumus humunculi fortunae ludibrium. Ne momentum nobis est sine varietate; in summa laetitia extat prae foribus moeror, torquemur a nobismetipsis, nos male habent proximi tristesque faciunt amici, et quo tandem nos vultu excipient inimici.⁵⁷⁰

Assidue natamus dubii inter spei metusque fluctus, speramus saepe impossibilia, metuimus instantia, diverso at tortore affectu. Unde simbulum illud nobis sumptum: post gaudia luctus, quotidianum et accommodum meae vitae.⁵⁷¹ Recte Manilius:

Et subtexta malis bona sunt, lacrumaeque sequuntur
Vota, nec in cunctis servat Fortuna tenorem.

Est et Virgilio adscripta sortis pictura, et Seneca 'In secundis, inquit, nemo confidat, in adversis nemo deficiat, alternae sunt vices rerum', etc. Et Platonis est gnome,⁵⁷² quicquid sit velut esse in Euripo,⁵⁷³ sursum deorsumque volui certa vicissitudine.

Romae apud equitem Portam⁵⁷⁴ spectantur mensae duae, una ex unico Achate,⁵⁷⁵ altera ex duobus Florae signum ex porphyrite, Antinoi⁵⁷⁶ signum trunco innixum, cui crocodilus inhaeret.

II, fol. 102r (p. 209)

December

[00-12-1588]

Blesis⁵⁷⁷ in Galliis congregatio Sanctae Ligae facta, ubi erant convocati omnium principum Sanctae confoederationis, ut vocant, legati, ut de religione et bello contra reformatae religionis gentes gerendo, et Anglia denuo tentanda, ageretur. Principes huius confoederationis sunt: pontifex Romanus; Philippus Austriacus, catholicus Hispaniarum Indiarumque rex; Henricus Valesius III, christianissimus Francorum rex; et nescio an Rudolphus Austriacus, Germanorum imperator, Veneti, Florentini, aliique Italiae principes.

[03-12-1588] o.s.

III. Exautoratus a magistratu Joannes Arcerius Friso, rector scholae Hieronimianae, et cum eo ludimagistri omnes.⁵⁷⁸ Ad hunc scribit aliquoties Lipsius *Cent. 2. Epist. 29* et *87*, ubi eum vocat virum doctissimum ac gratulatur, quod Tiarae⁵⁷⁹ successerit in professione Graecae linguae.

Dicunt, inventas literas apud Regium quendam militem a nostris captum, quibus Parmensi omnis modus traiciendi Rhenum et Velaviam occupandi, utque ex paludibus Rhenensibus

⁵⁷⁰ Zie Pollmann 2000, p. 77.

⁵⁷¹ Deze droefgeestige beschouwing, die blijkbaar niets met het in het *Diarium* verhaalde uit te staan heeft, is later door B. bijgevoegd op de nog blanco helft van deze bladzijde.

⁵⁷² Mening.

⁵⁷³ Woest kolkende zeeëngte tussen Attica en Euboea.

⁵⁷⁴ Zie fol. 97r.

⁵⁷⁵ Vriend van Aeneas.

⁵⁷⁶ De geliefde van de Romeinse keizer Hadrianus, die in de Nijl verdrong.

⁵⁷⁷ Blois.

⁵⁷⁸ De Hieronymusschool was, ondanks het verbod van uitoefening van de katholieke godsdienst (1580), nog niet in gereformeerde geest 'omgezet', totdat 7 febr. 1586 hiertoe uitdrukkelijk door de vroedschap besloten werd. Arcerius kwam 12 april 1586 in functie, maar moest twee jaar later plaats maken voor zijn voorganger R. Sarcerius.

⁵⁷⁹ Petrus Tiara (1514-1586) hoogleraar geneeskunde in Douai, daarna Leiden (1575-1585) en tenslotte in Franeker.

omnia necessaria suppeditari possent, (indicaretur). Quare Ordinibus suspecti paludenses; eos populare et desertum ipsorum pagum habitatoribus reddere decrevissent, ne ibi, ut aiunt, sedes latrocinii remaneret, nisi tanta inde commoda quotannis caperent et cespitibus ad ignem faciendum carere non potuissent.

Hic annus, cum fuisset mire pluviosus, multas primum limaces produxit frumento admodum noxias; deinde superveniens siccitas mures agrorum vastatores procreavit plurimos.

[06-12-1588] o.s.

VI. Miror ego et merito astrorum planetarumque vim tantam esse, ut necessitatem quodammodo inducant et cogant propemodum inclinatos suis parere legibus. Vidimus id, ut infinita omittam exempla, in muliere nuper *iuvenula* et forma integerrima. Quae tanta furandi libidine incitabatur, ut ipsa profiteretur se aliter vivere non posse, etiam in summa rerum abundantia. Nam saepe virgis caesa, cauterio notata, Traiecti etiam capta et ad crucem condemnata, quorundam tamen precibus liberata et ad carceres damnata, biennium ibi mansit. Tandem, cum sub praetore Trillo nemo ob furtum capite puniretur, nam nullis id legibus olim cautum, magistratus in hoc scrupulosior, dicebat. Et divina iura in quintuplum furem damnarent olim, nunc abstinerent et se emendarent, divino sermone monerentur. Quin etiam quidam ob necessitatem licita esse furta asseruerint, idque iurisconsultorum opini-

II, fol. 102v (p. 210)

onibus et responsis confirmari dicerent, dimissa ad antiquum rediit et Lugduni Batavorum hoc tempore, gula per carnificem fracta, periit.

De Cardano legimus, qui cum filium in furto manifesto captum, ex naturali inclinatione excusare vellet, audivit a iudice ad crucem igitur illa inclinatione destinatum.

[09-12-1588] o.s.

IX. In omnibus dubitare et rationem investigare non esse inutile, nos admonuit Aristotiles. Quare autem a principio ad finem numeremus, non vero econtra, dubitabatur; et rationem hanc invenimus, quod a primo ad ultimum numerum procedamus, per intermedia tanquam scalas, non vero contra.

Nostri dicuntur ex insidiis Regios frumentarios prope Daventriam et castellum Dortium invasisse, proditosque per suas aurigas fugasse multumque frumenti, casei, butyri ademisse. Fuerant nostri numero circiter quingenti equites, ex vicinis oppidis Lochemio, Drusburgo, Arenaco, Vada,⁵⁸⁰ tumultuarie collecti.

Hieronimus Mercurialis, qui paulo ante a pontifice Romano Bononiam erat vocatus, ut ibi honesto stipendio doceret, circa hoc tempus, quod exules contra edictum recepisset, captus et ad triremes condemnatus, favore et incessionem Alexandri Farnesii, cardinalis, tandem liberatur.⁵⁸¹

Hoc tempore. Magnae erat apud Parisios auctoritatis Henricus Lotarensis, Guisiae dux,⁵⁸² adeo ut non exiguum inter regem et ipsum invidia locum occupaverit. (*Arrest* V, pol., cap. XI). Quare rex verum esse persuasus, quod κοινή φυλακή πασος μοναρχίας το μηθένα ποιείν ένα μέγαν, id est communis custodia principatus neminem unum magnum facere, viam, quamvis serius, e medio tollenda praeparavit. Guisiorum autem stemma a Renato, Lotaringiae duce, originem ducit, is nempe ex Adolphi Egmondani, Geldriae ducis, filia, quam duxerat anno MCCCC LXXXV (1485) genuerat inter alios Claudium.

⁵⁸⁰ Arnhem, Wageningen.

⁵⁸¹ Het uitgebreide Engelstalige Wikipedia-artikel over deze bekende schrijver vermeldt dit feit niet (zie https://en.wikipedia.org/wiki/Girolamo_Mercuriale).

⁵⁸² Henri I de Guise werd 31 dec. 1588 vermoord.

I. Claudius,⁵⁸³ cui pater Guisiae dedit ducatum, et Antonia Borbonia, Vendomii ducis filia, genuit virilis stirpis sex proles, nempe:

II. 1. Franciscum, Guisiae ducem, qui ex Anna, ducis Ferrariensis filia, genuit; et Aureliae propriis in castris a Poltrotto ex insidiis glande traiectus; 2. Carolum, cardinalem; 3. Claudium, marchionem Maiennae; 4. Ludovicum, cardinalem; 5. Franciscum, equitem Rhodensem; 6. Rhenatum, marchionem Bovinae.

III. 1. Henricum, Guisiae ducem; 2. Carolum, ducem Maiennae; 3. Ludovicum, cardinalem.

Mutato magistratu, porta Pacis cum ponte e via sublata.

Hoc anno. Traiecti magistratus prior portam cum ponte in ipsis arcis moenibus, ubi olim arcis exterior fuerat, fieri curavit, quod Catariniana minus firma videretur; fossas quoque variis instrumentis purgare, nequicquam tentavit.

II, fol. 103r (p. 211)

[18-12-1588] o.s.

XVIII. Hoc tempore quidam captus, quod in rotam sublatum sepeliisset; et hi capite hodie puniuntur, ut iustitiae perversores, cum Paulus i.c.⁵⁸⁴ corpora animadversorum ad sepulturam danda esse, scripserit. At optima ratione ad terrendos scelerum autores publice haec *spectacula* proponenda maiores nostri iudicarunt.

Paedagogi Hieronimiani, qui, eiectis veteribus a superioris anni magistratu, fuerant instituti, publico apparitore ad deponenda offitia in festo Paschatis admoniti sunt.

Fama erat, Daventrium⁵⁸⁵ et Clerhagium liberatos iri; sed nescio qua de causa retenti sunt, qui male gestae reipublicae et seditionis accusabantur, intricata tamen adhuc manente causa.

[Circa hoc tempus. Wachtendonck, oppidulum Geldriae, principi Chimayo nomine regis Hispaniarum tradita, post decemb.].⁵⁸⁶

[23-12-1588] o.s.

XXIII. Dissidium mihi fuit hoc tempore cum vicario praefecti nostri, Gerardo Johannis, sartore. Hic, cum arma mea ad defensionem neri⁵⁸⁷ non sufficere, dixisset, multaue blatteraret, a me cum his ad singulare vocatus (certamen), renuit et ad praefectum mulctandum detulit; quod adhuc ‘manet alta mente repostum.’⁵⁸⁸ Sic ab ultima plebe et populi faece vexamur, et hic aristocratiae nostrae fructus. Quam ego meram democratiam omni tyrannide intollerabiliorem duco, et domesticis tandem turbis perditam iri, vaticinor.⁵⁸⁹ Circa urbem ad tria millia militum transitum petebant. Dicebantur ab Hollandis missi et verebatur, ne ob aliam quam ipsi aiebant causam; quare exclusi sunt, portaeque urbis diligenter custoditae.

Franciscus Gerardus,⁵⁹⁰ cum res familiares absentia turbarentur, datis fideiussoribus domum rediit, ubi se continere nec exire iuebatur.

⁵⁸³ Claude de Lorraine tr. Antoinette de Bourbon, ze hadden zes kinderen: II. 1 François, tr. Anne d’Este, hij werd in 1563 te Orléans vermoord door Jean de Poltrot; 2. Charles de Lorraine, kardinaal; 3. Claude II d’Aumale, marquis de Mayenne; 4. Louis de Lorraine, kardinaal; 5 François, Maltezer ridder (Johannieter Orde), René d’Elbeuf; III. 1. Henri I de Guise; 2. Charles de Mayenne; 3. Louis de Lorraine, kardinaal.

⁵⁸⁴ Mogelijk Julius Paulus, 2e-3e e.

⁵⁸⁵ Gerard Prouinck van Deventer, een der raddraaiers van de democratische partij te Utrecht, en Julien Cleerhage.

⁵⁸⁶ Deze zinsnede staat abusievelijk op fol. 98v. Graaf Peter Ernst van Mansfelt veroverde het stadje vlak over de grens bij Venlo op 20 dec. 1588 oude stijl.

⁵⁸⁷ Lees: muri?

⁵⁸⁸ *Aeneis* I, 26.

⁵⁸⁹ ‘Zo worden we gekweld door het laagste gepeupel en de heffe des volks, dit is de vrucht van onze aristocratie. Ik vind deze zuivere democratie onverdraaglijker dan welke vorm van tirannie ook.’ Pollmann 2000, p. 76.

⁵⁹⁰ Zie fol. 97v.

[23-12-1588] o.s.

Hoc quoque die. Maxima in Galliis mutatio. Guisius nempe cum fratre cardinale, cum multa contra regem moliri dicerentur, in castro Regio prope Blesim, iubente et praesente Henrico III, rege, pugionibus occiditur. Corpora in cineres redacta, in flumen sparguntur, filius capitur, Aurelium obsidetur. Parisienses contra regem tumultuantur, equitem Aumalium, Guisiae consanguinem, ducem faciunt, exercitum XL millium (40.000) conscribunt, ad quem alendum onera singulis aedibus imponunt, Regia arma et imagines demoliuntur. De Guisii caede hoc distichum numerale legi:

Laesa fides fVrIt In GVIsoS HenrICV's et aVIa
GaLLICa apVd BLesIos tota CrVore Madet.⁵⁹¹

Vide *Mercurium Belg.*, qui hanc rem plene narrat, lib. 1°, fol. 66 et seqq.

II, fol. 103v (p. 212)

Annus MDXXCIX (1589)

Januarius

Praetor urbis: Nicolaus Zulenius.

Consules: Teodoricus Canterus et Theodoricus Goyerus.

[01-01-1589] o.s.

Kal. Angli ex Belgia revocantur. Mursiacus Berckam, oppidum, comeatu iuivit.

Hic versiculus:

QVI perseVeraVerIt VsqVe aD fineM, saLVV's erit.⁵⁹²

numerus huius anni continet.

Quando novus apud nos reipublicae status, fautoribus Anglicarum partium profligatis et eiectis.

(Habeo apud me acta apud Sorbonam Parisiis contra Henricum, regem, manuscripta).

[10-01-1589] o.s.

X. Nescio quae narrantur de spectris in regione Goiensi visis et miraculorum a pueris decennalibus editorum, quae tamen daemonum illusiones fuisse, compertum fuit.⁵⁹³

[06-01-1589] o.s.

Ipsa Epiphaniae die. Obiit Catarina de Medices, fax Galliae. Idque, filii ipsius Caroli IX testimonio, qui cum venatori suo irasceretur, et ob id a matre reprehenderetur, dicente, melius esse ut Rhocellensibus,⁵⁹⁴ qui tot subditos ei fideles occiderent, (irasceretur), respondisse fertur: 'At per Deum, mater, quis nisi tu horum malorum causa?' (Legendum supra Caterinam Mediceae V, *Merc. Belg.*, libri 2 initium).

[22-01-1589] o.s.

XXII. Soror mea Maria Buchellia nuptias cum Jacobo Quequelio Dordracensi Batavo celebravit, cum III huius mensis contractus conscriberetur; verum infaustis avibus, causam praebente scelestissima mulierum Elisabetha Bronckhorstia, vidua Melchioris

⁵⁹¹ Laesa fides furit in Guisos Henricus et avia / Gallica, apud Blesios tota cruore madet.

⁵⁹² 'Qui perseveraverit usque ad finem salvus erit', Matteüs 10, 22.

⁵⁹³ Zie Pollmann 2000, p. 116.

⁵⁹⁴ De hugenoten van La Rochelle, waar de latere Hendrik IV heen gevlucht was.

Culemburgani.⁵⁹⁵ Quae licet bonis esset prognata parentibus opibusque praedita [non] mediocribus, infamibus tamen artibus non exiguam suae familiae inussit labem, furtis, fraudibus, dolis, veneficiis, libidine, luxu, impietate aliorum bona depilando, clam et nomine honestae matronae liberius fraudibus dolisque pecuniam conquirendo, lenae offitium et procuratricis agendo, mendaciis et falsa simulatione probitatem fingendo, blasphema, periura, procax, stupris et mendaci lingua favorem virorum sibi concilians, mulierum fallacibus verbis, falsis promissis. Vidua libidinem non potuit satiari cum multis; nec forma, nec aetate integra, turpitudinem suam et obscoenitatem blando linguae veneno obtexit.

Filias ad omne vitium instruxit, scilicet ne meliores matre existerent. Maxima natu, docilis natura et arte haud matri dissimilis, nomen liberalis scorti emeruit, *et* iisdem quibus mater moribus et instrumentis Palatini. Quae post eam est aetate, matrimonio ligata, matre invita, sed amicis id curantibus; at praeter famam et formam ad *maritum* nihil attulit ob matris ingluviem. Tertia turpissima, servilibus imbuta vitiis, non sua auferendo non (sic) degeneravit. Minima natu nec forma nec indoli (sic) contemnenda, si a *matris* abstinisset consortio.⁵⁹⁶

II, fol. 104r (p. 213)

Februarius

Lutetiae in regis statuas nomenque et titulos hoc tempore ob Guisii caedem saevitur, ac Sorbonistae de eo consuluntur.

[08-02-1589] o.s.

VIII. Perdiderat casu ex annulo Henricus Ruysch pyropum, quem cum frustra diu quaesivissent, tandem capo occiditur, in cuius stomacho ex improvise lapis reperitur. Simile quid antistiti nostro Scenckio⁵⁹⁷ evenisse narratur. Solebat is post prandium in cubiculo suo, quod habebat prope⁵⁹⁸ aquam, somnum capere ianuamque post se claudere; quod cum more

⁵⁹⁵ Melchior Gerritsz van Culemborg (Maurik 1537-1588) tr. Elisabeth van Bronckhorst (1543-?), dochter van Laurens van Bronckhorst en Margaretha Mol; Melchior en Elisabeth hadden vier dochters: Amelia (1565, Barneveld), Anna (1565, Barneveld), Elisabeth (1569) en Melchiora (1571). Deze 'Melchiora de Cuylemborch' schreef op 15 jan. 1589 een bijdrage, 'En adversyté constante', op het schutblad, voorin Buchelius' Berlijnsche liber amicorum (wat haar moeder met de bruiloft van Buchelius' zuster en Jacob Queeckel te maken had, wordt niet duidelijk). Zie over Elisabeth van Bronckhorst, fol. 111r.

⁵⁹⁶ 'Op 22 januari 1589 vierde mijn zuster Maria van Buchell haar bruiloft met Jacob Queeckel uit Dordrecht, nadat op de 3de van deze maand het contract was getekend. Evenwel onder ongunstige voortekens. De oorzaak daarvan lag bij het grootste loeder onder de vrouwen: Elisabeth van Bronckhorst, weduwe van Melchior van Culemborg. Hoewel zij geboren was uit goede ouders en voorzien was van een [niet?] bescheiden vermogen, bezorgde zij met haar schandelijke streken haar familie een niet geringe smet door met diefstal, bedrog, listen, gifmengerij, liederlijkheid, weeldezucht en goddeloosheid de bezittingen van anderen te plunderen, heimelijk en onder het mom van een eerbare huismoeder onbeschoemd geld te vergaren, de stiel van koppelaarster en zaakgelastigde te beoefenen en door valse schijn fatsoen voor te wenden. Godslasterlijk, leugenachtig en brutaal als zij was, wist ze met haar hoererij en leugenachtige tong mannen om haar vinger te winden en vrouwen met haar bedrieglijke woorden en valse beloften. Als weduwe kon zij haar wellust niet meer verzadigen met velen: ze was niet mooi en niet jong meer en dus verhulde zij haar lelijkheid en haar ontuchtigheid met het verleidelijk gif van haar tong.'

Haar dochters onderrichtte ze in elke ondeugd, allicht om te voorkomen, dat ze beter zouden worden dan hun moeder. De oudste, leerzaam van aard en in manier van doen niet anders dan haar moeder, verwierf de reputatie van een vrijgevochten lichtekooi (of: ontwikkelde courtesane), en wel met de zelfde gewoontes en methodes als haar moeder [van een hoveling?]. Degene die wat leeftijd betreft na haar komt, is getrouwd, tegen de zin van haar moeder, maar omdat vrienden daarvoor zorgden. Maar afgezien van haar faam en schoonheid leverde zij haar echtgenoot niets op vanwege de gulzigheid van haar moeder. De derde is het lelijkst (of het schandelijkst), behept met slaafse ondeugden. Door haar eigen [ondeugden?] niet weg te nemen ontvaardde ze (niet?). De jongste is niet te versmaden wat uiterlijk en karakter betreft, als ze had afgezien van omgang met haar moeder.'

(Vertaling Frits de Goojer).

⁵⁹⁷ De aartsbisschop Frederik Schenck van Tautenburg, gest. 1580.

⁵⁹⁸ Hs. abus. propter.

solito quodam die fecisset anulumque, quem habebat magni pretii, deposuisset, per apertam fenestram corvus hunc abstulit. Experrectus antistes quaerit anulum, non invenit, clausamque ianuam vidit, quid cogitet nescit. Certum nempe erat, neminem potuisse auferre. Tandem post annum atque alterum, quum reficerentur domus fumaria, invenitur in quodam foramine aranearum telis involutus et antistiti redditur.

Simile quid Valerius [Maximus], lib. 7, cap. 9, refert de Polycrate, Samiorum tyranno, qui, cum gratum admodum anulum in profundum abiecisset, eundem paullo post capto pisce qui eum devoraverat, recuperavit. Cuius item historiae meminerunt Herodotus, Cicero et Plinius. At fortunae huic nimium adblandientis lusus, acerbo tandem epilogo finiit.

Circa hoc tempus. Naves Belgicae, diu in Hispania retentae, dimittuntur. Hae iam pridem, emendicatis Bremensium, Lubecensium, Hamburgensium syngraphis, navigare coeperunt; nam cum nostri Hispanorum commertiis carere vix possent, ementitis sociorum populorum nominibus tutius se latere posse, arbitrabantur.

[21-02-1589] o.s.

XXI. Febris me tertiana premit. Deus adimere dignetur.

Nostri milites, putantes frumentarios Daventrienses intercipere, caeduntur et sine spoliis redeunt, onerati vulneribus.

[22-02-1589] o.s.

Sequenti die. Circa vesperum Regii praedones e pago Jutfaes XXIII equos et III villicos abduxerunt.

Rheni aquae hoc tempore tam demissae, ut quibusdam in locis, praecipue circa Viennam, siccis pedibus transgrederetur.

Oversteinius, qui nescio quod stratagema in animo habebat, vi invaserat oppidulum nullarum partium Dorstium; sed cives quamvis inermes, clausis portis, centum plusminus ex eius militibus armis iam rubigine exesis et lapidibus obruerunt oppidulumque suum defenderunt.

Ordines nostri praefectum viarum fecerant Arnoldum Honthorstium eique XXV equites, L (50) pedites adiunxerant, ut tuta a praedonibus itinera redderet, qui cum id officium vulgo

II, fol. 104v (p. 214)

vile haberetur, insigniis militaribus iusti instar ducis uti volebat; sed a Mursiaco prohibitus fuit.

Audio, quendam Venetiis esse magno conductu pretio, qui lapide nescio quo philosophali, omnia, Mydae⁵⁹⁹ cuiusdam instar, in aurum dicitur convertere. Verum praestigiatorem fuisse maxumum postea patuit, ut suo loco dicitur. (Vide Pererium, *De vanis artibus*, lib. 1, cap. 12).

Sixtus V, pontifex max., natus alla Grotta,⁶⁰⁰ terra della diocese di Ferino dalla Marina, 4 mil. da Monte Alto, di padre hortulano, nominato Petro, et per esser piccolo Peretti, chi ando a habitar a Monte Alto, guardo la porci del padre, ando dapoi a Macerato star in casa delli signori Policani, gentilhuomini principali, si fece fratino et ando cercando elemosina, ando con un frate alle prediche, die quadragesima per compagno. Ses armes, la barra di Pio V, il monte con le stelle de Monte Alto, il leone con le piro dal cognomine peretto. Vere in hoc lusit fortuna, cui tamen se non indignum praebuit, praedecessorum nempe, plerosque ex grandi et superba familia, superavit gestorum gloria.

Martius

Martius e gelido movit mea frigore membra,

⁵⁹⁹ Wat Midas aanraakte, veranderde in goud.

⁶⁰⁰ Grottammara.

Et febris stomachum purgans me tertia vexat.

[01-03-1589] o.s.

I. Audio, Truchesium cum Bavaro⁶⁰¹ convenisse, ut iuri suo renuntiaret, 12.000 aureorum Germanicorum, dum viveret reciperet, seque in Germania pacate victurum, nihilque moliturum promitteret.

[04-03-1589] o.s.

IV. Reginum nomine quidam milites tributum a suburbanis petiere, vetante id magistratu; ex nostris fuisse depraehenduntur. Quosdam ex iis captos, quod scopelismi⁶⁰² crimine tenerentur, fuisse, nobis narratum fuit.

[04-03-1589] n.s.

IV, stilo novo. Dux Carolus Lotareus moenia princeps prorex Galliae Lutetiae proclamatur, sigillumque mutatur.

[06-03-1589] o.s.

VI. Henricus Eckius post quasdam turbas viduam duxit domini de Rijnhoven, Flandram, nec forma nec aetate integram.

Hanc Rijnhovius, vivente adhuc priore uxore, coquam suam cognovisse, dicebatur; puellum ex ea suscepit, qui paulo post patrem sequutus est. Retinuerat quaedam a marito, ut mundum muliebrem⁶⁰³ sat pretiosum, vestes, annulos, gemmas, quibus inhiare novus sponsus videbatur; et ipsa ut virosa mulier facile suum consensum praebuit.

[08-03-1589] o.s.

(8. Edictum publicatum, ne coloni cum hostibus ulla ineant per se redemptionis foedera, et mare captis omnis veniae spes adimitur.

[09-03-1589] o.s.

(9. Vetantur publico edicto exercitia religionis papisticae).⁶⁰⁴

Hoc tempore. Post plurimam in consiliis ventilationem, de Navarrae Henrico Borbonio accersendo, contra Confoederatos Santos, ut vocant, a rege statutum. *Merc. Belg.*, lib. 2°.

II, fol. 105r (p. 215)

Geertruidenberg

[08-03-1589] n.s.

VIII. Nassovius cum Hollandis et Zelandis Montem Gertrudis oppidum obsedit, multis adductis navibus. Huius praefectus et eius milites praemiatos petierant tanti temporis stipendia; quibus perceptis, cum iuberentur alio discedere, id negarunt multaque in Ordines probrosa iactarunt; quod ut vindicarent et perditorum militum licentiam comprimerent, obsidione cinxere.⁶⁰⁵

[09-03-1589] n.s.

IX. Morganus, praefectus Montis ad Limbum, villici alioquin Anglicani filius, et ...

Cnolles,⁶⁰⁶ praefectus Ostendae, ex nobili familia filius iunior, Angli, cum multis iam diu muneribus, ludis conviviisque filias Johannis Merodae et Petershemi domini ... Odiliamque,⁶⁰⁷ quae in castro suo ad Issalae oram cum matre habitabant, persecuti fuissent, hoc tempore ambas triremi impositas, inscia matre, abduxerunt. Tant sont nos filles et femmes addonéz

⁶⁰¹ De afgezette aartsbisschop van Keulen Truchsess en zijn opvolger Ernst van Beieren.

⁶⁰² Bedreiging door houding en gebaren.

⁶⁰³ Vrouwelijke toiletartikelen.

⁶⁰⁴ Namelijk door de Staten van Holland. Het plakkaat van 20 dec. 1581, in 1584 vernieuwd, werd toen nog eens verscherpt.

⁶⁰⁵ De muiterij van het krijgsvolk te Geertruidenberg werd gevolgd door het vruchteloze beleg door Maurits.

⁶⁰⁶ Vgl. fol. 124r.

⁶⁰⁷ Jan IV van Merode-Petersheim (1535-1601) had een dochter Odilia (geb. 1571).

aux estrangers; les Hispaignols ont essayez la virginite d'un bon nombre, et noz Anglois fiers et superbes en ont trompez beaucoup. Ut Justam nostram et Eckiam satis lepidas puellas, quas coniugii celebrati larva misere circumvenere, cum ipsis alterae iam superessent in Anglia uxores.

[10-03-1589] n.s.

X. Scenckius comeatum Noviomagensibus intercoepit.

[12-03-1589] n.s.

XII. Vilertius, ex oppido Huesdano praedatum profectus, maximam suorum equitum partem caesam amisit.

[15-03-1589] n.s.

XV. Volunt, Cleerhagio libertatem a senatu concessam, cives tamen eius missionem impedire, Daventrio etiam fieri iniuriam, cui iure agere non liceat.

Audio, Henricum Valesium a Britanniarum regina auxilium contra rebelles Guisianos petiisse, et in Hispaniis ordines omnemque nobilitatem convocatos, an Guisiis contra Regios et Hugenos ipsorumque defensores auxilium praestandum.

Hoc etiam die prope paedagogium Hieronimianum, in aedibus Alphardi cuiusdem, ubi quidam ... Utenengius habitabat, plena luce plurimis praesentibus spectrum apparuisse et locutum fuisse, narratur. Eciam cum per Deum adiuraretur, se malum esse genium professus est, et ab Emanuele summo missum, ut superbiam ipsorum puniret, et alia et miras diversis temporibus turbas egit.

[16-03-1589] o.s.

XVI. Sequutus sum funus cognatae meae Barthae Martiae Abcoudiae, uxoris quondam Antonii Buserii, advocati, quae ad Brandolinas virgines⁶⁰⁸ sepulta fuit.

Hoc tempore Maxaemilianus Austriacus Poloniae rex nuper creatus, sed a competitore Sigismundo Sueco item electo superatus, et captus, compositis foederibus dimittitur. *Merc. Belg.*, lib. 2.

II, fol. 105v (p. 216)

[22-03-1589] n.s.

XXII, et noctu praecedenti. Nassovius Montem Gertrudis maxumis tormentorum bellicorum ictibus verberavit, quemadmodum et die 25, quando summis viribus iterum concussit.

[24-03-1589] n.s.

XXIV. Antwerpianum praesidium navim Batavicam, variis mercimoniis et mercatoribus refertam, expugnavit Antwerpiamque traduxit.

Indutias cum Cameracensibus faciunt Belgae in triennium, et Parmenses Daventriam novo praesidio muniunt. Praefectus Cameracensis nothus Monlucius, Baligny dominus,⁶⁰⁹ cum res Franco-Gallicae incerto fluerent ordine, in utramque sibi aurem dormiendum putabat.

[26-03-1589] n.s.

XXVI. Cum classis Batavicae praefecti navi egressi essent, ut situm Montis Gertrudis contemplarentur et quo in loco oportuni oppugnari posset animadverterent, agniti a Montanis, plurimi eorum globis ferreis ex urbe vulnerati discerptique fuere. Inter quos Wolfardus Bredenrodius, qui paulo post mortuus et Viennae Batavorum sepultus, Jodocus Suavius Vilertius,⁶¹⁰ qui Hagae paulo post obiit ex vulnere in genu. Duvenvordius⁶¹¹ brachii partem amisit.

⁶⁰⁸ In het Ursula-klooster van Braem Dole, ofwel Brandoly.

⁶⁰⁹ Jean de Monluc, heer van Baligny, stadvoogd van Kamerijk,

⁶¹⁰ Joost de Zoete, heer van Villers.

⁶¹¹ Arend van Duivenvoorde (Utrecht 1528-1599), watergeus.

Sequentibus diebus. Cum Regiis transegisse Montenses dicuntur; aureisque expugnatam urbem, ingenti Batavorum dolore.⁶¹²

Mense vero sequenti, Parmensi nomine regis tradita, qui et sacramentum accepit. Hinc distichum hoc numerale factum legi:

Geertrudenbergam aprILIs reX SVbiICIT aVro
IaCtVra HoLLandIS CertaqVe pernICIES.⁶¹³

Conditiones, quibus dedita haec urbs Hispano, tam civium quam militum, exprimuntur in *Merc. Gallo-Belgico*, lib. 2, et origo dissentiorum cum Ordinibus, una cum condemnatione militum, eorumque nomenclatura vulgari lingua vulgata legitur. Erant autem fere omnes veterani, praemiatos, latrocinii et caedibus assueti, quorum maxima pars brevi mala morte periit.

Aprilis

[00-04-1589] o.s.

Praesidarii Meersbergiani⁶¹⁴ quosdam e militibus praefecti viarum, eo quod tuto praedari non liceret, praetextu Regiorum occiderunt.

[04-04-1589] o.s.

IV. Hollandi,⁶¹⁵ cum augere vectigalia conarentur et eo multa audacter in senatu protulissent, auctoritate et verbis Canteri consulis repressi sunt.⁶¹⁶

[tekening: wapen van Kastrioti] Insignia Castriotarum Epirotarum, olim principum post Scanderbogum⁶¹⁷ bonis a Turcarum tyrannis exutorum, qui aliquandiu cum reliquiis eius gentis, Albanos vocant, in regno Neopolitano consederunt, iam vero plane haec principum stirps interiit.

Ordines hoc tempore edicta bina promulgarunt de Limitaneorum redemptionibus et militum.

II, fol. 106r (p. 217)

[08-04-1589] o.s.

V. Florentius Tinnius, cum Joannes Strick secretarii munus ob contrariae factionis studium ex decreto Ordinum deposuisset, id famulo suo Egidio Laedenbergio, frondatoris cuiusdam filio, tradendum curavit. Strickio vero tempus rationem reddendi iniunctum fuit.

[08-04-1589] o.s.

VIII. Cleerhagius dimittitur, Daventrius vero ad rationem, a Strickio proferendam, audiendam retinetur.

Oppidum Septemmontium, quod esset Monti divae Gertrudis vicinum nec bene munitum, nostri milites deseruerunt; Regiis vero etiam spes erat Ostendum oppidum recuperandi, sed eorum insidiae deteguntur.

[08-04-1589] o.s.

III huius, stylo nostro. Parmensis castrum Lobbense coepit, quod tamen post tres iterum dies relinquit vacuum.

[10-04-1589] o.s.

⁶¹² Het Engelse garnizoen onder John Wingfield 'verkocht' de stad aan Parma.

⁶¹³ Geertrudenbergam aprilis rex subiicit auro, iactura Hollandis certaque pernicies.

⁶¹⁴ Maarsbergen.

⁶¹⁵ De Hollandse leden van de Utrechtse raad.

⁶¹⁶ Zie Pollmann 2000, p. 145.

⁶¹⁷ Skanderbeg (1405-1468) was de nationale held van de Albanezen, hij vocht tegen de Ottomanen.

X. Lambertus Verburchius, decanus divae Mariae, mecum egerat nomine dominae de Monceau, ut certo annuo stipendio res ipsius in Brabantia curarem; sed sequenti mense faeminea levitate eadem revocavit. Nempe: 'Varium et mutabile semper faemina'. (Credo hanc Corneliam Lalenii viduam de Moncheau, vel potius Margareta de Culemborch, quae nuper vixit).

Audio Geldros Betavos inter se egisse, ut utrimque tuti agros sine vi aut metu hostili colerent, pecudes pascere et armenta ducerent, absque partium impedimento, nec alter alterum caperet, nisi in locis extra ditionem suam hostilibus, et tum nobilis XVI florenis, plebeius VIII se redimeret. Campenses quoque cum vicinis Daventriensibus indutias quasdam fecisse dicuntur, et pagani Velavienses, ut agros colere liceret, cum Regiis convenisse.

[12-04-1589] o.s.

XII. Dicuntur Limbiani praedam ex Brabantia egisse magnam et Tienen oppidulum diripuisse, caesis praesidiariis Hispanis. Dordracenses, Ordinibus ob perditum Montem Gertrudis irati, impositiones consuetas solvere negarunt, ut et Gorcomienses, Tielenses, Bommelii.

[23-03-1589] n.s.

Circa hoc tempus (martii 23, *Merc. Belg.*). Obiit Alexander Farnesius, cardinalium potentissimus, vicecancellarius pontificius, nepos Pauli III, pontif. Rom., aetate admodum propecta, cum praeter spem saepe suffragiis senatorum elusus fatis quodammodo a pontificatu excluderetur.

[21-04-1589] o.s.

XXI. Cum circa oppidum Huesdanum Regii castramentari dicerentur, veriti praesidarii ne obsiderentur, eorum partem ex insidiis invaserunt; sed repulsi in oppidum, multis suorum amissis.

In dies peius se habet vitricus⁶¹⁸ et, ut videtur, ptisi consumitur lenta.

[24-04-1589] o.s.

XXIV. Impositiones Traiecti augentur, vinique poculo (cum iam eius pretium minueretur) stuferus impositus, cerevisiario vasi II stuferi, nisi quod hospites VI stuferos solvere cogentur. Duos hos stuferos (servici-gelt) coctores cerevisiarii solvere tenentur, qui inde hospitandis militibus servantur.

II, fol. 106v (p. 218)

Maius

[00-05-1589] o.s.

Nusquam tantum stultorum: vilis de plebe homuncionibus arbores eriguntur aestivae et maiales, quod olim principibus a plebe honoris ergo munus.⁶¹⁹ De maialibus ludis multa Olaus Magnus, *De regionibus septentrionalibus*, lib. XV.

Miram nuper iuvenum licentiam in caedendis arboribus, Ordines nostri gravibus poenis coercuerunt. Vid. Martialem, lib. VII, 73, Benedictum Curtium, *Ad Arresta amorum*, 102 pag. (De Maiumis vide *Suidam*, lit. μ, Caesarem Baronium, in *Martyrologio*, fol. 543, et Cod. lib. XL, tit. 45, et *Fastos Novidii*, in fine, lib. 4, Alciatum, *Parergon*, lib. V, cap. V).

Nescio quid nugarum de urbe prodenda spargatur, ex laevissimo famae fumo. Unde omnes, qui a sex iam hebdommadibus urbem inhabitandam venerant, solum vertere coacti sunt, et vigiliae duplicatae. Eventus tamen falsa haec omnia fuisse, edocuit; nihilominus etiam cohortem Mudensem praesidio senatus accepit. (Est apud me edictum de vigiliis civium, hoc tempore publicatum).

Gertrudomontanum praesidium aliquot naves mercibus mercatoribusque Batavicis spoliarunt captivosque abduxerunt.

⁶¹⁸ B.'s stiefvader Johannes Az. Ruysch.

⁶¹⁹ Zie Pollmann 2000, p. 115.

Creditur Parmensis ab Hispanicis veneno tentatus; quare ad illud depellendum Aquisgranum profectus est ad aquas calidas, variis morbis utiles.

[04-05-1589] o.s.

IV, qui fuit dominicus. Hora vespertina septima obiit vitricus meus, Johannes Adriani filius Ruyschius, ex lenta tabe.⁶²⁰ Cuius animam in beatis deorum locis quiescere, spero.

[06-05-1589] o.s.

VI. Mursiacus, assumptis aliquot militibus lignonibus item aliisque instrumentis rusticis bellicisque, clam ab urbe discessit; verum eius stratagema citius Sutphaniensibus innotuit. Fama est, Blidebeekum arcem per marchionem Warenbonium,⁶²¹ Geldria nomine regio praefectum, obsessam.

[07-05-1589] o.s.

VII, intra X et XI horam. Sepelitur vitricus in templo Civico, maiorum sepulcro, ad sinistrum chori latus.

[09-05-1589] o.s.

IX. Castrum Hemert in insula Bommeliana a Regiis captum, et Heila⁶²² fortissimum quoque munimentum obsidione cinctum, quod paulo post, incuria ut creditur Maxaemiliani de Hornes, iis traditum fuit.

Ordines tres mittunt in Angliam legatos.

[11-05-1589] o.s.

XI. Regii Rhenenses aliquot cives, quibusdam occisis, capiunt.

Ab Ordinibus Ultraiectinis impetraverant romanae religionis ecclesiastici, ut a vigiliis agendis, cum vicarium darent, excusarentur; id tamen ab VIII-viris militaribus impeditum. Huesdani oppidi obsidio incipit.

[25-05-1589] o.s.

XXV. Coguntur hic novi milites ad X cohortes signatas.

Ferrariae apud dominum Augustum Mustum, spectabatur pantharae caput, inter alia quamplura et culter, quod ferrum scinditur, ex plumbo vero scaber redditur, estque ad omnem partem flexilis, e Turcia advectus.

[30-05-1589] o.s.

XXX. Praefecti viarum milites, qui in arce Meersbergano erant collocati, insidiis Regionum caeduntur.

Apud ducem Ferrariae sunt aper ex aere antiquissimo, bubo ex aere, Isidi dedicatus, lynx ex aere antiquus, Harpocrates ex aere.

II, fol. 107r (p. 219)

[00-05-1589] n.s.

Hoc mense. Ferdinandus Medices IIII, Florentiae III, Senarum et magnus Hetruriae dux, reddito pontifici galero purpureo, uxorem duxit Catarinam, Caroli Lotharingiae ducis filiam, quae ultimo huius mensis, postquam a Caesare, ducis Ferdinandi cognato, diademate fuisset redimita, Florentiam insigni apparatu a duce sponso excepta venit.

Ex Eitsingero, *Mercurius Belgicus* narrat rem prodigio simillimam, et si vere miraculosam, in urbe Bremensi puellam ex stupro gravidam partum suffocatum ancillae dormienti supposuisse. Eamque captam et tormentis vi adactam ad confitendum, quod sibi falso obiiceretur, ac eo nomine condemnatam et suspensam. Triduoque post vivam adhuc in

⁶²⁰ Zie ook het Berlijnse liber amicorum, fol 42r; Pollmann 2000, p. 77.

⁶²¹ Kasteel Bleijenbeek in Afferden (Limburg), belegerd door de markies van Varrabon.

⁶²² Op fol. 110r slaat Hela; het betreft Hedel.

patibulo repertam, tum demum filiam nocentem cum patre ac matre convictam igni traditam, ancillamque liberatam fuisse.⁶²³

In oppugnatione arcis Blijenbecensis inventam esse mulierem nobilem caesam, narratur in *Merc. Gallo-Belg.* 2°. Quae multos annos miles Ordinum nostrorum castra secuta erat, in pugna fortis et ferox, ad praedas agendas praecipua, nec unquam a commilitonibus intimis agnita, nisi cum a Regiis interfecta vestibus exueretur.

[16-05-1589] n.s.

XVI huius. Bedburae, III pass. milia Colonia Agrippina distantis, sub comite Warnero a Ripherscheit supplitium crudele sed condignum facinoribus sumptum est, a Petro eiusque filia, perversissimo praestigiatore et malefico. De quo infra⁶²⁴ in itinere Coloniensi nonnulla narravi,⁶²⁵ et ibidem tipis aeneis excusam vidi tabulam. Videndus quoque *Merc. Gallo-Belg.* et Aeitsingerus, nisi fallor, in appendice.

Eodem tempore. Diversis in locis magnus maleficorum numerus, tam sacerdotum quam plebeiorum, in Germania igni traditus fuit.⁶²⁶ Inter quos fuit vir praedives et celebris, i.u. doctor Flattenus,⁶²⁷ praesulis Trevirensis consiliarius, post VI mensium custodiam Vulcano traditus fuit.

Ferrariae apud ducem multa in musaeo secretiore spectantur memoratu digna. Inter quae: cornu concavum ut ebur; clavo aerei e navi Caligulae, cuius et fragmenta e lacu Volseno eruta; truncus quercinus putrifactus, gemmae instar pellucidus. Et hae marmoreae effigies (statuae et signa) Faustinae III, Amphistati caput, cuius meminit Plinius; Faunus ridens ex marmore Phrygio rubescente; Cupido dormiens; Telegonus, spinam pastinacae marinae e pede evellentis, quam statuam Augustus in cubiculo suo habuisse creditur, quod vero in Capitolio Romano est, huius exemplum videtur; Faunus insidens lynxi Africano; Venus Anadiomene e mari egrediens; historia Bacchi et Ariadnes in tabula marmorea; faunus coronatus corona pinea.

II, fol. 107v (p. 220)

Junius

[03-06-1589] n.s.

III huius, stylo gregoriano. Permensis legatos misit in Daniam: Ferdinandum Lopez, territorii Karpensis gubernatorem, Merodam, domini Peterzomii filium, et Georgium Westerdorp, consiliarium Regium in Frisia.⁶²⁸

Bibliotheek in de Janskerk

[04-06-1589] o.s.

IV. Cum Rumelario et Candido visimus bibliotecam,⁶²⁹ quam in templum Johannis contulerant olim ex abbatibus canonicorumque collegiis, sed a variis distracti meliores. Quae

⁶²³ Zie Pollmann 2000, p. 116.

⁶²⁴ Lees: supra.

⁶²⁵ De naam Bedbur wordt genoemd in dl. I, fol. 238r (p. 479), maar niet in verband met hekserij.

⁶²⁶ Zie Pollmann 2000, p. 118.

⁶²⁷ Dietrich Flade of Flattenus, in 1580 als heksenmeester verbrand.

⁶²⁸ Als gezanten naar Denemarken: Fernando Lopez, gouverneur van Kerpen (bij Keulen); NN de Merode, heer van Petersom; George Westendorp (ca. 1535-1608), raadsheer in het Hof van Friesland, die in 1594 naar Brussel vertrok.

⁶²⁹ De bibliotheek in de Janskerk, voorloper van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Jacob Rumelaer was kanunnik van St. Marie, zijn broer Steven kanunnik van St. Jan, beiden studeerden net als B. in Douai. Jacob, met wie hij toen St. Omer bezocht, stierf in juni 1598. Candidus is Johannes de Wit, jeugdvriend van B.

supererant, tineis blattisque⁶³⁰ magis quam hominibus serviebant. Certe si voluissent Ordines nostri, sine suo sumptu egregiam congregassent erexissentque bibliotecam.

[05-06-1589] o.s.

V. Mursiacus Henricum [Plagium], nuncium Duacensem,⁶³¹ cum omnibus suis Amsterdamum petentem, in arcem Abcoudianam captivum abduxit. Dimissi tamen Nienburgius cum filio Cornelio et Gerardus Sperewauda. At retenta cum ipso uxor quae, cum literae suspectae, quarum occasione, prodente centurione Abbate, capti erant, investigarentur, omnibus suis vestibus, frustra reluctans, exuebatur.

[12-06-1589] o.s.

Ob fluminum accrementum castra Regia loco mota, sed 12. vel circa huius mensis die fortius arctiusque Huesdanum oppidum obsideri coeptum.

Hoc mense. Expeditio Anglicana in Hispaniam facta, sed nullo commodo, ut libello peculiari describitur, et *Merc. Gallo-Belg.* narratur, lib. 2°.

[12-06-1589] o.s.

XII. Blidenbeeck, arx Geldriae Superioris in paludibus munitissima, a Scenkianis diu defensa, Regiis dedita eiusque munimenta solo deiecta, quod receptaculum potius latronum quam militum propugnaculum fuisset. Dedita 24 maii, stilo novo.

In Helvetiis novae turbae. Bernenses nempe, occupata arce ducis Sabaudi, suis percommoda, ipsum adeo irritaverant, ut collecto exercitu, arcem obsidione cingeret, ac Bernensium exercitum fugaret. Qui, invocato auxilio confoederatorum Genevensium, Basiliensium, Zurchiorum, etc., restaurare exercitum coepere, et cum duce foedus iniisse dicuntur. Helvetii papistae, Zolodorenses, Friburgenses, Lausannenses, etc. Unde verendum est, ne ingens bellum exoriat inter istas martias gentes.

Ego hoc tempore, fideiubens pro sororis meae marito,⁶³² didici cautius in posterum vivere, et verum illud esse proverbium Salomonis 22: 'Noli eorum esse, qui manum praebent, qui debitorum sponsores sunt, ne si solvendo non sis, tibi lectus tuus auferatur'.⁶³³ In quam sententiam loquitur idem capitibus 6, 11, 17. Certe ego vel pro me mater solvere coacta fuit. Unde oraculum esse sentii: 'Sponde, noxa presto est'.⁶³⁴

II, fol. 108r (p. 221)

[20-06-1589] o.s.

XX. Nescio fortunae an fati incusem vim an utriusque, tam variis obruor curis tamque difficilibus molestiis et tristibus premor cogitationibus. Si mentem meam sedavi, si animum ad tranquillitatem composui, statim alia tempestas exoritur; meorum me angunt mala perpetuo mala. Si ea paululum cessaverint, alius mihi de me ipso ingruit metus; nunquam aut nusquam quies. Internam in me seditionem et sensuum non leve bellum sentio, ita ut ad tristia penitus me natum videam.⁶³⁵ Foecundius in adversis ingenium, et animus a dolore vires capit, idque ex factorum primo aspectu, quae omnium malorum acervum in me et circa me congesserunt.

[22-06-1589] o.s.

XXII. Si unquam mihi patria fastidio, et iam ob sororis infaustas nuptias, quarum et pudet et poenitet; altus nempe animus vix patitur fortunae contumeliam. Haec, o patria! meo dolori

⁶³⁰ Motten en boekwormen, zie Langereis 2001, p. 158.

⁶³¹ Deze bode werd in 1584 al op Walcheren gearresteerd, zie dl. I, fol. 151r.

⁶³² Zijn zuster Maria van Buchell, getrouwd met Jacob Queeckel; zie fol. 103v, en Pollmann 2000, p. 77 en 138-139.

⁶³³ *Spreuken* 23, 26-27.

⁶³⁴ Stel je garant, en de schade komt algauw.

⁶³⁵ Vertaling, Pollmann 2000, p. 78.

concede, quamvis mihi tu cara et aeterna debeat esse autoritas; accidentia tamen me extorrem voluntario agunt auxilio⁶³⁶ ut tua dulcedine nec velim nec liceat frui perfecte.

Dordrecht

[25-06-1589] o.s.

XXV. Dordracum, urbem aquis undique cinctam, perveni; incolae cuius, ut seditiosi audiunt vulgari hoc dicto:

Haerlemum lardo gaudet, Schoonhavia libo,
At Dordracenses seditione mala.

Templum summum, divae Virgini olim sacratum, conditum per Albertum, comitem, anno christiano MCCCLXVI (1366) et collegio XII canonicorum ornatum. Consulibus singulis praeferuntur duo halebardi, genus est securis, praetori VI, cuius curam iam gerit [Jacob] Muys de Holy, qui ex uxore [Elisabeth] van der Lindt liberos habet.

Mijliorum quoque familia celebris olim et anno MDLXX (1570) per regem Philippum Austriacum nobilitata, ut ex instrumento ipso collegi, ob merita Arnoldi Mijlii (filii Cornelii) consulis Dordraceni, cui ex [Cornelia] Alblasia 3 filii sunt. Nempe liberi Adrianus, praeses curiae Hollandicae, qui ex [Magdalena] Neoburgica plures liberos reliquit, Cornelium nempe van der Mijl, cui uxor Maria Berneveltia, filiam item nuptam Danieli Hartainio; Cornelius, arcis olim Gaudanae praefectus, cui nupta fuit Catarina Joachimi Hopperi, V.C., filia, sine liberis mortua, et inde Adriana van der Does, sterili quoque matrimonio; obiit ille Leydis anno 1605; Johannes post fratrem dominus Van der Mijl habuit uxorem, quae liberos ipsi peperit. Hunc Antwerpiae et Bruxellis conveni, cum ad balnea Spadensia proficisceretur, anno 1609.⁶³⁷ Maria uxor erat Alberti Loi, ex Frisia oriundi, qui erat regi Hispaniarum a rationibus secretis et dominus in Hodenpijl.

Ego diverti apud Theodoricum Clovicum, urbis capitaneum et sororis meae mariti patrum, sub insigni 'Oppidi Sciedami'; qui ex adoptione Hollandica Clovici nomen ferebat, cum patri eius cognomen fuisset Van den Enden.

II, fol. 108v (p. 222)

Julius

[01-07-1589] n.s.

Kalend. Obiit Antwerpiae Christophorus Plantinus, princeps typographorum.

[03-07-1589] o.s.

III. Noctu praecedente Regii praedam ex pago Hauteno⁶³⁸ et vicinis egerunt ducentorum boum et equorum L (50); quam recepissent nostri, nisi intempestivis consiliis tempus ipsum quasi de industria traxissent, et elabendi spatium hostibus concessissent. Boves erant omnes civium Traiectensium, ex quibus maximum damnum sentiit Gisbertus Voerstius, qui cum suis Hautenses in ius vocavit, quod ii in se custodiam recepissent, modo militare praesidium, quod in templo erat, alio collocaretur; sed nullo bono.

Hinc ex singula cohorte sorte electus ad tutanda navalia Vreswicorum, quae colonia Traiectensium ad Rhenum, mittitur, cum Anthonius Buttius praefectus, a Schenckio evocatus, vacua militibus ea reliquisset; et sequenti die, redeunte Buttio, Traiectum cives rediere.

⁶³⁶ Waarschijnlijk een schrijffout in het hs., die moet worden verbeterd: angunt exilio.

⁶³⁷ B. was in 1609 te Antwerpen en Brussel geweest. Zie de *Inscriptiones* (UB Utrecht, Hs. 1648, en website Het Utrechts Archief, [link](#)), op fol. 135, p. 279 staat te lezen: 'Brabantica. Anno 1609, post indutias in Belgio confectas, cum uxore et liberis Brabantiam profectus'.

⁶³⁸ Houten bij Utrecht.

[08-07-1589] o.s.

VIII. Arnoldus Honthorstius quendam Regium militem captum in urbem adduxit. Erat hic ex Werckhovia paganus, cui notissimae regionis viae, adfuerat iis. Qui nuper armenta abegerant, et nescio qua fidutia aut temeritate an explorandi animo, tanquam ignotus apud Werckhovianos manserat. Hunc plebs, recenti memoria abacti pecoris exacerbata, illico suspendendum clamabat. Senatus maturiori consilio rem explorandam dicebat et cavendum, ne Regii quid tristius in nostros iam captos statuerent.

[09-07-1589] o.s.

XI. Gebhardus Prouningius Daventrius, olim consul et male reipublicae gestae seditionisque accusatus ac diu in carcere detentus, cum semper fuisset suae vitae ob civium quorundam minas dubius, dimittitur, et urbe in perpetuum prohibetur.⁶³⁹

Est apud fratrem Ciacconium⁶⁴⁰ Romae pellis humana, ut corium praeparata summae crassitudinis, et phasianus Indicus. (Aethiopsis, ut ex maculis nigris ineluibilibus⁶⁴¹ patet).

[13-07-1589] o.s.

XIII. Regii castrum Pudroyen in insula Bomeliensi obsiderunt. Martinus Schenckius, eodem tempore Berckium oppidum obsidione liberare frustra tentans, ac omnes perinde milites undique congregans, duo munimenta in terra Clivensium prope Rhesiam fecit, agrosque vicinos depopulatus, magnam praedam egit ex tranquillis nullarumque partium hominibus.⁶⁴² Romae, apud fratrem Alphonsum Ciacconium spectatur inter mirabilia folium ferri equini effigiem representans, e Sicilia allatum, nomen huic erat a figura 'sferra cavalli'. Marmorum item genera CXX (120) et fungus marinus maximus in lapidem fere versus. (In Aniene⁶⁴³ coniecta petrifieri, scribit Boisardus, ex relatione T. Celsi, *De corpore humano*).

II, fol. 109r (p. 223)

[14-07-1589] o.s.

XIV. Apud Brabantos vitae necessaria minoris emuntur quam apud nos, sed commercia cum vicinis frigent.

Anglica classis, ex Hispaniis reversa, nil egit praeter ignobilem praedam et innocentium caedes, idque non absque suo damno.

Hoc ipso die. Quidam pagani Hautenses capti, quod Daventriam ivissent ad immunitatem suis ab hostibus consequendam.

Apud fratrem Ciacconium sunt adhuc visu digna: patera ex aere, qua libabant olim in sacris, congius, semicongius, sextarius, claves, sagitta, annuli, strigiles, fibulae et styli antiqui, ac vasa alabastrina, quibus unguenta servabantur.

[16-07-1589] o.s.

XVI. Regii armenta Aemerfortiorum abegerunt.

Poudroye et Brakel castra a Regiis capta, et paulo post incendio deformata sunt. Sed cum Hispani Wahalim traicere nollent, execrarentque Bommelia, nam tristi expeditione superioribus annis tentatam.⁶⁴⁴ Julianum Romerum⁶⁴⁵ iracundis verbis protestatum, ferunt, vocantem ipsos 'traditores del Dio e del re'; sed sine fructu.

[21-07-1589] o.s.

⁶³⁹ Vgl. *Kronijk van het Historisch Genootschap*, 21 (1865) p. 572 over Gerrit Pruninck. B. heeft echter het daar voorkomende bericht niet als bron voor zijn mededeling gebruikt.

⁶⁴⁰ Alphonsus Ciacconius (1530-1599) een Spaanse geleerde dominicaan in Rome; zijn naam werd ook gespeld als Alfonso Chacón en Ciacono.

⁶⁴¹ Onuitwisbare zwarte vlekken.

⁶⁴² Vgl. Bor III, p. 458.

⁶⁴³ In de ijskoude Aniene, zijrivier van de Tiber.

⁶⁴⁴ Hier schijnt een woord te zijn uitgevallen, bijvoorbeeld: obsidionem.

⁶⁴⁵ Dit is niet Julian Romero de Ibarrola (1518-1577) een bekende legeraanvoerder aan de Spaanse kant.

XXI. Mursiacus mulierosior uxoriq̄ue addictior, homo Gallica levitate quam Germana constantia abundantior, eo quod caput coniugis doleret, vetuit, ne campanae pulsarentur. Certe dolendum, mulieris libidini publica civium festa subiacere.

[22-07-1589] o.s.

Sequenti die. Edicto cautum, ne quis alteri relligionis ergo malediceret iniuriamve faceret. Honthorstio hoc die insignia militaria data, et in militiam Ultraiectensium adscriptus est. Fuit nescio quid turbae in populo, eo quod Daventrium, a senatu missum, quidam honoris gratia extra iurisdictionem sive limites Traiectensium deduxissent. Qui reversi, tanquam eius asseclae male audierunt.

Hispaniarum rex, cum diu quorundam instinctu male in Parmensem fuisset animatus, intercedentibus Belgiae Ordinibus placatus, ei praefecturam Germaniae secundae in triennium prorogavit. Qui hinc ad obsidionem Huesdanam milites recentes submisit tormentaque murifragia adduxit. Causa regiae indignationis erat res male gesta in adventu Hispanicae classis, in qua maior necessitas quam voluntas, et ante omnia divina dispositio manifeste dominabatur.

Scenckius hoc tempore Berkium olim Tiberiacum oppidum, a Regiis obsessum, comeatu iuivit et in itinere Regios, qui Verdugio cum pecunia subsidio mittebantur, in ericeto Lippiensi⁶⁴⁶ ex improvise invadit, fugat, caedit, non exiguam reducens praedam. Quae ultima eius victoriarum fuit, properantibus ad finem fati.⁶⁴⁷

II, fol. 109v (p. 224)

Augustus

[01-08-1589] o.s.

Huius mensis primo. Martinus Schenck a Nidech, postquam Regiorum aliquot cohortes ex improvise invadens dissipasset, maiora animo volvens, civitatem Noviomagensis, extremum eius vitae filum rumpentibus fati, maiori quam debuit silentio aggreditur. Nam cum suos incios ante civitatem in Vahalis ripa exponeret, trepidare ipsi coepere; aliae quoque naves male conductae, ad destinatum locum non pervenerunt. Unde diutius morati, seipsos prodidere civibus. Quare cum navim armatus insiliret pedesque deciperentur, undis submersus est. De hoc legi chronicon carmen; sed dubito an verum, cum X (10) augusti (Vide *Merc.G.B.*), nisi novus me, ut puto, stylus fallat:

Belliger altesimus Schenck heros mergitur undis
Augusti decies alta ubi pulsa quies.

[01-08-1589] n.s.

Primo huius, sed stylo gregoriano, ut credo. Occisus in oppido Clotualdano Henricus III Valesius, Franco-Gallorum rex, e familia Valesiorum postremus, per Carolum Clementem,⁶⁴⁸ monachum dominicanum (Vide *M.G.B.*, lib. 2), qui velut epistolam porrecturus, clam cultello veneno infecto armatus, regis ventrem vulneraverat. Is protinus a satellitibus Regiis accurrentibus examinatus, indeque eius cadaver quatuor equis distractum incensumque fuit.

[05-08-1589] o.s.

V. Hispanum vidi a nostris captum, generosi ac bellicosi animi hominem, ut et liberrimi. Fuerat is cum aliis novem in equis, qui L (50) sclopettarios ex nostris invaserant; unoque amisso ipsiusque equo vulnerato et ideo capto, caeteri evaserant.

⁶⁴⁶ Schenck trok van Rheinberg naar de hei bij Wesel aan de Lippe.

⁶⁴⁷ Vgl. Bor III, p. 459.

⁶⁴⁸ Hendrik III van Valois, op 1 aug. in Saint-Cloud bij Parijs vermoord door Jacques Clément.

Il y avoit en ce temps à Dort un nommé le Grand Diable, grand nageur, qui vivoit en l'eau comme pesce et faisoit merveilles, demeurant aucunefois par trois heures sous l'eau, mais transfugé à Geertrudenberch, faisoit beaucoup de mal à ceulx de nostre costé, et principalement de Dordrecht; pourquoy enfin pris, fust pendu et estranglé au bel gibet.
[04-08-1589] n.s.

Navarraeus a rege Henrico iam morituro successor declaratur, et post obitum regis, IV huius mensis, rex Franciae proclamatur ab exercitu, nomenque Henrici IV assumit. Ac solemniter iuramento se catholicam romanam religionem, in iis quibus erat Franco-Galliae locis conservaturum, legitimi generalis consilii decretis staturum, coronae officariis ac reliquis proceribus privilegia sua confirmaturum, promisit. Principes vero et milites obedientiam iurant, et promptos se ad vindicandam Henrici Valesii regis sui caedem, et rebelles regni exterminandos offerunt. Hinc ex tribus Franco-Galliae factionibus duae pro regni conservatione in unum coalitae sunt contra Confoederatos.

II, fol. 110r (p. 225)

[10-08-1589] o.s.

X. Mauritius Nassovius et Ordines nostri milites suos undique congregarunt, et cives Delphenses ad defendendam Viennam in quadrigis venerunt. Is mos, olim priscis temporibus sub comitibus usitatus, laudabilis quidem, sed hodie nimis obsoletus. Cives nempe pugnabant nullo vel exiguo stipendio pro patria, pro principe. Sic olim et Romani, quem morem, sed frustra, laudant Macchiavellus et Tiara.⁶⁴⁹

[14-08-1589] o.s.

XIV. Hela, intra Huesdam et Silvamducum media, hoc die Regiis est dedita. Holaccus,⁶⁵⁰ tyrannidis in suos suspectus ideoque invisus semper, cum improspere obsidionem Heilensem solvere tentasset suorumque plurimos amisisset, quosdam etiam iracundo animo sua manu occiderat. Quare in eius necem conspirasse quidam dicebantur.

Sequentibus diebus. Nostri Huesdam novo firmare praesidio infeliciter tentarunt. Plures nempe occisi sunt, quidam fuga evasere, quidam etiam capti aut submersi, paucissimi in urbem venerunt.

Tyberis, hoc tempore Romae valde aucta, urbem vicinamque loca inundavit, omnemque messem profligavit. (Tiberis inundatio aliquid semper infortunii secum attulit, Martinus, *Chron.* 420). Venetiae quoque magnam perpressae sunt inundationem. Vide Isidorum, *Etym.*, lib. 13, cap. ultimo.

[18-08-1589] o.s.

XVIII. Audio Valentinum,⁶⁵¹ celeberrimum circumforaneum medicum, qui multas magnasque in hisce provinciis opes conquisierat, cum omni sua gaza submersum.

[20-08-1589] o.s.

XX. Jacobus, marchio Badensis, colloquium instituit papistarum ac evangelicorum. His praesidebat Smidelinus, illis Pistorius,⁶⁵² ab evangelicis apostata. Res vero hunc finem habuit, ut et ipse marchio evangelicam fidem desereret.

[23-08-1589] o.s.

XXIII. Duo rusticorum filii, quibus in pecoribus abigundis usi fuerant Regii, cum milites se probare non possent, suspendio finierunt vitam, quorum alter constanti in Deum mente et clara voce Deum precatus est.

⁶⁴⁹ Petrus Tiara (1514-1586) hoogleraar geneeskunde in Douai, daarna Leiden (1575-1585) en Franeker.

⁶⁵⁰ Graaf van Hohenlohe (Hollack).

⁶⁵¹ Mogelijk Laurentius Gozar, Valentinus (van Valentia).

⁶⁵² Jacob III, markgraaf van Baden-Hachberg, werd katholiek, maar stierf kort daarna in 1590. Jacobus Andreae (Smidelinus) en Johannes Pistorius leidden de gesprekken tussen protestanten en katholieken.

Circa hoc quoque tempus. V (5) Regii milites XVIII boves ex Heicopia abegerunt (Johannis Henrici, ni fallor, Wyckerslotii). Quod mirum, ut tantum itineris, nisi dissimilantibus villicis, tuti facere potuerint.

Hoc tempore. Legatos suos ad pontif. Rom. misere confoederati Gallici. Navarraeus vero suos tanquam rex Franciae ad Venetos.

[27-08-1589] o.s.

XXVII. Duo ex iis, qui praedas nuper egerant villicorum, filii, Cruyff et alter admodum adolescens, cuius aetati quidam parcendum putabant, cum multa emendandi causa promississent, capite truncati sunt, quum frustra aliquoties aeneatores de redemptione egissent, quod latronum, non militum more fuissent capti, extra manipulos et sine decurione vagantes et viatoribus insidiantes, locorum utpote maxime gnari.

II, fol. 110v (p. 226)

[28-08-1589] o.s.

XXVIII. Regius exercitus ex parte Huesdanam obsidionem propter imbrium multitudinem et aquarum abundantiam deserere cogitur, et brevi totam obsidionem solutam iri speratur.⁶⁵³

Nostri habent sua castra in insula Bommeliana, ubi congregati Nassovius, Hoenlous, Mursiacus.

Celebratae sunt hoc tempore nuptiae filiae doctoris Danielis Brouckhusii, ubi sponsus cubitum ire negabat, veritus, ut credo, ignotam in tenebris viam ambulare.

In aedibus ducis Hetruriae Romae sunt opera celebratiora: Niobes historia, toto orbe celeberrimum opus; Marsyae signum pulcherrimum; Juliae, Titi filiae, signa duo; pilae ex pharonico marmore ingentes; tabulae pictae e China.

[30-08-1589] o.s.

XXX. Nassovius et Mursiacus iusserunt, omnes naves onerarias, quibus cespites veherentur, ex paludibus Rhenensibus quam primum tam vacuas quam oneratas reduci, ne Regiis usui essent, quorum verebatur adventus. Vocantur hae naves 'sambreusae'.⁶⁵⁴

Senatus Agrippinensis centesimas omnium bonorum ab incolis mercatoribusque externis exegit; at cum quidam se subducere tentassent, detenti sunt. Hinc ad Parmensem legatio missa; sed nullo bono.

Circa hoc tempus. Subaudiae dux Genevam obsidione cinxit. Genevenses vero, invocato sociorum auxilio, ducem in fugam coniecerunt. Eique quaedam abstulerunt, sed cum Bernenses, cum quibus iam dissidebat, discederent, dux iterum sua recuperavit, et obsidionem renovavit.

Romae apud Fulvium Ursinum⁶⁵⁵ spectantur virorum illustrium apud veteres imagines ex marmoribus, numismatis et gemmis quamplurimae, ex quibus hae rariores: Alexandri cum Olympiade matre; Amilcaris et Annibalis filii; simul Aristotilis vera effigies; item Hippocratis, Socratis, Platonis, Pyrrhi, Alcibiadis, Pythagorae, Architae, Zenonis, Sophoclis, Euripedis, Menandri, Themistoclis, Carneadis, Aristophanis, Homeri, Hesiodi, Sapphus, Alcmeonis, Apollonii, Thyanaei, Diogenis Cynici, Herodoti, Schipionis Africani, Marii, Ciceronis, Terentii, Apuleii, Papiniani et uxoris, Marci Bruti.

Libros vero habet in biblioteca sua selectiores: Terentium manuscriptum in maiusculis literis vetustissimum, circa Alexandri Augusti tempora descriptum, ut putat Ursinus. In margine leguntur Graeci versus Menandri, quos Terentius imitatus est. In frontispicio haec habentur: 'Ego, Angelus Politianus, antiquitatis non omnino incuriosus nullum antiquiorem hoc videre

⁶⁵³ Vgl. Bor III, p. 478.

⁶⁵⁴ Zie deel I, fol. 127r, 'samoreusas'.

⁶⁵⁵ Fulvius Ursinus (1529-1600) was bibliothecaris van het Palazzo Farnese in Rome, gaf teksten van klassieke auteurs uit en was een verzamelaar van antiquiteiten.

memini codicem.' Virgilio item manuscriptum maioribus characteribus et historiis miniatis exornatus, eiusdem vetustatis. Dantis *Poema*, a Bocatio transcriptum, Polybium Graecum Petrarchi autographum.

II, fol. 111r (p. 227)

September

De Carafforum familia quaedam suo loco [fol. 73v] propter angustiam obmisi. Sunt ex Naugero, legato Venetorum eiusmodi: La casa de Caraffa è venuta da Pisa in Napoli, una con la Caracciola, come si legge in una sepultura a San Dominico in Napoli, Del 1315 morì il sr. Matteo Caracciolo detto Caraffa. (Nel *Discorso di Roma e il papa Paolo IV*).⁶⁵⁶

[03-09-1589] o.s.

III. Supplicationes decretae ob felicem, novo rege ex sententia nostrorum Franco-Gallis constituto, successum.

Hoc quoque tempore. Steenviciani milites corbitam Swollanam in mare Glaciali⁶⁵⁷ oppresserunt, aliquot occisis et ultra XXV captis.

[05-09-1589] o.s.

V. Hoc tempore. Mursiacus forum Grevianum⁶⁵⁸ liberum, ad quod plurimi ex Germania mercatores confluerant, spoliavit, cuius rei excusationem ipse iure represaliorum defendere conabatur. Sed *Mercurium Gallo-Belgicum* vide.

[08-09-1589] o.s.

VIII. Figius, Tielensis satrapa, Betaviam, rupto aggere, aquis immersit, ne Regiis transitus per eam pateret.

Berckium oppidum circa hoc tempus post longam obsidionem Regiis deditum.

Navis Batava, tormentario pulvere bellicisque instrumentis onusta, a quatuor Regiis circumdata et expugnata. Cum vero Batavi vitam a victoribus impetrare non possent, clam pulverem incenderunt, et momento navis victoresque cum victis disrupti periere.

[16-09-1589] o.s.

XVI. Parmensis, cum frustra Balignium, Cameracensis urbis praefectum,⁶⁵⁹ de tradenda urbe et castro tentasset, eam proditione occupare, sed frustra, conatur.

Vianen, Gorinchem

[22-09-1589] o.s.

XXII. Hora pomeridiana tertia Traiecto decedens, Viennam Batavorum oppidum perveni, cuius dominium spectat ad Elysabetham Bronckhorstiam, Judoci, Hunnepelii domini, ex Johanna Brederodia filiam, ex testamento Henrici Brederodii, qui eius matrem scripserat heredem. Quod et optinuit, frustra se opponentibus Wilhelmo Nassovio, Aurantiae principe, qui ex donatione agebat, et Amelia Nuenaria, olim Henrici Brederodii uxore, iure retentionis pro dote non restituta. Haec nundum nupta, quamvis cum Maxaemiliano Hornio, Locriae⁶⁶⁰ domino, familiariter vixisse dicatur, quam pudor virginis pateretur. Qui cum ab ea repulsam impotenter ferret, se duxisse vel saltem spondisse sibi uxorem et perfecisse cum ea coniugium, palam praedicabat. Incertum tamen, an id se vindicandi animo fecerit. Nam ex calore iracundiae effusum esse, credibile est, quamvis testentur pedissequae nocte saepius

⁶⁵⁶ Paulus IV (paus 1555-1559) werd als Gian Pietro Carafa in 1476 in Napels geboren. De titel *Discorso di Roma e il papa Paolo IV* is onbekend, maar vergelijk de overeenstemmende formulering in Eugenio Albèri (ed.), *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato*, Ser. II^a, Vol. III° (Florence, 1846), p. 377.

⁶⁵⁷ ... een vrachtschip uit Zwolle op de Zuiderzee.

⁶⁵⁸ Grave.

⁶⁵⁹ Jean de Monluc, heer van Baligny, stadvoogd van Kamerijk.

⁶⁶⁰ Lokeren.

accersitum totasque cum ipsa noctes transegisse. Illa nihilominus liberam vitam vel cum dedecore coniugio praefert.

(D (500) fere passibus extra urbem versus Goricom erat in rota iuvenis, qui incaestuosum cum matre peregrisse concubitus deprehensus fuerat; contra pendebat mater, quae in aquis spiritum perdiderat).

II, fol. 111v (p. 228)

[23-09-1589] o.s.

XXIII. Gorichemium Arkeliorum oppidum ingressus, in diversorio ‘Coloniensi’ mansi, donec a quodam mihi noto ad aedes suas deducerer.

Erat hic quidem nullius literaturae et homo mechanicus, sed acutissimi ingenii, qui quicquid authorum in Germanicam linguam translatorum conquirere poterat, habebat. Eosque tam attente legerat, ut cum doctissimo quoquo congredi non vereretur et saepe aequo Marte decederet, adeo ut avi Johannis Campensis genius in ipsum transfusus videretur.

Disputabamus de fato et praedestinatione, ubi ille Calvinii opinionem prorsus damnabat, dicebatque: ‘Fatum quidem esse immutabilem in Deo et a Deo ab aeterno ordinationem, nempe ut impius condemnetur, pius vero servetur, nos tamen non huic aut illi alligari ex necessitate, sed libera potius voluntate bonum vel malum eligere, quo electo ad praedestinatum ferri exitum.’ (Vide Lactantium, lib I, cap. 4). Probabat etiam Coornhertii opinionem, praedestinatum esse quia fieret, non autem fieri quod praedestinatum esset. Deinde homini aiebat esse utilius labi et contravenire praecepto divino, quam in statu innocentiae vivere. Nam suum Creatorem vix agnovisset in hoc statu, nec Dei in se beneficia tam larga fuisset expertus; nescivisset discrimen boni et mali puerique instar sine adfectu vixisset. Erat autem in hoc fructu boni et mali cognitio, et non boni tantum, quoniam nihil sine suo contrario poterat dignosci, ut nec lux sine tenebris.⁶⁶¹

Gorichemienses oppidum novis moeniis aggeribusque cingunt portumque multum ampliarunt; aedes sagittariorum⁶⁶² restaurant, basilicamque civilem de novo erigere meditantur. Arx vero solo aequatur, turrisque Caerulea ex vivo durissimo lapide minuitur ad medietatem.⁶⁶³

Dordrecht, Rotterdam, Delft, Den Haag

[24-09-1589] o.s.

Sequenti die. Navi Dordracum profectus sum. Erat in eadem navi puella pulcherrima: tenerrimis corporis lineamentis, oculis splendidissimis ridentibusque, superciliis admodum aequalibus, pulcherrimo naso, corallinis labris, capillis politis facieque tota purpureo-candida, quales priscas illas Veneres fuisse, arbitror. Erat in primo flore XII vel XIII annorum, filia hospitis in Gorcomio, ex civibus honestioribus.

Hinc curru Roterodamum properabam, sed frustra, portis iam clausis. (De castro Iselmondano, vide *Annales* et inornat...(?), in Guilielmo Bertoldo, 41 episcopo, et Guillelmo 21 episcopo et 22).⁶⁶⁴ Quare in villa Dardanarii⁶⁶⁵ suburbana hospitavi, ubi aderat nobis comitata puella ex iis, quae mercatorum oculis insidiare solent; sed nihil

⁶⁶¹ Zie Pollmann 2000, p. 99 (vertaling).

⁶⁶² In de ‘oude’ Doelen aan de Molenstraat verbleven sinds 1589 de schutters van het Sint Jorisgilde en het Sint Christoffelgilde.

⁶⁶³ De Blauwe Toren, afgebroken in 1578.

⁶⁶⁴ 41. Guilielmus II, Bertoldus Mechlinensis, ob. 1301; 21. Guilielmus, ob. 1075.

⁶⁶⁵ Afgeleid van Dardanus, de stamvader van de Trojanen, of van Dardanarius, een korenkoper.

II, fol. 112r (p. 229)

hic ut puto egit, ludentibus hanc vicissim mercatoribus.

[25-09-1589] o.s.⁶⁶⁶

XXV vel novo V kal. octobris. Rotterodamo Delphos profectus sum, ubi nobis aderat quidam miles ex Huesdana obsidione, qui Regios iam pene discessisse, dicebat.

Hinc Hagam veniens; varius ibi, sed incertus de Franco-Gallia rumor; hoc certum, legatum Navarraei ab Ordinibus nostris pecuniarium subsidium petere.

Leiden

[03-10-1589] n.s.

Tum curram conscendens, Lugdunum intravi ipsis liberatae obsidionis feriis.⁶⁶⁷ Hospitium mihi erat in ‘Campana’ apud Johannem Marcum, ubi erant duo praeterea adolescentes Schotti, probe docti et nobiles, unus Orchadum episcopi et regii consilarii filius, qui amice me amplexi, plurima mecum de literis et studiis egere. Nimis tamen illi, ut decebat, praeceptorum Lipsio tribuebant.

Vidi et hic Colvium,⁶⁶⁸ iuvenem doctissimum Brugensem, simul et Meroerium, cuius eruditionem ante multos commendavit Lipsius. Cum ipse aegrotaret, quidam interrogaverunt quem sibi successorem, si quid humanitus accidisset, mallet et hunc denotasse, fertur.

In his aedibus picturas vidi laudabiles: Extremi iudicii; Sampsonis, ubi omnes vires in Dalidis perdidit sinum; Adonidis ac Veneris; Judae ac Thamar.

Muros muniebant fossasque instaurabant Lugdunenses.

‘Per mare, per terras currit mercator ad Indos’, ut est vulgaris versus,⁶⁶⁹ quod et observare vidi puellas, quae Veneri vitam dicarunt: hae curram conscendunt, naves ingrediuntur, exponuntque putidas merces ignotis spe potioris lucri.⁶⁷⁰

Gouda

[26-09-1589] o.s.

XXVI. Gaudanum oppidum ingressus, hospitaliter ab Aleyda Ruyschia, Jacobi Vermatii uxore, exceptus sum, ubi vidi simulachrum Marianum cum pueri Jesus,⁶⁷¹ summo artificio et labore pictum. Plicas vestimentorum et singulas fere crines curiosus quis facile numerasset.

Author erat Janus Mabusa, qui hoc marchioni Veriensi fecerat, a quo ad Somerdijkios Burgundos pervenerat.

Narrabat mihi Vermatius, Suetiae ac Poloniae regem, Sigismundum, catholicam romanam religionem valde promovere, et Rigenses coegisse, jesuitos intra moenia recipere, qui id aegre admiserunt.

[27-09-1589] o.s.

XXVII, vel VII octob. Templum Gaudanum, non ultimum, licet imperfectum Bataviae, spectavi in eaque vitra excellentissima, qualia vix in reliqua Belgia. Ac in primis habent illic suum Philippus Austriacus catholicus et Maria Angliae regina, eius uxor, cum pulcro ac decenti elogio: ‘Philippo etc., cuius thronus tanquam sol splendeat, et cato-

⁶⁶⁶ 5 kal. oct. is 27 sept. Bedoeld zal zijn 5 okt. n.s.

⁶⁶⁷ Leidens Ontzet, 3 okt.

⁶⁶⁸ Petrus Colvius (Brugge 1567-Parijs 1594), 3 maart 1586 als student rechten te Leiden ingeschreven.

⁶⁶⁹ In *Fragmenta regalia* toegepast op Raleigh.

⁶⁷⁰ Ze stallen hun bedorven koopwaar uit voor onbekenden in de hoop op een groter gewin.

⁶⁷¹ Lees: cum puero Jesu.

II, fol. 112v (p. 230)

licam semper pietatem potenti manu vindicet.⁶⁷²

Inde est Erici Brunsvicensis, in quo viva eius effigies cum insigniis et historia.

Hoc epigrammate, D.O.M.: Illustrissimus Ericus, Dei gratia dux Brunsvicensis, et Lunenburgensis princeps imperii, baro Lysveldii, dominus in Worden, etc., catholicae religionis ergo dedit 1566.⁶⁷³

Sequitur aliud comitis de Lingen, et eius coniugis, comitis⁶⁷⁴ de Marka, cum historia Judithae.⁶⁷⁵

Et aliud, dominae de Boetselaer, abbatissae de Rensburch, cum Hesterae historia,⁶⁷⁶ et his insigniis.⁶⁷⁷

Boetzelaer, Moll van Leitburch, Langeraeck, Pieck, Rechteren, Herrler, Pellanen, Appeltern; Arckell, Brouckhusen, Culemburch, Haeften, Linden, Brederode, Benthem, Varick.

A sinistra templi parte erat vitrum cum effigie Marguaretæ Austriacæ, in quo Christus discipulorum suorum pedes lavaret, et Helias sine igne sacrificans, e coelo ignem impetraret, quo holocaustum consumeretur, quod prophetae Baal facere nequeunt, a populo Israel occiduntur. Qui deinde reversus est ad Deum suum cum rege Achab, et ut pluvium a Deo precibus impetraret Helias (*Regum* III, cap. 18).⁶⁷⁸ Cum hoc epigrammate:

Domina Marguarita ab Austria, divi Caroli, imperatoris semper Augusti, filia, Parmæ ac Placentiæ, Castrique ac Pennæ ducissa, Novariæque domina, necnon pro potentissimo Hispaniarum catholico rege Philippo, fratre, Inferioris Germaniæ regens ac gubernatrix christianæ pietatis divinique cultus observantissima ad ecclesiæ huius ornatum hoc vitrum donavit anno MDLXII (1562).⁶⁷⁹

In alio vitro erat, ut Christus mercatores e templo eiiceret.⁶⁸⁰

Item in alio cum effigie comitis Lignensis, historia Helisei et Naamanis, qui lavando se in Jordano lepra mundabatur.⁶⁸¹

Gauda vero, civitas pulcra ad Issalam Batavicam, a torrente Gouwe nomen habet. Condita, ut habent annales, anno christiano MCCLXXII (1272). Est hic turris, in qua antiquissima

⁶⁷² Het glas (venster in de Goudse St. Janskerk) van Philips II en zijn vrouw Mary Tudor is met 20 m een van hoogste 'Goudse glazen'. Wat op dit glas (nr. 7) stond is door restauratie niet geheel meer duidelijk, maar latere interpretaties stemmen niet overeen met wat Buchelius schrijft; zie de afbeelding op de website http://www.sintjan.com/media/glazen-cartons/cartons_nl.html; Xander van Eck and Christiane Coebergh-Surie, "'Behold, a greater than Jonas is here": the iconographic program of the stained-glass windows of Gouda, 1552-72', *Simiolus: Netherlands quarterly for the history of art*, 25.1 (1997), p. 5-44: p. 27 n. 50 (PHILIPPVS ... CVIVS TRONVS TANQVAM SOL TOT(UM) COMPTENS ORBEM STET IN SEMPITERNVM ...); Wim de Groot, *The seventh window: the King's Window donated by Philip II and Mary Tudor to Sint Janskerk in Gouda (1577)* (Hilversum, 2005), p. 116 (PHILIPPVS ... CVIVS TRONVS PANOVAM SOL TOT(UM) COMP(LEC)TENS ORBEM STET IN SEMPITERNVM ...). Geen ervan citeert het Diarium.

⁶⁷³ Glas nr. 8 van Erik II van Brunswijk-Calenberg-Göttingen, heer van Woerden. De tekst is met kleine wijzigingen door B. overgenomen.

⁶⁷⁴ B. schrijft vaak comes i.p.v. comitissa.

⁶⁷⁵ Glas nr. 6 van Jan van Ligne, graaf van Aremberg, en Margaretha van der Mark.

⁶⁷⁶ Glas nr. 5 van Elburg van den Boetzelaer, abdis van het klooster te Rijnsburg (Het bezoek van de koningin van Sheba, dus niet van Esther).

⁶⁷⁷ Op het glas staat, *Links*: Boetzelaer, Mol van Leetbvrch, Langerack, Pyeck, Rechteren, Heerler, Polanen, Appelteern. *Rechts*: Arckell, Brovchvssen, Cvlenbvrch, Haeften, Linden, Brederode, Benthem, Varick.

⁶⁷⁸ Elias in 1 *Koningen* 18.

⁶⁷⁹ Glas nr. 23, 'het Hertoginnenglas' van Margaretha van Parma, met de offerande van Elia, de voetwassing, Kleine verschillen in de tekst bij B.

⁶⁸⁰ Glas nr. 22, waarschijnlijk van leden van de Goudse vroedschap, met de tempelreiniging.

⁶⁸¹ Glas met Naäman is niet bekend. Vgl. glas nr. 24, van graaf Philippe de Ligne, heer van Wassenaar, heet 'Philippus en de kamerling'.

Batavorum privilegia, Burgundionum quoque et Austriacorum principum vetustissimae literae servantur,⁶⁸² quae tamen tineis blattisque paulatim consumun-

II, fol. 113r (p. 231)

tur. Hollandis volentibus, qui aliorum, praecipue Traiectensium, ornamentis et antiquitati, quantum possunt, detrahunt. In hac nempe conservari dicuntur vetustissima imperatorum diplomata, Traiectensibus praesulibus et comitibus concessa, quibus et Hollandiae ac Frisiae domini appellantur, quae simul cum aliis a Carolo Austro imperatore ablata sunt.⁶⁸³

Viros eruditione claros genuit Gouda: Henricum et Joannem, quorum meminit Trithemius in *Catalogo virorum ingenio illustrium*; item Guillielmum Hermanum et Cornelium Aurelium, historicos, quorum posterior et magni Erasmi praeceptor fuit;⁶⁸⁴ Hermannum Goudanum, theologum; Jacobum, celebrem poetam; Gerardum, hominem doctum et elegantem; Regnerum Snoyum, medicum et theologum; Theodorum Gerardum, medicum; Cornelium Loos, qui et Finius ac Callidius appellatur. (Hermannus Laethmarius, Henricus Junius, Cornelius Schonaeus).

Scrockius putabat Isselgauw vocari, id est Issalae castrum, ut in Germania plurimae civitates, quemadmodum Schongauwe, Brisgauw, Amergauw. Invenio Theodorici Gerardi, medici, filium eiusdem nominis, qui cum natus esset annos 15, orationes et epistolas doctissimus scripserit, et librum de VII artibus liberalibus, qui impressus Moguntiae apud Petrum Friberg, anno 1494. Cuspinianus in. Rudolphus Gauwrus, Auw insulam interpretatur.

De Gaudensibus videndus libellus, quemadmodum habeo, *De bello Geldro-Batavico*, qui est Willelmi Hermanni,⁶⁸⁵ Goudani.

Oudewater

Circa primam pomeridianam, curru conducto, cum Velasco et Scottis sororibus Ultraiectum per Aquas Veteres reversus sum. Aquae vero Veteres oppidum est Hollandiae exiguum, ad flumen Issalae Batavae; in cuius agro multum cannabi crescit, unde incolae retibus faciendis fere occupantur. Magnam nuper cladem passum est, ab nempe Hispanis captum incensumque, nunc vero munitius multo restauratum est.

Ex hac oriundus Johannes Paleonidorus, carmelita, vir doctus. (In biblioteca huius oppidi inventa epistola domini Hidel., episcopi Augustani, anno 900 ad Nicolaum papam scripta. Vide *Paraleipomena ad [Chronicon] Urspergense*, 119, et [Flacius], *Catalogus testium veritatis*).⁶⁸⁶

Guillielmus Hermannus scribit, a Carolo Egmondano, Geldriae duce, frustra obsessum et probe tum fornicatis⁶⁸⁷ moenibus munitum, arcisque praefectum Jacobum Queckelium, proavum sororis meae mariti. Additque, civibus abundare locupletissimis, eosque parsimoniae gratia in medium diem dormire, ideoque vicinis sumniculosos dici.

Ex hoc oppido oriundus Robertus Snellius; nescio an is, qui Lugduni philosophiae professor apud Batavos, qui plura in lucem edidit opuscula.⁶⁸⁸

⁶⁸² De Staten van Holland maakten zich meester van de Hollandsche charters, die tot nog toe buiten hun bereik op het slot van Gouda bewaard werden.

⁶⁸³ Zie Pollmann 2000, p. 145.

⁶⁸⁴ Hs.: praeseptor. — Zie over deze twee en volgende Goudse beroemdheden, Hugo Franciscus Van Heussen, *Historia episcopatum Foederati Belgii ...*, vol. 1 (Leiden, 1719), p. 307-308.

⁶⁸⁵ Willem Hermansz, *Olandie Gelrieque bellum*, Amsterdam z.j.

⁶⁸⁶ Er was in Augsburg een bisschop Udalricus en een Hiltinus in 909-923.

⁶⁸⁷ Gewelfd.

⁶⁸⁸ Rudolphus Snellius (1546-1613) geb. te Oudewater, buitengewoon hoogleraar wiskunde Leiden 1581, gewoon hoogleraar 1601. Hij werd in 1613 opgevolgd door zijn beroemde zoon Willibrord Snellius.

Legi in annalibus, oppidum hoc captum ab antistite Arquelio anno 1349 et incensum, ubi cecidere ex civibus Traiectensibus Joannes van Rijsenburch, duo fratres Lichtenbergii, Jacobus, Joannes et Everardus a Driel, cives Ultraiectenses.

II, fol. 113v (p. 232)

[26-09-1589] o.s.

XXVI. Adolphus Nuenarius, Mursiae comes, cum instrumentum novum excogitasset, quod pulvere tormentario portas effringeret, eiusque vires experturus cum candela turrim ingrederetur, nescio quo casu scintilla in pulverem cecidit totamque turrim evertit. Periere ruina Dionisius, centurio, et puer aulicus; quidam graviter fuere laesi. At ipse comes lapidibus fere oppressus, valde laesus extractus et in cubiculum deductus est. Arnhemii accidit; unde non longe post misere spiritum exhalavit, octava nempe mensis sequentis, ut ibi [fol. 114r] notatur.⁶⁸⁹

[30-09-1589] o.s.

XXX. Ad hoc tempus. Duplicatae nocturnae vigiliae, ut sine turba magistratus eligeretur; qui iam electus, sequenti mense prodibit.

Quidam puer virum ex improvise ex mera malitia lethaliter vulneravit; quales an sint puniendi, inter iurisconsultos controvertitur, et qua poena. Damhauderus eiusmodi omnino puniendos, si doli sint capaces, putat, mitiori tamen poena. Quem vide in *Praxi criminali*, cap. 84 et cap. 54, ubi dicit omne delictum in puero cadere excepto carnis.

October

[00-10-1589] o.s.

Consules continuati sunt; XII-viri creati: Arnoldus Theodoricus Leidenus,, Joannes Sprutius, Rotardus Lanscronius, Bartolomeus Wedius,, Johannes Gochius, Cosinus (forte Christianus) Jacobus, Nicolaus Osterheimius, Henricus Zulenus, Cornelius Malsenus, Bernardus Stellio, Ellerdus Helsdingius, Antonius Drillenburgus; quaestores: Theodorus Pilius, Daniel Leemputius.

De Burg te Vechten

[03-10-1589] o.s.

III. Comite Johanne Candido⁶⁹⁰ ivi ad locum qui vulgo Burgus,⁶⁹¹ non procul a Veteris Rheni ripa, via inter Hautenum media ad sinistrum latus, ubi collis supra vicinum agrum paulo editior. Hic varia lapidum fragmenta, urnarum etiam et poculorum Romani operis; unde munimentum Romanorum militum, qui ad tuendam Rheni ripam contra barbaros collocati erant, quivis facile crediderit. In Rheni nempe ripa quam varia castella et munimenta collocata fuisse, praeter alios meminit Marcellinus. Nummum quoque aureum a puero, oves pascente, inventum vidimus, ab eoque parvo pretio emimus. Erat is imagine Antonini insignitus, ab una parte literis vetustate pene consumptis, ut vix legere possem: 'Antoninus Aug. German.' ... , ab altera parte imago, ut videbatur, Pacis cum cornucopia, fugientibus item literis '... VIII cos. III ... S.C.' Alii etiam ex argento auroque plures hoc loco inventi dicuntur, ita ut non dubitem, quin curioso labore plura antiquitatis monumenta inveniri possent. Dicuntur cavearum monumenta ibidem reperta, quibus apertis non lusurum operam se arbitratur loci dominus (Henricus Botterus).

⁶⁸⁹ B. gebruikt hier en in fol. 114r de oude stijl. Het ongeluk overkwam de graaf van Neuenahr op 7 okt.; hij stierf aan de verwondingen op 18 okt.

⁶⁹⁰ Johan de Wit, vriend van Buchelius.

⁶⁹¹ De zogenaamde Burg te Vechten (gem. Bunnik), ofwel het castellum Fectio. Zie Langereis 2001, p. 231, 236.

II, fol. 114r (p. 233)

Praesidiarii Schenckiani, solutionem stipendiorum flagitantes, tumultuantur, praefectosque eiiciunt.

Fama est, fructus in Germaniae locis quibusdam a maleficis incantatos, et maxime vinum, quod ideo hoc anno rarius futurum sit; id quomodo fieri posset, scribitur in *Malleo maleficarum*,⁶⁹² et morte puniunt leges Romanae tam nocentium artium peritos. (Lex Multi, cap. de malef. et mathemat.)

[06-10-1589] o.s.

VI. Schoonhoviae hisce diebus quidam ex erronibus istis, qui totam Hollandiam variis rapinis et caedibus occultis affligunt et paganos vexant, cum muliere capite punitus est. Accusabatur hic immane facinus admisisse; filiolum nempe villicae cuiusdam, eo quod aedes aperire nollet mater, abscissis primum manibus pedibusque ac per fenestram in domum iniectis, necaverat. Ex horum cohorte quidam ante annum in rotam sublatis ignique et cruce puniti Lugduni fuere. Horum magnus in hisce provinciis numerus; qui sub tegumento validorum mendicantium latentes, quotidie infinita patrant scelera, contra quos non tantum leges, sed et libelli conscripti sunt.⁶⁹³

[08-10-1589] o.s.

VIII. Vesperi in foro Palatino⁶⁹⁴ tumultuatum inter cives; nam cum octo-vir militaris Cornelius Gisbertus Culeburgensis, agnomento Fistularius, cum suis civibus armatis, qui excubias sequenti nocte essent acturi, prodiisset in forum ex more consueto, ac praetor et consules medii cives interrogarent, num suo duce essent contenti, quidam ex iis, qui Consistoriantium partium erant, negabant.

Aderant et alii horum partium; hinc gladii exerti et fuga dilapsi contradicentes; Regnerus Verhemius levi vulnere strictus.

[09-10-1589] o.s.

IX. Publicatum, ne quis deinceps tumultum excitaret, sed suo duce cives contenti essent; si vero quis haberet quo ducem suum gravaret, iure ageret, non vi, ne quietam et sedatam iam respublicam tam levi causa turbaretur. Et citati sunt tumultus authores coram iudice, ut comparerent causamque suam agerent.

[10-10-1589] o.s.

X. Mursiacus Adolphus Nova Aquilanus octava huius mensis, circa horam V (5) vespertinam, Arnheimiae obierat. Nunc vero funebri campanarum sonitu lugetur tribus horis distinctis, duodecima ut solet meridiana, IV pomeridiana, VI vespertina. Iam cecidit illud, quod pro mercede sibi petierat in symbolis robur. Fuerat nempe arbor ei erecta maialis ante basilicam episcopalem, ubi habitabat, cum hoc

II, fol. 114v (p. 234)

symbolo 'Robur Merces'. Quo tamen ad arboris huius nominis naturam respexisse videtur, quae facile cariem aut vetustatem non sentiat, teste Plinio, et sic immortalitatem suorum factorum mercedem futuram innuisse. Haec paulo ante demolita fuerat, ipseque familiam Arnheimium transferens, magistratui Traiectino omnia iura tradiderat, liberamque regendi potestatem permiserat. In area etiam, in qua nuper fuerat demolitum templum Salvatoris, stabulum equorum destinaverat. Erat vir inconstantis ingenii, et non tam Germanicae

⁶⁹² Het boek van de dominicaan Henricus Institoris.

⁶⁹³ Zie Pollmann 2000, p. 114.

⁶⁹⁴ De Plaats te Utrecht.

gravitatis quam Gallicae levitatis⁶⁹⁵ affectator et vere ἀνεμου πεδιον, venti campus; quietis erat impatiens et se ex alta pace temere in has turbas coniecerat, nullo vel exiguo partium fructu. [15-10-1589] o.s.

XV. Hoc tempore. Serenum admodum tempus et siccum, ita ut fossae multis in locis exsiccatae, imo ipse amnium pater Rhenus sicco pene pede Viennam poterat transiri.⁶⁹⁶ [16-10-1589] o.s.

XVI. Ductore Oversteinio, Regiorum aliquot cohortes nostri plurimis occisis fugarunt, vidente et permittente Carolo Mansveltio, qui aemulatione quadam invidiosa incensus marchionis Warenbonii.⁶⁹⁷

Hoc tempore. Paludenses Rhenani Regiorum militum V vel VI insolentiores, cum incolas ad pecuniam numerandam cogere vellent, occiderunt; quod ipsis licere etiam impune a Regiis, dicunt.

Hoc tempore. Comedi poma ex hortis patrum omnium optima et maxime serotina; vocantur vulgo ‘puppingi’. Et id nomen, cum ipso fructu ex Brabantia, fortean a ducibus Pipinis olim sic dictus, quamvis Junius Latinis mala petisia credat, quae Gallo-Francis dicuntur ‘pommes de Carpendu’.⁶⁹⁸

[25-10-1589] o.s.

XXV. Fama erat, Mursiaci cadaver hic sepultum iri magna pompa, eo quod comites Nassovius, Hoelous, Valckesteinius, Solmensis Arenacum se ituros negassent. Traiectenses vero veriti insidias, ne hoc concursu urbs militibus impleretur, obstitere et minori multo sumptu ibi funerari posse, docuere.

Parmensem quidam Cambraci esse volunt cum exercitu, alii reversum dicunt; nam regem ei iratum, nullam ex Hispaniis pecuniam mittere senatumque ei minus favere, et similia multa vulgo feruntur. Satis constat, lente omnia agi, cum occasione dissidentium inter se nostrorum Ordinum, classe Britannica dispersa, aestate serena et sicca, omnium rerum abundantia celebri, plurimum potuisse nocere crederetur.

II, fol. 115r (p. 235)

Naar Dordrecht

[27-10-1589] o.s.

XXVII. Ultraiecto discedens, secundo die navi Dordracum perveni. In navigio una erat puella, quae brachiis meis somnum capiens insomnem me tenuit, amoris pene ebrium poculo. Nimis nempe liberi lusus facile mentem meam oppressissent, illius vero illaesam conservassent.

Nam Venus illa meis nimium vicina favillis
Extinctum valido reddidit igne focum,
Nostraque stringebant coniunctum brachia corpus
Et vicina duos pallia iuncta tegunt.

Inter navigandum tum vidi stellam magno ambitu discedere. Mulierculae ex vulgi opinione aliquem tum e vita hac discedere arbitrantur, et mortalium denotare numerum stellas.

Jamblichius (*De mysteriis*) certe animas stellis attribuit et vivere putat.

Angli et qui iuxta Berckiam castra habuerant, in Hollandiam ad hibernandum mittuntur.

⁶⁹⁵ Dezelfde bewoordingen in fol. 109r.

⁶⁹⁶ Dezelfde droogte in fol. 104r.

⁶⁹⁷ Bor III, p. 480.

⁶⁹⁸ Pippeling of Court-pendu.

Circa hoc tempus. Quod corvi, cornices, picae plurimum damni frumento inferrent, edictum, ut nidi turbarentur, mulcta VI florenorum indicta iis, in quorum agro invenirentur; et sic cum corvis et graculis belligeratum.

Regnerus Aswyndius, quum ex aula Navarraei regis reverteretur, cumam in occipiti oblongam gerebat, ea ut dicebat de causa, quod omnes, qui essent e familia regis Navarraei, iuramento quodam vovissent, se non prius illam detonsuros, quam suo foret rex regno restitutus.

Cornices cum viderem passim linteolis candidis, quod puerperii in aedibus signum, obvolutas, discrimen masculi et faeminae hoc animadverti, ut in masculi nativitate canthari toti essent contacti, in faeminae vero dimidiati tantum.

[10-10-1589] o.s.

X huius mensis. Nata sorori meae Mariae Bucheliae ex Jacobo Queckelio filia (Cornelia nascitur), die Victori sacra, nomine veneris, hora pomeridiana inter secundam et tertiam, coelo sereno, sole existente in Libra, dominantibus planetis Saturno et Marte, quarto aspectu in horoscope, stylo veteri, in platea Brigidiana, ad moenia domo ultima, contra aedes ‘Cochlearias’.⁶⁹⁹

[11-10-1589] o.s.

Sequenti die. Hora pomeridiana tertia, papistarum more baptisata, me existente patrino, uxore Adriani Beaumontii et sorore Gertruda Buchelia *matrinis*.⁷⁰⁰

Adversa in pagina [fol. 114v] scribitur, ut Johannes Philippus Oversteinius fugarit Regios cum duce suo Warenbonio, inspectante Carolo Mansveltio. Qui cum Oversteinio scripsisset contumeliose, tanquam puero aetatem exprobrans, virgis caedi meruisse, quod tam temere, etsi prospero successu, dominorum suorum milites periculo exposuisset. Respondit, maiori ipsum poena dignum, quod tam infideliter regis sui causam ob privatum odium prodidisset.

II, fol. 115v (p. 236)

November

[02-11-1589] o.s.

II vel stilo novo 12. Fui in hospitio novi suburbani⁷⁰¹ cuius signum ‘Antwerpia’, hospes Brabantus. Hic multa nobis narrabat de Hispania, Italia, Melita, utque contra Turcas bellaverat, vera mixta non veris.

[03-11-1589] o.s.

Sequenti die. Roterodamum ingressus in hospitio ‘Proverhavian’ pernoctavi, quum antea in ‘Salmone’, ubi et blande a Brabantis exceptus, quorum hospitalitate semper delector.

[05-11-1589] o.s.

V, qui lunae dies, mihi saepe infaustus. Perdidi nempe tum crumenam currum descendens, nec hinc revidi. Schoonhoviam veniens, portum vidi extra oppidum nuper factum amplum et munitum.⁷⁰² Vesperi Traiectum reversus sum, quando Albertus Preisius nuptias celebravit cum (Catarina) filia Theodorici Verkerkii, iurisconsulti, forma admodum deformi, nec nobilibus parentibus nec ingenio excellenti; sed cuncta haec adiecit aurum. Pater hanc legitimaverat, pridem ducta in uxorem huius matre.

Hoc die. Mensam aedesque sororis meae consanguineae Geertrudis Buchelliae⁷⁰³ frequentare incoepi.⁷⁰⁴ Erat hic canis, qui non secus ac homo pyra, poma, pruna esitare solitus; a

⁶⁹⁹ Naast het huis Lepelenburg aan het eind van de Brigittenstraat, bij de stadsmuur.

⁷⁰⁰ Vgl. Pollmann 2000, p. 100 en 103.

⁷⁰¹ Blijkbaar te Dordrecht.

⁷⁰² Tussen 1582-1601 werden de stadsmuren met bastions aan de oostkant vernieuwd en de Nieuwe Haven langs de Lek aangelegd.

⁷⁰³ Hieruit zou men opmaken, dat de vader van Buchelius nog andere relaties heeft gehad dan met diens moeder, later de vrouw van Johannes Az. Ruysch.

⁷⁰⁴ Zie Pollmann 2000, p. 103.

quibusdam miraculi instar spectabatur. At ego a Basilio Magno (*Hexameron*,⁷⁰⁵ ult.) didici, omnes initio tam pecudes quam homines fructibus vesci solitos.

[08-11-1589] o.s.

VIII. Adfui ego hoc die seni cuidam, multae lectionis viro, famulo Johannis Hornii Boxtellii, baronis, qui dicebat, se Lutherum et Calvinum saepenumero vidisse. Calvinum facie oblonga, macra et pallida fuisse ac anima foetida, ex stomachi ut videbatur cruditate. Lutherum vero plena ac libera, Teutonica facundia excellentem. Addebatque, se saepe ex eodem audivisse, cum adolescens mensae adstaret Mansveltiae comiti inserviens, omnes caeremonias romanae ecclesiae quidem voluisse abolere, sed nequivisse, eo quod hominum animis a pueris insitas. Ita prorsus evellere non posset, sed paulatim id fieri debere; quaedam minus noxia, quamvis non necessaria permisisse. Idem, cum colloquium cum Philippo Melanthon instituisset de eucharistiae sacramento, et Melanthon ea quae reformatae religionis homines proponeret, respondisse fertur, sibi ea non displicere, sed contra ea quae docuisset, non posse decernere; satis a se iam factum si Romani pontificis autoritas in tantum collisa iam esset; caetera se Melanthon-

II, fol. 116r (p. 237)

ni et successoribus relinquere.

Narrabat idem senex, quod cum Lutherus ad colloquium Wormatiense caesaris salvo conductu, ut vocant, munitus ivisset, parum tutus fuisset, quibusdam caesari suadentibus, ne hominem abire sineret, multorum nempe malorum causam praebiturum. Melius esse, ut ille unus tolleretur, quam totus christianus orbis turbaretur, hereticis quippe fidem servandam non esse. Nisi Philippi Iantgravii Hessorum autoritate et suasionibus contrariis caesar acquiescens iuramentum servasset. Hic idem Philippus aedes, in quibus divertebatur Lutherus, trecentis equitibus circumsepiat, ne qua ipsi vis inferretur.

Johannem cognomento Hus, quod Bohemica lingua anserem denotat, cum iam igni consumendus esset, dixisse ferunt: ‘Comburite hunc anserem, ut lubet, olorem ex hisce cineribus exorientem post C (100) annos non comburetis, sed eius plumae per totum volabunt Christianum orbem’. Idque de Luthero vaticinatum fuisse.

Oden Martinianum tum edidit Regnerus Sarcerius,⁷⁰⁶ rector, cui titulum: ‘De non quaerenda quiete in rebus externis’.⁷⁰⁷

Tum hortum ego Thomae Hurnii, canonici Petreani, visum ivi, pulcherrimis floribus tanquam tapetis naturalibus depictum, quorum ipse varietate mire afficitur. ‘Atque colit nitidis gemmatem floribus hortum’, etc. (Manilius, lib. V *Astronomica*). Hic vidi rosarum quatuor colorum diversorum genera: Milesiam sive purpuream, ex Veneris cruore sic mutatam, ut fabula est apud Athonium; hanc quod nimis sit sicca, minus odoratam esse refert, et experientia docet Cardanus; albam, quae magis olet quod humidior; purpuream alabandicam, quam provincianam vocamus; haec, quod temperati calor, optime olet et diu; croceam, quae quod naturali colore destituatur, gravi potius quam grato odore abundabat. Erant praeterea rosae odoratae, erant caninae et alabandicae, geminae summae pulchritudinis.

Naugero,⁷⁰⁸ ambasiator Veneto al papa 4, dice in sua relatione qu’*il casa de Caraffa è venuta da Pisa in Napoli una con la Caracciola, come si lege in una sepoltura a San Dominico di Napoli, del an 1315 mori il sr. Matteo Caracciolo detto Caraffa. Quel papa fu grandissimo nemico delli Spagnoli, porche parlando della natione Spagnola, le chiamasse heretici,*

⁷⁰⁵ ‘De zes dagen van de schepping’.

⁷⁰⁶ Regnerus Sarcerius (1540-1597) rector van de Hieronymusschool in Utrecht (*NNBW* abus. Amersfoort).

⁷⁰⁷ Dekker nr. 11.

⁷⁰⁸ Bernardo Navagero (1507-1565), kardinaal, diplomaat voor Venetië, zie ook fol. 111r, p. 227.

scismatici, maledetti di Dio, semi-iudei et marani, fece del mondo, deplorando la miseria d'Italia, que fosse astretta servir gente, si abiecta, etc.

II, fol. 116v (p. 238)

Hispani illi, qui imperium Mansveltii ad Helam castrum nuper detractaverant, in finibus Hannoniae⁷⁰⁹ Belgicae caesi dicuntur, permittente vel dissimulante ut videtur Parmensi. [20-11-1589] o.s.

XX. Helvetii et Veneti, missis legatis ad Navarraeum, foedus antiquum cum ipso iam rege Francorum renovant et omnem operam pollicentur. [12-11-1589] o.s.

XII. Casu incidi in ecclesiasten, qui in templo Civili materiam meritorum exponeret. Aiebat is: nulla esse merita nostra, nec operibus nos ullis vitam coelestem posse demereri, solam autem fidem per gratiam Dei servare mortales; opera tamen bona necessario sequi fidem; etiam bona, quae agimus, non ex nobis esse, sed ex Spiritu divino, imo et illa in nos transfusa peiora reddi et inutilia ad merendum.⁷¹⁰

Henricus Burbonius, hoc tempore rex, a Turonensibus salutatur, et a cardinale Vendomio ac parlamento excipitur. [15-11-1589] o.s.

XV. Quaedam mulier viginti vel circiter annorum, ob multa crudeliter patrata facinora, ut et pueri immanem caedem, viva combusta et, carnifice male rem gerente sive divina sic volente iustitia, longa et lenta morte consumpta est. Iam pedes, genua, femora assata, combustaque quae ad ventrem, cum ipsa signa vitae manifestissima daret, horrendo mehercle spectaculo. Hispaniarum rex cum Parmensi successorem decrevisset, summis precibus obstitere Belgiae proceres, dicentes eum utilissimum reipublicae hac tempestate turbida esse, cum periculosissima omnis mutatio videretur. Plus enim timendum in incertis moribus praefecti, maxime in ea republica, quae recentibus confossa vulneribus, Albani crudelitatem, Hispanorum variisque ex gentibus militum rapacitatem, civium etiam malesanorum caesa civilium membra, sibimet vindicantium perpessa meminerit. Parmensis vero omnibus gratior, quod hactenus magis clementia, quam alii ante ipsum duces maximis viribus in regis sui negotio profecerat. Edoctus verum esse Senecae illud:

Amari qui velit, languida regnet manu.⁷¹¹

Dicuntur Lovanienses magnis privilegiis donati ab Hispaniarum rege, ob fidelitatem erga regem et constantiam erga religionem servatam. Concessit nempe ipsis omnium exactionum et tributorum immunitatem, quatuorque suo sumptu collegia fundaturum pollicitus est.

II, fol. 117r (p. 239)

December

[00-12-1589] o.s.

Morem bibendi Herculeum, cum sanitatis alicuius honoris gratia magnum vacant poculum non nuperum esse, ex Ambrosio didici. (Vide Ambrosium, lib. *De ieiunio*, cap. 17).

‘Bibamus, dicit’, inquit, ‘pro salute imperatorum, et qui non biberit, fit reus devotioni, etc.’ Quaedam etiam fere in hunc morem apud Lipsium in *Convivio* (lib. 2, *Var.*), et Martialem.

⁷⁰⁹ Henegouwen; hs. abus. Pannoniae.

⁷¹⁰ Ook dit ‘casu incidi’ schijnt er op te wijzen, dat Buchelius destijds nog niet tot de hervormde godsdienst was overgegaan. Vgl. Pollmann 2000, p. 98.

⁷¹¹ Een parafrase van Seneca, *Phoenissae* IV, 659: Qui vult amari, languida regnet manu.

[08-12-1589] o.s.

VIII. Familiaritatem contraxi cum Arnaldo Martio, mediantibus poculis. Socii aderant Johannes Candidus et Harmannus Passius.

[11-12-1589] o.s.

XI. Sepelitur Mursiacus Arenaci⁷¹² in Summo templo, ad laevum Caroli Geldriae ducis in choro.

Hoc tempore. Etiam Rhenus ultra solitum excrevit, ita ut subito ad margines aggerum evaderet et periculum esset, ne perrumperentur.

[15-12-1589] o.s.

XV. Diversis ego litium ex fideiussione difficultatibus implicatus, verissimam Plinii sententiam: 'Miseriam comitem litis et aeris alieni esse', expertus sum.

Audio Tyberim hoc anno valde auctum totam Romam non sine damno inundasse, quae inundatio clades et vastationes rerumque mutationes portendere solet, ut ante centum fere annos, nempe MCCCC XCV (1495). Cuius meminit Sebastianus Brant in suis *Poematiis* (vide notata in libro *Annotationum minorum*), et ego supra [fol. 110r] memini, allegans Isidorum Hispalensem. Item sub Clemente VII et Paulo IV, ut meminit Onuphrius in *Vitis pontificum Romanorum*, et Gregorius, *Dialogus* 3, cap. 19. Est autem rapidus fluvius, qui auctus variis minoribus fluviolis hyemali tempore non exigua secum incommoda adfert.

[22-12-1589] o.s.

XXII. Ad pagum Jutfaes duo rhedae⁷¹³ a Regiis militibus spoliatae, et qui iis vehebantur cives Traiectenses captivi abducti, mira temeritate, cum vix M (1.000) passus ab urbe id fieret et ultra X (10) leucas redeundum per terram hostilem ipsis esset. Sed nebula adiuti cum praeda evaserunt, quamvis statim ad eius rei famam equites peditesque ex urbe et colonia Vreswica eos fuerint insequuti, qui aliquos, qui aberraverant, coeperunt.

Cum Consistoriantes essent ab officiis publicis depositi, ut et catholicorum romanorum libertas constringeretur, senatusconsulto cautum, graviore constituta mulcta, ne quis sacrum missale decelebraret aut eo nomine in aedibus suis congregationes faceret, quemadmodum nec concionandi.

Audio filium regis Hispaniarum optume iam valere, Belgicoque victui magis sane quam Hispanico idoneum, et tredecim esse circiter annorum.

[11-12-1589] o.s.

XI huius mensis. Alenconium Henrico IV regi Franco-Navarraeo deditur, qui et, expugnato oppido Falaise, comitem in eo Brisacum coepit.

II, fol. 117v (p. 240)

[25-12-1589] o.s.

XXV. Carolus Lotaringius, Maeniae dux,⁷¹⁴ pontem Isarae, non procul a Lutetia oppidum, deditione capit. Est illud oppidum in confinio Normanniae, ubi Isara non procul Sequanae aquis miscetur, vocaturque vulgo Pontorson.⁷¹⁵

[27-12-1589] o.s.

XXVII. Quidam ex casu improviso super glaciem, ex quo cerebrum ut videbatur laeserat, mortuus est. Hic sororem dicebatur ante aliquot annos occidisse, ac eo nomine aliquamdiu exulaverat. Sed quod non vi id se fecisse aut malitia docuerat, reditum impetraverat.

Nihilominus et hunc casum tam rarum quidam divinae vindictae adscribebant. Neque tamen

⁷¹² In Arnhem, vgl. Bor III, p. 480.

⁷¹³ Rheda of raeda, huifkar.

⁷¹⁴ Charles III, hertog van Lotharingen (Lorraine) en Maine.

⁷¹⁵ Isara – Oise, Sequana – Seine; Pontorson in Normandië.

mirum erat, tam graviter ex eiusmodi casu corpus ac praecipue caput laedi, cum glacies ferri instar ac silicis non caedat, sed geminato quodammodo ictu contra nitatur.⁷¹⁶

Circa hoc tempus. Walravius Boetzelarius, filius domini de Asperen, quum impotenti amore prosequeretur Josinam Dorpian, non tam nobilibus parentibus quam divitiis varia fortuna congestis celebrem puellam, et ipsa se duriolem praeberet, scriptoque hoc testaretur familiari tali:

Plustost dans l'enfer je descende,
Que jamais l'amour me commande,
Où regne toute impiété.
Celle ne mérite de vivre,
Quy veult d'elle mesme ensuivre
Aultre object que sa liberté.

Tandem praesente ipsa et amorem illius stultum *ridente*, arrepto pugione seipsum vulneravit; quare a Nassavio multum reprehensus, cum esset ex nobili Botselariorum familia, quod tam stultum facinus in seipsum cum dedecore suorum commisisset, et agnomine a suis coetaneis illusus vulgari 'hartaff'.

Hollandos tali celebrat elogio Hannardus Gamerius⁷¹⁷ in *Indice Ecl.* VI:

Gens insidiis hominum caret ista malorum
Exitium nulli molitur, at accipit aequum,
Mitis in ignotos animum, mentemque benignam
Non secus ore loqui, quam sentit pectore docta.

[05-01-1590] o.s.

Hoc anno. Hic, non procul a porta Catariniana prope forum Equorum, profesto Trium Regum, quaedam mulier Cristina, Hermanni Willemi currificis uxor, tres filios enixa est uno partu.⁷¹⁸

Quorum cum tertius mortuus editus colore esset subfusco, ex imaginatione Trium Regum evenisse illud credebatur. Nomina quoque, quae Tribus Magis sacris ascribuntur, ipsis indita sunt. De tergeminiis autem natis videnda L. utrum 8 D *de rebus dub.*, lib. 34, et Plinium, *Nat. hist.* 7, cap. 3, vide supra lit. L. (Vide Paulum Warnfridum, *De gestis Longobardorum*, pag. 17, et *Tom. Germ.* Urstichii 2, pag. 8, 13, 23).

II, fol. 118r (p. 241)

Annus christianus MDXC (1590).

Tristibus heu nobis annus qui currere fatis
Incoepit simili finit auspicio
Ordine nunc novus integro qui nascitur annus
Incipiet placido sed magis ire pede.

Praetor Nicolaus Zulenius; consules Theodorus Canterus II, Theodorus Gojerus II.

Januarius

⁷¹⁶ Zie Pollmann 2000, p. 116.

⁷¹⁷ Hannard van Gameren, gest. 1580?, humanist.

⁷¹⁸ Ook eind febr. werd een drieling geboren, zie fol. 120r.

Ad Janum bicipitem
Principium video, praedic, quae in fine videbo,
Carmen at in longum excresceret illud opus
Troia decennali canitur bellata triumpho.
Moeonides⁷¹⁹ totam hinc condidit *Iliadem*.
Sed mihi quod solo tantum hoc continget in anno,
Scribetur decima vix satis *Iliade*.

[01-01-1590] o.s.

Primo huius. Noviomagenses navim, Arnhemio ad Brillam, Scenckianum monumentum,⁷²⁰ stipendium militum ferentem occupant, conductitiis militibus partim caesis, partim captis.

[05-01-1590] o.s.

V, profesto Trium Magorum. Ventus noctu fuit vehementissimus, adeo ut multum damni arboribus et aedificiis intulerit.

[13-01-1590] o.s.

Nuper Clantius, Friso, in hac nostra urbe legionem Batavicam ex variis, Belgiae et Transrhenanae regionis, populis conscripserat. Qui cum in Frisia superiori, prope Amasim, in comitatu Emdensi, pagum amplum, eo quod pagani descensum in suam terram militibus prohibuissent, diripuisset. Eius milites, praeda multa ditati, ipsum coegerunt ad exauctorandum se, ruptisque signis abiere.⁷²¹ Ex his duo, XIII huius mensis die, cruci affixi periere.

[16-01-1590] o.s.

XVI. Ceulx de Deventer ont abattu le convoy d'Emersfort et ont amenez aulcuns citoiens prisonniers.

Mira hoc tempore glaciei vis in Rheno, adeo ut partem murorum Batavoduri abriperit.

[20-01-1590] o.s.

XX. Varie in Velavia tumultuatur ob Regionum depraedationes.

Fama quoque est, insulam Zelandiae Duvelandiam a Regiis militibus depopulatam.

[07-01-1590] o.s.

VII. Loco Gerardi Remuntii, suppraetoris, constituitur Laurentius Nihoff.

[17-01-1590] o.s.

Hoc tandem tempore. Berckia, cum diu magno nostrorum sumptu defensa fuisset, Regiis traditur 17 vel 18.

[07-01-1590] n.s.

VII huius. Editae sunt literae, ex Franco-Gallia missae, quibus continebatur, quos progressus Franco-Navarraeorum rex contra confoederatos Ligae papisticae fecisset, ad partes, ut arbitror, nostras animandum.

II, fol. 118v (p. 242)

Februarius

[00-02-1590] o.s.

Hoc tempore. Prodiit Francofurti scriptum, rithmis Teutonicis compositum, quo quaeruntur verae religionis professores, imperatorem a jesuitis instigatum contra ipsos summa iniuria procedere.

[09-02-1590] o.s.

⁷¹⁹ Homerus.

⁷²⁰ Lees: munimentum, waarschijnlijk Schenkenschans bij Kleef; Brillam is misschien Driel bij Arnhem.

⁷²¹ Vgl. Bor III, p. 495.

VIII. Angli quidam milites in suburbano, cum pulvis tormentaria divideretur, negligentia cuiusdam, qui scintillam ignarii fomitis in pulverem coniecerat, misere tractati sunt, ut quidam paulo post morirentur, quidam magno cruciatu vix tandem fuerint sanati.

[14-02-1590] n.s.

XIV stilo gregoriano. Philippus Austriacus, Hispaniarum rex, protector Franco-Galliae proclamatus est, sub quo praetextu, ut multorum fert opinio, ipsam sibi subdere Franciam conari, verisimile est.

Nieuwer-ter-Aa en Abcoude

[14-02-1590] o.s.

XIV. Praeteriens castrum Nienrodium ad Vechtum flumen, a quo nobilis Nienrodiorum familia, quae iam periit, originem ducit,⁷²² cuius iam dominus Florentius Bomgerus, ex Geldrica nobilitate, matrimonio Traiectensi nobilitati additus, noctu ad Aa pagum perveni et apud villicum meum pernoctavi.⁷²³ Hic vidi modum cannabis purgandi, crescitque in locis palustribus; huius naturam sationem medicinam, docet Plinius avunculus (libb. 19, cap. 9 et 20, cap. 23). In hoc pago castrum habent Rhenessii, qui et pagi sunt domini.⁷²⁴

[15-02-1590] o.s.

Sequenti die. Per Amstelam annem vectus, vidi castra Croneburgum et Loonreslotium, ab Amstelia familia possessa, quae olim ampla et potens totius Amstelandiae domina, sed coniuratione Velsiana pene deleta.

([Gekleurde tekening met bijschrift:] Arcis Abcaudanae vera delineatio).

Deinde praeternavigavimus Bambrugam pagum et arcem Abcaudianam, a Traiectino, ut dicitur, olim pontifice contra Hollandos et Waterlandos conditam; quamvis ad nobilissimam familiam Abcaudianam, et hinc ad Gaesbekios pertinuisse constet. Nam, ut habent annales, Rodolphus Diepholdius, antistes Traiectinus, anno christiano MCCCCXLIX (1449), non. febr., cum civibus dissidens, perfractis, quorundam civium fraude, intempestiva nocte moenibus, urbemque occupans in ea coepit Jacobum Gaesbecanum, Abcaudae dominum, qui ea conditione dimissus tandem, ut post eius obitum, omnia eius bona ad comitatum, sive dominium Traiectensem pertineret.

Hic iam sedem suam habet praefectus Hardenbrouckius, quem vulgo mareschalcum Abcaudianum vocant. Castri vero formam et simulachrum addidi, ut illud ex navi de-

II, fol. 119r (p. 243)

lineaveram. Hinc pagum eiusdem nominis satis amplum praetergressi, navigio lacus Abcaudiani ripam legimus. Aqua est subnigra, eo quod ager vicinus paludosus; Amstela hic largior fluit. Tum pervenimus ad pagum Audekerck, inde ad magnum Amstelae lacum Diemeum; hi lacus ex maris inundatione reliqui esse videntur.

Amsterdam

Et ipsam intravi urbem Amsterodamum, ab aggere Amstelae denominatam, populosam admodum et mercibus mercatoribusque frequentem, plurimum auctam, nempe ultra dimidium, novo opere post captam a Regiis Antwerpianam, ut vulgo iam dicatur propter aquarum abundantiam et portuum commoditatem, mercimoniorum quoque copiam, ‘parva Venetia’.

⁷²² De laatste uit het geslacht der Nijenrodes was Josina, in febr. 1504 van het huis (ridderhofstad) geschaakt door Willem Torck, die met haar trouwde.

⁷²³ B. overnachtte bij zijn pachter.

⁷²⁴ Renesse van der Aa.

Condidit hanc olim anno christiano MCCC (1300) Giselbertus Amstelius, Amstelaniae et Goye dominus, qui portis, turribus pontibusque subtiliis muniit. Tempore vero belli Geldrici (Junius, anno 1482) a Carolo Egmondano confecti, moeniis primum fornicatis cincta fuit; quando etiam domus Sagittariorum extra portam Antonianam⁷²⁵ pulcherrima excisa sub praetore Johanne Beningnio. Nunc est natura loci quam arte munitior, ob paludem, in qua sita, ita ut nullae aedes fieri possint firmae, nisi quernis palis prius fundus fuerit magno labore et sumptu consolidatus. Flumina habet navigabilia Amstelam et sinum 't IJe, templa, xenodochia, basilicas aedesque tam publicas quam privatas magnificas, mulieres mercaturae deditas, sed viris imperantes, puellas non invenustas, sed minus moratas, senatum vigilantem, cives diligentes.

Effigiem veteris urbis dat Guicardinus, et elogium Nicolai Cannii civis, poetae docti, de sua patria (vide Munsterum, in *Gallia*, 2 lib.). Dedit autem haec nonnullos mediocriter doctos Bataviae, inter quos Alardum, pro iuventute docenda utilissimum, Cornelium Crocum,⁷²⁶ Erasmi familiaritate notum; Giselbertum Horstium, scriptis *De turpeto et tapsa*, Romae editis celebrem, Joannem Monsenium, Joannem Sartorem, Nicolaum Everardi, Jacobum Jansenium, qui scripsit librum in sacrum canonem missae. Petrus quoque Apherdianus et Johannes Nemius, viri non indocti et diligentes, pueritiam huius urbis instruxerunt, quorum prior Amstelredamum non illepido carmine, quamvis scolastico, descripsit lib. 2 *Moral. epigram.*⁷²⁷ (Ernestus Amstelredamus, Joannes Timannus, Petrus Arboreus, Petrus Pauwius, Petrus ab Opmera, Jacobus Jansenius, Petrus Scriverius, Albertus Eufrenius). Theodorus quoque Volcardus Coornhertius hic oriundus, qui Batavica eloquentia disertus, caelandi non imperitus, multa in patriam linguam transtulit; ingenio tamen fuit nimis contentioso, religione etiam minus probata.

Pernoctavimus sub insigni 'Scuti Ultraiectini' ad Amstelam.

II, fol. 119v (p. 244)

Haarlem

[16-02-1590] o.s.

Sequenti die. Hora X, navi per sinum 't IJe Haerlemum petii, ubi et per Sparedamum Sparum flumen intravimus ac inde intra sesquihoram Haerlemum appuli, antiquissimam Hollandiae urbem. Nomen a conditore Lemo, ut annales volunt, Frisiae rege, habentem. Eius est praeterea opinionis Junius, quamvis Cornelissonius ab eo dissentiat.

Erat in navi nobiscum nauta balistarius, qui tormentis militaribus praesset et saepe Indiam Hispaniamque navigaverat. Hic multa indigna in Ordines nostros evomebat. Aderat quoque nuncius, qui Gochio, Cliviae oppido, veniebat. Is narrabat, ut insidias sui cives superassent Hispanorum, proditi per portitorem, nisi miles conscius transfugus ad magistratum proditionem detulisset.

Est autem Haerlemia ampla, sumptuosis aedificiis conspicua. Templum habet summum omnium quae in Hollandia vidi pulcherrimum, ubi famosae obsidionis, fortiter ad extremum tolleratae, memoriam vernaculi versus conservabant. Cives nunc habet et olim Bataviae dedit ingeniosos, qui stupendo commento Ptolemaidem, nunc Damiatam, occuparunt. Qui utilissimam artem et rei literariae necessariam invenit typographiam, quamvis Moguntini furtivo hoc titulo superbiant. Testantur id Guiccardinus⁷²⁸ et Junius, suntque quibus a maioribus id traditum, adhuc testentur. Viros eruditione celebres orbi dedit Albertum et

⁷²⁵ De Kloveniersdoelen, buiten de Sint Anthoniespoort, die kort daarna de Waag werd.

⁷²⁶ Cornelis Krook, rector der Latijnse school te Amsterdam, dichter o.a. van een Latijns schooldrama *Joseph*, te Rome jezuiet geworden, gest. 1550.

⁷²⁷ Apherdianus, Petrus, *Disticha moralia*, 1578.

⁷²⁸ *Descrittione*, p. 260.

Johannem, carmelitanos, Nicolaum Simoneum, Florentium, carthusianum Lovaniensem, Guilielmum, rectorem Leodiensem, Henricum Cogmannum, medicum (qui transtulit *Flores Granatensis Ludovici*),⁷²⁹ Joannem Oloutium, Quirinum Talesium, Petrum, Montfortium (Petrum Junium, Georgium Benedictum).

Anno MDLXI (1561) templum Bavonis praesulatus honore honoratur, primusque constituitur Nicolaus a Nova Terra;⁷³⁰ secundus Godefridus fuit a Mierlo, a quo illud templum, postquam ad Hispanos rediisset urbs, dedicatum denuo et consecratum fuit XV augusti anno christiano MDLXXV (1575). Est et illud templum non incelebre vitreis finestris, artificii manu depictis. Portae urbis sunt: Crucis, Johannis, Schaevicana, Zijlia, Stagnea, Silvestris.⁷³¹ Moenia restaurata nunc et multo munitiora reddita sunt. Incolae pannis conficiendis olim incumbabant; nunc cum plena sit advenis Brabantis Flandrisque textoribus, linum magna copia fit et inde longinquas in regiones traducitur.

Noordwijk, Rotterdam

Circa vesperum, curru conducto 12 stufferis, media fere nocte per colles arenosos Nortvicum pervenimus, pagum amplissimum, cuius dominium pertinet ad Janum Douzam, hominem nobilem et doctum. (Hic a Nortmannis caesus Paulus Feronius). Ac inde Hagam Batavorum.

II, fol. 120r (p. 245)

[17-02-1590] o.s.

XVII. Roterodamum veni, ubi narrabatur, ut Gertrudenses tumultuassent, ut Nassovius clam milites cogeret, ut Dordracum appulisset, portasque urbis clausas teneret, vel Fanum Geertrudis⁷³² vel, ut verisimilius, Bredam invasurus. Ventum tamen ei adversare.

Quemadmodum Troia ligneo equo, sic Breda navi occupata, qualia stratagemata ab aliis saepius diverso eventu tentata, de quibus videndi Polyenus, [*Stratagemata*], Frontinus, [*id.*].

[19-02-1590] o.s.

XIX, qui secundum stilum gregorianum primus martii. Traiectum reversus sum.

[24-02-1590] o.s.

XXIII, vel 4 nonar. martii, stylo gregoriano. Mauritius Nassovius egregio stratagemate Bredam occupavit. Non secus ac olim Troiam ligneo ex equo Graeci, introduxerat in arcem navim, cespitibus, ut putarent Hispani, plenam, sub quibus armati latebant. Hi nocte prosiliunt, arcemque occupant, occisis defensoribus. Inde dant signum Mauritio, qui cum suis adveniens, per arcem oppidum occupat, fugientibus praesidiariis et dedentibus se civibus.

[24-02-1590] o.s.

XXIV. Ob receptam Bredam hic triumphatum campanorum sonitu, tormentorum boatu et ignium luce, adeo ut in summa turri incendium exortum sit, quod licet periculosissimum videretur, tamen facile extinctum fuit. In aedibus decani Duvendordii vicinis celebrabantur nuptiae tum Johannis Uchtenbroeckii et Mariae Zulenae, quae pene turbabantur, omnibus incendii vicini vim metuentibus.

Carolus Harauguiere, cuius audacia occuparat Nassovius Bredam, praefectus ibi constituitur. Hic statua sane dignus cum suis militibus, quibus ante oculos una victoria aut mors, nullum vero effugium.

⁷²⁹ Henricus Cogmannus, *Flores ex omnibus Ludovici Granatensis opusculis spiritualibus, excerpti*, Keulen 1585. Vertaald naar Luis Granada.

⁷³⁰ Bisschop Nicolaas van Nieuwland.

⁷³¹ Kruis-, St. Jans-, Schalkwijk-, Zijl-, Eendjes?-, [Kleine] Houtpoort. Schaevicana (of -va) lijkt me een verschrijving voor Scalevicana.

⁷³² B. bedoelt Montem Gertrudis; dezefde vergissing op fol. 180v.

[28-02-1590] o.s.

Ultimo huius mensis. (Maria), filia Christophori Campii et uxor ... Dasserii, admodum adolescentula, primo partu tres edidit puellas, quae omnes primo vel sequenti die mortuae sunt. Mirabantur plerique hominis pusilli tantam generandi vim. Sed mater narrabat, in profesto Natalis dominici a se observatam vulgi opinionem, credentis omen partus in numero vel in sexu consistere primo petentis panem natalitium, et tres puellas visas, adstante et ridente filia. Ego vanam hanc et inanem observationem existimarem, nonnullam tamen vim imaginationi attribuerem.

Lipsius nuper in Italiam lautis stipendiis evocatus a pontifice, cuius secretarii manu scriptas literas se vidisse, mihi Theodorus Rhenessius narravit. (Vide Lipsii 3 *Cent. Epist.* ad Italos et Hispanos).⁷³³ Florentinus quoque ipsi 2.000 florenos annuos obtulit. Episcopus quoque Herbipolensis, in novam suam academiam exornandam, 800 thaleros imperiales ei promisit. In hac academia promotum audio Adamum Leemputium.

II, fol. 120v (p. 246)

Martius

[00-03-1590] o.s.

Circa hoc tempus. Anna Friderici, regis Daniae filia minor natu, sponsalia contraxit cum Jacobo VI, Scotiae rege, desponsata in decembri (aug. 20, vide *Mercurium Gallo-Belgicum*, lib. 3) anni praecedentis.⁷³⁴ Soror vero eius maior natu (Elisabetha) nuptias iam tum contraxerat cum duce Brunswicensi, Henrico Julio.

Hoc quoque mense. Joannes Casmirus Palatinus et Henricus Condaeus, ab uxoribus suis intoxicati dicuntur.⁷³⁵

Joannes dux Cliviae graviter mania laborat.⁷³⁶

Sixtus V, pont. Rom., cui erat aerarium auro refertissimum, in quo iam ultra V (5) milliones, id est quinquagesies centena mil. aureorum, erant deposita, quod tantum in extremis periculis et bello Turcico aperiendum statuerat. Confoederatis, contra quam sperabatur, nihil subsidii mittebat, causam eius quisque pro suo ingenio reddebat.⁷³⁷

Narratur de quadam ancilla, quae a domino mercatore interrogata, num pecuniam quam non inveniret, e scriniis abstulisset, non tantum negaret, sed diris horrendis seipsam devoveret, si vidisset, ipsam in lecto repertam, collo confracto.⁷³⁸

De exitu Johannis Montani violento, utpote a Johanne Vergeestio Brabanto occisi, mihi nunciatum; et mecum expendens vitam turbulentam, infidam, periuram, fraudulentam et omni fere infamii genere notatam, condigni morte finiisse, tardum sed iustum summi Dei iudicium cognovi. Solet nempe saepe divina clementia quae probat, quae improbat similibus exemplis ostendere, ut discere mortales poterint, iustitia saepe armari clementiam divinam.

Circa hoc tempus. Cum Henricus IV rex, Druydarum⁷³⁹ oppidum obsidione premeret, et Carolus, Moeniae dux, Confoederatorum imperator, ad illud liberandum contenderet, pugna Yvriensis incidit, ubi Navarraeus victoriam obtinuit (prid. eid. mart. haec victoria contigit,

⁷³³ Deze collectie brieven van Justus Lipsius verscheen te Antwerpen bij Plantijn 1604-1605.

⁷³⁴ Jacobus VI van Schotland (later Jacobus I van Engeland) tr. 23 nov. 1589 met Anna van Denemarken.

⁷³⁵ Johan Casimir van de Palts liet zijn vrouw, Elizabeth van Saksen (gest. 1590) in 1589 arresteren op verdenking van poging tot moord. Hendrik I van Bourbon-Condé zou in 1588 door zijn tweede gemalin Charlotte de La Trémoille vermoord zijn.

⁷³⁶ Johan Willem van Kleef (1562-1609) werd in 1589 krankzinnig.

⁷³⁷ Hij verzamelde een enorm vermogen in de Engelenburcht.

⁷³⁸ Zie Pollmann 2000, p. 116.

⁷³⁹ Druydarum oppidum – Dreux; Moeniae dux – hertog (duc) van Mayenne; Yvriensis – Ivry (slag bij Ivry, 14 maart 1590); Chastinerantio – Chastinerant, Darconaquio – d'Arconac, Caveronio – Caveron, Bondervantio – Bondervant; Matriona – Marne; Melodunum – Melun.

vide *Carmen*, Scaevolae San Merthani),⁷⁴⁰ fugatis Confoederatis, et caesis Philippo Egmondano, Chastinerantio, Darconaquio, Caveronio, Bonderfantio, etc. Ipse vero quendam ex principibus Condaeis dicitur perdidisse sua manu.

Paulo post. Oppidum ad Matronam Melodunum coepit, et praesidio muniit, ac Druydarum oppidum, qui iam contra foedus rebellarant, expugnavit, plerisque civium trucidatis; vocatur illud vulgo Dreus, prelio ingenti nuper celebris.

II, fol. 121r (p. 247)

Aprilis

Edita sunt hoc tempore nonnulla de obsidione Diepensi,⁷⁴¹ ubi rex erat a Caenomannensi et Subaudo facta, eaque dissipata, aliisque oppidis et castris inde a Regiis occupatis.

[04-04-1590] o.s.

IV. Flamma periit Georgius Arkelius, Ameroyde dominus, cum eius arx Ameroda,⁷⁴² nescio an fortuito, deflagrasset, et quaedam sibi charissima auferre percuperet. Nam flamma citius grassata eum deiecit et consumpsit. Audio, in Arkeliana nobilissima familia violentam mortem quodammodo fatalem fuisse; huius nempe pater fluctibus obrutus periit et tres fratres violenta morte obiere. In hoc Arquulana fere familia invisa plerisque ob superbiam, ut ait Junius in sua *Batavia*, concidisset nisi unicum ipse reliquisset filiolum, Ottonem ni fallor superstitem.

Loenen

[15-04-1590] o.s.

XV. Cum Antonio Amstelio Mindeno ad Loenensem pagum sum profectus, cui Vechta flumen praeterlabitur. Est ibi arx Croneburga, cuius iam dominus cum una parte pagi (Stephanus) Franciscus Lindenus, qui duxit Martinam Amsteliam,⁷⁴³ filiam Antonii Amsteli, ultimi ex Amstelia familia, Croneburgi ac Loendae domini. Pagus est amplus templumque habet cum alta turri magnificum, cui olim suberat omnis Amstellandia et magna pars Waterlandiae, antequam in dioceses esset distributa. In templo vidi Amsteliae gentis sepulcrum et insignia ac stemmata tam Cronenburgiorum quam Amsteliiorum. In adversa vero Vechti ripa Mindenae arcis destructae cernuntur reliquiae, a qua Amsteliis agnomen Minden. Iurisdictio loci est divisa: Croneburga nempe cum parte pagi, quae pertinet ad eius dominium, Hollandiae asscribitur, maior vero pars Traiectensi ditioni subest.

Cronenburgiorum olim erat familia celebris et nobilis, quibus arcem pagumque fuisse credibile est. Invenio nempe, dominum Wilhelmum de Croneburch, militem, vixisse anno christiano MCCCLXX (1370), et Johannem, dominum de Loenem, anno MCCCCXXVI (1426), eique fuisse filios Henricum, Wilhelmum, Gisbertum, milites; ab his fortean per matrimonium ad Amstelios. Vixit nempe Amstelius Ammelii (Amelius hic emit ab Henrico dominium) filius anno 1440, hinc Antonius dominus de Cronenburch 1460, post quem filius Amelius anno 1469, cuius deinde filius Amelii, huius Antonius, ex quo Antonius ultimus ex hac familia Cronenburgi dominus, cuius filia Martina nupsit Francisco Lindeno, ex quo Antonius Lindenus, dominus de Cronenburch, hodie vivit.

⁷⁴⁰ Scévole de Sainte-Marthe (1536-1623), dichter.

⁷⁴¹ Diepensi – Dieppe; Caenomannensi – Le Mans; Subaudo – Savoye.

⁷⁴² Kasteel Ammersoyen, in Ammerzoden dat ‘in de volksmond *Ammerooie(n)* genoemd wordt’. De kasteelheer Joris van Arkel (1550-1590) kwam bij de brand om het leven.

⁷⁴³ Frans van Lynden (1550-1606) tr. 1. 1578 Clementina van Amstel (gest. 1584, d.v. Antony van Amstel van Mynden en Martina van Yzendoorn), 2. 1586 met Anna Agnes van Lynden (gest. 1613, d.v. Dirck van Lynden).

II, fol. 121v (p. 248)

[20-04-1590] o.s.

XX. Circa hoc tempus obiit ex variolis sive ex anthematis Elizabetha Bronckhorstia, Viennae ac Ameydae domina, filia Jodoci Bronckhorstii, Batenburgii Hunnepelae domini, ex Johanna Brederodia, Reinoldi tertii filia, haeredem relinquens Walravium Brederodiae baronem et Cloutingae dominum. Pridie quam ipsa moreretur, obierat Locriae domino turtur faemina, ac hinc augurium capiens, nuncium de obitu ipsius acceperat.

Circa hoc tempus. Henricus IV Navarraeus Corviolum ad Sequanam oppidum et Langium ad Matronam⁷⁴⁴ occupat; Lutetiae vero consilium de defendenda urbe capitur, moriendum potius quam regem haereticum acceptandum, omnes clamant, ac contradicentes in praeterfluentem Sequanam praecipitandos, sine ullo iudicio alio statuunt. Ac viginti qui expedire reipublicae cum hoste pacifici dicerent, mox eo supplitio afficiunt; et praefectum inde creant ducem Nemoursium. Rex interim 25 huius exercitum in Lutetiorum agrum ducit, munimentum Charentonium occupat, et suburbia invadit.

[28-04-1590] o.s.

XXVIII. Robertus Grauwert, quod cum comite Montensi, qui nomine regio Daventriae praeerat, ex parte nobilium Traiectensium egisset, ut ipsis tuto suis in arcibus a Regiis esse liceret, in vinculis coniectus fuit. Haec nempe res, in vulgus sparsa, in tumultum fere abiisset, freudentibus civibus et patriae proditores nobiles appellantis. Dicebantur hi fuisse, qui consensum suum dederant: Jacobus Amerongius, praefectus Teutonicorum equitum, Florentius Bomgardus, Nienrodae dominus, Gerardus Renessius, Aa dominus, Willemus Risenburgius, Stephanus Lindius, Cronenburgus dominus, Joachimus Hardenbrouckius. Quorum castella militibus sunt munita, ipsique in urbem, gravi poena negligentibus constituta, sunt revocati.

[18-05-1591] n.s.

Lustrati Lutetiae cives et inquilini quorum capita ducenta milia inventa, et vox unius mensis comeatus in urbe repertus. De bello hoc civili Gallico eleganter canit, causam eius aperiens, Salactius Bertasius, in canticis sive hymnis:

Le prestre est le fusil, le noble le soufflet,
De cest embrusement, le sot peuple se plait
A le veor flamboyer, et d'une rage extrême
Y jette volontaire au lieu du boys soy mesme.

II, fol. 122r (p. 249)

Maius

[00-05-1590] o.s.

Mauritius Nassovius cum comite Hoenloensi Noviomagum ad Wahalim insidiis adorti sunt, sed frustra, quemadmodum et Gravium, ubi detectis insidiis ipse Hoenlous in manu vulnus accepit.

[03-05-1590] o.s.

Circa tertium huius mensis diem. Noviomagum obsidere coeperunt.⁷⁴⁵

Regii etiam circa hoc tempus Septemmontanum monumentum frustra adorti sunt.

[05-05-1590] n.s.

⁷⁴⁴ Corbeil aan de Seine; Lagny-sur-Marne.

⁷⁴⁵ Volgens Bor III, p. 632 kwam Maurits 9 mei voor de muren van Nijmegen.

V. Carolus, Maiennae dux, Cameracum venit, ubi a Balignio,⁷⁴⁶ praefecto, honorifice excipitur, quamvis eius fides iam in suspenso esset.

[08-05-1590] o.s.

VIII. Cum ob vastitatem bellicis hisce temporibus agrorum lupi, vix olim in hac regione noti, multum damni pecoribus inferrent et ii quotidie auferrentur, Ordines praemia capientibus constituerunt XXX florenos Belgicos. Hoc vero die quidam nidum attulit septem catulis et, ut dicitur, retinere maluit quam praemium accipere, permittentibus facile Ordinibus.

Hoc tempore. Pons novus ad Freburgum prope Caterinianam portam, ab autore, Daventrius dictus, demoliri coeptus.

Et Zutphania rediit Traiectum Arnoldus Eickius, magister olim meus, qui illic fuerat apud affinem suum Hugonem Forneum Hispanum.

Hoc tempore. Cum Cornelius Vitulinus esset militum centurio creatus, Florentius Weimannus signifer, quatuor vigilum praefecti locum ipsorum occuparunt, divisus inter se duorum priorum stipendiis, nempe: Jacobus Vitulinus vel ut Germanice loquar cognomento Calff, Joannes Rineveltius, Theodoricus Boschius, Cornelius Schuttius.

Hoc tempore. Cum Walravius Brederodius fuisset scriptus heres Viennae et Ameidae, habebant nidum super fumarium aedium Assendelphiorum, ubi habitabant ciconiae. Periiit tandem altera, nullis relictis pullis; evolavit altera. Hoc tanquam augurium interpretabatur uxor Bredenrodii, veluti significaret, accepturum quidem Brederodium Viennae dominatum, sed nulla relicta prole decessurum. Narrabat simile, cum olim vidua Nicolai Assendelfii existeret et cum domina Helmontia esset in lite super bonis mariti, duae ciconiae, ut iam, nidum super has easdem aedes construxerant, quae ab aliis supervenientibus superatae et disturbatae sunt; paulo post lite amissa cogebatur et ipsa decedere dominaeque Helmontiae aedes relinquare.

Noviomagenses insidiis occultis nostrorum militum frustra nuper tentati.

[15-05-1590] o.s.

XV huius. Aperta vi obsideri incoepti.

II, fol. 122v (p. 250)

[27-05-1590] o.s.

XXVII. Suspendio vitam finire V (5) ex Regiis praedatoribus paulo ante capti, nempe Burgundus unus, tres Galli et pagani Cotani filius. Condemnationis sententia; eos non tanquam milites Regios morti adiudicabat, sed velut latrones, sine licentia ducis in latrocinio depraehensos.

[28-05-1590] o.s.

Sequenti die. Edicto vetitum, ne quis ullius religionis praetextu conventus aut congregationes faceret, constituta singulis ita depraehensis poena XXV florenorum, Et ei, in cuius domo vel praedio fieret laesae maiestatis, ut is tanquam turbator publicae quietis puniretur. Dicebantur nempe Consistoriantes, qui iam ab ecclesia se separaverant ob mutatum nuper reipublicae statum, in suburbano Insulari conciones et conventus fecisse.

[29-05-1590] o.s.

Proximo die. Quidam pauper homuncio, eo quod literas Daventriam et Daventria Sutphaniaque reportasset, publice catamidandus⁷⁴⁷ propositus fuit.

Hoc mense. Expeditio Lusitanica ab Anglis facta, sed exiguo fructu, quidam hanc avaritia corruptam arbitrabantur. Cum nempe accepissent Angli, aliquas mulas auro onustas Coronidem pervenisse, spe eo potiundi, cursum propositum ventumque prosperum omittentes, eo se conferunt, portum cum oppido expugnant, incolis occisis fugatisve. Sed spe sua se

⁷⁴⁶ Johan van Montluc (1545-1603), heer van Balagny, gouverneur van Cambrai.

⁷⁴⁷ Aan de schandpaal.

fraudatos inveniunt, aurum nempe illud in arce erat valida admodum et praesidio forti munita. Quare ibi sex vel septem diebus frustra consumptis, Ulyssipponem⁷⁴⁸ petiere, a Regio iam praesidio munitam.

Quidam Italus chyrurgus Viennensis Calaber nobis narrabat, Brundusii portum etiam hodie munitissimum, duas ibidem etiamnum extare ingentes ex marmore columnas, ab antiquitate Romana reliquas. Calabros malam esse gentem, Appulos placatiores, faeminasque ipsorum magis liberas, Siculos summe zelotypos, faeminas vero pulcras et amabiles.

Cum Henricus IV Navarraeus Lutetiam XIII tormentis murifragis oppugnaret, omnes sacerdotes papicolae arma ferre coguntur, ad urbis defentionem, quorum praefecti constituti episcopus Silvanectensis,⁷⁴⁹ et prior cartusianorum; arma vero togis superinduta gerebant, quae vero deinde gesta sunt, vide *Mercurium Gall.-Belg.* lib. 3.

II, fol. 123r (p. 251)

Junius

[01-06-1590] o.s.

Kal. Borchardus sive Bertrardus Kinske, equitum alae praefectus, duxit uxorem Magdalenam Cloutiam, puellam venustam et pulchram, ac nuptiae in domo Teutonicorum sunt celebratae. Filia haec praefecti olim Mursensis et soror Frederici, praefecti Nussensis, qui urbe ea⁷⁵⁰ a Regiis ibidem occisus est.

[07-06-1590] o.s.

VII. Ad valvas templi Summi mane inventum adfixum carmen famosum, quo in omnes qui iam magistratum gerebant, invehebatur.⁷⁵¹ Suspitio erat a Consistoriantibus confectum. Muliercularum haec est superstitio, ut si quis redeuntes ex altero orbe primum viderit ciconias volantes, faustum id ei eventurum, sin stantes firmosque, scaevi ominis id esse.

[16-07-1590] n.s.

Circa Pentecosten. Obiit subitanea morte Arnoldus van der Mijl, Dordracus, praeses curiae Hollandicae.

Circa hoc tempus. Celebratae sunt nuptiae Maxaemiliani Hornii,⁷⁵² Locriae domini, filii baronis de Boxtel, et Agnetae Milendoncanae, viduae Frederici Cloutii, apud Walraviam Nuenariam, Mursiae comitem,⁷⁵³ in basilica episcopali.⁷⁵⁴

Crousingios nobiles invenio in Hollandia, inter quos Cornelius, praefectus venationum, eques creatur ab imperatore Maxaemiliano, Dordraci anno 1486.

Theodoricus de Beaumont ex Hoexiis, captus a Dordracenis cum praetore, qui Hagae Batavorum capite plexi anno 1481. Sunt hodie Dordraci Beaumontii in plebe, qui iam ob divitias caput erigere incipiunt, ex quibus apud nos vivit Adrianus; insignia tamen plane plebeos arguunt.

[18-06-1590] o.s.

XVIII. Traiecti mulierculae cuiusdam extraneae pallium adimit suppraetor Nijhoff, quod eo loci, quo olim aedicula hostiaria, sive ut vulgo vocant 'Sacramentum' steterat, veteris superstitionis ergo oraret.

Brederodiae baro, cum nuptiae celebrarentur Altosaxi et Franciscae Brederodiae, et Anglus quidam multa ipsi diceret secreta verbis Latinis de vita et factis Dudley, ne tam difficilibus et

⁷⁴⁸ Lissabon.

⁷⁴⁹ Senlis.

⁷⁵⁰ Hier schijnt te zijn uitgevallen: occupata, of iets dergelijks.

⁷⁵¹ Aanleiding tot dit feit zal wel het bovenstaande verbod van 28 mei zijn.

⁷⁵² Maximiliaan de Hornes was de zoon van Johan; hij stierf in 1613. Zijn vrouw Agnes van Milendonk was de dochter van Godard, heer van Vronenbroek, en Maria van Brederode.

⁷⁵³ Lees: comitissam.

⁷⁵⁴ Het hof van de graaf van Solms, eertijds bisschopshof in Utrecht.

periculosus cogereetur respondere quaesitis, dixit Latinam se linguam ignorare, si quid vellet Gallice loqueretur, ac sic honore suo salvo se subtraxit invidiae ac periculo. Hoc tempore. Inaudita Parisiensium fames, nam libra butyri III coronatis vendebatur, ovum 12 solidis Gallicis, etc., unde ad XIII millia hominum obsidionis tempore *eo* periire. Et quod omnem veteris historiae fidem superat, ultra viginti pueri occisi, infandorum lanionum vitam infelicem miseris corporibus prorogarunt.

II, fol. 123v (p. 252)

In dienst bij Walraven van Brederode

[27-06-1590] n.s.

XXVII, id est IV kal. julii stilo gregoriano. Hagam Batavorum profectus, in familiam Walravii Brederodae, baronis, receptus sum.⁷⁵⁵

[28-06-1590] n.s.

Sequenti die. Quidam ibi multorum scelerum autor capite plexus, cum tamen omnia quae fuisset in iudicio confessus, coram circumstanti populo revocasset ac se innocentem mori dixisset.

Cum comiti Culeburgano nuntiaretur, hostes Betaviam occupasse, incerto tamen rumore, ipse oppidum arcemque deserens, in salicto⁷⁵⁶ insulae Rheni se occultavit, dicens se debere in comitatu suo manere. Quae res multorum risum provocavit et hominis ingenium prodidit, qui arbusculum ipsis moenibus tutius putaret.

[29-06-1590] n.s.

XXIX. Quidam Friso, homo non adeo malus, nisi insatiabili divitiarum cupidine, - se in extremum dedecus et poenam ignominiosam coniecisset, semistrangulatus exustusque est. Causa erat, quod cum alio, qui Haerlemii ante paucos dies vivus igne fuerat consumptus, falsam monetam ultra 13.000 thalerorum Hollandicorum in collibus arenariis prope Vicum Catthorum⁷⁵⁷ cudisset. Quae ex ea restabat moneta, magno reipublicae bono oppressa et occultata fuit.

[30-06-1590] n.s.

XXX. Magna est controversia, ut narrabat consul Rotterodamensis, inter Roterodamos et Delphos, propter pontem Overschieum communem utrisque, cum utriusque proprietatem eius sibi assumerent, nunc hi, nunc illi quadam odiosa vicissitudine arma et signa affigerent et adversaria turbarent. Unde aliquoties ad arma propemodum fuisset perventum, nisi Ordinum autoritas tumultuantes sedasset. Inhaerebat Delphensium animis, quod olim, cum urbs tota fere deflagrasset, Roterodamenses ipsis territorium denegassent et Portum Delphicum, quo transferre reliquias consumptae urbis destinaverant, quamvis se simplici tantum muro cincturos urbem pollicerentur, munire passi non fuissent.

Castrum Dodendael nostris per suum dominum, dubiae fidei hominem, traditum,⁷⁵⁸ spondentibusque pro ipso Dortii et Sonsveltii dominis, ipsi redditum fuit.

De causidicorum⁷⁵⁹ dolis, et misera ipsorum vita, qui litibus premuntur, vide non inelegantem elegiam Jani Douzae (*Elegia Secundi*, op. I).

⁷⁵⁵ Walraven van Brederode was gehuwd met Willemine van Haaften, vrouwe van Nyvelt, en was heer van Vianen en Ameide. Zie dl. I, fol. 121v, waar B. verhaalt, dat hij in 1590 beide heerlijkheden verkreeg door erfenis van Elizabeth van Bronckhorst, dochter van Joost en Johanna van Brederode. Elders heet zij niet Elizabeth, maar Geertruyt. Zie ook Pollmann 2000, p. 78, over de positie van Brederode.

⁷⁵⁶ Wilgenbosje.

⁷⁵⁷ Katwijk.

⁷⁵⁸ Slot Doddendael aan de Waal ten W. Nijmegen, sinds 1585 in Spaanse handen, werd door verraad van kapitein Boel door Maurits veroverd.

⁷⁵⁹ Advocaten.

Legati Hispanicus et Romanus, ut Parisienses in offitio continerent, cum omnium rerum inopia premerentur, ipsis omnia sua distribuerunt. Adeo ut Hispanicus unicum tantummodo cochleare⁷⁶⁰ ex omni suppellectile argentea, quae fuerat copiosissima, reservaverit, omne quoque argentum sacrum in nummos redactum fuit.

II, fol. 124r (p. 253)

Julius

[01-07-1590] n.s.

Kal. Obiit Carolus Austriacus, archidux, filius Ferdinandi, imperatoris, pro Genevensibus per ducem Sabaudiae obsessis, ex suggesto supplicatum.

[02-07-1590] n.s.

II. In Zeelandia propter solis ardorem, cum terra salso mari circumdata sit, exsiccatis fossis aquae dulcis, multa pecora et iumenta periere.

[05-07-1590] n.s.

V. Nunciatum est, quosdam ex militibus nostris in castris ante Noviomagum sclopettis traiectos, inter quos tubicen Mauritii optumus et domino carus.

[09-07-1590] n.s.

IX. Luna erat obnubilo coelo sanguinei coloris, et sequentibus diebus sequuta mira aeris intemperies. Hinc quidam in politicis mutationem designari crediderunt.

[11-07-1590] n.s.

XI. Noviomagi dicuntur recepisse praesidium Mansveltii et grandibus ictibus contra nostros se defendere.

[19-07-1590] n.s.

XIX. Knolles, Anglus, cum Odilia de Petersom, filia Johannis, domini de Meroden, quam ipse, ignorantibus parentibus, rapuerat,⁷⁶¹ apud nos divertit, cum ipsa Bredenrodiis sanguine attingeret, et iccirco domina filiulam e fonte sacro levaverat. Erat ea iuvenula tenella, sumptuose vestita, sed facie fucata. Primo die fust habillée d'armosie incarnat tout passamentée de larges bordes d'argent, au teste force or et bagues, les poverettes d'ouvrage d'or, le devantier de drap d'argent, et du mesme le forure des manches. Secundo en satin blanck de petites cordes d'argent, la teste voilée de soy; tertio en velour fleury.

[20-07-1590] n.s.

XX. Culemburgi, dum canonici Martiniani et Salvatoris Traiectini decimas in Everdingen et locis vicinis colligunt, dissidium ortum fuit,⁷⁶² comite turbulenter contra 'papas', ut eos appellabat, concionante. Hinc tumultus ingens exortus, cum Buttius⁷⁶³ cum sua cohorte armata manu frumentum conveheret; unde et ad manus perventum et villa quaedam comitis incendio deleta, et colonus innocens trucidatus.

[04-07-1590] n.s.

IV huius. Turris Stephaneana in monte Noviomagensium quatuor millibus ictuum a nostris petita cecidit, et paullo post munimentum Mauritius Nassovius in adversa Wahalis ripa, oppositum oppido, fieri curavit.⁷⁶⁴

[22-07-1590] n.s.

⁷⁶⁰ Lepel.

⁷⁶¹ Vgl. fol. 105r.

⁷⁶² Zie Bor III, p. 538. — B. schreef 4 aug. 1590 aan zijn vriend De Wit: 'Audio vos bellum cum Culeburgensibus gerere frumentarium. An nimis hostes procul, hostes nobis ut simus ipsi?'.

⁷⁶³ Antonius Buth.

⁷⁶⁴ Vgl. Bor III, p. 534. — Het hier voorkomende bericht moest eigenlijk vroeger staan en onmiddellijk volgen op: 'iumenta periere' (zie fol. 124r). Uit het schrift blijkt duidelijk, dat het later is bijgeschreven.

XXII. Obiit Joannes Jacobus Leemputius, coctor cervisiarum, in republica ex plebeis multus, cuius uxor,⁷⁶⁵ virilis animi mulier, prima manus arci Freburgo demoliendo intulit. Hoc tempore. Fanum Dionisii cum frumenti paenuria laboraret, Henrico IV Navarraeo deditur.

[25-07-1590] n.s.

XXV. Templum Summum ab Helena, ut creditur, constructum, deflagavit, et plumbeum tectum liquefactum est, quod enneastichon⁷⁶⁶ hoc indicat carmen:

Aedes qVam CeLebrIs Bonnae ConstrVXIIt HeLena,
Iacobi festo fVLgVre taCta, rVIIt.⁷⁶⁷

II, fol. 124v (p. 254)

[25-07-1590] n.s.

XXV. Pugnatum in Franco-Gallia circa Monstrealium inter Confoederatos et Navarraeum, ubi omnes fere Hispani seditiosi, qui Cortracum nuper spoliaverunt, caesi. Sic Nemesis punit merentes, et raro quis publicae quietis eversor evasit, indubitabile divinae providentiae argumentum (vide Salvianus, *De providentia*).

[27-07-1590] n.s.

XXVII. Legi consilium inter scripta Bredenrodica, ubi disputabatur de validitate testamenti Henrici Bredenrodii, et hae questiones discutiebantur: an Bredenrodus, exul ac maiestatis⁷⁶⁸ damnatus, potuerat facere testamentum. Item an Johanna eius soror, Hunepelii domina, heres esse posset, cum fuerit mortua ante pacem Gandavensem et etiam ante testatorem. Et hic tria heredi institutae erant contraria: quod testamentum ab initio non valuerit; quod Bredenrodus testator ante restitutionem obierit, et quod ipsa ante testatorem. Tum quod in illa pacificatione cautum sit, ut restitutio valeat ab ipsa die restitutionis, nec retrahatur. Aliud quoque dicitur fuisse testamentum factum ante crimen admissum, ab initio validum et pace Gandavensi restitutum, exemplo iuris postliminii aut legis Corneliae, quo Aurantius heres sit scriptus. Ad quadringentos plus minus annos in Magna, ut audio, Curia, nescio an Mechliniae, lis pependit inter Hollandos et dominos Viennenses de ditioe sive potius dominio, quam Hollandi sibi subiectam dicerent, Viennenses vero se immunes asseverarent.

([tekening van de mijlpaal in Valkenburg Z-H, met inscriptie]:

‘Imp. caes. M. Aurel. Antonino aug. pont. max. tr. pot. XVI. cons. XIII et imp. caes. L. Aurel. vero aug. tr. pot. II cons. II A. M. A. E. C. M. P, XII.’).

Haec columna miliaris, ut videtur, est apud Batavos extra Hagam, in villa domini Hippoliti Apsychei, praesidentis Leovardiae, ex monasterio, quod Sion olim intra Delphos et Hagam Batavorum, translata. Cuius meminit Smetius, libro *Antiquarum inscriptionum*. Huius quoque meminit Junius, in sua *Batavia*, cap. XVII, ubi refert, Hypolitum Persinum,⁷⁶⁹ praesidem Traiectensem, hanc in villam suam Hagae propinquam transposuisse.

[31-07-1590] n.s.

Ultima julii. Traiecti publico edicto prohibitum adire Iselsteinium, ratione concionum. Unde Consistoriantes non destiterunt in consules scommata dicteriaque contillare, quasi illis verbum divinum audire prohiberetur, donec nonnulli eo nomine mulctarentur.⁷⁷⁰

⁷⁶⁵ De vermaarde Trijn van Leemput.

⁷⁶⁶ Vers van negen voeten.

⁷⁶⁷ Aedes quam celebris Bonnae construxit Helena, Jacobi festo fulgure tacta, ruit.

⁷⁶⁸ Lees: laesae maiestatis?

⁷⁶⁹ Hippolytus Persijn, zoon van Jan P., en Digna, dochter van Hippolytus van Goreum; hij was president van het Hof van Utrecht.

⁷⁷⁰ Zie Bor II, p. 846, waar het bedoelde plakkaat van 31 Juli 1590 is afgedrukt.

II, fol. 125r (p. 255)

Augustus

[02-08-1590] n.s.

II. Prandebat apud Brederodiae baronem, dominum meum, Philippus Marnixius Alegondiae dominus, vir exiguae staturae vel potius mediocris, noiret, aiant une tache bien prez la joue gauche, de coeur dispos et allègre.

Hic Aurantiae semper principi Wilhelmo Nassovio propter ingenium acceptissimus et assiduus comes; dicebatur *Alvearii*⁷⁷¹ author, in quo ingenium festivum et iucundum expressit. Multa hic narrabat, ut qui singulari praeditus facundia, per omnem materiam volubili animo vagaretur; dicebatque, cunctas hominum opiniones hereticas se appellare solitum, quippe animi aegretudines et tormenta, seque primum fuisse haeticum in colligendis comparandisque libris ac ea heresi aliquamdiu occupatum nihil aliud agere potuisse, deinde in haeresim picturae incidisse, inde etiam in florum inquisitione diu laborasse et fructuum, alternante opinione et iudicio variante, nunc vero hortorum culturam vitamque rusticam maxime probare, seque habere poma cotonea summae magnitudinis et bonitatis, radículas vero hoc anno in horto suo Zouburgensi in Zeelandia aluisse XX (20) librarum, pepones L (50) librarum, et se vidisse aliam, in vicino horto, natum LX (60) librarum. Dicebat terram aridam et arenosam crasso et pingui fimo ut vaccino stercorandam, argillosam vero levi et stramentoso, ut equino.⁷⁷²

Nostri Vahalim transiere et obsiderunt castrum Ham; Dodendael vero incenderunt.

[03-08-1590] n.s.

III. Sublatae aediculae lignae cancellatae, ubi presbiteri ac diaconi aliique ministri ecclesiae reformatae sedere soliti, e Summo templo.

[05-08-1590] n.s.

V. Praedones ex Regiis cum triremi noctu Strijen depopulati sunt, abductis incolis locupletioribus.

Heremalios quamvis nobiles esse negantur, video tamen quosdam, sed nescio aliine sint ab his, apud Traiectenses magni nominis olim vixisse, adeo ut illud nomen Zuleianae familiae fuerit insertum. Legique, Adrianum Egmondanum, dominum Keneburgensem, duxisse uxorem Jacobi Heremanni filiam. Apud Frisios Hermanos invenio inter nobiles et patritios ante 200 annos relatos, quorum meminit in *Historia Frisica* Ubbo Emmius passim, ac in primis lib. 28, pagina 298, tom 3.

⁷⁷¹ De *Bijencorf* van Marnix.

⁷⁷² Deze passage over Marnix heeft R. Fruin in *De Gids* (1898) IV, p. 388 e.v. vertaald: 'Een van die dagen middagmaalde bij den Heer van Brederode, mijn meester, Philips van Marnix, Heer van Sint Aldengonde; een man van kleine of althans middelmatige gestalte, *noir, et aiant une tache bien prez la ioue gauche, de coeur dispos et allegre*. Hij was wegens zijn inborst steeds zeer geliefd bij Prins Willem van Nassau en diens bestendige metgezel geweest. Ook stond hij bekend voor den schrijver van de *Biëncorf*, waarin hij zijn guitigen en luimigen aard aan den dag had gelegd. Hij had veel te vertellen en, begaafd met een zeldzame welbespraaktheid, weidde hij met een groote beweeglijkheid uit over allerlei onderwerpen, en vertelde o.a., dat hij gewoon was al de liefhebberijen der menschen ketterijen te noemen, omdat zij wezenlijk ziekten en kwellingen van den geest zijn. En dat hij zelf aanvankelijk de ketterij had gehad om boeken in menigte te koopen en te verzamelen, en dat hij, zoolang dit duurde, ook niets anders had gedaan. Dat hij daarop in de ketterij van schilderijen vervallen was. En daarop weer met het kweeken en onderzoeken van bloemen en vruchten zich lang had bezig gehouden, al naar hij voor deze of gene soort voorkeur gevoelde. Dat hij thans vooral in den tuinbouw behagen schepte en in het landleven, en dat hij kweeën van buitengewone grootte en smakelijkheid teelde, en in zijn tuin te Souburg dit jaar (beet-)wortels van wel twintig pond had staan en pompoenen van wel vijftig; maar dat hij bij zijn buurman in den tuin er een had gezien van wel zestig. Hij voegde er bij, dat droge en zandige grond moest gemest worden met een zwaren en vetten mest, zoals koemest, een kleigrond daarentegen met een lichter, met paardenmest bijvoorbeeld.'

II, fol. 125v (p. 256)

[10-08-1590] n.s.

X. Cum Roterodamenses cum Goudanis dissiderent ob navigationem, quam Rotterodamenses contra Goudanorum privilegia fecerant, eaque ad maximum ipsorum damnum uterentur, et eo nomine iam ad arma ventum fuisset. Ordinum Hollandorum decreto ibi missi sunt baro Bredenrodius et Johannes, dominus in Schagen, qui ex notho Bavaricae stirpis originem ducit. Quibus adiuncti ex senatu Hollandico Hieronimus Borrius et Leonardus Casembrotius, ut dissentientes aliquo medio reconsiliarentur vel placarent commotos.

Gaudenses quaerebantur, privilegia vetustissima sibi adimi et ad miserrimum se statum eo reduci, cum in navigatione illa, quae iam per Rotterodamenses ipsis auferretur, omnis consisteret civitatis utilitas, quam ideo vel extremo periculo se defensuros adfirmabant, nec ullius sententiae, huic ullo modo adversae, unquam se optemperaturos (sic). Roterodamenses vero aiebant, se suo iure uti velle, se flumen navale per suam terram suis sumptibus fecisse, ad utilitatem maximam mercatorum, qui hoc commodius multo Amsterdamum peterent, cum per Goudana emissaria tardius eo venirent, imo civium iniquitate et nautarum improbitate ibi saepe aliquot dies detinerentur, non modico suo damno. Quantum vero privilegia ipsorum concerneret, se contentos fore, si Goudenses suos telonarios et publicanos Rotterodamum mitterent et vectigal consuetum colligerent; ultra hanc praesentationem nihil se concessuros, protestantes. Quare, cum nihil actum esset nec partes se iudicio ordinario vellent submittere, sequenti discessimus.

Dorpiana nobilis familia Cornelius, eques Dordraci ab imperatore Maxaemiliano creatur anno 1486.⁷⁷³ Arnoldi fit mentio in *Consiliis* (214) N. Everardi. Philippus numeratur inter nobiles equites Hollandiae tempore Alberti Bavari, 23. comitis. Puto hanc familiam in virili stirpe iam defecisse, cum Cornelius, dominus de Dorp, ex Maria chhorstia unicam reliquerit filiam et heredem, Ydam, nuptam Joanni Renessio van der A. Sed sterili matrimonio quae moriens maritum fecit heredem domini Dorpensis.

II, fol. 126r (p. 257)

[22-08-1590] n.s.

XXII. Diversi ex Germania Superiori legati Lucum (Batavorum Hagae) pervenerunt, ut de libera Rheni navigatione cum Ordinibus Confoederatis agerent; fuere hi ducis Clivensis, praesulis et civitatis Coloniensis, lantgravii Hessiae, et comitis Palatini.

Nostri cum absolvissent munimentum Cnodsenburgum, cui nomen ab armis

Noviomagensium, contra Noviomagum in adversa Wahalis ripa castra movent, relicto ibi praesidio IV cohortium et tormenta aliquot bellica, quibus urbem assidue quaterent, quam iam plurimis ruinis deformatant, et praecipue turris divi Stephani in Monte.

[28-08-1590] n.s.

XXVIII. Sixtus V pontifex Romanus ante pontificatum Felix de Monte Alto, ex ignobili prosapia monachus franciscanus obiit. Homo in politica administratione non contemnendus, anno aetatis suae LXX (70), postquam sedisset annos V, menses IV, dies III. Vide de eius morbo *Mercurium Gallo-Belgicum*, lib. III.

[28-08-1590] n.s.

XXVIII. Rediit subito media nocte Mauritius ab expeditione non expedita, et sequenti die,⁷⁷⁴ sclopettos quadruplices in rotas erectos, ut facilius moveri et in levibus expeditionibus circumferri possent.

⁷⁷³ Vgl. fol. 123r.

⁷⁷⁴ Hier schijnt te ontbreken: fieri curavit, of iets dergelijks.

Audio, Scorelii quondam in Hollandia praesidis edictum, ut eodem anni die dedicationum feriae, apud paganos celebrarentur, ut evitarentur mala, quae quamplurima his feriis oriebantur, a Parmensi in Brabantia divulgatum.

C'est merveille comment chascun des parties veut avoir la victoire en France; ceulx de Bolduc ont fait signe de victoire et disent Parys estre révictaillé. Les nostres ont sonné les cloches à Alcmaer et Haerlem, pour la victoire du roy.

[31-08-1590] n.s.

Huius mensis die ultimo. Obiit Florentius Ewijckius, qui Tinnii⁷⁷⁵ nomen, avi materni, assumpsit, syndicus Ordinum Traiectensium, vir doctus et rerum politicarum peritissimus. Cum post obitum Sixti quidam eius statuam in Capitolio, ipsi vivo positam, demoliri vellent, quod, ut rumor erat, Navarraeo faveret, et subditos variis exactionibus gravasset, repressi sunt senatus autoritate. Ut hoc marmore insculptum senatus consultum et in Capitolio positum fuit: 'Si quis sive privatus, sive magistratum gerens, de collocanda vivo pontifici statua mentionem facere ausit, legitimo S.P.Q.R. decreto in perpetuum infamis et publicorum munerum expers esto, MDXC (1590), mense augusto.

II, fol. 126v (p. 258)

September

Hoc mense. In Francia orientale et circa Basileam muscae apparuere rostratae, nunquam ante visae, valde venenosae, quae morsibus tam homines quam iumenta interimebant, quarum formam typis expressa vidi.

[15-09-1590] n.s.

XV. Creatur pont. Rom. Joannes Bapista Castanaeus, Genuensis, e nobili Castanaeorum familia, cardinalis s. Marcelli, qui Urbani VII nomen adsumpsit, ac XII post die moritur. *Mercurius Gallo-Belgicus.*

[04-09-1590] n.s.

VI. Vidi adolescentem pene puerum Coloniensem. Hic spectaculum in fune edidit periculosum; nam ex fune, qui erat firmatus in summitate turris Lucensis,⁷⁷⁶ in ipsum forum, editis prius in ipso variis spectaculis, ut qui ex uno pedum unaque manuum pendisset seque vestibis exuisset, descendit tam celeriter, uti volare videretur et fumum post se ex fune rellinqueret. (Vide Froisardum, vol. 4, cap. 2).

Nostri praedatum profecti versus Vesaliam, munimentum Graviense expugnarunt. Alii quoque Tienem oppidulum spoliarunt in Brabantia, alii Stockhem in regione Leodiensi.

Paralisis linguam Coornhertii occupavit et fere usum loquendi ademit.⁷⁷⁷

Cum Regnerus Aswindius Brakelius multa contra Traiectenses moliretur, dicereturque in urbem venturus, vigilibus mandatum, ne intromitterent.

Circa hoc tempus. Parisienses obsidione liberantur, et Parmensis comeatum in urbem infert, et oppidum Laignia cum expugnat, ac paulo post Charentonium ac pontem Claudianum⁷⁷⁸ munimenta Parisiorum ab Henrico IV, Navarraeo rege, nuper occupata, magno urbis periculo, recipit.

[27-09-1590] n.s.

XXVII. Castrum Hemert, postquam MCCCC (1.400) ictus tormentorum muralium excepissent praesidarii, Mauritio Nassovio deditur,⁷⁷⁹ ac ita insula Bomeliana cum ipsa Betavia liberata ab hostibus.

⁷⁷⁵ Floris Thin. — Vgl. Bor III, p. 530.

⁷⁷⁶ In Den Haag.

⁷⁷⁷ Vgl. F.D.J. Moorrees t.a.p., p. 137.

⁷⁷⁸ Lagny; Charenton; le pont de Saint Cloud.

⁷⁷⁹ Vgl. Bor III, p. 539.

Scheveningen

[30-09-1590] n.s.

XXX. Fui ad littus, Brittanicum olim, ubi pagus Sceveringen, dimidio milliario a Luco Batavorum. Hic tempestas maris memorabilis illa et luctuosa anno 1570 ultra ducentas domos abstulit multumque e collibus arenosis, Bataviae contra barbaricum et indomitum maris elementum propugnaculis, ademit. Id indicant versus vernaculi:

AlderheyLigendaCh
SceVeLIngen WeL beCLagen MaCh.⁷⁸⁰

Vide de hoc loco quaedam non contemnenda apud Junium in *Batavia*, fol. 109.

II, fol. 127r (p. 259)

October.

[00-10-1590] o.s.

Traiecti consulatum iniere Nicolaus Oisterheimius et Bernardus Stellio, oenopola. Creati XII-viri litium dirimendarum: Theodorus Canterus, Theodoricus Goierus, Rotardus Lanscronius, Hermannus Viltius, Henricus Zulenius, Cornelius Malsenius, Jacobus Aschius, Wilhelmus Zomerius, Jacobus Bemmelius, Otto Johannes Rodius, Godefridus Gerardus van der Eemius, Cornelius Gisbertus Culemburgensis. Quaestores continuati sunt.

Civium praefecti militares sive capitanei: Timannus Slotius, Bartholomeus Wedius,, Johannes Florentius Weimannus, Jacobus Calvius sive Vitulinus, Henricus Bernardus Cremer, Henricus Gerardus Brandewijnman , Cornelius Gisbertus Culemburgensis, Fistularius, Wilhelmus Wedius,.

[02-10-1590] n.s.

II. Castrum Heel nostris redditum, munimenta etiam 't Elshout et Craevecoer, quae Regii contra Bredenses erexerant.⁷⁸¹

Hoc tempore. Beguttiae bueguinagii contra leges assumpsere in collegium suum virgines, unde et multatae sunt.

[08-10-1590] n.s.

VIII. Discessit e familia Brederodiana mea, non parum propter dulcedinem convictus amata, Jana Maubusa.⁷⁸²

[09-10-1590] n.s.

IX. Sepulta magnifice filia Joannis Mathenesii, domini de Rivieres.

[03-10-1590] n.s.

III. Leoardiae lata est sententia militaris inter Petrum Sedlnitzki et Michaellem Hoegelke, qui dixerat, Petrum non se egisse ut debuerat, nec sacramento Ordinibus facto satisfecisse; quae sententia typis edita circumfertur.⁷⁸³

Editum hoc tempore scriptum in Gallia, cui titulus *l'Antispagnol*, in quo Hispanorum acta seu potius insidiae et fraudes deteguntur.

[18-10-1590] n.s.

⁷⁸⁰ Alderheyligendach Scevelingen wel beclagen mach.

⁷⁸¹ Vgl. Bor III, p. 539.

⁷⁸² Al spoedig nadat B. in dienst gekomen was bij Walraven van Brederode, raakte hij verliefd op Jeanne Mabuse. Zie *Diarium* 1907, p. 246-248, en Pollmann 2000, p. 83.

⁷⁸³ Vgl. Copye van de gewesen vonnisse tusschen Peter Sedlnitzki overste lieut. gen. von 't Vriesche regiment ... ende Michel Hoeglake ..., Leeuwaerden den 3en october 1590.

XVIII. Steenbergem oppidum nostris redditum, deserentibus illud, ut parum munitum, Regiis.⁷⁸⁴

[22-10-1590] n.s.

XXII. Mortuus Cornelius Bassenus, olim Lugduni meus commensalis,⁷⁸⁵ subita sanguinis eruptione.

Michi narratum post obitum Sixti V, banditos, sic exules vocant Itali, iterum caput erexisse, et more solito pontifitiam ditionem depopulasse, contra Romanae civitatis praefectos crudeles, alioqui via-

II, fol. 127v (p. 260)

toribus minus infestos, immane tamen scelus ab ipsis perpetratum, puerum nempe a cuius parentibus cum redemptionis non nisi dimidiatum pretium potuissent impetrare, in duas partes dissectum, alteram parentibus; infaustam parcimoniam exprobrantes, remisisse.

Mauritius Nassovius est in Zeelandia, exspectans tempus commodum ad invadendum Flandriae littora, ut fertur. Sed post aliquot dies eventus docuit, de Duinkercke Flandriae commodissimo portu invadendo ipsum cogitasse.

Il me souvient des recompenses de grands signeurs de belles paroles d'eux, quy sont communément vaines, sans aulcun effect. Ce que me tesmoignera Jaques Sandres, chastelein de Nievelt,⁷⁸⁶ de la part d'Estienne de Rossum et depuis de madame de Brederode, homme certes honeste et de grand couraige, mais opprimé de la fortune, que luy fust en ceste maison toutte contraire. Aussy chargé des enfans, qui ayant sollicité souventefois de pouvoir, d'avoir ses deniers despendus au réparation d'icelle, at esté sempre entretenu de belles paroles, promesses amples, par l'espace de cinq à six ans. J'ay moy-mesmes escrit les lettres aulcunefois de la part de la mesme dame et son mary, mon signeur, plaines de paroles dorées. Enfin il ne receut que voix et vent, et ne peut avoir ce que luy vient justement; ce quy est conforme ce quadrain vulgaire:

Wie te hove soo lange verhart,
Zoodat hij chrijcht een grijsen bart
Ende thuys niet veel verspaert,
Heeft ziel ende lijf niet wel bewaert.

Circa hoc tempus. Alexander Farnesius vi quodammodo expugnavit Corviolum,⁷⁸⁷ oppidum in Franco-Gallia ad Sequanam, non sine sanguine suorum, nam hic periisse dicuntur Montonius marchio Rentius,⁷⁸⁸ Johannes Taxis, magnus commendador Morochus, et princeps Chymaius Lutetiam aegrotans nescio an ex vulnere se recepit.

Hoc tempore. Editus est libellus de origine, genealogia, separatione et coniunctione stirpium, Valesiorum et Borboniorum a Sancto Luduvico ad se invicem et coronam; idque lingua Latina et Germanica edidit et post hoc tempus frater Josephus Texera Lusitanus tabulam Gallice lingua conscriptam, continentem integram Borboniorum genealogiam, quae apud me est.

II, fol. 128r (p. 261)

⁷⁸⁴ Vgl. Bor III, p. 539.

⁷⁸⁵ Zie dl. I, fol. 135r.

⁷⁸⁶ Het huis Nyevelt lag bij Oudenrijn.

⁷⁸⁷ Corbeil aan de Seine.

⁷⁸⁸ Emmanuel Philibert de Lalaing, marquis de Renty (gest. bij Corbeil, 27 dec. 1590), zoon van Marie de Montmorency; Jan-Baptist Taxis (stierf pas in 1610); Morochus waarschijnlijk groot-commandeur van de Commanderie Saint-Jean te Corbeil; prins van Chimay (?).

November

[02-11-1590] n.s.

II. Hoc die, cum quidam apud Sceveringenses piscator una vice, spatio duarum horarum, coepisset ultra DCC (700) asellos minores, vulgus ‘schelvische’ vocat, maris Batavici abundantiam hinc ignorantibus considerandam, proposui.

[05-11-1590] n.s.

V. Reversus est Mauritius, falsus in expeditione Duinkeriana. Nimis ipse mihi videtur facilis in eiusmodi expeditionibus; quamvis hoc Probi, imperatoris,⁷⁸⁹ dictum (Vopiscus) observare videatur: ‘milites non debere annonam gratuitam comedere’.

In privilegiis Hollandicis,⁷⁹⁰ a Maria Burgundica, Maxaemiliani uxore, impetratis, est, ne exteri aut peregrini officia obtinerent, ut praeter principis vicarium senatum haberent ex duobus nobiles, octo (6) vero iurisperitis, sex (4)⁷⁹¹ nempe Hollandis et duobus Zelandis constantem. Et anno 1477 senatores creati: Joannes iunior, dominus de Egmont, Gerardus d’Assendelft, Hugo et Theodoricus Swieteni, Philippus Ruyschrock, Tielmannus Oem.

[10-11-1590] n.s.

X. Sententiam audiivi pagani iuvenis, qui se dicebat villici in Rijswijck iam nuper demortui filium, et dimidiam hereditatis partem petebat. Filia, quae erat, et amici se opponebant, dicentes filium quidem fuisse et in Hispaniis habitasse, sed ibidem obiisse, ut ex variis iam nuntiis pro certo tenebant. Ipse contra omnia arcana domus, quae a vicinis audierat, narrabat. Testes producti utrimque plurimi; iudices et senatum suspensum diu habuere. Tandem hoc argumento convictus, quod alter legere et scribere didicisset, et hic neutrum posset; quamvis primum ex longa negligentia se oblitum diceret, veritatem confessus est. Nam quae narrabat, simulata aegritudine, a vicinis intra aedes receptus, omnia audierat. Quare fustigatus et proscriptus, dimissus est.

Simile exemplum est in *Apologia pro Herodoto*, ab Henrico Stephano conscripta, ubi falsus maritus. Meminitque ibidem pseudo-Balduini, qui se Flandriae comitem dicebat. Fuerunt quoque qui (De pseudo-Waldemaro, *Annales*, Rebendorf, pag. 444) Frederici, imperatoris, se nomine venditarunt, ut in *Annalibus Colmariensium* traditur, et iam nostro tempore Sebastianus, Portugalliae rex, aliquoties revixisse creditus est. Vide etiam quae ad hanc materiam scripsit Valerius Maximus, lib. IX, cap. ultimo.

II, fol. 128v (p. 262)

[03-11-1590] o.s.

III veteri stylo vel XIII Gregoriano. Traiectum profectus sum ad nuptias neptis meae Aleidae Langiae, sororis meae Geertrudis Buchelliae filiae, cui sponsus Dominicus Bogerus, filius Godefridi Bogardi ex Wendelmuda Honthorstia. Huius avus Johannes Bogerus uxorem habuerat Mariam, filiam Frederici Coninx, non legitime natam. Ex matris vero parte avus Dominicus Honthorstius, qui habuerat uxorem ..., filiam Georgii Solmii,⁷⁹² decani collegii Petreani, cuius ipse nomen in confirmatione sumpsit, cum ante ...

[07-11-1590] n.s.

7 vel 17. Mauritius Nassovius, gubernator Traiectinae regionis iam dictus, Traiectum venit magno civium armatorum plausu. A senatu vero et nobilitate ad domum Teutonicorum equitum deductus est, et cum eo venerant officii causa Bredenrodiae baro, meus dominus, Justinus Nassovius, nothus Mauritii frater, Florentius Brederodius, frater Walravii

⁷⁸⁹ Marcus Aurelius Probus, keizer van 276-282.

⁷⁹⁰ Het Groot Privilege van Holland en Zeeland van 1477.

⁷⁹¹ Octo veranderd in 6, sex in 4.

⁷⁹² Joris van Solms, deken in 1527, gest. 1541, Buchelius, *Monumenta* (Utrecht, HUA, XXVII L 1), p. 79.

Bredenrodiae domini, et plures alii ex nobilitate Batavica ac vicina, cum nonnullis ex Ordinum electis. Vacaverat haec praefectura a morte Mursiaci, quam et olim pater Wilhelmus nomine Philippi Austriaci exiguo emolumento rexerat.

[19-11-1590] o.s.

XIX. Obiit Theodorus Volcardus Coornhertius Amsterodamus,⁷⁹³ scriba civitatis Harlemensis, vir ingeniosus, sed turbidi animi ac inquieti, ad contradicendum natus. Unde ei multa lis cum reformatae religionis doctoribus, et praecipue cum Lamberto Daneo⁷⁹⁴ et ecclesiasticis Delphensibus, ac ultimo cum Justo Lipsio, cuius *Politica* impugnabat. Exstant eius libri quamplurimi de his controversiis et velitationibus, patrio sermone conscripti, quibus videtur novam religionis opinionem inducere; nempe visibilem in orbe ecclesiam non extare, sed invisibilem, cuius caput Christus corporaliter non visibilis; sine sacramentis, quae externa tantum sunt signa, hominem posse vivere, etc. Habet quoque harum opinionum discipulos et assertores Harlemiae et Goudae plurimos, qui vel libertini vel perfectistae vocantur. Multa olim transtulit in Batavicam linguam, ut *Odysseiam* Homeri; Senecam, *De beneficiis*; *Offitia* Ciceronis; Philonem, *De nobilitate*, etc. Picturae non imperitus; vidi nempe in aere ab eo incisas imagines.

Amersfoort

[24-11-1590] n.s.

XXIV. Cum domino meo Bredenrodiae barone, qui principem Mauritium comitabatur, Amerfortiam profectus sum. Oppidum satis amplum, ab Emo fluviolo denominatum, agrum habet fertilem et amoenum, cives laboriosos, divites et peculiari quadam facundia praeditos, qua viderunt Joannem Funckium,⁷⁹⁵ ad cancellariatus Aurei Velleris dignitatem et Belgiae apud Hispanos oratorem

II, fol. 129r (p. 263)

pervenisse, et non ita nuper Albertum Sapientem, cognomento imperatorio nomine (Maxaemiliani II), ad ... Othomannum legatum egisse; et ante paucos annos Paullum Busium ad syndicatum Hollandiae, ut pridem Johannem Oldenbarneveltium, profectos.

Ante CLX (160) vel circa annos auctius factum est, cuius cum fossa etiamnum spectantur inditia, cum ultra CCC (300) essent officinae cervisariae. Cerevisia nempe tunc, quemadmodum nunc Delphis, per totam regionem vicinasque provincias celebris, unde amplissimi incolis redditus. Verum ob discordiam inter cives exortam omnes cervisiae coctores alio se receperunt.

Templum Summum canonicorum collegio celebre, fundatum a Johanne Diestio, praesule Traiectino, XXI augusti, anno vero christiano MCCCXXXVII (1337).

Amerfortia anno MDXLIII (1543) a Geldris duce Martino Rossemio occupatur, testis Petri Apherdiani *Poemata*. Sunt qui volunt, oppidum nobili olim eiusdem nominis familiae paruisse.

Praecipuae et insigniores familiae sunt: Brantiorum, Verspeuliorum, Westreniorum, Bileriorum, Wediorum. Westrenii et Bilerii Traiectum transplantati, a populari simplicitate desciscentes, nobilibus inseri volunt. Sunt etiam Peutii.

Querebantur Amerfortii et indigne ferebant, ademtum a Traiectinis ius eligendi magistratum, eaque de re supplicabantur Mauritio; quid effecerint nescio (De finitimorum inimicitiis vide Lucianum in *Palinuro*, fol. 377 verso).

⁷⁹³ Oude stijl: Coornhert stierf te Gouda 29 okt. 1590.

⁷⁹⁴ Lambertus Danaeus (ca. 1530-1595).

⁷⁹⁵ Johannes Fonck (gest. 1585 in Spanje) .

Patriam hanc suam, typis aeneis expressam cum brevi elogio, sed in dominam suam urbem Traiectinam contumelioso ac mendaci, edidit Michael ab Isselt, prestolus Coloniensis. (Qui quamvis Leoardiae natus patre medico, originem ex hoc oppido habet. Vide Suffridum Petri, *De scriptoribus Frisiae*).⁷⁹⁶ Sed nescio quam verus historicus, cui addidit carmen acerbo dolore exilii eiectum, Joannes Bruhesius.⁷⁹⁷

Rhenen

[27-11-1590] n.s.

Die 27. Grines⁷⁹⁸ profecti, exiguum oppidum, sed nomen Tacito notum. Adiacet monti Heimeo, ubi patrem quatuor istorum heroum,⁷⁹⁹ quorum res gestae fabulae instar circumferuntur, habitasse volunt. At Cornelius Aurelius dicit Angesisum Caroli Noviomagi regis filium, habuisse filiam Veraiam Haymoni, Rhenano principi, nuptam, ei quatuor filios genuisse, Regnerum Coloniae Agrippinae martyrio adfectum, Ridsardum, Fridsardum et Adelboldum.

Habuit hoc oppidum corpus Cunerae, de qua multa fabulosa et impia vulgus credit, cum peregrinationibus et votis multorum peteretur. (Godefridus, episcopus 28. Traiectensis, donavit; cinxit moenibus Johannes Arculensis, episcopus).

[28-11-1590] n.s.

Sequenti die. Vicum Batavodurum, et inde Traiectum reversi sumus.

II, fol. 129v (p. 264)

December

[00-12-1590] n.s.

Hoc tempore. Exautorati consilarii Johannes Montanus, canonicus, et Harmannus Wijnhovius. Posterior tamen circa initium anni sequentis iterum in ordinem senatorium adscriptus est. Hic, Daventria oriundus, homo erat satis doctus et diligens, in iure bene versatus et munerum corruptelis minus obnoxius.

Vianen

[05-12-1590] n.s.

V, stylo gregoriano. Viennam profectus cum Brederodae domino, large exceptus, vinoque novo Rhenano adeo sanitatem dominorum fovi, ut me deiicerem. (Huiusmodi computationem Graeci *φλοτησίαν* vocant. Vide *Suidam*, in lit. φ, 992).

Hoc die. Romae electus Gregorius XIV papam, qui VIII coronatus et XIII huius mensis in possessionem missus est; ante pontificatum Nicolaus Sfonderatus Mediolanensis.

[07-12-1590] n.s.

VII. Traiecto relicto, sequenti die domum reversi iter. Hoc quoque tempore fama erat, Parmensem ex Franco-Gallia Bruxellas reversum.

Audio, Poloniae regem procurasse apud pontificem Romanum, ut nescio quis Polonus inter sanctos reciperetur, cum diu neglecta eius memoria fuisset.

⁷⁹⁶ In de uitgave van 1689 p. 431-432; zie verder over Michael van Isselt, die 17 okt. 1597 te Altona in ballingschap stierf, zie Van Heussen, *Historia episcopatum Foederati Belgii ...*, vol. 1 (Leiden, 1719), p. 167. Zie ook J.F. Hofman, 'Nogmaals: Michael van Isselt', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, Derde reeks, 9 (1896), p. 41-43.

⁷⁹⁷ Zie over hem dl. I, fol. 118v.

⁷⁹⁸ Rhenen.

⁷⁹⁹ De Thymse Berg, en de vier Heemskinderen.

Ex domo Borselaria et Teilingia virilis stirpis neminem exstare, nisi ex nothis ortum, asserebat Bredenrodius.

Sunt tamen in Hollandia ex Teylingiis, qui se legitima ex stirpe dicunt, quamvis iniquitate fortunae ad plebem sint detrusi, de quibus vide *Tabulam genealogicam* Ponti Huteri.

Cum plures adolescentes nobiles fuissent apud nos pransi ex familia Nassovii, fuere inter caeteros Van der Notii, qui originem (fabulose) trahunt a Romanis, quos Lucianus della Noce, ducta Magdalena Rinckhorst Brabanta, primus ad Belgas traduxerit.

[27-12-1590] n.s.

XXVII. Est venu à La Haye le vicompte de Touraine,⁸⁰⁰ ambassadeur du roy de Navarre, et avec luy Horatius Palavicinus, Italus Genuensis.⁸⁰¹

Leodienses, quod legatos suos ad Ordines nuper misissent, ut tanquam vicini et nullarum partium haberentur, ea legatione indignationem sui principis antistitis incurrere; et Parmensis eos nimis territat.

Adriana d'Egmont,⁸⁰² priorinne de Rensburg, cum nuper obiisset, eius praebendam vacantem abatissa Stephana de Rossum⁸⁰³ donavit Johanni Doezae, ad utilitatem Annae, eius filiae.

Unde constat, ad nobilium commodum hoc unum collegium virginum conservari, quibus singulis trecenti circiter floreni obveniunt. Eiusmodi monasteria vel collegia non videntur inutiliter olim constituta, ad sublevandam inopiam liberis gravatorum nobilium.

II, fol. 130r (p. 265)

Sunt hic Sturmii, qui ficta nobilitate superbientes, ridentur quam honorantur verius. Coniugem ex his habet Gisbertus Lonius, nostri consiliarii filius; matrem habent ex Egmondana familia, notham praefecti Teutonici, cui quaedam testamento erant a patre relicta; unde et lis orta inter Sturmium et praefectum Teutonicum, et senatus sententia declaratum fuit, Teutonicos equites perinde ac monachos nihil posse vel legare vel donare, nec propria habere bona.

Narrabat Alegondius,⁸⁰⁴ ut cum captivus apud Traiectenses detineretur, Mottius quaedam ipsi de religione obiecisset et facile solvisset, ac hominem nullius literaturae facile eiusmodi conflictuunculis superasset, ipsum adduxisse monachum Hispanum, hominum genus indoctissimum, fore arbitratus, ut facillime a tam docto et pio patre converteretur. Proposuit hic argumenta nullius argutiae, et cum Marnixius diceret, a Santo Spiritu prohiberi sacra celebrare et concionari nisi lingua intelligibili et vernacula cuique genti, respondit primum quidem, Christum ac apostolos lingua Hispanica et Italica fuisse usos. Sed quum non omnes eas intelligerent linguas, statutum esse, ut in Latinum traducerentur, sermonem magis communem, evangelia et sacrarum caeremoniarum documenta. Responsum monacho dignum

⁸⁰⁰ Henri de la Tour d'Auvergne (geb. 1557), burggraaf van Turenne (1591-1623), een jaar later gehuwd met Charlotte de la Marck en hertogin van Bouillon.

⁸⁰¹ In een brief van 25 jan. 1591 (aan zijn vriend Johan de Wit, fol. 114r-v) schrijft B. uitvoerig over deze gezanten.

⁸⁰² Adriana van Egmont, dochter van Otto en Agnes Croesink; na uit het klooster te Rijnsburg vertrokken te zijn, keerde zij in de wereld terug en trouwde met Willem van Treslong, admiraal van Zeeland.

⁸⁰³ Stephana van Rossum, dochter van Johan van Rossum, heer van Broeckhuizen, Nyevelt, Poederoyen enz. en van Oda van Zuylen van Nyevelt, dochter van een broer van Maarten van Rossum. Zij was de laatste abdis van de abdij te Rijnsburg en de opvolgster van Elburg van Boetselaer. Stephana (die woonde te Leiden op de Hoogstraat) stierf op 27 dec. 1603 op bijna honderdjarige leeftijd. Zij bezat o. m. het recht, om met advies der ridderschap prebenden te vergeven.

⁸⁰⁴ Waarschijnlijk heeft Buchelius dit verhaal van de spotzieke en, waar het 'Rome' gold, ook van een verdichtsel niet afkerige Marnix gehoord, ten huize van zijn heer Walraven van Brederode (zie dl. II, fol. 125r). Marnix werd gevangen in nov. 1573, toen de Spanjaarden de schans te Maaslandsluis innamen (vgl. Bor I, p. 472 en Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, vol. 6 (1752), p. 451), en naar Utrecht overgebracht. Wat hier wordt medegedeeld, zou dan 17 jaar vroeger geschied zijn. Zie Robert Fruin, 'Herinnering aan Marnix van Sint Aldegonde' in: *De Gids*, dec. 1898 (dl. IV p. 385-395), gebaseerd op dit verhaal van Buchelius.

crassi cerebri, cum aliqua post secula nundum nata esset Hispanica aut Italica vulgaris, utpote ex Gotorum, Wandalorum, Langobardorum corruptione cum Latina eaque mixtura conflata. Je croy que pour ceste opinion ils appellent leur langue crestienne.

[13-12-1590] n.s.

XIII. Cum pontifex Romanus iam creatus ad Lateranum proficisceretur, ipsi S.P.Q.R. in Capitolio arcum erexit, his inscriptionibus notatum:

‘Gregorio XIII ob egregia et felicia pontificatus auspitia pristina munera et beneficia Capitolio restituta, civitatem egestate atque annona laborantem oportuna liberalitate sublevatam insignibus eius virtutibus S.P.Q.R.’

Et adversa parte:

‘Optimo principi Gregorio XIII, pontifici maximo, ab ineunte aetate per gradus verae sapientiae, pietatis, beneficentiae, caeterarumque virtutum ad apostolici fastigii gloriam et maiestatem evecto. Ob sacri augustique principatus initia et non dubiam spem rerum maximarum reipublicae christianae oblatam S.P.Q.R. fornicem triumphalem in Capitolio pro tempore excitavit.

II, fol. 130v (p. 266)

Woerden

Cum Woerdeni castrum munimenta iam pridem auferentur, fossores varias ex Romana antiquitate reliquias invenerunt. Vidi ego numismata et habeo ex aere fibulas, vitri praeterea fragmentum crassum admodum, ubi guttula quaedam inerat, quae celerrime ad superiores partes, quomodocumque etiam moveretur, evolabat. Mauritio, principi, donatum fuit, qui hoc disrupto aquam puram esse invenit.

[16-10-1590] n.s.

Hoc anno et mense. Neapoli accidit tragicus hic casus, quod dux Andriae amore summo teneretur Mariae Davalae,⁸⁰⁵ insignis tam forma quam genere mulieris, nec eius desiderium, quamvis periculosissimi eius complexus, ob viri zelotypiam non ignoraret, ferre posset, proditus a quodam famulo cum amata muliere ipso in lecto a Carolo Gesualdo, marito, trucidaretur.

[25-12-1590] n.s.

XXV et sequentibus diebus. Comes Ebersteinus cum suis militibus Westfaliam depraedatus est multaque insolenter egit.

Narravit mihi Abraham Gorlaeus temerarium huius comitis factum, et admirabile habebat Thrucesium comitem, assiduum canem praeferocem, quo invito nemini tutum erat cubiculum ingredi. Accidit ut Ebersteinus cum alio probe potus, Thrucesium salutatum accederet. Quare canis ringere incoepit, at comes statim hunc invadit, et dentibus nares arripit, qui tanquam victus inde protinus caudam demisit aufugiens.

Non procul a Luco est, intra Lugdunum medio fere itinere, castrum nobilis familiae et antiquae Raephorst,⁸⁰⁶ nisi fallor, ex qua Theodoricus in diplomate Wassenariorum heroum vetustissimo de anno 1226 nominatus; Gisbertus, Asellinorum partium,⁸⁰⁷ Lugduni, anno 1480.

Vernerus Egmondiae habitavit anno 1310. Johanna Theodorici Raephorstii filia, Dortogae domina, nupta Gerardo Egmondano, Johannis I, 18. dinastae filius 1370. Bertholomaeus, cui nupta Catarina, filia Johannis I; Adelbertus militum praefectus 1444. Gerardus inter equites

⁸⁰⁵ Donna Maria d'Avalos, de vrouw van Carlo Gesualdo da Venosa, prins en componist, had een affaire met Fabrizio Carafa, hertog van Andria. Ze werden door Gesualdo betrapt en vermoord, maar hij werd vrijgesproken.

⁸⁰⁶ Kasteel Raephorst bestaat niet meer en landgoed de Raephorst in Wassenaar is samengevoegd met landgoed ter Horst; dit geheel wordt de Horsten genoemd.

⁸⁰⁷ De Kabeljauwen.

fuit recensitus Hollandiae. Sub Joanne Hannonio, 18. comite Hollandiae anno 1300. Theodoricus anno circiter 1350, tempore Willemi V, comitis 22, Bertolomeus Raephorst, in obsidione Adingensi in Hannonia cum Alberto Bavaro, XXIII. comite Hollandiae, equestri dignitate donatus est anno 1367. Adrianus, qui vixit tempore Philippi Burgundi, Junius Raephorstiam magnae nobilitatis domum et loci equestris fuisse refert. Ex qua duos germanos fratres in conflictu adversus Frisios cum principe suo Florentio concidisse, addit.

II, fol. 131r (p. 267)

Annus MDXCI (1591)

Consules Traiectenses: Nicolaus Oisterhemius, Bernardus Stellio.

Januarius

[07-01-1591] n.s.

VII. Duo in patibulo suspensi periere ex praetoriana Nassovii cohorte, qui villicos vicinos aliquandiu vexaverant.

[08-01-1591] n.s.

Sequenti die. Vicecomes Tourenensis, postquam variis ac pene regalibus epulis Ordinum aliorumque principum fuisset exceptus, discessit. Et una cum eo Horatius Palavicinus,⁸⁰⁸ qui dicebatur fuisse quaestor pontificius et, cum ob offensam pontificis iram timeret, cum parte thesauri pontificii in Angliam aufugisse.

Aderat quoque Turonensi medicus Baionnensis, de cuius sollicita arte et cura erga aegrotos multa dicebantur; rarum quem non curasse, cuius curam assumpsisset, et duos tantum vel tres eodem tempore curare voluisse, in iisque omnia accidentia curiose observasse.

Regii Daventrienses aliquot pagos ditionis Traiectensis depraedarunt.

Praefectus curiae comitis Palatinae Ameliae Nienariae Batenburgus narrabat, Heidelbergae se vidisse vas vinarium continens CXXX (130) vasa Rhenana, quae vulgo 'voeders' vocantur. Vide Diodorum Sic., lib. 13, doliis et cellis vinariis Acragantinorum.⁸⁰⁹

Invitis mors cita venit cupidosque fugit. Exemplum a me habeo: cum nempe hoc tempore intestinis motibus inquietarer et omnes animi mei vires diversis curis opprimerentur, nescio quo morbo phantastico laborabam, adeo ut vitae satur, vivendi veneno corrumpere causas tentarem. Dicam id, ut ipsa Veritas postulat libere; Deus mihi adfuit mei me amantior.⁸¹⁰

Quantillae res vitam etiam viris magnis ademere, et ecce ego arsenicum sumpsit largiter, nihil nocuit; fungos venenosos voravi et sanus remansi.⁸¹¹ Quod non ineleganter expressit Manilius (lib. 4 [*Astronomicum* IV] in principio) cum humanae vitae incertitudinem describeret:

Ex ipsis quidam elati rediere sepulcris,
Atque hiis vita duplex, illis vix contigit una.
Ecce levis perimit morbus, graviorque remittit.

II, fol. 131v (p. 268)

[10-01-1591] n.s.

⁸⁰⁸ Zie fol. 129v.

⁸⁰⁹ Agrigentum, stad op Sicilië, nu Agrigento.

⁸¹⁰ Zie Pollmann 2000, p. 80 (vertaling).

⁸¹¹ Deze poging tot zelfmoord staat misschien wel in verband met B.'s ongelukkige liefde voor Jeanne Mabuse. Vgl. Pollmann 2000, p. 35 (vertaling).

X. Hispani rebelles et seditiosi dicuntur propria autoritate spoliassse Alostum et Diestum oppida, et legio domini de Helmont exauthorata, et dux Parmensis inquirere in eos, qui tam leviter castella nostris nuper tradiderant.

Valckenii comitis milites spoliarunt oppidulum Geestken, qui deinde a Regiis fugati dicuntur; multa vero crudelia et insolita in eo patrasse, scribitur in *Mercurio Gall.-Belg.* Idque eo praetextu fecit comes, quod sibi a capitulo Coloniensi pecunia deberetur. ‘Sic quicquid delirant reges, plectuntur Achivi’ [Horatius, *Epist.*, I, 2, 14].
[17-01-1591] n.s.

XVII. Vidi hic quendam Thessalum, nomine Demetrium,⁸¹² archiepiscopum Laodicenum, qui stipem apud Ordines emendicabat pro redemptione, ut dicebat, uxoris et liberorum. Venit et hic Traiectum, ubi ab anapabtistis bene habitus fuit, ita ut videatur cum ipsis in religione sentire.

Hoc etiam die. Discessit Philippus, comes Hoenloensis, Germaniam petiturus. Divertebatur is in aedibus Wassenariorum, in qua adhuc nothus Wassenarius Andreas,⁸¹³ Johannis II, Wassenariae, baronis, filius, vir olim strenuus, et equestri dignitate a Carolo V, imperatore, honoratus. Qui ex Digna Brakelensi filios habet Georgium et Cornelium, geminos, et Eustachium; filias Marguaretam, Catarinam et Mariam habet.⁸¹⁴

Sunt hic inscriptiones Romanae, ex arce Brittanica, reliquae.⁸¹⁵ Supra portam legebatur annus conditarum ab Henrico XIX, Wassenariae domino, aedium MCCCC..., cum hac sententia Belgica: ‘Mit gantscher trou’.

II, fol. 132r (p. 269)

Abraham Blommert, Traiectinus, quotidie arte sua doctior evadit. Nam assiduitas eius variat picturam, et cor suum dabat in similitudinem picturae, et vigilantia sua perficiet opus (*Ecccl.* cap. 28).⁸¹⁶ Quae pinxerit haec vidi: historiam Agar, Bacchum Cereremque in orbibus, Nativitatem Domini, Septem planetas, Martis cum Venere concubitus, Convivium deorum, rurestres et camporum plures imagines non invenustas. Johannem in deserto concionantem aliquoties expressit; Niobe etiam historiam et filiorum caedem maiori tabula expressit, caesari mittendam, ut et maxima forma Moisen, Israelitis aquam ex rupe producentem.

Wijk bij Duurstede

Cum nuper apud Vicum Batavodurensem essem, castrum eius olim magnifici ruinas miratus sum, eiusque antiquitatem veneratus, Abcoudiorum olim domicilium. Collegium ibi 12 canonicorum sancti Johannis Baptistae fundavit anno 1366 Giselbertus ab Abcouda.⁸¹⁷ Tandem vero, cum Rudolphus Diepholtius Traiectum fraude quorundam civium occupasset et Jacobus Gaesbeecquius in eo caperetur, hac is conditione dimissus est, ut a morte eius Batavodurum cum castro Abcoudiano, pontifici Traiectensi cederet. Vixere celebres in hac familia: dominus Gijbertus de Abcouda 1300; Zuederus eius filius 1310 et obiit 1347 dominus de Abcouda; dominus Gisbertus eius primogenitus, dominus de

⁸¹² Over deze schismatieke aartsbisschop Demetrius schrijft B. enigszins anders in zijn brief aan Johan de Wit van 25 jan. 1591 (UB Utrecht, Hs. 836, fol. 129v): ‘Habemus etiam hic Laodicenum legatum, nomine Demetrium; hic pro suo archiepiscopo captivo, ut ait, redemptionem emendicat. An hic ‘insulas beatas’ putant, omnes huc convolant, ut accipiant; nemo quicquam adfert praeter mendatia. Huc Galli, huc Germani, huc Lusitani, Graeci, Bulgari, quos vidimus eodem omnes ore pecuniam ut ex aurea insula petentes’.

⁸¹³ Andries Jansz van Wassenaer (gest. 1597), tr. Digna van Brakel (gest. 1592), woonde in het huis van de Wassenaers in Den Haag.

⁸¹⁴ Hs. abus.: habitat.

⁸¹⁵ De zogenaamde Brittenburgstenen, twee Romeinse stenen zijn gevonden in de omgeving van Leiden.

⁸¹⁶ Verbleekt, vgl. Jesus Sirach 38, 28.

⁸¹⁷ Het kapittel te Wijk bij Duurstede.

Gaesbeec, 1us (primus) eius familiae 1348; Johannes, 2 (secundus) filius domini Suederi; Suederus, dominus de Abcaude et Gaesbeec, obiit 1376; Gisbertus dominus de Abcoude et Duerstede; Suederus, dominus de Gaesbeec, Putten, Strijen, etc., obiit 1400; dominus Wilhelmus de Abcoude et Wijck obiit 1407; Johannes et Gijsbertus obierunt sine prole legitima; Jacobus, dominus de Gaesbeec et Abcoude, obiit 1459; Antonius eius filius obierat ante 1429. Wilhelmus, dominus ut supra, fundavit ibidem monasterium virginum ordinis divi Dominici, anno 1398.

Jacobus, qui fuit ultimus Batavoduri dominus, dicitur filium suum, insciens tamen, occidisse freno; non tamen is est ut quidam conditor carthusianorum, sed Suederus,⁸¹⁸ ut supra dixi. Huius effigiem vidi apud Johannem Abcouidium Martium, hac inscriptione notatam: ‘Jaques baron de Gaesbeec, d’Abcoude, de Duerstede, du pais de Putten et Strijen, marchal hérétier d’Hénaut, gouverneur et capitein général d’Hollande, Zélande et Frise, obiit 1459’.

Boetselaer, signeur d’Aspren, estant au logis du maistre d’hostel de son excellence Van der Aa en la compagnie de Waltero, domino de Craiestein, homme de nulle noblesse, mais riche, luy donna un soufflet; de quoy il y avoit grand turbe aux Estats, puisque Craestein estoit du conseil.

Circa hoc tempus. Gratianopolis Henrico IV Navarraeo dedita civitas ea provinciae caput et parlamento nobilis.

Parmensis Bredam infeliciter tentat, et Hispani in Twentia Lochemium frustra invadunt.

II, fol. 132v (p. 270)

[19-01-1591] n.s.

XIX. Navis quaedam inter Rotterodamum et Delphos, ex negligentia vel potius petulantia nautarum occurrentium, submersa est. In littore quoque Hollandico malus et quaedam aliae navis partes inventae, tempestatis praeteritae damna indicabant. In littore etiam Bredenrodio vasa vinaria ultra CC (200) reperta, cadavera quoque hominum submersorum.

Hoc mense. Florentiae capite plexus est Alexander Picolhominaeus,⁸¹⁹ banditarum id est exulum dux, ex Picolhominaeorum Senensium familia, juvenis inquietus et audax, laboris ac inediae patientissimus, qui multa saepe damna Hetruriae intulerat.

[20-01-1591] n.s.

XX. Miror ego quorundam novarum rerum, imo mentiendi libidinem, ut hisce diebus quidam Dordraci non est dicere veritus, regi Navarraeo traditam Parisiorum urbem, seque id vidisse, ac eo nomine se velle vel vincla subire. Quare contra eius opinionem carceri mancipatus, propter impudentia mendata fustigatus et ita dimissus est.

Hispani agrum Leodiensem depopulati sunt, quod dicerentur cum Ordinibus Confoederatorum foedus iniisse.

Cum sermo incidisset quorundam superstitiosorum hominum, qui se statim contaminatos putarent, si concionem audiissent alterius opinionis hominis, Bredenrodus, meus dominus, illorum ridens dementiam, ‘Etiamsi, inquit, cras monachus, jesuita, anabaptista concionaturus suggestum adscenderet, non eum audire dedignarer, et illud quod bonum mihi videretur observare, quod malum reiicere.’⁸²⁰

De moribus Frisiae quae quidam his versibus complexus est, et huic nostrae vicinae provinciae admodum convenit; quare et hic adscribam :

Quae sit vita, rogas? Tenso nunc frigore stringor.

⁸¹⁸ Zweder van Abcoude en Gaesbeek stichtte in 1392 het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht.

⁸¹⁹ Het betreft Alfonso Piccolomini, hertog van Montemarciano, bandietenleider, opgehangen in 1591.

⁸²⁰ Zie Pollmann 2000, p. 100.

Nunc ego fumosi solvor ab igne foci,
Quem defossa palus et bubala stercora pascunt
Et multo dives pisce culina scatet;
Quin liquido potum me suffocare botyro
Officiosa volens sic fore turba studet.

Quae vero de cerevisia potusque apud Frisios ratione, narrat Kempius (lib. 1 cap. XX), eadem hic locum habent. Vide quae infra sub verbo verso ex Junio aliisque autoribus ad hanc materiam cerevisiariam pertinentia posuimus.⁸²¹ Ambrosius quoque in libro *De ieiunio*: Nec solum vinum ebrietatem facit, sed sicera. De Gallorum potu ex hordeo, zytho⁸²² dicto, facit etiam mentionem Diodorus Siculus *Bibliotheca hist.*, lib. V cap. 9.

II, fol. 133r (p. 271)

[33-01-1591] n.s.

XXIII. In senatu Hollandico causa acta fuit criminalis indigna: quidam Henricus a Dust, Delphicus, sororem suam Catarinam summi sceleris insimulaverat, eam cum patre concubuisse dicens, patrique minatus fuerat. *Is* coram magistratu vocatus condemnatusque, ut virgis caesus deportaretur, appellaverat ad curiam Hollandicam, defendebatur strenue; mira de sorore dicebantur, ut et cum sororis marito rem habuisset, etc.

Hoc tempore in Franco-Gallia Confoederati Santi Honfleurium, ad Sequanam Normanniae oppidum, occuparunt. Henricus vero IV Navarraeus, duce Monpenserio,⁸²³ Aurantio potitus est.

Ostendenses oppidulum Blanckenburgense capiunt.

[25-01-1591] n.s.

XXV. Circa hoc tempus accidit, ut mihi narratum pro vero, horrendum scelus: quatuor nempe ex vagabundis Hollandis, quorum magnus numerus, non procul a Lugduno rustici de noctu casam intrantes, porcum saginatum suspendunt mactantque. Quo admodum vociferante, adcurrit pater familias, visum quid rei esset, occiditur; tardantem redire sequuta uxor similiter trucidatur, sic et ancilla. Horum duo iam Lugduni capti dicuntur, mendicorum spetie.

Audio Benthemii et Swartzenburgii legiones cum aliis tribus Gallicis et VIII equitum turmis Franco-Galliam petere, Parisienses nempe obsessos, undique clausis itineribus in summa rerum penuria versare. Aumalius, qui vulgo 'le chevalier d'Aumale' dicitur, in oppugnatione Fani Dionisii, frustra tentata, cum multis aliis nobilibus occubuisse.

In Italia summa annonae difficultate laboratur; et quidam Picolhomineus, dux exulum, mortuo pontifice,⁸²⁴ excursiones varias in ditiones pontificias fecit, qui nunc per Hetruriae magnum ducem captivus tenetur.

Erat quaedam puella in nostris aedibus, quae cum quendam ex familia diceretur amare, ipsi consuluit dominus Bredenrodus, ne se simularet amare. Nam haec tria simulando tandem non simulato fieri, nempe amare, dormire et ventrem exonerare. Quod et his olim fere versibus expresserat Naso in libris *Amorum*.⁸²⁵

Saepe ego ne biberem, volui dormire videri,

⁸²¹ Zie fol. 138v (p. 282).

⁸²² Bier, van gerst gemaakt.

⁸²³ François de Bourbon (1542-1592), hertog van Montpensier, broer van Charlotte de Bourbon, de vrouw van Willem van Oranje.

⁸²⁴ Paus Gregorius XIV stierf 16 okt. 1591, Innocentius IX kort daarna, op 30 dec. 1591.

⁸²⁵ Ovidius, *Remedia amoris*, V 499-502.

Dum videor, sumno lumina victa dedi.
Deceptum risi, qui se simularat amare,
In laqueos auceps decideratque suos, etc.

Sic et Julius III, pontifex, teste Onuphrio, in re magis seria, fingendo languorem, vitam vero languore perdidit.

II, fol. 133v (p. 272)

Februarius

Audivi litigantes causam inter coniuges turpissimam. Uxor ex Rodiorum familia agebat contra maritum, dominum de Podigem,⁸²⁶ qui consuetudinem mulieris, cum qua ante nuptias consueverat, oblivisci ut videbatur nequiret, velut adulterum, et qui uxorem verberibus indigne tractaret, ad thori separationem et poenam legibus definitam. Illius advocatus contra mulieri obiiciebat, ipsam prima nuptiarum die virginem non repertam, et obscaeno Hollandico vocabulo cum ipsa re ex lupanari adducto, ‘peenhoer’ appellabat, etc.

Audivi narrantem dominum meum Brederodium, quantopere studuerint Angli, ipsum in Angliam pertrahere, nunc legationibus, nunc blanditiis. Appellabat ipsum regina suum cognatum, ex veteri Hollandorum principum stirpe. Excusaverat ille se semper, qui in ocio malebat vivere, et cui suspectae erant externae blanditiae. Recusaverat quoque Jartherii ordinem⁸²⁷ oblatum.

[05-02-1591] n.s.

V. Norezius Hagam venit, cum ante expeditione Lusitanica periisse diceretur.

Trois filles, soeurs assez âgées de nostre ville, voulants achepter une faille ou huycque, demandèrent auprès le meilleur drap de la boutique. Le marchand leur monstra de bon, tant qu’on scauroit trouver en la ville. Mais elles ne se contentans, demandèrent, s’il n’attendroit du meilleur et de plus grand pris. Luy, voiant les humeurs de ces filles tant nettes, respondit qu’elles auroient à retourner aprez huit jour, et cependant va labourer un peu le mesme drap et le monstre à elles jà revenues, le faisant beaucoup plus, et marchanda avec elles, donnant partie aux pouvres, et se mocquant de la trop grande curiosité de ces femmes.

II, fol. 134r (p. 273)

[11-02-1591] n.s.

XI. Quidam, qui monetam Heilanam prohibitam et falsam curaverat⁸²⁸ et eo nomine V (5) annis carceri fuerat mancipatus binisque sententiis mitius condemnatus, tertia tandem cruci adiudicatus fuit. Hic se omnia iussu domini sui, comitis a Berga, Frederici, Heilae domini, fecisse dicebat. Constans in morte nullum timoris signum dedit, notos constanter alloquens colore vivido nec mutato; sententia pronuntiata, gratias agens senatui, se misericordiosem exspectare propediem iudicem, dixit.⁸²⁹

[12-02-1591] n.s.

⁸²⁶ Frans Jansz van Bodegem (ca. 1544-1604), tr. Françoise Gerrits van Rhooen (1545-1636), hij ‘had voor zijn huwelijk een natuurlijke zoon’.

⁸²⁷ De orde van de Kouseband.

⁸²⁸ Lees: cuserat? *Diarium* 1907 abus: cusaverat.

⁸²⁹ Het muntrecht van graaf Frederik van den Bergh werd uitgeoefend in Zaltbommel en Hedel, maar in 1581 door de Staten van Gelderland verboden. Zaltbommel sloot het munthuis in 1582, Hedel werd waarschijnlijk in 1585 ‘opgerold’. Toch werden er in Zaltbommel van 1589-1591 weer munten geslagen; zie <http://www.duiten.nl/zaltbommel.html>.

Sequens dies, qui stylo veteri Purificationis Mariae virginis matris. Ab agricolis observatur, si pluviosus, bonum prognosticatur, sin serenus, contristantur. Ursum, narrant, si pluuat, ex antro suo prodire, quod hyemen iam abiisse putet, si vero serenus sit aer, se recipere. Hoc die. Iterum quidam Franco-Gallus sparsit in vulgus, Parisios captos, et id literas regis manu descriptas ad legatum suum hic agentem indicare; quas postero die cum se vidisse dixisset, alio se recepit.

Angliae reginae praesidia Anglicana ex Belgio in Franco-Galliam mittenda censebat, ideoque suos legatos, Norwitzium et Philippum Cidnaeum, Briela praefectum,⁸³⁰ ad Ordines misit, qui consensum eorum peterent. Ordines vero id negarunt, neque reginam, ex contractu cum Belgis inito, id facere posse, responderunt.

[20-02-1591] n.s.

XX. Hisce diebus quaedam malefica, Sciedami capta, sudario se in carcere strangulavit. Narrabat domina mea, Asciburgi⁸³¹ olim duas item se vidisse captas, quae ambae se ex limbo camisiae strangulaverant. Advocatus [Theodorus] Cockius⁸³² quandam se vidisse in iudicio a daemone collo fractam. Duae hic se purgare ab accusatione volentes, carceri mancipatae sunt. Verum quod ea, de quibus accusabantur, crimina supernaturalia et incompraehensibilia, imo vana et incredibilia viderentur, Vieri consilia senatui tutiora visa sunt, explosis Bodini⁸³³ aliorumque super ea re scriptis, melius esse dictitantes, nocentem absolvere quam innocentem condemnare.⁸³⁴

II, fol. 134v (p. 274)

Legatus ab imperatore, ut creditur, missus Bruxellas, qui de conditionibus pacis inter Belgas ageret, nihil egit.

Narratum mihi, quod in hortis nostris viderat Sanderus bufonem aculeo suo laeserat irata aranea, cuius telum ruperat. Inflatum statim curritque ad quandam herbulam, nescio an salinam; qua gustata, tumor iste abiit. Redit inde ad araneam, ei insidiatur, inflatur ex punctura remediumque sumit ab herba, donec ipse clam illam effoderet, quando frustra requirens medicamentum, tandem crepuit.

Cum nuper quatuor lupi venarentur in comitatu Burano, tres evaserant; quartus vero cinctus horreum quoddam ingressus, cum ab investigantibus quaereretur, anus apparuit, eaque magices suspectata, capta fuit.

Hoc tempore. Meus familiaris Johannes de Wit dono mihi dedit fragmentum poculi veteris artificii, inventum in agro Noviomagensi; quod cum ex casu in V partes fractum sit, hic delineare volui, ut eius maneat apud me memoria, praesertim cum gladiatores ibi exhibeantur veteri armatura. Est vero ex cocto lapide, minio superinducto, hac forma.

[Gekleurde tekening van het fragment].

Hoc in loco quotidie dicuntur eiusmodi fragmenta Romani operis inveniri et terra erui; varia item numismata habeo, quae ibidem inventa, lampadem non magnam quidem, sed integram.

II, fol. 135r (p. 275)

Martius

[03-03-1591] n.s.

⁸³⁰ Philip Sidney (1554-1586) diplomaat en dichter, gouverneur van Vlissingen, was gesneuveld in de Slag bij Zutphen.

⁸³¹ Slot Assumburg in Heemskerk.

⁸³² Theodorus Cockius of Derk Kok, advocaat voor het Hof van Utrecht.

⁸³³ Vierus, *De praestigiis daemonum*, 1563; Bodinus, *De magorum daemonomaniae*, 1581.

⁸³⁴ Zie Pollmann 2000, p. 117-118 (vertaling).

III. Domus quaedam conflagravit magno multorum metu, cum valde periculosum hic sit incendium, quod domus pleraeque arundine et straminibus tegantur. Quare magistratus vetuit deinceps fieri culmina, sed tecta imbricata, ea tamen conditione, ut tertiam tegulam magistratus daret.

Pontifex Gregorius XIII exercitum pro Confoederatis Franco-Gallicis conscripsit, peditum Helvetiorum 6.000, Italicorum 1.000, cataphractorum equitum 1.500. Imperatorem huic exercitui fecit Franciscum Sfondratum,⁸³⁵ ex fratre nepotem, cui adiunxit marchionem Corniae, Virginium Ursinum et Octavium Caesium.⁸³⁶

Hoc quoque tempore, Marco Sciarra⁸³⁷ duce, iterum tumultuantur in Italia, exules nam DCCC (800) circiter non procul ab Asculo conederant, omniaque vicina infestant, qui tandem a regio vicario Neapolis fugati sunt.

[06-03-1591] n.s.

VI. Pont. Romae contra tamen Sixti V legem, qua decembrem tantum creandis cardinalibus dicavit, quatuor purpureo galero ornavit, Palavicinum Helvetiae legatum, Aquavivam, magistrum palatii, Plattum, auditorem rotae, et Eduardum Farnesium, Alexandri Parmensis ducis filium.

[12-03-1591] n.s.

XII. Lipsius Hamburgam petiturus et inde aquas calidas,⁸³⁸ Leida decessit nec rediit. Comes de Hoenloo scripsit, Saxoniae ducem, marchionem Brandenburgensem, administratorem Halverstadiensem, Hassiae lantgravium, exercitum ingentem conscribere, pro rege Navarraeo. Fama etiam est, Italos magnum militum delectum contra hos habere, ut supra.

[11-03-1591] n.s.

XI. Obiit Bernhardus, comes a Waldeck,⁸³⁹ episcopus Osnaburgensium, eique successit Brunswicensis ducis frater, evangelicae religionis.

Utrecht, bij Brederode weg

[15-03-1591] n.s.

XV. Quod capitosus meus dominus Brederodius, et libertate mea assuetus, aliorum irrationalem iram ferre non possem, quamvis ab eius uxore invitus dimitterer, omni familia contristante, ab eo discessi, et

[17-03-1591] n.s.

17, qui stylo veteri septimus. Traiectum redii. Abhorrueram enim me apte natura ab aulica hac vita, quam ego sano olim iudicio Erasmus (in *Epistolis*) 'splendidam miseriam' dixisse, arbitror.

II, fol. 135v (p. 276)

[16-03-1591] o.s.

XVI. Obiit Bertruda Ruyschia, virgo L (50) circiter annorum, quae aliquamdiu atra bile laborans et tandem in hepticam incidens febrim, ab omni cibo aut alimento aliena periit. Edicto nuper senatus caverat, ne quis mendicus stipem peteret ostiatim, nisi ab hora undecima ad primam; sed non diu id observatum fuit.

⁸³⁵ Het betreft Ercole Sfondrati.

⁸³⁶ Virginio Orsini (1572-1615) en Ottavio Cesi

⁸³⁷ Marco Sciarra (ca. 1550-1593) bendeleider; Asculi Piceno, stadje in de Marken.

⁸³⁸ Spa.

⁸³⁹ Bernhard von Waldeck (1561-1591), katholieke en evangelische bisschop van Osnabrück, opgevolgd door Filips Sigismund van Brunswijk-Wolfenbüttel (1568-1623).

Alphen aan den Rijn, Den Haag

[17-03-1591] o.s.

XVII sive stylo novo 27. Hagam profectus, in pago Alpheno pernoctavi.⁸⁴⁰

Romanorum hic olim castra Albiniana, X mil. passuum a Lugduno, secundum vetus itinerarium distantia.

Era nella barca una cittadina giovane e bella, Maria, de bonna, come mi pareva, voluntade. Al manco bona roba, e poi che'l fredde della notte fu grande, e ella mi prossima approachava, tegendomi con le sue veste, e il mio mantello por esser piu calde. Metteva bocca a bocca et scaldavano le mei mani, l'una al fuoco da basso, l'altre li dolci e duri mamelli, con grandissimo contentimento tan' de l'uno che d'altra.⁸⁴¹

Hoc tempore. Praefectus militaris Veer, Anglus,⁸⁴² magnam partem suppellectilis argentei furto amisit Hagae Batavorum.

Circa hoc tempus. Obiit subitanea morte ex apoplexia Jacobus Assius, quaestor Ordinum. Narrabant divinationum curiosi, paulo ante scropham in foro Palatino⁸⁴³ obviam vi quodammodo per eius pedes viam aperuisse, et ex eo tempore, sive casu, sive ex illa imaginatione, ad finem properasse.

Hispaniarum rex Britanniae nobilem portum Blavetum⁸⁴⁴ occupavit, quo vero iure is ad filiam suam Britanniam pertinere dicat, vide *Mercurium Gall.-Belg.*, lib. 4.

Circa hoc tempus comes Brisaccus,⁸⁴⁵ nuper captus ab Henrico IV, rege, dimittitur, qui legatus ad Parmensem ad auxilium impetrandum profectus, pecuniam non milites reportavit, quod rex Hispanus XII centena milia florenorum in Belgiam paullo ante misisset.

Quo tempore et Carnutensis⁸⁴⁶ obsidio a Navarraeis incepta, et aprilis XVI capitur.

In Italia vero summa inopia frumenti laboratur sed Batavorum Danorumque navigatione levantur. Lutetiae iterum fame laborare incipiunt.

II, fol. 136r (p. 277)

Amsterdam

Aprilis

[04-04-1591] n.s.

IV. Valedictis omnibus de familia nostra, Petro item Venio, Lugdunensi, et Teelshoutio, advocatis, Luco relicto, Lugdunum sum profectus, ac inde vento prospero, sed vehementi, per lacus Lugdunensem et Haerlemium 4 horarum spatio Amsterdamum, copiosam et mercimoniorum frequentia celeberrimam, properavi.⁸⁴⁷ Ubi me amicus vetus Antonius Boonhoff apud se manere coegit, qui aurifex picturam valde amabat. Quare et ego cum ipso Jacobum Geinium invisens, ingenium vidi floridum in eo florere, cum tenerrimo stylo aereas laminas venustis imaginibus occuparet. Vidi quoque thesaurum picturae omnigenis Jacobi Rosetti, publicanorum secretarii, ubi spectabantur insignes imagines Antonii Bloclandii, Cornelii Harlemensis, Theodori Bernardi Kettelii, Blommartii, Bolliorum, Jacobi Severini, Caillou, excellentium artificum. Hinc comitantibus Bonhovia, Geinio et Rosetto in 'Falcone aureo' phiditia sumpsimus et largo proluimus pectora Baccho. Hospita mulier blanda lacteo

⁸⁴⁰ Hier vertelt B. in het Italiaans over het avontuurtje dat hij in de trekschuit had met een boerenmeisje.

⁸⁴¹ Zie Pollmann 2000, p. 86 (vertaling).

⁸⁴² Franciscus Veer (François Vere), (1554-1608), officier bij de hulptroepen, door Elizabeth naar de Nederlanden gezonden. Zijn *Commentaries* werden in 1657 te Cambridge uitgegeven.

⁸⁴³ De Plaats in Den Haag.

⁸⁴⁴ Le Port de Blavet, nu Port-Louis in Bretagne. De Spanjaarden bouwden daar het Fuerte del Aguila.

⁸⁴⁵ Charles II de Cossé, comte de Brissac (1550-1621), bij Falaise gevangen genomen.

⁸⁴⁶ Chartres.

⁸⁴⁷ Over de wilde dagen in Amsterdam zie Pollmann 2000, p. 86.

candore et colore mulier; hospes vero homo zelotypus, uxoris hospitalitatem aegre ferens, nobis et lusui et risui erat. Hinc iucunda incipiebat comoedia: ancilla, ex Veneris scola lubrica probitate ventri addictior, liberiores invadebat hospitae lusus; hinc iurgiae paene tragicae.⁸⁴⁸

[05-04-1591] n.s.

Sequenti die. Ad 'Angelos' ivimus comissatium, ubi erat puella Maria Zutphania, quae optime fidibus canebat et levi manu ludebat levique saltabat podice, iuvenula non deformis; cuius pudicitia, ut mihi videbatur, obscure ambulabat. At noster dux: 'Est bene, non potuit dicere; dixit: erit.'⁸⁴⁹

[08-04-1591] n.s.

VIII. Vidi comicos morales, qui singulis diebus non inutili iucunditate populum et docebant et recreabant.

Tum ivimus ad 'Bubonum castrum',⁸⁵⁰ hospitium, ut in limine videbam, castitati inimicum. Exspectabant lascivi mei comites mulierem Elisabetham, sed frustra. Multa de eius forma narrabant et insuper de moribus iucundis. Addebant, quod color roseus passim et intervalla nunc quadam albedine distinguebantur; cutis tenerrima venarum livorem mira iucunditate demonstrabat. Haec irata credebatur Geinio, quod minus secreta ei lingua.

Circa vesperum aedes Sagittariorum vidimus magnificas, quas geminas habet haec urbs, alteram balistariis antiquam, alteram sclopettariis recentiore.⁸⁵¹ Hic artificii manu civium totae cohortes depictae spectabantur.

[09-04-1591] n.s.

9. redii Traiectum.

II, fol. 136v (p. 278)

[12-04-1591] n.s.

XII. Cum amoris praeteriti recordarer et contemptus a me iamdiu amor impudentior et improbior semper rediret, aliquo remedio animi aegritudinem lenirem studui:

Sed quam difficile est fixum depellere amorem.
Quam durum est dominae non meminisse meae!
Saepe ego tum faciles petii sine fraude puellas.
Et nostro iacuit Jana vel Anna sinu,⁸⁵²
Vel vino studui multo depellere curas,
Queis, premit immeritum pulcra Mabusa caput.
Ast aliena meos auxerunt gaudia luctus,
Omnis et in lacrimas haustus abivit humor.
Et Venus et Baccus nullo solamine pungunt,
Nec potuere meum comminuisse malum.

Haec cum scriberem succurebat Tibulli locus adsimilis,⁸⁵³ quem adscribam ut elegantem, et meam exprimentem brevius miseriam:

Saepe ego tentavi curas depellere vino,
At dolor in lachrimas verterat omne merum,

⁸⁴⁸ Zie Pollmann 2000, p. 85.

⁸⁴⁹ Suetonius.

⁸⁵⁰ 'Uilenburg'.

⁸⁵¹ De Oude en de Nieuwe Doelen.

⁸⁵² Zie Pollmann 2000, p. 86 (vertaling).

⁸⁵³ Elegia sexta.

Saepe aliam tenui, sed iam cum gaudia adirem,
Admonuit dominae, deseruitque Venus.

De Meern

[14-04-1591] n.s.

XIV. Cum Johanne de Wit, achate meo, Nivellam, primo ab *urbis* lapide castellum,⁸⁵⁴ cuius dominus Walravius Brederodius, pedes ivi. (A Johanne, Egmondano 18. regulo, dedente domino Stephano, captum et eversum, anno 1356).⁸⁵⁵ Est restauratum illud moenibus fossisque, et habet hortum cultissimum, arborum herbarumque raritate, quem non sine cura tenet Jacobus Sanderus, castellanus, homo benignus et benigniori dignus fortuna, Buscumduce exul.

Non procul hinc ad villam Marnam,⁸⁵⁶ in colle prope viam militarem, ubi crux occisi principis memoriam servat, multa lapidum fragmenta inveniuntur, quae de Romanis testantur temporibus, ac unum nos invenimus hac forma, qui a Candido meo servatur; *umbricem* esse, credo.

(Gekleurde tekening van een stuk baksteen met de letters GER. INF.)

Habet etiam a me Janus Ruyschius, nummorum antiquorum studiosissimus, numisma argenteum, quod quidam villicus ibidem inventum mihi donaverat.

(Tekening van de voor- en achterzijde van het muntstuk ter grootte van een euro; kop: ENV, munt: ROMA). (Sunt apud me lapis et nummus).

(Inscriptio vetustate laborabat, ex aliis vero sic expressi: L. EGN AV. EIL. F. Videtur autem ex iis nummis, qui victoriati dicebantur'. Vide Lipsii *De re pecun. Rom.*, cap. 3).

Vocatur is locus, ubi inventus, vulgo de Hoge Woert, quod ager ex lapidum ruinis altior. Ego hic Romanorum aliquod ad Rheni ripam aedificium extitisse non dubito. Hic, ubi lapidea crux cernitur, fuit occisus Willelmus Machlinius episcopus,⁸⁵⁷ in prelio contra Hollandos.

II, fol. 137r (p. 279)

[15-04-1591] n.s.

XV. Duo Batavodurenses iuvenes IX huius mensis capti gladio caput amisere. Nomen erat uni Otto de Wit. Hic bis captus ante fuerat; primo parentum prece et pretio redemptus, secundo carcerem effregerat, Hispanasque partes sequutus, praedas varias egerat. Causam huius mali dedisse insimulabatur quidam Gerardus Moler. Hic, cum haberet iuxta suum praedium proceres arbores, iuvenes forte Batavodurenses sive iuvenili temeritate, sive ignorantes Ordinum edictum de non caedendis arboribus, unam aut alteram arborem maialem succiderant, quorum primus fuerat hic Otto cum suo socio. Qui deinde accusati per praedictum Molerum, quamvis ei triplum eius quod aestimarentur arbores offerrent, criminaliter, ut qui edictum Ordinum violassent, irritato animo ad Regios transfugerunt et, adsumptis aliis, noctu accusatorem suum, qui in praedio suo habitaret, caeperunt et Daventriam traduxerunt, et magno⁸⁵⁸ se redimere coegerunt. Ita obstinata eius durities et sibi et adversariis exitialis extitit.

Consistoriantes contra edicta publica coetus et congregationes facientes et clandestinas conciones, quidam eorum capti sunt et interrogati, cur magistratui non obedirent,

⁸⁵⁴ Met zijn 'Achates' (de metgezel van Aeneas) ging hij naar het kasteel Nijeveld in De Meern, bij de eerste banpaal buiten de stad.

⁸⁵⁵ Jan I van Egmond (ca. 1310-1369), heer van Egmond, veroverde in 1356 na een lang beleg kasteel Nijeveld namens de graaf van Holland.

⁸⁵⁶ De Meern.

⁸⁵⁷ Willem Berthold van Mechelen, bisschop van Utrecht, sneuvelde hier in 1301.

⁸⁵⁸ Lees: magno pretio?

responderunt: 'Deo magis obediendum quam hominibus'.⁸⁵⁹ Rursus interrogati, cur dissentionem in civitate et religione facerent ac quare se ab ecclesia segregarent, cum tamen eadem in templis docerentur, dixere: vitio introductos concionatores, nec legitime creatos. [17-04-1591] n.s.

XVII. Quidam strangulatus et suspensus ob multiplicia furta; hic multa de furum collegio narraverat.

Foeni magna est difficultas, quod boves ex Dania et Frisia adventantes pascua non inveniant, agris murium et talparum vastitate adhuc aridis et gramine nudis.

Risenburgii domini filius natu minimus, Knollis e familia, ad signum militare perductus, Cornelii Calvii vexillifer efficitur.

Ordinum Traiectensium symbolum et leo, unguibus sagittarum fasciculum demonstrans, ex Aesopicis fabulis sumptum, explicaturque sententia Salustiana: 'Concordia res parvae crescunt, discordia res magnae dilabuntur'.⁸⁶⁰

Hollandi vero leonem gladio armatum in nummis aliisque publicis ornamentis pro symbolo pingunt, quale signum olim habuisse Pompeium in sum-

II, fol. 137v (p. 280)

mi pretii lapillo incisum, ex Plutarcho refert Paradinus.

[14-04-1591] n.s.

XXIV. Batavoduri quidam Gallus miles veteranus capite punitus et in partes quatuor dissectus pependit, quod exitiali avaritia tentatus, de oppido hostibus tradendo cum commilitone deliberasset.

Montfoort

[16-04-1591] n.s.

XXVI. Ex Italia rediere Hugo Ruysch, Henricus a Wingarden et Gerardus Wijnbergius,⁸⁶¹ cum quo ego Montfortium ivi domumque comitatus sum, ibique ab eius matre et sororibus, puellis non invenustis, laete excepti sumus.

Montfortium oppidum est exiguum, conditum olim ab antistite Traiectino Godefrido Rhenensi, ut esset propugnaculum contra Hollandos. Deinde suos habuit burchgravios; burchgravorum nomen caeteris graviis, qui iudices olim apud Germanos armati, antiquissimum. Quorum tamen haud frequenter ante Fredericum invenimus; et sub Rodulpho, imperatore, celebratur Henricus burchgravius. Fuere olim quemadmodum duces et comites, temporarii tantum, qui palatio, qui limitibus, qui castris imperii praeessent, quorum potentia tum crevit cum imperium decresceret. Subest vero Montfortium Traiectinis, quod superiores domini id pro X millibus florenorum pignori obligarunt.

Aedes habet pulchras et castrum munitum, cives honestos, ut Wijnbergios, ex Velavia oriundos; Sassios, ab Amsteliis, ut videtur, originem deducentes; Polliones. Virum quoque doctum edidit in lucem Lambertum Hortensium ac pictorem celeberrimum Antonium Blocklandium. Decumbebat in lecto Juditha Sas, mater Wijnbergii, vidua Swederi. Après la mort du dernier seigneur Jean, qui mourust sans hoirs legitimez, laissant un fils bastard Lancelot et une fille. Haeredem instituerat ... sororis suae, Johanni Merodii, domino de Moriaumée, nuptae Philipotae, filium, qui a villicis suis incognitus, quum noctu vellet vi casas villicorum intrare, occisus.⁸⁶²

⁸⁵⁹ Vgl. Handelingen der apostelen 5, 29.

⁸⁶⁰ Sallustius, *Bellum Iugurthinum* 10,6.

⁸⁶¹ Gerard Wijnbergen uit Montfoort.

⁸⁶² Vgl. dl. I, fol. 132v.

II, fol. 138r (p. 281)

In reditu me fuit comitatus Winbergius,⁸⁶³ qui maximam annonae difficultatem in Italia esse, narrabat, adeo ut inedia plurimi morerentur mortales. Praeterea congregatum Mediolani exercitum XV mill. peditum, equitum vero 4.000.

Aderat Wijnbergo monachus Veronensis, semi-germanus, Augustinus nomine, qui hic scultoriam in ferro artem discere cupiebat. Hunc ipse dicebat maximae artis notitia praeditum, aurumque prodigiosa alchymiae opera novisse conficere. An verum, summe dubito.

In antiquis literis et monumentis hos inveni burchgravios Montfortianos:⁸⁶⁴ Zuederum anno 1300 burchgravium; tum etiam Philippum de Montfort, militem, et paulo post Rodulphum Rover de Montfort.

Johannem burchgravium anno 1345; dominus Reinerus et Wilhelmus hoc tempore caesi. Zuederum borchgravium anno 1353 usque ad 1375, quando vixerunt Alfardus de Montfort, Henricus Rover de Montfort (maerscalcus episcopi), dominus Hubertus, Zuederi burchgravii filius.

Dominum Henricum burchgravium anno 1378 et 1399, cui fuere filii dominus Zuederus, post eum burchgravius, qui obiit 1413, et Johannes burchgravius, qui obiit 1448, item Lodovicus, dominus de Hazerwoude, et Wilhelmus, dominus de Lathem, quando fuit et Wilhelmus de Montfoort, dominus de Swieten anno 1426. Nescio, an fuerit idem cum superiore. Henricum Johannis filium burchgravium, qui anno obiit 1458.

Dominum Johannem burchgravium anno 1521. Ludovicus vero dominus de Veris, eius frater, obiit 1506. Dominus Johannes, Ludovici filius, dominus de Ackoye et Hazerwoude, obiit 1484.

Suederus autem de Montfoort, filius Joannis burchgravii, dominus de Dorenweert, fit miles anno 1467. Fuit et Gisbertus de Montfort, huius frater.

Anno 1179 invenio Simonem, dominum Monfurtensem, qui interfuit hastiludiis Coloniae Agrippinae, a Florentio, comite Hannoniae, Hollandiae, Zelandiae etc., celebratis. Sed cum hoc tempore Roverii nondum Montfortum hoc nostrum oppidum possederint, oportet, ut sit ex iis, qui tessellata gerebant insignia, qui nunc Oudemontfortii et Diemberbroeckii vocantur. Ex quibus et ille fuit, cuius tale in Cypro legebatur olim epitaphium: 'Tot Nicolien in Syfers leyt begraven heer Jan van Montfoort van bij Utrecht, ridder, daer leggende in bloc ende in vleesch,⁸⁶⁵ van den tijt, dat Godefroyt van Bullion 't Lant van Beloften wan, daer hij meede was, ende wert versocht van verre landen mits de meenichfuldige miraculen 1095.'

II, fol. 138v (p. 282)

Cum puerorum loqui incipientium linguam alienam in multis a vulgari animadverterem, qui 'nennen' pro drincken, 'teita' pro vader et 'memma' pro moeder dicerent, putavi ex veteri aliqua lingua haec esse relliquias. Sed vestigia non inveni; unde ex parentum fictione provenire credidi. Multa tamen olim usitata vocabula, nobis nunc ignota, in antiquis scriptis legi; imo unicuique civitati peculiariora quaedam praeter *καταλεκτα* verba comperio; Hollandi 'tillen' pro opbueren sive heffen; pro eo quod nunc cremer 'comen';⁸⁶⁶ pro werpen 'goijen'.

⁸⁶³ Ook bij zijn vertrek uit Rome had deze hem uitgeleide gedaan, zie fol. 79v.

⁸⁶⁴ Over het geslacht der heren en over het burggraafschap van Montfoort, zie R. Fruin, *Inventaris van het archief der heeren van Montfoort* (Den Haag, 1894), p. 3 e.v., vooral p. 7: 'dat eene genealogie der heeren van Montfoort, van de hand van mr. A. van Buchell, samengesteld is voornamelijk met gebruikmaking der charters, die later deel uitmaakten der collectie Booth'.

⁸⁶⁵ Er lijkt te staan 'in bloef[t]'. Een Franse Jean de Montfort overleed 1249 op Cyprus.

⁸⁶⁶ Comen – koopman, kruidenier.

Usus cerevisiae et piscium crudorum quemadmodum apud nos hodie, etiam olim apud Aegyptios fuit, teste Herodoto (lib. 2, fol. 116). ‘Vino, inquit, utuntur ex hordeo, desunt nempe in ea regione vites. Victitant quoque tum piscibus, partim crudis ad solem arefactis, partim salsugine conditis. Tum avibus crudis prius tamen sale conditis’, etc. Junius in sua *Batavia*, cap. XV, multa de nativis Hollandiae dotibus scribit. Cerevisiam vero a Cerere, id est fruge, teste Plinio, denominatam, tradit. Qualis potus Hispanis celia, ut referunt L. Florus, Orosius et Isidorus, nominabatur. Putatque non dissimilem ab Aegyptiorum zytho esse, cuius meminit aliquoties Plinius, et cum eo Columella, ac Galenus, *Suda*, ζύθον, vinum ex hordeo interpretatur. Caelius (lib. 16 cap. 3) autem quid a vino differat ex Aristotele tradit. Johannes tamen Platocomus quantum ab hoc nostra cerevisia differat, plurimis disserit, libro eo quem de nostra cerevisiarum edidit.

[29-04-1591] n.s.

XXIX. Supplicatum pro anni venientis fructibus et universali bonorum concordia.

Antonius Cuyckius, advocatus, fratresque eius Austriacis imagine non multum abludunt, praesertim si Carolum et Philippum inspicias; oblonga siquidem facie fere omnes, acutoque mento, nescio quid heroicum spirant.

II, fol. 139r (p. 283)

Maius

La manière de planter le may (qui est ludus amantium), voyez aux *Arrest d'Amours*, Arrest V, fol. 101. Est quoque lib. XI, C, tit. de maiumis, ludis nempe mense maio, a Romanis ob memoriam conservati Capitolii celebratis. Tum nempe solebat populus Romanus secundo Tyberi descendere hostiam et ibi sese aqua conspergere. Haec ex *Suida* et Cicerone, lib. V, de finibus, tradit Alciatus, *Parergon*, lib. V, cap. V, de maiumis. Etiam quaedam Olaus Gothus alibi scribit.

In dienst bij Johan de Hornes

[05-05-1591] n.s.

V. Cum Johanne de Hornes, Boxtelliae et Baucigny satrapa,⁸⁶⁷ egi hoc die et conveni, ut ei essem a secretis honesto stipendio et eadem cum ipso mensa uterer; quod ideo libentius feci, quod Germaniam esset petiturus.

Hisce diebus. Quidam, quod rarum, aprum prope Mersbergum,⁸⁶⁸ castellum Bartholomei Walii, gladio transfodit ac in urbem deferens, Ordinibus obtulit.

Vidi ego tria tormenta bellica aenea ex navi advecta, quae signis et emblemate Francisci Primi, Franco-Gallorum regis, nempe salamandra et insigniis Parisiorum notata.

Ultraiectina provintia a longo iam tempore quatuor praefecturas rerum rusticarum habuit,⁸⁶⁹ quibus tanquam iudices maiores praeerant marescalli, qui sunt: *a.* territorii Batavodurensis sive Superioris ... Ridderius, *b.* Emdani Maxaemilianus Baexen, *c.* Monfortiensis Johannes Catzius, et *d.* Abcaudani sive Inferioris Gisbertus Hardenbroeckius.

Bodegraven, Den Haag, Haarlem

[18-05-1591] n.s.

VIII styli veteris vel 18 styli gregoriani, die sabbathi. Cum Boxtelliae barone, domino meo, Lucum Batavorum profectus sum. Prandium sumpsimus in Bodegraven, pago Hollandico, nomen a comitis nuncio habente, sub insigni ‘Regis Franciae ac Navarrae’. Hospes fuerat

⁸⁶⁷ Zie Pollmann 2000, p. 82.

⁸⁶⁸ Moersbergen.in Soest, het kasteel van Bartholomeus van Waell.

⁸⁶⁹ Het Nedersticht was ingedeeld in vier maarschalksambten: het Overkwartier, Montfoort, Eemland en het Nederkwartier of Abcoude.

miles e nobili, ut dicebat, familia Dungorum, hospita filia 'Au Stapel' Ultraiectina, quae ei oculum ademerat, casu quare et virum adsumpserat. Hinc Lugdunum venimus, ubi et sumpsimus coenam. Aurigae solvebam pro V (5) viris V (5) florenos. Advesperascerat, cum Hagam veniremus, ubi in 'Burgo' divertimus, hospitio minus commodo. Hospes primus adsidebat, Teutonica vel Alemannica utens gravitate, multum poscens, parum praestans. Ancillulae tamen magis tractabiles erant. De hospitibus quaedam non indocte disserit Guillaume Bouchet in *Seriis*, cap. de vino, pagg. 32, 33.

II, fol. 139v (p. 284)

[20-05-1591] n.s.

XX lunae dies. Mihi multoties infaustus, quo nimia festinantis heri celeritate crumenam et nummos quosdam aureos perdidit.⁸⁷⁰ Ai quel destino! Voleva esser sobrio, voleva esser saggio, di guardar le miei cose, ma il diavolo adesso importo li miei guardati scudi.

Haarlem, Beverwijk

Hinc currum adscendimus et per Lissam, Johannis Mathenesii (Nicolai filius) dominium, et Hildegom pagos Haerlemum venimus. Antequam vero attingeremus urbem, turrim satis altam Summi templi a primo adspectu, licet nullae visum impedirent arbores aut domus, ultra vigesies e conspectu amisimus.

Pransimus hic in 'Falcone', ubi visum venerunt salutatumque La Faille, Le Moine et Buchentop, mercatores Brabanti. Le Moine curabat adferri organum pneumaticum, et filiolum suam, quae luderet. Aderat etiam domino meo Petrus Alardus, doctus organista, qui quoque ludebat non inconcinne et modos concidebat, augebat minuebatque docta volubilitate.

Dicebatur vero eunuchorum collegium augere, ut optumus phisiognomus dominus de Farnar, homo admodum facetus, eum intuens. Statim comiti Mauritio dixerit:

'Monsieur! ma foy ce galant foutroit bien sans mouiller ses couilles. Et quand on parloit du mariage, disoit que les fous s'en marioient, mais que les sages s'en gardoient. Qu'il reputeoit pourtant le plus saige de tout le cour le praesident Nicolaius, qui estoit pervenu à grand âge sans oncq soy marier. Estant aussy demandé de son Excellence, comment qu'on devoit dire un bel où un beau basteau, luy respondit il: ditte moy, monsieur, si c'est un masle ou femelle, et je le vous diray.'

Iratus fortunae ob aurum annulumque amissum, posui alteram, qui supererat, tanquam in luctu, ut olim Romanorum mos. Quod indicat carmen apud Isidorum antiquum (a Jano Guilliemi⁸⁷¹ emendatum):

Lugens te, mea vita, nec smaragdus
Beryllos neque, Flacce, nec nitentes
Semper candida quero margaritas
Nec quos Thynica lima perpolivit
Anellos, nec iaspios lapillos.

Qui mos apud nostros adhuc hodie in usu permansit. (De Harlemo Georgius Benedictus⁸⁷² sic canit):

⁸⁷⁰ Ook op 5 nov. 1589 was hij zijn beurs al verloren. Hoe hij de avond voor zijn vertrek uit Den Haag doorbracht 'ad sacaria Bacchi', alsook een en ander over het verliezen van zijn beurs, vertelt hij uitvoerig in een brief aan Johannes de Wit d.d. 27 mei 1591.

⁸⁷¹ Janus Guilielmus (1555-1584), *Rosae, Elegiae, Epigrammata, Manes Palmeriani*, Liegnitz, 1603.

⁸⁷² Georgius Benedictus Werteloo, geb. Haarlem 1564, overl. Heidelberg 1589.

O urbs digna cani priscis non degener ausis!
Tu decus antiquo generi, te vindice dextra
Armata Pharii fines, Damiataque victa
Horruit et stupefacta tuis se subdidit armis;
Restat adhuc servatus honos, crux simbola bina
Stellaeque gladiusque tui monumenta laboris.

II, fol. 140r (p. 285)

Pervenimus tum ad Bevervicum, oppidum privilegiatum, sed sine muris, pulcherrimum atque amoenum, ad lacum Haerlemensem. (Olim Divae Agathae pagus, vide Douzae *Annales* VI, pag. 299). Ubi Meeresteina arx Egmondanorum, Bever olim dictum, *Annales Egmondenses* volunt, et a fuga Theodorici I, Hollandorum comitis, ab Egmondanis caesi, sic appellatum credunt.

Alkmaar

Et tandem Almariam intravimus (ab Almera fluvio creditur nomen habere, cuius meminit Emmius, *Rerum Frisicarum*, lib. 4, pag. 150). Civitatem tranquillam, nullis civium turbulentiis subditam, sed crassioribus ac frigidioribus ventis ob maris vicinitatem obnoxiolem.⁸⁷³ Moenia habet firmissima, fossas aquosas et profundas, portum amplissimum et a viginti tantum annis post obsidionem moenibus inclusum, cum antea pars lacu Schermerii videretur.

Annales putant olim castra fuisse Hollandorum principum contra Frisios, quod et eius situs videtur approbare, cum incontinenter bella cum Frisiis gessisse Hollandos, constet, et hic fere fuisse limitem utriusque gentis. Aucta nunc post obsidionem portas habet: Haerlemiam, quae et Caninefatum dicitur, Novam, Frisicam, Aquaticam.⁸⁷⁴

Inscriptio portae Novae est:

't Sweert doet vresen,
Met eendracht gepresen.

Portae Frisicae restauratae:

NI DeVs hanC VnVs sibl CVstodIVerlt VrbeM,
FrVstra aget eXCVbIas CIVICa tVrba sVas.⁸⁷⁵ (1573)

Et altera Teutonica cum anno 1591 :

Wacht noch poorten off wallen en baeten al niet.

Ager eius est planus et pascuis uberrimis fertilissimus, quamvis demissior; arbores fert raros, nisi caeduas forte silvulas passim conspicias ingentes circum lacus. Ad orientem vero et aquilonem colliculos habet arenarios, oceani aggeres, 'dunen' vulgo vocant. Maximas incolae divitias ex caseo et butyro colligunt. Amniculus qui civitatem intersecat Lee dicitur, qui in lacum Schermer amplissimum mergitur. Nomen habere videtur is lacus a fluctibus inter se digladiantibus; piscosus est admodum, cum quotidie Alcmarianum forum compleat apua cobitide, cyprino lato, carpione, parca, govio fluviatili, lucio, porcello, passere, etc.

⁸⁷³ In genoemde brief aan De Wit staat over Alkmaar veel wat veel overeenkomst vertoont met deze tekst.

⁸⁷⁴ Vermoedelijk: Kennemperpoort, Bergerpoort of de nieuwe Geesterpoort, Friese poort, Waterpoort

⁸⁷⁵ Ni Deus hanc unus sibi custodiverit urbem / Frustra aget excubias civica turba suas. Naar Psalm 126, 1.

Alcmariae vero nomen vel ab halecibus, vel ut verius a lacubus quibus cingitur, dicta creditur, ut Nannius quoque scriptum reliquit (Alkmer lingua Arabica significat vile et modicum, *Συμμικτων*, X, cap. II). Qui ex castris quoque ortam demonstrat. Addit is nonnulla de castris suo tempore per Martinum Rossemium excisis, olim contra vim Frisiorum hoc loco collocatis. Vidimus nos quoque reliquias extra urbem ingentes, ut videbatur, meminere annales arcis Torenburgh⁸⁷⁶ ad defensionem Alcma-

II, fol. 140v (p. 286)

riae aedificatam etiamnum campus id nomen retinet, vastata saepius a Frisiis, per Godefridum, Brabantiae ducem, obsessa (Philippum anno 1426, quando multi e turri deiecti et aliis in civitatibus vicinis variis suppletiis affecti). Per Picardiae ducem occupata, a Geldris spoliata, ut carta Calviani consulis indicabat, fuit. Haec annales patrii curiosos docebunt plene.

Nunc ipsius civitatis formam ruditer delineatam dabo.

[De hele bladzijde wordt verder ingenomen door een gekleurd gezicht (Delineatio Alcmariae) op de stad. Op de voorgrond de Porta Frisica en de Porta Nova, terwijl van de gebouwen afzonderlijk worden aangewezen: Alta domus, templum Laurentianum, basilica Civilis en Macellum; porta Frisica; porta Nova. Hic fuit ab Hispanis cruento proelio oppugnata)].

II, fol. 141r (p. 287)

Summum templum divo olim Laurentio, ut credo, sacrum fuit, cuius adhuc in summitate templi exstat simulachrum. Conditum id ante CXX (120) amplius annos (1476) pulcri forma; cum nempe anno christiano MCCCXX (1320) periculosissimo incendio civitas paene consumeretur, templum quoque conflagraverat. Turris vero, quae celsa admodum, anno 1468 concidit. In templo hoc sepulcrum vidi ad dextrum chori latus intestinorum Florentii V, comitis, Velsiana conspiratione occisi. Cum hac inscriptione, circulari forma inscripta: ‘Hier onder is’t ingewant grave Floris van Hollant, die verslagen wort van heer Gerrit van Velsen, anno 1296, 27 junii’.

Non procul hinc est vitrum, in quo armatus in genua procumbit; his signis:

[Hierbij vier in kleuren getekende wapens].

Addita est inscriptio, sed fragili in materia paene consumpta, talis: ‘Anno MCCCCXCII (1492) drie dagen in mei sloegen de Casenbroots de poorten van Haerlem op, ende Claes van Ruyven van Haerlem doot. In memoriën dese glasen gemaeck sijn’. Annales popularem hunc tumultum satis describunt.

Ex caeruleo marmore a sinistro templi sculptus in pavimento iacet vir militari habitu, hoc epitaphio: ‘Hier leit begraven de vromen mannachtigen Joachim van Liefrijk van Lübeck, in sijn tijt geweldig provoost ende superintendent van d’armade van fürstliche genade prince van Oraingen in Noort-Hollant, die deerlicken doorschoten wert, den 21 april anno 1574’.

Aliud vidi in pavimento marmor sepulcrale consulis Willemi Rietwijck, cum hisce notis sive rhexibus picardicis, nescio cui fini:

‘Lude, fuge’; [Het woord ‘Lude’ staat tussen een draaitol en drie dobbelstenen].

Id est: ‘trocho lude, aleam fuge’, ex puerilibus praeceptis, quae Catoni adscribuntur, desumptis. (Vide Lactantium, *Inst.*, lib. 4, cap. 14).

Et hoc, quod sequitur:

⁸⁷⁶ Kasteel Torenburg lag dicht bij de Friese poort (en de Friese brug, waar nu de straat Torenburg loopt).

Christus rex est et pontifex maximus, psalmus 110, et caput ecclesiae unicum, *Ephes.* 1.
[Hiertussen in kleuren getekend de pauselijke tiara op twee gekruiste sleutels, door een banderol verbonden]

Christus habet claves inferni ac mortis, *Apocalyps* 1. (Paulus, *Hebraeos*, cap. VIII, Clemens Alexandrinus, *Ad gentes*, non longe a fine et *Stromata*, lib. 2, fol. 418).

Ecce leo de tribu Judae.

[Hiertussen een gekleurde tekening van de leeuw van Juda, gezeten op een languit liggende man] *Apocalyps*, cap. V.

Christus solus regnat, imperat,
gubernat ac plene salvat.

Rumpantur ut ilia papae. Beati qui in Domino moriuntur.

II, fol. 141v (p. 288)

Dominus Gerardus Basgen obiit anno 1518.

Dominus Petrus Dodonis obiit anno 1551.

Dominus Adrianus Basgen obiit anno 1586.

Dominus Joannes Kannemaker obiit anno 1534.

Christo data omnis potestas in coelo et in terra. Mattheus 18.

Ante Christum praecurrit, qui se universalem sacerdotem vocat. Gregorius.⁸⁷⁷

[14-05-1591] o.s.

Traiectenses Ordines, XIV stylo veteri, novum vectigal excogitarunt, ut ex singulis emptionibus, venditionibus, permutationibus aliisque alienationibus, item hereditatibus, donationibus quadragessimas acciperent, exceptis tantum hereditatibus parentum et liberorum ac reciproco coniugum usufructu; questore Volcardo Both.

(Lex Papia vicesimas invexerat, induxerat olim in testamentis, a qua tantum exempti filii.

Vide Alciatum, ad librum eius 41, *De rebus creditis*).

[24-05-1591] n.s.

Hoc quoque die, qui XXIV stylo gregoriano. Dominus meus invitaverat quendam Brauwerium Almarium, helluonem consumptissimum. Hic certaverat posito pignore, se integrum vas cervisia plenum unico haustu ebibiturum, quod et fecisset, quum ipse ut hauriebat decederet, nisi abstractus inde ab amicis, qui malum ei verebantur, fuisset. Gerebat in pectore, prodigiosae etiam intemperantiae signum, thalerum exagonum, quem cum poculo vini, videntibus Aurantio aliisque principibus, ebiberat, et mirantibus non parum. Cornua quoque sex, congiuntur singula, absque temporum intervallo evacuaverat. Avellanas quoque nuces, cum biberet, una cum potu in abissum suum demiserat. Narrabat tum Boxtellius, se olim govium (een grundel) fluviatilem vivum hausisse cum vino. Quidam villicus Boxtelliae repagulum ligneum, quod erat in poculo, ebiberat, cuius cum dura esset digestio, chyrgurgum accersiit, qui illud extraheret. (Holvoetii apud campanos mira bibacitas victa a quodam Schonhoviano). Henricus etiam Brederodae et Viennae dominus, cum iam contra Albanum populum concitaret essetque Almariae, sumpto manipulo pulveris tormentarii in vinum coniecit, addens: tali patriae libertatem herba defendendam.

Caninefates et Frisiabones etiamnum plurimi veterum superstitionibus adherent. Visitur nempe apud Egmondos puteus, in quo vulgus fabulosum bufones narrat vivere, ex divi Johannis pede oriundos, hosque magna relligione colit.⁸⁷⁸ Nam quotannis ex vicinis ingens illic multitudo confluere dicitur, qui vota sua ibi conficiat.

[30-05-1591] n.s.

⁸⁷⁷ Gregorius Magnus, pontifex Romanus, *Epistolae*.

⁸⁷⁸ De Adelbertusput te Egmond; in de literatuur is van 'padden' of iets dergelijks geen sprake.

XXX. Obiit Sibilla, patruī mei Huberti Buchellii ancilla iam vetula, ex apoplexia; nec in sepulcrum suum inferri passi sunt monachi, quod non fuisset uncta.⁸⁷⁹

Ager est fertilis, ut iugerum vendatur unicum MD (1.500) florenis, quo vendidisse Nicolaus Zulenus nomine uxoris suae in pago Scageno dicitur.

II, fol. 142r (p. 289)

Egmond

[28-05-1591] n.s.

XXVIII. Cum domino Egmondam pagum arcemque vidi, non procul ab Almaria, versus oceanum, in collibus arenariis. Sur le Hoeve vidimus ingentes reliquias arcis Egmondanae, ex qua tot principes: Geldriae duces, comites Sutphanienses, Burani, Egmondani, domini Leederdamiae et Iselsteiniae prodire. Quorum catalogum, vitasque brevibus elogiis edidit Cornelissonius Bockenbergius. Murorum turriumque extant hac qua vides forma ruinae. [Gekleurde tekening ‘Arcis Egmondanae reliquiae’ (olim Halhem)⁸⁸⁰]. Nudata tantum ingentis corporis ossa omni cute et colore. Ante castrum extabant ruinae templi, divae Catarinae olim sacri (dicatque per Hermannum, episcopum Leodiensem, anno 1241, conditore Wilhelmo, XV dinasta Egmondano, anno 1244, habent coovel abbates) et collegio VI canonicorum celebris, a Johanne Egmondano anno 1451 fundati. Ubi in marmore semifracto hoc legi epitaphium: ‘In’t jaer ons Heeren MCCCCLI (1451), ’s manendaechs nae meydach, sterft heer Jan, heere van Egmont ende Iselstein. Bidt voor de siel’.

Hinc ad pagum properantes, vidimus satis amplum ad littus oceani Britannici, piscatoribus habitatum. In reditu vero abbatiae reliquias vidimus amplissimae olim et celeberrimae, a primo Hollandiae comite ac eius filio conditae, ac divo Adelberto, cuius ibi reliquiae cum divi Jeronis conservatae creduntur, consacratae.

([Gekleurde tekening]: ‘Abbatiae divi Adelboldi apud Egmondam reliquiae’). (Diocesanum templum, divae Virgini sacrum, posuit Alardus, 6. abbas 1120). (Hinc oriundus Wilhelmus Heda, historicus, Philippi regis scriba ac canonicus Traiectinus, et Arnhemiae praepositus. Imo Alphenus is fuit).⁸⁸¹

Abbatum catalogum dedit Cornelissonius. Nominis rationem a portu angusto, i.e. Engmond, cum ibi Rheni ostium fuisse credat, deducit Nannius. Vel ab eo quod Willebrordus illic ex Anglia appulerit, et Christum praedicaverit; sacro fonte incolas mundans et abluens, sed frigida admodum coniectura; quamvis prior esset verisimilior, si de Rheni ostio probaret. Bibliotheca hic nuper fuit amplissima, vetustissimis referta voluminibus, cuius meminere Alardus Amsterdamus et Petrus Nannius. (In Marbodo Gallo, in *Miscellaneis* X, cap. 4).

II, fol. 142v (p. 290)

Circa hoc tempus. Mauritius Nassovius et Ordines, Ultraiectensium rogatu, Sutphaniam obsiderunt;⁸⁸² munimentum etiam Regiorum sine magno negotio coeperunt. Et cum Joannes Philippus, Valckensteini comes ac Oversteinii dominus,⁸⁸³ longius iuvenili temeritate hostes prosequeretur, non procul a portis urbis, glande plumbea traiectus, periit, cum multa pridem

⁸⁷⁹ Omdat zij het Laatste Oliesel niet ontvangen had uit eigen verkiezing, mocht zij niet kerkelijk begraven worden.

⁸⁸⁰ Het naburige Hallem dat nu Egmond-Binnen heet.

⁸⁸¹ Het is onzeker of Heda te Alphen aan den Rijn dan wel te Egmond geboren is.

⁸⁸² Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, vol. 8 (1753), p. 355; *Journal van Anthonis Duyck*, Den Haag, 1862, I, p. 6 e.v.

⁸⁸³ Johan Philip Valckenstein, graaf van Overstein. Walburgis van Neuenahr, wed. van Adolf van Meurs (gest. 1589), had, ook al was zij 69 jaar oud, willen trouwen met de jeugdige Valckenstein, die de troepen van haar echtgenoot aangevoerd had. Zij stierf in 1600.

de eius cum Walburgi Nuenara Mursiae comite, Alpheni ac Beddur dominae, nuptiis dicerentur, negante tamen id ipsa, verita ne male audiret, quae LX (60) iam fere annorum tam iuvenem maritum libidinis tantum causa expeteret.

La governatrice della nostra casa, et cossì delle robbe du signor, Helena Faligarda, filiola d'uno avvocato Brussellezo, vedova, come se dice, d'uno joveliero Portigese, Gomez, tienne la lode delle judaei o marani, non mange lardo, non limaci, non conche, non anguille, dice qu'il Novo testamento non sè altro che historia, scusa aulcuni praecetti o commandementi; ch'elle non potteva perdonnar a gli suoi nemici, però che è contra la lode de Dio e della natura o huomini cieci e del offiscalo ingegno, che vivono entre noi con pretesto de christiani e sonno più esseccrande che le Turche o judei medeseme. È donna jovena de 27 anni, alta e piu bella de corpo che di visaggio, a la dipositione robusta nella bataglia del letto, de volia insatiabile, perchè non essendo sodisfatta delle basiare et toccare, fa morir il vechio suo amante zeloso, sempre temendo che altre mangiare il frutto troppe maturo, e estinguere con acqua più abundante il fuoco tutto infiammato.

[30-05-1591] n.s.

XXX. Reddita Mauritio et Ordinibus Zutphania ultra nostrorum spem, urbs munita, quae vix C (100) tormentorum ictus pertulisset.

Narrabat Boxtelliae baro, in sua satrapia Bassiniana,⁸⁸⁴ quae XV (15) paraecias complectatur et supremum agnoscat Francorum regem, incolas tempore hostili se suaque pecora ex arboribus contra vim minorem defendere hoc modo. Habent crassis pabulisque arboribus constructa castella omni genere telorum instructa; ad eius radicem in circuitu stabulum faciunt. In quo armenta et pecora claudunt, arborem inferiorem ferro tegunt, ne igne laedatur, atque ex superiori loco pugnant.

Sunt aedes novae in via Larga Bickeriorum, ubi obsidionis Alcmarianae pictura publice spectatur, cum hoc versu numerali:

CLareat oCtobrIs LVX OCtaVa ALMarIanIs.⁸⁸⁵

II, fol. 143r (p. 291)

Junius

Detinet Alcmarium me nunc, durosque colonos
Agnosco et prisca simplicitate rudes,
Pingue solum, oceanus circum ventusque lacusque
Et circum ingratae plus dominantur aquae.

Bergen, Egmond

[01-06-1591] n.s.

Cum nostra familia profecti sumus recreandi causa Bergam, II leucis Alcmaria fere distantem, ad Bredenrodios olim spectantem, pulcherrimum et amoenum pagum. Hic templum ante hoc bellum totius Waterlandiae primum cum turri celsa stetit. Illud fere bellico furore demolitum spectatur. Haec vero casu, nulla tempestate, sereno et tranquillo coelo, cecidit a fundamentis. Hinc Egmondam curru devecti, vidimus iterum magnorum illud virorum domicilium ruinosum, casum suae gentis praenotans. Ubi olim familiae nobiles et celebres vixere, anno MCCCIV (1305), Renessorum, Creveliorum, Sonneveldiorum, Raephorstiorum,

⁸⁸⁴ De heerlijkheid Baucigny, ook wel Bassigny, Beaucigny, Baucignies of Bussigny genoemd, was een heerlijkheid in Picardië, rond de huidige gemeente Bassigny (departement Aisne). Het was in handen van een tak van het huis Horne, en werd in 1590 verheven tot een graafschap.

⁸⁸⁵ Clareat octobris lux octava Almarianis.

Rietwicorum, Baeniartiorum, quae paulatim ad proximas civitates sese receperunt. Fuere hinc oriundi viri clari Nicolaus de Novaterra, 1. Haerlemensis episcopus,⁸⁸⁶ Wilhelmus Heda, Philippi regis scriba, praepositus Arnhemensis.

[03-06-1591] n.s.

III. Lustrabantur hic sagittarii in aedibus Sagittariorum, divo olim Georgio sacratis. Erant civium circiter D (500), quinque signis distincti,⁸⁸⁷ magis ad pompam quam ad proelium instructi. Non tamen erat iniucundum, videre cives ea militiae forma, ubi vix ab aliquot annis rumor belli pervenisset. Haec lustratio in septem vel VIII annos saepe differtur, loci securitate minus necessaria.

[04-06-1591] n.s.

Sequenti die. Almariansi comici⁸⁸⁸ comoediam egerunt vernacula lingua, qua docebant, scientiam, amorem caeteraque omnia bona exulare, eorumque locum occupasse iniustitiam, mondanam potestatem, hypocrisim et virtutum umbras, quod experientia tandem comprobaret.⁸⁸⁹ Mondanam potestatem exprimebat saccus plumis plenus, quas auferebat ventus; hypocrisim palea, quae spetiem prae se fert boni, sed interim boni tegumentum iam vacuum; umbrosae virtutis inditium dabat saccus ceruleus, multis signis et bullis vestitus, intus totus vacuum. Sic simulatione virtutis et boni omnia hodie fiunt, cum re vera absint virtutes bonaque vera, quarum una vacuitas. At simulationis plenitas ubique regnat, qua impliciti homines falsa tandem opinione se fraudatos sentiunt, omnemque culpam sed serius, iniusto iudicio tribuunt. Hoc huius erat comoediae argumentum. In proscaenio vero depictum hoc legebatur

II, fol. 143v (p. 292)

carmen:

En viridem laurum Batavus leo cingit et ornat,
Sit simul ut grata et scaena decora magis.

Hoc quoque die ut praecedenti Baccho Sagittario fecerunt rite lustrati cives. Quidam ebrii minxere in viam publicam per fenestras, inspectantibus cunctis praetereuntibus. O porci!

[05-06-1591] n.s.

V. Alteram egere comoediam, sed minus salsam, vere Hollandam, et suis concivibus intelligibilem.

In concione⁸⁹⁰ haec observavi: L (50) die post Pascatis festum apparuisse apostolis santum Spiritum, idque praefiguratum ante in Veteri Instrumento in exitu ex Aegypto. Tum L (50) die, postquam a servitute per Mosen fuissent liberati, Judaei apud montem Sionem praecepta in tabulis lapideis acceperunt.⁸⁹¹

Vidi in quadam tabula depictam, castrum instar, portam nominatam de Vangepoort,⁸⁹² captivis reservandis, ut videtur, destinatam, cuius iam non video reliquias, nisi ex arcium fuisse olim munimentis, credamus.

[09-06-1591] n.s.

⁸⁸⁶ Nicolaas van Nieuwland.

⁸⁸⁷ Sinds 1587 waren de schuttersgilden omgevormd tot twee schutterijen, die aan het Doelenveld hun gebouwen hadden, de Oude of St. Jorisdoelen en de Nieuwe of St. Sebastiaansdoelen. In 1609 waren er vier compagnieën met elk twaalf rotten van in totaal 600 man.

⁸⁸⁸ De Alkmaarse rederijkerskamer Den Laurier ('In jeught groeyende').

⁸⁸⁹ Zie Pollmann 2000, p. 108.

⁸⁹⁰ Zie de aantekening hieronder bij 16 juni.

⁸⁹¹ B. verwacht de berg Sion in Jeruzalem met de berg Sinai waar Mozes de stenen tafelen kreeg.

⁸⁹² De Kennemer- of Gevangenpoort.

IX. Daventria, ab Ordinibus et Nassovio obsidione cincta, tormentis maximis oppugnatur et sequenti die deditur, Hermanno Montano, comite, praefecto, lapide murali vulnerato,⁸⁹³ qui cum suis in tutum a militibus Nassovianis conducitur. Deerat ipsis, ut fama est, pulvis tormentaria. Nostri vero XXXVI (36) tormenta muralia ante civitatem firmaverant et brevissimo tempore aliquot centenos ictus in moenia fecerant. Vix tantum apparatus obsidionalem magnis olim regibus fuisse creditur. Obsessis etiam nulla spes auxilii reliqua erat, et nostri magna alacritate oppugnationis signum exspectabant. Quae causae tam subitae deditio, quamvis sint qui praefectum iniuria accusent proditio vel rei timide gestae. [11-06-1591] n.s.

XI. Almarienses campanorum, tympanorum, tormentorumquo sono ob victoriam tam celerem et inexpectatam triumpharunt.

Noviomagenses dicuntur suos milites, quos ad defensionem commeatus emisissent, exclusisse. Rector huius civitatis narravit mihi, Donellum a Altdorff in nova Nuremburgiorum academia obiisse, praecedentis mensis XXIV.⁸⁹⁴

Oudorp, Graft

Cum deambularem ad pagum Oudorp, vidimus castrorum Hispanicorum situm. Non procul hinc Schermer lacus, in quo insula est Gracht.⁸⁹⁵ In agro vero non procul sunt ruinae castrorum van der Nyenburch,⁸⁹⁶ ex quo exstat pars turris, quae Fopponis nomen habebat, quod in eam fuerat coniectus Foppo, consul Veronensis, qui Hollandiae comiti urbem tradiderat, salvis tamen civium bonis. Quod cum comitem non observare videret, sui se facti poenitere dixerat.

II, fol. 144r (p. 293)

[14-06-1591] n.s.

XIV. Funus vidi aviae sororum Sonneveldiarum, quod comitabantur mulieres tardigradae, limacis instar prorepentes, palliis ad terram usque demissis. Flebant, lamentabantur illae, ridebam ego. Nostri melius meo iudicio, qui turbidam hanc turbam amplius non admittunt.

[15-06-1591] n.s.

Sequenti die iacta sunt fundamenta pontis Piscarii.⁸⁹⁷

Animadverti hic tam in puellis quam mulieribus, colorem non niveum aut candidum, sed subcinericium, credo ex aeris vitio aut maris vicinitate. Sunt autem non illepidae Sonneveldianae, quarum minor natu Hestera, plurimis petita procis, ultra formam laudatur, sorores, ob magnas quoque divitias notae. Sunt Meesterianae, sunt Stuverianae.

Ager cum una parte sit foecundissimus, gramenque luxuriose nutriat, plurimum villici butyrum caseumque conficiunt, et ad externas regiones exportant. De more faciendi servandique quaedam Olaus scripsit, lib. 13.

[16-06-1591] n.s.

XVI. Coenae hic dominicae memoria celebrabatur; aderamus et nos.⁸⁹⁸ Ecclesiastes vero nimis vehemens videbatur, omnes velle cogere ad participandam coenam, dicens: omnes nec

⁸⁹³ Herman, graaf van den Bergh (1558-1611), sinds 1584 in Spaanse dienst, verloor bij het beleg van Deventer een oog.

⁸⁹⁴ Nieuwe stijl. Hugo Donellus, hoogleraar in de rechten, eerst te Leiden daarna te Neurenberg, stierf 14 mei 1591.

⁸⁹⁵ Oudorp en Graft. De Schermer werd in 1635 drooggemalen.

⁸⁹⁶ Kasteel de Nieuwburg bij Oudorp, een oude dwangburcht. Volgens de sage had Foppo of Phebus, burgemeester van Vronen, in 1303 graaf Jan II van Avesnes bedrogen. Een toren werd Phebus- of Vobistoren genoemd.

⁸⁹⁷ Visbrug, nu de Platte Stenenbrug over het Verdrongennoord.

⁸⁹⁸ Hier en onder 5 juni vernemen we voor het eerst, dat Buchelius een protestantse godsdienstoefening 'ex professo' bijwoont en dus tot de hervormde religie was overgegaan. Zie verder *Diarium* 1907, p. 282.

panem dominicum accipientes praesentes, vere evangelii esse illusores et nominis divini blasphematores.⁸⁹⁹ Multa quoque acerbe dicebat in mimos et comoedos, quos rhetores vulgaris error appellat, genus hominum licentiosum et vindictae cupidum. Hi nuper Thomam Schotisium,⁹⁰⁰ Flandrum, eo quod ipsis vestes lusorias commodare nolisset, epistola famosa prosciderant.

[17-06-1591] n.s.

XVII. Mauritius Nassovius dicitur Groningam, munitam Frisiae civitatem, Traiectensi olim subiectam ditioni,⁹⁰¹ obsidione tentare.

Monsieur devisant de ceulx, qui s'addonnent trop aux femmes, en venant au propos, comment le prince Maurice ne vouloit oncques admettre quelq'un à quelque charge militaire, qui trop hantoit ce camp infame, disoit avoir luy ouï-dire, ce qu'est à considérer en si jeune signeur; comment seroit il possible d'estre constant à la guerre, quy non peut résister aux yeux d'une femme, et comment seroit fidel à son signeur qui dépend d'un si fragil et muable animal. (Homini voluptati servienti nulla virtus convenit. Xenophon, 209).

Aussy que le signeur Johan de Milendonck, pour cest heure gouverneur de Nuss, souloit dire; qu'il scaura jamais faire acte vertueuse ny parvenir à quelque honneur, quy s'addonne aux femmes, et adjoustoit beaucoup faisant à ceste matière. Ainsy que je me merveille, que luy, estant homme d'âge et de qualité, se laisse ainsy fourvoyer. Cum in omni aetate sit damnandus vagus iste amor, tum in senectute turpissimus esse debeat.

⁸⁹⁹ Zie Pollmann 2000, p. 100 (vertaling).

⁹⁰⁰ Thomas van Schoten of Scotisius leverde bijdragen aan het Berlijnse Liber amicorum van B. Hij verhuisde later naar Utrecht, waar hij in 1601 overleed.

⁹⁰¹ Groningen viel ooit onder het bisdom Utrecht (Oversticht), later onder Münster.

Tweede reis naar Duitsland

Korte inleiding

In dienst bij Johan de Hornes begon Buchelius 18 juni 1591 zijn tweede reis naar Duitsland. Van Alkmaar trok hij eerst naar Amsterdam en vervolgens weer over land naar Texel, en per schip langs de Waddeneilanden en Delfzijl, en verder langs de Weser naar Bremen, waar men 30 juni aankwam.⁹⁰² Stroomopwaarts over de Weser en daarna over land naar Kassel en Marburg, bereikte het gezelschap 13 juli het doel van de reis. Dat was Dillenburg, het hof van Jan VI van Nassau, de broer van Willem van Oranje. Via Siegen reisde men naar Keulen, waar hij 17 juli aankwam.

Pas op 23 sept. verliet men Keulen en kwam in Düsseldorf, daarna in Duisburg en kleinere steden langs de Rijn. Op 1 okt. in Kleef, Jülich, Berg, Mark, en pas een maand later, 8 nov. in Wesel, Rees en Emmerik, en 11 nov. Arnhem en Wageningen.⁹⁰³ Na een kort verblijf in Utrecht reisde Buchelius naar Alkmaar waar hij op 18 nov. na precies vijf maanden weer terug was. Hij bleef een maand die stad en ging op 19 dec. terug naar Utrecht. Samen met Hornes ging hij nog naar een familiefeest in Wageningen, en nam eind 1591 ontslag.

*

II, fol. 144v (p. 294)

[18-06-1591] n.s.

XVIII. Temperantiae votum Deo Optimo Maximo feci tale:

Votum.

Puro et clementi Deo
Ab intemperato Bacchi Venerisque usu
temperaturum, quantum potero, in posterum
me voveo,
poenitentia anteactorum ductus.
A me procul omnis vini calor!
Valete, turpes mei amores!
Neglecto animo, corpus his farcivi;
Baccho insano et Venere pruriente
Oppressi animi et corporis sensus.
Abite, allicientes scyphi!
Abite, seirenes meretriculae!
Ne mihi animam cum corpore,
Ingenium cum animo
perdatis.
Mentem inspira, summe Deus,
constantem.⁹⁰⁴

De bibliotheca quae est Amsterodami, nonnulla in praefatis ad cantica Walrami Merula.⁹⁰⁵

⁹⁰² Hier begint de tweede reis door Duitsland (dl. II, fol. 148v-fol. 163v) volgens H. Keussen (vert.), 'Die drei Reisen des Utrechters Arnoldus Buchelius nach Deutschland, insbesondere sein Kölner Aufenthalt', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 85 (1908), p. 43-90 (Keussen II).

⁹⁰³ Hier eindigt de reis volgens Keussen.

⁹⁰⁴ Zie Pollmann 2000, p. 81.

Fama erat, Nassovium L (50) tormentis bellicis (cortauwen) et maxime muralibus Philenim (Gruningen), Frisiorum celebrem munitamque urbem, petere, obmisso Steenvico. Agillum, regem Frisiorum, conditorem Alcmariae faciunt *Annales Egmondani*.

Van Alkmaar naar Amsterdam

[19-06-1591] n.s.

XIX. Profectus sum Amsterodamum per lacum Schermer. A sinistris vidi Knolledamum et munimentum Vitulinum,⁹⁰⁶ a dextris Serdamum, et procul Purmerendam, oppidulum, bellicis his temporibus vallo portisque munitum et clausum. Habet quoque castrum estque sub dominio comitis Egmondani. Pagum etiam Assendelft, et castrum Asciburg,⁹⁰⁷ insigni Assendelphiorum familia celebre (ex Egmonda ortos volunt anno 1300; vixit internus Valterus). Ex qua magni nominis Gerardus, praeses Hollandiae eiusque filius Nicolaus; antiquiores raro meminerunt Assendelphiorum, nisi quod Hugonem, antistitem Egmondanum, fuisse anno christiano MCCCLIII (1353), legamus.⁹⁰⁸

Hinc Vormarium vidi, pagum amplissimum, qui hac fere forma e navi spectabatur. [Gekleurde tekening: 'Wormaria Waterlandiae']. (Menardus Mannius, 36. abbas Egmondanus, hinc oriundus).⁹⁰⁹

II, fol. 145r (p. 295)

A Serdamo per fluvium 't IJe Amsterodamum veni, ibique, de itinere nostro in Germaniam paucis cum commissario Georgio Vrinck actis, celeriter redii et Serdami pernoctans, primo diluculo discessi.

[20-06-1591] n.s.

Nauta noster, senex quinquaginta annorum, uxorem habebat, filiam putabam vix viginti annorum, scitulam et indignam tam tristi vita. Mane, soluta solita ordinaria vectura IV stuferorum, Alcmariam veni. (Rarae hisce in locis arbores, vide Virgilium, 2 *Georgicon*, pag. 68).

Schorel, Schagen, Petten

[21-06-1591] n.s.

XXI. Cum hospite 'Montis arenosi' in Amsterodam, Johanne Rhedio, ab Alcmaria discessi, et per Noort-Hollant ad pagum Petten circa vesperum perveni. A sinistris vidi Schorellium pagum, ex quo Adrianus Scorelius, non insuavis poeta (vide *Ecl.* 3, A. Scorel). Et Johannes Scorellius, pictor sua aetate clarus, de quo iam dixi, cum meam describerem patriam.⁹¹⁰ Ad radicem iacet collium arenosorum, 'dunes' vocant. Dominium eius habet, ni fallor, Brederode dominus. Vidimus etiam a dextris Scagen, pagum amplum cum castello (anno 1168 a Frisiis incensum), distantem Alcmaria III leucis, cuius dominium pertinet ad Johannem, ex familia, ni fallor, Bavarica notha.

Legi Waltherum Egmondanum, Scagae dominum, qui ex nuptiis dominium fuerit adeptus. Familiam quoque nobilem Scagenam esse, cognovi, unde Guilielmus, Asellinarum partium,⁹¹¹ Lugduni, anno 1479. Primus dominus in Scagen fuit Wilhelmus, (huius filii etiam fuere Joannes van Scagen, praetor Haerlemensis, et Willemus) nothus Alberti, comitis

⁹⁰⁵ Willeramii abbatis, *Cantica canticorum paraphrasis*, ed. Paullus Merula. Leiden 1598.

⁹⁰⁶ Het Kalfje, nu buurtschap Het Kalf in Zaandam (Serdamum).

⁹⁰⁷ Slot Assumburg in Heemskerk. Asciburgium lag eigenlijk in Moers-Asberg, en was een Romeinse garnizoensplaats.

⁹⁰⁸ Hugo II van Assendelft was de 27e abt van Egmond (1354-1367).

⁹⁰⁹ Volgens *Batavia Sacra* II p. 430 stierf deze abt in 1526.

⁹¹⁰ Zie dl. I, fol. 20r.

⁹¹¹ De Hoeken.

Hollandiae 23, qui ex uxore Aleyda, filia domini Johannis de Hodenpijl, 3 genuit filios. Albertum, dominum in Scagen, qui ex Adriana Nienrodia genuit Justam.⁹¹² Pagum Scorelium olim Rel vocatum, scriptor *Egmondanorum annalium* scribit, et a primo domino Egmondano qui ibi scolas erexerat, Schorellum dictum.

On a publié ces jours ‘camp libre’ devant Groeningen.

Hinc iuxta aggerem Zijpanum vidimus, maris violentia inundatum, fertilissimum agrum, de quo aggeribus contra maris impetum muniendo aliquoties, sed nullo effectu, laboratum fuit. Quamvis praeses Nicolaus Nicolai nonnihil eius furorem rettuderat olim, cuius ingenium deinde illudit nova vi maris barbaries, anno ni fallor LXX (1570).⁹¹³ Partim etiam praefecti, quem ‘dijckgravium’ vocant, negligentia fuit, ut fertur, in causa. Nunc vero immensi sumptus ab incepto deterrent dominos.

Hinc Petten venimus, pagum ad oceani littora in extrema Hollandiae septentrionalis angulo, cuius incolae nautae et piscatores. Hic cum colles arenarii deficerent, moles quaedam contra impetum oceani maximo sumptu ducentorum in longitudine passuum erigitur, et trabium lapidumque maximorum compagine naturae supplet munimentum, adeo ut tam inclementi elemento frena imponat humanum ingenium. Consolidatur ea moles fragili admodum materia, prodigioso certe naturae spectaculo, ut cui durissima mundi materia caedat, mollis et puerorum manibus laceranda resistat, ‘mos’ vulgo dicitur. Vide Junium, cap. XIV *Bataviae*.

II, fol. 145v (p. 296)

Là logeasmes à l’escoutet, et pour la marée arrestâmes quatre heures, car pour passer l’ouvre, doibt on attendre l’ebbe, c’est à dire le décès du mer. Vismes de loin VI navires, qui venoient d’Italie, navigation depuis peu de temps per les Hollandois fort fréquentè. De là passâmes les rivières de Zijp et d’Ocht,⁹¹⁴ au charriot; jusques à ce qu’au dimy nuict a Heusdunen,⁹¹⁵ village appertinente au comte d’Egmont, arrivions, où que reposâmes pas trop bien, environ trois heures.

Texel

[22-06-1591] n.s.

XXII. Primo diluculo traiecimus Marsocum profundum vulgo Marsdiep, ubi senex quidam nauta, qui nobis aderat, narrabat, se vidisse montem arenosum scopuli instar praecipitem altumque. Et hinc non procul etiamnum inveniri fundamenta et ruinae magnae urbis, sepulcra quoque et ossa, quae gygantum putabat a magnitudine.

Videtur vastae illius voraginis canalis, ut author est Junius in *Batavia*, quem hodie Marsdiep vocitant, Mersacorum conservare memoriam, quorum Plinius meminit.

Et appulimus insulam Tesselliam, VII leucarum in circuitu habentem, fertilem et faecundam, ubi casei viridi coloris summae bonitatis conficiuntur. Pagi hic V vel VI amplissimi et oppidorum instar, ut Hoorkens, le Cocht, Burgus,⁹¹⁶ vetus Hollandorum comitum, ut creditur, domicilium.

⁹¹² Josina van Beieren van Schagen (1480-1535).

⁹¹³ In 1597 zou het hele gebied van de zeearm het Zijpe ingepolderd zijn. De aanzet ertoe kwam in 1552 van de schilder Jan van Scorel die Nicolaas Nicolai uit Brabant overhaalde om het gebied te bedijken. In 1555 brak de zee door de dijken en ook daarna weer in 1570, bij de Allerheiligenvloed.

⁹¹⁴ Vermoedelijk vergist B. zich, de Ocht is geen rivierte maar een eilandje, Callens Ooch (met dank aan Marco van Egmond).

⁹¹⁵ Huisduinen, dorpje ten W. van Den Helder.

⁹¹⁶ Het Horntje, De Koog, Den Burg.

Ada, Theodorici VII, Hollandorum comitis, filia, a Guilielmo, patruo, in hanc insulam relegata scribitur, quam hoc in loco habitasse crediderim.⁹¹⁷

Exstat in annalibus exemplar donationis Othonis III, imperatoris, Theodorico secundo comiti Hollandiae, factae, inter caetera Texelen continentis.

Fuit ex hac insula Kempo, qui scripsit in secundam partem *Doctrinalis Alexandri*.⁹¹⁸

Hic curru conducto ad oppositum insulae littus per Eyerlandiam vecti sumus. Hic ovorum magna copia,⁹¹⁹ unde et denominata haec insulae Tesselliae pars. Junius credidit a Plinio descriptam his verbis: ‘de insulis littoris Schytici’ (lib. IV, cap. XIII). Feruntur et oenae,⁹²⁰ in quibus ovis avium et avenis incolae vivant. Plurimi hic cepphi⁹²¹ vulgo ‘zeemeuwen’ vocantur, ova vero sunt grisea, nigris aspersa maculis. Caesar quoque ‘Rhenus’ inquit, ‘ubi oceano appropinquat in plures defluit partes, multis ingentibus insulis effectis, quarum magna pars a feris barbarisque nationibus colitur, ex quibus sunt qui piscibus, omniumque avium genere vivere existimantur.’

Tessalia, ut refert Junius (*Batavia*, cap. III), quae iam insula a reliquo corpore avulsa ante 400 vel circiter annos discessit, olim continens aut peninsula fuit. Wiringia etenim fuit Thessaliae contigua, nunc vero 3 milliarium intervallo discreta. Vide Douza, *Annales* V, pag. 219.

II, fol. 146r (p. 297)

Vlieland

Circa meridiem Fleti insulam appulimus, et in ea pagum australem Westvlie amplum satis et pro loci commoditate pulcrum, et circa vesperum pagum Oostvlie qui minor, eo quod a Regiis ante aliquot annos consumptus fuerit. Vidi hic anates montanos, vulgo ‘berchenden’, colore nigro candidoque, maiores vulgaribus. Hi dicuntur cauda humum verrere et pedum hac subtilitate vestigia delere, ne prodantur. Vidimus etiam arenoso in scopulo phocas seu vitulos marinos, sese soli exponentes, quorum magna hic copia.

Hic Ludovicum comitem a Weitgestein⁹²² inveni, eique baronis Boxtellii adventum nunciavi. Comites a Witgestein qui ad Vitichindum, Saxonum principem, originem referunt, antiquissimi sunt. Et ego hastiludiis Germanicis interfuisse, legi, Dietherum et Ellingerum, anno 938, Philippum, comitem Wittichsteinium 1362, Johannem, comitem Witgesteinium 1403, Georgium, etiam a Seyn comitem Witgesteinium, vicedecanum Coloniensem 1562, Ludovicum a Seyn, comitem Witgesteinium et dominum Homburgicum.

[23-06-1591] n.s.

XXIII. Dixi supra de monasterio⁹²³ quod hic olim fuerit, cuius servet memoriam brevium, vulgo, Arena monachorum. Inveniuntur etiam hic ruinae, lapides, campanulae, urnae, pocula, etiam tanto numero, quemadmodum nobis narrabat hospes, ut monachi nihil aliud fecisse videantur quam bibisse. Quod me ad altiore cogitationem erexit, ut fortean hic Fleti arcis relliquiae, quamvis id negent nonnulli, et Amasi⁹²⁴ viciniorem faciant ex Taciti verbis. Situs

⁹¹⁷ Ada van Holland (1188-1223) werd door haar oom Willem I van Holland in 1203 korte tijd op Texel geïnterneerd, om zelf graaf te worden.

⁹¹⁸ Alexander de Villa Dei (Kempo Thessaliensis, ed.), *Secunda commentariorum in secundam doctrinalis Alexandri*, Deventer, 1518.

⁹¹⁹ Eierland, noordelijk deel van Texel, waar massaal meeuweneieren geraapt werden.

⁹²⁰ Soort duif.

⁹²¹ Alk of zeekoet.

⁹²² Deze Lodewijk was in ons land geweest om te studeren – hij vergezelde De Hornes bijna tot Dillenburg. Zie J. C. van Slee, *Diarium Everardi Bronchorsti*, p. 25, waar als zijn leermeester (‘paedagogus’) te Leiden genoemd wordt Theodorus Berkel Delphensis.

⁹²³ Zie dl. I, fol. 215v, over een klooster dat door de zee verzwolgen was. Het heette dus Arena monachorum, oftewel Kloosterzande of iets dergelijks? Ook het hierna genoemde St. Odulphusklooster in Stavoren, gesticht in 837, is uiteindelijk in zee verdwenen, de monniken verhuisden in 1495 naar Hemelum.

⁹²⁴ De Eems.

nempe locorum adeo in hisce locis mutatus, ut difficile de eo iudicium fuerit. Insulae tamen nomen a Flevo, tertio Rheni ostio, deductum firmiter credo. Flevum vero mare hoc Australe vel Glaciale⁹²⁵ totum absorbit, reliquiae eius tantum in hac insula. Et non dubito, si quis curiosius, cum est maximus defluxus, terram perscrutaretur, quin maiora Romanae antiquitatis monumenta invenirentur. Nec obstat monachorum et coenobii mentio, cum in eius relliquiis coenobium forsitan illud sit conditum eo tempore, quo nondum hoc mare, sed tantum Flevis lacus, et insula pars fuit continentis agerque fertilior.

Monachi, qui se Staveram post inundationem receperant, ante 40 annos, sui iuris hanc insulam dicentes, eam sibi vindicare conati sunt; nam archimandrita eorum tantae fuisse potentiae, narratur, ut bellum Hamburgensibus pyriticam exercentibus, indixerit.

De Texela, et portu profundissimo Martis nomine dicto, et Flevolandia, aestuario Flevis et oceano interiecta, ac Wiringa insula, vide Ubbonem Emmium, *Rerum Frisicarum*, lib. 1, pag. 24, quem eundem vide libro 2, pag. 70, ubi de Frisiae insulis agit, qui et passim de variis inundationibus.

II, fol. 146v (p. 298)

Pagi huius (Oostvlie) initium vix est a centum annis, sed Australis eo multo vetustior. Iniquum mihi videtur ex suo animo alterius iudicare affectu, ut noster ille sine causa zelotypus. Nam cum hospitis uxor bis terve rogata mensae adsedisset, deinde, ut quae libera esse mallet cum suis liberis, se excusaret, ille statim hoc ad viri rettulit zelotypian, ut qui nollet ipsam nobis assidere, et in me culpam ridendo coniecit (id esse ...esti a risu??), quasi mei amore⁹²⁶ teneretur et ideo a viro mensa prohiberetur. Quasi quid tale in mensa perageretur! At mihi, verum dicam, delicatior cupido quam in illam viro coniunctam. [24-06-1591] n.s.

XXIV, festo die divi Johannis. Curru conducto II florenis Westvlie petivimus, ubi in ‘Leone purpureo’ divertimus. Hospes pagi secretarius, Hieronimus Cout, erat Lovaniensis et artium magister. Mirabar in remota hac insula, barbarico undique septa elemento, etiam literarum studiosos inveniri. Erat ei uxor crassula Venus, sed non contenta hoc Vulcano. Narrabat hic, nuper fuisse e monacho ecclesiasten intemperantissimae vitae hominem, qui dicebatur ultra centum tam puellas quam mulieres in his insulis gravidas fecisse. Tanta nempe excellebat facundia vel fascino potius, ut cuiuscunque vellet vel verbo vel attactu, statim amore frueretur. Dicebatque se divino genio ad implendam semine terram cogi, nec peccatum se facere, sed Dei praecepta, proximas tam dulci complectens amore, implere.

Memini me legisse, unum ex monachis istis dominicanis, qui ob scelera Bernae Helvetiorum igne puniti sunt, quamlibet faeminam improbo attactu ad suam libidinem pertraxisse. Idem addebat puellas hic insulenses salsa prurigine agitari, ut facillime ad opus naturae condescendant, inveterata etiam consuetudine observare commodum antenuptiale experimentum (vide Eutrap[elias] *Narrationes*), ut sine discrimine puellae iuvenesque concumbant, bona fide, etiam nuda, ut mores amatorum arcta hac familiaritate melius discant; id ‘questen’ vocant. Quae hinc sequantur, facili coniectura percipitur: cohabitant aliquando, et ex mutua consuetudine nuptias probant vel improbant. Quae omnia an vera, ignoro; certe vidi pronas puellas ad hanc libertatem.

Vidimus hic araneum piscem, vulgo ‘pieterman’, oblongum. Habet in capite aculeum venenosum, quare capto statim abscindunt piscatores caput, ne noceat. Caeterum esu est optumus.

De hoc Cytraeus (*Itinere Parisiense*) sic canit

⁹²⁵ De Zuiderzee.

⁹²⁶ ‘Meo amore’, mijn liefde voor haar, veranderd in ‘mei amore’, haar liefde voor mij.

Hoc vivit capiturque sub aequore piscis,
Qui simul ac sentit manibus sua terga teneri
Ilicet ex pinnis virus emittit acutis, etc.

II, fol. 147r (p. 299)

[25-06-1591] n.s.

XXV. Dicuntur Gruningenses omnes qui nollent iurare, ad extremum se urbem contra Confoederatos nomine regio defensuros, urbe exegisse.

[26-06-1591] n.s.

XXVI. Supplicationes ab Ordinibus indictae, ut coeptarum expeditionum bonus eventus, et frumentorum felix foret proventus. Audivi concionem cuiusdam satis providi, hoc hominum genere eruditi. Dicebat is in hac insula multos adamitas et mennonistas aliosque ex anabaptistarum gente, qui negarent Christum adsumpto corpore humano, coelum ascendisse, veteri eutylianorum heresi. Eo argumento quod Scriptura dicat, carnem et sanguinem non possidere regnum coelorum.⁹²⁷ Baptisabatur tum infans trium vel circiter annorum, quorum parentes ecclesiastes negligentiae accusabat.

Templum erat rusticae instar casae, nullo ornamento; coemiterium admodum arenosum, quare sepulcra lapidibus aut ligno sepiunt et fimo boum firmant.

Vidi hic hominem LXXXIII (83) annorum, semper corpore admodum vegeto et firmo, ut vix quinquagenarium, dixisses. Credidi semper mare corpus humanum consumere, et aerem inclementiorem debilitare naturalem usum, nisi huic nauticae exercitationes tam viridem praestiterint senectam.

Non procul hinc est insula exigua, tribus tantum familiis habitata, ubi ex ovium lacte optimi conficiuntur casei, ut satis explicavit Kempius in sua *Frisia*, (lib. 2, cap. 1), nomine 'gryen'. Commendatur et hic caseus grinnius cum Tessalico, anchora signato, et Gravesandio ac Edammensi, inter praecipuos, ut qui Parmensi haud cedant, accedente aetate. (Junius, *Batavia*, cap. 15).

[28-06-1591] n.s.

XXVIII. Environ le sept heures au matin embarquâmes et partîmes de l'isle Vlie. Nostre basteau estoit un 'boyer' de LX (60) last, à la reste bien équipé et en ordre, estoit muny de X (10) pièces d'artillerie de bronze; le vent nous estoit zuitwest. Ad ostium Flevi est scopulus arenosus, nomen habet Petri. Hic nautis periculosus et caute vitandus; nam multis fuit exitio, circa quem, ut meminerat noster gubernator, XVIII (18) uno tempore naves periire. Hic vidimus phocas, nostris 'zeehont', Flandris etiam 'robbe', tursiones, vulgo 'bruinvisch' et 'tumulaers', quos Junius delphinos credit, cuius saltus, 'tumulen' dicunt, nautae tempestatem denotare putant. Ventus erat nec remissus nec vehemens, sed modicus.

II, fol. 147v (p. 300)

Legi Homerum, Vergilium et veterum plerosque caeruleum appellasse mare, fortean a coeli colore, quem reddit oppositum velut in speculo mare; ego illud subviride vidi, quo quoque colore nauticae vestes quem vocant vulgo 'zeegruen'. Videndus Isidorus, lib. 12 *Etymol.*, cap. VI.

Van Terschelling tot Juist

⁹²⁷ Vgl. 1 Cor. 15, 50.

Aprez disner le vent s'est changé et tourné au nord. Nautae et milites classiarum interim hamis capiebant cuculos marinos; piscis est pinnis acutis et versicoloribus alis; vulgus 'zeehaenkens' vocat; non adeo magnus, sed capite magno.

Primum Schellingam insulam praetervecti sumus, oblongam, sed sterilem, arenosis plenam collibus. Tres in ea pagos ex turrium fastigiis cognovi. Hinc ostium Borndiep, Amelandiam insulam oblongam, ostium Scholbach, insulam Schiermonichooge, ostium Lavicanum, vulgo de Lauwers, quod tamen Cornelius Kempius (*Frisia*, lib. 1, c. VI) per tempestuosum maris aestum, mole arenarum praeclusum dicit. Quod ego de fluvii istius interno ostio intelligo, cuius nihilominus externum hoc nomen servat; Schilbos insulam, Rottum insulam, Amasi ostium occidentale, Borckon insulam, ostium Amasi orientale, Juyst parvam insulam inhabitatam, leporum frequentia notam adeo, ut a quibusdam Leporum dicatur insula.⁹²⁸ [29-06-1591] n.s.

XXIX. Avions le vent au costé noortwest et fasions bon chemin et vismes la goulfe de Aa, salutaire pour les mariniers.

Tertia hora pomaeridiana Visurgis⁹²⁹ ostium amplissimum intravimus (nubilo coelo); multis brevibus vadosum; quare plurimis signis, 'baecken' vocant nautae et 'tonnen', eius demonstratur introitus. Sed cum novum iam signum et nauclero nostro ignotum esset erectum, aberravimus et, in scopulum arenosum navi impulsa, pene naufragium feceramus.⁹³⁰ Hinc naucleri et praefecti querelae exhortationesque audiebantur, illinc sociorum nauticorum et militum classiariorum celeritas et labor spectabatur, conantium navem in profundum deducere, sed frustra.

Dominus meus cum Luduvico, comite Witgesteiniensi, animum despondentes, tandem vicinam in navem, quae ibi nostra causa morabatur, delati, ibi pernoctarunt. Ego vero in nostra cum Georgio Udinc, commissario militari, remansi. Tempesta fuit hoc vesperi obscura, ita ut terram videre non possemus. Tum ego, in barbarico hoc elemento ventis et undis periculoso constitutus: 'Heu' inquam, 'quo non humana pervenit securitas, imo malitia; non suffecit terra ad perditionem. Tentanda erat et maris infida fides, et tantillo ligno mors quaerenda fuit. Si perimus, nostrum est vitium. Non longa canities gravat; non premit hostis humanus. Corpore sano et integro ante ipsam morimur mortem.' Deinde animum recolligens et spem firmans in vero Liberatore, quievi.

II, fol. 148r (p. 301)

Delfzijl

[30-06-1591] n.s.

XXX. Cum altiori maris accessu arenam evadere tentabant, sed frustra, quare omnis pene suburra⁹³¹ in mare eiicienda erat. Scopulus vero sive brevium in ipso Visurgo ad dimidium plusminus miliare extendebatur, adeo ut recedente mari, dudum in eo pedites ambulaverimus, et comitatum Oldenburgensem commode videre poterimus.

Circa vesperum, cum tormenta et quaedam alia ponderosiora exonerassent nautae militesque, magno labore et diligentia, accedente maris aestu, in profundum deducta est navis, tum praefectus Breelius ad miliare processit, et tormenta et reliqua recepit, ibique pernoctavimus vento sedato prosperoque.

⁹²⁸ Terschelling, Borndiep, Ameland, Scholbach?, Schiermonnikoog, de Lauwers, Schilbos?, Rottum, de Eems, Borkum, Juist.

⁹²⁹ De Weser.

⁹³⁰ In zijn 'Farrago poematum iuvenilium' (UB Utrecht, Hs. 836) komt op fol. 68-70 een 'Elegia de itinere Germanico' voor, en op fol. 70 een 26-regelig gedicht: 'De periculo naufragii in Visurgis ostio, anno christiano 1591'.

⁹³¹ Ballast.

Circa hoc tempus. Delfsijl, munimentum Groeningensium, captum a nostris, duce Mauritio Nassovio, principe, admodum diligenti, cui iam pridem aridere coepit bona fortuna. Nam quae Regius exercitus, hactenus insuperabilis habitus, vix tribus quatuorve annis potuit subiicere, hi totidem mensibus minori exercitu recepit. Credo et subesse causam hanc: proniores ad nostros civium animos quam externos, quamvis hic fortunae quaedam moderatio suspicienda sit.

Narrabatur, nescio an vere, pontificem Romanum XII (12) ex jesuitana familia ab se ablegasse, ut reginam Angliae interficerent, et hos in eius faeminae necem pertinacissima devotione conspirasse, ac duos ex his Londini extremo supplitio poenas, inceptae temeritatis, dedisse. Ego plures ex hac familia doctos viros novi, quos non est verisimile tali et certo velle mori supplitio, nisi fungi sint et omni sensu carentes. Qui nempe tale facinus incipiunt, aut faciunt, proprio et immedicabili odio, aut immensis promissis excitati. Odium quid esse potest tale inter ignotos? Quid promissum tam efficax homini cauto et literato, ut hoc modo vellet mori?⁹³²

Audio Jorck,⁹³³ Anglum, qui Regiis munimentum Zutphaniense, a nostris contra urbem erectum, prodiderat, e sepulcro erutum, eiusque cadaver iam putridum in patibulum sublatum. Mirum quod narratur de Francisco Dracone,⁹³⁴ rei maritimae peritissimo duce Anglo qui cum in navi moreretur, suos mandasse dicitur, ut cadaver ipsius plumbeo tectum loculo in profundum demitterent, quo ipsi sepulcrum esset mare in quo et opes et honores dum viveret, varie acquisierat.

II, fol. 148v (p. 302)

Julius.⁹³⁵

Julius adverso duxit nos flumine Bremam,
Hic ubi Cauchorum Wesara lambit agros.

Langs de Weser

[01-07-1591] n.s.

Kal. Summo mane hora tertia navem Edi Siboldi quae ad omnem eventum exspectabat, ascendimus, valedicto prius praefecto, cui dabantur XXV fl. Belgici, nautis vero et militibus XX fl. qui deinde tormentorum boatum dimisere. Tum, circa horam sextam Blixemum pagum praeternavigamus, vidimusque ad dextram obnubilo licet caelo Geissenburch,⁹³⁶ comitatus Oldenburgensis; ad sinistram ditionem Bremensem, ubi etiam nonnulli pagi Oldenburgenses. Quare comes, qui utramque ripam possideret, Visurgim⁹³⁷ suae ditionis esse dicebat (vide Ubbonem Emmium in *Hist. Fris.*). Contrarium affirmabant Bremenses. Hinc ante annos duos tresve ad manus fuisset perventum, nisi quorundam interventu sese senatui Imperiali submisissent.

Hinc ad Vegesaccum portum Bremensem pervenimus. A dextro videram flumen Honta,⁹³⁸ quod Oldenburgum duceret. Hic quod flumen vadosum, nec ultra fere Batavicae naves procederent, in terram egressi pedites per regionem non inamoenam, sed silvestrem. Burcht

⁹³² Deze beschouwing pleit gunstig voor Buchelius' onbevangeheid ten opzichte van 'jezuïeten-fabels'.

⁹³³ Roelant Jorck, te Deventer begraven; vgl. Bor III, p. 564.

⁹³⁴ Drake stierf in januari 1596 na een mislukte aanval op San Juan, Puerto Rico, en kreeg een zeemansgraf.

⁹³⁵ Hier begint Buchelius' tweede reis door Duitsland (dl. II, fol. 148v--fol. 163v). Keussen 1908, II p. 43-90.

⁹³⁶ Blexen, Geisenbuch (?).

⁹³⁷ De Weser.

⁹³⁸ De Hunte mondt bij Vegesack in de Weser.

pagum Bremensium venimus, ubi amnis Wemmer⁹³⁹ qui mox se Visurgi mergit. Hic currus tres conduximus, at difficilibus istis barbaris difficulter.

Bremen

Et tandem Bremam intravimus: civitatem hanc ab aliquot hinc annis contra vim hostilem magis munierant, portas urbis restaurarant (Teceliam putat Pickheimerus),⁹⁴⁰ et viam Hamburgensem extra civitatem iam lapidibus sternebant. Hospitium nobis fuit apud Henricum Witzou, Amsterodamensem.

Invisimus hoc eodem die Johannem Molinaeum, Brabantum, mercatorem ditissimum, hominem valde politicum, nec indoctum, in cuius aedibus vidi picturam mulieris seminudae, pulcherrimae, artificiosam pictoris Itali, que ipsam oculis et visu exprimebat vitam, adeo ut non miretur, Pigmaleonis in statuam Praxitelis manu sculptam amorem.

[02-07-1591] n.s.

Sequenti die, qui 22 junii stylo huius loci.⁹⁴¹ Vidimus in Visurgi machinam rotariam, qua aqua ex flumine in altum deduceretur, et urbanis usibus aptaretur, idque sine equis, ut alibi vidi, sola aquarum vi.

Invisimus inde, comite doctore theologiae Esychio, Mauritii nuper apud [nos] paedagogo, Christophorum Picelium,⁹⁴² doctorem theologiae, urbis huius concionatorem, Germanica eloquentia pollentem. Erat et hic alius concionator Joannes Capito, non quidem indoctus, sed ob seditiosum ingenium Flandria pulsus.⁹⁴³

Deinde templum Summum intravimus, ubi omnia ut olim

II, fol. 149r (p. 303)

altaria, imagines, sepulcra ut quorundam antistitum Bremensium; inter quae divi Libentii, hic olim episcopi; multa quoque canonicorum legi epitaphia, ac inprimis Warendorpiorum, quorum ibi insignis familia, Rantzovii, item Gerardi.⁹⁴⁴

Pergimus hinc ad basilicam civilem in qua senatus ius reddere solet. Ibi in quadam aula Carolum Magnum, Germanorum primum Romanum imperatorem, vidimus depictum, ubi urbis huius primordia incrementa et ad Christum conversio Germanicis rithmis describitur. Ubi notavi in versibus, ante C (100) plus minus annos scriptis, non Constantinum sed Carolum, imperatorem, donationis Romaniolae⁹⁴⁵ papae facte authorem, ut hi exprimunt rithmi:

Er hat oick de Romsche kerck hogelick begeven,
Dat Constantino wert valslick to gescreven.

Ibidem etiam Latini hi versus, aureis literis scripti, legebantur:

Urbis si fueris rector duodena notatus:
Unum fac populum, communem respice fructum,

⁹³⁹ Burg an der Wemmer im Kirchspiel Grambke.

⁹⁴⁰ I.e. Wilibald Pirckheimer.

⁹⁴¹ Volgens B. de gregoriaanse stijl, terwijl hier de oude stijl nog aangehouden werd.

⁹⁴² Johannes Esychius of Hesychius; Christophorus Picelius of Pizelius.

⁹⁴³ Capito was eerder predikant te Breda in 1568 en te Brugge in 1579-1584, hij had kritiek op Willem van Oranje, *NNBW* 7, 277-278 (ald.: 'Over Capito's verder leven is niets bekend'). Niet in Van Lieburg, *Repertorium*.

⁹⁴⁴ De kanunniken Warendorf, Ranzau, Gerard.

⁹⁴⁵ De Schenking van de Romagna, door Pepijn en Karel de Grote, die de grondslag van de Kerkelijke Staat vormde. Hieraan was de 'Schenking van Constantijn' voorafgegaan.

Una des expertis scrutatus redditus urbis
Crescat et in melius; tibi sit vicinus amicus,
Aequum protege ius, et stet viduis et egenis,
Et statuta bona tene pravaque repelle.
Ac dominum cole, dicta tene sapientum.
Alteram partem audi.

Ad colosseam Rolandi statuam, sunt a latere depicti duo canes, unum os rodientes, hoc epigrammate: 'ein eider het sein'.

Hic quidam Johannes Westerhovius, versificator et poeta mediocris, suis carminibus a nobis stipem petebat, habitu et animo mendico ac inverecundo: nescio hominem culpam an regionem, ubi tam viles sunt Musae. Dedecus certe ille sui ingenii.

[03-07-1591] n.s.

III vel junii 23. Senatus Bremensis comiti Witgesteinio et baroni Boxtellio miserun⁹⁴⁶t VIII pocula vini honorarii et prandium sumpserunt nobiscum Picelius, ecclesiastes, concionator, Levius, et civitatis a secretis, qui boni domini non adeo erant austeri, quin vinum illud totum et tantundem additum secum abstulerint.

Hospita Geeske (vulgare id mulierum in his regionibus nomen) quasi 'animulam' dixeris, vocata, ultra morem huius regionis erat amabilis, nec deformis, nisi quatenus vestes illam obscurarent, unde nos in *Itinerario* canimus:

Ast ego vestitum capitisque velamina damno,
Haec veram formam barbara vincla tegunt.
Has mallet comptas Belgarum more videre,
Et nudo posita veste tenere sinu.

f. 149v (p. 304)

Verder langs de Weser

[05-07-1591] n.s.

V vel 25 junii. Cysiis Germanicis⁹⁴⁷ duobus thaleris imperialibus deductis, discessimus et circum vesperum Visurgim transvecti, Verdam, episcopalem civitatem, pervenimus. Si tam ad flumen Alre;⁹⁴⁸ Martiniana colitur religionis confessio,⁹⁴⁹ imagines in templis sed non quaelibet servant, quod ipse Lutherus et non impie, si absit, superstitio et adoratio, probat (*In Micham*, cap. I). Quemadmodum et Nycena synodus, a Molineo in suo *Concilio de Tridente congregatione*⁹⁵⁰ damnata. Christi nempe Servatoris et apostolorum simulachra ornatus et memoriae causa primitiva admisit ecclesia, quod et Prudentius innuere videtur. Vide Damascenum et Scenckium, *De imaginibus sacris*, et Molanaeum, theologum.

[06-07-1591] n.s.

VI vel 26 junii. Prandium sumpsimus in pago Oldenbutsen,⁹⁵¹ ducatus Lunenburgensis. Erant hic in hospitio puellae duo, hospitis filiae, non deformes, sed habitu adeo deformatae ut vetulas putasses.

Circa vesperum pervenimus ad pagum Usele, ad flumen Alre, ubi divertimus apud telonarium, qui ibi erat nomine ducis Lunenburgensis.⁹⁵²

⁹⁴⁶ Lees: misit.

⁹⁴⁷ Leichte deutsche Reisewagen.

⁹⁴⁸ Verden an der Aller, evenals Bremen aan de rechteroever van de Weser.

⁹⁴⁹ Van Maarten Luther.

⁹⁵⁰ De concilies van Nicea en Trente

⁹⁵¹ Alt-Boitzen (Oldenbetsen).

[07-07-1591] n.s.

Sequenti die. Ientaculum sumpsimus in pago Langbrouch,⁹⁵³ ducatus Brunswicensis. Hisce in locis domini habent suos fornaces et cellas cervisarias,⁹⁵⁴ nec cuiquam licet panem vel cerevisiam vendere, nisi a dominis prius emerint. (Vide Chopin lib. 1, *Iuris Andegavi de piscinis*, capp. 18, 19, 20 et seqq.). Hic quoque audivimus, a quibusdam Germaniae principibus edictum pro suis promulgatum, ne quis Hispaniarum regi nomine det poena capitis indicta, et bonorum publicatio contrafacientibus.

Haec regio arboribus frequens, perpetuarum instar silvarum, ubi fagi quercusque innumerae, etiam piceae conspiciuntur. Circa prandium Hanover, Brunsvicensis ducatus oppidum, intravimus. Est illud satis pulcrum ad flumen Lein,⁹⁵⁵ cervisiarum coctoribus frequens. Observant cives relligionem Martinianam. Sub insigni 'Cygni' hospitavimus, ubi omnia fercula pipere, quemadmodum Bremae croco, condiebantur. Vidi ad templum quoddam sepulcrum viri alicuius ut ex marmore apparebat magni, sed legere titulum ob celerem transitum non potui. Hinc non procul Lein fluvius Alri confluit.

Ex hac urbe oriundus Georgius Crusius, qui arcem Rantzoviorum Bredenbergam luculenter et integro libello descripsit. Hoc oppidum Leuphona ex coniectura putat Pickheymer in *Descriptione Germaniae*. Haec loca olim antequam a Belgicis mercatoribus, Francofurtum petentibus, frequentarentur, latrociniis infesta erant. (Vide Caesarem, *De Germ.*, lib. VI *Belli Gallici*)

Coenam sumpsimus in oppido ignobili Brunsvicensis ducatus, Pattensen, ubi hospitium nacti fuimus valde incommodum, ut passim hic obvia et pleraque omnia.

fol. 150r (p. 305)

[08-07-1591] n.s.

VIII vel 28 junii. Au matin sommes passez Eiselle, petit bourg et vilette de la duchée de Brunswyck, et entre les montaignes, Allervelt, vilette Brunsvicensis.⁹⁵⁶

Hinc per loca confragosa venimus ad oppidulum Amersche,⁹⁵⁷ quod pertinet ad episcopum Halberstadiensem, Henricum, Julii, Brunswicensis ducis, filium.

Tum per viam molestam et difficilem Einbeecam intravimus, civitatem ducatus Brunsvicensis mediocrem, cuius cerevisia his in regionibus nobilis, ut Mon et Breihaen.⁹⁵⁸ Haec ... aliquot annos pene conflagravit, ut versiculus indicabat Teutonicus.

On nous racompta que certains laboureurs, coupants un arbre en deux, là trouverent les armoiries de Lorraine meslées avec ceux de France. Il y avoit qui l'interprètèrent quasi la Lorraine seroit bientost incorporée avec la France au couronnes. Les aultres prenoient quelque présaige, que le duc de Lorraine⁹⁵⁹ seroit bientost roy de France. Je l'estime bayes.

[09-07-1591] n.s.

IX vel XXIX junii. Au bon matin estant le ciel tout pluvieux, sommes partys de là et disnions au village de Harsten, et de là par un grand vilain montaigne Mundam⁹⁶⁰ intravimus, civitatem olim ducis Eri Brunsvicensis, cuius et hic arx satis pulcra, circa quam Volre⁹⁶¹ Visurgi confluit. At

⁹⁵² Essel (Esele) an der Aller, in Lüneburg.

⁹⁵³ Mogelijk Langenhagen, in Braunschweig.

⁹⁵⁴ Hier haben die Landherren eigene Backöfen und Brauhäuser.

⁹⁵⁵ Die Leine.

⁹⁵⁶ Else (Eiselle) en Alfeld.

⁹⁵⁷ Ammensen.

⁹⁵⁸ Einbeck; bier uit Mon en Breihaen.

⁹⁵⁹ Charles III (de Lorraine (1543-1608)

⁹⁶⁰ Hardeggen, Münden.

⁹⁶¹ De Fulda.

hic quoque infaustiva mihi dies, quo cultello meo, quod ex vagina forte deciderat, et stramini latenter inhaeseat, cisio desilire festinus pedem circa talum vulneravi sinistrum. Huius loci meminit author anonimus, qui scripsit *Annales Caroli Magni*, libro 3, anno 798, indictione V, his versibus:

His rex commotus Wisuram properavit ad amnem
Inque loco quem Mundae vocant, sua castra locavit.

Kassel

[10-07-1591] n.s.

X, vel ultimo junii, stylo loci. Per montem proclivem arboribus occupatum Castellum venimus, munitissimam Hessorum civitatem, quam summis immensisque laboribus et sumptu insuperabilem reddere conatur lantgravius Wilhelmus, Cattorum ex parte princeps. Divertimus apud Michaellem officialem, sub insigni 'Homini silvestri'. Hic nos deduxit in summum templum, ubi sepulcra vidi Philippi, principis, ex marmore et aere sumptuosum, et eius uxoris, cui tabella appensa his versibus inscripta:

Hic Cristina iacet, genuit, quam Saxona tellus
Consortem thalami, clare Philippe, tui;
Barbara matris orat nomen, patrisque Georgus,

II, fol. 150v (p. 306)

Hic rexit Mysios, Sauromata at illa fuit.
Pignora cumque decem peperisset clara marito,
Quae sexum numero distribuere pari,
Saepe suum supplex tentans revocare maritum,
Quem tua captivum, Carole, sceptrum tenent.
Ut nihil effecit precibus multumque rogando,
In morbum rediens incidit illa gravem,
Ossa phthisi lenta moestoque exhausta dolore
Mors rapit, ad coelum mens pia carpit iter.
Obiit anno Christi 1549, 15 aprilis.

Lantgravius Wilhelmus dicitur suos reformasse, religionemque introduxisse secundum Calvinum dogmata emendatam. Est rerum mathematicarum studiosissimus.

I.c. Cassallanus fuit Nicolaus Bauhern.

Pomarium hinc principis exquisitis fructibus refertum extra civitatem vidimus, in qua etiam labyrinthus variis discursibus permeabilis fuit extractus.

Circa haec tempora imperator literas⁹⁶² dedit ad singulas Belgiae Confoederatae respublicas, quibus hortatur, ut animum ad pacem adhibeant, nec Marti nimis incerto fidant; verum frustra, cum ipsis iamdiu persuasissimum sit, sub pace Hispanica insidias latere.

[11-07-1591] n.s.

XI, vel primo julii. Prandium sumpsimus in oppido Vrietselar, episcopatus Moguntini.⁹⁶³ In via secundo ab hoc miliario versus Casselum, videramus oppidum Godtsberch, lantgravii Hessorum. Hinc per montem feracem tamen non arenosum cuius argilla rubra. Ad oppidum Treissen⁹⁶⁴ landtgravianum pervenimus, ibique noctem fefellimus.

⁹⁶² Dit schrijven van keizer Rudolf II werd pas uitgevaardigd in november 1591; vgl. Bor III, p. 590.

⁹⁶³ Fritzlar, bisdom Mainz.

⁹⁶⁴ Gudensberg, Treysa.

De ingentibus vasis vinariis quales passim apud Germanos et maxime principes in usu hodie, quaedam ex Strabone, Merula, *De Cisalpina Gallia*, lib. II cap. 3, et Diodorus Siculus qui lib. 13 meminit Dol. Acragantinorum.⁹⁶⁵

[12-07-1591] n.s.

XII vel 2. Vidimus in montis iugo oppidulum Amelebourg episcopi Moguntini; inde Kirchaen⁹⁶⁶ intravimus. Hic accepimus quantum apparatus bellicum faciant Germaniae principes confoederati pro rege Navarraeo. Verum vereor, falsus utinam sim vates, ne fatalis sit Franco-Gallia Germanis, quod experimentis iam quibusdam patuit, ut olim ipsis Franco-Gallis Italia. Iratam nempe et minitatem exitium Germanis stellam Martialem videor vidisse in Galliis. Haec loca ante triginta annos adeo erant infesta latronibus ut vix mercatoribus pervia non sine discrimine vitae adirentur, nunc principum cura tutiora reddita sunt.

II, fol. 151r (p. 307)

De lantgraviorum stirpe eorumque genealogia videndus erit Munsterus lib. III suae *Cosmographia*, cap. 419.

Lantgravius cum a legatis Batavis quaesivisset quantum conferrent ad bellum, quot milites quanto tempore aluerint, dixisse nuper fertur, totam Germaniam tantis sumptibus tamque diuturnis imparem fore.

Marburg

Non procul Marpurgo, in exitu silvae cuiusdam, vidimus duorum corpora Belgarum in partes dissecta, et ad caput ac finem silvae suspensa. Fratres fuisse narrabantur, qui, cum contra edictum de feris non capiendis, severius a Germanis observatum, fecissent, et insuper fuissent principi minati, sic perierant.

Marburg civitas sic satis magna et pulchra, in montis clivo, ad cuius radicem Lonam⁹⁶⁷ habet fluvium; cingitur undique montibus, partim frumento consitis, partim arboribus convestitis. Est in montis cacumine principis arx. Hac fere qua vides forma:

([gekleurde tekening]: Arx Marpurgica. Delineatio arcis Marpurganae ut ex longinquo apparebat, non tam accurata quam vera).

Magnus iam hac apparatus nuptiarum. Dicebatur nempe propediem princeps Ludovicus ducturus sponsam (Mariam) ex comitibus Mansveltiiis.⁹⁶⁸ Ad quas nuptias conventuri erant MD (1.500) equites, publico sumptu hospitaturi.

Pheugarum oppidum putat Pickheymerus in *Germaniae descriptione*, quorum caput fuisse Matium, refert Tacitus. Richardus Bartolinus, lib. VII *Austriados*, Martis urbem vocat, hoc versu:

Venerat Hessiada magna qui Martis ab urbe.

Cui adstipulatur Irenicus fluvius qui hanc praeterfluit. Spigelius Lanam vocat, quem Rhenus prope oppidulum, Lanstein ab eo dictum, excipit. Alii hanc urbem a Marcomero, Francorum rege, vel eius filio eiusdem nominis sic appellatam arbitrantur. Irenicus vero etiam Amisiam Ptolomei esse tradit (vide Lipsium, *Ad Taciti Annal. comm.* fol. 3,4), Junius Amasiam Cattorum indigetat.

⁹⁶⁵ Bewoners van Acragas, stad op Sicilië. Niet in Keussen 1908, II. Hier begint de vertaling van Bernd D. Plaum, 'Von Kirchhain über Dillenburg und Siegen nach Köln: ein Reisebericht aus dem Jahr 1591', *Siegener Beiträge – Jahrbuch für regionale Geschichte* 9 (2004), p. 71-82.

⁹⁶⁶ Amoeneburg, Kirchhain.

⁹⁶⁷ De Lahn.

⁹⁶⁸ Landgraaf Lodewijk (Ludwig) III de Oudere von Hessen zu Marburg huwde op 4 juli 1591 zijn tweede vrouw, Maria, de dochter van graaf Johann von Mansfeld.

Habet academiam celebrem, unde prodiere Guilielmus Adolphus i.c., nescio an idem is qui medicinae ideam composuit, Joannes Mollerus, med.
Videtur Leonicens, praefatio in *Isocratem*, indicare hanc academiam, a Philippo, lantgravio, institutam.

II, fol. 151v (p. 308)

Hinc decedentes, quod omnia plena advenis, in pago Gladeborch⁹⁶⁹ quietem sumpsimus.

Dillenburg

[13-07-1591] n.s.

Sequenti die. Circa horam nonam, valedicto comite Ludovico Witgesteinio,⁹⁷⁰ iuvene humanissimo, qui a studiis iam domum revertebatur, Dilleburgum pervenimus. Castrum id durissima in rupe, arte et natura munitissimum (vide carmen gratulatorium Henrici Munsteri), multorum principum Nassoviorum domicilium. (Dilleburgum memoriam Dillii voculae; legati leg. 18 conservare putat Pigius in *Hercule prodicio*, pag. 97; vide et [Gobellini] *Cosmodromium*, part. VI, cap. 60).

Nunc illud possidet Johannes, comes Nassovius, filius Guilielmi, qui secundo genitus fuit Joannis, comitis Nassaviensis, et frater Henrici Nassovii. Et duas habuit successive uxores, ex 1^a, Valburgi, Johannis III, Egmondani I comitis, filia, sustulit filiam unicam Magdalenam, uxorem Hermanni de Nieuwenare, comitis de Moeurs, quae sine liberis defuncta est, anno christiano MDLXVII (1567), ex 2^a, Juliana, Ottonis comitis de Coningstein filia, et vidua Philippi, comitis Hanaviensis, V filios totidemque filias genuit:

Guilielmum, Aurantiae principem, qui quatuor habuit uxores, et ex singulis proles: *a.* ex Anna Egmondana, comitis Burani Florentii filia, Philippum, in Hispaniis adhuc viventem, et Mariam, quae Delphis inupta habitat; *b.* ex Susanna⁹⁷¹ Saxonica, Mauriti Saxoniae ducis filia, Mauritium et Annam cum Aemilia, filias, quam deinde propter adulterium, ut creditur, repudiavit; superinducta *c.* Carlotta Burbonia, Mompenserii ducis filia, nescio an vestali, ex qua sex proles feminas: Ludovicam Julianam, Isabellam, Catarinam, Flandrinam, Brabantinam et Aemiliam;⁹⁷² *d.* ex Ludovica de Coligny, ammiralii sive nauarchae Castilionei filia, et vidua domini de Telligny, unicum filium Henricum Fredericum, non diu ante patris obitum natum. Johannem Nassoviae, comitem, Dillenburgi morantem, qui ex 1^a coniuge, Elysabetha, lantgravina de Leuchtenberch, sustulit Wilhelmum, Frisiae praefectum, Ludovicum, Johannem, Georgium, apud patrem existentes, et Philippum, Noviomagensibus praefectum, et Ernestum. Qua Dillenburgi 11 julii 1579 defuncta, duxit anno sequenti Kunegundam Jacobam, Frederici III comitis Palatini filiam, quae 3 ipsi peperit filios, pueros adhuc. Adolphum, Ludovicum et Henricum bellum absumpsit. De filiabus vide notitias Joachimi Henninges in tabulis genealogicis, et quae habentur ad finem Gilberti, cognati.

In castro Dilleburgano vidimus tormentorum omnis generis summam copiam. Ad radicem rupis est pagus eiusdem nominis a Dille fluvio, admodum piscoso, denominatus. Aula haec modestior caeteris in Germania, exulat ebrietas, quae in aliis praesidet (vide Gothum Olaum, lib. 9).

Comes⁹⁷³ admodum humane excipiebat, tractabat. Filios eius vidimus Johannem, comitissae in Waldeck coniunctum, ingenio bellicoso iuvenem, et Georgium benigniorem.

[14-07-1591] n.s.

⁹⁶⁹ Gladenbach.

⁹⁷⁰ Ludwig II von Wittgenstein.

⁹⁷¹ Lees: Anna.

⁹⁷² Louise Juliana, Elisabeth, Catharina Belgica, Charlotte Flandrina, Charlotte Brabantina en Emilia II Antwerpiana.

⁹⁷³ Graaf Jan van Nassau.

Sequenti die concionem audivimus et concentum psalmodiarum musicum. Vorellas comedimus, pisces oblongas et rubris maculis in fontibus limpidis captas.

II, fol. 152r (p. 309)

[15-07-1591] n.s.

XV vel V. In prandio aderat comes Solmensis senior. Prima vero a prandio hora, impetrata decedendi venia, cumque nobis comites tradita manu, humane valedixissent, comitis vecti cisio decessimus, deducentibus duobus equitibus. Occurrebat primum in comitatu Nassaviensi oppidum Hayer, cui vicina Silva Australis, Westerswald,⁹⁷⁴ in qua plurimi comitatus ut Weitgestein, a Vitichindi, Saxonum principe, ortus,⁹⁷⁵ Solmensis, Waldeck.

Siegen

Hinc per montes silvasque ad Sichen⁹⁷⁶ pervenimus, oppidum et castrum comitis Nassavii in montis situm supercilio, ad cuius radicem fluviolus est Sihe, qui oppido dat nomen, quasi domus Sihe, ubi ferrofodinas vidimus.

[16-07-1591] n.s.

Sequenti die. Assumpto conductore itineris, vidimus Frouperch pagum et castrum Nassovii, quod saepe fulmine ictum, restauratumque fuit; et Wildeberch, castrum nobilium de Haesberch.⁹⁷⁷

Hinc ducatum Montanum intravimus, ubi in pago Dinckelio praefectus villicos armatos lustrabat; quare nos non procul inde 'In den Wel' prandium sumere coacti sumus.⁹⁷⁸

Hekserij

Cum a Dilleburgo discederemus, quidam magices vetitae peritus capitali supplitio puniebatur. Hunc aliquoties assumpta lupi forma (vide Olaus Gothum, lib. XVIII, Andream Schottum, *In Melam*, lib. II, cap. I, et *Maleficiorum scripta*),⁹⁷⁹ quales Galli 'loupgarou', nostrates 'weerwolven', non tam fabulosis quam creditur nominibus, vocant. Multa pecoribus et iumentis vicinorum damna intulisse, narrabat comes, nam aliquoties venatoribus, assumpta subito hominis figura illusisse, compertus fuerat. Quare captus omnia professus erat libere absque tormentis. Quin et Deo se summas gratias agere dixerat, quod hoc tandem supplitio daemonis insidias effugeret, totoque ad Deum converso animo execrandas artes detestabatur.

Falsas imaginationes haec tantummodo esse, existimavit Vierus,⁹⁸⁰ nec ideo supplitio extremo afficiendos tam misere dementatos, maiorque dignos commiseratione quam poena. Hic distinguit Alciatus, et legibus probatur: ut si atra bile quis quaeve laboraverit, si mira insomnia, si coetus, si lusus diabolicos, et similia phantasmata narraverit vel confiteatur, de maleficio vero non constet, non esse idcirco puniendos. Si vero maleficia, mortes pecudum, hominumve, incantationes arborum fructuumve sequuntur, merito poena capituli plectendos.⁹⁸¹ Idque triplici, ut comes aiebat, ex causa: quod e castris Christi cui semel sacra-

II, fol. 152v (p. 310)

⁹⁷⁴ B. vergist zich, australis is zuidelijk.

⁹⁷⁵ Haiger; Wittgenstein is een geslacht dat van de Saksische vorst Widukind (stierf 1272) afstamt.

⁹⁷⁶ Siegen an der Sieg.

⁹⁷⁷ Freusberg, Wildenburg, die Grafen von Hatzfeld.

⁹⁷⁸ Das Herzogtum Berg; Denklingen; 'In de Wel' (Werwolf).

⁹⁷⁹ Mogelijk Albertus de Gandino, *Tractatus maleficiorum*.

⁹⁸⁰ Der bekannte Arzt Johann Weyer, der Bekämpfer des Hexenwahnes.

⁹⁸¹ Zie Pollmann 2000, p. 118.

mentum dederant perfide et ingrate ad totius generis humani hostem transfugissent, ut defectores et perfugae. Quod homines et pecora abegissent, etiam occidissent, ut latrones et homicidae; quod vetitis tam humano quam divino iure artibus scelera sua committerent, ut malefici. Ad iter redeo. Vidimus non procul a via castrum Homburch, pulcrum et amoeno situm loco, et circa vesperum ad villam Averaet pervenimus in ducatu Montensi,⁹⁸² ubi noctem non sine metu egimus, ob transcursiones hostium Bonnensium, qui paucos ante dies Divitensi⁹⁸³ in pago quosdam occiderant, cum falso fuissent persuasi e nostris fuisse; quare et suum consultorem interemerant. Interrogabat Boxtelliae baro, dominus meus, an tuto manere liceret, num hucusque Bonnem pervenirent. Hospes dubie omnia et obscure respondebat, quare metus augmentabatur, praecipue in homine natura sua admodum timido, adeo ut insomnem hanc nocte traduceret aedesque aliquoties circuiret. Vidi hic templum plumbo tectum pulcrum, fluviolum purissimum in quo trutti plurimi, Ackeram, castrum amoenis arboribus circumdatum, cuius erant domini nobiles a Berensow,⁹⁸⁴ et puellam quae magis oculos recreabat dulcissimam pulcherrimamque. (Invenio anno 1198 Reinardinum hostiludiis introfuisse).

Keulen

[17-07-1591] n.s.

XVII. Summo mane iter incoepimus. Hic alius nobis metus: milites lustrari dicebantur apud Divitenses. Incertum et qui milites, donec nunciaretur, a parte regis Navarraeorum esse. Et sic circa X horam Tuitsium⁹⁸⁵ appulimus. Clivensis miserat hic suum fecialem, interrogatum quid in regione sua acturi venerant. Cui responsum, se pro rege Navarraeo coactos ibi congregari, nec duci nec subditis in quoquam male velle.

Tum transvecto Rheno, Coloniam Agrippinam intravimus et in aedibus domini de Luith et Wel, eo absente, hospitavimus ad Belliportam antiquam, vulgo de Krichporte.⁹⁸⁶

Dicitur Parmensis, collecto exercitu quo Franco-Galliam peteret, Wahalim transiisse, ut Knodseburgum munimentum nostrorum, contra Noviomagenses in Betavia erectum, expugnaret.

Nostris Reginum Gruningensium munimentum, 'den Opslach' dictum,⁹⁸⁷ ante paucos dies expugnarunt, qui iam duce Mauritio ad Betaviam properant.

Princeps Asculanus ex Atrebatensi agro⁹⁸⁸ Franco-Galliam intravit.

[19-07-1591] n.s.

XIX. Prandium sumpsit dominus noster regale apud 'Lupum Portugal'.

II, fol. 153r (p. 311)

[23-07-1591] n.s.

XXIII. Il y a ceux icy que j'ay ouy-dire qu'ils avoient veu de visions comme toute la clergie, moines et moniesses furent chassez jusques au Rhyn et là noyez. Dont sortit de la place un grand feu et malplaisant fumée.

Hoc die. Maria, Cliviae principis filia, et uxor ducis Prussiae, urbem praetervecta, ad patrem profecta est, quam comitata fuit cum filiabus Kettlarii cubicularii vidua.⁹⁸⁹

⁹⁸² Homburg, Overath im Herzogtum Berg.

⁹⁸³ Bonn, Deutz.

⁹⁸⁴ Forellen in der Agger; das Schloss Alt-Bernsau.

⁹⁸⁵ Deutz.

⁹⁸⁶ Die alte Griechenpforte, die im Volk Krichporte heisst. Hier eindigt de vertaling van Bernd Plaum 2004. Buchelius vervolgt zijn reisverhaal in Düsseldorf, op fol. 158r (p. 321).

⁹⁸⁷ De Opslag, schans bij Kommerzijl, gem. Zuidhorn.

⁹⁸⁸ De prins van Ascoli, vanuit Artois.

⁹⁸⁹ De weduwe van haar kamerheer Kettler.

Narratur de quodam vexillifero Junii, praefecti Knodsenburgii, ut de prodendo munimento Regiis cogitaverit, sed infecta re transfugerit.

Florentiae magna hominum mortalitas. Italiae legiones pro confoederatis Guysiis Franco-Galliam petunt.

Parmensi advenerat filius, iuvenis 22 annorum. Quare Hispani, invidentes Italis, dicere non verebantur: non sufficere patrem ad Belgiae direptionem, nisi filius comes paternae avaritiae advenisset.

Cum dicerent pro Navarraeo in Galliis stesisse victoriam, mirabar partium hinc inde favores odiaque, quibus obcaecati nec vera nec falsa discernabant. Credunt, non credunt, affectu quodam, non iudicio, non veritate, falsa pro veris, vera pro falsis, prout ipsis conducere videtur, habent. Nimum se torquent adversis, nimium exultant prosperis, moderatorem ubique animum excludunt. Plebeius hic mos et vere pusillanimis adfectus. Ego fatorum auctori cuncta relinquenda secunda conscientia satius duxi.

Fuimus in horto Regneri Remgotii,⁹⁹⁰ apotecarii, cultissimo, ubi statuae, fontes, antiquitatis quadam aemulatione instructi, non sine iucunditate intuentium spectabantur. Vidi et ibi simulachrum Egidii Remgotii, secretarii imperatoris Caroli V, et patris huius.

Cholinus Maternus⁹⁹¹ nuper obiit, eiusque officinam nunc possidet Gossuinus Cholinus.

Vidi arietem quatuor cornibus armatum.

Senatusconsulto cautum erat ne clandestinae conciones congregationesve fierent. Et cum, in aedibus Marguaretæ Luningiae, reformatae religionis homines forte fuissent coacti, idque ad violentiarum praefectos fuisset delatum, captus fuit ecclesiastes. Aedesque publico sigillo obfirmatae adhuc manent, quemadmodum et Gallorum aedes post ob idem factum.

Acta Coloniae tragoedia *Catarinae et Maxentii* Latino-Germanica non invenuste, in area Apostolorum,⁹⁹² idque per plures dies.

II, fol. 153v (p. 312)

[28-07-1591] n.s.

XXVIII. Legi affixum valvis templorum edictum imperiosum admodum Octavii, episcopi Calateni,⁹⁹³ ac nuncii apostolici, quo imperabat omnibus et singulis pastoribus et curam animarum habentibus, ut neminem clam nubere sine praesentia parochi sinant, idque ex decreto concilii Tridentini. Et ut neminem sine urgente necessitate suis in aedibus pabtisarent, sed in templis, caeremoniis consuetis, etc.

Vidi indicem castrorum oppidorumque, a Mauritio, Ordinum nostrorum duce, in Frisia occupatorum, numero XXVIII, ex quibus IV vi erant expugnatae, ut Delfsiel, den Opslach, Ementiel, Lutkebourg.⁹⁹⁴

Ibidem nomina legi ducum captorum caesorumque *in victoria Betavica*.

[24-07-1591] o.s.

(24 julii stylo veteri. Apud pagum Elden haec contigit victoria).⁹⁹⁵ Nam cum Parmensis frustra summis viribus monumentum Knodseburgicum oppugnasset et audiret, Mauritium cum exercitu Rhenum traiecisse et in Bethavia castramentasse, florem sui exercitus speculatum miserat, qui in insidias a nostris praeparatas tracti, omnes fere vel capti sunt vel occisi.

⁹⁹⁰ Raimund Ringold, in 1568 uit Antwerpen gevlucht. Zijn oom Egidius was secretaris van Karel V geweest.

⁹⁹¹ Maternus Cholinus (1528-1588) katholieke boekdrukker in Keulen. Zijn zoon Goswin zette de zaak voort.

⁹⁹² Im Gebürhaus auf der Apostelnstrasse.

⁹⁹³ Octavius Calatinus.

⁹⁹⁴ De stad Delfzijl en drie schansen, de Opslag (schans bij Kommerzijl, gem. Zuidhorn), Enumatil (gem Leek, aan het Hoendiep) en Lutjeburen (een voormalig gehucht bij Nansum, ten N. Delfzijl), rond de stad Groningen.

⁹⁹⁵ Elden, nu deel van Arnhem-Zuid. Bor III, p. 517; *Journal-Duyck* I p. 37 e.v., geven een nauwkeuriger lezing van de namen der gevangen Spaanse krijgsoversten.

Capti hi duces militares: Don Alphonsus Davalus, nothus frater marchionis de Guasto, vir bellicosus; capitaneus Padillius, Hispanus; Don Petrus Franciscus de Nizelli, praetorianorum praefectus et equitum magister; Decius Manfredus, legatus Hieronimi Caraffae, vexillifer Padilii; signum Parmensis supremum cum suo vexillifero Lanceloto; signiferi cum signis Davali et Caraffae; Jacobus Antvesfait, peditum praefectus. Alae equitum caesorum fuerant 6: 1 ducis, 2 Davali, 3 Caraffae, 4 Padillii, 5 Deaci Capisuci, 6 Antonii Aguaii. Capti praeterea gregariorum CC (200).

Paulo post Parmensis cum exercitu receptui canere fuit coactus et Bethaviam rellinquere, ne a tergo Batavorum classe circumveniretur. Ita ut mihi videtur, fortunae hactenus ipsi semper blanditae inconstantiam sentire: invictus ante a victis multotiens vincitur. Sortis hoc quodammodo adulterantis ludibrium, nulli se firmiter sociantis quamvis et natura loci hic plurimum obfuerit.

[28-07-1591] n.s.

XXVIII. Franco-Galli oppugnaverant oppidum Fanfarre in Britannia, quod deinde Angli supervenientes coeperunt, unde et praedam soli retinere voluerunt, contradicentibus Franco-Gallis. Sed rex Anglis eam adiudicavit, ea tamen conditione ut in simili casu postea idem observarent. Captum quoque paulo post ibidem Lambellum,⁹⁹⁶ mense, ut credo, sequenti.

[29-07-1591] n.s.

29 huius. Tempius petardo instrumento Andernacum dicitur tentasse, sed frustra.⁹⁹⁷

II, fol. 154r (p. 313)

[31-07-1591] n.s.

Ultimo, prid. kal. augusti. Pransimus apud Balduinum Julium (Balduin von den Berch, genant Gulich, nothus Juliensis ducis), antiquae nobilitatis virum, cui nupta Jacoba Reymerswalia, Burgundica, vidua olim Jacobi Burgundi, Falassii domini,⁹⁹⁸ ex quo ei filia (vide *Genealogiam* nothae Philippi Boni apud Huterum).

Aderat huic puella dulcissima, cuius pater Hieronimus Nuenarius nothus, che aveva gratia singularissima, oltre le belezze naturale, alhor mi comminciana excruciar la mia dona, essendo ancor crudo il volnere delle sone acute ochie. L'immagine sua mi pare a veder en quella presente. Li dolci paroletti francesi, li sguardi amorevoli, et al intimo core pungenti, gli ochi fulgoranti erano simile dalle mia carissima amata. O falso amore, perchè tanto m'inganni.

Germanorum principum exercitus est prope Francofordiam ingens pro Navarrae collectus, sed vereor ut parvi effectus. Solebat Albanus hos vocare molossos⁹⁹⁹ vocales, qui praeter minas et magnifica verba parum conferrent. Vidi ego catalogum vulgatum nescio an omnibus partibus sincerum, ubi numerus hic erat expressus suis ducibus:

oberster proviantmeister de hertzog von Sassen M (1.000) equites, eius vicarius heer Johan von Buchen M (1.000) equites, oberster felther Christiaen furst zu Anholt DCC (700) equites, eius vicarius quidam baro Henrici Brunsvicensis ducis M (1.000) equites, oberster quartiermeister Phillips, hertzog zu Lunenburg, die furt de blut vaen M (1.000) equites, eius vicarius sive legatus CCC (300), oberster veltmaerschalc hertzog Casmir auz Pommeren M (1.000) equites, comes Tautburgensis eius vicarius sive legatus CCC (300), oberster zeugmeister hertzog Johan von Sassen M (1.000), dominus de Clermont, huius vicarius, CCC (300) equites.

⁹⁹⁶ Lamballe in Bretagne.

⁹⁹⁷ Olivier van den Tympel of Tempel (ca. 1540-1603) was in dienst van Navarra en probeerde de stadspoort op te blazen.

⁹⁹⁸ Jacques de Bourgogne, heer van Falais, tr. 1. Jolanda van Brederode, 2. 1555 Elisabeth (Maria?) van Reimerswael (geb. 1525).

⁹⁹⁹ Een vervaarlijk uitzierende hond, die wel blafte maar niet beet, volgens Johannes de Wit.

Frons exercitus constabat ICCC MM DC (1.500) equitum, sequebatur peditum Helvetiorum phalanx ICCC MM DC (1.500). Tormenta militaria maiora LXIV (64). Balistari L (50) cuniculares MMD (2.500) (equites omnes 12.900) Hinc Cristophorus Helslers MMM (3.000) peditum, Hermannus Grussen MMM (3.000) ped., comes Harmannus a Weed MMM (3.000) ped., Reboursius¹⁰⁰⁰ MM (2.000) ped., dominus de Landen MMM (3.000) ped., Templius M (1.000) ped., junior comes de Westburg MMM (3.000) ped., Numerus peditum omnis CCCC CCCC MMMM DC exceptis cuniculariis (pedites omnes 24.600).

Claudebant agmen hi equites: Caecus comes Mansveltius CCC (300) equites, Jobus Melck CCC (300), Stalfung von Holtendorff CCC (300) equit., Georg Schenck von Thondenschem CCC (300), Casparus Schonburgius D (500) equit., eius filius maximus natus CC (200) equit., Frens cum suo cognato DCC (700), Willem Melck CCC (300), Caspar Rhadt CCC (300), Gorg. Wilm von Bergdorff CCC (300), Herm. von Rassenradt CCC (300), d'her von Dhonae M (1.000), Rebours et Temples D (500).

II, fol. 154v (p. 314)

Augustus

[01-08-1591] n.s.

Kal. Pransimus apud Justum Lummeum, oenopolam locupletissimum. Hic nobis quaedam narrabat de falsitate apothecariorum, sagacitate senatus detecta, cum venenum pro medicina venderent, ac eo nomine quidam fuissent mulctati.

Argentorati¹⁰⁰¹ dicuntur facti pontes qui commodissime currubus vehi possent, ut iis flumina traicerentur Germani.

Fama est, imperatorem scripsisse Agrippinensibus si salvam vellent urbem suam, ut Regium praesidium admitterent.

Hic voces inter pocula emittebantur varii pro cuiusque affectu, quamvis parum sobriae. G. se¹⁰⁰² optare diem et sperare, qua omnis Italia cum papatu Germanis subderetur, delereturque papistica religio; T. Gallum brevi monarcham totius Europae futurum; B. se abhorre a monachorum adpectu; G. Colonienses brevi jesuitarum et reliquam monachorum paparumque impiam turbam eiecturos. Adferebantur in hanc rem vetustissimae prophetiae cuiusdam praesulis Zurchiensis, franciscani monachi Theodorici, scriptae anno christiano MCCCCX (1410). (Extant apud me manuscriptae, sed ruditer translatae).

Fuerat una invitatus Carolus Utenhovius,¹⁰⁰³ Gandavus, homo multarum linguarum peritus, in poesi satis felix, sed libris totus alligatus; quare et carmine, cum non veniret, se excusavit. Habet uxorem ex familia Flodropiana, materteram Annae Flodropiae, uxoris baronis Boxtellii, domini mei.

[02-08-1591] n.s.

II. Navarraeus Noviodunum¹⁰⁰⁴ obsidione cinxit et vicina Lutetiae vastavit. Coepit Noyon 18, cives 50.000 coronatis se redemerunt. Parmensis exercitu suo non satis fidens et Germanorum impetum veritus limitaneas urbes arcesque firmo praesidio munire dicitur, ut Rurmundam, Traiectum Superius, Noviomagum, etc.

Io vedo d'ogni parte poca religione, infinita acerbitate.

¹⁰⁰⁰ Guillaume de Rebours.

¹⁰⁰¹ De inwoners van Straatsburg.

¹⁰⁰² De bisschop (of een prelaat) van Zürich.

¹⁰⁰³ Karel Utenhove, poëet aan het Kleefse hof, gest. 1600 of 1608.

¹⁰⁰⁴ Noyon.

Quaedam feruntur de nova contra reginam Angliae conspiratione, ut ex literis 27 iulii in Anglia scriptis colligitur, quibus continetur quosdam proceres conatos, reginam et Portugalliae nothum Antonium¹⁰⁰⁵ veneno e medio tollere.

Conveni Johannem Leonclavium Saxonem, qui historiam nuper edidit Turcicam, virum in flore aetatis, habitabat in vico Geroniano.¹⁰⁰⁶

Servetti Hispani¹⁰⁰⁷ haec erat opinio: filium Christum cum corpore natum nec ante fuisse, ideoque nec aeternum. Ob id Genevae, accusante Johanne Calvino, combustus est. Posteris improbantibus cum nemo ob fidem morti videretur adiudicandus, quod donum Dei sit fides, nec ab hominum dependeat voluntate.

II, fol. 155r (p. 315)

Vidi prognosticon Georgii Rizzacasae¹⁰⁰⁸ pro annis '86, 87, 88, 89, 90, impressum anno christiano MDL XXXVI (1586) Carmagnolae Salutiorum,¹⁰⁰⁹ dedicatum domino de Fitte, Franco-Gallo. Continebantur quae hic summarie ponam. Regem Hispaniarum moriturum anno christiano MDXXCVII (1587) aetatis suae LX (60). Reginam matrem Catarinam Medicaeam Florentiam reversuram, quam et summis ad coelum fert laudibus, Lutetiam hanc a direptione liberaturam. Eius filium omnium praedecessorum maximum fore principem dicere, ex astrorum inditiis. Hispaniarum regem Turcarum monarcham oppressurum, et ex Graetia fugaturum. Matrimonium ducis Subaudiae infaustum ipsi futurum, eumque ducatu depulsum iri. Regem Franco-Gallorum Italiam occupaturum, papamque expellendum esse. Quae omnia falsa tempus comprobavit. Hinc alia videtur praedicere de ruina Guisiorum et insuper domus Austriacae, ut ab hac auferretur imperium.

Intra Namurcum et Bruxellas intercepta pecunia et panni, pro solutione stipendiorum militibus Regiis facienda missi, et conductores caesi, fugatique sunt.

[04-08-1591] n.s.

IV. Conflagravit hisce diebus Antwerpiae navis praetoria.¹⁰¹⁰ Dux Lauwenburgius e familia ducum Saxoniae dicitur, milites prope Brema pro Regiis colligere.

[05-08-1591] n.s.

V. Fama est, catholicos Franco-Gallos qui regi Navarraeo adhaerent, abiurato pontifice Romano, patriarchum in Galliis velle eligere caput sacrorum, et sunt qui credunt, cardinalem Vendomium e familia Borboniorum, fratrem principis Condae, quem Lutetiae vidi adolescentem, futurum. Germani principes ab antistite Bavaro et Coloniensibus petiere tutum iter, et comeatum per ipsorum ditionem praeberent. Quod et factum ac publicatum, ut pagani necessaria conferrent, si forte iter illac principes facerent, si excidium vellent effugere, cum nulla ipsis resistendi potestas foret.

Anhaltius princeps suos milites prope Fuldam continet. Abbatia illic potens et antiqua, adeo ut cum praesulibus Moguntinensibus aliquando de dignitate certarent abbates, ubi cum abbas ante 2 tresve annos obiisset, controversia erat orta inter antistitem Herbipolensem¹⁰¹¹ et lantgravium, qui utrique ius in abbatia sibi competere contendebant, tandem antistes veritus ne succumberet, ius suum fratri imperatoris resignaverat, qui iam possidet, a quo illam lantgravius armata manu dicitur repetere.

[06-08-1591] n.s.

¹⁰⁰⁵ De Portugese kroonpretendent Antonio de Crato, gest. 1595.

¹⁰⁰⁶ De Sakser Johannes Löwenklau, die woont in de Gereonstrasse. Hij was de auteur van onder andere *Historiae Musulmanae Turcorum* (Frankfurt, 1591).

¹⁰⁰⁷ De Spanjaard Michael Servet, in 1553 levend verbrand in het Genève van Calvijn.

¹⁰⁰⁸ Rizzacasa, Giorgio (1500-1699) astroloog.

¹⁰⁰⁹ Te Carmagnola bij Saluzzo.

¹⁰¹⁰ Het vlaggenschip.

¹⁰¹¹ Würzburg.

VI. in aedibus publicis Gortzeniorum¹⁰¹² celebratae multo sumptu nup-

II, fol. 155v (p. 316)

tiae patritiae liberorum duorum consulum.

Parmensis ad thermas, ut aiunt, proficiscitur, et Franco-Galliam ingressi cum exercitu

Dragonius¹⁰¹³ ac Verdugo, dicuntur.

Regii Ressanum¹⁰¹⁴ monumentum deserverunt, quod et solo aequatum.

Iidem Cranenburgum oppidum diripere conabantur, frustra.

Mauritius Wahalim traiecit animo obsidendi Noviomagum.

Parmensis est Francomontii, ibique exspectat Maiennae et Lotaringiae duces, ut de re bellica consultet.

Hispani dicuntur in Brittannia Gallica caesi.

Multi queruntur de Germanici exercitus tarditate.

[15-08-1591] n.s.

15. Praefectus equitum Orsbach cum suis ad Germanicum exercitum se contulit.

[17-08-1591] n.s.

XVII. Dux Bipontinus¹⁰¹⁵ et uxor ducis Prussiae conventum procerum Cliviae, Juliae et Montium indixere Dusselopoli.

Pontifex male habere dicitur, cum magnam auri vim Confoederatis suis misisset in Franco-Gallia.

In confinibus Italiae et Franco-Galliae 5.000 Italorum in armis habentur, ac totidem Helvetiorum.

Allobrox Marsiliam venit.¹⁰¹⁶

Rhavennae magnus fuit terraemotus, unde templum cecidit maximum. Pontifex XXIV creavit cardinales.

In Franco-Gallia conventus indicta ecclesiasticorum apud Nannetes.

Fuldae vetus abbas, eiecto Austriaco, restitutus.

Circa hoc tempus magnum incendium exortum Bergomi,¹⁰¹⁷ nundinas plurimum tardavit.

Hispanus a Genuensibus mercatoribus, ingentibus usuris, ad bellum Gallicum mutuatus est 600.000 ducatorum.

Subaudius obsidione cinxit oppidum Baar, Aumalius aliud eiusdem nominis ad fluvium Aubium vi coepit.¹⁰¹⁸

La Valette, frater Espernonii¹⁰¹⁹ ducis, ni fallor, a contraria parte coepit oppidulum La Torre.

Agitur de electione pontificis Gallicani, et volunt nominatum Ramboullet, pontificem

Noviodunensem,¹⁰²⁰ sed incertum adhuc.

Philippus comes Hohenlous rediit in Bataviam.

Domina de Aenhalt ex familia Milendoncana, quod praesidium Regium haberet, etiamnum post mariti Regiarum partem, mortem, capta Aenholtia, Werden castrum munitum nostris tradere fuit coacta.

[12-08-1591] n.s.

XII sextilis.

¹⁰¹² Im Kölner Festhause, dem Gürzenich.

¹⁰¹³ Christoffel Mondragon.

¹⁰¹⁴ Rees.

¹⁰¹⁵ De hertog van Pfalz-Zweibrücken heeft een bijeenkomst van de adel van Kleef, Gulik en Berg in Düsseldorf aangekondigd.

¹⁰¹⁶ Hertog Emanuel Philibert van Savoye is in Marseille aangekomen.

¹⁰¹⁷ Bergamo.

¹⁰¹⁸ De hertog van Savoye belegert Bar, de hertog van Aumale heeft een ander Bar, aan de Aube, ingenomen.

¹⁰¹⁹ Epernay.

¹⁰²⁰ Noyon.

Cum subtristis fuissem ob perditum anulum, erano caeruleo insignem, et omnem annulorum usum reiecissem ob iam toties perditos, eundem repperi; quare hoc carmine laetitiam meam testatus sum:

Unde reducta redis, tam charis annule votis,
Cum tantum de (te) tristis et aeger eram!
Clara, meis deinceps ornabo templa corollis
Vestra et repperto munere vota feram;
Namque inventrici splendentia lilia Clarae
Suspendam et tali marmor erit titulo:

Apage sis Fortuna
Miserorum mortalium
Expilatrix.
Dominae Clarae inventrici
Sortis ad opprobrium
Rite munus et titulum.¹⁰²¹
N.T.D.P. Arn. Buchelius.

[26-08-1591] n.s.

26. Reboursiani¹⁰²² milites ex Belgia circiter 700 Tuitium¹⁰²³ venerunt, qui quotidie cum classariis Regiis, qui ad impediendum Reboursium, Bonna descenderant, sclopetis certabant.

[28-08-1591] n.s.

28. Hinc vidente navarcha Rhenum traiecit Reboursius, cum navis rudentes globis dirumperent, nec contra fluminis impetum posset ascendere.

II, fol. 156r (p. 317)

September

September motus bellorum atque arma minatur
Francica, Germanos ducet, ad arma duces.
Matura haud tantum Bromii dabit uva liquoris,
Quantum dispersi sanguinis arva bibent.

[00-09-1591] n.s.

Hoc tempore. Plebani et rectores ecclesiarum Coloniensium, cum vacua auditoribus ipsorum templa rellinquerentur, et tota plebs ad jesuitarum aedem conflueret, quod optumi illi caeremoniarum magistri musico concentu, plebem mire afficerent (vide Augustini *Confessiones*, lib. X, cap. 33), senatui supplicarunt, ut jesuitis interdiceretur facere sacra nisi tacita. Quod et factum, unde quisque ad suam se paraechiam recepit. Non multo post permittente seu instigante, ut creditur, legato pontificio, ad antiquum rediere jesuitae, dicentes se non subditos seculari magistratui, sed suo, id est pontificio.

Novelli di Roma: exulum magna manus pontificiam ditionem depraedatur. Episcopum Montis alti, captum, non nisi magna pecunia redemptum dimisit. Spoliavit cohortem conductricem Neapolitanam prope Sirmonettam.¹⁰²⁴

¹⁰²¹ 'Nadat hij een verloren zegelring had teruggevonden, dankte hij de Heilige Clara dat zij fortuna voor hem overwonnen had.' Pollmann 2000, p. 81.

¹⁰²² Guillaume de Rebours.

¹⁰²³ Deutz.

Itali milites nuper coacti passim dilabuntur. Helvetii pergunt. Subaudiis a Marsiliensibus non admodum laete excipitur.

Exercitus Germanicus lustratus Rheni utramque ripam complevit, duce Christiano, Anhaltiae principe, at quidam cum diriperent villicos lantgravii Georgii Arnstadiani, ab ipsis irritatis caesi sunt.

Genevienses Navarraeo legionem sclopettariorum auxilio miserunt.

[05-09-1591] n.s.

V. Vidi apud Maxaemilianum de la Tour, pictorem, quaedam insignia, quorum emblemata haec erant.

1. Noctua, avitum id Burgundionum insigne, quam omnis generis aves infestabant, et praecipue Galli, adscriptum: 'Odium sine causa'. Ridebant hoc emblemata (vide Alciati *Emblemata*) sed imperiti, a noctuae contemptu sumpta causa.

2. Hercules dormiens a pigmaeis oppugnabatur, quos omnes excitatus tanquam pulices contrivit; adscriptum: 'Excitatus invitus saeviens'.

3. Currus triumphalis cui insidebat Victoria, sequebantur currum vineta haec animalia, tres canes venatici nigri, Italiae (ut quidam interpretabantur) principes denotantes, Venetos, Tuscos,¹⁰²⁵ et Ferrarienses; tres ursi, Germanos, Saxonem, Brandenburgensem et Palatinum significantes; tres leones, Batavos, Geldros, Frisios exprimentes; et aliquot Galli sui nominis populos designantes, adscriptum epigramma: 'Tandem bona causa triumphat'.

Vidi et alia Iselsteinii ac Reboursii, ducum diversarum partium, his emblematibus: hic montem ascensu difficilem, cum quodam ascendente, et epigrammate Italico: 'Poco a poco', id est paulatim. Ille manum gladio armatam, et alteram trullam, instrumentum est latomorum, hoc hemistichio: 'In utrumque paratus, fieri curaverat'.

II, fol. 156v (p. 318)

Pontifex Romanus cum per cardinales Franco-Gallos confoederatos sollicitaretur ut mitteret militem contra Germanos, respondisse fertur, nullum sibi esse cum Germanis bellum. Deinde dicitur cum senatoribus suis consultasse de impensis belli quae in singulos menses ad LX mill. (60.000) coronatorum excurrerent.

Bolonienses dicuntur esse in armis, excitatis Guelfiarum ac Gibellinarum partium reliquiis, praecepue diminutis a papa ipsorum privilegiis.

Naso, eques Florentinus, cum suis in Alvernia caesus dicitur, et captus.

Dux Neversius coepit Noverram,¹⁰²⁶ praefecto in arborem sublato.

Hic dicuntur milites conscribi pro confoederatis Franco-Gallis.

Germani Lotarinthiam prohibente duce ingrediuntur.

Turca navalem maxumum facere apparatus, dicitur, et 2.000 christianos coeptos.¹⁰²⁷

[10-09-1591] n.s.

X. Ex mercatorum literis haec accepi de Gallicis rebus: Navarraeum esse cum exercitu non procul Novioduno; Neversiae ducem cum quingentis equitibus ad Aquas Spadananas¹⁰²⁸ profectum, spe intercipiendi Parmensem, sed tardius advenisse. Ipsum vero Parmensem colligere pecuniam, et exercitum cogere ad iter Franco-Gallicum. Legiones Aremburgi et Barlaimontii haerere circa Ruremondam, et praeter solutionem tumultuari.

Germanicae literae continent bellum Turcicum. Expugnavit nempe Turca oppidum in Hungaria Camora minus, abduxitque ad viginti millia christianorum. Nostri redeuntem insequuti arcem

¹⁰²⁴ Montalto, Sermoneta.

¹⁰²⁵ Toscane.

¹⁰²⁶ Louis de Gonzague, hertog van Nevers (1539-1595) nam Noverra (?) in.

¹⁰²⁷ In 1591 begonnen de Turken een vijftienjarige oorlog.

¹⁰²⁸ Spa.

Ardeck receperunt,¹⁰²⁹ quod bellum dicitur movisse ut impediret nuptias Sigismundi, Poloniae regis, cum Anna, Caroli Austriaci, Carinthiae ducis, filia.

Reboursius, qui multo labore et sumptu ad mille milites ex Belgia adduxerat, cum deficeret pecunia, et ipse in propriam utilitatem magnam eius partem convertisse diceretur, vix Francofurtum ad Moenum pervenire potuit, dilabentibus necessitate cogente passim militibus. Et qui illic venerant, adiuti a mercatoribus Belgis pecunia, partim sine duce Franco-Galliam petiere, partim in patriam reversi sunt, cum minime tutum iter per hostiles terras tam exiguis copiis et sine duce putarent.

Hispani praesidarii a Diest et Aelst tumultuantes de diripienda urbe cum Antwerpiensibus egerant, sed prodi, et puniti nonnulli.

[15-09-1591] n.s.

XV. Erit conventus Dusselopoli¹⁰³⁰ nuper indictus, et ad hoc tempus diversitate procerum comparere nolentium extractus.

Novelli: princeps Contius obsidione cinxit Pictavium.¹⁰³¹

Comes Exsectius, Anglus, appulit Diepam¹⁰³² 4.000 peditum, 600 equites.

Templius exspectat Reboursium apud Rhenum, ab exercitu temere separatus Germanico, et milites disparguntur.

Italicus exercitus 17.000 peditum, 4.000 equitum dicitur Galliam intrasse.

II, fol. 157r (p. 319)

Hispani tumultuantes et seditiosi ad obedientiam sub signis redeuntes dicuntur, Franco-Galliam profecturi.

Dux Maiennae 8.000 aere Hispanico conscribit, collatis in singulis mensibus 14.000 coronatorum.

Hetruscus cum Allobroge dissentit, ob exiguam contra Marsiliam insulam, quam coepit Allobrox. Ab Andrea Auria,¹⁰³³ Hispanorum navarcho, petit naves classemque ad eam recuperandam.

Imperator exercitus pontificii est dux Sfonderatus, cui adiunctus legatus cardinalis Palavicinus.¹⁰³⁴

A Mantes in Normannia dicuntur congregati cardinales Bourbonius et Leoncourtius, ut contra monitorium pontificium decernant.

Mauritius Nassovius Geldriae praefectus creatur.

Parmensi, cum exercitu in Franco-Galliam profecto, vicarius constitutus in Belgio ad triennium Petrus Ernestus Mansveltius comes.

Exercitus Batavicus initio huius mensis in hybernis concessit.

Germanicus exercitus Lotaringiam vastat, et vi viam aperit.

Cum apud Harnium, Horniae olim comitis praefectum aulae,¹⁰³⁵ prandium sumerem, aderat in mensa quidam nobilis Roderkirchius, qui cum incideret sermo de Petro Besdurensi,¹⁰³⁶ 'le loup garou', dicebat omnia se ex eo audivisse, et mortis eius fuisse oculatum teste, cum ante famulo eo fuisset usus. Filia eius, cum patris tormenta et mortem spectasset, una cum patris

¹⁰²⁹ Klein-Komorn, Ardeck.

¹⁰³⁰ Düsseldorf.

¹⁰³¹ Condé belegert Poitiers.

¹⁰³² De earl of Essex landt bij Dieppe.

¹⁰³³ Toscane met Savoye; Andrea Doria.

¹⁰³⁴ Sfondrata, Pallavicini.

¹⁰³⁵ Harn, hofmeester van graaf Horn.

¹⁰³⁶ Rotkirchen; Peter Stubbe (Stumpp), de weerwolf van Bedburg, terroriseerde dit stadje van 1582 tot zijn executie in 1589.

cadavere flammis consumpta fuit. Hanc nempe magices execrandae imbuerat, et nefario incestu contaminaverat.

Quidam Alphonsus ab Hispano rege cum XC (90) signis militaribus ad vastandum Navarraei patrimonium missus dicitur.

Turca Austriacis bellum infert, Canisium obsidet. Melitani bellum verentur Turcicum.¹⁰³⁷
Angli coeperunt navim praesidiariam ex classe Indica.

Navarraeus obsidione cinxit Ahan, oppidum vicinum Novioduno.¹⁰³⁸

In Brittannia Gallica pugnatum multis utrimque caesis, inter quos et Novium,¹⁰³⁹ virum fortitudine et prudentia singularem, numerat.

La femme de Jacques Carlier, cum sine unctione obiisset, sepulta est in coemeterio miserorum, idque ex gratia, datis XXX florenis.

Germani dicuntur obsedis Nanceium in Lotaringia.

Patriarcham ecclesiae veteris Franco-Gallicanae creatum, et a rege confirmatum audio, a quo fertur pontifex Romanus excommunicatus, combusto eius simulachro.

Filius Guisiae ducis hactenus in castro Tournonense custoditus evasit.

Noviodunenses paulo antequam obsiderentur, eiecerant antistitem suum, quod Navarraeo faveret.

Qui iam restitutus, infami morte suis in vestibus extulit quosdam jesuitas, autores sui exilii, et aemulum suum carceri mancipavit.

Saxo 36 concionatores lutherianos, quod iniquum esse iudicassent Franco-Gallis reformatis et Navarraeo auxilium ferre, cum eos haereticos arbitrarentur, provincia sua eiecit.

Cardinalis Justinianus, spoliatus ab exulibus, fuit coactus se in Adversam¹⁰⁴⁰ urbem recipere, quos hinc captos in crucem sustulit.

Tota Hispania dicitur militibus tumultuare, veterani Neapolitani et Mediolanenses Belgium properare, duce de Terranova conductore.

II, fol. 157v (p. 320)

Baiolus Lippomanus, Venetus apud Turcam legatus, re male gesto rediens, iratis paene fluctibus obruebatur.¹⁰⁴¹

Episcopus Biturigensis¹⁰⁴² dicitur patriarcha creatus. Rex vero citare fecit omnem Franco-Galliae nobilitatem, eamque admonuit se tanquam verum et naturalem principem agnosceret, nisi perpetua ignobilitatis et rebellionis poena inuri velit.

Turca abduxit ducem militarem et bellicosum Ferentilium¹⁰⁴³ cum uxore et omni familia, ac tandem occidit. Inde a nostris fugatus se recipere relictis tormentis fuit coactus.

Druidenses¹⁰⁴⁴ facta conspiratione praesidiarios occiderunt, et fugarunt ex urbe, et se regi dederunt.

Chartrenses exemplum Druidensium sed aliarum partium sequuti Regios eiicere suo malo conabantur.

Imperator dominum de Hornstein¹⁰⁴⁵ legatum ad Germanos principes confoederatos misit, et Danielem de Prins ad Clivensem conventum.

¹⁰³⁷ Kanischa; Malta.

¹⁰³⁸ Ham, Noyon.

¹⁰³⁹ François de la Noue.

¹⁰⁴⁰ Aversa bij Napels.

¹⁰⁴¹ De Venetiaanse bailo of ambassadeur in Constantinopel, Girolamo Lippomano, werd wegens hoogverraad ter dood veroordeeld; bij zijn aankomst in Venetië in 1591 viel hij bij het Lido in het water en verdronk.

¹⁰⁴² Bourges.

¹⁰⁴³ NN graaf van Ferentillo (?).

¹⁰⁴⁴ Dreux.

¹⁰⁴⁵ Hans Christoff von Hornstein (1551-1606) Geheimrat van keizer Rudolf II.

Praefectus, qui Sutphaniam nuper nostris dederat, nobiscum in prandio aderat; is cum Bruxellas sui defendendi causa proficisceretur, quorundam monitis acquiescens, hic manserat. Exemplo Alcibiadis, qui ut se defenderet apud populum praesens citatus, stultum esse dixit talia in iudicio velle defendere, quae tutius posset sua absentia declinare.

Civitates Germaniae Hansatae conventum agunt Lubecae, ubi obiit doctor Zuderman, Coloniensis legatus.

Ordines nostri legionem Belgicam, duce Philippo Nassovio, et tormentorum bellicorum certum numerum in Galliam mittunt.

Soissons dicitur in potestatem Navarrei pervenisse.

Bavarus antistes Coloniensis promiserat principibus Germanis se Rhenum praesidio Regio liberaturum, ob id adfuerat Parmensi, qui id concesserat praesuli. Quod audiens Gandavensis praepositus adibat legatum pontificium, demonstrans si id fieret, regionem haereticis apertam et perviam futuram, magno Regionum detrimento. Hinc eadem de re Parmensis aures obtundebat. Hanc aiunt esse causam quare praesul iterum Parmensem adiret, ut promissa servaret deprecaturus, ne ipse apud consanquineos periurus haberetur, qui ut decederent, iussit quod tamen adhuc defertur.

[18-09-1591] n.s.

XVIII. Discessit navarcha iuramento ut creditur solutus.

[19-09-1591] n.s.

XIX. Cum valedicerem Baernio,¹⁰⁴⁶ qui apud Nussbomium hospitabatur, et parum cum Marguareta Luninga ac Catarina, eius uxore, confabularemur, pro nummis honorariis vinum senatorium adferri curavit. Erat is nummus argenteus, forma fere et magnitudine qua vetera Romanorum numismata minora, quae passim inveniuntur. Ab una parte signata erant insignia civitatis, ab altera lagena¹⁰⁴⁷ spectabatur, hoc addito epigrammate: 'Bibite cum laetitia'. (Eiusmodi signa et nummos in iure tesseras dici, didici ut in Lege Titia Seia, 87 D. de legatis II).

II, fol. 158r (p. 321)

Düsseldorf

[23-09-1591] n.s.

XXIII. Ab Agrippina discessimus Colonia, curru vecti, per pagum Mollemum, ducis Clivensis, Dusseldorpium circa vesperum venimus, transgressi duos amnes qui Rheno se mergerent, Duneum et Viperam.¹⁰⁴⁸ Hic conventus erat indictus, et comitia agebantur procerum ordinumque Cliviae, Juliae et Montium, de utilitate communi consultantium. Aderant et hic legati imperiales, filia quoque ducis ... Prussiae.

Doctoris Vieri¹⁰⁴⁹ frater, cum nuper Coloniae obiisset, secundum ultimam eius voluntatem, extra provinciam Coloniensium fuerat sepultus, ne in terra papistica iaceret, inani cura quae etiam mortem praevenerat.

Hospitium erat nobis in 'Cornu albo', ubi divertebantur Pallantius, Praebenti dominus,¹⁰⁵⁰ et Prussicae aulae praefectus, homo ad nihil aliud natus, ut videbatur, quam ad bibendum, qui noctes atque dies potitando consumebant. Quod et imitabantur alii quamplurimi, quorum nonnulli vini abundati calore oppressi periere.

Scyerus, alae equitum praefectus, cum citra mandatum praedas ex Westfalia egisset, parum abfuit, quin capite puniretur, summe indignante Mauritio.

¹⁰⁴⁶ Gerard van Baern.

¹⁰⁴⁷ Lagoena, fles, kruik.

¹⁰⁴⁸ Mülheim, de Dhün en de Wupper.

¹⁰⁴⁹ Dr. Heinrich Weyer, zoon van de strijder tegen de heksenwaan, dr. Johann Weyer.

¹⁰⁵⁰ Dietrich von Palant zu Breitenbend.

Narrabatur piscem in Rheno captum, rarum, longum pedes 4, sine squammis, Prussis domesticum, appellatum welsh,¹⁰⁵¹ ubi ad 12 vel 15 pedum longitudinem excrescit. Hinc quidam Prussensi dominium harum regionum praesagiebant.

Nostri circiter XX (20) equites, qui praedatum exierant, prope Vesaliam obviam habuerunt LXXX (80) milites Regios, qui pecuniam Rassium deferebant;¹⁰⁵² quos videntes perterritos et subito adventu nostrorum, de quorum numero erant incerti, turbatos aggrediuntur et plurimis occisis, XXV captivos abduxerunt, quamvis is, qui argentum ferebat, navicula evasisset. Cum Pallantius Praebendus cum aliis nonnullis dominum baronem Boxtellium salutatum venissent, et ille militari quodammodo eloquentia multa tanto viro indigna loqueretur, valedixerunt ei, minoribus quam salutaverant affectibus aut caeremoniis.

[08-08-1591] n.s.

Mense praecedente, VIII nempe augusti. Marcus Bragadinus,¹⁰⁵³ nobilis ille chymicus, de quo iam ante memini, qui aurum se conficere posse profitebatur, ac eo nomine magni a Venetis aliisque principibus fiebat, falsi ac magices convictus, Monachii in Bavaria capite plexus periit. *Mercurius Gallo-Belgicus*.

[29-09-1591] n.s.

29 huius mensis. Obiit Johannes, Orientalis Frisiae comes, post cuius obitum saepius Eemdae¹⁰⁵⁴ tumultuatum, quod huius frater princeps aegre ferret, cives aliam quam ipse vellet religionem, induxissent.

II, fol. 158v (p. 322)

Duisburg

[26-09-1591] n.s.

XXVI. Discessimus vecti cisio¹⁰⁵⁵ ducis, quatuor conducti equitibus comitis a Brouck, et circa meridiem per oppidum Ratinge ducatus Montensis, prandium sumpsimus in arce Brouckana,¹⁰⁵⁶ quam comes suo tenet praesidio, et circa vesperum Dusburgum intravimus, per silvam ingentem Dusburgensem, ubi hospitium nobis sub insigni ‘Coronae’ in foro. Dusburgum, cuius sequenti folio [159r] vera est delineatio, mediocris est civitas, Francorum olim caput. (Hic synodus celebrata anno 927, teste Onuphrio in *Chronico*). Nunc vero libera sub defentione Clivensis. Locus editior ad templum hodie adhuc vocatur burcht,¹⁰⁵⁷ ubi castrum olim stetisse narrant, quod et ruinae videntur indicare. Eo loci nunc templum Salvatori olim sacrum, cuius simulacrum magna olim superstitione venerabatur. Unde concionator Johannes ante 40 annos, cum reformationem cogitaret, et videret in medio templi positum hoc simulachrum multis a plebe donariis conlatis adorari, lepide eos ridens dixisse, fertur: ‘Gratitudinis scilicet ergo hoc agitis, mei auditores, cum eius parentes ac fratres tot vobis quotannis porcos alant’, indicans esse ex saltu Dusburgensi lignum. Vidi hoc in turri ad usum sedendi aptatum. Ex hac turri satis alta vidi caelo sereno: Moersium, Rurordam, Vesaliam, Dinxlaken, Santemum, Berichium, Caesariswerdam, Dusselopolim, Vorstenberch et munimentum Camilianum.¹⁰⁵⁸

Ad templum reversus vidi picturam Christophori cum hoc disticho:

¹⁰⁵¹ Duits Wels, Ned. meerval.

¹⁰⁵² Wesel, Rees.

¹⁰⁵³ Marco Bragadino (geb. ca. 1545), kleurrijke alchemist, 26 april 1591 in München onthoofd.

¹⁰⁵⁴ Graaf Johann II van Oost-Friesland; Emden.

¹⁰⁵⁵ Lichte tweewielige reiswagen.

¹⁰⁵⁶ Ratingen in het graafschap Berg; slot Broich bij Mülheim an der Ruhr.

¹⁰⁵⁷ Die alte Königsburg.

¹⁰⁵⁸ Moers (Meurs), Ruhrort, Wesel, Dinxlaken, Rheinberg (Rijnberk), Kaiserswerth (Keizersweerd), Düsseldorf, Fürstenberg, und die Kamillenschanze (bei Homberg/Moers).

Christophore sante, virtutes sunt tibi tante
Qui te mane videt, nocturno tempore ridet.

Vidi et sepulcrum Redinckhaeviorum,¹⁰⁵⁹ ubi consulis olim hoc nomen notatum versu: ‘Ecce Redinchavi recubat spes alta, Robertus.’

Est in hac civitate templum johannitarum et aedes, coenobium cruciferorum, qui papistica adhuc sacra celebrant, et monasterium prope muros olim franciscanorum. Ubi cum duo tantum extarent monachi, alter alterum occidit et aufugit. Nunc inhabitant virgines Wesdorpiae vestales, quarum coenobium, cuius adhuc vidi in agro Dusburgano reliquias, cum a Regiis militibus fuisset incensum, a civibus terratenus demolitum fuit, cum vererentur ne civitas inde laederetur, quod aegre tulisse fertur dux, sed sero.

Portae sunt quatuor: Cignina, Stapeliana, Vaccina et Mariana.¹⁰⁶⁰ Fluvijs ad secundum lapidis a moenibus iactum est Rura (Adranum putat Pickheymerus), limpidissimus et vehemens ac piscosus, qui subito ad 14 vel 15 pedes excrescere, saepe et totam civitatem inundare non sine civium damno solet, ingreditur autem per portas et aquaeductum unum atque alterum, qua-

fol. 159r (p. 323)

[Ingeplakte vogelvluchtk kaart ‘Duisburgum, oppidum antiquissimum vetus Francorum regia’]

re miror quod non inve[ni]ant remedium ad aquam excludendum, cum facile id videatur. Ad tertium lapidis iactum ad locum (intra portam Stapulensem et Cygninam), qui dicitur dem Unckelstein, sunt scaturigines fontium faecundae admodum et clarae, unde eius usus multum laudatur. Rhenum olim hic appulisse incolae narrabant, et tunc vini mercaturam ibi viguisse narrabant, quod et approbat Mollerus (*Rheni*, lib. V). Praetor urbis erat Gemius, consules Tac et Tibis.¹⁰⁶¹

II, fol. 159v (p. 324)

October

October Bacchi mystes, loetosque Silenos
Colligit, ut gratum matura det uva liquorem.

[01-10-1591] n.s.

Circa festum Remigii. Consules designati: Theodorus Canterus III et Alardus Helsdingius; XII-viri rerum iudicandarum: Nicolaus Ostromius, Bernardus Stellio, Rotardus Lanscronius, Harmannus Wiltius,¹⁰⁶² Wilhelmus Drillenburgius, Bernardus Anzemius, Cornelius ius, Jacobus Bemmelius, Otto Joannes Rodius, Cornelius Gisbertus Culemburgensis, Franciscus Sneekijs, Jacobus Feitius, Daniel Leemputius. Quaestores: Godefridus Gerardus Verhemius, Petrus Voschius.

Circa hoc tempus. Ordinum nostrorum milites prope oppidum Clivense Dinxlaken¹⁰⁶³ iumentorum ingentem egere praedam; post quorum decessum Regii supervenientes quod reliquum collegere, paganos insuper ut hostium receptatores incusantes, adeo ut Clivenses,

¹⁰⁵⁹ De familie Redinghoven.

¹⁰⁶⁰ Das Schwanen-, Stapel-, Kuh- und Marientor.

¹⁰⁶¹ Schout (Stadtschultheiss) was Gim, burgemeesters [Rutger] Tack en [Heinrich] Tybus.

¹⁰⁶² Doorgehaald.

¹⁰⁶³ De Kleefse stad Dinxlaken.

Juliacenses, Montenses, Marquenses et vicini,¹⁰⁶⁴ qui nullarum partium videri student, utriusque hostium numero habeantur. Quare mihi probatur Machiavelli consilium: praestare partem eligere, cui te adiungas, quum defendas, si medius inter hostiles furores collocatus es, quam ab utraque simulato errore aut ficta hostilitate discerpi. At ducum fatuitas et procerum quorundam munerum corruptelis expositi animi causam praebere calamitati multorum videntur, qui patriam malunt perditam quam Hispanico carere auro.

Hispaniarum autem rex, cum divitiis altero invento orbe abundet, nihil aequae ad rem suam facere putat, quam annuis stipendiis pensionibusque principum consiliarios emere an corrumpere. Tales in Anglia ad D (500) dicitur alere, in Germania, Gallia, Italia infinitos, et vereor, ut in ipsa Batavia. Johannes vero Casmirus Palatinus, cum se nullis muneribus aut pollicitationibus corrumpi sineret, multum profuit Germaniae, qui tanquam immota cautes¹⁰⁶⁵ restitit tempestatibus Ibericis. Ei misit rex per suos puram chartam, regia signatam manu, addiditque mandatum posceret, quid aut quantum vellet, atque adscriberet se ratum habiturum curaturumque, ut haberet.

Praedones Tiberiaci et Mursiaci sunt in ericeto Lipsiaco,¹⁰⁶⁶ omnesque spoliunt nullo discrimine viatores, mercesque diripiunt, eo quod terra iter faciant magno damno telonii Tiberiaciani.

Hospitium nobis fuit apud Gerardum Doernium, praetorem Meyieracensem, in

II, fol. 160r (p. 325)

aedibus Milendoncanis,¹⁰⁶⁷ ubi ante portam insignia, hoc disticho numerali:

Dant benefaCta genVs benefaCtIs addere CaLCar
FaMa parenteLIs perpetuata soLet.¹⁰⁶⁸

Mauritius occupavit regionem Wasiam et in ea oppidum Hulst.¹⁰⁶⁹

Cum Boxtellius praetiosam haberet supellectilem in aedibus Gerardi Mercatori,¹⁰⁷⁰ vidi et allocutus sum magnum illum et celebrem cosmographum, senem podagricum, qui uxorem duxerat, non ita nuper, multo se aetate minorem, cuius amore dicebatur paene insaniisse, immemor verissimi proverbii Belgici, quo senes a simili amore deterrentur. Habuit filium Arnoldum eiusdem cum patre artis, qui iam obiit sed reliquit qui in aere laborant, filios Joannem et Gerardum et nescio an lepidam puellam, quam hic in aedibus avi vidi. Vivit adhuc Remboldus Mercator, filius natu minor, qui nuper cartam Germanicam, Wilhelmo, lantgravio Hassiae,¹⁰⁷¹ summe cosmographiae studioso dedicatam edidit.

Vidi ibi picturam vituli bicipitis quem hic ante aliquot annos editum, narrabant.

Audivi concionantem Johannem ex monacho ecclesiastem, hominem superba eloquentia intractabilem, nihil praeter flammam et diabolos spirantem; damnabat musicen organaque et

¹⁰⁶⁴ Kleve, Jülich, Berg, Mark.

¹⁰⁶⁵ Rots.

¹⁰⁶⁶ Struikrovers uit Rheinberg en Moers zwerven over de hei aan de Lippe.

¹⁰⁶⁷ We konden verblijven bij Gerhard Doernius, schout van Meiderich (bij Duisburg), in een huis van de familie Milendonk.

¹⁰⁶⁸ Dant benefacta genus benefactis addere Calcar / Fama parentelis perpetuata solet.

¹⁰⁶⁹ Hulst (Zeeuws-Vlaanderen) 'in het Land van Waas'.

¹⁰⁷⁰ Gerard Mercator (Rupelmonde 1512 -. Duisburg 2 dec. 1594). Buchelius geeft hier interessante aanvullingen.

¹⁰⁷¹ Landgraaf Willem IV van Hessen-Kassel.

omnem convictum eorum, qui diversa cum ipso sentirent. Erat alius concionator Hollandus, Scagensis Wolbrandus, sedator.¹⁰⁷²

Apud Redickhovium, humanum admodum virum, pransimus, qui quondam Boxtellio servierat nobili servitio. Vicinus huic erat Sidracus Scotus, Arnhemiae olim meus praeceptor.¹⁰⁷³

Praesidium Regium relicto Orcoyio discessit.¹⁰⁷⁴

Maxaemilianus Hornius cum Crachtio Milendonckano et doctore Hoet Aenholtiam profecti sunt, ut cum ea nomine Ordinum nostrorum componerent oppidi statum.

Cum Teutoburgenses cum Broeckio comite de finibus decertarent, et illi negarent ei ius esse venandi in saltu Teutoburgensi, ducem arbitrum assumpserant, cui interroganti cuius ius venationis esset, cum responderent Teutoburgenses ipsi duci, ‘Ergo, inquit, ius meum cedo cognato meo Brouckio,’ et sic dissentientes diremerat.

Solent consules defuncti curam gerere aerarii, nec licitum erat eam recusare. Quidam vero licentiatum cum fuisse ad eius curam iure patrio electus, gerere renuebat allegabatque privilegia licentii, sed parum apto loco. Mos iste lethalis damnandus, qui et ad Belgas emanavit e Germania, in alicuius vel principis vel dominae vel amatae honorem praebibendi, poculo ut vocant sanitatis, quo seipsos insanos faciant, id negare dedecoris et contemptus instar habetur. Hoc observantiam vel amorem metiuntur, quo seipsos saepe corrumpunt, quemadmodum

II, fol. 160v (p. 326)

iam in comitiis Dusselopolitanis, ut Pomerani plurimi sic periire, quemadmodum item Haes von Turnich, cui nupta nuper Kethleri filia.¹⁰⁷⁵ Bilandius quoque Haltius in morbum fere lethalem incidit, et medici falsam de veneno suspicionem sustulerunt, cum vini abundantioris unam vim culparent.

Justus Rineveltius, praefectus Tiberiaci,¹⁰⁷⁶ omnium teloniorum iura ab oceano per Rhenum constituta, quae a nostris capiebantur, inique exegit.

Regio Wasensis¹⁰⁷⁷ nostris tributum pendit 50.000 florenorum in mense.

Essenses vicini, cum duos ex Ordinum castris milites praedantes gladio punivissent, a nostris satis inique eo minis terrentur, ni se redimant.

Prope Remuntiam nostri coepere filium Harderatii, vicecancellarii Clivensis,¹⁰⁷⁸ papistarum summi propugnatoris, apud quem literas ad Parmensem secretas invenerunt.

Erat hic quidam iuvenis medicus, ex Daneelsiis Antwerpiensibus ortus, qui ex Italia redux, nuper multa narrabat. Nam cum interrogaretur, cur Lombardiam non excessisset aut Romam adiiisset, respondebat: viatoribus statim in pontificia ditione occurrere monachos, simulacra crucis osculanda offerrentes, et recusantes ad inquisitores hereticorum deferrentes, ac eo nomine se territum rediisse. Idem narrabat, consuetudinem sive legem esse apud Venetos, qua primogenito omnia parentis bona addicerentur, minores fratri cohabitare et primogeniti mensa, etiam uxore, uti. O impudens mendacium, nec ut refellatur dignum! Non credebam tam barbarum me inventurum, nedum medicum, qui hoc crederet.

Saxoniae ducem veneno sublatum, sunt qui putant. (Exequiae celebratae 26 octobris, quas delineatas habeo unacum oratione funebri).¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷² Johannes Engerings (1579-1608) predikant in de Marienkerche; Wolbrandus van Schagen (1573-1605) predikant in de Salvatorkerche.

¹⁰⁷³ Albert von Redinghoven; over Scotus zie ook dl I, fol. 110v.

¹⁰⁷⁴ Het koninklijk garnizoen heeft Orsoy [bij Rheinberg] verlaten.

¹⁰⁷⁵ Arnold von Haes, Heer van Türnich, die met Agnes Ketteler von Nesselrode getrouwd was, stierf in 1591.

¹⁰⁷⁶ Justus Rijnevelt, commandant van Rheinberg.

¹⁰⁷⁷ Het Land van Waas, in Oost-Vlaanderen.

¹⁰⁷⁸ Bij Roermond vingen onze troepen e zoon [Johann Hardenrath] van de Kleefse vice-kanselier.

¹⁰⁷⁹ Keurvorst Christian von Sachsen was op 25 september gestorven.

[11-10-1591] n.s.

XI. Cum a suburbana deambulatione reverteremur, vidi ad portam civitatis affixum saccum, causamque interroganti redditum fuit: cum olim principe adhuc iuvene Coloniensis, qui se iudicem rerum ecclesiasticarum et matrimonialium dicebat, cursores et executores huc mitteret, eos proposita capitali poena sic cohibuit, ne suam regionem intrarent, ut minaretur ipsos se sacco clausos Rheno submersurum, cuius hic saccus adhuc memoriam referret. Mira est superbia horum hominum circa titulos. Hospes noster scripserat ad Essensem magistratum,¹⁰⁸⁰ nec fuerat quo ipsi gauderent titulo usus. Nuncius statim reiicitur, litteraeque remittuntur, indictumque nuncio ut referret tam rusticas, nec rediret hoc titulo.

II, fol. 161r (p. 327)

[26-10-1591] n.s.

XXVI. Mauritius Nassovius post receptum Noviomagum (19 huius mensis),¹⁰⁸¹ ut militarem disciplinam, qua plurimum hactenus summo publicae rei damno fuerat laboratum, reduceret, militem qui pileum certo pretio a muliere fuisset mercatus nec pretium integrum persolvere vellet, reclamante muliere, arripi statim et cognita causa in crucem tolli iussit. Et sic exemplum integri ducis militibus praebuit, civiumque maximum favorem eo facto demeruit.¹⁰⁸²

Montenses et Clivenses proceres de utriusque religionis exercitio consentire dicuntur; Juliacenses reformatam recipere negant.

Ducis Prussiae uxor dicitur ad Johannem Nassovium profecta, ut de nuptiis inter Palatinum iuniorem cum sorore agat.

Chastillonius et Monsacutus, praefectus Blesensis, obsidione cinxere Mansium, oppidum ad Ligerim.¹⁰⁸³ Aurelii¹⁰⁸⁴ ut eam liberarent egressi, maximam suorum partem amisere; unde obsessi sese Navarrae dederunt.

Pratius, legatus Ordinum apud Navarraeum, scribit intercoeptas literas ducis Lotareni ad Maiennae¹⁰⁸⁵ ducem missas, quem hortaretur, pacem faciat cum Navarrae. Quod nisi fecerit, se ad conservandam suam provinciam cum ipso de eadem acturum, necessitate cogente.

Parmensis de oppugnatione Hulstana cogitans, a suis Hispanis desertus, dicitur destitisse.

Exercitus Italicus qui erat intra Momigliano et Chamberi in Subaudia sub Amideo notho Subaudo, ex improvise media nocte, per Lediguerrium et Alphonsum Corsum oppressus fuit, et fugatus, maxima parte caesa.

Juliacenses sub Jone(?) extra Dusselopolim congregati, pridem consularunt, necdum convenire valentes.¹⁰⁸⁶

Parmensis carceri mandavit comitem Albertum Scottum, pro ipso legatum apud Hispanum, in arce Placentina.¹⁰⁸⁷

Uxor ducis Johannis Clivensis multa apud nobiles congregatas questus est, accusavitque quosdam praefectos, inter quos et Schenckerst, praefectum Juliacensem.¹⁰⁸⁸

Navarraeus obsidione cinxit Rotomagum, iunctus exercitui Germanico. Exsexius, comes Anglus, dicitur obiisse, ex ictu tormenti bellici in accessu primo.

¹⁰⁸⁰ Het Essener gezag.

¹⁰⁸¹ Volgens Bor III, p. 575 e.a. vond de overgave van Nijmegen plaats op 24 oktober.

¹⁰⁸² Volgens Bor III, p. 574 gebeurde dit of wellicht een analoog staaltje van strenge krijgstuicht na de inname van Hulst.

¹⁰⁸³ Châtillon en Montaigu, de commandant van Blois, belegerden Le Mans aan de Loire.

¹⁰⁸⁴ Orléans.

¹⁰⁸⁵ Charles de Lorraine, hertog van Mayenne.

¹⁰⁸⁶ Mogelijk 'der lange Landtag' van 1591.

¹⁰⁸⁷ Piacenza.

¹⁰⁸⁸ Wilhelm von Waldenburg, genannt Schenkern, de bevelhebber van Jülich.

Legatus caesaris in conventu Dusselopolitano dicitur obtulisse proceribus defensionem regionis, et se missurum 4.000 militum ad eam ab externo milite tuendam. Item creditur sollicitasse (Sabinam),¹⁰⁸⁹ minimam natu filiam Clivensis, ut nuberet fratri imperatoris. (Sibilla vocatur. Haec nupsit comiti vel marchioni Burgoniae, Ferdinandi Austriaci filio).¹⁰⁹⁰

II, fol. 161v (p. 328)

Fama est, Parmensem literas a rege Hispanorum accepisse, quibus expresse mandat ut omnibus coactis viribus, posthabita Belgia, Franco-Galliam petat. Milites difficulter iussa faciunt, imo quidam aperte negant se ituros, ita ut fatis quodammodo videatur Henrico Borbonio scepra deberi, cum ei plurimus ab astris, ab hominibus, favor, sed 'Nil sub sole firmum'.

[21-10-1591] n.s.

Dakelius XXI apud dominum Boxtellium cum pranderet, videbatur mihi ex professo hostis Paracelsistarum;¹⁰⁹¹ periculosissima nempe dicebat illorum esse remedia et plerosque temerarii ac incerti iudicii.

Horum sectam profitebatur doctor Birckmannus,¹⁰⁹² Coloniensis, non postremi nominis, qui, cum in fine vitae jesuitis se commisisset, ac a puritate christiana paulatim decederet ut atheus creditur obiisse, nam cum vitae terminum instare sentiret, accersiri iussit musicos, petiitque ut quem in vita tanquam musices patronum magni fecerant, nunc ultima hac voluptate instrumentorum musicorum non defraudarent, quo simul concentu ex humanis decessit. Sic ille.

Dicitur Franco-Galliae patriarcha Avenioni residere.

[15-10-1591] n.s.

Gregorius, pontifex Romanus, nunciatur obiisse, XV die.¹⁰⁹³

Saxo liberis suis tutores dedit Brandenburgensem, ex cuius familia ei fuerat uxor, Wilhelmum Hassiae lantgravium, et Johannem Casimirum Palatinum.¹⁰⁹⁴

Navarraeus dicitur, proelium in finibus Lotaringiae vicisse, Lotarenum ac Maiennum¹⁰⁹⁵ in Verduno oppido clausisse.

Frater comitis Emdanae, magnus nostrarum partium fautor, obiit.¹⁰⁹⁶ Is fratrem Italicis praeditum moribus continebat.

Legatos suos in Hollandiam misit caesar, ut aliqua conditione certa pax fieret: nequicquam, ut quidam arbitrantur. Sed mihi in hoc errare videntur nostri Ordines, ut eam spernerent, quam honestis et tutis conditionibus possent impetrare. Non nempe inspicienda tantum praesens fortuna; mutabilis illa, nullo loco fixa; uti qua iam possent ad suum commodum, ne irritata animorum obstinatione, vultum verteret tandem. (Haec vera, nisi hostium perfidia omnem fidutiam nostris ademisset).¹⁰⁹⁷ Rebus florentibus, de ruina prospiciendum est, quae tum

¹⁰⁸⁹ Doorgehaald.

¹⁰⁹⁰ De jongste dochter van de hertog, Sybille, trouwde 10 jaar later met de neef van de keizer, de markgraaf Karl von Burgau.

¹⁰⁹¹ Een uitgesproken vijand van de aanhangers van Paracelsus (1493-1541), arts en alchemist.

¹⁰⁹² Dr. Theodor Birckman, gest. 1586.

¹⁰⁹³ Gregorius XIV, gest. 15 okt. 1591.

¹⁰⁹⁴ De Saksische keurvorst Christiaan I nam de keurvorst van Brandenburg, uit wiens familie zijn echtgenote Sophie stamde, en de landgrafen Wilhelm von Hessen en Johann Kasimir von der Pfalz als voogden voor zijn kinderen.

¹⁰⁹⁵ Charles de Lorraine, hertog van Mayenne.

¹⁰⁹⁶ Jan, de gereformeerde broer van graaf Edzard II van Oost-Friesland, stierf in 1591.

¹⁰⁹⁷ Zie Pollmann 2000, p. 151.

propior, cum magis abesse videtur. Legati dicuntur esse antistes Herbipolensis, comes Salentinus Isenburgius, doctor Faber.¹⁰⁹⁸

Comitia Dusselopolitana ad finem properant, et tantum de privilegiis cuiusque defendendis disceptari, dicitur.

Milendonckius incolis admodum invidiosus, cum tanquam notior in ipsum omnia coniciantur, quae a praedonibus tam Camilli,¹⁰⁹⁹ quam aliis agantur inique. Fuit ei lis cum Brouckio, ob piscationem eo absente per comitem occupatam in Rura.

II, fol. 162r (p. 329)

November

[01-11-1591] n.s.

Kal. Ordinum Confoederatorum Belgiae literas hoc tempore ad senatum proceresque Julienses dedere, ut restituant Nuenarii comiti Walburgi Bedbur.¹¹⁰⁰ Rescripserunt: comitis Reipherschettii esse rem,¹¹⁰¹ non suam, ipsumque tenere. Replicatum: auxilio et machinis Juliensium Ripherschettio deditam arcem; quare si sibi consultum vellent, restituerent vel restituendam curarent; sin male eis cederet, quum auxilium viduae ferre ipsiusque causam defendere cogentur.

Quidam ex Germanis reversus narrabat, legiones Templi et Weed multum imminutas et fame dilapsas; Verdunensem victoriam regi contigisse ex negligentia ducis Maiennae et celeritate regis, qui fugasset equites Confoederatorum praemissos ante quam de hoste cogitaretur.

Schenckern, qui praefectus Juliensis summus semper Hispanorum fautor extiterat, cum in comitiis Dusselopolitanis ab officio deponeretur, castrum Juliense subito occupavit nec parere iussis voluit; unde turbarum ingentium origo timetur.

Cum fundamenta domus Milendoncanae, quae nimis excaverentur, cecidissent, quidam arioli¹¹⁰² statim gentis eius lapsus portendere clamabant.

[03-11-1591] n.s.

III. Camillus Cechinus, qui praecedenti die cum suis fuisset oppido egressus, ad praedandum ut videbatur, reversus, et sclopettorum tonitru exceptus salutatusque. Glande plumbea ex incerto vulneratur in mammilla sinistra vulnere, periculoso, quidem ut aiunt chyrurgi, sed non mortali. Quidam ex nostris ad eum transfugus, cum eo nomine fuisset captus, capite quoque damnabatur. Is Camillus, Placentinus exul, hominum sceleratissimus fuit, habebat fratrem Placentiae suum hospitem. Infamis erat praedo, atheus, et turpissimae Veneris assecla; dicebaturque habere in delitiis damam, quam suo nomine Camillam vocaverat.

Erat ipsi familiaris Johannes, dominus Milendonckanus, qui filium eius e sacro fonte levaverat. Alterius vero filii Rainutii susceptores habuerat ducem Louvenburgensem, comitem de Stirim, et Anhaltiae dominam.¹¹⁰³ Solebat is dicere nihil turpius esse homini militari quam praedam licet iniquam restituere. Ante paucos dies scripserat ad senatum Dusburgensem ut cives creditores sui nomina cum apochis mitterent, se eos soluturum quod deberet. Miserunt ipsi indicem *nominum* cum literis, quas ipse suo proposito falsus arripiens dentibus laceravit ac vilissimo usui aptavit, minitans Dusburgensibus se relaturum quod acceptilationes ipsi non credidissent.

Ad insignia Dusburgensium hoc distichum legi, cum aquila adumbraretur.

¹⁰⁹⁸ De bisschop van Würzburg, graaf Salentin von Isenburg en dokter Faber.

¹⁰⁹⁹ Camillo Sacchino de Modigliana, in 1587 commandant van Moers.

¹¹⁰⁰ Een verzoek aan de Staetsraad en de adel van Jülich (Gulik), om Bedburg terug te geven aan gravin Walburgis van Neuenahr.

¹¹⁰¹ De graaf van Reifferscheid.

¹¹⁰² Ariolus of hariolus, waarzegger.

¹¹⁰³ Van een tweede zoon Rainutius waren de peetouders de hertog van Lauenburg, de graaf van Styrum en de vrouwe van Anhalt.

Nos tegit alarum magni Jovis aliger umbra
Una sed illius constat in arce salus.

II, fol. 162v (p. 330)

Wesel

[08-11-1591] n.s.

VIII. Partîmes de la ville de Duesborch, avec le convoy de Wesel, environ 30 harquebusiers, et passans la Rure faisons chemin par la bruyère de Wesel, usque ad Luppiam, amnem Romanorum strage duce Varo nominatissimum. Vix transieceramus Luppiam, cum Strusius, praedo Berckanus,¹¹⁰⁴ cum suis ad ipsum flumen aliquot equos abduceret. Deinde Vesaliam intravimus, ubi forte Joannes Buchentop, Italiam profecturus, a nostris militibus, ut qui sine licentia regione exisset detinebatur, omnibus prius spoliatus, qui intercessione baronis Boxtelliae dimissus fuit.

Hic nobis narrabat multa de seditione Hispanica, quae hoc anno, cuius initium dederat Antonius Perez,¹¹⁰⁵ regis a secretis, qui familiaris dicebatur fuisse usus matre ducis Passerani, quam in delitiis habebat rex. Qui hinc ocula fovens odia alia quaedam crimina illi obiiciens in vincula coniecit, ex quibus faeminea indutus veste, insciis etiam famulis evasit, et ad Arragonios se recepit. Ubi se defendens tanquam regis malevolentia et privato odio nullo publico crimine laboraret, populi favorem sibi conciliavit. (Haec omnia vulgari lingua edita habentur).

Obiecerat ei rex Escovedi, primi secretarii, caedem, quam personatus fecerat. Hanc regis iussu excusabat Antonius. Rex interim cum de fuga Antonii certior fuisset factus, ira et dolore stimulatus ubique inquirere suos, sed frustra, iussit. At cum accepisset eum apud Arragonios latere, confestim eo mittit Antoniumque repetit. Respondent illi suis se privilegiis usuros, nec alibi causam dicturum Antonium. Quo responso magis exacerbatus rex obiicit ipsi haeresios crimen, ut in manus Concilii Inquirentis traderetur. Quod et factum non sine populi turba, qui paulo post, cum rumor de morte Antonii spargeretur, commotus vicarium adit, exhiberique Antonium postulat. Quod is seditionem popularem veritus, fecit.

Quae cum rex audivisset, misit eo praesidiarios suos milites 150, iubetque quam primum de eo supplitium sumatur. Advenerat iam dies quo ad locum supplitii tanquam hereticus deduceretur, prodierant praesidiarii milites, qui regis vicarium comitabantur, iudices inquisitorii suis in ciliis et essedis multa pompa sequebantur. Cum populi exagitati hisce rebus furor inciperet augescere, in tantum,

II, fol. 163r (p. 331)

ut praesidiarios ipsumque praefectum vicarium sumptis armis occiderint, essedas currusque igne consumpserint et equos frustatim¹¹⁰⁶ disciderint, ac ita Antonium Perez ab instanti morte liberaverint. Dicuntur etiam cum regis iram et potentiam vererentur, cum Cathalaunicis et Navarraeis foedus iniisse.

Narrabat idem pugnam in Allobrogibus, duce Lediguerrio,¹¹⁰⁷ confectam, cuius viderat reliquias; Ledigueriumque olim fuisse advocatum Genuensem, admodum bellicosum, et

¹¹⁰⁴ De Lippe; de struikrover Strauss uit Berg.

¹¹⁰⁵ Antonio Pérez (1540-1611) werd ervan beschuldigd, Juan de Escobedo te hebben vermoord, hij werd door het volk bevrijd en vluchtte naar Frankrijk.

¹¹⁰⁶ In stukjes.

¹¹⁰⁷ Savoye; Lediguerre.

praecipua celeritate in rebus conficiendis. Italos omnes captos, exutos vestibus trucidari iusserat, Gallo-Francos vero dimiserat.

Narrabatur etiam de illo qui nuper nobilis cuiusdam matronae concubinus fuerat, et iam multis onustus muneribus domum revertebatur. Sed a Scenckianis militibus captus, cum sese indicare nollet, et a verbis devenerit ad manus, lethali vulnere saucius paulo post periit. occulto divinae fortean iustitiae iudicio, qui apertum et in ore omnium crimen non reliquit inultum.

Argentoratenses monasterium carthusiensium extra urbem exciderunt, coactis monachis domum mutare, quod praesul, Lotareno praesidio munitus, illud in monumentum hostile contra urbem convertere cogitasset, et ex eo cives vexare. Meminerant olim simile a praesule suo dissentiente, ex eadem cum hoc familia Blanckenheim, factitatum magno ipsorum damno.

Rees, Emmerik

[09-11-1591] n.s.

IX. Partîmes de Wesel, mais pourtant qu'on nous disoit, que quinze soldats de Berck¹¹⁰⁸ furent descenduz la nuict par le Rhijn et avoient tuez deux bateliers, l'un d'Embrick, l'autre d'Amsterdam, prîmes XII harquebusiers pour nous convoyer, et arrivâmes au soir à Rhees, où vis à vis nostre hostellerie logèrent ce bonne gens, voulant ensevelir leur compaignon, qui fust tué.

Ressia est oppidum mediocre Clivensis ducatus, in quo exercitio relligionis papisticae. Narrabat hospes quantas aliquoties insidias Regiorum fuissent perpessi. Ex hac oriundus Henricus Uranius, vir doctus, rector Embricensis, et Rutgerus Ressus, vir multa eruditione praeditus. Cuius meminit in suis poematiis Recendius,¹¹⁰⁹ pag. 18, et hoc fuit Lovanii (vide Pantaleon, *De illustr. Germ.*, part. 3, 73) statutum epitaphium:

Rescius e vita fatis ut cessit iniquis
Orbatus Nervo liquit Apollo chelim.

Mollerus in *Reni descriptione*, lib. 6, sic de Ressia canit:

Tutius haec ageret, si flumine dissita Reno
Longius, Arenti condita staret agro.

II, fol. 163v (p. 332)

Sequenti die, conductoribus comitantibus, ad oppidulum Griet pervenimus, iisque ibi dimissis Embricam accessimus, pulcram satis civitatem ad Rhenum, cuius fluctubus aliquando fere obruitur, ut et testatur Mollerus (lib. VI):

Priori miseras Rheni nescit vitare procellas
Damna sub offenso saepius amne tulit.

Hinc circa vesperum munimentum Scenckianum,¹¹¹⁰ ad Rheni divergium et caput olim Bataviae, appulimus ibique pernoctavimus, cum oppidi sit instar munitum et domibus refertum. Erat nobiscum Gerardus Jongius, duabus obsidionibus fortissime tolleratis, Lochemiensi et Knodseburgensi, nobilitatus, qui 4 milites conductores sequenti die habere curavit. Vidimus Wahalim, magno impetu abeuntem ingratum, parentem suum Rhenum omni

¹¹⁰⁸ Rheinberg.

¹¹⁰⁹ André de Resende (1498-1573).

¹¹¹⁰ De Schenkenschans bij Kleef.

fere aqua spoliatum rellinquere. Vidimus praeterea telonium Lobecanum, Clivensis ducatus praesidio arceque munitum et castra nobilium: Halt, Gronstein, Altinium monasterium et pagum, Clivum et Griethusen oppida.¹¹¹¹

Hoc mense tumultus Caesaraugustanus¹¹¹² in Hispania sedatus.

Et Francofurti ad Moenum monstrosus puer sine oculis, auribus etc. natus.

Arnhem, Wageningen

[11-11-1591] n.s.

XI. Arnhemium venimus et pernoctavimus, quod ventus nobis adversus. In templo vidi sepulcra comitum Nuenarii¹¹¹³ et Valckesteinii, nuper ante paucos annos mortuorum iuxta sepulcrum Caroli Egmondani, ultimi ducis.

Scenckii cadaver, Noviomagi in plumbea urna repertum, summa pompa sepulturae fuit traditum.¹¹¹⁴

Narrabat nobis hospes, Hectorem Appelternium, olim meum apud Lugdunenses Batavos convictorem et familiarem,¹¹¹⁵ hominem mire phantasticum, quamvis non indoctum et verae relligionis studiosum, nuper miserum omnibusque fere externis spoliatum, apud vestales Jerosolimitanas Traiecti¹¹¹⁶ occubuisse.

[12-11-1591] n.s.

XII. Vadam pervenimus, antiqui nominis oppidum exiguum Wageningen, lutosum admodum. Arcem praesidio nunc tenet Maxaemilianus Hornius, Locriae dominus. Olim firmissimam fuisse dicunt; nunc minor est. Hoc captum et in eo dominus Henricus de Homoet, eques, cum 800 militibus, ac deinde incensum ab Ultraiectinis anno 1421 in vigilia sancti Martini, (annales tradunt). Baganum quoque Junio dicitur; meminere huius veteres, ut Tacitus, liber V *Histor.* (fol. 219); meminerunt huius quoque Divaeus, G. Noviomagus et Bilibaldus Pirckheymerus. Fuitque obsidione Claudii Civilis memorabilis, quam Tacitus loco citato plenius describit sub nomine Vada. Distat vero Arnhemmo 2 mil., teste Hutero lib. 2 *Belg.*, cap. 6, id est V horarum itinere.¹¹¹⁷

fol. 164r (p. 333)

Utrecht, Amsterdam

[14-11-1591] n.s.

XIV. Traiectum redii cum Boxtelliae barone, ibique in ‘Corona imperiali’ divertimus.

Lipsius¹¹¹⁸ Leodii esse dicitur cum uxore, ibique habuisse orationem *In laudem beatae Virginis Mariae* in Collegio Jesuitico.

Quidam exponentes literas F.E.R.T., quae simbolico signo Ordinis Subaudii circumscriptae leguntur, ex iis malum omen coniugii Hispanici sumebant, interpretabanturque F. Faemina E. est R. ruina T. tua.

[08-11-1591] o.s.

VIII huius, stylo veteri. Creatur pontifex Romanus Johannes Antonius Fachinettus, Bononiensis, iuris doctor, in Farnesii familiam cooptus, qui Innocentii IX nomen adsumpsit.

[16-11-1591] n.s.

¹¹¹¹ Lobith, Anholt, Gronstein(?), Elten, Kleef, Griethausen.

¹¹¹² Zaragoza.

¹¹¹³ Graaf Adolf van Neuenahr, in 1589 in Arnhem overleden.

¹¹¹⁴ Maarten Schenck (1540-1589) was verdrinken toen hij Nijmegen belegerde; pas nadat Maurits de stad in 1591 veroverd had, werd hij herbegraven in de Stevenskerk.

¹¹¹⁵ Zie dl. I, fol. 135r; hij overleed 2 sept. 1591 in Utrecht, als heer van Persingen.

¹¹¹⁶ Het Jeruzalemklooster in Utrecht.

¹¹¹⁷ Hier eindigt Buchelius' tweede reis door Duitsland (dl. II, fol. 148v-163v); Keussen 1908, II p. 43-90.

¹¹¹⁸ Lipsius was intussen weer katholiek geworden.

XVI. Amsterdamum venimus secundo vento et sub insigne 'Principis Aeraici' hospitavimus. Multi hic mercatores Genuenses, qui ad frumentum coemendum venerant, quod summa annonae apud Italos penuria laboraretur. Hi mirabantur nostrorum hominum humanitatem et politicam, tam publice quam privatim vivendi rationem, cum apud imperitam Italicam plebem, barbaricae provinciae hae crederentur. Monstrabat hospes nobis hominem, cui ultra XII M (12.000) florenorum annui reditus ascenderent, tamque avarum, ut neque vesci bono cibo neque induere honestam vestem auderet. Iisdem sandaliis XVII annis usus, dicebatur. (De avaris vide duo loca apud Paleottum, *De senectudine*, pag. 143, 164).
Statim post captum oppidum Hulst in Flandria,¹¹¹⁹ in vulgus spargebantur praecoces hi versus:

Hulst is gelegen,
Nimwegen heeft den arbeyt gecregen,
Groeningen heeft tot Paeschen respijt,
ts-Hertogenhosch heeft uuyre noch tijt.

[17-11-1591] n.s.

XVII. Circa meridiem hinc solvimus et per flumen 't IJe, vento turbulentissimo, non sine periculo ad Sardamum pervenimus. Sine dubio advigilabat pro nobis divina clementia, quae auxilio et providentia nautae externi nos conservabat; navis nempe, non saburrata, facile turbidinis subversa fuisset. Tam variis subiicimur casibus vitae incertissimi. Fracta antenna aliisque navis adminiculis, ad emissarium Sarae¹¹²⁰ pernoctavimus, augescente semper venti vehementia, adeo ut domus casurae viderentur, quae ex ligno et stipula levique materia in his regionibus propter solum uliginosum ac palustrem conficiuntur.

Alkmaar¹¹²¹

[18-11-1591] n.s.

Sequenti die, hora matutina tertia, navem ingredimur et ad nonam Alcmariam intramus, perfecto itineris nostri circulo.

[03-11-1591]

III. Exequiae Christiani, Saxoniae ducis,¹¹²² Dresdae celebrantur, vide *Mercurium Gallo-Belgicum*.

fol. 164v (p. 334)

Etiamnum viget amoris impetuosa dementia. Joannes Overschieus, Delphensis, perfectae humanitatis juvenis, et locupletibus parentibus editus, qui Italicos Gallicosque mores viderat, imbiberat, amabat et, ut eventus indicabat, ardentissime Hestram Sonneveltiam, puellam satis pulchram et lepidam, sed superbiorum et divitiis tumentem. Alliciebat primum amatores, deinde ludebat, tandem contemnebat. Unde is repulsam iam passus, cum se delusum sentiret, nec amoris nec contumeliam ferens magnitudinem, insanum in morbum decidit. Primo tunc diluculo surgens, multa ante aedes questus, furere quodammodo videbatur, omnia diffringens vestimenta, ac dein post unum atque alterum diem obiit. Dicebant medici, cor eius disruptum in corpore inventum.

[20-11-1591] n.s.

XX. Hora circiter VI vespertina, mira tempestas exorta est; fulgura, tonitrua extra anni tempus audita.

¹¹¹⁹ De inname van Hulst was op 25 sept.

¹¹²⁰ De monding van de Zaan in het IJ.

¹¹²¹ Met Hornes blijft B. een maand in Alkmaar, in december maakt hij een reisje naar Wageningen en Utrecht.

¹¹²² Christiaan I van Saksen (1560-1591) stierf 25 september.

Pons Piscatorius Almarianus, qui ante decessum nostrum fuerat inceptus, nunc ad summum pervenit; amplius ad commoditatem civitatis et ornatum, cui superimpositi leones, insignia Hollandica et civitatis tenentes, et lepida haec epigrammata:

1591
De vischmercks vrouwen
Hebben mij hier doen bouwen.
Die mijnen naem wil weeten,
De Vischbrug ben ick geheeten.

[01-11-1591] o.s.

XX. Viennae Batavorum fuit triumphatum, quod Walravius Brederodius se heredem Gertrudis Bronckhorstiae et dominum Viennae declarasset.¹¹²³

Fortunae lusus vidi variabilis: hominem, quem ex antiquo Frisiorum regum stirpe ortum narrabant, exiguo nummo, ut victum lucraretur, ad duo triave miliaria literas ferentem. Alia frequentabat aedes nostras mulier, admodum paupercula, quae vilissima quaeque faciebat, ut panem lucraretur. Erat haec ex nobili familia, sortis ludibrio ad miserrimum redacta statum.

[28-11-1591] n.s.

28. Festus institutus dies, et supplicationes indictae ob prosperos belli hac aestate successus. Parmensis ab illo tempore, quo dispersa fuit divini Numinis favore classis Hispanica, male apud suos praecipue Hispanos audire coepit, et nomen eius variis traductum calumniis; pictura eius cum crumaena Judae proditoris nomine prostitit.

Quidam Hals, hoc tempore amore Hesterae Sonneveltiae poene insaniens, sibi pollicem praescidit, in numerum quoque stultorum amantium referendus.

Rijswijkiorum hic est familia, quam quidam ab Egmondanis (a loco, non a stirpe) deducere conantur, *invenio* Teodoricum anno 1200, et Henricum, etc.

II, fol. 165r (p. 334)

December

[00-12-1591] n.s.

Tholousae ante biennium furore populari fuerat occisus praeses Durantius,¹¹²⁴ quod diceretur Navarraeo veteri domino favere, hic iam pridem honesto loco sepultus dicitur, comitante et quasi poenitente omni populo.

Thomas Scotisius¹¹²⁵ narrare solet quorundam hominum usurariorum astutias, et, inquit, ‘si vellem emere aedes certa conditione, vel in diem eius differre solutionem, sexcentos caperem ex ipsorum praescripto florenos; eosque publico foeneratori traderem, usurasque usurarum duplices colligerem, sexennio 1.300 fl.’

Extra portam Haerlemiam anabaptistae, ad mille fere passus a moenibus, habent concessum suum, loco arbustis consito;¹¹²⁶ sedilia sunt ex terra theatri instar facta, ac in medio paulo altius suggestum, ex quo concionatur ipsorum ecclesiastes.

Ad pontem Novum, loco qui dicitur Dronckenoort, quod ex lacu aut paludibus sit siccatus et civitati adiectus, est in medio domuncula, ubi tributum cervisiarum solvitur,¹¹²⁷ et leguntur vernaculi hi versus numerales:

¹¹²³ Vgl. fol. 111r en 121v.

¹¹²⁴ Jean Etienne Duranti (1534-1589) was gelyncht door de aanhangers van de Ligue.

¹¹²⁵ Predikant, vriend van B.

¹¹²⁶ B. heeft hier blijkbaar op het oog de plaats, waar de ‘Waterlanders’ te Alkmaar hun godsdienstige bijeenkomsten hielden. Deze vergaderden, toen bij in deze stad vertoefde, aan de Koningsweg.

Haest dan sChIer,
aLs ghI het bIer
bIJ dragers sVLt haLen.
't sIJ IonCk oft grIJs
't Moet des stats eXCIJs
hier aL betaLen.¹¹²⁸ 1577.

Fuit olim templum Crucis, ex quibus parte inferiore fecere macellum et bilancem, ex superiori curiam Rhetorum, (sic vulgus comicos vocat),¹¹²⁹ ubi haec legitur inscriptio: 'S.P.Q.A. restituit virtus adempta iura bilancis'; addita insignia turris candidae in purpureo campo. Vici et plateae praecipuae sunt: Via Longa, Luttichdorp, Dronckenoord, Regia, Flaminia, Equestris, Novus agger.

Haarlem

[18-12-1591] n.s.

XXVIII.¹¹³⁰ Vecti curru Haerlemiam intravimus. In via obviam habueramus legatos Leodienses, qui ut videbatur regionem perlustrabant. Haerlemienses vero restaurabant magnam murorum partem.

Aderat nobis in coena quidam ecclesiastes iuvenis, cui agnomen Ensick, homo mediocriter doctus, qui et practicam medicinam exercebat. Habuerat is contentionem cum ecclesiastico consistorio, qui ipsum, quod paullulum ab ipsis dissentire videretur, officio removerant. Quare magnam sibi fieri iniuriam ac famae pati detrimentum quaerebatur, et id ipsum scriptis se testaturum, narrabat.

Legi eadem die literas, scriptas per civem Cambracensem XXII novembris ex Lugduno Galliarum, continentes. 'Que tua dame là fust arrivée, receue de ceulx de la ville, et aussy du monseigneur le duc de Guise. Que monsieur du Mayenne fust party de là. Pourtant qu'il avoit entendu que ceulx de Paris avoient après que la garde fust assiette, force les maisons de praesidens Brisson¹¹³¹ **Error! Bookmark not defined.** et Lachette, avec un aultre conseilir du chas-

II, fol. 165v (p. 336)

telet, qui après l'avoir estranglé en lieu publicque, furent pendus en la Grève.¹¹³² L'occasion estoit que le menu populace avoit trop de crédit. En fin adjeustoit que son gouverneur, monsieur de Baligny, avoit tousjours pourveu à celà assez dextrement.'

[25-12-1591] n.s.

Circa Natalem dominicum creantur consules Alcmariani numero quatuor, iique a senatu provinciali approbantur.

Equites Baxiani novum genus armorum invenere, armati thoracibus ferreis, sclopettisque lanceisque simul. Quotidie, ut video, nova excogitantur ad mortalium ruinam; pulvis tormentarius tantarum virium inventa est, ut nullum ferrum resistat. Et sunt, qui antidotum ferreum magnis viribus diu elaboratum repertum dicant, sed magni sumptus.

¹¹²⁷ Het huisje met deze gevelsteen, halverwege het Verdrunkenoord, is kennelijk een voorloper van het bekende Accijnstorentje aan de Bierkade, dat van 1622 dateert.

¹¹²⁸ 'Haest dan schier, als ghi het bier bij dragers sult halen. 't Sij jonck oft grijs, 't moet des stats excijs hier al betalen.'

¹¹²⁹ Rederijkers die toneelstukken opvoerden.

¹¹³⁰ Hs. heeft XXVIII, maar dat moet zijn XVIII.

¹¹³¹ Barnabé Brisson (1531-1591).

¹¹³² Place de Grève in Parijs.

A festo Omnium Santorum ad Bacchanalia, singulis horis vespertinis, ludebat in templo, pneumatico instrumento, Petrus Odulphus, excellens in ea arte; sed quicquid facit, id sine teste facit.

Miror ego tam frigidum magnorum virorum adfectum erga liberos: Brederodius Reinoldus ultimus suos abs se tanquam alienos et ignotos abiecit. Unde Walravium eius filium saepe dicentem audivi, merito maledictionem divinam sentiisse suam gentem, quod liberos tam parvi penderent parentes, ut paene ad internitionem et stirpis et bonorum pervenerit.

Boxtelliae quoque baro, meus herus, filios a se tanquam alienos, mortua priore uxore, ad matris amicos dimisit; filias non solum spatio XV annorum non vidit, sed ne literis quidem respondit, nec quicquam vel ad memoriam conservandam donavit. Sic et sorores omnibus bonis excluserat, sua esse dicens, et ne alimenta quidem prebuerat. Vices ipsi reddit Luith dominus, cuius sororem secundo matrimonio habuit coniugem.

Fama accepi, Camillum¹¹³³ obtulisse comiti Mursiae oppidum arcemque se restituere, modo ipsi ab Ordinibus locus in Batavia tutus assignaretur, ubi tuto et quiete vivere posset.

Vidi Alcmariae rinmoles et moles papiraceas, ubi papyrus conficitur spadicei coloris ex retium iam corruptorum reliquiis. Salinae hic quoque nonnullae, ubi sal coquitur rude et ad summum candorem perficitur.

II, fol. 166r (p. 337)

Waterland

[19-12-1591] n.s.

XIX. Amsterdamum proficiscentes, via admodum iniqua et alta, ex qua vidimus regionem uliginosam aquis passim inundatam, adeo ut domibus *egredi* multis in locis nisi navigio non possent. Hinc vidi obeliscum, secus viam erectum, duo circiter passuum milia ab urbe distantem, cum signis Amsterodami, addito epigrammate: ‘Terminus proscriptionis’.¹¹³⁴ In conspectu vero urbis sunt Waterlandi, qui magnas habent divitias ex pecorum pastu. Salum non modo, sed et solum navigant; aestate orientem occidentemque petunt variaque mercimonia navibus referunt. Hyeme suis se condunt tuguriis casisque, ex ligno ac stramento arundineo propter fundum uliginosum existentibus, sed mira et prodigiosa fere munditia nitentibus; mediocres villici 24 habent vaccas, plusque feruntur lactis venui exponere, quam Colonienses vini Rheno demittant.

Ager est aequalis, multis fossis distincta, arborem regio non alit; aequi iustique tenaces sunt, quorum verba plus ponderis quam aliorum habere dicuntur iuramenta. Sunt tamen duri ingenii et periculosa ebrietate damnandi. Habitus tam puellarum quam virorum plane a nostris diversus, ut in libello imaginum expressi.¹¹³⁵ Caedes hic plures fiunt, sed praesertim inter ebrios; certae mensurae cultros gerunt et circa collum occultant ac tanquam caput scalpturi proferant, proditorieque feriunt adversarios saepe.

Nescio ego, quam religio christiana frigeat et opinionum varietate evanescat, ita ut propemodum ludibrio sit vulgo.¹¹³⁶ Examine nempe nostra familia excussa, comperi, dominum nostrum curiosa quadam fide et ficta ratione niti, quamvis verbotenus pietatem colere videatur. Eius frater, septuagenarius, rudi et militari quodammodo religione multa ridet non ridenda, et nescio quam frigide sentiat de resurrectione carnis. Faliga christianam pietatem plane fastidit, Judaicis superstitionibus imbuta. Bar(onissa) nunquam templum ingreditur, nec audit quod ad salutem, nisi quod nuper legere ipsa didicerit. Caetera iuventus aut parum aut nihil de religione christiana intelligit.

¹¹³³ Camillo Sacchino, commandant van Moers.

¹¹³⁴ Een van de banpaleis rondom Amsterdam.

¹¹³⁵ Waarschijnlijk het Berlijnse liber amicorum.

¹¹³⁶ Zie Pollmann 2000, p. 108 (vertaling).

Superiori anno dicebatur paribus certare votis, cum Sfonderato Paleottus, antistes Genuensis, hunc iam electum iri, quidam arbitrantur, sed puto obstabunt, qui Gallo male volunt.

II, fol. 166v (p. 338)

Amstelodami parum morati pergimus. Glacies omnis Amsteli fluvii ad tria fere passuum millia, tam faeminis puellisque quam viris repleta spectabatur; volabant alii ferreis suis calceis; iudicabant alii, quis doctior hoc lusu mira oculorum voluptate in concertante hac turba. (Vide Olaum Gothum, lib. I).

Utrecht

Pernoctavimus in pago Auderkerckiano et sequenti die Traiectum intravimus. Circa hoc tempus Antonius Amstelius Mindenus, nescio qua ex causa, graviter mania laborabat. Credebant quidam, patrem esse in causa, quod magis faveret novercae liberis. Exierat e domo paterna, Rotterodamum ut dicebat profecturus; cum tardius eo venisset et portae essent clausae, sub dio in prato quodam decumbens surgensque, vestibus se exuit, mireque lamentabatur, donec a quibusdam frigore pene torpescens ita inveniretur. A quibus interrogatus quis esset, ubi habitaret, nihil reddiderat praeter gemitus. Quare quod ex vestibus viderent alicuius esse familiae bonae iuvenem, in hospitium deduxere et Leidam misere, sciscitatum, num quis iuvenem hoc vestitu novisset. Ex inditio cognoscitur, a patre domum referri curatur, diu ita mansit, vinculis in lecto constrictus, quod indomita rabie quandoque saeviret. Nunc tandem Loenium perductus, ad mentem incipit sedatiorem reverti. Pontifex dicitur creatus quidam Boloniensis, qui nomen Innocentii IX assumpsit.

Wageningen

[23-12-1591] n.s.

XXIII. Vadam profecti sumus per pagum Amerongen, ubi vidi quercum antiquam admodum, sub cuius umbra steterat sacellum non admodum magnum, quae iam ceciderat. Vidi et Castrum Zulestein ac locum, ubi nuper infeliciter cum Regiis nostri pugnassent, ducibus Mursiaco, Scenckio, Vilertio.¹¹³⁷

[24-12-1591] n.s.

XXIV. Sacro fonte fuit ablutus filiulus Maxaemiliani Hornii et Agnetae Milendoncanae, susceptoribus Philippo Nassovio, Johanne Hoernio et Walburgi Nuenara; nomen inditum Germanico more geminum Philippus Adolphus, proavi et Adolphi Nuenarii. Hinc magnis sumptibus aliquamdiu commessatum; omnia erant abundanter instructa, vinum affluebat,

II, fol. 167r (p. 339)

instrumenta¹¹³⁸ omnis generis docta manu agitata resonabant. Aderant praeter iam dictos dominus de Oyen, Smetius Germanus, magister nuper aulae comitis Valkensteini et, quod mirum ex vinosa illa gente, invinius, corporis optuma tamen dispositione et carnis pinguisque membris. Faeminae erant praeter Walburgam Nuenariam, Witia, Ridderia, Broeckia, Boeckelia, Vadana, bella picioletta intre tante sordesse e rusticitate; Witia d'alto corsagio, di visagio cortegiana por brusar¹¹³⁹ la neve e romper da i caldi ochi il freddo gelu. Oime dolci sguardi, che mi fatte ricordar il mio amore! Falsa quaedam spargebantur de reditu Philippi Nassovii, comitis Burani, et non deerant, qui visum affirmarent.

¹¹³⁷ Vgl. dl. I, fol. 158r.

¹¹³⁸ Muziekinstrumenten.

¹¹³⁹ Brusar is dialect voor bruciare, 'verbranden'.

[00-12-1591] n.s.

Ante paucos dies. Obiit Maria Nassovia¹¹⁴⁰ ex casu de ponte Ulvana, cum duabus filiabus,¹¹⁴¹ quas ex Guilielmo, comite Montense, genuerat, ex quo filios habet: Hermannum, Fredericum, Osvaldum, Henricum.

Noviomagenses dicuntur veteribus privilegiis etiamnum gaudere; verum qua semper gloriebantur libertate, quam hoc versu vulgari exprimebant:

Nimwegen, sij voorsichtich altijt,
Dat ghij niemant inneempt dan die ghij machtich sijt.

caent. Veterem tamen pertinaciam servant homines, duri et contumeliosi sui natura.¹¹⁴²

Johannes de Gent, signeur d'Oyen, magnus Geldriae praefectus venationis creatus fuit.

Poloniae rex, ut mennonistarum gentem, ex anabaptistica secta multiplicantem, sine tamen sanguine aut inquisitione in ipsorum fidem, regno suo expelleret. Cum quidam qui vidisset caedem fieri, id ex iuris formula iuramento affirmare nollet, quod conscientiam laedi diceret, et iuramenti instar esse suorum ita vel non. Hoc elusit edicto, ut iuberet si quis comperiretur, ex ipsis contra quam dixisset vel in minimis fecisse, tanquam periurus puniretur, quod et cum observari stricte curasset, paulatim dilapsi sunt.

Cum essem Coloniae Agrippinae, vidi hominem Petrum Aquisgranensem, qui, cum fuisset dives, omnia distribuerat pauperibus, adeo ut ipse iam indigeret. Non possum ego probare tam inofficiosas donationes, cum quisque sibi sit proximior.

Navis quaedam Hollandica, mercibus praetiosis onusta, non procul a limitibus Bataviae in mari periit, servatis tantum V (5) viris.

II, fol. 167v (p. 340)

Utrecht, Woerden, Alphen

[28-12-1591] n.s.

Cum XXVIII Traiectum fuissemus reversi, paulo post ultimo huius mensis decessimus et per oppidum Woerdenum vecti apud Alphanos pernoctavimus, ubi nobis aderat Martinius, olim secretarius Antwerpius, homo admodum loquax, aliquae tamen scientiae et doctrinae. Sed ut verum dicam, festina illa loquacitas faeminis magis mihi convenire videtur quam viris.

Humanitatem non damno, sed gravitatem viri aestimationem augere, puto; quare mixturam utriusque, certa mensura temperatam, approbarem.

Dicebatur Parmensis Capellam¹¹⁴³ obsidisse oppidum, sed adveniente Navarraeo decessisse.

Pontifex cum primum se nullarum partium fuisset professus, nunc dicitur varium ad res

Franco-Gallicas Confoederatorum promovendas exhaurire.

Guilielmus Rollaeus, ex familia nuper comitis Mauritii, omnis lenae humanitatis princeps, nunc dux militaris effectus, cum aere alieno praemeretur vel vitae taedio afficeretur seu spiritu aliquo melancholico duceretur, post gentaculum cum familiaribus sumptum, valetate inquam aeternum, abierat et equo insidens circum moenia tum hostilia Noviomagensium equitabat, vigilesque provocans contumeliosis dictis afficiebat, donec sclopetto traiceretur. Hic ut levis vitae cursus ac temerarius, sic et exitus fuit.¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁰ Zie dl. II, fol. 169r.

¹¹⁴¹ In 1591 verdronken twee van haar dochters toen een brug over de Oude IJssel instortte; Maria zelf overleefde het ongeluk.

¹¹⁴² Hoe de stedelijke overheid van Nijmegen door de Staten werd omgezet en door prins Maurits bevestigd, zie Dusseldorpius, *Annales* (ed. Fruin), p. 249.

¹¹⁴³ Neuchâtel in Zwitserland.

¹¹⁴⁴ Variatie op het bekende spreekwoord: 'Qualis vita, finis ita'.

Tutores Saxoniae principum ecclesiastes reformatae religionis eiecerunt, reductis luterianis. Maiennae dux seditiosos quosdam Lutetiae puniit, qui causam necis Brissonii¹¹⁴⁵ **Error! Bookmark not defined.** dederant.

Cum confabularemur, Timmermans, questor Boxtelii baronis et designator nuper Locriae domini, de Boxtelii pago ac arce, dicebat, omnia feuda adhuc teneri a castro le Stapel, cuius adhuc exstarent relliquiae. Addebatque, mare eo usque et ad Tungros pervenisse. Idque eo argumento, quod omnis iste tractus arenosis collibus sit munitus, haud aliter ac hodie Hollandia, contra maris impetum. Silvam vero Ducis in oppidi formam redactum a Godefrido, ut quidem ille, Gibboso, sed temporis mihi in hoc versiculo ratio videtur dissentire:

‘GodefrIdVs dVX eX sILVa feCIIt oppIdVM,’¹¹⁴⁶

volebat.

[29-12-1591] n.s.

XXIX. Obiit Innocentius IX, Romanus pontifex.

II, fol. 168r (p. 341)

Annus christianus MDXCII (1592)

Consules: Theodorus Canterus III, Alardus Helsdingius.

Leiden

Januarius

[01-01-1592] n.s.

I. Lugdunum ingressus, *hanc* notavi inscriptionem, supra valvas basilicae praetoriae in nigro marmore aureis literis exaratam:¹¹⁴⁷ (Siet het eerste veers ende het leste na de 2 veersen hier gelinieert).

Naadat des sWarte hVngers noot
Hadde gebraCht ter doot
BInaest ses DVIsent MensChen,
ALst Godt den Heer Verdroot
Gaff hI Vns Weder broot.
So VeeL Wij CVnsten WensChen.¹¹⁴⁸

‘O welcom, admiral, o welcom ’s princen knechten,
Door wien Godt almachtich ons tsaem heeft bevrijt!’
Was des borgers geroep; om ’t broot sach men se vechten
Ende in’t water springen, in’t incomen met vlijt.
Honger is een scherp sweert, als wel uuytwijst den tijt.

¹¹⁴⁵ Barnabé Brisson (1531-1591).

¹¹⁴⁶ Godefridus, dux, ex silva fecit oppidum.

¹¹⁴⁷ De verzen zijn grotendeels nog op genoemde plaatsen aanwezig en zijn van Jan van Hout, secretaris van de stad tijdens het beleg. Van de coupletten zijn nr. 3 (‘O welcom admiral’) en nr. 4 (‘Boisot met de borgers’) niet meer ter plaatse te lezen. Buchelius’ hier afgedrukte tekst is nogal onnauwkeurig, met name in het eerste couplet, waardoor het tijdvers in de war geraakt is.

¹¹⁴⁸ Naadat des swarte hongersnoot / hadde gebracht ter doot / binaest sesduisent menschen, / als’t Godt den Heer verdroot, / gaff Hi uns weder broot, / soveel wij cunsten wenschen.

Boisot met de borgers ginck stracxs in de kerck,
Danckten ende loofden Godt van sijn grote weldaden.
Sprack: ‘t en is niet dan alleen, o Godt, u werck
Datter is gebracht door u grote genaede;
God wil se helpen, die belast sijn ende beladen.’

Zoect ende vindt ’t jaer van lijden zwaer,
Dat niet en was te herden;
De Heere maer vrijd ons daernaer
Der thiender maend den derden.

(Boven den inganck van het stadthuys:¹¹⁴⁹

’t Rijck van Spangien hem verblijden
In’t beleggen, als sij sagen
Met gedult mij dragen lijden,
Zoo veel letters, soveel dagen).

(Supra portam macelli hi versus:¹¹⁵⁰

Indien Gods goetheyt u brengt voort
Geluc en spoet, niet trots ’t gemoet,
Maer neer wilt dragen;
En sent hij, siet, weerom aen boort
Angstich verdriet, weest daarom niet
Te seer verslagen;
U heyl sulcx hil, en toebehoort.
Danckt God, swijcht stil, so was sijn wil,
Begeer, behagen).

Alkmaar

[02-01-1592] n.s.

II. Per Castrichem, Velsen, Heilo pagos Alcmariam veni, ex itinere Vadano redux. Eo loco quo nunc Heiloo, olim silvam Jovis Servatoris fuisse, scribit Nannius, *Συμμικτων*, lib. X (cap. 2).¹¹⁵¹

[16-01-1592] n.s.

Mortem obiire hoc mense, die XVI, Johannes Casmirus Palatinus, electoris Luduvici frater, et XXV Elisabetha, Caroli IX, Francorum regis, vidua, ac Maximiliani II, imperatoris, filia.

[07-01-1592] n.s.

VII. Nuptias spectavi plebeias filiarum Stuverii, ultra modum sumptuosas, ita ut ad extremas has orbis partes extremam pervenisse luxuriam videam. Constiterant 4.000 fl.

[08-01-1592] n.s.

Sequentis diei nocte quaedam mulier, prostratae alioquin pudicitiae, submersa et collum a diabulo fracta inventa.¹¹⁵²

Meaulx per ducem Longevilanum¹¹⁵³ *capta*, et in ea pretiosa Maiennae ducis *suppelllex*.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ In de linkermarge, dwars geschreven.

¹¹⁵⁰ In de rechtermarge.

¹¹⁵¹ Petrus Nannius (1500-1557) rector in Alkmaar, later hoogleraar in Leuven.

¹¹⁵² Zie Pollmann 2000, p. 116.

¹¹⁵³ Henri I de Orléans-Longueville (1568-1595).

Philippus Nassovius cum legione Belgica auxilio regi Navarrae a nostris Ordinibus mittitur; tria quoque millia Anglorum Diepam appulisse, narratur.¹¹⁵⁵

[15-01-1592] n.s.

XV. Audio Wilhelmum, Cliviae, Juliae et Montium ducem, senem admodum (LXXVI (76) annorum), sed corpore quam animo vegetiorem, obiisse.

Dicuntur Cantabri insulam Divi Martini prope Rupellam occupasse.¹¹⁵⁶

[20-01-1592] n.s.

[20]. Nostris et Navarraei dicuntur montem Catarinianum¹¹⁵⁷ propugnacu-

II, fol. 168v (p. 342)

lum cuniculis tentasse, quibusdam ruina oppressis.

Audio Cantabricam regis Hispaniarum classem insulam Divi Martini pro Rochellas occupasse.

Audivi quendam cantantem cantilenam, qua Sonneveltia traducebatur, quod occasionem dedisset mortis Overschie, ut crudelis, superba et Seirenum more venenose blandiens.¹¹⁵⁸

Februarius

Confoederati Franco-Gallici dicuntur occupasse oppidum prope Diepam Fanum Valerii, Saint Valéri.

Johannes Casmirus Palatinus hoc tempore obiit.

Hagam venit Bilantius,¹¹⁵⁹ liber dominus in Reid, legatus caesarius, ut de pace ageret. Dederat ipsi literas Latinas eleganter conscriptas, ad praetores, consules, scabinos harum provinciarum. Quibus adhortatur, ut pacem oblatam amplectantur animumque ad eam applicent, idque suos cives persuadeant nec dubiae Martis aleae fidant, aut feriente iam prae foribus Marte eam temerarii contemnant neque eam, quam iam cum dignitate et salute sua possent obtinere, frustra tandem necessitate coacti optent. Ad quam, si propensos ipsorum animos cognoverit, pollicetur, se per viros nullarum partium integerrimos omnem operam insumpturum, ut ea fiat summo ipsorum commodo et honore. Interponit suam fidem, quae apud plurimas nationes etiam barbaras multum valeret. Ex arce Pragensi, anno 1591.

Carnaval in Heiloo

[10-02-1592] n.s.

X, id est II Bacchanaliorum.¹¹⁶⁰ Rustici in pago Heilo anserem distrahunt ex equis.

Boxtellius cum novi nihil audiret, admodum se torquere erat solitus, adeo ut se rumoribus licet incertis et mendacibus foveri plurimum putaret. Unde recte in illum convenire, quod olim de Atheniensibus quidam: 'Ad nihil aliud vacabat, nisi aut dicere aut audire aliquid novi'.¹¹⁶¹

[11-02-1592] n.s.

XI. Gallum trahebant in equis aurigae, qui deinde, coniunctis uxoribus, Bacchico furore urbem discurrebant.

[12-02-1592] n.s.

Sequenti die. Felem lanceis quibusdam robustioribus petebant, ex dolio.

¹¹⁵⁴ Hs. abus.: ... captam et in ea pretiosam ... suppellectilem.

¹¹⁵⁵ Vgl. Bor III, p. 604.

¹¹⁵⁶ Cantabrië, Spaanse regio aan de Golf van Biskaje, tegenover Saint-Martin-de-Ré op het Île de Ré, bij La Rochelle.

¹¹⁵⁷ Fort op Mont Sainte-Catherine bij Rouen.

¹¹⁵⁸ Vgl. fol. 164v.

¹¹⁵⁹ Otto Henric de Beyland (Biland), een van de gezanten van Rudolf II.

¹¹⁶⁰ Maandag voor Aswoensdag.

¹¹⁶¹ Hand. der apostelen 17, 21.

Et ex navibus, validis remis agitatis, in aquas obtusis ligneis scipionibus deturbabant invicem. Victum statim sequebatur victor, natans tam gelidis undis.

[18-02-1592] n.s.

Nunciatur de obitu Innocentii IX, pontifex Rom. et ducis Wittenburgensis, qui 18 augusti obiit.

Anus ex navibus decurrebant, et aquis altera rugosam commaculabat anum; hinc iunior mulier eandem experiebatur vicissitudinem.

Familias habet Alcmaria celebriores, ab Egmondanis translatas partim, ut Teilingiorum, ex quibus unus consul, alter medicinae doctor; ex illustri olim familia Egmondorum van der Nienburch, Sonneveltiorum, ex qua Henricus et Joannes fratres supersunt.

II, fol. 169r (p. 343)

[20-02-1592] n.s.

XX. Fama est ducem Bipontinum nuper obiisse.

Parisienses dicuntur tumultuasse contra exactores publicos, et urbe exegerunt quendam nomine Clericum, hoc nomine principem.

Anholtius¹¹⁶² princeps vulneratus creditur in pede, dux vero Bullonius qui et vicecomes Tourenius¹¹⁶³ quodam proelio 1.500 Lotaringos confecit.

Rex Hispaniarum tumultuantes et seditiosos Arragonios, de quibus anno superiori [...] compressit, et quosdam ex proceribus capite punivit. Quidam etiam eo quod libello supplici petierant, ut regerentur secundum iura patria, et privilegia a Carolo V, caesare, ipsis concessa. Idque nominatim, ut per proceres regni extremo supplitio affecti sunt, cum rex occultam hanc esse conspirationem contra se initam memor Belgici motus, interpretaetur. Compressis faucibus periit dux Rimae, dux Ferio, comes d'Orgas, comes de Miras, praefectus Granatensis, archiepiscopus Corduanus, confessor regis. Episcopus Gadensis (hodie Cales¹¹⁶⁴ vocatur) et Franciscus Zapatus praeses regii consilii, veneno consumpti sunt. Vasques, a secretis, cum VIII aliis fugit.

[23-02-1592] n.s.

XXIII. Parmensis expugnavit oppidulum Novum Castrum¹¹⁶⁵ intra Rhotomagum et Diepas, ubi praesidium erat Templi et Rebusii.¹¹⁶⁶

[28-02-1592] n.s.

Philippus Nassovius, cum suis mare ingressus, 28 huius mensis stylo ut credo gregoriano, paulo post appulit Diepam.

Gerardus Hurnius, Bassigny baro, filius Boxtellii baronis senior, suffectus dicitur in locum Andreae Sigonii in praefectura superiori Buscumducensi. Sigonius vero, cum aliis nonnullis repetundarum¹¹⁶⁷ damnatus, Bruxellae ad rationem reddendam servatur.

Le quartier maître nous racompta, comment la contesse de Berck, soeur au prince d'Oraigne, en sortant son chasteau d'Ulven au charot ou coche, avec ses filles tombast du pont, et noyerent les filles.¹¹⁶⁸

[17-02-1592] n.s.

Le 17. Le roy de Navarre, estant à Buissy,¹¹⁶⁹ assembloit à la haste deux mil cavaliers, 2.000 reistres, 400 arquebusiers à cheval, 500 à pied, avec le duc de Longeville, de Bouillon, le

¹¹⁶² Christaan van Anholt.

¹¹⁶³ Voor Henri de La Tour d'Auvergne, zie fol. 129v.

¹¹⁶⁴ Cadiz.

¹¹⁶⁵ Neufchâtel-en-Bray, tussen Rouen en Dieppe.

¹¹⁶⁶ Olivier van den Tempel en Guillaume de Rebours.

¹¹⁶⁷ Afpersing.

¹¹⁶⁸ Over het verdrinken van Wilhelmina en Juliana, dochters van Maria van Nassau, in nov. 1591, zie fol. 167r.

¹¹⁶⁹ Dorp in Pas-de-Calais.

prince d'Aenholt, le conte de Soisons, le baron de Biron, pour veoir le camp du duc de Parma, à Guise, qu'estoit a Vure, 7 lieu de là. Mais se reculèrent les ducs, et perdirent aulcuns de leurs gens, et fust prise la cornette du duc de Guise. De la part du roy fust blessé le signeur de Pritin.

Fama nuper erat, Gislenium Boesbekium,¹¹⁷⁰ cum in Flandriam se recipere pararet, in via a latronibus iugulatum; quod falsum, audio.

II, fol. 169v (p. 344)

Martius

[00-03-1592] n.s.

Regi sunt 9.000 equitum, peditum 3.000; reliquos in obsidione Rotomagensi reliquit. Exspectat Belgas *et* Schotos; quos cum habuerit, exercitus ei erit XV^M (15.000) militum. Habet et exercitum in obsidione Pictaviensi. Nobiles eius arma sequuntur voluntarii 3.000, qui ne famulum inter se militare permittunt et tandem praemium exspectant condignum sua fidelitate.

Durante obsidione Rotomagensi ex praesidiariis diversis excursionibus periere XL (40) duces militares et DCCC (800) milites. (Typum Rotomagensis obsidionis apud me habeo).

Frentius cum suis in pago quodam Lotareno, cum securior esset, ab hostibus fugatur, perditis omnibus impedimentis.

Litterae 19 februarii scriptae indicant, Parmensem exspectare ex Britannia Gallica MMC (2.100) Hispanos, aliosque ex Belgia.

Aliae, XI januarii Genuae scriptae docent, pontificem Rom. Innocentium, ultimo decembris praecedentis anni mortem obiisse. Subaudum¹¹⁷¹ obsedis oppidum Vignon, indeque remotum, amissis 600 pedibus, 300 equitibus et duo tormenta bellica,¹¹⁷² ipsumque noctis auxilio cum nonnullis equitibus evasisse.

Captus frater natu minor ducis Mercurini¹¹⁷³ ac reginae viduae, a Navarraeis.

(De fabro ferrario, quem Vulcano assimilabamus, et eius pulchellam coniugem Veneri, vide quae Lucianus, *Dialogus Mercurii et Apollinis*, fol. 26).¹¹⁷⁴

Non procul hinc regio est Veronensis,¹¹⁷⁵ quae suum habet quaestorem. Hic olim urbs fuit celebris, cuius meminit Junius in sua *Batavia*, quam Johannes, comes Hollandiae, obsessam et proditione sui consulis Phobbi captam delevit, eo quod Veronenses multum augerentur, seque in libertatem asserere vellent.

[12-03-1592] n.s.

XII. Currunt per vicus et urbem¹¹⁷⁶ puellae puerique, hi scipionibus, illae coronis floralibus ornatae, caput hedera ornatae, cantantque puerile canticum (vide Novidium, *Fastos*, libr. XI):

Vrau, vrau, set u dochter te nayen,
Breeckt den draet, soe gaet sy drayen,
Geeft se naelt, schaer, draet, vingerhoet
En ellen, die se quellen moet.

[09-03-1592] n.s.

¹¹⁷⁰ Ogier Gisleen van Busbeke, de ontdekkingsreiziger.

¹¹⁷¹ Charles Emmanuel I, hertog van Savoye.

¹¹⁷² Lees: duobus tormentis bellicis.

¹¹⁷³ César de Mercurin, kapitein van de infanterie, gehuwd met markiezin de Laugeyret in 1592.

¹¹⁷⁴ Zie fol. 146v.

¹¹⁷⁵ Het voormalige dorp Vronen, zie fol. 144r.

¹¹⁷⁶ Alkmaar.

Vidi literas, scriptas IX huius mensis, quae indicabant Anglos Franco-Galliam appulisse, pecuniamque attulisse quater centena millia coronatorum Francicorum. Regem Navarraeum Confoederatos invasisse, fugasseque ad Abbevillam usque.

[20-03-1592] n.s.

XX. Vidi apud Martinum Meesterum sturnum,¹¹⁷⁷ cantare et loqui doctum, quem magni ipse, ut merebatur, faciebat. Vidi autem in ipso perfectum assentatoris aulici exemplar.

II, fol. 170r (p. 345)

Pontifex Romanus creatus cardinalis (Hippolitus) Aldobrandinus Florentinus, qui assumpsit nomen Clementis Octavi, 30 januarii.

[18-04-1592] n.s.

Audio, Nassovium expeditionem fecisse contra urbem Traiectensem ad Mosam, sed repulsum.¹¹⁷⁸

Audio, Hispanos Batavis, Italiam navigantibus mercaturae exercendae gratia, XXX naves eripuisse.

Extra portam Harlemensem deambulans, vidi reliquias monasterii olim amplissimi canonicorum regularium.¹¹⁷⁹

Venerat hic Biliae¹¹⁸⁰ comitis uxor, ex familia Sonneveltiorum, cuius bona iam diu fiscus occupaverat, quod coniux ipsius Regias sequeretur partes, ut eadem sibi restitui ab Ordinibus impetraret, quandoquidem maritus eius iam tertius, semi-Italus, suam in patriam reversus, nihil hostile tentarat contra hanc provinciam. (Primus maritus praefectus Antverpianus Sterck, vulgo ‘amptman’).

Invitaverat hanc ad prandium Boxtelliae baro; tant galiarda, tant courtisana, que vis aultre; au parler docte et nette, d’une gravité plus que féminine, ainsy qu’on peult bien dire, que consuetude et nourriture fait l’aultre nature; on la diroit née d’une grande princesse.

Circa hoc tempus. Cum nundinae essent, spectatum veniebant plurimae ex Frisiabonum regione vicina puellae, habitu moribusque plane ab incolis Almarianis caeterisque Hollandis diversae, quarum formam expressi in albo meo, diversarum gentium picturis ornato.¹¹⁸¹ Vidi tum inter caeteras quisquiliis nundinarias quendam circulatorem, qui avoit trois peintures des couleurs meslées, dont la perfection apparoit per un tuyau, et fust la première une nonnette, que déchaussa un moine et donna avec le pantoffle aux fesses; l’aultres furent de la matière culetaire, au mesme mode.

Mira vulgi opinio de ‘eertmennekens’, sive nostri ‘cabautermannekens’, quos volunt felicitatem suis aedibus adferre ac omnia noctu agere,¹¹⁸² quemadmodum olim Lares et Poenates dii, ut apud Plautum Lar in prologo *Aulularii*:

Hanc domum

Tam multos annos est quom possideo et colo.

Patrique avoque amicus huius.

Vidi hic agnos uno partu editos V (5), et vulgariter plerumque tres pariunt.

¹¹⁷⁷ Een spreekw.

¹¹⁷⁸ De aanslag op Maastricht was in de nacht van 17-18 april.

¹¹⁷⁹ Het regulierenklooster St. Willibrord of De Blinken in Heiloo, buiten de Kennemerpoort.

¹¹⁸⁰ Mogelijk Bilta, De Bilt.

¹¹⁸¹ B. verwijst hier naar zijn Berlijnse liber amicorum, op fol. 76v tekening van ‘nupta et puella’, 77r gedicht van B. over Hollandse meisjes, 77v prent van boer in Alkmaar, en 78r ... ‘pingebam scribebamque Alcmaria... 1592’ tekst bij 77v.

¹¹⁸² Zie Pollmann 2000, p. 115.

In agro Alcmariensi altiori multae sunt in pascuis violae flammeae, ‘penseën’ nos vocamus, diversi coloris; officinis quoque herbam clavellatam vel herbam Trinitatis esse, scribit Junius; ego Jovis florem credebam esse. Dicit nempe Cardanus, violam esse sine odore. Jacia magna vocatur ab Adamo Leonicero in *Historia naturali*, fol. 181, quem vide.

II, fol. 170v (p. 346)

Aprilis.

Cum anno 1430 tumultu potius quam bello Caninefatum Alcmarienses perdidissent signa, eaque diu Hornae in templo penderent, tandem anno 1460 captis Hornis ea recuperarunt Almariani.

[20-04-1592] n.s.

XX. Ordines Traiectenses legem tulerunt de colonis contumacibus et in veteres dominos contumeliosis et iniuriis; aucta est post annum.

Parmensis, cum aliud liberandae urbis Rhotomagensis ab obsidione Navarraeorum non videret, hoc stratagemate usus regem fefellit. Magna parte exercitus dimissa, literas scripsit ad Confoederatos Lotarenos, se intra certum tempus deductis rationibus non posse Franco-Galliam intrare. Easque literas intercipi a Navarraeis curavit, unde ii omni cura soluti dimissionem ad tempus a rege impetrant, suos invisuri. Quod cum fieret, subito Parmensis, collecto exercitu, et currubus ovali forma clauso processit, ac XVII huius mensis non procul Rotomago venit, urbemque carnibus aliisque necessariis iuivit. Inde cum Caudebecani¹¹⁸³ impedirent aditum ad urbem, eos XXVII obsessos, deditione accepit in potestatem.

Interim rex suum collegit exercitum, pervenitque ad Fontem Bourgum, lustrandoque suos repperit duces Mompenserium et Longevilanum, equites Franco-Gallos, gravis armaturae cataphractos MMD (2.500) ex nobilitate paene omnes equites Germanos MMD (2.500) et peditum XIII milia (13.000). Accesserunt 27 huius mensis vicarius praefecti Caletani CCC (300) equitibus dominus Cattevilanus legione peditum CCCL (350) virorum et Angli CCXXX (230).

[19-04-1592] n.s.

XIX. Boxtelliae meus baro a senatu Almariano prandio satis sumptuose exceptus fuit, antequam discederet.

Praeter Petrum Nannium, virum doctum ac professorem Lovaniae bonarum literarum, Alcmaria protulit Petrum Forestum,¹¹⁸⁴ medicum Delphensium et nuper professorem Lugdunensem, qui anno LXXXIV (1584) scribit se fuisse LX (60) annorum. Edidit *Observationes de febribus ephimeridibus et continuis*, et alia quaedam.

Schermer, Wormer

[22-04-1592] n.s.

XXII. Valedictis omnibus, cum tota familia et suppellectile decedimus summo mane, et navi per lacum Schermerium vecti, intravimus fluvium, vulgo vocata Fossa sordida, de Vuylesloot, ubi vidimus, non qua hic ante ex navi delineavi forma,¹¹⁸⁵ pagum amplum Vormarium.

Domus pleraeque ex ligno et arundine constant ob fundum palustrem, qui non fert graviora vel ponderosiora aedificia. Regio est fertilis, sed plurimum aquosa, lacubus fossisque distincta.

II, fol. 171r (p. 347)

¹¹⁸³ Caudebec-en-Caux, 45 km ten W. van Rouen langs de Seine.

¹¹⁸⁴ Petrus Forest (1522-1597), lijfarts van Willem van Oranje.

¹¹⁸⁵ Zie fol. 144v.

Mirum est, quam mutetur monetae valor. Non principum sed mercatorum libidine crescit, decrescit. Nec suffecit tot tantisque oneribus obrui miseram plebem, nisi et falsata quodammodo moneta expilaretur.

Renatum saeculum, cuius meminit Erasmus (*De institutione principis*) his verbis: ‘Caroli Burgundi temporibus quatuor fere modis expilari populum aliquamdiu vidimus, ac praecipue a morte Caroli, cum diuturna anarchia, quavis tyrannide perniciosior, ditionem tuam affligeret: primum ubi numismatis materia mixtura quadam vitiatur; deinde cum ponderi detrahitur. Praeterea cum circumcissione minuitur; postremo cum aestimatio nunc intenditur, nunc remittitur; utcunque visum est principis fisco conducere.’ Quae omnia haec nostris temporibus optume quadrant.

Utrecht

[13-04-1592] o.s.

XIII. stylo veteri. Cum ditionem Traiectinam essemus ingressi, vidimus cogi undique villicos ad venationem luporum, quorum auctus numerus multum damni infert.

Circa vesperum patriam urbem ingressus fui.

[16-04-1592] o.s.

XVI. Tradita domus, mihi cum sorore hactenus communis in vico Vincemio,¹¹⁸⁶ Gerardo Cnopio ex emptione octingentorum florenorum. Hic ut animum meum vincerem et fortunae contemptum ostenderem, a meo iure contra iurisconsultorum sententias discessi, et malui quibusdam carere bonis, quam discidii inter amicos et fratres exemplar existere. Id licet grave primum et intimam mentem verberaret, tandem pervici divino auxilio. Habeas tibi indebita, soror Geertrudis,¹¹⁸⁷ ac utere; lubens utatur tua posteritas, concedo. Decipi nempe semper quam decipere malui, iniuriam ferre quam inferre.

Tabellam inveni, a monachis ut videtur quibusdam profectam, in qua depicta erat magnitudo, ut creditur ab iis, vulneris Christi, hac forma:

[Een kleine, roodgekleurde, ruitvormige figuur].

Ingentis admodum, aderatque inscriptio: ‘Dit is de lengte ende breete ende groote der wonden in der sijde Christi, die van Gode verthoont wort eenen geestelicken persoon. Ende wie se met inniger herten dagelicks aensiet, die sal binnen dien dage seecker blijven van dootsonden, ende hij sal verwerven afflaet van dagelijcxe sonden.’

Addita erat forma clavis, clavim ligneam textorum crederes, hac inscriptione: ‘De paus Innocentius sende derde nagel ons Heeren den coninck van Siciliën, ende soo wye se dage-

II, fol. 171v (p. 348)

lijcx aensiet met inniger herten ende met berouwe sijnder sonden ende V (5) paternoster leest, hem werde affgenomen de VII dootsonden, ende sal groote gratie daermeede verdienen aen lijff ende sielen.’ Quibus nugis circumduxerunt plebem falsi olim mystagogi.

Intellego ex Cantero, meditare Lipsium *Facem historiarum*,¹¹⁸⁸ ad hoc tamen ei deesse copiam librorum.

[25-04-1592] o.s.

¹¹⁸⁶ Winssensteeg, nu Herenstraat.

¹¹⁸⁷ Geertruid van Buchell was de oudste der nog levende kinderen van Arent, maar uit een andere moeder (Agnes) geboren. Ze trouwde met Dirk de Lange; B. woonde bij haar in totdat hun huis in 1592 verkocht moest worden. Zie Pollmann 2000, p. 47 en 103 (met name over de verkoop, noot 45, p. 275).

¹¹⁸⁸ Een onvoltooid project van Lipsius, de *Fax historica*, bedoeld als een algemene commentaar bij alle geschiedschrijvers uit de Oudheid.

XXV. Brakeliana factio¹¹⁸⁹ inquieta, cum amissorum munerum restitutionem nullam videret, nisi turbata republica; sollicitat vicinos et membra regionis, Amersfortios, Batavoduros, Rhenenses; dubia spe dimittuntur. Rhenenses vero, quod Regnerus Aswyndius Brakelii de moeniis ipsorum demoliendis et in pagi formam redigendo oppido, apud Ordines egisset, omnem statim opem denegarunt. Quamobrem citati quidam ut novarum rerum studiosi, ut causam dicerent, voluntario exulant decessu; ut Asvindius, Ruelius, Bomgerus, Nienrodus, Johannes Martius Abcaudius, Lubbertus Prisius Zudortius, protestantes de gravi iniuria, quod, indicta causa, ab Ordine fuissent remoti et ab adversariis, in propria causa iudices existentibus, condemnarentur.

Persequendo una assai bella fanciulla, servante della nostra casa, Jenetta Nicolea, Amsterodamense, di molta bontade, non volendo consentir al mio dimando, li denari eusseno, al mio parer, la far cascare, honestamento se scusava dicendo: ‘Io so povera figliola, non ho altro ben che il mio honore e pudicitia; quella persa, seroye d’estime de chascun, et peustre que vostre amour se changeroit en haine et mescontentement; ainsy que ce peu de plaisir me changeroit en douloir perpétuel, consumant et géhennant ma conscience; vostre bien ou plaisir que pouviez avoir de moy, seroit petit, et mon mal infini et irrécupérable. Si cherchez telle lubricité, il vous sera facile à trouver celles qui s’abandonneront à vous, comme elles ont fait à des aultres, avec plus de contentement et moins du mal.’

Pour quoy admirant la saige responce d’une simple fille et aiant pytié de la dolce tenerezza, cangiando proposito, l’admonestoy au contraire que je n’avoie fait, de vouloir conserver à jamais ceste tant honeste

II, fol. 172r (p. 349)

voulonté. Que faisant, elle seroit réputée et estre fille d’honneur et receveroit quelque jour la bénédiction divine, en honeste et bienheureux mariage, ce qu’elle disoit en respondant espérer avec l’ayde de Dieu. Et moy la laissant, conforta depuis plus en vertu, que n’avois devant sollicité au contraire.¹¹⁹⁰

Ontslag bij Hornes

Cum me torqueret libertatis desiderium et aulica haec vincula minus mihi convenire sentirem, dimitti a domino meo postulavi.¹¹⁹¹ Talis nempe mihi animus, ut cum Diogene malletm lactucas comedere vita libera quam, serva ea omnibus aulicis frui delitiis. Et vereor, ut nimis vera sit Gevarri¹¹⁹² sententia: ‘Enfin deviennent en lieu des chrestiens courtisans; car la cour est le lieu, où l’on peult venir à grands biens; aussy est ce le lieu, où on est accoustumé se perdre.’

Maius

Hoc mense nuptiae Sigismundi III, Poloniae regis, et Annae Caroli, archiducis Austriae, celebratae, vide *Merc. GB*.

Cum Parmensis post receptos Caudebecanos castramentaretur apud Bohinmontem et Ivetotum,¹¹⁹³ Navarraeus cum exercitu advenit animo pugnandi, ac IV huius mensis, summo mane invasit septem legiones, et ex silva in qua se munierant vallo quodam eiiecit, plurimis occisis, idque praecipua Batavorum virtute.

[06-05-1592] n.s.

¹¹⁸⁹ De factie van Reynier van Aeswijn, heer van Brakel.

¹¹⁹⁰ Zie Pollmann 2000, p. 87 (vertaling), het meisje noemt ze Jantje Claes.

¹¹⁹¹ Eind april 1592 neemt B. ontslag van Johannes van Hornes. Zie Pollmann 2000, p. 82.

¹¹⁹² Antonio de Guevara.

¹¹⁹³ Bois-Himont en Yvetot, iets ten N. van Caudebec.

VI huius. Alios invasit et fugavit, et castra Bohinmontana et Yvetotia occupavit, nec quievit, donec deservissent alia castra ad fanum Vendrielle et in locis vicinis Caudebeeckio et Jumegio.¹¹⁹⁴

[10-05-1592] n.s.

X. Rex instruxit exercitum inde, cum Parmensis se in castris contineret, XXXII alas equitum delegit ducibusque Philippo Nassovio, Bironio, Cleermontio, Ambosio, Novio exercitum ac castra Parmensis invasit, partimque fugavit, magna praeda apud Navarraeos pervenit, aestimata DC millia (600.000) florenorum, signa capta Chimaii et Bossuvii. Chimaius vero cum alis cataphractorum nobilium Belgiae Artesiam petiit.

[15-05-1592] n.s.

XV mai. Tradita Caudebeca Navarraeo, quamvis praesidio essent CCL (250) Hispani, L (50) Galli-Belgae, CC (200) Franco-Galli.

[17-05-1592] n.s.

Interim Parmensis Lutetiam profectus urbem intravit 17 huius mensis. Eius vero milites in suburbiis mansere.

[12-05-1592] n.s.

XII. Ingressus est Walravius Bredenrodus Viennam Batavorum, cum iampridem se heredem Geertrudae Bronchorstiae et dominum Viennae se declarasset.

[16-05-1592] n.s.

XVI. Quaedam mulier, incertum atra bile an demonis insidiis victa, seipsam ingenti vulnere laesit, et

II, fol. 172v (p. 350)

iam animum agere creditur, gutture patente.

[02-05-1592] n.s.

II huius mensis. Obiit Johannes, comes a Manderscheit, episcopus Argentinensis.¹¹⁹⁵

[31-05-1592] n.s.

Ultimo vero huius. Protestantes canonici elegerunt Joannem Georgium, marchionem Brandenburgensem, at IX sequentis [9 juni] apud Tabernas catolici Romani elegerunt Carolum Lotarenum episcopum Metensem.¹¹⁹⁶

Amsterdam¹¹⁹⁷

[30-05-1592] n.s.

XXX. Amsterodamum profectus sum, ubi cum Jacobum Geinium¹¹⁹⁸ inviserem, monstrabat is mihi duodecim apostolos a se sculptos in aere, et Goltzii duas Sybillas, iampridem ex Romanis status in aere incisas.

Hinc submoenianum nosocomion lustravi, pauperum mente captorum, eximia structura conditum.¹¹⁹⁹ Supra portam hi versus legebantur:

¹¹⁹⁴ Jumièges.

¹¹⁹⁵ Straatsburg.

¹¹⁹⁶ Tabernae: Saverne / Zabern; Metenses: Metz.

¹¹⁹⁷ In 1592 maakt B. wat uitstapjes, in mei naar Amsterdam, in augustus naar dorpen rond Utrecht en weer naar Amsterdam.

¹¹⁹⁸ Jacob de Gheyn II (ca. 1565-1629) Zuid-Nederlandse tekenaar en schilder, in 1585 leerling van Hendrik Goltzius (1558-1617) in Haarlem.

¹¹⁹⁹ Het Dolhuys aan de Kloveniersburgwal uit 1562; boven de ingangspoort stond: 'Dit Godtshuys wert gesticht uyt liefde milt van aert / Het toomt de Dolheyt die zich zelf noch niemant spaert. Anno 1562' (zie *Diarium* 1907, p. 324-325).

Tot behoefte dergener, die God met crancksinnicheiden visiteert,
Zijn deese huyskens hier gefondeert. 1562.

Insignia quoque fondatorum adsunt [tekening van twee ingekleurde wapens],¹²⁰⁰
et porta alia pulchra, ornata perspectiva et his versibus:

Die met dollicheiden sijn begaeft
Werden hier gespijst ende gelaeft.¹²⁰¹

Praefecti huius nosocomii erexere ludum,¹²⁰² quo sorte fortuna experiebatur ducta, non exigua pauperum utilitate.

Ad basilicam vero civilem hos versus legi de *Tumultu anabaptistarum*, quem Hortensium descripsisse arbitrator: ‘De bontgenoten der opruriger anabaptisten’ (vide Hanard Gamre, in *Ecclesiae querimonia*).¹²⁰³ Hic edictum fuerat promulgatum, quo bissiarii mercatores iubebantur singulis diebus quid venderent ad quaestorem deferre, institutum tributum pendere. De anabaptistarum tumultu quoque meminit Gilbertus Cognatus in tragicis *Narrationibus*: Brevem huius urbis descriptionem, vide apud Petrum Apherdianum, in *Epigrammatibus Moralium*, libro II.

Habent passim in Hollandia orphanotrophia,¹²⁰⁴ ubi conservantur bona pupillorum, de quibus videntur agere libri 32, 35, 42, cap. de clericorum ac episcoporum audientia.

Anno 1482 Amsterodamenses civitatem suam muro cinxerunt, cum ad hoc usque tempus portis et turribus tantum fuisset munita. Nunc duplo fere maior facta, a tam exiguo tempore maximum emporium evasit.

II, fol. 173r (p. 351)

[28-05-1592] n.s.

Lapideum Vicum, oppidum in Transisulana regione, a nostris obsessum, est rumor, multosque nostrorum primo accessu vulneratos et interemptos.¹²⁰⁵

Circa hoc tempus. Quaestor domini Traiectensis constituitur in locum Willemi Lamsweerdii Cornelius Both, mercator bissiarius, retro basilicam civilem sub insigne ‘divi Martini’, homo nullius literaturae, plebei generis, cum olim magnae auctoritatis hominibus, nobile et senatorium illud officium offerri soleat.¹²⁰⁶

Cum Duesburgi¹²⁰⁷ essem cum Boxtelliae barone, monstrabat mihi hospes tabellam, uxori ipsius a quodam milite, qui Nussiam oppresserat,¹²⁰⁸ donatam, picturae veteris; non sine illorum temporum artificio continebat sacram historiam.

Junius

[01-06-1592] n.s.

¹²⁰⁰ Wapens van Henric Paulusz van Gisp en Christina Boelens.

¹²⁰¹ De nieuwbouw van 1615 kreeg een grote gevelsteen met het onderschrift ‘Die met crancksinnicheyt syn begaeft / Die werden hier gespyst ende gelaeft’ (tekening H.P. Schouten 1792).

¹²⁰² In 1592 werd een loterij opgezet voor uitbreiding van het tehuis.

¹²⁰³ Hannard van Gameren (Gamerius), schreef o.a. *Ecclesiae catholicae quaerimonia*, over het oproer der Wederdopers te Amsterdam in 1534.

¹²⁰⁴ Weeskamers.

¹²⁰⁵ Het beleg van Steenwijk begon 28 mei.

¹²⁰⁶ Zie Pollmann 2000, p. 159.

¹²⁰⁷ In Duisburg was hij in sept. 1591 geweest.

¹²⁰⁸ Neuss was kort tevoren, in 1586, door Parma verwoest.

Kal. Cum venereo, nescio an diabolico, instinctu bis portas fuissem egressus lubricitatis gratia, bisque pluviis fuissem impeditus, iam tertio vehementi tonitru ac subito deterritus, a lubrico itinere revocatus sum; et ut fortunae benignitatem in me semper sensierim clauderi et meis contrariam votis, sic divini propemodum Numinis monitu a variis animi, corporis fortunaeque periculis avocatus fuerim.¹²⁰⁹

Narratum mihi crudele facinus trium Franco-Gallorum etiam ‘studentium’, ut vocant, quibus comitatus Johannes Benignius¹²¹⁰ dolo decesserat. Ipse eques, pedites alii, qui cum videret se pedibus insequi comites non posse, commutatis vicibus ipsis suum concessit equum. At illi auri fame, bene nempe erat vestitus, inducti hominem multis ictibus conficiunt, et mortuum cadaver relinquant, paullum a via amotum, omnibus spoliatum. Erant ei literae commendatitiae mercatorum ad consulem Rhotomagensem, ut ab eo pecuniam acciperet, his latrones illi consulem adeunt, argentumque petunt. At Deo non patiente impunitum hoc manere facinus, cum ut vere olim Sophocles:

Προς ταυτα κρυπτε μηδέν, ὡς ὁ πάνθ' ὀρών
Και πάντ' ἀκούων πάντ' ἀναπτύσσει χρόνος.

Nil occulte quando cuncta tuens
Et cuncta audiens omnia revelabit dies.

Consul fraudem suspicari coepit, accersique iubens, omnes Franco-Gallos cognoscens carceri mancipandos tradit lictoribus, et torti cum facinus profiterentur, in rotam sublatis poenas dedere.

Parmensis ex Franco-Gallia reversus dicitur, exiguo causae suae commodo.

II, fol. 173v (p. 352)

Legiones nostrae in Franco-Gallia, cum primas ubique partes in proeliis occupassent honoris avidi milites, valde imminutae redire, dicuntur; vix nempe quarta pars superest.

Steenwijca cum frustra tormentis pulsaretur, eadem transplantantur loco commodiore.

Altorff,¹²¹¹ centurio, cum negligentius vino somnoque sepultus, munimentum suum defenderet, a Regiis ex oppido occiditur, ac monumentum occupatur et signum in oppidum traducitur.

[20-06-1592] n.s.

XX. Bavarus, Coloniensis antistes, suos denuo¹²¹² legatos de libera Rheni navigatione Lucum misit, ut apud Ordines Batavicos et Confoederatos de eadem agerent.

[24-06-1592] o.s.

XXIV, feriis Johannis Baptistae. Reddita nostris Steenwijca. Milites praesidarii sine armis exiverunt, reddente eadem Mauritio, ac deinde omni cum suppellectile Couvardiam conducti sunt, iuramento dato, ne octo mensium spatio arma contra nostros ferrent.¹²¹³

Wilhelmus Adrianus Hornius, Buxtelliae baronis filius, ex Anna Flodropida, hoc mense annorum est XV.

Magnus iterum thesaurus argenti ex Hispania Luxemburgum venit: CC (200) nempe muli argento onerati, valoris 1.500.000 coronatorum.

¹²⁰⁹ Zie Pollmann 2000, p. 82 (vertaling) en 87.

¹²¹⁰ De Amersfoorter Jacobus (hier abus. Johannes) Benignius, hoogleraar in de rechten in Douai, zie dl. I, fol. 145r (p. 293).

¹²¹¹ Bij Bor III, p. 626, heet hij Olthoff.

¹²¹² De eerste maal kwamen zij in april 1592; zie Bor III, p. 622-623.

¹²¹³ De overgave van Steenwijk aan Maurits was op 4 juli, B. houdt hier de oude stijl aan .

Circa hoc tempus. Obiit dominus Arnoldus de Palude,¹²¹⁴ vicarius Marianus, ac sepelitur in sepulcro Wilhelmi de Palude consanguinei sui, qui obierat, ut ibi legitur, anno 1474, canonicus Marianus.

Hoc anno. Venditae aedes Rhenessorum a Vulven, magnificae sane, in urbe existentes non procul a coemiterio s. Johannis, 7.700 floren.¹²¹⁵

Julius

Vidi literas, hoc tempore Romae scriptas, quibus continebatur, meretrices etiam famosissimas unum in locum contractas, ad quem omnes stupri convictas, licet invitas et reluctantes, adducunt, poenas vulgatae pudicitiae tam turpi Venere daturas, ut olim Constantiniana lege adulterae.

[14-07-1592] n.s.

XIV. Circa hoc tempus vulneratus fuit Dorpius, tribunus militum in oppugnatione cuiusdam oppiduli,¹²¹⁶ unde et paullo post mortuus est. Quemadmodum et dominus de Fama, praefectus Huesdenus et armamentarii tribunus.

Coevorden belegerd

Hinc obsidione cinxerunt nostri Coevardiam, castrum munitissimum, cuius infra [fol. 175r] do formam.

[25-07-1592] n.s.

XXV, feriis Jacobaeis. Incoepere hic ludi sortitii,¹²¹⁷ quibus multarum pudicitia labefactata nocturno hoc et licentioso concursu.

Nobilissimae olim familiae domicilium Vulven, temporum et bellorum iniuria collapsum, cum ipsa gente et posteris Rhenesseis, in manus pervenit ex emptione (36.000 flor.) ignobilis

II, fol. 174r (p. 353)

viri Walteri Craisteinii, qui illud iam restaurat minorem in formam, sed non sine sumptu. Anno Domini 1374 ab Alberto Bavaro, Hollandiae comite, captum, habent annales, anno vero 1528, grassante Bavaro et urbe factione Geldrica occupata, postremum eversum fuisse, et ad hoc usque tempus ruinis infectum, adeo ut vix forma agnosceretur, iacuisse, traditur. Est feudum Hollandicum, habens subfeuda non multa, quorum domini se baronis aliquando titulo venditarunt. Cum vero internis ac civilibus factionibus nobiles cum episcopis saepe digladiarentur, factum est ut illi, quo se contra eosdem praesules munirent, castra sua Hollandiae comiti offerrent ac eius iuris facerent.

Hoc mense equitum magister, quem vulgo ‘mareschalcum’ vocant, Bironius, ad oppidum Esparnaum¹²¹⁸ ictu machinae maioris prostratur, ac equus Henrici IV Navarraei, Franco-Gallorum regis, globo traicitur, quo tempore Turoniae comes apud Sedunam accubuisse creditur.

Augustus

Houten

¹²¹⁴ Buchelius, *Monumenta*, p. 122, fol. 64v. Arnold van der Poel, gest. 14 maart 1592.

¹²¹⁵ Dit huis was van Johan van Renesse, oudste zoon van Johan en van Alida van Bronckhorst van Batenburg, heer van Wulven.

¹²¹⁶ Jhr. Willem van Dorp, kolonel in het leger van prins Maurits, gewond voor Steenwijk 3 juli, werd 7 juli in de stad begraven.

¹²¹⁷ Loterijspelen.

¹²¹⁸ De maarschalk de Biron sneuvelde bij Épernay, dat door Henri IV ingenomen werd.

[04-08-1592] o.s.

IV. Paganalia¹²¹⁹ celebravimus apud Hautenos, in villa Johannis Wittii, amici mei. Aderat mihi puella pulchella et sine felle iuvenula, Annetta Verhuelia, cuius mihi placebat blanda simplicitas et sine fuco mores mirum in modum arridebant:¹²²⁰

Ardo d'apresso, di longo cangio il core
Amo, e vuol Fortuna, che a me fugge amore.

Gistellius, praefectus militaris, a Regiis capitur.

[08-08-1592] o.s.

VIII. Sepelitur Albertus, Jani Rusii iunioris filiulus, duorum circiter annorum, ex tabido morbo mortuus, in templo Civili.

[15-08-1592] n.s.

XV. Johannes Rhenessius, domini de Aa frater natu minimus, inter pocula cum Regnero Aswyndio, Brakelii domini filio natu maximo, rixatus, improvido eum pugionis ictu occidit apud Loenios.

Woudenberg

Profectus sum hoc die cum Johanne Ruyschio iuniore Wouenberg pagum, ubi vidi monumentum, nuper a nostris contra Regios excursores erectum, villamque Lambalganam,¹²²¹ 124 iugerum, ad Russium spectantem, et vidi colonorum ex nimia licentia intollerabiles mores.

[24-08-1592] n.s.

Audio, Egmondum Jacobum,¹²²² nisi fallor Keneburgi dominum, in obsidione Coevardiensi globo plumbeo vulneratum.

Fuit nuper Lugduni Batavorum quidam Florentinus (Franciscus Puccius),¹²²³ pestilentissimae doctrinae author, qui Origenis errorem de nimia Dei misericordia in lucem edere conabatur. Obtulerat is regi Navarraeo nuper libellum sui dogmatis; sed is bellicis se occupatum iis vacare posse, negaverat. Gaudae typis mandasse creditur librum, quo probare conatur, quibuscunque ceremoniis adhibitis, si fides in Christum firma, servatos iri omnes, nil referre externa illa, miseri-

II, fol. 174v (p. 354)

cordem Deum omnes ad salutem creasse aeternam, perpetuam nulli infligere poenam, sed temporariam, etc. Suppressus iste creditur nec vulgatus, quamvis sint qui viderint; vide *Mercurius Gallo-Belgicus*, lib. V.

Quidam falsarius, ficta Canteri manu, magnam quandam summam in Frisia eius nomine abstulisset, ni proditus aufugisset.

Hoc tempore. Quidam (Batavorum Viennae) multorum latrociniorum particeps capite poenas luit, cum frustra ob criminum multitudinem magnitudinemque novi domini clementiam exspectasset.

Comitis Culemburgani uxor, ex familia Manderscheitia, quae diu a viro, cuius animum suspitio adulterii quorundam iniquis suggillationibus insederat, fuerat separata, intercedente

¹²¹⁹ Dorpskermis.

¹²²⁰ Zie Pollmann 2000, p. 90.

¹²²¹ Lambalgen is een landgoed van ongeveer 290 hectare in Woudenberg, net ten zuiden van Scherpenzeel.

¹²²² Jacob van Egmond, heer van Kennenburg, werd 24 aug. gewond; zie Bor III, p. 635.

¹²²³ Franciscus Puccius (1543-1597) theoloog; zie over zijn dood hieronder, fol. 194r.

Loysio et Mathenesio Rinierio, Culeburgum rediit, certis conditionibus, ut in oppido maneret, certamque pecuniae summam singulis trimestribus acciperet. Regii, ut Coeverdianos obsidione liberarent, ducibus Verdugio, Barlamontio, Dragonio, VIII^M (8.000) circiter militum frustra castra nostrorum tentarunt et re infecta discesserunt. Narratur de quodam nobili, Steenwijck nomine, qui dicebatur castra nostrorum voluisse prodere hosti; quare et carceri traditus fuit.

Amsterdam

[26-08-1592] n.s.

XXVI. Amsterdamum profecti, Candidus¹²²⁴ meus et ego apud Amstelium, cum Loenii paganalia celebrarent, diem atque alteram morati, vidimus rurestris vitae iocunditates et villaticas puellas periculosumque colonorum ebriosorum consortium.

[29-08-1592] n.s.

XXIX. In reditu apud Abcoudianos me ponderavi libras CXXXI (131), cum XXX me superaret Candidus.

Amsterdami hospitati sumus in diversorio ‘Trium Frisiorum’. Hospita vidua erat habebatque filiam lepidam sane et amabilem.

Vidimus officinam Johannis Mulleri,¹²²⁵ qui monstrabat varias Sprangeri¹²²⁶ picturas, a se in aere incisas. Inde ad Sagittariorum pervenientes hortum, picturas ad vivam similitudinem artificiose factas per Theodorum Bernardum,¹²²⁷ ingeniosum pictorem Amsterdamium, spectavimus.

[30-08-1592] n.s.

XXX. In navi erat nobiscum quidam, qui ex castris Coevardianis venerat, dicebatque de tradendo agere praesidiarios cum comite Mauritio, monstrabatque castrum situm formamque, ut sequitur, a se delineatum.

[24-08-1592] n.s.

Praesidiarii Bonnenses, cum oppidum relinquire cogentur, diu tumultuati; 24 huius mensis tandem Bonna educuntur.

II, fol. 175r (p. 355)

[12-09-1592] n.s.

[Gekleurde tekening van de belegering van Coevorden (‘Delineatio castrum Coevardiensis’, oriens, septentriones, meridies, occidens; catte, paludes, fossae C (100) pedes latae, fossae terra oppletatae, castra, castra nostrorum, catte)].

Deditum die sequenti vel, ut alii, II septembris, hora IX, vel 12 stilo novo.

[31-08-1592] n.s.

XXXI. Domum reversus sum, ubi cum multa dicerentur de emendanda navigatione et quantum utilitatis ea civitati adferret, damno tamen nobilitatis magno, ut quondam Theodorus Ruysch, consul Traiectinus apud Campenses exul dixisse, fertur. Qui cum Campenses de portu ampliando urbemque ipsorum mercatoribus frequentem reddere cogitarent ipsumque consulerent super ea re, respondit: ‘Si nobiles vellent praecellere, inconsultum fore ipsorum propositum; sin mercatores fieri vellent, utilissimum esse.’

¹²²⁴ Johannes de Wit.

¹²²⁵ De graveur Jan Harmensz Muller (1571-1628).

¹²²⁶ Bartholomeus Spranger (1546-na 1627), kunstschilder.

¹²²⁷ Dirck Barentsz (1534-1592) kunstschilder. Dit is de vroegste vermelding van zijn schilderij ‘Schutters van Rot G’ (Voetboogdoelen) uit 1562 en van zijn ‘Poseters’ in de tuin der boogschutters (Albert Blankert).

Circa hoc tempus. Antonius Cauchius,¹²²⁸ advocatus Traiectinus, syndicus Ordinum effectus est, loco Florentii Tinnii.¹²²⁹

Hoc tempore. In Hispaniis capti Carolus Stuerius et ... Ultraiectinus, quod falsam sua autoritate fecissent monetam, et igne periire.

[26-08-1592] n.s.

XXVI. Obiit Wilhelmus, lantgravius Hassiae,¹²³⁰ princeps prudentissimus, insignis mathesios amator, annos natus LXXI (71), relicto unico filio herede Mauritio. Alii mortis diem III septembris stilo gregoriano faciunt.

Sub finem huius mensis. Obiit Wilhelmus Rosenbergius, Bohemiae pro-dux, aurei velleris eques, cuius funus mense octobri regio more Grenoviam deductum.¹²³¹

II, fol. 175v (p. 356)

September

[25-09-1592] n.s.

Hoc mense. Obiit 25 Christianus, Saxoniae dux, et 24 octob. sepelitur, ut exprimitur in libello. Pontifex Romanus dicitur ad Confoederatos Sanctae, ut vocant, Liguae, sive Confoederationis, literas dedisse, quibus adhortatur ut regem creent. Et sunt, qui se vidisse testantur coronatos a Lotaringo cusos, hac inscriptione: 'Carolus X, Francorum rex'. (Ego habui eiusmodi nummum, cūsum anno 1593).

Summam argenti non signati copiam ex Hispaniis in Belgiam transmissam, narrant, omnesque monetas fervere, accersitis et evocatis undique monetariis.

Genealogie Van Horne

(Genealogia baronum de Boxtel, ex familia de Hornes)¹²³² [met gekleurde wapens].

Wilhelmus Hornius, ex uxore Beatrice, Herstallae et Gaesbeec domini, ac fratris ducis Brabantiae, filiae, genuit:

Gerardum, dominum de Altenaa, et post fratris mortem Hornae, cui nuptae (1.) Oeda, filia domini de Putten et Strien;

(2.) Elysabetha, filia ducis Cliviae, ex qua genuit:

Guillielmum Hornii et et Gaesbeeck dominum, qui ex uxore ...,

Oostervantii et Baucignii domini filia, genuit III,

filium Theodoricum, Haesii dominum.

Hic ex uxore Jana, filia domini de Houtkerck et Honscoten Arnoldi, genuit

Johannem, Houtkerckii dominum, qui ex uxore,

Margarita le Tremoille, genuit Phelippum, Houtkerckii dominum,

Cui ex uxore Johanna, Lanoy et Brimeu domini filia,

secundo natus filius Johannes, Bancignii dominus,

qui ex uxore Adriana Ranstia, filia Henrici Ranst, Boxtelliae baronis,

et Henricae Haestenae, cum qua Kessel ad Boxtellios,

genuit Phelippum, patrem Johannis Boxtelliae baronis.

October

[06-10-1592] n.s.

¹²²⁸ Antonius Cauchius (van Cuyk) in 1592 schreef een Latijnse syntaxis voor het nieuwe Statencollege in Leiden.

¹²²⁹ Floris Thin (gest. 31 aug. 1590) landsadvocaat van Utrecht.

¹²³⁰ Wilhelm von Hessen-Kassel (1532-1592).

¹²³¹ Wilhelm von Rosenberg (1535-1592) werd begraven in Třeboň (Krumau) in Tsjechië.

¹²³² De laatste vier woorden zijn geheel verbleekt of gewist.

VI. Senatus civitatis constitutus, et continuati sunt consules et quaestores; XII-litium dirimendarum designati sunt: Nicolaus Oisterheimius, Roetardus Lanscronius, Bernardus Amssemius,, Cornelius Malsenius, Jacobus Bemmelius, Otto Johannis filius Rodius, Theodoricus Goyerus, Johannes Sprutius, Hugo Ruyschius, Walterus Zulenus, Jacobus Vermatius, Folcardus Schoordijckius.

Consiliarii rerum politicarum proclamati: Hermannus Wiltius, Willemus Someren, Bernardus Stellio, Willemus Drillemburgus, Franciscus Sneekius, Daniel Leemputius, Folcardus Bothius, Thomas Breedius, Theodoricus Botteycken, Johannes Gerardus Lithius, Henricus Johannis Gapardius, Willemus Acrinius Reineveldius, Cornelius Gijsbertus Culemburgensis, Henricus Buttius, Justus Rijsemburgius, Gerardus Nicolaius Rhenius, Johannes Gijsbertus Nieveldius, Lucas Pollio, Cornelius Verharius, Hermannus Leuwius, Petrus Foeytius, Theodorus Johannis a Mathe, Theodorus Werck-

II, fol. 176r (p. 357)

hovijs, Johannes Antonius Rhodius.

[09-10-1592] n.s.

VIII. Tumultuatum fuit inter nostros et Embricenses, cum praefectus quidam navi bellicae Embricenses conaretur eo adducere, ut jesuitas et monachos expellerent; sed supersedit paullo post iste tumultus.

[14-10-1592] n.s.

XIV. Dimissus in hyberna exercitus nostrorum.

[16-10-1592] n.s.

XVI. Cum Mauritius Nassovius Traiectum venisset, lupus ei fuit oblatu, qui et occisus.

[17-10-1592] n.s.

XVII. Obiit ex mania ... Vermatia, uxor Frederici Schenck, quamvis sint, qui ipsam sibi properasse fata arbitrentur.

Justus Rineveltius, praefectus Tiberiaci, cum diu stipendia militibus non dedisset, ab iis in arce obsessus detinetur.

Rumor est, Parmensi continuatum imperium ad triennium et ab ipso deportatum Champaignium, et officii privatos Assomvillium, Pamelium, Drenckweerdium.

Puerorum hoc in urbe nimia licentia grassatur, pugnas lapidibus committentium vitraque frangentium, ut vix tutum sit, per vallum incedere. Nec lorarii cohibere ex offitio audent aut volunt, ampliora petentes stipendia.

Senatus externis, qui animi gratia tantum hic habitarent, vigilias nocturnas remiserunt. (Quod tamen usu civium abrogatum).

[27-10-1592] n.s.

XXVII. Sepultus Matheus Hensberch, hospes 'Domi Colonic', olim civium praefectus.

Vereycke, rector olim Traiectinae scholae, nunc consiliarius Geldriae, a parte Regia duxerat mulierem, ut putabat viduam. Post aliquot tempus revertitur prior maritus, et suam vindicat uxorem. Vereyck, ut filiae praesentia matris desiderium leniret, ipsam superinduxit. Pontifex Romanus dispensatione indulsit.

[30-10-1592] n.s.

XXX. Obiit Elisabetha Westrenia ex partu, quod gibbosa et parum idonea ad pariendum existeret, relicto viduo Daniele Vedio, avvocato. Procax haec fuerat admodum puella, unde hoc eam epigrammate lusi (vide Nucelli, *Epistolae*):

Ornas te gemmis variis, auroque reluces
Multo, et te totam splendida vestis habet.

Quis te sic pulcram cultamque quis esse negabit,
Si modo tunc faciem, si quoque terga tegas.
Sed cum deponis gemmas aurumque coruscum
Cumque omnis penitus splendida vestis abest.
Tum credo de te lis exorietur, an ipsa
Sis monstrum vel homo, simia vel mulier.

Obiit hoc mense Florentiae Philippus Wingius,¹²³³ Grudius, ex arida febris, cum ibi paulo ante antiquitatis colligendae gratia fuisset profectus; iuvenis certe in hoc genere studiorum doctissimus.

II, fol. 176v (p. 358)

November

[01-11-1592] o.s.

Kal. Intra tertiam horam et quartam noctis obiit subito Andreas Waelkes,¹²³⁴ Flander, Audenardius, curiosus et hominum et rerum nostrae huius patriae investigator, vicarius Martinianus, mente quodammodo et corde sanus. Adfueram pridie, nullum in eo tam maturi fati signum videram; quin et hoc ipso die, ut aetas ferebat, satis integer per urbem deambulaverat.

Circa hoc tempus. Cives, dimidiatis cohortibus, vigilias agere coepere.

[09-11-1592] o.s.

IX. Obiit Marguareta Laleinia,¹²³⁵ domina de Pallant et mater comitis Culemburgani, in arce Marsenia,¹²³⁶ ubi multos annos mente capta asservabatur. Filius vero vetuerat, ne Traiecti campanorum sonitu eius mors indicaretur.

[14-11-1592] o.s.

XIV. Nuptiae sunt celebratae Joachimi Hardenbroeckii et filiae Domini Aggeris Joannitani,¹²³⁷ mercatoris olim vinarii, cuius uxor ex nobili familia, totam videbatur viri familiam velle nobilitare.

[10-11-1592] o.s.

Profesto Martiniano celebratae nuptiae Petri Westrenii, Amersfortii, doctoris Ferrariensis et advocati Ultraiectini, cum [Mechtildi], sorore Abcaudiani praefecti Hardenbrouckii, virgine longe maiori statura; consumatae 4 decembris.¹²³⁸

Cum Brakelius ad Ordines Confoederatos nuper de Traiectensium iniuriis, ut dicebat, multa detulisset, illi, responso ad Ordines Traiectenses, hominem amandarunt.

Cum quidam ex familia Culemburgani comitis petiisset a magistratu, ut liceret per urbem Culemburgam deferri cadaver matris Culemburgani, et ab eo posceretur, qua autoritate id

¹²³³ Philips van Wingen (Leuven 1560-Florence 1592), vriend van B. in Parijs. Grudius, d.w.z. Leuvenaer. Zie dl. I, fol. 168v (p. 340).

¹²³⁴ Waarschijnlijk schrijver van de 'Kronijk van Utrecht 1576-1591' (Het Utrechts Archief, cat. nr. V F 18, gepubliceerd in de *Kronijk van het Historisch Genootschap*, 21 (1865) p. 531-576). Buchelius was met Andreas / Andries Waelke(n)s bevriend en heeft in het hs. dat de 'Kronijk' bevat, aantekeningen gemaakt. De UB Utrecht heeft in Hs. 983 drie door B. gekopieerde brieven van Cornelius Valerius aan Waelkens, van 1565, 1569 en 1570 (nr. 191, 193, 195). Hij schreef ook een genealogie, zie dl. I, fol. 33v. Pollmann 2000, p. 323 noemt hem abus. Anthonie Waelkins.

¹²³⁵ Margaretha van Lalaing (1508-1592) tr. Everhard van Palland; hun zoon was Floris I baron van Palland (1539-1598).

¹²³⁶ De Marsburg in Utrecht.

¹²³⁷ Johanna van Heerjansdam, gest. na 1655 als weduwe.

¹²³⁸ Zie dl. II, fol. 183v.

peteret scedula, idque comiti renuntiaretur, aegre id ferens alio transferendum curavit, improbante factum Cantero, qui absens fuisset.

[15-11-1592] o.s.

XV. Noctu Culeburgenses, qui diu ob dissidiam sui comitis cum Traiectensibus hic fuissent detenti, ex carcere, incertum permissu senatus, evaserunt.

[16-11-1592] o.s.

XVI. Invidia Hollandorum, quod plurimum commodi accederet monetae Traiectinae, quum periculosum esset, Dordracum adnavigare ob praedones Gertrudomontanos, et minori pretio monetam conflaret hic monetarius, thaleri Traiectini tanquam vitiosi vetiti sunt distrahi per Hollandiam.

[17-11-1592] o.s.

XVII. Mane obiit Anna Lockhorstia, filia Vincentii natu maxima, et vidua Georgii Arkeliani, domini d'Ameroye, Wel, etc.

II, fol. 177r (p. 359)

VIII. Stolpert, centurio, in militiam Ordinum allectus pro tribus mensibus, nunc exautoratur, militesque eius sub aliis signis distributi fuerunt.

[20-11-1592] o.s.

XX. Lata sententia in curia Traiectensi de arboribus, iniuria caesis in Lambrouca¹²³⁹ ad villam Rijsenburgicam, idque invidia et mandato Brakelii, anno '88 restituendis, interesse et aestimatione praestanda.

Parmensis creditur Franco-Galliam intrasse, spe potiundi Fanum Quintini, sed prodita re, multisque ex proditoribus supplitio affectis, frustratus discessit.

Hotomannum Franciscum¹²⁴⁰ nuper Basiliae obiisse, tradunt.

Genevae ultra triduum nemo manet, nisi profitentur relligionem reformatam, aut tempus a senatu impetraverit, libere ingrediuntur monachi jesuitae suo habitu, hic cum tripudia essent interdicta, et Henricus Stephani¹²⁴¹ adduxisset iam provecta aetate vir mulierem Parisiensem iuenculam, cum qua saltasset, carceri mancipatur ad tempus, ut publicae disciplinae perturbator et corruptor. Beza de hoc dicere solitus est, multa fuisse ab Henrico Stephano stulte perpetrata, sed maxumum esse illud ultimum, uxore ducta.

[26-11-1592] o.s.

XXVI. Primam causam egit patronus Cornelius Merenburgius¹²⁴² de outeygen¹²⁴³ et interpretatione librarum.

[22-11-1592] o.s.

XXII vel II decembris, stylo gregoriano. Alexandrum Farnesium, Parmae ac Placentiae ducem, Atrebatu obiisse diem extremum, ferunt.

[29-11-1592] o.s.

XXIX, profesto Andreae. Supplicationes ab Ordinibus extra ordinem decretae sunt et habitae. Cum superiori folio [175v] genealogiam dominorum de Boxtel non satis expresserim et tantum ad Phelippum pervenerim, quod deest hic addam:

Genealogie Van Horne (vervolg)

[met gekleurde wapens] (Genealogiae Boxtelliorum baronum [pars])¹²⁴⁴

¹²³⁹ Langbroek.

¹²⁴⁰ Franciscus Hotomannus (1524-1590) Franse rechtsgeleerde.

¹²⁴¹ Henri Estienne, zie fol. 33r.

¹²⁴² Cornelis Merenburg, advocaat, 'patronus' van Buchelius?

¹²⁴³ Rente die de oorspronkelijke eigenaar van onroerend goed bij de vervreemding daarvan zich voorbehoudt.

¹²⁴⁴ In de marge, verbleekt.

Philippus, Boxtelliae et Bancigny dominus, ex Clara Rhenessia, filia domini de Elderen, uxore genuit:

Johannem, Boxtelliae et Bancigny et Locriae dominum, qui ex uxore priore, domini de Noircarmes filia, genuit: Gerardum, Bassigny baronem, Maxaemilianum, Locriae dominum.

Is ex

- uxore Agneta Milendoncana, Gorii dominini filia, genuit: Adolphum Philippum de Hornes;

- uxore secunda Anna Flodorpia, filia domini de Luith et Wel: Wilhelmum Adrianum de Hornes.

- tertia vero, Anna Bredenrodia, ob aetatem nullam prolem ipsi dedit.

II, fol. 177v (p. 360)

December

[02-12-1592] o.s.

II. Obiit Petrus Alostus, canonicus Salvatoris, cui donata fuerat a Nienburgio, patrono olim suo. Collator est Johannes Marsmannus, qui coactus dedit filio Jacobi Assii.

Vidi apud Erasmus, gemmarum mangonem Brabantum, nummum aureum, quem rarissimum esse aiebat, et XXX olim florenis se potuisse vendere asserebat, hac inscriptione: 'Dn. nr. Lib. Severus P.f. Aug. et Victoria imp. aug.'

Fragmentum, quod sequitur, veteris inscriptionis in Vaticano cum sequenti inventum, exscribente Wingio:¹²⁴⁵ Σεβαστώς, etc. (Gruterus ita distingit: Δις νεοκόρου των Σεβαστών, etc.).

Copiam mihi fecit huius Theodorus Rhenessius Vulpus, iuvenis literariae omnis antiquitatis doctissimus.

Mense, ni fallor, praecedenti, inter vivos esse desiit Johannes II, Suecorum rex, relicto Sigismondo, Poloniae rege, filio unico, herede,¹²⁴⁶ Polonorum rege, ex Palatinorum nuper consilio electo.

Eind 1892 reisde B. naar Leiden, om daar een maand later, op 1 februari 1893 te promoveren tot licentiaat in de rechten. Kort daarna, op 26 april, trouwde hij met Claesje van Voorst.

¹²⁴⁵ Philippus Wingius, zie fol. 176r.

¹²⁴⁶ Johannes III (1568-1592) koning van Zweden; Sigismund (1566-1632), koning van Zweden, tevens van Polen.

Reizen en gebeurtenissen in Nederland, 1592-1599

Naar Leiden [31-12-1592] n.s.

Rijnsburg, Katwijk [02-01-1593] n.s.

Promotie tot licentiaat [01-02-1593]

Utrecht [09-02-1593] n.s.

Huwelijk met Claesje van Voorst [26-04-1593] o.s.

Hekserij [04-09-1593] o.s.

Maarssen, Vreeland en Kortenhoef [07-11-1594] o.s.

Houten en Wiltenburg [06-05-1595] o.s.

Nederhorst den Berg [19-05-1595] o.s.

Jaarsveld, Rotterdam [26-06-1596] o.s.

Delft, Dordrecht [09-04-1597] o.s.

Delft [08-08-1597] o.s.

Baarn [18-09-1597] o.s.

Een maand in Delft [30-04-1598] o.s.

Den Haag, Scheveningen [15-05-1598] n.s.

Delfshaven [30-05-1598] n.s.

Buren, Malsen, Tricht [04-07-1598] o.s.

Baarn, hekserij [05-08-1598] o.s.

Montfoort [07-09-1598] o.s.

Bunschoten, Eemnes [14-09-1598] o.s.

Leiden [28-06-1599] n.s.

Naar Leiden¹²⁴⁷

[31-12-1592] n.s.

Ultima decembris styli Romani. Traiecto relicto¹²⁴⁸ per Woerden ad Bodegravios perveni.

Annus habet finem, nullo sed fine Cupido
Me premit, aeternos et fovet ille focos.¹²⁴⁹

Circa hoc tempus. In hospitio ‘Campanae’ apud Lucenses,¹²⁵⁰ ancilla, Cornelia nomine, amoris impatientis et irrisi pudoris vindictam in se crudelem exercuit, et veneno sumpto seipsam necavit, Huelii, levissimi iuvenis, indigna exprobatone incitata.

¹²⁴⁷ Eind 1892 reisde B. naar Leiden, om daar een maand later, op 1 februari 1893 te promoveren tot licentiaat in de rechten. Kort daarna, op 26 april, trouwde hij met Claesje van Voorst.

¹²⁴⁸ Het plan om zijn studie af te ronden, schijnt enige weken te voren bij hem opgekomen te zijn, zoals hij in een brief aan zijn vriend J. van Sypestein te Leiden, d.d. 31 okt. 1592, schrijft.

¹²⁴⁹ Pollmann 2000, p. 90, vertaalt: ‘Het jaar mag dan ten einde lopen, maar Cupido boeit mij zonder einde en wakkert de eeuwige vlammen aan’.

¹²⁵⁰ In Den Haag.

Tabula haec marmorea alta pedum VI, lata IV, eruta ante confessorium s. Petri, dum novum sit fundamentum, pulcherrimo caractere. (Ex autographo Ph. Wingii, qui Romae descripserat):

Ursus togatus vitrea qui primus pila
Lusi decenter cum meis lusoribus
Laudante populo maximis clamoribus
Thermis Traiani, thermis Agrippae et Titi
Multum et Neronis si tamen mihi creditis
Ego sum ovantes, convenite pilicrepi
Statuamque amici floribus, violis, rosis,
Folioque multo adque unguente marcido
Onerate amantes et merum profundite
Nigrum falernum aut setinum aut caecubum
Vivo ac volenti de apotheca dominica
Ursumque canite voce concordi senem
Hilarem iocosum pilicrepum scolasticum
Qui vicit omnes antecessores suos
Sensu, decore atque arte subtilissima
Nunc vera versu verba dicamus senes
Sum victus ipse, fateor, a ter consule
Vero patrono nec semel sed saepius
Cuius libenter dicor exordarius.

II, fol. 178r (p. 361)

Annus christianus MDXCIII (1593).

Consules: Theodorus Canterus IV, Alardus Helsdingius II.

Leiden

Januarius

[01-01-1593] n.s.

Mensis januarii initio ac anni ultra MD (1500) nonagesimi tertii. Lugdunum Batavorum ingressus sum, hospitiumque mihi fuit commodum, sed carum, in 'Campana', Via Lata. Sigismundus, Poloniae et Sarmatiae rex, sibi despondit filiam Caroli Austriaci, Carinthiae ducis. Quare Turcarum imperator, invidens Austriacis, ad impediendas nuptias, exercitum ingentem misit in Ungaros et Polonos, magnum numerum christianorum in servitutem abduxit, in discessu vero ultra MMMM (4.000) perdidit.

Nostris milites, V (5) alis equitum ad praedam exeuntes, magnam partem legionum Arenbergicae et Daniel Augustani dissiparunt. Nobiscum erat in curru quidam eques ex comitatu Valckenburgico, qui sua manu coeperat primum signum idque Mauritio Nassovio offerre venerat.

Rijnsburg, Katwijk

[02-01-1593] n.s.

II. Rensburgum ivi, ut Cornelium Milium convenirem. Vidi ingentes relliquias magni virginum monasterii, ac inde apud Catvicos pernoctavi. (Hic olim arcis Sandae relliquiae, vulgo 't Sant). Hospes narrabat ante quatuor annos inventum in rudibus arcis Brittanicae annulum aureum lunulisque circum ornatum. In gemma sculptus erat puer Amor, arcum tendens. Vidi nummum aureum, sed adeo obscurum, ut legere epigramma non possem, et cum

nimio licitaret, non emi. Vidi ibidem in nosocomio quatuor ferreas ingentes machinas, forma fere tali [tekeningetje van het ijzeren stuk gereedschap], pauperibus donatas, ut peregrinis ostenderent.

Ordines Hollandi Gerardum Toningium,¹²⁵¹ professorem iuris in academia Lugdunensi, cum mandato ad Josephum Scaligerum, Julii Caesaris filium, miserunt, ut ampla conditione allicerent et invitarent ad se.

Lugdunum augetur mirum in modum. Magistratus nullum locum vacuum ad viam publicam esse sinit; si aedificandi facultas dominis deesset, ipse emebat fundum et domos ponebat, imo plateas novas ex hortis fecerat.

[05-01-1593] n.s.

V huius. Comitiae Lutetiae publicatae, quibus de electione regis catholici romani ageretur.

[09-01-1593] n.s.

IX. Celebratae in patria nuptiae Jodoci a Scroyestein et Rintsiae Brekers, Pauli filiae ex Bauckia a Montisma, uxore.

II, fol. 178v (p. 362)

In templo Petreiano hoc legi, praeter Dodonaei et Holmani professorum monumenta,¹²⁵² epitaphium in marmore Belgico sculptum:

‘Ad posteritatem. Hadriano de Xantenoy, dicto la Deuse, domino de Manage, Hannoniensi veteri et illustri familia nato, viro singulari pietate, eruditione atque eximia virtute et spectatissima fide praedito, qui cum praefectura Vinedalensi sponte se abdicasset, pacis ac quietis amantissimus, patria intestinis motibus laborante deserta, Lugdunum Batavorum cum familia commigravit, ubi postea quam exiguo temporis spatio transacto in morbum incidisset, acutissima continuaque febris contracta, vicesima tandem die, IV kal. octobris [28 sept.], spe ac fiducia erga Deum indubitata confisus, amantissimae coniugis suae suorumque ac bonorum virorum desiderio subtractus, pie placideque in Christo requiescit. Cura parentum filius postremum moestus posuit V augusti MDLXXIX (1579). Vixit annos L (50).’

In templo Pancratiano, praeter monumenta Lockhorstiana, haec legi in pavimento epitaphia: 1544, 1 calend. decembris, magnificus vir magister Willelmus ab Oy consultiss. i.u.d., vita defunctus est.

1519 obiit Isabella de Pafenroy.

Anno 1476, den 11 octobris, starf jongfrou Cristina, de Coenraets van Boloys van Treslong wijff was.

Anno 1559, den 15 april, starf jongfrou Marguarita van Boloys van Treslong, wedue van Jacob van Norda.

[08-01-1593] n.s.

VIII. Wilhelmus Blossius Treslongius,¹²⁵³ olim architalassus, nunc silvarum praefectus ab Ordinibus est constitutus, et certa annua pensio viridio (?) relicta fuit.

Den Haag

Lucum profectus, vidi Ludovicam Coligniam, Aurantii principis viduam. Rumor ibidem erat, Palatinum Ludovicam Nassoviam, Wilhelmi Aurantii et Carolottae Bourboniae filiam, uxorem ducturum.¹²⁵⁴

¹²⁵¹ Dit is de eerste reis, die Tuning naar Frankrijk heeft gemaakt om Scaliger te bewegen naar Leiden te komen; waarschijnlijk heeft B. gelijk, als hij zegt, dat de tweede reis van Tuning in januari 1593 was (vgl. vL).

¹²⁵² Zij waren resp. in 1585 en 1586 overleden.

¹²⁵³ W. Bloys van Treslong (1529-1594) veroverde Den Briel, hij werd admiraal van Holland en in 1592 luitenant-houtvester in Zuid-Holland.

¹²⁵⁴ Louise Juliana van Nassau (1576-1644) tr. 1593 Frederik IV van de Palts (1574-1610).

Le pape a fait justice d'un cornuto volontario et la sua moglia, qui furent condemnez à estre bien fouetté de verges, l'un de l'autre. Et quand le bourreau, qui tailleroit le née, n'avoit bien fait son office, fust commandé à la femme, en recompense, lui eschauffer le dos de mesme herbe.

Hoc anno editus libellus Gallicus *De bello Subaudico*, annis '89, '90, '91, '92 gesto.

II, fol. 179r (p. 363)

[19-01-1593] n.s.

XIX. Disputavit pro doctoratu Laurentius Veno, Friso,¹²⁵⁵ qui die XXI promotus est maiori sumptu et ceraemoniis quam ante, Vulcanio¹²⁵⁶ habente orationem in eius laudem et de reformatione academiae nuper facta,¹²⁵⁷ de expectatione Julii sideris Scaligeri,¹²⁵⁸ de peritaneo utilissimo instituto.

Audio statuisse Hollandos, ne quis in academiis pontificiis aut regi Hispanorum subiectis promotus, admitteretur ad aliquod officium vel publicum munus.¹²⁵⁹

[31-01-1593] n.s.

Ultimo huius mensis. Sepulta Maria Uuytenbrouckia, uxor doctoris Galli, theologi, quae parum secundae antea famae fuerat.

Traiecti interim obierat Theodoricus Zulenius, canonicus Petreianus, qui plures pauperibus condidit domunculas.

Hollandi caverunt, ne quis ad dignitatem aliquam promoveretur, qui in academiis regi Hispaniarum subiectis gradum sumpsisset.¹²⁶⁰

In templo Petreiano¹²⁶¹ vidi vexillum, trophaei instar suspensum, quod nuper nostri ex navi praetoria classis Hispanicae capta eo deduxerant, in quo pictura Virginis, ut aiunt, Matris, et insignia regis, hoc versiculo Davidico: 'Exurge Christe ac iudica causam.'¹²⁶²

Hoc anno editus in Franco-Gallia libellus Verduni, *De observationibus concilii Tridentini*, et utrum licent cum haeretico de pace agere.

Promotie tot licentiaat

Februarius

[01-02-1593] n.s.

Kal. Fui in iure examinatus in aedibus Jani (Cornelii) Grotii, secundum praescriptum Ordinum novo statuto, secundus.

[02-02-1593] n.s.

Sequenti die. Hora 4 vespertina occupavi me discutiendis explicandisque legibus satis difficilibus et intricatis: [Lex] *Minor π* De procuratoribus et Qui negotia, dig. De mandatis, praesentibus inquiringibusque doctoribus professoribus, dominis Julio Beima, Thoma Sosio,

¹²⁵⁵ Over het examen en de promotie van Laurentius Veen, zie Van Slee, *Diarium Everardi Bronchorsti*, p. 50, onder 19 en 21 jan. 1593.

¹²⁵⁶ Prof. Bonaventura Vulcanius.

¹²⁵⁷ Dit verwijst naar de 'ordre, beraemt en besloten den 7den sept. 1592', en die van 'doen aen in de voorschreven Universiteit oft Hogeschole tot Leiden soude worden onderhouden, om te geraken tot den staet en waerdigheid van licentie oft doctoraet.' Zie Bor III, p. 658-659.

¹²⁵⁸ Bedoeld is prof. Josephus Justus Scaliger, die in 1593 benoemd werd, op fol. 182v noemt B. hem 'sidus in Batavia novum', de nieuwe ster van Nederland.

¹²⁵⁹ Een plakkaat, waarbij het bezoek van buitenlandse hogescholen werd verboden, was reeds 12 maart 1591 door de Staten van Holland uitgevaardigd en werd vier jaar later vernieuwd; zie Knuttel t. a. p.

¹²⁶⁰ Dit betreft allereerst Leuven en Douai. B. had alle reden om in Leiden zijn graad halen.

¹²⁶¹ Te Leiden. Deze vlag wordt bewaard in museum de Lakenhal te Leiden.

¹²⁶² Vgl. Psalm 73, 22.

Everardo Bronckhorstio, (Cornelio) Grotio, Gerardo Toningio. Et cum admitterer, pro examinatione singulis libram Flandricam VI florenorum *numeravi*.

Videtur lex *Qui negotia* quodammodo pugnare cum lege *Singularia* dig. Si certum petatur, ubi Ulpianum ex bono et aequo simplicius, cum Africanus ex stricto iure subtilius, rem tractet. Sed hos Donellus aliquomodo videtur conciliare. Glossae vero explicatio solvens valde est frigida et mere coniectoria. Vide Cuiacium, lib. VIII, cap. VIII observat., et in *Commentario ad Africanum*. Item Everardum Bronckhorstium, *Conciliationum*, centuria I, assertione LXIX).

II, fol. 179v (p. 364)

[06-02-1593] n.s.

VI. Praesentibus rectore Johanne Hurnio, medico, Francisco Junio, Luca Trelcatio, theologis, Julio Beima, Thoma Sosio, Everardo Bronckhorstio, [Cornelio] Grotio, Gerardo Toningio, iurisconsultis, [Gerardo] Bontio, Petro Pauwio, medicis, Francisco Rhapselingio, Haebraicarum literarum professore, Bonaventura Vulcanio, Graecarum literarum professore et academiae a secretis, disputavi materiam commodati, et promotus sum.¹²⁶³ Pro iuribus academiae numeravi Vulcanio XLVI (46) florenos; distributi sunt chyrotecae.¹²⁶⁴ Bedelli singuli thalerum habuere, et pro literis ac sigillo dedi III florenos.

Diebus hisce praeteritis multi vagabundi a praefecto Rhenolandiae sunt capti et in carcere Lugdunensi asservantur.

Ad portam Ultraiectinam¹²⁶⁵ restauratam nuper legi versiculum hunc Davidis:

Vergeefs sijn poorten, wallen, vesten,
Zoo niet en waeckt den Allerbesten.¹²⁶⁶

Carolus Mansveltius hoc tempore vetuit, ne pagani, qui regi Hispaniarum parebant, tributum nostris Ordinibus solverent, sed se contra militum excursiones munirent, nec captivos nostros milites ullo lytro dimitterent, sed statim occiderent vel in crucem tollerent. Ordines vero nostri contrarium edidere scriptum admonitorium 27 huius.

[08-02-1593] n.s.

VIII styli novi. Lugduno decedens.

Utrecht

[09-02-1593] n.s.

Sequenti. Traiectum reversus sum.

Circa hoc tempus. Milites nostri ab expeditione Luxemburgica reversi Noviomagum sunt, non inani praeda.

[06-02-1593] o.s.

VI, stylo veteri. Obiit Joannes Drielius, administrator abbatae Paulianae.

Circa idem tempus. Cum hic esset Johannes Bogardus,¹²⁶⁷ ecclesiastes, valde laboratum est de ecclesia Reformata coniungenda et reconcilianda; dicebantur consules et praetor obstare.

[17-02-1593] o.s.

¹²⁶³ '6 februari. Eodem die Arnoldus Buchelius privatim promotus in licentiatum iuris a doctore Beyma, et dedit honorarii loco promotori VI florenos, idque in posterum servabitur tam in doctoribus quam licentiatis. Respondit de actione commodati, timide et frigide.' Van Slee, *Diarium Everardi Bronckhorsti*, t.a.p. Zie Pollmann 2000, p. 83.

¹²⁶⁴ Handschoenen.

¹²⁶⁵ Er is geen Utrechtse poort in Leiden bekend.

¹²⁶⁶ Vgl. Psalm 126, 1.

¹²⁶⁷ Johannes Wtenbogaert; zie Pollmann 2000, p. 95.

XVII. Antonius Buthius, canonicus Marianus, centurio legionis Traiectinae et praefectus silvarum, duxit mulierem, cum qua diu consueverat.

[10-02-1593] o.s.

X. Quidam XVIII circiter annorum iuvenis Lochemiensis, Segfeldiae ob caedem captus, capite fuit punitus, quamvis multi condonandum ipsius aetati dicerent, factique qualitatem non meruisse tale supplicium, putarent. Statim cum a corpore caput esset avulsum, quidam, quem morbo caduco laborare volebant, vola sanguinem ebullientem ter hausit. Remedium id morbo ferebant, licet horridum et nullis medicorum sententiis probatum. Vide Tertullianum, *Contra gentes*, cap. 29, et ib. [ed.] Junium, pag. 291. (Vide Lipsium, *Sat.* 2, cap. 22).

II, fol. 180r (p. 365)

[15-02-1593] o.s.

XV. Consolationum a mea feriae.

[18-02-1593] o.s.

XVIII. Coena cum adamata, et desiderium in spem firmioris amoris translatum.¹²⁶⁸

Arnoldus Dorpius¹²⁶⁹ apud Lucenses Batavos, homo ut volunt per fas atque nephas locupletissimus, condemnatus Cruningiae domino restituere, ex hereditate Beveriana, cuius fuerat curator, 75.000 florenorum; idque sine iuris remedio pronunciatum in summo senatu. Cum pontifex Romanus cardinalem Placentinum in Franco-Galliam misisset, ut confoederatis in electione regis contra Navarraeum adesset, regis autoritate senatus Chalonius edictum edidit, quo principibus perpetuam ruinam, nobilibus aeternam infamiam infligeret, civitateque rebelles omni vindictae genere (prosequeretur), denique locum consilii perpetuae ignominiae ergo eversurum edicit.

[21-02-1593] o.s.

XXI. Circa vesperum parturire incoepit Aleida Langia,¹²⁷⁰ neptis mea, et die sequenti, qui Jovi olim sacer, circa horam 4 pmoeridianam enixa est filium robustum et grandem.

[22-02-1593] o.s.

XXII. Obiit Gerardus Wijckerslootius, canonicus Marianus.

Et in senatu apud Ordines de nova impositione ex quadragesimis omnium bonorum, iniquissima et liberis prorsus civitatibus indigna, actum fuit; (sed nihil actum).

[25-02-1593] o.s.

XXV. E vita decessit Johannes Baptista Scipperius ad veram vitam, primo Bacchanaliorum; confidenti in Deum animo et nullo mortis horrore constanti, ad verum liberum Patrem ex fragili hoc carcere liber evolavit, non sine coniugis dilectissimae lacrumis ac parentum gemitu.¹²⁷¹

Circa hoc tempus. Johannes Sprutius, cum ante saepe sollicitasset ex Ordinum concessu dimitti, indicta causa, extra ordinem subito removetur, instinctu, ut creditur, Canteri.

[27-02-1593] o.s.

XXVII. Ultimae feriae Bachanaliorum larvatorum veteri more discursus, et nullae feriae tam sollempniter celebratae.

[23-02-1593] o.s.

¹²⁶⁸ Zie Pollmann 2000, p. 90 'Ik dineerde met mijn geliefde en het verlangen naar een vastere liefdesband veranderde in hoop.'

¹²⁶⁹ Arend van Dorp (ca. 1530- 1600) voerde een proces tegen het huis van Oranje, dat in 1592 met een schikking eindigde. Daarna werd hij aangeklaagd wegens hoogverraad.

¹²⁷⁰ Aleida Langia (de Lange), dochter van Buchelius' zus Geertruid, 13 nov. 1590 gehuwd met Dominicus Boger, zoon van Godfried en Wendelmoet Honthorst; zie fol. 128v.

¹²⁷¹ Hij was getrouwd met Claesje van Voorst's zus Geertruid, zie Pollmann 2000, p. 139. Zij hertrouwe in 1597 met Everard Vorstius, zie fol. 216v.

XXIII. Romae obiit vir magni nominis Desiderius Guidius, urbis gubernator, ac in templo divae Mariae ad Minervam sepelitur; ingentem thesaurum reliquit, cuius heredem scripsit Petrum Aldobrandinum, pontificis nepotem.¹²⁷²

Bavariae duci galerus ac gladius consecratus a pontifice Romano per comitem Alphonsum cubicularium mittuntur.

Cum in novembri superioris anni Venetiis fundamenta novi templi Laurentiani iacerentur, operarii invenerant capsulam ac in ea arcam plumbeam, brachii unius magnitudine, plenam aureis numisnatibus aureis.

II, fol. 180v (p. 366)

Martius

[01-03-1593] o.s.

Kal. Nix summa copia e coelo nocte dieque cecidit, quanta non a multis annis.

[02-03-1593] o.s.

II. Sepultus Johannes Baptista Scipperius, hora post decimam in templo Magdaleniano.

[08-03-1593] o.s.

VIII. Obiit Harmannus Zulenius de Batestein;

item Anna Pompeii Occonis filia, vidua caesaris reguli,¹²⁷³ aetatis provectae mulier ..., Cornelius Remigomius.

[18-03-1593] n.s.

XVIII. Obiit Georgius Reckerus, praefectus rerum capitalium exercitus Confoederatorum Belgiae.

[18-03-1593] o.s.

(XVIII. Baptisma purgatus filiulus Aleydae, neptis, cui inditum nomen Wilhelmi, susceptore Huberto Buchel, qui X (10) dedit florenos).

Geertuidenberg belegerd

[19-03-1593] o.s.

XIX vel circa. Fanum Geertrudis obsessum a nostris.¹²⁷⁴ Capti Georgius Linden et Aernt Honthorst a militibus praedatoribus Montis Geertrudis, et Voudam perducti, non sine damno rei pecuniariae.

Primo accessu nostrorum ad oppidum multi fuere vulnerati, qui se intra munimentum Regionum et oppidum exposuerant, in occupando aggerem, inter quos Recoma Friso, centurio legionis Traiectinae.

[28-03-1593] o.s.

XXVIII. Deditum munimentum,¹²⁷⁵ dimissi praesidiarii Antwerpian. Dicebant pulvere tormentario laborare.

[29-03-1593] o.s.

XXIX. Ducati Transissulanae regionis ad valorem LXX (70) stuferorum edicto publico redacti sunt.

Obiit eadem die Guilielmus Eckius,¹²⁷⁶ longo morbo consumptus, homo rei mathematices doctissimus et in poesi felici ingenio praeditus.

¹²⁷² Deze zin staat letterlijk in Gabriel Chappuys, *Histoire de nostre temps*, Parijs 1600, p. 141-142. Kardinaal Pietro Aldobrandini (1571-1621), neef van Clemens VIII, was een beschermer van de kunsten.

¹²⁷³ Pompeius Occo (1483-1537) Nederlands-Duitse bankier, koopman en humanist; zijn dochter Anna was getrouwd met Dr. Hayo Hermannus Hompen, Oostfriese keizerlijke raad te Utrecht.

¹²⁷⁴ Op 28 maart kwam Maurits voor Geertuidenberg.

¹²⁷⁵ Het fort van Steelhoven, buiten Geertuidenberg.

¹²⁷⁶ Willem van Eck (Utrecht ca. 1565-1593), schreef in 1590 een gedicht in het Berlijnse liber amicorum.

Albertus Fokius nomine Traiectensium consiliarius Ordinum Confoederatorum electus fuit, et Hugo Ruysch consiliarius thalasticus effectus est.

[30-03-1593] o.s.

XXX. Ex puerperio obiit Wendelmoetia, uxor Frederici Bogeri et filia Antonii Lonii.

Obiit nuper Juditha van Schulemburch, vidua Jacobi Assii iunioris.

Circa hoc tempus. Thomas Sosius, relicta professione Lugdunensi, in Germaniam abiit.¹²⁷⁷

[18-03-1593] o.s.

Tum quoque bibliotheca Leidae ex templo facta, ibique theatrum anatomicum exstructum.

Lipsius dicitur ob haereditatem ab avunculo lautam acceptam apud suos mansisse.

Grassantibus in Latio exulibus in eos mittitur Franciscus Aldobrandinus, pontificis nepos.

10-03-1593] n.s.

X. Pacis conditionibus inter Argentinenses et Lotarenos nuper concoeptis, utraque pars subscribit. *Mercurius Gallo-Belgicus*.

Non multo post. Romae publicatur bulla, qua cavetur ne Judaei in ullis Romano pontifici subiectis locis habitent, praeterquam Romae et Anconae, ibique nulla exerceant foenora, sed tantum merces attritas emant ac pendant, prohibitum quoque, ne libros christianorum habeant.

II, fol. 181r (p. 367)

Aprilis

[01-04-1593] o.s.

Aemilius Sulenus Nieveldius, viduus, uxorem ducit Philomondam Masiam, viduam

Brabantam, quae puellis nuper linguam Gallicam docuerat.

Eadem die. Obiit Jaspardus Montanus, advocatus Traiectinus.

[08-04-1593] o.s.

VIII. Obiit Johannes Verhaer, canonicus s. Petri.

[11-04-1593] o.s.

XI. Supplicationes decretae pro prospero in re bellica successu.

Interceptae literae Groeningensium, quibus quaeruntur de extremitate suae fortunae, protestantes coram mundo apud pontificem Romanum, imperatorem, regem, se omnia pro principe suo exposuisse bona, privilegia, vitam, nunc eo redactos, ut nisi brevi liberentur, extrema necessitate succubituros. (Quae 2. huius Lutetiae in publicis Galliae comitiis acta habentur typis excusa Hagisoni).

Aquarum impetu nostri paululum a Monte Geertrudis repelluntur.

Nescio an erraverim nuper [fol. 178v], cum iam sit fama, Aemiliam Belgicam ad Fredericum Palatinum desponsatam deduci.

Regii in Transissulania dicuntur obsedis Otmarsen oppidulum.

Cum iam abbatia Pauliana fere esset vacua, mortuis monachis, ne bona illa dispergerentur, actum est nomine civitatum apud Ordines, ut bona alendis iuvenibus ad studia destinarentur.

Quid futurum ignoro; frigida certe quorundum erga pietatem affectio.¹²⁷⁸

[13-04-1593] o.s.

XIII. Cum ecclesiastes Gorbilius¹²⁷⁹ incidisset in materiam de confessione auriculari, dicebat institutam ab Innocentio III, anno 1230.

[20-04-1593] o.s.

¹²⁷⁷ Thomas Sosius (Amersfoort 15.. -Würzburg 1598), rechtsgeleerde.

¹²⁷⁸ De Raad van Utrecht keurde 17 april 1593 het concept-advies der Staten goed, dat uit de goederen der Sint-Paulusabdij een Seminarie zou worden gesticht. Dit kwam in 1594 tot stand.

¹²⁷⁹ Lees: Gerobulus; later (mei 1594) noemt B. hem Gerbulius. Overigens heeft paus Innocentius III (in 1215) alleen de verplichte paasbiecht ingevoerd.

XX. Obiit Justus Arteveltius, olim praefectus arcis Pacis et inde praetor Amersfortius, vir senex. Abierat ex hoc mundo ante paucos dies Aemylius Amstelius Mindenus,¹²⁸⁰ magni consiliarius senatus apud Lucences. Globulo quoque tormentario per caput traiectus Arnoldus Hesselius, Traiectinae legionis centurio, et paulo post mortuus.

Huwelijk met Claesje van Voorst

[26-04-1593] o.s.

XXVI. Contractus nuptialis inter me et Nicoleam Voorstiam¹²⁸¹ conceptus fuit.¹²⁸² Hanc ego faeminarum sapientissimam et domestica prudentia instructissimam inveni,¹²⁸³ qualem mariti sui ornamentum dicit Solomon, domumque suam instruere ac laudabilem Jehovae esse (*Proverbia* 12, 14, 31).¹²⁸⁴

II, fol. 181v (p. 368)

Maius

[10-05-1593] o.s.

VI idibus

Veneri honestae primitias offero:
Hunc ego, santa diem genetrix, tibi consecro, castis
Votis et puri pectoris eloquio.
Nulla meum subeat cogitatio lubrica pectus,
Una mihi coniux, coniugis unus ero.¹²⁸⁵

Nam ut a vaga iuvenum nostrorum vita me abducerem, illud restabat remedium, ex proverbio Solomonis petium quum dicat: 'Fructus tuae iuventutis uxore, amabili cerva, lepidaque dama, cuius te omni tempore irrigent ubera, cuius amore potiare semper. Cur autem potiare, mi fili, aliena? Cur in gremio non tuae haereas?' (*Proverbia* 5).¹²⁸⁶

[31-05-1593] o.s.

Ad finem huius mensis. Ecclesia reformata reconciliata quodammodo, et concionatus fuit aliquoties Johannes Ambrosius,¹²⁸⁷ simplici eloquentia, non indoctus ecclesiastes Amsterodamensis.

Petrus Ernestus Mansveltius tentat omnem viam obsessos Gertrudomontanos liberandi; ut videtur, frustra.¹²⁸⁸

Phigii¹²⁸⁹ filius sclopetto traicitur et moritur.

Legati, hic a rege Franco-Navarro missi, excusant regis factum in religionis mutatione, foedus iterum¹²⁹⁰ confirmari petunt. Dicitur is, celebratis missae solemnibus, unctus ad Fanum

¹²⁸⁰ Amelis van Amstel van Mijnden (1531-1593) lid van de Hoge Raad van Holland.

¹²⁸¹ Nicolaa Voorstia of Claesje van Voorst, dochter van Cornelis Joostensz. van Voorst. Zij was eerst in 1587 gehuwd met Valentijn van der Voort.

¹²⁸² Zie Pollmann 2000, p. 90.

¹²⁸³ Zie Pollmann 2000, p. 91, 'de wijste der vrouwen, en zeer wel voorzien van huiselijk inzicht.'

¹²⁸⁴ Bedoeld zijn *Spreuken* 12, 4; 14, 1; 21, 30.

¹²⁸⁵ Zie Pollmann 2000, p.91 (vertaling).

¹²⁸⁶ Zie Pollmann 2000, p. 90 (vertaling). Bedoeld zijn *Spreuken* 5, 18-20.

¹²⁸⁷ Ambrosius, Johannes, geb. 1545, vroeger kruisprediker, predikant in Sijbekarspel 1573, Amsterdam 1589, gest. 1599. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 7.

¹²⁸⁸ Mansvelt deed meerdere pogingen om Geertruidenberg te ontzetten, maar 25 juni gaf de stad zich over.

¹²⁸⁹ DirkVijgh.

¹²⁹⁰ Hs. heeft: ictum.

Dionisii in regem Franco-Gallorum, indutias cum Confoederatis sanctis trium mensium fecisse.

Noviodunum a Confoederatis Franco-Gallis obsessum et captum, occiso a suo centurione Appio Contio, pontificii exercitus imperatore.

Junius

Electi circa hoc tempus et novati presbiteri et diaconi reformatae religionis.

[15-06-1593] o.s.

XV. Hora octava Gertrudo-Berga Mauritio dedita. (Habeo apud me conditiones).

[19-06-1593] o.s.

XIX. Celebratae nuptiae Cornelii Merenburgii et Corneliae Vettiae, quae et Pijlsweertia a loco nativitatis.

[24-06-1593] o.s.

XXIV. Quaedam mulier non procul a plataea Mariana, noctu surgens e lecto, apud pontem Pistorium se demersit. Fuerat ei diu contentio cum marito, hancque causam credebant, cum sola dormiret.

[26-06-1593] o.s.

XXVI. Quirinus van der Voordius nuptias celebravit cum Catarina Rammia, Arnoldi procuratoris filia.

Circa hoc tempus. A Melitensibus¹²⁹¹ captus et in vincula coniectus magnus eorum magister qui iam tum, cum ego Romae essem, Navarraeo dicebatur favere, eiusque causam papae Romanae cardinalibus quibusdam examinandam dedit.

[30-06-1593] o.s.

Ultima huius. Villici in Jutphaes filius, quod contra Ordinum edictum boves corrupisset, capite poenas dedit, ut alii hoc exemplo deterrentur. Cum

II, fol. 182r (p. 369)

innumerae quotidie querelae de colonorum iniuriis Ordinibus offerrentur, culpabant quidam Theodoricum Verhuelium, cuius boves fuerant corrupti, ut accusatorem et inhumanum; cum potius humanum illud factum et utile reipublicae sit iudicandum, quo multi paucorum animadversione salvantur.

[22-06-1593] n.s.

Hoc mense. Magno proelio a christianis caesi Turcae ad munimentum Siseg, ubi Bosniae bassa, cum XVIII millibus (18.000) Turcarum, caesus.¹²⁹² *Mercurius Gallo-Belgicus*.

[04-06-1593] o.s.

IV. Dillenburgae Constantina,¹²⁹³ ut eam nominat *Mercurius G.B.*, Wilhelmi Nassovii Aurantiae principis ex Carola Burbonia filia, Frederico, comiti Palatino, desponsatur. Nuptiae vero octava post celebratae, quibus interfuere dux Joannes Bipontinus, comes a Witgestein, comes a Winnenberg, comites a Nassauw.

Julius.

[01-07-1593] o.s.

Nuptiae celebratae Johannis Bilerii et Idae Oomiaae a Wijngarden, consilarii olim, filiae; item Jacobi Stellionis ac Johannaee Niendaliae, puellae.

[05-07-1593] o.s.

¹²⁹¹ De Maltezers.

¹²⁹² Sloveens-Kroatische troepen versloegen de Turken in de slag om Sisak, hun eerste grote nederlaag.

¹²⁹³ Dusseldorpius *Annales* (ed. Fruin), p. 233 noemt haar: Joanna Constantina. Zij heette Louise Juliana en huwde 21 juni 1593.

V. Mortuus est tinctor, cui Divitis cognomen fortuna dedit; procerum more sepultus, Cornelius Schoordijckius.

Mathias Myrlous, quaestor Paulinus, officio, Cantero et Drillenburgo deponentibus, exutus est.

[10-07-1593] o.s.

X. Nuptiae celebratae Brunonis Vossii et Catrinae Assiae, Jacobi apothecarii filiae, puellae iuvenulae, cuius famam in certa tamen fama laeserat.

Hugo Ruyschius, utriusque iuris doctor, XII-vir litium dirimendarum, reiecto Daniele Leemputio ambiente, cui poterat obiici legem 6, cap. *De dignitatibus*, lib. 1, ad consilium thalassicum Rhoterodamum profectus est.

[13-07-1593] o.s.

XIII. Domina de Moreaume et Montfort¹²⁹⁴ cum obiisset, campanorum summorum sonitu celebrata est.

(Habeo edictum Henrici III, de eius ad papisticam religionem reditu).

Florentius Heremalius ab Ordinum Confoederatorum concessu propter aetatem postulat dimitti.

[20-07-1593] o.s.

XX huius. Novesienses praesidiarios, quorum iam maxima pars praedatum aberat, urbe eiecerunt.

Franciscus Bencius,¹²⁹⁵ Italus, ex Aquapendente, orationes se Ciceronis editurum promisit, ex emendatissimo exemplari manuscripto, in quo plura annotata, quae non facile apud alium commentatorem repperias.

[31-07-1593] o.s.

XXXI. Feriae magnae autumnales in curia Traiectensi incipiunt, quae continuantur ad diem lunae post Egidii.¹²⁹⁶ (Vide titt. de feriis D et C, libb. 2 et 3).

Tum nempe, messis causa occupati, coloni litibus vacare non possunt.

II, fol. 182v (p. 370)

Augustus.

[00-08-1593] o.s.

Saga capta et senatui provinciali examinanda tradita.

Adriana Francisca, Reinoldi Brederodii ex Helena Manderscheitia filia, nupta Johanni Philippo, baroni Altosaxiae, male a viro tractata, ad matrem discesserat.¹²⁹⁷ Maritus vero hic veniens illam reposcit, paxque facta, intercedente comite Nuenaria et Viennae, ac Brederodae domino Walravio, fratre.

[19-08-1593] o.s.

XIX. In suburbano Insulari frater occidit fratrem, ebrius et sine lite praevia.

Mortua Henrica Zulena Nyeveldia, uxor Wilhelmi Scade.

Scaliger en Clusius naar Leiden

Josephus Scaliger Julii filius, Lugdunum Batavorum venit, sidus in Batavia novum, magnis promissis ab Ordinibus evocatus.¹²⁹⁸

Circa idem tempus. Carolus Clusius, Atrabas,¹²⁹⁹ ex Austria evocatus ab Hollandis, venit ad academiam Batavicam.

¹²⁹⁴ Philippotte van Montfoort (1535-1593), tr. Johan van Merode (gest. 1592).

¹²⁹⁵ Francesco Benci (1542-1594) van Acquapendente, classicus, jezuiet.

¹²⁹⁶ Zomerreces van het hof tot na Aegidiusdag, 1 september.

¹²⁹⁷ Zij tr. 1587 Johann Philips van Sax, vrijheer van Hohensax (ca. 1553-1596). Adriana gest. 1620.

¹²⁹⁸ J. Scaliger kwam 25 aug. naar Leiden.

Scaligerorum familiam e comitibus ex Bavaria originem ducere quidam tradidere, magni ex hac potentes principes, qui magnam Italiae partem imperio tenuere orti, et nunc ad medici filium pervenit fortunae ludibrio. Nota haec omnibus fere historiis, et videndus de ipsa Julius Caesar in *Epistola* apud Lipsium. Et ipse Josephus *De vetustate gentis Scaligerae*.

September

[03-09-1593] o.s.

III. Post ferias autumnales ius redditur, et iuramentum renovamus. Senatores sunt: Gasparus Bruxellius, dominus de Grandreng, vicepraeses, Petrus Ruyschius, Antonius Loonius, Wilhelmus Radelantius, Hermannus Wijnhovius, Henricus Sylius, Petrus Levius, procurator generalis sive fiscalis, Adrianus Burchius, a secretis, eius vicarius Lambertus Wijnen. Advocati: Thomas Uuyttenbroeckius, Gerardus Heyus Sevender, Hermannus Junius, Paulus Sosius, Fredericus Bogerus, Martinus Vermarius, Daniel Veditus,, Everardus Pollio, Henricus Wiltius, Bernardinus di Monte Valdona, Petrus Westrenius, Petrus Veditus,, Joannes Opstratius, Jacobus Wijss, Joannes Haeftenus, Joannes van der Eemius, Volcardus Oomius, Henricus Dettenus, Joannes ... Meerhoutius, Cornelius Meerenburgius, Adrianus Nessius, Cornelius Valentinius Vianius. Procuratores: Wilhelmus (Neoportus), vicarius fisci, Herbertus Haestenus, Petrus Santenus, Laurentius Mereinius, Hugo Enschedius, Theodoricus Burenius, Gerardus Rijswijckius, Nicolaus Mierloous, Rochus Hardeveltius, Everardus Veditus,, Henricus Nijenrodius, Petrus Clousius, vicarius Arnoldi Santeni,

II, fol. 183r (p. 371)

Joannes Cockius, Johannes Rammius, cui Ordinum benefitio patris concessa successio, habetque vicarium Rodulphum de Leuw.

[02-09-1593] o.s.

Othmarsum oppidulum a Regiis occupatur.¹³⁰⁰

[04-09-1593] o.s.

IV. Quidam Back ex pago Hauteno ob duplex homicidium voluntarium aliaque scelera capite punitur.

Hekserij

Saga nuper capta, cum nihil fateri vellet, praesente procuratore generali et Zijlio,¹³⁰¹ commissario, aquis commissa, primo, secundo, mersit; tertio in aquis tanquam natans remansit. Sequentibus diebus, cum plura certissimaque ea inditia emergent, torta iterum, crinibus abscissis, virgisque coesa, fatetur.¹³⁰²

Audio quendam Verhuelium, apud Buranos ludimagistrum, quod discipulis puellis libidinose fuisset usus, captum apud Culemburgios. Quidam in eum animadvertendum poena tutoris, qui pupillam suam violaverit, nempe deportatione, putabant, alii gladio puniendum, ex lege ‘Cum vir nubuit’, cap. De adul., credunt, cum non simplex stuprum perpetrasset velint, sed immatura Venere naturam corrupisse reluctantem.

Quidam Petrus Spinola, Genuensis, captus ab ala Uchtenbrouckii, Traiecti aliquamdiu detentus, iam dimissus est.

Hospita retro macellum sub insigne ‘Viri nudi’, maleficii diu famosa, nunc accusata et ad senatum delata, sed frustra.

¹²⁹⁹ Carolus Clusius, als plantkundige de opvolger van Dodonaeus, was afkomstig uit Arras, Frankrijk.

¹³⁰⁰ Ootmarsum werd 12 sept. 1593 ingenomen door Frederik van den Berg.

¹³⁰¹ Waarschijnlijk Everardus Zijlius, syndicus van de stad Utrecht.

¹³⁰² Zie Pollmann 2000, p. 119.

[09-09-1593] o.s.

IX. Noctu malefica iam convicta ex sua confessione, sese auxilio demonis proci suspendit, quae sequenti nihilominus die equis ad locum supplitii tracta et igne in foro Equorum consumpta.

[11-09-1593] o.s.

XI. Quaedam mulier in Gortstegio¹³⁰³ peperit uno partu tres pueros. De liberorum pluralitate quaedam tradidit Ant. Guibertus, i.c., in *Polyhistore* suo, cap. XI, de superfaet[ando?], idem cap. praecedenti X. Alia ego item exempla dedi supra duobus locis, in *Annalibus* Godefridi Coloniensis, 262 pag., legitur de muliere quae 4 filios intra tres menses peperisset. (In *Annalibus Poloniae*, lib 7, cap. 13, Johannis Herberti, est exemplar Margaretae, quae 36 uno edidit partu).

Fama est, Mauritium insidiis quorundam Italorum, Anglos mentientium habitu, in Zeelandia petitum; incerta tamen.

[13-09-1593] o.s.

XIII. Obiit Henricus a Baxen, dominus in Coninxvrij, senex, pater Maxaemiliani, mareschalci Eemdani.

Woordenses, explosa Martini confessione, reformatorum dogmata assumpserunt, procurante Jacobo Endio, castris praefecto.¹³⁰⁴

[15-09-1593] o.s.

XV. Johannis Vinckii filius ob caedem, cum fratre ad Biltam¹³⁰⁵ nuper perpetrata, capite plexus est. Baltazar vero, qui vulneris author non fuerat, qui excusabatur ex lege 'Omne delictum' § Per vivum de re militari, exilio mulctatur.

[16-09-1593] o.s.

XVI. Viennae Batavorum celebratae sunt nuptiae Florentii Brederodii et Theodora Haestenaes,¹³⁰⁶ quorum ille Bredenrodi domini erat frater, haec vero uxoris neptis, quae matrimonium hoc conciliasse videtur, ut utriusque cum bonis familia apud posteros permaneret.

II, fol. 183v (p. 372)

[22-09-1593] o.s.

XXII. Obiit ex variolis ceu anthemii Anna de Soudenbalch, filiola Everardi, domini de Urck, X (10) circiter annorum, venusta admodum et matri adsimilis.

Sequenti die obiit Mechteldis ab Hardenbrouck, uxor Petri Westrenii, ex partu.

[29-09-1593] o.s.

XXIX. Duo fures suspendio vitam finire senatus sententia, duo illorum socii perpetuo exilio puniti non tristes abire. Nostri cum aliquem exilio puniunt, etiam ex Hollandia et Zelandia is excluditur, idque confederato iure.

Pestis in urbe, sed modice, grassatur.

Offenderat olim non mediocriter Scaligeri animum Muretus,¹³⁰⁷ qui tentandi ipsum gratia marmor suis versibus inscripserat, ac post effossionem Scaligero ut antiquum vendiderat.

¹³⁰³ De Haverstraat te Utrecht.

¹³⁰⁴ Jacob van den Eynde (gest. 1629), gouverneur van Woerden, 'een geleerd man die de Latijnsche dichtkunst beoefende' (v.d.Aa), en vader van de Zeeuwse historicus Jacobus Eindius. Hij lieteen bijdrage na in het Berlijnsche liber amicorum, fol. 34r-v.

¹³⁰⁵ De Bilt.

¹³⁰⁶ Floris (gest. 1599) tr. Theodora Haesten.

¹³⁰⁷ Marc-Antoine Muret (1526-1585), humanist, in zijn jeugd 'ontdekt' door J.C. Scaliger, die hij later om de tuin leidde met een paar verzen die deze voor poëzie van Varro hield. Scaliger wreekte zich later met een vers waarin hij schreef dat Muret (in 1553 beschuldigd van sodomie) aan de brandstapel ontsnapt was en hem de rook verkocht had.

Quare infenso admodum in ipsum semper animo fuit, et acuto, sed acerbo dicto se vindicavit: 'Qui flammas evasit, fumum mihi vendidit'. Hoc vero quod obiicere: 'Vestrum scelus nondum mihi audire contigit'. Lipsius tamen sic de eo: 'A literatura nemo eum improbat, nonnemo, ut audio, a vita'. (De recta pronuntiatione, in *Praefatione*).

October

[01-10-1593] o.s.

Magistratus promulgatus. (Hi anno sequenti creati videntur): Consules; Gerardus Rhenessius, Aae dominus, et Theodorus Goyerus; quaestores: Jacobus Bommel, nummorum, Bernardus Stellio, fabricae ut vocant. XII-viri rerum iudicandarum: Hendrick Buth, Henricus Bon, Justus van Rijsenborch,¹³⁰⁸ Otto Joannes Rodius, Jacobus Vermatius, Thomas Bredius, Cornelius Malsenius, Lubbertus Clevus, Godefridus Veremius, Nicolaus Oistromius, mr. Henricus Wiltius, Roetardus Lanscronius, Wilhelmus Drielenburgius. (Et Walterus Zulenus, nam obiit in ipso XII-viratu Otto Rhodius, Aert van de Sande, ultimus scabinus).

Olim nemo admittebatur, mercaturae deditus, neque mechanicis artibus occupatus, quales sordidos putat Cicero. Quod nihil proficiant nisi mentiantur, pluraque eam in rem disserat.

(*Officiorum* lib. 1° circa finem. Vide Bernardinum Ochinum, in *D. Jacobi Apostoli declamatione* 3,¹³⁰⁹ Erasmus in *Moriae encomio*, Lipsium in *Politicis*).

Cum in fine anni praecedentis obiissent Moerendalius et Aelstius, ambo in templo Martiniano sepulti in sacrario Clivensium principum, et tali epigrammate condecorati sunt: 'Eximiis viris dominis magistro Timanno a Moerendael et Petro ab Aelst, canonicis ecclesiae sancti Salvatoris, utriusque testatores hoc monumentum fieri curarunt. Obiit iste prid. calend. decembr. anno Domini 1592, ille vero VIII calend. decembr.'.¹³¹⁰

Litterae quae Venetiis scriptae tradunt sacrum apud Melitenses praefatum de insula tradenda Turcis egisse, illumque re prodita captum a suis, et veneno in carcere peremptum.

II, fol. 184r (p. 373)

Audivi iudicium de senatoribus nostris: Bruxellum, Ruyschium, Loonium, Zijlium in iure non multum versatos; Loonium in praxi meliorem; Wijnhovium et Radelantium iuris consultos doctiores, posteriorem tamen carere praesenti memoria; Loenium mediocriter in utroque versatum.

[04-10-1593] o.s.

IV. Noctu Marguareta Loa, uxor Ruyschii, peperit filium, qui vocatus inde Johannes.

Novesienses dicuntur Johannem Milendoncanum cum suis expulisse, Bonnenses vero milites vice reddita, ut securiores essent, suos expulere cives.

Tiberiaci¹³¹¹ praesidiarii praefectum adhuc suum Justum Rineveltium captum detinent.

Mursiani Camillum Cechinum, peculatus¹³¹² accusatum, in vinculis habent, aliusque ipsis constitutus praefectus. Aluerat diu Camillum, hominem omnibus sceleribus inquinatissimum, Parmensis, quod matre ipsius olim nutrice fuerat usus, collactaneum.

Agrippinense publicum lupanar summae inanum [et] vacuum meretricibus relictum. Quod dicerent plenam urbem impudicarum mulierum, in meliorem usum translatum est.

Octo-viri rerum militarium creati: Cornelius Vereem, Joannes Gryphus, Johannes Ottonis Rodius, Fredericus Becanus, Fredericus Johannis filius, Theodoricus Johannis filius a Mathe, Hermannus Pollio, Paulus Nicolaus Verrietius.

¹³⁰⁸ Doorgehaald: Theodorus Canterus, Alardus Helsdingius, Jo. Sprutius.

¹³⁰⁹ Misschien doelt B. op de brief van Jacobus, 3. 1, 'u moet niet allemaal leraar willen zijn'.

¹³¹⁰ Buchelius, *Monumenta*, p. 27 (fol. 16r), in de kapel van Kleef.

¹³¹¹ Rheinberg.

¹³¹² Verduistering van staatsgelden.

Cum magistratus promississet alium concionatorem dare et hisce adiungere, nec praestaret, quod dicerent hos illegittime vocatos alii, ecclesia iterum est discissa.

Vidi scedulam portis urbis affixam, quo Justus Uittenhorstius, filius Henrici, drossardi Cliviae, qui commendante Mauritio Nassovio et Ordinibus permittentibus, fuerat factus praepositus Marianus, anno MDXCII (1592), V septembris omnes praepositurae vasallos ad recognitionem feudorum convocat, ad vicarium feudorum Rodolphum Straetsmannum. Franciscus Sneekius duxit Aleidam Trufelariam, virginem L (50) annorum, Amersfortiam, cui dixerat Bogerus 'Ave luna'.

Cornelius Ridderus duxit Catarinam Scaikam, Dami, cervisii coctoris ex pago Hauteno, filiam non illepidam.

[04-10-1593] o.s.

IV. Uxor Johannis Ruyschii peperit filium Johannem.

II, fol. 184v (p. 374)

[27-10-1593] o.s.

Circa XXVII. Quidam iuvenis villicus, olim famulus Johannis, domini de Isselt, qui sibi iamdiu filiam eius puellam desponsatam dicebat, vesperi praeparata cymba, e sociis eam rapuit. Insequitur mater, hinc pater, qui sequenti die repperit apud Bodegravios filiam, ac reduxit. Comperit hoc facto, quod alteri olim fecerat, sibi iam fieri. Unde naturae illud praeceptum multiplici experientia firmatum didici: 'Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris'. Rapuerat ipse suam coniugem armata manu miles; reddit quod iniuste fecerat, iusta malorum Nemesis.

Cromstryen¹³¹³ apud Ziriczee filiam habebat nuptam, quae ex aspectu mendicis altero brachio mutilati commota fuerat adeo, ut non ita diu post pareret puellam uno tantum brachio. Est in vicinia nostra puella absque brachiis nata, quod mater gravida a viro saepius vapularet. Jacob van Coevarden ex uxore sua ... Boet habet filiolum mutam surdam adeoque innocentem, ut neque cibum poscere neque ex igne se eripere valeat.

Sunt apud me literae plures de rebus novis huius anni, quibus Italica, Francica, Turcica continentur.

November

[01-11-1593] o.s.

I. Celebravi natale uxoris XXIX (29), ad quam hoc lusi versu:

Te natam Lucina videns, Victricis alumna
Palladis et cultae dixit eris Paphiae,
Omnineque ex isto nomen sumpsere parentes
Victrique vocant nomine Nicolean.
Victrix tu populi, et vestrae victoria gentis
Ingenio socias vincis et arte tuas
Et vincis blandis laesum mihi pectus ocellis;
Subiicior genio hinc vir tuus ipse tuo.

[05-11-1593] o.s.

¹³¹³ Mogelijk (zoon van) Willem Simonsz (1498-1557), burgemeester van Zierikzee en ambachtsheer van Cromstrijen.

V. Elegimus¹³¹⁴ decanum collegii advocatorum Fredericum Bogerum.

Et conceptae fuere leges, ut teneretur unusquisque singulis diebus lunae in curia praesens comparere; ne quis pro iudicato fideiuberet; ut togati funera sequerentur; ut singulis annis bis, laeto instructo convivio, convenirent.

[09-11-1593] o.s.

IX. Sepelitur Henrica Deilia, uxor Johannis Scade, canonici Martiniani.

Vidi literas ex Franco-Gallia missas, quibus continebatur proditio in regem, ut prodita, ut variis tormentis Meloduni excarnificatus, et publice facinus fuerit professus.

Theodorus Canterus in locum¹³¹⁵ Heremalii ad Ordines Generales legatus mittitur, unde paulo post propter morositatem rediit.

II, fol. 185r (p. 375)

Mirum quod mihi narratum de filia consulis Zirckzeensis Cromstrien, quae pepererat filium uno tantum brachio, idque ex consternatione, quod videret mendicum hoc habitu se ostentantem. Unde miror, permitti mendicorum turpes in publico ostentationes, saepe fictas, ut libello Teutonico, vulgo *De betlers handel*,¹³¹⁶ non fecte exprimitur.

[22-11-1593] o.s.

XXII vel circiter. Mauritius Nassovius, ne tempus negligeret consumeretve turpi otio, cuiusdam proditoris verbis fidem habens, expeditionem in Brugas fecit, sed vanam, evanescente conductore et crescente aestu maris, ut parum cum exercitu a periculo abfuisse, credatur.

Cum Johannes Scipperius ptysi nuper laboraret neque invitus, quamvis iuvenis, mortem expectaret,¹³¹⁷ quam pater tamen eius iam senex abhorreere videbatur, cupidam vitae senectutem expertus sum. Cuius rationem reddit Nicolaus Leonicus (in *Dialogo Phoebos* inscripto), quod aetatem, quae iam fere decursa et cuius iam maxime indigeat, summopere desideret.

Danzwici Gedanorum¹³¹⁸ tumultuasse cives contra Polonos, traditur, et multos proceres Poloni regis trucidasse.

Insidias audio conspiracyonemque imperatori factam detectamque.

Hispanorum militum turmae recentes Belgiam appulere; sed hi, nullo duce iamdudum cum caeteris Regiis nulla fere occasione tumultuantes latrocinii modo, aut caecam aut fortuitam pro solemnem et sacrata habent militiam.

Ex literis Lugduni in Gallia scriptis, Espernoum¹³¹⁹ Aquensem civitatem ac senatum ad obedientiam regis perduxisse cognoscitur.

Et ex aliis, Turcam liberasse ab obsidione Petrinam.¹³²⁰

December

[11-12-1593] o.s.

XI. Vidi histriones Hollandicos saltatores insignes, per aciem quatuor acutorum gladiatorum nudo corpore volantes et ex scala XV pedum alta, ligatis pedibus manibusque, desilientes.

¹³¹⁴ Hier blijkt, dat B. zich in de orde der advocaten heeft laten opnemen. In een brief van 21 dec. 1593 aan zijn oom Hubertus van Buchell te Keulen, schreef hij: 'Quietior sum paullo adeptus quod fere desesperabam, nempe hoc anno licentiae iuris, advocati et mariti titulum.'

¹³¹⁵ Floris van Heremale, wegens zijn leeftijd afgetreden.

¹³¹⁶ Mogelijk Alexander Utzinger, *Vom schlimmen losen Bettlers Mantel*, 1588.

¹³¹⁷ Vgl. fol. 180r.

¹³¹⁸ Danzig / Gdansk.

¹³¹⁹ Epernay, Fr. (Marne).

¹³²⁰ Petrina in Kroatië, door de Turken gesticht in 1592, door de Hongaren in 1593 belegerd en een jaar later ingenomen en verwoest.

Vidi in albo mortuario Summi templi nomen filiae demortuae, hoc titulo: ‘Domicella Magdalena Langia, filia Johannis de Lange, domini in Molenaersgraff. Risi titulum, quod e plebe titulum sumant, iuste olim ab Augusto imperatore Romano recusatum.

[17-12-1593] o.s.

XVII. Authore ut volunt Westrenio, multa ad Ordines de conceptis collegii iuristarum legibus falso delata sunt; quare accersitus Enschedius, ut copiam earum exhiberet. Inde ille inchoatae congregationis fervor coepit frigescere.

II, fol. 185v (p. 376)

Vehemens hisce diebus ventus plurimum damni dedit, navibus virisque multis submersis. Neptuno liberum olim hoc tempus relinquebatur, cessabatque navigatio. Nunc auri insatiata cupiditas nullas ipsi reliquit ferias, unde se quandoque iusta ira ulciscitur.

Traiectenses more veteri post Natalem Dominicum incipiunt numerare annum.¹³²¹

L'intrato Turchecquo sont VIII milione, 160 mill. ducati, treno sempre cavalleri in Europa 80 mill., in Asia 65 mill., que si chiamano spaida Turcano, tremio tutte loro paese in soldo.

[19-12-1593] o.s.

XIX. Edictum Ordines publicarunt, quo iubent litigantes actores statim mulctam inferre aerario, quam luet is, qui temere litigavit; vel si iusta fuerit utrimque litigandi causa, dividetur. (Vide legem multo aequiorem de trigesimis nundinalibus apud Petrum Follerium, in *Additionibus* ad Marantam, de except. numero 37).

Obertus Gifanius,¹³²² Burensis Batavus, vir, ut audio, sane doctus, sed turbidi et militaris quodammodo ingenii, cum nuper Altorfii in academia Nurenbergium publice praelegeret, nescio qua studiorum aemulatione dissidium cum Hugone Donello fovebat. Quo paullatim accrescente, cum alteri discedendum esse iudicaret, ne ignominia aliqua discedere forte cogereetur, ipse sponte Ingostadium profectus est ibique, mutata religione, profitetur.

[25-12-1593] o.s.

Cum in festo Natalis Dominici quidam apud franciscanos, more romano, vigilarent sacrumque mysticum¹³²³ celebrare dicerentur, a vigilibus turbati et ad praetorem delati sunt, autoribus Johanne Herwardio et filio pellificis in foro Linario. Ego quietos turbandos esse non puto, cum nihil palam contra leges et rempublicam moliantur.¹³²⁴

‘Assultus’ pro ‘assault’ usus Scaliger in quadam vulgari epistola. Idem dicitur invenisse triangulum, qui tantum in mathesi valeret quantum hactenus circulus integer.

Deposito Willemo Aschio, qui incoeptam a fratre Jacobo subitanea morte erepto quaesturam veterum clypeatorum, genus est tributum, agris impositum, vulgo ‘oudtschiltgelt’, exercuisset, Johannes Rengerus, canonicus divi Joannis, in eius locum successit. Recipiunt et hi aliud genus tributum, quod ‘consumptum’ vocant,¹³²⁵ a consumendo, quod imponitur pro magnitudine familiarum ac facultatum, non praediorum, ex aestimatione rustici magistratus.

II, fol. 186r (p. 377)

Annus a Christo nato MDXCIII (1594).

Consules: Gerardus Rhenessius et Theodorus Gojerus III.

¹³²¹ De kerststijl dus, de nieuwjaarsstijl werd in Utrecht pas in 1700 ingevoerd.

¹³²² Hubert van Giffen, of Obertus Gifanius (1533-1604), filoloog en jurist. Hugo Donellus, hoogleraar in de rechten, eerst te Leiden daarna te Neurenberg, was daar in 1591 overleden.

¹³²³ De nachtmis op eerste kerstdag.

¹³²⁴ B. was dus verdraagzaam in die jaren; als ouderling was hij later minder tolerant.

¹³²⁵ Consumptiegeld.

Januarius

[01-01-1594] o.s.

Kal. Fuimus apud decanum collegii nostri congregati, ut de edicto Ordinum iniquissimo, nuper edito super mulctis litigantium,¹³²⁶ ageremus. Sed nihil actum est, cum pecuniarum ad bellum sustinendum necessitas omnia excuset. Inventum aiebant impurissimi nebulonis Caligulae; id probat Tranquillus in eius *Vita* (cap. 40). Sed Ordines nostri, nullam habentes authoris rationem, nec aequi aut iniqui respectum, ingeniosa inquisitione id quod spectat ad utilitatem tam suam quam publicam avidè conquirunt.

Coevarden obsidione arcta pressam a Verdugio, quatuor circum munimentis erectis, audio.

Ernestus Austriacus adventare, dicitur; eius familia albis in equis, 'p' purpureo notatis.

Interpretabantur alii Philippum, alii pacem, alii poenam.

Circa hoc tempus. Walburgis Nuenaria, Mursae comes, ad Ernestum Austriacum profecta dicitur, ut impetraret restitutionem suorum bonorum.

[12-01-1594] o.s.

XII. Vidi elephantem faeminam, iuvenem III annorum, ex Guinea, Africae provincia, in Angliam adductam ac reginae donatam, deinde propter pestem hic traductam, magnitudine bovis, sed crassiorem. Capiebat omnia edulia, poma, pyra, nuces, ficus, saccarum, proboscide, ac in os quod erat infra proboscidem facili curvatura inferebat. Bibebat vinum ex vitro, optumus gustator, si forte fraudem fecisset oenopola. Coreum eius erat plumbei coloris, ut corium detritum calceamentorum. De natura huius varii varia, et multa Lipsius in epistola ad Hautenium, ex iis collegit, genua habebat flexibilia, ita ut facile se in genua demitteret, contra Veterum opinionem.

[17-01-1594] o.s.

XVII. Quidam publice virgis caesus, quod cum uxoris filia concubuisse diceretur; ipsa quoque mulier eodem modo tractata in carcere.

Vidi divi Laurentii divina Scorellii pictura martyrium,¹³²⁷ apud canonicum Marianum, Gerardum Borraeum Amerongium. (Pertinet ad Wilhelmum Renessium a Vulpen).

Quidam Petrus Vermuelen, sartor, ex adulterio genuerat puellam, quam, ut clam esset, in angulo aedis aluerat misere, adeo ut macie confecta omnem eundi ambulanti-

II, fol. 186v (p. 378)

dique usum fere perdiderit; sed proditus iam a vicina, puellam ut decet educare compellitur, quamvis nec id impune debuisset ferri, quod tam inhumane erga suum sanguinem fecerat.

Henrica Mannia, Johannis sodalis monetarii filia, quae nuper pepererat infantemque cuidam adiuraverat, qui illam cum aliis consuevisse ostendens probansque, se vero nunquam ipsam cognovisse dicens, perdita lite, postridie puerum perdidit.

[31-01-1594] o.s.

Ultimo huius mensis. Quidam Wilhelmus Wallis, Schotus, ob falsam monetam, nempe halve matten ende schellingen, cum duobus sociis Scotis, Stuardo altero, qui evaserant fuga, cusam, sententia senatus Traiectensis condemnatus, palo strangulatus et igne combustus periit.

Nuptiae celebratae hoc mense:

Magistri Frederici Bogeri, advocati, vidui, cum Anna Lystria, virgine 43 annorum, Amerfortia;

Henrici Rudolphi Wijckerslotii, vidui 64 annorum, cum Maria Jans, vidua annorum 57;

Henrici ab Ommeren, Arenacensis, iuvenis, cum Eleonora Artus, vidua Mox, pensionarii Middelburgensis, annorum 40, cuius fama nescio an satis integra;

¹³²⁶ Zie fol. 185v.

¹³²⁷ Waarschijnlijk Marteling van de H. Laurentius, in Muzeum Narodowe w Poznaniu te Poznań.

Vieri Gerardi Overmeerii, affinis mei, iuvenis 23 annorum, cum Clara Alberti, bibliopolae Lucensis,¹³²⁸ filia, Delphis oriunda, annorum 17 puella;

Henrici Donzelarii, monetarii, iuvenis 25 annorum, cum Avia Meesters, filia Martini Meesters, magistri, olim rationarii Hollandiae, XXX circiter annorum puella.¹³²⁹

Vitam vero cum morte commutarunt:

Henricus Loonius, Embdae;

Lumannus Cornelius van der Horst;

Johannes Achteveltius;

Cornelia Vermeer (post partum), uxor Justi Nypoortii et filia Johannis Vermeer;

Gertruda Hermanni filia, uxor Wilhelmi Nypoortii, vicarii fiscae.

[14-01-1594] n.s.

14 huius, stylo novo. Dux Nivernensis Ludovicus Gonzaga¹³³⁰ a rege Franco-Gallorum missus Romam, pro absolute ab excommunicatione impetranda, cum ab Hispanica factione multis modis impediretur, tandem ipso pontifici e scriptis omnem rem aperuit, quanto cum christianitatis damno rem tam piam et necessariam differret.

Februarii.

[00-02-1594] o.s.

Narrantur haec nova:

Vesalii turrim cum templo fulmine conflagrasse nuper;

Duaci inter cives et scolasticos tumultuari de privilegiis, diu nullas lectiones factas;

Wilhelmum Amerongium Tatium in carcere detineri;

Praefectum Cameracensem Balignum¹³³¹ se pro rege declarasse, eoque missum Vitrium cum XV alis equitum, qui totam

II, fol. 187r (p. 379)

Artesiam et Hannoniam excursionibus vexarent;

Austriacum undique cogere milites ad obsidendum Cameracum et XVIII millia Helvetiorum exspectare.

[04-02-1594] o.s.

IV, die lunae. Stefana, Martini Voirstii uxor, duos peperit pueros.

[08-02-1594] o.s.

VIII. Rediit Nuenara, ut creditur, voti sui compos.

[10-02-1594] o.s.

X. Angli histriones hic agunt.

[20-02-1594] o.s.

XX. Redeunt nostri re infecta ab expeditione Buscumducensi.

[14-02-1594] o.s.

XIV. Obiit Stephanae affinis geminorum alter, 14 dierum infans;¹³³² sepultus in templo Gertrudis.

Nuptiae hoc mense sunt celebratae:

¹³²⁸ Mogelijk Aelbrecht Hendricksz (gest. 1613, begraven te Delft), tr. 1568 in Delft; 1582 landsdrukker, 1591 ordinaris drukker der Staten Generaal (Mariska Keblusek, *Boeken in de hofstad*, 1997, p. 29-31).

¹³²⁹ Hendric van Domselaer, muntmeester, gehuwd met Eva Meijster (met dank aan J. Luijt).

¹³³⁰ Ludovico Gonzaga, tr. 1565 Henriette de Nevers, waardoor hij hertog van Nevers werd; hij stierf in 1595.

¹³³¹ Jean de Monluc (gest. 1603), heer van Baligny, stadsvoogd van Kamerijk.

¹³³² Zie hiervoor en ook hieronder.

Johannis Wanrodii, domini de Uuytenham, cum patris sui filia Gerarda Wanrodia,¹³³³ permittentibus Ordinibus, ut origo litium sopiretur, nec civilibus aut caesariis legibus prohibeantur.

Francisca quoque, Borrio Amerongio seni nuper in concubinatum adscita, deinde nupta, a quo tamen se virginem relictam profitetur, nupsit cuidam Viennensi, cum quo tamen paulo post divortium fecit.

Eodem tempore. Mortui sunt:

Catarina, Theodorici filia, uxor Arnoldi Honthorstii, drossati d'Ameyde,¹³³⁴

Gerardus Bosch;

[06-02-1594] o.s.

VI. Apoplexia ut videtur oppressus, subitanea morte obiit Bucho a *Montisma*, archidiaconus divi Johannis et canonicus templi Summi ac Salvatoris;

Petrus Veedius, coctor acetarius, ex aqua intercute;¹³³⁵

Jacobus Poelenburgius, canonicus Martinianus;

Martini Vorstii filiulus ut supra;

Nuper constitutus quaestor septimarum ex decimis Jacobus Vermatius.

Circa hoc tempus. Editum scriptum non indoctum Lutetiae per Pontum Aymerium de vulnere, regi inflicto, sed ad sequentem annum sunt haec referenda.

Martius

[01-03-1594] o.s.

Circa initium huius mensis. Confrater noster Harmannus Junius, eo quod quaedam in Ratelantium dixisset, curia prohibetur.

[03-03-1594] o.s.

III et IV. Funera vidi Faniae, Jacobi Queeckelii Petri filiae.

Circa ostium Slusae captum audio piscem ingentis magnitudinis, longum LXXX (80) pedes, altum duas lanceas, habentem dentes 200.

Platea Minoritana¹³³⁶ restauratur, fitque multo auctior altiorque.

Mauritius, ad stratagema militare profectus, publicas supplicationes fieri ab Ordinibus petiit.

[08-03-1594] o.s.

VIII. Vidi, quam essent consules nostri ornatus civitatis

II, fol. 187v (p. 380)

studiosi, qui pumiceum lapidem prope templum Gertrudis e moenibus tollerent, nescio ad cuius utilitatem, certe ad dedecus civitatis et dehonestamentum.

[12-03-1594] o.s.

XII. Rediit re infecta Mauritius; habuerat vero in animo, Vicum ad Mosam, Traiecti Superioris suburbium,¹³³⁷ occupare, quod facile fuisset, nihil suspicantibus civibus, et militibus absentibus hostium. Nostri nempe, navi conducti, ad portam pervenerant occultati; praefecto vero vigiliarum nautam interrogante: quid mercimonii veheret, ac illo respondente: 'stockvisch', reddidisse is, fertur: 'die moet dan geclopt sijn,' nihil tamen sinistri suspicans. Unde praefectus nostrorum, qui in navi delitescerat, se proditum ratus, statim discedere studebat ac navem solvere, quamvis in vicinis iam esset cum exercitu Mauritius, et oppidum sine praesidio.

¹³³³ Zij overleed jan. 1595 (fol. 195v).

¹³³⁴ Arend van Honthorst, drost van Ameide en Tienhoven.

¹³³⁵ Waterzucht.

¹³³⁶ De Minderbroederstraat in Utrecht.

¹³³⁷ Wyck, ook toen stadsdeel van Maastricht aan de overkant van de Maas.

Unde varius rumor spargebatur. Quidam nempe laudabant animosum principis iuvenis factum, nec ex eventu iudicanda consilia tantum putabant. Alii vero temerarium esse dicebant: parvo reipublicae bono futurum, si succederet. Sin fortuna adversaretur, magno rempublicam vulnere afflictam iri, quod facile in longinquo suppetiae ferri non possent et flos nostri exercitus tantis periculis exponeretur.

Quidam e militibus, qui trium ducum stipendia uno tempore meruerat, vitam suspendio finiit. Corrupta est villicorum agri Traiectensis consuetudo, ut si quae extra provinciam nuptura proficiscatur mulier, detineatur in via a pagi procis, donec honorarium extorqueant. Unde agebatur iam causa talis: Cockengii praetoris filia, sponsa in Hollandiam terram profecta, iuvenum villicorum exspectationem eluserat. Unde illi nacti navim, in qua aliqua sponsae suppellex, hanc detinuerunt et iuvenili petulantia viatores laeserunt. Agebat mareschalcus ad poenam, tanquam turbatores publicae viae et raptores essent. Cui adiungebat se fiscus, defendebant excusabantque Vedius et Pollio. Interim ipsi liberae custodiae mancipantur. [18-03-1594] o.s.

XVIII. Lunae peperit Maria Buchelia, soror mea, puerum Dordraci, eique nomen Arnoldi imposuit.

II, fol. 188r (p. 381)

[19-03-1594] o.s.

XIX. Quaedam iuvenula Culemburgensis, ancilla olim Lonii senatoris, non ita pridem nupta, in partu cum frenesi aliqua teneretur, seipsam tandem suspendio necavit, daemonis ut credibile est suasu, ex re tam levi.¹³³⁸

[23-03-1594] o.s.

XXIII. Pronuntiatae sententiae de praeferebant et concurrentia creditorum Rhenessii Wellopii,¹³³⁹ et praelati liberi in legatis, quae loco legitimi, quamvis non solvendo esset hereditas, tanquam aes alienum, secundum Baldum, Alexandrum et Jasonem, quamvis communiter sententia contraria videretur; hinc sequebantur alimenta illegittimorum.

[23-03-1594] o.s.

22 stylo novo. Maiennae ducem Divionem¹³⁴⁰ profectum volunt, ac interim cives contra Hispanicum praesidium Lutetiae tumultuasse, eosque in arcem Basilianam fugasse, se vero regi Navarraeo dedidisse. Qui et, dedita arce, Hispanos ad suos dimisit.

Hoc mense cautum, ne quis oenopola hospesve cervisarius diebus sacris ante prandium tabernam aperiat.

Magdalena, uxor Rijswijckii, pro divortio agit cum viro, de adulterio suspecto et insimulato.

[21-03-1594] o.s.

XXI. Ediderunt Ordines nostri leges de modo procedendi in agro Traiectino; et XIX de XX calcis lapidisque in fiscum inferendo lex lata, ubi et cavetur de modo effodiendi cespites, ne ager multiplici effossione laedatur.

[22-03-1594] o.s.

XXII. Lex lata de successione fratrum ac sororum liberorum in bonis patruorum, avunculorum, amitarum, qua praesentationis ius introducitur.

[21-03-1594] o.s.

XXI. Ampliata lex de abusibus colonorum villicorumque.

Antonius Vetten mira facilitate despondit sibi Magdalenam, satis nummosam puellam 30 annorum, cuius mater ante duos menses obierat.

Mortem obiere tum Jana, Godefridi Compostellii filia et uxor Mathei Block.

¹³³⁸ Zie Pollmann 2000, p. 116.

¹³³⁹ Van Renesse van Wilp.

¹³⁴⁰ Dijon.

[11-03-1594] o.s.

11. Geminus alter Martini [van Voorst], affinis,¹³⁴¹ sequitur suum geminum.

Loevius Beinom, ex bonis divitibusque parentibus ortus, quod iniquam rei suae habuisset rationem, in xenodochio Catariniano obiit.

[16-03-1594] o.s.

16. Swana, Florentii Breeckeri filia, Barptistae Holle uxor, avia monetarii praesentis, obiit.

Otto, Everardi Voirstii filius, eandem mortis viam ingreditur.

Mr. Gerardus Cnoop, canonicus Johannitanus, ex longa ptysi et morbo frenetico obiit, parum suis relicto.

II, fol. 188v (p. 382)

Cristina van Berck, uxor Thomae de Coppel.

Elisabeta Langia, ex Aquaveteri, virgo 26 annorum, ex matricis adsensu, subito periit.

Henricus Jacobi Guebel, praefectus Vreeswicani telonii.

Willemus Beyer senior.

Loco Guebelii successit eius gener Nicolaus Merkarckius, quum praefectura ipsi crederetur pro certa pecunia obligata.

Aprilis

[14-04-1594] o.s.

XVIII. Eo nomine, quod rex Franco-Navarraeus dedisset litteras ad Ordines nostros, se praeter Parisios XIII civitates recepisse in potestatem, triumphatum est.

[15-04-1594] o.s.

XV. Octava hora vespertina, post coenam, ad lanternas luditur comoedia triumphalis in coemeterio Johannitano ante aedes Ordinum franciscanas,¹³⁴² sed minus *conveniens*, tantae a tanto rege victoriae, cum puerili more a pueris incomposito ordine ageretur.

[17-04-1594] o.s.

XVII. Ordines nostri milites ex hibernis evocant, exercitumque instruunt ad liberandam obsidione Coevardiam, ac eo nomine novae impositiones collectae a paganis.

[21-04-1594] o.s.

XXI. Die dominica, hora fere septima matutina, sole existente in Tauro, luna in Virgine, vere medio, natus est mihi filius, optume nutritus, membris praegrandibus.¹³⁴³

[28-04-1594] o.s.

XXVIII. Sacra fonte ablutus in Summo templo nomen accepit patris, avi paterni ac maioris avunculi sive patru, Arnoldi Zuleni a Blasenburch, patrimis Theodorico Wilhelmi Langhii filio, Johanne Henrici Wijckerslotii filio, matre vero mea matrima, cuius vices vicarias dedit Gertruda Voorstia. Munera lustralia fuere a Theodorico Langio: 3 aurei regales cum argenteo numo; a Joanne Henrico Wijckerslotio: regalius aureus cum thalero Hollandico; a matre vero mea duplex scutum Willemicum, scutum Gallicum, coronatum maius consueta forma, leo Burgundicus aurilis, et thalerus quadrilateris Zelandicus. (De die lustrico ethnicorum vide notas ad Tertullianum, *De anima*, cap. 39).

[28-04-1594] o.s.

XXVIII. Traiecti triumphatum, quod hostes, venientibus nostris, obsidionem Coevardianam solvissent, nomine non armis fugati.¹³⁴⁴

Mirus et insolitus hoc tempore calor, aliquid novi videtur protendere.

¹³⁴¹ Martinus van Voorst; zie fol. 187r.

¹³⁴² Op het Janskerkhof tegenover de Statenzaal in het voormalige minderbroederklooster.

¹³⁴³ Zie Pollmann 2000, p. 133.

¹³⁴⁴ Op 6 mei werd Coevorden door prins Maurits ontzet.

Budam, maximam Ungariae urbem, christianorum virtute a Turcis receptam, incerto tamen rumore audio, et falso.¹³⁴⁵
Edictum ab Ordinibus promulgatum de cohibendis pontificiorum superstitionibus et scolis.

II, fol. 189r (p. 383)

Nuptiae celebratae Johannis Hectorii, sat divitis homuncionis, cum filia capitani vulgo Duvel dicti, qui suas habet aedes non procul Swammerdam, pago sub dominio Brederodiorum.

Obiere mortem:

Gertruda, Petri Rhenensis filia, iuvenula et virgo,
Anna de Oistrum, abbatissa Vici veteris,
Jacobus de Brucom, cursor consistoriae olim episcopalis,
Henricus Rudolphus Horstius, olim schultetus collegii Mariani,
Hillegontia a Schonenburch, vidua Jacobi Rosantii,
Willemus van der Burch.

Anna, Laurentii Bree filia, uxor Cornelii Theodorici Ewici, obiit media die, ex nimia oscedinis inflammatione, vulgo 'de spreu',¹³⁴⁶ sepulta in Jacobaeo.

[23-04-1594] o.s.

23. Arnoldus Queckel, infans 29 dierum, ex sorore Maria Buchelia nepos, obiit, eodem die Maria, filiola XV mensium. Ambo sequenti die, hora pomeridiana V, in Jerosolimitano sepulti.

Wilhelmus van der Noot ex Romanis de la Noce, Brabantus,
Stephanus ab Eck, canonicus Marianus,

Otto, Johannis Rodii filius, XII-vir rerum iudicandarum, olim quaestor domicellae de Wijck, ex Transissulana regione, vir alioqui probus;

Marguareta, filia Cornelii Antonii Voorstii, uxor Cornelii Pollionis, mercatoris miscellanei, in Vico Praetoriano, puerpera;

Wilhelmus Loonius, Brabantus, uxoris Johannis Merenb[ergii] pater.

[17-04-1594] o.s.

Audio Lipsium iam meditare libellum de militia Romana et notas in omnes historicos veteres latinos. Eius vero de Cruce libellum partem esse Facis historiarum, multaque in eo translata ex Antonii Morilloni, *De cruce*, libro nunquam edito.

Maius

Post calorem insolitum frigus insequutum maxumum et imbres continui.

[08-05-1594] o.s.

VIII. In suburbio Insulari quidam Mod[ius] seipsum suspendio necavit.

Quidam, qui superiori anno fratrem occiderat, casu nunc reversus, ab alio opprimitur et occiditur.

Groningen belegerd

Gruninga, Philenis olim, Frisiorum magna et munita civitas, a nostro exercitu premitur obsidione.¹³⁴⁷

Hic in castris, cum inter se lascivorum adolescentum more luderent, Johannes Egmondanus et Gerardus Flodracus¹³⁴⁸ et ad arma venirent, tandem hic misere occidit.

[09-05-1594] o.s.

¹³⁴⁵ De vesting Boeda kwam pas in 1686 in Oostenrijkse handen.

¹³⁴⁶ Vermoedelijk spruw.

¹³⁴⁷ Groningen wordt wel vereenzelvigd met het Philaeum van Ptolemeus. Op 22 mei begon het beleg.

¹³⁴⁸ Gerard van Vladeracken.

IX. Cum quidam concionator Gallicus in aede divi Johannis praedicasset, quorundam invidia iniunctum, ne quis concionaretur deinceps, nisi a Gerbulio¹³⁴⁹ approbaretur.

II, fol. 189v (p. 384)

[23-05-1594] o.s.

XXIII. Quidam Michael de Renichon, pastor de Bosiers ex comitatu Namurcensi, nuper captus, Hagae Batavorum capite plexus et quatuor in partes dissectus est. Is, ut ex eius confessione circumfertur, a Florentio, comite Barlaimontio, missus erat ad caedem Mauritii Nassovii, idque autoritate, ut credebatur, Ernesti Austriaci, confirmatum erat.

In Germania, nescio an Regenspurgi,¹³⁵⁰ comitiae indictae, ubi et haec confessio cum legatis ad eam rem missa, ut Ernesto invidia ex proditorio hoc facto conflatur.

Mathiam Austriacum bello Turcico captum, volunt, sed fama admodum incerta.¹³⁵¹

[14-05-1594] o.s.

XIV. Equiria Veris incipiunt.

Amersfortiae quaedam mulier ebrium maritum furca occidit improvida ira, feriis dedicatoriis.

Pons Bavaricus in urbe restauratur.¹³⁵²

Ernestus dicitur Antwerpiae exspectari magna pompa.

Duxit Adolphus Martinius Modde ... Cronenburgam, virginem ex nobili, sed paupere familia, apud dominum de Urck habitantem.¹³⁵³

Obiere vero:

Magister Paulus Busius,¹³⁵⁴ doctor iuris et syndicus Hollandorum nuper, quem papisticis ceremoniis obiisse volunt, revocatis;

Maria Beyers vel Marguareta, Johannis Leonini uxor.

Bernardus Recoma, Gruningensis, centurio legionis Ultraiectinae, ex ictu sclopetti ante Gertrudenbergam accepto, male sanatus, in Catariniano sepelitur. Cuius praefectura, Ordinum favore, non aetatis, non meritorum, tradita Risenburgio natu minimo, iuveni imberbi. (Vide *Querel. Vegetii*, lib. X, cap III).

Theodoricus Walius, procurator praetoris;

Stefana Aschia, vidua Antonii van Vreeswijck;

Anna van Roye, Otthonis de With uxor;

mr. Egidius van den Dael (Gallus), chyrgus, caeculus;

Anna van Leerdam, uxor Johannis Boll, qui cum uxoris funus non sequeretur nec ipsam ut decet lugeret, ab omnibus ut insanus exsibilatur;

Theodoricus Verhuel, scriba Marianus;

Maria, filia Theodorici van Scayck, vidua Joannis Uuytewael, notarii;

Johannes Vermaet, Mathei filius;

Adriana, filia magistri Johannis van den Bosch, uxor Joannis Cronenburg.

[13-05-1594] o.s.

Hoc anno edictum Ordinum promulgatum de non divulgandis famosis libellis.

(13 maii edita est de modo suscessionis apud Hollandos lex).

II, fol. 190r (p. 385)

¹³⁴⁹ Johannes Gerobulus.

¹³⁵⁰ Oorpronkelijk abus. Ravenspurgi; de Rijksdag kwam te Regensburg bijeen.

¹³⁵¹ Zie fol. 191v.

¹³⁵² Beyerbrug, nu Bezembrug.

¹³⁵³ Gerrit XVI Zoudenbalch (1541-1599) heer van Urk.

¹³⁵⁴ Paulus Buys (1531-1594), in 1572 landsadvocaat van Holland.

Junius

[00-06-1594] o.s.

Impositiones lapidum calcisque ab Ordinibus locantur.

Ernestus nuper Antwerpiam variis regio more ludis introductus est,¹³⁵⁵ et sunt (incerto tamen auctore) qui dicant, tum Mauritii nomen invocatum ibi a quodam incomperito homine.

Regenspurgi,¹³⁵⁶ comitiae dicuntur indictae, quibus de communi christianorum pace ageretur.

Grunengenses, superiori mense a nostris obsessi, nunc de deditioe agere incipiunt, maximeque de privilegiis conservandis disceptatur, nec convenitur.

[09-06-1594] o.s.

IX. Quidam iuvenis sese hic suspendio interemit.

Rumor est, incertus tamen, de nuptiis Mauritii Nassovii cum regis Daniae filia.

Obiere hoc mense:

Aleyda, Egidii Honthorstii filia et uxor ... de Wilt;

Gerrit Gerritz van Vianen.

[01-06-1594] o.s.

Prima junii, qui XL (40 [dies]) uxori a partu, olim lustratio fiebat, et tum primo egreditur ad templum, qui mos vetus non tantum Judeorum et inde christianorum, sed et ethnicorum fuit. Cuius meminit Censorinus, *De die natali*, cap. XI. Vide Lazium, *De republica Romana*, pag. 376, ubi et de coena sepulcrali. De purgationibus post partum, vide *Decretales Gregorianas*, fol. 304, col. 1; vide Glycam, *Annales*, part. 3, pag. 294).

Julius

[01-07-1594] o.s.

I. Expositae venum areae prope portam Caterinam in foro nunc Equorum, ubi olim arx Pacis, numero X (10), latae XXI (21) pedes, longae LX (60).

[11-07-1594] o.s.

XI. Gruninga, celebris potens ac munitissima Frisiae urbs, nostris dedita.¹³⁵⁷ Conditiones apud me habeo.

[15-07-1594] o.s.

XV. Apud nos eo nomine, divino Numini gratias actum, ac inde triumphatum.

Restauratur cloaca et canalis viae Novae, et plataea Dominicana sive Praedicatorum¹³⁵⁸ renovatur.

[24-07-1594] o.s.

XXIV. Supplicatio decreta ob frequentes et continuos fere imbres, messem impediens et pascua inundantes.

Hisce dedicationum feriis quidam hic adduxerat instrumentum pneumaticum, quod ita mensura et pondere occultis erat confectum, ut absque manuum attactu caneret certas cantilenas.

Aliud eodem tempore adduxerat pupam, simili fere quo instrumentum iam dictum artificio saltantem seque moventem.

Nostris milites ad sua praesidia reverti dicuntur, tum ob coelum nimis pluviosum et subitas militum mortes ex morbo medicis incognito, tum eo quod superiores provinciae parum

II, fol. 190v (p. 386)

ad belli onera sustinenda tribuere credantur.

¹³⁵⁵ Zie over die intocht Fruin, *Tien jaren*, p. 446.

¹³⁵⁶ Oorpronkelijk abus.: Ravenspurgi.

¹³⁵⁷ De overgave van Groningen was 22 juli; B. gebruikt weer de oude stijl.

¹³⁵⁸ Predikherenstraat.

Delphis peste laborare cives, audio.¹³⁵⁹

Vilescit Ernesti Austriaci apud Belgas autoritas.

Ampliatum edictum Hollandorum de libellis scandalosis non imprimendis, et romana papistica religione non exercenda.¹³⁶⁰

Turbae multae magnaëque in Artesia et Hannonia. Dicuntur etiam incolae se contra Hispanos milites, omnia depraedantes sine discrimine, armare.

[21-07-1594] o.s.

XXI. Celebratae sunt nuptiae Frederici a Rhenesse de Vulven, canonici et thesaurarii Martiniani, cum [Anna] Lauwick, filia non ultra XV annos nata domini de Geldermalsen.¹³⁶¹

Obiere subita morte:

Jacoba Pots, filia Gerardi olim consulis, virgo, et

Cornelius Drinckwaerdus, canonicus Marianus, cuius cadaver sepeliendum Dordraco

Traiectum translatum fuit;

Stephana, Valentini de Vianen filia, ex partu, cum tamen antea virum dixisset uxoriae rei inidoneum, cuius vitii et a priore coniuge accusabatur.

Cum tres tantum in urbe concionatores: Johannes Gerobulus,¹³⁶² Henricus Caesarius,¹³⁶³ Gerardus Blockhovius,¹³⁶⁴ et hi obeundis concionibus non sufficerent, duo ex Germania accersiti.

Circa hoc tempus in collegium advocatorum adscitus ... Steensel, Hagocomitanus, et paulo ante Antonius Vermey, Johannis Vermey, canonici Petreiani, ex fratre nepos, paedagogus nuper ... filii domini Van der Stadt.

Augustus

[01-08-1594] o.s.

Kal. Cum Ordines constituissent praefectum silvarum ac venationum Traiectinae ditionis Johannem Uchtenbroeckium, legem quoque venatoriam ediderunt.

Fuit hoc tempore Petro Westrenio, avvocato, lis cum aedilibus templi Civilis, quod ipsius insignia, ad sepulcrum uxoris propria autoritate suspensa, sustulissent, veteri consuetudine muniti.

[03-08-1594] o.s.

III. Defuncto nuper praeposito Johannitani collegii, Montisma, Ordines Traiectini supremam eius auctoritatem in Mierdt¹³⁶⁵ et Wilness sibi vendicarunt.

Luycha de Wijckersloot, vidua Carbets, Angli, fraudatis creditoribus iniquis rationibus, abiit. Cum Renessius et ego de curribus Chynarum¹³⁶⁶ ageremus, ac fictitium id esse aut nulli usui, dicerem. Ipse narrabat, se vidisse currus mathematica arte factos, qui certo pondere, nullo trahente, ad 2 plura millia progredi.

[02-08-1594] o.s.

II. Obiere hoc mense:

¹³⁵⁹ Delft, Rotterdam en Schiedam werden in 1594 door de pest getroffen.

¹³⁶⁰ Bij plakkaat van 1 juli 1594.

¹³⁶¹ Frederik van Renesse tot Wulven (c. 1560-na 1611) tr. 1594 Anna van Lawick (ca. 1580-1611), dochter van Herbert van Lawick.

¹³⁶² Gerobulus, Johannes, geb. Den Haag 1540, pred. Vlissingen enz., Harderwijk 1588, Utrecht 1590, gest. 14 febr. 1606. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 73.

¹³⁶³ Caesarius, Henricus, geb. Zaltbommel 1550, rector ald. 1572-1574, enz., pred. Utrecht 1581, afgezet als remonstrant 1619, gest. 1628. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 116.

¹³⁶⁴ Blockhovius, Gerardus, geb. Utrecht, pred. Haarlem 1578 enz., Utrecht 1591, afgezet 1598, pred. Nigtevecht en Maarssen 1599, Waarder 1601, Leimuïden 1603, gest. 1607. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 25.

¹³⁶⁵ Mijdrecht; hs. Wierdt, in de marge M.

¹³⁶⁶ Chinese zeilwagens werden al door Van Linschoten vermeld. Die van Simon Stevin reed in 1602 van Scheveningen naar Petten.

Everardus Zijlius, zindicus,¹³⁶⁷ Amsterodamensium;
Marguareta, Gisberti ex pago Vereem filia, vestalis loquacissima ac omnium apud
Bethelēmas malidicentissima, ex aqua intercute.

II, fol. 191r (p. 387)

[17-08-1594] o.s.

XVII. Jacobus, filiulus Quirini van de Vooirt, unius mensis.

[19-08-1594] o.s.

XIX. Submersa in cupa aquaria Nella, filiola Gisberti Overmerii, quatuor circiter annorum.

[29-08-1594] o.s.

XXIX. Bartolomeus Zulenus, Gisberti filius;

Juditha, Frederici Verhaer filia, uxor Theodorici Vliegers.

... Calvus vel potius Vitulus, miserabili casu et externo in hospitio Bombergano cum aliis
potitans ebrius, exanimis inventus fuit.

Incipit hoc tempore autumnus, qui morborum dicitur pater, quod multos generet morbos. Ut et
Isidorus, lib. 4 *Origines*, cap. 25, probat; vide *Myth. in anni parte*, Phigii, pag. 201.

Valsemunter in Culemborg

September

Erat hoc tempore quidam Culemburgi, nomine Adrianus Crayevanger. Is cum variam
monetam, primum autoritate et privilegio Gruningensium exulum, cuderet, tandem avaritia
et spe impunitatis inductus, utpote in libero oppido, connivente eius dinasta, aliorum
principum effigies signaque expressit et pro veris populo vicino obrusit. Quae res cum
paulatim innotuisset et ad Ordinum aures pervenisset, ii graviter prout merebatur tulere et
legibus puniendum tam atrox facinus, putarunt.

Quare duos eo tacite legatos miserunt, qui absente dinasta Culemburgano, ipsum monetarium
comprehendi, omnemque eius supellectilem auream, argenteam, octodecim aut circiter erant
aureorum millia, cartaceam auferendam curarunt, inscio adhuc oppidi magistratu, quem
convocari iusserant, ac interim centurioni Scoto haec quam tacite fieri posset perficeret,
mandaverant.

Magistratui vero quid ab Ordinibus in mandatis haberent, aperiunt. Pervenerat iam fama ad
cives, monetarium captum abduci. Qui convolant ac militibus eripiunt, cum privilegiis
ipsorum id dicentes pugnare: si deliquisset, ibi puniendum, non alibi, nec nempe se Hollandis
subditos esse. Legati, ne res in tumultum abiret, praetori ipsum custodiendum tradiderunt,
additis minis, si dimitteret; at nihilominus, reverso iam Culemburgano, liberatur. Cum haec
fierent Ordinum iussu, praesidium oppidi augetur et ex vicinis locis praesidiarii evocantur.
Quo facto, praefectus militaris civibus, magistratui et praetori denuntiavit, nisi tradant
monetarium, se in mandatis habere oppidum ipsorum spoliare ac incendere. Quibus auditis,
territi cives monetarium querunt, qui ancillae habitu ad portas oppidi delitebat ac agnitus ad
notae mulieris aedes hoc habitu fugit.

Fama

II, fol. 191v (p. 388)

statim tota urbe vagatur, monetarium ancillae habitu conspectum fugam tentasse, et proditum
in aedes vicinas se occultasse. Concurrunt milites, et suo periculo iam excitati cives, ad

¹³⁶⁷ Evert van Zijl, syndicus ofwel stadssecretaris van Utrecht, die in Amsterdam overleed, maar waarschijnlijk
in Utrecht begraven is. In 1596 overleed Josina, dochter van deze voormalige advocaat en 'consiliarius' in
Utrecht (fol. 210r).

domum mulieris advolant, monetarium postulant. Illa non esse in domo respondet, sed hortum lustrarent, admonet; eo nempe se recepit. Ubi diu quesitus, tandem sub fimo latitans, extractus et paulo post Lucum Batavorum missus est. Adfuerat ipsi non ita pridem Elbertus Leoninus, Geldriae cancellarius, qui fertur interrogasse: quid rerum ageret, monetamve cuderet?

Ad quae annuerat, more solito iocare hominem arbitratus, ac tum dixisse cancellarium: 'Crayevangere, vide quid agas, nam malleolorum tuorum sonitus ad extremum usque litus Batavorum pervenit.' Quae dicta si considerasset et mens non laeva fuisset, ut ait poeta,¹³⁶⁸ facile potuisset haec praecavere. Fecerat nobiles Anglicanos Henrici regis nomine et litera signatos, quos tamen ab aliis veris internoscere ne aurifabri quidem possent. Quare et prohibere eorum cursum, Ordines non valere. Triplicis eo facto falsitatis accusabatur: primum, *a.* quod propria autoritate, cum neque dinasta Culemburganus haberet cudendi moneti potestatem aut regalia privilegia, numos conflasset, deinde *b.* quod aliorum principum nomina et signa fuisset imitatus, ac ultimo *c.* quod ex ducatis Hispanicis minoris valoris fecisset.¹³⁶⁹

Plurimi in Hollandia, Zelandia, provincia Traiectensi eius socii ac participes custodiae traditi sunt.

(Hisce mensibus in Marchionatu mira spectra visa, feruntur, quibus se demon immiscuit. Ut aere expressum apud me habeo).

[05-09-1594] n.s.

V. Promulgatum edictum Ordinum Confoederatorum de valore monetae, fraude et usuris mercatorum plurimum aucto, nunc ad edictum anni MDLXXXVI (1586) restituito.

Ex Ungaria rumor non laetus adfertur, Tripolim captam, ac valido Janitzerorum praesidio munitam, ne feliciter cum Turcis ante Rab pugnatum (19. Rab capta a Turcis),¹³⁷⁰ christianorum multa millia caesa, ac ipsum archiducem Mathiam captum, quod an verum adhuc ignoro.¹³⁷¹

II, fol. 192r (p. 389)

Literas vidi ab Italo quodam Ravensburgo missas, quibus indicebat cladem christianorum accidisse, quod Ungaris equitibus solita stipendia non essent numerata, et quaestores negligentius in colligendis pecuniis fuissent versati. Quaedam addebantur de luxuria Germanorum et ebrietate, quantum inutiliter consumpserint comitiis istis Ravenspurgensibus, et quam parum de munimenti ruina propulsanda sint solliciti.

[15-09-1594] o.s.

XXV. Nova expeditio in Drentanos ac Transisselanos-Superiores, Regias adhuc partes sequentes, paratur. Nam equites, Superiorem Velaviam profecti, et peditum vexilla plurima adverso flumine Rhenum ascendunt. Tum ipse Mauritius Nassovius, exercitus imperator, hic exspectatur.

Hisce diebus. David Gorleus, questor nuper et consiliarius Adolphi Nuenarii comitis, quod assignationem quandam ab Ordinibus comiti in solum traditam bis accepisset, ut mille thaleros Ordinum Traiectensium quaestori numeraret admonitus, cum se excusaret et in rem domini sui conversos esse numos diceret, iterum petuntur, et simul eo nomine in eius bona lictores mittuntur.

¹³⁶⁸ Virgilius, *Aeneis* 2, 54.

¹³⁶⁹ Zie verder fol. 193v.

¹³⁷⁰ Tripoli in Libanon; Raab of Győr in Hongarije, ten Z.O. van Bratislava, 29 sept. 1594 veroverd door Sinan Bassa.

¹³⁷¹ Matthias had de leiding in de strijd tegen de Turken in 1594-95 and 1598-1601. Dit gerucht al eerder, fol. 189v.

Everardus Schonenburgius, frenetico morbo laborans, multa indigna perpetrat, mendicos verberans, vitra lapidibus confringens, ita ut tandem custodiae privatae traderetur ab amicis. Gerardus Rijswijkcius, procurator, cum ab uxore adulterii accusaretur ac propriis literis convinceretur, divortium fecit, bonaque dividuntur. Nec multo post iterum coeunt. Hoc mense. Nuptiae celebratae Gerardi Rhenessii, Aa domini, et Annae, filiae domini ab Assendelft.

Vianenses nuper sententia supremae curiae liberi et ab Hollandorum iurisdictione exempti, iudicati sunt.

Obiere Mathias van Voirt, VIII die, Johan van Cronenburch et filiulus Abrahami Gorlei. Quibus rationibus dux Hessae, legatus Hispani, pontificem deterrere conatus est, a reconciliatone Francorum regis, habetur libello singulari, in Gallia edito.

October.

[01-10-1594] o.s.

Consules et quaestores continuati; XII-viri vero litium dirimendarum: Nicolaus Oisteromius, Roetardus Lanscronius, Jacobus Vermatius, Cornelius Malsenius, Godefridus Gerardus Veremius, Walterus Zulenus, Willemus Drielenburgius, Justus Rijsenburgius, mr. Henricus Wiltius, Arnoldus Sandenus, Henricus Buth, Henricus Helsdingius.

II, fol. 192v (p. 390)

Consiliarii politici creati: Theodoricus Canterus, Johannes Sprutius, (Hermannus Wiltius),¹³⁷² Evert de Coninck, Volcardus Both, Willem van Someren, Dirck van Botteycken, Thomas van Bree, Cornelius Gisbertus van Culenburch, Johan Gerritsz van der Lith, Bartolomeus van Weede,, mr. Peeter van Woerd, (Cornelis) Dirck van Werckhoven, Jan Splintersz, Antonius Rodius, Johannes Bosch, Cornelis van Leemput, Theodoricus Rhenessius a Vulp, Johannes Stephanus de Witt, Jacobus Cleuius, Johannes Mathei Hensbergius, Floris van Weede,, Hendrick Jansoen, Hendrick Beernts van Bockhoven, Lucas van de Pol. (Octo-viri rerum bellicarum continuati).

Paullo antequam arrestum contra jesuitas pronuntiaretur,¹³⁷³ prodiit rithmis Gallicis *La Trompette portant l'exil et passeport des jésuites*.

Mauritius Nassovius cum suis revertitur, quod milites a Franco-Gallorum rege in supplementum, ut nuper foedere renovato cautum erat, peterentur, quamvis tempore satis alieno et incommodo.

Studentenoproer in Leiden

Lugduni Batavorum hoc tempore collegium vel seminarium theologorum, quorundam scelere et praefecti (subregentis Petri Bertii)¹³⁷⁴ improvida severitate, turbatum est. Nam cum quidam petulantius quaedam egissent, ac eo nomine castigandi essent, ipse tumultum veritus, quod quidam conspirasse dicerentur, lorarios publicos accersit ac iis curam virgis caedendi reos demandavit. Qui aliorum opem implorantes ac indignam rem esse dicentes, et sine exemplo scolasticorum libera corpora a lictoribus publicis denudari ac criminorum instar puniri, eos arreptis obviis armis in virgatores incitarunt, qui uno caeso fuga sibi consulere. Quo facto scolastici, peracti facinoris conscientia turbati, illico se in pedes extra urbem coniecere; pauci a fuga retracti ac in vinculis aliquamdiu habiti. Veniam tandem supplices obtinere, durioribus poenis tale quid iterum commissuris impositis.

¹³⁷² Doorgehaald.

¹³⁷³ Op 29 dec. 1594 werden de jezuieten uit Frankrijk gezet.

¹³⁷⁴ Petrus Bertius (1565-1629) theoloog en cartograaf, onderregent van het Statencollege in Leiden.

[Gaspar] Revelasco, quod secretiora quaedam huius provinciae Hispanis revelasse diceretur, captus. At paulo post, quod haec ab inimicis suis in vulgus sparsa diceret, fide-iussoria cautione dimissus est.

[10-10-1594] o.s.

XVIII. Pridie quam de reditu Mauritii nuntiaretur, supplicationes pro eo habebantur. Regii Austriaci, Cameracum obsidione premere conati aliquot munimenta in circuitu civitatis excitarunt.

Advenere nuper, accersiti ab Ordinibus, Johannes Ursinus¹³⁷⁵ et Henricus Conchardus,¹³⁷⁶ ecclesiastes, concionatorum munere functuri.

Nuptiae celebratae hoc mense, sed nullis ceremoniis, Petri a Rutenberch et Gertrudis Cuyckiae, filiae Antonii, syndici Ordinum, contra voluntatem parentum, qui illud totis viribus impedire conabantur; verum illa certissima stipulatione illas iam confirmaverat.

II, fol. 193r (p. 391)

Funera ducta hoc mense:

Johannis Godefridi a Meequeren, procuratoris huius civitatis, qui venerea lue laborasse, vulgo credebatur.

Johannes, Hendrici filius Cuyckius;

Catarina Baexia, vidua Jacobi van der Borch.

In Paulinis aedibus pueri ad studia monasterii sumptibus alendi constituti, numero XXX.

November

[04-11-1594] o.s.

IV. Vidi avem diversicolorem, plumis pulcherrimis purpureis, miniis, viridibus, psittaco simillimam, sed maiorem, Americano orbe advectam. Franco-Gallus is, qui monstrator aderat, *mahu* appellabat. Habuerat caudam longissimam, sed igne perierat. (Credo esse illam, quam barbaris Aiourous dici, scribit Lerijs,¹³⁷⁷ *Historia Brasil.*, cap. XI).

Maarsen, Vreeland en Kortenhoef¹³⁷⁸

[07-11-1594] o.s.

VII. Profectus sum cum (Richardo) Bilartio, Jacobo Amerongio Tatio, canonicis Marianis, ac Cornelio Oomio, consiliario olim Batavico, ad pagum Cortehoeff, sub dominio canonicorum Marianorum. Vidimus in via Bolesteinium,¹³⁷⁹ ubi Henricus Botterus a Snellenberch domicilium habet, ad Vechtam flumen, non procul a Marseniis, quod nomen a Marsis populis remanere, quidam credidere.¹³⁸⁰

Non procul hinc Nienroid castrum; hoc plurimum auctum et restauratum. Ex Ruellio castro,¹³⁸¹ antiquissimo feudo Traiectensi, ortos Nienrodios, quidam nobis narrabat. Frater nempe ex familia Ruellia castrum hoc fecerat et nomine Nieurueel, id est Noviruelli, dixerat, quod inde corruptum in Nienrodt degeneravit. Eodem quoque tempore Guntstein non procul

¹³⁷⁵ Johannes Ursinus, geb. Bretten (Palts) ca. 1560, pred. Frankenthal (Palts) 1584, Utrecht 1594, politiek afgezet 1599, pred. Amsterdam, ber. 25 jan. 1600, gest. 1620. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 255.

¹³⁷⁶ Conchardus, Henricus, geb. Mechelen, pred. Erlenbach enz., Utrecht 1594, gest. 1600. Van Lieburg, *Repertorium*, p. 131.

¹³⁷⁷ Jean de Léry (ca. 1536-1613).

¹³⁷⁸ Pas anderhalf jaar na zijn huwelijk maakte B. weer eens een uitstapje met vrienden, naar Kortenhoef. Een half jaar daarna, in mei 1595, wandelde hij met anderen eerst naar Houten en toen naar Nederhorst den Berg.

¹³⁷⁹ Bolestein, ridderhofstad te Maarssen op de westelijke Vechtoever, van 1569-1594 bewoond door Hendrik Botter van Snellenberg en Adriana van Nijenerode.

¹³⁸⁰ De Marsi, een kleine Germaanse stam, ten noorden van het huidige Roergebied.

¹³⁸¹ Nijenrode, eerder Ruwiel geheten, bij Breukelen.

hinc a notho Nienruellio conditum, quod castrum Bruxellio, vicepraesidi Traiectensi, uxoris ex dote obvenit, quamvis litigiosum iamdudum factum sit.

Venimus inde Vrelandiam ad Vechtam (ex praeda a Geldriis capta), castrum olim munitissimum, ibi ab Henrico Vianio, praesule Traiectensi, contra Amstelios conditum. Cuius aream et fossas vidimus, ex cuius relliquiis arcem Pacis a Carolo V Traiecti conditam, novimus. Incolae adhuc civium nomine utuntur, narrantque olim ipsos civitatis iure donatos. Pignori fuit aliquamdiu obligatum Gijsberto Amstelio a Nassovio,¹³⁸² episcopo, at cum redimere vellet Zyrikius, ac Amstelius difficilem se praeberet, ortum fuit bellum inter ipsos, et tandem vi Hollandiae comitis restituere fuit coactus. Johannes Diestius, inde episcopus, anno 1335 illud iterum oppignoravit comiti Hollandiae; anno vero 1354 liberatum a Johanne Arckelio. (Deinde Arnoldus Hornius, episcopus, anno 1371 constituit praefectum Swederum de Gaesbeecke).

Vesperis pagum intravimus amplum satis XXVII camporum sive hoeviorum. Est tamen eius ager bituminosus et cespitibus fodiendis accommodus, unde quidam Arnoldus Jacobus, consularis Gaudanis aliique Hollandi navale novum ibi, adiuvante Jacobo Vermatio, fecere. Et nescio quae privilegia eo nomine ab Ordinibus, rem ipsam ut videtur parum considerantibus, impetrarunt sive potius extorserunt. Iam vero magno sumptu, sed communi, duas

II, fol. 193v (p. 392)

molendinas eo loci, quo ante XXI annos steterant, erigendas esse proponebant, magnamque inde utilitatem paganis accessuram asserebant.¹³⁸³ Quibus se paganorum maxima pars, etiam urbanorum, opponabant, dicentes experientia compertissimum esse, nihil olim utilitatis molendinas attulisse nec nunc afferre posse. Imo propterea dirutas, cum tantummodo sumptibus faciendis essent, nec loci palustris naturam iam mutatam. Terram nempe spongiae instar esse, ut quantumvis maxima aquarum vis eiiceretur, momenti spatio illa ad priora reverteretur, nec aggeres sustinendis excludendisque aquis idoneos in uliginoso fundo fieri posse.

Haec res utrimque magnis argumentis disceptabatur; testes quoque producebantur, et ad oculum regionis situs lustrabatur. (In rem praesentem veniebant). Canonici quoque Mariani, qui iudices huius controversiae futuri essent, hoc incoeptum in rem suam minime facere arbitrabantur, cum Hollandi illud agere viderentur, ut regionem terra et cespitibus exhaustam tandem in lacum redigerent. Sic tandem discessimus; oblatumque a Gaudano commissariis Marianis par coniugatum cygnorum.

In reditu, cum non procul urbe abessemus et campanorum funebrem sonitum audiremus, Amerongius caput erigens occulto instinctu: ‘Vereor’, inquit, ‘ne aliquis nostrorum tristem brevi accipiat nuntium, utpote qui aliquem e suis perdiderit.’ Nec ita diu, cum urbis appelleremus portam, portitor ipsi nunciat, avunculum subita morte obiisse.¹³⁸⁴

Nostrorum militum conductii equites cum ultra praescriptum terminum progredierentur, ne in insidias Regionum Austriacorum caderent, multorum ac etiam ipsius Auriaci animos consternarunt. Verebantur nempe rerum non ignari, ne si quid secus ipsis accidisset, ut dubia omnis fortunae alea flos nostrae militiae amitteretur, et praesidio quasi denudata nostra provintia hostibus inermis obiiceretur.

[14-11-1594] o.s.

XIV. Animulae deliquium passus filiulus meus, adeo ut pene a mortuis revocatus videretur. Sic in ipso vitae prooemio adversae sortis occurrunt ludibria.¹³⁸⁵

¹³⁸² Jan van Nassau, gevolgd door Jan van Sierck, Jan van Diest, Jan van Arkel en Arnoud van Hoorn.

¹³⁸³ Zie Pollmann 2000, p. 12.

¹³⁸⁴ Zie Pollmann 2000, p. 115.

¹³⁸⁵ Zie Pollmann 2000, p. 134.

Reversi hoc tempore e bello Turcico Mulardus et Slotius, qui tamen magis in reditu properarunt.

Monetarius Culemburganus,¹³⁸⁶ Amsterdamum traductus, ut et alii convincerentur, custodientium manibus elapsus, aliquandiu latuit. Et erant, qui conniventibus Ordinibus id factum arbitrarentur, cum non ita pridem alius eiusdem criminis particeps, Egbertus Clantius, prodigiose evasisset; ferreos nempe is cancellos carceris fidibus

II, fol. 194r (p. 393)

cytharae et pulvere adamantino perfregisse, multis incredibile, dicebatur. Verum post duos dies quam latuisset, in cavea repertus et custodiae priori traditus, hanc omnem suspicionem delevit. Tandem hic precibus Mariae Aurantiae, cum nuptiae eius cum comite Hoenloensi celebrarentur, vita donatus est.¹³⁸⁷

Audio Franciscum Puccium, Florentinum, qui se reconciliatorem pugnantium in religione opinionum profitebatur, Saltzburgi igne consumptum.¹³⁸⁸

[30-11-1594] o.s.

Ad finem huius mensis. Conductores nostri multorum laetitia e finibus Franco-Galliae rediere. Hollandi magnis sumptibus novam translationem Belgicam Bibliae moliuntur. Ad hanc rem perficiendam, constituto singulis mille thalerorum annuo stipendio, invitati Franciscus Junius, Franciscus Raphelengius, Philippus Marnixius Alegondus aliique nonnulli.¹³⁸⁹

Nuptiae hoc mense celebratae:

Henrici Marci, mercatoris miscellanei;

Detteni filii, advocati, et Marguetae, Herberti Haesteni, procuratoris, filiae;

Justi Roi, bon rustantii, et Johanna Verhariae, bonne robbae;¹³⁹⁰

Henrici ..., aurifabri, et Elisabethae, Jacobi Timanni a Leuwen filiae;

Johannis Zaelii et Elsa van Noort, bonnae robbae.

Funera ducta:

Cornelii Valladoletii, canonici Mariani, qui dudum animi morbo laboraverat et iam pridem melius habere coeperat;

Marguetae Liesveltiae, viduae Willemi Verbeeck, ubi cum quidam e rustica plebe Verbeecki, consanguinei, praeire vellent, [Johannis] Merenburgii funus non sequebantur, dicentes suo se ordine turbatos.

Habeo apud me narrationem de recuperatione duorum oppidorum, 4 castellorum, pagorumque infinitorum, ex Turcarum manibus ereptorum per christianos. (Comarum¹³⁹¹ Turcae frustra tentarunt; eius obsidionis habeo picturam).

December

[01-12-1594] o.s.

Initio huius mensis. Fredericus in de Wijnstock, civilis militiae praefectus, Paulo Schuttio, praefecto vigiliarum, faciem plurimis inhonestis vulneribus sedentaria pugna deturpavit.

Causam dedisse, dicebant, exprobrata lucrosa carthusianorum quaestura, indigne ipsi concredita.

[09-12-1594] o.s.

¹³⁸⁶ Adrianus Crayevanger, zie fol. 191r.

¹³⁸⁷ Vgl. Bor IV, p. 13.

¹³⁸⁸ Zie ook fol. 174r.

¹³⁸⁹ Junius en anderen waren al begonnen aan een Bijbelvertaling, maar de Zuid-Hollandse Synode sprak zich in 1592 uit tegen vertalingen buiten voorkennis van de kerkelijke overheid. Marnix begon in 1594 met het werk, maar overleed nadat hij Genesis had vertaald.

¹³⁹⁰ Bonrustantius (?); vgl. bonaroba – lichtzinnige vrouw.

¹³⁹¹ Komárno, grensstad in Slowakije, door de Ottomanen bezet van 1594-1599.

IX. Libellus supplex, Ordinibus nomine curialium oblatus, pro minuendo vel tollendo edicto, quo litigare incipientibus mulcta imponitur. Erat is ab omnibus advocatis et procuratoribus subsignatus, quod tamen facere renuerant Zosius et Opstratus, obstinatae opinionis homines. Cum flumina atque adeo ipse Rhenus eiusque pars Vahalis longo frigore terrae instar essent congelata, Gravenses milites paganos multis minis terruerunt, sed vanis. Vigiliae iterum duplicatae Traiecti, et cum pridem de deponendis vigiliarum praefectis fuisset actum, causa quaesita, ut manerent.

II, fol. 194v (p. 394)

Hoc tempore. Apud Regios Austriacos legio veteranorum Italica, quae nuper duce Farnesio quadam praerogativa stipendiorum usa fuerat, ab Ernesto Austriaco reformata et cohibita, cum solutionem flagitaret, duriore accepto responso tumultuatur, ideoque proscripta Sichemum occupat,¹³⁹² et ad Ordines Confoederatos literas mittit, operam bellicam et amicitiam offerens. (Hoc tempore. Tempestat ingens damnum intulit navibus apud Tessaliam, ut ex literis).

Vidi exemplar, nescio an verum, sententiae a senatu Parisiensi latae contra Johannem Castellanium, scholarum jesuitici collegii, qui regem Franco-Gallorum vulneraverat, animo occidendi, extremo suppliio per acerbos cruciatus puniendum, Lutetia in foro Greviano,¹³⁹³ cui adiuncta proscriptio jesuitarum ex omni Franco-Gallia.

Legio Italica ab Ernesto, promissis stipendiis, in gratiam recipitur.

Amersfortii lectiones publicas instituere iuris, philosophiae et historiarum; professorem vero iuris habent Laevinum Botterum, urbis secretarium.¹³⁹⁴

In collegium advocatorum allectus Cornelius Otterspoor, filius Willemi, praeceptoris olim Martiniani, cui et scopatoris nomen ab offitio purgandi templi olim inditum. Filius vero Duacense matrimonium nuper invitis parentibus contraxerat; sed uxore pauco tempore mortua, redierat.

Nuptiae celebratae Johannis Brunonis, pannitinctoris, parum probatae vitae adolescentis, et Johanna, Frederici, consulis Lucensis, filiae. At infaustus cecinit feralia carmina bubo.¹³⁹⁵

Apud Lucenses vero celebratae nuptiae [Hugonis Kuyck] Miropii, questoris Hollandici filii pecuniosissimi, et Hesterae Sonneveltiae, puellae ditissimae ac multis procis petita.

[29-12-1594] n.s.

29 stylo novo. Facta est executio contra Johannem Castellium, qui jesuitarum instinctu contra regis vitam attentaverat Lutetiae.

Funera ducta:

Annae, Huberti Buthii filiae, virginis;

Henrici Bernardi Bockhoven, mercatoris miscellanei, olim octo-viri militiae civilis;

Hillegontiae Hindersteiniae, viduae Jacobi Aschii;

Henrici, Hermanii Borculoi filii, typographi;¹³⁹⁶

Hugonis Gijssii et domicellae Gertrudis, Willemi Wittii filiae, coniugum, eodem tempore.

Hispani dicuntur Hiberniae partem occupasse, et Stanle cum quibusdam suorum e portu

Duinkerckiana solvit, eo ut creditur navigaturus.¹³⁹⁷

¹³⁹² Vgl. Bor III, p. 877 v.v.

¹³⁹³ Place de Grève in Parijs, waar Jean Châtel terechtgesteld werd.

¹³⁹⁴ Levinus Botter, gest. 1612. In 1594 waren er onder het rectoraat van Johannes Cornelius Gesselius (ca. 1550-1627) plannen om de Latijnse School in Amersfoort om te zetten in een universiteit.

¹³⁹⁵ Vgl. Vergilius, *Aeneis* IV, 462, Dido hoorde de onheilspellende roep van een uil.

¹³⁹⁶ Herman van Borculo, als boekdrukker werkzaam te Utrecht 1538-76.

¹³⁹⁷ Sir William Stanley (1548-1630), in Spaanse dienst in de Nederlanden.

Circa hoc tempus praefectus Bredanus, conniventibus Ordinibus, oppidum Leodiensium Hoyum occupavit.¹³⁹⁸

Hoc tempore. Quidam Polydorus Deldensis,¹³⁹⁹ ingenio non inerudito, verum vago et irrequieto, ad desperationem vel furorem fortunae iniquitate ductus, prope Lucum Batavorum sibi ipsi iugulum cultro incidit.

II, fol. 195r (p. 395)

Annus MDXCV (1595).

Consules: Gerardus a Reness van der Aa II, Theodoricus Goyerus IV.

Januarius.

[11-01-1595] o.s.

XI. Duo, ob furtum acriter virgis caesi, unus publice ad cancellos curiae, alter coram iudicibus, adeo ut virgator ipse lassaretur.

Hekserij

[17-01-1595] o.s.

XVII. Obierat quaedam ex apoplexia mulier in platea Ambachtiana,¹⁴⁰⁰ cuius in aedibus fuerat catus niger, qui suo more lallaverat. Quidam hinc superstitiosae, ut credo, aniculae fabulam in vulgus sparserant, mortuam mulierem magam fuisse et cacodaemona nigri felis forma ante lectum apparuisse ac dixisse: ‘t is all te laet’, id est: ‘sero est’. Propraetor, ut hanc rem expiscaretur, intrat aedes; catus monstratur, ac res ut erat, narratur; unde abiens, talium mendatum authores esse puniendos, dixit. Et ego credo, multas narrationes ex huiusmodi initiis extare.¹⁴⁰¹ (Mar[ia] Johannis ex beguttarum genere mirabilia narrabat).

Circa hoc tempus. Tres mercatorum naves, ex Zelandia in Bataviam redeuntes, a pyratis, quod vigilias neglexissent, captae et spoliatae fuere.

[24-01-1595] o.s.

(24. Obiit Ferdinandus Austriacus, comes Tirolensis, qui ex Philippina Velserina reliquit Carolum, marchionem Burgomalensem, et Andream, cardinalem).¹⁴⁰²

Visa dicitur ante solitum tempus ciconia. Quidam putabant ab Hollandis emissam, ad probandam Gregorianam anni correctionem.

De nuptiis actum hoc tempore apud Delphos N., Almondae Abrahami filii,¹⁴⁰³ et N. Sonneveltiae natu maioris. (Non pervenere ad effectum).

Burae quoque magno sumptu celebratae nuptiae Philippi, comitis de Hohenloo, et Mariae Nassoviae, filiae Wilhelmi, principis Aurantii.¹⁴⁰⁴

Comites ego Hoenloenses antiquissimos invenio, nam anno 942 et 948 hastiludiis Germanicis, tum primum institutis, interfuit Godefridus, et primis omnium sub Henrico Aucupe, imperatore, anno 938, Volfgangus et Ernestus, comites Hoenloenses, Crato item et Alphonsus. Conradus anno 1042, Hermannus 1080, Crato 1165, Conradus 1179, Gebardus anno 1198, Godefridus 1209, Fredericus Godefridi filius, quem alii Cratonem vocant, 1235, Albertus 1301, Albertus 1374, Guillielmus 1392, Georgius 1403, Fredericus 1408, Godefridus

¹³⁹⁸ De verrassing van Hoey door Charles de Héraugières vond plaats op 6 febr. 1595.

¹³⁹⁹ Polydorus van Delden werd in 1591 benoemd als rector van de Latijnse school in Wijk bij Duurstede, en in 1592 alweer ontslagen en opgevolgd door Mattheus Stochius.

¹⁴⁰⁰ De Ambachtstraat te Utrecht, tussen Kromme Nieuwegracht en Nobelstraat.

¹⁴⁰¹ Zie Pollmann 2000, p. 119.

¹⁴⁰² Ferdinand II van Habsburg, (1529-1595) tr. 1557 Philippina Velser: hun zonen waren Andreas, kardinaal (1558-1600) en Karel, burggraaf van de Burgau (1560-1627).

¹⁴⁰³ Jonker Abraham van Almonde Jansz, in 1576 burgemeester van Delft; 1589 vertrokken.

¹⁴⁰⁴ Maria van Nassau (1556-1616) tr. 7 febr. 1599 in Buren Filips van Hohenlohe (1550-1606).

1450, Crato 1480. (Comitis de Hohenloch fit mentio in bulla aurea Caroli IV. Gebhardi meminit *Chronicon Augustensis*, pag. 354).

Eodem tempore. Celebratae nuptiae Johannis Rosantii, 60 circiter annorum, et Catarinae Cauwenhoviae.

Stella circa hoc tempus ad Occidentem apparuit caeteris lucidior.¹⁴⁰⁵

Obiere: Gerarda Wanrodia, uxor Johannis Wanrodii, domini de Ham,¹⁴⁰⁶ ex puerperio;

Marguareta, filia unica Johannis Rengeri, canonici Johannis.

[17-01-1595] o.s.

XVII. Edictum regis Gallorum publicatum de bello cum Hispano terra marique gerendo.

Februarius

[00-02-1595] o.s.

Theodoricus Canterus, in collegium senatorum provincialium adscitus extra ordinem et numerum, ibi praesidet.

Furtum subtile et, ut videtur, a notis in aedibus Abrahami Blommartii factum.

II, fol. 195v (p. 396)

Cum Vermatius ac duo Drenckwardii generi, nonnulli etiam Gaudani Hollandi iamdiu de molendina in paludibus Cortehoeviis apud collegium Marianum, cui dominium eius loci competebat, erigenda egissent,¹⁴⁰⁷ hoc tempore denegata est ipsorum petitio, et cautum, si vellent molas erigere, suo id sumptu facerent, ut de earum utilitate et usu experimentum caperetur.

Et quoniam hypodidasculorum¹⁴⁰⁸ quidam ab Amsterodamensibus evocatus dimitti postulaverat, de successore consultatum, et amplius actum de publico lectore. Quidam Isaacum Causabonum,¹⁴⁰⁹ generum Henrici Stefani, virum in omni litteratura doctissimum, evocandum Geneva proponebant. Verum nostri homines, parum quae ad eruditae urbis ornatum pertinent, curantes, haec neglecturos puto, quamvis sint, qui hypodidasculo eam legem praescriptum iri credant, lectiones publicas ubi habeat. Locumque huic lectioni decretum templum Hyeronimianum, quod iam purgatur instauraturque.

Maxaemiliano Baxio,¹⁴¹⁰ mareschallo Eemdano, longo ac difficili morbo laborante, Ordines patris favore praefecturam Henrico, eius filio, si quid humanitus ei accideret, contulerunt. Obiit hoc tempore Ernestus Austriacus, imperatoris frater ac Belgiae summus a rege Philippo tribunus constitutus. Eodemque tempore, rumore tamen incerto, Christoforum Mondragonium, Antwerpianae arcis praefectum, vixisse narratur; sed id postea falsum compertum est.

Funera praeterea ducta:

Johannis Monachi, hominis subintricati ingenii, ex nobili vero familia;

obstetricis Johanna Bogerae, Gaudanae;

Theodorici Uuitenhorstii, praepositi Elstensis¹⁴¹¹ et canonici Martiniani;

Gerardi Coninx, sartoris domicellarum, cuius sepultura sonitu Martiniano prosecuta;

Corneliae, uxoris Joannis Cornelii Blocklandii, Anthonii, pictoris, fratris.

Hoc anno. Oeniponti obiit Ferdinandus senior, archidux Austriae.

¹⁴⁰⁵ Wellicht de komeet besproken in o.a. John Goad, *Astro-meteorologica, or, Aphorisms and discourses of the bodies coelestial*, 1686, p. 381.

¹⁴⁰⁶ Johan van Wanrode, heer van Uytendam; zij trouwden febr. 1594 (fol. 187r).

¹⁴⁰⁷ Zie fol. 193r-v.

¹⁴⁰⁸ Hulponderwijzers.

¹⁴⁰⁹ Isaac Casaubon (1559-1614) classicus, bibliothecaris; Henri Étienne (1528-1598) boekdrukker en classicus.

¹⁴¹⁰ Maximiliaen van Baex, maarschalk van Eemland.

¹⁴¹¹ Proost van Elst was een loze functie.

Nuptiae celebratae, sed nullo strepitu aut solemnitate: Gerardi Hey Sevenderii, advocati, ac Sophiae Pallantiae, viduae domini Johannis a Boetselaer, LX (60) circiter annorum; Bunschotiae etiam Joannis van der Eem, advocati, cum vicina sua e villa; ... Timanni Cuyckii filii, ac ... Willemi Lamswerdii, olim quaestoris regii filiae; Johannis, Gerardi de Moler filii, Batavodurani, et ... viduae Michaelis Dionisii, olim quaestoris Frederici, comitis Montani, pecuniosae, sed provectoris aetatis et XI liberorum, mortuorum tamen, matris.

II, fol. 196r (p. 397)

Overstromingen

Martius

[01-03-1595] o.s.

Rhenus initio huius mensis insolitum adeo in modum, propter perpetuos imbres maximamque nivis copiam, auctus fuit, ut magnam Agrippinensis urbis (partem) inundaverit plurimaque ubique damna oppidis aggeribusque intulerit. Culemburgum aquis ad summam altitudinem impleverit, ut et Viennam Batavorum aggeresque circa paludes Rhenenses ad locum, qui vulgo Grebbe dicitur, supergressus, cespitem partem maiorem loco moverit. Et Amersfortum versus perrumpens, ipsum oppidum magno detrimento affecerit, portas pontesque convulserit, et fere sua vi deiecerit vicinaque inundaverit. Deinde e regione Belliportus¹⁴¹² non procul Langeraco ad pagum Lopecum aggerem lato hiatus loco moverit et vicina quaeque aquis oppleverit. Quemadmodum et omnem fere Betuam insulasque Tielensem, Bommelensem, Dordracensem, perpetui instar diluvii, aquis demerserit. Accedebat ventorum impetuositatis tanta, ut ex omnibus Aeoli carceribus emissi contra terram conspirasse crederentur. Itaque non nisi summo labore navalia Vresvicorum conservata sunt. Ubi Theodori Canteri, nuper consulis, intempestiva parcimonia male audiit, quod pecuniae parcendae causa necessariam prope restaurationem distulisset.

Prope Hoyum, oppidum nuper a praefecto Bredano occupatum, Bolignonius dux aliquot Hispanorum cohortes profligasse, dicitur, Hispani tamen illud paulo post receperunt.¹⁴¹³ Ob tempestatem ab Ordinibus universalis supplicatio decreta.

[31-03-1595] o.s.

Ad finem huius mensis. Vidi vitulum bicipitem, sed mortuum.

Ex literis, a patruo meo Huberto Buchellio Colonia missis,¹⁴¹⁴ didici, liberum relligionis exercitium Lutetiae ac in reliqua Franco-Gallia concessum ac promulgatum, jesuitarum sectam regno eiectam, regemque Hispaniarum hostem indicatum ipsique bellum indictum. De cuius morte quaedam, sed incerto rumore, spargebantur.

8. junii. Amurathem item III, Turcarum principem, diem nuper obiisse, eique successisse Mahumetem III, filium, qui more barbarico omnes fratres (19 numero) et quasdam patris sui concubinas pro sui securitate occidi curaverit.¹⁴¹⁵

II, fol. 196v (p. 398)

Cum iam aquae vis ubique damnum daret, pagani Brueckelienses, Thienhoviensium ac Paludensium Marsatorum¹⁴¹⁶ nominibus abutentes, hac occasione Ordinum commissariis libellum supplicem obtulerunt, quo detrimentum, quod ex inundatione aggeris Angusti (den

¹⁴¹² Schoonhoven.

¹⁴¹³ Hoei (Huy), vgl. fol. 194v.

¹⁴¹⁴ Deze brief is niet bewaard gebleven.

¹⁴¹⁵ Na de dood van sultan Murat III volgde Mehmet III (1566-1603) hem op, en liet zijn 16 broers ombrengen.

¹⁴¹⁶ Breukelen, Tienhoven en Maarssenbroek.

Smalendijck)¹⁴¹⁷ paterentur, falsis quibusdam exaggerationibus significarunt. Petentes illum a colonis praediorum vicinorum eum in modum restaurari, ne damnum ulterius paterentur. Ordinum illi legati, vix lecto libello, nulla habita veritatis inquisitione, parte altera inaudita, statim mandant vicario praefecti Abcoudani, Georgio Nivelto, protinus aggerem ipsum restauraret sumptibus negligentium. Qui modus procedendi ex abrupto cum nullo iure defendi posset, nec in ullam contumaciam incidissent coloni, aquarum tantum mole et ventorum violentia superati, supplices impedire conati sunt hanc executionem, in convictorum poenam tantummodo inventam, sed frustra. Hinc aequitas multorum, quorum voluntate regimur, perspici poterit.

Pravorum civium quanta sit in hac urbe multitudine, ex iis, quae quotidie perpetrantur, patet. Causam dat neglectus magistratum in legibus ac statutis observandis. Quidam Franciscus Angelicus, cum a magistratu (vel collegii), sui corporis nescio quamobrem mulctaretur, ipse vindictae cupidus nunc hunc, nunc illum, prout obvium habuit, invasit cultroque petiit. Tandem ab urbis praetore in ius vocatus, fugam iniit.

[25-03-1595] o.s.

25 vero huius. Publica citatione cum sonitu campanae ad sui defentionem deposcitur, nisi in se absentem iudicium ferri malit.

Nuptiae celebratae hoc mense Georgii Eberhardi, comitis a Solm, cum Sabina Egmondana, cui Ordines Confoederatorum omnia bona paterna Lamoralii, Gavriae principis ac comitis Egmondani,¹⁴¹⁸ in hac provincia concessere, ut comitatum Egmondanum, dominium Purmerendae, insulae Bavaricae, Zuleni, etc.

Editus hoc tempore libellus, continens narrationem conspirationum et proditorum, contra vitam reginae Angliae detectarum, cum ipsis confessionibus reorum, quorum quidam subditi fuere ipsius reginae, nonnulli Hispaniae regis.

II, fol. 197r (p. 399)

Funera vero ducta:

Magistri Thomae Uuytenbroeckii, advocati Traiectensis curiae;

Catarinae Assiae, uxoris Brunonis Vossii;

Petronellae, uxoris Jeronimi Bruinselis, consiliarii ac praefecti monetae Batavicae;¹⁴¹⁹

Idae, viduae Johannis Botteycken;

Idae Rossemiae;

Gerardi Verstegii, vicarii Martiniani;

Margaritae, filiae Hugonis Pots et uxoris Johannis Lubberti Moerselaers;

Annae, filiae Adriani Oisterhemii.

Circa hoc tempus. Obiit Duaci Johannes Ridderius, Ultraiectinus, utriusque iuris doctor et professor ordinarius.¹⁴²⁰

Aprilis

[00-04-1595] o.s.

Mahumetes, Turcarum imperator, ingenti collecto exercitu dicitur contra christianos moturus, quare et christianorum imperator Rudolphus exercitum centum millium virorum conscribit, inque agrum Viennensium castra educturus propediem, creditur. Italiae principes suis sumptibus supplementa et auxiliares copias mittunt.

¹⁴¹⁷ De Smalendijk destijds in Achttienhoven (Westbroek).

¹⁴¹⁸ Lamoraal I van Gavere, graaf van Egmond (1522-1568).

¹⁴¹⁹ Hieronymus Bruynzeel, Raad en Generaal-meester van de Munt (een instelling van de Staten Generaal).

¹⁴²⁰ Zie dl. I, fol. 145r.

Vicarius regius Neapolitanus aliquot militum cohortes colligit, ac praesidia Calabriae auget, ne damnum ex improvise patiatur.

Romae et in reliqua Italia insolitum hac hyeme frigus et nivis summa copia.

Ex Luxemburgo plures familiae hic venire, cum ob rerum difficultatem e patria discedere cogentur, et Alcmariae sedem positurae, dicuntur.

Quidam [David] in via Stramentaria,¹⁴²¹ Belgo-Gallus, nescio quo maleficio fascinatus, ranas, bufones, aciculos, pannum et similia evomere visus fuit et daemone vexari. Sed intercedente ecclesia, fuis ad Deum precibus.

[18-04-1595]

Ipsa die veneris, quando memoria salutaris in Cruce oblationis¹⁴²² celebratur apud christianos, liberatur. Iterum posthaec reversus, malus spiritus excedere cogitur.¹⁴²³

Cloaca arcis Pacis siccata et terra repleta hoc mense fuit, aedesque ex praescripto magistratus ab emptoribus eodem loco ponuntur.

Obiit circa hoc tempus Venetorum dux Pascalius, ni fallor, Cinoga,¹⁴²⁴ ubi iam perplexo creationis genere de novo duce tractatur.

[30-04-1595] o.s.

In fine huius mensis. Incoepa est purgari cloaca Petreiana.

Captus a senatu provinciali hoc mense quidam ex satrapia sive praefectura Emdana maleficii infamis, maritus istius sagae, quae superiori anno seipsam in vinculis interemit.¹⁴²⁵

Monstravit mihi nuper Johannes de Witt lapidem, quem in loco qui vulgo Wiltenburg dicitur, invenerat, ubi haec legebantur: LEG. XXM. P.R.

II, fol. 197v (p. 400)

Narrantur mira, sed vix credenda, a plurimis comprobata, etiam literis scriptis; et se vidisse dicebat Gabriellus Coman frumentum omnis generis, quod in Campania Brabantiae magna quantitate e coelo ceciderat.

Funera huius mensis:

Emerentianae de Heeremaele, uxoris Jacobi Junii, questoris Wassenariorum;

Lovii Antonii Everdingii.;

Annae Sasboutiae, viduae Cornelii Junii, domini in Baerdwijck, consilarii et a ratione principis;

Henrici Agilaei, Buscumducensis, qui hic nuper advocatus fisci et procurator, ut vulgo dicitur, generalis;

Joannis de Moler, coctoris cervisiarii.

[16-04-1595] o.s.

XVI. Petrus Ruyschius, consiliarius curiae Traiectensis, obiit.

Margaretae, filiae Johannis Scroyesteinii, uxoris Egidii Ledenbergii, Ordinum nostrorum a secretis, puerperae;¹⁴²⁶

Jasparis de Egmont, equitis Teutonici, praefecti in Maeslant.

[30-04-1595] o.s.

Et ultimo huius. Obiit Johannes Abcoudius Martius, ultimus ut credo eius familiae.

¹⁴²¹ De Strosteege te Utrecht.

¹⁴²² Goede vrijdag.

¹⁴²³ Zie Pollmann 2000, p. 120.

¹⁴²⁴ Pasquale Cicogna (doge 1585-1595).

¹⁴²⁵ Zie fol. 183r.

¹⁴²⁶ Gillis van Ledenberg tr. 1. (1591) Margaretha, dr. v. Jan Lievensz. van Schroeyenstein; 2. Johanna van Sijpesteijn, wed. v. Charles de Heraugières; 3. (1609) Sara van Rijsenburch, die hem overleefde.

Accepi Polydorum Deldensem, hominem non ita indoctum, sed varium fortunae iniquitate irritatum, sibi manus apud Lucenses intulisse.¹⁴²⁷

Houten en Wiltenburg

Maius

[06-05-1595] o.s.

VI. Ambulatum ivimus, Gisbertus Potrius et ego, ad locum agri Traiectini versus Hautenos, quem Burgum vocant, et vulgo arx Wiltoburga eodem in loco fuisse creditur. Est ager restibilis, caetero altior, non procul a veteris Rheni ripa, ubi moneta antiqua varia ex omni metallo quotidie invenitur. Lapidum quoque, tegularum, imbricum, urnarum, poculorum Romani operis magna congeries. Ego hoc tempore testae culum inveni ex terra miniata, in cuius fundo hae literae legebantur: C. Viar. f.; et a puero bubulco emi hoc loco inventa numismata: unum aereum hac qua vides forma et magnitudine.

([tekening van de munt, voor- en achterzijde, met de opschriften: links]: Antonius Aug. Pius p.p. Tr. p.; [rechts]: Annona Aug., cos.).

Cui simile est illud, quod dat Antonius Augustinus, *Dialogo de numismatis antiquis secundo*, numero XXXII, de Annona.

Alterum vero haud integrum est, ex plumbagine, hac item forma, scalptura et magnitudine ([tekening, links]: Imp. Antoninus, [rechts]: ...cos.).

Apud mulierem quoque vicinam villicam vidi lapidem oblongum, quadratum, digiti longitudine, literis Latinis inscriptum, sed adeo implicitis sibi invicem, ut vix legere, praeter 'divi' vocabulum, potuerim. Haec eadem numismata habebat, argenteum Faustinae, Galbae et aliorum ex plumbagine et aere, reliquias huius loci.

II, fol. 198r (p. 401)

[17-05-1595] o.s.

Cum [Rutger VI] de Boetzeler, dominus in Langeraco, contra Ordinum voluntatem et decreta ex mera pertinacia aliquoties se Ultraiectinis opposuisset, suumque dominium tanquam immune ab illorum iurisdictione eximere vellet, supremique iuris iustitiae signa poneret, ea Ordinum nostrorum iussu ablata fuere. Unde, cum iterum patibulum erigi curasset, procurator fisci, assumptis lorariis publicis et cohorte militum, illud 17 huius mensis disiecit et in urbem detulit.

Nederhorst den Berg

[19-05-1595] o.s.

XIX. Per Vredelandiam ad paganos Overmeros¹⁴²⁸ profecti sumus, ubi vidimus castrum Horst et veteris castrum in colle arenario reliquias. Conditum illud, ut arbitror, a Godefrido Rhenensi, XXVIII (28°) episcopo Traiectensi, quo tutior ager Ultraiectinus esset a Geldrorum excursionibus, anno MCLX (1160). Diu possedit vetus Horstiorum familia. (Fallor: fuit hoc aliud castrum prope Rhenum oppidum).

Hoc mense. Post nodosos et obscuros electionis modos, quorum meminere historici Justinianus, Contarenus, Bembus et alii, perplexumque eligendi genus vocant, dux Venetorum electus Aloysius, ex vetusta Grimanorum familia, cum proximis aliquot annis ex recentioribus familiis ducatum obtinuissent. Sunt nempe Venetiis case vecchie, sunt case nove, sunt case novissime, ac ita omnes familiae distinguuntur.

¹⁴²⁷ Vgl. fol. 194v.

¹⁴²⁸ Overmeer, buurtschap ten zuiden van Nederhorst den Berg.

Variae hoc mense sagae ac maleficae captae, tortae, per aquam examinatae, ac toto fere hoc tempore tam senatus provincialis quam magistratus Ultraiectinus hoc genere hominum investigando fuit occupatus.¹⁴²⁹

Nuptiae maiales celebratae:

Joachimi Utenwalii, pictoris, ac Christinae [Wtewael van Halen];

... Gerardi Voss cum Agneta in't Duyfken, divite vidua, cui ex infima sorte admodum fortuna favit;

Timanni Roye cum Huga Poth, ex nomine avi materni, patris vero Moerselaers.

Desponsatae, sed in mensem sequentem differuntur nuptiae:

Anna Verhulia, Gerardo Ruempst;

Elza van Ittevorth, ... Bombergen.

II, fol. 198v (p. 402)

Funera vidi in hac urbe:

Hugonis, Cornelii filii ab Honthorst, cui a multo tempore cognomen Furiosi;

Bertae, Willemi Bloemii filiae et uxoris Johannis Bogeri iunioris, in paludibus Rhenensibus ad extremam fere fortunam redacti;

Annae Blosii Treslongii, uxoris Michaelis van Rosch, praefecti Purmerendae, et sororis Ottonis, canonici Martiniani;

Margaritae van Meerthen, filiae domini de Essenstein et uxoris Johannis de Flodraquen,¹⁴³⁰ domini de Geffen;

Lubberti Clevii, olim consulis.

Hoc mense. In templo Hieronimiano, olim constructo anno, ni fallor, MDV (1505), nunc vero scola publica effecto,¹⁴³¹ praelegere coepit iuris Caesarei institutiones Regnerus Sarcerius, trivialis nuper scholae rector. Magistratus nempe hoc templum, quod iam in armamentarium erat conversum, purgarunt, restaurarunt et Musis accommodarunt, ut distichum hoc in frontispitio positum, indicat:

Aedes de se:

Sum Musis liberta, fui quae serva gradivo.

Miraris: belli pax solet esse comes.

(Bellum pax solet alma sequi).

Vitrum praeterea posuerunt publice, civitatis, praetoris, consulum, XII-virorum stilitibus iudicandis, quaestorum, XXIV consiliariorum et secretariorum signis spectandum. In medio, a lateribus, insigni urbis: 'Utrecht, eendracht'. Infra vere legitur hic rithmus vernaculus:

Als men XV^CXCV (1595) las,

Gaff de magistraet van Utrecht dit glas.

Et diebus sacris hic praelegit Evangelii textum Johannes Lontius, tertiae classis lector.¹⁴³²

In vitro capitali, ubi insignia Martiniani collegii, haec leguntur:

Anno MXV^C,¹⁴³³ doe men soe las,

Gaf 't capittel ten Dom dit glas.

¹⁴²⁹ Zie Pollmann 2000, p. 121.

¹⁴³⁰ Jan van Vladeracken tr. 1565 Margarita van Abcoude.

¹⁴³¹ Vgl. fol. 195v.

¹⁴³² Vgl. A. Ekker, *De Hieronymusschool te Utrecht*, Utrecht 1863, p. 60 e.v. en 75 e.v.

Junius

[01-06-1595] o.s.

Nostri milites initio huius mensis e Franco-Gallia rediere; at parum laute habiti videntur, nec praedis admodum ditati.

Forum Linearum hoc tempore restauratur ac silicibus sternitur.

Hekserij

[14-06-1595] o.s.

XIV. Quidam nuper captus maleficus (Volcardus Theodoricus, villicus ex praefectura Emdana), post multorum turpium criminum confessionem, sententia senatus provincialis condemnatus ac firma, ut videbatur, in Deum fidutia, deductus ad locum supplitii, ubi olim templum Elisabetanum, semistrangulatus ad palum igne periit.

[18-06-1595] o.s.

XVIII. In foro Boario novo¹⁴³⁴ duae sagae, ex suburbio Telonario,¹⁴³⁵ Lisbeta Bernardi et Henrica, quinquagenariae vel ultra maiores, XII-virorum sententia damnatae, semistrangulatae ignibusque consumptae periire.

II, fol. 199r (p. 403)

Et quod mirum erat, flamma adeo viscera alterius mulieris interna invaserat, ut nulla vi carnifex extinguere potuerit. Elysabetha videbatur satis se Deo commendare ac sceleris poenitere; altera vero propemodum exanimata, nullum fere de se poenitentiae signum dedit. Eodem tempore. Quatuor aliae, eiusdem criminum ab Elysabetha accusatae, dimissae sunt, quod iam moritura fateretur, se ex invidia accusationem instituisse in innocentes. Una quatuor illarum, iam torta virgisque caesa, quod nimis obfirmate plagis resisteret, nonnullam in animis iudicum suspicionem reliquit. (Vide Imbertum, *Institutiones forenses*, lib III, cap. VI).

Post mortem Elysabethae David, cuius ante memini, tandem a daemone relictus et liberatus est, a quo postrema nocte gravia multa fuisset passus.¹⁴³⁶

[27-06-1595] o.s.

XXVII. Traiectum venit Mauritius Nassovius, qui postero die cum exercitu ad Drentos profectus est.¹⁴³⁷

[29-06-1595] o.s.

XXIX. Proclamatum est liberum castrorum emporium.

Eodem quoque die. Inventus puer triennis, expositus; habebat scedulam, in qua scriptum erat pueri nomen, et quod parentes non haberet superstites.

[30-06-1595] o.s.

Sequenti die. Alius inventus est trimestris infans cum scedula, indicante patrem, militiam sequutum, puerum noluisse agnoscere.

Funera in hac nostra urbe vidimus:

Stephani Lobeci de Ostende, praetoris sive potius caduceatoris olim Martiniani;

Item Gertrudis, magistri Willemi Lobeci filiae, ac viduae Johannis Pauli Soest, cultrificis in ‘Trifolio’, materterae magistri Pauli Sosii advocati.

¹⁴³³ Foutief, zie hierboven.

¹⁴³⁴ De Neude.

¹⁴³⁵ Tolsteeg.

¹⁴³⁶ Zie Pollmann 2000, p. 120.

¹⁴³⁷ Maurits kwam 7 juli te Utrecht; dus hier oude stijl.

Et quod rarum, sororis Stephani, Cornelii Pauli Nani, sutoris ac nuper octo-viri militiae civilis.

[24-06-1595] o.s.

Feriis joannitarum. Nuptiae sunt celebratae Johannis de Opstraten, advocati, et ... Circa hoc tempus. In agro Schoonhaviano peperit, nescio ex quo (Nicolao Streng, ludimagistro, viro coniugato), Amelina, Catarinae Schetterae filia, vitae parum probatae mulier, monstrum humanum; oculum habebat unicum in fronte, loco oris erat rimula, incertum cuius sexus.

Julius

[01-07-1595] o.s.

Principio huius mensis. Oppidum Groll in ditione Transissulana a nostris obsessum, cui praesidio erant circiter DCCC (800) milites; frumenti vero ac rerum ad obsidionem tollerandam necessariarum inopia, brevi laboraturos ex transfugarum ac captivorum relatione credebantur.

II, fol. 199v (p. 404)

In locum Petri Ruyschii, consiliarii nuper demortui, extra ordinem electi fuere Hugo, filius, consiliarius rei maritimae,¹⁴³⁸ et Daniel Veditus, advocatus.

[08-07-1595] o.s.

VIII. Amersfortiae nuper capta saga, vulgo dicta de Rode Cater, cum in aquam coniecta fuisset pridie, et in sequentem diem tormenta praepararentur, noctu fracto et eliso gutture, mortua inventa est.

[18-07-1595] o.s.

Regiis, duce Christophoro Mondragonio, exercitu 8.000 Rhenum traicientibus et ad obsidionem Grollensem levandam advenientibus, 18. die huius mensis, nostri, cum nec pugnam inire consultum videretur nec fugere honestum, obsidionem solverunt, panico quodam terrore exercitum quodammodo invadente. Et Doesburgum versus se receperunt, ingenti damno lixarum ac propolarum, cum ii quicquid attulerant relinquere cogentur, quia equi vehendis tormentis occuparentur militaribus.¹⁴³⁹ Ac ita victor exercitus noster, qui iam maximas easque munitissimas civitates, oppida ac castra prope inexpugnabilia occupaverat, ne suis viribus nimium confideret, spreta divina quae sola est potentia, virium suarum fragilitatem agnovit.¹⁴⁴⁰

Unde et optumo iure olim regius vates¹⁴⁴¹ cecinit, psalmo 30 secundum Flam[ingos], vel secundum alios 29:

Domine, in voluntate tua prestitisti decori meo potentiam
Avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus.

Restat igitur, ut ad Deum revertentes, dicamus cum eodem:

Ad te, Domine, clamabo, et ad Deum meum deprecabor.

[22-07-1595] o.s.

¹⁴³⁸ Korte tijd later werd hij alweer vervangen, zie fol. 201r.

¹⁴³⁹ Maurits kwam 14 juli voor Groenlo, 25 juli vertrok hij weer.

¹⁴⁴⁰ Zie Pollmann 2000, p. 148.

¹⁴⁴¹ David, de psalmist.

Hisce dedicationum feriis.¹⁴⁴² Hic spectandus adductus strutiocamelus,¹⁴⁴³ exoticum et nostris oculis alienum animal. Africanum, dicit Plinius (liber X, cap. 1 et 22). Et omnium avium maximam, Herodianus *Μαυρυσιαίς τρουθοῖς* vocat, Capitolinus (in *Vita Commodi*) struthiones, Dion *στρουθόν* interpretes passerem reddidit. Imo et Plautus in *Persa*: ‘Vola curriculo.’ P[ae]gnium]: ‘Istuc marinus passer per circum solet.’ Quod et Lipsius (*Epistolae et Quaestiones*, 4 ep. 9) ex veteri inscriptione probat. Isidorus (Lib. 12 *Origines*, cap. 7) strutionem Graeco nomine vocari dicit. Hos autores, qui huius animalis meminerunt, hic in medium adduxi. Eo quod Gronsveldius,¹⁴⁴⁴ ut est homo paradoxoteros, neminem veterum autorum strutiones meminisse dicere non vereretur.

Arnoldo Loo adfui, ex Italia reverso, qui nobis narrabat de sua captivitate Romana, et qui ex Inquisitionis carcere, satis benigne contra morem habitus, evaserat. Addebat, Anconae se habuisse quandam itineris comitem

II, fol. 200r (p. 405)

nobilem Montanum, nomine Theodoricum, et alium senioreem Moor, qui se missos dicebant a Jacoba, Clivensis uxore, ad divam¹⁴⁴⁵ Lauretanam, ut huic catenam auream mille florenorum eius nomine offerrent (vide Laetum apud Vergilium, *De invent. rerum*, lib. 6, cap. 13 in fine). Quasi deam stupris et adulteriis suis hoc munere propitiam et faventem redditura fuisset libidinosa faemina, quae ut licentia sua abuteretur liberius, Johannem Clivensem, maritum suum, tanquam mentis plane impotentem custodiae mandari curaverat. At ille, cum ad cubile suum carbone scripsisset ‘Mala mulier, pessumi consiliarii, ab his libera me, Domine’. Idque a quibusdam lectum et in vulgus sparsum, concursu populi liberatur, et uxor custodiae mancipatur, ac de adulteriis, quae fama vulgi iam innotescere coeperant, inquisitio facta; quidam rei inventi, absentes condemnati ac proscripti, inter quos et Theodoricus ille, de quo supra.

Hekserij

Fertur, ipse carnifex, cum nuper duas maleficii accusatas bustuarias sagas virgis cederet, et quidam acerrime, nihil tamen ipsis nocere potuisse, ac ne cutis colorem variasse, donec licentia a senatorum legatis impetrata, ipsis e collo sigillum caereum (‘Agnus Dei’ vocant) a pontifice Romano consecratum suspenderet. Quando statim lamentari, vociferari omnesque deos obtestari coepisse, ipsumque tum corpus, ubicunque a virgis vinciretur, purpureo colore, vibicibus ac sanguine notatum fuisse. Adferunt id exemplum papistae ad suarum caeremoniarum invincibile, ut ipsi putant, argumentum. At ignorant caeci homines daemonis astuti fraudes, quam ipse simulet, dissimulet, ut credulos caeremoniarum vinculis magis astrictos reddat. Nam si prius diabolica arte contra vim virgarum fuerunt munitae sagae, quid impediēt dicere eundem diabolum, simulato timore, easdem deseruisse, et mortales a divini auxilii fiducia ad externarum rerum confidentiam, olim magno plausu approbatam et nuper a rectius sentientibus explosam, iterum traduceret?¹⁴⁴⁶

[26-07-1595] o.s.

XXVI. Antonius Buycken,¹⁴⁴⁷ villicus aspectu satis sedato et probo, quadraginta circiter annorum, igne post semistrangulationem consumptus est, senten-

¹⁴⁴² De kermis, oorspronkelijk kerkwijdingsfeest van de Dom, rond 22 juli.

¹⁴⁴³ Struthocamelus, struisvogel.

¹⁴⁴⁴ Mogelijk Johan van Gronsveld (gest. 1642). In 1621 werd hij advocaat bij het Hof van Utrecht.

¹⁴⁴⁵ Hier lijkt weggelaten: Virginem of domum (het heilige huisje van Loreto).

¹⁴⁴⁶ Zie Pollmann 2000, p. 113 en 122 (vertaling).

¹⁴⁴⁷ Zijn eigenlijke naam was Antonis Bulk.

II, fol. 200v (p. 406)

tia Senatus provincialis condemnatus, quod Deum abnegasset et daemone ante sesqui-annum votum fidelitatis ac obedientiae fecisset, tum fantastica ceu potius diabolica lupi ac cati forma damnum pecoribus ac iumentis fecisset.

Materia haec, quae plurimum vexat senatores ac iudices, est valde intricata, periculosa et invidiae plena, cum eius plena inquisitio theologis, medicis et philosophis magis quam iureconsultis conveniat.¹⁴⁴⁸ Dimissae quaedam non omnino a crimine hoc maleficii vacuae vulgo creduntur, et maxime Jutfasiana perversis admodum moribus mulier, quibus non tantum marito, sed et vicinis omnibus odiosa et gravis.

Antonii huius pater, veneficii ac maleficii absens convictus et proscriptus, domum suam deseruisse dicitur, propterea cum praemium eius occisori constitutum sit. Nusquam tamen indipisci potest, etiam cum saepe conspiciatur, lupi alteriusve animalis forma effugiente, aut ciconiae avisve spetie evolante. Quae res admodum mira ac diabolici praestigii plena videtur. Senatus consulto cautum, ut deinceps executores publici cum maleficis puniendis assisterent, bipennibus lanceisque non tantum gladiis, armati essent.

Regii Hispanienses nuper in Picardia oppidulum Dolens¹⁴⁴⁹ obsederant, quod cum liberare Franco-Galli proposuissent, ac propterea Bouillonius, Longevillius aliique nonnulli duces, assumptis electis ex nobilitate Franco-Gallicana mille ducentibus equitibus summo mane versus oppidum properarent, re hostibus prodita, in insidias inciderunt, ubi exceptis ducibus omnes prope ceciderunt. Ex Hispaniensibus quoque Gravelingae praefectus Valentinus Lamotta¹⁴⁵⁰ occubuit. Oppidum vero post summa vi expugnatum est.

Maniae dux regi creditur consiliatus, Aumalius vero Lutetiae proscriptus, et absens condemnatus tanquam regis et patriae proditor, effigie eius sive simulacro supplitio affecto. [31-07-1595] o.s.

In fine huius. Ciconiae et hirundines discedunt.

II, fol. 201r (p. 407)

Circa hoc tempus. In locum Hugonis Ruyschi consiliarius rei maritimae factus est Godefridus de Coninck.

Obiit circa hoc tempus ... Ridder, praefectus territorii Batavodurensis,¹⁴⁵¹ quem 'marescallum' vocant, cui successit Fredericus Zulenus Niveldius.

Nuptias celebrarunt hoc mense: Johannes Lappius, Gisberti medici filius, cum Barbara, filia Johannis Baex, Mechlinensis. (Anno vertente, die nempe Translationis sancti Martini in aestate [4 iulii], nascitur primogenitus Gisbertus et exinde Johannes et Maria; omnes anno 1625 superstites).¹⁴⁵²

Damaniorum R. apud Traiectum, graph., ex Anna Schulten, Zelanda, uxore legitima.

Sponsalia quoque celebrata inter Bernherndum Bomgardt, filium Florentii,¹⁴⁵³ domini de Nienroe, et Mariam, filiam Vincentii de Lockhorst, natu minimam, sed sine solemnitate, ob mortem patris sponsae.¹⁴⁵⁴

Funera vero vidimus:

¹⁴⁴⁸ Zie Pollmann 2000, p. 121 (vertaling).

¹⁴⁴⁹ Doullens, door de Spanjaarden uitgemoord.

¹⁴⁵⁰ Valentin Pardieu, heer van La Motte (1530-1595).

¹⁴⁵¹ Het Nedersticht was ingedeeld in vier maarschalksambten: het Overkwartier (Wijk bij Duurstede), Montfoort, Eemland en het Nederkwartier (Abcoude).

¹⁴⁵² Dit is in 1625 toegevoegd; Gijsbert Lap van Waveren was toen een vriend van B.

¹⁴⁵³ Bernard II (gest. 1629), zoon van Floris van den Bongard en Elisabeth Torck.

¹⁴⁵⁴ Maria (1575-1624), dochter van Vincent van Lockhorst (1525-1595).

Vincentii de Lockhorst,¹⁴⁵⁵ domini de Lockhorst, Eemstede et Slewijck, hominis pecuniosissimi;

Mariae van der Burch, virginis;

Johannis Baptistae de Monte Valdona;

Jacobi Theodorici Schut;

Elysabethae Feytiae, viduae Adriani Zuleni de Nyevelt;

Franciscae Quinet, Mathei Quineti, Antwerpiani, filiae;

Annae Nienrodiae, viduae Gerardi Spierinck, praefecti olim Huesdeni;

Willema, Hermanni Crommii filia, hoc eodem mense obiit; et

Jacobus Gerardus Cock, vicarius Martinianus.

Apud Paulinos nuper Ordines nostri seminarium XXX adolescentium e civibus ad studia alendorum constituerant,¹⁴⁵⁶ quorum nunc XXIII tantum sunt, ob proventuum difficultatem et anni praecedentis ingentem calamitatem. Tum, quod bonorum non exigua portio in insulis Bommeliorum ac Tielorum sita esset, quae iidem pro libitu exactionibus indebitis atterent, adeo ut parum utilitatis adferrent, unde ne tandem eadem vel supprimerentur, vel magnis ac inconditis eius regionis litibus diminuerentur, petentibus Bommelianis ac Tielensibus Ordines, ius, duos ex suis ibidem praesentandi ac offerendi concesserunt. Ea tamen lege, ut curam bonis in suo territorio sitis eam adhiberent, quam iis soleant, quae civium ac pupillorum suorum essent, eorumque tandem absque ulla diminutione questori traderent fructus vel pecuniam ex eorum venditione collectam.

II, fol. 201v (p. 408)

Hekserij

Augustus

[01-08-1595] o.s.

I. Incipientibus feriis autumnalibus.¹⁴⁵⁷ Igne post levem strangulationem consumptae, super theatrum ligneum, nuper senatorum mandato in ruinis templi Elizabetani fabricatum opere dissolubili, duae sagae. Maior 70 circiter annorum, Maria Bartina dicta, quod Deum abnegasset,¹⁴⁵⁸ diabulo votum fecisset, lupi ac cati forma saltando varia maleficia, veneficia, incantationes fecisset. Minor vix octodecim annos nata, Henrica, Volcardi, nuper igne consumpti, filia, quae inducta a matre vel avia, undecim tum annorum puella, diabulo servitii votum fecisset. Acceptis ab eodem arrhae loco IV stuferis, capillare ac taeniae vilis admodum pretii munusculis. Quatuordecim tandem annos nata, cum tam execrando proco turpes concubitus peregisset, multoties in lupi, felis aliarumque animalium, ut videbatur, conversa spetiem, cum choreas in summi Numinis ab ipso mortalium hoste excogitatas, contumeliam egisset, boves aliaque animalia vel venenis vel infectis daemonica arte dentibus lupae instar rabidae impetisset, grandinem horrendis in Deum blasphemis prolatis provocasset. Quatuor vero eius fratres, Volcardi filii, Hesselius XIII annorum, quod item votum servitii diabulo fecisset ac lupi forma variis iuvenis damnum dedisset, propter aetatem vita donatus, post supplitium sororis inspectum, eodem in loco virgis acriter caesus fuit. Henricus, item N. et Theodorus, tres fratres minores, qui similia fecissent, nebulas insuper excitare aliaque noxia sub praeceptore diabulo didicissent, virgis ibidem caesi, ad carceres reducti sunt. Hic omnes executores, bipennibus et lanceis armati, astitere.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁵ Vincent van Lockhorst tr. 1555 Anna van Aarschot van Schoonhoven (gest. 1589).

¹⁴⁵⁶ Zie fol. 193r.

¹⁴⁵⁷ Zomerreces van het hof tot na Aegidiusdag, 1 september.

¹⁴⁵⁸ Dit loochenen van God was een dikwijls voorkomend verschijnsel.

¹⁴⁵⁹ Zie over de heksenprocessen tegen de kinderen van Folkert Dirksz: S. van Leeuwen, *Batavia illustrata*, dl. I, 1685, p. 295-306.

Circa id tempus. Agrippinenses instinctu legati pontificis Romani, quod evangelicae religionis homines vel ex foedere non liceret, vel ob multitudinem non auderent, omnes anabaptisticae sectae homines ultra mille urbe sua exegerunt.

II, fol. 202r (p. 409)

Hoc quoque tempore. Apud Ordines actum fuit de moderando vel mutando edicto, ut quibusdam videtur, iniquissimo, de mulctis litigantium superiori anno edito.¹⁴⁶⁰ Ad hoc nomine Ordinum delegati Antonius Cuyckius, syndicus, Johannes Scade, Henricus Viltius, sed adhuc nullo effectum.

Vidi tritici spicas, cuius maternum semen ex India allatum dicebatur, quinque utrinque brachiis eodem frumento onustis gravidas; nec dissimile ipsum erat a nostrate, stramen vero rotundum magis et durius ac nodosum. Severat id in agro Ultraiectino, non procul a rudibus monasterii Geinensis, quidam Amsterodamensis Nicolaus, ni fallor, ... agnomento Focker. Quid ipse commodi prae aliis facturum sit, tempus, optumum omnium rerum magister, docebit. Cuidam hoc tempore Amsterodami, cuius opificium erat bilances et similia ponderum instrumenta facere, accidit res prodigiosa, an praestigiosa, quid dicam ignoro. Quicquid nempe manibus suis contingeret, non, ut Mydae olim in aurum, sed protinus in fimum aut excrementum convertebatur, caeteris eiusdem familiae nil tale patientibus. Ab initio sane incredibile videbatur; deinde cum negari non posset, quod omnibus iam perspicuum esset. Alius aliud ut solet de hoc facto loquebatur; erat nempe qui diabolicae artis ludibrium diceret, idque maleficio quodam eum pati credebat. Nonnullus hominem fraude non carere arbitrabatur; quasi is malis artibus uteretur, ne creditoribus suis, tam incognito casu ad paupertatem redactus, satisfacere cogeretur. Verum quicquid tandem fuerit, ipse veritus ne, ut fama erat, ad inquisitionem rei caperetur, aufugit, nec quid eiusmodi in aedibus a quoquam visum postea.

[02-09-1595] n.s.

Cum Philippus Nassovius cum fratre suo Ernesto, et Ernesto, comite Solmio, assumptis sexcentis equitibus, Regiorum castra clam invadere aut aliquod facinus in hostes perpetrare constituisset, in insidias hostium deductus, cum Solmio et quinquaginta circiter equitibus cecidit, fratre capto, et Regiis cessit non incruenta victoria. Ludovicus Nassovius, Ruram transequitans, vix evasit.¹⁴⁶¹

Batavorum et Mattiacorum, id est Hollandorum et Zelandorum, naves, in Hispaniis detentae, nuper dimissae sunt.

II, fol. 202v (p. 410)

Vetita tamen ipsis in posterum Hispanica navigatio, et cautum, ut civitates Hanseatae ac Danicae singulae singulos legatos perpetuo ibi in regno haberent, si negotiari vellent, qui suos recognoscerent, ne fraudi ultra locus pateret.

Fama quaedam spargit de adventu cardinalis Alberti Austriaci, ad gubernacula Belgii ab Hispanarum rege destinati.

Cum mulier in aedibus Johannis Overmarii poma coquenda in olla ad ignem posuisset, nec ullo studio ad ebullitionem perducere potuissent, tandem, aperta olla, miram metamorphosim vidit, plenam nempe ollam crinitis globulis pilarum instar. Stratagema creditum ex sagarum scola.

[12-08-1595] o.s.

¹⁴⁶⁰ Vgl. fol. 185v, 186r en 194r.

¹⁴⁶¹ Filips van Nassau (1566-1595) raakte in de slag bij de Lippe zwaar gewond en overleed de volgende dag.

12 aug. Hispani Cameracum obsidione cinxisse dicuntur. Ipsius quoque praefecti uxor, ex urbe fugiens, capta creditur. Quae virilis animi mulier non aliter semper se habuit, ac si ex Amazonum gente fuisset. Hinc rex Franco-Gallus scripsit ad Ordines nostros Confoederatos, ne ultra L millium (50.000) florenorum menstruum stipendium, aliquot legionum auxilia mittere graverentur, ad communem hostem ab obsidione munitissimae urbis avertendum.

Legio Mattiaca iam vela ventis dedit, reliquae vel itionem differunt vel plane abnuunt.

Circa idem tempus. Hispani, qui Britanniae¹⁴⁶² partem littoralem occuparunt, factis navibus planis admodum, aliquot pagos Angliae iis depraedati sunt.

Cum in principem Septimontanum quidam consiliarii conspirassent, ii omnes, ut tabula quae apud me indicat, diversis supplitiis affecti.

Funera in hac nostra urbe celebriora hoc mense spectavimus:

Cornelii Johannis filii de Moler, olim consulis Batavodurensis;

... filii ... a Montisma;

Johannis Cornelii a Blocklant, Montfortii;

Aleydae van der Horst, uxoris Adami de Viana, ex puerperio, filiae Arnoldi Verhorstii, Amersfortii, cervisiarum coctoris.

Philippus vero Ratallerus, Georgii praesidis filius, et hic, exulante [Adriano] Van der Burch, primarius scriba, in Frisia subitanea morte occubuit.

Mortuo Camillo,¹⁴⁶³ Mursiae nomine Hispani praeficitur quidam Hispanus.

II, fol. 203r (p. 411)

Nuptias celebrarunt:

Nicolaus Cordenortius, Walteri filius, cum Ida Gaudia;

... Cant, olim scriba Recumae, cum eiusdem vidua.

Hoc mense. Caesarius christianorum exercitus de Turca ingentem obtinuit victoriam, multis millibus caesis, magnaue praeda capta.

Circa hoc tempus. Harmannus, comes Montanus, Tiberiaci¹⁴⁶⁴ oppidi praefectus constitutus est, liberato qui a suis in custodia tenebatur Rineveltio.¹⁴⁶⁵

Hof in Paulusabdij - hekserij

September

[08-09-1595] o.s.

8. Curia provincialis ex aedibus orphanorum ad Paulinos translata, loco celebriori nunc ius dicitur; auditorium est quod olim monachorum refectorium. At cum Gaspar Bruxellius senior, consiliarius et vicem praesidis obtinens, aetate gravis ac viribus debilis, tantum itineris pedibus facere nequiret, ei concessum, ut eques in senatum veniret.

[09-09-1595] o.s.

IX. Hoc die prima sententia capitalis hoc in loco lata, qua Joannes Litle, Anglus, miles perfuga, et alius Johannes ex Eemdana regione, item perfuga, latrociniis insuper ac furtis famosi, suspendio vitam finierunt.

Prima causa per advocatos apud Paulinos coram Lonio, commissario, acta, inter procuratorem generalem et Bogerum, haec fuit. Accusabantur Joannes, Volcardus, Nicolaus fratres; *a.* quod Theodoricum Volcardum, consanguineum, sustulissent; idque praesumptionibus eiusmodi, quod inter pocula litigantes ad manus venissent, sed interventu hospitis pacati; tandem urbe exeuntes, iterum rixari inter eundum coeperint. *b.* quod in eadem via vestigia hominis

¹⁴⁶² Bretagne.

¹⁴⁶³ Vgl. fol. 184r.

¹⁴⁶⁴ Rheinberg / Rijnberk.

¹⁴⁶⁵ Justus Rineveltius, zie 184r.

submersi spectarentur; *c.* quod clamor eiulantis circa hunc locum a quibusdam circa idem tempus exauditus fuisset; *d.* quod post illud tempus a nemine visus fuerit, quum mulieri locum in posterum diem designasset pecuniae numerandae ex venditione quorundum reddituum. Quas coniecturatas praesumptiones contrariis praesumptionibus diluere eiusmodi conabatur Bogerus: *a.* quod consanguinei essent; *b.* quod Theodoricum olim ob malefium captum summis precibus et labore maximo vinculis exemissent; *c.* quod laudabilis semper vitae extitissent; *d.* imo quod Theodoricus vagus admodum semper fuisset et inquietus; *e.* quod olim, etiam nemine valedicto, regione excesserat, seque in Hispaniam contulerat; *f.* quod paulo

II, fol. 203v (p. 412)

ante hoc tempus, mixto suo et uxoris sanguine epoto, aeternum ipsi valedixerat, etc. Et illud impetratum, ne e vinculis, verum per advocatos, causam deinceps agerent.

Quatuor illi puelli, Volcardi malefici filii nuper capti,¹⁴⁶⁶ veste ab Ultraiectino senatu donati, dimissi sunt; at parum meo iudicio provide, quod tutelae bonorum virorum tradendi viderentur, ne diabolicis institutis desperatione vaga adhaerentes, ad artes veteres relabantur.¹⁴⁶⁷

Cum plurimi de inhumanitate conductorum teloniae Gerardi Vossii et Jacobi Jovire quererentur, et ideo ipsa urbs a nautis minus frequentaretur, visum fuit senatui, telonarium publicanum constituere, qui nomine civitatis vectigal colligeret, certa pensione constituta. Ad quod munus adsumptus Cornelius van de Voort, favore soceri, consulis, et patruum Gosuini van de Voort.

[07-09-1595] o.s.

VII. Philippus Merodius, qui nuper dotalis dominus et burchgravius Montfortii fuerat effectus,¹⁴⁶⁸ ducta in uxorem Philippina, filia domini de Moreaume, ex Philippa Monfortia sorore Johannis, ultimi ex ea familia domini, Traiectum veniens, suis in aedibus Ordinibus epulum dedit.

Hoc tempore. Ernestus Nassovius, nuper a Regiis captus, X millibus (10.000) florenorum datis, dimissus est.

Hestera Sonneveltia apud Lucenses filium peperit, quamvis quaedam de eius mariti impotentia spargerentur.

Mulier in suburbano Insulari tres puellos uno partu peperit.

Adsciti hoc mense in collegium advocatorum: Adamus Leemputius et Nicolaus ac Jacobus Buyckii, fratres.

Valor pecuniae aureae iterum auctus, eo quod rari admodum aurei nummi essent.

Quidam Hollandi prope munimentum Martis¹⁴⁶⁹ instrumento quodam, molam vocant aquaticam, exsiccare et inde profundiolem facere fossam urbis, receperunt.

Cameracum, fortissimis militibus munitissimisque operibus auctum, dubiae semper fidei et nuper Regias Franco-Gallorum partes sequutum oppidum, ab Hispanis obsidione cinctum.

Veneri magis quam Marti operam dante apud Parisios rege, duci Sonteio nomine regis Hispaniarum deditur. Unde Gallorum societas nobis ut minus tuta sit, vereor, qui in finibus

II, fol. 204r (p. 413)

¹⁴⁶⁶ Hessel, Hendrik, NN en Dirk, zie fol. 201v.

¹⁴⁶⁷ Zie Pollmann 2000, p. 123.

¹⁴⁶⁸ Zie dl. I, fol. 132v, en dl. II, fol. 137v.

¹⁴⁶⁹ Marsburg (of Sterkenburg) langs de Catharijnesingel in Utrecht.

suis tanti momenti oppidum ludentes propemodum amiserint, Ordines vero nostri MMM (3.000) Guasconum suis sumptibus ibi frustra aluisse, et legiones aliquot Belgicas eo misisse, videantur. Quin et dux Bouillonius¹⁴⁷⁰ dixisse fertur nostris militibus, de inhospitalitate incolarum querentibus: ‘An nescitis magis e re regis nostri futurum, ut pacem cum Hispano faciat, quam bellum gerat; vestri autem plurimum referre?’ Idem et regius apud nos legatus Lavallius¹⁴⁷¹ hic occinit: quasi non pro sua, sed nostra tantum securitate bellum geratur! Nuptiae celebratae sunt hoc tempore: Willemi Muylvici, Gorocomii, et Marguaretæ, Cristophori Campii, Amsterodami, filiae.

[21-09-1595] n.s.

Amsterodami obiit XXI Cornelia Christiana, Joannis Pauw uxor, ex partu.

[09-09-1595] o.s.

IX. Obiit hic Matheus Vilers, centurio legionis Ultraiectinae, ex morbo, in Gallica expeditione, ut videtur, nuper contracto.

[12-09-1595] o.s.

XII. Odilia de Loon, uxor Gerardi Merenburgii, diem obiit; item Timannus de Leuwen.

[04-09-1595] o.s.

IV huius. Hora circiter quarta matutina, luna crescente, sole existente in Virgine, die jovis, peperit Aleida Schipperius, uxor Antonii Voorstii, puellam, cui nomen inditum aviae maternae Catelina.

[27-09-1595] o.s.

XXVII vero, qui dies olim Saturno sacer, hora quarta pomaeridiana, peperit Susanna Paters, uxor Abraimi Gorle, puerum, qui complicatis supra caput pedibus periculose prodiit; huic nomen in sacro fonte inditum Daniel.

[13-09-1595] n.s.

XIII huius. Generales per Franciam indutiae cum Hispanis confirmatae et signatae fuerunt, ac V [5 okt.] sequentis Lutetiae publicatae.

October

[01-10-1595] o.s.

Publicatio magistratus facta, et consules proclamati: Maxaemilianus Baxen ac Theodorus Goerus¹⁴⁷² V; XII-viri stilitibus iudicandis: Johannes Sprutius, Rotardus Lanscronius, Godefridus Veremius, Johannes Uchtenbroeckius, Justus Risenburgius, Ellardus Helsdingius, mgr. Henricus Wiltius, Jacobus Bemmelius, Arnoldus Santenus, Willemus Somerius, Bernardus Utenengius, Jacobus Vermatius,¹⁴⁷³ Nicolaus Ostremius; questores: Petrus Voschius et Cornelius Malsenius.

II, fol. 204v (p. 414)

Octoviri armatorum civium: 1. signi Flaminici, praefectus Fredericus Cornelius Doliarius, signifer Bruno Vosch, hospes in ‘Anversa’; 2. Johan Grifonis, vexillifer Henricus de Veer; 3. Henricus Gisbertus, vexillifer Adrianus Helsding; 4. Johan van Noort, vexillifer Fredericus Baexen; 5. Johan van Wyck, vexillifer Joost de Roy; 6. Cornelis Geleyns, vexillifer Cornelius de Goyer; 7. Floris Uteneng, vexillifer ...; (8. Cornelis Jacobsz Herwech).

¹⁴⁷⁰ Henri de La Tour d’Auvergne, hertog van Bouillon (1555-1623).

¹⁴⁷¹ Antoine de Laval (1550-1631) humanist, geograaf.

¹⁴⁷² Lees: Goyerus.

¹⁴⁷³ Deze naam is doorgeschrapt, en door de volgende vervangen.

Bredanus praefectus Lyram,¹⁴⁷⁴ Brabantiae oppidum, stratagemate quodam occupaverat; sed milites protinus, dissoluta disciplina militari, ad praedam conversi, ab Hispanis, qui munimentum quoddam occupaverant, oppressi sunt, adeo ut pauci, iique relictis equis, evaserint. (Vide tractatum Bernartii, singularem hanc historiam exprimentem).

Vidi apud Abrahamum Gorlaeum¹⁴⁷⁵ gemmam antiquam ('sardium' vocant) cum sculptura 'Marsiae a Phoebō provocato excoriati', in annulo aureo versatilem. (Annuli factura mihi suspecta). Sigillum Neronis putabat, vel saltem alicuius ex eius familiaribus; nec est valde dissimilis ei, quod dat Caulaeus, *De religione Romano*. Interior quoque pars in auro effigies viri et mulieris monstrabat, quae Agrippinam et ipsum Neronem exprimere verisimile erat, et nummorum veterum similitudo probare videtur.

[06-10-1595] o.s.

VI. Johannes Werckhovius¹⁴⁷⁶ ordini advocatorum adscriptus.

[09-10-1595] n.s.

(9. Cameracum Hispanis deditum).

Regii malecontenti circa hoc tempus praedam circa Daventriam, Campos Navaliorum¹⁴⁷⁷ et insulam Tielensem egere, caput diu depressum extollentes.

Templum Jacobaeum mundatur et rudi opere depingitur.

Werd castrum,¹⁴⁷⁸ non procul Anholtio situm, quod erat comitis Culemburgani, verum a sororis marito (comite ab Hoenzollern) dotis iure occupatum ac praesidio Hispanico firmatum, a nostris obsessum et vi captum, defensoribus omnibus, quod tormenta muralia expectassent, occisis.

Inde castra nostra ad hyemandum dissoluta, milites in hiberna missi sunt.

[21-10-1595] o.s.

XXI. Arnhemiae celebratae exsequiae comitis Philippi Nassovii.¹⁴⁷⁹

[23-10-1595] o.s.

XXIII. Urbem¹⁴⁸⁰ ingressus e castris Mauritius Nassovius.

[24-10-1595] o.s.

Sequenti die. Edicto cautum, ne frumentum extra provinciam eveheretur. Cum nempe nullum externum frumentum e Dania adveniret, et inundatio Rheni multum damni vicinis intulisset, magna in Belgio annonae

II, fol. 205r (p. 415)

difficultas futura sperabatur (pro 'timebatur', ut adductis exemplis alibi notavi). Et quamvis ager Ultraiectinus ubere messe abundaverit, cum a vicinis aveheretur, in tantum pretium excrevit, ut triticum ad valorem IX florenorum, ferrago vero VIII florenorum excresceret.

[25-10-1595] o.s.

XXV. Ordines parvarum causarum iuditium ('de cleyne roll'), hactenus a senatorum seniore agitari solitum, ad Paulinos transtulerunt, ubi olim rationariorum Hollandicorum praefecti conclavis. Et ne quis alium sibi praelatum quereretur, per vices ordinarias inter ipsos senatores laborem eius ac compendium diviserunt, veteribus procuratoribus manentibus.

Funera comitati sumus:

¹⁴⁷⁴ Staatse troepen onder de gouverneur van Breda, Willem van Héraugières, veroverden Lier een dag.

¹⁴⁷⁵ Abraham Gorlaeus of Van Orle (ca. 1549-1608) verhuisde in 1595 van Utrecht naar Delft, schreef *Dactyliotheca* over zijn verzameling gemmen (gesneden stenen).

¹⁴⁷⁶ Werkhoven studeerde in Leiden 1587 en Padua 1591; in 1599 schreven B. en hij elkaar enkele brieven.

¹⁴⁷⁷ Kampen.

¹⁴⁷⁸ De burcht van Werth, bij de Wasserburg Anholt (in Isselburg, niet ver van 's Heerenberg). Werth was ooit een heerlijkheid van Jasper van Culemborg geweest, maar verviel in 1504 aan zijn schoonzoon Jan van Palland.

¹⁴⁷⁹ Philips graaf van Nassau-Dillenburg (1566-1595).

¹⁴⁸⁰ Utrecht, waar de prins 2 nov. (nieuwe stijl) aankwam.

Joannis Bruninxz;
Gasparis Bruxellii, domini de Grandreng,¹⁴⁸¹ primi senatoris, qui et commissarius iudex
parvarum causarum fuit;
Gertrudis, filiae Anthonii Cuyckii, syndici Ordinum Ultraiectensium, et uxoris Petri
Rutenbergii;
mr. Volcardi Ayta a Suichem, canonici Martiniani.

[25-10-1595] o.s.

25. Absente marito Marcello Nortio, in munimento Lunae¹⁴⁸² inventa est mortua Belia van de Voort, superiore corporis parte liventi et capite parum laeso.

Mr. Egberti Kersbergii a Schoonhavia, pastoris templi Civilis.

Obiere item:

Jacobus van den Hoven, mercator Amsterodamius, maritus ... filiae Jacobi Deedel;
et Gerardus a Sperewoude, iuvenis adhuc, ex intemperanti Bacchi amore.

[10-10-1595] o.s.

Lucina opem tulit X. huius mensis Catarinae Rammiae, uxori Quirini van de Voort, quae in divortio ipsi peperit puellam, cui nomen inditum ...

[14-10-1595] o.s.

XIV. Peperit uxor Justi a Scroyesteyn puerum, apud Omium, cum iam esset in procinctu Viennam versus, cui nomen inditum Bucho.

[22-10-1595] o.s.

XXII. Mane peperit Ida, uxor Johannis Bilartii, puellam Gertrudim.

Nuptiae vero hoc mense celebratae sunt Johannis, Willemi filii a Someren, et Lysebethae, filiae Theodori Goyeri, consulis.

Circa hoc tempus. Obiit Cristoforus Mondragonius, veteranus militiae dux, praefectus arcis Andoverpiensi.

Hoc mense. Varia prospero eventu cum Turcis proelia gesserunt in Ungaria et Transilvania christiani, ut in libello.

November

[06-11-1595] o.s.

VI. Promulgata lex, qua cavebatur, ne quis frumentum praeterquam in foro publice sub dio venderet; ne quis extra urbem nisi licentia magistratus portaret; ne quis amplius quam pro familia emeret; ut validi mendicantes et peregrini, qui a biennio urbem frequentare coeperant, una cum

II, fol. 205v (p. 416)

pueris e Brabantia, hic studiis et mendicitati operam dantibus, sub poena flagellationis urbe excederent; ne quis hospes cum armis ingrediatur; ut nomina ad magistratum deferantur. Non procul Abcauda ab exploratoribus frumentum in vasis, exportandi causa comparatis, inventum et fisco delatum est.

[10-11-1595] o.s.

X. Lata sententia, quae satis arguebat, iniquam verbi proprietatem plus quam testatoris mentem aut naturae aequitatem valuisse apud quosdam senatorum, qui sua pervicaci opinione reliquos in sententiam vi quadam trahunt.

Eodem die. Acta tragoedia *Guisiana* in aede Trium Magorum,¹⁴⁸³ a Franco-Gallis histrionibus.

¹⁴⁸¹ Dorp in Henegouwen, op de Franse grens.

¹⁴⁸² Manenburg.

¹⁴⁸³ De Driekoningenkapel aan de Brigittenstraat.

Eodem. Item Joannes Lontius habuit orationem de catachesios antiquitate et progressu, catachisticam deinceps lectionem prosequuturus.

Rumor hic crebro vagatur, Albertum Austriacum, cardinalem, ad gubernacula Belgiae a rege Hispaniarum destinatum, iamiam sese itineri parare, ac cum eo venturos Philippum Nassovium, Aurantiae principem, Aureo donatum Vellere, ut patris praefecturam sibi comparet, et Rainutium Farnesium, Parmae ducem, ut patris gloriam bellicam sua virtute revocet.¹⁴⁸⁴

[10-11-1595] o.s.

Circa hoc tempus. Rotterodami quidam iurisconsultus, ex oppidi ditioribus, uxorem, zelotypia an amore pellicis incertum, graviter vulneravit.¹⁴⁸⁵

Amsterodami descripta inhabitantium capita ultra centum quinquaginta millia, quibus in singulas hebdomadas distributa LXX (80) last (nomen est mensurae, continens 25 modios, emiturque 150 florenis aureis) ferraginis. Rationem huius annonae difficultatis et hanc reddunt, quod frumentum publicum annis praeteritis consumptum fuit, nunc vero rebus paulo turbatoribus, de eo supplendo ubique laboretur.

[11-11-1595] o.s.

XI. Orationem habuit Henricus Wiltius¹⁴⁸⁶ sane elegantem in defentionem Salustii, contra Asinium, Pollionem et alios

II, fol. 206r (p. 417)

eius obtrectatores. Deinde diebus martis, mercurii, jovis, historiam coniurationis Catilinae¹⁴⁸⁷ explicaturus. Incertum utrum id voluntate sua et amore patriae iuventutis an concertatione aulica fecerit; certe eo facto se Lipsii discipulum non vane indicat.

Gallo-Francici histriones tragoediam *Cardinalis Guisiani* acturi sunt, et sequenti die *Regiam Valesianam*, non indoctam, ut aiunt.

Spectatur hic canis exuvium,¹⁴⁸⁸ bicipitis ac octipedis.

[12-11-1595] o.s.

XII. Magna funebri pompa, praelatis maiorum signis, sepelitur ad Marianos in aedícula Zaudenbalchiorum Johannes, filius unicus domini Gerardi de Zoudenbalch, domini de Urck et Emeloort; non sine parentum suorum ingenti luctu, morte non admodum praecauta, quamvis viribus a natura non multum valeret, nec animi constitutio admodum prospera ipsi contigisset, (ereptus).

Vultus non valde dissimilis imago Hemertiae domino; id an ex matris gravidae, iam hac imaginis forma blandientis sibi, impressione, quod rerum naturalium scriptores facile fieri posse, contendunt. An autem, ut fama non tam validis quam suspitiosis argumentis arguere videbatur, ex viri compressione evenerit, in dubium relinquo, nec admodum rumori tam incerto tribuo.

Wachtlopen

Circa hoc tempus. Vigiliarum cura aucta, et lege cautum, ne quis civium incolarumque supra annum XVIII (18) et infra LX (60) a vigiliis immunis, nec ullum conditionis discrimen haberetur omnes armati convenirent. Nobiles, canonici, advocati, medici tantum veteribus privilegiis gauderent, et senatores Summi consilii vicariis substituendis eximerentur ab hoc

¹⁴⁸⁴ Vgl. Bor IV, p. 151 v.v.

¹⁴⁸⁵ Doorgehaald: interemit. Zie fol. 206v voor een uitgebreider relaas.

¹⁴⁸⁶ Hendrik de Wildt (geb. Utrecht ca. 1560, gest. 1625) stud. te Leiden, advocaat, in 1594 schepen; tr. Josina van Groesbeeck.

¹⁴⁸⁷ Catilina, de tegenstander van Cicero.

¹⁴⁸⁸ Afgestroopte huid.

onere personaliter subeundo. Plurimi supplicibus libellis, senatui oblatis, ut vel pecunia redimere vel vicario se more hactenus usitato liceret, nequicquam petiere. Peregrini, qui a paucis iam tempore animi tantum gratia nulla necessitate urbem incolere coeperant, allecti ea lege non ita nuper lata, qua tales liberi ab eiusmodi oneribus habebantur, se deceptos, sed nullo fructu, querebantur.

Incendium hoc videbantur excitasse vigilum praefecti quotidie de neglectu vigiliarum aures magistratui obtundentes, ne offitiis suis,

II, fol. 206v (p. 418)

prout vulgo ferebatur privati, de suo vivere cogentur. Quare passim traducebantur et male audire coeperunt, quod cum cives essent, largo stipendio fruerentur, minus tamen oneris quam caeteri cives gratis maiori dispendio quam compendio subirent. Inde sclopettarii maiores, quos 'musquettarios' vocant, cohors praeterea praefecti, quibus circumeundi munus iniunctum, unanimi consensu conspirarunt, ne ipsum vel ipsos vigilum praefectos ullo modo more solito comitarentur, nec vel captis pignoribus aliisque minis eo adigi potuere, conniventibus quodammodo ipsis militaribus praefectis, quorum licentia hac lege multum coercita, quod valetudinarii et seniores ab ipso iam magistratu se redimere novo more cogentur.

[13-11-1595] o.s.

XIII. Apud Brandolinas virgines¹⁴⁸⁹ sepultus Henricus Vorstius, uxoris meae patruus, cum X [10 nov.], hora vero noctis I^a, occubisset.

Quam parum veteris benefitii memoria apud populares nostros valeat, hisce diebus vidimus, quum Bernhardum Anssemium, iam pene septuagenarium, aliquandiu XII-viratu in republica functum. Qui et olim Hispanis, urbem invadentibus ad Catarinianam portam,¹⁴⁹⁰ cum alio fabro lignario vicino primus se magno civitatis bono opposuerat, a vigiliis immunitatem impetrare iam tandem nequivisse, ut ex ipsius iusta sane querela audivi, constet.

[19-11-1595] o.s.

XIX. Supplicationes habitae, ut ab instanti omnium rerum caritate et belli metu nos liberare dignetur Deus Optimus Maximus.

Hoc tempore. ..., senatoris Ratelantii filius natu maior, canonicus Petreianus, contra Caroli V imperatoris edictum, advocatorum albo se inscribi curavit.

Eodem fere tempore. Rotterodami quidam ex civitatis ditioribus civibus Johannes Clementius, incertum zelotypia an amore pellicis, uxorem suam interemit,¹⁴⁹¹ et in fugam se coniecit.

(Graviter vulneravit; eadem tamen convalescente, rediit iterum in gratiam).

[28-11-1595] o.s.

XXIIX. Cum pridie, sub vesperam, in templo Civili infans fuisset expositus, publicatum, si quis infantis parentes vel eum qui exposuisset indicare posset, eum XXV florenos pro inditio accepturum.

Descriptum in agro Traiectensi frumentum, Ordinum iussu.

Cum nonnihil controversiae inter Delphenses et Leidenses ob cerevisiae coctionem exortum fuisset, Delphen-

II, fol. 207r (p. 419)

ses, quo peregrinos ad se allicerent, lege caverunt, ne ii, qui habitandi causa in urbem ipsorum venirent, vigiliis gravarentur et praeterea tributis ac impositionis dimidio minus quam reliqui

¹⁴⁸⁹ In het Ursula-klooster van Braem Dole, ofwel Brandoly.

¹⁴⁹⁰ Vgl. dl. I, fol. 104v [17-12-1574].

¹⁴⁹¹ Doorgehaald.

cives penderent. Quod cum Lugdunenses accepissent, veriti, ne hoc pacto laederentur, similem legem et ipsi promulgarunt, quo abeuntes retinerent. Hoc cum ad Delphenses perlatum esset, ne frustra priorem legem tulisse viderentur, eandem et ad mercatores ac mechanicos homines extenderunt.

Circa idem tempus. Circa Dusseldorpiam, Cliviae oppidum, capitur Johannes, Nicolai Zulenii, praetoris nostri, filius, e Germanico itinere redux, ac magna pecuniae summa lytri¹⁴⁹² nomine petitur.

Julius Beyma, Friso, iuris professor Lugduni Batavorum primarius, a suis ad Frisiorum academiam evocatus, discessit.¹⁴⁹³

Hoc tempore. Vitam cum [morte] commutarunt praeter iam dictos:

Ida Ayta a Suichem, neptis Viglii, apud Agrippinenses fratris manes brevi sequuta;

Antonius Schonenburgius, et

[23-11-1595] o.s.

23. Subitanea morte Nicolaus Buyck Amsterodamensis,¹⁴⁹⁴ patria ob factiones sacras exul, qui Lugduno nuper cum familia in urbem hanc habitatum venerat. Is novo more, campanorum sonitu et comitantibus tanquam ad exequias plurimis ad currum, conductus in patriam, quod vivo negatum erat, mortuus transfertur.

Margareta, Goverdi Leenmans filia, vidua Petri Behoort, Gorocomei;

Mechtilda, filia Cornelii Leuwii, virgo;

Herimannus Wijnhoff, senator Curiae provincialis, ex ditione Transissulana oriundus.

Petrus Montanus, ex Melitana sacra familia, accusatus nuper apud legatum magni praefecti, qui hic certis de causis aderat, cum non compareret, ut contumax condemnatus et triennium fructibus ac coenobio abstinere iussus est.

Cum vigilias agere praesentes plerique omnes cogere, hi mihi commanipulones dati sunt. (Quales olim secundani vel substites; Leo Imp. cap. 3, num. 18. Nostri peregrino vocabulo 'lanspezaet' vocant): Hans van Meppel, sartor, decurio; Jacobus Cornelius, coementarius, eius vicarius; Cornelius Scayck, scriniarius; Felix Scorelius, impositionum publicarum conductor; Willemus, Arnoldi filius, sartor; Egidius, Egidii filius, coementarius; Theodoricus Jacobus Cannius, Eedamensis olim oppidi a secretis; Johannes Bilartius; Arnoldus Hey a Zevender, Goudanus; Walterus a Brucom; Cornelius Cristoforus, faber ferrarius; Lambertus Gerardus, scularius. Cornelius Cotenus vero et Cholinus Ridderius sequenti anno accesserunt, supplementi vice.

II, fol. 207v (p. 420)

December

[11-11-1595] o.s.

Regnerus Sarcerius, rector, edidit carmen Martinianum, 'Numi se laudantis',¹⁴⁹⁵ ad Johannem Werchhovium.

[00-12-1595] o.s.

Pagani et villici cum propter flumina iam congelata hostium excursiones timerent, Ordines lustrati sunt, quibus et iniunctum, ut vigilias agerent.

Annonae pretium vilescere incipit.

¹⁴⁹² Gr. lytron, losgeld.

¹⁴⁹³ Wat hier over de benoeming en het vertrek van Beima wordt gezegd, is door Buchelius te vroeg geplaatst.

¹⁴⁹⁴ Waarschijnlijk is hier bedoeld de Amsterdamse oud-burgemeester Joost of Judocus Buyck. Naar Buchelius' bericht te oordelen, is Buyck, na uit zijn vaderstad te zijn gebannen, vanuit Leiden naar Utrecht gegaan, waar hij 23 nov. stierf.

¹⁴⁹⁵ 'Nummi se delaudantis'. Dekker 1974, p. 205.

Nostri circa hoc tempus conductores quosdam hostium tam equites quam pedites cum suo duce in fugam coniecerunt, captisque plurimis equis, nonnullos occiderunt. Contigit haec victoria inter Buscumducis et Bruxellas.¹⁴⁹⁶

[29-12-1595] o.s.

XXIX. Publicatum, ut rotae nostrorum curruum ad formam Hollandicarum orbitalium commodarentur.

Mortem obiere:

Adamus Zulenus van Nievelt van Aertsbergen;

Mechtildis Belle, vidua Henrici de Sevenbergen;

Cornelia de Hees, vidua Ottonis de Hemert;

Gerbrechtis, filia Jacobi Munters et vidua Johannis Wijnens, magistri, comendatoris Aquae Veteris, quae triennium centenarium minor credebatur;

Maria Boele, vidua Stefani Helsdingii.

[28-12-1595] o.s.

28. Circa horam vespertinam sextam obiit Johannes Ruysch, dominus in Pijlsweert iunior, ab ipsis fere cunis mihi amicissimus, 27 circiter annorum, lenta ptyysi, ex nimio calentis vini aestu pulmone ac iecore corruptis, consumptus; ad Brandolinas virgines sepultus.¹⁴⁹⁷

Melchior Verhuel, faber olim ferrarius dominorum;

Carolus Johannes Tack, interpolla. Horum funera more olim inusitato Summi templi sonitu celebrata.

Nuptiae vero celebratae Johannis Bruninxii, hominis levissimi, cum ... Lystria, Amersfortia.

Hoc mense. Frumentum carthusianorum pauperibus publice dividitur.

Fama est, Marsiliam ab Hispano occupatam, sed incerta.

Petrus Adrianus Wijckerslotius usurarum illicitarum accusatus est a Willemo Lamswerdio, et ad praetorem delatus, non sine famae ac nominis detrimento.

Hoc anno exules magnam egerunt praedam, non procul ab oppido Palma Nova, ante duos annos non procul Aquileia, a Venetis constructum et omnibus industriae artibus munitum.

Cuius formam veram apud me habeo, suis propugnaculis circulari expressam, rotunditate nummi vero qui in fundamentis memoriae causa iactae, hanc inscriptionem continebant. Una parte: 'Pascale Ciconia, duce Venetiae ic., A.D. 1593'; ab altera: 'Fori Julii Italiae propugnaculum'.

II, fol. 208r (p. 421)

Annus MDXCVI (1596)

Maxaemiliano a Baexen et Theodoro Gojero V, consulibus.

Incipit

Januarius

[00-01-1596] o.s.

Bommeliensibus hoc tempore insidiae, incertis tamen autoribus, factae; quae noctu a quodam incognito proditae, passim ignis fomenta disposita inventa fuere.

Obiit Simon Sciedamius, canonicus Martinianus, ex casu tam subito, ut nullum deinceps verbum protulerit, cerebro ictus vehementia omnino contuso et violato. Cuius praebendam senatus populusque Traiectinus Antonio Amstelio, ob patris in Franco-Galliam legationem dono dedit.

¹⁴⁹⁶ Op 27 dec., bij Sint-Oedenrode.

¹⁴⁹⁷ Jan Ruysch leverde bijdragen aan het Berlijnse en het Leidse album amicorum van Buchelius.

Arnoldus Verhorstius, coctor cerevisiarius, quod publicanos fraudasset, periurii insuper, prodente publico servo, convictus esset, male mulctatus, infamiam et ignominiam aeternam incurrit.

Filius praetoris nostri, ex pyratarum manibus ereptus, exiguo pro sumptibus factis lytro redemptus exspectatur.¹⁴⁹⁸

Vendita bibliotheca Johannis Ruyschii, 700 fere florenis.

Amersfortiae celebratae sunt nuptiae: ... Dassert et Agnetae Bilartiae.

Henricus Wiltius in collegium consilii provincialis adscitus.

Obiere Maria, Herberti Haesteni **Error! Bookmark not defined.**,¹⁴⁹⁹ procuratoris, filia, et uxor Henrici Eckii in Jutfaes, mente iamdiu capta, quae quondam ancilla domini de Rijnhoven ac inde coniux nomine.

In effigiem pacis Hispanicae Lugduni carmine lusit¹⁵⁰⁰ Nicolaus Ruyschius.

Fama est, Albertum Austriacum, cardinalem, archiepiscopum Toletanum, Bruxellas appulisse, ac una cum ipso Philippum Nassovium, Wilhelmi Aurantiae principis filium, hactenus in Hispaniis detentum.

Nuptiae item celebratae Lubberti Turck, domini de Heesbeen, cum Nicolaa de Gent, privigna domini de Cralingen.

Circa hoc tempus. Apud Grudios vitam cum morte commutasse audio Ludovicum Carrionem, iurisconsultum, virum doctissimum, qui ibidem sacris fuerat initiatus et canonicorum, ut vocant, collegio adscriptus.¹⁵⁰¹

II, fol. 208v (p. 422)

Februarius

[07-02-1596] o.s.

VII. Quidam circulator in area aulae episcopalis edidit venationem lupi, ac deinde ursae, sed parum acrem.

[23-02-1596] o.s.

Bacchanalibus. Johannes Ottonis Rodius tres boves, pretio 462 florenis aestimatos, alearum fortunae expositurus est. Ita ut is, qui plurimas notas ternis trium alearum iactibus exhibuerit, maximum, et sic deinceps, auferat.

Nuptiae celebratae:

Hugonis Ruyschii, consiliarii, cum Lucia Egmondana;

..., Amsterodamensis cum Antonia Jacobi Scendels, filia 16 annorum;

Cornelii van de Pol, Lucae filii, cum ... Cornelii Both, questoris Ultraiectensis Primarii filia, 16 item annorum;

Egidii Ledenbergii, Joannis filii, Ordinum scribae, cum Sara de Rijswijk;

Joannis Medenblici, executoris, cum ... vidua N. Beringii.

[13-02-1596] o.s.

XIII. Carceres effregit ... Lennip, nobilis Geldrus, qui a creditoribus suis hic ultra annum detinebatur.

Praetor Zulenus, cum quidam e numero catolicorum romanorum contra leges missas quotidie suis in aedibus magno populi concursu celebrarent, eos citavit ad causam dicendam, et poenae nomine a Moerendalio, decano divi Petri, sacram praebendam. Quemadmodum et a Sypenessio ac Victore Scorellio petiit, a Ruyschio vero indictam legibus mulctam postulavit.

¹⁴⁹⁸ Johannes, Nicolai Zuleni, praetoris nostri, filius, zie fol. 207r.

¹⁴⁹⁹ Vgl. fol. 182v en 194r: Herbertus Haestenus, procureur.

¹⁵⁰⁰ Heeft een gedicht geschreven.

¹⁵⁰¹ Louis Carrion, die B. in Parijs had leren kennen, was 23 juni 1595 te Leuven ('apud Grudios') gestorven. Hij was priester gewijd en werd kanunnik in drie verschillende kapittels.

Post adventum Alberti Austriaci in Belgium, nomine regio edictum publicatum, quo religionis ergo exulantibus liber in patriam reditus concedebatur et fidei in septennium libertas permittebatur. Quae res non Hollandiae tantum, sed et reliquis Confoederatis Provinciis incommoda fuit, et aedium valorem non parum minuit.

[23-02-1596] o.s.

Hisce Bacchanaliis. Vidimus lusum iactus globulorum ligneorum per tripodem, novo more, a mulieribus contra sexus honestatem in via publica exercitum.

Martius

(Obiere in martio):

Aleydis van Loon, Antonii filia, uxor Adriani de Moler;

Adrianus Ram;

Hermannus Westrenius.

[15-03-1596] o.s.

15. Peculiari meo morbo arthritide, sive ut alii vocant saltu, vulgo 'de springende gichte', laborare coepi, nec sine periculo, nec brevis mihi fuit is morbus.

II, fol. 208r (p. 423)

Aprilis

Nostra classis, iuncta Anglicana, expeditionem videtur praeparare in Hispanos.

[02-04-1596] o.s.

2. Peperit uxor Opstratii filium, et Vianii, advocati, filiam.

Albertus Austriacus auspitiis Philippi, Hispaniarum regis, obsedit et non multo post levi negotio occupavit Caletum,¹⁵⁰² oppidum in littore Gessoriaci, cum arce et portu munitissimum munimentum limitaneum totius Franco-Galliae maximi momenti. Quod Angli ultra C (100) annos, deducta ibidem colonia, possederant et, Philippo nuper existente dotali Angliae rege, amiserant, duce Guisio, auspitiis vero Henrici II, Francia regis. Causam fuisse nonnulli arbitrantur, quod Franco-Galli et incolae, veterum discidorum memores, Anglicum praesidium admittere noluerint.

[04-04-1596] o.s.

(4 huius. Publicatum edictum de pontificiis ac jesuitarum scolis non frequentandis).

Johannem van Dam circa hoc tempus ad limites Ultraiectinos versus Aquas Veteres in agro, propter compressam vi virginem, captum et gladio punitum, accepimus.

[22-04-1596] o.s.

XXII. Cum morbo hepatico laborarem, etsi nundum plene ab arthritide liber, venam incidi curavit medicus ac adusto me plurimo sanguine vacuavit. Inde decocto, ex herbis quamplurimis hepaticis confecto, utendum suavit.

Eodem die. Publice edicto cautum, ut quicumque ex advocatorum collegio studiorum suorum laurum in academia Duacensi, Philippo catolico ac summo pontifici deditissima, sumpsisset, iuramentum fidelitatis ipsis Ordinibus faceret, et ne quis ibi suos aleret studiorum gratia.

Aliud item publicatum edictum de mendicis continendis et abusibus eorum obviandis.¹⁵⁰³

Circa hoc tempus. Ordines in Area Pacis theatrum supplitii magni senatus mansurum ex lapide fieri curarunt, cum ante temporarium ex ligno esset. (Leones, qui ad ornatum adhibiti, e propylaeo Pauliano sunt translati).

Obiit hoc mense Stephanus Laurimannus.

¹⁵⁰² Calais, vgl. Bor IV, p. 186-187.

¹⁵⁰³ Vgl. Petit, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten: verzamelingen van de bibliotheek van Joannes Thysius en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden, deel 1 (1500-1684)*, 1882, p. 73 nr. 663.

Nuptiae vero celebratae sunt Theodorici Werckhovii et ... Hattemiae, vitrici cognomine dictae, puellae ex Betavia Geldrica.
Stabulum episcoporum restauratur, et prope turrim Obtusam aggeres ampliantur. Tum fossa ad Marsburgam effoditur.

II, fol. 209v (p. 424)

Filia Gerardi Scade, ancilla patru sui Johannis, canonici Martiniani, cum cuidam calceario nupsisset et propterea probrosis saepe a patruo ac eius uxore verbis compelleretur, animi impotentia ac desperatione noctu quadam in puteum se demisit, ac nisi a patruo, tumultu illo forte excitato, fuisset inde reducta, miserabiliter periisset.

Theatrum supplitii dictum Heyenburch, ab Egiptio quodam errone,¹⁵⁰⁴ ibidem virgis caeso.

Maius

[00-05-1596] o.s.

Apud Lugdunum conventus histrionum totius Hollandiae; hos vulgus nunc 'rhetores' vocat, qui hic certamen elegantiae magna pompa ediderunt.¹⁵⁰⁵

Circa hoc idem tempus. Praefecti orphanis et mente captis, approbante senatu, sortis certamen¹⁵⁰⁶ in proximum annum edixerunt.

[01-05-1596] o.s.

Obiit in principio huius Belia ab Asch, uxor Arnoldi Mathei van der Horst, coctoris cervisiae.

[31-05-1596] o.s.

In fine. Ex puerperio periit Odilia, Reyneri Aswindii Brakelii domini filia, uxor Hadriani a Matenes, domini de Opmeer.

Et N., filia Jacobi de Potres.

[23-05-1596] n.s.

Ardres, Franco-Gallorum oppidum non procul Caletto, ab Alberto Austriaco hisce diebus occupatum, audio, 23 maii.¹⁵⁰⁷

[22-05-1596] o.s.

La Fere, oppidum munitissimum non procul a fano Quintini, XX huius mensis Henrico IV Franco-Gallorum regi traditum, cum a Confoederatis ante Hispanorum teneretur.¹⁵⁰⁸

Johannes Rhenes van der Aa praeposituram divi Johannis consecutus est, conferentibus illam Ordinibus.

(Lex de halecum captura, publicata 14 maii).¹⁵⁰⁹

Junius

[00-06-1596] o.s.

Classes Anglica et Batavica, duce Antonio Perezio, Lusitanam versus creduntur vela fecisse. Platea Pannidarum angustiori forma restauratur.

LECTA publice epistola comitis Hollacci¹⁵¹⁰ et Burani ad urbis magistratum, qua admonitos cives cuperet, ne ad equiria Culemburgana, in fraudem Beusichemiorum tempore bellico nuper instituta, sine principis autoritate proficiscerentur.

[24-06-1596] o.s.

¹⁵⁰⁴ Vert.: Het schavot werd 'Heidenburg' genoemd, naar een 'heiden', een zwervende zigeuner, die daar met roeden geseld is.

¹⁵⁰⁵ Vgl. Bor IV, p. 202-206.

¹⁵⁰⁶ Loterij.

¹⁵⁰⁷ Vgl. Bor IV, p. 193-194.

¹⁵⁰⁸ Vgl. Bor IV, p. 194. La Fère, een vestingstadje tussen Saint-Quentin en Laon, was twee jaar belegerd.

¹⁵⁰⁹ Vgl. Petit, *Bibliotheek*, p. 73 nr. 635.

¹⁵¹⁰ Hohenlohe (Hollack).

XXIV. Praetor advocatos, qui multam edicti revocatorii incurrisse credebantur, citari fecit, qui tamen fori exceptionem obiecere, quod non a suo iudice in ius vocarentur, atque ita res illa tandem Ordinum interpositione evanuit.

II, fol. 210r (p. 425)

Jaarsveld, Rotterdam¹⁵¹¹

[26-06-1596] o.s.

XXVI. Profectus sum Roterodamum, magni Erasmi patriam, ubi vidi ad flumen Leccam, Rheni notissimi Germaniae fluminis sobolem, veterem Jaersveldiae arcem, in territorio Traiectensi sitam; quam hac forma qua delineata est, e navi spectabam.

([gekleurde tekening van Jaarsveld en de Lek]: ‘Jaersvelt’, en ‘Lecca fluvium’).

Fuit mihi hospitium in ‘Molendina deaurata’, ubi pro coena XII solvi stuferos.

Rotterodamenses portum cum suburbio faciunt amplissimum, non levi sumptu; unde cives non parum querebantur, tantos fieri sumptus et mercimonia in dies imminui, quod navigatio Hispanica ac Lusitanica cesset, et rara navis Occidentem versus ob periculorum magnitudinem et Anglorum pyriticam vela faceret.

Statua Erasmi, quae olim lapidea ab Hispanis militibus fuerat confracta,¹⁵¹² inde ex ligno reposita, nunc iterum in foro lapidea conspicitur.

Antonius Bonhortius, Amsterodamensis, cum quandam virginem praeter legitimam uxorem gravidam fecisset, et pater illam, cultro ad pectus apposito, praesentibus testibus cogere vellet, ut vim sibi illatam ab illo fateretur, noluit, se malle mori dicens, quam quicquam confiteri unde malum Bonhortio accideret.

Austriacus omne commercium suorum cum nostris hominibus interdixit,¹⁵¹³ et nescio quos belli apparatus facit. Quem sedulo Nassovius nomine Ordinum nostrorum observat.

Dysentiria plurimum laboratur, qui tamen non omnibus lethalis, sed facili in principio medetur pharmaco.

Mortem vero obiire in hac nostra urbe praeter vulgus:

Geertrudis van Moerendael, vestali voto astricta, virgo senior;

Josina, filia Everardi Zijlji, advocati Traiectensis et consilarii;

Jodoca van den Bongaert, vidua domini Philippi de Poincton, uxor domini de Creton;

Aleydis, filia Arnoldi Feyten, virgo;

Johan Lamberti van Masch van Millingen;

Martinus Rossemius;

Hillegondis, filia Gisberti Baernii, advocati Traiectensis.

Victor Scorellius,¹⁵¹⁴ quod contra edictum sacra romano ritu celebrasset, et pro se apologiam religionis vetitae ergo scripsisset, carceri iam pridem mancipatus, hoc tempore dimittitur.

Obiit Amersfortiae Jordanus Peut, relicto posthumo Jordano, ex filia Gerardi Verspuelii.

II, fol. 210v (p. 426)

¹⁵¹¹ In de komende jaren reisde B. meermalen naar Delft en omliggende steden, 26 juni 1596 naar Rotterdam, in april en augustus 1597 naar Delft, waar zijn zwager Vorstius woonde. In mei 1595 verbleef hij daar een maand. Toen Vorstius hoogleraar in Leiden werd, bezocht hij hem daar in juni 1599. Tussendoor maakte hij verschillende uitstapjes in de wijde omgeving van Utrecht.

¹⁵¹² Zie dl. I, fol. 138r.

¹⁵¹³ Deze ordonnantie is van 27 mei.

¹⁵¹⁴ Deze priester stond later nog meermalen te Utrecht aan vervolging bloot; zie *Diarium* 1907, p. 417.

Indutiae in Galliis factae, ac nostri milites duo circiter millia domum rediere, et tres cum iis a rege ad Ordines nostro legati, cum muneribus ad Mauritium Nassovium, trium insignium equorum, instratis, antilenis, postilenis coeterisque ornamentis pretiosissimis illustrium. Advocatorum collegium frequentare coepit Nicolaus Ruys, apud Batavos nuper advocatus fiscalis.

Julius

[01-07-1596] o.s.

Initio huius mensis. Obit Adrianus Bavarus, cognomento Dives, homo quam maxime avarus, de quo illud Publii dici posset: 'Avarus, nisi cum moritur, nil recte facit'.¹⁵¹⁵

[07-07-1596] o.s.

VII. Vidi camelum, a circumforaneis quibusdam lucelli causa advectum.

Albertus Austriacus omni vi regionem Flandriae Vasense,¹⁵¹⁶ in qua oppidum Hulstium, invadere non sine suorum iactura tentat; quare et nostri illic omnes suas vires ad defensionem eius evocant. Unde Metelburgenses et Dordracenses e suis civibus voluntariis supplementa oppidis, e quibus praesidia militaria erant deducta, miserunt, quin et Noviomagenses Ultraiectinorum praesidium postularunt sibi adduci; quod tamen a senatu negatum est.

Advocatorum collegio adscriptus Johannes Sarcerius, rectoris urbis huius filius.

[10-07-1596] o.s.

X. Quidam villicus e pago Rosendael prope Woerdenum oppidum, novendecim annorum, quod equos numero X (10) ex pascuis abegisset, quod multos, se mercatorem mentiens, variis fraudibus dolisque circumvenisset, quod Gaudae incendium in aedes immisisset civium, postremo quod accepta a Buscumducensibus pecunia Bommelianum oppidum incendere,¹⁵¹⁷ conatus fuisset, publicatis bonis, ad palum strangulatus, igne periit.

[03-07-1596] o.s.

(Miserabilis hoc tempore, 3 nempe julii, perpetrata est [incursio] a Bavaricis militibus, qui commertii causa proficiscentes Coloniam occiderunt et spoliarunt ultra 300).

Circa hoc tempus. Miserabili fato periit quidam, puerum suum infantem ex aquis eripere conatus, qui flumine oppressus cum eodem inventus fuit.

[11-07-1596] o.s.

XI. Primo diluculo natando periit iuvenis quidam

II, fol. 211r (p. 427)

in Fossa veteri, non procul a ponte Pistorio,¹⁵¹⁸ quem parentes non ita pridem e Galliis ad foeneratorem publicum miserant.

Albertus summa vi Hulstanum oppidum invadit,¹⁵¹⁹ magna suorum caede, frustra dehortantibus Ordinibus et regio senatu; a nostris vero alacriter pugnantibus duodecies repulsus est, quibus iccirco honorarium stipendium promissum menstruum pro unoquoque assultu defenso. Dicuntur ibi esse praesidio quatuor millia electorum militum, sub tribuno Georgio Eberhardo, Solmio comite.

Cadiz veroverd

[01-07-1596] n.s.

¹⁵¹⁵ Publilius Syrus.

¹⁵¹⁶ Het Land van Waas; Metelburgenses: Middelburg.

¹⁵¹⁷ Over de brand te Zaltbommel, vgl. Bor IV, p. 167.

¹⁵¹⁸ De Bakkerbrug.

¹⁵¹⁹ Vgl. Bor IV, p. 213.

Principio huius mensis, stylo novo. Nostra classis, iuncta Anglicanae, Gades oppidum et insulam in Hispaniis ad fretum Herculeum occupavit, capta Hispanica classe ibi disposita; vulgo vocatur hoc oppidum Calis malis.¹⁵²⁰

Insulam Vasanam, excepto oppido, occupavit Austriacus I^o huius mensis, vel secundum stylum Gregorianum X^o, amisso in primo congressu duce Borlotta Burgundo (15. revixit). Apparuit hoc mense Aquilonem versus cometa, index, ut multorum opinio, instantis pestis et belli.

[20-07-1596] o.s.

XX. Lustratio civium armatorum facta, et censi fere 4.000.

[25-07-1596] o.s.

XXV. Nundinae messorum et congregatio eorundem in ponte Telonario extra urbem.¹⁵²¹

[24-07-1596] o.s.

XXIV. Quidam homicida capite plexus; idem desertor militiae ac transfuga.

Advocati nostri Duacenses, qui in ius, quod contra edictum Ordinum revocatorium iuramentum distulissent, erant vocati apud Lonium, senatorem delegatum. Ea de causa congregati, inter pocula Hispaniae regi fausta precantes ac Nassovium Confoederatarum provinciarum summum praefectum, insuper habentes, pessimam suam causam reddidere. Jacobus quoque de Wijs, quod quaedam petulantius, ut est suo more dicaculus, in Johannem Lonium cavillaretur, pugnis ab eo male est acceptus.

[31-07-1596] o.s.

Ultimo. Gener carnificis virgis coesus et cauterio notatus est, quod furta et compilationes nocturnas fecisset, vitra confregisset, adulterium perpetrasset, senatui multis confictis suorum criminum mendatiis illusisset.

Nuptiae celebratae hoc tempore:

Johannis Boot cum Cristina Loonia;

... Verburgii, advocati Lucensis, cum ... Gouda;

Johannis de Hornes, baronis de Boxtel Bansigny, domini

II, fol. 211v (p. 428)

de Locres, Angest, Kessel etc., LXV (65) circiter annos nati, cum Anna de Brederode, filia domini Regneri de Brederode, Asten, Cloutingen etc., XLV (45) vel circiter annorum; Cornelii Ottersporii, Willemi praeceptoris olim Martiniani filii, advocati, qui invitis parentibus nuptias, infaustis acclamationibus praecedentibus, contraxit cum Jodoca, Rodulphi Rodii filia, cuius fama parum per urbem integra volabat; ... Pieckii,¹⁵²² domini de Wolfswaert, Bethuani, cum [Mechtelde] Gentia, sorore domini de Gent.

Funera vero maiora haec ducta:

Elizabethae, filiae Willemi Osteromii;

Willemi Risenburgii, cui vulgo nomen domini de Rijsenburch;

Catarinae, filiae Frederici Uuytenhamii, olim abatissae in Coninxvelt;¹⁵²³

Anthoniae, filiae Alphardi Ruyschii;

Annae Schoenianaes, uxoris Johannis Ursini, concionatoris.¹⁵²⁴

Nuptiae celebratae sunt, non sine laeto principio, Walteri Pots et Judithae Helmontiae.

¹⁵²⁰ Over de inname van Cadiz, Bor IV, p. 233. Zie verder fol. 211v.

¹⁵²¹ De Tolsteegbrug te Utrecht.

¹⁵²² Karsten Pieck (1571-1634 Utrecht), heer van Wolfswaard en Muyswinckel, tr. 1. Judith van Weze en 2. Mechteld van Gendt.

¹⁵²³ Het klooster Koningsveld bij Delft.

¹⁵²⁴ Johannes Ursinus, zie fol. 192v.

[00-07-1596] o.s.

Hoc ni fallor mense. Nescio morbo aliquo an vera pietate inducta (Maria Ruysch, filia Johannis Ruysch natu maxima), quod tamen ex subita mutatione animi non creditur noctu, insciis parentibus, ad monasterium Agnetarum virginum excucurrit, petens et obsecrans, ut vestalis fieri liceret. Quod tamen, nisi parentes ultro consentirent, ipsae negarunt.

Clemens Verspuelde Hardervici duxit uxorem ex familia de Weccom.

Circa hoc tempus. Editus libellus de rebus Antonii Perez in Hispania gestis.¹⁵²⁵

Augustus

[00-08-1596] o.s.

Nostri Gadibus post diutinam disceptationem, quod oppidum illud longius a nostro orbe distaret, nec defendi nisi magno sumptu posset, redemptis incolis, spoliatis et incensis aedibus ac nauticis instrumentis corruptis, ne classi ultra forent usui restaurandae, discesserunt, post X (10) quam venerant diem. Praedam abstulere ingentem, et quod reipublicae utilissimum, classem Hispanicam corrupuerunt ac inutilem magna ex parte reddiderunt.

Tres naves in Angliam pervenere cum cognato comitis Exsectiae, morbo laborante, in quibus et Fredericus Scenck, cuius capitaneus, filius Adolphi Metkerckii, in itinere obiit. Ex praeda vero Gadensi hic attulit libros, quos ex incendio

II, fol. 212r (p. 429)

liberasse dicebatur, opera Panormitani, Bartoli, Baldi et Jasonis, at non integra; ubi ipse sua manu scripserat: 'Deese boecken heeft Frederick Scenck meedegebracht uuyt Andalusiën in die eroveringe van Gadez ofte Calis malis.'

Fama est, quendam ex Hardenbroeckiiis nostris, iuvenem in Guinea, cum longius cuiusdam interpretis dolo cum aliis sexdecim a navi processissent, a Lusitanis captum et barbaris venditum.

Johannes Lonius iterum ad praefecturam militarem admissus, cui datus ab Ordinibus quidam signifer ... Hekeren. Hi non prius pleno gaudebunt stipendio, quam cum extra urbem deducendi erunt.

[08-08-1596] o.s.

VIII aut circa. Hulstanum oppidum Austriaco deditum,¹⁵²⁶ cum amisisset in eius oppugnatione LII (52) capitaneos, tribunos autem militares IV. Inter quos et princeps Avellanus, e regno Neapolitano, ex familia Caraccioli, qui paullo ante praefecturam vicariam summi ducis, post obitum Roani, acceperat, et suo sumptu tres annos militiam fuerat secutus. Tribunus item De Bijje; Borlottus vero graviter dicebatur vulneratus. Ex vulgo quinque millia militum cecidere, si vera ipsius Austriaci confessio, nostri nempe ad tria millia addunt. E nostris duo fere millia periere. (Huius obsidionis habeo apud me cartam).

Solmius ob traditum oppidum male admodum apud Hollandos audit, qui ipsum prodicionis insimulare non verentur.

Tradita simul monumenta Nassovianum et quod 'Rapam maiorem' vocant.

Viennenses audio, metu Turcarum omnia sua suburbia incendisse, cum Transilvanus cum exercitu ab eo superatus magna clade, diceretur.

Nuper quidam (Petrus) ex literatis apparitoribus cum portitore Insulari, quod immemores iuramenti contra edictum frumentarium ex urbe educi frumentum permiserant, ademptis muneribus, carcere insuper mulctati sunt.

¹⁵²⁵ Antonio Pérez, *Pedacos de historia, ô Relaciones assy llamadas*, 1594; Nederlandse bewerking 1597 (*Cortbegryp vande stucken der gheschiedenissen va[n] Antonio Perez*). Zie hiervoor fol. 209v.

¹⁵²⁶ Hulst werd 18 aug. n.s. ingenomen.

Oratorium olim Trium Regium, via Brigidana, nunc vero gladiatorum scola, ademptis scalis coctis, retegitur tegulis.

II, fol. 212v (p. 430)

Danus circa hoc tempus coronam sumpturus ex hereditate paterna.

Fama quoque nonnihil de nuptiis Philippi Tertii, Hispaniae principis, cum filia Caroli Austriaci, Carinthiae ducis, spargit.

[19-08-1596] o.s.

XIX. Reiecta advocatorum, in ius per praetorem vocatorum, ex causa edicti revocatorii exceptio fori, quam opposuerant, a qua *reiectione* appellarunt.

De frumenti conservatione, ne extra provinciam portetur, iterum actum; ex Dania enim et vicinis regionibus parum adfertur.

[26-08-1596] o.s.

XXVI. Lonus suos milites lustravit.

Fama est, indutias inter reges Hispaniarum et Francorum in quadriennium pactas.

Nuptias celebrarunt hoc mense:

Petrus Westrenius cum affini sua Agneta Hardenbroeckia, cuius tamen conatibus summe obstabat avia paterna;

... Dolder cum ... puella Bethuana, 15 tantum annorum, qui secundo nuptiarum die, malo spiritu tentatus, poenas nimiae superbiae dedit;

Lambertus Canterus cum ... filia Rotardi Lanscron.

Funerati vero:

Walterus, Jacobi Jureti filius, qui Lutetiae obiit, ubi studiorum gratia agebat, ex peste, ut volunt;

Petronella, Jacobi Snoeckii uxor, ex tabe;

Fredericus Uuytenengius, praefectus civium armatorum, ex pestilenti febre, quae quinto die abstulit. Cadaver vero adeo sanie et putredine infectum erat, ut contra morem quarto die sepelire illud cogerentur heredes.

[16-08-1596] o.s.

XVI. Summo mane obiit Justus Voerstius, scriniarius, uxoris meae patruus, ex longissima tabe.

Cornelius, Arnoldi Veremii filius, in foro Lineario,¹⁵²⁷ olim praefectus civium armatorum, mortuus est.

Gasparus, Eustachii Braeckelii, olim consulis, filius, vir robusta admodum dispositione, paucis diebus ex nimio esu mori fructus exstinctus.

Audio (ex literis ad Rhenessium scriptis) quendam Batavum et Hieronimum Columnam scripsisse ad fragmenta Ennii, de cuius tamen fama hactenus mihi nihil auditum. Batavus ille est Paulus Merula.

Lipsius sub proelo habet librum de machinis bellicis Romanis, cuius editionem remoratur, sculptorum eius mentem exprimere nequeuntium imperitia.

Mihi narratum, Andream Schottum, Andverpianum, in-

II, fol. 213r (p. 431)

genio non tam magno quam laborioso, in urbe Caesar-Augustano¹⁵²⁸ apud Hispanos nuper professorem, jesuitarum sectam sequutum, reditum in patriam, distulisse.

¹⁵²⁷ De Lijnmarkt.

¹⁵²⁸ Zaragosa.

Franciscus Junius Tertullianum se emendatissimum editurum ex bibliotheca Palatina, pollicetur.

Hoc tempore fossa apud turrim Fabritiam¹⁵²⁹ purgari coepta.

[22-08-1596] o.s.

XXII. Charisticum convivium fecit uxoris meae soror Sophia.

[28-08-1596] o.s.

XXVIII. Isaaci ... petulantia Joannes Puttenus coactus media nocte cum eius socio Dordraceno pugnare, gravi vulnere caput laesit.

Valde ingravescit annonae pretium, ob ventum, ut volunt, minus prosperum, cum vix hac aestate ex Oriente sufflaverit.

Legati cum muneribus ad Danum ab Ordinibus missi.

September.

[00-09-1596] o.s.

Henricus ab Eck a quodam nebulone in navi Vreswicana graviter vulneratur, idque post maledicta ex improvise.

Sophia, uxoris meae soror, dysenteria laborat, et feбри insuper infestatur. Gertrudis vero Voorstia, altera soror, caput habet admodum inflatum magnoque tenetur ardore. Volunt morbum illum esse, quem 'rosam' vulgo ob colorem vocant.

Everardus Schonenburgius mania in tantum laborat, ut vinculis fuerit coercendus. Quidam ex nimia illi superbia hunc morbum tribuunt, cum in omnibus primus et summus inani fastu audire studeat.

[07-09-1596] o.s.

Cum pridem venatio interdicta erat, VII huius iterum permissa omnibus diebus, exceptis dominicis.

Mala fama hic quaedam sparserat de insidiis, Franco-Gallorum regi a Guisiis factis. Verum id vanum esse, narravit Jacobus Amerongius, qui e Francia ante paucos dies redux, se omnes incolumes in aula regia vidisse, dixit. Bellum autem in Hispanum finitis indutiis parari, renovato cum Angla¹⁵³⁰ et Belgis Confoederatis foedere et iureiurando confirmato.

[10-09-1596] o.s.

X. Iterum cautum, ne quis frumentum extra provinciam exportare aut mittere praesumat.

[13-09-1596] o.s.

XIII. Advocatis Duacensibus inhibita postulandi in Curia provinciali potestas, donec iuramentum revocatorium iuxta Ordinum edictum prestiterint.

Obiit eodem die Johannes, filiulus Jani Ruschii, trium

II, fol. 213v (p. 432)

fere annorum puellus, patrem post novem menses sequutus et apud eundem sepultus XVI huius mensis [16 sept.]. Post cuius obitum, interrupta masculorum serie, Pilswardianum dominium¹⁵³¹ ad filiam pervenit.

Obiere quoque diem extremum:

dominus Johannes ab Avesaet, vicarius Martinianus, meus olim praeceptor,¹⁵³² qui duas in domo Wilibrordiana 'bursas', ut vocant, fundavit;

magister Henricus Cuyckius, medicus, ex dysenteria;

Anna, Cornelii Eckii filia, et uxor Joannis Gerardi van der Lith, subitanea morte;

¹⁵²⁹ De Smeetoren.

¹⁵³⁰ Misschien is 'regina' bedoeld.

¹⁵³¹ Pijlsweerd.

¹⁵³² Zie dl. I, fol. 118r.

Stefana, Baltazaris filia, uxor Joannis Sepperen, oenopolae, ex dysenteria;

Belia Rhodia, uxor Justi Neoportii, in puerperio.

Henricus Stephanus,¹⁵³³ quum iam fere sit septuagenarius, semel tantum in vita capitis dolore fuit affectus. Homo vero est admodum vago et inconstanti, praeter professionem et eruditionem, ingenio. Musas suas per universam fere Europam ac praecipue Germaniam mendicantes emittit, idque suo magno dispendio, cum interim res domestica pereat, quam ex LX millibus (60.000) coronatorum, quae ipsi pater reliquerat, ad XX minus millia (20.000) deduxit.

[15-09-1596] o.s.

XV. Advocati Duacenses iuramentum prestiterunt, exceptis Buyckiis, Veremio et¹⁵³⁴ Steenselio.

Hoc mense. Apud Hollandos novum vectigal excogitatum, quo ii, qui auro aut bisso vestirentur, singulis semestribus florenum pendere coguntur, exceptis duntaxat Ordinibus et militibus. Male autem eiusdem executores aliquoties accepti, difficultatem eius edicti senserunt.

Ordines, etiam ut fraudibus ac furtis ducum et centurionum obviam irent certumque semper militum numerum haberent, in stipendiis militaribus persolvendis veterem morem immutarunt, et non per centuriones, ut antea, sed per certos quaestores stipendium militibus singulis numerari curarunt.

Hisce diebus. In domo angulari, quae est Johannis Borraei, apotecarii ad coemiterium divi Johannis, mira spectra visa sunt, et demonum maleficio plurima damna in culinis puellae ancillae scelere, ut suspicantur, illata: suppellex nempe quamplurima in latrinam coniecta, eluso omni conatu illam extrahere conantibus; vinum

II, fol. 214r (p. 433)

et cerevisia, extractis e doliis siphunculis, per caveam effusa; butyrum sapone commixtum corruptumque; vestimenta conscissa; vitra confracta.

Vitam cum morte commutarunt:

dominus Henricus Ruysch, johannitarum ordinis praefectus, quem ‘commandatorem’ vocant, Ingensis;

domina Catarina de Werdenborch, vidua Jacobi Zuleni, Nivelatii domini in Hoeflaken, ex dysenteria;

Juditha, filia Francisci Both, uxor Bernardi Stellionis (ex δυ...);

Anthonium Harmanni filius de Royen, ex dysenteria.

Habebam ego hoc tempore scutum sive coronatum francicum, aureae monetae genus est, cuius inscriptio erat: ‘Carolus X Francorum rex 1595’. Mirabar cuius esset, cum nullum Carolum hic annus regem habuerit, sed Henricus Navarraeus Bourbonius, hoc nomine IV, Franco-Galliae sceptrum teneat. Nisi Lotaringus dux aut Manius aemulationis causa falsam hanc monetam efficto titulo extrusserint. (Est cardinalis Borbonii, qui se proximum haeredem Franciae diceret).¹⁵³⁵

Ostendenses magnam praedam a vicinis abduxere, et praesidium, quod est Monti Gertrudensi, Bruxellas usque praedatum excurrens, praefectum venationis Brabantiae captivum adduxere. Franco-Galli Artesiam, Hannoniam vicinasque provincias sub imperio regis Hispaniarum ferro igneque crudeliter depopulantur.

Nuper Henrica quaedam saga, apud Rhenos capta, cum examinaretur, inter alia scelera fassa est, quendam Regnerium Joannis, habitantem hic Mursiaca via, rei venereae impotentem

¹⁵³³ Henri Estienne, zie fol. 33r en 77r.

¹⁵³⁴ Doorgehaald Otterspoor; de volgende naam later werd bijgevoegd.

¹⁵³⁵ In het verdrag van Joinville (1584) was bepaald dat de kardinaal koning Karel X zou worden.

fecisse, ut uxorem a longo tempore cognoscere non potuerit, quod et ipse interrogatus confirmavit; hinc paullo post illa flammis periit.

Mira murium copia¹⁵³⁶ in agro Traiectensi frumento ac gramini admodum infestorum reperta; item in agro Batavodurensi antra frumento ac tritico plena, muribus illud convehentibus. (Vide Basilium, 9. *Homilia Hexameron*).

October

[01-10-1596] o.s.

Consules creati: Maxaemilianus Baxen II, Alardus Helsdingius III; XII-viri stilitibus iudicandis: Theodoricus Goyerus, consul defunctus, Johannes Sprutius, Johannes Uchtenbroeckius, Justus Rijsenburgius, Godefridus Veremius, Jacobus Vermatius, Jacobus Bemmelius, Willemus Drellenburgius, Cornelius Malsenius, A. van de Sande, Henricus Buth, Petrus Vosch.

II, fol. 214v (p. 434)

Questores: Willemus a Someren et Gualterus Zulenus.

[03-10-1596] o.s.

III. Philippus Nassovius, Aurantiae princeps, Embricam venisse dicitur, ubi ad eum profecta soror, Hoenloensi comiti nupta. Rumor est, illum nuptias ambire Zybillae, quae est filia natu minima ducis Willemi Clivensis, Juliacensis et Montensis.

Hekserij

[07-10-1596] o.s.

VII. Quaedam Diderica, molitoris uxor, in suburbano Insulensi, cum male audiret et pro saga a vicinis haberetur, quo nomine et praecedenti anno ad senatum fuerat delata, sed dimissa, sese ut purgaret, cogente, ut volunt, filio, carceres subiit. Eodemque die alia (Anna nomine), maleficii nomine infamis ex territorio Abcaudano adducta est.

Vesperis, nobis vigilias ad portam Catarinianam agentibus, porta reserata, adveniente filia domini de Boxtel quae nupta erat domino Dorton, Marnixii cognato, apud Artesios, cuius castellum a Franco-Gallis nuper dicebatur occupatum. Genuerat ea viro decem liberos, avo nondum visos. Habebat vero in comitatu Italam puellam, ex Taddeorum familia, quam pontificis Romani neptem dicebant.

Circa hoc tempus. Creati octoviri civium armatorum:

1. Lucas Pollio, qui signiferum retinuit Brunonem Voschium;
2. Gerardus Johannis, coctor cervisiarum, nuper sartor in Coemiterio veteri; mansit signifer Henricus de Veere;
3. Jacobus Prost, sartor, cuius vexillifer...;
4. Johan van Noort, habet vexilliferum ...;
5. Johan van Wijck, qui signiferum retinuit Justum Rodium;
6. Cornelis Geleynsz, qui signiferum habet Cornelium Goyerum;
7. Willemus Lambertus;
8. Cornelius van Heerwijck.

[13-10-1596] o.s.

XIII. Cum praecedenti die coram senatu demon collum fregisset sagae mulieri L (50) circiter annorum, quae nuper purgandi, ut dicebat, se gratia carceres intraverat, hoc die populo cadaver exhibitum et in foro Palatino exustulatum, tum crate viminea tractum ad supplitii locum, extra Telonariam portam.

¹⁵³⁶ 1596 was een groot muizenjaar; vgl. Bor IV, p. 267.

[15-10-1596] o.s.

XV. Lonius cum suis Rheno praesidii causa profectus est, cum Grevienses milites in Velua currus quosdam spoliasse dicerentur.

II, fol. 215r (p. 435)

Ordines nostri antiquissimo Salvatoris collegio concessere templum Paulinum, ea lege, ut iustis sumptibus sartum tectum conservarent; nam ante aliquos annos,¹⁵³⁷ consule Daventrio Prouningio, Salvatoris templum erat solo aequatum.

Contra Hulstano hoc tempore Nassovius expeditionem fecit, sed parum profecit; munimentum tamen quoddam dicitur occupasse.¹⁵³⁸

Praedones Waudanos,¹⁵³⁹ Zelandiae insulas depraedantes, circiter XL (40) captos a nostris, audio; qui quo vitam aliquo facinore demerentur, ut facilius expugnari posset, se demonstraturos receperunt.

Comes Solmius, Hulstano nuper praefectus, ab Ordinibus militia solutus, malam de se opinionem plurimis reliquit.¹⁵⁴⁰

Vidi edictum Ordinum Hollandiae, quo indicabant, se velle agrum Zijpensem in Waterlandia, non procul a pago Petteo, aggere munire et mare, cui a multis iam annis patuit, excludere; proinde quisque de suo iure doceret et sumptus pro rata conferret, ni excludi protinus et proprietate privari mallet, et sua pro derelicto sumptuum metu habere.

Vitam cum morte hoc tempore commutarunt:

Fredericus¹⁵⁴¹ van Breen;

Antonia, filia Bernardi Stellionis, uxor Johannis Niendalii;

Willemus Antonius Middelcopius;

Maria, filia Johannis Achtevordii, uxor Vranconis van der Hoeve;

Johannes Christophorus Rhenessius a Vulven, Bredae obiit ex dysenteria.

Ex eodem morbo obiit uxor Regneri Sarcerii, rectoris Hieronimiani;

mr. Franciscus Eschius Embricae obiit.

[31-10-1596] o.s.

Ultima huius. Ex dysenteria periit Johanna Mechtildis Zaelen, uxor Johannis Freys de Dolre.

November

[00-11-1596] o.s.

Porta retro praetorium clausa, eo quod quidam secretiora auscultasse dicuntur, alii causam esse dicunt, quod vicini, excrementa ibidem eiicientes, malum odorem ac pestilentem inducerent.

Horologium Martinianum, quod iam pridem a vero ac debito cursu deficere incoepit, iam tandem locatum, ut reficiatur; pretium, ut volunt, X^M (10.000) florenos¹⁵⁴² excedit. (Haec refectio iterum revocata ad finem non pervenit).

Maleficiae accusatae mulieres, mater et filia, dimissae, quamvis fama admodum constans ante multos iam annos reas constitueret.

Nescio quae de classe Hispanica in Belgium praeparata, vi ventorum dissipata, de morte regis Hispaniarum, de caeso ac profligato christianorum ad Agram¹⁵⁴³ a Turcis exercitu, Transillvano fuga evadente, ferantur.

¹⁵³⁷ Begin nov. 1587; zie dl. II, fol. 20r.

¹⁵³⁸ Vgl. Bor IV, p. 247.

¹⁵³⁹ Waarschijnlijk uit het verwoeste dorp Wouw bij Roosendaal.

¹⁵⁴⁰ Vgl. Bor IV, p. 227 e.v. en 247.

¹⁵⁴¹ Godefridus doorgehaald.

¹⁵⁴² *Diarium* 1907 abus.: 990 florenos.

II, fol. 215v (p. 436)

Frumenti magna est difficultas, et murium agros infestantium frumentumque in horreis mandentium ingens copia.

Wachtlopen

[25-11-1596] o.s.

Dissentio circa hoc tempus orta inter senatum et cives ob vigilias, quod ditiores pecunia se redimerent, tenuiores autem vigilare cogentur, cum ante sine discrimine, exceptis tantum valetudinariis, vigilarent, aut commodo vigilantium civium ea redemptio cederet. Unde, XXV huius mensis, quidam sellarius ex vico Pecuario, circa vesperum in foro Palatino, congregatis de more vigilibus, seditionem movit, nec ferendam esse diutius hanc civium tenuiorum oppressionem, clamabat. Ex huius nempe cohorte quendam locupletiolem, a quo redemptionis loco certa pecunia contribulis pendebatur, senatus sibi redimendum assumpserat. Quem, cum vesperi consul cum lorariis captum iret ac capite poenas luiturum ipsum iurasset, parum abfuit, quod non ipse Helsdingius glande ab eodem stationem agente traiceretur.

[26-11-1596] o.s.

Hinc sequenti die portae clausae ad meridiem steterunt, sed frustra. Inde ad terrorem caeteris incutiendum solempni campanarum sonitu trinis diebus citatum. Cum non compareret, perpetuo exilio mulctarunt.

(Ordines generales edicto publico scholas Hispanicas et jesuitarum damnarunt).¹⁵⁴⁴

Senatus, ut querelis tenuiorum satisfaceret et seditionem crescentem extingueret, tenuioribus plerisque libertatem concessit ac e vigilum ordinibus exemit, ac locupletioribus ex aequo custodiam civitatis permisit, prohibita substitutione vicariorum.

[20-11-1596] o.s.

(20 huius. Hispanus cursum omnium finantiarum, ut vocant, inhibuit, et se ita aere alieno liberavit quondam ad interesse).¹⁵⁴⁵

Hoc mense. Vitam cum morte mutarunt ex primis sequentes:

Jacobus Egmondus Meeresteinicus, praefectus ('commendurum' barbaramente vocant)

Middelburgensis, ex ordine Teutonico eques;

Maria ex familia Jutfaciorum, iam ad nihilum fere redacta;

Gerardus Franciscus Bogerus, punito legibus Romanis thoro natus (id est adulterio);

Stephanus Zulenus Nieveltius de Leerdam, ex patris mei sorore natus;

domina Johanna Cuyckia, vidua Johannis Hardenbroeckii Vulveni;

Antonius de Woerden et Vliet, dominus de Colster;

Christina de Hensbeeck, vidua Arnoldi Foetii.

Johannes Veremius tandem et iuramentum fecit, omnium postremus.¹⁵⁴⁶

December

[00-12-1596] o.s.

Cum circiter DC (600) e vulgo et ex ima plebe e signis vigilum propter seditiosos clamores exempti essent, regiones mutatae sunt, ac pars vici Vincemii cum Campo, via Brigidana ac

¹⁵⁴³ Zagreb.

¹⁵⁴⁴ Later tussen geschreven.

¹⁵⁴⁵ Het betrof uitstel van betaling om over meer geld te kunnen beschikken voor de oorlog tegen Frankrijk, Engeland en de Nederlanden.

¹⁵⁴⁶ De laatste van de advocaten die in Douai afgestudeerd waren.

parte fossae Novae ad pontem Paulinum Johanni Vicano adscripta fuit; platea vero Rhoomburgana Jacobo Prostio attributa, qui ordo vicesima die iterum mutatus, atque

II, fol. 216r (p. 437)

iterum in mensis fine, quando plebei ac minores exempti denuo adscripti signis fuere. Circa haec tempora. Apud Lucenses obiit Janus Douza filius, summae spei adolescens, poeta non incomptus, ex Austriaca pridem peregrinatione reversus.

Begrafenis na zelfmoord

[18-12-1596] o.s.

18. Mane se in flumine peremit Janna, Frederici filia, uxor Johannis Brunonis Raephorstii, tinctoris. Erat faemina aetate et forma integra, quae iampridem secundum pepererat, sed melancholico humore, quo saepe laborare solita dicebatur, absente marito eoque creditoribus obstricto ultra quam sperarat, in desperationem versa, tale facinus perfecerat. Nihilominus consuetis iustis sepulturae tradita, morbi vi excusata fuit, cum olim tam infausta cadavera sacris locis inferre ad terrorem inspicientium vetarentur ac abominationis causa maleficorum sepulcris traderentur, reddita execratione.

Id quoque veteribus observatum fuisse, scribit Aristoteles, *Moral.* lib. V, cap. ult. Luterus haudquaquam omnes eiusmodi damnatos esse, dicit, nam Deo perfacile esse, animas servare, quarum corpora spiritibus torquenda tradit. Nec dubium ab ipso diabulo occidi, quod patet ex multis exemplis. Plutarchus quoque author est, quod cum Milesiae virginis repente voluntatem obeundi coepissent, ac multa sibi mortem conscivissent, senatum iis sepulturam non permisisse, verum censuisse, ut nuda cadavera absque ullo tegumentu abiicerentur.¹⁵⁴⁷

Vide *Arresta amorum*, fol. 40; Porphirium, *De sacrif.*; Boetium *De consolatione philosophiae*, lib. 4, met. 4; *Concilio Bracarensi*,¹⁵⁴⁸ cap. num. 34; Heliodorum, 2 pag. 98; L. 12, tit. 2; Cod. lib. 19; Plato in *Phaedone*, 377; Seneca, *Epistolae* 70; *Annales*, Robert [Gaguin] 222; Panormita 3, decr. 175, Basilius. (Arrianus, *Ad Epictetum*, lib. 1, cap. 9; pag. 319; Augustinus, lib. 2 *Contra Gaudentium*, cap. 23; Plato, lib. 9 *De legibus*; Vide librum *Delle donnesche disette*,¹⁵⁴⁹ cap. ult.).

Obiere:

Rodolphus Willemius Culemburgensis,¹⁵⁵⁰ pictor egregius, in exprimendis ad vivam similitudinem imaginibus excellens;

mr. Everardus Schonenburgius, canonicus s. Salvatoris, ex mania aliquamdiu laborans, cuius praebenda ex ordine obvenit collegae Roberto Honthorstio, qui eam dedit sive contulit fratri; domina Elisabetha Ketels, vidua Oliverii Uuyttenhovii, Gaudani.

[20-12-1596] o.s.

20. Obiit Apolonia Francisci, statuarii filia, post longissimam aegritudinem ex invisio hoc carcere liberata;

et eodem tempore:

Emerentiana Cordenortia, vidua Egberti Schonenburgii.

Les anchoves, genuinum et verum halec, veteribus hactenus ignotum, se observasse tradit Everardus Vorstius, medicus.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁷ Plutarchus vertelt dit in zijn *Moralia*.

¹⁵⁴⁸ *Concilium Provinciale Braccarense*, 1567.

¹⁵⁴⁹ Behoeftte, nood. Overklaarbare titel.

¹⁵⁵⁰ Roelof Willemsz, portretschilder te Utrecht.

Godefridus van de Voort duxit uxorem in Sicilia Panormi, iuvenulam 18 annorum.

II, fol. 216v (p. 438)

Annus MDXCVII (1597).

Consulibus Maxaemiliano a Baexen II et Alardo Helsdingio III.

Januarius

[24-01-1597] n.s.

Cum Mauritio Nassovio et Ordinibus Confoederatarum provinciarum nunciatum esset ab exploratoribus Regiorum militum supinam negligentiam et securum ab hostibus animum,¹⁵⁵² qui in agro Tournhautano, absque vigiliis, nullo metu castramentabantur, ne occasione deessent, media licet hyeme tumultuarium exercitum colligentes, subito securos et nihil mali timentes invadunt, dissipant, caedunt et, paucis amissis, maxima victoria potiuntur; 40 circiter signa coepere ac alam unam dissipavere, castrum Tourhoutanum, ubi praedae plurimum erat, occupavere.¹⁵⁵³

[17-01-1597] o.s.

XVII. Eo nomine apud nos triumphatum, et gratias Deo pro victoria publice egimus, supplicatione decreta.

[09-01-1597] o.s.

IX. Sponsalia contracta inter Everardum Vorstium, medicum, et Gertrudim Voorstiam, viduam Johannis Baptistae Scipperii, medici, ubi a parte sponsi contractui interfuerunt Henricus Vorstius, pater, et Andreas Vorstius, frater, et a parte sponsae Arnoldus Buchellius] ac Johannes Wickerslotius, sororii affines.

[25-01-1597] o.s.

XXV. Nuptiae nostris in aedibus consumatae sunt, quod felix et faustum sit precor.

Nuptiae praeterea celebratae fuere hisce Bachanaliis:

Henrici a Baxen cum ... Zulena Nieveltia;

Johannis Niendalii cum ... Vedia Barptolomei filia;

... Essii, Geldri, cum Amelia Culemburgana.

Vitam vero cum morte commutarunt sequentes:

Petronella, Theodori Couckii uxor, Joannis Loonii filia;

Emundus Buchellius, Martini filius, qui hic studiorum gratia apud Johannem Loncium habitabat, ex dysenteria, ut videbatur, cum tredecim fere esset annorum. Hic ego a longo tempore insuetum offitium subii, ut palliatus funus sequerer;

Aleyda Aschia, vidua Henrici Rodii, ex aqua intercute;

Henrica, Justi, cancellarii Campensis, filia, uxor Henrici Ruerveltii;

Catarina, filia Johannis Petri a Mathe, uxor Frederici Cornelii a Beecke;

domina Lucia a Scoonberch, uxor Amelii Uuytenengii.

II, fol. 217r (p. 439)

Februarius

[00-02-1597] o.s.

¹⁵⁵¹ Over Everard Vorstius, zie G.C.B. Suringar, 'De mediche faculteit te Leiden, in het begin der zeventiende eeuw,' *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* 5 (1861), p. 641-648.

¹⁵⁵² De hele zinswending is foutief.

¹⁵⁵³ De slag bij Turnhout op 24 jan. 1597.

Hoc mense. De summa belli apud Lucenses Batavos Ordines Confoederatarum provinciarum consultant. Nostrae autem provinciae proceres, cum exercitum supplemento auxerint, de novis impositionibus deliberant. Batavi Hollandi veteres auctiores fecerunt.

[15-02-1597] o.s.

XV. Renovatum edictum contra villicos contumaces et rusticorum violentos mores.

Circa hoc tempus. Vitam cum morte commutavit:

Petrus Forestus,¹⁵⁵⁴ iam senex, in patriam Alcmariam Delphis reversus, insignis medicus, cuius monumenta quamplurima extant.

Obiere quoque mortem in nostra hac urbe:

Johannes Helmontius, Johannis filius, iuvenis 30 circiter annorum, ex variolis;

Carolus Limeus, homo admodum senex;

Davidia Haerlemia, vidua Willemi Pili, rationarii.

[21-02-1597] o.s.

21. Quidam, qui foro Amsterodami fraudulenter, ut volunt, cesserat, et a Viennae regulo¹⁵⁵⁵ subreptitie diploma impune ibidem manendi impetraverat, per suos creditores conductis militibus inde rapitur; sed reductus inde et, aliis carceri mancipatis, Traiecti paulo post liberantur.

Martius

[00-03-1597] o.s.

Hoc mense. Hispani Steenvicum claro die invaserant; at civium et praesidiariorum virtute expulsi, fugam coepere.

Ambianum, Picardiae caput, ab Hispanis captum, quibusdam incolarum, ob libertatem in religione exercenda permissam irritatorum, ut fama est, conspirantibus tradentibusque.¹⁵⁵⁶

Atrebatum etiam a Franco-Gallis tentatum, sed non perinde feliciter. (Vide ea de re Coloniae editum libellum).

Vidimus hic caereum nudae faeminae simulacrum, egregii artificis manu ad vivam similitudinem expressum.

Mortem obiere hoc tempore:

Gerardus, Rodulfi filius, Rijswijcus, procurator;

Willemus, Johannis filius, Bornbergius, caecus.

[08-03-1597] o.s.

8. Filiola Dominici Bogeri et Aleydis Langiae, neptis meae, in partu ipso extincta;

domina Anna van der Aa, vidua Rodolphi Baernii, domini de Schoonouwen;

Joannes ab Amstell, executor Ordinum Traiectensium.

[05-03-1597] o.s.

5. Mauritius, Arnhemium ad provinciae consilium evocatus, hic venit.¹⁵⁵⁷

[09-03-1597] o.s.

9. Ida Omia peperit filiolum.

Aprilis

[00-04-1597] o.s.

Triticum ad XII florenos, siligo ad X excrevit; unde senatus ad inopiam pauperum solandam panes minori pretio pro ima plebe, qui nomen dederant, fieri curavit ac vendidit.

¹⁵⁵⁴ Petrus Foreest (1522-1597) de lijfarts van Willem van Oranje.

¹⁵⁵⁵ De heer van Vianen.

¹⁵⁵⁶ De inname van Amiens en de vergeefse aanslag op Arras (Atrebatum).

¹⁵⁵⁷ De prins vertrok 14 maart uit Den Haag; de landdag te Arnhem had plaats 18 maart; dus hier wederom oude stijl.

Brief uit Moskou

Vidi epistolam, ex Moscovia Gualtero Verdoesio scriptam a fratre, et alteram eidem missam a Balduino Hamaeo, Brugensi, archiatro magni ducis Moscovitarum,¹⁵⁵⁸ ad quem iam ex Belgio, nunquam visa, sed e pictura cognita uxor proficiscitur, cum:

Nunquam visae flagraret amore puellae.¹⁵⁵⁹

II, fol. 217v (p. 440)

In quibus narrabatur, non procul ab urbe primaria arborem videri in lapidam plane commutatam, quod flumini gelidissimo assiduo perfunderetur; quod quoque eius naturae erat, ut iniecta omnia aureo velut colore tincta monstraret. Incolarum quoque opinione non Tanaim sed Occam unius fere diei itinere distantem Asiam ab Europa separare. (Vide Michaellem à Michou¹⁵⁶⁰ in *Sarmatia*, lib. II, cap. III, principio; et Ovidium, *Metamorphoses* XV). Addiderat animalculi exuvias non admodum magni sed ignotae formae, cuius pili plumarum instar erant molles, erat huic nomen patrium ‘the theudisque bilka’, at Germani ‘vlieghende bontwerck’ appellatam. Praeterea et alteras muris odorati, cuius formam et magnitudinem non absimilem esse arbitror muris aquatici, apud nos vulgaris. Incolae vocabant semi-Graeca voce *δυχοχολη*. Huius excrementa odorata sunt in magno pretio. Videtur horum meminisse divus Hieronimus in *Epistolis* (tom. 2, *Epist.* pag. 75), cum scribat, pueri cincinnatuli capillos peregrini muris olere pelliculas. Junius in suo *Nomenclatore* murem odoratum et peregrinum vocat ‘muskeliaet-ratte’.

Quae in Sacra scriptura transtulit Hieronimus: ‘tanquam cornu monoceratis’. Hebraei, ut audio, verius interpretantur, tanquam cornu uri vel bovis silvestris, cui proprietates ibidem adscriptae magis conveniunt, et ea quae de monocerote traduntur, fabulosa sunt. (Quamvis Sacrae scriptores saepe eius meminerunt: ut Gregorius in *Moral.*, vid. Bodinum, in *Venetia*,¹⁵⁶¹ cap. 19).

Vorstius over Calabrië

Narrabat affinis meus doctor Vorstius, se adfuisse, Ferrariae, Mosi Alatino,¹⁵⁶² Hebreo, medico doctissimo, et apud eundem vidisse Avicennam, Arabice conscriptum litera pulcherrima in membranis, qui videbatur magni alicuius fuisse principis et temporibus ipsius fere Avicennae conscriptus. Cuius translationem, modo principis alicuius ad hoc opera uti posset, et favore frui, se molire aiebat. A vulgari nempe editione toto coelo distare, asserebat. Scaliger tamen noster, ab Huernio interrogatus, quid de translatione Avicennae ac Averroes sentiret, bene se habere translationem utrorumque respondit.¹⁵⁶³

Idem Vorstius, cui Calabria, Apulia ac totus iste Italiae tractus, cui olim Magna Graetia nomen fuit, notissimus erat, cum aliquamdiu medicus fuisset episcopi Anguillonariensis, Nicolai de Grana, Ferrariensis, ex eadem stirpe cum Palavicinis, ut similitudo insigniorum et alia quaedam vetera monumenta indicabant, oriundi, et post eius obitum apud marchionem de Certhara aliquantum temporis consumpsisset, nobis haec, cum cartam eius provinciae

¹⁵⁵⁸ Baldwin (Baudouin) Hamey (1568-1640) uit Brugge, studeerde in Leiden en werd lijfarts van Fodor II in Moskou van 1594-1597. Hij kwam terug naar Nederland en vestigde zich daarna in Engeland.

¹⁵⁵⁹ Juvenalis, *Saturae* IV, 119.

¹⁵⁶⁰ Lees: Mathias à Michou.

¹⁵⁶¹ Zie Bodin, *De Republica libri sex*.

¹⁵⁶² Moise Alatino (Moses Alatinus), joodse arts, gaf Aristoteles, *De coelo*, uit in 1574, werkzaam in Ferrara voor 1598; Avicenna (980-1037) Perzische geneeskundige; Averroes (1126-1198) Aristoteles-kenner. Scaliger sprak met Johannes Heurnius (1543-1601), hoogleraar geneeskunde in Leiden.

¹⁵⁶³ Zie Pollmann 2000, p. 139.

II, fol. 218r (p. 441)

a Castaldo confectam lustraremus, commentatus est.

A Murano nempe fluere Sybarim, qui territorio Sybaritico admodum fertili, iuxta Cassanum et Rosettum, nomen dedit. Ubi olim Sybaris, nominatissima urbs, in cuius ruderibus Thurium, ab Atheniensibus conditum, et inde Cuprae a Romanis, ubi hodie tantum exstat oratorium s. Mariae del Cività, estque sub principatu Bisignano. Non procul a Sybari est Cratis flumen, ibidemque in mare demergit. Quae duo flumina ad centum quandoque passus propinquat, non tamen iunguntur, ut habet non vere Castaldus. (Ovidius, *Met.* XV. Crathis et hinc Sybaris Vesperis conterminus oris, electro similes faciunt, auroque capillos).

Non tam procul hinc supra Roccam Imperialem sunt relliquiae oppidi Anguillonari, incendio ante aliquot annos consumpti, episcopatu nobilis, quorum praesul locorum temporalem quoque habet iurisdictionem. Apud Policorem Heracliae idem narrabat extare relliquias, Metapontum fuisse, ubi nunc Torre di Mar, Petilia ubi Strongillo, Santa Maria de Trinitate. Insulae in Mari Adriatico Diomedaeae, Montem santi Angeli, Garganum, Vellino Avellino, Paestum prope Salernum, qui Sinus Paestanus. Unde poetas vetus viridisque rosaria Paesti, quod rosae Paestanae ibi magna copia crescant.

Idem quoque quod sequitur indicavit. Ad radices montis Vesuvii esse campum adhuc sterilem favillis et lapidibus ambustis plenum, ubi non ita nuper detectas esse relliquias urbis Herculanae cineribus Vesuvianis oppressae; non procul a Pomperipoli, quae hodie Torre del Annonciata.

Idem dicebat, Mercurialem Pisas a Florentinis evocatum et a duce Hetruriae MDC (1.600) ducatos annuos accipere, eumque habere filium puellae magnis divitiis praeditae iunctum, sed a patris ingenio alienissimum.

Idem referebat, se Patavii vidisse in anatomia privata mulierem 20 annorum pulcherrimam, eamque ex partu mortuam, cui renium altera aberat. Narrabat, dominam Catarinam, viduam Nienrodiam, hoc anno mortuam, magna sibi familiaritate coniunctam, faeminam LXII (62) aut circiter annorum, quae V (5) annis ante obitum tempore aliis mulieribus consueto menstrua receperat; perierat vero ex aqua intercute, cum alioqui pinguis et obesula videretur.

Delft, Dordrecht

[09-04-1597] o.s.

IX. Cum affini ac uxore comitati sumus sororem Gertrudim eiusque maritum Everardum Vorstium, medicum, Dordracum usque, et ibidem liberaliter ab eius parentibus excepti, septimo tandem die reversi sumus.

II, fol. 218v (p. 442)

Obiere mortem circa hoc tempus:

..., filia Willemi Pili, uxor vero Henrici Helsdingii;

filiola domini de Rebours,¹⁵⁶⁴ semestris, ex dusenturia, quae novo more nigro in pheretro, campanarum sonitu, non absque ingenti matris dolore elata. Reboursius ante paucos dies cum uxore et familia, nescio quam ob causam, hic habitatum venerat. Quidam eum hic legationis munere apud Ordines a rege fungi dicebat; negabant alii.

Item Maria, Johannis Ravensway filia, vidua Willemi Liesveltii;

domina Adriana, Justi Ratingii, praefecti Heenvlietani, filia;

dominus Petrus Vechtius, decanus Sutphaniensis ecclesiae;

dominus Johannes Axelius, canonicus Martinianus;

Marguareta Pauwia, domini Huberti, consilarii Traiectensis, filia.

¹⁵⁶⁴ Guillaume de Rebours, legeraanvoerder.

Circa hoc tempus Arnoldus Frensius, nescio quam ob rem Joanni Uchtenbroeckio infensus, obviam factus, eundem stricto gladio invadit; quo se defendente, uterque vulneratur.

Maius

[00-05-1597] o.s.

Fama est, regem Franco-Gallorum Ambianum obsidione premere ac munimentis circumdare; Austriacum vero suos ad Boloniam obsidendam misisse, animo divertendi ab Ambiano regem.

De nuptiis Alberti Austriaci cum filia regis Hispaniarum multa feruntur; qui et apud Hallenses Brabantos, relicto ac consecrato in aede Virginis purpureo galero, militarem chlamidem assumpsit et omnino se ‘magistratu’, ut vocant, papali abdicavit.¹⁵⁶⁵

Angli cum nostris firmissimam iterum classem parant, opinione aliquorum ad Caletos obsidendos.¹⁵⁶⁶

Nuptiae celebratae hoc mense: Frederici de Baexen, Maximiliani filii iunioris, cum filia Nicolai Zuleni, praetoris, Cornelia. (Epithalamum lusit H. Gonchardus). Qui mox in locum tum subita morte sublato Frederici Zuleni Nivelatii, praefecti, ‘mareschallum’ vocant, vicarii, suffectus est, licet aetate adhuc parum idoneus videretur. (Nescio an id verum, cum David Zulenius Natewissius hoc munere fungatur).

Praeterea celebratae nuptiae Johannis Vossii cum Catarina ..., indecoro potius et insano quam lauto sumptu.

Vitam vero cum morte commutarunt:

Ida Bogarts, uxor Arnoldi Langii, ex puerperio;

et apud Lucenses Batavos, campanorum tamen hic sonitu indicati:

Andreas Wassenarius, nothus, eques, ac

Amelius Amstelius Mindenus, 12 circiter annorum iuvenis, Amelii, senatoris Provinciarum Confoederatarum filius.

II, fol. 219r (p. 443)

Junius

[00-06-1597] o.s.

Summa frumenti inopia et caritas, adeo ut modius tritici venierit XIII florenis. Causa¹⁵⁶⁷ fuit quorundam mercatorum conspiratio, qui magnam vim ad vicinas provincias, ubi etiam annonae difficultate iam laboratur, lucri causa avehebant. Accedit aliud incommodum ex murium copia, frumentum magno numero consumentium.

[10-06-1597] n.s.

Amsterodami in platea Olitoria,¹⁵⁶⁸ quae ibi prima et mercibus omnigenis frequens, nescio quo incendio quamplures aedes conflagarunt.

Capti hic nuper et Hagesteniae, sub dominio Martinianorum ac divi Salvatoris canonicorum, quidam incendiarii latrones, multorum criminum et damnorum auctores, qui inde suspensio vitam finierunt.

Nuper dominus de Roburs, Franco-Gallus, cum uxore ac omni familia hic sedem collocavit, nullo publico munere fungens.

Andreas Schottus,¹⁵⁶⁹ impetrato fratris studio ab Ordinibus libero comeatu, Colonia Agrippina hic exspectatur. Transtulit hic nuper Romae *Bibliothecam* Photii patriarchae, ex Graeco in Latinum sermonem, cuius exemplar extabat in Vaticanae bibliotheca, et fortean brevi edetur.

¹⁵⁶⁵ Vgl. Bor IV, p. 405 en 411.

¹⁵⁶⁶ Calais was in 1596 door Spanje veroverd.

¹⁵⁶⁷ Hs.: In causa.

¹⁵⁶⁸ De Warmoesstraat, waar op 10 juni 26 huizen afbrandden.

Vitam cum morte commutarunt:

Sophia, Arnoldi filia, uxor ... Honthorstii, nuper puerpera;

Gertrudis Bollia, uxor Martini Gojeri;

domina Clara de Culemborch, vidua Johannis Mulartii de Cranenborch;

Suederus de Culemburch, praefectus interamnii Mosae et Vahalis, qui, ut volunt, postremus ex ea familia legitima.¹⁵⁷⁰

Cum affini meo, doctore Everardo Vorstio, numismata visum ivi quaedam, quibus multum delectatur filia Jacobi de Potres; ubi duo Posthumi tyranni numismata vidi, in Italia quam hic rariora, quod praefectus Galliarum fuerit, et exiguum numum argenteum, ubi ab una parte Justiniani imperatoris effigies, ab altera vero hae literae leguntur: 'Dominus noster Athalaricus rex'.

Errores Ligorii¹⁵⁷¹ in sua charta Neapolitana: Hyrium dicit Vestice esse, quod orium Mesapporium metropolis, Herodoto nominata. Magnus quoque error in Heraclea et Metaponto, quae oppida meliori loco collocat Castaldus. Cassanum mare situm est ad Agropoli sul Golfo di Salerno. Le donne per la mollitia dell'aere passando il XII anno, sono simile alle Cypriotte ciocche non si trove più vergini.

Nicolaus Berck, canonicus Johannitanus, post Rengerum fit quaestor veterum scutorum ac consumptorum.¹⁵⁷²

Obiit hac aestate apud Lugdunenses Batavos Franciscus Raphelingius pater, gener Christophori Plantini, Hebraicarum ibidem linguarum professor.¹⁵⁷³

II, fol. 219v (p. 444)

Julius

[18-07-1597] o.s.

XVIII. Fulmine quidam puer periit, idque in horto aedium nuper Canifii, canonici, contra templum Hieronimianum.

[29-06-1597] o.s.

Die lunae, post festum dedicatorium Magdalenianum, ludus sortiarius¹⁵⁷⁴ initium habuit, omni senatu adsistente, non sine verborum ridicula praefatione, tubarum clangore, tiliarum sonitu et eiusmodi aliis nugamentis.

[21-07-1597] o.s.

Ipsa profesto Magdaleniano¹⁵⁷⁵ Mauritius urbem intravit et post duos dies Arnhemium versus iter arripuit, exercitu ibi convenire iusso.

Vidua principis Auriaci,¹⁵⁷⁶ ultimo huius mensis urbem ingressa, ad Catarinianos divertit.

Periere hoc mense, diversis extincti morbis:

... Bruninx, praefectus monetalis, cui non diu licuit aedibus Rhenessianis, non ita dudum emptis, frui, mortua prius ante annum coniuge;

Gerarda, Henrici Rhodii filia, uxor Isaaci Carolii, Dordraceni, puerpera;

Marguareta Bevelantia, nonna sive virgo vestalis;

Godefridus Bogerus, longa *δυσεντερία* consumptus;

¹⁵⁶⁹ Andreas Schottus (Antwerpen 1552-1629) medewerker aan de 'Bibliotheca magna Patrum'. Hij vertaalde de *Bibliotheca* van Photius, uitg. Augsburg 1606.

¹⁵⁷⁰ Zijn weduwe was Anna van Cuylenborch.

¹⁵⁷¹ Pirro Ligorio / Pyrrhus Ligorius (1514-1583) architect, schilder.

¹⁵⁷² Oudschild- en consumptiegeld.

¹⁵⁷³ Franciscus Raphelengius (1539-1597), sinds 1586 hoogleraar.

¹⁵⁷⁴ Loterij, door de stad georganiseerd, met verplichte versjes, bijv. 'Die wil hebben al, die krijgt niemendal', of 'Nooit, loterij, maakt gij mij blij'.

¹⁵⁷⁵ Prins Maurits verbleef 2 aug. n.s. in Utrecht.

¹⁵⁷⁶ Louise de Coligny, gest. 1620.

Arnoldus Herius, Melitanus, praefectus Werdenus,¹⁵⁷⁷ senex admodum, oculorum et pedum usu pridem privatus.

[14-08-1597] n.s.

Rediere hoc tempore tres naves ex Moluccis insulis et Java, post navigationem triennem.¹⁵⁷⁸ Maxima horum pars qui in navibus fuerant, partim morbo perierant, partim a barbaris, petulantia iuvenili lacessitis, interempta fuerat non tamen inulta. Quare quartam navem regentium penuria derelinquere coacti sunt. Merces, quas adducunt, sunt piper longum, cinamonum sive canellum potius fistulare. Animal quoque ex strutionum ut videtur genere; plumas tamen non habet, sed pilos quodammodo hircinos. Barbari quoque aliquot adducti suo habitu.

Augustus

[01-08-1597] o.s.

Initio huius mensis. Tiberiacum ad Rhenum¹⁵⁷⁹ ab Ordinibus nostris duce Mauritio Nassovio obsidione cinctum; quod oppidum, licet situ ac moenibus validum et satis firmo praesidio munitum esset, nono tamen huius mensis die stylo veteri nostris traditum est. (Conditiones apud me sunt). Quare praesidarii merito, non militum sed praedatorum ac latronum animos habuisse, iudicati sunt, et sine honore ullo dimissi. Credebatur Austriacus subsidium obsessis brevi laturus; quare audita deditione indignatus, non bene animatus in degeneres istos videtur, qui sibi metuentes in oppidulo Geldro se continent.

Delft

[08-08-1597] o.s.

VIII. Delphos profectus sum cum uxore, ut affinem Vorstium, medicum comitis Nuenariae ac Mursiae, inviserem; apud quem vidi anatem exoticam, ex Nova Sembla advectam,¹⁵⁸⁰ palmipedem nec caeteris nostratibus dissimilem, praeterquam rostro, quod non est planum, sed altum strigosum, hac qua delineavi forma colore nigro rubroque spiris distincto. [Tekening van de snavel van de eend].

II, fol. 220r (p. 445)

[18-08-1597] o.s.

XVIII huius. Obsidione cincta Mursa a nostris et 24. tradita, cum arx admodum munita esset.¹⁵⁸¹

Austriacus cum exercitu Ambianum obsidione liberandum proficiscitur; quidam tamen a rege cum comeatu intercepti et caesi dicuntur.¹⁵⁸²

In templo Summo apud Delphenses est sepulcrum Wilhelmi Nassovii, Aurantii principis, ex calce colore marmor Lydium mentiente, cum tabernaculo item ligneo nigro.

Non procul hinc sepulcrum Thomae Tili, ecclesiastis, olim abbatis sancti Bernhardi, cum hoc epitaphio:

Bernardum colui monachus malesanus et abbas,
Sed Christus servum me vocat inde suum.

¹⁵⁷⁷ Arnold Heeren, sinds 1561 commandeur van de Johannieter commanderij in Waarder bij Nieuwerbrug, ten westen van Woerden.

¹⁵⁷⁸ De expeditie onder De Houtman naar Oost-Indië keerde in Amsterdam terug met slechts 87 overlevenden van de 240, en met specerijen.

¹⁵⁷⁹ Rijnberk (Rheinberg).

¹⁵⁸⁰ De overwintersaars op Nova-Zembla kwamen in aug./sept. 1597 in Rotterdam terug.

¹⁵⁸¹ Meurs (Moers); vgl. Bor IV, p. 347.

¹⁵⁸² Amiens, vgl. Bor IV, p. 381.

Thomas Tilius, minister Delphensis.¹⁵⁸³

Edita circa hoc tempus demonstratio quaedam, a Reformata ecclesia Gallica regi suo facta, quam ex Gallica translata apud me habeo.

Delphos vocant a 'delven', id est fodere, quod fossis sit ubique ornata, ut nullus fere vicus aut plataea sit sine aqua.

Vidi hic apud Aprum Francum,¹⁵⁸⁴ coctorem cervisiarum et olim pictorem, cubiculum instar musaei, plurimis statuīs, picturis ac marmoribus insigne, ubi nempe signa ex aere aliquot manu Tetrodii¹⁵⁸⁵ facta; imago caerea, simulachrum mulieris Venetae pulcherrimae, quam maritus pictor Catharinae nomine inter sanctas effinxerat; lucerna antiqua fictilis, inventa apud Woerdenos; iuditium Paridis, in chartula, palmae magnitudine, penna factum ab Anglo-Franco quodam, illustri minutiarum istarum artificii.

Audio, Meningium¹⁵⁸⁶ apud Lucenses et Merulam apud Lugdunenses Batavos historiam huius temporis conscribere. Gorlaeus dicebat, sine sua opera neminem historicam Ultraiectinam, praecipue seditionem Anglicanam, recte conscripturum. Se nempe habere omnia istius temporis secreta et pluribus rebus tum, Mursiaci comitis consiliarius, interfuisse. Vidi apud hunc annulum, ubi Hadriani effigies introrsum et extrorsum ex auro, argento, aere, signis circum zodiacis ac VII planetis; mysticam huius apud veteres vim narrabat plurimumque hoc gloriebatur, se item habere gemmarum antiquarum magnam vim, et quod mirum et apud neminem visum, annulorum. Numos ex auro vidi ultra 400, omnium fere imperatorum seriem complectentes; hic Pescennii, Partinacis¹⁵⁸⁷ aliorumque rarissimorum alioquin caesarum spectabantur imagines. Sed quid dicam? Fumum

II, fol. 220v (p. 446)

mihi vendere conabatur falsarius.

Ex annulis nempe, tam ferreis quam aureis unus tantum est antiquus, argenteus magnus, et nescio an alius ferreus; reliqui a magistro Arnolde, aurifabro, confecti ex aureis quoque numis, minima pars vera est, fictitia maior. Nam ipse elegantiores argenteos aut aereos sive rariores aureos protinus facit cum suo Arnolde, antiquario, adeo ut plus antiquitatis, at falsae, nascatur in eius officina, quam in tota Italia, imo Europa, verae.

Vidi hic bullam consecrationis nummorum posteriorum quorundam imperatorum, Tiberii, Mauriti, Phocae etc., in Laterano inventorum, cum porticus restauraretur non ita nuper. Fuit hic apud Lucenses nuper legatus Polonus,¹⁵⁸⁸ item imperatoris, pro pace aliqua concipienda, at frustra. Polonus cum in Anglia superbius reginam fuisset allocutus, responsum tulit extemporaneum, ut viragine dignum; quod ut protulit latinis verbis, apud me est. [08-08-1597] o.s.

Hisce diebus. Visum ivimus Bruntium,¹⁵⁸⁹ in praedio suo amoenissimo prope Lucenses rusticantem, ubi vidimus anates quatuor alis, ex Calecutho ab Indis avectas, et perdicem Indicum.

Vorstius over de Tarentijnse golf en de Po

¹⁵⁸³ Zie *Diarium* 1907, p. 441: Thomas Tilius (Mechelen ca. 1534-Delft 1590) werd in 1585 predikant in Delft.

¹⁵⁸⁴ Apert Francen of Aper Fransz van der Hoeven (gest. 1627).

¹⁵⁸⁵ Willem Danielsz. van Tetrode (ca. 1525-1588), beeldhouwer, werkte o.a. in Florence in dienst van Benvenuto Cellini onder de naam Guglielmo Fiammingo.

¹⁵⁸⁶ Meningius is als geschiedkundige auteur onbekend; *apud Lucenses* verwijst naar Den Haag.

¹⁵⁸⁷ Piscennius Niger, keizer 193-194; Pertinax, keizer 192-193.

¹⁵⁸⁸ De Poolse gezant Paulus Dzialyn, vgl. Bor IV, p. 332 en 350, en *Diarium* 1907, p. 448 n. 1.

¹⁵⁸⁹ Mogelijk (familie van) Jan Jansz. Brund uit Middelburg, eerst ziekentrooster in Indië, in 1638 teruggekeerd; later predikant, in 1650 in Amboina overleden (*NNBW* 4, p. 333).

Sinum Tarentinum, ut affinis meus Vorstius oculatus testis hunc delineaverat, quum cosmographorum error hic sit crassus, adpono.

([gekleurde kaart van de Tarentijnse golf]: Golfo di Satanasso, olim Sinus Tarentinus).

Oriens, meridies, occidens, septentrio.

Tarentum (de Taronto vide epist. 89 Calentii),¹⁵⁹⁰ Tara flumen, Potamiscus fl., La Salina, Bradano fl., Galesus fl., Torre di Mare, olim Metapontum, Pauole d'Orlando, olim Schola Pythagorae, Basientus fl., La Marchia Feudo, Monasterium S. Basilii, Salandra fl., Scruzano Feudo, Acris fl., Policote Feudo, olim Heraclea, Simo fl., olim Syris, Pantano di Policore, Anglona, La Trissaia Feudo, Rocca Imperiale.

Metapontum distat II mil. passus a mari.

Vidit Vorstius nummum Graecum argenteum, cum inscriptione, ΘΟΥΡΙΩΝ, vide Goltzium, in Magna Graetia. (Thurium olim fuit inter Sybarim et Cratim,¹⁵⁹¹ ubi hodie cività Mondonice et Casabianca, in quo loco visuntur arae vetustae relliquiae, vide Ovidium, *Met.* XV).

II, fol. 221r (p. 447)

Ostia item Padi idem Vorstius hoc fere modo delineavit.

([gekleurde kaart van de monding van de Po]: De ostiis Padi vide Sabellicum, *De rebus Venetis*, lib. 31).

Septentrio, oriens, meridies, occidens.

La Pappezze, La Stela Lada, Francolino, Crispino, Polisenae, Arriano, Le Fornacci Lorto, 18 mil., Ferrara, Mesola, Gorro, P. Gorro, 30 m., C. di Gorro, L. Alba, S. Georgio, Polisene de S. Georgio, Consuchio, P. Volana, Magna Naccia, Argenta, Primara, P. Capressiae, P. Primare, Spina Magna, olim civitas, nunc mari demersa, Maris Hadriatici pars. (Lib. III *Annal.*).

XXX millia passuum in mari a Monte Sant' Angeli sunt insolae, IV numero, olim Diomedeeae dictae, nunc Theverias vocant. Tacitus etiam olim Trimeras: maiores appellantur: Santa Maria di Invicti, et San Doimo; minores vero Gatizzo et La Caprara.¹⁵⁹²

Iuxta Saponaram, ad D (500) fere passus in terra visuntur ruinae veteris Grumentum, Hannibalis castrum nominatissimi,¹⁵⁹³ ubi apparent vestigia murorum et theatri collapsi, item amphitheatrum, thermarum, aquaeductuum, et nobilium aliquot domorum rudera, ad occidentem habet fluvium Saurum, qui Acri ibidem miscetur, versus septentrionem. Est ibidem in aede divi Laverii haec inscriptio antiqua:

Imp. Caesari / Divi Traiani Parth. / Divae Nervae Nep. / Traian. Hadriano Aug. / Pont.
Max. Tr. Pot. III / Cos. III / L. Aquilius Manius / Aed. Pr. II-virque / Ob Hon. Aug. /
D.D.

Et in aede divae Mariae, Civitatis dictae, marmor est candidum confractum, ubi restant hae literae: 'V. Q. Fab.' Forte Fabii Maximi, qui tempore Annibalis ibi aliquandiu fuit.

Est et in arce comitis Saponarae marmor, cuius inscriptio talis:

C. Turcio, C.f. Pom. / Nebro, aedil., pr. II-vir quaestor / Allidia C. lib. Nebris / Mater
filio piissimo / Fecit.

¹⁵⁹⁰ Elysus Calantius (Napels 1430-1503), *Opuscula*, 1503, o.a. *Epistolae ad Hiaracum*.

¹⁵⁹¹ Zie fol. 218r.

¹⁵⁹² De Isole Tremiti in de Adriatische Zee tegenover Termoli; San Domino is het grootste van de vijf eilanden, met Gatizzo zal Cretaccio bedoeld zijn.

¹⁵⁹³ Saponara aan de oever van de Agri, het oude Grumentum, in de regio Lucania. Hier was het hoofdkwartier van Hannibal. Ten O. van het stadje ligt een klein kerkje, gewijd aan St. Laverius.

In hac eadem provincia, in parte Vallis Dianiae, quae rationis vulgo dicitur, est Atenum oppidum, Athenas vulgus appellat,¹⁵⁹⁴ ubi sequens legitur inscriptio, quam Vorstius mihi communicavit. (Vide Leandrum, in *Medit. Lucaniae*, circa finem).

II, fol. 221v (p. 448)

Q. Staius Q. fil. Pom. Gallus / Tr. mil. bis, II-vir ter / Melenceia Sex. fil. Posilla /
Q. Staius Q. fil. Pom. Gallus fil. / Praet. Fabrum II-vir.

Apollae, IV hinc distat passuum mil., Leander Polam vocat,¹⁵⁹⁵ est elegans inscriptio in publico ibidem hospitio, quam hic correctissimam ex Vorstii, affinis mei, descriptione apponam. Quam depravatam admodum alio loco tribuit falso Aldus in *Orthographia* sua: principium deest.

Viam fecei ab regio ad Capuam
In ea via ponteis omneis miliarios
Tabellariosque poseivei hince sunt
Nouceriam meilia LI Capuam XXCIII
Muranum LXXIII Cosentiam CXXIII
Valentiam CLXXXI [] ad fretum ac
Statuam CCCXXXI [] regium CCXXXVII
Suma af Capuam regium meilia CCCXX []
Et idem praetor in
Sicilia fugitivos Italicorum
Conquaesivei redideique
Homines DCCCCXVII fidemque
Primus fecei ut de agro poplico
Aratoribus cederent pastores
Forum aedisque poplicas heic fecei

Capuae etiam inventa et a doctore Vorstio, affini, descripta haec duo epigrammata posterius hoc magni fit a nobiles Maciis, quorum ibi celebris familia, contententibus se ab hoc originem ducere.

L. Macio
P. Pescennio P.f.
Secundo IIII-vir ...
Quod agrum LVC
Reciperavit sine
Impensa reipublicae
Sen. cons.

L. Macio M.f. Pal.
Veterano leg. X
Fretensis
M.L. patrono sibi l.t.

¹⁵⁹⁴ Atena Lucana ligt in de Valle di Diano, 25 km ten NW. van Grumento Nova.

¹⁵⁹⁵ Polla, 8 km ten W. van Atena.

Groenlo opnieuw belegerd

September

[02-09-1597] o.s.

Secunda huius mensis die Groll, oppidum Transissulanum, ab exercitu nostro obsidione cinctum.

Vidi hoc tempore puellam Geldricam, ut ex habitu coniecturabam, forma adeo eleganti et venusta, ut cum quavis vel pictoris excellentissimi industria non modo certare, verum etiam superare omnem artem longe posset.

II, fol. 222r (p. 449)

Erat ea, quod miror, alienissima ab omni fucō;¹⁵⁹⁶ quin et fucatos quoscunque Italicarum matronarum vultus nativo suo colore obscurasset. Quae si moribus elegantioribus et gratiarum donis fuisset imbuta, omnes faemineae pulcritudinis numeros una puella facile implevisset. Jacoba Badensis, uxor ducis Clivensis Johannis, hisce diebus subita morte in custodia obiit, veneno, ut creditur, sumpto, multorum nempe scelerum, ut adulterii ac veneficii, dudum accusata et convicta.¹⁵⁹⁷

[01-09-1597] o.s.

Principio huius mensis. Theodorus Sypesteynius,¹⁵⁹⁸ olim praefectus Woerdenus, inde praetor Lucensis, maleficio tamen suo praetura se abdicare coactus. Tandem nescio quibus iterum muneribus donatus, in castris Grollanis, quod proditionis insimularetur, vinculis oneratus Hagam Batavorum missus. Ubi torturae traditus, aliorum conreorum et propria confessione convictus, de prodendo Montis Gertrudis oppido, turbendorumque item castrorum cum hoste consilia iniisse, traditur. (Et Petrus Harinxman.¹⁵⁹⁹ Sententia typis expressa apud me est).

[15-09-1597] n.s.

15. Edicto Ordinum confoederatorum cautum, ne extra provincias Belgicas Confoederatas frumentum quocumque modo aut titulo efferretur.

Circa hoc tempus. Recepti in consilium vectigaliorum ac portoriorum communium hactenus exclusi Ultraiectini, et Roterodamensi quatuor additi:

Ellerdus Helsdingius, cui ob consulatum iam actum electio permissa, Amsterdamum concessit;

Johannes Rengerus, canonicus Johannitanus, ex Transissulana provincia, quae Superior Traiectensis olim, Groeningam;

Willemus Somerius, Hornam apud Frisiabones;

... Pauli Busii frater, in Zelandiam.

Auditorium litium constituendarum in aulam basilicae Palatinae loco decentiore translatum.

[18-09-1597] o.s.

18. Hic triumphatum, Grollis pridie receptis.

Baarn

Tum et nos Baarnam profecti sumus per Velavii partem, ericetis et paludibus bituminosis desertam. Ubi in celso colle vidi Amersfortiam oppidum, pagos item Soest, Emmenense et regionem Eembdanam, quae ex inundatione maris Mediterranei plurimum damni senserat. Emmenes et Baarn cum Soestio solum habent aridum ac arenosum, multo tamen incolarum et colonorum labore non contemnendam utilitatem afferens; pascendis nempe ovibus est idoneum et fagopyro, vulgo ‘boeckweyt’, serendo. In

¹⁵⁹⁶ Opmaak.

¹⁵⁹⁷ Zie fol. 200r.

¹⁵⁹⁸ Vgl. Bor IV, p. 378.

¹⁵⁹⁹ Pieter Harinckman pleegde verraad in 1596, en werd geëxecuteerd.

II, fol. 222v (p. 450)

paludibus vero cespites conficiuntur, quibus ignem fovere plerisque Belgiae populis usitatum. Circa idem tempus. Ordines nostri quadragesimas rerum alienatarum dominosve mutantium, certa conductoribus praescripta forma, locarunt.

[26-09-1597] o.s.

26. De receptis Ambianis¹⁶⁰⁰ feriae indictae ac Deo gratiae actae; inde vesperi more nostro triumphatum, taedis accensis, tormentis bellicis explosis, campanorumque sonitu. (Literae regis et conditiones apud me sunt).

Hac aestate. Pestis Germaniam ad utramque Rheni ripam, inde per Mediterranea ad oceanum usque pervagata, plurimum vastavit, Agrippinensium multa millia consumpsit et Palatinatum multis in locis hominibus nudatum reliquit.

[28-09-1597] o.s.

Ipsa Michaelis profesto obiit Regnerus Sarcerius, praeceptor meus, scholae nostrae Hieronimianae gymnasiarcha,¹⁶⁰¹ vir bonus et diligens, in quo plurimum iuventus amisit. Tabes corpus exsuccum propemodum semper et aridum brevi consumpsit.

Quo ipso, ni fallor, die. Luci Batavorum Sypesteinius, ut supra rettuli,¹⁶⁰² proditoris convictus, cum alio quodam scriba capite poenas dedit, et precibus cognatorum corpus sepulturae traditum, monstratis nihilominus signis publico in supplitii theatro, quibus proditoris poenam promeritam indulgentia remissam constaret. Habetur sententia, typis publicata.

Eadem die. Capta Brevortia,¹⁶⁰³ vi expugnata, arx vero necessario dedita. Hic grave vulnus accepit Maxaemilianus Petrus, Mauritii vicarius, et occisus Balfortius,¹⁶⁰⁴ Scotus.

Nuptiae hoc mense celebratae:

Willemi Borrii Amerongii, cum ... Darida, nepte, ni fallor, ex sorore Johannis Duvenvordii, decani Martiniani;

Cornelii Goyeri cum Anna Rammia, Arnoldi filia;

Brunonis Voschii cum ... Moleri filia;

Hugonis Ruyschii, Henrici, commendatoris Ingii¹⁶⁰⁵ filii, cum Elysabetha Culemburgana.

Vitam vero cum morte mutarunt:

Swana, Christiani Lubbertii Pallatii filia, uxor Antonii Senckii, questoris Egmondani, quae animi recreandi gratia, Alcmaria ad suos hic venerat visendos;

Mechtildis, filia Jacobi Bloemesteynii, uxor Goswini van der Voort, civitatis a secretis.

II, fol. 223r (p. 451)

October

[03-10-1597] o.s.

3. oct. Senatus hoc tempore hic publicatus. Consules: Johannes Uchtenbroeckius, Franciscus Sneeckius: XII-viri stilitibus iudicandis: Rotardus Lanscronius, Theodorus Goyerus, Johannes Sprutius, Willemus Drielenburgius, Cornelius Malsemius, Jacobus Bemmelius, Volcardus

¹⁶⁰⁰ Amiens.

¹⁶⁰¹ Vgl. dl. I, fol. 118r, en dl II, fol. 223r.

¹⁶⁰² Zie fol. 222r.

¹⁶⁰³ Het beleg van Bredevoort duurde van 2 tot 9 okt.

¹⁶⁰⁴ Vgl. Bor IV, p. 361.

¹⁶⁰⁵ Hendrik Ruysch, tot 1576 commandeur van de Johannieter commanderij Ingen (bij Buren). In 1594 was hij 76 jaar en woonde in het ordehuis te Utrecht.

Schoordijckius, Jacobus Vermaeth, Arnoldus van de Sande, Johannes Westrenius, Anthonius Rodius et Fredericus Baxius. Quaestores: Bernhardus Uuytenengius et Bernhardus Stellio. [14-10-1597] o.s.

XIII. Publice campanorum sonitu celebrata deditio oppidorum Oldenzeel et Othmarsum.¹⁶⁰⁶ Circa hoc tempus VIII-viri armatorum civium creati:

1. Bruno Voschius, qui signum dedit Antonio Middelcopio;¹⁶⁰⁷
2. Gisbertus Overmeerius, qui signiferum fecit Johannem Wijckerslotium;
3. Cornelius Gislenius, cui signifer Joannes Medenblicus, Leidensis;
4. Jan Fransz van Lewarden;
5. Cornelis van Weede;
6. Wilhelmus Gerardus;
7. Albertus Egbertus Rosweydius;
8. Johannes Antonius Rodius.

Hugoni Ruyschio ab Ordinibus concessa cognitio minimarum causarum personalium, quae infra summam XXXII florenorum, seniori semper consiliario tribui solitam, incorrupto eius animo plurimum tribuentibus.

Publicatae nundinae lineariae in annum binae, circa Bachanalia et in julio; locus iis tributus via Larga prope puteum dominicanorum.¹⁶⁰⁸ [10-10-1597] o.s.

X huius. Enschede oppidulum nostris traditum,¹⁶⁰⁹ eoque nomine triumphatum. Restauratur cloaca et pons in Campo divi Johannis.¹⁶¹⁰ [28-09-1597] o.s.

Obierat hoc tempore (mense superiori) Regnerus Sarcerius, Solmundanus, gymnasiarcha et Institutionum publicus professor.¹⁶¹¹ [24-10-1597] o.s.

In cuius locum suffectus Johannes Lonzius;¹⁶¹² publicam vero professionem senatus tribuit Johanni Sarcerio,¹⁶¹³ eiusdem filio, avvocato Traiectino.

Item obiit Willemus Waellius de Fronesteyn, nobilis.¹⁶¹⁴

XXIII. Obiit Hermannus Pollio, a secretis huius urbis, morte subitanea, in cuius locum suffectus Lambertus Pauwius, eius vicarius, homo prorsus amosus et nullius literaturae. Reiectis eius competitoribus clarissimis, Everardo Pollione, iurisconsulto, Bernhardo Uuytenengio, quaestore etc., ne scilicet magistratus noster, ex hominibus ut plurimum rudibus constans, actorum suorum censorem ferre cogereetur.

Item Johannes Lanscronius N.;

mr. Gerardus Woudenbergius, iurisconsultus et canonicus divi Johannis, qui ptysi periit. Hoc anno. Franco-Galli reformatae relligionis, cum premerentur ab adversariis, regi suo obtulerunt supplicem libellum.

II, fol. 223v (p. 452)

¹⁶⁰⁶ Vgl. Bor IV, p. 362-364. Ootmarsum werd 21 okt. ingenomen, Oldenzaal op 23 okt. n.s. (11 en 13 okt. o.s.)

¹⁶⁰⁷ Doorgehaald: Au[copio].

¹⁶⁰⁸ De Utrechtse lapjesmarkt in de Breedstraat; op 5 mei 1597 gaf de gemeente toestemming aan het linnenweversgilde om hier twee keer per jaar een linnenmarkt te houden.

¹⁶⁰⁹ Bor IV, p. 362. Enschede had zich op 19 okt. n.s. overgegeven.

¹⁶¹⁰ Het Jansveld in Utrecht.

¹⁶¹¹ Sarcerius was rector geweest van 1578-1586 en van 1589-1597.

¹⁶¹² Johannes Luntius werd tot rector aangesteld.

¹⁶¹³ Johannes Sarcerius (ca. 1574-1635) advocaat.

¹⁶¹⁴ Willem de Waal van Vronestein tr. 1. Cornelia van Renesse van Moermont, 2. Maria van Winssen van Heemstede.

Nundinae boum, quae solebant post Galli ferias die lunae incipere,¹⁶¹⁵ ad X octobris diem revocatae sunt, quod frustra olim, ne Amerfortiis noceret, eorumque, ut aiebant, privilegia infringeret, tentatum.

Interiora oppida Trentiae et Duentiae,¹⁶¹⁶ nuper recepta, moenibus pleraque nudata, ne facile iterum rebellandi materiam praeberent, tum, ne hostium incursionibus occupari, aut a nostris magno praesidio munienda essent.

Risi ego cum audirem, Ottonem Blosium Treslongium, nobilem virum et canonicum Martinianum, laudari tanquam optimum aestimatorem lini texturae aliarumque muliebrum operarum exactissimum iudicem haberi.

[31-10-1597] o.s.

Ultima huius mensis. Edictum publicatum de augendis vasis cerevisiariis.¹⁶¹⁷

November

[12-11-1597] n.s.

Lingen, oppidum natura et opera munitissimum in limite Belgiarum, nostris deditum,¹⁶¹⁸ et cum hoc hostes ex omni regione Cisirhenana exacti.

Narratur nescio quid, obscura tamen fama, de classe Hispanica, quam Hyberniam infestare, volunt. Sunt autem et qui reginae figmentum credant, quo facilius vectigal excogitatum suis volentibus imponat.

4 naves e nostris, ab obsidione Lingensi revertentes, pulvere male custodita, misere cum omnibus periere.

Danus pridem hic apud Lucenses suum habuit legatum, admodum in omnibus rebus magnificum.

Circa hoc tempus. Ego ascriptus cohorti primariae vexillariorum, ac tum constitutum, ut nos singulis XXXII diebus circitorum munus obiremus, cum reliqui cives XVI die, non ut ante VIII vigilias agerent. Erant autem in nostra cohorte dimidiata: vexillifer Antonius Middelcopius, Hermannus Gisbertus, Petrus Ravesteinius, Nicolaus Petrus Vogelarius, decanus, Matheus Arnoldi, quaestor, Robertus Honthorstius,¹⁶¹⁹ Cornelius van de Pol, Wilhelmus Copirius, Rodolphus Gerbulius, Gisbertus Brunius, Johannes Splinteri filius Spiegelius, N. de Wilde, Adolphus Sprencckhusius, Adrianus Vernerii filius, Augustinus Marcius de la Place; scutarii: Arnoldus Langius, ...

[07-11-1597] n.s.

Soror Mauriti germana Aemylia, quam unicum habebat, consanguineis exceptis, clam omnibus, ritu romano nupsit Antonii Portugalli filio notho, Emanuelli Lusitano.¹⁶²⁰

II, fol. 224r (p. 453)

Quem tam ardenti prosequuta fertur amore, ut omnia relinquare omniumque indignationem incurrere maluerit, seque cunctis destitutis vel ad mediocritatem plebeae mulieris demittere, quam hunc, cui iam provincia interdicta, deserere.

¹⁶¹⁵ Maandag na St. Gallus (16 okt.), dus 17 okt. 1597.

¹⁶¹⁶ Drenthe en Twente.

¹⁶¹⁷ De biertonnen werden vergroot van 174 mingel (= 43,5 kannen, 147,9 liter) naar 176 mingel (= 44 kannen, 149,6 liter). Dat deed men twee of meer keer per eeuw. Enerzijds om zich aan te passen aan de trends in de handel, de maat van de biertonnen nam overal van lieverlee toe. Mogelijk ook om de belastingdruk te verlagen, want brouwers betaalden accijns per brouwsel en per vat, dus hoe groter het volume, hoe minder belasting per 'liter' (met dank aan Leen Alberts).

¹⁶¹⁸ Met de verovering van Lingen (nu in Duitsland) werd de veldtocht van Maurits afgesloten.

¹⁶¹⁹ Deze naam schijnt later doorgeschrapt te zijn.

¹⁶²⁰ Maurits was fel tegen dit huwelijk van Emilia (1569-1629) en don Emanuel (1568-1638), die tien kinderen zouden krijgen.

Obiit iampridem Ferrariensis,¹⁶²¹ unico tantum filio relicto, non legitimo toro nato, quare ducatus, feudem nempe est pontificum, iure vacaret nisi filius iure, ut arbitror, retentionis illum iam occupasset, patre iamdiu consentiente, et necessaria filio praeparante, unde res ad bellum spectare videtur.

[26-11-1597] o.s.

XXVI. A senatu singulis civibus pro familia et facultatibus indictum, ut frumentum emerent, illudque intactum ad Paschatis festum conservarent. Ordines item, magistratus et collegia canonicorum tritici certam quantitatem coemptam seposuerunt.

Publicatum, ne quis privatim Latinam linguam doceat. Idque, ut arbitror, in gratiam novi rectoris scolastici, quo omnes Hieronimianum gymnasium frequentent.

Vitam hoc mense cum morte commutarunt:

Sophia de Wael, vidua Hermannii Vechtii, olim consulis;

dominus Alphardus de Coninck, canonicus scholasticus Petreianus;

Margarita, filia Joannis Gochii, vidua Willemi Doyenburgii.

[14-11-1597] o.s.

XIV. Intra primam et secundam horam noctis, sole existente in Sagittario, luna vero in Geminis, peperit Gertrudis Voorstia¹⁶²² puellum in urbe Batavorum Delphis, quem deinde e sacro ibidem fonte levarunt, ob morbum maturius, Henricus Vorstius et Johannes Wijckerslotius, cum illustri comite Walburgi Nuenaria Mursiaca. Inditum ei nomen Adolphus in memoriam mariti Adolphi, comitis Nuenarii et Muers.

Edita ab Angliae regina declaratio, quare classem contra Hispanos armaverit.

December

[05-12-1597] o.s.

V. Orationem habuit publice Anshemius, Bernhardi affinis nostri filius, XV annorum natus, ingenii non infelicis, in commendationem humanarum artium.¹⁶²³

[14-12-1597] o.s.

XVIII. In glacie clava certatum inter praefectum nostrum armatorum cohortium eiusque vicarium, qui et consilio et arte longe superior erat.

Opschriften van Camillo Sacchino in Moers

Affinis meus Joannes de Wit mihi copiam fecit quarundam inscriptionum, Mursiae, nuper a nostris militibus receptae, inventarum, a Camillo praefecto¹⁶²⁴ ibidem positarum, quae sequuntur.

II, fol. 224v (p. 454)

Ac in munimento ab eo ad Rhenum non procul ab oppido posito:

Mutiliana me fecit,¹⁶²⁵

Mutilianum supra Rhenum fundavi,

Ubi moriar nescio.

Camillus Sachinus hanc inexpugnabilem

¹⁶²¹ Alfonso II d'Este (1533-1597), hertog van Modena en Ferrara, stierf kinderloos.

¹⁶²² De eigenhandige brief, waarin Everard van Voorst op 23 nov. 1597 kennis geeft van de geboorte van zijn zoon, is bewaard; het opschrift luidt: 'Eerbare ende deuchsame joffrou Claesken van Buchell, mijne beminde suster. Utrecht', zie UB Utrecht, Hs. 1324, nr. 2.

¹⁶²³ Zie Pollmann 2000, p. 140. Het betreft Anselm Salmius.

¹⁶²⁴ Camillo Sacchino, commandant van het stadje Moers, had in 1587 bij Essenberg (of Asberg, nu een wijk van Moers) een schans gebouwd met zijn naam. Deze Kamillenschanze werd door Maurits afgebroken.

¹⁶²⁵ Sacchino was geboren in Modigliana (olim Mutiliana), Italië.

arcem cum virtute animi ac propria pecunia
fundavit anno Salutis 1587, militans sub Alexan-
dro Farnesio in servitute regis catholici, in
quo loco Attila, Gotorum rex, fundamenta
urbis Assiburgi destruxit, olim fundatam ab
Ulisse, a publico Ginnio, consule Romano,
restauratam.

Attilam Hunnorum, non Gotorum regem, a scriptoribus vocari certum est. Hunc pleraque
Germaniae loca vastasse legimus, verum Aschiburgum, sive, ut Tacitum scripsisse vult
Rhenanus, Ἀσπύργιον ab Ulisse conditum. Tacitus, *De moribus Germanorum* ex vulgi
opinionem tradit, nec tamen probat, hodie is locus ab incolis Asburg, III milia infra
Novesium¹⁶²⁶ sub comitatu Morsiaco dictus, teste Nuenario, extat. Quem Clivosum esse, haud
procul Veteribus, dictum Aschelburg, tradit Lipsius. Doesburgum esse, vult Gerardus
Noviomagus, at Duesburgum sive Dispurgium scribere voluisse, puto. Qui locus non procul ab
hoc Mutiliano munimento abest. Id autem me nescire fateor, a quo P. Ginnio, consule
Romano, Aschiburgium restauratum sit, cum inter consules neminem Publium Ginnium
invenerim. Quod Romani olim etiam principes animalibus sepulcra et epitaphia posuerunt,
indicant V inscriptiones. Capitolinus de vero: Spartianus in Adriano:
Posuit quoque idem Camillus Mursiae equo suo hos Italico idiomate versus:

Questa è 'l tombo del gentil Lotore
Caval d' guerra di Camil' Sachino
Con pace tua Rinaldo Paladino
Questa al Bayardo tuo leva l' honore.
(Vide Aelianum, *De animalibus*, lib. 16, cap. 60).

[24-12-1597] o.s.

Pridie Natalis Domini. Tollius, medicus, homo admodum dicax et Hispanicae factioni
addictus, propter maledicentiam carceri mancipatus, postero die dimittitur.

[27-12-1597] o.s.

XXVII. Nocte sequenti tonitrua et fulmina audita visaque ultra solitum anni tempus, quod
rarum in hisce provinciis.

Engelbertus, Henrici Botteri Snellenbergii filius, ingenii non admodum acris, nuptias contraxit
cum Didone Verharia, Loenii filia;

Johannes item Zulenus Drakenburgius cum (Agneta) Rhenessia.¹⁶²⁷

II, fol. 225r (p. 455)

Annus a Christo nato MDXCVIII (1598).

Consules: Johannes Uchtenbroeckius et Franciscus Sneeckius Oudanus.

Januarius

[00-01-1598] o.s.

Cum nuper Ferrariensis obiisset,¹⁶²⁸ nulla relicta prole legitima, sed quem legitimi semper
loco dilexerat, Caesare Aestensi, herede scripto. Isque iure retentionis, quod pater eius

¹⁶²⁶ Neuss.

¹⁶²⁷ Doorgehaald: Anna en Baernia.

¹⁶²⁸ In 1597 stierf Alfonso II zonder mannelijke opvolgers. Het huis van Este verloor Ferrara aan de Kerkelijke Staat.

indefinitis partibus, urbem meliorem reddidisset, ducatum Ferrariensem detineret. Ac eo nomine a pontifice Romano Clemente investituram peteret, ut qui non primus illegittime natus eundem obtinisset, adderetque patris votum, et civium cunctorum preces, ingentia item promissa. Non difficilem se primo prebere pontifex videbatur, ut qui Romam diu quietam bello turbari nollet, et de iure suo decedere, quam ferro et sanguine, incerto existente Martis eventu, recuperare nondum plane negata mallet.

Verum is paulo post suorum persuasione mutata sententia, ut quosdam ex suis gentilibus tam amplo ducatu donaret, nihil pacati reddidit, unde res iam ad bellum spectare visa, milites undique cogeantur, urbis oppida castella muniebantur. Estensis autem, qui suis viribus diffideret, ne tandem succumberet, Venetum adsciscit. Is in omnem occasionem vigilans, non hoc praetermittendum ratus, quo solito astu vel tam vicinum sibi faceret amicum vel deficientis saltem actionem, magno licet auro emeret, et urbem suam tam oportuno et valido propugnaculo muniret, plurimum allaboravit. Tandem ad pacem inclinasse partes, nunciatum est, quibus tamen conditionibus, ignoratur.

Fuit hic nuper quidam ophthalmicus, qui mira faciebat in visu restituendo; verum cum plura, imo omnia paene genera morborum more circumforaneorum medicorum attentaret, paulatim eius ars et aestimatio evilit.

Nuper omnium principum fere legati, ut tandem semel pax conveniret inter Belgas Confoederatosque ac Hispanos, laborasse visi, eo rem deduxere, ut apud Diepas, Normanniae inferioris oppidum est, singulorum

II, fol. 225v (p. 456)

legati convenirent. Ex nostris primum nominati: Walravius, Bredenrodae et Viennae dominus, Joannes Barneveltius, Ordinum Hollandicorum syndicus, Elbertus Leoninus, Geldriae cancellarius, magnae ac praecipuae omnes auctoritatis. Verum Bredenrodus et Leoninus sese excusarunt; in quorum loca suffecti Justinus Nassovius, maris praefectus, [et Barneveltius]. Hi cum duobus legatis Angliam petituris, Van de Warven et Hotinga, in portu Brielano ventum exspectant secundum.¹⁶²⁹

Instituti hoc tempore circuitores more Hollandico, qui singulis horis noctis suas singuli regiones perlustrarent, crepitacula seu sinistra sonantes et horam indicantes, atque ita caverent, ne furta fierent. Verum vix ad mensem hic mos duravit.

Circa hoc tempus. In littore, olim Britannico dicto, intra Catvicum et Scheveringen, exposita piscis, longa LII (52) pedum, alta XIII (14), quem piscatores a forma capitis 'potzhoofd' vocabant. (Huius formam ligneis expressam typis apud me habeo).¹⁶³⁰

[19-01-1598] o.s.

XIX, die dominica. Hora circiter IX ante prandium, luna crescente, sole vero existente in Aquario, luna in Piscibus, natus Sophiae, uxoris meae sorori, filius, latis carnisque scapulis, humeris caeterisque membris.

Nuptiae hoc tempore celebratae:

Adriani Schijffii cum Angelica, Alpheri Colonii Hermanni filii, filia;

Johannis Huyteri [filius] cum.....Willemi Rhijneveltii filia;

Joannis Scepteri, hospitis vinarii, cum tenera virguncula ..., Jacobi Splinteri filia, coniugio impari;

... Malburgi, vidui, cum ... Lentia.

Abiere autem ex hac vita sequentes:

Jacobus Theodorus Proos, nuper capitaneus civium;

Maria Burchgravincks, vidua magistri Francisci Rhodii, secretarii Johannis;

¹⁶²⁹ Bor IV, p. 413: jhr. Johan van Gottinga en mr. Johan van der Werke.

¹⁶³⁰ Vgl. Bor IV, p. 433, bij wie een plaat met een afbeelding van de walvis. Potzhoofd: domkop, dikkop.

Maria Nobelia, Melchioris Weymanni uxor;
dominus Casparus ab Hamstede, canonicus divi Johannis senior, homo vagae et dissolutae
vitae, meretricum patronus;
Gerardus Baernius, qui nuper Coloniae uxorem perdiderat, ibidem obiit;
Swana van de Voort, vidua Jacobi Proosii.
Nuptiae insuper celebratae Joannis Sarcerii, Regneri filii, et ...

Februarius.

[00-02-1598] o.s.

Ciconiae citius solito advenere ante consuetum tempus.

Appulere circa hoc tempus vento prospero usae XXXVI (36) ex Hispania naves, cum
supplemento militum et pecuniarum, Calesium et nostram fefellere classem.

II, fol. 226r (p. 457)

[19-03-1598] n.s.

Legati nostrorum, adversa diu tempestate in oppido Brielano detenti, tandem Gallias petiere,
impedituri, ut fertur, ne Gallus cum Hispano pacem faciat.¹⁶³¹

Martius

[00-03-1598] o.s.

Agnum vidi natum bicipitem, octonis pedibus, ceu potius geminum, circa caput coalitum.

Actum est apud Ordines de novo tributo conferendo, id est de vigesimis conductionis
domuum annuatim persolvendis, multum plebe reclamante.

Quidam petulantes ex mendicorum adolescentia quendam simplicioris ingenii, coaequalem
suum, prope pontem divi Johannis¹⁶³² demerserunt.

Magnus fit in Hollandia navium apparatus: Roterodami instruitur classis, quae, duce Olivirio
Ultraiectino,¹⁶³³ per fretum Magellanicum Indiam occidentalem navigatura, creditur.

Amsterodami vero alia, 20, ni fallor, navium, in altum deducitur, ad insulas Moluccas
aromatarias profectura. Sunt autem omnium rerum instructissimae, ad tam longinquam et
periculosam navigationem praeparatissimae. Plures ex hac urbe hoc iter inibunt, ut Antonius
Niveldius, Daniel Omius, Jacobus (Uuytenengius).¹⁶³⁴

Edicto publicato cautum de incendio praecavendo.

Dordraci in fine huius mensis ingens fuit incendium, ex pulvere tormentario.

In februario hi vitam cum morte commutarunt:

dominus Johannes Wesselinck, vicarius;

domina Stephana de Wael, nonna Dalensis;

Joannes Renessius de Baern;

Tomas Knijff;

Joanna de Weert, uxor Errici Sypesteinii, ex puerperio;

Gerardus Raetsveldius, pictor.

Epistola Meletii, patriarchae Alexandrini, ubi jesuitarum tyrannis taxatur, a Douza editur.¹⁶³⁵

Onrust in Utrecht

Aprilis

¹⁶³¹ De gezanten kwamen 19 maart te Dieppe aan.

¹⁶³² De Jansbrug over de Oudegracht.

¹⁶³³ Olivier van Noort.

¹⁶³⁴ Doorgehaald: Emondus Buchelius.

¹⁶³⁵ Vgl. Bor IV, p. 442-443 (Meletii – van een Maltezer).

[00-04-1598] o.s.

Hoc mense. Admodum inquietae res nostrae fuere. Cum nempe octo circiter millia florenorum ad bellicos usus destinatum essent numerandi, nec in promptu haberetur pecunia, senatusconsultum factum est de vigesimis conductionum domibus imponendis, reclamante plebe, ad quam cum durius quaedam alter consul, Uchtenbroeckius, quam liberae aures ferrent, dixisset, res iam palam ad seditionem spectare videbatur.

Clamabant nempe e vulgo plerique, se a nobilibus contra privilegia, contra iura civitatis opprimi. Hos iam contra leges, quae omnino nobiles a reipublicae ad-

II, fol. 226v (p. 458)

ministratione excluderent, praeturam, consulatum ac publicae defensionis magistratum et contra phas occupasse. Praetorem Zulenum omnia pro libidine administrare, generos, affines omnesque sui studiosos in senatum allegisse, quo tandem haereditarium senatum sibi obnoxium efficeret. Bonis praeterea, ad pios usus relictis et ad civium inopiam levandam olim a piis principibus donatis, tam turpiter a nobilioribus et patritiorum liberis abuti, querebantur.¹⁶³⁶

Nulla inde vel minima portione ad publicam utilitatem vel civium commodum perveniente, sed contra maxima et morum et corporum corruptela ea pernitiouse consumi. Se vero addebant a tanto iam tempore novis quotidie vectigalibus onerari, quorum collectionis commodo nobiliorum factio cresceret, ipsi vero penitus deprimerentur. Insuper tribunorum plebis sive VIII-virorum armatorum civium potestate in ordinem redacta, substitui nobiliorum asseclas. Qui omnia tum dicta, tum facta ad suorum voluntatem accommodarent.

Hoc existente rerum statu, subito rumor adfertur, hostes in agro Ruremundano, nescio quas, militum copias continere, Ordinesque vereri, ne quid in nos moliantur. Perinde suadent civibus, militum aliquot signa intra moenia recipiant, donec de hostium voluntate certiores fiant. Quo magis irritata plebs, omnia haec ad suam servitutem conficta asserebat; limitaneas nempe urbes et oppida, si ita se res haberet, muniendas, non hanc, quae iam fere in meditullio Confoederatarum Provinciarum collocata sit. Quare alter consul, Franciscus Sneekius, qui popularior ac eo plebi acceptior, quo seditio cessaret, Lucum Batavorum ad imperatorem militiae confoederatae profectus, necessitatem causatus, ob exortam suspicionem alio milites ducendos impetravit.

Quo reverso, Gisbertus Overmerius, VIII-vir armatorum civium, et Bernardus Stellius ex senatus-consulto ad Nassovium, imperatorem et harum provinciarum summum praefectum, missi, tentaturi, num aliquam remissionem impetrare possent eius partis, quam ex foedere deberent ac conferre tenerentur, cum iniqua nimis ad comparisonem aliarum provinciarum, aestimatione suae portionis gravarentur. Olim nempe XV. partem utriusque Hollandiae, nunc vero X. pensionis contribuere. At cum Nassovius re infecta legatos remisisset, quod non exigui momenti rem diceret, semel publico consensu statuta convellere eamque quere-

II, fol. 227r (p. 459)

lam in medium proferre, quae omnium foret communis, hi legationis acta ex scriptis VIII-viris publicarunt. Qui ea deinde principibus armatorum, cohortes appellant nobiliorum, ad aedes suas convocatis communicarunt. Addita senatus petitione, ut si quid haberent, quod reipublicae conducere et quo commodius collectatio fieret, id in medium proferrent. Respondere nostri: abusus prius et inutiles sumptus tollerent, et nominatim praefectos vigilum, ut minus necessarios. Tum si necessitas postularet, se viritim pro facultatibus

¹⁶³⁶ Zie Pollmann 2000, p. 154.

collaturos. Alii tamen se nihil habere quod conferant, aperte dixere; si quid magistratui opus esset, ex ignavis istis hominibus, quos ‘καυονναί’ ab antiphrasi vocant, fruges, et aurum tantum consumere natis, saltem mutuo sumerent.

Desiderabant sane prudentiori et sedatori ingenio homines cautiorem senatum. Res nempe erat exigui momenti, ob quam tota plebs non erat molestanda, multo minus asperioribus verbis irritanda. Liberis nempe hominibus nihil gravius contumelia servili affici, praesertim ab iis, qui se defensores multitudinis profitentur. Exempla nobis describuntur a Livio, a Dionisio. Quoties nempe in extremam coniecit miseriam Romanam rempublicam, Appiorum pertinacia, et durus in plebem animus.

Nec nempe quicumque sic noster profecit magistratus, quam quod plebem et pauperiores ad deteriora forsitan audenda concitaverit, magnamque publicae autoritatis, quae iam ante nonnihil laborabat, iacturam fecerit.¹⁶³⁷ Adeo, ut vereor, ne si posthaec, maiori necessitate cogente, subsidium a populo senatus postulare voluerit, magis etiam quam nunc reluctantem experiatur difficilemque multo plus se praebeat.

[23-04-1598] o.s.

23. Circa decimam horam vespertinam ingens exortum incendium in suburbio Insulano, quod tamen brevi, alacritate onerariorum publicorum, ad hoc civitate emissorum, extinctum, et duae tantum domus cum horreis consumptae. Quidam illud incendiariorum quorundam maleficio excitatum videri volebant, quod is, qui primum ad extinguendum venisset, a quodam incerto ictu vulneraretur.

Hoc mense. Multi mortales ob ventorum turbines et procillas variis in locis harum provinciarum periire.

De Franco-Gallorum fide multum nostri dubitant.

II, fol. 227v (p. 460)

Hoc item mense. Gravi morbo laboravit Gertrudis Vorstia, soror mea affinis, quae tandem auxilio divino et medicorum diligentia, ex Orci propemodum faucibus erepta, meliuscule se habere coepit.

Erat huic in familia quaedam puella, Agnes nomine, Ruremondana vestalis olim; haec narrabat se agnovisse faeminam, odore tantum herbarum viventem atque in lecto decumbentem, colore vero nullo. (Vide exemplum in *Addit. Chron.* Palmerii, anno 1511).

Vitam hic apud nos hoc tempore commutarunt:

Beatrix van Lanscronia, Johannis Rosantii iunioris uxor;

Gertrudis, Ottonis Brunonis de Leyenberch filia, vidua Jacobi Nessii;

Henricus Hectorius a Ruervelt;

Johannes Rosantius senior;

mr. Theodoricus Verkerckius, utriusque iuris doctor, dominus in Tull et Wael, maiorum meorum ac familiae Zulenae a Blasenburch olim peculium;

Johannes a Pynssen, dominus ab Offem;

Henricus Wernherus, ex peste.

Nuptiae quoque celebratae fuere magna pompa Johannis Gentii, Betavi, et Annae Colembergiae.

Een maand in Delft

[30-04-1598] o.s.

¹⁶³⁷ Zie Pollmann 2000, p. 154.

Ultimo huius. Delphos Batavorum cum uxore profectus sum,¹⁶³⁸ ad affinem doctorem Vorstium, cuius uxor diu gravi morbo laboraverat.

Maius

[00-05-1598] o.s.

Delphorum urbs, in medietate Hollandiae locis sita palustribus, a fossis ibidem manu deductis, Batavice ‘delven’, dicta. Conditorem habet Lotaringiae ducem Gotefredum Gibbosum.¹⁶³⁹ Fuit nuper populosa, divitiis plena, munditiis culta et post ingens incendium¹⁶⁴⁰ quod maximam eius partem absumpsit, multo ornator. Pars orientalis a flammis, ut videtur, intacta remansit, ubi adhuc superest vicus, quem vocant ‘Coq à l’Asne’, ut sonat, quamvis ego ‘Coquilanen’ dictam putem, ab hominibus minimi pretii ac pudoris famaeque haud satis integris, cuiusmodi ibi habitare solent.

Habet quatuor portas, quarum duae Roterodamensis et Hagana, geminae; reliquae sunt Orientalis et Occidentalis, quarum posterior quoque, divo Georgio olim sacrata, alio nomine Brielsens et Waterslotia dicitur.¹⁶⁴¹ Est haec non ita nuper a fundamentis restaurata non exiguo sumptu, sed forma haud sane eleganti; privati nempe cuiuspiam aedes, non publicum opus spectantibus offert. Habet et hanc inscriptionem:

Motu bellico deiecta MDLXXIII (1573),
Necdum composito restaurata anno MDXCIII (1593).¹⁶⁴²

In templo quod Vetus appellatur, magnus fiebat apparatus pontium aliorumque navalium et bellicorum instrumentorum. Disposita vero ad columnas spectabantur insignia Steelantii et Pypenboy cum aliis agnatorum cognatorumque signis, a parte patris Moll, a matris vero Oyenbrugge et Ursele.

II, fol. 228r (p. 461)

Epitaphium quoque legi Johannis Overschie, cui amor ceu furor vitae finem, ut alibi annotavi,¹⁶⁴³ dedit. Distichon, quod primum erat, legi plene non poterat;

Germanos ...
ut vidi, ut sistor, pergo videre Deum.
Janus Overschie,
vixeram anno MDXCI (1591) die octobris XXIII,
annos XXV, menses VI, dies IIX (8).

A quo non procul in pavimento templi superioris, ‘chorum’ olim dici soliti, in lamina area haec legebantur:

Memento, miseri triste hoc decurrimus aevum
Et aura inani et umbra inaniores.

¹⁶³⁸ Buchelius en zijn vrouw verbleven van 30 april tot 22 mei (fol. 231r) in Delft.

¹⁶³⁹ Delft werd in 1074 gesticht door Godfried met de Bult.

¹⁶⁴⁰ De grote brand te Delft van 13 mei 1536.

¹⁶⁴¹ Er waren acht poorten in Delft: de Rotterdamse Poort (met de Schiedamse Poort), de Haagpoort (met de Wateringse Poort), de Oostpoort, de westelijke Waterslootse Poort of St. Jorispoort. Er was ook een Koepoort en een Schoolpoort. De Brielse Poort was mogelijk de oude St. Jorispoort.

¹⁶⁴² Dit opschrift staat ook in de *Inscriptiones* van Buchelius (UB Utrecht, Hs. 1648), fol. 67v.

¹⁶⁴³ Zie fol. 164v.

Externa excipiunt hoc aevum secula; nonne
Ter desipit qui totus huic inhaeret?

Hyer leyt begraven Jacob Schot saliger, starft anno 1592, 28 octobris.
Geen looff so snel en rijst, noch roos en can verdwijnen.
Als d'eertsche mensch vervalt, hij sij doch schoon en groen.
(Alludit ad insignia rosae et folii).

(Hoc tempore. Pax demum confecta inter Gallum et Hispanum,¹⁶⁴⁴ ut ex literis Alberti apud me patet.)¹⁶⁴⁵

Vitra quoque sunt in hoc templo regis Philippi II Austriaci, artis non extremae. Dicuntur et in hac urbe spectari vitra manu Davidis Georgii,¹⁶⁴⁶ heresiarchae, picta.

Facultates summae Delphensium constabant ex coctura cerevisiae, ante aliquot annos summe ubique expetitae, et mercatura frumentaria. Iamvero nuper, sive ita rerum exigente periodo, sive quod divina bonitas quorundam punire voluerit petulantiam, qui nimis divitiis elati, omnem adversam fortunam insuper habere ac superasse videbantur, omnia versa. Zythum namque, ex aquae abundantia foetentis insalubre iudicatum a multis, improbari coeptum causam dedit, ut mercatura cessaret, plurimique versuram facere cogentur. Cuius loco iam avide Anglorum mercaturam lanariam exspectant.

Delftse kunstenaars en verzamelaars

Pictores hic sunt Michael Johannius¹⁶⁴⁷ et Hubertus, amatores Melchior Vineus et Aper Franciscus. Apud posteriorem vidi in musaeo, multis elegantis ornato, plurima sigilla et statuas minores Tetrodii,¹⁶⁴⁸ Delphensis, statuarii egregii; Herculem item depictum vivae magnitudinis Jani Mabuti.¹⁶⁴⁹ Pocula varia ex ophita, lapidem nigrum samothracium sive anthracinum dissectum, ubi cyprii piscis simulachrum omni arte superius, utrimque squammis, capite, caudaque expressum spectabatur. Inveniuntur eiusmodi lapides plurimi in imis terrae visceribus Islebii,¹⁶⁵⁰ Martini Luteri patria. (Vide Munsterum, lib. 3, fol. 721; et Gesnerum, *De figuris lapidum*, cap. XIII; Leonicum, *Varia historia*, lib. 2, cap. 5, lib. 3, cap. 12; vide Becanum in *Niloscopio*, fol. 237; et Agrippam, *Occulta*, I, cap., X).

Affinis Vorstius narrabat, se Senisii in Calabris¹⁶⁵¹ vidisse fundum arenosum et compactum, quem 'timpara' vulgus appellaret, in quo cryptae fierent servandis

II, fol. 228v (p. 462)

vinis commodissimae, ibique inter fodiendum occurrere conchylium pisciumque formae, adeo ad vivum expressae in illa arena, ut praeter vitam nihil deesse, dixeris. Effodiuntur et ibidem urnae, in quibus cineres mortuorum conditi, ossaque triplo nostra excedentia. (Vide et Orosium lib. 2, de diluvii vindicta).

Vidi praeterea apud eundem Aprum¹⁶⁵² anulum aereum antiquissimum, apud Batavos inventum, cum gemmula onychina, annuli crassitudinem non excedente, et duodecim caesares, sculptos in nucibus persici Armeniaci undecim. Prima nempe Julium et Augustum

¹⁶⁴⁴ De vrede van Tervins, 2 mei 1598.

¹⁶⁴⁵ Later tussen de regels geschreven.

¹⁶⁴⁶ David Jorisz of Joris de Coman, 1501-1551.

¹⁶⁴⁷ Michiel Jansz Mierevelt (1566-11641), portretschilder.

¹⁶⁴⁸ Zie fol. 220r.

¹⁶⁴⁹ Jan Mabuse (1470-1532).

¹⁶⁵⁰ Eisleben, geboortestad van Luther.

¹⁶⁵¹ Senise in de regio Basilicata.

¹⁶⁵² Apert Francen of Aper Fransz van der Hoeven (gest. 1627), zie fol. 220r.

continebat, reliquae decem singulos imperatores cum emblematis in parte adversa et inscriptionibus ex numismatis faberrime imitatis exprimebant. Fuerant hi olim in musaeo Granvelano¹⁶⁵³ magno in pretio, nec sine ratione, si artem inspicias in tam fragili materia et tam exigua forma. Quidam mercator trecentos ipsi Apro scutatos aureos francicos obtulerat, et uxori eius quinquaginta ultra promiserat, quo virum persuaderet, ut venderet; quod tamen omnino negabat. Vidi et concham margareticam pulcherrimam, deaurato opere ornatissimam, et satyrum deauratum, ferentem in dorso poculum chrystallinum, porcellanica item pocula florentina, Indica imitantia.

[18-05-1598] n.s.

18 stylo novo. Varia vidi annulorum genera apud Abrahamum Gorlaeum¹⁶⁵⁴ ex aere, ex ferro, argento, auro mixtisque metallis, gemmis, sardis, onychis, agatis, cyaneis, jaspidibus, variis emblematis insculptis ornatissima. Gemmae pleraeque omnes erant antiquae; de annulis vero maxima ex parte dubito, quamvis ipse pro antiquis edendos curet. Habet nempe sub praelo librum, cui *Dactylothecae* indidit nomen, annulorum antiquorum Romani operis ducentorum totidemque gemmarum, quem proximis nundinis videbimus. Vidi et ibidem numos innumerabiles: aureos, argenteos, aereos, Graecorum Asiaticorumque, imperatorum, Romanorum item consulum et caesarum.

Plurimi tamen mihi aurei suspecti, nonnulli item argentei. Summus nempe est antiquitatis sacrosantae falsarius, habetque suum antiquarium, aurifabrum Arnoldum Mursensem, egregium eiusmodi annulorum et nummorum imitatore. Vidi quoque XII imperatorum numismata optumi artificis Paduani, quae tamen ille pro antiquis obtrudere nobis conabatur, cum ipse aereos ab Othone numos factos repperiri aut fuisse unquam negaret, quod is pauco tempore regnasset et favorem militum non aereis, sed aureis argenteisque numis sibi conciliasse verisimilius esset, et artis aequalitas unius, non diversi temporis numos artificisque eiusdem satis indicaret. Occo-

II, fol. 229r (p. 463)

nis¹⁶⁵⁵ et ipse supplementum suo opere plurimum auctum iri dicebat.

[17-05-1598] n.s.

17. Vidi in Foro apud quendam aurifabrum varia concharum genera, fungum item marinum, satis amplum, petrificatum. (At inde compertum est nihil aliud esse quam os internodium spinae dorsualis balenae).

Inde ad Eliam, pictorem, ivimus, cuius uxor nobis monstrabat omnium fere florum vivas ab eo depictas imagines. Hic idem concharum animaliumque eodem artificio solet exprimere formas, colore admodum vivo.

Eadem die visitavimus Franciscum Spieringium,¹⁶⁵⁶ tabifico morbo laborantem, quod damno vereor artis accidit. Varia hic nobis ostendit tapetia, egregia arte elaborata, principi digna, in quibus novo artificio procul existentia terrarum excellentissime expressa videre licet.

Animalium item figurarumque diversarum formae et simulacra adeo accurate elaboratae spectabantur, ut non multum ab illustri pictura abesset, colore vero vivo longe omne penicilli artificium superaret. Ulnam quadratam XXVI (26) florenis et pluris secundum operis excellentiam vendere solet.

¹⁶⁵³ De kunstschat van Granvelle was in 1588 bij een scheepsramp vergaan, zie fol. 96v.

¹⁶⁵⁴ Abraham Gorlaeus (Antwerpen 1549-1609), groot verzamelaar van munten, medailles en zegels (zie fol. 220r); schreef o.a. een: *Dactylotheca* (1601), en een *Thesaurus numismatum familiarum Romanarum*. Zie ook Langereis 2001, p. 217.

¹⁶⁵⁵ Adolphus Occo, *Imperatorum Romanorum numismata*, 1579; 2de editie, 1601.

¹⁶⁵⁶ François Spiering (Antwerpen 1551-1630 Delft), tapijtwever, sind 1571 werkzaam in Delft.

Hunc vidi cum priori coniuge expressum ad vivam similitudinem manu illustris artificis Pourbus,¹⁶⁵⁷ qui amicitiae ad artis supplementum non parum tribuerat. Utebatur hic Spieringius plurimum notatis et exemplis Karoli Vermandre,¹⁶⁵⁸ Haerlemiae habitantis, egregii pictoris. Cuius tam versatile dicebat ingenium, ut cuiuscunque artificii magistris, quod imitarentur, praescriberet, pictoribus, sculptoribus, vitrariis, tapetiariis sive phrygonibus, architectis, aurifabris, textoribus.

Uxorem duxerat hic Spieringius prioris coniugis demortuae sororem, contra leges tam divinas quam humanas, ex Duystiorum familia. Habebat et haec amitam Catarinam Duystiam, mulierem callidam et infinitis litibus implicitam, quibus tamen tantum aberat, ut gravaretur, quin exercitium inde sibi et ingressus denegati. Sunt nempe omnia membra exhausta, insidiis, ut arbitratur, fraternis, veneni paralyti quadam adeo adfecta, ut offitium suum fere nullum faciat, solatium inveniret. Quae cum sororis quoque marito stupri commertium habuisse, dicebatur, quo nomine a germano fratre accusata plurimisque horrendis criminibus incusata fuerat. Is tanquam Tymon¹⁶⁵⁹ aliquis mysantropos solitarius prope Hagam domunculam possidet, ibique solus degit, assidue litibus implicitus, advocatos, procuratores notariosque exercens, estque homo ut ingenio ita et corpore monstroso. Addam hic uxorem Berneveltii, quam Delphis ex sorore sua genuisse, creditur quidam mr. Jacobus de Ultraiecto; cuius rei tegendi causa, pater ei emptus ex nautica faece, cum quo stuprum

II, fol. 229v (p. 464)

iniisse mater fingebatur. Quod tamen ipse in navi saepissime vectoribus suis narrare solitus est, quamvis iam metu promissorum et Berneveltii silentium eius rei sibi imposuerit.

Den Haag, Scheveningen

[15-05-1598] n.s.

XV. Fui cum affini Vorstio Hagam profectus. Ibidem vidi signa militaria 37, hostibus pugna Tiletana erepta,¹⁶⁶⁰ quam ipsam pugnam, sive potius hostium fugam, in aere expressit verissime Jacobus Geynius, ubi et hoc inter caetera distichon legitur numerale Hugo Jani Grotii, Delphensis:

CLare hInC haVt VInCI potVIsse VIdEbIs IberVM,
NobiLIore dIe aVt nobiLIore dVCe.¹⁶⁶¹

Hinc Scevelingam pedites ivimus, ubi in littore Brittanico collegi oceani quisquillas ceu, ut appellat Plinius, purgamenta maris, conchas spongiosas cum suis cancris, vivis adhuc, quercum marinam, stellam marinam. Vidi et orticam marinam admodum copiosam et vulgarem, item mustelam marinam, piscem murena crassiorem, oblongam, forma asellae minoris non dissimilem multum, sed crassae instar anguillae longiorem; vulgus marinum 'aelpuyt' vocat.¹⁶⁶²

Variae literae, tam ad Ordines publice quam privatim ad ipsum Nassovium scriptae, de pace inter Franco-Gallum et Austriacum inita meminerunt, solamque Hispaniarum regis ratificationem expectari, ferunt.

¹⁶⁵⁷ Frans Pourbus (1570-1622).

¹⁶⁵⁸ Karel van Mander (1548-1606).

¹⁶⁵⁹ Timon van Athene.

¹⁶⁶⁰ Op de Tielse heide bij Turnhout, 24 jan. 1597; zie fol. 216v.

¹⁶⁶¹ Clare hinc haut vinci potuisse videbis Iberum, nobiliore die aut nobiliore duce.

¹⁶⁶² Aalpuit of puitaal, soort moeraal.

Caelius Calcagninus, *Epist.*, lib. 12, scribit, ‘halcionem’ hodie vulgus nauticum ‘hyrundinem marinam’ vocare, haud multo passere amplioem, colore tum ceruleo, tum viridi, tum etiam leviter purpureo insignem, eoque non pariliter ita distincto, sed ex indiscreto varie toto corpore, et alis et collo refulgentem, rostro subviridi et longo et gracili, querula admodum voce pervolantem maria.

Rettulit mihi Vorstius, affinis meus, se Dordraci apud Erasmum Buscunducensem vidisse numum argenteum Carli Magni imperatoris, ubi ex adverso legebatur: ‘Batavodurum civitas’. Apud Lucanos taratantulae sunt, ut multotiens observatum, sed innocuae. (Vide Calentium, *Epist.* 431).

Vorstius over Calabrië

In Calabria tanta serici copia, ut princeps Bisignanus¹⁶⁶³ singulis annis colligat LX^M (60.000) aureorum, nam pro singulis libris singulos carolinos habet.

Policori, inter Acrim et Cirim, Heraclea vetus, sub principatu Bisignani, ubi manna colligitur, ut et in Sybaritico,¹⁶⁶⁴ rinnis tantum hodie exstat.

Consentiae¹⁶⁶⁵ caput est Brutiorum, ubi Athalarici, gotorum regis est sepulcrum, et magna ibi hodie numorum antiquorum copia eruitur, colore caeruleo.

Valle de Diano amoenissima, longa 20 m., larga 4 mil., Spelunca fra la Valle di Diano et Auletta, donde esse il fiume negro. (Vide Plinium, lib. 2, cap. 103; et Ovidium, *Metam.* XV). Siler, qui et Silarus, terminus Lucaniae et Picentinorum, loquale ha tal natura che fa diventare pietre le schelle di ligne et foglie, et gli alberi poste in esso; meminit eius *Silius Italicus*, lib. VIII.

II, fol. 230r (p. 465)

Tra Novera et la Cava ci è un fiume che si discende de sotto terra più de cento passi.

Narravit mihi affinis doctor Vorstius, se ex relatione Hectoris Sanseverini Semsii accepisse, ab se, adhuc iuvene, serpentem candidum dodrantalem tenuem et exuccum, sclopeto capiti affixo occisum, totamque inferiorem sclopetti partem veneno ita ex eo infectam, ut lurida et lutea per palmam evaderet.

Ex literis Busenvallii,¹⁶⁶⁶ privatim ad Ordines scriptis, colligitur de pace inter Hispanum et Gallum convenisse, ea conditione, ut Calesium, Ardres aliaque oppida capta restituantur.

Addunt, Berneveltium Angliam petiisse, et nescio quod auxilium ab Anglia promissum ultra consuetum.

[23-05-1598] n.s.

23 maii. Ex Anglia reversos legatos nostros vidimus: dominos Waramondt, Hotinga, Friso[nem], et Van der Werve.¹⁶⁶⁷

Lieven Keersmaecker

Post idem tempus. Visum ivimus mr. Levinum Keersmaeckerum, Zierczeensem,¹⁶⁶⁸ i.c., virum LXXII (72) annorum, visu oculisque vegetis, utpote qui minutissimas literas et legere et

¹⁶⁶³ Bisignano, stadje bij Cosenza in Calabrië.

¹⁶⁶⁴ Policoro, Grieks Heraclea; Acrim (zie fol. 221r), Acri ook een stadje; Sinni (nu rivier), Grieks Siris of Sinis (stad en rivier); Sibari, Grieks Sybaris, steden langs de Golf van Tarente.

¹⁶⁶⁵ Alarik I, koning van de visigoten, werd in 410 begraven in Cosenza in ‘de punt van de laars’, ooit hoofdstad van de Brutti. Valle di Diano is nu een nationaal park in de provincie Salerno. Auletta?, Silarus grensrivier van het oude district Lucania (nu Basilicata) in Zuid-Italië.

¹⁶⁶⁶ Paul Choart, heer van Buzanval (gest. 1607), Franse gezant in Den Haag.

¹⁶⁶⁷ Vgl. fol. 225v.

¹⁶⁶⁸ Mr. Lieven Keersmaecker (gest. 1713), burgemeester van Zierikzee, in 1572 met anderen naar Filips II in Spanje gezonden.

scribere absque conspicilli auxilio possit rectissime, colore vivido et pene iuvenili, coma barbaque canis, crinibusque fluitantibus oblongis intonsisque, argentei instar fili micantibus, aperto semper capite, subucula tantum indutus, continuo in lecto residens, semel in die circa vesperum comedens tumque e lecto surgens, hyeme aestateque eodem modo se habens, nunquam refrigeratoriis, nunquam igne utens, contemptor honorum, contemptor divitiarum, multorum patronus, absque tamen lucro. Ex libris multa didicit, plura tempore et longo usu observavit. In Gallia et Italia per XIII annos non otiose vixit. Biturigis¹⁶⁶⁹ cum ex pedibus laboraret, sine magistro sculpendi artem et in duro silice vivas exprimere imagines arripuit, quod ei feliciter admodum cessit.

Monstravit nempe mihi monachi cuiusdam simulacrum in candido lapide artificiosissimum et aliud ex eodem lapide, licet confractum, venustissimam exhibens effigiem dominae Mariae Davalos, filiae marchionis del Guasto,¹⁶⁷⁰ pro qua ipsa ei LXX (70) aureos donaverat. Vidi et ex nigricante ac subviridi lapide simulacra Francisci Aquavivi, ducis Hadriae et Veneti, Marcelli, aliorumque, quorum mihi nomina iam non occurrunt.

Fuerat is gubernator et praefectus Duvelandiae ac Ziericzeensis oppidi, eiusdemque consul, demum principis Aurasini consiliarius, solus ex collegis superstes. Mathematicus erat praeterea et geometer, omniaque harum provinciarum vada profunda, aquarum cursus, aggerum firmitudines, ventorum impetus. Inprimis callebat, dulcique prestabat eloquentia. Is Mattiacos collocabat in opposite Roterodamo agro, eorumque nomen superesse in castro Mathenesiorum.

II, fol. 230v (p. 466)

Dicebat Duvelandiam, a Zirzeensibus emptam, eadem habere insignia, quae Schipperii, esse vero demonum dentes inter se albo nigroque colore distinctes,¹⁶⁷¹ ut ex veteribus sigillis cum capite Plutonis animadvertisset. Addebatque, se reperisse dictam hanc insulam Duvellandiam quasi Plutonis provinciam, Cirzeam autem a Cerere denominatam, Cereris genere vicinam. Multa narrabat insuper facete de Pasquino Romano, in Tyberim coniecto et iterum expiscato, ac loco suo restituto.

Abdicaverat se plane a publicis rebus ab eo tempore, quo Leicestrius harum provinciarum praefecturam acciperet, seque aliquamdiu occuluerat, frustra deinceps requisitus. Nuper cum soror ipsi adferret ex patria octingentes florenos, ab ea quesivit, quid cum stercore isto ageret. 'Non egeo, inquit, istis vitae inquinamentis; aufer tecum, mi soror, et egentibus distribue.' Summae semper fuit libertatis in dicendo, adeo ut non vereretur ipsi Aurantio, cum quidam de eo comitem Hollandiae faciendo laborarent, dicere: 'Mi princeps, nescio quos quidam somniando vobis titulos pariant, quo adultores perfectissimi evadant. Quin ego quantum in me erit vel solus his resistere conabor, ne te unquam Hollandiae comitem videam'.

Jacob Jansz Graswinckel

Est et quidam hic mihi notus nomine Jacobus Johannis filius Boet,¹⁶⁷² ex patritiis Delphensibus, id est coctoribus cerevisiarum. Hic solitarius vivit in aedibus, nec quenquam vel ex intimis amicis, ne vel sororem aut fratrem, a multis iam annis intra limen admisit, nec carne vescitur nec pisce, nec pomis ullis, pane tantum et butyro, bibit vero serum.¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁹ In Bourges.

¹⁶⁷⁰ Alfonso d'Avalos, marquis del Guasto.

¹⁶⁷¹ Deze zigzag-tanden (geren) van zilver in sabel (zwart) zijn nog te zien in het wapen van de gemeente Schouwen-Duiveland, en komen uit het oude wapen van Duiveland.

¹⁶⁷² Jacob Jansz Graswinckel (1536-1624) ook Boot, genoemd naar de brouwerij de Boot. Hij is bekend als *De Delftsche wonderdokter* naar de roman uit 1898 van Bosboom-Toussaint.

¹⁶⁷³ Melkwei.

Herbarum est cultor, et quaecunq̃ue potest ad medicinam confert eaque impertit pauperibus, quorum vere medicus dici potest, quicquid habet iisdem larga manu distribuens, et nisi ab amicis frenum ipsi imponeretur, cito mendicis dando mendicitatem sibi adferret. Plurimum novis regionibus delectatur libenterque historias Indicas legit. Cum olim, quando adhuc parentum in aedibus habitaret, obvios forte haberet duos ex nautica faece mendicos male vestitos, qui ab eo elemosinam peterent, ipse eos aspiciens ita nudos et verbis fidem adhibens pallium uni tradidit, alteri vero itidem precanti tunicam manicatam dedit et sic, sola subucula tectus, domum rediit. Statutum Delphis, ne quis mendicare ostiatim audeat, nisi simbulum civitatis, plumbeam nempe bullam cum civitatis

II, fol. 231r (p. 467)

insigniis in collo gerat; nec id per totam diem, sed certis tantum horis circa meridiem et vesperum, concessum est. Vetus adhuc hic mos viget, ut funera comitentur faeminae; virginum vero pheretra corollis floridis ornare, sine consensu praetoris non licet, nec cadavera ultra 24 horas conservare; quod tempore pestis, ut videtur, introductum, etiamnum observatur. [27-05-1598] n.s.

27. Reversus ex Franco-Gallia Hugo Janus Grotius, adolescens non indoctus, qui Berneveltium fuerat comitatus; hic nescio quod carmen regi exhibens, aurea ab eodem cathena donatus est.

Rumor est Anglam praesidium Vlixinganum duplicasse, qua de causa ignoratur; omnium vero iudicia suspensa sunt de bello, de pace, de utraque legatione. [29-05-1598] n.s.

29. Fama est, XIII conspirasse in necem Mauriti, et quendam (Petrus Panne,¹⁶⁷⁴ cuius est apud me confessio) ex iis captum Gallo-Flandrum Lugduni Batavorum omnia confessum. Credebatur nempe Mauritius venturus ad nuptias filiae Philippi Marnixii Sant-Aldegondii Lugdunum, ibique occasionem necis inferendi auspicaturi, dicebantur. Alius quidam Haghae captus, inde dimissus est. Dicunt et in hoc numero III esse jesuitas. Mihi vix credibile id videtur,¹⁶⁷⁵ nisi sacrificulos mente captos eo nomine appellandos putent, quibus nempe mica salis facile sentit et periculum et iniquitatem in hoc facinore summam.

Delfshaven

[30-05-1598] n.s.

30. Relictis Delphis ac valedicto affine, cum uxore et eius sorore iam convalescente discessimus. At apud Navalia Delphensium,¹⁶⁷⁶ amplius satis locus est, remorati, emissariorum ingentes vidimus structuras, ad quas Delphensium insignia collocata, cum aurea hac inscriptione, occurrebant: 'Iussu impensisque S.P.Q. Delp[hensis], Francone'.

[22-05-1598] o.s.

22, stilo veteri. Post molestum iter, per Issalam praetervecti Goudam, Aquas veteres, Montfortium, Isselsteinum, summo mane Traiectum appulimus, ubi in suburbio Telonario¹⁶⁷⁷ pestis admodum grassebatur, et in occidentali eius parte 14 iam domus ea erant infectae; in civitate vero tres tantum.

[23-05-1598] o.s.

¹⁶⁷⁴ Pieter Panne uit Ieper, in 1598 terechtgesteld.

¹⁶⁷⁵ Zie fol. 148r en 185v, en Pollmann 2000, p. 113.

¹⁶⁷⁶ Delfshaven.

¹⁶⁷⁷ De voorstad Tolsteeg.

23. Fama est, reversos ex Anglia maris praefectum Justinum Nassovium et Oldebarneveltium, syndicum Hollandiae, legatos ad Franco-Gallorum regem missos, ut impedirent pacem cum Hispano conficiendam.

[29-05-1598] o.s.

29. Noctu audivimus tonitrua tormentorum, a Buscumducentibus ob pacem cum Gallo confectam triumphantibus emissa, ita ut nulla amplius de ea dubitatio esse poterit. (Extant pacis conditiones).

Obiit hisce diebus quidam Anglus, veneno ut creditur consumptus, qui machinas fecerat, quae duorum humeris commode ferri possent et cum una pulveris libra ad maximum spatium globos ferreos IX

II, fol. 231v (p. 468)

vel X librorum pondere emitterent. Dicebatur is, ob nobilis viri caedem patria profugus, hic delitescere voluisse. Magnam vero de eius viri ingenio spem conceperat Nassovius, quod maxime in machinis bellicis excogitandis enitescebat.

Hanc praeterea vitam mutarunt:

Henrica Esselia, uxor Johannis Sprutii, morte subita;

N. Aemstelia Mindena, vestalis Campiregalis, vulgo Coninxvelt;¹⁶⁷⁸

Mechtildis Boecopia, Gisberti Boecopii Campensis filia;

Jacobus Rammius, canonicus Marianus, delirus senex.

Audio ex relatione Scaligeri, Henricum Stephanum obiisse in xenodochio Lugdunensi,¹⁶⁷⁹ omnibus sua incuria perditis bonis.

Hoc anno. Editi rithmi contra subditos Hispanico iugo Belgas, quibus eorum conditio satis exprimitur.

Junius

[00-06-1598] o.s.

Cum Johannes Bouckhoutius, praetor rusticanus Oostveenensium, pridem obiisset, Godefridus Munterus cum socero Neoportio eodem profectus est, ut eius locum obtineret, qua in re tamen nonnihil difficultatis intervenit.

Calesium ex contractu pacis Gallo-Francis redditum, sed adeo omnibus nudatum, ut praeter oppidi moenia et aedium parietes vix quod relinqueretur.

Angla ab Ordinibus Confoederatarum Provintiarum petiit licentiarum abolitionem,¹⁶⁸⁰ et XL (40) naves ab Hollandis, quibus mare omne Hispanis infestum reddatur, quae suae classi adiungerentur.

[28-06-1598] o.s.

XXVIII. Quidam ex Insulari suburbio¹⁶⁸¹ homo robustus ac optima corporis constitutione iuvenis, quod malo consortio adsuetus plurima morte digna perpetraverat, suspendio erat adiudicandus. Verum propter instantiam incolarum eiusdem suburbii, veniam impetravit hoc modo. Ductus ad supplitii theatrum, quod est in Area Pacis,¹⁶⁸² a lorariis et carnifice, omnia vidit in extremis solita fieri: scala patibulo stabat admota, laqueus confectus erat, ipse manibus ligatus aderat, ultimum carmen canebatur.

Tum demum iuvenula pulchella XVIII vel circa annorum, quae veniam ipsi impetraret, adstabat, florea sarta sponsarum more coronata; haec eidem post cantatum psalmum, certis

¹⁶⁷⁸ Het klooster Koningsveld bij Delft.

¹⁶⁷⁹ Henri Estienne, zie fol. 33r, 77r en 213v.

¹⁶⁸⁰ Konvooi- en licentgelden (belastingen).

¹⁶⁸¹ De Bemuurde Weerd.

¹⁶⁸² Lees: Arce Pacis?

conditionibus et admonitionibus praevis, publice a ministro ecclesiae, populi intercedentibus precibus, coram vicario ducis militaris, sub quo meruerat ille, matrimonio iuncta fuit. Comoediam hanc plausu inde finierunt lorarii.

Nostri Ordines, ut exercitum augerent, decreverunt, ut Hollandi 20 peditum signa conscriberent, Ultraiectenses vero II, ducibus [Justo] Rineveltio, vigillum praefecto, et vicario Vilartii, homine Gallo ac milite veterano. Hollandi tamen hanc conscriptionem distulerunt. [15-06-1598] o.s.

Circa junii medium Lugduni Batavorum capite punitus proditorum more quidam Flander Iprensis,¹⁶⁸³ qui Mauritium spe lucri, a jesuitis, ut ferebatur, inductus, interficere conatus fuerat.

II, fol. 232r (p. 469)

Obiit hoc mense Jacobus Rumelarius, canonicus Marianus; item Bertrudis Ruyschia, Johannis filia, ex morbo frenetico partim, partim phantastico. Ferebatur vulgo sacrificulorum instigationibus ac continuis susurrationibus, ut virginitatem Deo voveret impellentibus eo pervenisse.

Rineveltio suffectus est in praefectura vigiliarum Johannes Brouckhusius.

Julio

[03-07-1598] o.s.

III julii. Accusata quaedam publico in auditorio maleficii; erat ea Anna Barenensis,¹⁶⁸⁴ praedives pro villicarum conditionibus mulier. Summa accusationis haec erat: quod coctoris Amersfordii cuiusdam omnem operam per V (5) annos corrupisset, eundemque ad ultimum paene discrimen bonorum fallacibus suis artibus coniecerat; quod puellam malefitio horrendo misere vexaret ac alteram vicinam miro veneficio constrictam iamdiu teneret; quod vicinorum item vaccas corrupisset; quod alia etiam humanum excedentia captum perpetrasset. Unde, frustra obnitente eius defensore Petro Vedio,, decretum ut ex vinculis causam diceret.

[06-07-1598] o.s.

Milites nostri VI huius mensis lustrati sunt.

Ordines Mursiam, levato inde praesidio, libertati restituerunt, obnixae petente Walravia,¹⁶⁸⁵ eius oppidi domina, quae iam pridem, ut neutrarum partium haberetur, impetraverat.

Buren, Malsen, Tricht

[04-07-1598] o.s.

IV. Culemburgum et inde Burenium profectus, patris mei natale oppidum¹⁶⁸⁶ ad Lingam flumen, exiguum quidem, sed comitatu illustre inter reliqua Bataviae, arce item pulcherrima ornatum, ex quo oriundus Obertus Gifanius, vir clarissimus, iurisconsultus, Jodocus Lummius, medicus.

Inde Malsemum et Trichtam, pagos ad Lingam, ut bonorum paternorum reliquias scrutarer, perlustravi.

Passim hac in urbe pestis grassari incipit, improvidos desultoria quadam levitate opprimens; in agro vicino eadem infecti Gooii, Westbroeckii, Brueckelii; ad ripam Rheni vero haec oppida: Dusburgum, Embrica, Noviomagum.

[11-07-1598] o.s.

¹⁶⁸³ Pieter Panne uit Ieper; zie fol. 231r.

¹⁶⁸⁴ Anna van Baarn; verderop (fol. 232v) heet ze Anna Laurentia.

¹⁶⁸⁵ Walravia van Neuenahr.

¹⁶⁸⁶ Vgl. dl. I, fol. 100r. Op 1 juli 1598 o.s. had zijn oom Hubert van Buchell hem vanuit Keulen een brief gestuurd, o.a. over de bezittingen in Buren.

Accusata maleficii in aquis probata hoc tempore, incerto tamen, meo iudicio, et fallaci argumento ac inditio.¹⁶⁸⁷ (Vide Hermanni Neuwaldii librum). Haec iterum XI. nuda in aquam coniecta, inde appensa et virgis caesa, paulo tamen post cum damnatione expensarum dimissa. Nescio quid de Blockhovio narratur: eum attentasse pudicitiam ancillae suae ac eius rei causa delatum et ab ecclesiae ministerio suspensum.¹⁶⁸⁸ Sunt tamen, qui falsae mendacis puellae delationi standum non esse, asseverent; at avidis papisticolarum auribus hoc argumentum acceptum, ut suorum sacrificulorum improbitatibus habeant quod opponant, crimina putantes criminibus esse pensanda.¹⁶⁸⁹

Milites tyrones bis terve in septimana coeunt, ut discant ordines servare, gressus convertere, mutare et militari modo incedere; ‘drillen’ id vocant voce, ni fallor, Anglo-Saxonica. Quales exercitationes olim apud Romanos frequentes fuisse, etiam in pace observari solitas, quas ‘decursiones’¹⁶⁹⁰ dicebant. Author

II, fol. 232v (p. 470)

est Seneca *Epistolae ad Lucillum*, 18. ‘Miles, inquit, in media pace decurrit, sine ullo hoste.’ Vide ibidem Gruterum. Solebant etiam eiusmodi decursiones ludorum more fieri, ut indicat numus aereus Neronis, qui apud me est, ubi haec inscriptio ‘decursio’ cum duobus in equis certantium more decurrentibus.

Audio, Berneveltium cum nescio quibus aliis Verium comitantibus, Angliam profectum, ut de foederibus ageret.

Austriaci prope Goezium, Zelandiae oppidum, in ripa Brabantica munimentum praepropere,¹⁶⁹¹ nostris nihil eiusmodi praecogitantibus, erexerunt.
[20-07-1598] o.s.

XX. Hic praetervecta Mursiaca, ut domum reverteretur, urbem non introiit, pestem causata, sed Marsenii apud Maxaemilianum Hornium Locrium pernoctavit.¹⁶⁹²
[02-07-1598] o.s.

2. Cum nuper loco Nihovii voluntaria cessione esset suffectus Georgius Nivelvius, ut propriae gereret, cum ante fuisset vicarius praefecti Abcoudani. Is hoc die in nostra vicinia dominum Johannem Beuckelaer, quod missam celebrasset, apprehendit omnemque suppellectilem missaticam abstulit. Qui tamen sequenti die dimissus est.
[13-07-1598] o.s.

Publicatum 13 iulii, ne canes per plateas discurrerent aedesque vicinorum inficerent. Hisce dedicationum feriis, antiquo more servato, actae in foro Palatino per scolasticos *Comedia Josephi et Tragoedia Judithae*.
[10-07-1598] o.s.

X. Obiit Johannes Mathias Heynsbergius ex lue ut dicitur, venerea.

Fertur, incerta tamen fama, Romanum pontificem in consilio purpuratorum movisse questionem de christianis, quamvis ceremoniis inter se dissentientibus, minime puniendis. Quare jesuitarum et tyrannicae superstitioni ac impiae inquisitioni addictorum sacrificulorum tumultibus territum, Ferrariam cum suis familiaribus se recepisse.¹⁶⁹³
[31-07-1598] o.s.

¹⁶⁸⁷ Zie Pollmann 2000, p. 122.

¹⁶⁸⁸ Gerardus Blockhovius, zie fol. 190v.

¹⁶⁸⁹ Zie Pollmann 2000, p. 110.

¹⁶⁹⁰ Parades.

¹⁶⁹¹ Overhaast.

¹⁶⁹² Maximilien graaf van Hoorne, geb. te Lokeren, 1560-1613.

¹⁶⁹³ Toen de mannelijke linie van het huis Este was uitgestorven, kwam het leen Ferrara aan de Heilige Stoel terug en nam paus Clemens VIII de stad 8 mei 1598 persoonlijk in bezit.

Ultimo huius. Indictae feriae autumnales, quando vidi in solempni auditorio praesidem Guilielmum Radelantium, et loco Theodori Canteri extraordinarios consiliarios ex Ordinum decreto Nicolaum Berckium et Jacobum Vermatium, quorum tamen neuter iurisconsultus. Hi recte dicerentur consiliarii palliati, quemadmodum illi qui apud Franco-Gallos olim ‘conseillers de robe courte’; quales olim, antequam sedes iudiciariae, ‘parlamenta’ vocant, essent constitutae, principes sequebantur.

Augustus
[00-08-1598] o.s.

In suburbio Telonario iam pestis violentia intermittitur, ubi pauco tempore ultra LXX (70) homines perierunt; nunc in dies per urbem magis grassatur.

Baarn, hekserij

[05-08-1598] o.s.

V. Baernum profectus sum ad meum villicum, ubi mira mihi narrabant de Anna Laurentia,¹⁶⁹⁴ saga, nuper Ultraiecti dimissa. Querebantur nempe singuli de damnis, quibus quotidie afficerentur. Vidi puellam, plane eius veneficio, ut aiebant, delumbatam, nec erat quisquam in vicinia, qui non contra hanc et familiam accusationem adornaret. Dicebant aperte Baernenses, iudices auro corruptos eam dimisisse; addebant, omnes suos labores diabolicis eius artibus sibi auferri, quae omni-

II, fol. 233r (p. 471)

um fortunis et tormentis foveretur.¹⁶⁹⁵ Maritum praeterea et filias, mulieres satis corpore prestantes, eiusdem criminis participes faciebant.

Contigit sub eodem tempore Dordraci huius materiae facinus eiusmodi. Quaedam muliercula filiam habebat misere divexatam, adeo ut in singulos dies mille mortes pateretur, nec poterat huic malo inveniri remedium. Donec quidam ex Delphis et alia item Noviomago mulier eodem paene momento hospitandi causa has aedes intrarent. Hic, hospitem adiens, sciscitur ex ea, quid mali sit filiulae suae; quae malificio infectam hanc se putare, dixit. Ad quae ille: ‘Si mihi velis obtemperare et ad omnia silere, curabo, huic sanitatem restitui’. Sed cum primo parum eiusmodi verbis fideret, tandem persuasit. Tum aedes clauduntur; mulier, in quam suspitio cadebat, accersitur; negat se venturam ad hominem improbum et scelestum. Minis terretur; venit; ut benedicat puellae morbosae, impellitur. Se fauram negat pertinaciter et multis convitiis caeditur virgis pugnisque, donec sanguinis copia fieret. Quo linteum infectum mulieri hospitaе cautissime custodiendum traditur. Illico convalescit puella. Discedunt vir et mulier suas quisque domos, tempusque reditus constituitur. Quid inde, mihi ignotum.

Moriebatur hoc tempore in pago illo (Baernio) puerpera quaedam ex difficultate pariendi, quae dicebatur innupta, cum quodam iuvene diu commertium venereum habuisse. Et ne proderetur, conceptum foetumque, quod erat, violentis abegisse remediis.

Papistarum ora nihil hoc tempore aliud sonant quam pacem Hispanicam; nihil aliud somniant, et quibus ea parum videtur credibilis, maledicere non cessant. Quasi omnia effigiata persuasione potius quam re, quam facto perficerentur!

Dicitur in Anglia obiisse magnus quaestor, quem vocant ‘le grand trésaurier’, qui moriens reginae pacem Hispanicam summopere commendaverat.

Delft, Den Haag

¹⁶⁹⁴ Zie fol. 232r.

¹⁶⁹⁵ Zie Pollmann 2000, p. 123.

Vidi Delphis apud affinem meum dominum Vorstium terram lemniam sive sigillatam, Graeci *σερραγίδα* vocant, colore rubro, sed deficiente, hisce notatam characteribus [twee vreemde tekens]. Quam ipsi donaverat Georgius Douza¹⁶⁹⁶ et Constantinopoli secum attulerat cum literis a patriarcha Meletio Graecis et Latinis ad patrem, libris quoque manuscriptis et nondum editis.¹⁶⁹⁷

Hoc tempore. Hagam cum affine profectus, cum Francisco van der Wielio, iuveni nobili et docto, familiarem contraxi notitiam et vidi turrim astrologicam, in aula erectam iussu Mauritii, qui summe se eiusmodi studiis delectare fertur.

Extat adhuc in suburbio Albano gerontaeum (Heylich Cruys gasthuys),¹⁶⁹⁸ templo tamen sublato, in quo erecta crux variis quotidie superstitionibus dehonoreratur; unde propraetori mandatum est, ut illam tolleret, quod et non sine ingenti partium invidia factum

II, fol. 233v (p. 472)

est. Restat adhuc ara, et haec quoque, multis muliercularum deliramentis infecta, demoliri iussa. Quod cum Arnoldus Zevenderius, aedilis, superstitione veteri imbutus, recusaret facere, nihil tentatum est.¹⁶⁹⁹

Olivier van Noort

Nuper Roterodamo solvit, fretum, ni fallor, petiturus Magellanicum, Olivarus Ultraiectinus.¹⁷⁰⁰ Homo diu perditis moribus et fortuna, ex pyratarum faece, tandem hospitium 'Clavis' Roterodami conduxit. Et, quibusdam mercatoribus faventibus, qui inter pocula quotidie suas res distraherent, nonnihil cum tempore pecuniarum collegit. Inde ante paucos annos Indicam profectionem tentavit non infeliciter, quamvis non desint, qui pyratarum potius quam mercatorum more illum hanc confecisse navigationem existiment.

Navem habet omnibus ad vitam necessariis instructissimam et bellicis instrumentis admodum munitam, sumptibus partim propriis, partim aliorum mercatorum; milites insuper habet et nautas ad quidlibet audendum promptos, turbam vita prodigam, qui omnes vestibus ornatissimi, ac ipse toga indutus ex holoserico purpurea, multo auro fimbriata, magni alicuius principis effigiem mentiebatur.

Milites in Brabantia seditiones movere dicuntur, et praecipui Antwerpienses et Lyrenses, causam non soluti dudum stipendii praeferentes, quo nomine miseros cives quotidie cogere ad solvendum non cessant.

Feruntur quaedam, sed incerto rumore, de nuptiis Alberti Austriaci cum filia Hispani, et dote Belgiarum.

Angli iampridem nihil ad nos pannorum transmittunt.

Rotterdam

Roterodamum video mercibus admodum florere, urbemque maximis operibus augeri, ac praecipue porta, portu et porticu, 'bursam' vocant mercatorum, non exiguis sumptibus confectis.

Oblata est pridem affini meo Vorstio in academia Lugdunensi professio naturalis philosophiae, quam tamen ipse, stipendii exiguitatem causatus, honeste reiecit; ipsis vero curatoribus exiguitatem vel potius difficultatem aerarii causantibus, discessum. Instat tamen

¹⁶⁹⁶ George van der Does (1574-1599), zoon van Janus Douza, reisde in 1597 naar Constantinopel.

¹⁶⁹⁷ Zie fol. 226r.

¹⁶⁹⁸ Het St. Sebastiaans-, St. Adriaans- en St. Juliaans-gasthuis, buiten de Wittevrouwenpoort; zie dl. I, fol. 120r. Het H. Kruisgasthuis was een geliefd pelgrimsoord.

¹⁶⁹⁹ Zie Pollmann 2000, p. 134.

¹⁷⁰⁰ Olivier van Noort, zie ook fol. 226r.

Douza Norvix, ut oblatam occasionem accipiat, stipendii augmentum brevi futurum promittens. Querebaturque quorundam professorum invidiam naturam et avaram; qui verentes inter plures divisa emolumenta ipsis accrescere non posse. Et ne quis ipsorum obstrueret luminibus, combinare professiones et aliis vias obstruere ad easdem incoeperant. Ordines tamen ad sumptus academicos constituerant 25 millia florenos annuos, certis temporibus persolvendos.

II, fol. 234r (p. 473)

In Batavia superiori, quae Vahali ac Reno cingitur, pestis plurimum grassatur, adeo ut frumentum et poma in agro ac arboribus corrumpantur.

Fama est hisce diebus a Brabantinis, Flandris caeterisque Belgis, sub imperio Philippi, Hispaniarum regis, existentibus, iuramentum fidelitatis Alberto, Austriaco duci, dotali, cui iam desponsata Isabella Eugenia Clara, filiarum maior natu Hispani, prestitum receptumque more solemni, et inde Albertum ad sponsam properare, in maio anni sequentis rediturum. Exercitus Austriacus iam fertur Mosam traiecisse summo apparatu bellico et Rhenum versus tendere; noster proinde miles in procinctu est, ut caveatur, ne respublica detrimentum ab hac parte capiat.

Occupavere Austriaci Orcoium,¹⁷⁰¹ nullarum partium Clivensis provinciae oppidum, ibique Rhenum traicere ponte facto constituunt.

[28-08-1598] o.s

XXVIII. Sepulta fuit ex peste filia Thomae Wijckerslotii, Elisabetha; sequenti die vero eius sponsus, cum iam antenuptialia essent satis ample pro eorum facultatibus celebrata.

Obiit praeterea domina Marguareta Hermale, uxor Antonii Duvendordii, domini de Boss.

Loco Roetardi Lanscronii successit ad quaesturam aggeris Leccani Robertus Honthorstius, canonicus.

Montfoort

September

[07-09-1598] o.s.

VII. Montfortium profectus fui, ut Gerardum Winbergium, cum quo mihi nonnihil rei erat ex mutuo, convenirem. Quo invento, is castrum vastissimi, omni tamen ornato iam spoliati, reliquias mihi monstravit, quod praefectus Zassius paullatim instaurabat iussu domini Philippi Merodii.

Prima fundamenta et quarundum adhuc aedium integri parietes erant ex topheo lapide¹⁷⁰² spongioso facti, a primo, ut credibile est, fundatore reliquiae. Hic in aula praefecti vidi insignia cognationis ac affinitatis Montfortiorum et picturas, vivacissimis coloribus, a domino olim Montfortio in aede sacra suspensas, ab eodem praefecto conservatas. Habebat idem Veneris nudae cum Cupidine tabulam, Hemskercki manu artificiose, sed inverecunde expressis pudendis, depictam. Ingressus inde templum pro loci ratione satis magnificentum, vidi ibidem organicum instrumentum egregium, sepulcra dominorum Montfortiorum, et aliarum familiarum ibi non incelebrium, ut sunt Pollionum vetusto in sarcophago, Duvaeorum, Sassiorum, Stellionum.

[13-09-1598] o.s.

(13 huius. Obiit Philippus, Hispaniarum rex).

Bunschoten, Eemnes

[14-09-1598] o.s.

¹⁷⁰¹ Orsoy, nu stadsdeel van Rheinberg, toen vestingstad.

¹⁷⁰² Tufsteen.

14. Bunschoten profectus sum. Oppidum illud olim non incelebre, ex cuius moenibus Amersfortiorum muri facti, creduntur. Spectantur etiamnum fossarum relliquiae, et utuntur quibusdam adhuc privilegiis ac iure civi-

II, fol. 234v (p. 474)

tatum. Spectat vero mare nostrum Mediterraneum, quod Australe vocant vel Acetosum,¹⁷⁰³ ex Flevi aliisque lacubus, inundationibus paullatim auctis, natum. Incolae plurima ex parte piscaturis vitam agunt; capiuntur nempe minimi illi pisciculi ex apuarum genere summo numero, quos vulgus vocat 'spierinck', tum etiam auratae et passerres, qui inde Traiectum ac Amersfortum venum exportantur. Hinc castrum Emense satis munitum praeteriens, ad Emum flumen, unde nomen Emersfortii, quod nunc corrupte Amersfortium appellant, emanavit, Soestium perveni ac inde Traiectum redii.

Emense vero castrum, satis nunc contra tumultuarium hostium incursum munitum, inhabitat Henricus Baexen, praefectus, ex quatuor iis, qui 'marescalci' vocantur. Olim, ut in munimentis antiquis repperi, templum fuit; inde, cum Hollandi occupassent Bunschotium, in castrum conversum est, ut inde hostium populationes prohiberentur. Apud Baernenses ac Soestios accepi consuetudinem iamdudum vigere, qua primogenito omnia bona cedant, instar feudorum, posse tamen haec libere alienari et exiguo pretio inter liberos vel alios quosvis pro libitu distribui.

Circa hoc tempus. Austriaci, occupato castro Broekio,¹⁷⁰⁴ quod est in saltu Teutoburgensi non admodum munitum, illud spoliarunt ipsumque comitem, quamvis nullarum partium haberetur, quod religioni reformatae addictus et papisticae hostis esset, ac sui quosdam olim praedatorum more in ditone sua grassantes occidissent, suo, ut volunt, ipsius gladio peremerunt. Vesaliam plurimis modis vexarunt, quod cives imperatori ac duci Clivensi defensori minus audientes essent, et summo opere religionem colerent purgatam eiusque cultores ex Belgio profugos recepissent.

Tandem ipsis mille malderos frumenti ac 100.000 thalerorum imperarunt. At frumento persoluto et pecuniae dimidio, comes mirandus (Franciscus Mendoza, admiralius Arragoniae),¹⁷⁰⁵ exercitus legatus summus, voluit, ut aliquot militum cohortes reciperent. Quem cum, oblata reliqua pecunia et insignioribus aliquot equis dono missis, placere studerent, id frustra tentarunt, dicente legato, opus esse suis hospitio; ac ita discessum est. (Vide tractatum, qui apud me est, vernacula lingua conscriptum).

Hinc Tiberiacum¹⁷⁰⁶ aggressi non sane feliciter, nisi, proditione an casu incertum est, pulvis tormentarius incensus murorum partem ac ipsum etiam praefectum, Samuelem Heddinum, deiecisset. Unde superstites coacti deditionem fecere, aegre

II, fol. 235r (p. 475)

Hispanis conditiones pactas servantibus iisque nonnihl mutatis, suasu cuiusdam Itali, qui nuper apud *nostros* captivus ac inde dimissus, plurimum nostris militibus proderat. Hoc mense nuptiae celebratae sunt Evert Rammii, nuper canonici Servatoris, et Berttiae, Walravii Pieckii Bethavi filiae.¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰³ De Zuiderzee, nu IJsselmeer, B. dacht misschien aan Zuderzee en Zuurzee (mare acetosum).

¹⁷⁰⁴ Verovering van het kasteel Broek (Broich bij Mülheim an der Ruhr) en moord op Wirich (Ulrich) von Daun, graaf van Falkenstein.

¹⁷⁰⁵ Francisco Hurtado de Mendoza (1546-1623), 'admirant van Aragon'.

¹⁷⁰⁶ Rheinberg, in 1597 veroverd door Maurits, werd nu ingenomen door Mendoza. Maurits heroverde de stad weer in 1601.

¹⁷⁰⁷ Evert Adriaensz Ram en Beatrix (of Bartha) Walravens Pieck.

Obierunt vero:

Philippus II Austriacus, Hispaniarum et Indiarum rex, princeps autem infelix Belgarum;
Anna, Johannis Waynoy filia, uxor Adami Leemputii, iurisconsulti;
dominus Jodocus Voochdius Rijneveltius, eques, dominus de Sint Aechtenroy, Ottenburch,
etc., qui Lovanii mortem sentiit; hic vero, etiamsi patriae perduellis, campanarum sonitu
celebratus;

Ida Woudenbergia, uxor Thomae Bredii;

Wesselus, vicarius, ebriosus sacrificulus, vino somnoque sepultus;

Cornelius Diestius, qui cum efferretur, disrupto pheretro, in terram cecidit.

[30-09-1598] o.s.

In fine huius mensis. Dominus Florentius Pallantius, comes Culemburganus.

Vidi apud Johannem Werckhovium, iurisconsultum, gladiolum flammeum mirae artis, ex
Chyna advectum.

October

[01-10-1598] o.s.

Iidem consules. Quaestores dicti: Henricus Buthius et Johannes Gerardus van der Lith; XII-
viri: Cornelius Malsenus, Rotardus Lanscronius, Jacobus Bemmelius, Antonius Rodius,
Henricus Helsdingius, A. Sandenus, Bernhardus Utenengius, Bernhardus Stellio, Laurentius
Nijhovius, mr. Joannes Werckhovius, Martinus Goyerus, Jacob Foeyt.

Captum hoc tempore ab hostibus Bronckhorst, castellum ad Isalam, et deinde Deuticum ab
iisdem occupatum.

Promulgata lex de non exportando frumento extra civitatem aut provinciam.

[31-10-1598] o.s.

Ultima huius. Cum Ordinum iussu propraetor Nieveltius adiret vestalem maximam Vici
Veteris¹⁷⁰⁸ et peteret ab ea exhibitionem monumentorum, illaque negaret se exhibituram, illi
iure cum illa agere coeperunt. Sententia inde lata, poena pecuniaria adiecta, ut iussis pareret.
Cum nec sic quid quicquam impetrassent, via iuris executore praeunte, mobilia ceperunt
eaeque auctione publica distraxerunt, ut poena iniuncta inde solveretur. Vili pretio pleraque
distracta sunt, rarum nempe emptorem invenientia. Accidit tum temporis, cum executio fieret,
ut filia Walravii Pieckii, adolescentula admodum, forte adesset vestali maximae ac hoc
tumultu valde turbata, altos ederet eiulatus. Quibus auditis mater, erat nempe vicina, accurrit,
at omnia ibi turbari videns remque ipsam ignorans, animi protinus deliquium passa est. Quod
ubi

II, fol. 235v (p. 476)

nunciatum esset marito ac patri, et ille statim accurrisset, vidit quae agebantur parum libenter.
Unde etiam uxoris ac filiae casibus commotus iracundior, quaedam in Ordines ac magistratus
effutiit non dicenda. Quae cum ad ipsos delata fuissent, citatus ille ad causam dicendam,
aufugit.

Nuptiae hoc mense celebratae Antonii Vermey cum Gerarda, filia Sebastiani Wisii.

[25-10-1598] o.s.

25. Vitam vero cum morte mutarunt:

Fredericus Scenckius, filius Frederici Schenck a Tautenburch, archiepiscopi, in summa
paupertate, iam nuper miles gregarius, ex summis divitiis inutili prodigalitate deiectus,
Viennae Batavorum;

Agneta van der Borch, vidua Theodori Ostremii Engelarii.

¹⁷⁰⁸ De abdis van Oudwijk bij Utrecht.

Nuper nonnihil controversiae fuit ...

November

[01-11-1598] o.s.

Primo huius excubiae civium integris iterum cohortibus actae.

[08-11-1598] o.s.

VIII. Culemburgani¹⁷⁰⁹ exsequiae celebratae solemniter.

Fama est, Austriacos Monasterium¹⁷¹⁰ et Coetsveldium, Westphalorum civitates, tentasse, erutis nescio quibus actionibus, sed frustra. Rhesiam vero et Embricam, Clivensis provinciae oppida, militibus replevisse, Wilichdum quoque. Quendam illius provinciae nobilem, nulla causa spoliasset, castro erepto et violatis ante oculos propemodum uxore ac filiabus.

[22-11-1598] o.s.

XXII. Publicata lex de XX reddituum et agrorum scutato - monetae genus est - pro hoc anno ad subsidium publicorum sumptuum contribuendis.

[24-11-1598] o.s.

XXIV. Impositum novum vectigal 2 stuferorum super singula cerevisiae vasa, et a veteri VI (6) stuferorum solutione liberati coctores, quae deinceps ab emptoribus praesenti pecunia fieret.

[25-11-1598] o.s.

XXV. Dimissa exulatum Anna,¹⁷¹¹ quae haeres filii ob furta suspensi multa bona possidebat furtiva, et nihilominus stipem cantando plateatim rogabat; unde acriter virgis caesa, iis multata est.

Hoc mense. Nicolaus Segerman cum uxore et filia simul elati ex peste et apud nicolaitos¹⁷¹² sepulti.

Obiere praeterea:

Margareta, filia Johannis Gronsveltii;

Margareta, filia Cornelii Listrii, uxor Hermanni Junii, advocati;

Gisbertus Mathenesius apud Lugdunenses;

Sophia, Gerardi Potthii filia;

Elisabetha Wisia, uxor Johannis Segermanni.

Nuptiae celebratae: Petri Quaribii cum ... Hemertia.

Segerus Bogerus, ex theologiae candidato, divenditis libris, nuper militiae nomen dedit.

II, fol. 236r (p. 477)

December

[03-12-1598] o.s.

III. Tres equitum alae, urbem ingressae, per civium domos distributae sunt, tertio tamen in publicis hospitiiis collocati fuere.

Nostris Austriacos Embricam relinquare coegere, ac oppidum libertati restituerunt.

Flandrenses et Brabanti, sub Austriaci imperio constituti, commertia, quae cum nostris hactenus sub tributo vigeant, ultro abstulere et in totum penitus interdixere.

[05-12-1598] o.s.

V. Guilielmus Canterus orationem habuit de sapientiae laudibus in publico auditorio.

[06-12-1598] o.s.

¹⁷⁰⁹ Floris van Pallant, heer van Culemborg; zie fol. 235r.

¹⁷¹⁰ Münster, Coesfeld, Rees, Emmerik, Kleef en Willich.

¹⁷¹¹ Anna van Baarn, zie fol. 232r.

¹⁷¹² Het Nicolaasklooster.

VI. Supplicationes publice habitae; eodem die alia cohors peditum Gallicorum intra moenia recepta.

[23-12-1598] o.s.

XXIII. Mane, in fossis urbis (portae Catariniana) ad Arcem, captus ab aurigis lupus vetulus, atque is Ordinibus nostris oblatus, ut premium constitutum caperent; est id XXX florenorum, quantum etiam a loci ubi captus incolis, accipere deberent.

[00-12-1598] o.s.

VIII hoc anno creati armatorum civium:

I. Everardus Doornius, cui vexillifer Nicolaus Henricus van der Elborch;

II. Joannes Gryphonius, cui signifer Johannes Henricus Wijckerslotius;

III. Rutgerus Bemmelius;

IV. Cornelius Petrus Swanenburgius;

V. Johannes van Wijck, cui signifer Joost de Roy;

VI. Henricus Bijlerus;

VII. Theodoricus Werckhovius;

VIII. Henricus Rodulphus.

His vetus ius restitutum, ut pro arbitrato cives constituerent, vigilias agerent, immunitatem concederent, tributum instituerent omniaque quae armatis civibus ad urbis commodiorem custodiam conducere putarent, libere administrarent. Tunc pro supplemento nostrae cohortis accessere Nicolaus Elborgius, signifer, Fredericus Burenius, Cornelius Beeckius.

Oppidum Goch in Clivia nuper ab hostibus occupatum.

E Francia et Anglia navi dicuntur milites Zelandiam appulisse, Franco-Galli, Helvetii, Angli.

Anno praecedenti aurifabri, tanquam nobilioris artificii a caeteris fabris - erant nempe pars collegii fabrorum - se consensu senatus politici separarunt et Nicolaum Vogelarium constituerunt. Qui locum conveniendi in Curia episcopali etiam tum impetrarunt. Vogelario vero pro sequenti anno magistratus prorogatus est.¹⁷¹³

Edictum propositum apud Austriacos contra occisores Mauritii Hunnii, comitis de Valckenborch et Broeck.¹⁷¹⁴

Broeckhusius, praefectus vigilum, cum nuper non suo tempore circuisset et symbolum sibi tradi a vigilibus vellet, illi vero, quod priores alii fuissent, id recusarent ab iisdem male multatus est.

Octo naves, quae nuper Indiam Orientalem navigabant,¹⁷¹⁵ nomina acceperunt a provinciis Gelriae, Hollandiae, Zelandiae, Ultraiectinae, Frisiae, Amsterodamae. Praetoriis vero indita nomina Nassovii ac Mauritii; provintiarumque insigniis ornatae fuere. (Vide eius itineris apud me diaria).

II, fol. 236v (p. 478)

Annus MDXCIX (1599).

Consules: Joan Uchtenbroeckius iterum et Franciscus Sneekius Oudanus II.

Januarius

[00-01-1599] o.s.

Operosum mihi sane videtur ipsius naturae scrutari miracula et quae quotidie occurrunt usitata referre prodigia. At nos occultioris sapientiae sacerdotibus ea relinquimus et facta narramus,

¹⁷¹³ Het goudsmidsgilde werd opgericht in 1598 door Nicolaes de Vogelaer, de eerste deken (tot 1604), en kwam bijeen in de Bisschopshof, waar ook de Munt toen zat (met dank aan Janjaap Luijt).

¹⁷¹⁴ Zie fol. 234v.

¹⁷¹⁵ Onder leiding van Jacob Cornelisz van Neck waren in 1598 acht schepen naar Indië vertrokken, en kwamen in 1599 alle acht terug.

non rationes inquirimus.¹⁷¹⁶ Hisce diebus vidimus infantem bimulum, cretam, lapidem, calcem, miro appetitu ut saccarum commedentem. Est gravidis mulieribus malaciae morbus, ex corrupto appetitu nascens; verum puellis unde tam insulsus gustus aut absurdus appetitus, ignoro. Narrabat mihi uxor, matrem suam, virgunculam adhuc XV (15) aut circiter annorum, in cubiculo habuisse statuam ex lapide Benthemico satis magnam, quam ipsa paullatim totam absumpserit, delicatissimi cibi vice. Eadem referebat patrui sui filiam extinctos carbones pro summis deliciis vorasse. Quidam quoque miles Marcus mihi pro vero asserebat, se puerum ventrem saepe gypso aut arena replese. Vide quae Julius Scaliger contra Cardanum scripta reliquit *Exercitus* 142, cap. 2, et 154, cap. 10; item Casaubonus *Ad Athen.*, lib. VII, cap. II, Plutarchus in *Moralibus*, I. part., pag. 5).

Est hic apud Marcum vicinum cytharedum, quidam senex Anglus LX (60) annorum, quem ille divine admodum testudine, cythara ac clavicymbalo ludere autumat, ac pandurae inventorem esse. Pandurae tamen vocabulum antiquum inveni, et pandurisare in *Elagobalus*, dixit Lampridius; pandorium nominat Isidorus, (lib. 3 cap. 20 *Etymologiae*).

Nuper, scholarchis existentibus Henrico Helsdingio et Johanne Werckhovia, actum de mutatione fundamentalium librorum, ut loco Macropedii, qui Murmellianum olet stylum,¹⁷¹⁷ legerentur in scola publica Hieronimiana grammaticalia Vallerii, ut commodiora ac minus difficilia.

Feruntur nescio quae de Sebastiano Portugallo redivivo sive pseudo-Sebastiano. (Habeo libellum quo omnia quae circa hunc Sebastianum contigerunt, ample narrantur).

Item de damnosa Tyberis inundatione.

Februarius

[02-02-1599] o.s.

Hoc tempore. Daventriae quidam ecclesiasten, e suggesto descendentem, quod quaedam in papisticam sectam liberius dixisset, sica in capite graviter vulneravit, unde paullo post obiit.¹⁷¹⁸ Quare et ipse ut publicus latro ac sacrilegus capite punitus est. (Habeo libellum de hoc latrocinio editum).

In Lusitania nuper quidam ex Batavis, quod dicerentur fuisse participes praedae Gaditanae,¹⁷¹⁹ capite plexi fuere.

[08-02-1599] n.s.

VIII vel circa. Hostes Bredam insidiis et prodicione tentarunt.

II, fol. 237r (p. 479)

Sed nullo suo bono, quum proditi poenae fuerint propiores quam praedae.

Scalvicani¹⁷²⁰ cum vi armata resisterent Ordinum nostrorum executoribus, ac ipsi etiam praefecto vicario Davidi Zuleno Natewisch, qui nuper Nieveltio successerat, dicentes se esse sub dominio Culemburgani, eoque se excusante tanquam se inscio facta essent, rustici pro meritis male multati sunt.

Hostes iterum dicuntur occupasse Emericum.

Apud filiam Jacobi Potri vidi rariora numismata, quibus ipsa multum delectatur, Augusti argenteum cum duobus capitibus, aliud etiam eiusdem cum arcu triumphali; Elagabuli cum

¹⁷¹⁶ Zie Pollmann 2000, p. 115 (noot 100).

¹⁷¹⁷ Johannes Murmellius (1480-1517) rector in Alkmaar van 1513-1517, schreef Latijnse schoolboeken, evenals Georgius Macropedius (1487-1558) rector van de Hieronymusschool in Utrecht sinds 1530.

¹⁷¹⁸ Franciscus Schurckmannus van Neyenhaus in Bentheim, sinds 1592 in Deventer, vermoord in de kerk op 2 febr. 1599.

¹⁷¹⁹ Cadiz.

¹⁷²⁰ Schalkwijk.

solis effigie, corona radiata; Cassii cum tauro, et forma minori Justiniani cum inscriptione in parte adversa: Dn. Athalaricus rex.¹⁷²¹

Martius

[00-03-1599] o.s.

Gallo-Franciam petiit Johannes Pollio, Lucae filius, ex Blomartii discipulis pictor, de quo omnium pictorum iudicio magna expectantur.

Hoc mense. Apud Brabantos et subditos domui Austriacae publicatum edictum de tollendo commercio cum Hollandis ac Foederatis provinciis.

Hoc quoque tempore. Mauritius Nassovius, cum videret vicina ab hostibus magno harum provinciarum damno occupari, et ipse castrum Huesdenum ac Zevenderum occupare statuit. At ne ab Embricensi praesidio impediretur, quod ipse futurum divinabat, nostrorum aliquot milites in insidias posuit via Embricensi. Praefectus vero Embricensis, comes Buciois, ex Artesia, primus eius familiae ad hanc dignitatem promotus ob virtutem paternam, qui in obsidione Tornacensi perierat, titulo domini de Vaux, vel ut impediret nostros vel saltem nostrorum conatus exploraret, nonnullis centurionibus et militibus comitantibus in insidias cecidit, ubi ipse cum duobus centurionibus captus.¹⁷²² Milites item cum eo nonnulli, qui statim, spondente pro iis comite, dimissi; caesi vero et submersi circiter 200 ex nostris. Edmondus quidam alarum praefectus vulneratus; ipse autem comes vulnus accepit, sed non lethale.

[17-03-1599] o.s.

17 ... privignus Arnoldi Zilii, locupletis villici apud Hautenos, qui, quod a vitrico, quem vellet, impetrare non posset, eius villam incendere inventus fuerat, et ad haec se fuisse ex raptoribus, qui Isselii nuper filiam abduxerant, capite plexus est.

Apud Hollandos nuper capitatio collecta, capitis id tributum, cuius meminit Imp. M. Lex *Unica*, De capitacionibus civit[at]um lib. XI Cod. Lex *Unica* De colonis Thracensibus, a quo nemo immunis, at ipsi quoque legum professores gravati sunt. Nostri vero Ordines nobis has proposuere tributorum species: vigesimam (4p) aedium locatarum (hae tres simul iam in usum perductae). In iugeros singulos seu sextertios, ut creditores clypeatorum redditus in annum hunc remitterent; quibus responsum

II, fol. 237v (p. 480)

edito libello, quem apud me habeo. In quo varii demonstrantur modi colligendae pecuniae, absque tamen civium fraude.

Ante mensem. Nunciatum a nostris, qui exigua classe mare Atlanticum navigarant, insulam unam e principibus occupatam, quas primum Columbus Liguriensis¹⁷²³ auspitiis Ferdinandi, Castellae regis, invenit priori sua navigatione, ut refert Mafaeus, lib. I. *De rebus Indicis*.

Batavi 100 navium classem ad expeditionem Hispanicam dicuntur armare, unde et ad nostram misere civitatem praefectum classis Verdoesium, ut tormentis bellicis augetur.

Emanuel de Meteren, ut mihi rettulit Albertus Foeckius, consiliarius rei bellicae nomine Ultraiectensium, nuper edidit *Historiam Belgicam* vernacula lingua, a Carolo usque V ad haec tempora. Exigua tamen laude aut commodo, a plurimis nempe reprehensus. Qui rebus ipsis adfuerant oculati testes, ab ipsis quoque Ordinibus quaedam mutare aut lituris inducere coactus, regionum et familiarum huius provinciae prorsus ignarus.¹⁷²⁴

¹⁷²¹ Athalarik, koning van de Ostrogoten 526-534.

¹⁷²² Vgl. Bor IV p. 493 en 563.

¹⁷²³ Columbus was afkomstig uit Genua in Ligurië.

¹⁷²⁴ Zie Pollmann 2000, p. 140.

Aprilis

[05-04-1599] o.s.

V aprilis. Ordines, nulla publicatione facta, constituto quaestore Jacobo Bemmelio, VI stuferos imposuerunt clypeato vel super singulos clypeatos (numismatis genus est) scellingum constituerunt, solvendum per agrorum dominos, quibus per executorem id denuntiari fecit quaestor. Qui iam ante quod parum aequus plebeiis crederetur, tanquam adulator nobilium male audire coeperat. Nunc vero quaevis in eum convitia iaciuntur, tanquam in hypocritam adulatorem, ganeonem, lenonem, falsarium.

Leiden

[28-06-1599] n.s.

28 junii, die lunae. Scaligerum conveni Lugduni Batavorum, comitatus affine meo doctore Vorstio. Hominem mediocri statura, pallida facie et macilenta, capite non crasso, oculis caprinis, barba brevi, cappillamento raro, crinibus ad canitiem vergentibus. Dicebat, patrem vultu non valde dissimilem, sed carnosiore et capite paullo crassiore.

[03-07-1599] n.s.

3 julii. Ibidem inii amicitiam cum Paulo Merula. Vidi et exemplar autographum inscriptionum Smetii, egregia forma descriptum, misero vero fato viri adeptum; qui in cruce dicitur finisse vitam, a barbarie militum in eam, ‘wilde geusen’ dicebantur, sublatus. Vidi ibidem in secretiore musaeo bibliothecae publicae manuscripta; Valerium Martialem, M. Capellam, Palladium, Isidorum, Eusebii *Chronicon* et Apuleium, in membranis impressum, Romae, anno 1469.¹⁷²⁵

Impositio de quadragesimis rerum alienandarum apud Hollandos hoc quoque tempore introducta, edito 4 martii huius libello.¹⁷²⁶

¹⁷²⁵ Zie de catalogus van P.C. Molhuysen: *Codices Bibliothecae Publicae Latini* (Leiden 1912). In het voorwerk (p. V-XV) heeft hij een handgeschreven overzicht van Merula uit 1607 uitgegeven dat van groot belang is voor de identificatie van de vroege aanwinsten: “Register van alsulcke Boucken ende andere dinghen in de welcke beneffens eenighe grooten stucken [...] voornamelick bestaet de weerdigheyd van de Bibliotheque [...]” (thans berustend in het Bibliotheekarchief, inv.nr. BA1 C 3).

Smetius = BPL 1; Valerius Martialis = BPL 201; Martianus Capella = BPL 87 en/of BPL 88 (vermoedelijk de laatste, gekocht uit de bibliotheek van Fr. Nansius, die in 1595 stierf; de eerste is geschonken door H. Bredius die in 621 overleed; data van verwerving zijn onbekend); Palladio – mogelijk Palladius, *Opus agriculturae*? BPL 102 (ff. 62-133); Isidorus – mogelijk BPL 11, BPL 29 of BPL 73; Eusebius, *Chronicon* – mogelijk BPL 30; Apuleius, druk op perkament Rome 1469 = 1367 B 11 (met dank aan André Bouwman, conservator UB Leiden).

¹⁷²⁶ Hier eindigt het 2e deel van A. Buchelius’ *Commentarius rerum quotidianarum*, terwijl het verhaal plotseling afbreekt. De gewone opschriften Junius en Julius ontbreken, zodat de uit deze twee maanden meegedeelde gebeurtenissen zijn gebracht onder Aprilis. Nergens blijkt, of de *Commentarius* nog is voortgezet, en waarom de auteur zo plotseling hier afbreekt. Aan het 2e deel van dit Dagboek sluit onmiddellijk aan Buchelius’ reis naar Keulen, begonnen 3 aug. 1599, in excerpt uitgegeven door H. Keussen. B. ondernam deze reis uit Leiden en moest te Keulen de nalatenschap in bezit gaan nemen van zijn oom Hubert van Buchell, 18 mei 1599 aldaar gestorven.

Diarium II: Index tekeningen

II, fol. 30v (p. 66)

gekleurde tekening van de Engelenburcht

II, fol. 39r (p. 83)

gekleurde tekening van het Capitool

II, fol. 42r (p. 89)

gekleurde tekening van de kerk van Cosmas en Damianus bij het Forum

II, fol. 42v (p. 90)

gekleurde tekening van de ruïne van de Vredestempel, templum Pacis

II, fol. 43v (p. 92)

gekleurde tekening van ruïne van het forum van Nerva

II, fol. 49v (p. 104)

gekleurde tekening van de geselpaal van Christus

II, fol. 56r (p. 117)

twee gekleurde tekeningen, links: de boog van Janus bij het Forum Boarum
[rechts:] graf van Constantia, dochter van Constantinus

II, fol. 77r (p. 159)

gekleurde tekening van de tempel van Apollo bij Cuma

gekleurde tekening van de Arcus Felix bij Cuma

II, fol. 78v (p. 162)

gekleurde tekening van het graf van Metella in de villa Capo di Bove bij Rome

II, fol. 95r (p. 195)

gekleurde tekening van de burcht van Kleef

II, fol. 105v (p. 216)

gekleurd wapen van Kastrioti

II, fol. 118v (p. 242)

gekleurde tekening van het kasteel van Abcoude

II, fol. 124v (p. 254)

tekening van de Romeinse mijlpaal in Valkenburg Z-H

II, fol. 134v (p. 274)

gekleurde tekening van het fragment van een Romeins stuk aardewerk

II, fol. 136v (p. 278)

gekleurde tekening van een stuk baksteen met de letters GER. INF.

gekleurde tekening van de voor- en achterzijde van een Romeinse munt

II, fol. 140v (p. 286)

gekleurde tekening van een gezicht op Alkmaar

II, fol. 141r (p. 287)

vier gekleurde wapens

gekleurde tekening van de pauselijke tiara op twee gekruiste sleutels

gekleurde tekening van de leeuw van Juda op een languit liggende man

II, fol. 142r (p. 289)

gekleurde tekening van de ruïne van het kasteel van Egmond

gekleurde tekening van de ruïne van de abdij van Egmond

II, fol. 144v (p. 294)

gekleurde tekening van Wormer in Waterland

II, fol. 151r (p. 307)

gekleurde tekening van de burcht van Marburg

II, fol. 159r (p. 323)

ingeplakte ingekleurde vogelvluchtkaart van Duisburg

II, fol. 171r (p. 347)

kleine, roodgekleurde, ruitvormige figuur

II, fol. 172v (p. 350)

gekleurde tekening van twee wapens

II, fol. 175r (p. 355)

gekleurde tekening van de belegering van Coevorden

II, fol. 175v (p. 356)

gekleurde wapens van de familie Van Horne

II, fol. 177r (p. 359)

gekleurde wapens van de familie Van Boxtel

II, fol. 178r (p. 361)

tekeningetje van een ijzeren werktuig

II, fol. 197v (p. 400)

tekening van een munt, voor- en achterzijde

II, fol. 210r (p. 425)

gekleurde tekening van Jaarsveld en de Lek

II, fol. 219v (p. 444)

gekleurde tekening van de snavel van de eend

II, fol. 220v (p. 446)

gekleurde kaart van de Tarentijnse golf

II, fol. 221r (p. 447)

gekleurde kaart van de monding van de Po.

Diarium boektitels, deel I en II

In het Diarium verwijst Buchelius naar zo'n duizend verschillende boeken. Hij deed dat voor eigen gebruik heel summier met veel afkortingen en gaf de boeken een eigen roepnaam. Zo verwijst hij steeds in het Latijn naar de onvindbare Corosetus, terwijl het gaat om de Parijse stadsgids van Corrozet, die nooit in het Latijn vertaald is. Na lang zoeken tussen de Chopins ontdek je toevallig dat de jurist Choppinus ergens anders staat. En elders staat het niet te vinden *Gazophylacium* dat uiteindelijk: *Hierogazophylacium Belgicum* blijkt te zijn.

Dankzij Worldcat, Worldcat Identities, Wikipedia en Google zijn de raadsels meestal tot op zekere hoogte wel op te lossen. Autopsie zou nodig zijn om zekerheid te krijgen, maar in dit stadium is dat ondenkbaar, gezien de grote hoeveelheid titels die vaak niet in Nederland aanwezig is. Alleen voor toegespitst onderzoek is het mogelijk bij een bepaalde verwijzing na te gaan om welke editie het gaat. Daarom is de onderstaande lijst beperkt gehouden, en is het jaartal meestal van de eerste druk en misschien niet van de editie die Buchelius gebruikte.

De boektitels voor Diarium deel I zijn apart opgenomen in die editie

- Abbo, Cernuus, *De bello Parisiaca urbis*.
Accordius (Etienne Tabourot, seigneur des Accords), *Bigarrures*, 1572.
Adamus, Melchior, *Historia ecclesiastica*, 1595.
Adrianus VI, *Questiones quodlibeticae*, 1531.
Aegius, Benedictus, *Bibliotheces, sive: De deorum origine*, 1565.
Aelianus, Claudius, *De historia animalium (of: De natura animalium)*.
Aelius, zie Lampridius.
Aeneas, zie Silvius.
Aequicola, Marius, *De natura amoris*.
Aethicus Ister, *Cosmographia*.
Agathias, ed. Bonaventura Vulcanius, *Historiae*, 1594.
Agostini, Antonio, *Dialoghi intorno alle medaglie inscrittioni et altri antichita*, 1592.
Agricola, Georgius, *De balneis omnia quae extant ...*, 1553.
Agricola, Rudolfus, *Lucubrationes*, 1529.
Agrippa, Henricus Cornelius, *De occulta philosophia*, 1531.
Agrippa, Henricus Cornelius, *De incertitudine et vanitate scientiarum*, 1531.
Aimorius Floriacensis, *Historia Francorum*, 1567.
Alardus Amsterodamus, *Ad studiosam iuventutem*, 1513.
Albericus de Rosate, *Dictionarium iuris*, 1581.
Alberti, Leander, *Descriptio Italiae*, 1564.
Alberti, Leander, *Descrizione di tutta l'Italia*, 1550.
Alberti, Leo Baptista, *De re aedificatoria*, 1485.
Albutius, Paulus, *Epistola ad jesuitas*, 1573.
Alcadinus, *De balneis Puteolani*.
Alcadinus e.a., *De balneis omnia quae extant apud Graecos, Latinos, et Arabas*, 1553.
Alciatus, Andreas, *Annotationes in tres libros Codicis*, 1515.
Alciatus, Andreas, *Emblemata*, 1531.
Alciatus, Andreas, (et Claudius Minos), *Omnia emblemata cum commentariis*, 1581.
Alciatus, Andreas, *De magistratibus, civilibusque et militaribus officiis*, 1529.
Alciatus, Andreas, *Parergon iuris*, 1538.
Alciatus, Andreas, *Digestorum seu Pandectarum librum XII. qui De rebus creditis primus est*, 1546.
Aldrovandus, Ulysses, *Ornithologia, hoc est de avibus historia*, 1599.

Aldus, zie Manuzio.
 Alegondius, zie Marnix.
 Alexander van Aphrodisias, *Problemata*.
 Alvearium, zie Marnix, *Byencorf*.
 Amatus Lusitanus, *Curationum medicinalium centuriæ septem*, 1551.
 Ambrosius, *De Helia et ieiunio*.
 Ambrosius, *Brief tegen Symmachus*.
 Ambrosius Magirus jr., *Die cleyne practica*.
 Amman, Jost, *Gynaecium, sive Theatrum mulierum*, 1586.
 Ammianus Marcellinus, *Res gestae*.
 Ammianus Marcellinus, *Panegyricus Constantino*.
 Anacreon, *Odes*.
Annales Agrippinenses.
Annales Bataviae, zie Douza
Annales Caroli Magni.
Annales Colmarienses.
Annales Egmondani.
Annales Francorum, zie Pithaeus.
Annales Fuldenses.
Annales Hollandici, zie Aurelius.
Annales Ubiorum.
 Annonius, zie Aimonius.
 Anselmus van Gembloux, Gemblacensis, *Continuatio Chronici Sigeberti*.
 Antiochia, Johannes van, *Misopogon*.
 Antoninus, *Itinerarium*.
 Antoninus Florentinus, *Chronicon sive opus historiarum I-III*.
 Apherdianus, Petrus, *Disticha moralia*, 1578.
 Aphrodisaeus, Alexander, *Problema*.
 Aphthonius, *Aesopi Phrygis fabellae*, 1530.
 Apollinaris Sidonius, *Epistolae et carmina*.
 Apollodorus van Athene, *Bibliotheca*.
 Apollodorus van Athene, *Peri theoon (Over de goden)*.
 Apomazar, *Des significations et évènements des songes*, 1581.
 Appianus, *Bella civilia*.
 Appianus, *Celtica*.
 Apuleius, *Asinus aureus*.
 Apuleius, *Metamorphoses*.
 Aquilius, Henricus, *Compendium chronici Geldrici*, 1566.
 Architrenius, *In laudem civitatis Parisiensis*, ca. 1473.
 Aretino, Pietro, *Lettere*.
 Aretino, Pietro, *Ragionamenti divisa in 3 giornate*.
 Aristoteles, *Magna moralia*.
 Aristoteles, *De mundo*.
 Aristoteles, *Problemata physica*.
 Aritinus, zie Aretino.
 Arnobius, *Adversus nationes*.
Arrest d'amour, zie Curtius en Martial d'Auvergne
 Arrianus, Flavius, Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου (*Anabasis Alexandrou*).
 Arrianus, Flavius (ed.), Epictetus, *Encheiridion*, 1595.
 Artemidorus, *De somniorum interpretatione*.

Asconius Pedianus, Quintus, *Orationum Ciceronis quinque enarratio*.
 Athenaeus Naucratis, *Dipnosophistarum libri XV*.
 Augustinus, *De civitate Dei*.
 Augustinus, *Confessiones*.
 Augustinus, *Contra Faustinum*.
 Augustinus, *Contra Gaudentium*.
 Augustinus, *Contra Maximinum, Arrianum*.
 Augustinus, *De vera religione*.
 Augustinus, Antonius, zie Agostini, Antonio.
 Auratus, Johannes (Jean Dorat), *Odes, liv. I (Epigrammata I, 1586*.
 Aurelius, Cornelius, *Defensorium gloriae Batavinae, 1517*.
 Aurelius, Cornelius, *Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant, 1517*.
 Aurelius Victor, *Liber de caesaribus*.
 Aurelius Victor, *De viris illustribus Romae*.
 Ausonius, *Epigrammata*.
 Ausonius, *Epistolae ad Theonem*.
 Ausonius, *Epigramma d Zoilum*.
 Ausonius, *Mosella*.
 Ausonius (ed. Josephus Scaliger), *Opera in meliorem ordinem digesta, 1588*.
 Ausonius, *Ordo Urbium nobilium*.
 Balaeus, Johannes, *Acta Romanorum pontificum, 1559*.
 Balduinus, Franciscus, *Ad leges de famosis libellis commentarius, 1562*.
 Barbarigo, Niccolò, *Andreae Gritti, principis Venetiarum, vita*.
 Barbaro, Josaphat, *Viaggi fatti da Vinetia, alla Tana, in Persia, in India, et in Costantinopoli, 1545*.
 Barbarus, Franciscus, *De re uxoria*.
 Barlandus, Hadrianus, *Traiectensium episcoporum catalogus, 1585*.
 Baronius, Caesar, *Martyrologium Romanum, 1589*.
 Barrius, Gabriel Franciscanus, *De antiquitate et situ Calabriae, 1571*.
 Bartas, Guillaume de Salluste du, *La Seconde Semaine (1584-1603)*.
 Bartholinus, Richardus, *Austriados, zie Spiegel*.
 Bartolinus, Casparus, *De mundo quaestiones et controversiae nobiliores, 1621*.
 Bartolus a Saxoferrato, *Opera omnia, 1581*.
 Basilius, 9. *Homilia Hexameron*.
 Basilius, *Ad Marcum evangelistam*.
 Bauhinius, Caspar, *De hermaphroditorum monstrosorumque partuum natura, 1614*.
 Beccadelli, zie Panormita.
 Becanus (de Beka), Johannes (ed. Furmerius), *Chronicon ... episcoporum sedis Ultraiectinae et comitum Hollandiae, 1611*.
 Becanus Goropius, Johannes, *Niloscopio, 1569*.
 Becanus Goropius, Johannes, *Opera, nempe Hermathena, Hieroglyphica, Vertumnus, Gallica, Francica, Hispanica, 1580*.
 Becanus Goropius, Johannes, *Origines Antwerpianae, I Atvatica -IX Hyperborea, 1569*.
 Beda, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*.
 Beda, *De notis litterarum more Romano liber*.
 Bellay, Joachim du, *Regrets, 1558*.
 Belleforest, François de, *La Cosmographie universelle de tout le monde, 1575 (vert. naar Seb. Münster)*.
 Belonius, Petrus, *Les observations de plusieurs singularitez, 1555 (door Clusius in het Latijn vertaald in 1589)*.

Bembo, Pietro, *Rime*, 1530.
 Bembus, Petrus, *Epistolae*, 1535.
 Bembus, Petrus, *Historiae Venetae*, 1551.
 Benjamin Tudelensis, *Itinerarium Benjamini*, 1575.
 Bernardus van Clairvaux, *De consideratione libri V ad Eugenium III*.
 Bertholinus, zie Bartholinus.
 Bigne, Margarinus de la, *Bibliothecae Patrum et veterum auctorum ecclesiasticorum*, 1575.
Biguarrures de l'écho, zie Accordius.
 Binsfeldius, Petrus, *Commentarius in titulum codicis lib. 9 de maleficis*, 1591.
 Binsfeldius, Petrus, *De confessionibus maleficorum*, 1589.
 Blijenburg, Adriaen van, *Poemata varia*, 1582.
 Blondus, Flavius, *Italia illustrata*, 1482.
 Bocatius (Boccaccio), *De casibus virorum illustrium*.
 Bockenbergius, P., *Catalogus et brevis historia pontificum Ultrajectensium, item catalogus et brevis historia antistitum Egmondanorum*, 1586.
 Bockenbergius, P., *Prisci Bataviae et Frisiae reges, item Lugduni Batavorum et Wassenarae heroum, vetustissimarum Hollandiae gentium, historia et genealogia*, 1589.
 Bodinus, Johannes, *De magorum daemonomaniae*, 1581.
 Bodinus, Johannes, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, 1566.
 Bodinus, Johannes, *De Republica libri sex*, 1591. (Bodin, *De la république*).
 Boethius, *De consolatione philosophiae*.
 Boethius, zie Manlius.
 Boissardus, Johannes Jacobus, *Epistolae*.
 Boissardus, Johannes Jacobus, *Poemata. Epigrammatum libri III. Elegiarum libri III. Epistolarum libri III*, Bazel, 1574.
 Boissardus, Johannes Jacobus, *Romanae urbis topographia et antiquitates*, 1597.
 Bonadus, Franciscus, *Anacephaleoses genesum, sapienterque dicta et monodiae ... Francorum regum*, 1543.
 Bonamicus, Lazarus (Lazaro Buonamici), *Carmina*, 1572.
 Bonafonius, Janus (Jean Bonnefons), *Carmina*, 1592.
 Bor, Pieter Chr., *Vande Nederlantsche oorloghen, beroerten ende borgerlijcke oneenicheyden, gheduerende den gouvernemente vanden hertoghe van Alba inde selve landen*, 1601.
 Borbonius, Nicolaus, *Nugae* (Bourbon, *Bagatelles*), 1533.
 Bouchet, Guillaume, *Les Serées*, 1584.
 Brant, Sebastianus, *Varia carmina*, 1498.
 Braun, Georg, Franz Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, 6 dl., 1572-1618.
 Brissonius, Barnabas, *De verborum quae ad Ius Civile pertinent significatione*, 1559.
 Brocardus Monachus, *Itinerarium Sacrae Scripturae, hoc est, Sanctae Terrae*, 1591.
 Bronckhorst, Everardus, *Centuriae duae miscellaneorum iuris controversiarum sive EN ANTIOΦ ANΩN, et conciliationes eorundem*, 1594.
 Brouwer, Christophorus, *Sidera illustrium et sanctorum virorum, qui Germaniam illustrarunt*, 1616.
 Bruno, Jordanus, *Il candelaio*, 1582.
 Bruno, Jordanus, *Gli eroici furori*, 1585.
 Buchanan, George, *Rerum Scoticarum historia*, 1582.
 Buchetus, Johannes, *Annales Aquitaniae*.
 Budaeus, Gulielmus, *Annotationes in XXIV libros Pandectarum*, 1508.
 Burbonius, zie Borbonius.
 Burchius, Adrianus, *Miscellanea poemata*.
 Burchius, Adrianus, *Satyra*.

Busbequius, Augerius Gislenius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, 1581.
 Buzelinus, Johannes, *Annales Gallo-Flandriae*, 1624.
 Buzelinus, Johannes, *Gallo-Flandria sacra et profana*, 1625.
 Caelius, zie Calcagninus.
 Caesar, Julius, (*Commentarii*) *De bello Gallico*.
 Caesariensis, zie Pamphilus.
 Calcagninus, Caelius, *Epistolarum criticarum et familiarum libri XVI*, 1608.
 Calcagninus, Caelius, *Opera aliquot*, 1544.
 Calentius Euphratinus, Elisius, *Ad Hieracum epistola*, 1485.
 Calmo, Andrea, *Il travaglia, comedia*, 1556.
 Calpurnius, Titus, *Eclogae*.
 Calvinus, Johannes, *De relliquiis (Traité des reliques)*. 1551.
 Calvus, zie Fabius.
 Camerarius, Joachim (Rubigallus, Paulus), *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, 1544.
 Campanella, Tommaso, *Discours van het Nederlant te brengen onder de macht des conincx van Spagnien*, 1618.
 Campanella, Tommaso, *De monarchia hispanica: discursus*, 1600.
 Campanella, Tommaso, *Universalis philosophiae seu metaphysicarum rerum*, 1638.
 Campanus, Joh. Antonius, *De Vita et gestis Andreae Brachii Perusini*, 1545.
 Canisius, Henricus, *Antiquae lectionis*, 1604.
 Canisius, Henricus, *Promptuarium ecclesiasticum*, 1608.
 Canterus, Guilielmus, *Novae lectiones*, 1564.
 Canterus, Theodorus, *Variae lectiones*, 1574.
 Capella, Galeazzo, *De rebus gestis pro restitutione Francisci II. Mediolanensium ducis*, 1531.
 Capitolinus, Julius, *Historia Augusta*.
 Capitolinus, Julius, *Vita Antonini Pii*.
 Capitolinus, Julius, *Vita Commodi*.
 Capreolus, Helias (Elia Cavriolo), *Delle historie Bresciane*, 1585.
 Caracciolo, Pasquale, *La gloria del cavallo*, 1566.
 Carchesius, Antonius e.a., *Poetae, historici item Germani aliquot celebres*, 1546.
 Cardanus, Hieronymus, *De varietate rerum*, 1557.
 Carrio, Johannes, *Chronicon*.
 Carrio, Ludovicus (ed.), *Censorini ad Q. Caerellium de die natali*, 1583.
 Carrio, Ludovicus, *Emendationum et observationum liber*, 1583.
 Casaubonus, Isaacus, *Athenaei Deipnosophistarum libri quindecim*, 1597.
 Cassiodorus, *Chronica*.
 Cassiodorus, *Epistolae*.
 Cassiodorus, *Variae*.
 Castaldus, Jacobus, *Apuliae, quae olim Iapygia, nova corographia*, 1595.
 Castilionus, Balthasar, *Carmina (in: Carmina quinque illustrium poetarum, 1549)*.
Catalogus testium, zie Flacius.
 Cato, Marcus Porcius, *Origines*.
 Catullus, *Carmina*.
 Caulaeus, zie Choul.
 Cavriani, Filippo, *Discorsi sopra i primi cinque libri de Cornelio Tacito*, 1597.
 Celsus, Aulus Cornelius, *De positu et figura ossium totius humani corporis*.
 Celsus, Aulus Cornelius, *De medicinis, De cibis et potionibus (?)*.
 Censorinus, *De die natali*, zie Carrio.
 Cepio, Coriolanus, *Petri Mocenici, imperatoris, gestorum liber*, 1477.
 Cepio, Coriolanus, *De bello Asiatico*, 1594.

Cernuus, Abbo, *De bello Parisiacae urbis*.
 Chasseneuz, Barthélemy de, *Catalogus gloriae mundi*, 1529.
 Choppinus, Renatus, *De legibus Andium municipalibus*, 1581 (vertaald als *Commentaires sur la coutume d'Anjou*).
 Choppinus, Renatus, *De sacra politia forensi*, 1577.
 Choul, Guillaume du, *Des bains et antiques exercitations grecques et romaines*, 1554.
 Choul, Guillaume du, *Discours de la religion des anciens Romains*, 1556.
 Chromatius, *In V et VI Caput Mathaei dissertatio*.
Chronica, zie Otto Frisingensis.
Chronicon Augustense.
Chronicon Cameracense et Atrebatense, a Balderico (ed. 1615).
Chronicon Coloniense.
Chronicon Frodoardi.
Chronicon Laurishamense [Lorsch].
Chronicon urbis Lubecensis.
Chronicon Martinianum, zie Polanus.
Chronicon Burchardi Urspergensis (Burchard von Ursberg).
 Chrysologus, Petrus, *Sermones in evangelia de dominicis*.
 Chrysostomus, Johannes, *Anathema*.
 Chrysostomus, Johannes, *Contra concubinatum*.
 Chrysostomus, Johannes, *Homilia de virtute animi*.
 Chrysostomus, Johannes, *In Juventinum et Maximum, martyres*.
 Chrysostomus, Johannes, *Ad Matthei evangelium*.
 Chrysostomus, Johannes, *Sermo de Anathema*.
 Chrysostomus, Johannes, *Sermo in beatum Babylam, martyrum*.
 Chytraeus, Nathan, *Variorum in Europa itinerum deliciae*, 1594.
 Cicarella, Antonius (ed.), Platina, *Vitae pontificum Romanorum*, 1600.
 Cicero, *Ad Atticum*.
 Cicero, *De claris oratoribus*.
 Cicero, *Epistulae ad familiares*.
 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*.
 Cicero, *Lex agraria contra Rullum*.
 Cicero, *Officiorum*.
 Cicero, *Oratio in L. Catilinam II*.
 Cicero, *Oratio pro L. Corn. Balbo*.
 Cicero, *Oratio pro Lucio Murena*.
 Cicero, *Oratio pro lege Manilia*.
 Cicero, *Oratio in L. Pisonem*.
 Cicero, *Pro Aulo Caecica*.
 Cicero, *Pro Plancio*.
 Cicero, *Oratio post reditum in senatu*.
 Cicero, *Philippica*.
 Cicero, *De provinciis consularibus oratio*.
 Cicero, *De Republica ad Atticum libri*.
 Cicero, *Tusculanarum questionum*.
 Cicero, *In Vatinius*.
 Cicero, *In Verrem*.
 Cirni, Antonfrancesco, *Comentarii*, 1567.
 Claudianus, *De bello Gothico*.
 Claudianus, *De consulatu Manlii*.

Claudianus (*De consulatu Olibrii*
 Claudianus, *De consulatu Stilichonis*.
 Claudianus, *Epigrammata*.
 Claudianus, *In Gildonem*.
 Claudianus, *De raptu Proserpinae*
 Claudianus, *In Rufinum*.
 Clemens van Alexandrië, *Ad gentes*.
 Clemens van Alexandrië, *Paedagogus*.
 Clemens van Alexandrië, *Stromateis* ('Mengelwerk').
 Cocaius, Merlinus, *Macaronica*, 1517.
 Coccinius, Michael, *De rebus gestis in Italia*, 1512.
 Coelius Secundus Curio, *De bello Melitensi a Turcis gesto historia nova*, 1567.
 Cogmannus, Henricus, *Flores ex omnibus Ludovici Granatensis opusculis spiritualibus, excerpti*,
 1585.
 Cognatus, Gilbertus, *Brevis ac dilucida Burgundiae ... descriptio*, 1552.
 Cognatus, Gilbertus, *Narrationum sylva*, 1552.
 Collenutius, Pandulphus, *Historiae Neapolitanae ad Herculem I Ferrariae ducem*, 1572.
Coloniaram liber, zie Frontinus.
 Columella, *De re rustica*.
 Columna, Franciscus, *Hypnerotomachia Poliphili*, 1499.
 Columna, Guido de, *Historia Troiana*.
 Columna, Hieronymus, *Quae supersunt fragmenta [Quinti Ennii]*, 1590.
 Colvenerius, Georgius Winghanus (ed.), Thomas de Cantimpré, *Miraculorum et exemplorum
 memorabilium sui temporis, libri duo*, 1597.
 Commines, Philippe de, *Mémoires*.
 Comes, Marcellinus, *Chronicon*.
Concilium Provinciale Braccarense, 1567.
 Constantinus, *De re rustica*.
 Constantinus Monomachus, *Novella*.
 Contarenus, Joannes Petrus, *Historia de bello nuper Venetis a Selimo II illato*, 1573.
 Contarenus, Caspar, *De republica Venetorum*, 1543.
 Contarini, Giovanni Pietro, *Historia delle cose successe... da Selim ottomano a' Venetiani*, 1572.
 Corasius, Johannes, *Miscellanea iuris civilis*, 1549.
 Corippus, *In laudem Justini minoris*.
 Corius Mediolanensis, Bernardinus, *Patria historia*, 1499.
 Cornelissonius, zie Bockenbergius.
 Corosetus, Egidius, zie Corrozet.
 Corrozet, Gilles, *Les antiquitez, croniques et singularitez de Paris*, 1588.
 Costanus, Antonius Guibertus, *Polyhistor*, 1561.
 Cragius, Nicolaus, *De republica Lacedaemoniorum*, 1593.
 Crantz, Albert, *Chronica regnorum aquilonarium: Daniae, Suetiae, Norvagiae*, 1546.
 Crantz, Albert, *Saxonia*, 1520.
 Crantz, Albert, *Vandalia*, 1518.
 Cretensis, Dictys, *Ephemeridos belli Troiani*.
 Crinitus, Petrus, *De honesta disciplina*. 1504.
 Croix, François de la, zie *Eutrapel[ianae]*.
 Croix, François de la, zie Grudé.
 Cruce, de, zie Croix.
 Cuiacius, Jacobus, *Ad Africanum tractatus IX quibus difficillimae iuris quaestiones enodantur*,
 1574.

Cuiacius, Jacobus, *Observationum et emendationum in iure notabilium libri 28*, 1598.
 Curiel, Alonso de, *Translaet van eenen gheïnterceptieerden brief*, 1579.
 Cursius, Petrus, *In atrocissima urbis Romanae direptione*, 1528.
 Curtius, Benedictus, *Arresta amorum* (vert. van *Arrest d'amour*), 1546.
 Curtius, Quintus, zie Rufus.
 Cuspinianus, Johannes, *De caesaribus et imperatoribus*, 1540.
 Cyprianus, *Ad Novatianum*.
 Cyprianus, *Tractatus de inventione capitis divi Johannis*.
 Damascius, *Vita Isidori*.
 Damhouder, Joost de, *Praxis rerum criminalium*, 1554.
 Danaeus (Lambert Daneau), *Dialogus de veneficis*, 1564.
 Dante Aligerius, *Divina comedia: Inferno, Purgatorio, Paradiso*.
 Decius, Philippus, *De regulis iuris*, 1521.
Decretales d. Gregorii papae IX: suae integritati una cum glossis restitutae, 1621.
 Diaconus, Paulus (Warnefrid), *Historia Langobardorum*.
 Diaconus, Paulus, *Historia Romana*.
 Diaconus, Paulus, *Excerpta ex libris Pompeii Festi de significatione verborum*.
 Dictys Cretensis, *Ephemeris Belli Troiani*.
Dignitatum Index, zie Alciatus.
 Dinckelius, Johannes, *De origine ... illius ritus qui ... depositio appellatur*, 1578.
 Dinothus, Richardus, *De bello civili Gallico religionis causa suscepta*, 1582.
 Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*.
 Dio, Cassius, *Historiarum Romanarum fragmenta*.
 Dionis abbreviator of epitomator (Xiphilinus).
 Dionysius Halicarnasseus, *Romaikè archeologia*.
 Dionysius Periegetes, *De situ orbis*.
 Dioscorides, zie Pedanius.
 Dioscorides, *De medica materia*.
 Dithmar, zie Thietmar.
 Divaeus, Petrus, *De Galliae Belgicae antiquitatibus*, 1564.
 Divisiekroniek, zie Aurelius, Cornelius.
 Dodonaeus, Rembertus, *Herbarium* (vert. van Cruytboeck), 1583.
 Dolet, Etienne, *Carmina*, 1538.
 Donellus, Hugo, *Commentarii de jure civili*, 1589.
 Dorat, Jean, zie Auratus.
 Douza, Janus, *Bataviae Hollandiaeque annales*, 1601.
 Douza, Janus, *Elegiarum liber*, 1586.
 Douza, Janus, *Epigrammation in Cupidinem arantem*.
 Douza, Janus, *Odae Britannicae*, 1586.
 Douza, Janus, *Odae Lugdunenses*.
 Douza, Janus, *Satyrae*.
 Douza, Janus, *Pro Satyrico Petronii arbitri Praecidaneorum libri tres*, 1583.
*Ecclesiastica historia, integram ecclesiae Christi ideam ..., per aliquot studiosos viros in urbe
 Magdeburgica [1560-1567]*.
 Egesippus, *De bello Judaico, seu de eversione Judaeorum*.
 Eggerus, Thomas, *Poemata sacra: de gloriosissima Christi Dei*, 1583
 Eitsinger, Michiel, *Leo Belgicus*, 1583.
 Elisius, Joannes, *Opusculum de balneis Puteolorum, Baiarum, et Pithecurarum*, 1591.
 Emmius, Ubbo, *Rerum Frisicarum historia*, 1596.

Engelhardt, Daniel, et Wilhelm Wessel, *Vitae et res gestae archiepiscoporum et episcoporum Bremensium et Hamburgensium*, 1617.

Ennius, zie Merula; Columna.

Epictetus, zie Arrianus (ed.)

Epiphanius, *Panarion*.

Epistola apologetica pro Francisco I, Francorum rege contra Carolum V.

Erasmus, *Ad Nicoclem regem de institutione principis*, 1523.

Erasmus, *Apophthegmata*, 1533.

Erasmus, *Colloquia*, 1518.

Erasmus, *Epistolae*.

Erasmus, *Moriae encomium*, 1511.

Erasmus, *Convivium religiosum*, 1522.

Estienne, Henri, zie Stephani, Henricus.

Eumenius, *Oratio de laude Constantii, imperatoris*.

Eunapius, *De Chrysanthio*.

Euphratinus, zie Calantius.

Euripides, *Hecuba*.

Euripides, *Hippolytus coronatus*.

Euripides, *Phoenissae*.

Eusebius Caesariensis, ed. M. Palmerius, *Chronicon*, 1511.

Eutrapel[ianae] narrationes (François de la Croix, *Les contes d'Eutrapel*).

Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*.

Eutropius, *Julii Caesaris rerum ab se gestarum commentarii*.

Eutropius, *De viris illustribus*.

Everardi, Nicolaus, *Responsa sive consilia*, 1554.

Faber, Johannes, *In Institutiones Justinianae commentarii autographo collati*, 1580.

Faber, Petrus, *Agonisticon, sive De re athletica ludisque veterum gymnics, musicis, atque circensibus*, 1595.

Fabius Calvus (ed.), *Hippocratis opera*, 1526.

Fabius Pictor, *De aureo seculo*, 1588.

Fabricius, Georgius, *Historiarum sacrarum e poetis veteribus christianis*, 1565.

Fabricius, Georgius, *Itinerum lib. I: Romanum I: Neapolitanum-Romanum II: Patavinum: Chemnicense, Argentoratense*, 1551.

Fabricius, Georgius, *Poëmatum sacrorum libri XXV*, 1560.

Fabricius, Georgius, *Roma, Antiquitatum libri duo*, 1550.

Facius, Bartholomeus, *De viris illustribus*, 1475.

Facius, Bartholomeus, *Rerum gestarum Alfonsi Regis libri*.

Facius, Bartholomeus, Pontanus, Jovianus, *Res de suo tempore gestae*, 1509.

Faletus, Hieronymus, *De genealogia marchionum Estensium et ducum Ferrariae*.

Faloppius, Gabriel, *De medicatis aquis*, 1564.

Fasciculus temporum, zie Rolevinck.

Fazellus, Thomas, *De rebus Siculis decades duæ*, 1558.

Fernellius, Johannes, *De abditis rerum causis*. 1550.

Ferrandus, Fulgentius, *De officio pii et veri Christiani ducis militum*, 1578.

Ferrariis, Joh. Petrus de, *Practica nova iudicialis*, 1482.

Ferretti, Giovanni Pietro, *De Ravennati exarchatu*.

Ferrier, Auger, *Remèdes préservatifs et curatifs de peste*, 1548.

Ferronius, Arnoldus, *De rebus gestis Gallorum ... usque ad Carolum VIII*, 1549.

Ferrutius, Hieronimus, zie Marlianus.

Festus, Rufius, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*.

Festus, Sextus Pompeius (Diaconus abbreviator), *De verborum significatu*.

Fichard, Johannes, *Elenchus omnium auctorum sive scriptorum, qui in iure tam civili quam canonico*, 1572.

Firmianus, zie Lactantius.

Flacius, Matthias, *Catalogus testium veritatis*, 1556.

Flacius, Matthias, *Historia ecclesiastica Magdeburgensis*, 1574.

Florentius Leydanus, *Historia passionis novorum ... mart. Ord. S. Francisci*, 1582.

Florus, L. Julius (a Johanne Stadio emendati), *Rerum Romanis gestarum libri IV*, 1612.

Fonteius, Joannes Baptista, *De prisca Caesiorum gente commentariorum libri duo*, 1583.

Forneyus, Gulielmus, *Notae in libros Variarum Cassiodori*, 1583.

Foscarini, Michele en Sebastiano, *Historia della republica Veneta*.

Frangipani, Cornelio, *Rime*, 1566.

Freher, Marquard, *Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes*, (1600-1611).

Freher, Marquard, *Origines Palatinae*, 1599.

Friesinger, zie Otho.

Frodoardus, *Chronicon*.

Froissart, Jehan, *Histoire et Chronique memorable*, 1574.

Fronsperger, Leonhart, *Kriegssbuch*, 1573.

Frontinus, Sextus Julius, *De aquaeductu urbis Ryomae*.

Frontinus, Sextus Julius, *De coloniis Romanis*.

Frontinus, Sextus Julius, *Stratagemata*.

Fulgosius, Battista Fregose, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, 1565.

Fulvius, Andreas, *Antiquitates urbis*, 1527.

Gaguinus, Robertus, *Compendium de origine et gestis Francorum*, 1497.

Gaguinus, Robertus, *Rerum Gallicarum annales*, 1577.

Galenus, *De curandi*.

Gamerius, Hannardus, *Ecclesiae catholicae quaerimonia*.

Gazophylacium, zie Rayssius.

Gellius, Aulus, *Noctes Atticae*.

Gellius, Aulus, *Rerum rusticarum libri III*.

Gemma Frisius, *Cosmographia, siue Descriptio universi orbis*, 1584.

Genebrardus, Gilbertus, *Chronographia*, 1567.

Gesnerus, Conradus, *Bibliotheca universalis*, 1545.

Gesnerus, Conradus, *Liber de piscibus*, 1556.

Gesnerus, Conradus, *De rerum fossilium, lapidum et gemmarum maxime, figuris et similitudinibus liber*, 1565.

Gesnerus, Conradus, *De thermis et fontibus medicatis Germaniae et Helvetiae*, 1553.

Gillius, zie Gyllius.

Gobelinus, Persona, *Cosmodromius*, 1599.

Gotifredus, zie Viterbiensis.

Godefroy, Denys, zie Marcellus, Nonius.

Godefridus, Dionysius, *Corpus iuris civilis*, 1583.

Godefridus, Dionysius, *Antiquae historiae ex XXVII autoribus contextae*, 1590.

Godelaevus, Wilhelm, *In T. Livii historiarum libros observationes*, 1578.

Goltzium, Hubertum, *Thesaurus rei antiquariae huberrimus... ex antiquis tam numismatum quam marmorum inscriptionibus*, 1579.

Gorlaeus, Abraham, *Dactyliotheca seu annulorum sigillarium ...*, 1601.

Goropius, z. Becanus.

Gothus, Olaus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555.

Goudanus (Hermansz, Willem), *Hollandaie Gelriaeque bellum*, ca. 1517.

Granatensis, Ludovicus, *Flores ex omnibus opusculis spiritualibus excerpti*, Keulen 1585. Vert.
 door Henricus Cogmannus,
 Gregorius Magnus, *Dialogi*.
 Gregorius Magnus, *Moralia in Job*.
 Gregorius Turonensis, *Historia Francorum*.
 Grudé, François, sieur de la Croix de Maine, *Bibliothèque du sieur de La Croix Du Maine*, 1584.
 Gruterus, Janus, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, 1602.
 Guazzus, Stephanus, *De civili conversatione dissertationes politicae*, 1574.
 Guevara, Antonio de, *Epistolas familiares*, 1539.
 Guibertus, zie Costanus.
 Guicciardini, Francesco, *Storia d'Italia*, 1543.
 Guicciardini, Lodovico, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, 1567.
 Guiccardinus, Ludovicus, *Descriptio Belgiae*, 1613.
 Guimundus de Aversa, *De veritate corporis et sanguinis in eucharistia*, 1530.
 Guinterus, Johann, zie Winter.
 Guntherus, zie Spiegel.
 Gyllius, Petrus, *Ex Aeliani historia, luculentis accessionibus aucti libri XVI, de vi & natura animalium*, Lyon 1533.
 Gyllius, Petrus, *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus*, 1560.
 Haemus, Franciscus, *Poemata*, 1578.
 Hamelmann, Hermann, *De quarundam caeremoniarum superstitione et origine*, 1556.
 Heere, Lucas d', *Pasquillus testament, 't en zijn fablen noch droomen*, 1579.
 Heliodorus, *Aethiopica*.
 Hemmerlin, zie Malleolus.
 Herbertus, Johannes de Fulstin, *Chronicon Poloniae*, 1571.
 Hermanni, zie Goudanus.
 Herodianus, *Geschiedenis van het keizerrijk na Marcus Aurelius*.
 Heuterus, Pontus, *Chronicon (Rerum Belgicarum libri quindecim?)*, 1598.
 Heuterus, Pontus, *Genealogia dominorum Viennensium (?)*.
 Heuterus, Pontus, *Genealogiae praecipuarum aliquot e Gallia Francica ac Belgica familiarum*,
 1583.
 Heuterus, Pontus, *Rerum Burgundicarum libri sex*, 1584.
 Heuterus, Pontus, *De vetustate et nobilitate familiae Habsburgicae et Austriacae*.
 Hieronymus, *Ad Asellam*.
 Hieronimus, *Adversus Jovinianum*.
 Hieronymus, *Irenaeus*.
 Hieronymus, *Ad Marcellam*.
 Hieronymus, *Epistola ad Nepotianum de vita clericorum et sacerdotum*.
 Hieronymus, *Epistolae ad Rusticum, monachum*.
 Hieronymus, *Epistola ad Theophilum contra Joannem*.
 Homerus, *Ἰλιάς, Ilias*.
 Homerus, *Ὀδυσσεΐα, Odysseia..*
 Hondorffius, Andreas, *Theatrum historicum*, 1590.
 Honorius III, *Compilatio quinta*.
 Horatius, *Carmina*.
 Horatius, *Epode*.
 Horatius, *Sermones*.
 Horstius, Giselbertus, *De turpeto et tapsa*, 1544.
 Hortensius, Lambertus, *Secessionum civilium Ultrajectinarum & bellorum ... usque ad translationem episcopatus ad Burgundos, libri septem*, 1546.

Hortensius, Lambertus, *Tumultuum anabaptistarum liber unus*, 1548 (vertaald als *Het boeck van den oproeren der weder-dooperen*), 1614.

Hotomannus, Franciscus, *Franco-Gallia*, 1573.

Hotomannus, Franciscus, *Sixti V fulmen brutum in Henricum regem Navarrae et Henricum Borbonium principem olim Condaeum evibratum*, 1585.

Hotomannus, Franciscus, *Quaestionum illustrium liber*, 1585.

Hotomannus, Franciscus, *Strigilis Papii Massoni*, 1576.

Hrabanus Maurus, *De laudibus sanctae Crucis*.

Hunibald (Trithemius), *De origine Francorum*, 1515.

Huyter, zie Heuterus.

Imbertus, Johannes, *Institutionum forensium Galliae*, 1543.

Index dignitatum occidentis, zie Alciatus.

Institor, Henricus, *Malleus maleficarum*, 1485.

Isidorus, *Origines seu etymologiae*.

Isselt, Michael ab, *Bellum Coloniense*, 1586.

Isselt, Michael ab, *Historia sui temporis*, 1602.

Isselt, Michael ab, zie Mercurius.

Italicus, zie Silius.

Itinerarium Antonini.

Itinerarium Beniaminum, zie Benjamin.

Jamblichus, *De mysteriis*.

Jamblichus, *Protrepticus*.

Joaninensis, Stephanus, *In Medicea monarchia pentatheucus*, 1524.

Jovius, Paulus, *Descriptio Britanniae, Scotiae, Hyberniae et Orchadum*, 1548.

Jovius, Paulus, *Elogia virorum litteris illustrium*, 1546.

Jovius, Paulus, *Historiae sui temporis*, 1550.

Jovius, Paulus, *Vita Pompeii Columnae*, 1548.

Jovius, Paulus, *Vitae*, 1549.

Julianus, *Epistolae ad Maximum*.

Junius, Hadrianus, *Batavia*, 1588.

Junius, Hadrianus, *Emblemata*, 1565.

Junius, Hadrianus, *Nomenclator omnium rerum propria nomina ... indicans*, 1567.

Junius, zie Florus.

Justinianus, Bernardus, *Oratio habita apud Sixtum IV, exhortatoria contra Turcos*, 1481.

Justinus, *abbreviator van Pompeius Trogus*.

Justinus Martyr, *Apologia*.

Justinus, Petrus, *Historiae Venetae*, zie Bembus.

Juvenalis, *Satyrae*.

Juvenis, Johannes, *Lexicon Tarentinum*.

Kelnerus, David, *Vita Donati (?)*.

Kelnerus, Henricus, zie Marcellus, Petrus.

Kempius, Cornelius, *De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae*, 1588.

Kirchhof, Hans-Wilhelm, *Wendunmuth aus etlichen alten scibenten, und Facetiis Henrici Bebelii*, 1563.

Kramer, Heinrich, zie Institor, Henricus.

Lactantius, *Contra ethnicos*.

Lactantius, *Divinae institutiones*.

Lactantius, *De mortibus persecutorum*.

Laetus, Julius Pomponius, *Compendium historiae romanae ab interitu Gordiani usque ad Justinum III*.

Laetus, Julius Pomponius, *Valentinianus*.

Laetus, Julius Pomponius (ed.), *P. Vergilii Maronis opera, ... cum rerum & verborum indice*, 1544.

Lampridius, Aelius, *Elagobalus; Severus Alexander*.

Lampridius, Aelius, *Historia Augusta*.

Latinus, Josephus, *De anni forma*, 1580.

Laurentius, Andreas (André Dulaurens), *De mirabili strumas sanandi vi, solis Galliae regibus divinitus concessa*, 1609.

Laurimannus, Cornelius, *Miles christianus, comoedia sacra*, 1565

Lavaterus, Ludovicus, *De spectris, lemuribus et magnis atque insolitis fragoribus*, 1569.

Lazius, Wolfgang, *Commentarii de republica Romana*, 1551.

Lazius, Wolfgang, *Commentarii in genealogiam Austriacam* (1564).

Leander, *zie Alberti*.

Legenda S. Catharinae Medicinae reginae matris, vitae, actorum ... vera enarratio, 1575.

Leo Belgicus, *zie Michiel Eitsinger*, 1583.

Leonicenus, Nicolaus, *Hippocratis Aphorismi*, 1524.

Leonicer, *zie Lonicer*, Adam.

Leonicus, *zie Thomaeus*.

Lerenon, Joannes, *De navigatione in Americam*.

Lerius, Johannes, *Historia navigationis in Brasiliam quae et America dicitur*, 1586.

Léry, Jean de, *Histoire d'un voyage fait en la terre de Brésil*, 1578.

Leydanus, Florentius, *Historia passionis novorum ... martyrum ordinis s. Francisci*, 1582.

Ligorius, *zie Pyrrhus*.

Ligurinus, *zie Spiegel*.

Lindanus, Wilhelmus, *Exhortatio ad reditum in catholicum ecclesiam ...per Hollandiam*, 1577.

Lipsius, *Annotationes ad 2 Annales Taciti*.

Lipsius, *Auctarium ad Smetium, Inscriptiones antiquas*, 1588.

Lipsius, *De constantia*, 1584.

Lipsius, *Convivalem sermonem*, in *Antiquarum lectionum commentarius*, 1575.

Lipsius, *De cruce, libri tres*, 1606.

Lipsius, *Diva virgo Hallensis*, 1604.

Lipsius, *Electa*, 1580.

Lipsius, *Tractatus ad historiam Romanam cognoscendam, 2 Pecunia veterum Romanorum*, 1590.

Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria prima*, 1586.

Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria secunda*, 1590.

Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria singularis ad Germanos & Gallos*, 1602.

Lipsius, *Ad libros politicorum notae*, 1604,

Lipsius, *De militia romana libri V: commentarius ad Polybium*, 1598.

Lipsius, *Politica sive civilis doctrina*, 1589.

Lipsius, *Saturnalium sermonum libri duo*. 1590.

Lipsius, *Satyra Menippaea. Somnium. Lusus in nostri aevi criticos*, 1581.

Lipsius (ed.), Livius, *Ab urbe condita*, 1579.

Lipsius (ed.), Senecae Opera; *Epistolae et Quaestiones naturales*, 1605.

Lipsius (ed.), Tacitus, *Annalium et Historiarum libri*, 1576.

Lipsius, *Ad C. Suetonii Tranquilli tres posteriores libros Commentarii*, 1610.

Livius, Titus, *Ab urbe condita*, *zie Lipsius*.

Lodewycksz., Willem, *D'Eerste Boeck: Historie van Indien (Eerste schipvaart der Hollanders naer Oost-Indien)*, 1598.

Longolius, Christophorus, *Itinerarium Antonini*, 1512.

Lonicer, Adam, *Kräuterbuch*, 1557.
 Lotichius, Petrus Secundus, *Elegiarum liber*, 1551; *Elegiarum liber II*, 1553.
 Lucanus, *Bellum civile (Pharsalia)*.
 Lucanus, *Pharsaliae libri X., cum Lamberti Hortensii ... explanationibus*, 1578.
 Lucianus, *Dea Syria*.
 Lucianus, *Dialogus inter Charonem et Mercurium*.
 Lucianus, *Dialogus de saltatione*.
 Lucianus, *Anacharsis de gymnasiis*
 Lucianus, *Palinurus*.
 Lucianus, *Vitarum auctio*.
 Lucilius, Gaius (ed. Fr. Dousa), *Satyrarum quae supersunt reliquiae*, 1597.
 Lucretius, *De rerum natura*.
 Lutzenburg, Bernardus, *Catalogus haereticorum*, 1523.
 Lycophron, *Cassandra*.
 Lymvicus, Andreas, *Hodoeporicon, continens itinera Noribergense, Augustanum, Venetum, Romanum*, 1568.
Macaronica, zie Cocaius.
 Machiavelli, Niccolò, *Il principe*, 1515.
 Macrobius, *Saturnaliorum libri VII*.
 Maffei, Giampietro, *Historiarum Indicarum libri XVI*, 1585.
 Magius, Hieronymus (Girolamo Maggi), *Miscellanorum, seu Variarum Lectionum*. 1564.
 Mainus, Jason, *Eximum ... de actionibus interpretatio*, 1524.
 Malleolus (Hemmerlin), Felix, *Dialogi de nobilitate*, 1494.
 Mamertinus, *Maximiniani Genethliaco*.
 Manilius, *Astronomica*.
 Manlius, *zie Boethius, De consolatione philosophiae*.
 Mantovano, *zie Mantuanus*.
 Mantuanus, Baptista, *De calamitatibus temporum ... Exhortatio in Turcas*, 1513.
 Mantuanus, Baptista, *De gestis ducum [et pontificum] Tridentinorum*.
 Mantuanus, Baptista, *Hystoria del sacrato templo de Laureto*, 1489.
 Manutius, Aldus, *Epistolarum libri XII*, 1582.
 Manutius, Aldus (ed. Louis Carrion, Christophe Plantin), *Epitome ortographiae*, 1579.
 Maranta, Robertus (ed. Petrus Follerius), *Speculum aureum ... additionibus*, 1583.
 Marbodus Gallus, *Miscellanea*.
 Marcellinus Comes, *Chronicon*.
 Marcellinus, *zie Ammianus*.
 Marcellus, Nonius, ed. Denys Godefroy, *De compendiosa doctrina*.
 Marcellus, Petrus, e.a., *De vita, moribus et rebus gestis omnium ducum Venetorum*, 1574.
 Marchantius, Jacobus, *De rebus Flandriae memorabilibus*, 1567.
 Marche, Olivier de la, *Mémoires*, 1562.
 Marinus Neapolitanus, *De Procli vita*.
 Marlianus, Bartholomaeus, *Antiquae Romae topographia, libri septem*, 1534.
 Marlianus, Bartholomaeus, *Urbis Romae topographia... cui accessere Hieronymi Ferrutii quam plures additiones*, 1588.
 Marnix van St. Aldegonde, Philips, *Den Byencorff der H. Roomsche Kercke*, 1569.
 Maro, *zie Vergilius*.
 Marot, Clément, *L' Enfer*, 1562.
 Marot, Clément, *Les joyeuses et plaisantes epistres, ballades, rondeaux, epigrammes et facecieux epitaphes*, 1558.

Marot de Caen, Jean, *Epître des dames de Paris au roi François Ier étant delà des monts, après la défaite des Suisses*, 1561.

Martial d'Auvergne, *Arresta amorum*, 1538.

Martialis, *Epigrammata*.

Martinus, zie Polonus.

Marullus, Michael Tarchaniota, *Hymni et epigrammata*, 1497.

Massonius, Papius, *Annales quibus res gestae Francorum explicantur*, 1577.

Masurius Nervius, Lud., *Carmina*, 1557.

Matenesius, Joan. Fridericus, *Critices christianaee, libri duo de ritu bibendi*, 1611.

Mela, Pomponius, *Cosmographia, sive De situ orbis*.

Mela, Pomponius, ed. Andreas Schottus, *Geographica*, 1582.

Mémoires de la Ligue, ... sous Henry III. et Henry IIII., Rois de France; comprenant six volumes ... depuis l'an 1576, jusques à l'an 1598.

Menot, Michel, *Sermons choisis* (1508-1518).

Mercati, Michele, *Degli obelisci di Roma*, 1589.

Mercurialis, Hieronimus, *Artis gymnasticae apud antiquos celeberrimae*, 1569.

Mercurius Gallo-Belgicus, (door Michiel van Isselt, beginnend met 1588).

Mercurius monachus, *Pernecessaria de pulsibus doctrina*.

Merseburgensis, zie Thietmar.

Merula, Georgius, *Antiquitatis vicecomitum libri X: Duodecim vicecomitum Mediolani principum vitæ*, 1500.

Merula, Paullus, *Cosmographia generalis et specialis*, 1605.

Merula, Paullus (ed.), Q. Ennii *Annalium librorum XIIII*, 1595.

Merula, Paullus, *Historia Belgica (hs.)*.

Merula, Paullus, *Synopsis praxeos civilis: maniere van procederen in dese provincien*, 1613.

Meteren, Emanuel van, *Belgische ofte Nederlantsche historie van onsen tijden*, 1599.

Meursius, Johannes, *Glossarium Graeco-barbarum*, 1614.

Meyer, Jacques de, *Compendium chronicorum Flandriae*, 1538.

Meyerus, Jacobus, *Commentarii sive annales rerum Flandricarum*.

Michou, Mathias à, *De Sarmatia Asiana atque Europea*, 1517.

Minoes, Claudius, *Andreae Alciati vita*, 1591.

Minos, Claudius, ad *Emblemata Alciati*, 1577.

Minucius Faelix, *Octavius*.

Miraeus, Aubertus, *De sanctis virginibus Coloniensibus disquisitio*, 1608.

Modius, Franciscus, *Gynaeceum sive Theatrum mulierum*, 1586.

Modius, Franciscus, *Liber singularis, in quo cuiusque ordinis ecclesiastici origo*, 1585.

Modius, Franciscus, *Pandectae triumphales*, 1586.

Molanus, Johannes, *Additio ad Usuardi Martyrologium*, 1568.

Molanus, Johannes, *De canonicis*, 1572.

Molanus, Johannes, *Indiculus sanctorum Belgii*, 1573.

Molinaeus, Carolus, *Consilium super actes Concilii Tridentini*, 1565. (uit het Fr. vert.).

Molinaeus, Carolus, *Tractatus de fructuum et interesse materia*, z.j.

Mollerus, Bernardus, *Rheni a primis fontibus usque ad Oceanum Germanicum descriptio*, 1596.

Monachus, Joannes, *Liber de miraculis*.

Moninus (Jean-Édouard Dumonin), *Le Phoenix*, 1585.

Montaigne, Michel de, *Les essais*, 1580.

Montanua, Michael, *Gustum liber*.

Montanus, Joh. Fabricius, *Oratio qua docetur, concilium, Tridentinum ... frequentari non posse*, 1562.

Munsterus, Henricus, *Centuria consiliorum clarissimi iurisconsulti Elberti Leonini*, 1584.

Munsterus, Sebastianus, *Cosmographia*. 1544.
 Muretus, Marcus Antonius, *Orationes, epistolae, hymnique sacri*, 1592.
 Nannius, Petrus, *Συμμικτῶν* sive *Miscellanea*, 1548.
 Naogeorgus, Tomas, *Regnum papisticum*, 1555.
 Naso, *zie* Ovidius.
 Nauclerus, Johannes, *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii*, 1516.
 Naugerius, Andreas, *Epigrammata*, 1546.
 Nazarius, *Panegiricus Constantino*.
 Neapolitanus [Colonna], Crisostomos, *De moribus et situ Olandiae*, 1514.
 Neuwalt, Hermannus, *Bericht von Erforschung, Prob und Erkenntnis der Zauberinnen durchs kalte Wasser, in welchem W.A. Scribonii Meinung wiederleget*, 1584.
 Neuwalt, Hermannus, *Exegesis purgationis sive examinis sagarum per aquam frigidam*, 1585.
 Nicaeus, Dio Cassius, *Fragmenta*.
 Nicander, Martinus, e.a., *Epigrammata in laudem Martini Miri e.a.*, 1593.
 Nider, Joannes, *Alphabetum divini amoris... in fine fasciculus misse Sancti Bernardi*, 1561.
 Nieuwalt, *zie* Neuwalt.
 Nigrus *Bassianatus*, Franciscus, *Turcicarum rerum commentarius*, 1537.
 Nihemius, Theodoricus, *Tractatus*.
 Nolanus, Ambrosius Leo, *De Nola patria*, 1514.
 Noue, François de la, *Discours politiques et militaires*, 1587.
 Novidius, Ambrosius Fraccus, *Sacri fasti*, 1547.
 Noviomagus (Geldenouwer), Gerardus, *Germaniae Inferioris historiae*, 1532.
 Novius, *Sermones*, of *Discursus*, *zie* Noue, de la.
 Nucillus, in: Johannes Büchler, *Laconicarum epistolarum thesaurus*, 1606.
 Nuenarius, Hermannus, *Brevis narratio de origine et sedibus priscorum Francorum*, 1521.
 Nuenarius, Hermannus, *De Galliae Belgicae Commentariolus*, 1584.
 Occo, Adolphus, *Imperatorum Romanorum numismata*, 1579.
 Ochinus, Bernardinus, *Sermones de fide*. 1544.
 Octavius, *zie* Vestrius.
Officium et caeremoniae ..., omnia desumpta ex Pontificali Romano, 1595.
 Oger, *zie* Ferrier, Auger.
 Olaus Magnus Gothus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555.
 Onuphrius Panvinius, *Chronicon ecclesiasticum*, 1568.
 Onuphrius Panvinius, *XXVII Pontificum Maximorum elogia et imagines*, 1568.
 Onuphrius Panvinius, *De praecipuis urbis Romae santioribusque basilicis, quas Septem ecclesias vulgo vocant*, 1570.
 Origenes, *Contra Celsum*.
 Orlandi, Cesare, *Senensis ditionis accurata descriptio*, 1572.
 Orosius, Paulus, *Historiae adversus paganos*.
 Osorius, Hieronymus, *Opera omnia*, 1592.
 Otho Frisingensis, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*.
 Otho Frisingensis, *Gesta Friderici imperatoris*.
 Ovidius, *Ars amatoria*.
 Ovidius, *Fasti*.
 Ovidius, *Ex Ponto ad Carum*.
 Ovidius, *Metamorphoses*.
 Ovidius, *Remedia amoris*.
 Paleotti, Gabriele, *De bono senectutis*, 1598.
 Palladius, *Historia Lausiaca*.

Palladius, *Vita Serapionis*.
 Palladius, *Epistola ad Lausum*.
 Palmerius, zie Eusebius Caesariensis.
 Pancirolus, Guido, *Notitia utraque dignitatum*, 1602.
 Pannonius, Janus, *Panegyris*.
 Panormita, Antonius, *De dictis et factis Alphonsi regis memorabilibus, commentarius*, 1538.
 Panormitanus, *Consilia, iuris responsa, et quaestiones super diversis causarum articulis disceptatae*, 1562.
 Pantaleon, Henricus, *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*, 1565.
 Paradinus, Claudius, et Gabriel Simeonis, *Heroica symbola*, 1562.
 Passerat, Jean, *Recueil des oeuvres poétiques*, 1606.
 Passeratius, *Praefatiuncula*.
 Paulinus Nolanus, *Epistolae & poemata*, 1516.
 Paulus Warnofridi filius, *De gestis Langobardorum*.
 Pausanias, *Hellados periègèsis* (Ἑλλάδος περιήγησις).
 Pedanius Dioscorides, *De materia medica*.
 Pererius, Benedictus, *Adversus fallaces et superstitiosas artes, id est, De magia, de observatione somniorum*, 1591.
 Pererius, Benedictus, *De magia, de observatione somniorum et divinatione astrologica*, 1591.
 Perez, Antonio, *Cort-begryp van de stucken der gheschiedenissen van Antonio Perez*, 1596.
 Periander, Aegidius, *Germania*, 1567.
 Perionius, Joachimus, *Vita Bartholomei*.
 Perottus, Nicolaus, *Cornucopia linguae Latinae*, 1489.
 Petri, Suffridus, *De scriptoribus Frisiae*, 1593.
 Petrarca, *Canzoniere*,
 Petrarca, *Epistolae*.
 Petronius, *Satyricon*.
 Phigijs, *Myth. in anni parte* (?).
 Philostratus, Flavius, *De vita Apollonii Tyanei*.
 Philostratus, Flavius, *De vita sophistarum*.
 Photius, *Bibliotheca*, 1601.
 Pierius, zie Valerianus, Johannes.
 Pickheimer, zie Pirckheimer.
 Pighius, Stephanus, *Hercules Prodicus, seu principis juventutis vita et peregrinatio*, 1587.
 Pighius, Stephanus, *Themis dea, sive de lege divina*, 1568.
 Pincius, Joannes Pyrrhus, *De gestis ducum et pontificum Tridentinorum*, 1546.
 Pirckheimer, Willibald (ed.), Ptolomeus, *Geographia*, 1525.
 Piso, Antonius (Antoine Le Pois), *Discours sur les médalles et graveures antiques*, 1579.
 Piso Frugi, Lucius Calpurnius, *Annales*.
 Pithaeus, Petrus, *Historiae Francorum, ab anno Christi 900 ad annum 1285*, 1596.
 Placotomus, Joannes, *De natura et viribus cerevisiarum et mulsarum*, 1561.
 Platina, Bartolomeus, *De vera nobilitate*, 1504.
 Platina, Bartolomeus, *Vitae pontificum Romanorum*, 1479.
 Plato, *Phaedo*.
 Plato, *Phaedrus*.
 Plato, *De wetten, Nouoi*.
 Platocomus, Johannes, *De tuenda bona valetudine*, 1582.
 Platocomus, Johannes, *De natura et viribus cerevisiarum et mulsarum*, 1561.
 Plautus, *Casina*.
 Plautus, *Curculio*.

Plautus, *Miles gloriosus*.
 Plautus, *Persa*.
 Plautus, *Rudens*.
 Plinius, Gaius, *Naturalis historia*.
 Plinius, Caius Secundus, *De rebus Germanicis*.
 Plinius, Gaius Caecilius Secundus, *Epistolae*.
 Plutarchus, *Apophthegmatis Laconicis*.
 Plutarchus, *De liberis educandis*.
 Plutarchus, *Moralia*.
 Plutarchus, *De naturalibus quaestionibus*.
 Plutarchus, *De placitis philosophorum*.
 Plutarchus, *Problemata*.
 Plutarchus, *Vita Publicolae*.
 Plutarchus, *Vita Othonis*.
 Plutarchus, *Vita Solonis*.
 Polletus, Franciscus, *Historia Fori Romani restituta*, 1587.
 Politianus, Angelus, *Epistolae*, 1514.
 Politianus, Angelus, *Opera 3, Praelectiones, Orationes, & Epigrammata complectens*, 1533.
 Pollio, zie Trebellius.
 Pollux, Julius, *Onomasticon*.
 Polonus, Martinus, *Chronicon pontificum et imperatorum*.
 Polyaeus, *Stratagemata*.
 Polybius, *Historiae*.
 Polycarpus, *Chronica*.
 Polydorus, zie Vergilius.
 Pomponius, zie Mela.
 Pontacus, Arnoldus, *Chronographia*, 1570.
 Pontanus, Johannes Isaacus, *Rerum et urbis Amstelodamensium historia*, 1611.
 Pontanus, Jovianus, *Carmina [Lyrica]*.
 Pontanus, Jovianus, *Dialogus Antonius (Suppatii et Herrici)*.
 Pontanus, Jovianus, *Dialogus qui inscribitur Charon*, 1491.
 Pontanus, Jovianus, *Historia*.
 Pontanus, Jovianus, *De hortis Hesperidum*.
 Pontanus, Jovianus, *Lepidina, sive pastorales*. 1505.
 Pontanus, Jovianus, *De liberalitate*, 1498.
 Pontanus, Jovianus, *De magnificentia*, 1498.
 Pontanus, Jovianus, *Meteora*, 1534.
 Pontanus, Jovianus, *Opera: de fortitudine: De principe liberale*, 1501.
 Pontanus, Jovianus, *Res de suo tempore gestae*, 1509.
 Pontanus, Jovianus, Petrus Summontius (ed.), *Eridanus*.
 Pontanus, Jovianus, Petrus Summontius (ed.), *De prudentia*, 1509.
 Porphyrius, *De nympharum antro in Odyssea*, 1541.
 Porsius, Heinrich, *Itineris Byzantini libri III. Carminum lib. II. Epigrammatum II. Poeta*, 1583.
 Proclus, *De sacrificio et magia*, 1552.
 Portis, Leonardus de, *De re pecuniaria antiqua*, 1551.
 Postellus, Guilielmus, *De orbis terrae concordia*, 1544.
 Postellus, Guilielmus, *De republica seu magistratibus Atheniensium*, 1543.
 Posthius, Johannes, *Parerga poetica*, 1581, 2^e dr. 1595.
 Procopius, *De bello Gotico*.
 Prodromus, Theodorus, *Rodanthe et Dosicles*.

Prometheus, *Pandorae sive veniae Hispanica Belgicis exulibus*, 1574.

Propertius, *Elegiae*.

Prudentius, Aurelius Clemens, *Libri contra Symmachum*.

Psellus, Michael, *De operatione daemonum*, 1615.

Ptolomeus, *Geographia*, zie Pirckheimer.

Puccius, Franciscus, *De Christi servatoris efficacitate in omnibus et singulis hominibus*, Gouda 1592.

Pulmannus, Theodorus, ed., *Suetonius, XII Caesares*, 1574.

Puteanus, Erycius, *Epistolarum Atticarum promulsis*, 1581.

Pyrrhus, zie Pincius, Joannes.

Pyrrhus Ligorius, *Antiquae urbis imago*, 1561.

Quaestionibus Graecis(?).

Quercetanus, Josephus, *Pharmacopea dogmaticorum*, 1607.

Rabanus, zie Hrabanus.

Rabelais, François, *Gargantua et Pantagruel*, 1554.

Raevardus, Jacobus, *Variorum, sive de iuris ambiguitatibus libri quinque*, 1564.

Rayssius (de Raisse) Arnoldus, *Hierogazophylacium Belgicum*, 1628.

Rebdorf, Henricus de, *Annales imperatorum et paparum*.

Resende, André de, *Epistola ad Bartholomaeum Kebedium*, 1567.

Resende, André de, *Poemata Latina*, 1600.

Rhenanus, Beatus, *Rerum Germanicarum libri III*, 1531.

Ritius, Michael, *De regibus Neapolis et Siciliae*, 1534.

Rocca, Angelus, *Bibliotheca apostolica Vaticana*, 1591.

Rocca, Angelus, *Bibliothecae theologiae et scripturalis epitome*, 1594.

Rocca, Angelus, *Ad Codicem de hered. instit. (?)*.

Rolevinck, Werner, *Fasciculus temporum*, 1474.

Rosatis, Albertus de, *Lege Hostes*.

Roselettus of Rousselet, Claude, *Epigrammata*, 1537.

Rosweyde, Heribert, *Fasti sanctorum*, 1607.

Rubenius, Philippus, *Ad Justum Lipsium poematia*, 1608.

Rubenius, Philippus, *Carmina, orationes et epistolae selectiores*, 1615.

Rubigallus, Paulus, *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, 1544.

Rufus, Publius Rutilius, *De vita sua*.

Rufus, Quintus Curtius, *Historia Alexandri Magni*.

Ruscellus, Hieronymus (Gerolimo Ruscelli), *Lettere di principi*, 1573.

Rutilius, Bernardinus, *Jurisconsultorum vitae*, 1536.

Ryckel, Josephus Geldolphus a, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.

Sabellicus, Marcus Antonius, *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, 1498.

Sabellicus, Marcus Antonius, *Historiae rerum Venetarum*, 1556.

Sabellicus, Marcus Antonius, *De situ urbis Venetae*, ca. 1494.

Sabinus, Georgius Brandeburgensis, *Hodoeporicon itineris Italici*, 1535.

Saccus, Bernardus, *Ticinensis historia*, z.j.

Sacrobosco, Johannis de, *De sphaera*, 1547.

Salmasius, Claudius, *Exercitationes Plinianis*, 1629.

Sallustius, Crispus, *De coniuratione Catelinae*.

Salvianus, *De gubernatione Dei*.

Salvianus, *De vero iudicio et providentia Dei*.

Sambucus, Johannes, *Emblemata*, 1564.

Sammarthanus, Scaevola, (Scévole de Sainte-Marthe). (?)

Sanderus, Antonius, *De scriptoribus Flandriae*, 1624.
 Sanderus, Antonius, *Bibliotheca belgica manuscripta*, 1641.
 Sanderus, Nicolaus, *De visibili monarchia ecclesiae libri VIII*, 1594.
 Sannazarius, Jacobus, *Eclogae*, 1526.
 Sannazarius, Jacobus, *Elegiae*, 1526.
 Sansovino, Francesco, *Venetia, città nobilissima, et singolare*, 1581.
 Sansovino, Francesco, *L'istoria di Casa Orsina*, 1565.
 Sardus, Gaspar, *Epistolae*, 1549.
 Saxonijs, Johannes, *Comment. in T. Livii historiarum libr. 21 et 22*, 1555.
 Scaevola, zie Sammarthanus.
 Scaliger, Josephus, *D. Magni Ausonii opera, in meliorem ordinem digesta*, 1588.
 Scaliger, Julius Caesar, *De causis linguae Latinae*, 2° dr. 1580.
 Scaliger, Julius Caesar, *De claris urbibus*, 2° dr. 1599.
 Scaliger, Julius Caesar, *Exotericarum exercitationum ad Cardanum*, 1582.
 Scaliger, Julius Caesar, *Poemata*, 2° dr. 1581.
 Scardeonius, Bernardinus, *De antiquitate urbis Patavii, et claris civibus Patavinis*, 1560.
 Schafnaburgensis, Lambertus, *Annales rerum in Germania annis 1039-1077 gestarum*, 1609.
 Scholasticus, zie Agathias.
 Schottus, Andreas (ed.), Aurelius Victor, *Historia Romana* 1577.
 Schottus, Andreas (ed.), Pomponius Mela, *Geographica*, 1582.
 Schraderus, Laurentius, *Monumentorum Italiae quae hoc nostro saeculo et a christianis posita sunt, libri quatuor*, 1592.
 Scorelius, Adrianus, *Poemata*, 1566.
 Secundus, Janus, *Opera, nunc primum in lucem edita*, 1541.
 Secundus, Johannes, *Opera II, libri tres Elegiarum*.
 Secundus, Johannes, *Epistolae*.
 Seneca, *Epistolae*.
 Seneca, *Epistolae ad Lucillum*.
 Seneca, *Hercules furens*.
 Seneca, *Consolatio ad Helviam*.
 Seneca, *Medea*.
 Seneca, *De vita beata*.
 Severus, Christophorus, *Mirabilium visionum, revelationum, illustrationum Ignatii Loiolaë*, 1589.
 Severus, Sulpitius, *Historia sacra*, 1594.
 Siccama, Sibrandus, *Fastorum kalendarium*, 1599.
 Sidonius Apollinaris, *Epistulae et carmina*.
 Sigebert van Gembloux (Gemblacensis), *Chronicon*.
 Sigonius, Carolus, *De nominibus Romanorum*, 1550.
 Sigonius, Carolus, *Historiae de occidentali imperio*, 1578.
 Sigonius, Carolus, *Historiarum de regno Italiae*, 1580.
 Sigonius, Carolus, *Fasti consulares*, 1556.
 Silius Italicus, *Ad Marcellum Martium*.
 Silius Italicus, *Punica*.
 Silvius, Aeneas, *Antonii Panormitae, de dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor. Commentarius in eosdem Aeneae Sylvii [Pie II, pape] quo capitatum cum Alphonsinis contendit. Adjecta sunt singulis libris scholia per D. Jacobum Spiegelium*, 1538.
 Silvius, Aeneas, *Oratio de bello contra Turcas*.
 Simeonis Gabriel, et Claudius Paradinus, *Heroica symbola*, 1562.
 Simeonis, Gabriel, *Dialogus*.
 Simoneus, Johannes, *Vita Uldarici, episcopi*, 1595.

Sincerius, Actius, zie Sannazarius.

Sinesius, zie Synesius.

Sipontinus, Nicolo Perotti, *Cornucopia, sive commentaria linguae latinae*, 1489.

Sixtus V, *Fulmen contra Navarraeos*.

Sleidanus, Johannes, *De quatuor summis imperiis, Babylonico, Persico, Graeco et Romano*, 1556.

Sleidanus, Johannes, *De statu religionis et rei publicae Carolo V*, 1555.

Sluperius, Jacobus, *Ecloga Menalca* (in *Poëmata*, 1575?).

Sluperius, Jacobus, *Omnium fere gentium nostraeque aetatis nationum habitus et effigies*, 1572.

Smetius, Martinus, *Inscriptiones antiquae, quae passim per Europam*, 1588.

Solinus, Gaius Julius, *De mirabilibus mundi*.

Solis, Giulio Cesare de, *L'origine di molte città del mondo, et particolarmente di tutta Italia*, 1589.

Sonnus, Franciscus, *Totius Belgicae urbium, abbatiarum, collegiorum diuisio, ad opprimendum per novos episcopos Evangelium, Romæ ... definita*, 1570.

Spanhemensis, zie Trithemius.

Spartianus, Aelius, *Severus Alexander*.

Spartianus, Aelius, *Hadrianus*.

Speculator, Durandus, *Rationale divinatorum officiorum*.

Spiegel, Jacobus, *Guntheri Ligurinus, seu: Opus de rebus gestis imp. caesaris Friderici, I. Aug. lib.X. absolutum, Richardi Bartholini ... Austriados lib. XII*, 1531.

Spiegel, Jacobus, *Scolia ad Aeneam Silvium, Antonii Panormitae, De dictis et factis ...* (zie Silvius, Aeneas, 1538).

Spretus, Desiderius, *De amplitudine, eversione et restauratione urbis Ravennae*, 1489.

Stadius, zie Florus.

Stadius, Publius Papinius, *Thebais*.

Stadius, Publius Papinius, *Silvae*.

Stephani, Henricus (Henri Estienne), *Apologia pro Herodoto*, 1566.

Stephani, Henricus, *Dialogus, qui inscriptus est Dicaearchi Sympractor*, 1598.

Stilicho, *De laudibus*, zie Claudianus.

Stöfler, Johannes, *Cosmographicae aliquot descriptiones*, 1537.

Strabo, *Cosmographia*.

Straparole, Jean, *Les facétieuses nuicts du seigneur Straparole*, traduit de l'italien, 1555.

Strozzi, Titus, *Aeolosticon*, 1530.

Stuckius, Johannes Guilielmus, *Arriani Ponti Euxini et maris Erythraei periplus*, Leiden 1577.

Stumpfius, Johannes, *Cronica Helvetiorum*.

Subaudico, De bello(?).

Suda of Suida, (Byzantijnse encyclopedie).

Suetonius, *De inlustribus grammaticis*.

Suetonius, *De vita caesarum*.

Sulpitius Severus, *Historia sacra*.

Summontius, Petrus (ed.), zie Pontanus.

Suprême restauration du royaume de France. La, 1581.

Surius, Laurentius, *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum*, 1566.

Surius, Laurentius, *De probatis vitis sanctorum*, 1576.

Sussannaes, Hubertus, *Ludorum libri*, 1538.

Sweertius, Franciscus, *Monumenta sepulcralia en inscriptiones publicae privataeque ducatus Brabantiae*, 1613.

Sweertius, Franciscus, *Athenae Belgicae sive Nomenclator inf. Germaniae scriptorum*, Antwerpen 1628.

Sylvius, *zie* Silvius, Aeneas.
 Symmachus, *Litterae*.
 Symmachus, *Oratio pro diis gentilium*.
 Symon, Gabriel, *zie* Simeon.
 Synesius van Cyrene, *Litterae*.
 Syngelus, Michael, *De laudibus d. Dyonisii*, 1547.
 Tabourot, Etienne (Accordius), *Bigarrures*, 1572.
 Tacitus, C. Corn., *Annalium et Historiarum libri*, ed. Justus Lipsius, 1576.
 Tacitus, C. Corn., *De origine et situ Germanorum*.
 Tacitus, C. Corn., *De moribus Germanorum*.
 Tacitus, C. Corn., *Vita Agricolae*.
 Terentius, *zie* Varro.
 Terra Rubea, Johannes de, *Contra rebelles suorum regum*, 1526.
 Tertullianus, *Adversus Judaeos*.
 Tertullianus, *De anima*.
 Tertullianus, *Apologeticus adversus gentes*.
 Tertullianus, *De cultu feminarum*.
 Tertullianus, ed. Fr. Junius, *Opera*, 1597.
 Tertullianus, *De praescriptione haereticorum*.
 Tevetus, *zie* Thevet.
 Texera, Joseph, *Explicatio genealogiae serenissimi Henrici II Condae*, 1596.
 Theocritus, *Idyllen*.
 Theodoretus, *Graecorum affectionum curatio*.
 Theodosius, *Notitia dignitatum*.
 Theveninus, Pantaleon, *Historia de vita, doctrina et rebus gestis Theodori Bezae*, 1584.
 Thevet, André, *La cosmographie universelle*, 1575.
 Thevet, André, *Les singularitez de la France antarctique, autrement nommee Amerique, & de plusieurs terres et isles decouvertes de nostre temps*, 1557.
 Thevet, André, *Les vrais pourtraits et vies des hommes illustres*, 1584.
 Thietmar, Merseburgensis episcopus, *Chronicon*.
 Thomaes, Nicolaus Leonicus, *Dialogi*, 1524.
 Thomaes, Nicolaus Leonicus, *De varia historia*, 1531.
 Thuanus, Jacobus, *Historia sui temporis*, 1604.
 Thucydides, *Historiai*.
 Tibullus, Albius, *Elegiae*.
 Tiepolo, Stefano, *Academicarum contemplationum libri decem*, 1576.
 Tolmerus, Andreas, *Bullae qua Gregorius XIII ... decernit, antiphona*, 1582.
 Torrentius, Laevinus, *C. Suetonii Tranquilli XII Caesares commentarii*, 1578.
 Tranquillus, *zie* Suetonius.
 Trebellius Pollio, *Historiae Augustae scriptores sex*.
 Trebellius Pollio, *Ex recognitione Erasmi, ... Eutropius*, 1518.
 Trebellius Pollio, *Saloninus Gallienus*.
 Tremellius, Immanuel, *Dialogus specularius*, 1581.
 Triphiodorus, *De Ilii expugnatione*, 1555.
 Trithemius, Johannes, *De scriptoribus ecclesiasticis*. 1494.
 Trithemius, Johannes, *De septem secundeis*, ca. 1508.
 Trogus, Pompeius, *Historiae Philippicae*.
Trompette portant l'exile et passeport des jésuites, 1594.
 Tudelensis, *zie* Benjamin.
 Turmair, Johann Georg, *zie* Aventinus.

Turnebus, Adrianus, *Adversersaria*, 1564.
 Turrianus, Franciscus, *Adversus centuriatores Magdeburgenses pro Canonibus Apostolorum et Epistolis decretalibus Pontificum apostolicorum*, 1572.
 Ursinus, Fulvius, *Familiae Romanae quae reperiuntur in antiquis numismatibus*, 1577.
 Urstisis (Urstichius, Wurstisen), Christianus, *Germaniae historici*, 1585.
 Urspergensis (Burchard von Ursberg), *Chronicon*.
 Urspergensis, *Vita Philippi, imperatoris*.
Urspergense Chronicon, Paraleipomena rerum memorabilium.
 Usuardus, zie Molanus.
 Usuardus, *Martyrologium*.
 Valerianus, Johannes Pierius, *Hieroglyphica, sive de sacris Aegyptiorum ... litteris commentariorum*, 1576.
 Valerius, Cornelius, *De primis grammatices Latinae rudimentis*, 1585.
 Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia*.
 Valla, Lorenzo, *De falsa credita et ementita Constantini donatione declamatio*,
 Varro, Marcus Terentius Reatinus, *De analogia*.
 Varro, Marcus Terentius Reatinus, *De lingua Latina*.
 Vasaeus, Johannes, *Rerum Hispaniae memorabilium annales*, 1577.
 Vecerius, Conradus, *Commentarius de rebus gestis Henrici VII*, 1585.
 Vegetius, *De re militari*.
 Vegetius, *Querel.?*
 Vegius, Mapheus, *De educatione liberorum*.
 Velleius Paterculus, *Historia Romana*.
 Velleius Paterculus, *Cum Aldi Manutii scholiis, Justi Lipsii animadversionibus*, 1593.
 Velserus (Welser), Marcus, *Inscriptiones antiquae Augustae Vindellicorum*, 1590.
 Velserus (Welser), Marcus, *Rerum Augustanarum Vindellicarum*, 1594.
 Verdunus, *Canones et decreta concilii Tridentini*, 1564 (zie Nicolas Psalmaeus (Psaume), bisschop van Verdun).
 Vergilius Maro, *Aeneis*.
 Vergilius Maro, *Georgica*.
 Vergilius Maro, *Bucolica*.
 Vergilius, Polydorus, *De inventoribus rerum*, 1499.
 Vergilius, Polydorus, *Historia Anglicana*, 1505.
 Verhaer, Franciscus, *Vitae sanctorum, ex L. Surio collectae*, 1591.
 Verrius Flaccus, *De verborum significatu*.
 Vestrius, Octavianus, *In Romanae aulae actionem, et iudiciorum mores introductio*, 1547.
 Vibius Sequester, *De fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, gentibus*.
 Victor, zie Aurelius.
 Victorius, Petrus, *Variae lectiones*, 1582.
 Vicus, Aeneas, *Omnium caesarum verissimae imagines ex antiquis numismatis desumptae*, 1554.
 Vierus, Joannes, zie Weyer.
Vita Angeli Partitipatii.
Vita divi Mauri.
Vita domini Mauroceni, 36. ducis.
Vita domini Michaelis.
Vita Petri Urseoli.
Vita Polani.
Vita Sebastiani Ziani, zie Marcellus.
 Vitalis, Janus, *Sacrosanctae Romanae Ecclesiae elogium*, 1552.
 Viterbiensis, Annus, *Viterbiae historiae epitoma*.

Viterbiensis, Godefridus, *Pantheon, sive universitatis libri, qui chronici appellantur*, 1559.

Viterbiensis, Godefridus, *Memoria seculorum, sive Liber memorialis*, z.j.

Vitichindus, zie Widukind.

Vitruvius, *De architectura*.

Vives, Johannes Ludovicus, *De conscribendis epistolis*, 1534.

Volaterranus, Raphaël, *Commentariorum urbanorum*, dl. I *Geographia*, 1530.

Volusius, *Annales*.

Vopiscus, Flavius, e.a., *Historiæ Augustæ scriptores sex*.

Vopiscus, Flavius, *Vita Aureliani, imperatoris; Vita Probi, imperatoris*.

Voragine, Jacobus de, *Legenda aurea*.

Vulcanius, Bonaventura, *De literis et lingua Getarum sive Gothorum [et] Specimina variarum linguarum*, 1597.

Wachtgeschrey, der betrangten onderthanen in den Niderlanden, 1579.

Warnefridus, zie Diaconus, Paulus.

Welser, zie Velselus.

Wengerus, Conradus, *Belligraphia cum appologetico inter Sigismundum Austrie Archiduc*, 1488.

Wesenbeke, Jacob van, *La déduction de l'innocence Philippe baron de Montmorency*, 1568.

Weyer (Wierus), Johann, *De praestigiis daemonum*, 1563

Widukind van Corvey, *Rerum gestarum Saxoniarum*.

Willem van Oranje, *Apologie, ofte verantwoordinghe*, 1580.

Winmann, Nikolaus, *Herculis cum Antaeo pugnae allegorica ac pia interpretatio*, 1537.

Winter, Johann, *De pestilentia commentarius*, 1565.

Winter, Johann, *Commentarius de balneis et aquis medicatis*, 1565.

Wolfius, Johannes, *Winmaria, fertilissima Thuringiae urbs vulgo Weinmar*, 1581.

Worperus (Worp van Thabor), *Chronicorum Frisiae libri tres*.

Wurst- zie Urst-.

Xenophon, *Cyropaedia*.

Xenophon, *Oeconomicum*.

Xiphilinus (Dionis epitomator of abbreviator), zie Dio.

Zannazarius, zie Sannazarius.

Zonoras, Johannes, *Annales*, 1567.

Zosimus, *Historiarum liber*.

Zurius, zie Surius.

Index persoonsnamen Diarium II

- Aa, van der
 - Anna, 396
- Abcoude van Meerthen, van
 - Bertha, 196
 - Jan, 243, 314, 363
- Achtevelt
 - Jan, 344
- Achtevoort
 - Maria Johannis, 392
- Adrianus VI
 - paus, 72, 82, 93, 156
- Aelst, van
 - Pieter, 325, 339
- Aeswijn, van
 - Odilia Reyniers, 383
 - Reynier, 175, 179, 181, 182, 187, 214, 234, 314, 319, 323, 324, 383
- Agylaeus
 - Hendrik, 363
- Alardus
 - Petrus, organist, 255
- Alatino
 - Moise, 397
- Albertus van Oostenrijk, 371, 377, 381, 382, 383, 385, 399, 416, 426, 427
- Almonde, van
 - Abrahami, 359
- Altorff (Olthoff)
 - NN, centurio, 317
- Alva
 - Ferdinand, hertog van, 22
- Ambrosius
 - Johannes, 334
- Amstel van Minden, van
 - Amelis, 399
 - Antonius, 225, 304
 - NN, non, 422
- Amstel, van
 - Antonius, 144, 380
 - Jan, 396
- Amstelredamus
 - Ernestus, 222
- Ancona, d'
 - NN, 171
- Andreas van Oostenrijk, 93
- Angelicus
 - Franciscus, 362
- Anssems
 - Bernhard, 291, 322, 378, 409
- Appeltern, van
 - Hector, 299
- Apsycheus
 - Hippolitus, 231
- Aquisgranensis
 - Petrus, 305

Arboreus
 Petrus, 222, 387
 Arcerius
 Joannes, 189
 Aretino, 157
 Arkel, van
 Georg, 225, 324
 Arnoudsz
 Matheus, 408
 Willem, 379
 Artevelde, van
 Joost, 334
 Asch, van
 Aleid, 395
 Belia, 383
 Catarina, 336, 362
 Jacob, 235, 249, 325, 342, 358
 Jacob jr., 333
 Stefana, 349
 Willem, 342
 Assendelft, van
 Anna, 354
 Hugo, 265
 Nicolaas, 227
 Augustani
 Daniel, 327
 Avalos, d'
 Maria, 241, 420
 Avesaet, van
 Johannes, 389
 Axel, van
 Jan, 398
 Jan, 166
 Ayta van Swichem
 Folcard, 376
 Ida, 379
 Viglius, 379
 Baarn, van
 Anna, 423, 425
 Gerardus, 289, 412
 Hillegondis Gisberti, 384
 Rodolf, 396
 Baden, van
 Jacoba, 405
 Baden-Hachberg, van
 Jacobus III, markgraaf, 205
 Baex, van
 Barbara, 369
 Catarina, 355
 Frederik, 374, 399, 407
 Hendrik, 338, 395, 428
 Jan, 369
 Maximiliaan, 254, 338, 360, 374, 380, 391, 395, 399
 Baltazaris
 Stefana, 390

Bandinelli
 Baccio, 156
Barbarossa Bassa
 Caradino, 125, 126, 161
Barentsz
 Dirck, 320
Bartina
 Maria, heks, 370
Basgen
 Adrianus, 257
Bassanus
 Jacopo, 30
Bassius
 Cornelius, 235
Bavarus (Dives)
 Adrianus, 385
Beaumont
 Adriaan, 215
 Dirk, 228
Beek, van
 Cornelis, 431
 Frederik Cornelis, 339, 395
Behoort
 Pieter, 379
Beieren, van
 Ernst, 195, 317
 Hendrik, 72
Beinom
 Loevius, 347
Belle
 Mechtild, 380
Bemmel, van
 Jacob, 235, 291, 322, 339, 374, 391, 406, 429, 434
 Rutger, 431
Berck
 Christina, 347
 Nicolaas, 400, 425
Bergh, van den
 Boudewijn, 281
 Dirk, 368
 Frederik, 361
 Herman, 261, 372
 Jan, 224, 239
 Jasper, 333
 Willem, 305
Berlaymont, de
 Floris, 349
 NN, 173
Bernards
 Henrica, 366
 Liesbet, 366
Bertius
 Petrus, 354
Bertulius
 Jacobus, 37

Beuckelaer
Jan, 424

Bevelant
Marguareta, 400

Beyer
Maria, 349
Willelmus, 347

Beyland (Biland), van
Otto Henric, 308

Beyma
Julius, 330, 379

Beza
Theodorus, 324

Bijlert, van
Agneta, 381
Gertrudis, 376
Henricus, 431
Jan, 335, 355, 376, 379

Birckmann
Theodor, 295

Block
Matheus, 346

Blockhoven
Gerardus, 351, 424

Blockland
Antoni, 249, 252, 360
Jan Cornelisz, 360, 372

Bloem
Berta Willems, 365

Bloemaert
Abraham, 243, 249, 360, 433

Bloemesteyn
Mechtild Jacobs, 406

Bloys van Treslong, van
Anna, 365
Coenraad, 328
Margareta, 328
Otto, 365, 408
Willem, 328

Boccaccio, 119, 158

Bockhoven, van
Henricus Bernardi, 354, 358

Boeckhout
Jan, 422

Boeicop
Gijsbert, 422
Mechtildis, 422

Boele
Maria, 380

Boet
Jacobus Johannis, 420

Boetzelaer, van den
Jan, 361
NN, 219
Rutger, 364

Walraven, 218

Bogers
Bernard, 369
Dominicus, 237, 396
Floris, 221, 226, 369
Frederik, 333, 337, 341, 343
Gerardus Franciscus, 393
Govert, 237, 400
Ida, 399
Jodoca, 384
Johan, 237, 365
Johanna, 360
Zeger, 430

Bol
Gertrudis, 400
Hans, 249
Jan, 349

Bon
Henricus, 339

Bongaert
zie Bogers, 384

Bonhortius
Antonius, 384

Bontius
Gerardus, 330

Boom
Petrus, 387

Boonhoff
Antonius, 249

Boot
Johannes, 386

Bor
Hieronymus, 232
Johannes, 390

Bor van Amerongen
Francisca, 345
Gerard, 343
Willem, 406

Borculo
Henricus Hermani, 358

Bornberg
Willem Jansz, 396

Bosch, van den
Adriana, 349
Dirk, 227
Erasmus, 325, 419
Gerardus, 345
Hippolitus, 188
Jan, 349, 354

Both
Cornelis, 182, 316, 381
Franciscus, 390
Juditha Francisci, 390
Volkert, 258, 322, 354

Botter

Laevinus, 358
 Botter van Snellenberg
 Engelbertus Henrici, 410
 Hendrik, 355
 Botteycken
 Dirk, 322, 354
 Jan, 362
 Botticelli, 159
 Bouillon, duc de
 Henri, 374
 Bourbon, van
 Charlotte, 277, 328, 335
 Bourbon-Condé, van
 Hendrik, 147
 Bourgogne, de
 Jacques, 281
 Bragadino
 Marco, 290
 Brakel, heer van
 zie Aeswijn, van, Reynier, 179
 Brakel, van
 Gasparus Eustachii, 388
 Brandewijnman
 Henricus Gerardus, 235
 Braunschweig, von
 Erich, 210, 274
 Julius, 173, 274
 Brauwer
 NN, in Alkmaar, 258
 Brederode, van
 Adriana Francisca, 336
 Anna, 325, 386
 Floris, 237, 338
 Francisca, 228
 Hendrik, 207, 231, 258
 Reinoud, 225, 303, 336, 386
 Walraven, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 237, 238, 239, 244, 245, 246, 248, 250, 301, 303, 315, 336,
 338, 411
 Wolfert, 196
 Bredius
 Thomas, 322, 339, 354, 429
 Bree
 Anna Laurentii, 348
 Breen, van
 Frederik, 392
 Brekers
 Rintsia, 328
 Swana Florentii, 347
 Brisson
 Barnabé, 302, 306
 Broekhuizen
 Daniel, 206
 Jan, 423
 NN, 431
 Bronckhorst, van

Elisabeth, 192, 207, 225
Everard, 330
Gertrudis, 301, 315
Joost, 225
Maria, 233
Brucom, de
 Jacob, 348
 Wouter, 379
Bruhes
 Jan, 238
Bruinseel
 Jeronimus, 362
Bruninx
 Jan, 376, 380
 NN, 400
Brunius
 Gisbertus, 408
Bruno
 Johannes, 358
Brunt
 NN (Jan), 402
Bruxellius
 Gasparus, 337, 339, 372, 376
Buchell, van
 Aernt, 285, 395
 Edmond, 187, 395
 Geertrui, 215, 237, 313
 Hubert, 258, 332, 361
 Maria, 192, 215, 346, 348
 Martinus, 187, 395
Buchentop
 Joannes, 297
Burch, van der
 Adrianus, 182, 187, 337, 372, 440
 Agneta, 429
 Jacob, 355
 Lambertus, 198
 Maria, 370
 Willem, 348
Buren, van
 Dirk, 337
 Frederik, graaf, 431
Burggravinck
 Maria, 411
Busbeke, van
 Ogier Gisleen, 81, 310
Buser
 Antonius, 196
Buth
 Anna Huberti, 358
 Antonis, 202, 230, 331
 Hendrik, 322, 339, 354, 391, 429
Buyck
 Jacobus, 373
 Nicolaes, 373, 379

Buycken (Bulk)
 Antonius, 368

Buys
 Paulus, 238, 349, 405

Caesarius
 Henricus, 351

Calvijn, 99, 208, 215, 275, 283

Calvius
 Cornelis, 251
 Jacobus, 182, 183, 227, 235
 NN, 352

Camp
 Margareta Cristophori, 374

Campensis
 Johannes, 208
 Justus, 395

Canifius
 NN, 400

Cannius
 Dirk Jacobusz, 379
 Nicolaas, 222

Canter
 Dirk, 182, 192, 197, 219, 235, 291, 306, 313, 319, 324, 327, 331, 336, 341, 354, 360, 361, 425
 Lambert, 388
 Willem, 430

Capito
 Joannes, 272

Carlier
 Jacques, 288

Carolius
 Isaac, 400

Carrio
 Ludovicus, 16, 381

Casaubonus
 Isaac, 360

Casembroot
 Leonard, 232

Castriota
 zie Scanderbeg, 43

Catz
 Johannes, 254

Cauchius
 Antonius, 321

Cauwenhoven
 Catarina, 360

Chimay, zie Croy, 173

Cholinus
 Gossuinus, 280
 Maternus, 280

Ciacconius
 Alphonsus, 203

Cicogna
 Pasquale, 18, 380

Cidnaeus
 zie Sidney, 246

Cimabue, 60, 159
Claes
 Jantje, 314
Clant
 Egbert, 357
Cleerhage
 Julien, 181, 191, 196, 197
Clemens VII
 paus, 58, 71, 155, 158, 162
Clément
 Jacques, 204
Clevius
 Jacobus, 354
 Lubbertus, 365
Clousius
 Petrus, 337
Clout
 Frederik, 228
 Magdalena, 228
Clovicus
 Theodoricus, 202
Clusius
 Carolus, 336
Cnoop
 Gerardus, 313, 347
Cock
 Dirk, 246
 Jacobus Gerardsz, 370
 Jan, 337
Coevorden, van
 Jacob, 340
Colenberg
 Anna, 414
Coligny, de
 Gaspard, 64
 Louise, 277, 328, 400
Colleoni
 Bartolomeo, 30
Colonius
 Angelica Alpheri, 411
Colvius
 Petrus, 209
Coman
 Gabriel, 363
Compostella, de
 Jana Godefridi, 346
Conchardus
 Henricus, 355
Conietus
 Petrus, 59
Coninck, de
 Alphard, 409
 Evert, 354
 Frederik, 237
 Gerard, 360

Godfried, 369
 Coornhert
 Dirk V., 208, 222, 234, 237
 Copirius
 Wilhelmus, 408
 Coppel, de
 Thomas, 347
 Cordenort
 Emerentiana, 394
 Nicolaes, 372
 Wouter, 372
 Cornelis
 Jacobus, 379
 Coten, van
 Cornelis, 379
 Couck
 Dirk, 395
 Cout
 Hieronimus, 268
 Cracht van Milendonck
 [Hans], 293
 Crato, de
 Antonio, 283
 Crayestein
 Wouter, 243, 318
 Crayevanger
 Adrianus, 352, 353, 357
 Creisserius
 Arnoldus, 4
 Cremer
 Henricus Bernardus, 235
 Cristoffelsz
 Cornelis, 379
 Croix de Maine, de la
 François, 323
 Crom
 Willema Hermans, 370
 Cromstrien
 NN, 340, 341
 Cronenburg
 Jan, 349, 354
 Croy, prince de Chimay, de
 Charles, 173, 183
 Culemborg, van
 Clara, 400
 Cornelius Gisbertus, 181, 182, 213, 235, 291, 322, 354
 Elizabeth, 406
 Margareta, 198
 Melchior, 193
 Zweder, 400
 Cuyck, van
 Antonius, 253, 355, 371, 376
 Gertrudis, 355, 376
 Hendrik, 93, 389
 Hugo, 358

Johanna, 393
Johannes, 355
Timan, 361
Dael, van
 Egidius, 349
Dakelius
 NN, 295
Dam, van
 Johannes, 382
Dante, 12, 36, 47, 59, 148, 151, 153, 154, 157, 158, 159
Dassert
 NN, 381
Deedel
 Jacob, 376
Deil, van
 Henrica, 341
Delden, van
 Polydorus, 359, 364
Demetrius
 bisschop, 242
Detten
 Hendrik, 337, 357
Diest, van
 Cornelis, 429
Dionisius
 Michael, 361
Dirksz
 Folkert, 366, 370, 372, 373
Dodonaeus
 Rembertus, 328
Does, van der
 Adriana, 202
 George, 426
 NN, 433
 Wouter, 397
Doliarius
 Fredericus Cornelius, 374
Dompelaar
 Hendrik, 344
Donatello, 159
Donellus
 Hugo, 261, 342
Doorn, van
 Evert, 431
Dorp, van
 Arend, 331
 Josina, 218
 Willem, 318
Douza
 Janus, 117, 223, 229, 240, 255, 267, 394, 412, 427
Doyenburg
 Willem, 409
Drake
 Francis, 271
Driel, van

Jan, 330
 Drillenburg
 Antonius, 212
 Willem, 291, 322, 336, 339, 354, 391, 406
 Drinckwaerd
 Cornelis, 351, 360
 Duist
 Catarina, 418
 Hendrik, 114
 Duivenvoorde, van
 Antonius, heer van Boss, 427
 Arend, 196
 Jan, domdeken, 223, 406
 Duvel
 NN, kapitein, 348
 Duyfken, in't
 Agneta, 365
 Dzialyn
 Paulus, 402
 Eck, van
 Anna Cornelisdr, 389
 Hendrik, 195, 381, 389
 Stephanus, 348
 Willem, 332
 Egmond, van
 Adriaan, 232
 Adriana, 240
 Anna, 277
 Jacob, 319
 Jan, 348
 Jasper, 363
 Joris, 183
 Karel, hertog, 299
 Lamoraal, 362
 Lucia, 381
 Sabina, 362
 Eickius
 Arnoldus, 226, 322
 Elburg
 Nicolaas, 431
 Elias
 NN, schilder, 417
 Elizabeth
 koningin van Engeland, 185, 187, 196, 246, 271, 283, 343, 362, 402, 408, 409, 425
 Emanuel, don, 408
 Enckevoirt
 Willem, 72, 82
 Engerings
 Johannes, 292
 Enschede, van
 Hugo, 337, 342
 Ensick
 NN, predikant, 302
 Erasmus, 32, 49, 98, 211, 222, 248, 313, 339, 384
 Ernst van Oostenrijk, 343, 349, 350, 351, 358, 360

Esch, van
 Franciscus, 392
 Essels
 Henrica, 422
 Estienne
 Henri, 66, 237, 324, 360, 390, 422
 Esychius
 Johannes, 272
 Eufrenius
 Albertus, 222
 Eustachius
 Victor, 187
 Everdingen, van
 Loef, 182, 363
 Everstein, Otto
 zie Overstein, 241
 Ewijk, van
 Cornelius Theodorici, 348
 Figius, zie Vijgh, 182
 Filarete
 Antonio, 59
 Filips II
 koning van Spanje, 64, 138, 151, 189, 202, 204, 209, 217, 220, 237, 249, 259, 260, 275, 310, 382,
 416, 427, 429
 Filips III
 koning van Spanje, 388
 Flodracus
 zie Vladeracken, 348
 Flodrop, van
 Anna, 282, 317
 Focker
 Nicolaes, 371
 Foeck (Fokius)
 Albert, 333, 433
 Foeyt
 Arnold, 384, 393
 Elisabeth, 370, 384
 Jacob, 429
 Pieter, 322
 Foix-Nemours, de
 Gaston, 39
 Fonck
 Joannes, 238
 Foreest
 Petrus, 312, 396
 Forneus
 Hugo, 226
 Francen
 Apert, 402, 416
 Francisci
 Apolonia, 394
 Frederici
 Johanna, 358
 Frens
 Arnoldus, 399

Freys van Dolre
 Johannes, 392
Frundsberg *of* Fronsberg, von
 Georg, 9
Gaesbeek, van
 Jacob, 221, 243
Gallus
 NN, arts, 329
Gamerius
 Hannardus, 219
Gapert
 Hendrik, 322
Gattamelata
 condottiere, 50
Gaudia
 Ida, 372
Geleyns
 Cornelis, 374, 391
Gent, van
 Johannes, 305, 414
 Mechteld, 386
 Nicolaa, 381
Gerard
 Lambert, 379
Gerardi
 Wilhelmus, 407
Gerobulus
 Johannes, 333, 349, 351
 Rudolf, 408
Gesualdo
 Carlo, 241
Geyn, de
 Jacob, 249, 250, 315, 418
Ghirlandaio, 159
Giambologna, 156
Gifanius
 Obertus, 342, 423
Gijsen
 Hugo, 358
Gillisz
 Egidius, 379
Giotto, 58, 59, 159
Gisberti
 Herman, 408
Gisbertus,
 Henricus, 374
Gislenius
 Cornelis, 407
Goch, van
 Jan, 182, 212
 Margareta Jans, 409
Goltzius
 Hendrik, 315, 403
 Hubertus, 103
Gonchardus

Hendrik, 399
 Gonzaga
 Lodovico, 344
 Gorlaeus
 Abraham, 241, 354, 374, 375, 402, 417
 David, 353
 Goudanus
 Hermannus, 211
 Goyer
 Dirk, 339
 Goyer, de
 Cornelis, 374, 391, 406
 Dirk, 182, 192, 219, 235, 322, 342, 359, 374, 380, 391, 406
 Lysebeth Dirks, 376
 Martinus, 400, 429
 Grand Diable, le
 Dordrechtenaar, 205
 Granvelle
 Antoine Perrenot, 180, 417
 Grauwert
 Robert, 226
 Gregorius XIII
 paus, 40, 41, 44, 51, 56, 58, 59, 61, 64, 67, 72, 76, 77, 87, 93, 95, 96
 Gregorius XIV
 paus, 152
 Griphonius
 Johannes, 181, 182, 339, 374, 431
 Gronsveld
 Jan, 430
 Margareta Jans, 430
 Gronsvelt, van, 368
 Groot, de
 Cornelius, 329, 330
 Hugo, 418, 421
 Grovestein
 Syphrid, 98
 Grunevelt
 Floris, 180
 Guebel
 Henricus Jacobi, 347
 Haamstede, van
 Caspar, 412
 Haarlem, van
 Cornelis, 249
 Davida, 396
 Haefden, van
 Jan, 337
 Haesten
 Herbert, 337, 357, 381
 Theodora, 338
 Hals
 NN, 301
 Hamaeus
 Balduinus, 397
 Hardenbroek, van

Agneta, 388
 Gertrudis, 104
 Gijsbert, 221, 254
 Joachim, 226, 323
 Johannes, 393
 Mechtild, 323, 338
 Hardenrath
 Johann, 293
 Hardevelt
 Rochus, 337
 Harinxman
 Petrus, 405
 Hartain
 Daniel, 202
 Hectorius
 Johannes, 348
 Heemskerk, van
 Maarten, 427
 Heeren
 Arnold, 401
 Heerjansdam, van
 Johanna, 323
 Heerwijck, van
 Cornelis, 391
 Hees, van
 Cornelia, 380
 Helmichius
 Wernerus, 184
 Helmond, van
 Jan, 396
 Judith, 386
 Helsdingen, van
 Adriaan, 374
 Alard, 212, 291, 306, 327, 374, 391, 393, 395, 405
 Hendrik, 354, 398, 429, 432
 Stefan, 380
 Hemert, van
 Otto, 380
 Hendrik III
 koning van Frankrijk, 189, 192, 204
 Hendrik IV
 koning van Frankrijk, 196, 205, 218, 224, 225, 227, 230, 234, 244, 249, 383
 Hensbeeck, van
 Christina, 393
 Hensberch
 Jan Matheusz, 354
 Matheus, 182, 322
 Héraugières, van
 Willem, 375
 Hérauguière, de
 Charles, 223, 359
 Heremale, van
 Emerentiana, 363
 Floris, 336, 341
 Jacob, 232

Margareta, 427
 Heresbach
 Konrad, 177
 Herwaarden
 Johannes, 342
 Herwech
 Cornelis Jacobsz, 374
 Hessels
 Arnoud, 334
 Hey van Zevender
 Arnold, 379
 Gerard, 337, 361
 Heynsbergen
 Johannes Mathias, 424
 Hinderstein
 Hillegont, 358
 Hoegelke
 Michael, 235
 Hoeve, van der
 Franco, 392
 Hohenlohe, van
 Filips, 206, 214, 226, 243, 248, 284, 357, 359, 391
 Holle
 Baptist, 347
 Holmannus
 Johannes, 328
 Homoet, de
 Henricus, 299
 Honthorst, van
 Aleid, 350
 Arnold, 194, 203, 204, 332, 345
 Dominicus, 237
 Gillis, 350
 Hugo Cornelii, 365
 Robert, 394, 408, 427
 Wendelmoed, 237
 Hornes, van
 Adolphus Philippus, 325
 Gerard, 309
 Johannes, 215, 254, 258, 260, 267, 273, 279, 282, 290, 292, 293, 295, 297, 299, 303, 304, 306, 308,
 309, 311, 312, 314, 316, 317, 321, 325, 386, 391
 Maximiliaan, 199, 207, 228, 293, 299, 304, 306, 325, 424
 Philippus, 325
 Wilhelmus Adrianus, 317, 325
 Hortensius
 Lambertus, 252
 Hotomannus
 Franciscus, 324
 Hoven, van den
 Jacob, 376
 Hunnepel
 Joost, heer van, 207, 225
 Hunnius
 Mauritius, 431
 Hurnius

Johannes, 330, 397
Philippus, 89
Thomas, 216
Hus
 Johannes, 216
Huyter, de
 Johannes, 411
Isabella Eugenia Clara, 427
Ittevorth, van
 Elza, 365
Jacobsz
 Arnoud, 356
 Cosinus, 182
Jansenius
 Jacobus, 222
Johannis
 Gerard, 191, 391
 Regnerius, 390
Jongius
 Gerardus, 298
Jorck
 Roelant, 271
Jorisz
 David, 416
Jovire
 Jacob, 373
Joyeuse, de
 François, 71, 104
Julius II
 paus, 55, 66, 82, 95
Julius III
 paus, 57, 59, 113
Junius
 Cornelis, 363
 Franciscus, 330, 357, 389
 Hendrik, 211
 Herman, 337, 345, 430
 Jacob, 363
Juret
 Walter Jacobsz, 388
Jutfaas, van
 Maria, 393
Kannemaker
 Joannes, 257
Karel IX
 koning van Frankrijk, 64
Keersmaecker
 Levinus, 419
Kemp
 Willem, 188
Kersbergen
 Egbert, 376
Ketels
 Elisabeth, 394
Kettel

Theodorus Bernardus, 249
 Kinske
 Bertrardus, 228
 Kleef, van
 Anna, 177
 Jan, 177, 294, 368, 405
 Karel, 72, 176
 Lubbertus, 339
 Willem, 72, 176, 391
 Knijf
 Thomas, 412
 Knolles
 NN, 195, 230
 Lalain
 Cornelia, 198
 Lalain, van
 Filip, 184
 Margaretha, 323
 Lambertz
 Willem, 391
 Lamotta
 Valentinus, 369
 Lamsweerden, van
 Willem, 316, 361, 380
 Lange, de
 Aleid, 237, 331, 396
 Arnold, 399, 408
 Dirk, 347
 Elisabeth, 347
 Johannes, 342
 Lanscroom
 Beatrix, 414
 Nicolaes, 407
 Roeterd, 182, 212, 235, 291, 322, 339, 354, 374, 388, 406, 427, 429
 Lappius
 Gisbertus, 369
 Johannes Gisberti, 369
 Laurimannus
 Stephanus, 382
 Laval, de
 Antoine, 374
 Lawick
 Anna, 351
 Ledenberg
 Gilles, 197, 363, 381
 Leemput, van
 Adam, 224, 373, 429
 Cornelis, 354
 Daniel, 182, 212, 291, 322, 336
 Joannes Jacobus, 230
 Trijn, 230
 Leenmans
 Margareta Goverts, 379
 Leerdam, van
 Anna, 349

Leeuwarden, van
 Jan Fransz, 407

Leeuwen, van
 Cornelis, 379
 Elisabeth, 357
 Herman, 322
 Jacob Timansz, 357
 Mechtilda Cornelisdr., 379
 Pieter, 337
 Rudolf, 337
 Timan, 374

Leicester
 Robert D., graaf van, 170, 180, 182

Leiden, van
 Arnold, 182, 212

Leo X
 paus, 25, 33, 58, 61, 68, 73, 77, 110, 153, 158

Léoncourt, de
 Robert, kardinaal, 104

Leonicus
 Nicolaus, 341

Leoninus
 Albertus, 353, 411
 Johannes, 349

Leyenberch, van
 Gertrudis, 414
 Otto Brunonis, 414

Liesveld, van
 Margareta, 357
 Willem, 398

Limeus
 Carolus, 396

Linden, van der
 Georgius, 332

Lindt, van der
 Elisabeth, 202

Lippomano
 Girolamo, 288

Lipsius
 Justus, 209, 223, 248, 313, 333, 348, 377, 388

Listrius
 Anna, 343
 Marguareta Cornелиi, 430
 NN, 380

Lith, van der
 Joannis Gerardi, 322, 354, 389, 429

Little
 John, 372

Lobeek van Oostende
 Gertrudis Willems, 366
 Steven, 366
 Willem, 366

Lockhorst, van
 Anna, 324
 Vincent, 369

Lontius
 Johannes, 365, 377, 395, 407
 Loo, van
 Albert, 202
 Arnold, 368
 Margaretha, 339
 Loon, van
 Aleydis Antonii, 382
 Antonius, 333, 337, 339, 346, 372, 382, 386, 392
 Christina, 386
 Gijsbert, 240
 Hendrik, 87, 344
 Jan, 386, 387, 388, 395
 Odilia, 374
 Petronella Joannis, 395
 Wilhelmus, 348
 Loos
 Cornelius, 211
 Lorraine, de
 Charles, 195, 274
 Henri duc de Guise, 190
 Loubenx de Verdalle
 Hugues, 88, 104
 Löwenklau
 Johannes, 283
 Lummeus
 Justus (Jodocus), 282, 423
 Lynden, van
 Antonius, 225
 Franciscus, 225
 Mabuse
 Jan Gossaert, 183, 209, 416
 Jeanne, 235, 250
 Machiavelli, 157, 159
 Macropedius, 432
 Magius
 Hieronymus, schrijver, 43
 Malsen
 Cornelis, 212, 235, 291, 322, 339, 354, 374, 391, 406, 429
 Man, de
 Henrica, 343
 Jan, 343
 Mander, van
 Karel, 418
 Manderscheit, van
 Elisabeth, 319
 Helena, 336
 Mannius
 Menardus, 265
 Mansvelt, van
 Karel, 214, 215, 330
 Peter Ernst, 287, 334
 Marcellus II
 paus, 57
 Marcus

Henricus, 357
Marnix van St. Aldegonde, van
 Philips, 231, 240, 357, 391, 421
Marsman
 Johan, 325
Masaccio, 159
Masch van Millinghen, van
 Johan Lambertusz, 384
Masia
 Philomonda, 333
Mathenesse, van
 Adriaan, 383
 Gijsbert, 430
 Jan, 235, 255
 Reinier, 320
Matthias van Oostenrijk, 349, 353
Maulde, de
 Nicolas, 17
Maurits
 passim, 14
Mayenne, de
 Charles, 226, 284, 287, 294, 295, 296, 302, 346
Medemblik, van
 Jan, 381, 407
Medici, de'
 Catharina, 192, 283
 Cosimo I, 158
 Francesco, 158
Meekeren, van
 Johannes Godefridi, 355
Meerhout
 Jan, 337
Meerkerk, van
 Nicolaas, 347
Meerthen, van
 Arnold, 217
 Margriet, 365
Meesters
 Eva, 344
 Maarten, 311, 344
Melissus
 Paullus, 103
Mendoza, de
 Francisco, 428
Meningius
 NN, 402
Meppel, van
 Hans, 379
Mercator
 Gerard, 292
 Rembold, 292
Merein
 Laurens, 337
Merenburg
 Cornelis, 324, 335, 337

Gerard, 374
Jan, 348, 357
Merestein
 Jacobus Egmondus, 393
Merevelt, van
 Gerardus, 182
Merode, van
 Filips, 373, 427
 Jan, 195, 230, 252
 Philipota, 252
 Philippina, 373
Merula
 Paullus, 388, 434
Meteren, van
 Emanuel, 433
 Jan, 181
Metkerck
 Adolph, 387
Meurs, van
 zie Neuenahr, 417
Michelangelo, 55, 61, 82, 155, 156, 159, 161
Middelkoop
 Antonis, 407, 408
 Willem Antonisz, 392
Mierevelt
 Michiel Jansz, 416
Mierlo, van
 Mathias, 336
 Nicolaas, 337
Mijle, van der
 Adriaan, 202
 Arnoldus, 202, 228
 Cornelis, 202, 327
 Jan, 202
Milendonck, Cracht van
 zie Cracht, 293
Milendonck, van
 Agnes, 228, 304, 325
 Johan, 175, 263, 296, 339
Mocenigo
 Pietro, 30
Modde
 Adolphus Martinius, 349
Modet
 Herman, 185
Modius
 NN, 348
Moerendael, van
 Gertrudis, 384
 NN, deken, 381
 Timan, 339
Moerselaers
 Johannes Lubbertsz, 362
Moler, de
 Antonius, 382

Cornelis Jansz, 372
Gerard, 251, 361
Jan, 363, 372
Monachus
 Johannes, 360
Mondragon, de
 Christoffel, 284, 320, 360, 367, 376
Monluc, de
 Jean, 196, 207, 344
Monsenius
 Joannes, 222
Montanus
 Johannes, 181
 Petrus, 379
Monte Valdona, de
 Bernardinus, 337
 Johannes Baptista, 370
Montefeltro, da
 Guido, 148
Montfoort, van
 Jan, 373
 Philippa, 336, 373
Montisma, a
 Bauckia, 328
 Bucho, 345, 351
Muilwijk
 Willem, 374
Mulert
 NN, 357
Mulert van Cranenborch
 Jan, 400
Muller
 Jan Harmensz, 320
Munters
 Gerbrecht Jacobs, 380
 Godfried, 422
 Jacob, 380
Murmellius
 Johannes, 432
Mustus
 Augustus, 199
Muys van Holy
 Jacob, 202
Nannius
 Petrus, 256, 259, 307, 312
Nanus
 Cornelis Paulusz, 367
Nassau, van
 Anna, 14
 Constantina, 335
 Emilia, 408
 Ernst, 373
 Filip, 289
 Hendrik, 277
 Jan, 277, 294

Justinus, 237, 411, 422
 Lodewijk, 328, 371
 Maria, 305, 309, 357, 359
 Maurits, passim, 355
 Willem, 14, 277
 Nemius
 Johannes, 222
 Ness
 Adrianus, 337
 Jacob, 414
 Neuenahr, van
 Adolf, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 192, 194, 199, 201, 204, 206, 207, 212, 213, 214, 217, 228,
 237, 303, 304, 353, 409, 410
 Amelia, 207
 Herman, 277
 Walburgis, 259, 296, 304, 343, 344, 401, 409
 Walravia, 228
 Nicolea
 Jenetta, 314
 Nienburg
 Cornelis, 201
 Nieveld, van
 Antonius, 412
 Arnold, 144
 Georgius, 362, 424
 Johannes, 322
 Nijendaal, van
 Jan, 392, 395
 Johanna, 335
 Nijenrode, van
 Anna, 337, 370
 Catarina, 398
 Nijhovius
 Laurentius, 220, 228, 424, 429
 Nijpoort
 Justus, 337, 344, 390
 Nobel
 Maria, 412
 Noort, van
 Elsa, 357
 Johan, 374, 391
 Marcellus, 376
 Olivier, 412, 426
 Noot, van der
 Wilhelmus, 348
 Norda, van
 Jacob, 328
 Noritz (Norreys)
 John, 246
 Occo
 Adolphus, 417
 Anna, 332
 Pompeius, 332
 Odulphus,
 Petrus, 303

Oldenbarnevelt, van
 Johan, 238, 411, 418, 419, 421, 422, 424
 Maria, 202

Oom
 Cornelis, 355
 Daniel, 412
 Ida, 396
 Volcardus, 337

Oom van Wijngaarden
 Ida, 335, 376

Oostrom Engelaar
 Dirk, 429

Oostrum, van
 Anna, 348
 Anna Adriani, 362
 Elisabeth, 374, 386
 Nicolaas, 212, 235, 241, 322, 339, 354
 Willem, 386

Opmera, ab
 Petrus, 222

Opstraten, van
 Joannes, 337, 358, 367, 382

Oquendo, de
 Miguel, 181

Oranje, van
 Filips Willem, 277, 304, 308, 309, 371, 381

Otterspoor
 Cornelis Willemsz, 358, 386

Overmeer, van
 Gijsbert, 352, 407, 413
 Jan, 371
 Vierius Gerard, 344

Overschie, van
 Jan, 300, 308, 415

Overstein
 Otto, 183, 194, 214, 241
 Philipp, 215, 259

Oyen, van
 Floris, 449
 Willem, 328

Paffenrode, van
 Isabella, 328

Palant zu Breitenbend, von
 Dietrich, 289

Pallant, van
 Floris, 319, 429
 Sophia, 361

Pallas
 Swana Christiani Lubbertii, 406

Pallavicino
 Horatio, 239, 242, 247
 kardinaal, 287

Palts, van de
 Frederik, 335

Panne

Pieter, 421
 Parma, van
 Alexander Farnese, hertog, 175, 183, 184, 186, 189, 197, 199, 204, 206, 207, 214, 217, 233, 234,
 239, 242, 244, 248, 269, 279, 280, 281, 282, 284, 286, 287, 289, 293, 294, 295, 301, 305, 309,
 310, 317, 322, 324, 339
 Passius
 Harmannus, 217
 Paters
 Susanna, 374
 Paulus III
 paus, 55, 56, 58, 61, 64, 70, 76, 80, 112, 113, 137
 Paulus IV
 paus, 25, 70, 76, 89, 110, 113, 136, 137
 Pauw
 Hubert, 398
 Jan, 374
 Lambert, 407
 Margareta Huberti, 398
 Peter, 222, 330
 Perez
 Antonio, 297, 383, 387
 Persijn
 Hippolytus, 231
 Pescareng
 Cosmas, 17
 Petersom, de
 Odilia, 230
 Petrarca, 17, 45, 113, 119, 121, 159
 Petrus
 Maximilianus, 406
 Peut
 Jordan, 384
 Phidias, 52, 73, 87, 103
 Piccolomini
 Alfonso, 152, 244, 245
 Picelius
 Christophorus, 272, 273
 Pieck
 Bertia, 428
 Karsten, 386
 Walraven, 428, 429
 Pieters
 Hildegonda, 98
 Pijl
 Dirk, 212
 Willem, 396, 398
 Pistorius
 NN, predikant, 205
 Pius IV
 paus, 51, 61, 62, 65, 67, 70, 85, 89, 94, 96, 110, 158
 Pius V
 paus, 55, 57, 62, 64, 69, 78, 93, 97, 102, 103, 120, 158
 Plaaag
 Hendrik, 201
 Place, de la

Augustinus Marcius, 408
 Plantijn
 Christoffel, 202, 400
 Plosius
 Gerardus Wilhelmus, 182
 Poelenburg
 Jacob, 345
 Poincton, de
 Philippe, 384
 Pol, van der
 Cornelis, 348, 381, 408
 Everard, 337, 407
 Herman, 339, 407
 Jan Lucasz, 433
 Lucas, 322, 354, 391
 NN, 346, 377
 Ponte, da
 Jacopo, 30
 Pot
 Gerard, 351, 430
 Gisbertus, 364
 Huga, 365
 Hugo, 362
 Jacob, 383, 400, 432
 Jacoba Gerrits, 351
 Margarita Hugonis, 362
 Sophia Gerardsz, 430
 Walter, 386
 Potres
 zie Pot, 400
 Pourbus
 Frans, 418
 Praxiteles, 52, 87, 103
 Prijs van Zudort
 Lubbert, 314
 Proeys
 Albert, 215
 Proost
 Jacob, 391, 394, 411, 412
 Prouninck van Deventer
 Gerard, 42, 181, 191, 196, 197, 203, 204, 392
 Puccius
 Franciscus, 319, 357
 Putten, van
 Joannes, 389
 Pynssen
 Jan, 414
 Quaribbe
 Peter, 430
 Queeckel
 Aernt, 346, 348
 Jacob, 192, 211, 215, 345
 Maria, 348
 Quinet
 Francisca Mathei, 370

Rabelais
François, 138

Radelant
Willem, 337, 339, 345, 378, 425

Raephorst
Johannis Brunonis, 394

Raetsveld
Gerard, 412

Ram
Adrianus, 382
Anna Arnolds, 406
Arnoud, 335, 406
Catharina, 335, 376
Evert, 428
Jacob, 422
Jan, 337

Raphaël, 61, 66, 74

Raphelengius
Franciscus, 330, 357, 400

Ratallerus
Georgius, 372
Philippus, 372

Ratingen, van
Adriana Justi, 398

Ravensway, van
Jan, 398
Maria Jans, 398

Ravestein
Petrus, 408

Rebours, de
Guillaume, 282, 285, 286, 287, 309, 398, 399

Recker
George, 332

Recoma
Bernardus, 332, 349, 372

Redinghoven, van
Albert, 293

Reimerswaal, van
Jacoba, 281

Remigom
Cornelis, 332

Renesse van Baarn, van
Jan, 412

Renesse van der Aa, van
Gerard, 226, 339, 342, 354, 359
Jan, 233, 319, 383

Renesse van Vulpen, van
Dirk, 325, 354
Willem, 343

Renesse van Wulven, van
Frederik, 351
Johan, 318
Johan Christophorus, 392

Renesse, van
Agneta, 410

Dirk, 87, 102, 223
NN, 351

Rengers
Jan, 342, 400, 405
Margareta Johannis, 360

Renichon, de
Michael, 349

Ressius
Rutgerus, 298

Revelasco
Gaspar, 355

Rhede, van
Jan, 265

Rhenius
Gerardus Nicolaius, 322

Ridder, de
Cholinus, 379
Cornelis, 340
Johannes, 362
NN, maarschalk, 254, 369

Rijneveld
Jan, 227
Justus, 181, 293, 322, 339, 372, 423
Willem, 411
Willem Acrinius, 322

Rijsenburg, van
Justus, 251, 322, 339, 354, 374, 391
Willem, 226, 386

Rijswijk, van
Gerardus, 337, 346, 354, 396
Sara, 381

Ringold
Gillis, 280
Raimund, 280

Rode Cater
NN, heks, 367

Rodius
Antonius, 354, 407, 429
Belia, 390
Franciscus, 411
Gerarda Henrici, 400
Henricus, 395, 400
Jodoca Rodulphi, 386
Johannes Antonius, 322, 407
Johannes Ottonis, 339, 381
Justus, 391
Otto Johannis, 235, 291, 322, 339, 348

Rodolphi
Henricus, 431

Roermond, van
Agnes, 220, 414

Rollaeus
Guillielmus, 305

Rosant
Jacob, 348

Jan, 360, 414
Rosch, van
Michael, 365
Rosetti
Jacob, 249
Rossum, van
Ida, 362
Maarten, 238, 256, 384
Stephana, 240
Rosweyde
Albertus Egbertus, 407
Rovere, de
Jan, 187
Roy, van
Anna, 349
Antonius Harmanni, 390
Harmannus, 390
Joost, 357, 374, 431
Timan, 365
Rudolf II
keizer, 189
Ruervelt, van
Henricus, 395, 414
Ruitenburg, van
Petrus, 355, 376
Rumelaer
Jacob, 200, 423
Rumpst
Gerard, 185, 186, 365
Ruysch
Albertus Jansz, 319
Aleid, 209
Anthonia Alphardi, 386
Bertruda, 248, 423
Dirk, 320
Hendrik, 193, 390, 406
Hugo, 252, 322, 333, 336, 367, 369, 381, 406, 407
Jan, 251, 319, 340, 380, 381, 387, 389
Jan Adriaensz (vitricus), 198, 199
Nicolaes, 381, 385
Pieter, 182, 337, 339, 363, 367
Sacchino
Camillo, 296, 303, 339, 372, 409, 410
Saintenois Ladeuze, de
Adrien, 328
Saksen, van
Anna, 277
Sande, van de
Aert, 337, 339, 354, 374, 391, 407, 429
Petrus, 337
Sandres
Jaques, 236, 247, 250
Sangallo
Antonio, 70
Sannazaro

Jacopo, 137, 140, 141
 Sanseverino
 Roberto, 9
 Sansovino
 Jacopo, 29, 85
 Sarcerius
 Johannes, 385, 407, 412
 Reinier, 216, 365, 379, 392, 406, 407
 Sasbouts
 Anna, 363
 Savonarola, 167
 Scaliger
 Joseph, 328, 329, 336, 338, 342, 397, 422, 434
 Scanderbeg
 Giorgio Castriota, 43, 197
 Scepter
 Joannes, 411
 Schade
 Gerard, 383
 Jan, 341, 371
 Wilhelm, 336
 Schagen, van
 Wolbrandus, 293
 Schaik, van
 Catarina, 340
 Cornelis, 379
 Maria Dirks, 349
 Schenck
 Frederik, 322, 387, 429
 Maarten, 175, 180, 187, 193, 196, 202, 203, 204, 212, 298, 299, 304
 Schenck van Tautenburg
 Frederik, 429
 Schendel, van
 Antonia Jacobsz, 381
 Schetter
 Amelina Catarinae, 367
 Schiedam, van
 Simon, 380
 Schijf
 Adriaan, 411
 Schipperius
 Aleida, 374
 Johannes Baptista, 331, 332, 341, 395
 NN, 420
 Schoen
 Anna, 386
 Schonenburch, van
 Antonius, 379
 Egbert, 394
 Everard, 354, 389, 394
 Hillegontia, 348
 Lucia, 395
 Schoordijck
 Cornelius, 336
 Volkert, 322, 407

Schot
 Jacob, 416
 William, 174

Schottus
 Albertus, 294
 Andreas, 388
 Sidracus, 293

Schroyestein
 Bucho, 376
 Joost, 328, 376
 Marguareta Johannis, 363

Schuilenburg, van
 Judith, 333

Schulten
 Anna, 369

Schut
 Cornelis, 227
 Jacob Dirksz, 370
 Paulus, 357

Sciarra
 Marco, 247

Scorel, van
 Adriaan, 265
 Felix, 379
 Jan, 265, 343
 Victor, 233, 381, 384

Scotisius
 Thomas, 262, 301

Scriverius
 Petrus, 222

Sebastiaan I
 koning van Portugal, 237, 432

Sedlnitzki
 Petrus, 235

Segerman
 Jan, 430
 Nicolaes, 430

Senck
 Antonius, 406

Sepperen
 Jan, 390

Servet
 Michael, 283

Sfondrati
 Ercole, 247

Sidney
 Philip, 246

Sigismund III
 koning van Polen, 97

Sigonius
 Andreas, 309

Sijpenesse
 NN, 381

Sixtus IV
 paus, 76

Sixtus V
paus, 60, 65, 68, 69, 71, 74, 85, 86, 87, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 110, 120, 146, 147,
165

Slotius
NN, 357
Timannus, 182, 235

Smidelinus
Jacobus Andreas, 205

Sneek
Franciscus, 291, 322, 340, 406, 410, 413, 431

Snellius
Robertus, 211

Snoeck
Jacob, 388

Snoy
Regnerus, 211

Soest
Johannes Paulusz, 366

Solms
Ernst, graaf van, 371
Georg Eberhard, graaf van, 237, 278, 362, 385, 387, 392

Sombeckius
Nicolaus, 182

Someren, van
Jan Willemsz, 376
Willem, 235, 322, 354, 374, 391, 405

Sonnevelt
Hendrik, 309
Hester, 262, 300, 301, 308, 358, 373
Jan, 309

Spaarnwoude, van
Gerard, 201, 376

Spiegel
Jan Splintersz, 354, 408

Spiering
Franciscus, 417
Gerard, 370

Spinola
Petrus, 337

Splintersz
Jacob, 411

Spranger
Bartholomeus, 320

Sprenckhusen
Adolph, 408

Spruyt
Jan, 182, 212, 322, 331, 354, 374, 391, 406, 422

Steeg, van
Winand, 173

Steenhuis
Clementia, 187

Stellius
Bernard, 212, 235, 241, 291, 322, 339, 390, 392, 407, 413, 429
Jacob, 335

Stephani

Henricus, *zie* Estienne, 66
Sterck
 NN, amptman, 311
Straetsman
 Rudolf, 340
Streng
 Nicolaes, 367
Strick
 Jan, 197
Stubbe (Stumpp)
 Peter, 287
Stuerius
 Carolus, 321
Supperius
 Joannes Baptista, 15
Swanenburg
 Cornelius Petrus, 431
Sypesteyn
 Erricus, 412
 Theodorus, 405, 406
Tack
 Carolus Johannes, 380
Taets van Amerongen
 Jacob, 226, 355, 356, 389
 Willem, 344
Taxis, van
 Jan Baptiste, 176, 177, 236
Teelshout
 NN, advocaat, 249
Tempel, van den
 Olivier, 281, 282, 287, 296, 309
Tetrode, van
 Willem Danielsz., 402, 416
Thin
 Floris, 182, 197, 233, 321
Tiara
 Petrus, 189, 205
Tielman
 Theodoricus, 98
Tilius
 Thomas, 401
Timannus
 Joannes, 222
Timmermans
 NN, secretaris, 306
Tintoretto
 Jacopo, 30
Tollius
 NN, medicus, 410
Tondutius
 Julius, 37
Torquemada, de
 Juan, 89
Tour d'Auvergne, de la
 Henri, 239

Tour, de la
 Maximiliaan, 286
Trelcatius
 Lucas, 330
Treslong
 zie Bloys, 328
Trillo, de
 Carolus, 103, 181, 183, 190
Truchsess
 Gebhard, 195, 241
Trufelaria
 Aleid, 340
Tuning
 Gerard, 328, 330
Turck
 Elisabeth, 369
 Lubbert, 381
 Willem, 221
Uchtenbroeck, van
 Jan, 223, 337, 351, 374, 391, 399, 406, 410, 413, 431
Udinc
 Georgius, 270
Uranius
 Henricus, 177, 298
Ursino da Ceri
 Renzo, 110
Ursinus
 Fulvius, 206
 Johannes, 355, 386
Uytenbogart
 Henrica, 98
Uytenbroeck
 Maria, 329
 Thomas, 337, 362
Uyteneng
 Amelis, 395
 Bernt, 374, 407, 429
 Floris, 374
 Frederik, 388
 Jacob, 412
Uytenham
 Catarina Frederici, 386
Uytenhorst
 Dirk, 360
 Joost, 340
Uytenhove
 Karel, 282
 Olivier, 394
Uytewael
 Christina, 365
 Jan, 349
 Joachim, 365
Vadanus
 Johannes, 147
Valckestein

Johan Filip van, 214, 259, 299
 Valla
 Lorenzo, 106, 108
 Valladolet
 Cornelis, 357
 Jacobus, 185
 Vecht, van der
 Herman, 409
 Petrus, 398
 Veen, van
 Laurentius, 329
 Pieter, 249
 Veer, de
 Hendrik, 374, 391
 Verbeeck
 Fredericus Cornelius, 182
 Willem, 357
 Verdugo
 Francisco, 176, 204, 284, 320, 343
 Vere
 François, 248
 Vereem
 Arnold, 388
 Cornelis Arnoldsz, 388
 Godfried, 235, 339, 354, 374, 391
 Jan, 337, 361, 393
 Reinier, 181
 Vereycke
 zie Eickius, 322
 Verhaer
 Cornelis, 322
 Dido, 410
 Johanna, 357
 Johannes, 333
 Juditha Frederici, 352
 Verheul
 Anna, 365
 Annette, 319
 Dirk, 335, 349
 Melchior, 380
 NN, 337
 Verhorst
 Aleid Arnolds, 372
 Arnold, 372, 381, 383
 Henricus Rudolphus, 348
 Lumannus Cornelius, 344
 Verkerk
 Catarina, 215
 Dirk, 215, 414
 Vermaet
 Dirk, 339
 Dirk Jansz, 322
 Jacob, 209, 322, 339, 345, 354, 356, 360, 374, 391, 407, 425
 Jan, 349, 395
 NN, 322

Vermarius
 Martinus, 337
Vermeer
 Cornelia, 344
 Jan, 344
Vermeulen
 Petrus, 343
Vermey
 Antonius, 351, 429
 Johannes, 351
Veronese
 Paolo, 30
Verrietius
 Paulus Nicolaus, 339
Verspeul
 Clemens, 387
 Gerard, 384
Versteeg
 Gerard, 362
Vespucci
 Amerigo, 159
Vetten
 Antonius, 346
 Cornelia, 335
 Magdalena, 346
Vianen, van
 Adam, 372
 Cornelius Valentinius, 337, 382
 Gerrit Gerritz, 350
 Stephana, 351
 Valentijn, 351
Vicentia, de
 Franciscus Verlus, schilder, 9
Vijgh
 Dirk, 182, 187, 207, 334
Vilers
 Matheus, 374
Villers, heer van
 Joost de Zoete, 196, 304, 423
Viltius
 zie Wiltius, 235
Vincentii
 Vincentius, 182
Vinci, da
 Leonardo, 159
Vinck
 Johannes, 338
Vineus
 Melchior, 416
Vitelleschi
 Giovanni, 148
Vitulinus
 Cornelius, 183, 227, 235
 Jacobus, 227
Vladeracken, van

Gerard, 348
 Jan, 365
 Vlieger
 Dirk, 352
 Vogelaer
 Nicolaes, 408, 431
 Volmar
 Jacob, 17
 Voogd van Rijnveld
 zie Rijnveld, 429
 Voorst, van
 Antonius, 374
 Claesje, 334, 388, 389, 411
 Cornelis Antonisz, 348
 Gertruid, 347, 389, 395, 398, 409, 414
 Joost, 388
 Margareta Cornelis, 348
 Martinus, 344, 347
 Otto Everardi, 347
 Sophia, 389
 Voort, van der
 Belia, 376
 Cornelis, 373
 Godefridus, 395
 Goswinus, 373, 406
 Matthias, 354
 Quirinus, 335, 352, 376
 Swana, 412
 Vorstius
 Andreas, 395
 Everardus, 394, 395, 397, 398, 400, 401, 403, 404, 415, 416, 418, 419, 426, 434
 Gisbertus Antonius, 182, 202
 Henricus, 378, 395, 409
 Vos
 Bruno, 336, 362, 374, 391, 406
 Gerard, 365, 373
 Jan, 399
 Petrus, 291, 374, 391
 Vreeswijk, van
 Antonius, 349
 Vrinck
 Georgius, 265
 Vulcanius
 Bonaventura, 329, 330
 Waal van Vronestein, de
 Willem, 407
 Waal, de
 Bartholomeus, 254
 Dirk, 349
 Sophia, 409
 Stephana, 412
 Waardenburg, van
 Catarina, 390
 Wadenoy
 Anna Jans, 429

Waelkes
 Andreas, 323
Waldeck, van
 Bernhard, 248
Wallis
 Wilhelmus, 343
Wanrode
 Gerarda, 345, 360
 Jan, 345, 360
Wassenaar, van
 Andreas, 243, 399
 Jan, 243
Wede, van
 Cornelis, 407
Wede, van
 Bartholomeus, 182, 212, 235, 354
 Daniel, 322, 337, 367
 Everard, 337, 346
 Floris, 354
 Petrus, 337, 345
 Wilhelmus, 182, 235
Wede, van
 Petrus, 423
Weert, van
 Johanna, 412
Well
 Wilhelmus Tomasius, 182
Werckhovius
 Cornelis, 354
 Dirk, 182, 322, 379, 383, 431
 Jan, 375, 429, 432
 Johannes, 161
Werner
 Adrianus, 408
 Henricus, 414
Wesselink
 Johannes, 412
Westrenen, van
 Elisabeth, 322
 Herman, 382
 Jan, 407
 Pieter, 104, 323, 337, 338, 351, 388
Weyer
 Johann, 278, 289
Weyman
 Johannes Florentius, 182, 183, 227, 235
 Melchior, 412
Wiel, van der
 Frans, 426
Wijk, van
 Jan, 374, 391, 394, 431
 Petrus, 185
Wijkersloot, van
 Gerard, 331
 Hendrik Rudolfsz, 343

Jan, 395, 407, 409
 Jan Hendriksz, 347, 431
 Luycha, 351
 Pieter Adriaansz, 380
 Thomas, 427
 Wijnbergen
 Gerard, 122, 147, 252, 427
 Wijnen
 Johan, 380
 Lambert, 337
 Wijngaarden, van
 Hendrik, 252
 Wijnhoff
 Herman, 239, 337, 339, 379
 Wijnstock, in de
 Frederik, 357
 Wijs, de
 Elisabeth, 430
 Jacobus, 337, 386
 Sebastiaan, 429
 Willemz
 Roelof, 394
 Wiltius
 Henricus, 337, 339, 354, 371, 374, 377, 381
 Herman, 235, 291, 322
 NN, 408
 Wingen, van
 Philips, 323, 325, 327
 Wit, de
 Gertrudis Willemi, 358
 Johannes, 200, 212, 217, 247, 250, 251, 281, 319, 320, 354, 363, 409
 Otto, 251, 349
 Witgestein
 Ludovicus, 267, 270, 273, 277, 335
 Witzen
 Hendrik, 272
 Woerden en Vliet, van
 Antonius, 393
 Woerden, van
 Petrus, 182, 354
 Woudenberg, van
 Gerard, 407
 Ida, 429
 Wtenbogaert
 Johannes, 330
 Zaal
 Jan, 357
 Johanna Mechtildis, 392
 Zevenbergen, van
 Hendrik, 380
 Zevender, van
 Arnold, 426
 Zijl, van
 Arnold, 433
 Everardus, 337, 339, 352, 384

Hendrik, 337
Josina Everardusdr, 384
Zosius
Paulus, 337, 358, 366
Thomas, 329, 330, 333
Zoudenbalch
Anna, 338
Evert, 338
Gerard, 377
Jan, 377
Zuccari
Taddeo, 74, 87
Zuilen van Batestein, van
Harman, 332
Zuilen van Blasenburg, van
Arnold, 347
Zuilen van Drakenburg, van
Jan, 410
Zuilen van Natewisch, van
David, 399, 432
Zuilen van Nijeveld, van
Adam, 380
Adriaan, 370
Amelius, 333
Frederik, 369, 399, 413, 432
Henrica, 336, 393
Jacob, 390
NN, 395
Zuilen, van
Bartolomeus, 352
Cornelia, 399
Dirk, 212, 329
Hendrik, 235
Jan Nicolaesz, 379, 381
Maria, 223
Nicolaes, 381, 399
Wouter, 322, 339, 354, 391
Zutphen, van
Maria, 249
